

ULUSLARARASI KATILIMLI

VII.

ULUSAL
SOSYOLOJİ KONGRESİ

YENİ TOPLUMSAL YAPILANMALAR:
GEÇİŞLER, KESİŞMELER, SAPMALAR

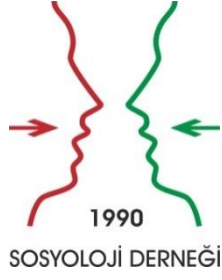
BİLDİRİ KİTABI III

Editör

Prof. Dr. Muammer TUNA

02-05 Ekim 2013, MUĞLA

**ULUSLARARASI KATILIMLI
VII. ULUSAL SOSYOLOJİ KONGRESİ**

**YENİ TOPLUMSAL YAPILANMALAR:
GEÇİŞLER, KESİŞMELER, SAPMALAR**

BİLDİRİ KİTABI III

Editör:

Prof.Dr. Muammer TUNA

Editör Yardımcıları:

Yrd.Doç.Dr. Ünal BOZYER

Arş.Gör. Ebru AÇIK TURĞUTER

2-5 Ekim 2013,

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

ISBN 978-605-4397-33-4

Telif Hakkı © Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Her hakkı saklıdır. Bildirilerdeki fikir ve görüşler yazarlara aittir. Kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nin izni olmadan çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yerleşkesi

48120 Kötekli MUĞLA

Tel: 0252 211 10 00

<http://www.mugla.edu.tr>

CIP

Uluslararası Katılımlı 7. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (3 Kitaplık Set) (7. : 2013 : Muğla, Türkiye)

Bildiri Kitabı -1, 537 s.

Bildiri Kitabı -2, 741 s.

Bildiri Kitabı -3, 707 s.

Uluslararası Katılımlı 7. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (3 Kitaplık Set) / editör Muammer Tuna ; yardımcı editör Ünal Bozyer-Ebru Açık Turğuter.-Muğla : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2013.

Kapak: Özden Işıқтаş

Elektronik Kitap.

<http://www.sosyolojikongresi.org/ekitap/Cilt%203.pdf>

ISBN 978-605-4397-33-4

Uluslararası Katılımlı Yedi'nci Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı (3 Kitaplık Set).

I.Sosyoloji—Kongreler. 1. Tuna, Muammer. 2. Bozyer, Ünal. 3. Açık Turğuter, Ebru

YAYIN KURULU

Prof.Dr. Muammer Tuna (Editör)

Yrd.Doç.Dr. Ünal BOZYER (Editör Yrd.)

Arş.Gör. Ebru Açık TURĞUTER (EditörYrd.)

Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK

Yrd. Doç. Dr. Gökçen ERTUĞRUL

Yrd. Doç. Dr. Savaş ÇAĞLAYAN

Yrd.Doç.Dr. Hasan ŞEN

Yrd.Doç.Dr. Zafer DURDU

Arş.Gör.Dr. Sergender SEZER

Arş.Gör.Dr. Vefa Saygın ÖĞÜTLE

Arş.Gör. Çağlar ÖZBEK

Arş.Gör. Gaye Gökalp YILMAZ

Arş.Gör. Ezgi BURGAN

Arş.Gör. Demet BOLAT

Arş.Gör. Oğuz Özgür KARADENİZ

Arş.Gör. Sercan KIYAK

Arş.Gör. Deniz Ali GÜR

Arş.Gör. Sibel Ezgin AĞILLI

KONGRE ONURSAL BAŞKANI

Prof.Dr.Mansur HARMANDAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü

KONGRE ONUR KURULU

Mustafa Hakan GÜVENÇER

Muğla Valisi

Prof.Dr.Mansur HARMANDAR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr.Güven SAK

TOBB Ekonomi Ve Teknoloji Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr.Faruk KOCACIK

Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr.Birsen GÖKÇE

Sosyoloji Derneği Onursal Başkanı

Prof. Dr.İhsan Sezal

Sosyoloji Derneği Başkanı

Prof.Dr.Pervin Çapan

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı

KONGRE DÜZENLEME KURULU BAŞKANI

Prof.Dr.Muammer Tuna

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı

DÜZENLEME KURULU

Prof.Dr.Nilay ÇABUK KAYA
Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı

Doç.Dr.Sibel KALAYCIOĞLU
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Doç.Dr.Halime ÜNAL
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Ünal BOZYER
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Hasan ŞEN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr.Zafer DURDU
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör.Dr.Sergender SEZER
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör.Dr.Vefa Saygın ÖĞÜTLE
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Zeynep ÖNEN
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Mustafa KOÇANCI
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Arş.Gör.Feray ARTAR
Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

BİLİM DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ** İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ERGUR Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut TOROS Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe DURAKBAŞA Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe SAKTANBER ODTÜ
Prof. Dr. Bahattin AKŞİT Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Belma AKŞİT Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Besim Fatih DELLALOĞLU Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Beylü DİKEÇLİGİL Kayseri Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek CİNDÖĞLU Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Prof. Dr. Erol KAHVECİ İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhat KENTEL İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun YILMAZ Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Güliz ERGİNSOY Okan Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan SEZAL Sosyoloji Derneği Başkanı
Prof. Dr. İsmail COŞKUN İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail DOĞAN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail TUFAN Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Korkut TUNA İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut YEĞEN İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TUNA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir SUĞUR Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA Sosyoloji Derneği Başkan Yardımcısı
Prof. Dr. Nilüfer NARLI Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi USTA Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nurgün OKTİK Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nursen ADAK Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Önal SAYIN Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi KÖSE Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Rüstem ERKAN Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Sami ŞENER Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Serap SUĞUR Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit TATLİCAN Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer CİRHİNOĞLU Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Zeki ÜNAL Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz YILDIZ Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek HATTATOĞLU Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Hayati BEŞİRLİ Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
Doç. Dr. Şeref ULUOCAK Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Şinasi ÖZTÜRK Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Talip KARAKAYA Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel CAN Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer YENAL Boğaziçi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK Bartın Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali Kemal ÖZCAN Tunceli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cem ERGUN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz YANIKLAR Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Coşkun TAŞTAN Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökçen ERTUĞRUL Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan YAVUZER Nevşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatice Yaprak CİVELEK İstanbul Arel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KESKİN Muş Alparslan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Koşar HIZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nur Banu Kavaklı BİRDAL İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Savaş ÇAĞLAYAN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selin ÖNEN Beykent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şenay LEYLA KUZU Gaziantep Üniversitesi

KONGRE SEKRETERYASI

Yrd.Doç.Dr. Hasan ŞEN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Feray ARTAR

Sosyoloji Derneği Yönetim Kurulu Üyesi

Türkan FIRINCI

Sosyoloji Derneği

Dr. Günnur ERTONG

Sosyoloji Derneği

Arş.Gör. Çağlar ÖZBEK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Gaye Gökalp YILMAZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Ezgi BURGAN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Demet BOLAT

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Oğuz Özgür KARADENİZ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Ebru Açıık TURĖUTER

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Sercan KIYAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Deniz Ali GÜR

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Arş.Gör. Sibel Ezgin AĞILLI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

İLETİŞİM:

0 (252) 211 16 09-211 16 20-211 14 10

<http://www.sosyolojikongresi.org/>

e-posta: 7.kongre@gmail.com

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	VII
İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI NASIL TUTARLI KILINABİLİR? HANNAH ARENDT VE GİORGİO AGAMBEN ÜZERİNE BİR OKUMA	1
AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN TRAJEDİSİ OLARAK TABAKALI YURTTAŞLIK: ALMANYA’DA EMEK PİYASASI, EĞİTİM VE AİLE BİRLEŞMELERİNDEKİ HAKLAR VE EŞİTSİZLİKLER ÜZERİNE	13
SOSYOLOJİDE YENİ BİR ALAN: HAKLAR SOSYOLOJİSİ.....	25
METROPOLDIŞI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİN GÖZÜNDEN METROPOLLEŞEN TAŞRA, KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİ VE LBGT ÖĞRENCİLERİN ÖRGÜTLENME DENEYİMLERİ	31
TÜRKİYE MUHALEFET ALANI VE LBGT HAREKET: GERİLİMLER, İTTİFAKLAR, DÖNÜŞÜMLER	49
LBGT BİREYLERİN SİNEMADAKİ TEMSİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: LOLA ve BİLİDİKİD	63
BATIBİLİMCİ VE DOĞUBİLİMCİ SÖYLEMLER ARASINDA “TÜRK KIZI”	77
‘SINIR’DA KADIN OLMAK.....	85
HAKKÂRİ’DE YAŞAYAN KADINLARIN GELENEKSEL ROL SAHİPLENMELERİ İLE TOPLUMSAL HAYATA KATILIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	93
KÜRESELLEŞME VE KIRSAL KADIN EMEĞİ: <i>RAPANA VENOSA</i> ÜRETİM ZİNCİRİ ÜZERİNDEN BİR VAKA ANALİZİ.....	111
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI İŞ BÖLÜMÜ	121
ULUŞÇULUK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK; TARİHSEL SOSYOLOJİK BİR ANALİZ	129
TÜRK DEMOKRASİSİ AÇISINDAN 2014 YEREL SEÇİMLERİNİN STRATEJİK ÖNEMİ	143
ADALET VE KALKINMA PARTİSİ’NİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ.....	153
TÜRKİYE VE AB İLİŞKİLERİNDE SOSYOLOJİK PERSPEKTİF	163
İNSANIN BEDENİ ÜZERİNDEKİ HAKLARI.....	173
İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN YENİ TÜRK CEZA KANUNUNDA DEĞİŞEN SUÇ SİSTEMATİĞİ	185
“HALK PLAJLARA AKIN ETTİ, VATANDAŞ DENİZE GİREMİYOR”:	199
İNSAN HAKLARI – VATANDAŞ HAKLARI.....	199
MİKRO-İKTİDAR İLİŞKİLERİ VE HUKUK ÖZNESİ.....	211
HUKUKİ ŞARKİYATÇILIK: BİR SÖYLEM OLARAK HUKUK, BİR İNSAN OLARAK ŞARKLI	221
SUÇLUNUN SUÇA BAKIŞI: SUÇLUYA VE SUÇA İÇERDEN BAKIŞ	235
YARGITAY TARAFINDAN ONANAN MOBBİNG DAVALARININ İÇERİK ANALİZİ.....	243
DENETİMLİ SERBESTLİK SİSTEMİNDE REHABİLİTASYON SÜREÇLERİN İNCELENMESİ	255
EVLİLİK DIŞI BİRLİKTE YAŞAMA ÇİFTLERİ EVLİLİĞE HAZIRLAR MI?.....	265
DENİZLİ İLİNDE ARTAN BOŞANMA ORANLARININ NEDENLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ.....	275

PUAN PROJESİ: SOSYAL YARDIM YARARLANICILARININ SOSYOLOJİK ÖZELLİKLERİ	293
PUAN PROJESİ: PROJE DESTEKLERİ VE GENEL SAĞLIK SİGORTASI (GSS) MODELLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	303
SOSYAL YARDIM YARARLANICILARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK PUANLAMA FORMÜLÜ GELİŞTİRİLMESİ (PUAN) PROJESİ: KAPSAM VE METODOLOJİ	311
YAŞAM KALİTESİ VE BAŞARILI YAŞLANMA: ANKARA'DA ALT SOSYO-EKONOMİK STATÜDEKİ YAŞLILAR ÖRNEĞİ.....	325
STATÜ GÖSTERGESİ OLARAK BESLENME	337
TIBBİ SOSYAL KONTROL: ŞİŞMANLIĞIN TIBBİLEŞMESİ BAĞLAMINDA BEDENLERİN DENETİMİ.....	349
YENİ BİR SOSYO-POLİTİK MUHALEFET BİÇİMİ OLARAK GEZİ PARKI HAREKETİ	361
GEZİ PARKI: “ŞEHİR HAKKI” TARTIŞMALARI VE SOSYOLOJİNİN SAVUNULMASI.....	375
MİDYAT'TA ETNİK GRUPLAR ARASI İLİŞKİLER VE AİDİYET SORUNU	385
TÜRKİYE'DE CEMEVLERİ SORUNU (TUNCELİ ÖRNEĞİ).....	399
“GAVUR” İZMİR'DE DİNİ HAYAT	405
1980 SONRASI İSLAMCILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE ANTI-KAPİTALİST MÜSLÜMANLAR.....	417
TEMSİLLER VE DIŞLAYICI KARAKTERLERİ: ALEVİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	429
TÜRKİYE'DE EKONOMİK SEÇKİNLERİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ DÖNÜŞÜMLERİ: İLİŞKİ AĞLARI, DEĞERLER, KÜLTÜR GÖSTERGELERİ.....	439
KAHRAMAN GERİLLA'NIN BAŞINA GELENLER.....	449
NİĞDE'DEKİ İNTİHAR OLAYLARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ	461
AİLE İÇİ ŞİDDET VE BOŞANMA	469
ENTELEKTÜELLİK VE TOPLUMSAL HAREKETLER: TEKEL EYLEMİ SÜRECİNDE ENTELEKTÜEL SÖYLEMLERİN ANALİZİ	483
YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA MEKÂNIN ADİL PAYLAŞIMI VE “CRİTİCAL MASS” HAREKETİ	505
BOŞ ZAMAN, TÜKETİM VE ALIŞ VERİŞ MERKEZLERİ.....	515
TÜKETİM VE META FETİŞİZMİNİN TELEVİZYON ARACILIĞIYLA ŞEKİLLENDİRİLMESİ: PİŞİRME ŞOVLARI.....	525
BİR TURİZM HAKKI OLARAK SOSYAL TURİZM VE ENGELLİLER	549
SOSYAL DIŞLANMANIN MEKÂNSAL İZDÜŞÜMÜ:ROMAN MAHALLELERİ.....	565
TOPLUMSAL UZAKLIK BAĞLAMINDA BATI ANADOLU'YA GÖÇLE YERLEŞMİŞ KÜRTLER İLE ROMANLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (MANİSA İLİ ÖRNEĞİ).....	575
ÇALIŞANLARIN FORMALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	583
KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ ÇERÇEVESİNDE ZEYTİNBURNU TEKSTİL İŞÇİLERİNİN GELECEĞİ	591
TOPLUMSAL DÜZEN ARAYIŞINDA KAMUSAL ALAN DÜŞÜNCESİ VE BİREYSEL DİNDARLIĞIN İMKÂNI SORUNU	603

2002-2011 YILLARI ARASINDAKİ SON ON YILLIK DÖNEM BOYUNCA TÜRKİYE’DE MEYDANA GELMİŞ OLAN İNTİHAR VAKALARI ARASINDAKİ BÖLGESEL FARKLILIKLAR	615
BİREY-TOPLUM İKİLEMİ ARASINDA DUYUMSAL VARLIKLAR OLARAK “TOPLUMSAL TİPLER”: YARARLARI, SINIRLARI VE ÖTESİ	631
ÇALIŞMA ZAMANI İLE İŞ-AİLE YAŞAMI ÇATIŞMASI İLİŞKİSİ.....	643
TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI MEKANSAL DÖNÜŞÜM: İSTANBUL’UN KÜRESEL KENT PERSPEKTİFİ.....	659
TOPLUMSAL HAFIZA VE SİYASAL DÖNÜŞÜMLER BAĞLAMINDA MEKAN İSİMLERİNİN ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	667
SONUÇ	677
KATILIMCILAR LİSTESİ.....	681

A9 OTURUMU
KÜRESELLEŞME-I
HAKLAR VE İLİŞKİLER

İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI NASIL TUTARLI KILINABİLİR? HANNAH ARENDT VE GİORGİO AGAMBEN ÜZERİNE BİR OKUMA

Salih AKKANAT¹

ÖZET

20. yüzyıldan 21. yüzyıla devreden temel sorunlardan biri de ulus-toprak-devlet arasındaki bağın pekişmesini ifade eden klasik yurttaşlık kavrayışının hukuki ve siyasi krizidir. Bu sorun, gerek egemen etnik çoğunluğun azınlık kimlikleri karşısındaki konumu bağlamında gerekse mültecilerin ya da göçmenlerin, özellikle birinci dünyada, yurttaşlık hukukuna dâhil edilmelerinde yaşanan güçlükler çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Ulus-devlet egemenliğinin giderek bölgesel bütünleşme siyasetleriyle sorgulanmaya başlandığı bu geçiş süreci ile göçmen kampları, sınırlarda yükselen yeni güvenlik duvarları, farklı yurttaşlık statüleri yoluyla devam eden ayrımcılıklar, asimilasyonu hedefleyen kültür ve eğitim politikaları, yabancı olanın potansiyel tehdit olarak algılandığı güvenlik devleti anlayışı bir çelişki oluşturmaktadır. Bu bildiri, bu çelişkinin kökenlerine dair siyaset felsefesi içinden bir okuma önermektedir.

Anahtar Sözcükler: Mülteci, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Arendt, Agamben, Siyasal

ABSTRACT

One of the main problems inherited from 20th to 21st century is the legal and political crisis of the classical conception of citizenship referred to reinforce the bond between the nation-state-land. This issue arises in the context of superiority of the dominant ethnic majority over the minority identities. And also it occurs in the frame work of the citizenship law, especially in the first world, that have difficulty to include refugees or immigrants. This transition process that nation-states over eighty gradually beginning to be questioned in the policies of regional integration, is inconsistent with immigrant camps, new firewalls rising in borders, discriminations going through different citizenship status, cultural and educational policies aimed at assimilation, security state understanding. This paper proposes a reading of the origins of this conflict in the context of the political philosophy.

Keywords: Refugees, Citizenship, Human Rights, Arendt, Agamben, the Political

GİRİŞ

1951 tarihli Mültecilerin Statüsü ile ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde tanımlandığı biçimiyle mülteci, "ırkı, dini, milliyeti veya belirli bir toplumsal gruba mensubiyeti ya da siyasi görüşü nedeniyle zulme uğrayacağı yolunda haklı bir korku taşıyan ve vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve o ülkenin korumasından yararlanamayan ya da aynı korku yüzünden yaralanmak istemeyen" kişidir (BMMYK, 1997: 51). Dünyada ne kadar göçmen, mülteci veya sığınmacı olduğu tam olarak bilinemese de Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayınlanan bir rapora göre 1965-2000 yılları arasında dünyadaki göçmenlerin sayısı 75 milyondan 150 milyona çıkmıştır. 2002 yılı itibarıyla, Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü'nün tahminlerine göre, dünya nüfusunun yüzde ikisine tekabül eden 185 milyon insan en az 12 aydır doğduğu ülkelerin sınırlı dışında yaşamaktadır. Yine 1975'te 2.4 milyon olan küresel mülteci nüfusu, 1985'te 10.5 milyona ve 1990'da 14.9 milyona ulaşmıştır. Soğuk Savaş'ın bitimi sonrasında küresel mülteci nüfusu 18.2 milyonla zirveye ulaşmıştır. Bu bildiri, 20. Yüzyılda siyasi ve hukuki açıdan çözüme kavuşturulamamış ve her geçen yıl daha da önemli bir sorun alanı haline gelen göçmenlik ya da mülteciliğin, egemen yurttaşlık anlayışının içinden bir bakışla ele alınmasının açmazlarına işaret ederek 21. Yüzyıl için evrensel bir yurttaşlık düşüncesinin ihtiyaç duyduğu siyaset biçimine Arendt ve Agamben üzerinden bir açılım sağlayabileceğimize işaret ediyor.

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, salih.akkanat@gmail.com

SINIRIN İKİ YAKASI: YURTTAŞ VE MÜLTECİ

Agamben, özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni kurulan ulus-devletlerle birlikte azınlık statüsüne düşen veya göçe sürüklenen milyonlarca insanın varlığının, egemen hukuk sistemi ve evrensel insan hakları değerleri açısından yarattığı açmazı dikkat çekmektedir (Deranty, 2004). Ona göre göçmen mültecinin içinde bulunduğu insanlık durumu, hukuki açıdan bir bakıma toplama kampındaki insanın durumuna benzer. Devletin asli yurttaşlarının sahip olduğu haklara sahip olmadan ikamet eden birinin durumu, hukukun koruması altında olmayan birinin durumu olarak istisna halinde bir yaşama karşılık gelir. İnsanın, istisna halinde, öldürülebilir ancak öldürülmesi ceza gerektirmeyen bir varlığa yani çıplak hayata dönüşür (Salter, 2008: 365-380); ve bu durum, günümüzde de kurulmaya devam eden göçmen kampları bağlamında istisnanın norm haline dönüştüğünün açık kanıtlarından biridir (Castles ve Miller, 2008: 145-146). Çıplak insan, mültecinin şahsında, istisnanın artık kural haline geldiğini sergileyen bir anahtar sözcüğe dönüşmektedir (Balibar, 2008b: 153). Mültecinin sergilediği veya dışa vurduğu şey, biyosiyasal iktidarın çıplak hayatı, ulusun siyasal bedeninden arındırmasının bir sonucu olarak yurttaş kimliğinin dayandığı şiddet olgusudur.

Agamben, mültecinin ulusun siyasal bedeninden neden dışlandığının anlaşılabilmesi için yurttaş kimliğinin egemen iktidara olan bağımlılığının bilinmesi gerektiğini savunur. Yurttaş, Benjamin'in deyişiyle, modernite bağlamında, "insanın kutsallığı dogmasının" öznesidir (Haverkamp, 2005: 995-1003). Bunun anlamı, Aydınlanmadan beri yüceltilen insanın devredilemez ve doğuştan gelen temel haklara sahip bir varlık olarak tanımlanmasının bir soyutlama olduğu; bunun ötesinde yurttaşın, devlet-ulus-toprak/ülke arasındaki bağın hukukileştirilmesinin bir ürünü olarak, egemen iktidarın kararıyla ilişkisinin kurulmamasıdır. Egemenin, egemenlik hakkının (*Imperium*) temeli, babanın erkek çocuk üzerindeki *vitaenecisquepotestas*'ında olduğu gibi, insanın insanlığına karar vermektir. Başka bir deyişle, yurttaş, egemenin öldürebilme hakkının simgesidir. Modern düşüncede kutsallık atfedilerek siyasal hayata sokulan insan, "egemen yasaklamaya dâhil olan ilk hayat figürünü sun(ar) ve siyasal boyutun ilk olarak yaratılmasını sağlayan ilk dışlamanın hatırasını" yaşatır (Agamben, 2001a: 113). Kutsal hayatın, gerek dini gelenekte gerekse eski Roma hukukunda "kurban edilemeyen fakat öldürülebilir hayat" anlamına geldiğine dikkat çeken Agamben (2001a: 112), insanın kutsallığının aşkın bir gücün dolayımı olmaksızın düşünülemeyeceğini; bu anlamda kutsallığın, aynı zamanda meşru olarak öldürme hakkına karşılık geldiğini belirtir. Bu durumda, kutsallık, "çıplak hayatın hukuk düzenine dâhil edilmesinin ilk(el) biçimidir ve *homo sacer* tabiri, ilk 'siyasal' ilişkiye benzer bir şeyin, yani, egemenin hükmünün/kararının nesnesi olarak içleyici bir dışlama içinde işleyen çıplak hayatın adıdır. Hayat egemen istisna içinde kaldığı sürece kutsaldır" (Agamben, 2001a: 115).

Nitekim Agamben, modern demokrasinin temeli sayılan 1679 tarihli *habeascorpus* fermanına, "çıplak hayatın siyasetin yeni öznesi olarak kayda geçtiği ilk olay" olarak atıf yapar. Aynı şekilde, 1215 tarihli Magna Carta'da kral, tebaasının fiziksel özgürlüğünü garanti ederken çıplak hayata gönderme yapmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken, modernite bağlamında hakların taşıyıcısı ve yeni egemen özne olarak ortaya çıkan yurttaş kimliğinin oluşumunun egemen istisnaya olan içkinliğidir. Yurttaş yurttaşlığını, bedeninin (*Corpus*) veya çıplak hayatının hukuksal-siyasal hayatından tecrit edilmesine borçludur (G. Agamben, 2001a: 165). Hukukun geçerli olabilmesi, bir bedeninin olabilmesi; bir bedeni veri almasını, bir beden üzerinden işlemesini gerektirir. Modern ulus-devlet, işte bu kutupsallığı temel alır; yurttaşlık hukukunun geçerliliği, yurttaşın çıplak hayatının üretilmesine ihtiyaç duyduğu gibi mültecinin yabancı bedeninin sürülmesini de zorunlu kılmaktadır (Balibar, 2008c: 90).

Agamben'e göre (2001a: 194), insan ile yurttaşın, insan hakları ile yurttaşlık haklarının ayrılması ve kutupsallığı, çıplak hayatın siyasal hayattan dışlanmasının zorunlu sonucudur. Agamben, insan hakları bildirgelerinde, egemenliğin temeli olan çıplak hayatın artık devlet siyasetinin hem nesnesi hem de öznesi haline geldiğine dikkat çeker. İnsan haklarının taşıyıcı öznesi olarak tanımlanan yurttaşın (Marshall, 2006: 8; Bottomore, 2006: 88), egemenlik alanının kuruluşu için dışlanan çıplak hayatı, şimdi mültecinin şahsında yeniden ortaya çıkmaktadır. Mülteci, egemenliğin temelinde yatan hayat ve hukuk arasındaki şiddet ilişkisini açığa çıkarır; herhangi bir hukuksal-siyasal düzenin hayatın dışlanmasına dayalı egemen istisnaya içkinliğini teşhir eder. Agamben'e göre (2001a: 176) mülteci, "doğum-ulus [ilişkinin]den insan-vatandaş ilişkisine kadar ulus-devletin temel kategorilerini radikal biçimde kuşku alanına çeken ve böyle yapmakla da, çıplak hayatın (...) ayrı ve istisna sayılmadığı bir

siyasetin hizmetine yeni kategoriler sunmanın yolunu (...) açan sınırlı bir kavramdan daha az bir şey değildir.”

İNSAN HAKLARININ PARADOKSU

Agamben’in mülteciyi ve mülteci kamplarını hangi anlamda çıplak hayatın istisna sayılmadığı bir yaşam veya siyaset biçiminin ufkunu oluşturan bir sosyal kategori ve siyasal özne olarak gördüğü sorusu, Agamben’in siyasal ontolojisinin ana hatlarını belirlemek bakımından önem taşır. Ancak buna geçmeden önce, Agamben’in yeni bir siyasal ve tarihsel bilincin paradigması olarak sunduğu mültecinin şahsında, şiddeti kurumlaştıran kategoriler olarak yurttaş ve insan hakları gibi ulus-devletin siyasal-hukuksal düzeniyle yakından bağlantılı kavramların ayrıcalıklı statülerinin sorgulanması özellikle yurttaş hakları ve insan hakları eksenli siyaset biçimlerinin açmazlarını göstermek açısından önem taşımaktadır. Agamben’in mülteciyi neden ulus-devlet hukukunu krize sokan ve onu aşma potansiyeli taşıyan yegâne siyasal özne olarak gördüğü sorusu bu tartışma çerçevesinde açıklık kazanmaktadır.

Agamben (2009a: 46), Arendt’in 1943 yılında kaleme aldığı “Biz, Mülteciler” başlıklı makalesini ve *Totalitarizm’in Kökenleri*’nin ikinci cildinin dokuzuncu bölümü olan “Ulus-Devletin Yıkılışı ve İnsan Hakları’nın Sonu” başlıklı denemesini, ulus-devletin hukuksal-siyasal kategorilerinin açmazlarını teşhir eden ve mülteciyi, “gelecek (to come) bir siyasal toplumun biçim ve sınırlarını görebildiğimiz” bir kategori olarak sunan temel başvuru kaynakları arasında gösterir. Buna göre, mülteci, hukuk ve haklar düzeninin ontolojik boyutunu görünür kılmamanın yanı sıra bugüne kadar siyasal özneyi temsil etmek için başvurulan kavramlardan (ulus-devlet hukuku çerçevesinde biçimlenmiş veya yapılanmış olmaları nedeniyle) vazgeçilmesine de aracılık etmektedir (Agamben, 2009a: 46).

Arendt, Birinci Dünya Savaşı’nın bitiminde Avrupa siyasal sistemlerinin daha önce uğraşmak zorunda kalmadıkları siyasal ve hukuksal bir sorunla yüz yüze geldiklerinden bahseder: “Hiçbir yere kabul edilmeyen ve hiçbir yerde asimile olamayan göçmen gruplar” (Arendt, 2009: 255-256). 1914 Savaşı, Avrupa’nın sadece coğrafi şekillenışı veya toprak paylaşımı bağlamında değil bu paylaşım mücadelesinin öncesinde ve sonrasında siyasal düşüncenin temel topografik mekânı olmaya devam eden ulus-devlet düzeninin dayandığı değerlerin “gizli yanlarını” ortaya sermesi bakımından da bir dönüm noktası oluşturmuştur (Arendt, 2009: 256). Yeni ulus-devletlerin kurulması veya ulus-devletlerin içindeki nüfusun bir bölümünün hukuksal statülerinin yeniden tanımlanması; göçmen, mülteci veya azınlıklar gibi, “çevrelerindeki dünyanın kurallarının ansızın artık geçerli olmadığını hissedenden (...) (kendilerini) giderek istisna bir konumda” bulan yeni toplumsal (ya da toplum-dışı) kategoriler yaratmıştır (Arendt, 2009: 256). Ulus-devlet-toprak arasındaki bağın bir an için kopması ve yeniden kurulmasının sonucu olarak ortaya çıkan bu gruplar, “anayurtlarından ayrıldıklarında artık yurtsuzdular; devletlerini bıraktıklarında artık devletsizdiler; insan haklarından yoksun bırakıldıklarında artık haksızdılar, yeryüzünün posasıydılar” (Arendt, 2009: 256).

Agamben’in (2009a: 48) Arendt’e dayanarak işaret ettiği gibi, bu durum, “saf insan gibi bir şey için ulus-devletin siyasal düzeni içinde otonom bir alan olmadığı(nı)” gösterir. Başka bir sıfatı haiz olmaksızın insanın insanlığının, ulus-devletin yasaları tarafından korunmasının tasavvur edilemez olması, ulus-devlet sisteminin bir gerçeğidir. Arendt, bir devlete üyelikle, ulusa mensubiyetle veya toprağa aidiyetle bağını yitirmiş birinin, devredilemez diye düşünülen insan haklarından ve bu hakları teminat altına alan İnsan Hakları Bildirgeleri’nin yükümlülüklerinden yararlanamaz hale geldiğini gözlemler. Egemen ulus-devlet düzeninin krize girmesiyle birlikte, devletsiz, yurtsuz ve hukuksuz kalan milyonlarca insan, artık ne bir yurttaşlık hukukunun ne de insan hakları hukukunun öznesidir. Bir diğer ifadeyle, egemen ulus-devletlerden oluşan bir sistemde, “kendi ulusal yönetiminden yoksun bir halk (...) insan haklarından da yoksun” kalmaktadır (Arendt, 2009: 264). Diğer taraftan, Milletler Cemiyeti, BM Devletlerarası Mültecilik Komitesi (1938) ve BM Uluslararası Mülteciler Örgütü (1946) gibi uluslararası kuruluşlar, bir devletin hukuki koruması altında bulunmayan ya da yurttaşlık hukukundan sınırlı olarak yararlanan insanlar karşısında sorunu aşmak için bir çözüm bulmak yerine ulus-devlet mantığını yeniden üreten düzenlemeler geliştirmekle yetinmektedir.

Arendt’e (2009: 269) göre, devletsiz halkların ortaya çıkışı ve insan haklarının evrenselliği ilkesinin uygulamada da çökmesi, “devletin, yasaların bir aygıtı olmak yerine ulusun aygıtına

dönüşmesi sürecinin tamamlandığını,” “ulusun, devleti fethettiğini” gösterir. Arendt(2009: 269) bunun tarihin olumsal bir gelişimi olarak değil, ulus-devlet yapısının içkin bir sonucu olarak görülmesi gerektiğini söylemekle birlikte, yine de ulus-devletin her zaman “keyfi yönetime ve despotizme karşı hukukun egemenliğini temsil” ettiğini söyler. Bu nedenle, devletsizlerin ve yurtsuzların ölüme terkedilmesine yol açan hukuki sonucu, “ulusal çıkar ile yasal kurumlar arasındaki dengenin” demagojik tahrik ve gerçekçi olmayan şovenist çıkar politikalarının etkisiyle bozulmasına bağlar. Devletlerarasında ortak çıkarlar sözkonusu olduğunda egemenliğin mutlaklaşması ertelenmiş; ancak, çıkarlar arasında dengesizliğin ortaya çıktığı ilk anda, “sakinlerinden kurtulmasına izin veren (...) yasalar çıkarmamış tek bir ülke bile” kalmamıştır (Arendt, 2009: 274).

Bir devletin otoritesine doğuştan üyeliğin tanıdığı doğal yurttaşlık haklarının korumasından yararlanamayan ve böylece hukuk tarafından terk edilen insanlar, polisin faaliyet alanında kovuşturulan adli suçlulara dönüşürler. Arendt, Benjamin’in tutumuna benzer bir tarzda, polisin mültecilik ve göçmen sorunu bağlamında, hukuktan bağımsız bir mevcudiyet kazanmaya başladığına dikkat çeker. Yerel veya evrensel herhangi bir hukukun korumasından muaf tutulan mültecinin varlığı nedeniyle polis, “Batı Avrupa’da ilk kez kendi bildiği gibi hareket etme, insanlar üzerinde doğrudan hâkimiyet kurma yetkisine sahip” olmuştur(Arendt, 2009: 289). Arendt’e göre, totaliter rejimlerin belirleyici özelliği olan polis iktidarının kurulması, devletsizlerin ve potansiyel devletsizlerin nüfusa oranının artmasıyla paralel bir gelişme olarak görülebilir. Bir bakıma, hukuk tarafından terk edilen mülteci, ulus-devlet sisteminde yegâne resmi muhatabı olarak polisin kanundan boşalmasına yol açmaktadır.

Ancak, insanın devredilemez haklara sahip bir varlık olarak koyutlanmasının ve ulusal hukukun, insanın indirgenemez haklarını doğal bir veri olarak esas alacağı varsayımının bir soyutlama olduğu gerçeği, “insanlar siyasi yönetimlerinden yoksun kaldıklarında ve (...) onları koruyacak hiçbir otorite ve onları koruyacak hiçbir kurum kalmadığında” ortaya çıkmıştır (Arendt, 2009: 296). Bir diğer ifadeyle, “kalıtımsal özelliklerinin ve soylarının esiri olmaktan kurtulan insanlar toprak/ulus/devlet ittifakının yeni üçlü hapishanesi içine hızla kapatıldıklarında, [insan ve yurttaş haklarının özdeşliği] aksiyomu doğmakta olan gerçekliğini hızla yitirdi ve neredeyse unutuldu; ‘insan hakları’ ise (...) devletin öznesi, ulusun mensubu ve toprağın meşru sakini arasında kişisel bir birliğin ürünü olarak yeniden tanımlandı”(Bauman, 2009: 193).Bu açıdan bakıldığında, Arendt(2009: 303)insan haklarının yeniden tanımlanmasına yol açan dönüşümün, insanın yasalar karşısında eşit olarak tanımlanmamış olmasından çok; “onlar için bir yasanın var olmaması(ndan); ezilmeleri değil, kimsenin onları ezmek istememesi(nden)” kaynaklandığını söyler.

Ancak Arendt yine de Bildirge’de ifade edilen temel insan hakları düşüncesini eleştirmekle beraber geçerli ve uygulanabilir bir insan hakları kavramının mümkün olup olmadığını araştırır (Çelebi, 2009: 90). Yurdun yitirilmesi ve yeni bir yurt bulmanın imkânsızlığı ile siyasi bir yönetimin korumasının yitirilmesinin açığa çıkardığı paradoks; başka bir deyişle, insan haklarının yurttaş haklarına dayanmaksızın sadece bir soyutlamadan ibaret kalması, Arendt açısından, her şeyden önce insanın siyasi varoluşunu yitirmesinin bir sonucudur. Arendt’in Aristoteles’den hareketle söylediği gibi, hukuksal-siyasal alanın oluşumunu önceleyen konuşma ve eyleme yetisi ile insanın topluluk içinde yaşayan siyasal bir varlık olma özelliğinin yitirilmesi, insan haklarının çökmesinin birincil nedenidir. Bu nedenle, Arendt, insan hakkının ulusal bir topluluğa üyelikten önce, “hiçbir tiranın alamayacağı insanlık durumunun genel bir özelliği olarak” siyasal topluluğa üyelik hakkına karşılık geldiğini belirtir (Arendt, 2009: 305)ve bu hakkı, “haklara sahip olma hakkı” (Arendt, 2009: 304; Hamacher, 2004) olarak adlandırır.

İnsanın yurdunu, bir siyasi yönetimin veya hukukun korumasını yitirmesi ve giderek insan olma hakkından muaf tutulması, hukukun ontolojik temelini oluşturan “haklara sahip olma hakkı”nın yitilmesiyle yakından ilişkilidir. Arendt, böylece, doğal hukuk ve pozitif hukuk gelenekleri tarafından ya soyut hipotetik bir ilkeye ya da ulus-devlet-toprak üçlüsüne bağlanan insan hakkının, haklara sahip olma hakkı yoluyla öncelikle siyasal bir hak olduğunu açıklamaya çalışır. Buradan hareketle, hukuksal-siyasal düzen içinde işlenen ve doğal veya pozitif hukuk yoluyla kolayca meşrulaştırılabilen insan hakkı ihlallerinin (Reemtsma, 1998: 69), siyasal olanın önceliği ve üstünlüğü üzerinden sorgulandığında, meşruiyet temellerinin çökeceği varsayılır.

Dolayısıyla, Arendt açısından, daha temel olan hakkın, örgütlü bir insan topluluğuna mensup olmaya ilişkin temel bir hak olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, haklara sahip olma hakkı, ancak “doğumumuz sırasında tanımlandığımız niteliklerimiz yoluyla değil, (...) edimlerimiz, ifadelerimiz ve düşüncelerimiz doğrultusunda yargılandığımız politik bir toplulukta hayata geçirilebilir” (Benhabip, 2006: 69).

Bu nedenle haklara sahip olma hakkı, yukardan atfedilmiş yasa ve haklara indirgenebilecek herhangi bir hukuki ilke değildir; tam tersine, “çoğulluktan kaynaklanan, hakları ve yasaları kuran” bir gücü ifade eder (Mutman, 2009: 196). Haklara sahip olma hakkı, hukukiliği mümkün kılan hakların yaratım sürecine, *demos*’un doğrudan katılımına gönderme yapar. Yaratım sürecinden soyutlandığında haklar, teknik ve idari bir ödev ve zorunluluk konusu haline gelir (Çelebi, 2009: 92).

Arendt’e göre haklara sahip olma hakkı, insan haklarına olası herhangi bir başvurunun temel dayanak noktasıdır. Başka bir ifadeyle, insan hakkı, Arendt’in bakış açısından öncelikle haklara sahip olma hakkına karşılık gelmektedir. Aynı şekilde, haklara sahip olma hakkının teminatı da insanlığın kendisidir. Ancak Arendt (2009: 308), bu tür bir insanlık hakkı düşüncesinin “hala egemen devletlerarasında var olan anlaşmalara göre işleyen uluslararası hukukun mevcut sahasını” aştığını; bu nedenle, ulus-devletin ötesinde var olan bir insanlık alanının henüz açılmadığını söyler. Bununla birlikte Arendt, dikkat çekici bir şekilde, “dünya hükümeti” kurulmasının da insan ve yurttaş hakları ikilemini çözmek için uygun bir öneri olmadığını düşünür. Çünkü ona göre dünya hükümeti düşüncesinde somutlaşan ve herkesi içine alan kapsayıcı bir iyilik anlayışı totaliter devletlerin iyilik anlayışıyla benzer yapıdadır. Sekülerizmin sonucu olarak gelişen araçsal akıl, hakkı “-için iyi” ile özdeşleyen bir yasa anlayışıyla sonuçlanmaktadır. Bu durumda, “-için iyi”nin öznesi aile, halk veya en geniş sayı olarak insanlık olabilir; ancak bu araçsal iyilik anlayışı, “insanlığın günün birinde bazı parçalarını tasfiye etmenin bir bütün olarak insanlık için hayırlı bir iş olacağına tamamen demokratik bir biçimde –yani çoğunluk yoluyla- karar verecek” olması ihtimalini dışarıda bırakmaz (Arendt, 2009: 309). Eklemek gerekir ki Arendt bu sonucu, insan haklarına bir soyutlama olarak başvurulması durumunda karşımıza çıkacak bir olgu olarak ele almaktadır.

İnsan haklarına bir soyutlama olarak başvurulduğunda öngörülme sonuçların ortaya çıkma ihtimali, seküler insanın dünyayı kendi yapıtı ve tasarımı olarak sahiplenmek istemesinin bir sonucudur. Arendt, uygarlığın gelişimiyle beraber, insanın kendi üretmediği ve sadece ona verilmiş olan gizemli her şeye karşı bir tür hınç beslediğini gözlemler. İnsanlar ancak kendi ürettikleri dünyada kendilerini evlerinde hissedeceklerdir. Bu nedenle insan haklarının insanın eylemleriyle müdahil olduğu bir alanda yani siyasal ve kamusal alanda şekillenmesi ya da somutluk kazanması gerekir. Bir siyasal topluluğa üyelik hakkından, Arendt’in deyişiyle haklara sahip olma hakkından dışlanmış insan, herşeyden önce kendi yazgısını şekillendirme olanağından yoksun kılınmış; başka bir ifadeyle, siyasal varoluşu elinden alınmış biridir. Arendt(2009: 312) insanın bu durumunu, insan yapımı olmayan şeylere duyulan nefrete benzetir ve özel alanla ilişkilendirir. Siyasal alan, “bu özel alana duyulan derine kök salmış bir kuşkudan; her birimizin, olduğu gibi, tek, biricik, değiştirilemez yaratıldığı gerçeğinde kapsanan tedirgin edici bir mucizesine karşı derin bir hınçtan” doğmuştur. Özel alana duyulan hınç, “salt verilmişliğin oluşturduğu karanlık arka plan(a), yani bizlerin değiştirilemez, eşsiz doğamızdan oluşan (...) yabancıya” duyulan hınçtır (Arendt, 2009: 313). Agamben’in deyişiyle, *Bios*’un *Zoē*’ye düşmanlığıdır söz konusu olan.

Ancak siyasal faaliyetin Arendt’in öngördüğü gibi sadece birlikte eyleme kapasitesine karşılık gelen uyumlu bir birlikte varoluşa değil aynı zamanda dışlama pratiklerine kolaylıkla yönelebildiğine değinmek gerekir. Bundan dolayı, “siyasal eylemin sonucu olan insanlığın belli bir mekânda konumlanmış siyasal topluluklardan farklı olarak insanları benzer biçimde sürgüne göndermeyeceğini(n), yurttaşlıktan çıkarmayacağını(n)” herhangi bir garantisi yoktur (Çelebi, 2009: 99). Demokrasinin mülteci sorununda görüldüğü gibi yurttaşlık kavramının krizine yönelik çözüm noktasında ortaya çıkan yapısal açmazları, siyasetin özünün aynı zamanda topografik bir soruyla ilişkili olabileceğini göstermektedir. Arendt’in siyaset düşüncesinin siyasal olan-toplumsal olan, kamusal alan-özel alan ayrımları çerçevesinde yapılandığı düşünüldüğünde, bu ayrımlar ile mülteciyi veya yabancıyı dışlayan sınırı üreten ayrımlar arasında bir bağlantı olduğunu söylemek gerekir.

Nitekim Arendt'in haklara sahip olma hakkının gerçekleşeceği verili çerçeve olarak ulus-devleti temel almış olabileceği hatırlatanınca, onun siyasal düşüncesinin aşmaya çalıştığı paradoksları yeniden üreten bir yapıya sahip olduğu daha iyi anlaşılır. Bu açıdan örneğin Benhabib (2006a: 73-74)Arendt'de "halkın egemenliği" fikrinin, kendisini egemen olarak tanımlayan ve kendini, kendi kanunlarını yapan politik bir organ olarak yapılandıran bir halkın öz örgütlenmesine ve politik iradesine karşılık geldiğine dikkat çekerken, Arendt'in ulus-devleti, uygulamada olmasa bile ilkesel olarak yurttaşlık haklarını hayata geçirebilecek bir sistem olarak gördüğüne atıf yapar. Benhabib'e göre (2006a: 75) Kant gibi Arendt'in düşüncesi de "geçici misafirliği [ziyaret hakkını] üyelik hakkına ulaştıracak felsefi ve politik son adımı" atmadan son bulur. Her ne kadar Arendt, insanlar arasındaki eşitsizlikleri ve dışlanmaları eşit haklara dayalı bir rejime dönüştürmeyi amaçlarken, her cumhuriyetçi anayasa fiilinin "içerdekiler" ve "dışarıdakiler" ayrımı yaratması ihtimalinden daha doğrusu açmazından bahsetmiş olsa da; "her birey için öngördüğü evrensel ahlaki hak (bir siyasal topluluğa üyelik hakkına karşılık gelen haklara sahip olma hakkı), politik ve hukuki olarak o kadar kesin biçimde sınırlandırılmıştır ki, dâhil etmeye ilişkin tüm eylemler kendi dışarıda bırakma biçimlerini" üretme potansiyeli taşımaktadır(Benhabib, 2006a: 76).

Arendt'in insan haklarının paradoksuna toplumsal/siyasal, özel/kamusal ayrımları temelinde anlam kazandırmaya çalışması, mülteci sorununun kökenini bir siyasal topluluğa üyelik hakkından dışlanmaya bağlaması, siyasal alanının kuruluşunu ontolojik bir kapanma olmaksızın tasavvur edemediğini göstermektedir. Kurucu siyasal güç, Arendt'in deyişiyle haklara sahip olma hakkı, kurulu iktidara dönüşerek kurumsal bir siyaset düzenine yol açar. Arendt'in haklara sahip olma hakkının ancak bir siyasal toplulukta yani bir yurttaşlık düzeninde hayata geçirilebileceğini söylemesi, kurucu siyaset uğraşının kurulu siyaset düzenine dönüşmesinin zorunluluğuna işaret eder. Arendt'in hukuk düzeninin meşruiyetini soyut bir normlar düzleminden değil siyasal eylem alanından türetmeyi amaçladığı görülür. Ancak bu durum siyasal olanın, Arendt'in düşüncesinde, hukuk ve haklar alanının biçimlendirilmesi amacına yönelik bir tür hukukileştirme faaliyetiyle sınırlı tutulduğu anlamına gelir. Dolayısıyla, kurucu iktidarın kurulu iktidar düzenine dönüşmesinin zorunluluğu, sınır sorununu yeniden üreten bir sonuç doğurur. Siyasallığın kurucu gücü kendi dışarısını üretmeksizin, siyasal-hukuksal bir mekânı yurt edinmeksizin kendini geçerli kılamaz.

JacquesRancière'de (2005: 98), Benhabib'inArendt eleştirisine yakın bir tutumla, Arendt'in yaklaşımının arhi-politik özelliğinin ulaşmaya çalıştığı sonuçlar açısından bir tutarsızlık yarattığına değinir. İnsan haklarının açmazını betimlemek amacıyla Arendt'in, mülteci veya göçmen statüsündeki insanlar için sorunun, bir yasanın varlığından çok var olmamasından; yasanın onları ezmesinden çok kimsenin onları ezmek istememesinden kaynaklandığına ilişkin sözlerini hatırlatan Rancière'e göre (2009: 54) "bu ifadenin açıkça müstehzi tonunda sıradışı bir şeyler söz konusudur." Rancière açısından Arendt'in mültecinin statüsünü hukukun ve ezilmenin ötesinde bir durum olarak tasavvur etmesi, mültecinin siyasal öznelliğinin göz ardı edilmesidir. Hukukun dışına itilmiş olmak siyasetin dışına itilmiş olmakla eşanlamlıdır. Oysa Rancière'e göre siyaset, Arendt'in nerdeyse siyaset öncesi bir olgu olarak kabul ettiği, kamusal alan-özel alan veya siyasal hayat-toplumsal hayat ayrımlarını belirleyen "sınır" ilişkin bir eylemdir. Başka bir deyişle siyaset, bu ayrımları belirleyen sınırın nereye çizileceğine ilişkin olarak "bu sınırı yeniden gündeme getiren bir etkinliktir" (2009: 59).Arendt mülteci sorununu, kendi yazgısını şekillendirme olanağından yoksun bırakılması anlamında, mültecinin saf verililiğın karanlık arka planı olarak özel alana kapatılmasına bağlarken, siyasetin özünü gözden kaçırmaktadır. Rancière(2009: 59; 2005: 71-93) siyaseti, tam da "neyin verili olduğu hususunda ya da şeyleri verili olarak gördüğümüz çerçeve hakkında bir uyumsuzluk" olarak tanımlar.

İnsan ve yurttaş hakları arasındaki paradoksun çözülmesi, bu nedenle yurttaşı ve mülteciyi bir birini dışlayan iki ayrı kategori olarak değil iki ayrı siyasal özne olarak ele almayı gerektirir. Siyasal özneler, önceden belirlenmiş bir sınırın iki yanına sıralanmış topluluklar değil "daha ziyade içlerine kimlerin dâhil edileceği konusunda bir sorunsal ya da ihtilaf ortaya koyan artık adlardır" (Rancière, 2009: 58; Rancière, 2006).Buradan hareketle Rancière (2009:57-58)Arendt'in insan haklarını iki alternatif olan bir açmaz olarak betimlediğini söyler: "ya vatandaş hakları insan haklarıdır –halbuki insan hakları siyasallığından arınmış kişilerin hakları demektir; bu durumda, bu haklar hiçbir hakkı olmayan insanların hakkıdır, ki bu da bir hiç anlamına gelir- ya da insan hakları vatandaş hakları, yani şu ya da bu hukuk devletinin vatandaşları olmak sonucunda haiz olunan haklardır. Bu da insan haklarının

zaten hak sahibi insanların hakları olduğu anlamına gelecek ve bir totolojiyle sonuçlanacaktır. Ya hiçbir hakkı olmayan insanların hakları ya da zaten hak sahibi olan insanların hakları.”

Oysa Ranciere'e göre (2009: 58), Arendt'in siyasal ontolojisinin öngöremediği üçüncü bir alternatif daha vardır: “İnsan hakları, sahip oldukları haklara sahip olmayıp sahip olmadıkları haklara sahip olanların haklarıdır.” Böylece, yurttaş ve mülteciyi ayıran sınır ne önceden belirlenmiş ve sabit bir sınır olarak görülebilir ne de yurttaş ve mülteci sabit kategorilerdir. Balibar'ın dediği gibi, hak, haklara sahip olma isteği doğrultusunda mücadele edenlerin kolayca ihlal edebildiği, ama aynı zamanda mevcut hak kavramının sınırlarıyla da oynadıkları esnek bir zeminde oluşur. Balibar'ın (2008e: 66) “sınırların demokratikleştirilmesi” olarak adlandırdığı bu durum, “insan haklarıyla yurttaş haklarının, sorumlulukla militan taahhüdün somut bir eklemelenmesini şekillendirir.” Sınırları demokratikleştirmek, “sınırı insanların hizmetine koymak, kolektif denetimlerine açmak, sınırı onların kendi egemenliklerinin nesnesi kılmak” anlamına gelir (Balibar, 2008f: 138). Böylece ulus-devletin en büyük dış politika miti olan “doğal sınırlar” kavrayışı ve doğumlulukla yurttaşlık statüsü arasındaki doğal ontolojik bağ, sınırların olumsuzluk bağlamına sokulmasıyla birlikte, egemenliğini yitirir. Geleneksel ulus-devlet egemenliğinin sona erişiminin sonrasında post-ulusal bir egemenliğin başlangıcının öncesinde olduğumuzu savunan Balibar'a göre (2008g: 198), yurttaşlık hukuku, “yalnızca bir temel ya da çerçeve değil yeni açılımlara çağrıda bulunan” bir *politeia* [Balibar'ın ifadesiyle yurttaşlığın kuruluşu] sürecinin nesnesidir (2008h: 226). Bu nedenle, “nesnel bir biçim olarak anayasanın değil” ancak yurttaşlığı kuran özneliğin bakış açısını yansıtmaktadır (2008h: 226).

Arendt siyaseti, kurucu iktidarın gücü üzerinden temellendirmeyi ve demokrasiyi kurucu bir süreç olarak yapılandırmayı amaçlarken antagonist bir şema yerine çizgisel bir doğrultuda ilerleyen liberal anayasacılık modelinin hermenötüğü içine sıkışmıştır. Nitekim Arendt'in (1977) bu sonuca varması, Fransız Devrimi yerine Amerikan Devrimi'ni kurucu iktidarı temsil edici bir model olarak sunmasıyla da örtüşür.

Negri, Arendt'in Amerikan Devrimi'nde gözlemlediği siyasal özgürleşim deneyiminin ontolojik bir başlangıca işaret etmekten çok giderek bir iktidarın dolayımına ve üretimine ihtiyaç duyan bir özgürlük mekânı olarak siyasal alanın korunmasıyla ilişkilenebileceğinin üzerinde durur. Bu nedenle, Arendt'de kurucu iktidar, ontoloji düzleminden başlayarak giderek iletişim ve işbirliği topluluğunun muhafazakâr düzlemine doğru kaymaktadır (Negri, 1999: 19). Schmitt'in egemen karar ve cemaat arasında kurduğu ilişkiye benzer bir ilişkinin Arendt'in düşüncesinde bir potansiyel olarak bulunabileceğini söyleyen Negri (1999: 19), yasanın askıya alınmasındaki (görünüşte olumsuz) kurucu kararlarla bu kararın yol açtığı (olumlu) yapı arasındaki içkin bağa atıf yapar: “İlk karar ne kadar olumsuz bir karar gibi görünürse o derece köklü bir dizi temellendirici, yaratıcı, dilsel ve anayasal olanaklar yaratır.” Bu açıdan ancak Arendt'in kurucu iktidar tanımının ontolojik yoğunluğu içinde, gerek Arendt'in gerekse Schmitt'in düşündüğü anlamda, bir topluluk hissi geliştirilebilir. Negri (1999: 19), Arendt'in kurucu iktidar kavramının yoğunluğunun, onu, ontolojik açıdan doğurgan ve toplumsal açıdan da bununla bağlantılı bir temel/yapı önermeye ittiğini söylemeye çalışır.

Negri'nin Arendt eleştirisi özellikle Agamben'in insan haklarının açmazını anlama girişimine ilişkin konumunu aydınlatmaya yardımcı olabilir. Agamben'in hareket noktasının Negri'nin eleştirisine benzer bir temelden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Kurucu iktidarın kurulu iktidara, anayasa gücünün anayasama gücüne, çokluğun Bir'e veya egemenliğe dönüşme olasılığı mültecinin dışlanmasıyla sonuçlanan bir diyalektik üretir. Kurucu iktidar, Negri'nin tartışmasında da görülebileceği gibi, varlığın mekânsal açıdan değil ancak zamansal açıdan inşası temelinde anlam kazanmaktadır. Arendt, siyaset ve hukuk/hak alanları arasında diyalektik bir ilişki öngörmüş olsa da sınır üzerinden işleyen ulus-devlet-toprak arasındaki ontolojik bağı nihai olarak kesen bir siyaset biçimine dayanmamıştır.

Agamben'e göre bu sonucu doğuran, Arendt'in çalışmalarının biyosiyasal perspektiften yoksun olmasıdır. Biyosiyaset, *zoē'nin bios'tan* yalıtılması yoluyla işler; oysa Arendt'in siyasal düşüncesinin özü, tam da *zoē* ve *bios* ayırımına dayanır. Arendt'in kurucu iktidarını kurulu iktidara bağımlı kılan, *zoē'nin bios'a* dönüşmesinin öngörülmesi olmasıdır. *Zoē'nin insanlığı* ancak *bios* içinde sağlanabilmektedir. İnsanın siyasal varoluş kapasitesine sahip bir varlık olarak tanımlanması aynı zamanda çıplak hayatın olumsuzlanmasını içermektedir. Bu bir dış olmaksızın siyasal alanın

kurulamayacağını ifade eder. Bu nedenle biyosiyaset, siyasetin çıplak hayat üzerinden işlemesi anlamına geldiği ölçüde Arendt, gerek totalitarizmi gerekse mülteciyi üreten mantığı açıklamakta zorlanmaktadır. Nitekim totaliter devletlerin mutlak tahakküm çabasının bir ürünü olarak gördüğü toplama kampının, ancak uç durumlarda mümkün olabileceğini söylerken; Arendt'in, modern siyaset düzeninin biyosiyasal niteliğini gözden kaçırdığını söylemek mümkündür. Oysa Agamben(2001a: 159) açısından, mutlak tahakkümü hem meşru hem de gerekli kılan modern siyaset düzeninin kendisidir. Totalitarizm ve insan hakları sorunu “çağımızda siyasetin tamamen bir biyosiyasete dönüşmesinin” sonucudur. Bu açıdan “insan hakları öncelikle çıplak doğal hayatın ulus-devletin hukuki-siyasal düzenine işleniminin asli figürünü temsil etmektedir.

Bu bağlamda, mülteci, Agamben'e(2009a: 49) göre, “devlet/ulus/toprak teslimini menteşelerinden ayırması itibariyle siyasal tarihimizin marjinal değil temel figürü olarak ele alınmayı hak etmektedir.” O halde, Agamben'in mültecinin kurucu iktidarını nasıl tanımladığı sorusu önem kazanmaktadır. Herhangi bir devlete ve toprağa ait olmamaya tanımlanan mültecinin siyasal özneliği, çıplak hayatın “yurttaşlığa” kabul edilmesini nasıl temsil edebilir? Agamben'e göre, dışlama pratiklerine dayanmayan bir birlikte yaşamın kurulabilmesi mülteciyi, hem epistemolojik hem de ontolojik anlamda merkez almayı gerektirmektedir. Mülteci, modern hukuksal-siyasal düzenin temel aldığı epistemolojinin bir yansıması olduğu gibi dışlayıcı olmayan yeni siyaset pratiklerinin öznesidir de. Bu nedenle, insan haklarının paradoksunun çözümü, Agamben'e göre, yurttaşlığı göç halinde bir yurttaşlık olarak yeniden kavramlaştırmayı gerektirmektedir. Siyasal topluluk, bir ulus-devletin egemenlik sahasının sınırları içinde geçerliliği olan bir birliktelik olarak değil, “herkesin bir toplu göç ya da iltica halinde olacağı, egemenlik sınırı olmayan ya da bir kısmı hep bu sınırların dışında kalan bir alan” olarak görülebilir (Agamben, 2009a: 51). Kurucu ilkesi yurttaşın *ius*'undan (hak) ziyade bireyin *refugium*'u (iltica) olan bu alan “herhangi bir homojen ulusal bölgeyle ya da bu bölgelerin topografik toplamıyla örtüşen bir durum arz etmeden, bu bölgeler üzerinde delikler oluşturan ya da bu bölgeleri topolojik olarak Klein şişesi ya da Möbius şeridi gibi içeri ve dışarının birbirlerini hem belirlediği hem de belirsiz kıldığı bir tarzda bölümleyen bir etkinlik içerisinde olacaktır”(Agamben, 2009a: 51). Böylece karşılıklı olarak egemenlik sınırıyla birbirinden ayrılan ulus-devletlerin yerini, Derrida'nın(Derrida, 2005) sığınma kentleri önerisinde de karşılığını bulan, dünya şehirleri alacaktır.

HERHANGİ VARLIKLARIN SİYASETİ

Agamben, Batı siyasetini işleten antropolojik makinenin belirleyici özelliğinin, hayatı kendi içinde bölerek anlamlandırmak olduğuna dikkat çeker. Totalitarizm, kamp veya mülteci, hayatı, kendi biçiminden yalıtılarak işleyen antropolojik makinenin ürünleridir. İnsan-hayvan ayırımını Alman-Yahudi, yurttaş-mülteci ayırımına dönüştüren antropolojik makinenin işleyişini durdurmak ve kendi biçiminden yalıtılmayan bir varoluş olarak hayatı mümkün kılmak “gelmekte olan birlikteliği” (*ComingCommunity*) hedefleyen bir öznelik ve siyasal eylem biçimini gerektirmektedir (Magnuson, 2008: 83). Kendi varlığından başka herhangi bir aidiyet biçimine dayanmayan “herhangi tikelliklerin” (*WhateverSingularities*) birlikte varoluş tarzı anlamına gelen “gelmekte olan birliktelik,” Agamben'e göre, potansiyel ve edimsel ontolojilerinin yeniden düşünülmesini öngörür. Sadece bu tür bir siyaset biçimi, egemenliğin işlemek için gereksinim duyduğu yaşam biçimini bölen ayrımlara son verme potansiyeline sahiptir (Passavant, 2007).

Agamben'e(2001b: 1) göre, “gelmekte olan varlık herhangi varlıktır” (*Thecomingbeing is whateverbeing*). Bu cümlede geçen iki terim de Agamben'in önerdiği siyaset kavramının iki temel ögesini oluşturur. Egemenliğe dayanmayan ve dışlayıcı olmayan; dolayısıyla ne varlığını şiddete borçlu olan ne de istikrarı için şiddete gereksinim duyan yegâne siyasal topluluk biçimi herhangi tikelliklerden oluşan “gelmekte olan birlikteliktir.” Bu cümledeki “herhangi” (*Whatever*) ifadesi, ne evrensel ne de bireysel bir varoluşa atıf yapar (Edkins, 2007: 73).Agamben'in(2001b: 1) deyişleyle, herhangi “tikellik bilgiyi, bireysel olanın tanımlanamazlığıyla evrensel olanın tasavvur edilemezliği arasında seçim yapmaya zorlayan hatalı ikilemeden kurtulmuştur.” Herhangi tikellik, “kendi başına varlığa” (*such as it is*) işaret eder. Bu bağlamda, kendi başına varlık olarak herhangi tikellik, onu bir ulusa, toprağa, dine, kimliğe, sınıfa veya cinsiyete (kızıl, Fransız, Müslüman vb.) ait kılan tanımlayıcı özelliklerinden sıyrılmıştır. Böylece, herhangi birliktelik, ortak bir kimliği veya siyasal projeyi paylaşmayan varlıkların birlikte varoluşu anlamında (Jean-Luc Nancy'nin “-ile varoluş” kavramından farklı olarak) bir birlikte yaşama işaret eder.

Bu bağlamda, herhangi varlığın öznesi olduğu siyaset, toplumsal hareketlerde ve kimlik mücadelelerinde karşımıza çıkan siyaset biçimlerinden temelde farklıdır. Her şeyden önce, “devlete karşı mücadele ederken toplumsal olanın olumlanmasını” içermeyen bir siyaset biçimine dayanır(Agamben, 2001b: 84). Agamben’e göre, toplumsal hareketler ya belirli taleplerin tanınması çağrısında buluşurlar ya da açıkça paylaşılan bir kimlik temelinde bir araya gelirler. Herhangi tikel varlıkların ayırıcı özelliği ise, bu tür bir toplumsal hareketi şekillendirebilecek olmamalarıdır. Bunun nedeni, Agamben’inBadiou’ya dayanarak söylediği gibi, “ne savunulması gereken bir kimliğe ne de tanınması için mücadele edilen bir aidiyet ilişkisine sahip”olmalarıdır(Agamben, 2001b: 85).Agamben, bu noktaya özellikle dikkat çeker. Çünkü “devlet son tahlilde her zaman herhangi bir kimlik talebini tanıyabilir –hatta Devletin sınırları içinde bir Devlet kimliğini bile”(Agamben, 2001b: 85). Bu türden talepler devletin meşruiyet alanını yeniden üretmesine yardımcı olan; devletin her zaman ihtiyaç duyduğu türden taleplerdir. Egemen iktidarın dayanak noktasını oluşturan içermeyen dışlama pratiklerini sorgulamak ya da onu kesintiye uğratmaya çalışmak gibi bir amaç taşımayan tanınma siyasetleri, devlet tarafından hoşgörüle karşılanırlar. Agamben’e(2009b: 79-80) göre, “böyle bir mücadelenin ardından gelecek barış, karşılıklı kırılğan tanımayı kurumsallaştıran bir uzlaşımın ibarettir. Böyle bir barış her durumda devletin ve hukukun barışıdır.” Diğer taraftan, bir devletin, “herhangi bir kimliği olumlamaksızın bir birlikteliği şekillendiren tikel varlıklara, temsil edilebilir herhangi bir aidiyet ilişkisi olmaksızın birlikte var olmaya çalışan insanlara (yalnızca bir varsayım olarak bile)” hoşgörüle bakması düşünülemez(Agamben,2001b: 85). Agamben’in(2001b: 85) deyişle, “herhangi varlığın bir kimliği işgal etmeksizin kendi başına olanaklılığı, devletin üstesinden gelemeyeceği bir tehdittir.”

Agamben’in bu sonuca varması, onun hayat ve hukuk arasında kurduğu ilişkinin bir sonucu olarak görülebilir. Egemen iktidar, varlığını hayatın hukuk alanına sokulmasına borçludur. Bu nedenle devredilemez haklara sahip bir özne olarak yurttaşın hukuki statüsü ve insanın kutsallığı anlayışı, çıplak hayatın egemen iktidar tarafından siyasal-hukuksal düzene dâhil edilerek dışlanmasına bağlı olarak ortaya çıkar. Agamben (2001a: 175), yurttaş hakları hareketi, insan hakları siyaseti veya insanîyetçilik (*Humanitarianism*) gibi hak eksenli talep veya tanınma mücadelelerini, insanın kutsallığı varsayımıyla hareket ettikleri ölçüde, egemenle gizli bir dayanışma içinde olan eylem biçimleri olarak değerlendirir. “Son tahlilde, insani(yetçi) örgütler (...) insan hayatını yalnızca çıplak ya da kutsal hayat figüründe kavrayabiliyor ve dolayısıyla da, kendilerine rağmen, aslında karşı koymaları gereken güçlerle gizli bir dayanışma içinde bulunuyorlar” (Agamben, 2001a: 175). Hem egemen iktidar hem de ona karşı mücadele eden gruplar, çıplak hayatı, eylemlerinin öznesi veya nesnesi kılmaktadır. Agamben’in herhangi varlığın siyasal öznelliğini, toplumsal mücadele veya tanınma siyasetlerinden neden ayırmaya ihtiyaç duyduğu bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Bu tür mücadeleler, egemen iktidara benzer şekilde, hayat üzerinde ayrımlar yapan veya sınırlar çizen bir siyaset biçimi ekseninde şekillenmektedirler.

Agamben’in amacı, egemen iktidarı, istisna hali kararında açığa çıkan *zoēve biosayırımının* bir yansıması olarak sınırlı bir çerçevede değerlendirmek değildir. *Zoē-bios* ayırımının egemen iktidara içkin olduğunu göstermek ve bu ayırımın yansıttığı egemenlik mantığının modern siyaset pratiğine hâkim olmasının doğurduğu açmazları sergilemektir. Burada açmaz, egemenliği kuran kurucu iktidar ve egemenlik yerleştiğinde oluşan kurulu iktidar arasında doğan ayırımın aşılammaması bağlamında ortaya çıkmaktadır. Agamben’in(2001a: 175) Schmitt’e dayanarak söylediği gibi, kurucu iktidar ya da anayasama gücü, “bütün anayasal yasama prosedürlerinden önce gelen ve bunların üstünde olan” ve “hukuksal kurallar düzenine indirgenemeyen ve aynı zamanda da egemen iktidardan teorik olarak farklı olan bir güce” işaret eder. Bu açıdan bakıldığında gerek egemen iktidar gerekse Sieyes’denNegri’ye farklı şekillerde karşımıza çıkan kurucu iktidar, hukuk kurallarını aşan bir güce karşılık gelmektedir. Agamben bu bağlamda şu soruyu sorar: hukuksal-siyasal düzenin oluşumundan önce gelen ve meşruiyetini kendi yaratıcı gücünden alan kurucu iktidar, istisnaya karar vererek hayatı bir belirsizlik mıntıkasında tutan egemen yasaklamanın yapısından ne ölçüde farklıdır? Kurucu iktidar ile egemen iktidar arasında herhangi bir farklılık söz konusu mudur?

Agamben’in(2001a: 63) bu sorulara verdiği cevap olumsuzdur: “Anayasama gücünün ne anayasal düzenden türeyen ne de kendisini böyle bir anayasal düzen tesis etmekle sınırlayan bir şey olmadığı (...) gerçeği anayasama gücünün egemen iktidardan ne anlamda ayrıldığı konusunda bize herhangi bir

bilgi sunmuyor (...) egemenliğin yasak-yapısına ilişkin yaptığımız analiz doğru ise, bu sıfatlar [kurucu iktidara ilişkin sıfatlar] aslında egemen iktidarda da mevcuttur [bu nedenle] anayasama gücünü egemen güçten ayıracak herhangi bir kriter” bulunamaz. Agamben’e göre bu açmaza neyin yol açığının anlaşılabilmesi için kurucu iktidarın ontolojisinin gözden geçirilmesi gerekiyor. Kurucu iktidarın egemen yasaklamanın veya egemen iktidarın yapısıyla ne ölçüde örtüştüğü; kurucu iktidarın egemen iktidardan farklılaşmasının mümkün olup olmadığı soruları bu çerçevede anlam kazanıyor.

Agamben’e(2001a: 63) göre, bu sorunun kökeni, kurucu iktidar ile kurulu iktidar arasındaki “çözümlememiş diyalektiğin potansiyel ile edimsel/fiili arasındaki ilişkinin yeniden eklememesine” yol açmış olmasında yatar. Bu nedenle, kurucu iktidar kavramının, “ontolojik kip kategorilerinin kendi bütünlükleri içinde yeniden düşünülme”si gerekir (Agamben, 2001a: 63). Siyasetin, siyaset felsefesi alanından ilk felsefe alanına yani kendi ontolojik konumuna iadesi anlamına gelen bu strateji, kurucu iktidarı egemenliğe bağlayan düğümü çözebilecek olan olabilirlik ile gerçeklik ve olumsuzluk ile zorunluluk arasındaki ilişkinin yeniden ele alınmasına işaret eder. Agamben’e(2001a: 63) göre “egemen yasaktan tamamen kurtulmuş bir anayasama gücü tasavvur etmenin tek yolu, potansiyel ile edimsel (actual) arasındaki ilişkiyi farklı bir biçimde ele almaktan (...) geçiyor. Edimselin önceliği ve bunun potansiyelle olan ilişkisi üzerine kurulu olan ontolojinin yerine yeni ve tutarlı (...) bir potansiyel ontolojisi ikame edilene dek, egemenliğin çıkmazlarından arındırılmış bir siyaset teorisi, tasavvuru imkânsız bir şey olarak kalacaktır.”

Buna göre, Agamben (1999), Aristoteles’in *Metafizik*’inin Sekizinci Kitabında incelediği potansiyel ile edimsel arasındaki ilişkiyi egemen yasaklamanın yapısıyla potansiyelin yapısı arasındaki benzerliği aydınlatmak için kullanır. Egemen yasaklamanın “geçerliliğini artık geçerli olmamaya sürdürmesi” gibi potansiyelde “edimsel bağlamında kendisini tam da sahip olduğu olmama kabiliyetiyle yaşıyor” (Agamben, 2001a: 66).Agamben açısından egemenliği ve egemen yasaklamayı aşmak için, potansiyeli edimselle herhangi bir ilişki içinde olmaksızın düşünmek gerekir. Bunun için de öncelikle potansiyel ve edimsel arasındaki kategorik ayırım bir kenara bırakılmalı ve hem potansiyel, edimselin bir formu olarak hem de edimsel, potansiyelin bir formu olarak tasavvur edilmelidir. Çünkü Agamben’e(2009c: 65) göre iktidar her şeyden önce “potansiyelin kendi eyleminden yalıtılması” veya “potansiyelin örgütlenmesi” anlamına gelir. Potansiyelin eylemini gerçekleştirmek onu edimsel formunda bir dışarısı olmadan düşünmeyi gerektirir.

Agamben’e göre bu, ontoloji ve siyasetin her türlü egemen yasaklama ilişkisinin ötesinde düşünülebilmesi için bir zemin oluşturmaktadır. Agamben(2001a: 63) açısından, kurucu iktidarın, Negri’nin savunduğu gibi, “kendisini hiçbir şekilde anayasama gücü (kurulu iktidar) içinde tüketmiyor olması yeterli değildir (çünkü) egemen iktidar da, asla edimsel alanına geçmeden, kendisini sonsuz dek idame ettirebilir.” Bu nedenle, “hem egemenlik ilkesinden tamamen kurtulmuş bir potansiyel tesisi tasavvur etmek hem de kendisini anayasal güce bağlayan yasağı tamamen kıran bir anayasama gücü tasavvur etmek çok zordur.” (Agamben, 2001a: 63). Bu durumda yapılması gereken tek şey, “potansiyelin varoluşunu, edimsel formundaki –hatta yasaklama uç biçiminde ve olmama potansiyeli olarak, potansiyelin gerçekleşimi ve tezahürü olarak edimsel biçiminde bile- Varlıkla hiçbir ilişki kurmadan düşünmektir”(Agamben, 2001a: 67). Ancak bu Agamben’in de kabul ettiği gibi, mantıksal bir sorun olmaktan çok siyasal bir sorundur. Çıplak hayatın artık ne devlet düzeni içinde ne de insan hakları görünümünde dışlandığı ve istisna tutulduğu bir siyaset biçimini gerektirir.

Agamben, çıplak hayatın öznesi olduğu biyosiyasal beden, hayatı biçiminden ayırmanın artık mümkün olmadığı bir varlığa dönüşmesi anlamında “yaşam biçimi” (form of life) olarak adlandırır. “Yaşam biçimi”, gelmekte olan birlikteliğin herhangi varlığı gibi, “dil içindeki varlığın aidiyeti dışında” her türlü aidiyeti ve özdeşliği reddeder (Agamben, 2001b: 84). Yaşam biçimi ya da herhangi varlıklar, devletin ve egemen iktidarın asıl düşmanıdır (Agamben, 2001b: 85). Bu bakımdan gelmekte olan birlikteliği öngören siyaset, “devlet iktidarının ele geçirilmesi veya kontrol altına alınması mücadelesinden çok Devlet ile devlet-olmayan (insanlık) arasındaki bir mücadeledir, herhangi tikeller ile devlet örgütlenmesi arasındaki üstesinden gelinemez bir kopuştur (Agamben, 2001b, s. 84).

KAYNAKÇA

- Agamben, G.(1999).“On Potentiality”.*Potentialities: CollectedEssays in Philosophy* içinde, çev. D. H. Roazen Stanford: Stanford UniversityPress, ss. 177-185.
- Agamben, G.(2001a).*Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Agamben, G.(2001b).*TheComingCommunity*. çev. M. Hardt, Minneapolis: University of Minnesota,
- Agamben, G.(2009a). “Biz Mülteciler”. çev. E. Koyuncu, *Tesmeralsekdiz: Toplumsal Araştırmalar ve Sanat Şebekesi*, yıl: 3, sayı: 4, Bahar.
- Agamben, G.(2009b).“Barış Fikri”.*Nesir Fikri* içinde, çev. F. Genç, İstanbul: Metis Yayınları,
- Agamben, G.(2009c).“İktidar Fikri”.*Nesir Fikri* içinde, çev. F. Genç, İstanbul: Metis Yayınları
- Arendt, H. (1977).*On Revolution*. New York: PenguinBooks
- Arendt, H. (1978).“We, Refugees”,*TheJew as Pariah: Jewish Identity andPolitics in the Modern Age* içinde, der. R. H. Feldman, GrovePress
- Arendt, H. (2009). “Ulus-Devletin Yıkılışı ve İnsan Haklarının Sonu”.*Totalitarizmin Kaynakları/2: Emperyalizm* içinde, çev. B. S. Şener, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 255-294.
- Balibar, E.(2008b).“Bir Zulüm Topografyası Dizini: Global Şiddet Döneminde Medenilik ve Yurttaşlık”.*Biz, Avrupa Halkı: Ulus-aşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünceler* içinde, çev. K. Tunca, İzmir: Aralık Yayınları
- Balibar, E.(2008c). “Topluluksuz Yurttaşlık”,*Biz, Avrupa Halkı: Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünceler* içinde, çev. K. Tunca, İzmir: Aralık Yayınları.
- Balibar, E.(2008e). “Yurttaşlık Yasası ya da Irk Ayrımı”, *Biz, Avrupa Halkı: Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünceler* içinde, çev. K. Tunca, İzmir: Aralık Yayınları,
- Balibar, E.(2008f). “Dünyanın Sınırları Politik Sınırlar”, *Biz, Avrupa Halkı: Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünceler* içinde, çev. K. Tunca, İzmir: Aralık Yayınları.
- Balibar, E.(2008g). “Dertli Avrupa: İnşa Altında Demokrasi”, *Biz, Avrupa Halkı: Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünceler* içinde, çev. K. Tunca, İzmir: Aralık Yayınları.
- Balibar, E.(2008h).“Demokratik Yurttaşlık ya da Popüler Egemenlik: Avrupa’da Anayasal Tartışmalar Üzerine”, *Biz, Avrupa Halkı: Ulusaşırı Yurttaşlık Üzerine Düşünceler* içinde, çev. K. Tunca, İzmir: Aralık Yayınları.
- Bauman, Z. (2009). “Parçalanmış Birlik”, *Akışkan Aşk* içinde, çev. I. Ergüden, İstanbul: Versus Yayınları.
- BMMYK (BirleşmişMilletlerMültecilerYüksekKomiserliği) 1997 *DünyaMültecilerininDurumu (1997-1998)*, Oxford University Press [TürkçeBaskıyhazırlayan] Ankara: BirleşmişMilletlerMültecilerYüksekKomiserliği
- Benhabib, S. (2006).“Haklara Sahip Olma Hakkı’: HannahArendt’in Ulus-Devletin Çelişkileri Üzerine Görüşleri”, *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar* içinde, çev. B. Akkıyal, İstanbul: İletişim Yayınları
- Bottomore, T.(2006). “Kırk Yıl Sonra Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* içinde, çev. Ayhan Kaya, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S., Miller, M. J. (2008).‘Göçler Çağı: Modern Dünya’da Uluslararası Göç Hareketleri’. çev. B. U. Bal ve İ. Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- Çelebi, A.(2009).“Haklara Sahip Olma Hakkı’ ya da Siyasal Haklar: İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme”, *Tesmeralsekdiz: Toplumsal Araştırmalar ve Sanat Şebekesi*, yıl: 3, sayı: 4, Bahar
- Deranty, J.P. (2004). “Agamben’s Challenge toNormativeTheories of Modern Rights”,

BorderlandseJournal, v. 3, n. 1.

- Derrida, J. (2005). “Kozmopolitizm Üzerine”, *Bağışlama ve Kozmopolitizm* için, çev. A. Utku ve M. Erkan, İstanbul: Birey Yayınları, ss. 15-37.
- Edkins, J.(2007). “WhateverPolitics”, *Sovereigntyand Life* içinde, der. M. Calarco, S. DeCaroli, çev. K. Attel, California, Stanford: Stanford UniversityPress.
- Hamacher, W.(2004). “The Right toHaveRights (Four-and-a-Half-Remarks)”, *The South AtlanticQuarterly*, 103:2/3, Spring/Summer.
- Haverkamp, A.(2005). “Anagrammatics of Violence: TheBenjaminianGround of Homo Sacer”, *CardozaLawReview*, v. 26, n. 3, ss. 995-1003.
- Magnuson, R.(2008). “JustBarely: Agamben’s Reading of Bare Life FromBenjamin’s*Critique of Violence*”, *Strategies of Critique*, v. 1, n. 1, Spring.
- Marshall, T. H.(2006). “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* içinde, çev. Ayhan Kaya, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mutman, M. (2009). “İnsanlığın Kıyısında: Haklar”, *Tesmeralsekdiz: Toplumsal Araştırmalar ve Sanat Şebekesi*, yıl: 3, no. 4, Bahar.
- Nancy, J.L. (2010). “İle-Olmak ve Demokrasi”, *Demokrasinin Doğruluğu* içinde, çev. A. Karakiş, İstanbul: Monokl, ss. 73-96.
- Negri, A.(1999). *Insurgencies: ConstituentPowerandthe Modern State*, çev. M. Boscaqli, Minnesota: Universityof Minnesota Press.
- Passavant, P. A. (2007). “TheContradictoryState of Giorgio Agamben”, *PoliticalTheory*, v. 15, n. 2, April, ss. 147-174.
- Rancière, J. (2005).*Uyuşmazlık: Politika ve Felsefe*. çev. H. Hünler, İzmir: Aralık Yayınları.
- Rancière, J. (2006).“Siyaset, Özdeşleşme, Özneleşme”, *Siyasalin Kıyısında* içinde, çev. A. U. Kılıç, İstanbul: Metis, ss. 71-81.
- Rancière, J. (2009). “İnsan Hakları’nın Öznesi Kimdir?”, çev. E. Koyuncu, *Tesmeralsekdiz: Toplumsal Araştırmalar ve Sanat Şebekesi*, yıl. 3, sayı: 4, Bahar.
- Reemtsma, J. P. (1998). *Vahşeti Kavramak: İnsan Zulmünü Açıklama Denemeleri*, çev. E. Ateşmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Salter, M. (2008). “WhentheExceptionBecomestheRule: Borders, SovereigntyandCitizenship”, *CitizenshipStudies*, v. 12, n. 4, August, ss. 365-380.

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYELİ GÖÇMENLERİN TRAJEDİSİ OLARAK TABAKALI YURTTAŞLIK: ALMANYA'DA EMEK PİYASASI, EĞİTİM VE AİLE BİRLEŞMELERİNDEKİ HAKLAR VE EŞİTSİZLİKLER ÜZERİNE

Fuat GÜLLÜPİNAR¹

ÖZET

Avrupa Birliği ülkelerinde ve Almanya'da özellikle Türkiyeli göçmenlerin eğitim ve emek piyasasındaki oldukça dezavantajlı pozisyonları, basitçe insan sermayesi eksikliği ve onların entegrasyon süreçlerine olan isteksizlikleri gibi faktörlerle açıklanamayacak kadar karmaşık ve kitlesel bir durumdur. Bu çalışmada, Almanya'da kurumsal dışlama ve ayrımcılık mekanizmalarına temel oluşturan göçmen ve vatandaşlık politikaları ve yasaları detaylı olarak analiz edilmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde olduğu gibi, Almanya'da da pratikte haklar oldukça farklılaştırılmış ve eşitsiz olarak dağıtılmaktadır. Bu durum, ayrıcalıklı olmayan üçüncü dünya vatandaşlarının karşısında yasal olarak korunan ayrıcalıklı yurttaşlar ayrımı yaratmıştır. Bu ayrıcalıklı yurttaşlar hiyerarşik olarak Alman, etnik Alman (Aussiedler), Avrupa Birliği vatandaşları şeklinde sıralanmaktadır. Bu tabakalı vatandaşlık sisteminde, hakların uygulanması milliyet, oturma süresi, statüler ve gelir seviyesine göre işlemektedir. Bu şartlar içinde geldiğiniz ülkenin vatandaşlık kartı ve kökeniniz önemli hale gelmekte ve fark yaratmaktadır. Almanya'da vatandaşlığa kabul koşulları gibi emek piyasasına erişim ve aile birleşmeleri yasaları, hiyerarşik olarak sırasıyla Almanlar, Avrupa Birliği vatandaşları ve üçüncü dünya vatandaşlarına göre değişen, oldukça seçici ve ayrımcı bir şekilde uygulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiyeli Göçmenler, Hiyerarşi, Vatandaşlık, Emek Piyasası, Almanya.

ABSTRACT

The very disadvantaged position of Turkish migrants with in the context of education and labor market of European Union and Germany is massive and quite complex, which could not be simply explained by the factors like their lack of social capital and unwillingness to the integration process. Focused on the thesis of hierarchy of citizenships, the suggestion of the article is to analyze the policies of migration and citizenship, which give rise to the institutional exclusion and discrimination. The rights of citizenship are highly differential and unequal in Germany. This creates the distinction of privileged citizens—German citizens, ethnic Germans, Aussiedler, EU, non-EU, privileged non-EU—are legally enshrined as against non-privileged non-EU citizens. In the system of hierarchical citizenship, the practice of rights functions in terms of nationality, residence length, status, and income level. Among these criteria, the country of origin/citizenship matters and makes a difference. The laws of labor market access, like the other legislation on naturalization, family reunification, education etc is highly selective and discriminatory in Germany, which hierarchically acquire a different character for Turkish migrants and the third country nationals.

Keywords: European Union, Turkish Migrants, Hierarchy, Citizenship, Labor Market, Germany.

GİRİŞ

Bu çalışma, Avrupa Birliğinde ve Almanya'da uygulanan göç politikalarının emek piyasası, sosyal yardım ve aile birleşmeleri açısından “farklılaştırılmış yasal statüler ve göçmen kategorileri” ortaya çıkardığını öne sürmektedir. Sonuç olarak, Avrupa Birliği içinde yurttaşlığın doğasının hala “ayrımcı,”

¹ Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fgullupinar@anadolu.edu.tr

“dışlayıcı,” ve “hiyerarşik” olmaya devam ettiğini söylemek pek de abartılı bir tespit olmayacaktır. Bugün Avrupa’da ve diğer yerlerde yurttaşlık, zengin devletleri fakir göçmenlerden koruyan güçlü bir devlet mekanizması haline gelmiştir.

Abadan-Unat’a (1992: 404) göre Almanya ve Avrupa’da iki çelişkili yaklaşım söz konusudur. Birincisi, göçmen bireyler ve çocukları, gerekli nitelikleri taşıdığı anda birbirleriyle geniş bir toplumsal alanda herkese açık ekonomik rekabet içine özgürce girebilmektedir. İkincisi, çoğulcu toplumun bir gereği olarak, toplumsal taleplerin gerçekleştirilmesi ve ifadesinde ise farklı kurumların ayrıcalıklı ve dikkatlice bölünmüş sosyal ve siyasal alana katıldıklarını gözlemliyoruz. Bu alanlara katılımlar münhasıran büyük ölçüde Avrupalı yurttaşlara ayrılmıştır. Bu durum kültürel engellerin ne denli kuvvetli olduğunu göstermektedir: göçmenler veya yurttaşlar, taleplerinin önüne dini bir etiket koyduğunda Müslüman kimliklerini muhafaza ediyorlar ve entegre olmamakla ve tek yönlü bir bakışa sahip olmakla suçlanıyorlar. Ancak bu noktada, göçmenler ve çocuklarının bir bakıma karşılaştıkları sınırlamalar, engeller ve ayrımcılık sonucunda bu rolü oynamaya zorlanmaktadır denilebilir.

Michael Walzer yurttaşların, yurttaş olmayanlar ve yabancılar üzerindeki tahakkümünün, muhtemelen insanlık tarihindeki en barbar despotluk biçimi olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedir (aktaran, Ignatieff, 1987: 402). Lockwood (1996)’un ortaya attığı ve Morris (1997, 2000, 2001, 2007)’in geliştirdiği “tabakalı yurttaşlık” (civicstratification) tezi; tüm göçmenlere yönelik olarak özel olarak düzenlenmiş yasaların yanında emek piyasası, eğitim, hakkı, sosyal yardım ve aile birleşmesi açısından farklılaştırılmış yasal statülerin ve göçmen kategorilerinin, tabakalaşmış bir yurttaşlık hiyerarşisi yarattığını ileri sürmektedir.

Genel olarak II. Dünya savaşı sonrası Avrupa’da göçmenlere hakların verilmesi ya da alıkonulması için oluşturulmuş karmaşık bir yasal statüler sistemi üzerinden göçmenler için farklılaştırılmış hakların genişletilmesine tanık oluyoruz. Bu tabakalı haklar sisteminde, göç düzenlemeleri/mevzuatı ciddi bir şekilde göçmenlerin ve onların çocuklarının geldikleri ülkelerde onların emek piyasası, sosyal yardımlar, kaynaklar, kamusal destek, siyasal hak ve diğer haklara erişimlerini reddederek veya sınırlandırarak, fırsatlara ulaşmasını sınırlandırmakta ve deneyimlerini olumsuz bir biçimde şekillendirmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde II. dünya savaşında bu yana uygulamaya konulan göç politikaları kapsamında göçmenlere sağlanan haklar oldukça farklılaştırılmış ve eşitsizdir. Bu durum, ayrıcalıklı olmayanüçüncüdünyavatandaşlarınakarşiyasalolarakkorunan ayrıcalıklı yurttaşlarayrımyaratmıştır.Bu ayrıcalıklı yurttaşlarhiyerarşikolarakAlman, etnikAlman (*Aussiedler*), AB vatandaşışeklinde sıralanmaktadır.Bu tabakalı yurttaşlık sisteminde, hakların uygulanması milliyet, oturma süresi, statüler ve gelir seviyesine göre işlemektedir. Bu şartlar içinde geldiğiniz ülkenin yurttaşlık kartı ve sahip olunan köken herhangi bir hak sahibi olabilmek için bir bariyer olma özelliğini hala korumaktadır.

ALMANYA’DA EĞİTİM YOLUYLA BÜTÜNLEŞME: AŞAĞIYA MI YUKARIYA MI?

Almanya’da eğitim alanında şu soruların cevabı oldukça kritiktir: Almanya’daki eğitim politikaları kültürel çeşitliliğin tanınması noktasında eşit fırsatlar sunmakta mıdır? Eğitim ve emek piyasasına ulaşma diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Almanya’da da etnik gruplar için hala büyük bir eşitsizlik ve dışlayıcılık unsuru mudur?

Okul performanslarını ölçen PISA gibi uluslararası eğitim araştırmaları da gösteriyor ki, mevcut hareket alanının en iyi şekilde kullanılması konusunda Alman okul sistemi göçmenlere özellikle de Türkiye kökenli olanlara pek de uygun koşullar sunmamaktadır. Burada ait olunan sosyal grup ve sınıfla yüksek performans elde etme fırsatı arasında sıkı bir bağ görünmektedir. Özellikle göçmen kökenine sahip ailelerin çocuklarında bu daha da bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Bu öğrencilerin iyi bir metin okuma düzeyi ya da matematik ve fen bilimlerinde yüksek bir seviye yakalama şansları, diğer ülkelerdeki benzer çocuklara oranla çok daha düşüktür. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından hazırlatılan *WhereImmigrantStudentsSucceed(Göçmen Öğrencilerin Başarılı Oldukları Yerler)* başlıklı uluslararası mukayese araştırmasının sonuçları, bu konuda çok daha somut veriler ortaya koymaktadır. PISA Eğitim Araştırması sonuçları ise hayli endişe verici boyutlarda. Buna göre “ikinci kuşak“ olarak adlandırılan, Almanya’da doğup büyüyen ve göçmen kökenli ailelere mensup çocukların iyi bir eğitim alma şansları, birinci kuşak göçmenlere nazaran çok daha az görünmektedir. Bu ise mevcut deneyim ve beklentilerle çelişmektedir: Zira

normalde bir insan, göç ettiği ülkede ne kadar uzun süredir yaşıyorsa, iyi bir eğitim görme şansı da bir o kadar yüksektir. Almanya’da ise bunun tam tersi bir durum söz konusu (Gogolin, 2010).

Almanya’daki Türk göçmenlerin ve onların çocuklarının dışlanmışlığının ve marjinalleşmelerinin semptomatik göstergeleri temel olarak, yüksek işsizlik ve düşük eğitim düzeyidir. Türk gençlerinin bu aşığıya doğru sosyal hareketliliği basitçe onların iş piyasasında ve eğitim başarısı için gerekli olan sosyo-kültürel sermayeye sahip olmamasıyla açıklanamaz. Almanya’da Türk gençlerinin eğitim, ekonomi ve sosyal alanlardaki marjinal konumlarının nedeni, onların sahip oldukları sosyal ve kültürel sermayenin yetersizliği, entegre olma konusundaki isteksizlikleri veya yeteneksizlikleri değil, Alman eğitim sisteminin Türkiyeli ve diğer göçmenleri sürekli olarak dışlayan ve marjinalleştiren yapısal özelliklerinden (eleyici ve seçici olması, tavsiye sisteminin başarısızlığı, kurumsal dışlayıcılık, kültürlerarası eğitimin eksikliği vb.) kaynaklandığı iddia edilebilir.

Genel olarak, eğitimdeki aşığıya doğru hareketlilik ve eğitimdeki başarısızlık konusu göç ve eğitim yazınında hacimli bir yer tutmaktadır. Türk göçmen çocuklarının eğitimdeki başarısızlıklarının nedenlerini araştıran akademisyenler arasında iki ana yaklaşım dikkati çekmektedir. Birinci grup teorisyenler daha çok Türk göçmenlerin göç ettikleri Alman toplumuna “kültürel yabancılıklarına veya kültürel uzaklıklarına” (Diefenbach, 2002; Worbs, 2003) dikkat çekerken, ikinci grup teorisyenler ise Alman eğitim sistemindeki eşitsiz koşullar ve kurumsal dışlayıcılık uygulamaları üzerine vurgu yapmaktadır (Gomolla ve Radtke, 2007).

Birinci argüman, genellikle ebeveynlerin düşük eğitim düzeyi, bilgi eksiklikleri, entegrasyon konusundaki isteksizlik ve yeteneksizlikleri, çocukların okul kariyerlerinde çok önemli olduğu düşünülen eğitime para ve zaman açısından yeterli yatırımı yapmadıkları üzerinde durmaktadır (Diefenbach, 2002; Worbs, 2003). Bunun yanı sıra, Türk çocuklarının eğitimdeki başarısızlıkları, oldukça geleneksel ve Müslüman geçmişleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu anlamda, göçmenler içindeki “en zor” entegre olan grubun büyük ölçüde Türk göçmenler olduğu iddia edilmektedir. Bu yüzden bu akademisyenler devamlı olarak yeni gelen göçmenlerin ulusal politikalara entegre olup olmadığını sorgulamaktadırlar (Crul ve Schneider, 2009).

Ancak ikinci grup akademisyenlerin içinde bulunan Gomolla ve Radtke (2007: 278-85) ise Almanya’da sosyal tabakalaşmaya yol açan Türk göçmenlerine ve çocuklarına karşı doğrudan ve dolaylı ayrımcılık uygulamalarının devam ettiğini ve bu durumda sistematik olarak göç geçmişi olan çocukların dezavantajlı konumlarını pekiştirdiğini ve yeniden ürettiğini iddia etmektedir. Meier’in (2010) de vurguladığı gibi, Almanya’da Türk göçmen çocukları ilköğretim 4. Sınıftan itibaren sosyal tabakalaşmayı derinleştiren yalıtılmış okul tiplerine yönlendirilmekte ve yönelmektedir. Çünkü bu çocuklara bu yönlendirme yapılmadan önce dil yeteneklerini geliştirmeleri için yeterince zaman ve imkân tanınmamaktadır.

Türk çocuklarının Alman çocuklar ve diğer göçmen çocuklar karşısında eğitim alanında daha başarısız bir konumda olmalarının çeşitli varsayımlarla açıklayan önceki araştırmalar bu farkları bugüne kadar temel olarak Türk göçmenlerin kendi özellikleri ve yaşam şekillerine dayandırmışlardı (Gogolin, 2009: 94).

Bir çalışmasında HeikeDiefenbach şu çıkarsamada bulunmaktadır: Göçmen bir aileden gelen dezavantajlı çocuk ve gençlerin eğitimdeki başarısızlıklarının, Alman okullarının beklentileriyle uyuşmayan kültürel bir gerilikten veya ailelerinin zayıf sosyo-ekonomik koşullarından kaynaklandığını hiçbir empirik veri doğrulamamaktadır (Diefenbach, 2007; Gogolin, 2009: 94).

Almanya’daki etnik gruplar ve özellikle Türkler bazı şehirlerde büyük oranda eğitimin bir disiplin meselesi haline geldiği, yüksek düzeyde öğretmen rotasyonunun olduğu ve daha az kaynakların olduğu mahrumiyet bölgelerinde bulunan okullara devam etmektedirler (Thomson ve Crul, 2007: 1033). Diğer yandan, Türk çocukların eğitimdeki başarısızlıklarını sadece bireysel ve ailevi faktörlere odaklanarak açıklayan perspektifler çok sınırlı kalmakta ve okulda, sokakta kurumlardaki uygulamalar, eğitimdeki yapısal sorunlar, seçici ve eleyici eğitim sistemi ve kültürlerarası müfredat eksikliği vb. yapısal faktörleri görmezden gelmektedir.

Gomolla ve Radtke (2007), örneğin, kurumsal ayrımcılığın ve okullardaki kurumsal uygulamaların, Almanlar ve göçmenlerin eşitsiz eğitim başarılarında payı olduğunu ortaya

koymaktadır. Bu yazarlar, okul tavsiye sisteminin kararlarının önemine vurgu yaparak, bu sistemin göçmen aileden gelen öğrencileri seçerek ve eleyerek onların çoğunu özel eğitim gerektiren ve öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerin gittiği *Sonderschule* gibi ikinci düzey okullara yönelmektedir. Bu da bilinçli ya da bilinçsiz olarak etnik ayrımcılığa yol açmaktadır. Gomolla ve Radtke'nin gözlemlerine göre, bu tavsiye kararları (empfehlung), sadece öğrencilerin performansına değil, aynı zamanda öğretmenlerin muhtemel önyargılarına ve bunun yanında bir dizi karmaşık kurumsal uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bildiğimiz gibi, kurumsal ayrımcılık; etnik ve dini azınlık ve göçmenlerin toplumun çoğunluğu için mevcut olan aynı haklara ve fırsatlara ulaşmalarını engelleyen, kurumlardaki kural, rutin, yaklaşım ve davranış kalıplarına işaret etmektedir. Bu kurumsal ayrımcılık açıktan veya bilinçsiz bir şekilde gerçekleşebilir. Kurumsal ayrımcılık hem yasal düzenlemelere hem de resmi olmayan sosyal kalıplara dayanmaktadır. Özellikle bazı göçmen grupları doğrudan hedefleyen kurumsal pratikler, yasalar, yönetmelikler tarafsız görünebilir ancak dolaylı etkilere sahiptir. Okuldaki idari uygulamalar (ders aralarında kesinlikle Türkçe konuşmanın yasaklanması), seçici ve eleyici bir okul sisteminin genel de göçmenleri ama özellikle Türk göçmenleri sürekli olarak dışarıda bırakması, öğrencilerin hangi okula devam edeceklerini belirleyen ve öğretmenlerin etkin olduğu tavsiye sisteminin (*Empfehlung*) Türk çocuklara karşı adaletli ve eşit işlememesi gibi durumlar kurumsal ayrımcılığın örnekleri sayılabilir.

OECD'nin yaptığı 2003 PISA araştırması, Türk ikinci kuşak göçmen çocuklarının Alman çocuklarla kıyaslandığında durumunun vahim olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, üniversiteye doğrudan geçme şansı sağlayan akademik liseler olan Gymnasium'a yabancı öğrencilerin ancak % 19 devam edebilirken, bu oran Türklerde daha da düşük seviyelerde kalmaktadır. Almanya'da göçmen aileden gelen bu çocukların oldukça kötü durumları Alman okul sisteminin hangi okul tipine devam edileceğini belirleyen göreceli olarak erken karar mekanizmasının sonuçları, göçmen aileler üzerinde çok kuvvetli negatif etkilere sahip olmaktadır (PISA 2003). Tamamıyla mesleki eğitime hazırlayan okul tipi olan Hauptschule'ye giden Türk öğrenci sayısı dramatik bir şekilde çok yüksektir: Türk öğrenciler % 50 iken Alman öğrenciler % 21 oranında bu okullara devam etmektedir. Bu Türk öğrencilerden ancak yüzden 10'dan azı Abitur'a (yükseköğretime kabul için gerekli olan sertifika) ulaşabilmektedir. Bu oran Almanlarda yaklaşık yüzde 26 olmaktadır (Schierup, vd. 2006: 159).

Ayrıca, göçmen aileden gelen çocukların mesleki eğitime katılım düzeyleri de aynı yaştaki Alman öğrencilere (15-16) oranla çok düşük kalmaktadır: 1999 da % 68 Alman genç mesleki çıraklık eğitimi görürken bu oran genç yabancılar için % 39 seviyesinde kalmaktadır. Ayrıca, genç Türkler tamircilik, kuaförlük ve tezgâhtarlık gibi daha düşük nitelikli mesleklere kayıt yaptırdığından eğitimlerinin sonunda iş fırsatları bulamamaktadırlar.

Bu demektir ki Türk çocukları erken yaşta mesleki eğitime doğru elenmekte ve bunun sonucunda çoğunlukla göçmen ailelerden gelen çocukların çoğunlukta olduğu okullara gitmektedirler. Eğitimin yapısında okul sertifikaları önemli olmakla birlikte, iş piyasası açısından mesleki diplomalar ve nitelikler de önemli yer tutmaktadır. Buna rağmen, ilginç olan, Türkler genellikle Almanya'da mesleki diploma almakta da yetersiz kalmaktadır.

Özellikle öğrenme zorluğu çeken çocuklar için tasarlanan Alman *Sonderschule* okulu temel olarak göçmen çocuklara hizmet etmektedir. Eğer, bu hiçbir özelliği olmayan okullara devam etmiyorsa, Türk öğrencilerin çoğu ikinci derece ve düşük düzeyli okullara devam etmektedir (Ünver, 2006: 26).

Ayrıca, PISA metin okuma testleri de göstermektedir ki, Almanya'daki ikinci kuşak göçmen kökenli öğrenciler ve göçmen kökenine sahip olmayan – yani burada doğup büyüyen ailelerin çocukları arasındaki performans uçurumu, birinci kuşağa nazaran daha da derinleşmiş durumda. İngiltere ve İsveç gibi göç alan diğer ülkelerdeyse, ikinci kuşakla kendileri o ülkeye göç eden birinci kuşak arasındaki fark çok daha az olmaktadır. Bu sonucun pek çok nedeni olmakla birlikte, bunların büyük bir bölümünün aşılması tek başına eğitim sistemine bağlı değildir. Ancak yine de sorunun teşhis edilmesi çalışmalarına eğitim sistemini de dahil etmek yerinde olacaktır. Hareket alanlarının mümkün olan en iyi şekilde değerlendirilebilmesi ve Alman eğitim sistemindeki zayıf noktaların keşfedilmesi için, sınırların ötesine-uyumun eğitim yoluyla tesis edildiği ülkelere bakmak yararlı olabilir (Gogolin, 2010).

Bu da demek oluyor ki nitelikli eğitim veya iş piyasasına ulaşmada bireylerin sahip oldukları vatandaşlık kartının ya da içinden geldikleri toplumun özellikleri hala Almanya'da ve dolayısıyla Avrupa Birliği'nde bir bariyer olarak işlev görmektedir. Son PISA çalışmaları Türk çocuklarının marjinal konumlarının devam ettiğini ve göçmen geçmişin ve kökenin eğitim ve emek piyasasına ulaşmada hala önemli bir engel olarak karşımızda durmakta olduğunu göstermektedir.

ALMANYA'DA YURTTAŞLAR ARASINDAKİ HAKLAR HİYERARŞİSİ

II. dünya savaşı sonrası Almanya oldukça yüksek bir göç akınıyla karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar Alman yetkililer Almanya'nın bir göç ülkesi olduğu gerçeğini kabul etmeseler de 1945 ertesinde Almanya en büyük göçü alan ülkelerden birisi olmuştur: en az Amerika'nın aldığı kadar –örneğin 1991 ve 1992 yıllarında yıllık 1,5 milyondan az olmayacak şekilde- toplamda yaklaşık 20 milyon göçmeni kabul etmek durumunda kalmıştır. Almanya ile kıyaslayacak olursak, aynı dönemde Amerika 16 milyon göçmen almıştır (Faist, 1994). Ancak, iki ülke arasındaki en dikkat çekici fark; Almanya resmi olarak kendisini hiçbir şekilde göçmen ülke olarak görmezken, Amerika'nın kendisini klasik göçmen ülkelerden biri olarak kabul etmesidir (Canefe, 1998). Bir zamanlar Batı Almanya olup şimdi birleşmiş olan Almanya'da, göçmen ülkesi olmayı kabul etmemek Alman ulusal politikalarının bir parçasıydı. Almanya'ya gelen göçmenlerin en geniş grubunu 1945 sonrasında 8 milyon kadarı bulan doğu Almanya'dan gelen ve 1989'dan itibaren dağılan Sovyetlerden gelen ve sayıları 2 milyonu bulan "etnik Almanlar" oluşturmaktadır. Almanya'da geleneksel olarak göçün 3 kaynağı vardı: Eski Alman topraklarından Sovyetlerden ve Doğu Avrupa'dan sürülen, kovulan veya eskiden orada esir kalan Etnik Almanlar (*Aussiedler, Vertriebener, Fluchtling*), Akdeniz ülkelerinden gelen misafir işçiler (*Gastarbeiter*), ve iltica edenler(*Asylant*) (Canefe, 1998: 525).

Bildiğimiz üzere, Almanya uzun süre göçmen ülke olduğunu kabul etmek ve buna yönelik politikalar uygulamak konusunda isteksiz davrandı. Almanya'nın uzun süre göçmen ülke olduğunu kabul etmemesi, hem eğitim, emek piyasası ve yurttaşlık meselelerinde kurumsal ayrımcı ve dışlayıcı politikalar üretmesine hem de Costant vd. (2009)'nin "göçmenlerin etnikleşmesi" dediği reaksiyoner göçmen kimliğinin oluşmasına katkıda bulundu. Bu noktada tabakalı yurttaşlık tezi, Almanya'nın entegrasyon ve göçmen politikalarında "ayrımcı dışlayıcılık" sisteminin bir örneği olduğunu altını çizmektedir.

Resmi olarak "etnik Almanlar" (*Aussiedler*) olarak tanımlanan insanlar, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden 1950'lerden itibaren gelen ve sayıları 4.4 milyonu bulan eski Almanya topraklarındaki Almanlar, esirler ve ailelerinden oluşan bir gruptur. 1950 ve 1986 yılları arasında yıllık yaklaşık 20.000 ve 60.000 arası bir etnik Alman göçmenlerinin akışı varken, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte 1990'da 400.000 kişi Almanya'ya giriş yapmıştır (Liebig, 2007: 15).

Almanya'da sürekli ikamet edecekler gözüyle bakılan Etnik Almanlar başka göçmenlerin hiçbirine sunulmayan faizsiz kredi, çifte yurttaşlık, özel ev uygulaması, özel dil ve eğitim programı, çalışma hakkı, sigortaya katkılardan muaf tutulmaktadır. Katkı koşulundan muaf tutuldukları için bedava emekliliğe sahip olma, işsizlik ve engelli yardımlarından yararlanma hakları da sağlanmış olmaktadır (Sainsbury, 2006: 236).

Liebig (2007) Alman olarak bu etnik göçmenlerin, Alman emek piyasasında diğer göçmenlerden çok daha iyi bir pozisyona ve erişim imkanlarına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Etnik Almanlar yaşlarına göre değişen 2000-3000 Euro arasında entegrasyon destek ücreti almaktadır. En kapsamlı entegrasyon yardımını alan grup Etnik Almanlar olmuş ve diğer göçmenler (ör: aile birleşmesiyle gelen göçmenler) ancak istisnai durumlarda yardım alabilmektedir.

1953'te çıkarılan Federal Mülteci ve Sürgün Yasasına göre, etnik Almanların bazı sosyal hizmetlere ayrıcalıklı erişimi mümkün olmuştur. Ancak, 1991-1992 yılları arasında, devlet bazı haklarda (mesleki eğitim ve dil kursları) belli ölçülerde sınırlamalara ve indirimlere yönelmiştir. Buna rağmen, etnik Almanların bu statüye bağlı olan ayrıcalıkları diğer göçmen kategorileri karşısında hala devam etmektedir.

Görüldüğü üzere, kan bağı (jussanguinis) ilkesi hala Alman ulusçuluğunun bir temeli olarak işlev görmektedir. Ancak Alman kanından geliyorsanız, Alman olarak kabul ediliyorsunuz. Kimyasal olarak Alman kanı diğer kanlardan farklı olmadığına göre, bunun kanıtı sosyal bir kanıt olmak

durumundadır: Örneğin Alman aileden doğmuş olma veya evlilik kayıtlarını kanıtlayarak Alman topluluğuna ait olma ve Alman dilinin kullanılması yoluyla kültürel olarak Alman kültürüne aidiyetin gösterilmesiyle mümkün olacaktır. Başka bir deyişle, Almanya bir kültür-ulusdur (kulturnation) ve bu durum 1871'de geç bir ulus devlet olarak ortaya çıkması ve bunun yarattığı travmanın bir sonucudur. Yüzyıllardır Alman ulusu politik olmaktan ziyade kültürelidir (Castles (1995: 206).

Castles ve Miller'e göre, bu özel göçmenler (etnik Almanlar) diğer göçmenlerle kıyaslandığında oldukça ayrıcalıklı koşullara sahiptir ancak kırsal geçmişleri ve çoğunun Almanca'yı iyi bilmemesi nedeniyle Almanya'da yaşadıkları kültürel şok nedeniyle emek piyasası ve sosyal uyumlarında ciddi problemler yaşamaktadır (aktaran, Kivisto, 2002: 165).

Alman-doğumlu Türkler (akıcı Almanca konuşan, Almanya'da etkin bir şekilde eğitim alan ve çalışan ancak henüz yurttaşlık almamış olan) ile çok sayıdaki etnik Almanlar (Almanya'ya geldiklerinde Alman dilini veya kültürü çok az veya hiç bilmeyen ancak otomatik olarak yurttaşlık verilen) arasındaki tezatlık çok çarpıcıdır. Bu durumun hem moral hem de ekonomik olarak haklılaştırılması gittikçe daha zor hale gelmektedir (Howard, 2008: 43).

Almanya'da 1990'larda birçok konuda bir çifte standart yaşandığını ifade etmek mümkündür. Almanca bilgisi yurttaşlığın zorunlu bir koşulu iken, resmi dil kursları temel olarak etnik Alman göçmenlere yönelik olarak organize edilmiştir. Almanlar 1997 yılında 3 milyon etnik Alman'ların entegrasyonunun güvence altına alınması için 1.5 milyar dolar harcarken, Türklerin entegrasyonu için ayrılan kaynak etnik Almanlara harcanan bu milyarlarca dolarlık bütçenin yanına bile yaklaşmamaktadır. Aynı durum Almanca dil kursu için de geçerlidir. Örneğin, 2000 yılında etnik Alman ve Yahudi göçmenlerin Almanca dilini geliştirmek amacıyla, Almanca dil kursuna 150 milyon dolar harcanmışken, Türkiye'li topluluk için hiç bir ciddi kaynak ayrılmamıştır. Bununla birlikte, yabancılar dairesi genel sekreterliğine göre, sadece bu grupların dil ihtiyaçlarını karşılamak için yılda 600 milyon dolara ihtiyaç vardır (Mueller, 2006: 429).

Günümüzde Almanya'da yaşayan Türkiye'li göçmenler ve çocuklarının toplumsal yaşamın bütün alanlarında yeterince temsil edilmedikleri açıkça söylenebilir: Örneğin, Türkiye'li göçmenler parlamentoda orantısız bir şekilde çok az temsil edilmektedir. İkincisi, bu göçmenler ve hatta onların Almanya'da doğmuş ve eğitim almış yeni kuşak çocukları ciddi şekilde yüksek bir işsizlik yaşamaktadır. Yine Türkiye kökenli bu göçmenler orantısız bir şekilde Sosyal Yardımlara bağlı olarak yaşamaktadırlar. Bütün bunların sonucunda göçmenler Avrupa'nın hemen her yerinde ırkçılığa ve ayrımcılığa maruz kalmaktadır ki bu durum ikinci ve üçüncü kuşak göçmen çocuklarının fırsatlara ulaşmasını ciddi oranlarda engellemektedir. Bu sorunlara ek olarak Türkiye'li göçmenlerin çocukları eğitim alanında sürekli ve mutlak bir başarısızlık sarmalı içindedir. Yine bu sorunla yakından ilgili olarak, Türkiye'li göçmenlerin diploma denkliğinin hala büyük ölçüde kabul edilmemesi neticesinde bu göçmenlerin yeteneksizleştirilmesi (de-skilling) ve değersizleştirilmesi (devaluation) onların marjinal konumunu pekiştirmektedir. Almanya'da Türkiye kökenlilere yönelik çifte yurttaşlık uygulamasının kabul edilmemesi ve vatandaşlığa geçiş koşullarının ağır şartlara bağlanması (Vicdan Testi gibi bazı eyaletlerde uygulamaya konulan aşağılayıcı tutum bunun bir örneği olmaktadır) temel yurttaşlık ve insan hakları konusunda problemler yaratmaktadır.

Almanlar ve göçmenler arasında söz konusu olan hiyerarşinin en altında çoğu zaman Türkler ve iltica başvurusu yapan göçmenler bulunuyor. Mevcut Alman yasaları Almanya'da yarım asırdır yaşayan göçmenlere karşı belli alanlarda hukuki olarak ayrımcılık içermektedir. Örneğin, AB pasaportu olanlar ve Almanlara uygulanmayan ama sadece yabancılarla uygulanan bazı düzenlemeler söz konusudur: Sosyal hizmetlerin kısıtlanması, Sosyal yardım başvurusu kabul edilmeyenlerin sınır dışı edilme ihtimali, yüksek öğrenime sınırlı erişim vb. Sonuç olarak, üçüncü kuşak bir genç Türk kökenli Alman Türk vatandaşlığında kalmayı tercih ederse, Almanya'da ikamet ederken sosyal yardıma başvurduğunda teknik olarak sınır dışı edilme ihtimali vardır (Mueller, 2006: 429). Almanya'daki Türkiyeli misafir işçiler, siyasi mülteciler ve diğer mülteciler için yurttaşlık süreci bu kişilerin kültürel olarak asimile olduklarını kanıtlamasına bağlıdır. Ayrıca vatandaşlık süreci, anayasa bilgisi ve üstünlüğünün kabulü, Almanca dilbilgisi, Alman toplumu ve devletine entegrasyona istekli olmak kadar, sosyal yardıma bağımlı olmamak ve önceki vatandaşlığın bırakılması şartına bağlanmıştır (Sainsbury 2006: 234).

ÜÇÜNCÜ DÜNYA VATANDAŞLARI, FARKLILAŞTIRILMIŞ HAKLAR VE EMEK PİYASASINDA DIŞLAYICI PRATİKLER

Almanya'nın göçmen yasaları içinde daha ileri bazı hakların kazanılmasının önkoşulu, belli şartların gerçekleştirilmesine bağlıdır ve bu şartlar uzun süreli güvenli oturma ve sonuç olarak yurttaşlığın kazanılmasına hizmet etmektedir. Dolayısıyla, örneğin, tam çalışma hakkı kişinin yalnızca ekonomik olarak kendi kendine yeterliliğini ispatlamış olması şartına bağlanmıştır ancak eğer sosyal yardım- bu hakka sahip olsa bile- alıyorsa bir üst düzeydeki hakkın verilmesinden yoksun bırakılmaktadır.

Bütün bu zorlu süreçler, aslında hakların nasıl muğlak bir doğasının olduğunu ve hakların kullanılmasının bazı şartlara bağlandığına ve bunların da göçmenleri kontrol etmeye yaradığına işaret etmektedir.

Tablo 1: Avrupa Birliğinde Vatandaşların Hiyerarşisi

Hiyerarşi Basamakları	Dolaşma Serbestliği ve Haklar
AB Vatandaşları Avrupa Ekonomik Bölgesi Ülkeleri +İsviçre	Diğer Avrupa Ülkelerinde tam oturma, Çalışma, Dolaşım ve Sosyal Yardım Hakkı
Yüksek Yetenekli AB Üyesi Olmayan Göçmenler	Oturum Hakkı, Sınırlı Düzeyde Aile Birleşmesi, Sosyal Yardım ve Endüstride Çalışma Hakkı
Kısa Dönemli AB vatandaşı Olmayan Göçmenler	Bir Ülkede Sınırlı Oturma Hakkı, Ancak Özel Bir Şirket Tarafından Kiralanırsa Sınırlı Çalışma Hakkı
Kaçak Göçmenler	Özel Durumlar Hariç Neredeyse Yok Denecek Kadar Sınırlı Çalışma, Oturma, Dolaşım Hakkı , Enformel Sektörün Önemli Taşıyıcıları
Mülteciler	İmkansız Düzeyde Sınırlı Dolaşım (Büyük Olasılıkla Sınırdışı Edilme), Çalışma İzni Yok, En Alt Düzeyde Yaşayabilecek Kadar Sosyal Yardım

Kaynak: (Garner, 2007)

2000 yılındaki Yeni Yurttaşlık Yasası Almanya'da kalma koşulunu 15 yıldan 8 yıla ve Alman vatandaşın eşi için 3 yıla indirerek vatandaşlığı biraz kolaylaştırdı ve bazı ironik durumları değiştirmiş oldu. Ancak bununla birlikte Morris (2000: 227) Almanya'da vatandaşlığın hala kendini ekonomik olarak idare edebilme/yeterli geliri kazandığını garanti etme şartına bağlı olduğunu ve aile birleşmelerinin de vatandaş olmayanlar için belli ağır sayılabilecek şartlara bağlandığını vurgulamaktadır. Geçici işçilerin haklarındaki kısıtlamalar ve mültecilerin sınıflanmasının da daha detaylı hale getirilmesi hala devam etmektedir.

2000 yılında değiştirilen yurttaşlık yasasıyla birlikte Alman vatandaşlığının kazanılmasının eskisine oranla kolaylaştırılması çok önemli bir gelişme olmasına rağmen, Alman toplumunun sahip olduğu ve tarihsel köklere dayanan etno-kültürel (ethno-culturalist) yurttaşlık bakış açısı, toplumdaki kurumsal anlayışa hala hâkim görünmektedir. Bu anlayış, vatandaşlığı, Alman ırkına kan ve akrabalık mensubiyetiyle ölçen bir anlayıştır (Canefe, 1998). Örneğin, Almanya'da özel ve ayrıcalıklı olarak etnik Almanlara sunulan cömert politika ve pratikler vatandaşlığın ırksal/kültürel yorumuna dayanan açık ayrımcılığın kanıtlarından birisi olarak değerlendirilebilir. Yani, etnik Almanların bütün haklarıyla birlikte vatandaş olarak kabulü vatandaşlığın diğer göçmenler için konulan belli düzeyde geliri olma veya yardım almama şartına bağlanan yurttaşlık meselesini aşan ırksal olarak bir aitlik meselesi olduğunun açık bir örneğidir.

Geçmişte, Almanya misafir işçi sisteminde, Türkiyeli göçmenler emek piyasasının en altındaydı ve yükselmeleri çok zor olmaktaydı. Bu göçmenlerin nitelikleri çoğu zaman dikkate alınmıyor ve daha

çok sıkıcı ve nitelsiz işlerde çalıştırılıyorlardı. Erkekler için tipik işler araba tamirciliği, inşaat işleri, dökümcülük iken, kadınlar için tekstil, giyim, ve aşçılık gibi işlerdi. Hizmet sektöründeki gastronomi, temizlik ve kamudaki nitelsiz işler daha çok Türkiyeli göçmenlerin çalıştıkları “göçmen işleri” olarak karşımıza çıkıyordu. (Castles and Miller, 2003: 206). Geçmişteki bu sektörel yığılmanın etkilerinin kısmen hala geçerliliğini söylemek mümkün görünmektedir.

Günümüzde ise Almanya’da iş piyasasına ulaşmak aşamalandırılmış ve bazılarının erişim imkanını güvenceye alan sıkı bir kontrol mevcuttur. (Morris, 2003: 90). Miera’nın (2008) dikkat çektiği gibi Alman emek piyasasının aşamalı sisteminde sadece Almanlar ve özel çalışma izni olan “ayrıcılık yabancılar” (etnik Almanlar, EFTA, Avrupa Ekonomik Bölgesi vatandaşları) emek piyasasında serbestçe çalışmaktadırlar. Üçüncü dünya ülkeleri göçmenleri, ancak altı yıllık sürekli yasal oturma izninden sonra veya sürekli yasal oturma iznini alabilirlerse böyle bir serbest çalışma iznine sahip olabilmektedir. Ve en önemlisi, üçüncü dünya ülkelerinin vatandaşları belli bir iş için çalışma izni alabilmeleri veya işe girebilmeleri, Alman vatandaşlarının ve ayrıcalıklı yabancıların bu işlere başvurmalarına bağlıdır. Üçüncü dünya göçmenlerinin işe alınmaları ancak bu ayrıcalıklı grupların değerlendirilmesinden sonra mümkün olabilmektedir. Costant ve diğerlerine göre bahsedilen bu ayrımcı koşullar nedeniyle göçmenler “etnikleşen göçmenler” haline gelmektedir. İşçi tüketici ve ebeveyn olarak sivil topluma katılan ancak ekonomik kültürel ve siyasal ilişkilerden dışlanan bir kitleye dönüşmektedir (Costant, vd., 2009).

Almanya iş piyasası işleyişinin en önemli özelliği, iş piyasasına tam erişime izin verilen ayrıcalıklı izin ile AB vatandaşları ve öncelikli yabancı vatandaşlara öncelik veren ve diğerlerine sınırlı hak tanıyan sınırlı izin arasındaki ayrımdır. İkinci gruptakilere alternatif iş için yalnızca 6 haftaya kadar aktif arama yapmasına izin verilir. Bu ayrım gelen işçilerin geliş koşullarındaki sınırlı haklarla birlikte daha da ileri boyutlara varmaktadır. Bu durum sadece üçüncü dünyadan gelen ve iş piyasasına aşamalı erişimine izin verilen kişileri etkilemektedir ve iş piyasasında “farklılaştırılmış hakların” genişlemesine yol açmaktadır (Morris, 2001: 391). Bu koşulların doğal sonucu olarak Türkiyeli göçmenler uzun süreden beri ciddi bir boyuta ulaşan kronik işsizlikle karşı karşıya kalmaktadır.

Örneğin sosyal sigorta (iş ve emeklilik) Almanya’da katkıda bulunma üzerine şekillenmiştir. Bütün Avrupalı olmayan misafir işçiler sosyal sigorta (işsizlik, yıpranma bedeli, sağlık yardımı ve emeklilik) hakkına sahip olmaktadır. Ancak, misafir işçilerin işsiz kaldıklarında, işsizlik yardımı alıp almayacakları Federal İşçi Bürosunun (*Bundesanstalt für Arbeit*) kararına bağlıdır. Eğer Federal İşçi Bürosu bu kişilerin tekrar iş bulamayacağı kanısına varırlarsa, onların işsizlik yardımı almalarını reddedebilmektedir (Samers, 1998: 133-134). Ancak üçüncü dünya vatandaşı olan ve kısıtlı iş iznine sahip kişiler ve aileleri yeterli iş ve gelir imkanına ulaşmada olağanüstü zor koşullara sahiptir (Mueller, 2006: 429).

Yalnız burada bir istisnadan söz etmek gerekir: Farklılaşmanın daha ileri bir boyut kazanmasına yol açan bir durum. Avrupa Topluluğu’yla Türkiye arasında yapılan anlaşma sayesinde iş piyasasında 4 yıl çalışmış olan Türklerin oturma hakları korunabiliyor. Bu anlaşma Almanya’dan daha çok diğer üçüncü dünya ülke vatandaşlarını ilgilendiriyor çünkü Almanya zaten onları misafir işçi statüsünde kabul etmiştir (Morris, 2001: 391).

Daha önemlisi, Almanyada üçüncü dünya vatandaşlarının sonradan aileleri ya da eşleri ülkelerindeki diplomaların denklikleri ve eski sosyal pozisyonları kabul edilmediği için ciddi bir şekilde “değersizleşme” (devaluation) ve yeteneksizleşme (de-skilling) süreçlerine maruz kalmaktadır. Yine örneğin etnik Almanlar geldikleri ülkenin diploma denklikleri tamamen kabul edildiği için böyle bir sorun yaşamamaktadır.

BİR HÜZÜNLÜ AŞK HİKÂYESİ: AVRUPA BİRLİĞİNDE AİLE BİRLEŞMELERİ

Genel olarak bakıldığında, hakların potansiyel olarak aşamalı hale gelmesi, AB vatandaşlığı, ulusal yurttaşlık ve üçüncü dünya vatandaşlığı statülerine göre farklılaştırılan değer sistemiyle mümkün olmaktadır. Buna göre, aile birleşmesine yönelik Avrupa vatandaşları için aile kavramı olabildiğince geniş tutulurken, Avrupa Ekonomik Birliği bölgesinin işçilerinin sadece kalacak yer güvencesini sağlaması yeterli görülmektedir (Morris, 2001: 394). Avrupa Birliği aile birleşmeleri politikası açısından, 1999’daki Tampere Deklarasyonu’nda aile birleşmeleri ekonomik ve sosyal

bütünleşmeyi kolaylaştıran bir şey olarak görülüyorken, 2003'deki Direktifte; göçmen aileleri entegrasyona engel ve sosyal devlete büyük bir maliyet olarak görülmeye başlanmıştır (Kraler, 2010). Almanya'da Aile Birleşmesi uygulamaları her göçmen gruba eşit bir şekilde faydalandırılmamaktadır. Tersine, bu uygulamalar sınıf, etnisite, ulus ve cinsiyet faktörlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Göçmenlerin Avrupalılaştırılması ve eşzamanlı olarak AB, EFTA, İsviçre vatandaşları ve aile üyelerinin hareketlilik haklarının genişletilmesi süreci bu eşitsizlikleri yok etmemektedir. Daha ziyade, aile birleşmesi politikaları Avrupalı göçmenleri Avrupalı olmayan ülkelere gelen ve daha yoksul göçmenler karşısında nadide göçmenler haline getirmekte ve sınıf, ırk ve cinsiyet ayrımını pekiştirmektedir (Kraler, 2010: 31). Alman vatandaşları ve işçiler Avrupa Ekonomik Bölgesine ait bir ülkeden geliyorsa eşleri için hemen ve mutlak bir aile birleşmesi hakkına sahipken, diğerleri bir süreliğine beklemek ve yeterli güvenceli gelire ve yaşam mekanına sahip olduklarını kanıtlamakla yükümlüdür (FL, Para. 17., Probationarystatus: *Befristete Aufenthaltserlaubnis*/FL Para. 15; aktaran, Morris, 2000: 230).

Örneğin, Almanya'da Türkiye'li göçmen halihazırda misafir işçi statüsünde sürekli oturma izni almışsa ve tüm ailesinin geçimini sağlayabilecek gelire ve yeterli yaşam alanına (6 yaş veya üzerindeki her bir kişi için 12 m² olarak belirlenmiş) sahip olduğu takdirde eşlerinin Almanya'ya göç etmesine izin verilmektedir. Diğer çok küçük bir grupta ise 1996'ya kadar geçerli olmak üzere Alman-olmayan ebeveynlerin küçük çocukları ancak 16 yaşına kadar anavatanlarında Almanya'ya ailesinin yanına vizesiz olarak ve sürekli oturma izni koşulundan muaf olarak kabul edilebiliyordu (Green, 2003: 232).

Alman vatandaşı veya Avrupa Ekonomik Bölgesi vatandaşları veya işçilerinin yabancı eşleri anında özel bir çalışma iznine kavuşmaktadır ancak yabancı göçmenlerin eşleri genel (sınırlandırılmış) izin için bile en az 1 yıl, tam çalışma izni için ise 4 yıl beklemek zorundadır. Ancak, yaşam mekanı ve yeterli gelir koşullarını sağlamak oldukça zordur ve bu konularda herhangi bir yetersizlik eşlerin izninin yenilenmemesi sonucunu da doğurmaktadır.

Almanya'da 15 Temmuz 2007'de aile birleşmesiyle ilgili yeni bir değişiklik gündeme gelmiştir. Bu değişikliğe göre, yurtdışında olan eşlerin Almanya'ya gelmeden vize alabilmesi için temel Almanca'yı konuşabilmesi şartı getirilmiştir. Bununla birlikte, bu değişiklik birçok ayrımcı istisnaları da barındırmaktadır. Buna göre, Avrupa Birliği vatandaşları ve ABD, Kanada, Japonya ve Güney Kore gibi Almanya için vize şartı olmayan vatandaşlar bu uygulamadan muaf tutulmaktadır. Bunun yanında, vasıflı ve profesyonel olan akademisyenlerin eşleri de bu uygulamadan muaf tutulmaktadır. Bu noktada Şahin ve Altuntaş'ın (2009: 34) ifade ettiği gibi bu istisnaların dışında kalan diğer göçmenler dikkate alındığında, bu değişikliğin hedef aldığı geriye kalan göçmenler zavallı üçüncü dünya vatandaşları ve Türkiyeliler olduğu yeterince açıktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bugün Avrupa'da ve diğer yerlerde yurttaşlık, zengin devletleri fakir göçmenlerden koruyan ve toplumsal kapanımın güçlü bir aracı haline gelmektedir. Yurttaşlık aynı zamanda her bir devletin yurttaşla yabancı arasında meşru ve ideolojik sınır oluşturması nedeniyle devletlerin içinde de kapanıma yol açan bir araçtır (Jorgensen, 2008). Sonuç olarak, her devlet belli sorumlulukları olduğu kadar belli hak ve faydaları muhafaza ederek, kendi yurttaşları ve yabancı oturma olanlar arasında bir ayırım yapar. Çünkü bazı göçmenlerin göçmen statüsünde kalarak ülkede süresiz olarak kalmalarına izin verilmesi, ancak onları siyasal alanın dışında bırakarak ve toplumsal ve ekonomik hayata ise neredeyse yurttaşlarla benzer koşullarda katılmalarını sağlayarak söz konusu olmaktadır.

Avrupa Birliği ulus-üstü bir kurum olarak çoğunlukla üçüncü dünya göçmenlerinin aleyhine işleyen hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Aslında ayrımcılık Avrupa topluluğunun doğasında bulunmaktadır çünkü AB içindeki her ülkeyi açık bir şekilde eşitsiz haklarla bezenmiş iki tür yabancı tanımlamaya yönelmektedir. Gelişen AB yapıları- özellikle bireysel hareketlilik, sınır kontrolleri, sosyal haklar vb. Konularda- bu eşitsizlik eğilimlerini/durumunu keskinleştirmektedir (Balibar, 1991: 6). Böylece, Avrupa topluluğunun içindekiler ve dışındakiler ayrımı, açık veya gizli çatışmaların merkezi haline gelmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ihtiyaçların yarattığı krizlerle ve büyük ölçekli kitlesel göçmen akınıyla karşılaşan Avrupa devletleri bu duruma iki şekilde karşılık vermiştir. Avrupa devletleri birinci olarak, polisiye ve güvenlik tedbirleri yoluyla ülkelere girişlerde göçmenlere sıkı kontrol ve seçme mekanizmaları inşa etmiştir. İkinciolarakise, bu ülkeler yasalar yoluyla göçmenlere yönelik olarak hakları farklılaştırmış ve tabakalı hale getirmişlerdir. Bu noktada, bu iki mekanizma, bugüne kadar Avrupa ülkelerinin göçmen ve entegrasyon politikalarının ana iskeletini oluşturmaktadır.

Sınırlarda veya ülke içerisinde fiziksel kontrol ve bununla ilişkili pratikler (sınır dışı etme, yurttaşlıktan çıkarma ve tutuklama vb.) hala önemini korumasına rağmen, çağdaş dünyada göçmenlerin idaresi; genellikle farklılaştırılmış hakların ve farklı göçmen kategorilerin dağıtılması yoluyla sürdürülmektedir.

Bu farklılaştırılmış hiyerarşik hakların verilmesi, çeşitli mekanizmalar yoluyla milliyet, beceri düzeyi, sosyoekonomik durum ve cinsiyet gibi faktörler üzerinden yürütülmektedir. Sonuç olarak, günümüz göç ve entegrasyon politikaları ve idaresi, göçmenlerin kabulü, oturma, çalışma, sosyal haklar vb. açılardan farklı statülerin ve ilişkili haklar grubunun çoğaltılması, birbirinden ayrıştırılması ve çelişmesini içeren tabakalı yurttaşlık sistemini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, “tabakalı yurttaşlık” kavramı bazı özel göçmen grupların haklarının genişletilmesi veya daraltılmasına yol açan bir sistem olarak değerlendirilebilir.

Paradoksal olarak, Almanya’da göçmen ve onların çocuklarının Almanya’da doğup, yetişip eğitim almalarına rağmen kurumsal bir ayrımcılığa maruz kalmaları, hala ciddi bir olasılık olarak karşımızda durmaktadır. Başka bir deyişle, Almanya’da doğmuş, eğitim almış ve sosyalleşmiş olmasına rağmen, üçüncü kuşak Türk gençleri farklı ayrımcılık kategorileriyle tanımlanmakta ve bu kuşak bile entegre olmamak gibi bir suçlamayla karşılaşabilmektedir. Hâlbuki bu gençler entegrasyon paradigmasıyla anlaşılabilirler çünkü göçmen değiller. Bu çalışma açısından sorun, üçüncü veya sonraki kuşakların entegrasyonun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği değil, bu entegrasyonun Alman toplumunun hangi kesiminde ve hangi ölçüde gerçekleşeceğidir. Yani, Türk göçmenlerinin çocukları için sorun artık Almanya’da kalmaları ya da Türkiye’ye dönüp dönmeyecekleri değil, onların kültürler arası yetenekleri ve kimliklerinin güvenli bir şekilde yaşayabileceği alanların nasıl oluşturulacağı sorunudur.

Günümüzde, Türklerle birlikte üçüncü dünya vatandaşları ve onların çocuklarını sosyal hayatın her alanına katılım hakları ve kaynaklara ulaşma açılarından Avrupalı vatandaşlar (etnik Almanlar dahil) ile eşit hale getirmek göçmen politikalarının ajandalarına alması gereken en acil sorunlardan biridir. Özellikle, göçmenlere aşağı haklar ve statüler veren bu tabakalı yurttaşlık sisteminin ortadan kaldırılması göçmenlerin ve onların çocuklarının marjinalleşmesinin ve dışlanmalarını da bir nebze hafifletecektir.

Çünkü, bugün Avrupa Birliği ülkelerinde göçmenlerin ve çocuklarının emek piyasasına erişim, aile birleşmeleri, vatandaşlık alma hakkı vb. bazı haklara ulaşma konusunda açıktan sınırlılıklara sahip olması, ırk ve kültür gibi kriterler yoluyla değil, yurttaşlık açısından tarif edilmektedir. Ancak, bu kapsamdaki politikalar daha çok üçüncü dünya uluslarının vatandaşlarını hedef almaktadır ve onların çalışma fırsatlarını ve hizmetlere ulaşmalarını etkileyecek şekilde meşru haklarından yoksun kalmalarına yol açmaktadır. Özellikle, vize uygulamaları, emek piyasasına ve kaynaklara ulaşma kısıtları, sınır kontrolleri ve diğer resmi olmayan uygulamalar ve kurumsal tedbirler vb. ister göçmen isterse de vatandaş statüsünde olsun üçüncü dünya vatandaşlarının hak mahrumiyetlerine ve trajedilerine neden olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1992). "East-West vs. South-North Migration: Effects upon the Recruitment Areas of the 1960s", *International Migration Review*, Vol. 26, No. 2, Special Issue: The New Europe and International Migration (Summer), pp: 401-412
- Balibar, E. (1991). "Es Gibt Keinen Staat in Europa: Racism and Politics in Europe Today," *New Left Review*, Cilt: 186 (1), s. 5-19.
- Brubaker, R.W. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany* (Cambridge, MA, Harvard University Press).
- Canefe, N. (1998). "Citizens versus permanent guests: cultural memory and citizenship laws in a reunified Germany", *Citizenship Studies*, cilt: 2(3), s. 519-544.
- Castles, S. (1995). "How Nation-states Respond to Immigration and Ethnic Diversity," *New Community*, cilt: 21(3), s. 293-308.
- Castles, S., Miller, M. J. (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (Third edition). Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Constant, A. vd., (2009). "Ethnicizing Immigrants," *Journal of Economic Behavior & Organization*, cilt: 69 (3), s. 274-287.
- Crul, M, Schneider, J (2009). "Children of Turkish Immigrants in Germany and the Netherlands: The Impact of Differences in Vocational and Academic Tracking Systems," *Teachers College Record* Volume 111, Number 6, June, pp. 1508-1527.
- Diefenbach, H. (2002). Gender Ideologies, Relative Resources, and the Division of Housework in Intimate Relationships: A Test of Hyman Rodman's Theory of Resources in Cultural Context *International Journal of Comparative Sociology* February ,43, pp45-64.
- Faist, T. (1994). "Immigration, integration and the ethnicization of politics: A review of German literature", *European Journal of Political Research*, cilt. 25, s. 439-459.
- Garner, S (2007). "The European Union and Racialization of the Immigration, 1985-2006," *Race / Ethnicity*, vol. 1, no. 1, pp:61-87
- Green, S. (2003). "Legal Status of Turks in Germany", *Immigrants & Minorities*, cilt: 22 (2 & 3), s. 228-246.
- Gogolin, I (2009). "Bildungssprache'- The Importance of Teaching Language in Every School Subject" in *Science Education Unlimited: Approaches to Equal Opportunities in Learning Science*, Tajmel T. and Starl K, (eds) (Waxmann Verlag GmbH, Munster) pp. 91-105
- Gomolla, M., Radtke, F. O. (2007). *Institutionelle Diskriminierung: Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule [Institutional discrimination: The production of ethnic difference in schools]*. 2nd ed. Wiesbaden, Germany: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Howard, M. M. (2008). "The Causes and Consequences of Germany's New Citizenship Law", *German Politics*, cilt: 7(1), s.41-62.
- Ignatieff, M. (1987). "The Myth of Citizenship", *Queen's Law Journal*, cilt: 12, s. 399-420.
- Jorgensen, M. B. (2008). *National and Transnational Identities: Turkish Organising Processes and Identity Construction in Denmark, Sweden and Germany*, unpublished PhD dissertation <http://www.alevi.dk/ENGELSK/MBJ%20afhandling%20alevi%20org.pdf> (erişim tarihi: 02/02/2010).
- Kivisto, P. (2002). *Multiculturalism in a Global Society* (Oxford: Blackwell)
- Kraler, A. (2010). "Civic Stratification, Gender and Family Migration Policies in Europe", Final Report, International Centre for Migration Policy Development (ICMPD).
- Liebig, T. (2007). "The Labor Market Integration of Immigrants in Germany", *OECD Social*,

Employment and Migration Working Papers, No. 47, OECD Publishing.

- Lockwood, D. (1996). "Civic Integration and Class Formation Source" *The British Journal of Sociology*, cilt: 47(3), Special Issue for Lockwood (Sep.), s. 531-550.
- Meier, Gabriela S. (2010) "Two-way immersion education in Germany: bridging the linguistic gap", *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 13: 4, 419 — 437
- Miera, F (2008). "Country Report on Education: Germany", http://emilie.eliamep.gr/wpcontent/uploads/2009/08/edumigrom_backgroundpaper_germany_educ.pdf (erişim tarihi: 11/07/2011).
- Morris, L. (1997). "A Cluster of Contradictions: The Politics of Migration in the European Union", *Sociology*, cilt: 31, s. 241-259.
- Morris, L. (2000) *Rights and controls in the management of migration: the case of Germany*, *Sociological Review*, cilt: 48(2), s.224-240.
- Morris, L. (2001). "Stratified Rights and The Management of Migration: National distinctiveness in Europe", *European Societies*, cilt: 3(4), s.387-411.
- Morris, L. (2002). *Managing Migration: Civic Stratification and Migrants Rights*, London: Routledge
- Morris, L. (2003). "Managing Contradiction: Civic Stratification and Migrants' Rights", *The International Migration Review*, cilt: 37(1), s.74-100
- Morris, L. (2007). "New Labour's Community of Rights: Welfare, Immigration and Asylum", *Journal of Social Policy*, cilt: 36(1), s.39-57
- Mueller, C. (2006). "Integrating Turkish Communities: a German Dilemma", *Population Research Policy Review*, cilt: 25, s. 419-441.
- Sainsbury, D. (2006). "Immigrants' Social Rights in Comparative Perspective: Welfare Regimes, Forms of Immigration and Immigration Policy Regimes", *Journal of European Social Policy* 0958-9287; cilt: 16(3), s.229-244
- Samers, M. (1998). "Immigration, 'Ethnic Minorities', and 'Social Exclusion' in the European Union: A Critical Perspective", *Geoforum*, cil:29, s.123-144.
- Schierup, C, U et al. (2006). *Migration, Citizenship, and the European Welfare State – A European Dilemma* (New York: OUP)
- Şahin, B., Altuntaş, N. (2009). "Between Enlightened Exclusion and Conscientious Inclusion: Tolerating the Muslims in Germany", *Journal of Muslim Minority Affairs*, cilt: 29(1), s.27-41.
- Thomson, M., Crul, M. (2007). "The Second Generation in Europe and the United States: How is the Transatlantic Debate Relevant for Further Research on the European Second Generation?" *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 33, No. 7, September, pp. 1025 -1041
- Ünver, O. C. (2006). "Current Discussions in the German Integration Debate, The Culturalist Vision vs. Social Equity? *Revue européenne des migrations internationales*, vol. 22,3, pp. 23-38.
- Worbs, S. (2003). "The Second Generation in Germany: Between School and Labor Market", *International Migration Review*, Vol. 37, No. 4, The Future of the Second Generation: The Integration of Migrant Youth in Six European Countries (Winter), 1011-1038.

SOSYOLOJİDE YENİ BİR ALAN: HAKLAR SOSYOLOJİSİ

Funda KARAPEHLİVAN ŞENEL¹

ÖZET

Haklar sosyolojisi, sosyoloji disiplini içinde yaklaşık yirmi yıldır gelişmekte olan yeni bir alandır. İnsan hakları bugüne kadar hukuk, siyaset bilimi ve felsefenin bir alanı olarak kabul görmüş ve çoğunlukla bu disiplinler altında çalışılmış, tartışılmıştır. Her ne kadar haklar sosyolojisi üzerine yapılan kuramsal, yöntemsel ve ampirik çalışmalar, özellikle son on yıl içinde hızla artmış olsa da sosyoloji, haklar konusuna, özellikle evrensel insan hakları düşüncesine, kısa bir süre öncesine kadar şüphe ile yaklaşmıştır. Bu şüpheli yaklaşımdan yola çıkarak, bu bildiride önce haklar sosyolojisinin gelişmesinin önündeki zorluklar üzerinde durulacaktır. Bu amaçla, insan haklarının normatif ölçütler olarak kavramlaştırılıp ampirik olarak çalışılmasının sosyologlar için yarattığı güçlükler dikkat çekilecektir. Sonra da sosyolojinin insan hakları alanına yapabileceği katkılar tartışmaya açılacaktır. Sosyolojinin haklarla ilişkili olarak üzerinde durduğu konulardan biri, normatif insan hakları ilkeleri ve bunların pratikte uygulanması arasındaki farkları göstermektir.

Anahtar Kelimeler: haklar sosyolojisi, insan hakları, normatif insan hakları ilkeleri ve pratiği

ABSTRACT

Sociology of rights, a new field within the sociology discipline, has been developing for the last twenty years. Until now the subject of human rights has been mainly studied and discussed under the disciplines of law, political science and philosophy. Although there has been a recent expansion of academic interest in the theory and practice of Rights within sociology, its approach to rights has remained sceptical until recently. Therefore, a specifically sociological approach to this topic (rather than a legal or political science approach) has yet to develop. This paper aims to contribute to the emerging field of sociology of human rights by drawing the various discussions raised by sociologists especially in the last twenty years. I will try to introduce the difficulties faced by the sociologist because of this sceptical approach and then discuss the possible contributions of a sociology of human rights for the implementation of these rights.

Keywords: sociology of human rights, normative human rights principles and practice

GİRİŞ

Haklar sosyolojisi, sosyoloji disiplini içinde yaklaşık yirmi yıldır gelişmekte olan yeni bir alandır. İnsan hakları bugüne kadar hukuk, siyaset bilimi ve felsefenin bir alanı olarak kabul görmüş ve çoğunlukla bu disiplinler altında çalışılmış, tartışılmıştır. Her ne kadar haklar sosyolojisi üzerine yapılan kuramsal, yöntemsel ve ampirik çalışmalar, özellikle son on yıl içinde hızla artmış olsa da sosyoloji, haklar konusuna, özellikle evrensel insan hakları düşüncesine, kısa bir süre öncesine kadar şüphe ile yaklaşmıştır. Bu bildiride insan hakları sosyolojisi içindeki temel tartışmalara ve belli başlı yaklaşımlara değinerek bu tartışmaların sürdürülmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlıyorum. Bu tartışmalardan belli başlıları şunlardır: Hakların kaynağı üzerine yapılan doğal haklar- pozitif haklar tartışması ve temelcilik-toplumsal kurmacılık tartışma eksenini; hakları medeni ve siyasal haklar ve ekonomik, kültürel ve sosyal haklar olarak konularına göre ayıran ve bu gruplandırmalardan birine öncelik veren ya da bu hakları birbirine bağımlı ve ayrılmaz gören tartışmalar; bu tartışma eksenini ile bağlantılı olarak hakları olumlu ve olumsuz olarak ayırıp devletin haklar karşısındaki konumu üzerine yapılan tartışmalar; hakların evrenselliğine karşı kültürel göreceliğini öne süren tartışma eksenini ve özellikle sosyoloji içindeki önemli bir diğer tartışma alanı olan, hakların kuramı ve pratiği arasındaki farklara yoğunlaşan tartışmalar.

¹Dr., Marmara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, funda.karapehlivan@marmara.edu.tr.

İNSAN HAKLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarihsel olarak insan hakları düşüncesi köklerini doğal haklar hukukunda bulabileceğimiz doğal haklar anlayışından doğmuştur. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1789) temellerini John Locke ve Thomas Paine'nin doğal haklar kuramından almışlardır. Evrensel insan hakları söyleminin gelişim çizgisi, bu söylemin içinden çıktığı toplumsal ve siyasal ilişkilerin devrilmesinde rol oynadığını göstermektedir (Benton, 1993:100). Ancak doğal haklar düşüncesi bir yandan eski rejimin yıkılması için gerekçe sağlarken, diğer yandan yeni egemen grupların çıkarlarının meşrulaştırılmasında rol oynamıştır (Evans, 1998:4). Doğal haklar düşüncesine göre, bireylerin belli haklara sahip olması onların yalnızca doğal insanlar olmalarından kaynaklanır. Sadece bu düşüncenin bile daha sonra ki insan hakları anlayışının gelişmesinde önemli etkisi olmuştur. Doğal haklar kuramının en iyi bilen savunucusu olan John Locke'a göre insanlar doğa tarafından doğuştan gelen yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarıyla donatılmışlardır. Bu haklar, insanın kendisine aittir ve devlet tarafından kaldırılıp feshedilemezler (Davidson, 1993:27; Freeman, 1988:4; Heywood, 1992:34). Doğal haklar kuramının amacı bireyleri, özellikle devletin gücünü kötüye kullanmasına karşı korumaktır. Bu nedenle, doğal haklar öncelikle siyasal iktidar üzerinde bir kontrol mekanizması olarak ileri sürülmüşlerdir. Bu anlayışa göre, insanların doğal haklarına saygı göstermeyen bir hükümet yönetme hakkını kaybedecektir (Jones, 1994:3).

Evrensel insan hakları söylemi ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın toplumsal ve ekonomik baskılara ve siyasal zorbalıklara karşı yapılan mücadelelerinde radikal bir rol oynamıştır (Benton, 1993:100). Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru işçi sınıflarının farklı türde haklar için yaptığı mücadeleler sonucunda, çalışma saatlerini kısaltıp çalışma koşullarını iyileştiren fabrika yasaları çıkarılmıştır. Kamu sağlığı yasaları şehirlerin sağlık için en büyük tehditlerden kurtulmalarına olanak sağlamış; sosyal güvence yasalarıyla emeklilik hakkı ve gereksinimi olanlar için hastalık izni hakkı kazanılmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl aynı zamanda insan haklarının uluslararası boyutta ilk kez korunmaya alınmasının da doğuşuna tanıklık etmiştir. 1885'teki Berlin Konferansı'nda Avrupa devletleri bütün köle ticaretini yasaklamayı kabul etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Britanya, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri gelecekte ortaya çıkabilecek saldırganlıkları önlemek amacıyla Milletler Cemiyeti'nin kurulması üzerinde uzlaşmıştır. Ancak, savaş sonrasında bütün umutları İtalya ve Almanya'da faşizmin yükselişi ve İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan vahşet karşısında kaybolmuştur (Freeman, 1988:6-9; Weissbrodt, 1988:1-2). İnsan haklarının gelişiminin bu erken döneminde söylem 'erkek' hakları üzerinde yükselmiş; bu da kadınların, çocukların ve bazı erkeklerin insan haklarından dışlanması anlamına gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, insan hakları kavramının küresel bir söylem olarak kabul edilmeye başlandığı dönem olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan ekonomik ve askeri süper güç olarak çıkmış ve Birleşmiş Milletler'in kurulmasında merkezi bir rol oynayarak insan hakları söyleminin yeniden yükselişinde etkili olmuştur. Anthony Woodiwiss'e göre insan haklarının doğuşunun uyuşmayan ama yine de birbirini tamamlayıcı iki yönü vardır: Birincisi T. H. Marshall'ın (1949) sosyal haklar diye adlandırdığı hakların doğuşudur; ikincisi de faşizmin yükselişi ve faşizmin insanlığa karşı işlediği suçlara gösterilen geç kalmış nefrettir (2005:80).

Çeşitli yazarlar insan haklarının tanımı ve doğası hakkında çok farklı görüşler ve kuramlar geliştirmişlerdir². Ancak bu yazarların hemen hemen hepsinin üzerinde anlaştığı nokta, insan haklarının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra evrensel bir ilgi alanı haline gelmiş olduğudur. Karmaşık ve giderek genişleyen insan hakları sistemi ile Birleşmiş Milletler bu küresel ilginin en önemli göstergesidir. Birleşmiş Milletler, uluslararası insan hakları hukukunun üye ülkelerin temsilcileri tarafından görüşüldüğü ve üzerinde anlaşıldığı temel mercidir. Birleşmiş Milletler insan hakları koruma sistemi, çeşitli unsurlardan oluşmuş karmaşık bir yapıdır. Bu yapıyı oluşturan unsurlar arasında yasal olarak bağlayıcı uluslararası antlaşmalar, yasal olarak bağlayıcı olmayan deklarasyonlar ve belgeler yanında, özel raportörler, uzmanlar, çalışma grupları, komiteler, sözleşme organları vardır.

² Farklı insan hakları kuramları üzerine ayrıntılı tartışmalar için bkz. Shute and Hurley, 1994; Waldron, 1984; Douzinas, 2000; Freeman, 2002; Falk, Elver and Hajjar, 2007; Galtung, 2013.

Bu karmaşık yapı bütün unsurlarıyla birlikte insan haklarının korunması ve yaşama geçirilmesi için çeşitli şekillerde faaliyet gösterir (Mertus, 2005:3).

İNSAN HAKLARI SOSYOLOJİSİ

Siyaset bilimi, hukuk ve felsefe yakın zamanlara kadar insan hakları çalışmalarında hegemonik bir rol oynamıştır. Buna karşılık, sosyolojinin haklar konusunda kısa süre öncesine kadar sessiz kaldığını görüyoruz. Bryan Turner, 1993'te yayınlanan ve insan hakları sosyolojisinin önünü açan makalesinde insan hakları çözümlemesinin sosyoloji için bir sorun oluşturmasının nedeninin, sosyolojinin evrensel insan haklarının toplumsal varlığı düşüncesine şüphe ile yaklaşması olduğunu ileri sürer. Ancak son yirmi yıl içinde artan çalışmalar, insan hakları sosyolojisinin yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Robert Fine'a göre sosyolojinin artan bu ilgisi, insan haklarının toplumsal ve siyasi alanların önemli bir parçası haline gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Sosyolojinin normatif haklar konusundaki şüpheciliğinin kökenleri klasik sosyal kuramcılara kadar gider. Doğal hukukun çöküşünü ilan edip modern hukuku rasyonelleşmiş bir sistem olarak eleştiren Weber; bireysel hakları burjuva ideolojisinin bir parçası olarak gören Marx ve hukuk ve haklara pozitivist bir yaklaşımı olan Durkheim gibi klasik sosyoloji kuramcılarının mirası insan hakları sosyolojisinin geç gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur. Yalnızca insan olduğu için haklara sahip olma düşüncesi bu kuramcılara göre felsefi ve hatta daha da kötüsü ideolojik bir soyutlanmadan ibarettir. Durkheim, Marx ve Weber insan haklarının evrensel ve normatif bir temeli olması olasılığına şüpheyle yaklaşmışlardır. Onlar hukuk ve ahlakın toplumsal yapıların gelişmesindeki özel rolü üzerinde durmuşlardır. Aynı zamanda insan haklarının tarih dışına çıkarılmasını ve liberal bireycilikle ilişkilendirilmesini eleştirmiş ve insan haklarıyla ilgili tartışmaların devletin ve toplumun bu haklardan yararlanılmasını garanti etme kapasitesiyle ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

1990'ların başında Bryan Turner (1993) ile Malcolm Waters (1996) arasındaki tartışma insan haklarının sosyolojik analizinin öncüsü olmuştur. Bu tartışma iki farklı yaklaşımın - temelcilik ile toplumsal kurmacılık - örneğini vermesi açısından da önemlidir. Turner sosyolojinin bir disiplin olarak çağdaş bir haklar kuramı için gözle görülür bir temeli olmadığını ileri sürer ve bu sorunu haklar için ontolojik bir temel bulmaya çalışarak çözmeye uğraşır. Ona göre sosyoloji, insan hakları analizini insan bedeninin zayıflığı, toplumsal kurumların istikrarsızlığı ve empati düşüncelerinin bir kombinasyonu üzerine dayandırabilir. Öte yandan Waters (1996:596), Turner'a yanıtında sosyologlar için önemli olanın insan haklarının ve insan hakları kurumlarının nasıl toplumsal olarak kurulduklarını açıklamak olduğunu ileri sürer. Waters'a göre insan haklarının toplumsal kurmacı kuramı, hakların kurumsallaşmasını politik çıkarlar arasındaki güçler dengesinin bir ürünü olarak görür. Benzeri bir perspektiften Lydia Morris (2006:10), hakların analizi için pratiğe dayalı bir yaklaşım önerir. Ona göre, sosyoloji hakların ontolojik bir temelini oluşturmak yerine, hakların pratiğine odaklanmalıdır.

Morris (2006:13) hakların sosyolojik çalışması içerisinde dört farklı yaklaşımdan söz edebileceğini ileri sürer. Bunlar: politik ekonomi yaklaşımı, statüler, normlar ve kurumlara odaklanan yaklaşım, hakların anlamına ve yorumuna odaklanan yaklaşım ve haklar arasındaki çatışmalara vurgu yapan yaklaşımdır.

Ben bu yaklaşımlardan politik ekonomi yaklaşımını benimsiyorum. Bildirimim bundan sonra ki kısmında bu yaklaşım üzerinde duracağım. Bu yaklaşım, toplumsal yaşamı biçimlendiren politik ve ekonomik ilişkilerin odak alınarak toplumsal oluşumun bir bütün olarak anlaşılmasının gerekliliğini savunur ve insan haklarının analizi için toplum içindeki güç ilişkilerinin ve yapısal eşitsizliklerin çözümlenmesinin gerekli olduğunu ileri sürer.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insan hakları kavramı çerçevesinde ve kuramındaki genişlemeye rağmen, insan haklarının formel ve ampirik algılanışı arasında önemli bir açık olagelmıştır. Formel düzeyde haklar hem geniş anlamda tanımlanmış ve evrensel olarak kabul edilmişler, hem de ayrılmaz ve birbirine bağlı parçalar olarak görülmüşlerdir. Ancak ampirik düzeyde insan haklarının çok daha sınırlı ve seçici bir uygulamasıyla karşılaşırız. Bir başka deyişle, haklar kağıt üzerinde kabul edilmelerine rağmen gerçekte bu haklardan faydalanılması çok sınırlı olabilmektedir. Örneğin normatif düzeyde sağlık hakkı, kaynakların kullanıma hazır olduğunu ve adil dağıtıldığını öngörür. Ancak ampirik olarak kaynakların kullanımı ile başarılı sağlık politikaları arasındaki ilişkinin bu kadar

basit olmadığını ve ayrıntılı araştırmalar gerektirdiğini biliyoruz. Günümüzde sağlık hizmetleri formel olarak herkesin kullanımına açık olsa bile, parası çok olan daha iyi sağlık hizmeti almaktadır. Bu durum eğitim hizmetleri için de geçerlidir.

Yani eşzamanlı olarak hakların hem varlığından hem de yokluğundan söz edebiliriz. Morris'e göre hakların korunması gerektiğinin kabulü ve bu kabulün gerçekleşmesi arasındaki fark insan haklarını sosyolojik olarak ilginç kılar. Bir diğer deyişle, hakların kabulü ve gerçekleştirilmesi arasındaki bu fark sosyolojinin ilgi alanını oluşturur. Benton'a (2006) göre de soyut ve somut haklar arasındaki bu karşıtlık liberal hak anlayışının sosyolojik eleştirisinin merkezinde yer alır. Benton'a (1993, 2006) göre, eğer bireyler pratikte hakları kullanmak için gerekli yetenek ve kaynaklardan yoksun iseler, haklar yalnızca soyut ve etkisiz kalırlar. Hakların kabulü ve gerçekleşmesi arasındaki bu fark insan hakları sosyolojisini hakların daha iyi gerçekleştirilmesi için önemli kılar. İnsan haklarına yalnızca hukuki açıdan yaklaşılması sosyo-ekonomik ve toplumsal kimliklerin görmezden gelinmesine yol açabilir. Bu nedenle hukukun yukarıdan bakan dar kapsamının dışına çıkılıp yasal insan hakları ilkeleri bu hakların sosyolojik analizleriyle desteklenmelidir. Yani hakların liberal-bireyci formülü ve uygulamasının sosyolojik eleştirisi bireylerin sahip oldukları yeteneklerin ve kaynakların genişletilmesi ve eşitlenmesi üzerine odaklanmalıdır. Diane Elson (2006:105) bunu 'dönüştürücü eşitlik' olarak adlandırır. Dönüştürücü eşitlik, Nancy Fraser'ın kavramlaştırmaları olan dönüştürücü bölüşüm ve dönüştürücü tanımayı içerir. Fraser'ın (1995) bölüşüm ve tanıma üzerine yaptığı analizler haklardan yararlanmanın önünde engel oluşturan ekonomik ve kültürel eşitsizlikler arasındaki etkileşimi göstermesi bakımından çok önemlidir.

SONUÇ

Haklar üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar, eşit hakların eşit sonuçlar doğurmadığını ve hakların yasallaşmasının her zaman ezilenleri güçlendirmedeğini göstermiştir. Sosyoloji, hukuki normların neden toplumsal gerçekliğe yansımadağını anlamamıza yardım eder.

İnsan hakları karmaşık bir olgudur ve yalnızca hukuk ve felsefe merceğinden bakarak anlaşılabilirler. Sosyoloji insan haklarını tarihsel ve toplumsal bağlamı içine yerleştirmeye ve bu koşullar içinde anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Böylece örneğin insan hakları ihlallerinin neden gerçekleştiğini açıklamaya çalışır, yasal sistemlerin sınırlılıklarını ortaya koyar. İnsan hakları sosyolojisi perspektifinden haklardan yararlanılması hiçbir zaman basitçe hukuki bir dayanaktan ibaret değildir, aynı zamanda iktidarı, maddi kaynakları ve anlamları yaratan ve dağıtan toplumsal yapılara da bağlıdır. İnsan hakları sosyolojisi kuram ve pratik arasındaki bu farklılık üzerinde durarak hakların daha iyi gerçekleştirilmesine katkıda bulunacaktır.

İnsan hakları normları ideal ve soyut bir toplumsallığı tarif ederken, insan hakları sosyolojisi, insan haklarını hukukun ve felsefenin egemenliğinden alarak insan haklarını güç ilişkileri, toplumsal, ekonomik, kültürel eşitsizlikler, tarihsel koşullar, kültürel farklılıklar, toplumsal mücadeleler çerçevesi içinde ele alır ve böylece Michael Freeman'ın dediği gibi bu kavramı sıradan insanların gündelik yaşamlarına ulaştırır.

KAYNAKÇA

- Benton, T. (1993). *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice* [Doğal İlişkiler: Ekoloji, Hayvan Hakları ve Toplumsal Adalet], London: Verso.
- Benton, T. (2006). 'Do we need rights? If so, what sort?' [Haklara İhtiyacımız Var mı? Varsa, Hangi Haklara?], in L. Morris(ed), *Rights: Sociological Perspectives*, Abingdon and New York: Routledge, pp.21-36.
- Davidson, S. (1993). *Human Rights* [İnsan Hakları], Buckingham: Open University Press.
- Douzinas, C. (2000). *The End of Human Rights: Critical Legal Thought at the Turn of the Century* [İnsan Haklarının Sonu: Yüzyılın Bitiminde Eleştirel Hukuk Düşüncesi], Oxford: Hart Publishing.
- Elson, D. (2006). 'Women's rights are human rights: campaigns and concepts' [Kadın Hakları İnsan

- Haklarıdır: Kampanyalar ve Kavramlar], in L. Morris(ed), *Rights: Sociological Perspectives*, Abingdon and New York: Routledge, 94-110.
- Evans, T. (1998). 'Introduction: power, hegemony and the universalization of human rights' [Giriş: İktidar, Hegemonya ve İnsan Haklarının Evrenselliği], in T. Evans (ed), *Human Rights Fifty Years On*, pp.2-23.
- Falk, R., Elver,H., Hajjar,L. (2007).*Human rights: Critical Concepts in Political Science* [İnsan Hakları: Siyaset Biliminde Eleştirel Kavramlar], London: Routledge.
- Freeman, C. (1988).*Human Rights* [İnsan Hakları], London : Batsford.
- Fraser, N. (1995). 'From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a Post-Socialist Age' [Bölüşümden Tanımaya? Post-sosyalist bir çağda Adaletin Açmazları], *New Left Review*, I(212)68-93.
- Heywood, A. (1992).*Political Ideologies: An Introduction* [Siyasal İdeolojiler: Bir Giriş], Basingstoke: Macmillan.
- Jones, P. N. (1994).*Rights* [Haklar], Basingstoke: Macmillan.
- Marshall, T. H. (1949). 'Citizenship and Social Class' [Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıf], Reprint in *Sociology at the Crossroads and other Essays*, London: Heinemann, pp.67-127.
- Mertus, J. A. (2005).*The United Nations and Human Rights: A Guide for a New Era* [Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları: Yeni Bir Çağ için Rehber], Abingdon and New York: Routledge.
- Morris, L. (2006). 'Sociology and rights – an emergent field' [Sosyoloji ve Haklar – Oluşmakta olan Bir Alan] in L. Morris(ed), *Rights: Sociological Perspectives*, pp. 1-16.
- Shute, S.,Hurley,S. (eds) (1993).*On Human Rights: the Oxford Amnesty Lectures* [İnsan Hakları Üzerine: Uluslararası Af Örgütü Dersleri], New York: Basic Books.
- Turner, B. S. (1993). 'Outline of the Theory of Human Rights' [İnsan Hakları Kuramı için Bir Çerçeve], *Sociology*, 27(3)489-512.
- Waldron, J. (ed). (1984) *Theories of Rights* [Hak Kuramları], Oxford: Oxford University Press.
- Waters, M. (1996). 'Human Rights and the Universalisation of Interests' [İnsan Hakları ve Çıkarların Evrenselleşmesi], *Sociology*, 30(3) 593-600
- Weissbrodt, D. (1988). 'Human Rights: An Historical Perspective' [İnsan Hakları: Tarihsel Bir Bakış] , in P. Davies (ed), *Human Rights*, London: Routledge.
- Woodiwiss, A. (2005).*Human Rights* [İnsan Hakları], Abingdon: Routledge.

C9 OTURUMU

LGBT

METROPOLDIŞI ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİN GÖZÜNDEN METROPOLLEŞEN TAŞRA, KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİ VE LGBT ÖĞRENCİLERİN ÖRGÜTLENME DENEYİMLERİ

Dr. A. Çağlar DENİZ¹

ÖZET

Metropol kente üniversite eğitimi almaya gelen öğrenciler, metropolde geçirdikleri yıllara paralel olarak cinsellik üzerinden kurulan ilişkileri taşradakinden “daha geniş” ve “daha anlayışlı” bir şekilde değerlendirmektedirler. Bu noktada taşranın -özellikle cinsellik algısı ve deneyimi bağlamında- hem yeni kurulan üniversiteler hem de hızla yaygınlaşan ve daha çok erişilebilir hale gelen kitle iletişim araçları sayesinde gittikçe metropolleştiiği görülmektedir. Metropoldiőü üniversite öğrencileri kadın-erkek ilişkilerinde taşra ve metropol değer yargıları ve tutumları arasında melez bir tavır almaktadırlar. Bu öğrenciler aslında taşranın da, tüketim alışkanlıkları ve cinselliğe dair algı ve tutumlar açısından metropolleştiiğinden dem vurmaktadırlar. Metropoldiőü öğrenciler ilk kez karşılaştıkları toplumsal gruplardan bahsederken, en fazla zikrettikleri toplumsal grup LGBT bireyler olmaktadır. Bu karşılaşma kent mekanlarında veya üniversite içerisinde olabilmektedir. İstanbul, Boğaziçi ve İstanbul Bilgi üniversitelerinde örgütlenen² LGBT öğrenciler, görünür olma noktasında metropol kentin diğer mekanlarına göre daha az sıkıntı yaşamamaktadırlar. LGBT örgütlerinin anti-kapitalist söylem ve eylemlere katılmaları, sosyalist dünya görüşünden insanların onlara dair daha ılımlı fikirler serdetmesine sebep olmaktadır. Üniversitelerde okutulan müfredat eşcinselliğe değinip değinmemesi, öğrencilerin bu konuda yeterli akademik bilgiyi alıp alamamaları açısından önem arz etmektedir. Muhafazakar hayat görüşüne sahip olan öğrenciler arasında Gülen Cemaatine mensup olanlar ve kendilerini modern-muhafazakar olarak tanımlayanlar, LGBT bireylere karşı daha hoşgörölü bir söylem geliştirmektedirler.

Anahtar Kelimeler: *Metropolleşme, Üniversite Öğrencileri, Metropolleşen Taşra, LGBT Öğrenci Örgütlenmeleri, Homofobi.*

ABSTRACT

Students who come to metropolcity to pursue university education, in paralel to the years that they spend in metropol city, perceive relations particularly in thecontext of sexuality as wider and open-minded. In this regard, the provinces become metropolitanized thanks to newly established universities and mass communication means. No-metropolitan students try to develop hybrid manner between provincial values and metropolitan values regarding female-malerelations. In fact, these students accept that provinces become metropolitanized in terms of perceptions of sexuality and consumptionhabits. Non-metropolitan students, when they talk about the community groups that they face for the first time, mentions much about LGBT people. This encounter may occur in urban spaces and universities. The LGBT student swho organize themselves in İstanbul, Boğaziçi andİstanbul Bilgi Universities easily appear and become visibile in contrast to other spaces of metropolcity. LGBT organizations obtain sympathy from socialist worldview when they participate anti-capitalist discourse and actions. Whether University curriculums refer to homosexuality or not is very important in obtaning sufficient academic knowledge about it. Among those who have conservative worldview Gulen movement followers and modern conservatives develop moderate discourses toward LGBT people.

Keywords: *Metropolitanization, college students, metropolitanized province, LGBT student organizations, homophobia*

1 Arş. Gör, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, caglardaniz34@gmail.com; caglar.deniz34@usak.edu.tr .

2 İstanbul Üniversitesinde Radar Topluluğu, Boğaziçi Üniversitesinde Lubunya Kulübü ve İstanbul Bilgi Üniversitesinde Gökkuşaağı Kulübü.

GİRİŞ

Metropol kent, taşradan gelen metropoldışı öğrencilere daha önce karşılaşmadıkları sosyal gruplarla karşılaşma imkanı vermektedir. Metropol kente üniversitede okumak üzere gelen taşralı öğrencilerin –metinde metropoldışı öğrenciler olarak geçecektir- cinselliğe dair görüşleri hazırlanan yarı yapılandırılmış bir mülakat metni çerçevesinde araştırılmıştır. Nitel bir araştırma kapsamında³ 90 kişiyle görüşülerek, metropolleşen taşra, kadın-erkek ilişkileri ve LGBT bireylerin üniversite çevresinde örgütlenme deneyimleri özelde metropoldışı öğrencilerin gözünden, genelde ise üniversite gençliğinin bütünü zaviyesinden incelenmeye çalışılmıştır. Metropoldışı öğrencilerin kadın erkek ilişkileri ve eşcinselliğe bakışları, metropolleşme süreçleriyle doğru orantılı olarak değişime uğramaktadır. Bu öğrenciler, memleketlerine/taşraya tüketim alışkanlıkları ve cinselliğe dair algı ve tutumlar üzerinden bir kez daha baktıklarında taşranın metropolleştiğini ifade etmektedirler. Bu çalışmada metropoldışı öğrencilerin anlatımları çerçevesinde öncelikle taşranın nasıl metropolleştiğine ve bu öğrencilerin kadın-erkek ilişkilerine bakışlarındaki farklılaşmalara ve LGBT öğrencilerin örgütlenme deneyimlerinin kendilerini ne ölçüde etkilediğine değinilecektir. Bu bağlamda, metropolde üniversite eğitimi alan LGBT öğrencilerin kampüs içinde kurdukları örgütlenmeler çerçevesinde nasıl özneleştikleri ve nesneleştikleri ele alınacaktır. Çalışma çerçevesinde gerçekleştirilen mülakatlara göre, birinci sınıfa başlayan pek çok öğrencinin olumsuz ifadelerle nitelediği eşcinsellik olgusuna, diğer sınıflarda okuyan öğrencilerin yaklaşımı daha hoşgörülüdür. Bu durumun bir sebebi metropol kentte eşcinsellerin kendi örgütlenmeleri ve kurumlarıyla –dernekler, kafeler, barlar vs.- var olmaları ise, diğer sebebi örneklemedeki öğrencilerin okuduğu üniversitelerde eşcinsel örgütlenmelerin yer almasıdır. Metropoldışı gençlerin metropolleşme sürecinde farklı cinsel yönelimlere sahip kişilerle deneyimledikleri mekan kesişmeleri bu gençleri daha kapsayıcı bir söyleme sevk etmektedir.

Foucault, kişiyi sınıflandıran, onu kişiliğiyle işaretleyen, onu kimliğine bağlayan, başkalarının ve onun kendisinde kabul edeceği hakikat kanununu ona dayatan ve tüm bunları yaparak gündelik hayata kendini doğrudan uygulayan bir iktidar şeklini⁴ ayırt etmektedir. Bu iktidar şekli, bireyleri özne (subject) yapmaktadır. ‘Özne’ kelimesinin, kontrol ve bağımlılık yoluyla başka birine tabi ve kendi kimliğine bir vicdan ve öz-bilgi yoluyla bağlanmış olmak üzere iki anlamı vardır. Her iki anlam da iktidarın boyun eğdiren ve tabi kılan türünü akla getirmektedir. İnsanları özneye dönüştüren üç ayrı nesneleştirme modu olduğunu ileri süren Foucault, bunları şu şekilde sıralar:

1- Kendilerine bilim statüsü vermek için çabalayan inceleme modları;	Mesela konuşan özne, genel gramer, filoloji ya da dilbiliminde; üretken özne, emek harcayan özne iktisat ve servet analizinde; sırf yaşıyor olma durumu doğa tarihi veya biyolojide nesneleşir.
2- Özne kendi içinde veya başkalarından ‘bölücü pratikler’de bölünme sürecinde nesneleşir.	Mesela deli ile akıllı, hasta ile sağlıklı ya da suçlu ile ‘iyi çocuklar’ gibi.
3-Bir insan kendini bir özneye dönüştürür.	Mesela, cinsellik alanı ele alınırsa, insanlar kendilerini ‘cinsellik’ özneleri olarak nasıl kabul ettiklerini gösteren cinsellik kaynağı.

FOUCAULT’YA GÖRE İNSANI ÖZNEYE DÖNÜŞTÜREN NESNELEŞTİRME MODLARI⁵

Foucault’nun insanın kendini özneye dönüştürme süreci olarak son nesneleştirme türü, metropolde üniversiteye yeni başlayan metropoldışı öğrencilerin kendilerini bir üniversite öğrencisine ya da bir metropol kentlisine dönüştürme sürecini de açıklayabilmektedir. Çünkü, bu öğrenciler kendileri ile metropol kentli ve üniversiteli kimliğine sahip olmuş öğrenciler arasındaki bölücü pratiklerin farkındadır. Kendilerini özneleştirme sürecinde bu bölücü pratikleri aşma veya kendi lehlerine bu pratikleri içselleştirme kaygısında olabilirler. Bu pratikler, bazen bizzat metropol veya üniversite

3Bu çalışma, yazarın 2013 yılında kabul edilen Doktora tezi verilerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

4Michel Foucault, *The Subject and Power*, *Critical Inquiry*, c.8, sayı:4 (Yaz, 1982), Chicago, The University of Chicago Press, 1982, s. 781.

5Foucault, A. e., s.777 -778.

yönetimi tarafından yazılı bir mod olarak verilmektedir. Tüm bu süreçlerde genel olarak metropoldışı lise öğrencisi metropollü bir üniversite öğrencisi haline evrilerek, özel olarak ise dini, etnik, ideolojik ve cinsel bir kimlik içinde özneleşerek nesneleşmektedir. Üniversite ve metropolünmetropoldışı öğrenciye uyguladığı iktidar şekli, onu işaretlemekte ve ona yeni bir kimlik dayatmaktadır. Öğrencinin gündelik hayatını hedef alarak, onu kontrol ve bağımlılık yoluyla kendine tabi kılarken kendi kimliğine bağlanmasına da sebep olmaktadır. Böylece metropol kentte üniversite eğitimi alan metropoldışı öğrenciler dini, ideolojik, etnik, cinsel vs. bir kimliğin öznesi olarak nesneleşmekte ve özneleşerek nesneleşen bu gençler yarı şeffaf akran kabilelere bölünmektedir. Kabile kavramı, çalışma içerisinde ZygmuntBauman'ın kullandığı anlamda ele alınmıştır. Bauman, bireyin bir gruba özgü elbiseler giyerek, gruba özgü plakları satın alarak, gruba özgü müziği dinleyerek, gruba özgü televizyon programlarını ve filmleri izleyerek ve tartışarak, odasının duvarlarını gruba özgü süslerle bezeyerek, akşamlarını gruba özgü tarzlarda ve gruba özgü yerlerde geçirerek vb. gibi işaretleri yaparak yani kabileye özgü eşyaları edinerek ve sergileyerek “kabileye katılabileceğini”⁶ belirtmektedir. Kabileler –ya da Baumann'ın yanlış anlaşılaktan kaçındığı tabirle yeni kabileler- öz olarak hayat tarzlarıdır. Neredeyse tüketim tarzlarından başka bir şey değildir ve bu kabilelere giriş çıkışları piyasa belirlemektedir.⁷Baumann'a göre postmodernizm yeni-kabileciliği yaratmaktadır. Yeni kabileler, estetik cemaatler olarak da görülebilmektedirler. Doğal cemaatlerden daha kolay terkedilebilirler. İçsel özlerden ziyade, görünümünde, yeni sembollerde ortaya çıkarlar. Bir siyasi programa sahip olmayan gençlik kültürleri bu şekilde ortaya çıkmaktadır. Bir aidiyetin işareti olan semboller, artık toplumsal durumdan daha ziyade önemlidir. Bu durum, semboller aracılığıyla bilinçli olarak toplumsal durumun gizlenmesine kadar gidebilir.⁸ Richter, her ne kadar örnek olarak siyasi programa sahip olmayan gençlik kültürlerini verse de, siyasi programa sahip olan gençlik kültürlerinin de Baumann'ın değindiği tarzda yeni kabile olarak değerlendirilebileceği çalışma esnasında görülmüştür. Bu bağlamda siyasi bir programa dahil olsun ya da olmasın, metropol üniversite kampüslerinde LGBT öğrencilerin yarı şeffaf bir kabileye tekabül ettiği tespit edilmiştir.

Örnekleme içerisinde yer alan gençlerin cinsellik üzerinden gelişen ilişkiler hakkındaki genel tutumu özgürlükçü olarak nitelenebilir. Metropoldışı öğrenciler, cinselliğin özgürce yaşanması gerektiğini ifade etmekle beraber, bu konudaki aleniyetten ise rahatsızlık duymaktadırlar. Özellikle dini semboller taşıyan kadınların cinselliğini aleni bir şekilde yaşaması hoş karşılanmamaktadır. Bu bağlamda metropoldışı öğrencilerin metropol ortamında tampon mekanizmalar çerçevesinde açıklanabilecek tepkiler geliştirdiği görülmektedir. Tampon mekanizmalar kavramını⁹, Mübeccel Belik Kıray 1962 yılında Ereğli'deki ağır sanayi hamlesinin bölgeyi nasıl etkilediğini ve bölgenin yerlileri ile iş imkanları için bölgeye göç edenlerin yeni toplumsal şartlara hangi süreçler içerisinde uyum sağladıklarını araştırarak tampon mekanizmalar kavramını ortaya atmıştır. Bu kavramla, sosyal değişimin bunalımsız olmasını sağlayan, çözülmenin önüne geçen ve her iki sosyal yapıya da ait olmayan bu yeni beliren kurumlar, ilişkiler, değerler ve fonksiyonları ifade etmeye çalışmıştır. Tampon mekanizmalar kavramı, Harootunian'ın arayerdelikkavramsallaştırmasıyla benzeşen yönlere sahiptir, ama amaçsal olarak aralarında farklar vardır.

“Gündelik hayat, sanayi kapitalizminin ortaya çıkması ve yayılmasına ve yine kapitalizmin, oluşturulduğu her yerde benzer koşullar oluşturma eğilimine işaret eden, yaşanmış gerçekliğin deneyimine karşılık gelmektedir. Gündelik hayatları farklı kılan daha yıpratıcı ve yıkıcı eşitsizlikleri maskeleyen melezliğin gerçekleşmesi yani “arayerdelik”, melezleştirilen öğelerin karışımını gizliyor ve böylece hem sömürgeleştirilmiş hem de sömürgeleştirilmemiş gündeliklerin eşitsizlik deneyimleri arasındaki pürüzleri giderme işlevi görüyor.”¹⁰

6ZygmuntBauman, Sosyolojik Düşünmek, çev. Abdullah Yılmaz, 7. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 228.

7Bauman, A.e., s.229.

8Rudolf Richter, Sosyolojik Paradigmalar, çev. Necmeddin Doğan, İstanbul, Küre Yayınları, 2012, s. 237.

9Mübeccel B. Kıray, Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası, 3. bs., İstanbul, Bağlam Yayınları, 2000, s. 20; 141.

¹⁰Harry Harootunian, **Tarihin Huzursuzluğu: Modernlik, Kültürel Pratik ve Gündelik Hayat Sorunu**, çev. Mehmet Evren Dinçer, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 2006, s. 67.

Arayerdelik, mevcut eşitsizlikleri maskeleyen mekanizmaları ifade etmeye çalışırken, tampon mekanizmalar eşitsizlikleri aşmaya yönelik üretilen çözümler bütünü olarak değerlendirilebilir. Ereğli'deki orta hızlı sosyal değişmeyi anlamlandırmak için Kıray'ın ortaya attığı tampon mekanizmalar kavramı, pekala üniversite öğrencilerinin metropolleşirken karşılaştıkları bazı ilişki düzeylerini de anlamlandırmak için kullanılabilir. Fakat metropol kentin ortamında üniversite öğrencileri, sadece orta halli bir değişimi deneyimlememektedirler, aynı anda hem yavaş hem de hızlı değişimlere adaptasyon sağlamak durumunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda yeniden yorumlama ve isyan mekanizmalarını da metropolleşen üniversite gençleri için denge koruyucu mekanizmalar olarak değerlendirilebilmek mümkündür. Çünkü onlar sosyal değişimin en keskin türlerinden birine maruz kalmaktadırlar ve bu değişim özne varlığına değişik hızlarda aynı anda etki etmektedir.

METROPOLLEŞEN TAŞRA VE KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİNE BAKIŞTAKİ DEĞİŞİM

Metropol dışı öğrenciler, metropoldeki tüketim alışkanlıkları ve ahlaki kriterlerin taşradakilerle giderek benzeştiğini ifade etmektedirler. Bu durumun bir sebebi üreticilerin reklam ve bayilik yoluyla taşraya inmeleri, diğeriye geleneksel olmayan tüketim kalıplarının taşraya açılan üniversitelerin öğrencilerinin eliyle yaygınlaşması ve sıradanlaştırılmasıdır. Mesela İÜ'den Hale, memleketi Bingöl'de sokağa çıkarken eşofman giymenin nasıl *'normalleştiğini'* anlatmaktadır. Üç-dört yıl önce şehir çapında konuşulacak bir mevzu haline gelebilecek bu olay, bugün itibarıyla çok da ilgi çekmeyecek bir hal almıştır. Hale, son üç yılda Bingöl'de üniversitenin de etkisiyle kıyafet, saç kesimi vs. bakımından *'farklı tipler'* görmeye başlamıştır. BÜ'den Nihal de, Hale ile benzer tespitlerde bulunmaktadır.

“Benim ailem ilçede yaşıyor. Çok küçük bir yer ama oraya açılan üniversite birimleri oradaki sosyal yaşamı bile değiştirdi. Kız ve erkek öğrencilerin el ele dolaşmasından, ilçe gençleri de feyz aldılar. Ama tabii ki, kız erkek ilişkileri açısından yine de çok rahat bir yer değil. Çünkü herkes birbirini tanıyor. Fakat burada kimse kimseyi tanımıyor ve bunun verdiği rahatlıkla insanlar daha rahat davranabiliyorlar.” (Nihal, BÜ, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, 1)

Liseye ilk başladığı dönemlerde memleketinin en işlek caddesinde dekolte kadın görmediğini söyleyen İÜ'den Emin artık bu tür durumları kendi memleketinde bile kanıksadığını ve şehirdeki bu değişimin kendisini üzdüğünü ve kızdırdığını ifade etmektedir. Emin, memleketi Konya'ya devletin ve özel sektörün yeni üniversiteler açmasını, memleketine karşı planlı bir ahlak bozma operasyonu olduğunu düşünmektedir. Emin'e göre mesela özel üniversitelere, elit tabakanın çocuklarının geleceğini ve mesela bunlar mini etek giydiklerinde oluşacak mahalle baskısını takmayacaklarını, özgürlüğü merkeze alan bir tavır geliştireceklerini bu yüzden de yaşadığı şehirdeki dinsel görünümün erozyona uğrayacağını düşünmektedir. Kendi özgürlüğüne düşkünlüğünden dolayı kaldığı dini cemaatten birkaç kez çıkarılan ve kendi ifadesiyle cemaat içerisinde *'bölgeden bölgeye sürülen'* Emin'in başkalarının özgürlükleri söz konusu olduğunda taşradan getirdiği kültürel kodları bu denli öne çıkarması ilginçtir. Taşrada üniversite okumaya gelen öğrencilerin bir tür *'değişim/dönüşüm faili'* yahut *'hız belirleyicileri'*¹¹ olarak çalışmaları, sadece bazı muhafazakarmetropol dışı üniversite gençleri arasında değil, kamuoyu önünde de tartışılan bir husus haline gelmektedir. Bu bağlamda, Yeşilay Mardin Şube Başkanı Lütfü Günlüoğlu gazetelere yazılı bir açıklama yaparak, Artuklu Üniversitesi'nde okuyan ve kent dışından gelen öğrencilerin, kente ahlaksızlık getirdiğini ve kentteki manevi çöküntüyü hızlandırdığını savunmuştur. Mardin'de, gün geçtikçe hızlanan ahlaki çöküntünün ve manevi huzursuzluğun, herkesi derinden etkilemeye başladığını öne süren Günlüoğlu'nun, bir an önce tedbir alınmasını istediği açıklamaları gazetelere yansıdığı kadarıyla şöyledir:¹²

¹¹Hız belirleyicileri (pacesetters) kavramı, akademik tartışmalarda her ne kadar yüksek prestijli üniversitelere içkin olarak gündeme gelse de, bizim çalışmamızda da yeni açılan üniversitelerin mezun ve öğrencilerinin de kendi toplumlarında kültürel değişimin öncü grubu ve hız belirleyicileri oldukları görülmüştür. Krş.: David Yankelovich, **New Rules Searching for Self Fulfillment in a World Turned Upside Down**, New York, Random House, 1981, s.33.

¹²Üniversiteyle Başlayan Gelişme İlimize Ahlaksızlık Getirdi, Radikal Gazetesi, 30.10.2012.

"İlimize üniversite kararı çıktığı zaman küçük- büyük hepimiz çok sevindik. Artık çocuklarımız kendi memleketlerinde okuyabileceklerdi, ya da yakın illerden Mardin'e öğrenci gelecek, Mardin her yönden geliyecekti. Gerçekten de böyle oldu. Mardin her geçen gün gelişmeye başladı. Öyle bir gelişti ki, bu gelişme beraberinde birçok ahlaksızlığı da getirdi. Artık kız-erkek gençlerimiz özgürlük ve medeniyet adına el ele, kol kola, sarmaş dolaş, uluorta gezmeye, gün ortasında herkesin önünde hayasızca sevişmeye başladılar. Büyükşehirler Ankara, İstanbul ve İzmir'deki gençler arasındaki hayasızlıkmanzaraları Mardin'de de sık sık görülmeye başlandı. Önce el ele, sonra sarılarak, sonra da dudak dudağa öpüşerek fiili zinaya doğru gidiliyor. Derhal bu ahlaksız davranışların önüne geçilmelidir. Bu kendini bilmez kişiler her yerde uyarılmalıdır."

Görüldüğü üzere taşradaki bir STK temsilcisi, şehirlerine açılan üniversiteye gelen öğrencilerin, metropol kente ait yaşam tarzına dair öğeleri yaşamaya çalıştıkları için –kendine göre hayasızlık manzaralarını- uyarı yapmak ihtiyacı duymuştur. Metropoldışı öğrencilerden İÜ'den Emin de yukarıda geçtiği üzere, benzer kaygıları dillendirmektedir.

Örnekleme dahilindeki öğrencilerle yapılan mülakatlar sonucu; Türkiye'nin hemen her tarafında ahlaki kriterlerin, tüketim kalıpları ve metaların, daha geniş bir söylem içerisinde hayat tarzlarının kamusal alanda kullanımlarının gittikçe farklılaştığı ve metropol kentteki sınırlara doğru genişlediği ileri sürülebilir. Metropoldışı üniversite gençliğinin metropolleşme sürecinde cinselliğe dair görüşleri büyük oranda değişmekte/dönüşmektedir. Bu bağlamda metropoldışı öğrencilerin içlerinde taşıdıkları taşranın da metropolleştiği iddia edilebilir. Bu süreç çeşitli beklenti, teşvik ve engellenmeler sarmalında üretilmektedir. Mesela metropoldışı gençlerin akademik olmayan beklentilerinden birinin, üniversite ortamında daha rahat flört edebilmek olduğu söylenilebilir. İÜ'den Elif, üniversiteye gelen öğrencilerin kendilerine daha önce öğretilenler sebebiyle, üniversite ortamını bir tür "aranma" ortamına çevirdiklerini düşünmektedir:

"İnsanlara cinselliklerini tanıdıkları dönemlerde, onlara ilköğretimde bunu yaşamayın, lisede bunu yaşamayın, üniversitede zaten yaşınızda uygun olacak hem de daha bilinçli insanları bulacaksınız, orda yaşarsınız deniliyor. Öğretmenler, aileler, çevremizdeki insanlar bunu söylüyor. Üniversiteye gelince de insanlar, afedersiniz ipi salınmış köpekler gibi, fıldır fıldır aranıyor." (Elif, İÜ, Maliye, 1)

Metropol kentte üniversite okuyan bir öğrencinin birileriyle çıkması yakın çevresi tarafından da beklenir olmuştur. BÜ'den Ozan yoğun aktivizmi içerisinde kız arkadaş edinmediğini belirterek, bu durumu ailesine anlatamadığını söylemektedir:

"Ben diyorum ki; benim kız arkadaşım olmadı anne diyorum. Oğlum bak bizi kandırıyorsun falan filan. Çünkü benim arkadaşlarım var burada, onların ailelerinden görüyorlar. Hatta onların aileleri biraz daha müteedeyin, onların çocuklarının yaptıklarını görünce bizimkiler de bizim çocuk da yapabilir yani, o da genç falan filan diyorlar. Ama inandıramıyorum yani, o derece yani." (Ozan, BÜ, İktisat, 1)

Ozan mülakatın devamında bu algının nedeni olarak, flörtün reklam panolarından televizyon dizilerine kadar görünür hale getirilerek özellikle gençlere kendini dayatmasını dile getirmektedir. Yani, bir simülark flört kendisini medya araçları yoluyla bir hakikat olarak sunmaktadır. Böylece yaşam ve medya birbiri içinde yeniden erimektedir.¹³ Bu nedenle, metropoldışı öğrencilerin başta ailesi olmak üzere yakın çevresi, onun metropol kentte mutlaka bir ilişki edindiğini düşünmekte, öğrenci böyle bir ilişkisi/flörtü olmadığını söylediğinde ise ona inanmamaktadır. Simülark haline getirilen muhayyel bir ilişki/flört, kendini bir hakikat olarak gündelik hayata dayatmaktadır.

Muhafazakar değer yargılarını hayatına hakim kılmaya çalıştığını ifade eden İÜ'den Hale üniversiteli bir gencin cinselliği yaşaması konusunda özgür olması gerektiğini düşünmektedir. Ama bahsi geçen değer yargıları sebebiyle, kendisi bu konuda daha dikkatli olmaktadır. Ona göre başında taşıdığı başörtüsü, bu noktada kendisine yükümlülükler yüklemektedir. Hale, kampüste öpüşen bir çift gördüğünde kızın başı açıksa rahatsızlık duymayacağını buna karşın başı kapalıysa rahatsız olacağını

¹³Jean Baudrillard, **Simülakrlar ve Simülasyon**, çev. Oğuz Adanır, 6. bs., Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2011, s. 56.

belirtmektedir. Bu durumunu ‘*dar kafalılık*’ olarak nitelendirirse de, kendisi için yaşanan gerçekliğin böyle olduğunu söylemektedir. Hale, öpüşen çiftin erkeğinin herhangi bir dini sembol taşıması halinde –mesela sünnete uygun biçimde kesilmiş sakalı olması, vb.- herhangi bir rahatsızlık duymayacağını da ayrıca ifade etmektedir. Hale’nin, kişisel tercihinin ona yüklediği sorumluluğu kendine benzer olanlarla paylaşarak ya da paylaşmayı isteyerek azaltma yönünde bir taktik¹⁴ geliştirdiği söylenebilir. Kıray’cı anlamda ahlaki tamponmekanizmalarını işler hale getiren Hale’ye göre kadın özellikle de başörtülü kadın “daha ahlaklı olmak” zorundadır. BÜ’den Ozan da, Hale gibi düşünmektedir. Ona göre, üniversiteli öğrenciye cinselliğe dair dışarıdan herhangi bir kod dayatılmamalı ama öğrencinin kendine dair sınırları da bulunmalıdır.

“Eğer cinselliğe dair bir kural varsa o insanın içinde olmalıdır. Bu vicdan oluyor sanırım. Ölçü olarak ahlak kurallarını kabul etmiyorum bu mevzuda. Eğer kişinin gönlü rahatsa istediğini yapmalı. Cinsellik aynı zamanda bir insanın en zayıf olduğu anıdır. Hiç tanımadığın biriyle ilişkiye girmeyi çok yanlış karşılıyorum. İnsanın kendini nasıl bu denli açabildiğini merak ediyorum. Aslında bir ilişkide bedeninden daha önemli şeyler paylaşıyorsun, duygularını mesela.” (Ufuk, İÜ, Matematik, 1)

Bazen metropol kente yapılan bir ziyaret dahi insanların daha serbest hareket etmelerine sebep olabilmektedir. Hale’nin kuzeni imam nikahlı nişanlısıyla kendisini ziyarete geldiklerinde, İstanbul’da ele ele tutuşarak gezmişlerdir. Hale, onları kendisinin yanında el ele tutuşarak gezmelerine çok şaşırıldığını ifade etmektedir. Metropolde yaşamının, insanın üzerindeki sosyal baskıları azaltıcı etkisi bu örnekte de görülmektedir. İBÜ’den Derya da, Hale’den çok farklı bir hayat görüşü ve tarzına sahip olmasına rağmen cinsellik konusunda aynı fikirdedirler. Derya da, insanların cinselliğe dair sınırları olmaması gerektiğini düşünmektedir. Fakat diğer bazı metropoldışı öğrenciler nikah öncesi cinselliğe hoş bakmamaktadırlar. BÜ’den Cansu, cinselliğin yaşanmasını evlilik akdine bağlayarak, bazı muhafazakar gençler arasında ailelerinden habersiz yapılan dini nikah uygulamasını eleştirmektedir.

“Helal daire kafidir, keyfe kafidir. Ama aileye söylemeden kıyılan dini nikahı, nikahlanmak olarak görmemek lazım. Ama evlenebilir mi insan evet evlenebilir. Abimin kaldığı yurttta, ‘evlenmek isteyen sponsor oluruz’ demişler mesela.” (Cansu, BÜ, Psikoloji, 1)

Kendisini dindar ve muhafazakar olarak tanımlayan Zahit, dini nikahlı beraberliklere karşı çıkmaktadır:

“İnsan yeryüzüne indirilmiş, iradesi ve beyni olan bir halifedir. Cinsellik olmalı, insan kendini son sınıfa kadar bağlayamaz. Ama bir sistem dahilinde, nikahlı bir beraberlik yaşamalı insan. Dini olarak bile değil, isterse resmi nikah yapsın. Ama bir gün orda, diğer gün burda olmak hayvansallıktır, insanı Haviyelere (Cehennem tabakası, AÇD) götürür. Sadece dini nikahlı beraberlikleri erkeklere güvenmediğim için uygun bulmuyorum. Bir kadını kullanıp, sonra boşayıp gitmeye yol açıyor çünkü bu zamanda sadece dini nikah yapmak.” (Zahit, İÜ, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, 2)

İÜ’den Emin, İstanbul’un ortamının kendisini her an günaha sevk edebilecek bir yapıda olduğunu düşünmektedir:

“İstanbul’da her ne kadar bir doygunluğa erişmiş olsak da, sokakta gördüğüm kadınların bazısından çok etkileniyorum. Böyle durumlarda, günah işlediğimi düşünüyorum. Tövbe edip, Allah’tan helalini istiyorum. Nefsimin o düşüklüğü göstermemesini istiyorum. Yani birinden etkilenip de, ona kendimi kaptırmamaya azmediyorum.” (Emin, İÜ, İlahiyat, 3)

Ragıp, metropoldışı öğrencilerin içlerinde kaldıkları dini cemaatlerin okudukları fakültede nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin bazı kuralları koyduğunu belirtmektedir:

¹⁴Taktik kavramı Michel De Certeau’nun kullandığı anlamda kullanılmaktadır. De Certeau’ya göre taktik, erk sahip olanların stratejisine karşı, zayıfın sanatıdır. Taktik, stratejinin mekanında açtığı çatlakları son derece hassas ve özenli kullanmak durumunda kalmakta, adeta buralarda kaçak avlanmaktadır. Krş.:Michel De Certeau,**Gündelik Hayatın Keşfi –I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları**, çev. Lale Arslan Özcan, Ankara, Dost Yayınları, 1990, s. 114.

“Cemaat İstanbul’da yaşama dair bazı şeyler söylüyor. İstiklal caddesine fazla çıkmayın, eğlence yerlerinde gezmeyin derler. Kız arkadaşlarınızla muhabbet dahi etmeyin derler. Not alışverişi bile olumlu bakmıyorlar. Belki de haklılar, meşguliyet veriyor çünkü. Geçenlerde Hüdayi cemaatinden bir arkadaşla konuşuyordum. Onun kız arkadaşı var, tabiki kendi cemaatinden gizliyor. Çünkü hiçbir cemaat böyle bir şeye izin vermez. O arkadaşım bana, eskiden haftada iki kitap okurken artık bir kitabı bile bitiremediğini söyledi. Öyleyse telefonla daha az konuşup, daha az mesajlaşmalısın dedim.” (Ragıp, İÜ, İlahiyat, 3)

Ragıp’ın söylemlerinde de görüldüğü üzere, metropoldışı öğrenciler kendilerine dayatılan hususlarla başa çıkmanın bir yolu olarak bu hususları mantığa büründürülebilmektedirler. İÜ’nün İlahiyat Fakültesinin tamamı ile Eğitim Fakültesine bağlı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümlerinde eğitim ve dinlenmeye ayrılmış kamusal mekanlar -sınıflar, amfiler, kantinler vs.-, cinsiyet bazında ikiye ayrılarak haremlik ve selamlık kullanılmaktadır. Bu duruma istisna teşkil edebilecek De Certeau’cu anlamdaki ‘*kullanım*’lar –eylem,uygulama ve üretme tarzları-¹⁵, üniversite hocaları tarafından direkt olarak ‘*düzeltilmekte*’dir.

“Haremlik selamlık olarak oturuyoruz. Bu da kendi içerisinde bir rahatlık sağlıyor. Cemaatte kalan arkadaşlar genelde bizlerle ve diğer arkadaşlarla fazla muhatap olmazlar. Sınıf içerisinde hocaların da, bir erkekle bir kız öğrencinin ortalamasının üstünde samimiyet geliştirmesini gerek bakışlarıyla bazen de sözleriyle tenkit ettiğini anlayabiliyor ve görebiliyoruz. Bu ayrımı hocalar da destekliyor yani. Toplumun da kriterleri var tabi, dinle alakadar olduğunuzda dikkat etmeniz gereken ölçüler oluyor. Başörtüsüz bir arkadaşımız var, hocalar bu konuda da memnuniyetsizliklerini ortaya koyabiliyorlar. Arkadaşlarımız arasında bir sıkıntı oluşturmuyor ama bu durum. Aslında erkek ve kızların bu kadar ayrı olması ne kadar iyi bilmiyorum. Az önce lavaboda bir konuşma geçti. Kızların karşı cinsi tanımamaları kendilerini saçma sapan bir korkuyla örmelerine sebep oluyor. Tanımanın bir ölçüsü olmalı, bunu dindar kesim hep atlıyor. Sonra bir şeyle karşılaştığı zaman kadınlar daha saçma tepkiler veriyor. Karşı cinsi tanımayı bastırıldığı için, tanınması gerektiği zaman da saçmalayabiliyor. Daha uç noktaya gidebiliyor. Anormal durumlar var tabi, bu durum normal değil. Erkek arkadaş ders notu istiyor mesela, kız o durumda bile saçma sapan tepki verebiliyor, böyle durumlar da oldu. Kız hiç konuşmadan sadece notları uzatıyor falan.” (Nejla, İÜ, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, 2)

İÜ DKAB bölümünde okuyan Nejla, bölümündeki bu uygulamanın ne kadar sağlıklı olduğuna dair fikir jimnastiği yaparken, İÜ İlahiyat Fakültesi’nde okuyan Emin, kadın- erkek ilişkileri konusunda okuduğu fakültede var olan mekansal ayrımı dahi yeterli görmemektedir; “Kantinde kızların kendilerini erkeklere göstermeye çalışmasını, erkeklerin kızlara yaranmak için artist artist dolaşmalarını görmüşsünüzdür” dediğinde, mülakatçı kendi gözleminin kızların ve erkeklerin birbirinden ayrı masalarda oturmak durumunda kaldığı bir kantin olduğunu söylemiştir. Emin sözlerine şöyle devam etmiştir;

“Öyle baktığımız zaman ikisi de ayrı duruyor değil mi, peki bunların gözleri yok mu? Kız oturmuş orda mal gibi erkeğe bakıyor, erkek oturmuş mal gibi başka bir kıza bakıyor. Kantinde herkes birbirini kesiyor. İlahiyatta bu daha çok, ben insanları izlemeyi severim.” (Emin, İÜ, İlahiyat, 3)

Emin, kantinde ‘*kız ve erkeklerin birbirini kesmesi*’nin İlahiyat Fakültesi’nde daha çok olduğunu ifade ettikten sonra, üniversitedeki diğer fakültelerde okuyan öğrenciler hakkındaki fikirlerini şu şekilde dillendirmektedir:

“İlahiyat hariç diğer üniversitelerde kızlı erkekli tanışıklıklar okul ortamında eğlencelere dönüşüyor. Dışarıda beraber gezmeye başlıyorlar. Daha sonra Taksimde bara gidiyorlar, hatta daha sonra en çirkef hallerine kadar gidiyor iş. Çirkef hallerden kastım, işin cinsellik boyutu. İstanbul’un bu hallerine kapılmamak lazım. Daha ilerisini söyleyeyim, bazı bölümlerde üniversite okuyup da bakire olarak çıkan kız oranı %15-20 arasında. Bunları bize işin içindeki

¹⁵De Certeau, *Age*, s. 104-105.

büyüklerimiz anlatıyor, biz de takip edebiliyoruz. Ben Gülen cemaatinin evlerinden geliyorum, daha farklı kişilerle muhatap oluyorum. Üniversite ortamının nasıl olduğunu pek çok kişiye sordum. Geçen sene, bahar şenliğine de gittim. Feridun Düzağaç'ın konseri vardı. Kızlı erkekli herkes bir köşede aşk hayatı yaşıyorlardı, konser bahane, gecenin karanlığı, ağaçlar, yeşillik, zaten kimsenin umurunda değil, herkes sevişmenin derdindeydi. Gençliği bu hale getirdiler. Bu bence çürümüşlüğü ötesinde. Çoğu şehir dışından gelmedi, biz buraya eğitim için gönderiliyoruz. Sadece İstanbul'a gelip, Taksim'e çıkılmaz mı, bara gidilmez mi, Bebek'te gezilmez mi, Boğaz'da o yapılmaz mı, sahil kenarında sevgilinle oturulmaz mı, Yıldız parkında sevgiliyle gezilmez mi diye fanteziler üretiliyor. Millet de hayatı sadece o yönde düşünüyor, oysa buraya geliş amacını, eğitimi bir kenara bırakıyor.”(Emin, İÜ, İlahiyat, 3)

Cinsiyet bazında ayrımcılığın doğal ve dini olduğunu savunan Emin'in verdiği örnek ilginçtir. Memleketi olan Konya'da şehrin ana pazarı işlevini gören Kapu Cami civarının otuz yıl öncesine kadar *'Erkek Mahremi'* sayıldığını, bir kadının buraya asla giremediğini, buradan geçmek isteyen kadınlara kezzap atıldığını söylemiştir. Bu olayı canlı şahitlerinden duyduğunu ifade eden Emin, kadınlara erkeklerin arasına girdiği için kezzap atılmasını takdirle anlatmaktadır. Emin'in şikayet ettiği hususlardan birisi, memleketinde kurulan üniversitenin etrafında gelişen mahallelerin, *'kızların ve erkeklerin cirit attığı, gezip oynadığı birer harabe dönüştüğü'* dir.

BÜ'den Erdal, gençlerin cinsel hayatına dair sınırları aşmaları ve insanların cinselliklerini özgürce yaşamaları gerektiğini savunmaktadır. Erdal mülakatın başka bir yerinde ise evleneceği kişinin bekaretinin kendisi için önemli olduğunu söylemektedir. Özgürlükçü bir ahlak söylemiyle klasik ahlak anlayışının arasında kalan Erdal, bu tutumunun fazla yozlaşmaya bir tepki olduğunu belirtmektedir. Erdal bu şekilde, ahlak görüş ve tutumuna dair her ne kadar çelişik tepkiler geliştirse de, metropolleşme sürecini bunalımsız olarak atlatmasını sağlayacak bir tür tampon mekanizma çerçevesinde hareket etmektedir. Benzer bir mekanizma özellikle metropoldışı kadın öğrenciler tarafından farklı bir çerçevede geliştirilmektedir. Mesela BÜ'den Çiğdem kadının cinselliğe bakışının erkekte farklı olduğunu vurgulayarak, şunları söylemektedir:

“Bir kadın cinselliğini yaşarken sevmeyi, değer verilmeyi ister. Saygı duyulduğunu hissetmeyi ister. Karşısındaki erkeğin sadece bir ihtiyacını giderdiğini değil onla böylesine özel, böylesine güzel ikisine de mutluluk veren bir şeyi yaşıyor olmasının farkında olunmasını istiyor. Bir kadın bunun dışında bir cinsellik yaşıyorsa, bu durumun onun kadınlık duygularına zarar verdiğini düşünüyorum. Kadının doğasına aykırı bir durum bu.” (Çiğdem, BÜ, Fen Bilgisi Öğretmenliği, 1)

İÜ'den Eda, kadın bedeninin metalaştırılmasına karşı olduğunu belirttikten sonra metropollü bir sevgili edindiğini fakat kendisini bu ilişkiyle tanımlamadığı için hayatının merkezine sevgilisini koymadığını söylemektedir. Eda'nın kendisini tanımladığı şeyin sosyalist ideoloji olduğu daha önce alıntılanmıştır:

“Üniversitede daha özgürlükçü bir ortam olduğu için, burada yaşayan insanların da cinselliği daha özgür yaşadıklarını düşünüyorum. Bunun özel olduğu durumlar olmalıdır. Kadın bedeninin metalaştırıldığı, basitleştirildiği, alaçık edildiği bir ortam olmaması gerekiyor bence. Tam tersine kadınların bu konuda daha bilinçli olmaları gerekiyor. İstanbullu bir sevgilim oldu. Hayatımın merkezine koymadım onu. O hayatıma geldikten sonra ben o ilişkiyi yaşamaya başladım. Hayatımı güzelleştirir, hayatıma renk katar, birbirini sevmek çok güzel duygulardır. Ama kendimi onunla var etmiyorum sonuçta.” (Eda, İÜ, Sosyoloji, 3)

Çiğdem ve Eda'nın sözleri tekrar gözden geçirildiğinde, kadının özgürlükçü ahlak söylemlerinden daha olumsuz etkilenen taraf olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bir yandan serbest ilişkiyi savunan ama evleneceği zaman bakire bir eş almak istediğini söyleyen Erdal'ın ahlak çelişkisinde de kendine yer bulmaktadır. Metropoldışı öğrenciler her ne kadar cinselliği herkesin istediği gibi yaşamayı gerektiğini söylemini dile getirirlerse de, metropol kente göre daha kapalı bir kültürel yapıyı işaretleyen taşradan tevarüs ettikleri ahlak anlayışını içten içe korumaktadırlar.

Metropol kentte üniversite okumaya başlayan metropoldışı öğrencilerin partner bulma ihtiyacı medya yoluyla bir simülakr olarak belirlenmektedir. Metropolde üniversite okuyan bir gencin

sevgilisinin olmaması, başta öğrencilerin ailelerine inandırıcı gelmemektedir. Merkezinde dini eğitimin bulunduğu fakülte ve bölümler de, cinselliğe dayalı keskin bir ayrım sınıfta, kantinde ve hayatın hemen her alanında görülmekte ve bu ayrım üniversite hocaları tarafından desteklenmektedir. Metropoldışı üniversite öğrencileri, üniversite öğrencilerinin flörtlerinde kadın tarafının daha kırılgan olduğunu ve dini nikah gibi bazı uygulamaların özellikle kadını mağdur ettiğini düşünmektedir. Kişilerin bağlı olduğu dini ve ideolojik gruplar, onların kadın-erkek ilişkilerine bakışlarını da şekillendirmektedir. Metropoldışı öğrencilerin serbest kadın-erkek ilişkilerini söylem olarak kabul etseler de, taşradan getirdikleri ahlak anlayışı icabı daha evlilik aşamasında daha geleneksel bir tutum sergileyecekleri öngörülebilmektedir. İdeolojik gruplara mensup bazı metropoldışı öğrenciler, flörtlerini grup bağlılıklarına tercih etmemektedirler.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİN LGBT BİREYLER VE AKRANLARINA BAKIŞLARINDAKİ DEĞİŞİMLER

Metropol kent, metropoldışı öğrencilere daha önce karşılaşmadıkları sosyal gruplarla karşılaşma imkanı da vermektedir. Metropoldışı öğrenciler ilk kez karşılaştıkları toplumsal gruplardan bahsederken, en fazla zikrettikleri toplumsal grup LGBT bireyler olmaktadır. LGBT birey ve akranlarla karşılaşma kent mekanlarında veya üniversite içerisinde olmaktadır. Metropol kent ortamında salınan LGBT bireylerin taşra çevresine göre daha görünür olması ve örneklem dahilindeki üniversitelerde yer alan LGBT öğrenci örgütlenmeleri, metropoldışı öğrencilerin bu karşılaşmalarını kolaylaştırmakta ve genelleştirmektedir. Mesela, İÜ'den Yasin, İstanbul'a geldiğinde gariptediği tek grubun travestiler olduğunu söylemektedir. Yasin, onları da bir süre sonra normal karşıladığını, insanın kendini böyle hissedebileceğini düşündüğünü belirtmektedir. BÜ'den Ozan da, pek çok metropoldışı öğrenci gibi, daha önce iletişime geçmediği farklı gruplarla nasıl bir iletişim içerisinde olduğu sorusuna eşcinsel öğrencilerle olan tanışmasını örnek vermektedir. Boğaziçi Toplum Gönüllüleri Kulübü, Sosyal Hizmetler Kulübü ve Lubunya Kulübü'nün ortaklaşa gerçekleştirdiği 'Yaşayan Kütüphane' projesinde görev alan Ozan, LGBT örgütlerinden birinin Taksim'deki merkezine bu dönemde ziyarette bulunduğunu da anlatmaktadır. Ozan bu deneyimi hakkında şunları söylemektedir:

"Çok farklıydı. Yani şöyle bir baktım, normalde iki kişiye dalga geçtiğim insanları gördüm. Ama mesela şunu demedim; evet, gördüm onları, çok normal bir şeymiş demedim. Ama onların mesela çok dışarı itilmişliklerinden dolayı, çok yanlış davranışlar edinmeye başladıklarını fark ettim. Hani yanlış davranışları olduğunu gördüm. Ama aslında bir kısmının da yine çok iyi olduğunu gördüm. Yani onların da aslında normal insanlar gibi kötüye gidenlerinin de, iyiye gidenlerinin de olduğunu, sadece bir görüşlerinin farklı olduğunu gördüm. Ve gerçekten de bu durum, benim lezbiyenlik veya gaylik hakkındaki düşüncelerimi değiştirmedim ama bu insanlara karşı bakışımı değiştirdi. Genel olarak o konseptte karşı hiçbir değişiklik olmadı bende. İşte normalleştirmedim o durumu. Ama o insanları normalleştirebildim. Yani, gerçekten o insanlarla normal bir şekilde yaşamayı normalleştirebildim yani." (Ozan, BÜ, İktisat, 1)

Örneklem dahilindeki her üç üniversitede de örgütlenen LGBT öğrenciler, bu üniversitelerinde görünür olma noktasında pek fazla sıkıntı yaşamamaktadırlar. Ozan, eşcinselliğe bakışının BÜ bünyesinde faaliyet gösteren Lubunya kulübüyle kurduğu ilişki sonrası değiştiğini şöyle anlatmaktadır.

"Eşcinsellik konusunu araştırdım. Nasıl, kimler ne demiş falan. Yani hala geçerli bir kaynağa ulaşamadım. Çok farklı görüşler var. Benim gördüğüm şey şu ki: Tam olarak genetik olarak böyle bir hani öyle farklı yönelimlere kayanların hepsi genetik olarak bir şeyleri yok yani öyle bir nasıl diyeyim duruşları yok yani. Çevresel belki farklı sebeplerden ötürü onlara doğru bir yöneliş var birçoğunda. Ama yani bunlar sıkıntı yaratacak bir durum değil yani. O insanla ilişkileri açısından sıkıntı yaratacak bir durum değil, öyle bir düşüncem var. Tabi Lubunya'nın etkisi çok büyük yani bunda. Etkisi gerçekten büyük yani." (Ozan, BÜ, İktisat, 1)

Üniversite öğrencileri çetrefilli teorik tartışmaların olduğu alanlarda bilgi edinemedikleri durumlarda, hayatın realitesi içerisinden bilgi devşirmeye çalışmaktadırlar. Ozan, bir gün LGBT bireylerin toplantısına giderken, diğer gün cemaatin toplantısına gitmesini İstanbul'da yaşamının bir

gereği olarak gördüğünü, bu durumun artık kendisi için normalleştiğini ifade etmektedir. Metropoldışı bireyler, metropolün farklılık ve hatta zıtlıkların yan yana yer almasını normalleştiğini, bu normalleşmeye ayak uydurdıkları sürece kendilerinin de metropolleştiğini düşünmektedirler. Bu durum Goffman'ın dramaturjik toplum anlayışıyla büyük ölçüde benzeşmektedir. Nitekim Goffman'a göre toplum, belirli toplumsal karakteristiklere sahip herhangi bir bireyin, bu duruma uygun bir paralellik içinde, diğerlerinden kendisine değer vermelerini ve davranışlarının buna göre olmasını beklemesinin ahlaki hakkı olduğu temeli üzerine organize olmuştur.¹⁶ Bu bağlamda metropoldışı öğrenciler, eşcinselliğin doğal bir yönelim olduğunu idrak etmenin bir tür metropollü davranışı olduğunu düşünmektedirler. Mesela İÜ'den Hasan, eşcinselliğin doğal bir yönelim olduğunu düşündüğünü, insanların cinsel yönelimlerinin henüz çocukken belli olduğuna inandığını ifade etmektedir. İÜ'den Nejla da, eşcinselliğin doğuştan gelen bir yönelim olduğunu, tedavi edilmesi gereken bir hastalık olmadığını düşünmektedir. İBÜ'den Serkan ise yaptığı araştırmalar sonucunda biseksüelliğin insanın doğal hali olduğuna inandığını ama dini kurallar ve pazar ekonomisinin yarattığı ve dayattığı *simülasyonlar* neticesinde heteroseksüel olmayı tercih ettiğini belirtmektedir.

“İnsanın ilk doğduğunda biseksüel eğilimlere sahip olduğuna inanıyorum. Dini kuralların ya da insanların birbirinden öğrendiği ilişki şekillerinin olmadığı ilk dönemlerde böyle takılmış olabilir insanlar. Bu şu anda benim tercihim değil, ama doğal olan buysa ve doğal olanı yaşasaydık daha mutlu da olabilirdim, bilemiyorum. Ama yani şimdi, estetik algısı da yapay olarak değişen bir şey. Reklamlarda ya da pornografide aklıma yerleştirilen bir kadın figürü var. Kadın bedeni bende heyecan yaratmaya başlıyor, böylece. Ben bu durumdan memnunum, ama memnun olmayanlar da var.” (Serkan, İBÜ, Uluslararası İlişkiler, 4)

İÜ'den Ufuk da insanın doğal halinin biseksüellik olduğunu, eşcinselliğin de bir yönelim olduğunu ifade etmektedir:

“Eşcinsellik konusunu İstanbul'a geldikten sonra düşünmeye başladım. Okuldaki Radar grubuyla tanıştım, eşcinsel arkadaşlarım da oldu. Bence her insanın doğal hali biseksüellik. Kişi daha sonra kadın-erkek cinselliğini ya da eşcinselliği seçiyor. Eşcinselliğin de bu noktada doğal bir yönelim olduğunu düşünüyorum.” (Ufuk, İÜ, Matematik, 1)

Eşcinsellerle ilk kez metropolde karşılaşan ve onlarla arkadaş da olan BÜ'den Başak'ın eşcinselliğe dair görüşleri şöyledir:

“Eşcinselliğin bir hastalık değil de genetik bir şey olduğunu düşünüyorum. Bu insanlar işte ben farklı doğdum, böyle doğdum, diyorlar. Ama şöyle bir şey düşünüyorum, hani bu kendi benim fikrim, bence insanların böyle bir yöne eğilmesinin sebebi birinci olarak aile hayatı. Tanıdığım bütün gayler, lezbiyenler kesinlikle normal bir aile hayatı yaşamamışlar. Araştırmalara göre özellikle anne-baba ayrı ya da baba aldatmış veya çok küçükken tacize maruz kalmış, istismara uğramış çocuklarda böyle bir yönelim söz konusu. Eşcinselliğin bunlarla beraber açığa çıkan bir şey olduğunu düşünüyorum. Bence eşcinsellik doğal bir durum değil. Dinimizde de zaten onun şeyi var. Hani bu konuda öyle çok derine inemiyorum çünkü çok bir bilgim de yok dediğim gibi. Hani eşcinselliğin temel sebebi ne olabilir, hani bu insanlar nasıl bir duygu içerisinde böyle bir şeye ihtiyaç duyuyorlar, ya da gerçekten eşcinsellik önceden beri de var mıydı bilemiyorum maalesef. Aslında üniversitede eşcinsel bir kulübün bulunması, onlara karşı bakışımı daha hoşgörülü, daha yumuşak hale getirdi. Ama eşcinsel arkadaşlarımla eşcinselliği hiç tartışmadık mesela. Bu tarz şeyleri konuşmadık, hani niye böyle bir duygu içerisinde gibiyim gibi şeyleri. Çünkü böyle şeyler konuştuğum zaman hani eşcinselliğin de yarattığı bir kalkan sebebiyle artık bir duvar örüyorlar.” (Başak, BÜ, Okulöncesi Öğretmenliği, 2)

Muhafazakar bir dünya görüşüne sahip olan ve bunu başörtüsü kullanarak görünür hale getiren Başak, eşcinselliğin bir hastalık olduğunu düşünmediğini ama sağlıksız aile hayatı ya da taciz olaylarının bir sonucu olduğunu düşündüğünü belirtmektedir. Eşcinsel arkadaş edinen Başak, okulunda eşcinsel bir örgütlenmenin varlığının kendi düşüncelerinde bir yumuşama yarattığını, artık

¹⁶Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh, University of Edinburgh Social Science Research Center, 1956, s. 6.

onlara karşı daha hoşgörülü olduğunu söylemektedir. Fakat yine de, onlarla eşcinsellikle ilgili konuşmaktan imtina etmektedir. Başörtüsünün yarattığı kalkan sebebiyle bu tür konuları konuşurken kendiyile ötekiler arasında duvar örüldüğünü düşünmektedir. İÜ’den Elif ise, bir zamanlar eşcinselliğin doğal olduğunu düşündüğünü, ama okuduğu çok-satan romanların da etkisiyle artık böyle düşünmeyi bıraktığını ifade etmektedir:

“Lise döneminde eşcinselliğin doğuştan gelen bir yönelim olduğunu, onların tercihlerinin olduğunu, öyle hissettiklerini ve zorlanmamaları gerektiğini savunuyordum. Ama okuduğum bazı polisiye romanların –Jean ChristopheGrange, TessGarretsen’in kitapları vs.- da etkisiyle, küçüklükte yaşanan bazı sorunların eşcinselliği tetikleyebileceğini, insanların bu yüzden bu tercihi yapmak zorunda kaldıklarını düşünmeye başladım.” (Elif, İÜ, Maliye, 1)

İÜ’den Hayrettin ise, eşcinsellik konusundaki fikirlerini Gülen cemaatinden edindiği kültüre dayandırmaktadır:

“Eşcinsellik hakkında tam bilgim olmamakla beraber Fethullah Gülen’in vaazında dinlemişim. Böyle yumuşak huylu insanlar, doğuştan gelen böyle bir şey var. Ama sadece doğuştan gelen bir şey değil, sonradan çevreden görme ilgi duymaya başlama bir de potansiyelin varsa tam denk geliyor. Potansiyelle etrafta gördüğün şeyler hani birbirine uyuyorsa, mesela benim içimde vardır misal olarak ama ortam müsait olmadığı için dışarı yansıtamıyorum gibi. Yani kurallardan dolayı ya da aşırı bir mahalle baskısı falan diyorlar.Bu insanlara kızsan bir türlü,kızmasam bir türlü. Yani böyle değişik bir ikilem, o da bir zikzak olabilir benim için. Dinim buna kesinlikle izin vermiyor yani.Hani onlara kızılması benim zoruma gidiyor. Onlara bir baskı yapılması zoruma gidiyor. Ama o tarz şeylerin olması da beni üzüyor hani dini açıdan. Öyle bir ikilem var yani.” (Hayrettin, İÜ, Siyasal Bilgiler ve Uluslararası İlişkiler, 2)

Hayrettin, İslam dininin eşcinsel eylemleri yasakladığını düşünmekle beraber, eşcinsellere yönelen bir baskının kendisinin *‘zoruna gittiğini’* belirtmektedir. Hayrettin, metropol kentin hayat tarzına kattığı pek çok yeni durumun yanı sıra,eşcinsellik konusunda da zikzaklı görüşler serdetmektedir. Goffman benzer türden tavır alışları inkar-inanç döngüsü halinde ele almıştır. Kişinin (oyuncunun/ icracının) toplum içindeki davranışlarını performans olarak niteleyen Goffman’a göre, performans karşı içtenlik ve alaycılık bazen aynı kişide, zamana ve şartlara göre yer değiştirebilir. Mesela başlangıçta ‘fiziki cezalandırmadan kaçındığı için’ ordunun kurallarına uyan acemi asker, daha sonraları ‘kurumu ayıplanmasın’ ya da ‘subaylar ve diğer askerler ona saygı göstereyin’ diye bu kurallara uyan biri haline gelebilir. Halka dini bir huşu veren mesleklerin çömezleri genelde tersi yönde bir döngüyü takip ederler.¹⁷Muhtemeldir ki, Hayrettin de kendisine dayatılan bir metropolleşme normunu dini öğretilerle bağdaştıramamakta ama bir yandan da bu normu içselleştireceği bir ortamda yol almaktadır. Her ikisi de muhafazakar dünya görüşüne sahip olmalarına rağmen, Başak eşcinselliği anormal bir durum olarak nitelerken, uzun yıllar Gülen cemaatinde kalmış olan Hayrettin eşcinselliğin doğuştan gelen bir yönelim olduğunu düşünmektedir. Muhafazakar öğrenciler arasında eşcinselliğe bakışta görülen ayrışma, İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasında da görülmektedir. Aktivist bir İslam anlayışına bağlı olan Özgür-Der’in evlerinde kalan Semra eşcinselliği hastalık olarak nitelerken, Gülen cemaatinde kalan Bahar’a göre ise eşcinsellik bir yönelimdir. Gülen cemaatinde kalan İÜ’den Yasin’e göre de eşcinsellik bir hastalık değil, yönelimdir. Metropol ve üniversite mekanlarında eşcinsellerin görünürlüğünün artması, Yasin’in eşcinselliğe bakışını daha hoşgörülü hale getirmiştir. Yasin bu konuda şöyle demektedir:

“Onları gördükçe, demek ki böyle de olunabilirmiş, demek kolay oldu. Lisedeyken görseydim, işin sonu kavgaya kadar giderdi. Hiçbir şey yapmasaydım yanlarından geçerken onlara bir şeyler söylerdim.” (Yasin, İÜ, Coğrafya, 1)

Yasin’le aynı cemaatte kalan İBÜ’den Meral’e göre de, eşcinsellik doğuştan gelen bir yönelimdir. Üniversiteyi ilk geldiği dönemde Gülen cemaatinde kalan BÜ öğrencisi olan Faruk’a göre de, eşcinsellik bir yönelimdir. Gülen cemaatinde kalan bir diğer öğrenci olan Ragıp da, eşcinselliği

¹⁷Goffman, A. e., s. 12.

yönelim olarak gördüğünü ama geçmiş öğrendiklerinden ötürü onlara kızmaktan kendini alamadığını ifade etmektedir:

“Eşcinsellik hastalık değil, bence yönelim. Ama yolda onları gördüğümde ister istemez kızıyorum. Sanırım, onlardan tiksınmeyi bir şekilde öğrenmişim.”(Ragıp, İÜ, İlahiyat, 3)

Liseden itibaren Gülen cemaatinin içerisinde olan ve üniversiteye ilk geldiği zamanlarda da aynı cemaatin yurtlarında kalan BÜ’den Faruk’un diğer metropoldışı öğrencilerden farklı olarak kendisine açılmış eşcinsel bir akrabası bulunmaktadır:

“Okula ilk geldiğimde etkilendim. Oryantasyon programı vardı, ilk masa Lubunya kulübündeydi. Muhabbet ediyorlardı, gülüyorlar, eğleniyorlardı. İlk defa bazı insanların kendilerini bu kadar rahat ifade ettiğini gördüm, etkilendim bundan hoşuma gitti. Çünkü, lisedeyken kuzenim bana eşcinsel olduğunu açıklamıştı. O zaman çok şaşırılmışım. Ne diyeceğimi, nasıl davranacağımı bilememiştim. Yeryüzünde böyle bir konumda insanların var olabileceği aklıma gelmezdi. Birisi gay olabilirdi ama bu kuzenim olmamalıydı. Onu yalnız bırakamazdım, ona kuru teselli sözleri de söylemezdim. Onu anlamasam da, ki anlayamayacaktım, yardımcı olmaya çalıştım.” (Faruk, BÜ, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği, Hazırlık)

Faruk’un yaşadığı şaşkınlık ve kabullenme sürecini, kendisi de eşcinsel bir öğrenci olan Burak daha genel olarak şöyle ifade etmektedir:

“Kişisel deneyimlerime dayanarak şunu söyleyebilirim; birçok homofobik insan, yakın arkadaşlarından birinin gay olduğunu öğrendiğinde ikilemde kalıyor. Ya homofobik olmaya devam edip arkadaşıyla ilişkisini bitirmesi gerekiyor, ya da arkadaşıyla ilişkisini sürdürüp homofobisine son vermesi gerekiyor. Bu durumda insanların pek çoğu arkadaşlarını seçiyorlar. Bu anlamda eşcinsellerin görünürlüğü, homofobiyi yenmektedir.”(Burak, İBÜ, Psikoloji, 1)

BÜ’den Faruk ve İBÜ’den Burak’ın da bahsettikleri gibi, kendi yakınlarından birinin LGBT bireyi olduğunu öğrenmek, kişiyi tercihler yapmaya zorlandığı zorlu bir sürece yönlendirmektedir. Metropol üniversite ortamlarında daha rahat salınan LGBT bedenler, kurdukları örgütlenmeler vasıtasıyla akranlarının kendi varoluşlarına ilişkin önyargılarını kırmalarına yardımcı olmaktadır. Fakat bu tek başına yeterli olmamakta, kişilerin içinde yer aldıkları örgütlenmelerin/yarı şeffaf kabilelerin konu hakkındaki görüşleri ve metropol üniversitelerinin müfredat programları da, bahsi geçen kabulleniş ve normalleştirme sürecini zorlaştırıcı yahut kolaylaştırıcı birer rol oynamaktadır.

METROPOL ÜNİVERSİTELERİ EĞİTİM MÜFREDATLARI VE HOMOFOBİNİN YENİDEN ÜRETİLME SÜRECİ

Alandan elde edilen verilere göre, homofobinin yenilgisi sadece LGBT bireylerin görünürliğünün artmasına bağlı değildir. Aynı zamanda metropol üniversite müfredatının toplumsal cinsiyet ve LGBT literatürünü içermeye ve dışlama dereceleri de, metropoldışı üniversite öğrencilerinin homofobik olup olmama durumlarını belirleyen bir etken olarak gözükmektedir. Kendisini modern-muhafazakar olarak tanımlayan İBÜ’den Neriman, eşcinselliği bir hastalık olarak değil, bir yönelim olarak gördüğünü belirtmektedir. Neriman, “Bana tuhaf gelmiyor yani, aslında eğitimimden dolayı böyle düşünmeye başladım” diyerek, İ. Bilgi Üniversitesi’nde okuduğu Sosyoloji bölümünde gördüğü derslerin bu konudaki fikirlerini değiştirdiğini ifade etmektedir. Diğer bir başörtülü genç olan BÜ’den Şermin de, eğitim aldığı ortamın eşcinsellere bakışını değiştirdiğini ifade etmektedir.

“Artık eşcinselliğin bir yönelim olduğunu düşünüyorum. Eşcinsel insanların dışlanma gerekçeleri gibi kötü olmadığını gördüm. Gayet arkadaş canlısı, hoşsohbet insanlar. Sadece farklı oldukları için ayrımcılığa uğramalarından hiç hazzetmiyorum.”(Şermin, BÜ, Okulöncesi Öğretmenliği, 3)

İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesinde okuyan bir grup metropollü ve metropoldışı üniversite öğrencileriyle yapılan odak grup görüşmesinde, kendini muhafazakar hayat tarzına bağlı hissettiğini söyleyen Alpaslan, karşı cinsle ilişkilerin duygusallıktan öte geçmemesi gerektiğini düşündüğünü ifade etmektedir. Şu anda bir sevgilisi olduğunu ve sevgilisiyle ilgili sorunlarını kız arkadaşlarıyla konuşabildiğini söylemektedir. İstanbul’a ilk geldiği dönemlerde kimseye “merhaba” bile

diyemediğini daha önce ifade eden Alpaslan, kendisini karşı cinsten arkadaşlarıyla rahatça konuşabilecek kadar metropolleşmiştir. Doktor adayı olan Alpaslan, eşcinselliğin patolojik ve tedavi edilmesi gereken, kabul edilemez bir durum olduğunu söylediğinde, arkadaşları literatürde böyle bir hastalığının bulunmadığını hatırlatmışlardır. Alpaslan fikrinde ısrar edince, Makedonyalı sınıf arkadaşı Alper, “Eşcinsellik bir yönelimdir, homofobi tedavi edilmesi gereken bir hastalıktır” cevabını vermiştir. Görüşme esnasında iki sınıf arkadaşı arasında başlayan tartışma metropoldışı öğrencilerin aynı konuda birbirinden farklı fikirlere sahip olmalarının farklı hayat tarzları ve ideolojik görüşleriyle nasıl uyum içinde olduğunu da göstermiştir. Alpaslan kendisini katı muhafazakarlıktan sosyal muhafazakarlık diye tanımladığı daha ılımlı bir muhafazakarlığa geçen bir genç olarak tanımlarken, Alper kendisini, üniversitesinde ve İstanbul’da LGBT örgütlerine gönüllü katkı veren bir aktivist olarak nitelemektedir. Tartışmaya dahil olan Ahmet, Alper’e eşcinselliği ifade etmek için kullanılan yönelim kelimesinin doğuştan getirilen bir özelliğe atıf olup olmadığını sormuştur. Dilara ise bu dürtüsel bir olay diyerek tartışmaya katılmıştır. Alpaslan, eşcinselliğin toplumun sağlığını bozacak bir şey olduğunu, dolayısıyla tedavi edilmesi gerektiğini tekrar etmiştir. Dilara, ‘Belki homofobikler sağlıksızdır’ diyerek tartışmayı şiddetlendirmiştir. Bunun üzerine Alpaslan, “aslında kendi çıkış noktasının eşcinselliğin günah olduğuna dair algısı olduğunu, Allah’ın insanı bir erkekle bir kadından yarattığını, eşcinsellik normal olacak olsaydı Allah’ın insanı tek bir cinsten olarak yaratacağını ama bunu yapmadığını” söylemiştir. Alper bu sözlere mukabil olarak şunları söylemiştir:

“Şunu demek isterim ki günah ya da değil o ayrı mesele de. Mesela hani Müslüman olduğu halde alkol için insanlar da var ve biz o insanların alkol içmesine karışmıyoruz. Çünkü o Allah’la kul arasında bir olay. Ben erkeksen ve bu günahsa ben karşımda ki erkeği seviyorsam bu üçüncü kişiyi ilgilendirmez. Bu benimle Allah’ın arasında bir olaydır yani. Bunun toplum için hani bu yasaktır bu günahdır o yüzden yapamazsın demek doğru değil” (Alper, İÜ, Tıp, 4)

Tayfun, Alper’e “dediğinin doğru olduğunu ama bunun yaygınlaşmasının ve ortalık yerde olmasının topluma zarar vereceğini” söylediğinde, Dilara “eşcinselliğin toplumda zaten yaygın olduğunu” ifade etmiştir. Alpaslan şöyle diyerek kendi adına tartışmayı sonlandırmıştır.

“Ben açıkçası her türlü tasvip etmiyorum ve onaylamıyorum bu tür olayları. Dediğim gibi hem dini inançlarımdan dolayı hem toplumun genel psikolojik ve fiziksel sağlığı açısından. Kesinlikle olmaması gereken bir şey.” (Alpaslan, İÜ, Tıp, 4)

Alper ise Alpaslan’ın sözlerine cevap olarak şunları söylemiştir:

“Tasvip etmemene ve onaylamamana saygı duyarım. Kimse bunu tasvip etmek veya onaylamak zorunda değil. Ne bileyim benim bir kızla, herhangi biriyle ilişkim olur. Dışarıdan insanlar bunu tasvip etmeyebilir. Bu normal bir şey buna kimse bir şey diyemez. Bu senin kendi görüşün düşüncen. Ama hani sen tasvip etmiyorsun diye buna patolojik demek ne kadar doğru”. (Alper, İÜ, Tıp, 4)

Tıp Fakültesi öğrencileri arasında yapılan bu odak grup görüşmesinin çözümlenmelerinden de görüleceği üzere, doktor adayı olan öğrenciler dahi eşcinselliğin bir hastalık olup olmadığına dair akademik bir bilgiyle teçhiz edilmemektedir. Bu durum başta Tıp sahası olmak üzere tüm eğitim sistemi için ciddi bir eksiklik. Çünkü bilginin olmadığı yerde, önkabuller ve önyargılar gençlerin karar mekanizmalarını tetiklemektedir. Gençler, hayat tarzlarına ve ideolojik konumlanışlarına göre fikir sahibi olmakta ve bu fikirleri bir tartışmada kullanırken argümanlarını ortaya koymakta zorlanmaktadırlar. Bu duruma bir başka örnek olarak BÜ’den Çiğdem’in konuyla ilgili görüşleri verilebilir. Çiğdem de, İÜ’den Alpaslan’la aynı paralelde düşünmektedir. Çiğdem mülakatın yapıldığı zamana kadar ki en ciddi ilişkisini biseksüel olduğunu kendisine söyleyen bir erkekle yaşadığını, onun biseksüelliğiyle bir sorunu olmadığını söylemiştir. Fakat Çiğdem bir süre sonra sevgilisinin gay olduğunu ve kendisini birkaç erkekle aldattığını öğrenmiştir. Bu tecrübesi en yakın arkadaşlarının da gay olduğunu ifade eden Çiğdem’in zihin dünyasında homofobiyi yeniden üretmesine sebep olmuştur:

“Eşcinselliği artık kıyamet alameti olarak görüyorum. Kur’an’ın lanetlediği bir şey olduğunu düşünüyorum. En iyi arkadaşlarım eşcinsel ama bunların yaptıklarının lanetlenmiş olduğunun farkında olmaları lazım. Bence ya tedavi yolu bulmalılar ya da cinsel faaliyette bulunmamalılar. Onlarla konuştum aslında ama bana hep Allah bizi böyle yarattı deyip kestirip

atıyorlar. Onlara eleştirilerimi şaka falan sanıyorlar, ciddiye almıyorlar beni. Her şeyi geçtim, sürekli cinsel ilişkiye girmeleri bile bence yollarının yanlışlığını gösteriyor. Ama ben kimseyi yargılayamam.” (Çiğdem, BÜ, Fen Bilgisi Öğretmenliği, 1)

BÜ Psikoloji öğrencisi Seda, eşcinselliğin doğuştan geldiğini ama düzeltilmesi gereken bir şey olduğunu düşünmektedir. Bu esnada yan masada oturan bir arkadaşı başörtülü olmasını kastederek Seda’ya, “Bir zamanlar İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı da başörtülülere rehabilite etmek için ikna odaları kurmuştu, senin o kadından baskıcı zihniyet bağlamında farkın ne?” diye sormuştur. Seda bu soruyu, “Başörtüsü yasağını kullar getirdi, o yüzden bir özgürlük ihlalidir; oysa eşcinsellik yasağını Allah getiriyor, kişiyi yaratan onun ne hissettiğini bildiğine göre bu bir imtihandır ve düzeltilmesi gerekir” diye cevaplamıştır. Arkadaşı, “Sen psikoloji okuyorsun, eşcinselliğin psikiyatrik hastalıklar arasından çıkardığını biliyorsun, buna rağmen neden eşcinsellikten bahsederken bir hastalıktan bahseder gibi konuşuyorsun” deyince; Seda, “Bu durumu hangi mantığın hastalık olmaktan çıkardığını biliyoruz, ben onları küçümsemiyorum ve benim önüme de eşcinsel bir birey gelecek iş hayatımda muhtemelen. Onları anlamaya da çalışıyorum, bunun bir imtihan olduğunu ve tedavi edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Benim inancım bu ve bunu değiştiremem, onlara yardım etmem gerekir diye düşünüyorum “diye karşılık vermiştir. Süleymancı cemaatinin yurtlarında kalan İÜ’den Abdüssamet de, ‘aklı başında bir insanın eşcinselliği tercih etmesi bence akıl almaz bir şey’ diyerek bu konudaki tepkisini dile getirmektedir. Abdüssamet konunun bir tercih meselesi olduğu noktasında ısrarlıdır.

Metropol üniversite ders ortamında işlenen müfredat özellikle muhafazakar öğrenciler arasında büyük oranda tabu olarak durmakta olan LGBT varoluşuna dair ideolojinin geriletilmesine katkı sunsa da, metropoldışı öğrenciler arasında dolaşıma sokulan homofobinin müfredattan kaynaklanmayan sebepleri de bulunmaktadır.

METROPOL ÜNİVERSİTE ORTAMINDA SİYASET VE LGBT ÖRGÜTLENMELERİ

Metropol üniversite ortamı, kendi içinde üretilen siyaset tarzları ve ülke gündeminden taşan siyasi atmosferden büyük ölçüde etkilenmektedir. LGBT örgütlenmelerin de bir tür yarı şeffaf akran kabilesine dönüşmüş olduğundan bahsedilmiştir. Bu bağlamda LGBT örgütlerinin anti-kapitalist söylem ve eylemlere katılımları, sosyalist dünya görüşünden insanların onlara dair daha ılımlı fikirler serdetmesine sebep olmaktadır. Mesela İÜ’den Eda, eşcinselliği bir yönelim olarak gördüğünü ve okuldaki LGBT örgütlenmesinin daha aktif çalışması gerektiğini ifade etmektedir:

“Eşcinsellik bir yönelim tabiki, ben kesinlikle hastalık olarak görmüyorum, görenlerle de şiddetle tartışıyorum. Hatta kadın tartışmalarına da katılıyorum kadın ve erkek olarak iki tane cins var ama yedi tane yönelim var tartışması var. Eşcinsellik de bir yönelimdir. Bu insanların hayatlarını özgürce yaşayabilmeleri gerekiyor bence. Radar grubundaki insanlarla tanışıyorum. Çok aktif olabilseler güzel bir şey olur. Görünür olmaları, eşcinselliği de insanların gözünde normalleştirir.” (Eda, İÜ, Sosyoloji, 3)

Kendisini politik bir Kürt aktivisti olarak tanımlayan ve bunu simgesel olarak da ifade eden – saçıdaki örgü tokasında bile sarı, kırmızı, yeşil renkleri kullanmaktadır- BÜ’den Hebung, taraftarı bulunduğu parti olan BDP’nin eşcinsellerin kimliğini savunan meclisteki tek parti olduğunu ifade etmektedir. Hebung, gerek parti çalışmaları gerekse özel hayatında sık sık LGBT bireylerle birlikte çalıştıklarını ve bundan da gayet memnun olduğunu anlatmaktadır. Hebung, bazı LGBT bireylerin BDP eksenli siyaset tarafından massedilmesini ise şöyle dile getirmektedir:

“Hazırlıktaiken en yakın arkadaşım bana aşık olmuştu. O da sosyalist gelenekten geliyordu. Ben ona biraz zaman tanıyalım birbirimize, duygusal bir ilişkiye başladıktan sonra ayrılıp birbirimize düşman olmayalım. Bir süre sonra o arkadaşımız, önce eşcinsel olduğunu sonra transeksüel olduğunu açıkladı. Hala çok iyi arkadaşız. Zaten kendisini sosyalist olarak tanımlardı şimdilerde ise siyasal duruşu yüzünden Kürtçü olarak bilinir. Bu biraz da benim sayemdedir yani.”(Hebung, BÜ, İngiliz Dili ve Edebiyatı, 2)

Sosyalist grup ve partilerin LGBT dostu söylemleri LBGT bireylerle aralarında geçiş bir sosyal tabaka oluşturmaktadır. Fakat LBGT örgütlerinin bu geçiş tabakanın etkisiyle yükselttikleri sosyalist söylemleri bazı eşcinsel bireylerin bu örgütlerde örgütlenmesinin önünde bir engel oluşturmaktadır. Bunlardan birisi de İBÜ’den Burak’tır. İBÜ, Burak’ın ikinci üniversitesidir. Ortadoğu

Teknik Üniversitesi'nde okuduğu Mühendislik bölümünü, kendisini orda mutlu hissetmediği için bırakan Burak, İstanbul'da daha geniş ve kendisine daha çok hitap eden bir arkadaş çevresi edindiğini söylemektedir. Okulundaki LGBT bireylerin kültürleşme çabalarına fiili olarak destek veren ve eşcinsel bir birey olduğunu ifade eden Burak, aktivist olmadığını altını özellikle çizmektedir. LGBT örgütlerinin sosyalist örgütlerle savunacakları ortak şeyin ne olduğunu anlayamadığını belirten Burak, kendisini aynı zamanda iyi bir kapitalist olarak tanımlamaktadır. Burak, LGBT bireylerinin özgürlüklerini parayla kazanacaklarını savunmaktadır. Burak, bir eşcinsel olarak İstanbul'un gece hayatına kolay alıştığını, çünkü harcayacak parası olduğunu ifade etmektedir. Burak eğlenebilme üzerinden kurguladığı özgürlük söylemini maddi durumunun iyi olmasına bağlamaktadır. Burak'la aynı üniversitede okuyan bir diğer LGBT metropoldışı öğrenci Özcan ise, cinsel kimliğinin kendisini nasıl politize ettiğini şöyle açıklamaktadır:

“İstanbul'da nefes alabileceğim dernekler veya mekanlar var. En azından varoluşumu gizlemediğim, suçluluk psikolojisiyle yaşamadığım bir arkadaş çevrem var. Ama bu alan çok dar aslında, bu alanı deşmek zorunda kalıyorum. Bu da ister istemez beni politik hale getiriyor. Mesela, bir ortamda kız arkadaşım var mı diye bir soru geldiğinde, direkt olarak heteroseksüel olduğun ön kabulüyle yola çıkılıyor. Ben, hayır ben eşcinselim dediğimde, aslında politik bir şey yapmış oluyorum.” (Özcan, İBÜ, Medya ve İletişim Sistemleri, 4)

Özcan, Türkiye'de siyaset kurumunun bir cenahının eşcinselliği bir hastalık ya da sapkınlık gibi gösteren açıklamalarından ötürü tedirgin olduğunu, kendisini ikinci sınıf bir vatandaş gibi hissettiğini ve bu yüzden ülkeyi terk etmeyi düşündüğünü belirtmektedir:

“Eşcinsellik bir yönelimdir, bu arada bu benim fikrim değil. İyi niyetli olsa bile insanlar sürekli sana soru soruyorlar çünkü seni anlamaya çalışıyorlar ama bu da yorucu bir şey bir yerden sonra. 1973 yılında Amerikan Psikiyatri Birliği, 1993 yılında da Dünya Sağlık Örgütü eşcinselliği hastalık listesinden çıkardı. Aile Bakanı'nın, dünyanın geldiği noktadan bu kadar bihaber bir şekilde, eşcinsellik hastalıktır diyebilmesi beni çok şaşırtmıştı. Sağlık bakanı arkasından böyle bir hastalık yok¹⁸ dedi, mesela ama çok etkili olmadı LGBT bireyler üzerinde bu. Aliye Kavaf'ın dediklerine nazaran, Sağlık Bakanı'nın sözleri çok zayıf kaldı, daha güçlü bir çıkış yapmalıydı belki. Sanırım bu da parti içinde ayrılık var diye görünmesin diyeydi galiba. Hatta en son Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek bir şey söyledi²⁰. Bir yandan İçişleri Bakanı, 'Pkk üzerinden içinde eşcinseller de var, ne kadar iğrenç bir yer falan'²¹ dedi. Ama mesela Modacı Cemil İpekçi de açık bir gay ve hükümeti açıkça destekliyor²² insanlar AK Parti'de eşcinseller var ne kadar kötü bir yer mi demeliler yani bu mantıkla. Eşcinseller her yerde var. Bu lafları duyunca kendimi ikinci sınıf vatandaş gibi hissediyorum. Bu yüzden

¹⁸ 07.03.2010 tarihinde Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Selma Aliye Kavaf eşcinselliğin tedavi edilmesi gereken biyolojik bir bozukluk, bir hastalık olduğuna inandığını söylemiştir. Bakan Kavaf'ın bu sözleri, başta kabine arkadaşı olan Sağlık Bakanı olmak üzere geniş kesimlerden pek çok eleştiri almıştır. Bkz. **Devletin Bakanından Eşcinsellik Yorumu**, <http://blog.milliyet.com.tr/devletin-bakanindan-escinsellik-yorumu/Blog/?BlogNo=232920>, (Çevrimiçi), 26.08.2012.

¹⁹ Sağlık eski Bakanı Recep Akdağ, eşcinselliğin yaşananlarca zor bir şey olduğunu söyleyerek toplumu insafli olmaya çağırmıştır. Bkz. **Toplum Sana Söylüyorum, Bakan Kavaf Sen Anla**, Radikal Gazetesi, 09.03.2010.

²⁰ 02.04.2012 tarihinde Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek, Sunucu Okan Bayülgen'in kendisine sorduğu soru üzerine, 'Her toplumun kendisine göre ahlaki değerleri vardır. Türk toplumun Avrupa'daki gay kültürüyle bir arada olmamız, bunu tasvip etmemiz mümkün değil. Bizim yetişme, ahlak, anlayış tarzımız biraz değişik. İnşallah Türkiye'de gay olmamalı ve olmayacak' diye yanıtlamıştır. Bkz. **Okan Bayülgen'den Melih Gökçek'e Gay Sorusu**, <http://www.youtube.com/watch?v=PhrojSySwVA>, (Çevrimiçi), 26.08.2012.

²¹ İçişleri eski Bakanı İdris Naim Şahin, PKK'nın ne denli kötü bir ortama sahip olduğunu anlatmaya çalışırken, 'Domuz etinden Zerdüştlüğe kadar, bilmem hangi ulustan, kardeşlikten, çok özür dilerim eşcinselliğe kadar, her türlü namussuzluğun, ahlaksızlığın, gayri insani durumun olduğu bir ortam' ifadelerini kullanmıştır. Bkz. **İçişleri Bakanı'ndan Yeni Terör Tarifleri**, Radikal Gazetesi, 26.12.2012.

²² Cemil İpekçi'nin Başbakan'ı öven sözleri için, bkz. **Cemil İpekçi'den Başbakan'a Övgüler**, Star Gazetesi, 16 Eylül 2008.

yurtdışına gitmeyi düşünüyorum. Bir gün eşcinsel olduğum için, suçlu ilan edilip hapselere atılabiliyim diye düşünüyorum.” (Özcan, İBÜ, Medya ve İletişim Sistemleri, 4)

Eşcinsel varoluşu dışlayıcı siyaset söylemi, bu varoluşa sahip bireylerin vatani terk etmeyi düşünmelerine sebep olduğu Özcan’ın yukarıda alıntılanan ifadelerinde açığa çıkmaktadır. Bu noktada eşcinsellerin kendi varoluşlarını kabul eden siyasi figürlerle daha yakın ilişki kurmaları anlamlı hale gelmektedir. Yine de metropol kent ortamındaki blok halinde bir siyaset türüne angaje olmadıkları, değişik sebeplerle farklı siyasi merkezlerle de yakınlaştıkları görülmektedir. Mesela, sermayenin serbest dolaşımını savunduğu için kendisini kapitalist olarak gören, ya da TBMM’de eşcinsel haklarını savunduğunu düşündüğü için BDP ile beraber hareket ettiğinden ötürü Kürtçü olarak damgalanan metropoldışı LGBT öğrenciler de bulunmaktadır.

SONUÇ

Metropoldışı öğrencilerin kadın erkek ilişkilerine dair geliştirdikleri tavır ve tutumları, metropolleşme süreci içerisinde değişik melezlikler halinde belirlemektedir. Metropoldışı öğrenciler, kadın-erkek ilişkilerine dair taşradan getirdikleri ve metropolden aldıkları arasında melez tavır ve tutumlar geliştirmişlerdir. Bu melezlikleri, Harootunian’ın arayerdelik kavramından ziyade, Kıray’ın tampon mekanizmaları çerçevesinde değerlendirmek mümkün görünmektedir. Metropoldışı öğrenciler, metropol üniversite ortamının medya yoluyla muhayyel flört mekanı olarak simüle edildiğini ifade etmektedirler. Bu noktada özellikle muhafazakar görüşlü öğrenciler, muhafazakar değer ve tutumlarının kendilerine yüklediği sorumlulukları, ‘kendilerine benzer olanlara paylaşırma taktiği’ ile çekilebilir hale getirmeye çalışmaktadır. Mesela, başörtülü kız öğrenciler kendilerine benzer giyim kuşam şeklini seçen diğer akranlarından ‘daha ahlaklı olmalarını’ beklemektedirler. Dini nikahlı beraberlikler genellikle hoş karşılanmamaktadır. Dini ağırlıklı eğitim veren fakülte ve bölümlerde, cinsiyete dayalı mekânsal ayırım katı bir şekilde uygulanmakta ve aksine olabilecek –De Certeau’cu manada- kullanımlar bizzat üniversite hocaları eliyle düzeltilmektedir. Özellikle sosyalist gruplara mensup kız öğrenciler, hayat merkezlerinin flörtlerinden ziyade ideolojileri olduğunu ifade etmektedirler.

Metropoldışı öğrenciler, gerek medyanın yaratıp dayattığı simülasyonlarla gerekse de buralara da üniversite açılmasıyla taşranın da tüketim alışkanlıkları ve cinselliğe bakış açısından metropolleşme eğilimine girdiğini ifade etmektedirler. Bu bağlamda taşrada kurulan üniversiteler ve buralarda eğitim gören öğrenciler, –Yankelovich’in tanımladığı şekliyle- birer hız belirleyici olarak ortaya çıkmaktadır.

Metropoldışı üniversite öğrencileri, birinci sınıfa geldiklerinde LGBT bireyler hakkında genel itibariyle olumsuz kanaatlere sahiptir. Üniversitelerin bünyesinde yer alan LGBT örgütlenmelerinin yarattığı kamusal görünürlük ve metropol kentin pek çok mekanında karşılaşma gibi sebepler dolayısıyla LGBT olmayan bireylerde, LGBT bireyleri tanıma merakı doğmaktadır. Edinilen arkadaşlıklar, genel itibariyle LGBT bireylerin kendini anlatmalarına fırsat tanımakta ve sonuçta metropoldışı öğrencilerin büyük bir bölümü eşcinselliğin doğal bir yönelim olduğu kanaatine varmaktadır. Metropol kent üniversitelerinde eğitim gören LGBT öğrenciler, akranlarının din, etnisite, siyaset ve tüketim alışkanlıkları üzerinden oluşturdukları yarı şeffaf akran kabilelerine –Bauman’ın işaret ettiği üzere- benzer bir şekilde, cinsellik üzerinden kabileleşmektedirler. Bu noktada metropol kentte yaşayan LGBT bireyler ve metropol kent üniversitelerinde örgütlenen LGBT akranlar, metropoldışı öğrenciler için bir tür karşılaşma nesnesi haline gelmekte, ayrıca LGBT bedenler kültürel, ahlaki, dini veya ideolojik sebeplerle toplumsal kabulün veya toplumsal reddin öznelere olmaktadır.

Muhafazakar hayat görüşüne sahip olan öğrenciler, Gülen cemaatine mensup olanlar hariç, LGBT bireylere karşı hoşgörülü bir söylem geliştirmemektedirler. Gülen cemaatine mensup öğrencilerin çoğu ise, eşcinselliğin doğuştan gelen bir yönelim olduğunu fakat eşcinsellerin eşcinsel aktivitede bulunmasının günah olduğunu düşünmektedir. Genel olarak, LGBT bireylere bakıştaki değişimin metropoldışı öğrencilerin metropolleşmesi sürecinde önemli göstergelerden birini oluşturduğu söylenebilir. Eşcinselliğin doğal bir yönelim olduğuna dair söylem –psikiyatrik verilerin de bu durumu desteklemesi sayesinde- metropoldışı öğrencilerin metropolleşmesi esnasında katıldıkları ve sindirdikleri bir söylem olmaktadır. Bu noktada üniversite ders müfredatlarının toplumsal cinsiyet ve LGBT konularını içerip içermemesinin, örneklem üzerinde homofobik tutumlara dair anlamlı

farklılaşmalar oluşturduğu gözlemlenmiştir. LGBT öğrenciler genel olarak sol siyasi ögelerle ortak eylemliliklere girerken, cinsel kimliklerinin de kendilerini politize olmaya zorladığını ifade etmektedirler. Bazı metropoldışı LGBT bireyler, özellikle siyasilerin açıklamaları dolayısıyla ayrımcılığa uğradıklarını düşündüklerini belirtmektedirler.

KAYNAKÇA

- Baudrillard, J.(2011).*Simülakrlar ve Simülasyon*. çev. Oğuz Adanır, 6. bs., Ankara: Doğu Batı.
- Bauman, Z.(2010).*Sosyolojik Düşünmek*. çev. Abdullah Yılmaz, 7. bs., İstanbul:Ayrıntı.
- De Certeau, M.(1990).*Gündelik Hayatın Keşfi –I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. çev. Lale Arslan Özcan, Ankara, Dost.
- Foucault, M.(1982).“TheSubjectandPower, Critical Inquiry”. c.8, sayı:4 (Yaz, 1982), Chicago, TheUniversity of Chicago Press.
- Goffman, E.(1956).“The Presentation of Self in Everyday Life, Edinburgh”. University of Edinburgh SocialScienceResearch Center, 1956.
- Harootunian, H.(200).*Tarihin Huzursuzluğu: Modernlik, Kültürel Pratik ve Gündelik Hayat Sorunu*. çev. Mehmet Evren Dinçer, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, 2006.
- Kıray, M. B.(2000). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. 3. bs., İstanbul: Bağlam.
- Richter, R.(2012). *Sosyolojik Paradigmalar*, çev. Necmeddin Doğan, İstanbul: Küre.
- Yankelovich, D.(1981). *New Rules Searchingfor Self Fulfillment in a World TurnedUpsideDown*, New York, Random House.

Diğer Kaynaklar

- Cemil İpekçi'den Başbakan'a Övgüler, Star Gazetesi, 16 Eylül 2008.
- Devletin Bakanından Eşcinsellik Yorumu,<http://blog.milliyet.com.tr/devletin-bakanindan-escinsellik-yorumu/Blog/?BlogNo=232920> , (Çevrimiçi), 26.08.2012.
- İçişleri Bakanı'ndan Yeni Terör Tarifleri, Radikal Gazetesi, 26.12.2012.
- Okan Bayülgen'den Melih Gökçek'e Gay Sorusu, <http://www.youtube.com/watch?v=PhrojSySwVA> , (Çevrimiçi), 26.08.2012.
- Toplum Sana Söylüyorum, Bakan Kavaf Sen Anla, Radikal Gazetesi, 09.03.2010.
- Üniversiteyle Başlayan Gelişme İlimize Ahlaksızlık Getirdi, Radikal Gazetesi, 30.10.2012.

TÜRKİYE MUHALEFET ALANI VE LGBT HAREKET: GERİLİMLER, İTTİFAKLAR, DÖNÜŞÜMLER¹

Demet BOLAT²

ÖZET

Yaşadığımız dünya, birbirine indirgenemeyecek, ancak birbiriyle ilişkili olarak işleyen tarihsel sistemler zemininde şekillenir. Fakat bu tarihsel sistemler, toplumsal dünyada “doğallık” mistifikasyonu yoluyla *aşkınsal* bir statüye yerleştirilerek çoğu kez *ebedi zamanuzay* ile okunur. Heteroseksüel cinsel yönelimin “insanlık kuralı” olarak varsayılması ve cinselliğin norm eksenini oluşturması, bir tür ebedi zamanuzay okumasıdır. Oysa Wallerstein, heteroseksizm gibi tarihsel/toplumsal sistemlerin tarihsel süreçlerde farklı nitelikler kazandıklarını, çatalanma anları yaşadıklarını ve bir nihayetlerinin olduğunu görebilmemizi sağlayacak üç tür – *yapısal, döngüsel/ideolojik, çevirimsel*- zamanuzay okuması önerir. Heteroseksizmin izini bu üç zamanuzay zemininde sürerken Foucault’un *cinsel rejim* okuması ve Butler’in *queer kuramı* yol açıcı olmaktadır.

Heteroseksizm farklı toplumsal formasyonlarda olduğu gibi Bourdieu’nun “konumlanışlar arası ilişki ağı konfigürasyonu” olarak tariflediği farklı alanlarda da çeşitli biçimlerde deneyimlenir ve işler. Bu çalışmada Türkiye muhalefet alanı olarak işaret edeceğim toplumsal uzamın 90’lı yılların başlarından beri bir eyleyicisi olan LGBT hareketin alan ile kurduğu ilişkilere odaklanarak muhalefet alanında heteroseksizmin izini sürmeye çalışacağım. Muhalefet alanında heteroseksüel cinsel rejim nasıl işler? LGBT hareket bu cinsel rejimle hangi ilişkilerle karşılaşır? Bu bağlamda alanın diğer eyleyicileriyle kurulan ilişkilerin niteliği nedir? Çalışma bu sorular ile birlikte, heteroseksizm ile yüzleşen bir muhalefet pratiğinin toplumsal dünyanın dönüşümünde taşıyacağı imkanları odağına almaktadır.

Anahtar Kelimeler: heteroseksizm, cinsel rejim, muhalefet alanı

ABSTRACT

The world in which we live is shaped on the ground of historical systems that could not be reduced to each other but function in an interrelated mood. But these historical systems are usually perceived to have a *transcendental* status through the mistification of "naturalness" and read with an *eternal time-space*. Heterosexual orientation being assumed as "the rule of humanity" and constituting the normative axis of sexuality is a type of eternal time-space reading. Though Wallerstein suggests three types of time-space reading - *structural, circular/ideological, cyclical* - which could help us see that historical/social systems such as heterosexualism gain different characteristics, face moments of furcation and have an end throughout the historical process. Foucault's reading of *gender regime* and Butler's *theory of queer* are helpful for tracing heterosexualism on these three grounds of time-space.

Heterosexualism, as in several social formations, is experienced and functions in various ways in several *fields* which Bourdieu defines as "configuration of inter-position web of relation." The LGBT movement is one of the actuators of the social space to which I am going to refer as the field of opposition in Turkey since the 1990s. In this study, I am going to trace heterosexualism in the field of opposition by focusing the ways the LGBT movement establishes relationship with the field. How does the heterosexual gender regime function in the field of opposition? In what kind of relations does the LGBT movement encounters with this gender regime? In this context, what are the characteristics of the relation established with the other actuators of the field? This study focuses the potentials of the practice of opposition which faces heterosexualism for the transformation of the social sphere.

Key Words: heterosexism/heterosexualism, gender regime, field of opposition

¹ Bu makale “Türkiye Muhalefet Alanı ve Heteroseksizm: Muhalefet Alanında Heteroseksüel Olmamak” başlıklı yüksek lisans tez çalışmamın bazı bölümleri ile birlikte tez çalışmasından yola çıkarak oluşturduğum bazı tartışmaları içermektedir. Bu hatırlatma vesilesi ile hem tez çalışmama hem de bu dolayısıyla okuduğunuz makaleye katkısı ve emeği için danışman hocam Doç. Dr. Dilek Hattatoğlu’na teşekkür ederim.

² Araş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, demetbolatt@gmail.com

Giriş

“Heteroseksüellik tam olarak nedir ve hangi nedenlerden kaynaklanır?”³ Bir gey- lezbiyen örgütünün afişinde sorulan bu soru, aslında heteroseksüel cinselliğin varlığına hiçbir bahane aranmayan, araştırılmayan “sessiz bir norm” olarak kabul edilmesine getirilen eleştiridir. Heteroseksüel olmayan cinsel yönelimlerin⁴ ve ikili toplumsal cinsiyet sistemine uymayan cinsel kimliklerin nedenleri araştırılarak onların “normal” olmadıkları ima edilir. Toplumsal yaşamın heteroseksüel norm zemininde örgütlenmesine rağmen heteroseksüellik “özel alan içinde yaşantılanan bir pratik” olarak okunur. Dolayısıyla cinselliğin heteroseksüel biçimi *rutin ve görünmezdir*.

Wallerstein (2005:34) tarihsel/toplumsal sistemlerin oluşturduğu –aynı zamanda onların devamlılığını da sağlayan- sömürü, dışlama, baskı gibi ilişkilerin ve normların devamlılığını tam da bu görünmezleştirme ve doğallaştırmanın sağladığını söyler. Ona göre sosyal bilimin bu sistemlerin “*ebedi ve ezeli doğallıklar*” olarak okumasına karşı durarak, onların yapısal olduklarını, belirli döngüler ile işlediklerini, tarih ve akış içinde farklılaştıklarını gösterme sorumluluğu vardır. Scott ve Jakson (2012:165) ise aynı düşünsel izleği takip ederek heteroseksüelliği sorgulamanın sosyolojik bir girişim olduğunu belirtirler. Yazarlara göre sosyoloji, norm dışı olan ile birlikte normatif olanı da odağına almayı ve sorgulamayı dert etmelidir. Bu sorgulama hem “norm” ile “norm dışı” olan arasındaki bağlantıları görmeyi hem de “kanıksanmış doğallıkları” bozmayı beraberinde getirir. Bu düşünüş biçimi bizi toplumsal dünyayı şekillendiren baskı, ezilme, dışlanma ve sömürü ilişkilerinin tarihsel ve toplumsal olduklarına ve dolayısıyla onları dönüştürme ve sonlandırma imkanımızın varlığına götürür. Buradan hareketle bu makalede birçok cinsel yönelim ve arzudan yalnızca biri olan heteroseksüelliğe odaklanacak tartışmanın, esasen heteroseksüelliği cinselliğin norm eksenini olarak kuran *heteroseksizme*, onun işleyiş biçimlerine ve mücadele imkanlarına dair olacağını söyleyebiliriz.

Ancak heteroseksizmi bir “soyutlama” olarak okumanın ötesine geçerek yaşantılardaki ve ilişkilerdeki işleyiş biçimlerini görebilmek için içinde yaşadığımız toplumsal alanlara odaklanmak gerekir. Bu çalışmada, Türkiye’de heteroseksizme ve bununla güçlü bağlantıları olan homofobi ve transfobiye karşı sistematik olarak mücadele eden LGBT hareketin de eyleyicisi olduğu Türkiye muhalefet alanının heteroseksizmle ilişkisinde odaklanılacak bir tartışma yürütmeye çalışacağım. Tartışma boyunca heteroseksizm ile Türkiye muhalefet alanının bu günkü yapısı ve nitelikleri arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için LGBT hareketin Türkiye seyrine ve hareketin muhalefet alanıyla ve alanın diğer eyleyicileriyle kurduğu ilişkilere dair bir incelemeye yer vereceğim. Tartışmanın temel eksenlerini, heteroseksizm Türkiye muhalefet alanında nasıl işler, LGBT hareketin alanda kurduğu mücadele ve ittifak ilişkileri nelerdir, bu ilişkiler alanı nasıl dönüştürmüştür ve bu dönüşüm hangi tartışmaları beraberinde getirir gibi sorular eşliğinde kurmaya çalışacağım.

Cinsiyetli Bedenler ve Zorunlu Heteroseksüellik

Beden insanın doğayla, tarihle, kültürle, toplumla ilişkilendiği en dolaysız araçtır. Bir bedene sahip olmak ya da ontolojik olarak *var olmak* öncelikle doğa ile ilişki içinde olmayı gerektirir. Ancak bütün vücut sınırları, organları, barındırdığı sistemleri ve sınırlılıkları ile biyolojik bir varlık olan beden üzerindeki tanımlar ve anlamlandırmalar, tarih içinde, kültür ve ideoloji dolayısıyla sürekli değişim halindedir, bu da bedeni aynı anda toplumsal ve epistemolojik bir varlığa dönüştürür. İnsan, bedeni üzerinde birçok anlam ve kimlik taşır. Tam da bu nedenle beden bazen direnişin mekanı olsa da üzerine disiplin ve iktidar yolu ile giydirilen kimlikler nedeniyle bazı ezilme, sömürü ya da baskı biçimlerinin ezilen tarafı olmaktadır. İşte bu noktada “ben kimlik kategorilerini değişmez ayak bağları olarak sayar ve onları ortaya çıkması kaçınılmaz dert yuvaları olarak kavrar hatta öyle lanse ederim” diyen Butler’a katılmamak mümkün gözükmez (2007:5-6). Özellikle de bu kategoriler doğum anından

³ Afiş başlığını Savran’dan alıntılardım (2009:242).

⁴ Heteroseksüel cinsel yönelimin meşruiyetini biyolojizm ile sağlamasına benzer şekilde eşcinselliğin de ‘normal’ olduğunun ispatlamak üzere zaman zaman zaman ‘eşcinsel geni’ gibi biyolojist öneriler olmuştur (Barid:2004:98-107, Acar –Savran: 2009:245-251). Ben burada bir yandan biyolojist bir açıklamaya sapsanmamak fakat bir yandan da kişinin içten gelen duygusal ve erotik yönelimini muğlaklaştıran ‘cinsel tercih’ kavramını da kullanmamak için *cinsel yönelim* kavramını kullanmayı uygun buluyorum.

itibaren bedene perçinlenen ve hayatın geriye kalanının yaşantılanmasının temel zeminlerinden birini oluşturan *ikili (toplumsal) cinsiyet kimliği* kategorileri olduğu zaman.

İlk kez Anne Oakley (1987) tarafından kullanılan toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramındaki “toplumsal” tamlayanı, “eril” ve “dişil” olarak kategorilenen biyolojik bedenleri doğrudan toplumsal uzama yerleştiren düşüncenin aksine “kadın” ve “erkek” kimliklerinin doğal değil *siyasal, kültürel ve tarihsel* olduğunu vurgular. “Toplumsal cinsiyet, kadınlar ve erkeklere ilişkin uygun rollerin tamamen toplumsal olarak üretildiğini ifade eden “kültürel inşalar” a işaret etmenin bir yoludur.” (Scott; 2007:11) Böylece “aşkın bir yasa”nın belirlediği “eril” ve “dişil” bedenlerin yerini *tarihsellik* içinde kavranabilecek olan “kadın” ve “erkek” *toplumsal cinsiyetli* bedenler alır. Kavram aynı zamanda kadın ve erkek arasında ilişkiyi bir analize imkan vererek iktidar ilişkilerinin *tarafalarını* görmemizi sağlar (Scott 2007, Delphy 2005). Fakat kavrama *cinsiyet/toplumsal cinsiyet ikiciliği* hala içkindir. Başka deyişle bu kavramsallaştırma “doğal” olan ile “toplumsal” olanı birbirinden tamamen kopuk bir şekilde kavrama tehlikesi barındırır, “evrensel bir biyolojik öz” varsayımına dayanır.

Peki, cinsiyetin kendisi nedir, cinsiyeti hormonlarla ya da kromozomlarla mı ölçeriz? Butler (2010:52-55) toplumsal cinsiyetin anatomik bedene işlediği ve bedenlerin “kültürel yasaların edilgin alıcıları” olduğu fikrini eleştirir. Öte yandan toplumsal cinsiyet bedenden bağımsızca *iradi* bir biçimde seçilen bir *durum* da değildir. Yani beden, ne kültür ile dışarıdan ilintili bir *araç* ne de edilgen bir *ortam*dır. Tam tersi beden *kendisi* bir inşadır. Başka deyişle beden kültür ve söylemsellik öncesi anatomik bir varoluş değil, kültürel süreçlerin ve söylemsel pratiklerin *içinde* kurulur. “Toplumsal cinsiyet işaretinden önce bedenlerin imlenebilir bir varoluşları olduğu söylenemez” (Butler;2010:54). Başka deyişle beden basitçe “anatomik” ya da “biyolojik” bir varlık değil *toplumsal* bir varlıktır ve başta *penis* ve *vulva* olmak üzere beden *tüm parçaları anlam yüklüdür*, beden *zaten-hep* toplumsal olarak *cinsiyetlidir*. Butler “cinsiyetli öznenin” söylemsel süreçler ve kültürel pratikler tarafından *çağırıldığını*⁵ söyler. Toplumsal cinsiyetin aslında bir özü ifşa edeceği beklentisi özneyi çağırır ve bu yolla üretir (2010:20). “Özne, kimliğin idrak edilebilir bir şekilde ortaya çıkmasını yönlendiren belli kurallara bağlı söylemlerin bir sonucudur” (2010:237).

Hakiki bir cinsiyete *neden* ihtiyaç vardır ya da cinsiyetli bedenler *ne iş görür*? “Cinsiyet gerçekte cinselliğin dışavurumlarını taşıyan kök salma noktası mıdır; yoksa tarihsel olarak cinsellik tertibatının içinde oluşmuş karmaşık bir düşünce midir?” (Foucault;2010:112). Foucault, özellikle 19. yüzyıldan itibaren cinsiyetin imi cinsel organın, ya erkeği tanımlayan, dolayısıyla kadında *eksik* olan ya da kadını tanımlayan ve onu *üreme işlevine* göre düzenleyen şey olarak yorumlanışından söz eder. Bedenleri cinsel organa göre eril ve dişil olarak ayırmak, Butler’ın anlatımıyla *heteroseksüel matrisin* ilk ayağını oluşturur: Eril ve dişil bedenler ile toplumsal cinsiyet ve cinsel arzu arasında nedensel bir bağ kurulur. Eril ve dişil bedenlerin anatomik olarak uyumlu olduğu, dolayısıyla cinsel pratiğin bu iki beden arasında gerçekleşmesi gerektiği iddiası ile üremeye yönelik, heteroseksüel cinsellik dayatılır. (Butler;2010:66,73-74) Heteroseksizm “kadın” ve “erkek” arasındaki cinselliğin *varsayılan normalliği* üzerine kurularak “sapığın” “normalin” ya da “erotığın” ne olduğunu tanımlar, cinsellik biçimlerini sınırlandırır. Scott ve Jackson’a (2012:145,161) göre heteroseksizm bir sosyal yaşam alanı olarak *cinsellik* ile temel bir toplumsal bölünme olan *toplumsal cinsiyet* kavramlarının kesişimindeki bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet heteroseksizme zemin sağlarken heteroseksizm tarafından yeniden üretilir. Dolayısıyla “kadın” ve “erkek” kategorileri heteroseksüel ekonominin (Wittig, 2009) ihtiyacını karşılayan *siyasi ve ekonomik kategoriler* olarak karşımıza çıkar. Cinselliğe dair bu dayatma “*zorunlu heteroseksüellik*” düzenidir. Adrienne Rich özellikle lezbiyen kadınları odak aldığı çalışmada, kadınların elbette heteroseksüel *de* olabileceğini belirtir. Fakat zaten kadınlara ekonomik, politik, kültürel ve ideolojik propagandayla heteroseksüellik dayatılmaktadır. Zorunlu heteroseksüellik erkeklerin kadınlar üzerinde güç kullanmasını ve onları çeşitli alanlarda kontrol altında tutmalarını sağlar (1996:141). Bu dayatma özellikle Foucault’un *biyo-iktidar* çağı dediği ve kapitalizmin kurumsallaştığı dönem olan 19. Yüzyılda son formunu kazanan ve yaygınlaşan modern tek eşli heteroseksüel aileler yoluyla sistematik olarak işler.⁶ “Kadın” ve “erkek”ten oluşan

⁵ Burada Althusser’den yola çıkan ideoloji ve özne tartışmasına referans vardır.

⁶ Örneğin Gittins’e göre kız ve erkek çocukları arasındaki ayrımlar modern toplumlarda daha da katılmıştır. Örneğin Viktoryen Dönem’de çocukların saf ve aseksüel olduğu düşüncesiyle her iki cinsiyetten çocuğun da

heteroseksüel aile bu temel bölünme üzerinde işleyen hetero-cinselliği ve patriyarkal iktidar ilişkilerini işlettiği gibi yeni kuşakların “heteroseksüel insan”lar olarak yetişmesinin zeminini de oluşturmaktadır.

Foucault 18. yüzyıldan itibaren cinselliğe ilişkin yeni bir bilgi tertibatının oluşturulduğundan bahseder. Bu tertibat hem *cinsel kimliğin* oluşumunu hem de “normal” bir psikoseksüel gelişim çizgisinin tanımlanmasını ve cinsel kimlikle “uyumlu” ve “uyumsuz” davranış biçimlerinin belirlenmesini odağına alarak cinselliği “us” alanına çeker. Öyle ki heteroseksüel ve homoseksüel (eşcinsel) kelimeleri ikili karşıtlık olarak oluşturulmuş ve kullanılmaya başlanmıştır. (2010:21-33). Bu dönemde psikanaliz bilimi, özellikle Freud’un Oedipus Kompleksi kuramı, bu konuda dair ana akım bir bilgi türü oluşturmuştur. Freud’un cinsel kimlik kuramının odağında *ensest tabusu* yer alır. Erkek bebek anneye ve kız bebek babaya duyduğu arzudan ensest tabusu nedeniyle vazgeçer. Bu vazgeçiş sevgi nesnesinin yitimine sebep olur. Freud kişinin sevgi nesnesini yitirdiğinde yitirilen ötekiyi “ben”in içine kattığını ve ötekinin niteliğini içselleştirdiğini, cinsel kimliğin bu yolla kurulduğunu söyler (1996:11-34). Fakat Butler, Freud’un tanımladığı birincil biseksüel döneme dikkat çeker: oğlan çocuğu birincil biseksüellik döneminde hem anneye hem de babaya cinsel arzu duyuyorken nasıl olmuştur da Oedipal dönemde anneye karşı olan yatkınlık korunmuştur? Öte yandan baba ile özdeşleşme de yitik bir aşkın sonucu değil annenin reddi sonucu oluşur. Butler burada çocukta ortaya çıkan ve onu anneden vazgeçiren “hadım edilme” korkusunun aslında heteroseksüel kültürdeki erkek eşcinsellikle birlikte anılan “dişileşme” korkusu olduğunu söyler. Yani çocuk aslında iki *cinsel nesne* değil, eril ve dişil olmak üzere iki *cinsel yatkınlık* arasında seçim yapmıştır.(2010:125) “Dolayısıyla yatkınlıklar aslında ruhun birincil cinsel olguları değil kültürün dayattığı bir yasanın üretilmiş etkileridir.” Butler’a göre cinsel kimlik özdeşleşmesinde ensest tabusunu da önceleyen bir *eşcinsellik tabusu* vardır. “Oedipal drama adını alan kız çocuğu ve oğlan çocuğu onları münferid cinsel yönleri yatkın kılan yasaklara zaten çoktan maruz kalmışlardır” (2010:130-31) Freud’un cinsel kimlik kuramı anatomik cinsiyeti kaçınılmaz olarak toplumsal cinsiyete ve heteroseksüel arzuya bağlar. Biyolojik cinsiyetle “uyuşmayan” cinsel yönelimler ise psikoseksüel gelişim bozukluğu olarak “nesne seçimi ile ilgili sapkınlıklar” altında listelenir.⁷ Arzu heteronormatif bir toplumsal uzamda şekillenir, yönetilir. Connell, insanlar arası duygusal ilişki ve arzu örüntüsünü örgütleyen *kateksis yapısının* cinsel farklılığı bir ön koşul olarak sunduğunu söyler. Bu anlamda arzu toplumsal bir örüntüdür ve ortak bir *yasaklama ve tahrik etme* sistemidir (1998:156-57). Fakat bu fikir bizi “orada bir yerlerde, saf, aşkınsal” bir arzunun bulunduğu ve *sonradan* yasaklandığı ve baskı altına alındığı düşüncesine götürürse yanılmış oluruz. Zira Foucault iktidar ilişkisinin zaten arzunun bulunduğu her yerde olduğunu, daha doğrusu iktidarın devreye sonradan giren bir dinamik olmadığını söyler. Bu anlamda iktidar ilişkisi *dışında* arzuyu aramak boşunadır. Çünkü zaten yasa’dan önce gelen bir arzu yoktur. İktidar hem arzuyu hem de onun dayandığı eksikliği kurarak cinselliği biçimlendirir. (2010:64). Fakat iktidarın yalnızca baskı, sansür ve yasak yoluyla işlemediğini yeniden hatırlarsak, iktidarın normu oluştururken “ötekini”, söylem düzenini oluştururken “suskunluğu” da ürettiğini tekrar belirtebiliriz. Yani iktidar hem “normal” arzu ve cinselliği hem de “sapkın” olanı içine alacak bir *cinsel rejim* oluşturması nedeniyle *üretken/pozitif* özelliktedir. Dolayısıyla “norm” olanın sınırı çizilirken Butler’ın (2008:156) “kurucu öteki” olarak adlandırdığı *kenar cinsellikler* de işaretlenir.

Türkiye Muhalefet Alanı

Bu makalede “Türkiye muhalefet alanı” olarak adlandırılan toplumsal uzam Fransız sosyolog Pierre Bourdieu’nün *alan kuramı*’ndan hareketle tarif edilmektedir. Fakat Bourdieu’nün alan kuramını anlamak için ilk olarak *habitus* nosyonu ile başlamak gerekir. Habitus kavramı sosyal bilimlerdeki nesnelci-öznelci ya da yapısalcı-inşacı olarak adlandırılan ikili karşıtlıkları aşmak için oluşturulan bir kavramsal hamledir. Bourdieu (2003:111) bu kavramı kullanmadaki niyetini “hem eyleyiciyi feda etmeden özne felsefesinden kaçınmak, hem de yapının eyleyici üzerinde ve onun aracılığıyla yarattığı

ergenlik dönemine dek, bir yanıyla cinsiyet ayırımı üreterek, kız çocuğu gibi giydirildiğini söyler. Buna karşın çağdaş toplumda bebeklerin kıyafetleri doğumdan itibaren cinsiyete göre ayrıştırılır (2011:137-38). Ancak bu noktada Barrett (1995:193) tek tek her bir ailenin “modern aile” tanımına birebir uymadığını, dolayısıyla “ailelerden” değil yaratılan “aile ideolojisinden” bahsedilmesi gerektiğini söyleyerek, modern aile formunun geniş toplumsal kesimlere uygulanabilmesinin ideolojik kanallarına dikkat çeker

⁷ Bkz: Freud S. (2011). Cinsiyet Üzerine. Avni Öneş (çev). İstanbul: Say Yayınları

etkileri hesaba katmaktan vazgeçmeden yapı felsefesinden kaçınmak” olarak tarifler. Bourdieu bir yandan nesnel yapıların faillerin iradesinden bağımsız olarak var olduğunu ve onların pratiklerini yönlendirip kısıtladığını göz önünde bulundururken diğer yandan da bu nesnel yapıların toplumsal bir yaratılışının var olduğundan bahseder (2012a:350). Bu bakımdan habitus kavramı faililerin dışında bulunan yapısal sistemler ile faillerin seçim, eylem ve yatkınlıkları arasında bir dolayım kurma imkanı sunar. Habitus failin dışsal yapıları doğallaştırmasına ve onları içselleştirmesine işaret eder. Fail, habitusun dolayımıyla kadın –erkek, doğru yanlış, iyi- kötü, zengin-fakir, insan-hayvan gibi birçok ikili karşıtlığı içselleştirir, bu karşıtlıklara uygun eğilimleri pratik eder. Dolayısıyla eyleyicilerin “biricik” pratikleri de aslında kolektiftir. “Habitus toplumsallaşmış bir özneliktir” (Bourdieu;2003:116).

Habitus nosyonunu yalnızca tarihsel sistemler tarafından üretilen ve onları yeniden üreten, çıkışsız bir kavram olarak okuyarak bu sistemlerin de sonsuz olduğu sonucuna varmak Wallerstein’in (2005a:36) nesnel sistemlerdeki dönüşümü ve bu sistemlerin tamamen değişimini örttüğü için eleştirdiği *ebedi zamanuzay* ’ı kullanma hatasına düşmek olur. Oysa bu istemleri *yapısal zamanuzay* ve *döngüsel-ideolojik zamanuzay* ile okumak “sistem içinde neler olduğunu, niçin olduğunu ve ne zaman olduğunu gösterir” (Wallerstein;2005a:44). Döngüsel zamanuzayı analiz edebilmek bize Wallerstein’in “çatallanma anı” olarak adlandırdığı anları/fırsatları fark etme şansı verir. Bu an, nadir olarak gerçekleşen *dönüşümsel zamanuzay* anıdır. Çatallanma anında sistemin ritimleri işlemez hale gelir ve kaostan yeni bir yapı çıkar (Wallerstein;2005a:44). Ancak ne yapısal sistemlerin ritmik döngüsel kalıplarının işleme (habitus dolayımıyla, yani toplumsal faillerin de katkısıyla) ne de dönüşümü gerçekleştirecek çatallanma anları toplumsal mekanların dışında gerçekleşmektedir. Bu durum bizi nihayet *alan* nosyonuna getirir. Habitusun çıkışsız döngüleri tekrar eden bir kavram olmadığını, Bourdieu’nün (2003:125) deyiimiyle “kader” olmadığını anlamamız için alan nosyonuna ihtiyacımız vardır.

Bourdieu (2003:81) alan kavramını “konumlar arası nesnel bağıntılar ağı” olarak tarifler. Dolayısıyla alan nosyonu ile düşünmek *ilişkisel* düşünmeyi gerektirir. Türkiye muhalefet alanı da farklı habitusların içkin olduğu konumlanışlar arası ilişkilerden oluşan toplumsal mekandır. Yani bu alan bir tür noktalar toplamı değil bu noktaların *anlamli bağıntısıdır*. Bu nedenle muhalefet alanındaki her bir konumlanış, ancak diğerleri ile birlikte tanımlanabilir. Zira hiçbir konumlanış kendiliğinden bir *töz* halinde, steril bir biçimde var olamaz. “Alanlar öyle sistemlerdir ki her tekil unsur (kurum, örgüt, grup ya da birey) kendi ayırt edici niteliğini, diğer bütün unsurlarla olan ilişkisinden devşirir” (Swartz; 2011:175). Ancak bu ilişkilerin niteliği, ittifak ve dayanışma ilişkileri olabileceği gibi (uzun ya da kısa vadeli olarak birlikte tavır almak gibi) çoğu zaman mücadele ilişkileri olarak düşünülmelidir. Zira alanlarda bazı konumlar egemenken bazıları tabi konumlardır. Bu nedenle alanlar iktidar ve direnişi bir arada barındırır. Bourdieu (2003: 89) alanı, güç ilişkilerinin ve bu ilişkileri değiştirme mücadelesinin yeri olarak tarifler. Alanın bu tanımı alanda karşılaşan habitusların ve dolayısıyla bizzat alanın yapısının (sınırlarının, niteliklerinin, kurallarının) değişebileceğine işaret eder. Başka deyişle alanın değişim motoru mücadele içeren ilişkilerdir. Fakat değişimler kolay değil, sancılıdır, çünkü habituslar değişime direnç gösterir. Swartz’a göre habitusun yeniden üretime devam edemeyeceği ve değişeceği koşullar kendisini oluşturan nesnel koşulların farklılaşmasıyla mümkün olur (2011:160). Esasen bu durum Wallerstein’in “çatallanma anı” dediği durumdur ve bu duruma ancak farklı habituslara sahip olanların politik mücadelesi sonucu gelinir. Alandaki mücadele, güç ilişkilerinin ve bu ilişkilere özel *sermaye* biçimlerinin dağılımının değişmesi ya da sürdürülmesi için verilen mücadeledir (Vandenbergh;2012:412). Bourdieu *sermaye nosyonunu*⁸, alanda hem mücadele silahı hem de uğruna mücadele edilen, sahibine iktidar ve nüfus sağlayan şey olarak tanımlar (2003:82). Alanları kuran ilişki ağlarına özgü sermaye(ler) vardır ve egemen ve tabi konumlar alanda dolaşımda olan sermayenin dağılımı bağlamında oluşurlar. Zira sermaye alanın işleyişi, düzenlilikleri, sınırları, kuralları ve bunlardan kaynaklanan faydalar üzerinde iktidar sağlar (Bourdieu; 2003:86). Muhalefet alanı olarak tanımladığımız alanda da konumlanışları ve konumlar arası ilişkilerin niteliğini, alanın

⁸ Bourdieu’a göre sermaye çalışılan evren içinde sahiplerine kuvvet, iktidar ve kar getiren özelliklerdir. Bourdieu sermaye türlerini temel olarak, ekonomik sermaye, kültürel ya da enformasyonel sermaye, sahip olunan ilişki ağları olarak sosyal sermaye ve simgesel sermaye olarak gruplar (2012:370).

kendine özgü sermayeleri (kitlesele aktivist ve sempatzizan grubuna sahip olmak, alanın eskisi/kurucusu olmak, aynı zamanda alanı anlamlı kılan “mücadele”de bedel ödemiş olmak vb. gibi) belirlemektedir.

Peki muhalefet alanı olarak adlandırdığımız uzam nerede başlar, nerede biter ya da ampirik bir alanın sınırları nasıl çizilir? Zira “*muhalefet*” adlandırması tek başına hiçbir anlam ifade etmez. Bu tanım Türkiye topraklarında o denli kalabalık bir eyleyici toplamına işaret eder ki, bu çalışma için hiçbir harita çıkartamaz. Bu nedenle çalışmada *muhalefet alanı* denilen uzamdan ne kastedildiğini, yani onun sınırlarını tartışmaya ihtiyaç vardır. Bourdieu ampirik çalışmada alanın inşasının *karar vererek* gerçekleşmeyeceğini söyler (2003:85). Başka deyişle alan, aynı isimle çağrılısal bile, çeşitli eyleyicilerin rastgele/keyfi toplamı olamaz. Bir eyleyici kümesinin alan oluşturduğunu söyleyebilmek için, egemen ya da tabi konumda da olsalar, ortak bir varsayımı paylaşıyor olmaları gerekir: “Mücadele alanının mücadele edilmeye değer olduğu varsayımını” (Swartz; 2011:177). Başka bir ifadeyle alanı oluşturan, yani eyleyicileri ilişki ağı kurmaya *zorlayan şey illusio*’dur. Illusio bir alanda oynana oyunun değerli olduğuna dair inanç (doxa) ve kabuldür ve her alan bir illusio tipini gerektirir (Swartz; 2011:178). Illusio bir anlamıyla oyuna yapılan yatırımdır, alandaki eyleyici (oyuncu), oynanan oyunda kaybedilesi ya da kazanılası bir şey gördüğü için o alanın içindedir. Bourdieu illusio’yu taraf olmak, oyundaki mevcut hedeflere kendini vermek olarak tanımlar, ancak bu hedefler sadece onu tanıyanlar için önemlidir, “onların tersine, o oyuna girmeyenler açısından gereksiz şeyler gibi görünen ve onu kayıtsız bırakan hedefler uğruna ölmeye hazır olanlar için mevcuttur” (1995:150). Dolayısıyla alana, alanın hedef, inanç ve varsayımlarına inanmayan, böylece alanı ve oyunu anlamsız bulan bir toplumsal fail halihazırda bu alanın dışında kalır. “Bir alan, alanın etkisinin görüldüğü mekan olarak düşünülebilir ... alanın sınırları alanın etkilerinin bittiği noktada son bulur” (Bourdieu; 2003:85). Ancak kendimize bir pay bırakarak ve yine Bourdieu’ye dayanarak toplumsal dünyada bu etkinin sınırlarının keskin çizgiler şeklinde olmayacağını belirtmek gerekir. Bu hayali düzlemler bir tarafta daha belirginken bazen bulanık hale gelebilir. (Bourdieu:2012b:379). Buna rağmen geldiğimiz noktada, çalışmada önerilen muhalefet alanının sınırlarını çizen ve eyleyicilerinin kendisini kaptırdığı bir ortak inanç, bir oyun olduğunu, ancak bu oyunun hedefleri ve kurallarına inanan, bunun etkisi altında olan eyleyicilerin, bu çalışmada önerilen alanının eyleyicileri olarak tanımlandığını söyleyebiliriz. Bu çalışmanın alanını, yani muhalefet alanını ortaya çıkaran ve eyleyicilerinin etkisi altında olduğu ortak inancı, biraz cesaretle, “başka türlü bir dünyanın *mümkün*” olduğuna ve “bunun için mücadele etmenin *anlamlı*” olduğuna duyulan inanç olarak tarifleyebiliriz. Tarifimizi açmak için, alana ismini veren *muhalefet ediminin* “neye karşı (muhalefet)” olarak gerçekleştirildiğini anlamaya ihtiyaç vardır.

Kapitalizm, patriyarka, ırkçılık ve milliyetçilik ve heteroseksizm gibi başat ezme ve sömürü sistemleri insanlar arasında hiyerarşi ilişkileri kurar. Wallerstein toplumda gücün ve imtiyazın dağılımında bu hiyerarşik basamaklandırmanın etkili olduğunu söyler. Bu sistemlerin yarattığı ırkçılık, cinsiyetçilik gibi *negatif normlar* insanlar arasındaki hiyerarşiyi, ezenlerin olduğu kadar ezilenlerin gözünde de meşrulaştırmaktadır (2005b:69-70). Başka bir deyişle bu tarihsel sistemleri işleten sömürü, ezme, dışlama ve baskı mekanizmaları, yaşamın “doğal” hatta bazen “olması gereken hali” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu sistemler birbirlerinden bağımsız, “ayrı dünyalarda” işlemezler. Tam tersi çoğu kez iç içe ve birbirlerine dayanarak var olurlar. Örneğin Wallerstein (2007:45-50) kapitalizmin ırkçılık ve cinsiyetçilik sayesinde bir kısım insanı (kadınlar ve aşağı ırktan olduğu düşünülen insanlar), sistem içinde ancak sistemin en alt tabakası olarak tuttuğunu ve bu iki negatif norm sayesinde ucuz emek gücünü karşıladığını söyler. Yine Balibar’a göre, farklı tabiyet ilişkilerinin tabi tarafı olanların (kadınlar, aşağı ırklar, “sapıklar”) benzer söylem ve tutumlara maruz kaldıklarından çok birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan dışlama ve tahakküm ilişkilerinin oluşturduğu yapıdan söz etmek gerekir (2007:66-67). Kastettiğimiz *muhalefet edimi* de tarihsel olarak oluşmuş ve *içinde* yaşadığımız, birbiri ile ilişkili, mevcut ezilme, baskı ve sömürü ilişkilerine karşı gerçekleşir. Dolayısıyla Türkiye muhalefet alanının sınırlarını çizen *illusio*, her ne kadar alanın kendisi de bu ilişkilerden azade değilse de, bu toplumsal ilişkilerin, ezilen ve sömürülen tarafların lehinde iyileştirilmesi, değiştirilmesi ya da tamamen yok edilmesi gerekliliğine duyulan ortak inançtır. Bu inanç alanımızı kuran eyleyicileri ilişkisel konumlanışlarla bir araya getirilir ve alanımız bu yolla kurulur.

LGBT Hareket ve Muhalefet Alanı: Mücadeleler, İttifaklar ve Dönüşümler

Bourdieu'ye göre alanlar bir oyunu, o oyunun kurallarını ve alanda geçerli sermaye biçimlerini içerirler. Alanın sınırı, içerisi ve dışarı, dolayısıyla içerdiği ve dışladığı eyleyiciler, bu kurallara uygun olarak belirlenirler. “Bir alana giriş hakkını meşrulaştıran şey belirli bir özellikler konfigürasyonuna sahip olmaktır” (Boudieu & Wacquant: 2003:93). Bu anlamda alanın sınırları konusu sürekli bir mücadele zeminidir. 80'lerin ikinci yarısından sonra, Türkiye muhalefet alanı da benzer mücadelelere tanık olduğunu görürüz. Zira 80'ler ve 90'lar boyunca muhalefet alanında *yeni toplumsal hareketler* olarak adlandırılan eyleyicilerin alana girmek ve alanın geleneksel kodlarını değiştirmek için mücadele ettiğini söyleyebiliriz. Sözümlerimizi çalışma odağına çekerek bu başlık boyunca LGBT hareketin alanla ilişkilenmesi ve alanın dönüşüm dinamiklerine odaklanılacağını ve “Türkiye Muhalefet Alanı ve Heteroseksizm: Muhalefet Alanında Heteroseksüel Olmamak” başlıklı çalışmanın bazı ampirik bulgularından⁹ da faydalanılacağını belirtelim.

LGBT hareket 90'lı yılların başlarına kadar muhalefet alanında müstakil örgütlenmeler olarak görülmesi de alanda öne çıkan bazı eyleyicilerin izi sürüldüğünde hareketin ilk belirtileri görülebilir. Bu eyleyicilerden biri İbrahim Eren'dir. Türkiye İşçi Partisi (TİP) üyesi Eren 70'li yılların sonunda İzmir'de İzmir Çevre Derneği'ni kurmuş, buradaki G/L (gey/lezbiyen) kişilerin iletişim kurduğu ve dayanıştığı bir ortam oluşturmuştur. Ancak Eren'in 12 Eylül Darbesi nedeniyle yurt dışına çımasıyla çalışma kesintiye uğramıştır (Kurbanoglu:2011:229). 12 Eylül'ü yalnızca sol, sosyalist düşünceleri ve bu düşünceler etrafında örgütlenen yapıları bastırılıp milliyetçi ve serbest piyasacı düşüncelerin yaygınlaştırılması olarak değil, aynı zamanda heteroseksist bir cinsel rejimin pekişmesi olarak da okuyabiliriz. Zira İzmir LGBT Derneği Siyah Pembe Üçken tarafından hazırlanan “80'lerde Lubunya Olmak” çalışmasında yer alan tanıklıklar, 12 Eylül sonrasında, trans ve eşcinsel insanların, kendi tercihlerinin de ötesinde çoğu kez zorunlu olarak yaptıkları seks işçiliği, dansözlük, şarkıcılık gibi mesleklerde çalışmaları dahi bir tür ayrıcalık haline geldiğini ve engellendiğini gösterir. Darbe ile birlikte bu insanların yalnızca çalışmaları değil, kamusal alanlarda görülmeleri bile polis ve asker tarafından uygulanan farklı şiddet türleriyle engellenmiş, farklı şehirlere sürgünler yoluyla L/G/B/T¹⁰ kişiler arasındaki tanışıklık ve dayanışma ilişkileri dağıtılmıştır.

L/G/B/T insanların, özellikle trans bireylerin kendilerine yönelik devlet kaynaklı baskılara ve şiddete karşı protesto ve hak arama eylemleri bu bireylerin muhalefet alanı ile tekrar ilişkilenmelerini sağlamıştır. 1987'de Sevda Yılmaz'ın¹¹ sözcülüğünü yaptığı bir grup gey ve trans kişi kendilerine yönelik baskı nedeniyle açlık grevine başlamış, bu sırada Türkiye'ye dönen İbrahim Eren'in girişimiyle kurulan Radikal Demokratik Yeşil Parti (RDYP) ile dayanışma ilişkisi geliştirmişlerdir (Yıldız:2007a:48). 1885-86 yıllarında kurulan RDYP muhalefet alanının yeni eyleyicileri ile bir araya gelmiş, özellikle gey ve trans kişiler büyük ölçüde ön plana çıkmış ve partinin yayın organı Yeşil Barış dergisinin orta sayfası “Gay Liberasyon” başlığı ile çıkmıştır. (Eren:2004:83-84).

Türkiye muhalefet alanı 1990'ların başlarına dek, birkaç geçici birliktelik ve kişisel çabalar dışında, L/G/B/T kişilerin oluşturduğu, sistematik olarak L/G/B/T kişilerin haklarını savunma ve heteroseksizme karşı mücadele eden bağımsız LGBT örgütleriyle tanışmamıştır. Yıldız (2007b:46) Türkiye'de ilk eşcinsel derneğinin Gökkuşuğu '92 grubu olduğunu söyler. Ancak bu grup tüzük tartışmaları sonucu kısa sürede dağılmıştır. Fakat hemen ardından bir grup eşcinsel ve trans kişi “Cinsel Özgürlük Etkinlikleri” adıyla onur haftası çalışması yapmaya girişmiş, ancak bu girişim İstanbul Valiliği'nin “genel ahlaka aykırı” bularak izin vermemesi sonucu başarısız olmuştur. Yine de bu çalışmayı birlikte yürüten grup İstanbul'da 11 Nisan 1993 tarihinde Lambda'yı kurmuşlardır. Öte yandan bir grup gey ve lezbiyen tarafından 90'lı yılların başlarından itibaren ev sohbetleri olarak

⁹Çalışmanın bulguları kendisini gey, lezbiyen, biseksüel, trans ya da queer olarak tarifleyen ve Türkiye muhalefet alanında örgütlenme deneyimi olan 21 kişi ile yapılan derinlemesine görüşmeler sonucu elde edilmiştir.

¹⁰Metin boyunca lezbiyen, gey, biseksüel ve trans *kişilerden* bahsederken, kelimelerin baş harflerinden oluşan bu kısaltmayı da kullanacağım. Fakat bu kullanımın yaygın biçimi (LGBT kişiler/bireyler) yerine, harfleri şlaş işareti ile ayırmayı, bahsedilen kişilerin aynı anda örneğin “hem lezbiyen hem gey” olmayacağını göz önünde bulundurmanın bir yolu olarak seçtim. Bu kullanım biçiminden bir diğer muradım ise lezbiyen, gey, biseksüel ve trans olma hallerinin her birinin özgünlüğüne dikkat çekmek.

¹¹Bugün trans kadın olan Sevda Yılmaz, 1987 yılında kendisini gey olarak niteliyordu ve Ali Kemal Yılmaz adını kullanıyordu, dolayısıyla farklı kaynaklarda bu isimle de karşılaşmaktayız.

sürdürülen toplantılar sonucu 1994 yılında Ankara’da Kaos GL kurulmuştur. Dernek 20 Eylül 1994 yılında yine Kaos GL adıyla ilk yayını da çıkartmıştır. 90’ların ikinci yarısı Türkiye’de eşcinsel hareketin giderek kalabalıklaştığı, çeşitlendiği, yaygınlaştığı ve artık geri dönülemez biçimde alanda yer edindiği yıllardır. Lezbiyen kadınlar, kadın ve erkek eşcinsellerin bir arada bulunduğu örgütlerden özerk bağımsız olarak Venüs’ün Kız Kardeşleri (1995) ve Sappho’nun Kızları (1998) isimleriyle örgütlenmişlerdir. Yine aynı yıllar üniversitelerdeki LGBT örgütlenmeleriyle LGBT mücadelesinin giderek Anadolu’ya da yayıldığı dönemlerdir. Eskişehir’de Bilinçli Eşcinseller Topluluğu (1995), Erzurum’da Lambda Erzurum (1996), Bursa’da Spartaküs (1997), İzmir’de Biz GL (1997), çeşitli üniversitelerde öğrenci toplulukları aracılığıyla örgütlenmeyi amaçlayan LeGaTo (1996) ve trans kadınların örgütlediği Gacı (1997) bu dönemde kurulan oluşumlardır (Yıldız;2007b:47).

İçinde bulunduğumuz dönemde ise kitleselliği, görünürlüğü ve tutarlı politik tutumuyla LGBT hareketin muhalefet alanının önemli bir eyleyicisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, çalışmanın bulgularında alanın heteroseksizm, homofobi ve transfobi bağlamında değişimin ve alanda anti-heteroseksist mücadelenin *simgesel değerinin* yükselişinin önemli bir dinamiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmaya katılan görüşmecilerin çoğu LGBT hareketin alanda olmak, alanı dönüştürmek ve burada meşruiyet kazanmak için gösterdiği çaba ve ısrar alanın diğer eyleyicilerini de etkilediğine işaret etmektedir. Görüşmeciler alandaki siyasetin LGBT hareketin alana girmesi, kendisini (bazen dayatarak) ifade edecek siyasi araçlar yaratması ve diğer eyleyicilerle temas kurması ile birlikte dönüştüğü görüşünü öne çıkarmışlardır.

LGBT örgütleri, kendisi başlı başına tarihsel bir ezilme ve dışlanma sistemi olan heteroseksizmle mücadele ettikleri ve L/G/B/T insanların insan hakkını savundukları için, “muhalefet alanı”nın hali hazırda eyleyicisidirler. Zaten, Türkiye’de LGBT hareketlerinin hemen hemen hepsi muhalefet alanına girmeye *talip*, muhalefet alanını bir parçası, bir eyleyicisi olma *iddiasıyla* yola çıkmışlardır. Örneğin Lambda’nın ilkelerini belirlediği metinde ilk olarak karşımıza kendilerini farklı ezilme, baskı ve ayrımcılık biçimleriyle mücadele ekseninde tanımlayan aşağıdaki paragraf çıkar:

Lambdaistanbul’da lezbiyen, gey, biseksüel ve translar arası dayanışma örgütlemek, transfobi, homofobi ve bifobiyle mücadele etmek için bir araya gelmiş olsak da, sadece cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılıkların değil, din, dil, ırk, milliyet, cinsiyet, tür, vatandaşlık, yaş, kabiliyet, vb. temelli her türlü baskı ve ayrımcılığın karşısında duruyoruz.¹²

Benzer biçimde Kaos GL ilk sayısında, içinde yaşadığımız toplumun yalnızca seksist değil aynı zamanda heteroseksist olduğu ve *erkek egemen kapitalist* bir düzende yaşadığımız tahlili ile yola koyulmuş, heteroseksüel erkek egemen ideolojinin kapitalist sistem ile pekiştirildiğini savunmuştur (Kaos GL: 1994:1-3). Yine derginin ilk sayısında yer alan “Eşcinsellik, Sosyalizm, Anarşizm” metni¹³ Türkiye muhalefet alanını homofobi ile ilgili olarak eleştirip, SSCB’nde Lenin ve Stalin dönemlerini eşcinsellerin durumu açısından karşılaştırmaktadır. Bu durum her ne kadar alanı eleştiren bir durumu yansıtsa da eleştiri aslında alanın muhatap alınması ya da Bourdieu’cü anlamda alanda *oynan* “oyun”un önemsenmesi olarak da okunabilir.

LGBT hareketinin alanın diğer eyleyicileriyle ilişkilendiği bir diğer nokta ise 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamalarıdır. Kaos GL 2001 yılında, Lambdaistanbul grubu ise 2002 yılında 1 Mayıs alanlarında ilk defa yerlerini almışlardır. Kaos GL yayınladığı ilk 1 Mayıs bildirisinde¹⁴ solu, eşcinselleri ve L/G/B/T bireylerin sorunlarını görmezden geldikleri ve eşcinselliği egemen ahlak anlayışıyla yargıladıkları için eleştirmiş, solu bu “ikiyüzlü ahlak anlayışından” kurtularak heteroseksizm ve kapitalizme karşı birlikte mücadeleye çağırmıştır. LGBT hareket 1 Mayıs gibi tarihsel olarak muhalefet alanıyla ilişkilendirilen bir günde yapılan etkinliğe katılarak hem politik konumlanışını beyan etmiş hem de alana girmenin adımlarını sıklaştırmıştır. Araştırmaya katılan birçok görüşmeci LGBT hareketin 1 Mayısta alanda kabul gören ve *simgesel değeri* olan sloganları (da) attığına anlatılarında yer verilmiştir. Fakat bu durumu yalnızca LGBT hareketin alanda bazı eyleyicileri esas alarak, onların gözünde “kabul görmek” için uyguladığı bir strateji olarak

¹² <http://www.lambdaistanbul.org/s/hakkinda/ilkelerimiz/> (Erişim Tarihi: 14.04.2013)

¹³ Gay’e Efendisiz (1994). “Eşcinsellik, Sosyalizm, Anarşizm” *Kaos GL*. 12-13. Sayı: 1

¹⁴ <http://www.kaosglderneği.org/etkinlikdetay.php?id=7281> (Erişim Tarihi: 15.04.2013)

okuyamayız. Zira LGBT hareketin hem birçok aktivistinin toplumsal iktidar ilişkilerinin “tabi” konumlanışlarında olduklarını hem de hareketin odağındaki heteroseksizmin, homofobinin ve transfobinin diğer ezilme ve baskı biçimleri ile beraber işlediğini sürekli vurguladığını belirtmeliyiz. LGBT hareketin heteroseksizm, homofobi ve transfobi ile diğer ezilme biçimlerine köprü atan onlarca beyanından sonuncusunun 20. Onur Yürüyüşü’nün basın metni¹⁵ olduğunu belirtelim. 2013 Haziran’ında, Türkiye’de daha fazla demokrasi, hak ve özgürlük talepleriyle, onlarca şehri kapsayan bir halk direnişine tanık olduk. Gezi Direnişi olarak andığımız bu halk hareketinde de yerini alan LGBT hareketler 2013 yılı Onur Haftası’nın temasını “Direniş” olarak belirlediler. Onur yürüyüşü sonunda okunan basın metninde ise Gezi Direnişi’ne katılan bütün kesimlerle LGBT hareketinin taleplerinin ve mücadelelerinin çakıştığını, zira heteroseksizm, homofobi ve transfobinin ahlakçılık, cinsiyetçilik, milliyetçilik gibi ideolojilerden beslendiğini vurguladılar, diğer ezilenler ile bağlarını somutlaştırdılar. Basın metnini, “kalbimizde devletsiz, sınırsız, sınıfsız, cinsiyetsiz bir dünyanın hayali var. Bu hayali gerçekleştirmeden hiç bir yere gitmiyoruz, sonuna kadar direneceğiz” cümleleriyle sonlandırarak kendi mücadele pratiklerinin ve gelecek tahayyüllerinin alanla ve diğer eyleyicilerle bağlarını vurguladılar. LGBT hareketin diğer eyleyicilerle teorik/politik ve pratik olarak kurmaya çalıştığı bu bağlar, hareketin alanda kabul görmesinin ve alanın dönüşümünün de önemli bir dinamiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alanların yekpare bütünler olmadıklarını ve farklı konumlanışları barındırdıklarını daha önce de tartışmıştık. Türkiye muhalefet alanı da heteroseksizm, homofobi ve transfobi bağlamında farklı konumlanışlara ve tavır alışmalara sahne olmuştur. Özsel ve sabit olmadıklarını akılda tutarak alanda üç farklı konumlanışın öne çıktığından bahsedebiliriz. İlk olarak açıkça homofobik, transfobik beyanlarından yola çıkarak “*homofobik/transfobik*” olarak adlandırabileceğimiz konumlanışla LGBT hareketin ilişkilerini incelediğimizde öne çıkan tartışmalardan birinin İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek’in 3-6 Şubat 1999 tarihleri arasında Cumhuriyet Gazetesi’nde yayımlanan “Eşcinsellik ve Yabancılaşma” başlıklı metni¹⁶ olduğunu fark ederiz. Perinçek (2000:57-62) insanda var olan “üreme içgüdüsünü” referans alarak kadın ve erkek arasındaki cinselliğin doğal ve olması gereken cinsellik biçimi olduğunu savunur. Eşcinsellik ise (metin boyunca erkek eşcinselliğini esas alır) “çürüten kapitalizmin yarattığı kültürel ve toplumsal durum”un *doğayı zorlaması* ve *biyolojik eşe yabancılaşmanın* bir ürünüdür. (2000:37-48). Perinçek’in eleştirisi yalnızca eşcinselliğe değil, eşcinsel örgütlenmelerin “arı” muhalefet alanında yer ediniyor olmasınadır da. Zira 12 Eylül sonrasında ortaya çıkan bu örgütlenmelerin etkisiyle *yeni sol*, “sınıf mücadelesini aşağılayarak, eşcinsel, travesti, fahişe, lümpen gibi sınıf dışı unsurların” hak ve özgürlüklerini savunur olmuştur (Perinçek;2000:43-44). LGBT örgütleri “Eşcinsel Sivil Toplum Örgütlerinden Doğu Perinçek’e Yanıt” başlıklı metin ile gecikmeden tepki ve cevap vermişlerdir.¹⁷ LGBT örgütleri metinde yalnızca Perinçek’i değil, genel olarak muhalefet alanına yönelik eleştirilerini dile getirmişlerdir. Eşcinselliğin farklı toplumlarda ve toplumun bütün kesimlerinde görülebilecek bir varoluş hali olduğunu, dolayısıyla yoksul ve emekçi kesimlerde de eşcinsel insanların bulunabileceğini belirtmişler, ancak solu L/G/B/T bireylerin sendika, parti ve derneklerde varlık göstermesini engellediği ve L/G/B/T bireyleri buralardan dışladığı gerekçesiyle eleştirmişlerdir.

LGBT hareketin muhalefet alanı ile ilişkilene tarihini betimlerken bahsedilmesi gereken bir diğer önemli uğrak ise, birçok hareket ve örgütün bir araya gelerek oluşturduğu, yaşadıkları sağlık sorunları nedeniyle cezaevinde kalamayacak devrimci tutsakların serbest bırakılması için mücadele eden Hasta Tutsaklara Özgürlük Platformu’nda (HTÖP) yaşanan tartışmalardır. Tartışma Yürüyüş Dergisi’nin, platformun yapacağı bir basın açıklamasında, platformun bileşeni olan LGBT örgütlerinin diğer örgütler ile beraber imzacı olmasına ve karar alma mekanizmasında yer almasına karşı çıkmasıyla başlamıştır. Bu tartışma farklı alandaki tavır alışları görebilmek açısından önemlidir. Zira platformda LGBT hareketlerin imzacı olmalarının engellenmesi üzerine bazı hareketler¹⁸ platformdan çekilme

¹⁵ <http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=14414> (Erişim Tarihi: 13.07.2013)

¹⁶ Metin aynı isimle ancak genişletilmiş haliyle 2000 yılında Kaynak Yayınları tarafından basılmıştır. Referanslar bu baskıya aittir.

¹⁷ <http://www.ibnistan.net/kosmos/eshtoplumsalharSKL.html> (Erişim Tarihi:15.042013)

¹⁸ EHP, SFK, SDP, EKD, AMARGİ, SP, İHD İstanbul Şubesi, DİP, İstanbul Ahali, DÖH, Anti-Kapitalistler, Halkevleri, ESP, Çağrı Merkezi Çalışanları, ÖDP, ÇAĞRI

kararı alırlarken bazıları¹⁹ platformda kalmaya devam etmiştir. Ancak platformda kalan her hareket de aynı tavrı sergilememiş, örneğin ODAK dergisi platformda kalmasına rağmen süreci yayınladığı metin²⁰ aracılığıyla eleştirmiştir. Bazı örgütlenmeler ise sonradan özeleştiri vermişlerdir.²¹ Yine platformdan ayrılan ya da platformda hiç yer almamış olan bazı hareketler eleştiri yazıları yayımlamışlardır.²² Ancak Yürüyüş Dergisi tartışmalara dair “Direnemeyen Çürüyor” balıklı bir yazı²³ yayımlayarak eşcinselliği “sapkınlık, kapitalizmin yarattığı bir yozlaşma” olarak tariflemiş ve tartışmanın özünü “kendilerine "LGBTT" adını veren bir cinsel sapkınlık grubunun devrimcilere dayatılması” olarak belirtmiştir. Bu metne karşılık LGBT Hakları Platformu²⁴ ve Kaos GL²⁵ birer metin yayımlayarak solun, ezilen, katledilen ve dışlanan LGBT bireyleri göz ardı etmesini eleştirmiş, LGBT örgütlerin karar mekanizmasında olma, imzacı olma taleplerinde somutlanan görünürlük ve diğer bileşenlerle eşitlik taleplerinin sorun yaratmasını kapitalist erkek egemen sistemin tavrının soldaki yansımaları olarak okumuşlardır.

Alan çalışması boyunca bütün görüşmecilerin, anahtar kişilerin ve çalışma ile ilgili diğer sohbet ettiğim kişilerin Hasta Tutsaklara Özgürlük Platformu’nda yaşanan tartışmalar andıklarını söyleyebilirim. Fakat bu anımlar, hızla değişen ve akan alan için bir parça geçmişte kalan “bir olayı” yeniden yeniden tartışmak için gerçekleşmedi. Zaten bu bakış, Wallerstein’in (2005:13) eleştirdiği *episodik-jeopolitik zamanuzay* okuması olurdu. Aksine yaşananlar bir *olay* değil, alanda heteroseksizmin işleyiş mekanizmalarını ve döngülerini belirginleştiren ve bunları takip edebilmemizi sağlayan bir *süreç* olarak okunmalıdır. Zira “Direnemeyen Çürüyor” metninin na-heteroseksüelliğe dair argümanları alanda heteroseksizmin ve homo/trans/bifobinin işletilmesinde ve meşrulaştırılmasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Hatta çoğu kez anti-heteroseksist politik hat oluşturulmamasının ve bu konuda “suskun” kalınmasının meşruluğunu sağlamakta olduğunu görürüz. Yapılan ampirik çalışmanın verileri ışığında bu “suskun” konumlanış biraz daha yakından incelendiğinde, heteroseksizm, homofobi ve transfobi sorunlarına dair suskunluğun iki temel argümanlarla meşrulaştırıldığını görürüz: İlk argüman “kapitalizm L/G/B/T kişileri ‘pembe sermayenin’ tüketicisi olarak kullanır” biçiminde karşımıza çıkmakta. Fakat bu argümanın L/G/B/T kişilere dair önyargıları içeren stereotipleri yeniden ürettiği gibi, heteroseksüel ve L/G/B/T tüketicilerin tüketim pratikleri ile kapitalizmin devamı arasındaki niteliksel farkı da açıklamaktan uzak olduğunu görüyoruz. “Suskunluğu” meşrulaştıran diğer argüman ise “halkımız (L/G/B/T kimliklere ya da heteroseksizmle mücadeleyle) hazır değil” biçiminde formüle edilebilir. Bu argüman “seslenen/ulaşılmaya çalışılan halk”ın heteroseksüel olduğunu var sayıyor. Bu varsayım ise örtük olarak L/G/B/T kişilerin “yoksul ve ezilen” geniş toplumsal kesimler içinde/arasında olamayacağını, bu kişilerin “marjinal” “zengin” ya da “azınlık” olduğu düşüncesini içeriyor. Kısacası bu iki argüman alanda *örtük ve bahanelendirilmiş* homofobi ve transfobinin işlediğini gösteriyor. Buna rağmen birçok görüşmeci alanda yaşanan mücadele ilişkilerinin *olumlu okumalarını* yapmıştır. Zira bu süreç hem alanda kurulan ittifakların ve simgesel mücadelelerin görünmesini sağlamıştır, hem de buradaki mücadele ilişkileri alanın gündemine, heteroseksizm, homofobi ve transfobiye dair bir tartışmayı

¹⁹ÇHD, Devrimci Hareket, Devrimci 78’liler, Emek Ve Özgürlük Cephesi, Emekli-Sen İstanbul Şubeleri, EMEP, Erol Zavar’a Yaşama Hakkı Koordinasyonu, Halk Cephesi, Kaldıraç, KESK Şubeler Platformu, Köz, Odak, ÖMP, Partizan, PEN, Pir Sultan Abdal Kültür Derneği İstanbul Şubeler Platformu, TAYAD, Tecrite Karşı Sanatçılar, TUYAB, UİD-DER, Ürün Sosyalist Dergi, İvme Dergisi, TKP, DHF (Ancak bu örgütlerden bazıları ilerleyen tarihlerde farklı sebeplerle platformdan ayrılmışlardır.)

²⁰ http://gomanweb.org/GOMANWEB2/2010_Klasoru/Eylul/16Eylul/politik.htm (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

²¹ <http://yenidemokratkadin.net/index.php/guncel-haberler/103-kadin-sorununda-ant-reformzmfemnm-maskel-sosyal-ovenzm-1-.html> (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

²² Bazı örnekler için bkz: <http://www.toplumsalesitlik.org/tr/perspektif/escinsellik-sinavindan-kalan-devrimcilik> ve http://www.birgun.net/writer_index.php?category_code=1186995487&news_code=1263381531&year=2010&month=01&day=13#.UW0HeaKeNSM ve <http://istanbul.indymedia.org/tr/news/2010/01/261317.php> ve <http://www.yarinlar.net/sayi-26-mart-2010/devrimcilerin-cinsiyetclikten-kacari-yok-mu.html?tmpl=component&type=raw>

²³ http://www.yuruyus.com/www/turkish/news.php?h_newsid=6881 (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

²⁴ <http://istanbul.indymedia.org/tr/news/2010/01/261300.php> (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

²⁵ <http://www.kaosgldergi.com/sayfa.php?id=377> (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

sokarak eyleyicileri bu konuda somut politik tavırlar almaya çağırmıştır. Kısaca bu ve benzeri mücadele ilişkileri alanın dönüşümünün temel dinamiklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan içinde bulunduğumuz dönemde alanın birçok eyleyicisinin²⁶ program, tüzük ve temel metinlerinde heteroseksizme mücadeleyi ana eksenlerinden birisi olarak tanımladıklarını görürüz. 1996 yılında kurulan Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) bu sürecin ilk örneklerindedir. ÖDP süreci esasen alanın eski sahiplerinin yeni eyleyiciler –ve LGBT hareket ile- ilk ittifak ve dayanışma çabası olarak da okunabilir. Zira ÖDP'nin ilk genel başkanı Ufuk Uras ÖDP'yi hayatın her alanının eş anlamlı dönüşümünü hedefleyen ve dolayısıyla feministleri, çevrecileri, L/G/B/T bireyler ve anti-militaristleri de içeren bir parti olarak tariflemiştir (Uras ve Laçiner: 1996:21). ÖDP sürecinde öne çıkan isimlerden birisi transseksüel kadın olan Demet Demir 15 yıl boyunca ÖDP içinde siyaset yaptığını, bu süreçte belediye meclis adayı, milletvekili adayı olduğunu ve Beyoğlu İlçe Yönetimi'nde çalıştığını belirtir (Demir:2012:135-36). Fakat çalışmaya katılan pek çok görüşmeci, sol/sosyalist ve sınıf eksenli hareketlerin heteroseksizm, homofobi ve transfobiye karşı politik hat geliştirme ve LGBT hareketlerle ittifak ilişkileri kurma konusunda henüz çaba göstermeye başladıklarını, bunun önemli nedenlerinden birinin ise bazı sosyalist ülkelerde LGBT haklarına yönelik gelişmelerin örnek alınması olduğunu belirtmişlerdir.

LGBT hareket ile diğer eyleyiciler arasında kurulan ittifak ilişkileri alanın dönüşümünün önemli bir parçası ve dinamiği olarak karşımıza çıkıyor. Hareketin en güçlü ittifak ilişkilerini alanın yeni eyleyicileri olan yeni toplumsal hareketlerle kurduğunu görmekteyiz ve çalışmada bu konumlanışa “*yandaş*” konumlanış olarak isim verdik. Çalışmada bu bağlamda, özellikle feminist hareketler, Kürt Hareketi, anarşist hareketler ve anti-militarist hareketlerle olan ilişkiler *sürekliliği* ile öne çıkmış ve belirginleşmiştir. Çalışmaya katılan birçok görüşmeci LGBT hareketin alana girişinden beri özellikle anarşist hareket ile tutarlı bir ittifak ilişkisi kurduklarına değinmişlerdir. Öte yandan patriyarka ile heteroseksizm arasındaki yakın analitik ilişki ve birçok kurum ve pratikte gözlemlenebilecek ampirik çakışmalar, feminist hareket ile LGBT hareketin çoğu kez birlikte hareket etmesini ya da sürekli bir dirsek temasını beraberinde getirmiştir. Yine neredeyse bütün görüşmeciler LGBT hareketin bütün eylem, etkinlik ya da mücadele süreçlerinde Kürt Hareketi ile –özellikle Sebahat Tuncel ismi öne çıkmaktadır- dayanışma ilişkisi kurduğunu belirtmişlerdir. Kürt Hareketi'nin özgün yanı, alanın diğer eyleyicilerinden farklı olarak devletin yasama organı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) söz sahibi oluşudur. Görüşmeciler, Kürt Hareketi'nin, L/G/B/T kişilerin anayasal hak ve özgürlükleri meselesini ve LGBT hareketin *nefret suçları yasası* gibi devletten taleplerini yasama organına taşınmasını ve burada bu taleplerin tartışılmasını sağlamasını vurgulayarak, ittifakın bu özgün yanına da değinmişlerdir. Fakat LGBT hareketin alanda kurduğu ittifak ilişkilerinin sabit ve gerilimsiz olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Zira görüşmeciler LGBT hareketin ittifaklarına dikkat çekerken aynı zamanda örneğin Kürt Hareketi'nin muhafazakar tabanı ve aktivistleri ile olan/olası gerilimlere ya da feminist hareketle LGBT hareket arasında özellikle son yıllarda “feminizmin öznesi kimdir” olarak formüle edilen soru etrafında yaşanan tartışmalara birer “*gerilim noktası*” olarak dikkat çekmekteler.

Çalışmada, muhalefet alanında birçok eyleyicinin heteroseksizmi gündemine almasının ve LGBT hareketlerle ilişki kurmasının bir diğer dinamiği olarak AKP Hükümeti'nin bazen doğrudan normatif hukuk yasalarını bazense gelenek, ahlak, namus, aile değerleri gibi vurgularla normatif olmayan toplumsal kuralları muhafazakarlaştırmaya yönelik politikalar üretmesi öne çıkmıştır. Bu muhafazakarlaşmadan en çok etkilenen kesimler ise kadınlar ve na-heteroseksüel kişiler olmuştur. Görüşmeciler, alandaki eyleyicilerin, cinsellik üzerindeki artan baskı ve muhafazakarlaşma sonucu artan nefret suçlarına ve cinayetlerine sesiz ve duyarsız kalamayarak ve heteroseksizm, homofobi ve transfobiyi dert edindiklerini ve yükselen muhafazakarlığa karşı daha güçlü bir mücadele hattı oluşturmak için LGBT hareketin taleplerini sahiplendiklerini belirtmişlerdir.

²⁶ Bazı örnekler için bkz :Emekçi Hareket Partisi Program ve Tüzük, sayfa:118-123, <http://ekmekveozguruluk.net/temel-metinler/i-konferans-kararlari/heteroseksizme-karsi-mucadele-lgblere-ozguruluk/#.UW2sbKKePe0> (Erişim Tarihi: 16.04.2013), <http://yesillervesolgelecek.org/belgeler/kurulus-kongresi-sonuc-bildirgesi/> (Erişim Tarihi: 16.04.2013)

Son olarak muhalefet alanında anti-heteroseksist dilin, tavır alışların ve konumlanışların simgesel değerinin yükselmesinin en önemli dinamiklerinden biri olarak alanda farklı hareketlerde örgütlü L/G/B/T kişilerin kendi buldukları örgütlenmede kurdukları mücadele ve dayanışma ilişkilerine değinmek istiyorum. Çalışmaya katılan birçok görüşmeci L/G/B/T kişilerin buldukları örgütlenmelerde “açıldıklarında”²⁷ ya da fark edildiklerinde farklı biçimlere bürünen homofobik/transfobik tavırlarla karşılaştıklarını belirttiler. Ancak birçok görüşmeci buldukları örgütlenmelerin politikasında anti-heteroseksist bir mücadele hattı oluşturmak için atölye çalışmaları, dergi yazıları, paneller gibi çalışmalarını anlattılar. Öte yandan görüşmeciler L/G/B/T kişilerin örgütlenmeleri ile LGBT hareket arasında ittifaklar kurmaya çalıştığını kaydetti. Yine pek çok L/G/B/T kişinin buldukları örgütlenmelerde homofobik/transfobik dil ve söylemlere müdahale ederek dilsel habitusu değiştirmek için mücadele ettiğini söyleyebiliriz.

Alanın Dönüşümü ve Yeni Tartışmalar

Yukarıda LGBT hareketin muhalefet alanı ile kurduğu farklı niteliklerdeki ilişkilerle birlikte alanın heteroseksizm, homofobi ve transfobi bağlamında dönüşümünü tartışmaya çalıştık. Bütün bu mücadele ve ittifak ilişkilerinin anti-homofobik/transfobik politik söylemlerin ve pratiklerin alandaki *simgesel değerlerinin* arttırdığını söyleyebiliriz. Fakat alanın dönüşmekte olan bu yeni hali bizi yeni tartışmalarla karşılaşıyor.

Öncelikle çalışmaya katılan birçok görüşmeci, anti-heteroseksist politikaların alandaki simgesel değerinin artmasıyla birçok eyleyicinin bu yönde politika geliştirdiğini belirtmiştir, fakat bu noktada bazı eleştirel gözlemler ve düşünceler de belirginleşmektedir. Görüşmeciler, örgütlenmelerin bu politikaları “politik olarak doğru olan” ya da “demokrat olmanın bir gereği” olarak düşündüklerine ve ana akım politikalarına *bir ek* olarak gördüklerine işaret etmekte. Başka bir deyişle her ne kadar söylemsel ve programatik olarak heteroseksizmi, kapitalizm, patriyarka, ırkçılık gibi, toplumsal ilişkilerin niteliğini oluşturan temel sitemlerin yanına kaydetseler de, teori ile pratik arasında bir boşluğun olduğunu, bu alanlara dair politika üretilirken bir tür “hiyerarşi” kurulduğunu anlıyoruz. Örgütlenmelerin bu tavır, bir tür “*ezilmeler hiyerarşisi*” ve bununla bağlantılı olarak “*asli ve tali politika*” ikiciliği zemininde sürdürülüyor.

Bu kavrayışın önemli yansımalarından birini tartışmak için “havalecilik” adlandırmasını kullanabiliriz. Bu adlandırma ile örgütlenmelerdeki homofobi, transfobi ve heteroseksizme dair çalışmaların L/G/B/T kişilere havale edilmesi, bu çalışmaların sürekli onlardan beklenmesi durumunu tarifleyebiliriz. Heteroseksizm ile mücadele ekseninde yürütülen çalışmaları sürekli olarak örgütlenmedeki L/G/B/T kişilerin yürütmesini bekleyen “*havaleci akıl*” ile heteroseksizmi tali bulan aklın birlikte işlediğini söyleyebiliriz. Bu akıl, heteroseksizmi “Büyük Politika”nın konusu saymadığı ölçüde, heteroseksizme karşı politikayı L/G/B/T kişilerin yürütmesini bekleyerek, bu kişileri *örtük* bir biçimde “siyasetin kıyısına” atıyor.

Çalışmada alanın dönüşümü ile birlikte karşımıza çıkan diğer bir adlandırma ise “numunecilik” oldu. Esasen numunecilik anlayışının bize gösterdiği şey, alanda kimin “*kurucu ve esas*” kimin “*renk veren bir eklenti*” olarak düşünüldüğüdür. Düşünceyi biraz açtığımızda, numuneciliğin dayandığı bu ayırımın da temelinde, norm olanı ve olmayanı tayin eden heteroseksizmin olduğunu görürüz. “Numune” olarak görülenin L/G/B/T kişiler oluşu hem *diğer* herkesin heteroseksüel olduğunun varsayıldığına hem de heteroseksüel kişilerin *örgütün asıl sahibi* olduğu düşüncesine işaret eder. Öte yandan numunecilik norm olanın, norm dışı olana verdiği bir “*avans*”, bir “*hoşgörü*” halidir ya da Bourdieu’nün kavramıyla “*simgesel inkar*”dır (2003:138-39). Numuneci anlayış hareketin *asıl sahibi* olan heteroseksüel ile *renk olarak eklenen* L/G/B/T kişi arasındaki tarihsel olarak kurulan iktidar ilişkisinin *paranteze alınmasını* ve *heteroseksizmin simgesel inkarını* beraberinde getirir. Daha açık bir ifade ile L/G/B/T kişileri “numune olarak bulundurma” tavrı, alanda heteroseksüel ve na-heteroseksüel kişilerin eşit koşullarda bulunduğu yanılısamasını yaratmakta iş görür.

²⁷ “Açıklık-kapalılık” terimleri, kişinin heteroseksüel olmayan cinsel yöneliminin başka insanlar tarafından bilinmesi ya da bilinmemesi halini tariflemek için kullanılır.

Alanın dönüşümüyle karşılaştığımız bir diğer tartışma ise “susturulmuş homo/transfobi” tartışmasıdır. Görüşmeciler, alanın değişmesiyle, özellikle “yandaş” konumlanıştaki örgütlenmelerin zemininin ve yapısının halihazırda açık bir homofobik/transfobik mekanizmanın işleyişi ya da bu tarz pratiklerin geliştirilmesi önünde bir engel olduğuna işaret etmişlerdir. Ancak bu durumda pek çok görüşmeci homofobik ve transfobik söylem ve pratiklerin *susturulmuş ve örtük* bir biçimde işleyerek devam ettiğini belirtmektedirler. Daha açık bir ifade ile benimsenen anti-heteroseksist politik hat örgütlü kişiler tarafından içselleştirilmediğinde homofobi ve transfobi sessiz ve örtük söylemler ile yeniden üretilebilmektedir.

Bu çalışma boyunca “Türkiye muhalefet alanında heteroseksizm nasıl işler” sorusunun izini sürdük. Bu sorunun muradı, heteroseksizmin alandaki döngülerini ve işleme mekanizmalarını sorunsallaştırarak anlaşılır kılmaktır. Bu sorunsallaştırma ile açığa çıkacak bilginin ise bize, muhalefet alanında heteroseksizme karşı hangi direniş ve mücadele pratiklerinin örülebileceğini, dayanışma ilişkilerinin nasıl güçlendirileceğini ve nihayet alanın dönüşümünün mümkün yollarını göstermesini umduk. Bu bilgi Türkiye muhalefet alanı için olduğu kadar sosyal bilimler için de önemli. Zira çalışmanın başında tartışmaya çalıştığımız gibi heteroseksizm yaşadığımız toplumsal dünyaya form kazandıran temel bir tarihsel yapılanma. Dolayısıyla heteroseksizmi diğer toplumsal/tarihsel sistemler ile birlikte düşünmek sosyal bilimler için önemli bir kör noktanın aydınlatılması imkanını da barındırmakta.

Kaynakça

- Bourdieu P. & Wacquant L. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. N. Ökten (çev). İstanbul: İletişim Yayınları
- Bourdieu P. (1995). “Çıkar Gütmeyen Bir Edim Olabilir mi?” *Pratik Nedenler*. H. Tufan (çev). 145-171. İstanbul: Kesit Yayıncılık
- Bourdieu P. (2012a) . “Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar”. *Tözcülüğün Tasfiyesi*. I. Ergüden (çev). 349-366. Ankara: Notabene Yayıncılık
- Bourdieu P. (2012b) . “Sosyal Sınıfı Yapan Nedir: Grupların Kuramsal ve Pratik Varlığı Üzerine”. *Tözcülüğün Tasfiyesi*. E. Göker (çev). 367-384. Ankara: Notabene Yayıncılık
- Butler J. (2007). *Taklit ve Toplumsal Cinsiyete Karşı Durma*. O.Akınhay (çev). İstanbul Agora Kitaplığı.
- Butler J. (2008). “Dikkatli Bir Okuma İçin”. *Çatışan Feminizmler*. F. Sezer (çev). 138-156. İstanbul: Metis Yayıncılık
- Butler J. (2010). *Cinsiyet Belası*. B. Ertür (çev). İstanbul: Metis Yayınları
- Connell R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. C.Soydemir (çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Delphy C. (2005). “Rethinking Sex and Gender”. *Gender*. Stevi Jackson & Sue Scott(der). 51-59. New York: Roudledge
- Demir D. (2012). *80’lerde Lubunya Olmak*. 123-150. İzmir: Siyah Pembe Üçken Tarihi Dizisi.
- Foucault M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*. H. U. Tanrıöver (çev). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Freud S. (1996). *Totem ve Tabu*. S. Sel (çev). İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Kaos GL (1994). “Var Olan Durum ve Eşcinsellik” *Kaos GL*. 1-3. Sayı:1
- Kurbanoğlu E. (2011). “Türkiye’deki LGBTTT Hareketinin Tarihi”. *Anti-Homofobi Kitabı* 3. 229-257. Ankara: Ayrıntı Basımevi
- Laçiner Ö ve Uras U. (1996). “Somut Sorunlar Üzerine Politika Yapıyoruz” *Birikim*. 18-27. Sayı:92
- Perinçek D. (2000). *Eşcinsellik ve Yabancılaşma*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Rich A. (1996). “Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence”. *Feminism and Sexuality*. 130-144. Edinburgh: Edinburgh University Press

- Scott S. & Jackson S (2012a). “Heteroseksüellik Hala Zorunlu Mu”. *Cinselliği Kuramsallaştırmak*. S. Sezerli(çev). 143-191. Ankara: Notabene Yayınları
- Swartz D. (2011). *Kültür Ve İktidar*. E. Gen (çev). İstanbul: İletişim Yayınları
- Vandenbergh F. (2012). “Gerçek İlişkiseldir: Pierre Bourdieu’nun Yapısalcılığının Epistemolojik Bir Analizi”. *Tözcülüğün Tasfiyesi*. Ü. Tatlıcan (çev). 385-435. Ankara: Notabene Yayıncılık
- Wallerstein I. (2005). “Bilginin Temeli Olarak Zamanuzay”. *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*. E. Abadoğlu (çev). 34-56. İstanbul: Aram Yayıncılık
- Wallerstein I.(2007). “Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık Ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik”. *İrk Ulus Sınıf*. N. Ökten (çev). 41-50. İstanbul: Metis Yayıncılık
- Wittig M. (2009). “Kadın Doğulmaz”. *Cogito*. Ç. Akanyıldız- Ş. Öztürk (çev). Sayı:58, 193-201
- Yıldız D.(2007a). “Türkiye Tarihinde Eşcinselliğin İzinde-1”. *Kaos GL*. 48-51.Sayı:92
- Yıldız D.(2007b). “Türkiye Tarihinde Eşcinselliğin İzinde-2”. *Kaos GL*. 46-49.Sayı:93

LGBT BİREYLERİN SİNEMADAKİ TEMSİLİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: LOLA VE BİLİDİKİD

Ayçin Alp²⁸

ÖZET

Toplumlarda “biyolojik cinsiyet” kavramı kadın ve erkek cinsiyetlerini tanımlamak için kullanılmıştır. İkili bir sisteme işaret eden bu durumda heteronormatif normlar baz alınarak, LGBT (lezbiyen-gey-biseksüel-trans) bireyler dezavantajlı grup olarak görülmekte ve normun dışına itilmektedirler. Heteronormatif toplum modelinde LGBT bireyler, “sapkın”, “sapık”, “hastalıklı” gibi birçok önyargılı ifadelerle nitelendirilmektedirler. Bu yapıda “öteki” olarak etiketlenen LGBT bireylerin kamusal alandan soyutlanmalarıyla birlikte durum yaşam ve hak ihlallerine kadar gidebilmektedir.

LGBT bireyler için toplumda farkındalık yaratabilmek ve sorunlara çözüm aramak adına işlev gören kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin, bağımsız inisiyatiflerin yanı sıra sanatçılar da büyük çaba harcamışlardır. Özellikle sinemanın, görülmeyen ya da göz ardı edilen toplumsal gerçeklikleri izleyiciye gösterme ve toplumsal zeminde bilinç yükseltme/farkındalık yaratma gibi işlevleri, sinemanın hem görsel hem de işitsel olması nedeniyle topluma daha hızlı ulaşmasına neden olmuştur.

Sinemada LGBT bireyleri konu alan birçok filmde bahsedebilmek mümkündür. Kutluğ Ataman’ın yönetmenliğini yaptığı “Lola ve Bilidikid” filmi, Almanya’ya göç etmiş Türkiyeli ailelerin sorunlarını irdelerken, diasporada LGBT birey olmanın temsilini de göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışma, Kutluğ Ataman’ın “Lola ve Bilidikid” filmi üzerinden LGBT bireylerin sinemadaki temsilini incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: LGBT, heteronormativite, kimlik, sinema.

GİRİŞ

Sinema ve sosyoloji arasındaki ilişki özellikle 1980 sonrasında dönüşen dünyada hem dünya genelinde hem de Türkiye’de sıklıkla tartışma konusu haline gelmiştir. Toplumsal olarak kurulan gerçekliğin sinemada temsil biçiminde yansımaları, birçok bilimsel disiplinin de çalışma konusu olmuştur. İletişimciler, medya uzmanları, sosyologlar ve hatta siyaset bilimciler görsel bir metin olarak sinemanın toplumsal gerçeklikle kurduğu ilişki üzerine yoğunlaşmışlardır.

Bu çalışma da sinema ve sosyoloji arasındaki ilişkiyi inceledikten sonra, LGBT bireylerin sinemadaki temsilini incelemek üzerine kurulmuştur. Buradaki tartışmadan Türkiye sinemasındaki LGBT temsilleri irdelenmiş ve Türkiye’li bir yönetmen olan Kutluğ Ataman’ın Lola ve Bilidikid isimli sinema filmi üzerinden bir analiz yapılmıştır. LGBT bireylerin görsel alandaki yansımaları gerek medyada gerekse sanatsal bir ifade biçimi olarak sinemada, genel olarak mağduriyetler ve sorunlar bütünü şeklinde verilmektedir. Ancak sanatsal işlerin asıl amacı, bundan sonra ötekileştirilen kimliğin bütün gerçeklikler gibi kendi gerçekliğini yansıtmasına ifade olanağı sağlamak olmalıdır. Çünkü sanat gerçeği yansıtır, varlık nedeni daima değişebilir ama bu sanata asla zarar vermez. Sanatla insan dünyayı tanır ve dünyayı değiştirebilme gücü bulur (Yamaner, 2009:141).

LGBT bireylerin toplumsal olarak konumlanışları, maruz kaldıkları baskı ve şiddet, cinsel yönelim ve kimlikleri üzerinden uygulanan gerek toplumsal gerekse devlet baskısı, çalışma hayatındaki karşılaşılan zorluklar, yabancı bir ülkede göçmen olarak varolmanın zorlukları gibi konular sinema aracılığıyla dolaylı bir şekilde izleyici kitleleriyle paylaşılmaktadır. Sinemanın taşıyıcı bir rol üstlenmesiyle, LGBT bireylerin 'cinsel hakları, rahat para kazanma istekleri, seks konusunda özgürlük kazanabilmeleri ve topluma katılma istekleri' seyirciye anlatılmaya çalışılmaktadır (Selek, 2011:185). Bununla beraber sinemanın asıl işlevi de, bütün bu mağduriyetler gerçekliğinin verilmesinin ve

²⁸Yüksek Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı..

mağduriyetlerin önlenmesi için kamuoyunda farkındalık yaratmanın yanında aynı zamanda LGBT bireylerin en doğal halleriyle herkes gibi sürdürdükleri yaşam mücadelelerini sürdürmek olmalıdır.

Özellikle, varolamaya çalışan LGBT sinemasında bu gerçekliklerin temsiliyeti konusu toplumun yönlendirilmesi açısından da önemli olmakla birlikte, hem Türkiye'de hem de Avrupa ve Amerikan sinemasında eşcinselliğin dolaylı ya da doğrudan ele alındığı filmleri tarihsel bir perspektiften incelemek, LGBT bireylerin sinemada nasıl konumlandırıldıklarıyla ilgili önde yilerde bulunulmasına olanak tanıyacaktır.

BİRİ BİZİ ANLATIYOR...

1800'lerin başından itibaren, yazının ve hareketin bütünleşmesiyle birlikte sinematografi, sinema filmlerine özgü bir sanat formu olarak kullanılmıştır. Tıpkı bir uçağın çalışma disiplinine benzeyen sinematografi, uçak gibi hareket olanağını sağlayabilen ve mekanlar arasında hareketi mümkün kılan bir donanıma sahiptir. Öyle ki bir zamanlar günün koşullarında uçabilme kavramı bir rüya niteliğindeki, uçabilmek önemini yitirmiş ve git gide sinema rüyalar üretebilecek bir yapıya sahip olmuştur (Diken ve Laustsen, 2011:19). Bir bakıma rüya fabrikası olarak da görülebilen sinema görsel sanatlar içinde yer alıp görme duyusuna hitap ederek, aynı şiirde veya müzikte işitme duyusuna hitap edildiği gibi; sanatın, dünyanın anlaşılması adına duyuları rehabilite etme amacına hizmet etmektedir (Farago, 2011:21). Fakat elbette ki bir sinema filmi sadece bizi eğlendirmek ya da dikkatimizi dağıtmak adına yapılan bir sanatsal faaliyet değildir.

'Bir bakıma sinema, bir tür toplumsal bilinçdışı işlevi görür: Toplumsal incelemenin nesnesini yorumlar, türetir, yerinden eder ve eğip bükür. Sinema yalnızca toplum üzerine bir fikir sunmaz, resmettiği toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Gelgelelim sinema yalnızca bir dış gerçekliği yansıtmaz/eğip bükmez, aynı zamanda toplumsal yaşamın önüne muazzam bir olanaklar evreni serer. Bu bakımdan sinema çoğu zaman, değişen toplumsal biçimlerle yapılan bir deney niteliği taşır.' (Diken ve Laustsen, 2011:24)

Bu bağlamda sinema toplumsal tarihe katkıda bulunarak, yaratılan eserlerle birlikte toplumsal yaşamın temsillerini ortaya koymaktadır. Çoğu zaman bir sinema filminin temelleri kurmaca üzerine oluşturulsa da bunu Aragon'un 'doğru yalan söylemek' anlayışı bağlamında düşünebilmek mümkündür. Öyle ki tıpkı Zizek'in değindiği gibi filmler yalan söylerken bile toplumsal yapımızın canevindeki yalanı anlatmaktadırlar (Diken ve Laustsen, 2011:15). Bu perspektif içerisinde, sinema sanatı görüntüden çıkmakta ve aynı zamanda gerçeği ortaya koymak için başka bir dünya yaratmaktadır (Farago, 2011:27). Bu yaratılan dünya öyledir ki, karanlık bir oda içerisinde gerçekliğin, bir bakıma kurmaca ve fantazilerle birlikte alegorik bir biçimde perdeye yansıtılmasını mümkün kılmaktadır. Bu kurmaca ve fantaziler de mutlaka gerçekliğin içinden geçmektedir. Fantazinin gerçeklikten kaçmaya yarayan bir yanılsama olmadığını söyleyen Zizek, bunları toplumsal yaşamın asıl temelleri olarak nitelendirmektedir. Bu doğrultuda Zizek film sanatının en büyük başarısını, gerçekliği kurmaca anlatı içerisinde yeniden yaratarak ve aklımızı çelerek, kurmacayı gerçek gibi algılamamızı sağlamasına değil; aksine, gerçekliğin kendisinin kurmaca yanını fark etmemizi, gerçekliğin kendisini bir kurmaca gibi deneyimlememizi sağlamasına bağlamaktadır. Ki Morin de bu gerçekliğin ve kurmacanın iki zıt alan olmadığını ve insanın uyanıkken bile etrafının imgeler bulutuyla çevrili olduğunu betimlemiştir. Bu bağlamda sosyal teori ve film arasındaki ilişki de kurmaca ile kurmaca olmayan, temsil ile gerçeklik arasındaki ilişki kadar belirsizdir. Burada Diken ve Laustsen, Filmlerin sorgulanmasıyla birlikte toplumsal geçeklik ve kurmaca arasındaki ikili karşıtlığın ötesine geçilmeye çalışarak, ortaya koydukları 'sosyo-kurmaca' kavramsallaştırılması ile birlikte sinemasal bir toplumsal teori uygulamışlardır. Bu şekilde soyut teoriler vasıtasıyla toplumsal olguların betimlenmesi ve incelenmesi yerine toplumsal olaylar olarak filmleri alegori aracılığıyla incelenmesine olanak sağlanmaktadır (Diken ve Laustsen, 2011:34). Özellikle filmlerin bu bağlamda incelenmesi kurmaca başlığı altında kimi gizil kalıplar ve ideolojilerin yorumlarının yapılması olanak sağlamaktadır.

Filmlerde gösterilen toplumsal olaylar genellikle temellerinde bir ideoloji oluşturularak, yönetmenin fikri doğrultusunda şekillendirilmektedirler. Sinema ideolojilerin üretimi için eşsiz bir zemine sahip olmasıyla birlikte, kimi zaman egemen ideolojiye destek vererek pekiştirilen temsillerle gerçeği üretirken, kimi zaman da alternatif temsiller yaratabilmektedir. Bu bağlamda toplumsal gerçeklikte ortaya çıkan durumların temsil biçimi ile de ilgilenen Sinema Sosyolojisi, sinemanın çoğu

zaman toplumda baskın olan egemen ideolojilerinin doğrultusunda temsillerin şekillendiğinin bilincindedir. Bundan ötürü de bir filmin ne kadar doğruyu söylediği, gerçekliği ne denli temsil ettiği sorunları ortaya çıkmakta ve seyirciye yanlış direktifler verilmektedir. Sadece yönetmenin ideolojisi doğrultusunda sabit ve pasif olarak perdeye kilitlenen seyircinin filmdeki temsiller ve gerçekler arasındaki ilişkiye eleştirel şekilde yaklaşabilmesi kimi zaman mümkün olmadan dogma bir şekilde kabullenışı söz konusu olarak, bu da toplumda önyargıların oluşması ya da kalıpyargıların pekiştirilmesi adına olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Özellikle bu gerçeklik ve temsiliyet konusunda önemli rol oynayan kimi senaristler, karakter yaratımları sırasında güldürü öğelerinin oluşturulması ya da ticari kaygıların ağır basması sebebiyle, toplumda yanlış bir algı oluşturduklarını ve gerçekliği temsil etmeyen kodlar aktardıklarını fark etmemektedirler. Bu yüzden öncelikle temsiliyeti söz konusu olan kimliklerin (cinsel, etnik vb.) tanımlanması önem taşımakta ve kavramların yüzeysel olunmadan gerçekçi bir şekilde literatür taramasının yapılarak ele alınması ve senaryoların bu çerçevede yazılması topluma ayna tutan nitelikte, gerçekçi filmlerin yapılmasına olanak sağlayacaktır.

LGBT + IQ

LGBT kavramı lezbiyen, gey, biseksüel ve trans bireyleri temsil eden genel bir ifadedir. Daha öncesinde travesti ve transeksüellerin ayrı kategorilerde ele alınması sonucu LBTT olarak da yer alabilen kavrama I (interseks) ve Q (queer)'da eklenerek interseksüel ve kendilerini queer olarak betimleyen bireyler de dahil olmuşlardır.

Homoseksüellik, 'homosexuality' teriminin bire bir çevirisi olmakla birlikte, kadın veya erkek bir bireyin erotik, cinsel ve duygusal açıdan kendi cinsine yönelik olma durumudur. Lezbiyen, hemcinsine yönelik olmayı kadınlar üzerinden tanımlayan bir terim iken; gey, hemcinsine yönelik olma durumunu erkekler üzerinden tanımlamaktadır²⁹. Biseksüel ise; erotik, cinsel ve duygusal yönelimleri hem erkeğe hem de kadına olan bireylerdir. Transeksüellik kavramı ise hem kadını hem de erkeği temsil eden bir terim olup; daha çok ruhsal eğilimler için belirleyicidir. Kişinin davranışlarından çok iç dünyasında kendisini karşı cinsten biri gibi görmesi ve hissetmesidir. Bu yüzden transeksüel bireyleri dış görüşünüşleri ile belirlemek söz konusu olmamaktadır. Interseksüellik kavramı ise anatomik özellikler yoluyla betimlenmiş ve ISNA (Intersex Society of North America) 'nın yapmış olduğu tanım itibariyle; seksüel anatomisi tipik kadın ya da erkek tanımlarına uymayan bireyler olarak açıklanmıştır. Örneğin bir insan dışardan kadın gibi gözükür iken, seksüel anatomisi itibariyle çokça erkek özelliklerini taşıyabilmektedir.³⁰ Yani bir bakıma çift cinsiyete sahip olarak nitelendirilebilecek olan bu bireyler interseksüel olarak adlandırılmaktadırlar. Queer ise, Türkçe'de garip, tuhaf, yamuk gibi olumsuz nitelikler taşıyan bir kelime olmakla birlikte politik ve teorik meselelerde kullanılması 1990'larda başlamıştır. Özellikle New York'ta kurulan 'Queer Nation' adlı aktivist grupla birlikte özellikle akademik alan da dahil olmak üzere yapılan faaliyetlerle birlikte kavram somutlaşmıştır (Stevens, 2011:112). Queer kuramının merkezinde de 'acayip', 'tuhaf', 'yamuk', 'anormal', 'iğrenç', 'aşağılık' olana; normatif alanın dışında kalana; bu alanın dışında bırakılana; normu ihlal edene bir gönderme ve bu 'kötüyü', 'anormali' yeniden anlamlandırma imkanı yatmaktadır (Yardımcı ve Güçlü 2013:17). Zaten özellikle Queer Nation da kelimenin tüm bu olumsuz değer yüklenerek, aşağılamak ve ötekileştirmek adına kullanılmakta olan Queer kavramını bilinçli ve stratejik olarak sahiplenmiştir. Çünkü burada Queer bireylerin asıl amacı, toplumsal normların geçerli gördüğü heteroseksist bir yapı içerisinde 'oteki' olarak kalmayı kabul etmeleri ve bunu kimi zaman teatral biçimde de gösterebilmeleridir. Özellikle örneklerinin Onur Yürüyüşü ya da Gezi Parkı Eylem'lerinde de görüldüğü gibi, pankartlarda "Velev ki ibneyim!" tarzında söylemler yer almıştır.

Türkçe'de kadın, erkek ve eş cinsel dışında kalan bu gey, lezbiyen, biseksüel, travesti, transeksüel gibi kavramların yaygın olarak kullanılmaması ve anlamlarının bilinmesinde dahi tereddütte kalınması da bu kavramların toplumsal ve kültürel bilincin dışında bırakıldığını da göstermektedir. Heidegger'in 'dil varlığın evidir' sözünden yola çıkılırsa, kavramların kendisinin var olup, dilde var olamaması toplumsal ve kültürel bilinçte de görünmezliğe mahkum olduğuna işaret etmektedir (İri, 2011:213).

²⁹<http://www.kaosgldernegi.org/belge.php?id=sozluk> (Erişim Tarihi: 12.06.2013)

³⁰http://www.isna.org/faq/what_is_intersex (Erişim Tarihi: 04.07.2013)

Feminist teorinin de uzun yıllardır vurguladığı gibi dil erkektir. Dilin erkek olduğunun en temel kanıtlarından biri, erkeklerin yüzlerce, binlerce yıl boyunca insan ve erkek kavramlarını eşanlamlı kullanmış olmalarıdır (Somay, 2007:89). Aynı zamanda yoğun bir tahakkümü de içeren bu örnek, erkek egemen dünyada erkekler tarafından kurulan dil'in bundan böyle erkek ve heteroseksüel olduğunu da belirtmemize yol açacaktır. Kuşku uyandıran bu dil kalıpları yerleşik düz cinsel kimliği (ya da heteroseksizmi) olumladığı gibi, farklı olanın yadırganmasında da bir anormallik olmadığı kibirli duruşunu bir yanılısma ya da savunma mekanizması olarak getirecektir (Eradan, 2011: 129). Heteroseksist dil, erkek egemen toplumda, LGBT bireyleri, bireylerin kurduğu dili ve hatta onun çok öncesinde kategorilerin kendisini bile yok sayma eğilimi içerisindedir. Örneğin queer kelimesinin Türkçe'de bir karşılığının olmaması buna örnek olarak gösterilebilir. Bir kelimenin bir dildeki yokluğu, o dilde yaşayanların o kelimenin neleri işaret edebileceği konusunda henüz bir uzlaşmaya varmadıklarının, belki yeterince konuşmadıklarının ya da yeterince açık olmadıklarının bir göstergesidir. Bu durum bir dilde yaşayanların henüz var edemedikleri o kelimenin işaret edebileceği anlama ihtiyacı olduklarının görmezden gelinmesine, zaman zaman inkarına, bastırılmasına yol açmaktadır. Queer gibi ithal kelimeler boşluğu doldurabilir belki ama yaşanan dilin çağrışımlardan kaynaklanan gücünden ve etkisinden yoksun olacaktır (Ergül, 2013:383-384).

Öyle ki bu görünmezlik, LGBTIQ bireylerin çeşitli aktivist hareketler ve kurulan sivil toplum örgütleri ile varlıklarını göstermeye ve kanıtlamaya çalışmalarıyla aşılmaya çalışılmaktadır. Özellikle toplumda farkındalık yaratma amacı güden bu kuruluşlar, LGBTIQ bireylerin her alanda karşılaştıkları şiddeti, baskıyı, ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik politika üretmektedirler. 29 Haziran 1969 yılında New York'da meydana gelen Stonewall Ayaklanması birleşik LGBT hareketinin temsili niteliğinde olmuştur (Yılmaz, 1998:254; Baird, 2004:25). Bu bağlamda LGBT bireylerin asıl amaçları, yaratılması hedeflenen farkındalıkla birlikte olası nefret söylemlerinin ve suçlarının önüne geçebilmek ve toplumun homofobi ve transfobi duygularını en aza indirebilmektir.

Heteroseksist bir yapılanma içerisinde, heteroseksüelliğe vurgu yapan her şey olağan ve sıradan kabul edilirken, bunların dışında kalanlara karşı homofobi ve transfobi gibi fobiler oluşmuştur. Psikoloji kaynaklarında fobi, herhangi bir durum, nesne, aktivite, insan veya hayvana karşı duyulan, irrasyonel, dayanılmaz, engellenemez ve devamlı bir korku olarak tanımlanmaktadır. Homofobinin ilk kavramsallaştırıldığı yıllarda bireysel süreçler üzerine vurgu yapılırken; günümüzde homofobi kavramı belirli bir sosyal kültürel bağlam içerisinde, kurumlar ve sosyal geleneklerle ilişkili olarak ele alınması gereken, politik bir alanda oluşan gruplararası bir süreç olarak görülmekte ve önyargılı fikirler ile ayrımcı tutumları kapsamaktadır (Szymanski ve Chung; Göregenli'den akt: Öztürk ve Kındap 2011:164). Eşcinsellere yönelik ayrımcılık, önyargı ve şiddet ise fobinin bir türü olan homofobi kavramı ile açıklanmaktadır. Fakat homofobi, kişisel bir korku ve irrasyonel bir inanç olmanın çok ötesinde kültür ve anlam sistemleriyle, kurumlar ve sosyal geleneklerle ilişkili olarak ele alınması gereken politik bir alanda oluşan, gruplar arası bir sürece işaret etmektedir. Homofobi, daha bireysel (kişilik, benlik algısı, bilişsel yapılar vb.) süreçlerin de etkilediği, eşcinsellerin ve biseksüellerin bir dış grup olarak kavramsallaştırılması sonucunda oluşan ve belirli stereotiplerin eşlik ettiği bir gruplar arası ilişki ideolojisi olarak görülebilmektedir. Transfobi kavramı ise, travesti ve transseksüellere yönelik yargı ve nefreti temsil etmektedir. Biyolojik cinsiyetinden dolayı kendinden beklenen seksüel ve toplumsal rollere uymayarak cinsiyet değiştiren bireylere karşı bir tür kaygı veya korku ifadesidir³¹.

Kalıpyargılar ve bu bağlamda oluşan önyargılar, heteronormativ bir toplumda daha kolay vuku bulmakta ve bu şekilde homofobi ve transfobi duygularını da pekiştirmektedir. Normal ve tek cinsel yönelim olarak heteroseksüelliğin algılanışı ve toplumsal kural ve değerler içerisinde sadece kadın ve erkek olarak iki kimlikten bahsedilmesi, 'öteki'lerin yaşama alanını daraltmakta ve varlıkları dahi fobik bir hal almaktadır. Toplumsal baskınlık kuramında toplumlarda bir ya da birkaç grup tıpkı heteroseksist gruplar gibi baskın olup, diğerlerine göre daha dominant bir halde olmakta ve bu grup kendi meşruiyetini sağlamak için meşrulaştırıcı ideolojiler kullanmaktadırlar. Bu ideolojiler ile baskın olan heteroseksist grup, kendi eylemlerinin normal olduğunu ve bunların dışında kalanlarının normdan saptığını ortaya koymaktadır (Çayır, 2010:47).

³¹<http://www.kaosglidernegei.org/belge.php?id=sozluk>(Erişim Tarihi: 12.06.2013)

Egemen ideoloji olarak heteroseksist bir yapıya sahip olan toplumların sineması da yine toplumsal geçerliliği olan normlar etrafında şekillendirilmekte ve toplumun yadırgamayacağı tarzda filmler yapılmaktadır. Öyle ki heteroseksist bir yapı içerisinde LGBT'nin görünürlük ihtimali azalmakla birlikte, homofobinin ve transfobinin pekiştirilmesine yönelik filmler üretilmektedir. Asıl gerçek temsillerle toplumsal durumları ele alan filmlerse hak ettikleri değerleri bulamamakla birlikte çoğu zaman senaristleri ve yönetmenleri de zor durumda bırakarak ülkelerinin dışında, senaryolarının daha kabul edilir yerlerde filme dönüştüğünü görebilmekteyiz. Yine de 20.yy sinemasının, 19.yy sineması kadar sancılı olmaması ve sinemada daha özgür metinler, bağımsız sanatçılar tarafından üretilmektedir. Bu süreç ne kadar yavaş da işlese, eşcinsel sinemanın gelişebilmesi ve temsiliyet sorununun aşılabilmesi adına hem Dünya sinemasında hem de Türkiye'de ümit verici filmler yapılmış ve yapılmaktadır. Tıpkı 20. yy'a adım atarken, Lola ve Bilidikid gibi...

BEYAZ PERDEDE LGBT: AVRUPA VE AMERİKAN SİNEMASI'NDAN ÖRNEKLER

Eşcinselliğin ilk temsiliyeti Amerikan sinemasında Türkiye'nin aksine erkek eşcinselliğinin gösterimiyle başlamıştır (Öğüt ve Deniz, 2012:68). Sinemanın doğuşundan itibaren Hollywood eşcinselliğe hep yer vermiş fakat dönem dönem homoseksüellik kavramına yüklenen anlamlar ve bunların sinemadaki temsiliyetinde farklılıklar görülmüştür. Çünkü özellikle 1930'lu ve 40'lı yıllar süresince eşcinsellik; acınacak, gülünecek hatta korkulacak bir şekilde gösterilmiş ve yapılan filmlerde homofobik söylemlere de gizil ya da açık şekilde yer verilmiştir. Bunun ilk ilkel denemesi Amerikan sinemasında 1895 yapımı bir Thomas Edison filmi olan The Gay Brothers olmuştur. Filmde iki erkek dans ederken üçüncü bir erkeğinde keman çalması, tam anlamıyla bir LGBT temsiliyeti söz konusu olmasa da ilk adımlardan biri niteliğindedir. Öyle ki filmde eşcinsellik bir güldürü unsuru olarak yer almıştır. 1920'lerin sonu ile 30'lar arasında ise lezbiyenlik kavramına yer verilerek, 1929 yapımı olan Pandora's Box adlı ilk lezbiyen temalı filmi çekilmiştir. Fakat 30'ların ortalarında Hollywood, Hays Yönetmeliği'nin kararı ile kendi filmlerini sansürlemeye karar vermiştir. Bu durum her ne kadar homoseksüel temsilin tamamıyla ortadan kaldırılmasına neden olamamış sadece yönetmenlerin eşcinsel imalarını daha da gizlemek zorunda bırakmıştır. Durum 1950'lerde daha da vahim hale gelerek yükselen 'erillik' ile birlikte, geylere duyulan öfke daha da artmıştır (Davies, 2010:23-27). 60'lara gelindiğinde ise sinemada özellikle eşcinseller korkulması gereken kötü karakterli, başlarına kötü şeyler gelmiş acınası ya da hiç olmadı intihara meyilli insanlar olarak betimlenmiştir. ABD ve Britanya'da 1961-1967 yılları arasında çekile 32 filmde eşcinsel karakterlerin 13'ü intihar etmekte, 18 eşcinsel de filmlerdeki başka karakterler tarafından öldürülmektedirler (Ulusay, 2011:3). Yapılan bu yanlış temsiliyetlere rağmen ilk defa 60'ların sinemasında bu kadar fazla eşcinsel bireylere yer verilmiş fakat özgürleşmeye başlayan bireylere rağmen sinema eşcinselleri özgürleştirememiş; Hollywood, 60'larda sınırlılık çerçevesinde, eşcinselliğin olumsuzlanarak temsiliğini öngörmüştür (Benshoff ve Griffin, 2004:8).

Eylül, 1961'de, Amerikan Sinema Filmleri Derneği, Yapım Yönetmeliği'nin yeniden düzenlendiğini ilan etmiştir: Düzenleme, 'dönemimizin kültür, ahlak ve değerlerini korumak kaydıyla' diyordu, 'eşcinsellik ve diğer cinsel sapkınlıklar özenli, sağduyulu ve sınırlı biçimde ele alınabilir.' (Davies, 2010:68-69).

60'ların ortalarında ise birçok oyuncu, yazar ve yapımcı New York'un Batı Yakası'nda yeraltı filmleri yapmaya yönelmişlerdir. Böylece 1963 yılında queer sinemasında en önemli yere sahip, avangart tarzda Kenneth Anger'in Scorpio Rising, Jack Smith'in Flaming Creatures ve Barbara Rubin'in Christmas on Earth adlı üç film çekilmiştir. Cinsel Devrim'in de yaşandığı bu dönemde özellikle Andy Warhol da birçok yapıtı ortaya çıkarmıştır (Davies, 2010:70-71).

Bu yıllara kadar sinemanın özgürleştiremediği eşcinsel bireyler 1969'daki Stonewall İsyanı ile birlikte, varlıklarını kabul ettirmeye başlayarak medyanın da desteği ile birlikte kendilerine sergilenen tavırlarda değişiklikler de meydana gelmiştir. Böylece yavaş yavaş sinemada da olumlu eşcinsel karakter imgelerine yer verilerek bir bakıma farkındalık yaratılmaya başlanmıştır. Mart Crowley'in tam da aktivist eşcinsel hareket ile aynı döneme denk gelen The Boys in the Band adlı filmde Amerika'lılara, erkek eşcinsellerin verdikleri mücadeleler anlatılmaya çalışılmıştır (Davies, 2010:94-97). Özellikle Amerika'da aktivistlerin verdikleri mücadelelerle birlikte, Amerikan Psikiyatri Kurumu'nun 1974'te eşcinselliğin hastalık olmadığını beyan etmesi bir dönüm noktası sayılmıştır (Benshoff ve Griffin, 2004:4) . Böylece eşcinselliğin sinemadaki temsiliyeti sorunu da aşılrken

80'lerde eşcinselliğe yönelik güçlü bir tepki de AIDS salgınıyla birlikte gelmiştir. İngiltere'de de tabloid basını eşcinselleri virüs taşıyıcı olarak betimlemiş ve Thatcher hükümeti de insanları bilinçlendirmek ve hastalığın gerçeklerini açıklamak yerine, belediye meclislerinin eşcinsellikle ilgili materyelleri desteklemesini yasaklayan 28. Madde'yi oylamaya sunmuştur. Fakat yine de Avrupa'da durum bu şekilde lanse edilirken 80'lerin en iyi eşcinselliği temsil eden filmlerini Hollywood'un aksine Avrupa yapmıştır. Özellikle My Beautiful Laundrette adlı filmde İngiliz sinemasında gay erkekler sisteme, sosyal adalete, orta sınıf ahlakına meydan okuduğu bir tarihsel sürece girmiştir. 80'lerin ortalarında Amerika'da ise bağımsız filmlerle aynı döneme denk gelen bir 'AIDS sineması' ortaya çıkmış ve burada birçok duygusallığı sömüren sahnelere yer verilerek, eşcinseller birer kurban niteliğinde yer almışlardır (Davies, 2010:138-142). Bu bağlamda Hok ve Leung Amerika'daki bu Bağımsız Sinema'nın Hollywood tarafından metalaştırıldığını savunmuşlardır (Hok ve Leung, 2004: 157). 90'lara gelindiğinde ise bir bakıma 80'lerin AIDS kuşağına cevaben travesti takıntısı oluşmuş, LGBT bireyler sinemada komedi unsuru haline getirilerek metalaştırılmışlardır.

B. Ruby Rich, 90'larda yapılan filmlerin 'yeni queer sinema'yı meydana getirdiğini ve özellikle The Hours and Times (Christopher Munch, 1991), Swoon (Tom Kalin, 1991), The Living End (Gregg Araki, 1992) ve R.S.V.P (Laurie Lynd, 1992) adlı bu dört filmin San Fransisco Gay ve Lezbiyen Film Festivali'nde gay ve lezbiyen sineması için bir dönüm noktası niteliğinde olduğunu belirtmiştir (Rich, 1995:164). 2000'lerde ise eşcinsel sinema kendi görünürlüğüne sağlayarak büyük başarılar elde etmiştir. Hollywood'un başını çektiği 'queer yılı' ile 5 Mart 2006 yılı tarihe 'Eşcinsel Oscar'ları' olarak geçmiştir. Altın Küre Ödülleri'nde de Brokeback adlı filme dört ve altı ödül de gay ve transseksüel karakterlere gitmiştir (Davies, 2010:254-255).

L, G, B YA DA T GÖRDÜM SANKİ? : TÜRK SİNEMASI'NDAN ÖRNEKLER

Toplumsal normlar doğrultusunda şekillenen heteroseksist yapı, tahakkümünü sinema gibi görsel metinler üzerinde de kurmuştur. Bundan ötürüdür ki sinemanın tarihi 1800'lere dayanmasına rağmen, yapılan filmlerin niteliği ve konuları incelendiğinde LGBT bireyler çoğu zaman üstü kapalı biçimde gösterilmiş ve varlıkları ancak Türk yapımı filmlerde 1960'lardan sonra söz konusu olmuştur. Fakat ilk olarak Türkiye'de homoseksüelliğe az da olsa atıfta bulunulmuş ve 1962 yapımı olan 'Ver Elini İstanbul' adlı film gösterime girmiştir. Aydın Arakon'un yönetmenliğini ve Atilla İlhan'ın takma ad kullanarak Ali Kaptanoğlu ismi ile yazdığı senaryoda ilk defa bir sahnede iki kadının 'masumane' öpüşmesi yer almıştır. Bunun yanı sıra İki Gemi Yanyana, Harem'de Dört Kadın gibi filmlerde 60'lı yıllarda kadın eşcinselliğine yer verilmiştir³². Fakat eşcinsellik teması doğrudan işlenmemiş sadece 'masumane' öpüşmelerden ibaret kalmıştır. Öyle ki bu bahsi geçen üç filmde de hikayelerin doğrudan 'farklı' cinsel kimlikler üzerinden kurulu olmayışından bu filmler eşcinselliğin ele alınışı bakımından bir ilk özelliği taşımamaktadırlar.

1974-79 yılları arasında ise seks furyası ile birlikte, sinemada kadının cinselliği ve eşcinselliği cinsel giderim ve sömürü aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle erkek seyircilere yönelik gösterimleri yapılan bu filmlerde ticari kaygılar güdülerek, kimi zaman kadınların öpüşme sahnelerine yer verilmiştir. Genel itibariyle 80'lerden sonra çekilen filmlerde de tam olarak lezbiyen kimliği ele alınmamış; lezbiyen olmak, erkekler tarafından mağdur edilen kadınların hemcinsine yaklaştığı gibi anlatımlarla, erkek dolaylı bir biçimde yapılmıştır. Atif Yılmaz'ın 92'de yönetmenliğini üstlendiği Düş Gezginleri adlı filmde (1994'te Uluslararası Torino Gay ve Lezbiyen Film Festivali'ne katılan ilk Türk filmi) lezbiyenlik, yine erkekler tarafından mağdur edilen kadınlar arasında geçen bir birliktelik olarak lanse edilmiştir (Öğüt ve Zeliş: 2012:68-70).

80'lerde darbe sinemada da etkisini göstermiş ve sinemaya çeşitli yaptırımlar uygulamıştır. Beddua isimli Bülent Ersoy'un cinsiyet değiştirmeden önce yer aldığı 1980 yapımı film ilk erkek eşcinsellik temalı film olmuştur. Fakat öyle ki filmde çocukluğunda tecavüze uğrayan ve sonrasında bunun üstesinden gelemeyerek cinsiyet değiştiren bir kişiye yer verilmiş ve bu durum duygu, hissediş ya da yönelimden ziyade tecavüz olayıyla bağdaştırılmıştır. Tekrardan 1981 yılında Yüz Karası adlı Orhan Aksoy'un yönettiği ve Ersoy'un oynadığı filmde darbenin de kurduğu tahakküm ile birlikte tıpkı Beddua'da olduğu gibi eşcinselliğin nedenleri çocukken tecavüze uğramak, bebeklerle oynamak gibi

³²<http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=6036> (Erişim Tarihi: 04.08.2013)

eylemlere indirgenmiştir. Bu filmde özellikle eşcinsellik sapıklık/sapkınlık olarak gösterilmiş ve filmin sonunda Ersoy tekrardan erkek olarak cinsiyetini değiştirerek bir bakıma af dilemiştir. Yine aynı şekilde Eser Zorlu'nun yönetmenliğindeki Kadir İnanır'ın yer aldığı Acılar Paylaşılmaz adlı filmde de, eşcinsel bir oğlu olan babanın onu bu yoldan vazgeçirmeye çalışması ve bu durumun babasız geçen yıllara bağlanması durumu Ersoy'un filmleriyle benzerlikler taşımaktadır.

Türk sinema tarihinde yer alan bir diğer grup da transseksüel ve travestilerdir. Sinema tarihinde erkek rolünü üstlenen ilk kadın oyuncu olan Francesca Bertini, bir İtalyan filmi olan Histoire D'un Pierrot'ta yer almıştır. Türkiye'de ise ilk olarak 1923'te Muhsin Ertuğrul'un yönettiği Leblebici Horhor adlı filmde travestiler yer almıştır. Fakat burada da tıpkı eşcinselliğin temsiliyetinin tam olarak söz konusu olamadığı gibi travestiler üzerinden yazılan senaryolar da temsiliyet konusunda sorunludur (Özgüç, 2000:53). Öyle ki travestilik komedi türü filmlerde ortaya çıkarak, zorlu aşamaları geçmek için kılık değiştiren kadın ya da erkeklerin hikayeleri anlatılmaktadır. Özellikle erkekler için bu geçici kadın olma durumu kısa süreli olmakta ve sonuçta tekrardan erkek kimliğine bürünmektedirler. Türk filmlerinde daha çok 1959 sonrası transvestizim, erkekleşmiş kadın tipleri ile süregelmiştir. Adeta bir moda haline gelmeye başlayan bu akım ilk olarak Neriman Köksal'ın başrolünü oynadığı Fosforlu Cevriye ile başlamıştır. Sonrasında ise Şoför Nebahat'te Sezer Sezin, Aslan Yavrusu'nda Leyla Sayar, Gece Kuşu'nda Belgin Doruk ve Belalı Torun'da Fatma Girik gibi isimlerin maskülenleştiği görülmektedir. Yine tıpkı homoseksüel ilişkilerin perdeye yansımada ilk olarak lezbiyenliğin ele alınması gibi, travesti rollerinde de ilk olarak kadın tiplerini gösterilmiş ve erkekler ancak yaklaşık 41 yıl sonra sinemada yerini almıştır. 1964 yılında yönetmenliğini Hulki Soner'in yaptığı, Sadri Alışık ve İzzet Günay'ın başrolde yer aldığı Fıstık Gibi Maşallah adlı filmde temel öğeler transvestizim üzerine kurulmuştur fakat yine zor durumda kalmalarından ötürü kılık değiştiren erkek tiplerine yer verilmiştir ve sonuçta yine bu oyuncular filmde erkek kimliklerine geri dönmüşlerdir (Özgüç, 2000:54). Böylece travesti olma durumu sadece geçici bir durum haline getirilmiş ve travestiliğin 'ötekileştirilmesi' algısı izleyicide pekiştirilmiş ve bu filmlerin travesti kimliğini işleyiş tarzının amacı sadece seyirciyi 'güldürmek' olmuştur.

1993'lere gelindiğinde ise, öncesinde yüzeysel ve ana tema olarak ele alınmayan eşcinsellik ilk defa irdelenmeye başlanmıştır. Atıf Yılmaz'ın filmi olan Gece, Melek ve Bizim Çocuklar, her ne kadar eşcinselliği bir yan tema ve 'normal' dışı insanlar olarak ele alsada eşcinsellik önceki filmlere göre daha cesur olarak ele alınmıştır. 93'e kadar hem eşcinsellerin hem de travestilerin komedi unsuru olarak görülmeleri bir kenara bırakılarak hayatın gerçekliği olarak ele alınmıştır. Özellikle 90'larda bağımsız sinemanın da ortaya çıkışının etkisiyle sinemacıların konulara bakış açıları da değişmiş ve eşcinsellik 'dostluk' üzerinden anlatılmıştır (belki de toplumdan gelebilecek olası tepkilere karşı). Örneğin 97 yapımı olan Ferhan Özpetek'in Hamam adlı filmde gey kimliği dostluk kavramı üzerinden ele alınmıştır. Yine aynı şekilde Özpetek'in Cahil Periler, Serseri Mayınlar, Bir Ömür Yetmez gibi filmleri de dostluk kavramı ile ele almıştır. KAOS GL dergisinin LGBT temalı filmlerden seçtikleri 100 sinema filminin arasında beş Türkiye'li yönetmenin filmine yer verilmiştir. Bunlar; Düş Gezinleri (Atıf Yılmaz, 1992), İki Genç Kız (Kutluğ Ataman, 2004), Lola ve Bilidikid (Kutluğ Ataman, 1999), Cahil Periler (Ferzan Özpetek, 2001) ve Gece, Melek ve Bizim Çocuklar (Atıf Yılmaz, 1993) olarak sıralanmaktadır (Safıoğlu, 2008a:74-77). Burada üzerinde durulması gereken bir konu, yönetmenlerden Kutluğ Ataman ve Ferzan Özpetek'in Türkiye dışında yaşayan yönetmenler olmasıdır. Dolayısıyla hem sinema filmi için sahip oldukları sermayeyi Türkiye dışından sağlamaları, mekansal olarak çoğu zaman Türkiye dışındaki ülkeleri kullanmaları, sinema filmi gösterimlerinin Türkiye dışındaki ülkelerde gerçekleşmesi bu filmlerinin yansıttıkları gerçekliğin yeniden kurulması açısından önemlidir.

Bu filmlerin yanı sıra Türk Sineması'nın en önemli eşcinsel filmlerinden biri de Zenne'dir. 2008 yılında Ahmet Yıldız'ı eşcinsel olmasıyla, toplumsal normlara uygun davranmamasından ötürü babasının öldürmesini konu edinen bu film Yıldız'ın arkadaşları olan M. Caner Alper ve Mehmet Binay tarafından 2011 yılında vizyona girmiştir. Filmde bu nefret suçunun ele alınmasının yanı sıra TSK'nın (Türk Silahlı Kuvvetleri) da eşcinselliğe bakış açısı da tüm gerçekliğiyle gösterilmiştir. Bu şekilde temsil sorununun olmadığı, birinci ağızdan yaşam hikayelerinin, LGBT evlat sahibi olan ebeveynler tarafından anlatıldığı, Can Candan'ın yönetmenliğini üstlendiği, 2013 yapımı 'Benim Çocuğum' adlı uzun metraj belgeseldir. Bu film ile birlikte; LISTAG (LGBT Aileleri İstanbul Grubu)

Derneği'ne bağlı aktivist olan bu ebeveynler yaşadıkları süreçleri, zorlukları açıkça dile getirerek toplumda farkındalık yaratabilmek adına, geniş bir kitleye ulaşmaya çalışmışlardır.

2000'ler öncesi genel olarak her ne kadar istisnalar olsa da, LGBT temsiline Türk sinemasında topluma gerçekler gösterilerek değil, ya ticari kaygılar güdülerek tamamıyla cinselliğin sömürsü ya da güldürü ögesi olarak ya da 'dostluk' kavramı üzerinden ele alındığını görmekteyiz. Öyle ki bu durum toplumun gerçeğini yansıtan ve tüm dönemlerin bir bakıma aynası niteliğinde olan sinema, LGBT bireyler için tam anlamıyla amacına ulaşamamıştır. Amacına ulaşamamasının yanı sıra amacından da saptırılıp güldürü ögesi olmaları ve çoğu zaman sapkın/sapık, anormal tiplerle ele alınmaları toplumda homofobi ve transfobinin de pekişmesine neden olabilmektedir.

SİNEMANIN STONEWALL'U: LOLA VE BİLDİKİD

1880'ler, sinema endüstrisinin oluşmaya başladığı yıllar olarak kabul görmektedir. Bu yıllardan itibaren günümüze gelinceye kadar eşcinsel sinema örneklerine sıkça rastlanmamaktadır. Eldeki bazı örnekler de kimliği ya da yönelimi gerçekliğin dışında bir temsil olarak sunmuştur. Kimi zaman LGBT bireylerin temsili hastalıklı, sapık/sapkın şeklinde kimi zaman da toplumdaki gelebilecek olası tepkilere karşın üstü kapalı bir şekilde ima edilmeye çalışılmıştır. Fakat öyle ki çoğu zaman da sinemanın birer güldürü ögesi haline gelmeleri ya da cinselliklerinin aşağılanması söz konusu olmuştur. Durum böyleyken gerçeği tüm şeffaflığıyla gösteren filmler tıpkı Lola ve Bildikid'de olduğu gibi eşcinsel sinema tarihinde önemli bir yere sahiptir.

Lola ve Bildikid 1961 İstanbul doğumlu olan Kutluğ Ataman tarafından Berlin'de çekilmiştir. Filmde Ataman popüler bir oyuncu kadrosu oluşturmak yerine, Osman rolündeki Hasan Ali Mete, Bildikid rolündeki Erdal Yıldız ve Murat rolündeki Baki Davrak haricindeki diğer oyuncular Almanya'da yaşayan ve profesyonel meslekleri oyunculuk olmayan Türkler'den oluşturmuştur. Film Ataman ilk olarak Türkiye'de çekmek istemesine rağmen, sponsor bulamamasından dolayı Almanya'da bir takım fon yardımlarıyla birlikte çekilmiştir. Bunun yanı sıra Ataman'ın filmi Berlin'de çekmiş olması tesadüf değildir. Öyle ki Karl Heinrich Ulrichs'in Ağustos 1867'de Münih'teki Alman Hukukçular Kongresi'nde eşcinsel haklarını savunan konuşması, Almanya'daki eşcinsel özgürleşme hareketinin başlangıcı kabul edilmiştir. Ayrıca, yine Berlin'de gey seksolog Marcus Hirschfeld'in Cinsel Bilimler Enstitüsü'nü kurması fakat kütüphanesindeki 12 bin kitap, 35 bin fotoğraf ve sayısız el yazması, 6 Mayıs 1933'te Nazi öğrenciler tarafından yok edilmiştir (Baird, 2004:27-28). Almanya ve özellikle Berlin bu bağlamda eşcinsel hareketin doğduğu ve geliştiği önemli merkezlerden biri kabul edilmektedir. Dolayısıyla yönetmenin film için seçtiği ülke ve şehir tercihi bir tesadüf olmaktan çıkıp, bilinçli bir tercih haline dönüşmüştür.

Berlin Film Festivali'nin Panorama Bölümünü açan film, Ataman'ın deyimiyle 1998 zamanı Türkiye'sine göre erken bir film niteliğindedir. Çünkü filmde cinsel ve ırksal kimlikle ilgili önyargıları, 'Almanca Türkler' bağlamında ele almış, işin içine eşcinsellik teması da girince halkın gündüz sinemasında, 'yanlış' anlaşılma sebebiyet verebilecek filmleri arasına girmiştir. Oysa ki film sonrasında Turin, Oslo ve İstanbul'da (Ataman Mithat Alam ile söyleşisinde bunun eşcinsellerin desteğiyle olduğunu belirtiyor, Alam, 2009:14) ödüller almasının yanında, New York'un The New Festivali'nde En İyi Film Ödülünü kazanmıştır.

Film tek bir toplumsal olay veya olguyu ele almak yerine toplumun birçok gerçeğini seyirciye yansıtmış, Türklerin Almanya'ya göç serüvenini ve Almanya'da yaşayan Türkler'in yaşam zorluklarını, etnik ve cinsel kimlikleriyle ve veya yönelimleriyle toplumdaki izole edilen bireyleri, nefret söylemlerini ve suçlarını ve toplumsal sınıf gibi birçok kavramı ele almıştır. İlk defa hem eşcinsel sinemaya Türk bir yönetmenin gerçek temsillere yer vererek cinsel kimlikleri ele alması, hem de bunun yanı sıra cinsel devrimin en sancılı yaşanan yerlerden biri olan Berlin'de ele alınan bir dönem filmi olması bakımından önemlidir.

GÖÇ...

Almanya'da 1950'li yılların sonuna doğru çoğu Türkiye'den olmak üzere Yunanistan, Portekiz, İspanya ve Yugoslavya'dan yaklaşık olarak iki milyon işçi alımı yapılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen Alman endüstrisinin iş gücü açlığı ile, Türkiye'deki gizli ve açık işsizliğin baskıları birleşince, 1960'ların hemen başında Türkiye'den büyük çapta bir iş gücü ihracı, Federal Almanya'ya

doğru geniş bir göç hareketine dönüşmüştür (Turan 1997:13). Ekonomik zorluklar ya da diğer başka sebeplerlerden ötürü yapılan bu göçler, Türkiye'den giden birçok insanın, kültür farklılığı nedeniyle yeni bir topluma ve onların kültürlerine entegre olamamalarından dolayı göçmenler kimi zorluklara maruz kalmışlardır. Öyle ki entegrasyon, toplumsal bir yapıda varolan etnik, sosyal ve azınlık grupların o ülkedeki tüm olanaklara eşit olarak erişebilmesini ve ortada herhangi bir çatışma olmaksızın yaşayabilmelerini öngörmektedir. Elbette bir bakıma bu entegrasyon sürecinin de zorlaşması, bireylerin köklerinin bulunduğu ülke ile sınırlı da olsa ilişkilerini sürdürüyor oluşuna ve bu şekilde bağlı olduğu ülkeye aidiyetini kaybetmemesinden kaynaklanmaktadır (Tuna ve Özbek, 2012:47). Türklerin özellikle bu aidiyetinden ötürü de Alman toplumuna entegrasyonu zorlaşmış ve çoğu Alman tarafından toplumdan izole edebilmek adına Türkleri 'öteki'leştirmişlerdir. Bu durum Almanya'da yaşayan Türklerin bir bakıma birlik olma bilinci ile birlikte birbirlerine yakın yerlerde yaşamalarını öngörerek Türk mahallelerinin oluşmasına sebep olmuştur. Bir yere bağlı yerleşme ve organizasyon şeklini de alarak cemaat mantığına dönüşen bu mahallerde komşuluk prensibi de önemli bir yapı işaretidir. Böylece komşuluk birinci planda akrabalık bağlarına değil ikametgah yakınlığına bağlı olan ve bunun neticesinde ortaya çıkan değerlere dayanmaktadır(Gezgin, 2013:185).

Her ne kadar Türkler kendi özel alanları içerisinde Türkiye'deki aidiyetleri doğrultusunda hareket edip, yaşam stillerini yine bu aidiyetlik doğrultusunda şekillendirseler de, Almanların dominant olduğu kamusal alanda Türklerin dinsel, dilsel ve ırksal farkları gözetilmekte ve vasıfsız işçi olarak çalışmaları da, onları 'ikinci sınıf' insan yerine koyarak, Türkler üzerinde tahakküm kurmaya çalışmalarının ve bu bağlamda asimilasyon politikalarının izlenmesinin önüne geçilememiştir.

Özellikle 2010 yılında Türkçenin Almanya'nın çeşitli yerlerinde kullanımının yasaklanmaya başlaması, Türkçe derslerinin zorunlu ve kredili ders grubundan çıkarılması ve kimi yerlerde kaldırılması, Türklerin tepkisine neden olan bir asimilasyon politikası haline gelmiştir. Oysa ki Esser daha homojen bir toplumun oluşabilmesi adına, göçmenlerin vergilerini ödedikleri ve yasalara uygun davrandıkları sürece sistem entegrasyonunun gerçekleşmesinin ve bunun için de yeni üyelerin dil bilmeleri ya da içinde buldukları kültür ya da gruplara uyum sağlamaları zorunlu olmadığını belirtmektedir (2000: 56-66). Fakat kişilerin buna zorunlu olmamalarına rağmen, hali hazırda olan sistem göçmenlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri, çocuklarını okutabilmeleri gibi ihtiyaçlardan ötürü bireylerin Alman toplumuna uyum sağlamasını öngörmektedir. Öyle ki bu bağlamda 'Yabancıların korkusu, AB ülkelerinde farklı vurgularla uygulanmaya çalışılan 'integration-bütünleşme'nin zorla dayatılan asimilasyona dönüşmesidir.' (Abadan-Unat'dan akt: Tuna ve Özbek, 2012:42).

O GERÇEK SAÇIN MI?

Stuart Hall çalışmalarında temsil ve öteki kavramlarına önem vererek; temsili, dil ve kültür arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 'Temsil, dili kullanarak anlamlı bir şey söylemek ya da diğer insanlara dünyayı anlamlı bir biçimde sunmaktır.' diyen 'Hall sonrasında temsilin, anlamın üretildiği ve bir kültüre ait üyeler arasında paylaşıldığı sürecin önemli bir parçası olduğunu ve dilin kullanımını, işaretlerin ve imgelerin şeyleri temsil etmesini ya da yerine kullanılmasını içerdiğini eklemektedir.' (Hall akt: Kırel S. 2010:364-65). Bu bağlamda filmde Ataman'ın önemle vurguladığı ve filmin yanı sıra *Peruk Takan Kadınlar* adlı kitabında da yer verdiği peruk filmde anlam üreten bir temsil niteliğindedir. İlk olarak filmde Lola'nın sahneye çıkışı ile birlikte görülen peruğa film süresince birçok kez rastlanmaktadır.

Peruk kullanım amaçları düşünüldüğünde; kişinin kendi kimliğini gizlediği, kimi zaman bir perde gibi arkasına saklanabileceği, kimi zaman zorunluluktan dolayı yada dini inançlar adına kullanılan bir aksesuar olarak görülebilmektedir. Zaten peruk demek (insan saçından yapılmış olanlar) bir bakıma, Lola'nın travesti kimliği adına kullandığı bir aksesuar olarak ele alındığında, bir başkasının DNA'sını taşımak ve kendi kimliğinin dışında başka bir kimliğe bürünmek anlamlarına gelebilmektedir. Öyle ki Lola tavırları, konuşması, tarzı, giyinişi ve özellikle de peruğu ile birlikte kamusal alanda kendini ait hissettiği yer ile özdeşleştirerek ve kendi istediği kimliği yaratarak; baskıcı ve otoriter toplum yapısında maruz kalan saldırı altındaki kimliğini değiştirmek ve yeniden inşa etmek için savunmadadır (Baykal, 2008:44). Peruk bu bağlamda filmde Lola'nın cinsel kimliğini ve heteronormativiteye bir başkaldırısını temsil etmektedir. Lola özellikle kimliğini ailesine açıklamak ve homoseksüelliğini bastırmaya çalışan abisinin kendisine tecavüzünü de onun yüzüne vurmak istediğinde, kırmızı peruğunu takip onların

karşısına çıkmaktadır. Bunun yanı sıra başka bir sahnede de homofobik olan ve her seferinde Lola'ya karşı nefret söylemlerinde bulunan Alman gençlerden biri, 'Getirin o Türk'ün peruğunu bana..!' diyerek peruğun temsiliyetinin yanı sıra simgesel olarak da bir anlam yüklediğini göstermektedir.

Ataerkil sistem bu denli değerli kılınırken, hakim erkeklik kodları dışındaki bir bireyin, 'yüce' erkeklikten vazgeçip efemine bir hale dönüşmesi 'utanç verici', 'küçük düşürücüdür' ya da olmaktadır. Bu yüzden toplumda lezbiyen ya da biseksüel olan bireylere karşı verilen tepkiler, bir lezbiyen bireyin vazgeçtiği bir erkeklik kimliği olamamasından ya da bir biseksüelin en azından yarı da olsa erkek olarak nitelendirilmesinden dolayı, gey ya da transseksüel bireylere verilen kadar nefret içerikli olmamaktadır. Heteroseksit analıya göre evrensel olarak cisniyetli olan insanlar, genel olarak ötekini arzularlar ve döllemek için aynı zamanda genel olarak arzuladıkları bu ötekine bağımlıdırlar. Hemcinsine karşı özel ilgi rastlantısal bir olaydır ve kuralı bozmayan bir tür istisnadır. Dolayısıyla geleneksel toplumlarda evlilik konumu ve çocuk sahibi olma olgusu bireyi kadın ya da erkek yapar. Yani erkek ve kadın yalnızca doğuştan gelen özelliklerle değil, aile olmaları olgusuyla da tanımlanmıştır (Agacinski, 1998:79-81). Öyle ki Bili filmde her ne kadar gey olsa da, tipik Türk maço erkeği rolüyle Lola'nın cinsiyetini değiştirmesini isteyerek geleneksel aile yapısına vurgu yapılmakta ve onunla Türkiye'de evlenip 'evinin kadını' rolüne sokmak istemektedir. Çünkü kamusal alanda bir tanıdığıyla denk geldiğinde Lola'nın kimliğinden utanmakta ve söylemlerinde aktif tarafın kendisi olmasından ötürü, kendisini 'ibne' olarak nitelendirmemektedir. Filmde bu şekilde Bili'yi homoseksüel kimliğini gizlemeye çalışan ve gizli homofobik olarak görünürken, Lola'nın abisi rolündeki Osman'ı da gizli bir homoseksüel ve kardeşini öldürecek kadar uç bir homofobik karakter olduğunu görebilmekteyiz. Yine Bili ile benzer bir şekilde İskender'in de Friedrich ile ilişkisinde homoseksüelliğini yadsıdığı ve Friedrich'i 'ibne' olarak adlandırarak yine ataerkil söylemler üretmektedir. İskender'in Friedrich ile ilişkisinde Ataman sosyal sınıf ve statü kavramına da gönderme yapmaktadır. Özellikle Friedrich'in annesi Ute ile ilişkisi hakkında konuşmasında; kadın, oğlunun cinsel yönelimi hakkında yorum yapmak yerine onun ilişkide bulunduğu İskender'in sosyal statüsüne eleştiride bulunmaktadır. Burada önemle Ataman'ın vurgulamak istediği, bir Türk ailesinde evden kovulma ve evlatlıktan ret hatta sonunda kardeş katliyle noktalanmış bir kimlik açıklama durumunun, Avrupalı bir ailede daha rahat bir şekilde konuşulabildiğidir.

CİNSİYETİNİZ?: KADIN (K), ERKEK (E)

Berlin 1900'lü yılların başında eşcinseller adına dünyada en fazla hak ve özgürlüklere sahip olan şehirdi. Fakat Alman Ceza Kanunu'na, içeriğinde erkekler arası cinsel ilişkinin yasaklanması bulunan 175. Madde'nin eklenmesiyle birlikte durum değişmeye başlamış, cinsel özgürlükler kısıtlanmaya başlamıştır. Özellikle Adolf Hitler'in başa gelmesiyle cinsel kimlikler adına yapılan birçok bilimsel faaliyetler durdurulmuş, açılan eşcinsel barlar, gece klüpleri kapatılmış ve Naziler Almanya'da eşcinsellere karşı terör kampanyası başlatmıştı (Wolf, 2012: 55). 1933 yılında genelde Yahudi soykırımı olarak bilinen Holokost Katliamı'nda, başta Nazi Hükümeti içinde yer alan eşcinseller öldürülmüş, 1933-45 yılları arasında 100.000'e yakın eşcinsel tutuklanmış ve 50.000'i resmen hüküm giymiştir. Bunlardan birçoğu da Naziler tarafından takılan pembe üçgenle (daha sonra gey özgürleşmesinin sembolü haline geldi), toplama kamplarına götürülerek Avrupa mahkemesi Hükümlerince kısırlaştırılmış ve zulüm görmüşlerdir. 94'te 175. Madde'nin feshiyle birlikte 2001 yılında medeni birliktelik resmileştirilmiştir³³. Bu şekilde karanlık bir geçmişe sahip olan Almanya'da ve özellikle Berlin'de Ataman'ın eşcinsellik kavramını ele alması buranın tarihiyle ilintilidir. Film 1999 Berlin'inini aldığından ötürü tam da bir geçiş evresinden bahsetmektedir. Fakat bu beş yıllık zaman zarfı içinde insanlardaki homofobi duygusu yıkılamamış ve filmde de özellikle buna yer verilmiştir. Lola her ne kadar Türkiye'ye göre daha uygun bir ortamda kimliğinin inşası için çabalasa da, hem sahip olduğu etnik hem de eşcinsel kimliğinden ötürü öldürülmüş gibi gösterilmiş fakat filmin sonunda homofobik abisi tarafından öldürüldüğü ortaya çıkmıştır. Filmde homofobik homoseksüel rolünde Osman'ın haricinde bir de Alman genç grubu içerisinde yer alan Lola'nın tacizcilerinden bir genç de yer almaktadır. Bu genç de her ne kadar Lola'nın kardeşi Murat'ı tuzağa düşürmeye çalışıyor gibi olsa da onun da eşcinsine ilgi duyduğu gösterilmektedir. Fakat bu çocuğun içinde bulunduğu

³³<http://www.dw.de/e% C5% 9F cinsel- evlilik-10- ya% C5% 9F% C4% B1 nda/a-15278792>(Erişim 12.07.2013)

sosyal çevre ve toplumsal normlar onun bu duygularını bastırmasını ve içgüdüleriyle hareket etmesine olanak sağlamadan toplumsal cinsiyeti doğrultusunda ve normlara uygun bir birey olarak yaşamasını öngörmektedir.

Filmde olayların yaşandığı mekanların da kimi temsiliyetlere sahip olduğunu görebilmekteyiz. İrkçilik yapan ve homofobik, transfobik olan Alman gençlerin Murat'ı ırkçı, homofobik ve transfobik içerikli olan nefret söylemleriyle birlikte dövdükleri mekan olarak, faşizmin yükselişte olduğu 1936 yılında inşa edilen Olimpiyat Stadyumu'nda olduğu görülmektedir. Ayrıca filmin son sahnesinde yer verilen Siegesaule anıtın, LGBT bireylerin 'çarka' çıktıkları Tiergarten'ın yanında olması, bunun yanı sıra Magnus Hirschfeld'in Seksoloji Enstitüsü'nün de ilk burada kurulmuş olması Ataman'ın mekan seçimlerinde temsiliyetinin ne kadar güçlü olduğunu ve Berlin'de giderek gelişen bir gey kültürünün varlığının da bir göstergesidir (Safoglu, 2008b:46-47; Baird, 2004:63).

SONUÇ YERİNE: LEZBİYEN (L), GEY (G), BİSEKSÜEL (B), TRANSSEKSÜEL (T), TRAVESTİ (T), INTERSEKSÜEL (I), QUEER (Q)

Günlük yaşamımızda hiç farkında olmadan bir anket sorusunun dahi cinsel kimlik yerine toplumsal cinsiyete yönelik bir dayatmada bulunduğunu pek düşünmeyiz. Fakat bu gibi küçük kodlar dahi bireyin sahip olduğu cinsel kimliğini açıklamasına olanak tanımamakla birlikte üzerinde tahakküm kurarak, iki şık arasına bireyi sıkıştırabilmektedir.

Toplumun algısının ikili bir yapıya sahip biyolojik cinsiyet etrafında şekillenmesiyle, dilde LGBT bireylerin varlığı sorunsal, bir metin olarak sinemada da temsil ve gerçeklik arasında uyumsuzluğun çıkmasına neden olmuştur. Dönem dönem toplumda yaşanan değişim ve dönüşümlerle farklılaşan yapı, elbette ki ayna niteliğinde olan sinemanın anlatım diline de yansımıştır. LGBT bireyleri konu alan çalışmaların yapılması; sonuçta hastalık, sapıklık ya da sapkınlık olmadığına ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle 90'larda bağımsız sinemanın filizlenmesiyle LGBT karakterlerin temsilinde de dönüşümler yaşanmıştır. Hem Türkiye'de hem de Avrupa ve Amerikan sinemasında benzer süreçler yaşanmış, 1969 Stonewall Ayaklanması ile birlikte LGBT bireylerin direnişleri de olumlu yönde etkiler yaratmaya başlamıştır. Kamusal alanda var olduklarını ve LGBT gerçeğinin olduğunu topluma göstermek adına sinemada gerçeğin temsili önemli bir nokta olmuştur. Öyle ki yönetmenin ideolojisi ve düşünceleri çerçevesinde şekillenen bir senaryo, seyirciyi gösterilene ve söylenene inandırmayı amaçlamaktadır. Queer sinema bağlamında bunu düşündüğümüzde LGBT bireylere yönelik önyargının oluşmasını veya kalıpyargıların pekişmesini ya da tam aksine farkındalık yaratılarak toplumun heteronormatif duvarlarının yıkılmasını sağlayacaktır.

Lola ve Bilidikid'de olduğu gibi gerçekliğin dışına çıkmayan temsiller; her ne kadar dönemsel şartlara uygunluk sağlayamasa da, sonraki yıllarda dahi olsa hem sanatsal değerini koruyabilmekte hem de sosyolojik açıdan birçok kavramı konu edinmesiyle analizinin yapılmasına olanak tanımaktadır. Özellikle Almanya'da Türk diasporası bağlamında LGBT kimliğini ele alan Ataman'ın Berlin'i seçmesi de bir tesadüf olmamıştır. Filmde hem göçmen hem de eşcinsel kimliğinin sentezinin yapılarak peruk anlam üreten bir sembol haline gelerek heteronormativitenin kodlarına meydan okumakta hem Ataman'ın Peruk Takan Kadınlar kitabında hem de Lola ve Bildikid'de bir cinsel kimlik göstergesi, temsili olarak ele alınmıştır.

Filmde göçmen kimlikleriyle toplumdan dinsel, dilsel ve ırksal farklılıklarından ötürü 'öteki'leştirilerek izole edilen Türkler, vasıfsız işlerde yer almakta ve cinsel kimliklerini para kazanmak adına kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Cinselliklerini kamusal alanda yer alan ücra tuvaletlerde ya da bir gece klubünde illegal şekilde satarak hayatlarını devam ettirmektedirler. Bu bağlamda film LGBT Türk göçmenlerini tüm gerçekliğiyle, ne şekilde eğlence sektörü içinde metalaştırıldıklarını ele almaktadır.

Homofobinin, homoseksüel bireylerde de var olabileceğini ve heteroseksist bir topluma aidetlerinden ötürü, 'erkeklik' kavramı baz alınarak söylemlerde buldukları görülmektedir. Öyle ki Bili Lola'nın cinsiyet ameliyatı geçirerek kadın olmasını ve Türk toplum siteminin gerektirdiği üzere heteronormativitenin gerektirdiği gibi 'evinin kadını' olmasını ve bu şekilde de kendisini 'ibne' olarak nitelendirilmesinden kurtulacaktır. Yani toplumdaki cinsiyet kalıplarını değiştirememesinden ötürü partnerini ikili cinsiyet kalıpları içine sokmaya çalışmaktadır.

Transgender kimliğinden ötürü filmin sonunda homofobik abisi tarafından öldürülen Lola, çoğu zaman üstü kapatılan, kaza süsü verilen ya da kayıtlara işlenmeyen nefret suçlarına maruz kalan 'öteki'lerin temsilidir. Filmin toplumsal gerçeği sınıf, cinsiyet, özne, kimlik gibi temsillerle yeniden üretmesi onu nasıl bir söylemin bir parçası haline getirdiği, seyirciye sunulan göstergeler çerçevesinde önemlidir.

Topluma katıksız doğruların gösterilmesi, iktidar mekanizmasına maruz kalmadan tahakküm altına alınmamış özgür bir platformda yaratılan filmlerin varlığı ile sinema asıl işlevini yerine getirecektir. Ancak bu şekilde LGBT bireylerin doğru temsillerle, birer güldürü ögesi haline getirilmeden ve metalaştırılmadan, 'Onlar da burada, tam da bizim yanımızda ve tıpkı bizler gibi!' gerçeği fikrine inandıracak 'gündüz filmleri' yapılabilecektir.

KAYNAKÇA

- Agacinski, S. (1998). *Cinsiyetler Siyaseti çev. İ. Yerguz*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Alam, M. (2009). 'Kutluğ Ataman: Esas Oyuncu Atmosferdir', http://www.mafm.boun.edu.tr/files/63_KutluğAtaman.pdf, Erişim tarihi: 04.08.2013.
- Ataman, K. (2001). *Peruk Takan Kadınlar*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Avcı, P. (2013). 'Teslimiyet ve Türk Sinemasında Farklı Cinsel Yaşantılar 1', <http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=6036>, (Erişim Tarihi: 04.08.2013).
- Baird, V. (2004). *Cinsel Çeşitlilik-Yönelimler Politikalar Haklar ve İhalaller*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Baykal, E. (2008). 'Beşinci Karenin Gösterdiği: Öznelden Toplumsal Kimliğin Portresine', *Kutluğ Ataman: Sen Zaten Kendini Anlat!*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Benshoff H. ve Griffin S. (2004). 'General Introduction: Queer Cinema, Film Reader', *Queer Cinema: The Film Reader*, NY: Routledge.
- Çayır, K. (2010). 'Ayrımcılığın Sosyolojisi ve Türkiye Toplumuna', *Nefret Suçları ve Nefret Söylemi*. İstanbul: Yeni Beyoğlu Matbaası. http://nefretsoylemi.org/rapor/nefretsoylemi_min.pdf Erişim Tarihi: 01.06.2013.
- Davies, S. P. (2010). *Eşcinsel Sineması Tarihi: Sinemada Görünür Olmak. çev. A. Toprak*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Diken, B. ve Laustsen C. B. (2011). *Filmlerle Sosyoloji. çev. S. Ertekin*, İstanbul: Metis Yayınları.
- DW, (2011). "Eşcinsel Evlilik 10 Yaşında" <http://www.dw.de/e%20C5%9Finsel-evlilik-10-ya%C5%9F%C4%B1nda/a-15278792>, (Erişim Tarihi: 12.07.2013).
- Eredam, Y. (2011). 'Cennet mekan Panopticon: Dünya Sinemasında LGBT Bellek Örüntüleri, Klişeleri & Homofobinin Beslenme Çantası', *Heterseksizme Karşı Gökkuşluğu Antihomofobi 3 Bildiri Kitabı*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Ergül, S. (2013) 'Boşluğu Dolduran Boşalma Sesleri: Acconci ve Queer Sanat?', *Queer Tahayyül* (383-400) içinde, der. S. Yardımcı, Ö. Güçlü, İstanbul: Sel Yayınları.
- Farago, F. (2011). *Sanat. çev. Ö. Doğan*, Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Gezgin, M. F. (2013) 'Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies', <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/iktisatsosyoloji/article/download/6356/5880>, Erişim Tarihi: 22.07.2013.
- Göregenli, M. (2003) 'Bir Gruplararası İlişkisi İdeolojisi Olarak Homofobi ve Homofobik Şemalar', *Lezbiyen ve Geylerin Sorunları ve Toplumsal Barış İçin Çözüm Arayışları Sempozyumu*, (142-148) içinde, Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Hok, H., Leung, S. (2004). 'New Queer Cinema and Third Cinema', *New Queer Cinema: A Critical*

- Reader, der. Michele Aaron, ABD: Rutgers University Press.
- Intersex Society of North America-ISNA (2013).http://www.isna.org/faq/what_is_intersex, (Erişim Tarihi: 04.07.2013).
- İri, M. (2011). *Sinema Araştırmaları: Kuramlar, Kavramlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Derin Yayınları.
- KAOS GL, <http://www.kaosgldernegi.org/belge.php?id=sozluk> (Erişim Tarihi: 12.06.2013).
- Öğüt, H., Z. Deniz (2012) 'Geçmişten Günümüze Türkiye Sinemasında LGBT Temsilleri', 20. *LGBT Onur Haftası Bildiri Kitabı-BELLEK*, İstanbul.
- Öztürk, P., Kındap Y. (2011). 'Lezbiyenlerde ve Biseksüel Kadınlarda İçselleştirilmiş Homofobi, Benlik Saygısı ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi', *Heteroseksizme Karşı Gökkuşluğu Antihomofobi 3 (164)*. Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Özgüç, A. (2000). *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Parantez Yayınları.
- Rich, B.R. (1995). *Homo Pomo: The New Queer Cinema*, ed. Pam Cook ve Philip Dodd Londra: Scarlet Press.
- Safoğlu, A. (2008a). 'Ortalığa (S)açılmış 100 Film', *KAOS GL Dergi*, Mayıs Haziran, Sayı 100.
- Safoğlu, A. (2008b). 'Zamir Meloş'un Gölgesindekiler', *KAOS GL Dergi*, Kasım Aralık, Sayı 103.
- Selek, P. (2011). *Maskeler Süvariler Gacılar*. Ankara: Ayizi Kitap.
- Somay, B. (2007). *Birşeyler Eksik-Aşk, Cinsellik ve Hayat Hakkında Bilmek İstemediğiniz Şeyler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Stevens, H. (2011). *Gey ve Lezbiyen Yazını çev. K. Tanrıyar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Szymanski, D. M. ve Chung, Y. B. (2001). 'The Lesbian Internalized Homophobia Scale: A rational/theoretical approach', *Journal of Homosexuality*, 41(2).
- Tekeş, K. (2013). 'Türkiye Sinemasının Onur Yürüyüşü', http://www.bianet.org/biamag/sanat/148062-turkiye-sinemasinin-onur-yuruyusu?bia_source=rss, (Erişim Tarihi: 30.06.2013).
- Tuna, M. ve Özbek, Ç. (2012). *Yerlileşen Yabancılar: Güney Ege Bölgesi'nde Göç, Yurttaşlık ve Kimliğin Dönüşümü*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ulusay, N. (2011). 'Yeni Queer Sinema: Öncesi ve Sonrası', *Fe Dergi* 3, Sayı 1.
- Wolf, S. (2012). *Cinsellik ve Sosyalizm: LGBT Özgürleşmesinin Tarihi, Politikası ve Teorisi*. Çev. K. Tanrıyar, İstanbul: Sel Yayınları.
- Yamaner, G. (2009) 'Sanatta Homofobik ve Cinsiyetçi Dil ve Göstergelerin Kurulumu', *Uluslararası Homofobi Karşıtı Buluşma Bildiri Kitabı*, Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Yardımcı S. ve Güçlü Ö. (2013). Giriş: Queer Tahayyül, *Queer Tahayyül (17-27)* içinde, der. S. Yardımcı, Ö. Güçlü, İstanbul: Sel Yayınları.
- Yılmaz, A. (1998). *Erkek ve Kadında Eşcinsellik*. İstanbul: Özgür Yayınları.

D9 OTURUMU
TOPLUMSAL CİNSİYET-VI:
“DOĞU”-“BATI” ARASINDA

BATIBİLİMCİ VE DOĞUBİLİMCİ SÖYLEMLER ARASINDA “TÜRK KIZI”

Aylin AKPINAR¹

ÖZET

2000’li yılların başlarından itibaren sosyal medyada farklı platformların yanı sıra, yüksek eğitilmiş ve orta sınıf gençlerin entelektüel tartışma platformu olan “ekşi sözlük” de toplumumuzdaki kızlık”/”kadınlık” sorgulanmaktadır. Toplumumuzdaki cinselliğe ilişkin tabuları da sorgulamaya çalışan eril dil, gerek doğubilimci, gerekse batibilimci söylemlerin içerdiği çelişkileri de taşıdığı için, üretilen “Türk Kızı” kalıp yargısı da bir dizi çelişkili simge üzerinden kurgulanmaktadır. Eril dil cinsellik alanında özgürleşmeye çalışan ama Batılı hemcinsleri gibi olamayan “Türk Kızı”nı eleştirmektedir. Bu eleştiri ağırlıklı olarak doğubilimci söylem bağlamında yapılmaktadır: Türk kızını ne kadar istese de Batılı hemcinsleriyle yarışamaz, çünkü “genetik” olarak Batılı hemcinsleri ondan daha üstün beden yapısına ve güzelliğe sahiptir. Cinselliğe bakış açısı da sorgulanan “Türk Kızı” yeterince özgüven sahibi olmadığı, kendisini geliştirmede ve insiyatif almadığı için eleştirilir. Bu noktada batibilimci söylem devreye girer ve bu kez de “Türk Kızı” Batılı hemcinsleri gibi özgürlük ve eşitlik talep etmekle, edepsiz olmakla ve Batılı erkeklerin yanında daha rahat hareket etmekle suçlanır.

Anahtar Kelimeler *Türk Kızı, Kezban Tipi Türk Kızı, Eril Dil, Doğubilimci Söylem, Batibilimci Söylem, Toplumsal Cinsiyet Rejimi.*

ABSTRACT

Since the beginning of millennium, Turkish femininity has been questioned in various platforms of the cyber world. The sourtimes.org which is a platform of the middle class and educated young Turkish women and especially young Turkish men is only one of them. The dominant masculine voice of the sourtimes.org has been trying to challenge the taboo subject of sexuality. While accomplishing this task a “Turkish Girl” stereotype is created within the context of orientalist and occidental discourses. The masculine voice has been criticizing the “Turkish Girl” who is not able to emancipate claiming that the Turkish girl cannot compete with the “Western Girl” as she is superior to the Turkish girl in terms of body image & beauty. Approaching the subject matter from the occidental discourse Turkish Girl is criticized again because she yearns for equality and freedom like the Western Girl and feels more at ease with Western men.

Keywords *Turkish Girl, Kezban Type Turkish Girl, Masculine Voice, Orientalist Discourse, Occidental Discourse, Gender Regime.*

GİRİŞ

2013 yılında, eğitim ortalaması yüksek, genç yaşta erkek yazarların çoğunluğu oluşturduğu Ekşi Sözlük mecrasında “Türk Kızı” üzerine 2001 yılında başlatılan polemik devam etmektedir. Bu polemikte erkek öznelerin hâkimiyetinin yanı sıra eril dilin hâkimiyeti de sürmektedir. Polemiğe katılan bazı kadın öznelerin kendi hemcinslerini “ötekileştirmeleri” söz konusudur. Bu ötekileştirme “Kezban Tipi Türk Kızı” adı altında ortaya çıkmaktadır. Ekşi Sözlük yazarı ve “nesnel” olmaya çalışan bazı erkek öznelerin yanı sıra, bazı kadın öznelerin eril dil tahakkümünün şiddetini azaltmak için, kendilerini “Türk Kızı”nın davranışlarının arkasında yatan sosyo-kültürel nedenleri açıklamak zorunda hissettiği gözlenmektedir. Bu metinde, Ekşi Sözlük’te egemen olan eril dil tarafından “Türk Kızı” kalıp yargısı oluşturulurken, farkında olunmadan nasıl Doğubilimci (Şarkiyatçı/Oryantalist) ve Batibilimci (Garbiyatçı/Oksidentalist) söylemlerin etkisi altında kalındığına dikkat çekilmek istenmektedir. Bu söylem biçimleriyle ilişki içerisinde “Türk Kızı” kalıp yargısını oluşturan eril dilin eleştirilmesi hedeflenmiştir. Burada mercek altına alınan eril dilin Türk kızlarıyla olan ilişkisini

¹Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

anlatırken kullandığı ifade biçimleri ve kurgudur. İnternet ortamında sıklıkla kullanılan argo kelimeler ve semboller özgün bir iletişim ortamı oluşturmaktadır. Günümüzde gençler kendilerini ifade edebilmek için yoğun olarak interneti kullanmaktadır. Dolayısıyla internette günlük bir konuşma dili kullanılmaktadır. Ekşi Sözlük yazarlarının “Türk Kızı” hakkında yazdıkları onların gözünden 2000’li yıllarda Türkiye’de yaşayan kızlar hakkındaki yorumları olarak kabul edilebilir. Eril dil tarafından kurgulanan “Türk Kızı” hangi Türk kızlarını temsil etmektedir? Eril dil nasıl bir “Türk Kızı” tahayyül etmektedir?

ERİL DİLİN DOMİNANTLIĞI

Eril dilin dominantlığı “Türk Kızı”na giyim tavsiyelerinde bulunması kadar, Türk Kızı’nın beden özelliklerinin yanı sıra, davranış kalıplarını da yargılamasından anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında Ekşi Sözlük’te yer alan dişi dil savunmaya geçebilmekte; “aslında haksızsınız ama bu sosyokültürel ortam bizi bu hale getiriyor” diyebilmekte ve zaman, zaman çaresizliğini ortaya koyabilmektedir. Eril dil Türk toplumunda var olan ataerkil toplumsal cinsiyet rejimini eleştirmek yerine, nadiren çuvaldızı kendisine batırmakta, dişi dil ise karşı cinse kendi davranışlarını açıklayabilmek adına daha detaylı bir sosyo-kültürel analize girebilmektedir. Sözlük’te kurgulanan Türk Kızı’nı “eleştirmek yerine kolaysa dönüştürün” diyen ve nadir de olsa, kendini açığa çıkaran eril ses dahi, böyle bir dönüşüm için, Türk erkeğinin de kendisini dönüştürmesi gerektiğinin altını kolayca çizememektedir.

KEZBAN TİPİ TÜRK KIZI SÖYLEMİ

“Kezban tipi Türk kıızı” söylemi, orta sınıf beyaz erkek ve kadın öznelerin metropollerin çeperlerinde yaşayan ama sosyokültürel nimetlerden faydalanamayan ya da faydalanma kapasitesi olmadığı için kendisini geliştiremediği düşünülen kadın öznenin ötekileştirilmesini içerir. Geliştirilen bu söylemde orta sınıf kentsoylu genç erkek ve kadın öznelerin ittifakı mevcut gibi gözükse de, “kezban” deyimini eril dil tarafından genelleştirilip bütün Türk kızları için kullanılmaya başlandığı andan itibaren, Sözlük’te yazan kadın özne, erkek özneye sosyal sınıf ittifakı yapılamayacağını farkına varır. Toplumsal, tarihsel bellekte “Kezban” Türk toplumunun kırsal kesimlerinden kopup şehre göç etmiş ve şehirde kendisine yer edinmeye çalışan kadın için kullanıla gelen bir ad olmuştur. “Kezban” Muazzez Tahsin Berkand’ın yazdığı pembe romanlardan birisidir. İlk kez 1968 yılında sinemaya uyarlanmasıyla birlikte gündeme gelmiştir. Konusu, annesi ölünce köyden babası tarafından şehre getirilen ama yaşadığı kentsoylu aile tarafından dışlanan ve aşağılanan kızın hayatıdır. Daha sonra Kezban Paris’te ve Kezban Roma’da filmleri çekilmiş ve aynı konu benzer bir şekilde, bu kez Batı’da Kezban’ın tutunabilmek için sarf ettiği gayretleri konu edinmiştir. Bu gayret daha ziyade kadının dış görünümünü değiştirmek için sarf ettiği çaba olarak vurgulanmıştır. Bu yorumda “Batı”yı kentsoylu ve üstün olarak mutlaklaştıran bir Batıbilimci söylem gizlidir. “Batıbilimci” söylem sadece “Doğu” ve “Batı” karşılaştırmaları bağlamında gündeme gelmez. “Batı” diye adlandırılan homojenimajın kendisi de sorundur. Örneğin, Batı modernitesinin içerdiği tüm imajlar söz konusu olduğunda, anakronik olarak kurgulanan köy yaşamı, köylüler, Balkanlılar, İrlandalıları ve hatta Yunanlıları “Batı” hiyerarşisinin içerisine tam anlamıyla alınmamaktadır (Nadel-Klein, 2003, s.113). Buradaki temel nosyon, “gerçek” anlamda Batılı olabilmek için yerel adetlerden, hısım-akrabalık bağlarından ve adeta yerel bağların tümünden kurtulmak gereğidir. Köyün temsili her zaman olumsuz olmasa da, bazen romantik kararsızlıklara söz konusu olsa da, geçmiş ya da geçmekte olan bir yaşama işaret eder. Önemli olan kırsal yaşantının modernite ile birlikte eş zamanlı olarak yaşanamayacağına olan inançtır. Gerçek anlamda Batılı insan kozmopolitandır. “Batılı” imajı kültürel anakronizm ile karşıtlık kurularak kurgulanır (Chakrabarty, 1992). Batı kimliğinin temel unsuru olan “ilerleme” kavramı teknolojik gelişmeyi motor güç sayar. Batılı toplum ya da Batılı insan kaderini kendi eline almış insandır. Bu bağlamda Batıbilimci söylem (oksidentalist) “gerçek Batı” imajını mutlaklaştırır. Kentli, burjuva, kozmopolitan değerleri ön plana çıkararak “Batı”yı kurgularken, Doğubilimci (oryantalist) kriterler kullanır ve Batılı olmayan toplumları zamandan ve mekândan soyutlayarak değişmez öteki ilan eder (Said, 1978).

“Türk Kızı” ya da “Kezban tipi Türk Kızı” hakkında eril dilin yaptığı genellemeler temelde üç nokta altında özetlenebilir:

1. “Özgür Batılı Kadın” ile “Özgüveni eksik Doğulu Kadın” arasındaki sıkışmışlık;

2. “Bekâretini Kaybetmiş Batılı Kadın” ile “Bakire Doğulu Kadın” arasındaki sıkışmışlık;
3. Türk dizilerinde rastlanabilen platonik aşka dayanan kadim “Leyla ile Mecnun” kültürünün etkisindeki Doğulu Kadın Tipi ile Amerikan dizilerinde yer aldığı söylenen, “flört eden ve erkeği baştan çıkaran” Batılı Kadın Tipi arasındaki sıkışmışlık.

Ekşi Sözlük’te, kısmen kendini açığa vuran Doğubilimci (Şarkiyatçı) söylem Türk Kızı’nın Leyla ile Mecnun’un aşkı gibi ömür boyu sürecek saf bir aşk peşinde koştuğunu söyler. Bu aşk daha ziyade Doğu’nun maneviyata dayanan aşkıdır ve Türk Kızı’nın Batılı kızlar gibi olamayacağını altı çizilir. Türk Kızı “Orta Doğu Ailesi” içinde sayılır. Öte yandan, Ekşi Sözlük’te gizliden gizliye de olsa yer alan Batıbilimci (Garbiyatçı) söylem’e göre Türk Kızı da “Batılı” gibi materyalisttir; maddiyata önem verir; tutku ve aşktan uzaktır ve ilişkilerinde çıkar hesabı yapar. Hatta, 1980’ler sonrasında Türk Kızı’nda “edep” kalmadığının altı çizilir. Sözlük’te yer alan eril dilin resmettiği “Türk Kızı”nın metaforik anlamda “Batılı” ve “Batılı olmayan” kimliklerin karşılıklı olarak kurgulanmasına yardım eden bir özelliği vardır. Tıpkı oryantalist modernleşme paradigmasında olduğu gibi, eril söylem zaman, zaman Türk Kızı’nı tanımlarken “görüntü Avrupa Kızı, kafa Türk Kızı” demektedir. Bundan kastedilen, Türk kızının Batılı hemcinsleri gibi modern giysiler giyse de, makyaj yapsa da, görüntüde modernleştiği; aslında özgüven sahibi olmadığı, bireyleşemediği ve cinsel özgürlüğünü kazanamadığıdır.

Bu kurgunun çelişkili olması önemli değildir. Bir yandan “Türk Kızı” bireyleşemediği, özgürleşemediği, çocuk-kadın olarak kaldığı için eleştirilir. Çünkü, Türk Kızı “üniversite mezunu olsa da çalışmaz”; “bilgisayardan anlamaz”; “kollarındaki kılları almaz”; “ağzı kokar”; “saçı uzundur” (aklı kısadır demek isteniyor); “boyu kısadır”; “giyinmesini bilmez”; “nazlıdır”; “trip atmaya bayılır”; “çalışmadan erkeğin sırtından geçinmek ister”. Öte yandan, bekâret üzerine yalan söylediği için eleştirilir ve evlilik öncesi flört ettiğinde “hafif kadın” olarak damgalanır. Sözlük’te yer alan “Türk Kızı” kurgusu, özellikle “Rus Kızı” ile zıtlaştırılarak gerçekleştirilir ve bu karşılaştırmada Türk Kızı aşağılanırken, Rus Kızı yüceltilir. Türk Kızı aşktan da uzak durmaya davet edilir. Bu çelişkili gibi gözüken durum sadece “Türk Kızı” için geçerli değildir. Kadın bedeni ve imajı üzerinden kültürel kimlik çatışmaları tarihin her döneminde ve her kültürde gerçekleşmiştir. Örneğin, “İrlandalı Kız” kalıp yargısı, 1920’lerde postkolonyal Güney İrlanda Devleti’nin oluşumunda tezat değer yargıları bağlamında gündeme gelmiştir. Katolik kilisesi ve milliyetçi İrlanda “modern kız” ya da “serbest davranışlı genç kadın” söylemini özgürleşmeye çalışan İrlandalı kadını eleştirmek için kullanmıştır. 1920’lerde İngiliz medyasından ve Hollywood filmlerinden etkilenen İrlandalı kadın imajı kurgulanmış ve “serbest davranışlı genç kadın” (flapper) aşağılanarak milliyetçi proje gerçekleştirmeye çalışılmıştır (Ryan, 2002, s.38-39).

DOĞUBİLİMCİ (ŞARKİYATÇI) VE BATIBİLİMCİ (GARBİYATÇI) SÖYLEMLER ARASINDA

Doğulu ya da Batılı gibi iki farklı kolektif özne kavrayışı sorunludur ve gerçekten uzaktır. Ama özellikle kadın imajı ve bedeni üzerinden kültürel farklılıkların kurgulanması Rönesans’tan yirminci yüzyıla kadar süregelen bir olgu olmuştur (Chatterjee, 1986; Nira-Yuval Davis, 1997; Ryan, 2002; Yeğenoğlu, 1998). Belki de bu yüzden Sözlük’te egemen olan eril dil de kendi kurgusunu “gerçek” gibi sunmaya çalışmaktadır. Oryantalist söylem epistemolojik düalizm üzerine oturur. Oryantalist bilgi üretimi ötekinin kurgulanması bağlamında gelişir. Varlığını merkeze koyan “Batılı” özne, kendisini tanımlayabilmek için “Doğulu”yu kurgular. Turner şöyle demektedir (2002), Oryantalizm gerçekçi Batılı ve tembel Doğulu arasındaki zıtlık etrafında organize edilen bir karakter tipolojisi oluşturmuştur. Oryantalizmin görevi, Doğu’nun sonsuz karmaşıklığını belli tipler, karakterler ve kurumlar haline dönüştürmektir (s.45).

Yukarıda yer alan örneğe benzer bir biçimde, Sözlük’te açığa çıkan Doğubilimci bakış açısı ve belki de farkında olmadan bu söylemden hareket eden eril dil, Türk toplumundaki ataerkil cinsiyet rejimine dayanan hiyerarşiyi, “Türk Kızı” kurgusu ile yeniden üretmektedir. Buna bağlı olarak, hegemonik eril dil kendisini hiyerarşinin tepesinde, kozmopolitan, üstün, rasyonel, nasıl davranılması gerektiğini bilen, “Türk Kızı”nı ise, ezik, yerel bağlarından kurtulamayan, aklını çalıştıramayan, nasıl davranılması gerektiğini bilemeyen kişi olarak kurgulamaktadır. Eril dile göre “Türk Kızı” “kolay kadın” olmamak ve “zor kadın” olmak arasında bocalarken “Kezban” a dönüşmekte, yani, nasıl

davranması gerektiğini bilememektedir. Eril dil kentte yaşayan bu kızın adabı muâşeret kurallarını dahi bilmediğine işaret etmektedir. Örneğin, nasıl davranılacağını bilmeyen bu kız yol veren erkeğe teşekkür etmez. Eril dil, Türk erkeğinin, yabancı dil bilmesede, birçok milletten kızla anlaşabildiğini öne sürer. Bu durumun bir açıklaması olması gerekir: Türk kızı kötü niyetli ve komplekslidir, her zaman onaylanma ihtiyacı duymaktadır.

Arlı'nın (2004) altını çizdiği gibi Doğubilimci söylem (Oryantalist), "toplumsal bireylere sabitlenmiş dünya fotoğrafları sunmaktadır" (s.10). Ayrıca, tüm eleştirel okumalara rağmen, oryantalizmin ötekileştirici söylemi devam etmektedir. Arlı'ya (2004, s.12) göre, Batıbilimci (Oksidentalist) söylemin içeriğinde ise kültürel ve teknolojik gelişmeler temele alınarak tanımlanan "benzersiz Batı" imajı yer almaktadır. Öte yandan, oksidentalist söylem oryantalist söylemin asimetrisi olarak tanımlanamaz. Çünkü, oryantalist söylem Batı-dışı toplum incelemeleri yapan bir akademi içinde gelişmiştir. Ama oksidentalist söylem oryantalizm eleştirilerinden ortaya çıkmış olan Batı imajına dayanmaktadır ve daha ziyade bir "savunma hali" olarak anlaşılabilir (ibid, s.73).

Sözlük'te göze çarpan Batıbilimci söylem "Batı"nın Türk toplumunda yaratmış olduğu tahripkar etkilere odaklanmaktadır. Örneğin, 1980'lerden itibaren Türk toplumunda yozlaşmaların başladığından dem vurulmaktadır. 1980'ler öncesinde doğmuş ve yetişmiş olan kadınların "ruhen güzel" olduğu söylenirken, 1980'ler sonrasında doğanların "edepsiz" olduğu vurgulanmaktadır. Kimileri de "Türk Kızı"nın futbola olan ilgisini gereksiz bulmaktadır. Futbol eskiden erkek habitus'u içinde yer alırken, Türk kadınlarının futbola karşı artan ilgisi erkek alanına yapılmış bir müdahale olarak algılanabilmektedir. Bu düşünceye göre "erkek adam" futbol takımı tutar. Toplumumuzda erkek oyunu olarak kabul edilen futbolun taraftarları da erkek olmalıdır. Demez (2005, s.228), Beşiktaşlı taraftarların statlarda açtıkları "erkek adam renkli takım tutmaz" ifadesine dikkatimizi çekmekte; bu temsille renkleri siyah beyaz olan Beşiktaş kulübünün ne kadar "erkek" bir takım olduğuna yapılan vurguya işaret etmektedir. Sözlükte "Türk Kızı" ve "Türk Erkeği"ni yetiştirenlerin "Türk Anası" ve "Türk Babası" olduğu da dile getirilir. Türk Anası kızına erkeği sevmeyi öğretilmediği için suçlanır. Türk Anası kızına kadınsılığı da öğretilmemiş; ona sadece kendisini çocuklarına adayan anne rolünü öğretmiştir. Türk Anası, kızının zengin bir koca bulmasını istemekte ve bu yüzden kızına, ara sıra, er ya da geç evlenmesi gerekeceğini hatırlatmaktadır. Türk Babası ise babalık yapmayı "eve ekmek getirmek" olarak algılamakta ve geri kalan zamanlarda da maç izlemektedir. Böyle ana ve babanın yetiştirdiği "Türk Kızı" ister istemez eksiklik duygusuna sahip olacaktır. Bu noktada anne ve baba adaylarına tavsiyeler devreye girer. Kızlarına ve oğullarına karşı cinsi sevmeyi öğretmeleri gerekmektedir. "Türk Kızı" kadar "Türk Erkeği" de sevgisizlikten yakınmaktadır.

Sözlükte hemcinslerine tavsiyede bulunan eril dil, Türk erkeklerinin er ya da geç Türk kızlarıyla evleneceklerini söylerken bile, yapacaksınız bu hatayı, bundan kaçış yok der gibidir. Ayrıca, "biraz yüksek eğitim gördü mü havasından geçilmeyen" "Türk Kızı"nın "yabancı erkeklere kul köle" olduğundan şikayet edilmektedir.

O zaman, genç eğitimli Türk erkeğinin arayıp da Türk kızında bulamadığı ama Batılı kızda bulduğu nedir? Batılı kızın cinsel özgürlüğüdür. Batı'da cinsellik tabu olmadığı için Batılı kızın özgüven sahibi olduğu düşünülür. "Türk Kızı" cinsel özgürlüğü adına adım atmadığı için suçlanır. Genç kız özgürleşmektedir; ama henüz yeterli adımları atamamıştır. Belki de eğitimli genç Türk erkeklerinin Türk kızlarında aradığı özgürlük son kertede bir fantezidir. Çünkü geleneksel olarak, cinselliğe dayanan aşk gündelik hayatın normal rutinlerini tehdit eden irrasyonel bir durumdur ve kültürel bir risktir (Turner & Rojek, 2001, s.134). Öte yandan, modernite ile birlikte karşı cinsle olan yakın ilişkilerde aranan erotizm, cinsel tatmin ve duygusal yakınlık arzusu kişisel mutluluğun belirleyicisi durumuna gelmiştir (Giddens, 1992, s.30). Oysa, Batılı kadın cinsel özgürleşmeyle etkisiz hale getirilmektedir. Çünkü, cinsel özgürleşmeyle kadın tüketilmekte, seksilik ve güzellik kadın için temel nitelikler olarak belirlemektedir (Baudrillard, 1997, s.167). Baudrillard'a (1997, s.155) göre insanlık cinsel özgürleşme peşinde koşarken beden yeniden keşfedilmiş ve bir arzu ve tüketim nesnesi haline getirilmiştir. Dolayısıyla, Ekşi Sözlük'te "Türk Kızı" tanımlanırken büyük oranda beden özelliklerine gönderme yapılması tesadüfi değildir. Türk kızları "genelde boyu 1.57 cm olan bir ırk", yani kısa boylu olarak tanımlanır. Üstelik basenleri çok geniş olan bu kızın karbonhidrat ile beslenmesi ve az hareket etmesi eleştirisi konusu olur. Osmanlı tarihinin son dönemlerine ve

Cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerine göz attığımızda, ilerlemeci söylemden yararlanan kadınların yüksek öğrenim görmeye başladıklarını ve milliyetçi harekete destek verdiklerini görürüz. 1918 – 1919 yıllarında, Avrupa’da başlayan birinci dalga feminist hareket sırasında yayımlanan “Türk Kadını” dergisinde zamanın ruhuna uygun olarak milliyetçi ve erkek egemen bir söylem göze çarpar. Bu dergide ağırlıklı olarak yer bulan eril dil, kadınların birey olarak ortaya çıkmalarıyla değil, “toplumsal ahlakı fazlaca zorlamayan kadınlar yaratmak” ile ilgilidir (Mahir-Metinsoy, 2010, s.XXVI). Milliyetçi-modernist erkekler tarafından çıkarılan, ağırlıklı olarak erkeklerin kadınlarla birlikte yazdıkları bu dergide Türk kadınının önce Türk, sonra kadın olduğu vurgulanır. Eğitimli kadınların yabancı etkilere açık olması bir tehdit olarak algılanır. Türk kadınlarının aynı toplumda yaşayan ve ticaret yapan Levantenlere benzememeleri; özellikle modaya olan düşkünlükleri ve ön kabul olarak düşünülen “iffetsizlikleri” nedeniyle Fransız kadınlara da benzememeleri gerektiği üstünde durulur. Buna karşılık, Alman kadını tutumlu ve ev hanımı olması dolayısıyla Türk kadınına örnek gösterilir (Mahir-Metinsoy, 2010, s.

XXVIII). Dergide yazan Türk erkeklerinin Türk kadınına haksızlık yaptığını düşünen kadın yazarlar daha az sayıda da olsa vardır. “Evli Barklı Hanımlar” adı altında kaleme aldığı makalesinde Şükûfe Nihâl Hanım devamlı surette Türk kadınlarını eleştiren, Alman kadınlarını onlardan üstün gören eril dile şöyle cevap verir (Talay-Keşoğlu, 2005),

*Evvelâ Almanya gibi bizden birkaç asır ileriye gitmiş bir milletle kendimizi
mukayese etmek için her iki milletin birbirine diğer husûsatta da ne derece
yakın ve uzak olduğunu araştırmalıyız. Bakalım Türk medeniyeti, Türk harsı
bugün Almanya’daki kadar kat’î, metin adımlarla ilerleyebilmiş mi? ... Bilhâssa her
Türk erkeği bir Alman kadar ciddî, vazîfeşinâs, zevcesine hürmetkâr mı?... (s.139).*

Aynı dergide “Gençler Aradıklarını Niçin Bulamıyorlar?” başlıklı bir yazıda görücü usulü evlilik eleştirilir; gençlerin aile toplantılarında birbirlerini görüp tanıdıktan sonra evlenmeleri tavsiye edilir. Dönemine göre ileri sayılabilecek bu görüşlere rağmen, kadınların özgürlüğü ve hareket sınırları aile kurumunun bekası ile belirlenmiştir. Aynı dergide yazan bazı kadınlar bile, “cinsel hayattaki serbestliğin önceki dönemlere kıyasla artmasını, kadınların eşlerini seçmek için aktif olmaya başlamalarını” eleştirir, bu gibi davranışları “erkekleşme” olarak niteler (s. XXXII). Yine aynı dergi kadınlara giyim kuşamları konusunda, kıyafetlerde cilt renklerine uyum için hangi renkleri seçmeleri gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunur (Talay-Keşoğlu, 2005, s.5). Dönemin adı geçen sosyologlarından ve Türk Kadını Dergisinin yazarlarından Edhem Nejdâd’ın “Ev Sâhibesi Olursam Ne Yapacağım” başlığı ile kaleme aldığı yazıda Türk kadınlarına şu tavsiyesi güzel bir örnektir (Talay-Keşoğlu, 2005):

*Ben ev hanımı olduktan sonra da dâimâ süslü olmak istiyorum.
Maamâfih şuna da kaniyim ki ev sâhibesi hanıma sâde, ağır, kibâr, nezîh
tuvalet yakışır... Viyana’nın, Paris’in sokak ve şantan tuvaletinin bir aile
tuvaleti olmasını hiçbir vakit muvâfık görmem (s.145).*

Kısacası, Türk kadını eğitimli, bakımlı, tutumlu, ideal anne ve eş olmak durumundadır. Ne var ki, Türk Kadını dergisinde alt sınıftan kadınların savaş koşullarında nasıl ayakta kaldıklarına yer verilmemiştir. Türk Kadını dergisi kadınların özgüleşme taleplerine orta-üst sınıf kadınların bakış açısıyla yaklaşmıştır. Daha ziyade orta sınıf gençlerin sanal ortamda buluşma mecralarından olan Ekşi Sözlük’te de, benzer bir biçimde, Türk kızına tavsiyelerde bulunan eril dil sayesinde cinsellik, güzellik, beden temalarının ön plana çıktığı bir yazışma sürdürülür. Türk kıızı giyinmesini bilmediği için eleştirilir. Karşı cinsle iletişim kurmada zorluklar çıkardığı için eleştirilir. Ne var ki Cumhuriyet tarihinin ilk dönemlerinden farklı olarak, 2000’li yıllarda daha fazla cinsel özgürlüğünü eline alması beklenen Türk kıızı, ne istediğini bilmez tavrı yüzünden, mahalle baskısını şikâyet ettiği için eleştirilir. Zaman, zaman kendisini belli eden dişi dil bütün bu suçlama ve eleştirilere savunma psikolojisi içinde cevap verir. Türk kıızı zor durumdadır. Çünkü eril dil bir yandan, “evlenirsek karım, evimin direği olacaksın, ben sana dokunamam” demektedir. Öte yandan, aynı erkek “çok nazlanma, cinsellik

olmadan ilişki olmaz” demektedir. Bir üçüncüsü ve en kötüsü, Türk kızına tecavüz ettikten sonra dahi, “sen zaten bakire değildin ki” diyebilmektedir. Yazışmada yer alan kadın öznelerin yanı sıra, bazı erkek özneler Türk kızına fazla yüklenildiğinin ve ortaya çıkan çelişkilerin farkındadır. Onlara göre Türk erkeği neyse, Türk kıza da odur. Türk kızından hem “hanım kıza” olması, hem de ilişkilerde inisiyatif alması beklenecekse, Türk erkeğinden de hem nazık, hem de girişken olması beklenecektir. Belirsizlik o duruma gelmiştir ki, kadın erkek eşitliği adına, artık erkekler toplu taşıtlarda kadına yer vermemektedir.

KARŞILIKLI BELİRLENEN “TÜRK KIZI” VE “TÜRK ERKEĞİ” İMGELERİ

Demez (2005), “Kabadayıdan Sanal Delikanlıya Değişen Erkek İmgesi” adlı çalışmasında erkek imgesini konu edinen bir araştırmanın kadına tersten bakış anlamına geleceğini söyler. Çünkü, “...birinin konumu diğerinin duruşuna göre belirlenir” (Demez, 2005, s.20). Bu çalışmada, genellikle üniversite mezunu olan ve profesyonel işlerde çalışan erkeklerin dayanışma için oluşturdukları *erkek adam.com* sitesindeki yazışmalar başka sanal sitelerin yanı sıra analiz edilmiştir. Bu sitede yazışan erkekler “kadına bağımlı erkekler olarak değil,

kendine yeten bireyler olarak yaşamak istediklerini...” ifade etmektedir (Demez, 2005, s.189). Bu erkeklere göre, “erkek çocuk yetiştirilme sürecinde yaşamasını sürdümesini sağlayan günlük işleri bile yapmaktan alıkonmakta, kendine yetmesi engellenerek, önce annesine sonra karısına bağımlı duruma getirilmektedir” (Demez, 2005, s.191). Geleneksel rollerinden şikayet eden bu erkekler, kadınların şefkat ve sevgi beklediklerini söylediklerini, ama gerçek yaşamda bu davranışların tersini sergileyen maço davranışlı erkeklerle birlikte olmayı tercih ettiklerini dile getirmektedir. Demez (2005, s.195) bu cümleyi şöyle yorumlamaktadır: “... erkekler maço olmak istemezler ama kadınlar onları bu yola iterek, kendilerini de erkekleri de içsel çatışmalara sürüklüyorlar”. Ekşi Sözlükte de Türk erkeğinin aslında kültürel kodlar yüzünden mağdur durumda olduğunun altı çizilir. Sözlükteki eril dile göre, “Türk Kızı” bir yandan özgür olduğunu ilan eder; öte yandan ise hesabı erkeğin ödemesini bekler. Erkek kadını rahat ettirmeli görüşündedir. Erkeğinin arabalı olmasını bekleyen “Türk Kızı” bir yandan da erkeğinden sertlik bekler. Genç Türk erkeğinin başka bir şikayeti de Türk kızının ilişki kurmada inisiyatifi sürekli erkeğin almasını beklemesidir. Connel’a (1998, s.249) göre, hegemonik erkeklik ile kadınların beklentilerinin uyuşması söz konusudur. Kadınlar farkında olmadan alışık oldukları ataerkil değerleri koruyabilmekte, ya da yeniden üretebilmektedir. Kadınlar erkekler gibi rekabete giremez ve seçilmeyi bekler. Genç Türk erkeği bir taraftan “özgürce” cinsel tatmin ve şefkat duygularını paylaşacağı ideal kıza ararken, öbür taraftan günün birinde annesinin tasvip edeceği bir Türk Kızı ile evleneceğinin de beklentisi içindedir. Gane, evliliğin tutkuyu dizginleme işlevini yerine getirerek erkeği huzursuzluktan kurtardığını dile getirmektedir. Evlilik erkeklerin zihinlerinin dağılmaması ve düzenli bir yaşam için gereklidir (Gane’den aktaran Demez, s.105). Dolayısıyla evlilik ve aile her iki cins için mutluluk kaynağı olmanın ötesinde özellikle erkek için gerekli bir kurumdur. Kandiyoti (1998, s. 109-110) Türk toplumunda kadın erkek ilişkileri bağlamında bir çifte söylemin geçerli olduğuna vurgu yapar. Şöyle ki, korumacı ve kontrolcü geleneksel erkeklik modernleşmeci paradigma tarafından kadının ezilmişliği olarak algılanır. Aynı zamanda da “popüler söylem” erkekliğe atfedilen bu değerleri idealize eder. Kandiyoti’ye göre Türk toplumunda hegemonik erkeklik bu çifte söylem tarafından belirlenmektedir. Yumul’a (2000, s. 42) göre, bu çifte söylemin bir tarafı eksik kaldığı zaman Türk toplumundaki hegemonik erkeklik kırılmağa başlamaktadır. Yumul Türk toplumunda “dışı Batılı, içi Doğulu” ya da “melez erkek” idealinin hâkim olduğuna vurgu yapar. Örneğin, bu erkek kadının dışarıda çalışmasını kabul eder ama ev içinde karısına yardım etmez. Özbay (2013, s.188) ise, “Türkiye’de Hegemonik Erkekliği Aramak” adlı makalesinde Türkiye’de hegemonik erkekliği tespit etmenin değil, “farklı erkekliklerin hangi doğrultularda yaygınlaştığını ya da kuvvet kazandığını anlamaya çalışmanın” daha yerinde bir sosyolojik uğraş olacağından bahseder.

SON SÖZ YERİNE: ERİL DİLİN KURDUĞU SEMBOLİK İKTİDAR

Erkekliğin kurduğu iktidar biçimleri üzerine az tartışılmıştır. Oysa erkeklik, farklı ortamlarda, kadınlığı kontrol ederek, disipline ederek, terbiye ederek ve eğiterek iktidarını kalıcı kılmaya çalışmaktadır. Bu makalede, Osmanlı’nın son dönemlerinden bu yana, doğubilimci ve batıbilimci söylemlerin etkisinde ve günümüzde sanal ortamda “Türk Kızı” ya da “Türk Kadını”nın nasıl olması gerektiği üzerine bitmez tükenmez tartışmalar içinde olan eril dilin hâkimiyetine dikkat çekilmiştir.

Ekşi Sözlük'te eğitimli, orta sınıf gençler arasında yer alan tartışma, eril dilin dışı cins üzerinde nasıl sembolik bir iktidar kurmaya çalıştığına örnek olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Sanal ortamda konuşma dili, özellikle erkekler arasında, argo kullanımını da içermektedir. Dolayısıyla, bu mecrada tartışılırken zaman, zaman aşağılanan dışı cins imgesi üzerinden sembolik bir şiddet üretilmektedir. Sözlükte tartışan erkek öznelerin ve bazı kadın öznelerin farkında olmadan ürettikleri sembolik şiddet, toplumda erkek iktidarını pekiştirmekte dolaylı da olsa rol oynamaktadır. “Türk Kızı”, ya da “Türk Erkeği” deyimleri dışı ve eril cinsi homojenleştirici bir işlev gördüğü için sorunludur. “Türk Kızı”nın ‘ötekisi’ ‘Batılı Kız’ olagelmıştır. Bu bağlamda ataerkil cinsiyet rejimi iktidarını doğubilimci söylemi kullanarak yeniden üretelemiştir. Buna karşılık Türk erkeği nadiren sorgulanmış ve “Batılı Erkek” Türk erkeğinin ötekisi olarak düşünülmemiştir. Batibilimci söylem, Batı imajının kentsoylu özelliğini mutlaklaştırarak, Doğubilimci söylemin homojen “Doğu” imajını kurgulamasına yardımcı olmuştur. Dolayısıyla, Doğubilimci söylem, Batibilimci söylem ve hegemonik eril dil iç içe geçerek, “Türk Kızı” imajı üzerinden bir ötekileştirme gerçekleştirmekte ve dışı cinsin erkek cinsinden daha aşağıda konumlanmasına ve değersizleştirilmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arlı, A. (2004). Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin, İstanbul: Küre.
- Baudrillard, J. (1997). Tüketim Toplumu. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Chakrabarty, D. (1992). The Death of History? Historical Consciousness and the Culture of Late Capitalism. *Public Culture*: 4/2, 47-66.
- Chatterjee, P. (1986). Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse, London: Zed Books.
- Connel, R. W. (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar, Cem Soydemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Demez, G. (2005). Kabadaydan Sanal Delikanlıya Değişen Erkek İmgesi, İstanbul: Babil.
- Giddens, A. (1992). The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies, Cambridge: Polity.
- Kandiyoti, D. (1998). Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar. Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, (derl.) Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mahir-Metinsoy, E. (2010). Kadın Tarihi Araştırmaları Açısından Türk Kadını Dergisi. Türk Kadını (1918-1919), (hazırl.) Birsen Talay Keşoğlu ve Mustafa Keşoğlu, İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.
- Nadel-Klein, J. (2003). Occidentalism as a Cottage Industry: Representing the Autochthonous ‘Other’ in British and Irish Rural Studies. *Occidentalism. Images of the West*, (ed.) James G. Carrier, Oxford: Clarendon Press.
- Nira-Yuval, D. (1997). Gender & Nation, London: Sage.
- Özbay, C. (2013). Türkiye’de Hegemonik Erkekliği Aramak. *Doğu Batı. Toplumsal Cinsiyet*, 63, 185-204.
- Ryan, L. (2002). Flappers & Shawls: The Female Embodiment of Irish National Identity in the 1920s. Women as Sites of Culture. *Women’s Roles in Cultural Formation from the Renaissance to the Twentieth Century*, (ed.) Susan Shifrin, Aldershot: Ashgate.
- Said, E. (1978). Orientalism, New York: Vintage Boks.
- Talay-Keşoğlu, B.ve Keşoğlu, M. (2010). Türk Kadını (1918 – 1919), İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi.
- Turner, B. S. & Rojek, C. (2001). Society & Culture. Principles of Scarcity & Solidarity, London: Sage.
- Turner, B. S. (2002). Oryantalizm, Globalizm ve Postmodernizm, İbrahim Kapaklıkaya (Çev.).

İstanbul: Anka Yayınları.

‘SINIR’DA KADIN OLMAK

Latife AKYÜZ¹

ÖZET

Bu çalışmada, sınır bölgelerinde, sınır ekonomisiyle ortaya çıkan yeni toplumsal dinamiklerin bu bölgelerde yaşayan kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiği ve bu kadınların yaşamlarında ne tür farklılıklar yarattığı Türkiye-Gürcistan sınırındaki Hopa ilçesi örneği üzerinden değerlendirilecektir. Çalışmanın temel argümanı, sınır bölgelerinin kendine özgü ekonomik faaliyet biçimlerine sahip olduğu – kaçakçılık ya da sınırötesinden gelen kadınlar üzerinden ortaya çıkan eğlence sektörü gibi- ve bu ekonominin etkilerinin en açık biçimiyle etnik grupların ve toplumsal cinsiyet gruplarının grup içi ve gruplararası ilişkilerinde izlenebileceğidir. Bu çalışma, 2007-2011 yılları arasında Hopa merkez, Sarp sınır köyü ve Kemalpaşa ilçesinde yapılmış 52 kaydedilmiş ve sayısız kayıt altına alınmamış derinlemesine mülakata, odak grup görüşmelerine ve görüşmecinin gözlemlerine dayanmaktadır. Çalışmada hem yerel kadınların hem de sınırın diğer tarafından gelen göçmen kadınların deneyimleri kendi anlatıları üzerinden ve sınır çalışmaları içerisindeki toplumsal cinsiyet tartışmaları ışığında analiz edilecektir. Sınır ekonomisinin toplumsal cinsiyet ve etnik gruplarla kesişme noktaları ve bu kesişme noktalarında ortaya çıkan yeni eşitsizlikler tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Sınır Ekonomisi, Toplumsal Cinsiyet, Etnik Grup

ABSTRACT

In this study, how the new Dynamics that appear with the border economy experienced by women who live in these regions and what kind of differences are occurred in their daily life with this economy will be explained. Main argument of this study is that border regions have economic activities unique to themselves- smuggling, entertainment sector based on sex worker come from other side of border- and this economy reflects itself in the intra-group and intergroup relations of ethnic groups and gender. This research is based upon 52 recorded (voice recording and note taking) and countless unrecorded interviews that were conducted at different times between the years 2007-2011, at central Hopa, the border village of Sarp and the district of Kemalpaşa and the observations of the interviewer. In this study, both the experiences of local women and the migrant women coming from other side of the border will be analyzed with the narratives and in the light of gender discussions in border studies. Then new equalities that appear with the intersection of gender and ethnicity with border economy will also be analyzed.

Keywords: Border, Border Economy, Gender, Ethnic Groups

GİRİŞ

Sınırların bir akademik disiplin içerisinde tartışılmaya başlanması Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllara denk gelmektedir. Genellikle politik coğrafyacılar tarafından ve ulus-devlet tartışmaları ve egemenlik, ulusal kimlik, vatandaşlık gibi kavramlar üzerinden devam eden tartışmalar son 30 yılda yeni boyutlar kazanmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılıp, ikili dünya düzeninin sona ermesiyle ortaya çıkan yeni devletler sınırların ideolojik ve kültürel boyutlarını tartışmaya açmıştır. Avrupa Birliği’nin genişleme politikaları ve yeni devletlerin vatandaşlarının kültürel entegrasyonu gibi konular gündeme oturmuştur. Sınır bölgeleri artık sadece ulus-devletlerin egemenlik alanlarını belirleyen çizgiler değil, kültürlerin karşılaştığı, çatıştığı, sosyal ve kültürel kimliklerin yeniden kurulduğu yaşayan mekânlar olarak ele alınmaya başlanmış ve kültür, kimlik, yer/mekân gibi kavramlar sınırdaki görünüşleriyle tartışmaya açılmıştır. Türkiye-Gürcistan sınırının geçişlere yeniden açılması da bu politik gelişmelerin bir sonucudur.

¹ Arş.Gör., ODTÜ, Sosyoloji Bölümü, latife@metu.edu.tr.

TÜRKİYE-GÜRCİSTAN SINIRI

Hopa ve çevresi tarih boyunca hep sınır savaşlarına maruz kalmış bir bölgedir. Son olarak 1921 yılında imzalanan Kars Antlaşması ile Hopa Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliğinin sınırı iken, SSCB'nin dağılma sürecinin ardından 1991 yılında Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle de Türkiye-Gürcistan sınırı haline gelmiştir. 1937-1988 yılları arasında tüm geçişlere kapatılmış olan bu sınır, 1988 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan neoliberalizm dalgasının bir sonucu olarak yeniden araç ve yolcu geçişine açılmıştır. Bu çalışmada, 1988 yılında sınırın yeniden açılmasından sonraki süreçte yaşananlara odaklanılmıştır.

Türkiye-Gürcistan sınırı hem bölgedenin politik arenasında meydana gelen gelişmelerin ve hem de sınır bölgelerinin kendine özgü yaşamının izlenebileceği bir yer olmuş ve 1921 yılında sınırın çizilmesinden günümüze kadar olan süreçteki politik ve sosyal gelişmeleri ve değişimleri yansıtmıştır. Sarp Sınır Kapısı Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan "Uluslararası Kara Taşımacılığı Anlaşması" gereğince 31.08.1988 tarihinde trafiğe açılmıştır.

Bu sınır sadece iki ülke arasına çizilmiş bir sınır değil, aynı zamanda iki farklı ekonomik ve ideolojik düzen arasına çizilmiş bir sınırdır. 1988 yılında sınırın yeniden açılması, sınırın her iki tarafında da o güne kadar görülmemiş bir hareketliliğe yol açmıştır. İnsanlar çeşitli nedenlerle ve en çok da ellerinde varolan eşyaları satmak üzere sınırı aşmış Hopa'ya gelmiş ve Rus pazarları ve bavul ticaretiyle başlayıp, eğlence sektörünün doğusuna kadar sürecek yeni ekonomik yaşam hem Hopalılar hem de sınırın diğer tarafından gelenler için başlamıştır. Sınırın diğer tarafında yaşanan dönüşümün de bir göstergesi olarak açılan bu kapı onlar için aynı zamanda kapitalizme açılan kapı olmuştur. Bağımsızlığını yeni ilan etmiş yoksul bir ülkenin vatandaşları, altüst olmuş bir ekonomik ortamın neden olduğu yoksulluktan kurtulma yolunu sınırın bu tarafına geçip, elinde ne var ne yoksa satmakta bulmuş ve Hopa'dan Trabzon'a uzanan Rus pazarları böylece ortaya çıkmıştır.

Çok kültürlü ve çok etnikli bir yapıya sahip olan Hopa'da ekonomik, kültürel ve sosyal yaşamda en etkili ve en fazla nüfusa sahip olan iki grup vardır. Bunlar Lazlar ve Hemşinlerdir. Bu çalışmada bu nedenle bu iki grup değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın temel argümanı, sınır bölgelerinin kendine özgü ekonomik faaliyetlere sahip olduğu ve bu ekonominin kendini en çok etnik grupların ve toplumsal cinsiyet gruplarının grup içi ve gruplararası ilişkilerinde yansıttığıdır. Yukarıda bahsettiğimiz iki etnik grubun sınır ekonomisiyle ortaya çıkan süreçleri nasıl deneyimledikleri bu çalışmada ele alınmamış, kadınların deneyimleri tartışılmıştır. Ancak kısaca söylemek gerekirse, bu gruplar arasında varolan kültürel sınırlar devam etmekle kalmamış, sınırın yarattığı yeni sosyal ve ekonomik dinamikler, bu iki grup arasında yeni ötekileştirme söylemleri ortaya çıkarmıştır. Etnik grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde yaşanan bu durum, toplumsal cinsiyet gruplarının ilişkilerinde de benzer bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki dinamikler çok boyutlu, çok katmanlı ve birbirleriyle iç içe geçmiş bir ilişki yapısı ortaya çıkarmıştır.

SINIR'DA KADIN

Hopa'da sınırın yarattığı kaotik süreçleri en fazla hissedenler kadınlar olmuştur. Burada hem yerel-Hopa'lı kadından, hem de sınırın diğer tarafından çalışmak ya da yerleşmek üzere Hopa'ya gelen göçmen kadından bahsetmek gerekmektedir. Bu kadınların süreci deneyimleme biçimleri elbette ki birbirinden farklı olmuştur. Ancak en temelde hepsi için ortak olan ve şiddet, ezilmişlik ve yoksayılma üzerine kurulmuş bir yaşam ortaya çıkmıştır. Hem yerel kadının hem de göçmen kadının hayatını belirleyen şey 'eğlence sektörü' olmuştur. Seks işçisi olarak gelen göçmen kadın, bu sektörün temel bileşeni iken ve sektörün yarattığı sömürü ve eşitsizlikten doğrudan etkilenirken, yerel kadın kocasının eğlence sektörüne girişi ve 'öteki' kadınla ilişki kurma biçimi üzerinden etkilenmektedir. Yerel kadının kocasıyla, ailesiyle ve çocuklarıyla kurduğu ilişkileri ve sosyal yaşamdaki statüsü yeniden belirlenirken, göçmen kadının daha somut bir biçimde 'bedeni ve can güvenliği' sözkonusu olmaktadır. Özellikle sınırın ilk açıldığı zamanlarda, henüz bir sektöre dönüşmemişken, sınırın diğer tarafından seks işçisi olarak gelen kadınlara karşı şiddet, dağa kaldırma, para vermeden cinsel sömürü aracı olarak kullanma olayları yaşanmıştır. Dövülme, tecavüze uğrama vakaları da ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise kuralların bulunduğu, kadınların görece daha güvenli ortamlarda (oteller gibi)

çalıştırıldığı bir sektöre dönüşmüştür. Bu kadınlar, üzerinden para kazanılabilir bir meta haline gelmiştir. Fuhuş, izbe evlerden, kötü otellerden daha sistematik işleyen bir sektöre dönüşmüştür.

Sınır ekonomisine dahil olma biçimleri yereldeki kadınla, dışarıdan gelen ‘göçmen’ kadın için çok farklı bir yol izlemektedir. Dışarıdan gelen kadın bu ekonominin ‘belkemiği’ olurken, Hopa’lı kadın bu ekonomiye dahil olamadığı gibi, bunun tüm etkilerini kendi yaşamında, eşiyle, ailesiyle ya da çocuklarıyla olan ilişkilerinde deneyimlemektedir. Özellikle daha önce köyde yaşamış, köy yaşamında söz sahibi olan ve aile ekonomisinde önemli bir rol oynayan kadınlar, şehir merkezine göç ettikten sonra, ailedeki söz haklarını büyük oranda yitirmişlerdir. Ekonomik ilişkilerde atıl duruma düşen kadınlar, ev içinde de sadece evislerini yapan, çocuklara bakan ve kocasının eve para getirmesini bekleyen bir konuma gerilemişlerdir. Çay üretimine ve köydeki diğer üretimlere bağlı olan aile ekonomisi, sınırın açılmasından sonra bu niteliğini kaybedip sınır ekonomisine bağlı hale gelmiştir. Dolayısıyla kadının çay üretimindeki emeği açığa çıkmış ama sınır ekonomisine de dahil olamamıştır.

Kandioti (1988:7)’ye göre kadının statüsünün üretime katkısı üzerinden değiştiğini iddia etmek basit bir ekonomist yaklaşımıdır ve Türkiye’de kadının ailedeki yerini belirleyen temel etmenler doğurganlık, yaş, taze gelin olmak ya da kaynana olmak gibi ekonomi dışı etmenlerdir. Bu aile ilişkilerinin ekonomiden bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir ona göre ama bu ekonominin yerel yapılarla etkileşimi gözardı edilmemelidir. Ancak bu ‘basit ekonomist’ yaklaşım bizim örneğimizde kadının ailedeki yerinin belirlenmesinde temel etmen olmuştur. Hopa’lı kadın sınır ekonomisinin yarattığı ekonomik faaliyetlere katılamadığı ve topladığı az miktardaki çayın ekonomik değeri olmadığı için hem eşiyle olan ilişkisinde hem de geniş aileyle devam eden ilişkisinde varolan söz hakkını kaybetmiştir.

Hopa’da sınırın açılmasından sonra ortaya çıkan bu yeni sosyal dinamiklere kadınların uyum sağlama yollarını anlamak ve ortaya çıkan yeni mağduriyetleri değerlendirmek için yine Kandiyoti’nin ‘ataerkil pazarlık’ kavramına bakmakta yarar vardır. Kandiyoti’ye (1988:13) göre,

Bütün egemenlik sistemlerinde olduğu gibi erkek egemenlik sistemlerinin de hem koruyucu hem de baskıcı öğeleri vardır ve her sistem içinde kadınların da kendi güç ve özerklik kaynakları mevcuttur. Dolayısıyla onları eziyormuş gibi görünen sistemlere kadınlar da erkekler kadar bağlı olabilir. Ancak “ataerkil pazarlık”lar birtakım karşılıklı beklentilerin yerine getirileceği varsayımına dayanır ve bu beklentilerin niteliği toplumdaki topluma değişebilir.

Evlerine hapsedilen Hopa’lı kadınların pazarlığı ise, kocasının evini geçindirecek parayı kazanmasına karşılık, sınır ekonomisinin yarattığı herhangi bir ticaret biçimine girmesine gözyummak ve bunun sonuçlarını kabullenmek olmuştur.

Karadeniz Bölgesindeki kırsal dönüşüm, Kandiyoti’nin dediği gibi erkekler arasındaki tabakalaşmayı derinleştirmiş, sınırın açılmasıyla farklı bir boyut kazanan bu değişim süreci aynı zamanda kadınla erkek arasında varolan eşitsizlikleri de derinleştirmiştir. Kadının varoluşu erkeğin sınır ticaretinin yarattığı koşullara dahil olma biçimine göre şekillenmeye başlamıştır. Kırsal yaşamında üretim sürecine katılarak ya da bu sürecin tamamını yüklenerek elde ettiği söz hakkından da şehirde evlere mahkûm edilerek mahrum bırakılmıştır.

Geleneksel, toprağa dayalı ataerkil sistemin çözülüşü, Kandiyoti’ye göre (2011:50) her ne kadar kadınları özgürleştirici bir potansiyele sahip olsa da, bu sadece bir potansiyel olarak kalmakta, “kadınlar geleneksel uğraşlarından kopup boş zaman sahibi olmaya başladıklarında, üretken üyeler olarak topluma girmektense, gösterişçi tüketim yoluyla erkekler için bir ‘prestij simgesine’ dönüşmektedirler. Üstelik bizim örneğimizdeki gibi, sınırın diğer tarafından gelen ‘bakımlı, güzel giyimli, genç’ kadınların seksişçisi olarak ortamda bulunduğu durumda işler zorlaşmakta eşitsiz bir rekabet ortamı ortaya çıkmaktadır. Bu ortamda erkeği için bir ‘prestij simgesi’ haline gelebilmek neredeyse imkansız olmaktadır. Kadınlığını bu göçmen kadınlara göre yeniden tanımlamak ve buna göre kurmak zorunda kalmaktadır. Ya daha güzel giyinerek, daha güzel görünerek, kocasının cinsel ihtiyaçlarına daha fazla cevap vererek kocasını evde tutmak ya da kocasını başka kadınlarla paylaşmaya razı olmak zorundadır. Bugün Hopa’daki kadınlara dayatılan durum budur. Kadınlar kocasının sınır ticaretinden kazandığı paraya mahkûm duruma gelmiş, eve getirilen bu paraya karşılık

çoğunlukla ‘kadınlıklarından’ vazgeçmişlerdir. Kandiyoti (2011:126) ‘sınıf, kast ve etnik kökene bağlı olarak çeşitlilik sergileyebilen herhangi bir verili toplumda, kadınların hayat stratejilerini içinde buldukları sistemden kaynaklanan bir dizi somut zorunluluk çerçevesinde kurduklarını ileri sürmüş ve bunlara *ataerkil pazarlık* terimini yakıştırmıştır. Ona göre ataerkil pazarlık;

İki cinsiyetin de uzlaştığı ve rıza gösterdiği ama bununla birlikte karşı koyulabilen, yeniden tanımlanabilen ve gözden geçirilebilen cinsiyet ilişkilerini düzenleyen bir kurallar dizisinin varlığına işaret eder. Bu ataerkil pazarlıklar, hem kadınların öznelliklerini hem de farklı bağlamlarda toplumsal cinsiyet ideolojisinin niteliğini saptamakta güçlü bir etki yaparlar. Aynı zamanda kadınların aktif ya da pasif direnişinin hem gerçek hem de potansiyel biçimlerini etkilerler. En önemlisi, ataerkil pazarlıklar tarih dışı ya da sabit değildirler; toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden müzakeresi ya da mücadele için yeni alanlar açan tarihsel dönüşümlere açıktırlar.

Kadınların değişen ataerkil ilişkiler içerisinde ‘pasif direnişi bu ataerkil pazarlık çerçevesinde kendi paylarını istemek biçimini alır: ‘itaat, uyumluluk ve erkek onurunun aslında kendi saygın davranışlarına bağlı olduğunun onaylanması karşılığında korunma ve güvence’ (Kandiyoti; 2011:139).

Kalaycıoğlu ve Tılıç (1988:235), ev hizmetinde çalışan kadınlar üzerine yaptıkları araştırmalarında, kadının iş yaşamındaki durumunu ele alırken sadece kapitalizm ya da ataerkillik gibi egemenlik ilişkileri içerisinde değerlendirmenin çoğunlukla kadını bir birey olarak yok saymaya neden olduğunu söylemektedirler. Bir birey olarak kadın Kalaycıoğlu ve Tılıç’a göre,

[T]üm ideolojik etkileri kendi potasında yoğurup, olayları, ilişkileri ve ortamı kendi koşullarına uygun ve kendini daha mutlu kılacak stratejiler saptamasıdır. Üstelik bu, bireyin her gün, her an sürekli yaşadığı bir meşrulaştırma sürecidir. Bu meşrulaştırma süreci, kadının aile ve toplum içindeki konumunun belirlenmesindeki ana etkidir.

Her gün kocasının başka bir kadınla birlikte olduğunu bilerek yaşamak ve bunu kabullenmek için Hopa’lı kadının da bir meşrulaştırmaya ihtiyacı vardır. Bunu kimi zaman görmezden gelerek yaparken, kimi zaman da bildiği halde çocukları için kaldığını söyleyerek meşrulaştırmaktadırlar. Bu söylemler, kadının sınırdaki ekonomik yaşamın ortaya çıkardığı koşullarla başetme yöntemi, ataerkiyle yaptığı bir pazarlıktır. Bir taraftan köyden kente göç ederek köydeki birçok ağır işten kurtulmuş, ekonomik olarak daha iyi koşullarda yaşamaya başlamıştır ancak bunun için kadınlığından vazgeçip, çoğu zaman sadece bir anne olarak hanede varlığını devam ettirmek zorunda kalmıştır.

Erman’ın (1998:211)’in da belirttiği gibi köyden kente göç, köy kadınları için arzulanan, büyük beklentiler içeren, daha iyi, daha rahat bir yaşantı vaadini taşıyan bir olgudur. Kent bu kadınlar için;

[K]ocasının aile ve akrabalarının baskısından uzaklaşabileceği, çocukları ve kocasından oluşan kendi ailesini kurabileceği, köyün ağır işlerinden, hem evde hem tarlada ‘köle’ gibi çalışmaktan kurtulabileceği, kocanın ‘kazak’lığının yumuşayabileceği, ayrıca çocuklarının eğitim olanaklarına kavuşacakları, ailenin kentin sağlık ve diğer hizmetlerinden yararlanabileceği bir ortamdır.

Köyden ilçe merkezine göç eden Hemşinli kadınlar da kayınvalideleri ve kayınbabalarıyla birlikte yaşamak zorunda oldukları, hem çay bahçesinde hem tarlada çalışıp hem de eviçi işleri yapmak zorunda kaldıkları bir köy yaşamından kurtulmuşlardır. Ancak büyük şehre değil, ilçe merkezine göçmüş olmak mekân kullanımlarını kısıtlamış, üstüne bir de sınır ilçesinde olmanın yarattığı ve yukarıda bahsettiğimiz sorunlarla da başetmek zorunda kalmışlardır. Belki de merkezde karşılaştıkları bu sorunlar nedeniyle, görüşme yaptığım kadınlar köy yaşamına duydukları özlemi sıklıkla dile getirmişlerdir.

Sınırdaki ekonomik yaşamın ortaya çıkardığı yeni yaşam dinamiklerini tartışırken, Hemşinli kadınlarla Laz kadınların süreci deneyimleme biçimlerindeki farklılıklara da değinmek gerekmektedir. Çünkü sınırla beraber köyden şehir merkezine göç etme durumu Hemşinli kadınlar için söz konusu olmuştur. Eğitim almamış, hayatı boyunca da sadece çay ve tarla işlerinde çalışmış Hemşinli kadınların karşısına merkezde kendilerine göre daha eğitilmiş, ‘şehirli’, onların söyleyişiyle “sosyete” Laz kadını çıkmıştır. Üstelik buna bir de, sınırın diğer tarafından gelen kadınlar eklenince bu

hiyerarşide Hemşinli kadın en altta kalmıştır. Eşlerinin sınır ticaretinden daha fazla para kazanması, aile ekonomisinin düzelmiş olması onların sosyal yapıda en altta olma durumunu çok da değiştirmemiştir. Sınırla birlikte ortaya çıkan ve Hopa'ya ve daha doğrusu Karadeniz sahiline genellenebilecek bir gerçeklik de, kadının içine düştüğü bu durumun, tuttuğunu koparan, güçlü ve söz sahibi Karadeniz kadını anlayışının yıkılmış olmasıdır. Elbette ki sınırdan önce kadınlar çok rahat koşullarda, evin içinde kocalarıyla eşit bir ilişki sürdürmemişlerdir ancak kadınların üretim sürecinde yer almaları onlara bazı durumlarda söz hakkı sağlamıştır. Sınırın açılması kadın için zaten çok az olan bu alanı da ellerinden almıştır. Bugün, çalışma olanaklarının olmaması, topladıkları çayın da ekonomik olarak bir getirisinin kalmamış olması bu kadınları evlere hapsedmiştir.

Laz ve Hemşinli kadınların sınır ekonomisiyle ilişkisi ve bu ekonominin ortaya çıkardığı dinamiklerden etkilenmesi dolaylı bir biçimde, kocalarının bu ekonomiye giriş biçimine bağlı olarak şekillenmektedir. Bu etkilenme biçimleri, Laz ya da Hemşinli olmaya yani etnik kimliğine ve kocasının bu ekonomik ilişkilere hangi biçimde girdiğine bağlı olarak değişmektedir. Laz kadınlar, bu ekonomik ilişkilerin sonuçlarından daha farklı bir biçimde etkilenmiştir. Çünkü Laz erkekler toprak sahibi olmaları avantajını kullanarak büyük otel sahibi olmuş ya da zaten dükkân sahibi oldukları için esnafılık yapmaya devam etmişlerdir. Gümrük şirketlerini Hemşinliler kurmuş ya da tır sahibi Hemşinliler olmuşken, Lazlar Esnaf ve Sanatkârlar Odası başkanlığı ya da Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı yapmışlardır, yani resmi kurumlarda, daha 'temiz' işlerde çalışmışlardır. Dolayısıyla sınırın diğer tarafına yapılan küçük ölçekli ticaretle, şoförlükle ya da eğlence sektöründeki gene küçük ölçekli işlerle uğraşmamışlardır. Fuhuş için bu mekânları işleten olmamış, dolayısıyla da Laz kadınlar bu sektörlerden sistematik bir biçimde değil, daha çok kocalarının seks işçileriyle kurduğu bireysel ilişkiler üzerinden etkilenmişlerdir. Oysa Hemşinli kadınlar için süreç tam tersine bir biçimde işlemiştir. Üstelik Hemşinli kadının sadece çekirdek ailesi değil, geniş ailesi yakın akrabaları da bunlardan etkilenmiştir. Çünkü Hemşinli erkekler, sınırın açılmasından önce de yaptıkları şoförlük mesleğini sınırın açılmasından sonra daha da arttırmış, aile ve akraba yardımlarıyla kamyonlarını tır'a çevirerek işin sadece çalışanı değil sahibi haline de gelmiştir. Ayrıca Hopa merkezdeki daha küçük mekânlarda bar, lokanta, küçük otel sahipliği yaparak eğlence sektörünün tüm alanlarında kendini var etmiştir. Sınırın diğer tarafındaki kadınlarla hem sınırın diğer tarafında hem de Hopa'da ilişki kurmuş ve Hemşinli kadın bu kadınlarla kurulan ilişkilerin etkilerine sürekli olarak maruz kalmıştır. Sınır ilk açıldığı zamanlarda yükselen boşanma oranları zaman içerisinde düşüşe geçmiştir. Kadınlar 'yuvalarını bozmamak', 'çocuklarını bırakmamak' için kocalarını terk etmediklerini söyleseler de, bir yandan da kocalarının sınır ekonomisi üzerinden sağladığı ekonomik kazançla daha rahat hayatlar elde etmişlerdir. Kandiyoti (1988)'nin ataerkil pazarlık olarak tanımladığı ve yukarıda ele aldığımız bu durum, Hemşinli kadının sınır ekonomisinin yarattığı bu ilişkiler içerisinde kendi durumunu meşrulaştırma biçimidir.

Hemşinli ve Laz kadının arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bu ayrım, göçmen kadınla karşı karşıya kalındığında, bu kez her ikisi içinde ortak bir durum, bir rekabet ortamı yaratmaktadır. Dışarıdan gelen kadın her ikisinin ortak "öteki"si olmaktadır. Bakımlı, güzel ve eşlerinin kolayca ulaşabildikleri göçmen kadınlarla kamusal alanda biraraya gelmemelerine rağmen, kocalarının bu kadınlarla kurduğu ilişkiler ve erkeklerin bu kadınlara dair anlatıları üzerinden bir karşılaşma gerçekleşmektedir. Şöyle ki, hem Hemşinli hem de Laz erkekler için, eğitilmiş, kültürlü, konuşmayı bilen, bir görüşmecinin dediği şekliyle 'insan ömrünü uzatan' bu kadınların gelmesi kendi kadınlarını da değişime zorlamaktadır. Daha önce 'yiyip, içip, çocuk doğurup şişmanlayan' Karadeniz kadınları erkeklerini kaptırmamak için kendilerine 'çeki-düzen' vermek zorunda kalmışlardır bu erkeklerin söylemlerine göre. Bu kadar eşitsiz bir rekabet ortamı, ataerkil sistemin kadınlara yüklediği sorunlara ve attığı sorumluluklara yenilerini eklemiştir. Üstelik köyden şehir merkezine yakın zamanda göç etmiş ve eğitimsiz bırakılmış Hemşinli kadınlar için bu eşitsizlikler katmerlenmiştir. Şehir merkezine göç ettikten sonra çalışma yaşamında yer bulamayan, köyle ilişkisi de asgari düzeye inen Hemşinli kadınlar için evlerinde oturup 'kocalarını beklemek', gün düzenlemek ve rutin evişlerini yapmak dışında bir yaşam alanı kalmamıştır. Laz kadınlar için ise hep şehirde yaşamış olmaktan, eğitilmiş olmaktan ve dolayısıyla iş yaşamında daha fazla şansa sahip olmaktan kaynaklı bir avantaj ortaya çıkmıştır fakat Hopa'nın istihdam koşulları düşünüldüğünde bunun çok da büyük bir avantaj olmadığını gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Yerel kadın için haksız rekabeti yaratan, bu hikâyenin ‘kötü karakteri’ olarak görülecek göçmen kadının hikâyesi ise bir başka sömürü ve mağduriyet öyküsüdür. Sınırın yarattığı ekonomik ortama farklı biçimlerde katılan bu kadınlar da küresel ekonominin ve ataerkinin kurbanı olmuşlardır. Sınırın açıldığı zamandan günümüze kadar geçen sürede, sınırı geçip gelen ve sınırdaki ekonomik yaşama dahil olan dört farklı göçmen kadın tipinden bahsetmek mümkündür. Bunlar; bavul ticareti için gelen kadınlar, evlenip yerleşen kadınlar, seks işçisi kadınlar ve temizlik, yaşlı ve çocuk bakımı gibi eviçi işlerde çalışmak üzere gelen kadınlardır.

Sınır ilk açıldığı zamanlarda bavul ticareti olarak adlandırılan ve çoğunlukla da günübirlik yapılan ticaret için sınırı geçen ve elindeki ürünleri satıp ülkesine dönen kadınlar hem ‘satıcı’ hem de ‘alıcı’ olarak Hopa’daki ekonomik yaşama katılmışlardır. Bu kadınlar çoğunlukla aileleriyle beraber ve evlerindeki eşyaları satmak üzere gelmeye başlamış, daha sonra ise Karadeniz sahilinden İstanbul Laleli’ye doğru kayan bavul ticaretinin bir parçası olarak devam etmişlerdir.

Sınırın diğer tarafından gelen kadının Hopa’daki günlük yaşama entegre olabilmemesinin en önemli araçlarından birinin evlilik olduğu söylenebilir. Sınır açıldıktan sonra evlenerek sınırın bu tarafına yerleşenlere, hem sahte evlilik yapıp vatandaşlık alanları hem de gerçekten evlenip gelenleri dahil etmek gerekmektedir. Hopa’da sahte evlilik yapıp Türk vatandaşlığını alanların birçoğu Hopa’da kalamayıp çalışmak üzere daha büyük şehirlere gitmişlerdir. Nüfus müdürünün verdiği bilgiye göre, sınırın diğer tarafından evlilik yapıp gelenlerin sayısı 2004 ten sonra düşüşe geçmiştir. Çünkü, 2004 yılına kadar, evlilik yapanlar bir günde Türk vatandaşlığına geçebilmişlerdir. Bu nedenle o dönemde paravan evlilikler çok olduğunu belirten nüfus müdürü, bugün ise vatandaş olabilmek için 3 yıl ikametgah zorunluluğu bulunduğunu ve vatandaşlık işlemlerinin zorlaştırıldığını belirtmiştir. Bu nedenle sınırın diğer tarafından gelen kadınlarla evlenme oranı düşmüş gibi görünmektedir. Ancak bu noktada insanların genelde resmi evlilik yapmadan, nikahsız bir biçimde birlikte yaşadıklarını da belirtmek gerekmektedir. Sınırın diğer tarafından gelen ve evlenip yerleşen bu kadınlar için sürecin farklı zorlukları vardır. Evlenip geldikleri ailelerdeki özellikle yaşlı aile üyeleri isimlerini değiştireği, Türkçe isim koyarak onları sahiplenmeye ya da topluma kabul ettirmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu kadınların kendilerini aileye ve topluma kabul ettirebilmek için din değiştirdikleri de bilinmektedir.

Son dönemlerde sıklıkla bahsedilen bir başka durum ise, temizlik, yaşlı ve çocuk bakımı için sınırı geçen kadınlar olgusudur. Hopa’da artık yaygın bir biçimde evlerde çocuk ya da yaşlı bakımı için gelip çalışan ve çoğu zaman da yatılı olarak kalan Gürcü kadınlara rastlamak mümkündür. Kimileri çocukları için müzik dersleri aldırırken, birçoğu da temizlik ve yaşlı bakımı için bu kadınları evlerine almakta ve bu kadınların birçoğu bu evlerde yatılı olarak kalmaktadır. Bu durum, göçmen kadınlara karşı algıların yumuşamasını sağlayan bir ortam yaratmış aynı zamanda. Sınırın diğer tarafından gelen kadınlar, Hopa’lı kadınlar için artık “yabancı” değildir ve onları evlerinde yatıracak kadar güvenmektedirler. Oysa, sınırın diğer tarafından gelen ‘yabancı’yla kurulan bu ilişki, daha önce de bahsettiğimiz gibi yüzyıllardır birarada yaşayan Laz ve Hemşinli kadınlar arasında kurulamamıştır.

Dünyadaki başka sınırlar ve bu sınırlardaki kadınlar tartışılırken daha çok eğlence sektörüne girmiş ve seks işçisi olarak çalışan kadınlar konu edilmektedir. Hopa içinde durum çok farklı değildir. Bugün, Hopa’da yaşayan kadınlarla, sınırın diğer tarafından gelen seks işçisi kadınların kamusal alanda karşılaşma ihtimalleri oldukça düşüktür. Çünkü kurallar içerisinde, belli mekanlarda, belli sokaklarda ve akşam belli bir saatten sonra yapılan bir ticaret sözkonusudur artık. Seks işçisi kadınların gittiği kuaförlere yerli kadınlar gitmemekte, mümkün olduğunca aynı dükkanlardan alışveriş yapmamaktadırlar. Her ne kadar yerel kadınlar seks işçisi bu kadınlarla iletişim kurmasa da, onlara karşı bir nefret söylemi de yoktur. Burada seks işçisi bu kadınlara yönelik yaklaşımda sol söylemle bir eklemlenme gözlemlenebilir. Bu kadınlar genel olarak çok da “kötü” algılanmamaktadır. Hemen herkeste “onlar da insan”, “öbür tarafta yoksulluk çok, mecburen bu işi yapıyorlar” gibi ortak bir söylem bulunmaktadır. Yerel kadın eve hapsoldüğü için ve dışarıdan gelen kadında yukarıda da belirttiğimiz gibi otellerde hapsoldüğü için bu kadınların karşılaşma ve ilişki kurma olasılıkları oldukça düşük olmaktadır. Ancak yerli kadınlar ailesindeki erkeklerin (eşinin, babasının, ya da oğlunun) bu kadınlarla kurduğu ilişkilerin etkilerini günlük yaşamlarının her alanında deneyimlemektedirler.

Özgen, (2006) Iğdır’da, sınırın diğer tarafından gelen kadınlara dair söylemler üzerinden “kadın bedeni üzerinden ötekileştirilen ve ötekileştiren millet” tartışması yapmaktadır. Iğdır örneğinde Kürtler bu kadınların Türk olduğunu, Türkler ise Kürt olduğunu iddia ederek milliyet üzerinden yeni ötekileştirme söylemleri yaratmaktadırlar. Bizim örneğimizde de sınırın diğer tarafından gelen bu kadınlar üzerinden derinleştirilen bir ayrımcılık vardır. Bu etnisite ile toplumsal cinsiyetinkesiştiği bir diğer nokta olmuştur aynı zamanda. Sınırın diğer tarafından gelen bu kadınlar ‘öteki’, bu kadınlara giden ya da bu kadınların çalıştığı mekânları işleten de bir kez daha dışlanması gereken Hemşinliler olmuştur.

SONUÇ YERİNE

Sarp sınır kapısının 1988 yılında insan ve araç trafiğine yeniden açılması ile başlayan süreç, Hopa’da özellikle kadınların günlük yaşam deneyimlerinde derin etkiler bırakmıştır. Sınır hem köyden kente göç eden Hemşinli kadının, hem Hopa merkezde yerleşik olan Laz kadının ve hem de sınırın diğer tarafından gelen göçmen kadının hayatında yeni deneyimler yaratmıştır. Hiç kimse ne tamamen kaybetmiş ne de kazanmıştır. Kadınlar, çocukları ya da ailesinin bütünlüğünü devam ettirmek için feda ettiği şeyler karşısında özellikle yaşamlarını kolaylaştıracak maddi kazançlar elde etmiş, sınır ekonomisinin yarattığı ekonomik olanaklardan eşî üzerinden de olsa kadınlar da yararlanmışlardır. Buna karşılık toplumsal yaşamlarında yeni kısıtlamalara ve statü kayıplarına maruz kalmışlardır. Bütün kadın görüşmecilerin dile getirdiği bu mağduriyetler ve maruz kaldıkları eşitsizlikler konusunda bireysel bir takım müdahaleler dışında bir çözüm arayışı da yoktur.

Hopa’da sınır ekonomisinin toplumsal cinsiyetle kesiştiği noktada kadınlar için yeni eşitsizlikler ortaya çıkmıştır. Farklı etnik kimliğe sahip olsa da, dışarıdan gelen kadın karşısında ortak bir küçümsenmeye ve aşağılanmaya maruz kalan Laz ve Hemşinli kadın, buna rağmen birbirine yaklaşmamış, birbirlerinin “ötekisi” olmaya ve hatta bu yeni ortama uygun yeni ötekileştirme söylemleri geliştirmeye devam etmişlerdir. Yerel kadın eğlence sektörünün yarattığı ortamda eve hapsolürken, dışarıdan gelen kadın aynı sektörün bir nesnesi, bedeni üzerinden pazarlık yapılan bir metası haline dönüşmüş, o da otellere hapsolmüştür.

Çay toplayan, tarla-bahçe işlerini yapan, çocuklara bakıp, bütün ev işlerini yüklenen Hopa’lı kadınlar, geçmişte geniş aile içerisinde yine de daha fazla saygı görürken, bugün sarf ettikleri emek ‘görünmez’ hale gelmiştir. Üstelik maddi durumu iyi olan ailelerde yaşlı ve çocuk bakımı, ev temizliği gibi işler için Gürcü kadınların çalıştırılıyor olması –eğer bir de koca dışarıda başka kadınlarla birlikte oluyorsa- kadının evde ‘anlamsız bir nesne’ye dönüşmesine neden olmuştur. Üstelik sınırın diğer tarafından gelen bakımlı, genç, cilveli ve kocalarının her an ulaşabileceği seks işçileriyle rekabet etmek zorunda kalmışlardır. Hem evişleri yapmak, çocuklara bakmak, çay toplamak vb. yüzyıllardır üzerlerine yapışmış kadınlık görevlerini devam ettirmek, hem de güzelleşmek, bakımlı olmak ve kocalarını memnun edip evde tutmaya çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu kadar haksız bir rekabet ortamının bu kadar kolay kabullenilmesi acıklı bir durumdur. Üstelik bunun yarattığı sosyo-psikolojik etkilerin kadınlar ve çocuklar için çok daha derin sonuçlar doğuracağı da açıktır. Sınırın ilk açıldığı zamanlarda, çok net rakamlara ulaşmak mümkün olmasa da, boşanma oranlarında çok ciddi bir artış meydana geldiği bilinmektedir. Sınırın diğer tarafından gelen kadınlarla bu tarafta yapılan evlilikler ya da sınırın diğer tarafında yapılan evlilikler, evlilik dışı çocuklar herkesin dile getirdiği ve bugün neredeyse kanıksanmış bir durumdur. Bugün boşanma oranlarında düşüş olsa da aile içindeki ilişkilerde yaşanan çözümler devam etmektedir.

Türkiye’de son yıllarda artan bir biçimde kadınların eşleri, sevgilileri ya da eski eşleri tarafından öldürüldüğü haberleri yapılmaktadır. Sayıları tespit edilemeyecek kadar çok kadın ise yine aynı kişiler tarafından şiddete uğramaktadır. Can güvenliğinin bulunmayışının yanında, kadınların mağduriyetlerin bir başka boyutu ise, ataerkil sistemin kapitalist sistemle kesiştiği noktada ortaya çıkan ve kadının yaşamın ekonomik, sosyal ve kültürel her alanında ezilmesiyle, yok sayılmasıyla ve kamusal alandan dışlanmasıyla sonuçlanan günlük yaşam deneyimleridir. Bu çalışmaya inceleme konusu olan sınır bölgeleri de kendilerine özgü yaşam koşulları nedeniyle bu bölgelerde yaşayan hem yerel hem de göçmen kadınların bu mağduriyetleri fazlasıyla yaşadıkları yerlerdir. Bu bölgelerdeki göçmen kadınların ekonomik yaşamda başat bir rol oynaması (bavul ticareti ya da seks işçiliği yaparak), göçmen kadınların bu varoluş biçimlerinin yerel kadınların hemen bütün yaşam pratiklerini

etkilemesi ve kapitalizmin ataerkiyle kesiştiği noktada kadın olmaktan kaynaklı yaşanan mağduriyetlerin kolayca izlenebilmesine olanak yaratmıştır. Sınır bölgesinde kadın olmak, Türkiye'nin herhangi bir yerinde kadın olmaktan daha farklı zorlukları barındırmaktadır.

Sonuç itibarıyla, bir tarafta evlerine hapsedilmiş yerel kadınların, diğer tarafta ise otellere hapsedilmiş göçmen kadınların olduğu ve şekil değiştirmiş olsa bile herbiri için erkeklere bağımlı yaşamın devam ettiği bir ortam yaratmıştır, sınır ekonomisinin ortaya çıkardığı eğlence sektörü. Ancak buradan sınırın sadece dezavantajlar yarattığı sonucunu çıkarmak doğru olmayacaktır. Bu çalışma göstermiştir ki, sınır, var olduğu bölgelerde, bu bölgelerde yaşayan insanlar için avantajlar ve dezavantajlar yaratmaktadır. Bu bölgede yaşayanlar ne sadece mağdurdur ne de sadece yararlanıcıdır(beneficiar). Aynı sınır kapısı zaman zaman olanaklar yaratıp, kimi zaman da büyük olumsuzluklara ve olanaksızlıklara neden olabilmektedir. Sınırın yarattığı bu olanaklardan faydalanma ya da olumsuzluklardan zarar görme durumunda kişinin cinsiyeti, ya da etnik kimliği önemli olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Erman, T. (1998). Kadınların bakış açısından köyden kente göç ve kentteki yaşam. In. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (Ed). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S. & Rittersberger, H. (1998). İş ilişkilerine kadınca bir bakış: Ev hizmetinde çalışan kadınlar. In. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu (Ed). 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kandiyoti, D. (1988). BargainingwithPatriarchy. *GenderandSociety*, Vol. 2, No. 3, Special IssuetoHonorJessie Bernard. pp.274-290.
- Kandiyoti, D. (2011) Cariyeler, bacılar, yurttaşlar: kimlikler ve toplumsal dönüşümler. İST: Metis Yayınları.
- Özgen, N. (2006). Öteki'nin kadını: Beden ve milliyetçi politikalar. *Toplumbilim*, 19, 125-137.

HAKKÂRÎ'DE YAŞAYAN KADINLARIN GELENEKSEL ROL SAHİPLENMELERİ İLE TOPLUMSAL HAYATA KATILIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tuğba METİN¹

ÖZET

Toplumsal cinsiyet, sosyalizasyon süreciyle elde edilen ve bireylerin bu bağlamda içselleştirdiği davranış örüntülerini içerir. Bu çerçevede, bu makalenin ana savı kadınların toplumsal hayata katılsalar bile toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin içselleştirmeleri fazla etkilenmemektedir. Pierre Bourdieu'nun kuramsal yaklaşımından, habitus ve sosyal sermaye kavramından hareketle çalışma sonucunda, kadınların sosyal sermayesi artıkça, geleneksel kadın ve erkek rollerine ilişkin tutumlarının fazla değişmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu argüman, Hakkârî'de yaşayan 15 yaş ve üzeri kadınlar üzerine yapılan bir araştırma temelinde tartışılacaktır. Kadınların geleneksel cinsiyet rollerine bakış açısı “kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz”ve “erkek ailenin reisidir”argümanlarına yaklaşımları ile ölçülecektir. Toplumsal hayata katılım ise eğitim, çalışma, kursa gitme, boş zamanlarında derneklerde çalışma, değişkenleri ile analiz edilecektir. Nicel bir çalışma olan araştırmanın örneklemini, evreninin %1,5 temsili ile 1177 kadın katılımcı oluşturmuş ve anket ile veriler toplanmıştır.

Bulgulardan hareketle araştırmanın en önemli politik çıkarımı kadınların sosyal hayata katılımına yönelik politikalar geliştirmek önemli olsada, içselleştirilmiş toplumsal cinsiyet rollerinin değişimi için daha uzun vadeli toplum mühendisliğine ihtiyaç duyulduğudur.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet, sosyal hayata katılım, ataerkil cinsiyet rolleri, ataerkil ideoloji, sosyal sermaye*

ABSTRACT

Gender is gained via socialization and involves the behaviors that people internalize in this concept. From this point of view, this article's main argument is that although women have roles in social life, their internalization of these roles by means of gender is not affected. With reference to Pierre Bourdieu's habitus and social capital terms in his theoretical approach, it is concluded that whilst women get more social capital, their attitudes towards gender roles do not change so much.

This conclusion will be discussed on the base of a research on women above 15 in Hakkari. Women's attitudes to traditional gender roles will be analyzed around their approaches to the arguments “Woman must obey her husband all the time.” and “Man is the head of the household.” Participation in social life will be analyzed around the variables education, working conditions, attending a course and spending free time in an association. The sample of the research constitutes 1177 women, which represents %1.5 of the population and the data is collected with questionnaire used in quantitative research technique.

The most obvious political implication of our findings is that while it is important to develop some politics related with the women's participation in social life, there is a need for social engineering in the long term to change internalized gender roles.

Keywords: *Gender, participation in social life, patriarchal gender roles, patriarchal ideology, social capital.*

¹Arş.Gör., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tugba.metin@ibu.edu.tr

GİRİŞ

“...Batılı Kadınlar için Kadın işi annelerin çocuk doğurmaları, evlerine ve ailelerine bakmaları, gönüllü işler ve el işleri yapmaları anlamına geliyordu. Erkek işi ise babaların evin dışında işlerde çalışmaları, para kazanmaları, ailede, toplumda ve ülkede baskın konumda olmaları demektir...” H.R. Bell; *Erkek işi/ Kadın İş*, Psilon Yayınları, İstanbul, s. 18

Biyolojik farklılıkları açıklayan bir kavram olan cinsiyet, kadın ve erkek olarak iki ayrı cinsi ifade etmektedir. Batı’da cinsiyet (seks) kavramından ayrı olan, feminist yazın literatürde önemli bir yere sahip olan “gender” kavramı ise kültürel ve sosyo-psikolojik olanın farklılığını belirtmek için kullanılmaktadır (Başak, 2010; Mottier, 2002). Bireylerin toplumsal cinsiyeti ise sosyalizasyon sürecinde elde edilmiştir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet toplum tarafından kurgulanmış, kadın ve erkek için farklı rol tahsisi içermektedir.

Kadının evine (özel alan) ait olması gerektiği, erkeğin ise dış dünya (kamusal alan) ile ilişkisi olması gerektiği düşüncesi yüzyıllardan beri toplumlara egemen olan bir anlayıştır. Fakat toplumların geçirdiği değişim ve dönüşümler toplumsal hayatın tüm alanlarında olduğu gibi toplumsal cinsiyet alanını da etkilemiştir. Bu değişimlerden en önemlisi kuşkusuz sanayileşmedir. Sanayileşmeden önce üretim aileler tarafından kendi üretimleri için yapılırken endüstri devrimiyle başlayan süreçte iş yerleri, ev ve aileden ayrılarak üretim bunların dışındaki organizasyonlarla gerçekleşmeye başlamıştır (Kapız, 2003): Bu noktadan itibaren iki ayrı alan olarak ele alınmaya başlayan iş yeri ve ev, kadın ve erkeğin etkinlik göstereceği alanlar olarak ayrılmıştır.

Aydınlanmacı Liberal Feminizm özel alan ve kamusal alan ayırımına şiddetle karşı çıkarak kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Kadınların erkeklerden ontolojik olarak farklı olmadığını, farklılığın toplumsal olarak inşa edildiğini belirterek, kadınların erkekler gibi eğitim almasının, demokratik haklara (oy verme) ve hukuki haklara (boşanma, mülk edinme vb.) sahip olmasının kadınları özgürleştireceğini belirtmişlerdir Böylece kadın gelenekselliğin hurafelerinden kurtularak özgürleşecektir (Donovan, 2010:45). Yani kadınlar ve erkekler arasındaki toplumsal alandaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması kadınların içselleştirdiği rolleri de etkileyerek onların erkekler ile aynı konumda olmasını sağlayacaktır (Connell, 1998:60). Günümüzde kadınların elde ettiği hukuki ve demokratik haklar ve buna bağlı olarak kamusal alanda etkinlik göstermeye başlaması geleneksel ataerkil düzen içerisindeki konumlarını değiştirmeye yetmemiştir. Oysa cinsiyet eşitsizliğinin kökenini daha farklı yerlerden aramak gereklidir. Kadın ve erkeğe ilişkin geleneksel roller yeniden ve yeniden kurgulanmaktadır.

Günümüzde yapılan tartışmalar özel alan ile ilişkilendirilen kadının kamusal alanda daha fazla yer almasıyla geleneksel rolleri konusundaki tartışmaları beraberinde getirmiştir. Aile ilişkilerinin eşitsiz yapısı, bir yandan toplumsal ve siyasal uzantılara sahip iken öte yandan bunları yeniden üreten bir özellik gösterir (Bora ve Üstün, 2005:13)..

Bu bağlamda araştırmanın konusunu Hakkâri’de yaşayan kadınların toplumsal hayata katılım dinamiklerinin geleneksel rol sahiplenmelerine etkisidir. Kadınların geleneksel rol sahiplenmeleri hususunda birtakım etkenlerin olduğu açıktır. Bu bağlamda bu araştırmanın problemi bu dinamiklerin neler olduğudur. Araştırmanın amacı ise toplumsal hayata katılım dinamikleri bakımından kadınların geleneksel rol sahiplenmelerinin ne şekilde etkilendiğinin tespitidir.

1. KURAMSAL YAKLAŞIM: ERKEK EGEMEN YAPININ TOPLUMSAL YENİDEN ÜRETİMİ

Kadın ve erkek arasındaki toplumsal olarak kurgulanan suni eşitsizliğe karşı duran bir ideoloji olan feminizm, bu eşitsizliğin kökenlerini sorgular. Bu araştırmanın konusu olan Hakkâri’de yaşayan kadınların geleneksel rol sahiplenmeleri ile toplumsal hayat katılımları arasındaki ilişkinin kuramsal yaklaşımını oluşturan Bourdieu’nun kuramına geçmeden önce kendisinden önce Feminist kuram literatüründe bu konuyla ilgili yapılan tartışmalara bakılacaktır.

Kadın ve erkek arasındaki eşitliği sağlamaya yönelik bir ideoloji olan feminizmin ilk dalgasında Aydınlanmacı Liberal feministler, kadının özel alan ile sınırlandırılmasına karşı çıkarak, toplumsal dönüşümün kadının öncelikle eğitim alması gerektiğine özellikle vurgu yapmışlardır. Daha sonrasında ise oy verme hakkı ve piyasada erkekler ile birlikte eşit konumda olmak gibi (eşit işe eşit ücret) hak taleplerinde bulunmuşlardır (Altınbaş, 2006). Erkek ve kadın arasında toplumsal olarak kurgulanan eşitsizliğe karşı çıkan bir ideoloji olan feminizmin eşit haklar mücadelesinin bu ilk dalgasında kadınlar kamusal alanda büyük mücadelelerin sonucunda önemli kazanımlar elde etmelerine rağmen cinsiyet ayrımcılığını özsel olarak değiştirmekte başarısız olunmuştur (Karadağ ve Sabancılar, 2012).

1968’li yıllara kadar süren Birinci Dalga Feminizm bundan sonra yerini ikinci dalga feminizme bırakmıştır (Özsöz, 2008). İkinci dalga feminizm ile birlikte sorgulanmaya başlanan toplumsal cinsiyet rolleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iş bölümü, kamusal alan ve özel alan kavramları ile liberal demokrasi anlayışına getirilen eleştiriler bu akımın temel karakteristiğini oluşturmaktadır (Morsünbül). Modernleşme projesinin bir bileşeni olarak ortaya çıkan Birinci Dalga Kadın Hareketini Yaraman (2008) kadını erkekleştirme projesi olarak adlandırmış, bunun da ikinci dalganın çıkış noktası olduğunu belirtmiştir.

Kadının ikincil konumda olmasının varoluşsal nedenlerini ele alan Simone de Beauvoir ikinci dalga kadın hareketinin en etkili ismidir. Varoluşsal bakış açısını feminist hareket ile sentezleyerek toplumsal olarak kurgulanan kadın-erkek eşitsizliğine açıklama getirmeye çalışmıştır. “Kadın doğulmaz, kadın olunur” sözü 1970’lerden itibaren bu konuda yapılan feminist çalışmaların anahtar kavramı olan biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımını en iyi açıklayan söz olarak Feminist literatürde yerini almıştır (Gezgin, 2012). İnsan hakları bakımından erkeklerle eşit düzeyde sağlanmaya çalışılan biçimsel eşitlik erkek egemenliğini yalnızca yasalarla sınırlamış, özsel olarak ise erkek egemenliği devam etmiştir (Yaraman, 2010).

Modernliğin eleştirisi noktasından hareketle başlayan ikinci dalga kadın hareketi ile birlikte ataerkilliğin yeniden üretimiyle ilgili tartışmalar yavaş yavaş sosyal bilimler literatüründe yer almaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi Bourdieu’nun “Masculen Dominatin” (2001) ve Connell’in “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar” (1998) adlı çalışmalarıdır. Her ikisi de ataerkil yapının gündelik yaşam içerisinde nasıl kurgulandığını ve kadınların üzerinde hegomonik bir etki yaratarak kadınların bunu nasıl içselleştirdiklerini ele almaktadır.

Feminist teorideki tartışmalarının ekseninin ataerkil sistem, sınıfsal konum ve sosyalizasyon süreci gibi etkenlerin toplumsal yapı içerisinde kadınları baskı altına aldığı ve ezdiği görüşünden toplumsal cinsiyet kimliğinin değişim ve dönüşümüne kayması Bourdieu’nun kuramının feminist teori içerisinde etkinliğini arttırmıştır (McNay, 2000, akt.Öztimur, 2010:589).

Feminist teori tartışmalarında önemli bir yere sahip olan Bourdieu’nun “Habitus”, “alan” ve “sermaye” (sosyal, kültürel, ekonomik ve simgesel), “simgesel şiddet” kavramları toplumsal cinsiyet ilişkilerinin analizinde kilit kavramlardır (McNay,1999; Ashall, 2004). Ayrıca kullandığı oyun metaforu Bourdieu’nun faillerin (aktif ve eyleyen olarak) toplumsal hayata nasıl ve ne şekilde katıldıklarını anlamaya olanak tanır. Fakat Bourdieu için faillerin eylemleri ne sadece toplumsal olarak sınırları çizilmiştir ne de eyleyenlerin tamamen özgür iradesine bırakılmıştır (Öztimur, 2010:585). İşte bu noktada kadınların, toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirerek sistemin yeniden üretimine katkıda bulunmaları noktası önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmanın ana savı olan kadınların toplumsal hayata katılım dinamikleri bakımından (eğitim, çalışma durumu, kursa girme ve dernekte çalışma gibi) avantajlı konumda olsalar dahi içselleştirilmiş toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı erkek egemen yapının hegomonik baskısından kurtulamamaktadırlar. Pierre Bourdie’nun toplumsal cinsiyet düzenine ilişkin kuramsal yaklaşımına geçmeden önce kullandığı temel kavramlara göz atmak gerekir.

Bourdieu habitus, sermaye ve alan kavramlarını kullanarak hem toplumsal ilişki kalıplarını ortaya koymak hem de bireylerin algılarını araştıran “inşa”cı bir bakış açısı sağlama çabası içerisindedir (Wacquant, 2007:61). Bourdie’nun terminolojisinde alan kavramı oyun metaforu ile benzerlik kurularak açıklanır. Yani eyleyenlerin (faiillerin) farklı sermaye türlerini kullanarak (ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel) farklı alanlarda, o alanın kurallarına uygun olarak birbirleriyle mücadele ettikleri yerdir. Bourdieu bu anlamda alanı şu şekilde tanımlar:

Çözümleyici açıdan alan, konumlar arasındaki nesnel bağıntıların konfigürasyonu ya da ağı olarak tanımlanabilir. Bu konumlar, varoluşları ve kendilerini işgal edenlere, eyleyicilere ya da kurumlara dayattıkları belirlenimler açısından, farklı iktidar (ya da sermaye) türlerinin dağılım yapısındaki mevcut potansiyel durumlarıyla (situs), ayrıca diğer konumlara nesnel bağıntılarıyla (tahakküm, itaat, benzeşme vb.) nesnel olarak tanımlanır. Söz konusu iktidar (ya da sermaye) türlerine sahip olmak, alanda elde edilebilecek özgül faydalara erişimi belirler. (Bourdieu ve Wacquant, 2007: 81)

Bir duygu olarak ele alınan habitus ise failin kim olduğu, dünyada nasıl var olduğunu, karakteristik eylemler setini anlatır (Calhoun, 2010: 103). Bu anlamda habitus alan tarafından yapılandırılarak, bedenleşmiş toplumsallık olarak nitelendirilir (Bourdieu ve Wacquant, 2007:118). Kurumlar ve benden arasında bir kesişim noktası olan habitus, bireyin salt biyolojik varlık olmanın ötesine geçirek sosyo-kültürel düzene uyum sağlamasına olanak tanır (Calhoun, 2010:104). Yani oyuna katılmak için habitus önemlidir. Çünkü oyunlar belli kurallara uymayı gerektirir. Habitus fail için dışsal toplumsal yapıların içselleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır (Tatlıcan ve Çeğin, 2010:315). Habitus Bourdieu'nun bir anlamda terminolojisinde farklılıkları üreten ve dolayısıyla eşitsizliklere neden olan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztimur,2010:586). Bourdieu, toplumda cinsiyetler arası eşitsizliği de yine bu kavramla açıklamaya çalışır.

Pierre Bourdieu (2001) erkek egemenliğinin toplumsal olarak yeniden üretimini “MasculenDomination” adlı eserinde incelemiştir. Alan, habitus, simgesel şiddet ve simgesel iktidar kavramları kullanarak kadınların toplumsal cinsiyet rollerini nasıl içselleştirerek ataerkil sistemi yeniden inşa ettiklerini açıklar. Cezayir kabilelerinde yaptığı etnografik çalışmaların bulgularını içeren bu çalışmada Bourdieu toplumsal cinsiyetin nasıl inşa edildiğini şu şekilde açıklar:

Bu düzen bir yandan zaman ile mekânın toplumsal örgütlenmesinde ve cinsler arası işbölümünde ifade edildiği şekliyle toplumsal yapılar, diğer yandan bedenlerde, zihinlerde kazılı bilişsel yapılar arasında kurulan neredeyse kusursuz ve doğrudan uyum sayesinde son derece doğal kabul edilir. Aslında ezilenler yani kadınlar, toplumsal ve doğal dünyanın her nesnesine, özellikle içinde yer aldıkları tahakküm bağlantısına, aslında bu bağıntının gerçekleştiği kişilere, üzerinde düşünülmeyen düşünce şemaları uygularlar. Söz konusu şemalar bu iktidar bağıntısının kelime çiftleri halinde (yukarı/ aşağısı, büyük/ küçük, dışarısı/içerisi, düz/eğik vb.) içselleştirmesinin ürünüdür, dolayısıyla onları bu bağıntıyı tahakküm edenlerin bakış açısından, yani doğalmış gibi kurmaya yöneltilir. (Bourdieu ve Wacquant, 2007:171)

Patriarşinin yani erkek egemen sistemin kadını baskı altına almasına dair literatürde farklı kuramsal yaklaşımlar bulunmaktadır. Örneğin Walby (1989)'nin toplumsal yapının bir sistemi olarak tanımladığı patriarşi yani ataerkillik, erkeğin baskın ve egemen olduğu, bu yolla kadını sömürdüğü bir sistemdir. Walby ataerkilliği özel ve kamusal olarak ikiye ayırarak sistemin toplumsal yapının geniş bir kısmını kapsadığını belirtir. Kadınlar ise kendilerini ezen ve sömüren sisteme uyum sağlamak zorundadır. Bourdieu'nun feminist teoride ilgi uyandırmasının nedeni ise “eyleme” kavramının toplumsal cinsiyet kimliğinin değişme ve dönüşme sürecinde etkisini ele almasıyla alakalıdır (Öztimur, 2010:589). Salt toplumsal belirlenimlere sahip eylemlerde bulunmayan failerin strateji geliştirme potansiyelleri bulunmaktadır (Öztimur, 2010:587). Bunun için Kandiyoti (2011) kadınların var olan uyum ve direniş stratejilerini, “ataerkil pazarlık” kavramını kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Erkek egemenlik sisteminin baskıcı öğeleri olmasına rağmen kadınların da güç kaynakları mevcuttur, bu yüzden aslında kadınları eziyor gibi görünen bu sisteme kadınlar da erkekler kadar bağlıdır. Kurallarını erkeklerin belirlediği bu sistemde kadınlar yer alabilmek için bu kuralları benimseyerek bir takım davranışlarda bulunmaktadır (Demren, 2003). Öyleyse kadınlar sistemin yeniden inşasında aktif rol oynarlar.

Sosyal ve kültürel sermaye, erkek ve kadının davranışlarını, kararlarını ve tutumlarını belirleyen bir alan olan toplumsal cinsiyet habitusunu oluşturur (Ashall, 2004). Eril tahakküm kadınlar tarafından toplumsal düzenin doğal bir parçası olarak kabul edilir. Bourdieu tahakküm çözümlemesinde önemli

bir nosyon olan Simgesel şiddeti şu şekilde açıklar: “Eyleyiciler, kendilerini belirleyeni yapılandırdıkları kadar kendilerini belirleyen etkililiğini üretmeye katkıda bulunan eyleyicilerdir”. Kadınların kendi habituslarında meşrulaştırarak içselleştirdikleri ve yeniden ürettikleri bu durumu, erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü olarak Bourdieu “sembolik şiddet” olarak kavramsallaştırır (aktaran, Öztimur, 2010).

Erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü ve kadınların bunu içselleştirmeleri noktasında Connell’in “hegomonik erkeklik” kavramına değinmek gerekir. Connell Bourdieu’nun kavramlarından yola çıkarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini açıklamaya çalışır. Connell (1998:172)’a göre bir ailenin toplumsal cinsiyet rejimi şu üç yapı tarafından belirlenir: duygusal ilişkiler, ücret ve mesleğin belirlediği iktidar, iktidarın belirlediği işbölümü. Bu durumda Hegomonik erkeklik ortaya çıkmaktadır. Hegomonik erkeklik kavramı Connell’in çalışmalarında sıkça rastlanılan bir kavramdır. Gramsci’nin İtalya’daki sınıf ilişkileri analizinde var olan toplumsal üstünlüğü belirtmek için kullandığı hegemonya kavramı Connell’in toplumsal cinsiyet analizinde erkeğin kadına üstünlüğünü açıklamak için kullanılmıştır (Connell, 1998:247). Connell hegomonik erkeklik ve ön plana çıkarılan kadınlık arasındaki uyumun, “erkeğin kadın üzerindeki egemenliği kurumsal bir hale getiren pratiklerden kaynaklandığını” belirtir (1998:251). Yani toplumsal cinsiyet ilişkileri günlük yaşamda kültürel pratikler vasıtasıyla yaratılmaktadır. Sonuçta ise kadınların bunları içselleştirmesiyle meşru hale gelmektedir.

Connell gibi Bourdieu da patriarşik toplumsal cinsiyet düzenin belli kadınlık ve erkekliği bireylere dayattığını savunur. İktidar ilişkilerinin olduğu ve yeniden üretildiği alan olarak gündelik yaşam Bourdieu’nun kuramsal analizinde önemli bir yere sahiptir (Öztimur, 2010:584). Connell (1998)’in da belirttiği gibi toplumsal cinsiyetin kurumsallaşması, yeniden üretim aracılığı ile döngüsel pratikler tarafından biçimlendirilmesine bağlıdır. Cinsiyet farkları her bir cins için “habitus” alanı yaratarak bir sistem oluşturur ve ortaya çıkan “eril tahakküm” cinsiyete dayalı bir işbölümü olarak toplumsal yaşamda tezahür eder (Sancar, 2011:190). Yani habitus toplumsal farklılıkları ve eşitsizliği toplumsal yaşamda ortaya çıkaran bir etkidir (Öztimur, 2010). Kadınları sınırlayan cinsiyetçi habituslar, onların ev içi roller ve edilgin davranış kalıplarını benimsemeleri sonucunu ortaya çıkarır. Böylece ataerkil sistem kendini yeniden üreterek varlığını sürdürür (Yaraman, 2008).

Bu araştırmada da geleneksel toplumlarda yaygın bir görüş olan “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” ve “Erkek ailenin reisidir” argümanına kadınların tutumları Hakkâri özelinde ele alınacaktır. Kadınları sınırlayan bu cinsiyetçi habitusların kadınların toplumsal hayata katılım dinamiklerinden nasıl etkilendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Günümüzde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacıyla Dünyada ülkelerin resmi politikası haline gelen atılımlar söz konusudur. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin erkekleri de olumsuz yönde etkilediği yaklaşımından hareketle Avusturya ve Finlandiya gibi ülkeler tarafından devlete bağlı birimler ve konseyler oluşturulmuştur (Sayer, 2011). Bu politikaların hedefi toplumsal cinsiyet eşitliğine erkeklerin de katılmasını sağlayarak bir değişim ve dönüşüm sağlamak hedeflenmektedir. Türkiye’de ise kadınların toplumsal fırsatlardan erkekle eşit biçimde yararlanmasının sağlanması ve kadının insan haklarının korunmasına yönelik olarak Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2012) yürürlüğe girmiştir. Ulusal bir mekanizma olarak başbakanlığa bağlı olarak kurulan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen projede kadınların eğitim, sağlık ve istihdam gibi alanlarda fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik farklı kurum, kuruluş ve üniversitelerle işbirliği çerçevesinde çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır (KSGM, 2009).

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğine dair mevcut duruma bakıldığında ise, dünya genelinde yapılan araştırmalarda Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından oldukça geri sıralarda olduğu görülmektedir. UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)’nın her yıl yayınladığı ülkelerin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksine göre Türkiye 148 ülke ve bölge arasında 68. Sırada yer almaktadır. UNDP’nin 2013’teki Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Endeksi raporuna göre, Türkiye yaşayan kadınların başta eğitim olmak üzere, siyasi katılım, mecliste kadın temsili, iş hayatına katılım konularında oldukça geri sıralardadır (UNDP, 2013). Görüldüğü toplumsal cinsiyet eşitliğine dair kamusal alanda kadınlara erkeklerle aynı fırsat eşitliğinin sağlanması, köklü bir toplumsal değişim ve

dönüşüm için yeterli değildir. Bundan dolayı bu sorunun temelini inen araştırmalara daha fazla ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet düzeninde cinsiyetler arası işbölümü kadının rolünü ev içinde (özel alanda) tanımlarken, erkeğin rolünü dışarıda, ailesini geçindirmek ile tanımlanmıştır. Böylece evi geçindirme erkeğin görev alanı içerisine alınmıştır. Kadınların aile reisi yani evi geçindirdiği durumlar genellikle erkek reisin olmadığı durumlarda söz konusudur (Dedeoğlu, 2000). Aşağıda toplumsal cinsiyet rollerinin kadınlar tarafından içselleştirilmesi ve buna eğitim, istihdam ve bir sivil toplum kuruluşunda çalışma gibi toplumsal hayata katılım dinamiklerinin etkisinin incelendiği çalışmalar ele alınmıştır.

Kadının ev içi rol ve sorumluluklarında eğitimin değişime yol açtığını belirten araştırmalar bulunmaktadır. Ersoy (2009) tarafından Malatya ilinde 288 kadın ile yapılan araştırmanın bulgularına göre “erkeğin üstün olması ve evde sözünün geçmesi” tutumuna, kadınların eğitim seviyesi arttıkça karşı bir tavır takındıkları tespit edilmiştir. Katılımcılar içerisinde okuma-yazma bilen fakat okul bitirmemiş kadınların %33,3’ü bu düşünceye karşı iken, yüksekokul mezunu kadınların ise %89,4’ü bu düşünceye karşı çıkmıştır. Öte yandan Günindi-Ersöz (2012) eğitim seviyesinin artmasının toplumsal cinsiyet ile ilgili tutumları değiştirmeyeceğine işaret etmiştir. Gazi üniversitesinde öğrenim gören 837 kadın ve erkek öğrenci ile gerçekleştirilen çalışmada, toplumsal cinsiyet ile ilgili tutumların yer aldığı sorular öğrencilere öncelikle birinci sınıfta, daha sonrasında dördüncü sınıfa geldiklerinde yöneltilmiştir. Çalışmanın bulguları göstermiştir ki öğrenciler dördüncü sınıfta belirttikleri görüş ile birinci sınıfta belirttikleri görüş arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Günindi-Ersöz (2012) bu durumu mevcut eğitim sisteminin parçası olduğu sosyal yapı tarafından belirlenmesine bağlar. Var olan toplumsal ilişki ve pratikleri meşruiyet kazandıran eğitim sonuç olarak bağlı buldukları toplumun niteliğini taşırlar (Ökten, 2009)

Günay ve Bener (2011) tarafından kadınların toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde aile içi yaşamı algılama biçimlerini belirlemek amacıyla, Ankara’da oturan toplam 575 evli kadınla anket çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmanın bulgularına göre öğrenim ve çalışma durumu ile “ailenin geçimini sağlamak erkeğin sorumluluğudur” tutumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre kadınların ailede temel sosyal ve ekonomik faaliyet alanlarını toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde değerlendirmedikleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla kadınların öğrenim düzeyinin artması ve herhangi bir işte çalışması geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini değiştirmektedir. Yine Bener ve Günay (2012) tarafından Karabük Üniversitesinde okuyan öğrencilerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının incelendiği çalışmada öğrencilere “aile reisi erkektir” önermesi sunulmuştur. Sonuç olarak kız öğrencilerin öğrenim düzeyi yükseldikçe evlilik ve aile yaşamına ilişkin tutumlarının geleneksel bakış açısından uzaklaştığı, fakat kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre evlilik ve aile yaşamına yönelik olarak daha gelenekselci bir tutum içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Yani kadınlar Bourdieu’nun toplumsal cinsiyet düzenine kuramsal yaklaşımıyla, eril tahakküm gücünü egemenlik altına aldığı kadınların, bu durumu kendi rızalarıyla fakat bilinçsiz bir şekilde kabullenmelerinden alır (Öztimur, 2010:595).

Yaraman (2010)’ın ataerkil düzeni değiştirmek ve kadının özgürlüğü için çalışan kadın aktivistlerle yaptığı çalışmanın bulguları ise oldukça dikkat çekicidir. Görüşülen kadınların kamusal alanda varlık göstermelerine ve kadınlar için mücadele etmelerine karşın ev içindeki rollerden öncelikle kendilerini sorumlu görmeleri bir çelişki yaratmaktadır. Yaraman (2010)’a göre geleneksel ataerkil yapı kendini yeniden üreterek etkinliğini sürdürmekte ve “toplumsal erkekcilik”in oluşmasına neden olmaktadır.

Alican (2007) tarafından kamu memur sendikalarında yönetici olarak görev yapan kadınlarla ilgili yapılan çalışma da yine kadınların kamusal alan aktif olarak katılsalar bile toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirdiklerini ortaya koymaktadır. Çalışma sonucunda kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin iş ve yöneticilikten daha önce geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Yine Gupta ve diğ. (2009) tarafından yapılan, sosyal olarak inşa edilen toplumsal cinsiyetçiliğin, erkek ve kadınların girişimcilik niyetleri üzerindeki etkisini inceleyen bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda kadınların girişimcilik niyetlerinin yüksek olmasına, erkeklerle aynı deneyim ve eğitim düzeyine sahip olmalarına rağmen basmakalıp toplum cinsiyet yargıları nedeniyle girişimcilik niyetlerinin olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Çünkü kadınlar tarafından girişimcilik erkek egemen bir özellik olarak algılanmaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin toplumsal cinsiyet yapısına genel itibariyle bakıldığında kadın cinselliği ve bedeni üzerine bölgenin sosyokültürel yapısına göre şekillenen bir anlayışın olduğu söylenebilir (Ökten, 2009). Hassapour (2005:307)'a göre kadın cinselliğini kontrol etme hakkı aile, aşiret, cemaat, modern devlet ve milletin erkek üyelerine verilmektedir.

Bölgede yapılmış çalışmalara bakıldığında toplumsal cinsiyet düzenine ilişkin çarpıcı sonuçlara ulaşılmıştır. Bayram vd. (1998) yılında yapılan bir çalışmanın bulgularına göre kadınların üretime katılsa bile ev içi konumlarında bir değişimin yaşanmadığını göstermektedir. Hane halkı reislerinin %80'i eşini ev hanımı olarak tanımlar iken, yalnızca 17,8'lik bir kısmı eşini tarım işçisi olarak tanımlamıştır. Oysa kadınlar tarımsal üretiminin ve hayvan bakımının her alanında aktif bir şekilde yer almaktadır (akt. Ökten, 2009).

Kahraman (2010) tarafından kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğine yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla yapılan anket çalışmasında "evlilikte kadın-erkek ilişkisi nasıl olmalıdır" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %71,1'i "kadın ve erkek eşittir, bütün işler eşit olarak yapılmalıdır" yanıtını verirken, katılımcıların %13,5'i "erkek ailenin reisidir, bu yüzden karar verici odur" yanıtını vermişlerdir.

Yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında eğitim düzeyi, istihdam durumu başta olmak üzere sosyal hayata katılım dinamikleri göz önüne alındığında kadınların toplumsal cinsiyet rollerine dair içselleştirmelerinde önemli bir değişiklik yaratmadığı söylenebilir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Hakkâri merkez ve Hakkâri'nin bütün ilçelerinde yaşayan 15 yaş ve üzeri kadınlar oluşturmaktadır. TUİK (2011) adrese dayalı nüfus kayıt sistemi veri tabanından elde edilen verilerden hareketle 2011 yılında 15 yaş ve üzeri kadınların sayısı tespit edilmiştir. Buna göre Hakkâri'de yaşayan 15 yaş ve üzeri kadınların sayısı 76.876'dır.

Örneklem büyüklüğü ise % 1.5 temsil oranı ile 1.223 kişi olarak belirlenmiştir. Ancak verilerin SPSS'e girişi sırasında, verilen cevapların şüpheli olduğu düşünülen 45 anket değerlendirmeye alınmamıştır. Örneklem sayısı sonuç itibariyle 1.177 olmuştur.

%1,5 örneklem temsiliyeti toplam nüfus içerisindeki yaş gruplarının, ilçelerin ve mahallelerin toplam nüfus içerisindeki oranları da göz önünde bulundurularak sağlanmıştır. Örneklem seçimi yapılırken Katmanlı Örneklem Tekniği kullanılmıştır. Katmanlı Örneklem Tekniğinde nüfus alt nüfuslara (katmanlara) bölünür (Neuman, 2012:327). Bunun için evren yaş grubuna göre 15-24, 25-34, 35 yaş ve üzeri olmak üzere üç ayrı tabakaya ayrılarak yaş grupları arasında eşit temsiliyet sağlanmaya çalışılmıştır.

Neuman (2012:351)'in araştırma yapılacak evrenin toplam nüfusuna göre örneklem belirlerken önerdiği örneklem büyüklüğü temel alınarak %1,5 temsil oranı kabul edilmiştir (Örneğin nüfusu 100.000 olan bir yer için örneklem büyüklüğü %1,2 temsil oranı ile 1.173 kişi).

Bu aşamadan sonra Hakkâri Merkez, Çukurca, Şemdinli ve Yüksekova ilçe ve mahallerini toplam nüfusu Hakkâri Nüfus Müdürlüğü'nden alınarak örneklem dağılımı yapılmıştır. Bu dağılımlar yapılırken ilçenin toplam nüfus içerisindeki oranına bakılarak, her ilçe için örneklem sayısı belirlenmiştir. Yine aynı şekilde her ilçedeki mahallenin de o ilçenin toplam nüfusa oranı göz önüne alınarak araştırmaya dâhil olacak örneklemi belirlenmiştir.

3.2. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Araştırma niceliksel araştırma metodu olan anket çalışmasına dayanmaktadır. Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarını ortaya koymak amacıyla katılımcılara "Erkek ailenin reisidir" ve "Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz" önermelerine ilişkin tutumları sorulmuştur. Yanıtlar "Katılıyorum", "Bilmiyorum" ve "Katılmıyorum" şeklinde sunulmuştur.

Sosyo-demografik sorular ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin sorulardan oluşan anket formuyla toplanan verilerin analizi SPSS 16.0(Statistical Package For Social Science) paket programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmanın hem betimleyici hem de değişkenler arasındaki ilişkinin anlamlılığını test etmek amacıyla Ki Kare (Chi-Kare) testi uygulanmıştır. Yapılan analizlerden elde edilen bulguların güvenilirlik düzeyi % 95 olarak alınmış, % 5'lik hata payı ile test edilmiştir.

3.3. Varsayım Ve Hipotezler

Bu araştırmanın temel varsayımı toplumsal bir kurum olarak ailenin kadın ve erkek rollerinin inşa edildiği ve yeniden üretildiği en önemli alan olmasıdır. Geleneksel toplumlarda kadının yeri özel alan ile sınırlandırılırken erkeğin yeri kamusal alanda tanımlanmıştır.

Bu çalışmada kadınların toplumsal yaşama katılımları eğitim, çalışma, kursa gitme, boş zamanlarında derneklerde çalışma şeklinde operasyonelleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın hipotezleri şunlardır:

- “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” argümanına kadınların tutumu eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.
- “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” argümanına kadınların tutumu çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir.
- “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” argümanına kadınların tutumu kursa gitme durumuna göre farklılık göstermektedir.
- “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” argümanına kadınların tutumu dernekte çalışma durumlarına göre farklılık göstermektedir.
- “Erkek ailenin revidir” argümanına kadınların tutumu eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.
- “Erkek ailenin revidir” argümanına kadınların tutumu çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir.
- “Erkek ailenin revidir” argümanına kadınların tutumu kursa gitme durumuna göre farklılık göstermektedir.
- “Erkek ailenin revidir” argümanına kadınların tutumu dernekte çalışma durumlarına göre farklılık göstermektedir.

4. BULGULAR

Araştırmanın bulguları katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin ele alındığı bölüm ve “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” ve “erkek ailenin revidir” argümanlarına verilen cevapların betimsel ve istatistiksel analizlerinin ele alındığı bölüm olmak üzere iki bölümde sunulmuştur.

4.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Bu çalışmada katılımcıların Sosyo-demografik özellikleri olarak yaş, eğitim durumu, medeni durum ve çalışma durumu ele alınmıştır.

Tablo.1: Katılımcıların Yaşı

Katılımcıların Yaşı	Sayı	Yüzde
15-24	417	%35,4
25-34	325	%27,6
35 yaş ve üzeri	435	%37
TOPLAM	1177	%100

Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında 15-24 yaş arası katılımcılar örneklemin %35,4'ünü, 25-34 yaş arası katılımcılar % 27,6'sını, 35 yaş ve üzeri katılımcılar ise % 37'sini oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi yaş grupları arasında hemen hemen dengeli bir dağılım söz konusudur.

Tablo.2: Katılımcıların Eğitim Düzeyi

Katılımcıların Eğitim Düzeyi	Sayı	Yüzde
Hiç eğitim almamış olanlar	479	%41,2
İlkokul ve ortaokul mezunu olanlar	409	%35,2
Lise ve üzeri eğitim almış olanlar	275	%23,6
TOPLAM	1163	%100
Kayıp veri:14		

Katılımcıların eğitim durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında hiç eğitim almamış olanların oranı % 41,2, ilkokul ve ortaokul mezunu olanların oranı % 35,2, lise ve üzeri eğitim almış olanların oranı ise % 23,6'dır. Görüldüğü gibi örnekleme oluşturan katılımcıların büyük bir bölümü hiçbir eğitim almamış olanlardan oluşmaktadır.

Tablo.3: Katılımcıların Medeni Durumu

Medeni durum	Sayı	Yüzde
Bekar	440	%38
Resmi nikahla evli	623	%53
Dini nikahla evli	58	%5
Boşanmış/dul	51	%4
TOPLAM	1172	1172 (%100)
Kayıp veri:5		

Tablo.3'den katılımcıların medeni durumlarına göre dağılımlarına bakıldığında bekâr olanlar örneklemin % 38'ini, resmi nikâh ile evli olanların % 53'ünü, dini nikâhlı olanların % 5'ini, boşanmış/dul olanların ise % 4'ünü oluşturduğunu görülmektedir.

Tablo.4: Katılımcıların İstihdam Durumu

	Yüzde
İstihdama katılanlar	% 8
İstihdam dışı olanlar	% 92
TOPLAM	1174 (% 100)
Kayıp veri3	

Tablo.4'e bakıldığında katılımcıların % 92'sinin istihdam dışı, yalnızca % 8'inin ise istihdama katıldığı görülmektedir.

4.2. “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” Argümanına İlişkin Tutumlar

Araştırmanın bulgularına ait bu bölümde kadınların “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” argümanına ilişkin tutumlarının eğitim düzeyi, çalışma durumu, kursa gitme ve dernekte çalışma durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı ele alınmıştır.

Tablo.5: Eğitim düzeyine göre katılımcıların “Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” argümanına ilişkin tutumları

Kadın kocasının sözünden dışarı	Hiç eğitim almamış olanlar	İlkokul ve ortaokul mezunu	Lise ve üzeri eğitim almış
---------------------------------	----------------------------	----------------------------	----------------------------

çıkamaz			olanlar	olanlar
	Katılıyorum	% 85,5	% 68,6	% 47,4
	Bilmiyorum	% 2,5	% 4,2	% 8,5
	Katılmıyorum	% 12	% 27,2	% 44,1
	TOPLAM	% 100 (475)	% 100 (408)	% 100 (272)

Kayıp veri:22 $\chi^2=1.223$ df=4 p=0,000 Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001

Tablo.5'e bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz" düşüncesinin kadınların eğitim düzeyine göre anlamlı düzeyde (P<0.001) farklılaştığı görülmüştür. Katılımcılar içerisinde hiç eğitim alamamış olanların %85,5'i bu görüşe katıldığını belirtirken, ilkokul ve ortaokul mezunu olanların %68,6'sı, lise ve üzeri eğitim almış olanların % 47,4'ü bu görüşe katıldığını belirtmiştir. Ersoy (2009)'un Malatya ilinde yaptığı çalışmada da eğitim düzeyinin artmasının "erkeğin sözünün geçmesi" tutumuna karşı bir tavra yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin içselleştirmeleri azaldığı söylenebilir.

Tablo.6: Çalışma durumlarına göre katılımcıların "Kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz" argümanına ilişkin tutumları

Kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz		Herhangi bir işte çalışanlar	Herhangi bir işte çalışmayanlar
	Katılıyorum	% 53,3	% 72,1
	Bilmiyorum	% 3,3	% 4,7
	Katılmıyorum	% 43,5	% 23,2
	TOPLAM	% 100 (92)	% 100 (1073)

Kayıp veri:11 $\chi^2=19.101$ df=4 p=0,001 Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001

Tablo.6'ya bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz" düşüncesinin kadınların çalışma durumlarına göre anlamlı düzeyde (P<0.005) farklılaştığı görülmüştür. Katılımcıların çalışma durumlarına göre "kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz" argümanına ilişkin görüşlerine bakıldığında herhangi bir işte çalışanların %53,3'ü, herhangi bir işte çalışanların % 72,1'i bu görüşe katıldığını belirtmiştir.

Tablo.7: Kursa gitme durumlarına göre katılımcıların "Kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz" argümanına ilişkin tutumları

Kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz		Kursa gidenler	Kursa gitmeyenler
	Katılıyorum	% 60,2	% 74
	Bilmiyorum	% 3,4	% 4,9
	Katılmıyorum	% 36,4	% 21,1
	TOPLAM	% 100 (294)	% 100 (874)

Kayıp veri: 9 $\chi^2=27.861$ df=2 p=0,000Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001

Tablo.7'ye bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz" düşüncesinin kadınların kursa gitme durumlarına göre anlamlı düzeyde (P<0.001) farklılaştığı görülmüştür. Katılımcılar içerisinde kursa gidenlerin %60,2'si, kursa gitmeyenlerin ise %74'ü bu argümana katıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda kadınların kursa gitmesinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin içselleştirmelerini fazla etkilemediği sonucuna ulaşılabilir.

Tablo.8: Dernekte çalışma durumlarına göre katılımcıların "Kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz" argümanına ilişkin tutumları

Kadın kocasının sözünden dışarı çıkamaz		Derneklere çalışanlar	Derneklere çalışmayanlar
	Katılıyorum	% 45,2	% 71,2
	Bilmiyorum	% 3,2	% 4,6
	Katılmıyorum	% 51,6	% 24,2

	TOPLAM	% 100 (31)	%100 (1137)
Kayıp veri:9	$x^2=12.141$ df=2	p=0,002	Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001

Tablo.8'e bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz" düşüncesinin kadınların dernekte çalışma durumlarına göre anlamlı düzeyde (P<0.005) farklılaştığı görülmüştür. Katılımcılar içerisinde dernekte çalışanların % 45,2'si bu görüşe katıldığını belirtirken, dernekte çalışmayanların %71,2'si katıldığını belirtmiştir.

4.3. "Erkek ailenin reisidir" Argümanına İlişkin Tutumlar

Araştırmanın bulgularına ait bu bölümde kadınların "Erkek ailenin reisidir" argümanına ilişkin tutumlarının eğitim düzeyi, çalışma durumu, kursa gitme ve dernekte çalışma durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı ele alınmıştır.

Tablo.9: Eğitim durumuna göre katılımcıların "Erkek ailenin reisidir" argümanına ilişkin tutumları

Erkek ailenin reisidir		Hiç eğitim almamış olanlar	İlkokul ve ortaokul mezunu olanlar	Lise ve üzeri eğitim almış olanlar
	Katılıyorum		% 92,6	% 83,7
Bilmiyorum		% 1,7	% 2,7	% 6
Katılmıyorum		% 5,7	% 13,5	% 27,1
TOPLAM		% 100 (476)	% 100 (476)	% 100 (266)
Kayıp veri:29 $x^2=82.517$ df=4 p=0,000 Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001				

Tablo.9'a bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "erkek ailenin reisidir" düşüncesinin kadınların eğitim durumlarına göre anlamlı düzeyde (P<0.001) farklılaştığı tespit edilmiştir. Katılımcılar içerisinde hiç eğitim almamış olanların %92,6'sı, ilkokul mezunu olanların %83,7'si, lise ve üzeri eğitim almış olanların %66,9'u katılıyorum yanıtı vermiştir. Eğitim durumuna göre katılımcıların "argümanına ilişkin görüşlerine bakıldığında (bkz. Tablo-5) katılımcıların bu konuda daha esnek oldukları göze çarpmaktadır." kadın kocasının sözünden çıkmaz" sözüne, örneğin lise ve üzeri eğitim almış olanların % 47,4'ü katılıyorum yanıtı verirken, söz konusu erkeğe ilişkin bir yargı olduğunda " erkek ailenin reisidir" sözüne Lise ve üzeri eğitim almış olanların % 66,9'u katılıyorum yanıtını vermiştir. Söz konusu kadına ilişkin bir tutum olduğunda kadınların daha esnek bir tutum izledikleri görülürken, söz konusu erkeğe ilişkin bir yargı olduğunda ise kadınların daha katı bir tutum takındıkları görülmektedir. Erkeklerle ve kadınlara ilişkin kültürel tutumların bedenselleştirilmesi, erkek bedenlerinin erkeksileştirilmesi, kadın bedenlerinin ise kadınsılaştırılması vasıtasıyla gerçekleştirilir . Böylece bu ikili farklılaştırma kadınlar ve erkekler arasında farklı eğilimler yaratır (Bourdieu, Wacquant, 2007:172). Erkeğin evin reisi olması durumu, erkekliğin toplumsal olarak temel bileşeni olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo.10: Çalışma durumuna göre katılımcıların "Erkek ailenin reisidir" argümanına ilişkin tutumları

Erkek ailenin reisidir		Herhangi bir işte çalışanlar	Herhangi bir işte çalışmayanlar
	Katılıyorum		% 76,1
Bilmiyorum		% 1,1	% 3,3
Katılmıyorum		% 22,7	% 12,5

	TOPLAM	% 100 (88)	% 100 (1070)
Kayıp veri:18	$x^2=8.394$	df=4	p=0,078
Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001			

Tablo.10'a bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "erkek ailenin reisidir" düşüncesinin kadınların çalışma durumlarına göre anlamlı düzeyde ($P>0.005$) farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Katılımcılar içerisinde herhangi bir işte çalışanların %76,1'i, herhangi bir işte çalışmayanların ise % 84,2'si katılıyorum yanıtını verdiği görülmektedir. Çalışma durumuna göre katılımcıların çalışma durumuna göre "Kadın kocasının sözünden çıkmaz" argümanına ilişkin görüşlerinin ele alındığı Tablo.6'ya bakıldığında kadınların "Erkek ailenin reisidir" önermesine göre daha esnek oldukları görülmektedir. Örneğin herhangi bir işte çalışanların % 53'ü "kadın kocasının sözünden çıkmaz" sözüne katıldıklarını belirtirken, herhangi bir işte çalışanları % 76,1'i "erkek ailenin reisidir" sözüne katıldıklarını belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi çalışan kadınlar ev bütçesine katkıda bulunmalarına rağmen büyük çoğunluğu erkeği ailenin reisi olarak kabul etmektedir. Simon De Beauvoir (1981:16)'in ifadesiyle erkeğin, ekonomik olarak ailenin başında olması ailenin toplumdaki temsilcisi olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla erkeğe biçilen bu rolü kadınların bu denli benimsemesi aile ve erkek arasındaki diyalektik ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Tablo.11: Kursa gitme durumuna göre katılımcıların "Erkek ailenin reisidir" argümanına ilişkin tutumları

Erkek ailenin reisidir		Kursa gidenler	Kursa gitmeyenler
	Katılıyorum	% 78,1	% 85,4
	Bilmiyorum	% 3,8	% 2,9
	Katılmıyorum	% 18,2	% 11,7
	TOPLAM	% 100 (292)	% 100 (869)
Kayıp veri: 16 $x^2=8.687$ df=2 p=0,013 Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001			

Tablo.11'e bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "erkek ailenin reisidir" düşüncesinin kadınların kursa gitme durumlarına göre anlamlı düzeyde ($P>0.005$) farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Katılımcılar içerisinde kursa gidenlerin %78,1'i, kursa gitmeyenlerin ise %85,4'ü katılıyorum yanıtını verdiği görülmektedir. Yine kursa gitme durumuyla ilgili soru olan "Kadın kocasının sözünden çıkmaz" argümanına ilişkin görüşlerinin ele alındığı Tablo.7 ile karşılaştırıldığında "Erkek ailenin reisidir" argümanına yaklaşımlarında daha katı bir tutum izledikleri görülmektedir. "Kadın kocasının sözünden çıkmaz" argümanına kursa giden kadınların % 60'ı katılıyorum yanıtını verirken, söz konusu "Erkek ailenin reisidir" argümanı olduğunda bu oran % 78,1'e çıkmaktadır.

Tablo.12: Dernekte çalışma durumuna göre katılımcıların "Erkek ailenin reisidir" argümanına ilişkin tutumları

Erkek ailenin reisidir		Dernekte çalışanlar	Dernekte çalışmayanlar
	Katılıyorum	% 70	% 84
	Bilmiyorum	% 6,7	% 3
	Katılmıyorum	% 23,3	% 13
	TOPLAM	% 100 (30)	% 100 (1131)
Kayıp veri: 16 $x^2=4.301$ df=2 p=0,116 Not: *p<.05, **p<.0, ***p<.001			

Tablo.12'ye bakıldığında yapılan chi-kare testi sonucunda "erkek ailenin reisidir" düşüncesinin kadınların dernekte çalışma durumlarına göre anlamlı düzeyde ($P>0.005$) farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Katılımcılar içerisinde dernekte çalışanların % 70'i, dernekte çalışmayanların ise % 84'ü katılıyorum yanıtı verdikleri görülmektedir. Önemli bir sosyal hayata katılım dinamiği olan dernekte çalışma durumu söz konusu olduğunda bile kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarında önemli bir değişim olmadığı görülmektedir. Tablo.8'deki dernekte çalışma durumuna göre "kadın kocasının sözünden çıkmaz" argümanına ilişkin tutumlarıyla "erkek ailenin reisidir"

argümanına ilişkin tutumları kıyaslandığında, erkeğin rolüne ilişkin tutumlarının yine daha katı olduğu görülmektedir. Dernekten çalışan kadınların % 45,2'si “kadın kocasının sözünden çıkmaz” argümanına katıldığını belirtirken, söz konusu “Erkek ailenin reisidir” argümanı olduğunda bu oran %70'e çıkmaktadır.

Kadınların toplumca kendilerine tanımlanan rol ve tutumlarında, eğitim düzeyi, çalışma durumu, kursa gitme ve derneklerde çalışma gibi sosyal hayata katılım dinamiklerinin etkisiyle biraz daha değişebilir olduğu görülmektedir. Fakat erkeğe ilişkin toplumca biçilen rol ve tutumlarda daha katı değer yargılarına sahiptirler.

SONUÇ:

Hakkâri'de yaşayan kadınların geleneksel rollere ilişkin tutumları ile sosyal hayata katılımı arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

“Kadın kocasının sözünden dışarı çıkmaz” düşüncesinin kadınların eğitim, çalışma, kursa gitme ve boş zamanlarda derneklerde çalışma durumuna göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Kadınların eğitim düzeyinin yüksek olması, çalışma hayatına katılması, kursa gitmesi, derneklerde çalışması gibi dinamiklerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin içselleştirmelerini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

“Erkek ailenin reisidir” düşüncesinin kadınların eğitim düzeyine göre farklılık gösterdiği, fakat çalışma, kursa gitme ve boş zamanlarda derneklerde çalışma durumlarına göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Öte yandan araştırma bulgularına göre kadına dair ataerki yargıların erkeğin rolüne dair ataerki yargılarıyla kıyaslandığında daha esnek ve değişime açık olduğunu gözlenmektedir. Bu durumu Yaraman (2010) çalışmasında şu şekilde açıklar:

Ataerki kültürel kodlar erkeğe ait değerlerin yüceltilmesinden oluşur ve tabii ki böylece cinsiyetler arasında bir hiyerarşi yaratır. Erkeğe atfedilmiş tüm özelliklerin olumsuzluğu, kadına atfedilmiş tüm özelliklerin olumsuzluğu yahut kadının erkeğe tabiiyetini meşrulaştırdığı kültürel atmosferdir söz konusu olan.

Bu anlamda kadının erkeğe bağımlılığının olağan kabul edildiği ataerki yapıda erkeğe ait değerlerin yüceltilmesi Bourdieu'nun kavramsallaştırdığı “eril tahakküm” hâkimiyetini cinsiyetler arası farklılıktan aldığı söylenebilir. Kadınlar ise bu hâkimiyeti olağan aynı zamanda zorunluluk hissetmeden fakat bilinçsiz bir biçimde kabul ederler (Öztimur, 2010:595). Kadının eğitim düzeyi, çalışma durumu, dernekte çalışması veya kursa gitmesi yani sosyal sermayesinin kültürel sermayesi ile ilişkisi bu anlamda toplumsal alanda erkekler eşit konumda olma bakımından bir avantaj sağlamamaktadır. Bourdieu'nun alan kavramını hatırlanacak olursa, faillerin farklı sermaye türlerini kullanarak (ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel) farklı alanlarda mücadele etmeleri olarak tanımlanmıştı (Bourdieu ve Wacquant, 2010,103). Bu anlamda bakıldığında Hakkâri'de yaşayan kadınların sosyal sermayesi ve kültürel sermayesinin toplumsal alanda erkekler ile eşit konumda olmasında bir etkisinin olmadığı hatta kültürel sermayesinin bu eşitliğin sağlanmasına ket vurucu bir nitelik gösterdiği görülmektedir.

Kadınların içselleştirdiği toplumsal cinsiyet rollerinin zorlama ile değil Connell'ın ifadesiyle hegomonik olduğu söylenebilir. Connell'a göre erkeklerin kadınlar üzerindeki hâkimiyeti hegomoniktir, yani zora ve güce dayanmaz, bunun yolu da kültürel dinamikler vasıtasıyla sağlanır (aktaran, Başak, 2010). Toplumun en küçük birimi olan aile içerisinde pratikler ile yeniden üretilen ataerki yapının uzantılarını kadınlar diğer bütün toplumsal yapılarda yansımalarını deneyimlemektedir. Erkeklerin ev içi alandan, kamusal alandaki tüm karar alma mekanizmalarına kadar hegomonik gücü ataerki yapının yeniden üretimini sağlamaktadır. Kadınlar da Bourdieu (2001)'un kavramsallaştırdığı “sembolik şiddet”i kendi habituslarında içselleştirerek sistemin devamlılığını sağlamaktadırlar.

Erkeğin kadın üzerindeki hegomonik gücünün yeniden üretiminde, ataerki yapının yansımaları olan eğitim sistemi (Arslan, 2000; Helvacıoğlu, 2006; Güneş-Ayata ve Acar, 2012), karar alma mekanizmalarındaki erkek egemen yapı (Alican, 2007; Şentürk, 2012), medya (özellikle reklamlar ve diziler) (Timisi, 1997; Mora, 2005) gibi toplumsal yapılar önemli bir yere sahiptir. Bu yapıların hemen

hemen her alanına sinmiş olan cinsiyetçilik sistemin devamlılığını sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Bu anlamda bakıldığında erkeğin rolünü belirleyen ve bunun üzerinden kadını kısıtlayan yargılarla savaşmak daha zor gibi görünmektedir. Ama başlangıç olarak kadın rollerinin değişimine yönelik politikalar geliştirmek anlamlı olabilecektir.

Özellikle Hakkâri ili özelinde kadınların toplumsal alanda eşitliğini sağlamaya yönelik eğitim, istihdam ve sosyal hayata katılıma yönelik atılımların gerçekleştirilmesi gerek bölge özelinde gerekse ülke için önemli bir husustur. Fakat yukarıda tartışılan içselleştirilmiş rollere bakıldığında bunun kendi başına yeterli olmadığını görülmektedir. Bunun için ise uzun vadeli bir toplum mühendisliğine ihtiyaç duyulmaktadır. Kadınların politika üretme ve karar alma sürecine tam katılımının sağlanması toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik atılacak en önemli adımdır.

KAYNAKÇA

- Alican, A. (2007). Kamu Memur Sendikalarında Çalışan Yönetici Kadınlar. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Altınbaş, D. (2006). Feminist Tartışmalarda Liberal Feminizm. Kadın Araştırmaları Dergisi syf: 21-52, sayı:9.
- Arslan, Ş. A. (2000). Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik. Başbakanlık.
- Ashall, W. (2004). Masculine Domination: Investing in Gender. Studies in Social and Political Thought, 21-39, <http://musicdoc.org.uk/cspt/documents/issue9-2.pdf> alanından erişim 23.07.2013.
- Başak, S. (2010). Cinsiyet Rollerini Farklaştırması ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği. Kamuda Sosyal Politika Dergisi, yıl:4, sayı/no:12.
- Beauvoir, S. De (1981). Kadın Evlilik Çağı. (Çev.) B. Onaran, Payel Yayınları, İstanbul.
- Bener, Ö, Günay, G. (2012). Gençlerin Evlilik ve Aile Yaşamına İlişkin Tutumları. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt:2, sayı:1.
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2005). Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler. Tesev Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2001). Masculine Domination. Stanford University Press
- Bourdieu, P, Wacquant, L.J.D. (2007). Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar. (çev) Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, Ankara.
- Calhoun, C. (2010). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları. Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi içinde syf: 77-131, İletişim Yayınları, İstanbul
- Connell, R.W. (1998), Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. çev: C.Soydemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Dedeoğlu, S. (2000). Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Aile ve Kadın ve Emeği. Toplum ve Bilim Dergisi, sayı:86, syf: 139-171.
- Demren, Ç. (2003). Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri. Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın.
- Donovan, J. (2010). Feminist Teori: Amerikan Feminizminin Entelektüel Kökenleri. çev: A.Bora, M. Gevrek ve F.Sayılan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, E. (2009). Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği: Malatya Örneği. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt:19, sayı:2, sayfa:209-230.
- Ersöz, A. G. (2012). The Role of University Education in The Determination of Gender Perception: The Case of Gazi University. Procedia-Social and Behavioral Sciences , 401-408.
- Gezgin, E. (2012). Simone De Beauvoir’da İkinci Cins ve Aşkılık Kavramı. Sosyoloji Notları Dergisi, 39-47.

- Gupta, V. K. , Turban D., Vasti, A. ve Sikdar A. (2009). The Role of Gender Stereotypes in Perceptions of Entrepreneurs and Intentions to Become an Entrepreneur. *Entrepreneurship Theory and Practice*, vol.33 (2), pp: 397-417.
- Günay, G. & Bener, Ö. (2011). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (3), 157-171.
- Güneş-Ayata, A., Acar F. (2012). Disiplin, Başarı ve İktidar: Türk Ortaöğretiminde Toplumsal Cinsiyet ve Sınıfın Yeniden Üretimi. D. Kandiyoti ve A.Saktanber (ed.). *Kültür Fragmanları* içinde 101-123, Metis Yayınları: İstanbul.
- Hassanpour, A. (2005). Kürt Dilinde Ataerkilliğin (Yeniden) Üretilmesi. *Devletsiz Ulusun Kadınları: Kürt Kadını Üzerine Araştırmalar* içinde:307-356, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Helvacıoğlu, F. (1996). *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik, 1928-1995* (Vol. 179), Kaynak Yayınlar.
- Kahraman, D.S. (2010). Kadınların Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yönelik Görüşlerinin Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, (3) 1, 30-35.
- Kandiyoti, D. (2011). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kapız, Serap S. (2002), "İş ve Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:4, sayı:3.
- Karadağ, A., Sabancılar, S. (2012). Toplumsal Cinsiyet'ten "Çoklu-Kesişen Farklılıklar"a Küreselleşme ve Kadın. *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II: Küresel Değişim ve Demokratikleşme*, 90-101.
- KSGM (2009). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı*. TC. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- McNay, L. (1999). *Gender, Habitus and The Field: Pierre Bourdieu and the Limits of Reflexivity*. <http://tcs.sagepub.com/content/16/1/95> alanından erişim: 19.07.2013
- Mora, N. (2006). *Kitle İletişim Araçlarında Yeniden Üretilen Cinsiyetçilik ve Toplumda Yansıması*. *International Journal of Human Science* , 2(1).
- Morsünbül, B. C. *Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Feminist Etik: Kramer Kramer'e Karşı Filminin Özen Etiği (Care Ethic) Bağlamında İncelenmesi*. <http://evici-adalet.org/attachments/article/84/%C3%96zen%20Eti%C4%9FiKramer%20Kramer'e%20Kar%C5%9F%C4%B1%20Bilgen%20Cennet%20Mors%C3%BCnb%C3%BCI.pdf> alanından erişim: 21.07.2013.
- Mottier, V. (2002). *Masculen Domination: Gender and Power in Bourdieu's Writings*. <http://fty.sagepub.com/content/3/3/345.short> alanından erişim: 23.07.2013
- Neuman, W.L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. çev: Sedef Özge, Yayınodası Toplum Bilim Dizisi, İstanbul.
- Ökten, Ş. (2009). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Toplumsal Cinsiyet Düzeni*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 2/8, syf: 302-312.
- Özsöz, C. (2008). *Kültürel Feminist Teori ve Feminist Teorilere Giriş*. *Sosyoloji Notları Dergisi*, 51-56.
- Öztimur, N. (2010), "Feminist Teoride Pierre Bourdieu Tartışmaları", *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde:581-605, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sancar, S. (2011). *Erkeklik: İmkansız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*. Metis Yayınları, İstanbul
- Sayer, H. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı*. *Uzmanlık Tezi Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü*, Ankara.

- Şentürk, İ. (2012). Üniversitede Kadın Olmak: Akademik Örgütte Toplumsal Cinsiyet Sorunu: Nitel Bir Çalışma. *Kadın/Woman*, cilt:13, sayı:2, 13-46.
- Tatlıcan, Ü. ve Çeğin, G. (2010), "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği", *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi içinde* syf: 303-367, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Timisi, N. (1997). *Medyada Cinsiyetçilik. TC Başbakanlık Kadının Sorunları ve Statüsü Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- TUİK
(2011), http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnksdb2&ENVID=adnksdb2Env&report=wa_turkiye_il_yasgr.RDF&p_il1=30&p_kod=2&p_yil=2011&p_dil=1&desformat=html
- UNDP (2013), <http://www.undp.org/Gozlem3.aspx?WebSayfaNo=4946> alanından erişim: 21.07.2013
- Wacquant, L. (2007). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi içinde* (53-77) der. (G. Çeğin ve diğ.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Walby, S. (1989). *Theorising Patriarchy*. <http://soc.sagepub.com/content/23/2/213> alanından erişim 20.07.2013.
- Yaraman, A. (2008). *Yanılsamanın Neresindeyiz? İçselleştirilmiş Cinsellikten Farkındalığa. Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Yaraman, A. (2010). Modern Ataerkil Toplumsallaşma: "Erkeksi", "Erkekçi" Kadınlar , F. Çoban-Döşkaya (Ed.) 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar, Değişim ve Güçlenme, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, syf: 257-265.

AMFİ 9 OTURUMU
ÇALIŞMA-EMEK-III:
ÜCRETLİ KADIN EMEĞİ

KÜRESELLEŞME VE KIRSAL KADIN EMEĞİ: *RAPANA VENOSA* ÜRETİM ZİNCİRİ ÜZERİNDEN BİR VAKA ANALİZİ

Ayşe GÜNDÜZ HOŞGÖR¹
Miki SUZUKİ HİM²

ÖZET

Karadeniz Bölgesi'nde kırsal alanda yaşayan yoksul kadınlar tarım ve hayvancılık dışı üretim faaliyetlerine de katılır. Dışarıya ağ ören balıkçı eşleri olduğu gibi zaman zaman eşleriyle balığa çıkan kadınlar da vardır. Bölgede ayrıca kadınlar balık temizleme ve paketleme gibi üretim faaliyetleri yapan firmalarda istihdam edilir. *Rapana Venosa* (deniz salyangozu) üretiminde kadınların çalışması da benzer bir istihdam alanını oluşturur. 1940'larda Doğu Asya (Japonya) sularından tankerlerin altında Karadeniz'e girdiği tahmin edilen *Rapana Venosa* deniz dibinde midyelerin üstünü kapatarak, Karadeniz'de özgün balık türünde azalma yarattığı ve ekolojik dengeyi bozduğu varsayımıyla "istilacı tür" sınıflamasında yer alır. 1980'lerden sonra küresel yeni dünya düzeninde ihracat temelli ürünlerin çeşitlenmesi ve ülkeler arası ortak üretim alanların yaratılmasıyla, *Rapana Venosa*'nın Japonya, Kore ve Çin'e ihracatı başladı. Böylece bu özgün *Vaka* ekolojik yaklaşımla kırsal kalkınma yaklaşımını buluşturdu. Bu yaklaşım *Rapana Venosa*'nın ihracat ürünü olması Karadeniz üzerindeki ekolojik baskıyı azalttığını ve aynı zamanda yoksul balıkçılara ve kırsal kadına istihdam alanı yarattığını varsayar. Bu yaklaşımdan hareketle çalışma Türkiye ve Japonya arasında yer alan *Rapana Venosa* küresel üretim zincirini ve bu zincirde kırsal kadının konumunu araştırmaktadır. Araştırma iki aşamada yürütülmüştür. Birinci aşamada Samsun kırsalında yer alan *Rapana Venosa* üretim işletmelerinde Karaağaç ve Ayvancık köylerinden gelen kırsal kadınların sosyo-ekonomik konumları işletme sahipleri, çalışan kadınlar ve yetkililerle derinlemesine yapılan yüz yüze mülakatlarla irdelenmiştir.³ İkinci aşama ise Tokyo'da 2012 yazında gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada Japonya'daki üretim zincirine yönelik veriler elde edilmiş ve üretim zincirindeki kadın emeğinin payı irdelenmiştir. . Araştırma bulguları küresel *Rapana Venosa* üretiminin kayıtlı ekonomik bir sektör olmadığını yansıtmaktadır. Ayrıca bu esnek üretim zinciri ucuz kırsal kadın emeğine dayanmasına rağmen, bu emekte esnek ve görünmezdir.

ABSTRACT

In Black Sea rural areas, there are women who participate in non-agricultural production. While there are fishers' wives who wave fishing nets for market, some women go out to sea for fishing with their husbands. Some women are employed in seafood-processing factories. *Rapana Venosa* (whelks) production is also a sector where rural women are employed. *Rapana Venosa*, which arrived in the Black Sea from Far East Asian seas by ballast water in the 1940s, are categorised as a "marine invader." They are considered to be endangering native species by consuming large numbers of mussels and other bivalves and threatening the Black Sea's ecological balance. In the context of the diversification of export-oriented products and the globalisation of production since the 1980s, *Rapana Venosa* began to be exported to Japan, Korea and China. This specific "case" is thus a crossroad of ecology and rural development. These two approaches assume that the exportation of *Rapana Venosa* reduces their ecological pressure in the Black Sea and create employment opportunities for poor rural women. Our study explores the global production chain of *Rapana Venosa* between Japan and Turkey and rural women's position in this process. The research was conducted in two phases. In the first phase, women workers' socio-economic statuses were investigated through in-depth interviews with owners, managers and women workers of the factories in Karaağaç and Ayvancık villages in Samsun. A research in the second phase was conducted in summer 2012 in Tokyo. Data regarding the *Rapana Venosa* production chain in Japan were collected in this research. Research findings show that the global

¹Prof. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hosgor@metu.edu.tr

²Yrd.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mikihim@omu.edu.tr

³Araştırma AB 7. Çerçeve Programı KnowSEAS projesi kapsamında yürütülmüştür.

RapanaVenosa production bears many characteristics of informal economy. The flexible production chain relies on rural women's cheap labour which is flexible and invisible.

Keywords: Globalisation, Rural Women's Labour, Black Sea, Japan, RapanaVenosa

GİRİŞ

Türkiye’de kırsal kadın işgücünün önemli bir bölümünü oluşturur. Kadınlar tarım ve hayvancılık gibi tarımsal üretim faaliyetlerine katılıyor. Araştırmalar, özellikle son yarı yüzyılda erkeklerin köy dışı emek göçüne katılmalarından ötürü geride kalan kırsal kadınların iş yüklerinin arttığını yansıtıyor. Yine de kırsal ekonomide kadın emeği değerini altında yansıtmakta ve görünmez emek “ücretsiz aile işçisi” olarak sınıflandırılıyor ve kadınların ekonomik kaynaklara sınırlı erişimleri devam ediyor.

Son yıllarda tarım faaliyetlerinin yanı sıra kırsal kadın emeği küresel üretim süreçlerine de katılıyor. Benzer biçimde Karadeniz bölgesinde deniz ürünleri işletmelerinde, özellikle hamsi ve deniz salyangozu (*Rapana Venosa*) üretiminde, köylerden kadınlar istihdam ediliyor. Kırsal kadının tarım dışı ekonomiye katılımı yeni istihdam biçimini ve kırsal ekonomide, sosyal yaşamda bazı değişiklikleri de işaret ediyor. Ancak, Türkiye’de kırsal kalkınma yazınında cinsiyete dayalı iş bölümü üzerine önemli araştırmalar bulunmasına rağmen; yine de kırsal kadının tarım dışı ekonomik işgücüne ücretli katılmasının üzerine yeterli çalışmaya rastlamıyoruz. İşte bu boşluktan hareketle, mevcut çalışma ücretli kırsal kadın emeğinin yerel ve küresel boyutta durumunu araştırmayı hedefliyor. Çalışmada Karadeniz Bölgesi’nde kırsal alanda yaşayan yoksul kadınların tarım ve hayvancılık dışı üretim faaliyetlerinden biri olan *Rapana Venosa* (deniz salyangozu) küresel üretiminde istihdam deneyimleri, bunun toplumsal yansımalarını ve küresel emek zinciri irdeleniyor.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1950’ ler den itibaren süregelen kırsal dönüşüm küresel ekonomiye, tarımda makineleşmeyi ve kırdan kente göçü içerdi. Kırsal kadın ise ne yazık ki bu sürecin oldukça dışında kalmıştır. Araştırmalar arazinin, modern tarım teknoloji kullanımının, piyasa ve paraya ulaşımının erkekler tarafından kontrol edildiğini yansıtıyor (Morvaridi 1993; Sirman 1995; Ertürk 1995). Ancak, 1970’lerden itibaren yeni uluslararası işbölümünün etkisiyle kalkınmakta olan ülkelerdeki kadınlar bu sürece katılmaya başladı..

Karadeniz Bölgesi’ndeki kırsal kadında bu küresel emek sürecin parçası oldu (Gündüz Hoşgör, 2011). 1990’lardan itibaren dondurulmuş deniz salyangozu Karadeniz Bölgesi’nden Doğu Asya’ya ihraç ediliyor. 1940’larda Doğu Asya (Japonya) sularından tankerlerin altında Karadeniz’ e girdiği tahmin edilen *Rapana Venosa* deniz dibinde midyelerin üstünü kapatarak, Karadeniz’de özgün balık türünde azalma yarattığı ve ekolojik dengeyi bozduğu varsayımıyla “istilacı tür” sınıflamasında yer aldı. 1980’lerden sonra küresel yenedünya düzeninde ihracat temelli ürünlerin çeşitlenmesi ve ülkelerarası ortak üretim alanların yaratılmasıyla, *Rapana Venosa*’nın Japonya, Kore ve Çin’e ihracatı başladı. Böylece bu özgün *Vaka* ekolojik yaklaşımla kırsal kalkınma yaklaşımını buluşturdu. Bu yaklaşım *RapanaVenosa*’nın ihracat ürünü olması Karadeniz üzerindeki ekolojik baskıyı azalttığını ve aynı zamanda yoksul kırsal kadına istihdam alanı yarattığını varsaydı. Deniz salyangozu Türkiye’de tüketilmiyor ve Bu canlı türüne Doğu Asya denizlerinde az miktarda olmakla birlikte hala rastlanıyor. Yine de, deniz salyangozu Karadeniz bölgesinde toplanması ve kırsal kadın tarafından ayıklanıp, paketlenip ve dondurulmuş gıda olarak Doğu Asya’ya ihraç edilmesinde kırsal kadının ucuz ve esnek emeği önemli katkı sağlıyor (Gündüz Hoşgör ve Suzuki Him, 2012).

Türkiye’de kırsal kadın işgücünün önemli bir bölümünü oluşturur. Hane içi emeğin yanı sıra tarım ve hayvancılıkla ilgili faaliyetleri yürütür. Özellikle 1970’lerden itibaren kırsal alandan erkeklerin kentlerde çalışma nedeniyle göç etmeleri kırsal alanda geride kalan kadınların yükünü arttırdı. (Azmaç 1984; Incirlioğlu 1993). Fakat, tüm bu ağır çalışmaya rağmen kırsal alanda kadın emeği hala görünmez; kadınların kaynaklara ulaşmaları sınırlıdır. Son otuz yılda şehirleşme ve tarım sektörünün gerilemesinden ötürü hem kadın hem de erkeklerin işgücüne katılım oranları azaldı (Gündüz-Hoşgör 2011). Yine de işgücüne katılan her iki kadından birisi kırsal alanda ücretli aile işçisi konumunda

istihdam ediliyor (Gündüz-Hoşgör and Smits 2008). Yani, kırsal kadının tarım dışı ücretli işi geleneksel olarak henüz bilinmemekte ve kırsal ekonomi ve sosyal yaşamda değişim işaret etmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümüyle ilgili önemli bir yazın bulunmasına rağmen, kırsal kadının ücretli tarım dışı faaliyetlerinde çalışması nadir araştırma konusu oluşturmaktadır.

Kadının ücretli işgücüne katılması ve güçlenmesi kalkınma ve toplumsal cinsiyet yazınında önemli konular arasında yer alır. Bugün kadın işgücü ve kadının güçlenmesi arasındaki ilişki hakkında bildiklerimiz karmaşıklık ve çelişkileri içerir. Kalkınma kuramında kadın konusu üzerinde üç yaklaşımdan bahsetmek mümkündür: *Kalkınmada Kadın Yaklaşımı* (Women in Development, WID); *Kalkınma ve Kadın Yaklaşımı* (Women and Development, WAD); ve *Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma* (Gender and Development, GAD) Yaklaşımı. Kalkınmada Kadın yaklaşımı (WID) Modernleşme Teorisine dayanır. Bu yaklaşım kadının görünmez ancak anlamlı katkısının altını çizer. Kadınların daha etkin biçimde ekonomiye katılmalarını vurgular. Kadınların düşük toplumsal statülerini geleneksel kültürel değerlere bağlar. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin modernleşme ile ortadan kalkacağını varsayar.

Kalkınma ve Kadın yaklaşımı (WAD) ise Marksist-Feminist kurama dayanır ve kadınların gelir getirici faaliyetlere katılmalarıyla toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliğin giderilebileceğini vurgular. Bu kuram ise kadınların ücretli işgücüne katılmalarının hem evde (yeniden üretim sürecinde) hem de dışarıda (üretim sürecinde) çalışmalarından ötürü “ikili bir yük” oluşturacağı gerçeğini göz ardı eder (Boserup, 1970).

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma yaklaşımı (GAD) ise sosyalist-feminist kurama dayanarak cinsiyete dayalı ev içi ve ev dışı eşitsiz işbölümünün altını çizer. Sadece kadınların ev dışındaki ücretli işgücüne katılmalarının yeterli olmadığını; aynı zamanda erkeklerinde ev içi işleri üstlenmelerinin gerekliliğini öne sürer (Gündüz-Hoşgör 2001). Yalnız kadınların ücretli işgücüne katılmalarıyla toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik giderilememektedir. Yine de bu durum geleneksel sosyal yapıda bazı değişimleri beraberinde getirir. Bu değişimlerin kadınların hayata yansımaları sosyal ve kültürel içeriklere göre farklılık gösterir. Tüm bu nedenlerden ötürü araştırmalar aracılığıyla derlenecek yeni bilgi önemlidir. İşte bu çalışma böyle bir amaca yönelik tasarlanmıştır.

YÖNTEM

Bu araştırma kırsal kadının deniz ürünleri işletmelerinde ücretli olarak çalışmasının kadının statüsü üzerine etkisini ve küresel değer içerisindeki yerini araştırmayı hedeflemektedir. Araştırmanın iki hedefi vardır. İlk hedefi, deniz ürünleri işletmelerinde kırsal kadınların ücretli çalışma koşulları (çalışma saatleri, ücretler, çalışma koşulları, sosyal güvenlik, kadınların çalışmalarına yönelik algıları ve zor olan çalışma koşullarıyla başa çıkma stratejileri) irdelemektir. İkinci hedefi ise kadın emeğine dayalı ürünün küresel değer zinciri incelemektir.

Bu bir “vaka” inceleme çalışmasıdır. Bu çalışmanın bulguları genellenemez, ancak kırsal kadının ücretli çalışması hakkında geçerli yeni bilgi sunar. Araştırma üç alanda yürütüldü; Sinop-Karaağaç köyü, Samsun/Çarşamba-Ayvacık köyü ve Tokyo/Japonya. Sinop-Karaağaç ve Samsun-Ayvacık köylerindeki deniz ürünleri fabrikasında çalışan 31 kadınla ve 3 fabrika yöneticisiyle yüz yüze görüşmelerle yürütülen çalışmada araştırmanın ilk sorunsalı incelendi. Bu aşamada kadınların geldikleri köyler ayrıca ziyaret edildi ve daha önce çalışan bazı kadınlarla da görüşmeler gerçekleştirildi. Kadınların görüşmelere dahil olmasında *kartopu örneklem yöntemi* kullanıldı. Yani kadın işçiler rastgele seçilmedi. Ancak, görüşmelerde iş deneyimi farklarını anlayabilmek için farklı yaş grubundan kadınlar örnekleme dâhil edildi.

Makalede bu veriler ile alanda derinlemesine mülakatlara dayanarak elde edilen bulgular karşılaştırılarak sunulacaktır. İkinci aşamada ise bu bulgulara Japonya’da ki alan çalışması mülakat sonuçları eklenecektir. Böylece, Türkiye’de kırsalından derinlemesine görüşmelerden elde edilen nitel bulgular Tokyo pazarına yönelik Japonya’da elde edilen bulgularla eklenerek ve karşılaştırılarak analiz edilecektir.

Karaağaç Köyü Samsun-Sinop yolu üzerinde Dikmen ilçe sınırı içerisinde yer alır. Köyün ortalama hane büyüklüğü 4-5 arasındadır; köy ortalama 2000 nüfusa sahiptir. Köyden İstanbul, Samsun gibi büyük kentlere göç etmiş haneler vardır; bazı hanelerin ise Almanya’ya işçi olarak gitmiş

yakınları bulunmaktadır. Köydeki kadınlar temel tarım üretimi olarak fındık ve buğday üretimine katılmaktadır. Deniz Ürünleri fabrikası Sinop-Durağan ilçe sınırında dağın yamacındadır. Fabrikada yukarı dağ köylerinden gelen işçi kadınlarda istihdam edilmektedir. Bu kadınlar göreceli olarak daha yoksul hanelerden gelen kadınlardır (Gündüz-Hoşgör, 2000).

Ayvacık-Çarşamba fabrikası ise Samsun ile Ordu arasında yer almakta ve köyün altyapısı ve konumu Karaağaç-Sinop köyünden göreceli olarak daha iyi konumdadır. İki yerleşkede de kadınlar özel minibüslerle fabrikalara taşınmaktadır. Özel ulaşım köylerin Muhtarları tarafından organize edilmektedir; örneğin şoförler muhtarın ailesinden biri ya da akrabasıdır. Muhtarlar bir biçimde “aracı” konumunda fabrikaya kadın işçi bulma ve taşıma fonksiyonunu yürütmektedir. Bu durum özellikle fabrika sahibi (işveren) ile işçinin “güvenliği” açısından önemlidir. Kadınların kolay iş bulmalarını sağlamakla birlikte, aynı zamanda onların üzerinde sosyal baskı ve kontrol yaratabilmektedir. Örneğin, bazı kadınlar işveren ya da muhtarın yanında konuşmaktan çekinmiş ve araştırmaya katılmayı ret etmiştir. Özellikle mülakatların ses kayıtlarının alınmasında zorluk yaşanmıştır. Görüşmeler yarım saat ile 3 saat arasında değişmiştir.

Araştırmanın yöntem açısından bir diğer önemli boyutu ise etnografik saha çalışması içermesidir. Örneğin, kadınlar fabrikada çalışırken yapılan işin her aşaması gözlenmiş; çalışma koşulları (sıcaklık, kötü koku vs.) bizzat deneyimlenmiştir.

BULGULAR

Aşağıdaki bölümde temel bulguları üç bölümde tartışacağız. İlk bölümde, Karadeniz Bölgesi kırsalındaki deniz ürünleri fabrikalarında çalışan kadınların deneyimleri sunacağız. İkinci kısımda ise bu ürünün Türkiye-Japonya değer zinciri aktaracağız. Böylece kadın emeğinin küresel üretimdeki yerinin tartışmamız mümkün olacaktır.

a) Rapana Venosa Küresel Üretim Zincirinde Karadeniz Kırsal Kadınının İstihdamı

Çalışma Koşulları

Kırsal kadının tarım dışında deniz ürünleri fabrikalarında çalışma nedeninin başında para kazanmak ve yoksullukla mücadele etmek yer almaktadır. Karaağaç-Sinop köyünde yaklaşık 80 kadın çalışırken, Ayvacık-Samsun üretiminde ortalama 100 kadın istihdam edilmektedir (Tablo 1). Görüşmelerde, geçmişte bu fabrikada çalışan kadınların sayısının 250’ye ulaştığı belirtilmiştir.

Kadınların yaş dağılımları değişmekle birlikte birçoğu genç ve bekârdır. Bazıları işletmelerde 10-12 yaşlarında çalışmaya başladıklarını iletmiştir ki bu durum geçmişte “çocuk işçi” çalıştırıldığını yansıtmaktadır. Günümüzde fabrikalarda çalışan kız çocuklarına nadir rastlanmaktadır. Çalışan kadınların çoğunluğu okul terk ya da ilkökul mezunudur.

Rapana Venosa işlenmesi son derece zor koşullarda gerçekleşmekte, monoton, tekrara dayalı rutin iş gerektirmektedir. Örneğin, 100 derece üzerinde olan suya kabuklu Rapana bırakılmakta; haşlanmış Rapanalar üretim bandının üzerine dökülmekte ve kadınlar tarafından kabukları tek tek ayıklanmaktadır. Bu iş ortalama 8 saat sürmekte ve bazen gece vardiyası gerekmektedir. Bir yöneticiye göre bu işe kadınların alınması “*erkeklerin bu kadar uzun süre ayakta, sıkılmadan, böyle rutin bir işi yapamamalarından*” kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yöneticiye göre “*kadınların küçük parmakları küçük Rapanaları kabuklarından ayırmak için daha uygundur*”.

Tablo 1: Sinop, Karaağaç Köyü ve Samsun, Ayvacık Köyü Kadın İstihdamı

	Karaağaç Köyü İşletmesi	Ayvacık Köyü İşletmesi
--	--------------------------------	-------------------------------

<i>ÇalışanKadınSa yısı</i>	80-90 kadın; yoksuldağköylerinden	100 kadınıyakınköylerden
<i>YaşDağılımı</i>	15 – 60 arası ; Çoğunluğugençbekarkadınlar Bazısı 12 yıldırçalışıyor Geçmişte- çocukışgücü	18-30 arasibekarkadınlar Bazısı 10 yıldırçalışıyoGeçmişte- çocukışgücü
<i>EğitimDurumu</i>	İlkokulterkya da mezun	İlkokulmezunuveyaüstü
<i>Ne üretiyorlar</i>	Rapana (Japonya, Kore) / Dondurulmuş hamsi	Dondurulmuş hamsi (Yerli pazar, AB) Rapana (olursa)
<i>ÇalışmaSaatleri</i>	07:00- 17:00; Gerekirsegecevardiyası Ayda 20 günçalışma Şirketservislerleköylerdenişyerinetaşınmayıs ğlıyorve öğleyemeği veriyor Aracılar: muhtarlar İşsözleşmesiyok	08:00- 18:00; Gerekirsegecevardiyası 10.5 ay boyuncaayda 20 günçalışma Şirketservislerleköylerdeişyerinetaşınmayıs ğlıyorve / öğleyemeğiveriyor Aracılar: muhtarlar İşsözleşmesiyok
<i>ÇalışmaOrtamu</i>	Yöneticitarafındanişyerikamerlarlaizleniyor. Üretimbandınınetrafindaayaktaçalışma Monoton, tekraradayalı, “kirli” iş Ortalamağünde150 kg rapanatemizleniyor Banyo/duşvaramakadınlarkullanmıyor	They are watched from manager’s room Bazısıayakta; bazısıoturuyor Monoton, tekraradayalı, “kirli” iş Bilgiyok Banyo/duşvaramakadınlarkullanmıyor
<i>Ücretler</i>	1 kg başına 2 TL (gündeortalma 20- 35 TL) Kazançaileyeveriliyorya da kendiihtiyaçlarıiçinharcanıyor Bireyselçalışma/ Rekabetçokfazla Kollektifhareket yok ancakkazançgöreceliolarakyüksek	Günlükortalama15 TL Ödemeleryılıyapılıyor da Kendiihtiyaçlarıiçinye da çeyizparasolarakbiriktirme Grup çalışması/Rekabetaz Kollektifhareketvar; kaznaçdüşük
<i>SosyalGüvenlik</i>	Sosyalgüvenlikyok Sağlık: yeşil kart	Yarısosyalgüvenlik Sağlık: yeşil kart
<i>Algı</i>	Kötükoku- stigma Yoksulluk Evliliğin “iyi” adaydeğil Sağlıklıdeğil	Kötükoku Göreceyoksulluk Evliliğin “iyi” adaydeğil Sağlıklıdeğil
<i>Coping Strategies with Bust</i>	Evlenme- işbırakma Köydeşindanbiriyleevlenme Kenteya da uluslararası GÖÇ	Evlenme- işbırakma Göreceliyükseközgüven Girişimcilik-kendiişinikurma

Karağaç-Sinop fabrikasında kadınlar 07:00-17:00 arasında çalışırken; Ayvancık-Samsun’da işe bir saat geç başlamakta ve bir saat geç paydos etmektedir (08:00-18:00). Ancak, bu bitiş saatleri esneklik içermektedir. Rapana üretimi olmadığı durumlarda iki üretim alanında da hamsi ayıklanmakta ve işlenmektedir. Rapana üretiminde kadınlar daha çok tek ve zamana karşı adeta yarışır gibi çalışmakta ve temizledikleri miktar kadar ücret almaktadır. Hamsi üretiminde ise kolektif çalışmaları mümkündür. Bu durumu kadın işçiler işverenlerle yaptıkları pazarlıklar sonucunda elde etmiştir. Grup olarak çalışan kadınlar, aldıkları işi grup olarak bitirmekte, ancak sabit ücret almaktadır. Bir diğer ifadeyle, bu üretimde kadınlar Karağaç işletmesiyle karşılaştırıldığında az kazanmakta ancak kolektif ve daha sağlıklı konumda çalışmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, kadınlar fabrikalara özel otobüslerle getirilmektedir. Kadınların çalışma talepleri önce Muhtarlar iletilmekte; muhtarlar yöneticilerle bağlantıya geçmekte ve iş talebini bildirmektedir. Muhtarın onaylamadığı durumda kadın işçinin istihdam edilmesi mümkün olamamaktadır.

İki fabrikada da kadınlar montaj bandında seri üretim şeklinde çalışmaktadır. Çalıştıkları odalar kameralarla yöneticiler tarafından gözetlenmektedir. Bu durum Foucault’un “panoptikan” kavramını hatırlatmaktadır; öyle ki gözetleyen (yönetici) kadınları haberleri olmadıkları her an gözetleyebilmektedir.. Araştırma sırasında kadınlar durumdan son derece rahatsız oldukları ve

üzerlerinde güçlü kontrol yaratıldığını belirtmiştir. Örneğin, gözetlenme korkusundan ötürü iş yaparken birbirleriyle konuşmamaktadırlar; konuşmaları yöneticinin odasındaki kameralardan TV ekranına yansıdığı durumda sözlü olarak tüm odanın duyacağı şekilde uyarılmaktadırlar. Kadınlar adeta “robot” gibi çalışıyor olmaktan yakınmakta ve eğer uyarıldıkları davranış devam ederse işten çıkartılma korkusu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Böylece kadın işçilerin örgütlü hareketi engellemektedir.

Kadınların kameralarla gözetlenmelerinin bir diğer ilginç olumsuz etkisi daha vardır. İki fabrikada iyi koşullarda -işten önce ve sonra kullanılacakları - banyolar bulunmaktadır; ancak kadınlar bu imkânları kullanmamaktadır. Oysa fabrikalardaki ağır “koku” bir sonraki bölümde tartışacağım gibi kadınlar açısından son derece rahatsız edici ve toplumsal stigma yaratan bir durumdur. Buna rağmen kadınlar iş sonrası yıkanmadan fabrikalardan ayrılmayı tercih etmektedir. Araştırma sırasında bu durumun nedenini çalışan bir kadın çarpıcı biçimde yanıtlamıştır: “.. orada da kamera olmadığı nereden bilebiliriz ki !..”

Ücretler

İki işletmede ücretler açısından da farklar vardır. Karaağaç-Sinop’da kadınlar tek çalışmakta ve kilo başına 2 TL ücret almaktadır. Bir günde en az 10 en fazla 15 kg. Rapana temizleyebilmekte; ortalama 20 TL ile 30 TL (10-20 euro) arasında günlük kazanç elde edebilmektedirler. Çalışma ortamı oldukça rekabetçi bir yapıya sahip olduğundan kadınlar arasında dayanışma bulunmamaktadır.

Ayvacık-Samsun İşletmesinde ise kadın işçiler işverenle pazarlık etmiş ve günlük 15 TL ücrette anlaşmıştır. Antlaşmanın koşulu günlük işi bitirmektir. Bunun için kadınlar gruplara ayrılmakta ve iş bitine kadar hep birlikte çalışmaktadır. İş yavaşlatan kadın işçide diğerleriyle birlikte aynı saatte işyerinden ayrılacağı için iş yavaşlatmayı tercih etmemektedir. Kadınların Karaağaç-Sinop işletmesinden daha düşük ücret almalarına rağmen bu yöntemi daha fazla benimsedikleri gözlenmiştir. Böylece, kolektif çalışabilmekte, hasta olan zor durumu bulunan kadınlar korunabilmekte, daha da önemlisi kadınlar sosyalleşebilmektedir. Bu bir biçimde zor çalışma koşullarıyla başa çıkma stratejisidir.

İki işletmede de ulaşım ve öğlen yemekleri işverene aittir. Kadınlar aylık ortalama 450 TL (300 Euro) kazanmaktadır. Ailenin yapısına bağlı olarak kadınlar kazançlarını kendilerine harcadıklarını belirtmiştir; genç kadınlar için ise temel amaç “çeyiz” parası biriktirmek ve evlenirken aileye yük olmamaktır. Ancak, bazı mülakatlardan gerektiği durumda genç kadınların kazançlarını ailenin ihtiyacına harcadıkları anlaşılmaktadır. Örneğin;

“İşletmede 13 yaşında çalışmaya başladım. Şimdi 21 yaşındayım. İşte önce eti kabuğundan ayırırız, bağırsaklarını temizleriz, yıkarız. Sonra kızlar büyüklüklerine göre sınıflandırılır.. Fabrikada çalıştığım zamanlar evişi yapmam. Genellikle sabah 08:00 de geliriz, akşam 6’ya kadar çalışırız. Geçmişde gece vardiyası yaptığımızda oldu. Vardiya zamanı genellikle sabah saat 05:00’e kadar çalışırdık.. Bazen aynı gün öğlene kadarda devam ederdik. Şimdilerde geceleri çalışmıyoruz zira Rapana tutamıyorlar miktarı azaldı. Yeterince iş olmuyor..Ortalama günlük 15 TL kazanıyorum. Kendi ihtiyaçlarımı karşılıyorum. Geçmişte kazancımı aileme verirdim ama. Önce, mobilya aldık, sonra bu evi yaptık. Bütün kız kardeşlerim benim gibi çalışırdı. Babam şoför, annem evde ya da fındığa gider. Ama artık çalışmak istemiyorum, hastalandım, geceleri rüyamda hep o böcekleri görüyorum, uyuyamıyorum..”

Sosyal Güvenlik

Kadınların Rapana üretiminde istihdam edilmeleri Kadın ve Kalkınma (WAD) yaklaşımının Sömürü savıyla açıklanabilir. Bu kadınlar istihdam piyasasında birçok engelle karşılaşmakta, çok düşük ücretlerle istihdam edilmektedirler. Kadınların kolektif hareketlere katılımları da zayıftır. Çalışan kadınların sosyal güvenceleri, sigortaları yoktur. Ücretler asgari ücretin altındadır. İşgücü esnektir; işe alınmaları işten çıkartılmaları esnektir. Tüm bu özellikler kadınların emek piyasasında sömürüldüklerini yansıtmaktadır.

Kadınların Çalışmalarına Yönelik Algıları

Deniz salyangozu işletmelerinde çalışan kadınlar son 12 yıldır çalışmalarına rağmen, yaptıkları işe hala bir “değer” atfetmemektedirler. İşe girerken kontrat imzalanmamakta ve ücretler geçici gündelikler üzerinden hesaplanmaktadır. Kadınların kendilerinin çalışmalarına yönelik algılarında benzerlik içermektedir: “çalışıyoruz çünkü yoksuluz..”

Kadınlar evlilik açısından da “şanslarının” az olduğunu düşünmekte ve ilginç bulgu olarakta bu durumu Rapana ve/veya hamsi üretim şirketlerinde çalıştıkları için “kötü kokmalarına” bağlamaktadırlar. “Balık” gibi koktukları için “işletme çalışanı” olarak sınıflandırıldıklarını; bu nedenle çevrelerindeki erkeklerin evlenmek için kendilerini tercih etmediklerine inanmaktadırlar. Koku bir tür sosyal dışlanma ve olumsuz etiketleme (sitigma) yaratmaktadır. Bununla ilgili bir diğer inanış ise çok uzun saatler ve zor koşullarda çalıştıkları için sağlık problemlerinin olması, bu nedenden ötürü de kadınların “iyi” gelin adayı olmadıkları doğrultusundadır.

Genellikle, göç kadınların kırsal istihdamdan çıkmaları –kendi ifadeleriyle “kurtulmaları” için bir araçtır. Nitekim İstatistikler Batı Karadeniz Bölgesinde kır nüfusunun 1990’da 12.6 % iken 2000’lerde oranın 10.4% düştüğünü yansıtmaktadır (Dünya Bankası, 2007). Rapor aynı zamanda göç eden kadınların göç etmeyen kadınlardan ortalama olarak daha genç olduğunu vurgulamaktadır ; bir diğer ifadeyle evlenerek göç eden kadınlar daha genç kadınlardır. Benzer biçimde balık üretim işletmelerinde çalışan kadınlarında en büyük beklentileri/hayalleri “kentten biriyle evlenmek ve göç etmektir.

b) Rapana Venosa Küresel Üretim Zinciri

Araştırmamızın ikinci bölümünde yukarıda sözü geçen kırsal kadınların önemli ölçüde üretimde yer aldığı *Rapana Venosa* üretim zincirini tartışacağız. İhracata dayalı bu üretim biçimi birçok ülkenin katılımıyla yürümektedir. Türkiye’den ihraç edilen ürünün pazarını Doğu Asya ülkeleri; özellikle de Japonya, Kore ve Çin oluşturmaktadır. Türkiye’nin yanı sıra Bulgaristan’da benzer biçimde üretimin “arz” boyutunda yer almaktadır. Bu ülkede de Türkiye’de olduğu gibi yoksul balıkçı erkekler avlanmada, ürünün işlenmesinde ise yoksul kadın emekçiler yer almaktadır (Knudsen ve Koçak, 2011). Ancak, konu hakkında yürütülmüş araştırmalarda pazarın “talep” boyutu yeterince irdelenmemiştir. Rapana Venosa tüketiciye ulaşana kadar hangi aşamalardan geçmektedir? Ve üretim zincirinin diğer aşamaları nasıldır? Diğer önemli soruda Rapana Venosa tüketimine yönelik talepte nasıl değişimler yaşanmaktadır?

Tablo 2 Türkiye’den ve Bulgaristan’dan Japonya’ya ihraç edilen dondurulmuş kabuklu deniz ürünlerinin istatistiklerini yansıtmaktadır. Bu tabloya göre Türkiye’den ihracat 1990 yılında başlamış; 1997 yılında itibaren önemli bir artış yaşanmıştır. Ancak 2011 yılında ihracat oldukça gerilemiştir.

Rapana Japonca’da *Akanishi* olarak adlandırılmaktadır. . Rapana’nın Japonya’da Aichi Bölgesi dışında tüketimi yaygın değildir. Sadece yakalamış ve denemiş olanlar Rapana’yı tanımaktadır. Ancak, Rapana bazı durumlarda sahte olarak işlenmiş *Sazae* salyangozu (*Turbo cornutus*) yerine satılmaktadır. *Sazae* daha değerli ve daha pahalı bir deniz salyangoz türüdür. Görüntüsü Rapana’ya benzemekte ve ikisinin arasındaki tat farkını ayırt etmek- özellikle soya sosu ile pişirildiği durumlarda- pekte mümkün değildir. Japonya’da Rapana sahte *Sazae* olarak pazar bulmaktadır. Hatta market ilanlarında Rapana “*Japon Sazae fiyatının beşte biri kadar ucuz olduğu*” yer almaktadır. Özetle, Rapana ucuz restoranlarda, tavernalarda ve işlenmiş gıda fabrikalarında satılmaktadır. Yalnız, 2000 yılında tüketicilerin şikayeti üzerine *Fair Trade Commission* Rapana ürünlerine *Sazae* adını kullanmamak için üreticileri uyarmıştır. Bunun ardından Rapananın satış için pazar daralmış ve üreticiler zorlanmıştır.

Tablo 2: Türkiye’den ve Bulgaristan’dan Japonya’ya İhraç Edilen Dondurulmuş Kabuklu Deniz Ürünleri

Yıllar	Türkiye (kg)	Türkiye (US/kg)	Bulgaristan (kg)	Bulgaristan (US/kg)
1990	1150,394	-	0	-
1997	2,046,251	5.2	381,567	5.4
1999	2,092,435	4.4	714,006	4.8
2001	957,359	3.7	786,160	4.1
2003	1,261,314	3.4	541,912	3.4
2005	776,715	4.7	851,005	4.9
2007	743,054	6.6	615,416	6.5
2011	212,956	-	525,527	-

Kaynak: Japonya Balık Üretim İstatistikleri: İhracat

Rapana Venesa Türkiye’de avlanma ile tüketiciye ulaşma aşamasında ortalama 12 el değiştirmektedir (Şekil 1). Aracılar balıkçılardan ortalama kilo başına 0.78 Euro’yasatın aldıkları Rapana’yı yukarıda detaylı tartıştığımız kırsal kadın işçilerin çalıştıkları işletmeler satmaktadır. Avlanma ve aracılardan tamamı erkeklerden oluşurken, özellikle kabuklarından Rapana’nın çıkartılması ve pazara işlenmiş olarak sunulması kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bu işletmelerde yöneticiler ve Rapanayı kaynatanlar yine erkeklerdir. Sektörde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü vardır. Fabrikalarda işlenmiş Rapana’nın kilogramı 5 Euro dan Japonya’ya satılmaktadır.

Japonya’ya ihraç edilen Rapana ilk önce “ihracatçıların”, ardından “dağıtıcıların” (distribütörler) eline geçmektedir. Dağıtıcılar Rapana’yı internet üzerinden pazara sunabildikleri gibi gıda üreticilerine de satabilmektedir. Her iki durumda müşteriye kilosu 19 Eurodan ulaşmaktadır. Taverna, lokanta ya da süpermarketlerde deniz ürünleri salatasının 90 gramı ise 2.87 avrodan satılmaktadır. Bu ürünün 1 kilogramı ise 31.9 Euro’ya ulaşmaktadır.

Özetle, avlandığında kilosu 0.78 Euro olan Rapana’nın Japonya’da ki son market değeri 19 Euroya (yaklaşık 20 katına) ulaşmaktadır. Üretim zincirinde kadın emeğinin değeri ise çok düşüktür (1kg/2TL (1.4 Euro)).

Tablo 2’nin yansıttığı üzere ürünün pazarı, üretimi gibi son derece esnek. Özellikle Japonya’ya ihraç edilen ucuz hayvansal gıdanın etkisiyle deniz ürünlerinin tüketimi azalmaktadır. Yine de Japonya’nın pazar olmaktan çıkması durumunda bile Çin ya da Kore gibi yeni pazarların bulunması söz konusu olabilmektedir.

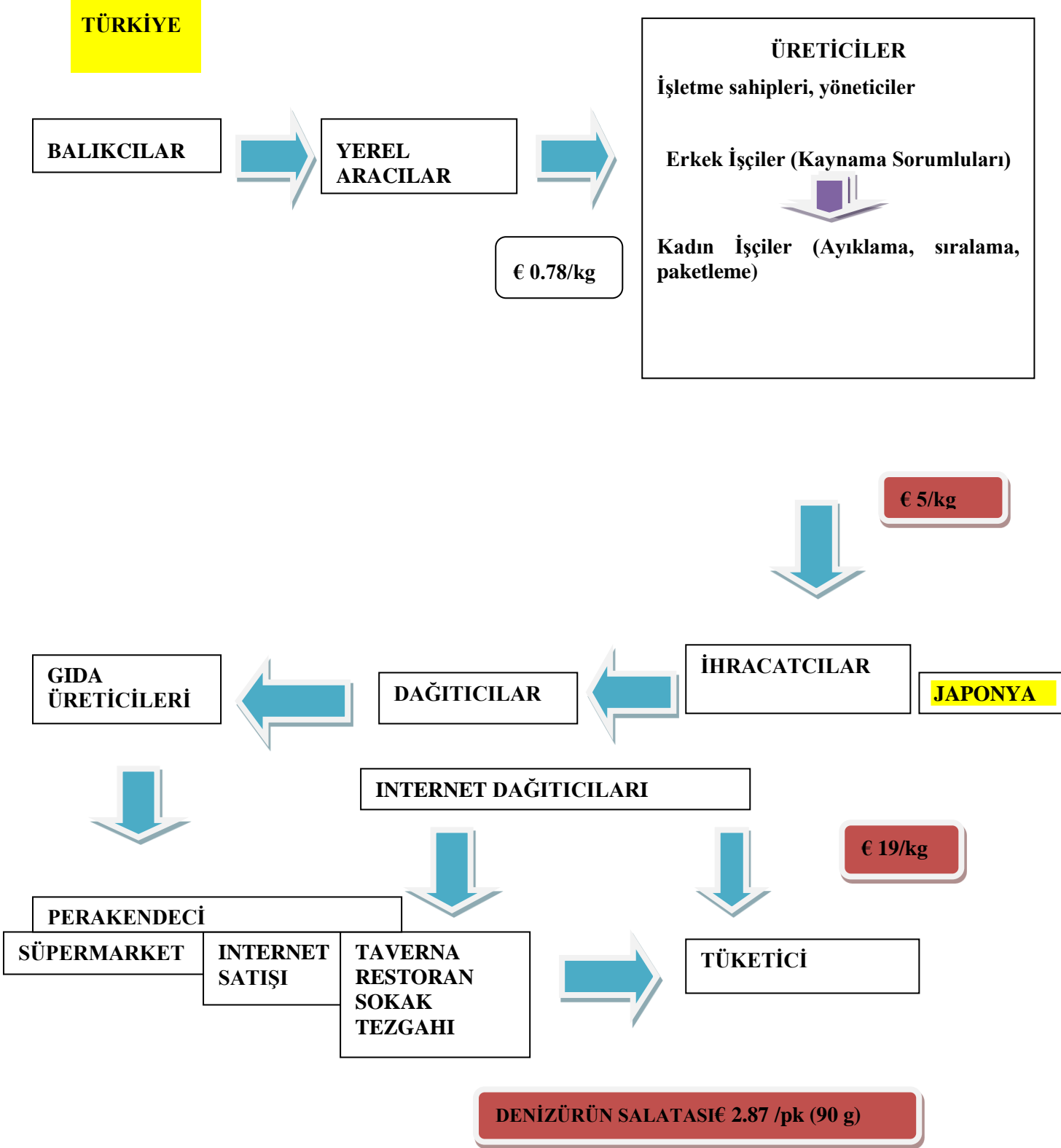
SONUÇ

Araştırmada *Rapana Venasa* küresel üretimin zincirinde ücretli çalışan kırsal kadının yeri inceledik. Bulgular kırsal alanda tarım dışı ücretli çalışmanın kadınların güçlenmelerine etkisinin zayıf olduğunu yansıtıyor. Ücretli emeğin hem kadınların kendileri hem de aile bireyleri tarafından ikincil ve geçici bir zorunluluk olarak algılanması üzerinden kadınların esas rollerinin “eş ve anne olma”, “ev kadınlığı” ve “ücretsiz aile işçisi” olarak devam ettiğini görüyoruz. Yani kadınların hanehalkı bütçesine yaptıkları katkı yine görünmez emek biçiminde tahayyül ediyor.

Kadınların ücretli işgücüne katılmaları hem kendileri hem de aileleri tarafından geçici, ikincil ve önemsiz olarak algılanmalarının yanı sıra bu durum küresel üretime de yansıyor. Son derece zor ve ağır şartlarda sosyal güvenceden yoksun çalışan kadınlara 1kg. Rapana pazar değerinin sadece % 7 ‘si (1.4/19=0.07 euro) ödeniyor. Bu durum Kadın ve Kalkınma (WAD) yaklaşımının Sömürü varsayımıyla örtüşüyor. Kadınlar iş piyasasında birçok engelle karşılaşılıyor, asgari ücretin altında düşük ücretlerle istihdam ediliyor; kolektif davranmaları zayıf. Çalışan kadınların sosyal güvenceleri, sigortaları bulunmuyor. Özetle, Sömürü yaklaşımının öne sürdüğü gibi Rapana üretiminde kadın işgücü esnek ve tüm bu özellikler kadınların emek piyasasında sömürüldüklerini yansıtıyor.

Ayrıca, araştırma bulguları kırsal alanda ücretli çalışmanın kadınların güçlenmelerine etkisinin zayıf olduğunu vurguluyor. Ücretli emeğin hem kadınların kendileri hem de aile bireyleri tarafından ikincil ve geçici bir zorunluluk olarak algılanabileceğini varsayımı üzerinden, kadınların hanehalkı bütçesine yaptıkları katkı yine görünmez emek biçiminde karşımıza çıkıyor.

Şekil 1: Türkiye'den Japonya'ya Rapana Venosa Üretim Zinciri

KAYNAKÇA

Azmaç, A.(1984). Migration and Reintegration in Rural Turkey: The Role of Women Behind, Gottingen: Heredit GmbH.

- Boserup, E.(1970). Women's Role in Development, London: Earthscan.
- Ertürk, Y.(1995). 'Rural Women and Modernization in South-eastern Anatolia' in S. Tekeli (ed.) Women in Modern Turkish Society: A Reader, London and New Jersey: Zed Books, pp. 141-152.
- Gündüz Hoşgör, A. (teslim edilmiş) "Rural Women Employment in Rapana Venosa Production in Western Black Sea Coast, Turkey".
- Gündüz Hoşgör, A.(2012). "Karadeniz Bölgesi Kalkınma Politikalarından Yansımalar: Rapana Venosa Üretiminde Kırsal Kadının Rolü". 7. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu: Kırsal Kalkınma ve Yönetişim. TEPAV.13-14 Aralık 2012. Ankara.
- Gündüz-Hoşgör, A.(2011). 'Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu: Türkiye Deneyimi Üzerinden Karadeniz Bölgesindeki İki Vaka'nın Analizi', S. Sancar (Der.) Bir Kaç Arpa Boyu ...: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, pp. 219-248.
- Gündüz Hoşgör, A.(2010). "Gender, Globalization and Fisheries Management: Rural Women Employment in Rapana Production in the Black Sea, Turkey." Poster Presentation. Knowseas EU 7th Framework Project 1st. Annual Scientific Meeting. Spain.
- Gündüz Hoşgör A., Him, M.S.(2012). "Commodity Chain of Rapana Venosa from Turkey to Japan". Poster Presentation. Knowseas EU 7th Framework Project 4th. Annual Scientific Meeting. 27 November-2 December 2012. Spain.
- Gündüz-Hoşgör, A., Smits, J.(2008). "Variation in Labor Market Participation of Married Women in Turkey", Women's Studies International Forum 31:2:104-17.
- İncirlioğlu, E. O.(1993). 'Marriage, Gender Relations and Rural Transformation in Central Anatolia' in P. Stirling (ed.) Culture and Economy: Changes in Turkish Villages, Cambridgeshire: The Etho Press, pp.113-125.
- Morvaridi, B.(1993). 'Gender and Household Resource Management in Agriculture: Cash Crops in Kars' in P. Stirling (ed.) Culture and Economy: Changes in Turkish Villages, Cambridgeshire: The Etho Press, pp. 80-94.
- Sirman, N.(1995). 'Friend or Foe? Forging Alliances with Other Women in a Village of Western Turkey' in S. Tekeli (ed.) Women in Modern Turkish Society: A Reader, London and New Jersey: Zed Books, pp. 199-218.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI İŞ BÖLÜMÜ

Ahmet ELNUR¹

ÖZET

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, ülke ekonomileri dünya çapındaki sermaye, mal ve hizmetlerin hareketliliğinden doğrudan etkilenmektedir. Ülke ekonomileri söz konusu hareketlilikten olumlu etkilenmeler bile ekonomik ürünün bölgelere, sınıflara, etnik gruplara ve toplumsal cinsiyete göre dağılımı eşit olarak gerçekleşmemektedir. Küresel ekonomi, yaşlıların, yoksulların, engellilerin, kadınların ve farklı etnik grupların temsilcilerinin “görünmez” kılınmasına neden olmaktadır. Özellikle 1990’lı yıllardaki ekonomik krizlerden sonra küresel ekonominin olmazsa olmazları arasında yerini almış olan enformel iş gücü sürekli olarak görünmezlikle karşı karşıya kalmaktadır. Enformel ekonomide çalışanların çoğunluğunu oluşturan kadınlar istikrarsız ve güvencesiz çalışma koşullarını zorunlu olarak kabul etmek durumunda kalmaktadırlar.

Kadınların seks işçisi olarak çalıştırılmak üzere seks ticaretinin bir nesnesi olarak alınıp satılması, bir ülkeden başka ülkeye götürülmesi seks endüstrisinin küreselleşmesi şeklinde tezahür etmektedir. Her şeyin piyasaya açılarak alınıp satılan bir meta haline geldiği kapitalist küresel ekonomide seks endüstrisinin boyutları sürekli genişlemektedir.

Çalışmada küreselleşme ve toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü kavramlarına değinildikten sonra; küreselleşme sürecinin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün oluşmasındaki ve şekillenmesindeki rolü enformel sektör, seks endüstrisi özelinde incelenmiş, bu sürecin erkek egemen sistemin bir ürünü olarak sürekli toplumsal cinsiyet düzenine göre kodlandığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, toplumsal cinsiyet, kadın emeği, iş bölümü, enformel sektör

ABSTRACT

As a result of globalisation, national economies are directly affected by the flow of capital, goods and services around the world. Even though national economies might be positively affected by this flow, economic resources aren't distributed evenly among regions, social classes, ethnic groups and gender. The global economy causes the elderly, the poor, the disabled, women and representatives of different ethnic groups to remain "invisible". Especially after the economic crises in the 1990s informal labour became one of the sine qua non of the global economy, but is constantly overlooked. Women constitute the majority in the informal economy and often have no choice than to accept unstable and precarious working conditions.

The trafficking of women as sex workers, corresponding to a commodity of this trade, can be seen as a manifestation of the globalisation of the sex industry. The size of the sex industry is continuously expanding in a global capitalist economy where everything has become a commodity that can be bought and sold on the market.

After describing the concepts of globalisation and gender division of labour in the study, the role of the globalisation process in the formation and shaping of gender division of labour was analysed within the context of the informal sector and the sex industry. As a product of the male-dominated system, this process is continuously being encoded according to the gender order.

Keywords: Globalisation, gender, women's labour, division of labour, informal sector

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı, ahmet.elnur@gmail.com

GİRİŞ

Son on yıllarda dünyayı kuşatan küreselleşme süreçlerinin sürekli tartışılmasına rağmen bu olguyu ve etkilerini tam olarak açıklayan tek bir kavram oluşturulamamaktadır. Genellikle küreselleşmeyi açıklama yolunda merkezi ekonomik güçlerin ve yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar sayesinde herkes için seçim çeşitliliği fırsatlarının oluşturulduğu ifade edilmektedir. Küreselleşme süreci yeni fırsatlar sunmakla beraber yeni sorunlara da neden olmaktadır.

Çalışma kapsamında küreselleşme sürecinin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün oluşmasındaki ve şekillenmesindeki rolü incelenmiş, söz konusu sürecin ataerkil ideolojinin etkisi altında kaldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde, küreselleşme süreciyle ilgili genel bir çerçeve çizilmiştir. İkinci bölümde, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü kavramına kısaca değinildikten sonra; çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, küreselleşme sürecinde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü incelenmiş, ataerkil sistemin bu süreç üzerindeki etkisi vurgulanmıştır.

1. KÜRESELLEŞME

Küreselleşme; ulaşım, haberleşme ve bilgi işlem teknolojisindeki gelişmeler sonucunda, toplumsal ve kültürel düzlemler üzerinde, mekansal uzaklıklardan kaynaklanan farklılıkların ortadan kalktığı toplumsal bir süreçtir (Eşkinat, 1998: 7). Küreselleşme; farklı ulusal ekonomilerin bileşimi anlamına gelen uluslararası ekonomiden tek tip kurallar tarafından yönetilen bir “gezegensel piyasa ekonomisine” geçiştir (De Benoist, 1998: 171). Küreselleşme, kapitalizmin gelişmesinde bir aşama, sözcük olarak dünyanın bütünleşmiş tek bir pazar haline gelmesini ifade etmektedir (Kansu, 1996: 11). Bu bağlamda, küreselleşme olarak adlandırılan kapitalizmin yeniden yapılanma sürecini doğuran temel paradigmaları şöyle belirlenebilir;

- Gelişmiş ülkelerde yatırım maliyetlerinin sürekli olarak artması, buna bağlı olarak karlılığın düşmesi,
- Gelişmiş ülkelerde pazarın doyumu sebebiyle yeni pazar oluşumlarının zorunlu hale gelmesi,
- Gelişmiş ülkelerde yığılan sermayenin riski dağıtmak istemesi,
- Kitle iletişim araçlarında ve ulaşım alanında baş döndürücü gelişmelerin yaşanması,
- Gelişmiş ülkelerin sanayi yatırımları sonucunda oluşan çevre sorunlarına duyarlılığı nedeniyle bu yatırım alanlarının az gelişmiş ülkelere kaydırma gerekliliğinin doğması,
- Uluslararası sermayenin ülkeleri kontrol etmede temel faktör olmaya başlaması,
- Teknolojik buluşlar ve eldeki eski teknolojilerin değerlendirilmesi amacıyla az gelişmiş ülkelere pazarlanmasının istenmesidir (Işıldak, 2003: 9-10).

Özellikle son çeyrek yüzyılda daha fazla kullanılmaya başlanan bir kavram olmasına rağmen küreselleşmenin kökenlerinin Christopher Columbus’un yeni kıtayı bulduğu ve İlk Avrupa Sömürgeciliği’nin başladığı 15.yüzyıla kadar uzandığını ifade etmek daha doğru bir yaklaşım olmaktadır. Yayılmacılık ve sömürgecilikle başlayan, daha sonra dünyadaki ticari, ekonomik ilişkilerin Avrupa merkezli olarak yeniden düzenlenmesi ve sosyal kurumların, normların, değerlerin yeni toplumlara göçünün gerçekleştirildiği süreç küreselleşmenin temellerini oluşturmaktadır.

Küreselleşmenin neoliberalizm doğrultusunda gerçekleşmesiyle sosyal refah devleti fikri gölgede kalmaktadır. Rekabetin, karlılığın, makro ekonomik göstergelerin korunmasının devletin öncelikli görevleri haline gelmesiyle beraber, devlet ve piyasa, siyaset ve ekonomi arasında ilişkiler yeniden tanımlanmaktadır. Devlet bütçesi konsolidasyonunun birincil ekonomik ve politik hedef olarak belirlenmesi vatandaşların refahının görmezden gelinmesi sonucunu doğurmaktadır. Üretim, ticaret, yatırım faaliyetlerinin sermayenin karlılığına endekslilik olarak yapıldığı parasal ekonomi tüketim malları üreten ekonominin yerini almaktadır. Sauer’e göre küresel yeniden yapılanma sürecinde sosyal politikalar, çevrenin korunması, kültür gibi siyasetin “yumuşak” alanları güç kaybetmekteyken, finans, güvenlik gibi “sert” alanları ise daha fazla güç kazanmaktadır (Scharenberg, Schmidtke, 2003: 106).

Küreselleşme sürecinde yeni piyasa riske, rekabete hazır iktisadi insan (homo economicus) üzerine kurulmakta ve sürdürürlüğünü sağlamaktadır.

Ekonomik büyüme, sermaye hareketlerinin inanılmaz boyutlarda bir gelişme gösterdiği günümüzde aynı gelişmeyi gösterememektedir. Ekonomik büyüme gerçekleşse bile iktisadi ürünlerin toplumun tüm kesimlerine eşit şekilde dağıtılması sağlanamamaktadır. Yaşlılar, yoksullar, engelliler, kadınlar ve farklı etnik grupların temsilcileri küresel ekonomi tarafından “görünmez” kılınmaktadır ve artık yoksullukla mücadele devletin öncelikli hedefleri arasında yer almamaktadır. Toplumsal çelişkiler ve eşitsizliklerin giderilmesi için makro ekonomik göstergelerin düzeltilmesi gerekmektedir. Küreselleşme sürecinden etkilenen ve sayısı her geçen gün artmakta olan insanların eşit güç pozisyonlarına sahip olmadıkları için küreselleşmenin olumlu veya olumsuz etkilerini kontrol etmeleri imkansız hale gelmektedir.

Ulus devletlerin sınırlarının ötesinde gelişen yeni toplumsal ilişkilerin şekillenmesini sağlayan çok yönlü süreç küreselleşmenin günümüzde gelinen aşamasını göstermektedir. Bu sürecin temelinde neoliberalizmin ekonomik, siyasal olarak kurumsallaşması ve serbest ticaret doktrininin uygulanması yatmaktadır. Doğal olarak, kadın ve erkekler de mikro ekonominin aktif aktörleri olarak söz konusu gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. Bu etkilenme süreci toplumsal cinsiyet sisteminden beslenmekte olan toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü çerçevesinde gerçekleşmektedir.

2. TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI İŞ BÖLÜMÜ

Toplumsallaşma sürecinde öğrenilmekte olan kadınlık ve erkeklik rolleri bireyler tarafından içselleştirilerek davranış haline getirilmektedir. Toplum tarafından kadın ve erkek arasındaki keskin ayırım üzerine sürekli yeniden üretilen bu roller toplumsal cinsiyet sistemini oluşturmaktadır. Toplumu oluşturan tüm bireylerin kendilerine atfedilen toplumsal cinsiyet rollerine uymaları beklenmektedir, aksi takdirde toplum tarafından dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz hale gelmektedir.

Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla toplumsal cinsiyet düzeninin küreselleşmesi gerçekleşmektedir. Küreselleşmeyle beraber değişen dünya düzeninde etkin rol oynayan ABD ve Avrupa ülkelerinin toplumsal cinsiyet değerlerinin diğer coğrafi bölgelere aktarılması medya aracılığıyla gerçekleşmektedir. Otoriter erkeklik, cinsel açıdan çekici kadınlık gibi Batı’ya özgü tanımlamaların yayılmasıyla söz konusu erkeklik ve kadınlık kalıpları küresel standart haline gelmektedir. Pop yıldızları, sinema yıldızları gibi ünlü kadınlardan 90-60-90 ölçülerini sağlamaları, aynı anda elbiselerinin de cinsel açıdan çekicilik doğrultusunda seçilmesi beklenmektedir. Küresel medya, etnik ve kültürel gelenekleri tamamen farklı olan Batı dışı toplumlardaki kadınların ve erkeklerin bu “güzellik standartlarını” benimsemesini sağlamaktadır.

Doğumdan itibaren öğrenilmekte olan toplumsal cinsiyet rolleri yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi, çalışma hayatının düzenlenmesinde de doğrudan etkili olmaktadır. Kadınların ve erkeklerin hangi meslekleri icra edecekleri veya edemeyecekleri kişisel tercihlerine, yeteneklerine göre değil, toplumsal olarak kurgulanmış cinsiyet düzenine göre belirlenmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, bireylerin çalışma hayatının kendilerinden bağımsız olarak toplumsal cinsiyet kalıplarıyla düzenlenmesini ifade etmektedir.

Kadınlar ve erkekler üretim çalışmalarında bulunsalar da toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü varlığını korumaktadır. Erkekler daha nitelikli ve yüksek ücretli işlerde çalışmaktayken kadınların üretim faaliyetleri genel olarak evde yaptıkları işlerin uzantısı doğrultusunda gerçekleşmektedir. Kadınların tarım sektöründe çalışması ev işlerinin bir uzantısı olarak görüldüğü için ekonomik hesaplara yansıtılmamaktadır. Erkeklerin istihdamına daha çok önem ve öncelik verilmektedir, çünkü ataerkil ideolojiye göre, erkek ekmeği kazanan asli unsur ve ev halkının reisi olarak görülmektedir (Bhasin, 2003a: 28). Dolayısıyla kadınların işe alınması ve çalışması tamamen önemsizmiş gibi sürekli ikinci plana atılmakta veya hiç düşünülmemektedir. Kadınların çalışma hayatında temsili toplumsal cinsiyet bağlamında kendilerine atfedilen duygusallık, sakinlik, etkileycilik, sabırlılık gibi özellikler doğrultusunda gerçekleşmektedir. Evde güç ve denetim sahibi olan erkekler ise dışarıda da bu özelliklerin gerekli olduğu ifade edilen mesleklerle temsil edilmektedirler.

Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün yeteneklerin de toplumsal cinsiyete göre taksim edilmesine neden olduğunu belirten Bhasin'e göre (2003b: 28), erkekler ve kadınlar, kız ve erkek çocuklar, yalnızca kendi toplumsal cinsiyetlerine uygun olduğu varsayılan becerileri öğrenmekte ve bu konularda uzmanlaşmaktadırlar. Kadın ve erkeklerde yaratılan farklı beceri ve yetenekler aynı anda toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün de temelini oluşturmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün aynı zamanda emeğin ücretlendirilmesi konusunda da eşitsizliklere yol açtığı, kadınların ve erkeklerin emeklerinin eşit ücretlendirilmediği gözlemlenmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünde kadınlara ve erkeklere tahsis edilen görevlerin, aynı zamanda kaynaklar ve emek ürünleri üzerinde emir, kumanda yetkisinin sonucunda, erkekler toprak, teknoloji, ürün satışından elde edilen nakit ya da kredi üzerinde denetime sahip olmak, kadınlar ise sadece geçimlerini sağlayabilmek için üretim sürecinde yer almaktadırlar.

Küreselleşme süreci doğrultusunda yaşanan ekonomik gelişmeler kadınların iş gücüne katılımı oranlarını doğrudan etkilemektedir. 1980'lerin ortasından itibaren birçok ülkede yaşanan ekonomik kriz, kadınların iş gücüne katılımını büyük oranda artırdığında, "iş gücünün feminizasyonu" süreci yaşanmıştır. Kadınlara bu kriz döneminde iş gücüne katılımının nedeni; sermayenin herhangi bir sosyal güvenceden yoksun, sınıf bilinci taşımayan ucuz emeğe gereksinim duymuş olmasıdır (Ecevit, 1997:41). Kadınların ucuz iş gücü olarak kullanılması, devletin sermaye odaklı politika ve uygulama tercihlerinin sürdürülebilirliği için toplumsal cinsiyetin bir kaynak konumunda olduğunu göstermektedir.

3. KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI İŞ BÖLÜMÜ

Küresel ekonomik düzenin sonucunda yoksulluğun artışı ve yoksulluğun feminizasyonu karşımıza çıkmaktadır. Dünya nüfusunun yarıdan fazlasını ve çalışan nüfusun üçte birini oluşturan kadınlar; dünya gelirininde onda birine, yeryüzü malvarlığının ise sadece yüzde birine sahiptirler. Kadının toplumsal statüsü ile doğrudan ilgili olan bu durum, kadınların her alandaki insan haklarından erkeklerle eşit ölçüde yararlanmalarını engellemektedir. (Vefikuluçay ve diğerleri, 2007: 32).

Toplumsal cinsiyet politikaları ve küresel toplumsal cinsiyet düzeni uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret, küresel piyasalar gibi alanlarda yeniden, ama eski prensipler doğrultusunda inşa edilmekte, böylece toplumsal cinsiyet tarafsızlığının varlığı neoliberal ekonomide sadece görünüşte kalmaktadır. Küresel sistemin egemen kurumları ekonomik ve siyasi girişimciler olan erkekler tarafından yönetilmektedir. Connell'in (2000: 52) "ulus aşırı iş erkekliliği" olarak ifade ettiği bu yeni hegemonik erkeklik için benmerkezcilik, başkalarına karşı sorumluluk duygusunun azalması veya tamamen kaybolması, iş hayatı ve cinsel ilişkilerde daha az sadakat gösterme eğiliminin oluşması, tüketime düşkünlüğün daha fazla artmasıyla kadınların da tüketim nesnesi olarak görülmesi söz konusu olmaktadır.

Sermaye ve finansın küreselleşmesi cinsiyet ve ırksal farklılıklara dayalı bir yapı üzerinde inşa edilmektedir. Wallerstein'a göre kapitalizmin iki temel özelliğinden birincisi, artı değeri artırmak için ücretli emekle çalışanların çoğalmasıdır. Buna bağlı olarak ikinci özelliği ise emek gücünün değerini azaltmak için ücretli emek arasında yapısal bir takım tabakalaşmalar oluşturmaktır. Bu anlamda cinsiyetçilik, ırk ayrımcılığı türünden ayrımlar kapitalizmin lehine olarak tabakalaşmış ve farklılaşmış bir ücretli emek yaratmaktadır. Küreselleşme sürecinde yeniden yapılanan kapitalizm bir taraftan bütün insanların ücretli emeğe katılımını sağlarken, diğer taraftan emek gücü arasında ırkçı, cinsiyetçi vb. ayrımlar üretmektedir (akt., Coşkun, 2006: 74).

İhracata dayalı küreselleşme politikaları iş gücü piyasalarında yarı zamanlı, geçici, enformel istihdam olarak ifade edilen standart dışı istihdam biçimlerinin yaygınlaşmasını sağlamaktadır. 1970'li yıllardan itibaren dünya haritası üzerinde ucuz iş gücü olan ülkelerde ortaya çıkmaya başlayan "dünya pazarı fabrikaları"nda ağırlıklı olarak kadınlar istihdam edilmektedir. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın ihracata yönelik bölgelerindeki bu fabrikalarda işçilik maliyetleri daha az olduğu için kadınların erkeklere tercih edilmesi erkeklerin işsizliğinin artmasına ve kadınların da hak ettikleri ücretlerin çok altında çalışmasına neden olmaktadır. Ailelerinin geçimini sağlamak için düşük maaşlarla ihracata yönelik üretimde yer almaları, kadınların toplumdaki geleneksel konumlarında kayda değer bir değişimle sonuçlanmamaktadır.

Birçok gelişmekte olan ülkenin hükümeti yabancı sermaye ve özellikle çok uluslu şirketlerin ilgisini çekmek için çalışma standartlarını belirlerken Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) sözleşmelerini doğrudan ihlal etmektedir. Kadınlar ataerkil toplum tarafından kendilerine aşıl原因 güçsüzlük, itaatkârlık gibi geleneksel özelliklere paralel olarak iş gücü piyasasında ücret ayrımcılığına uğramaktadır. Küreselleşen ekonomide kadınların uğradığı bu ayrımcılık genellikle evin geçimini sağlayan kişinin erkek olması, kadının ise böyle bir görevi bulunmadığı, ev bütçesine çok az katkıda bulunmasının da yeterli olabileceği düşüncesiyle açıklanmaya çalışılmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında fordizmin sunduğu aile modeline göre de tam gün çalışan erkekten kazandığı para ile ailenin tüm geçimini sağlanması beklenirken, kadından ise ücretsiz olarak ev emeğini icra etmesi ve ailenin devamlılığının sağlanması için çocuk doğurması beklenmektedir. Çalışan orta sınıf kadınların kendilerinin ücretsiz yaptıkları ev işleri için hizmetçi bulmaları durumunda söz konusu işler ücretli hale gelmektedir. Ev içi emek ihtiyacı genellikle Güneydoğu Asya veya eski Sovyetler Birliği kökenli kadınlar tarafından karşılanmaktadır. Bu uluslararası iş bölümü sürecini “küresel bakım zinciri” olarak kavramsallaştıran Ehrenrich ve Hochschild’e göre, yeniden üretim emeğinin uluslar arası iş bölümü sayesinde ‘batılı’ ülkelerde kadınlar daha kolay şekilde ücretli emeğe başlayabilmektedir. Çünkü ücretli emeğe giren kadınlar, kendi bakım emeklerini gidermek için başka kadınların emeğini satın almaktadırlar (akt., Özer, 2010: 20). Bakıcı veya hizmetçi çalıştırmaya maddi olarak gücü yetmeyen kadınların ise ev içindeki sorumlulukları tam gün çalışmalarını engellemekte ve onları yarı zamanları işlerde çalışmaya mecbur bırakmaktadır.

Güneydoğu Asya'daki “dünya pazarı fabrikaları”nda kadınlar işe alınmadan önce kendileriyle 5 yıl boyunca evlenmelerini yasaklayan ve süre bitiminde uzatma haklarının bulunmadığı özel sözleşmeler yapılmaktadır (Truong, 1999: 148). Kadın işçiler zorunlu gebelik testi, zorunlu doğum kontrolü, hatta kısırlaştırma gibi insan hakları ihlalleriyle karşılaşmaktadır. Kadınların ucuz işçi olarak çalıştırıldığı dünya pazarında işyerinde cinsel taciz ve şiddet bir yapısal özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zor şartlarda, uzun saatler boyunca, izinsiz çalışılan birkaç yılın sonunda kadınların güç ve sağlık kaybına uğraması onların işlerine son verilmesi ve yerlerine daha genç kadınların işe alınmasıyla sonuçlanmaktadır. Truong’a göre (1999: 158) Güneydoğu Asya’da ekonomilerin hızla büyümesinin arkasında yatan asıl neden toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü sürecidir. Kadınlar sadece fabrikalarda değil, aynı anda yazılım geliştirme gibi alanlarda çalışan çok uluslu şirketlerde de ayrımcılığa uğramaktadır. Hindistan, Latin Amerika, Doğu Avrupa’da söz konusu teknolojik alanlarda çalışmak için kadınlar erkeklerle aynı eğitim ve beceri düzeyinde olmalarına rağmen düşük vasıflı işlerin %70’ini, erkekler ise yüksek vasıflı işlerin %80’ini yerine getirmektedir.

ILO’nun 2005 ve 2012 verilerine göre, dünya genelinde seks işçiliği, eğlence, ev hizmetleri, tarım, inşaat gibi çeşitli sektörlerde yer alan zorla çalıştırılma mağduru sayısı 12,3 milyondan 20,9 milyona yükselmiştir. Zorla çalıştırılanların %55’ini oluşturan kadınların %98’inin seks amaçlı insan ticareti mağduru olduğu belirtilmektedir (www.state.gov/documents/organization/192587.pdf). Uluslararası örgüt ve girişimler tarafından yönetilen seks amaçlı kadın ticareti, boyutlarının her geçen gün artmasıyla küresel ekonominin hızlı büyüyen sektörlerinden biri haline gelmektedir.

Güneydoğu Asya ülkelerinde erkek egemenliği, kadınları daha farklı pratiklerle ezabilmekte ve özellikle kız çocuklarından evi geçindirmeleri beklenebilmektedir. Kadınlar göç ederek seks işçiliği veya ev hizmetlerinde çalışarak ailenin geçimini üstlenmektedir. Göç veren Asya ülkelerinin hükümetleri de kadınların göç akımlarının geliştirilmesinde aktif bir rol üstlenmektedirler. Sovyet Sisteminin çöküşü ortamında yaşanan ekonomik ve sosyal buhranla başlayan kadınların Batı Avrupa, Türkiye ve bazı Orta Doğu ülkelerine göçü her geçen gün artarak devam etmektedir (Ulutaş ve Kalfa, 2009: 14). Göç ettikten sonra seks işçiliğinde çalıştırılan kadınların bedenlerinin tüketim kültürünün bir nesnesi haline gelmesiyle küresel seks endüstrisi oluşmaktadır. Ülkelerinden çeşitli vaatlerle kandırılarak başka ülkelere götürülen kadınların doğrudan seks işçiliğine zorlanması, pornografi ve seks turizmiyle küresel seks endüstrisinin sürekliliğini sağlamaktadır. Hedef ülkelerde yoğun sömürü koşullarında çalıştırılan kadınlar, çok çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Büyük oranda ekonomik kaygılarla göç ettikleri hedef ülkelerde borç batağına sürüklenerek çoğu zaman kazançlarının tümüne el konmakta, yaşadıklarından ötürü psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar geçirmektedirler. Ülkelerine geri dönebilseler bile, bu kez de seks sektöründe çalışmış oldukları için damgalanmaktadır (Kalfa, 2008: 182). Seks sektöründe çalışmış oldukları öğrenilen kadınlar toplum tarafından dışlanarak,

aşağılanarak, ayrımcılığa maruz kalarak adeta aforoz edilmektedirler. Ülkelerinde toplum tarafından kabul edilmemeleri onları tekrar göç etmeye mecbur edebilmektedir.

Özellikle kriz dönemlerinde küresel ekonominin ayrılmaz parçası haline gelmiş olan enformel sektörde ürün ve hizmetlerin üretimi devlet denetimi, vergilendirme ve sosyal güvence olmaksızın gerçekleştirilmektedir. İşgücü maliyetlerinin azaltılması amacıyla ağırlıklı olarak kadınlardan yararlanan enformel sektörde kriz dönemlerinde de öncelikle kadınların işlerine son verilmektedir. İşe girme konusunda erkeklere öncelik tanınması ve kadınların genellikle yarı zamanlı işlerde çalıştırılması toplumsal cinsiyete dayalı küresel ekonominin sürekliliğini sağlamaktadır.

SONUÇ

Çalışma kapsamında ele alınan küreselleşme sürecinin ataerkil ideolojinin şekillendirdiği toplumsal cinsiyetle karşılıklı etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Küreselleşme süreci sadece kadın ve erkekleri farklı şekilde etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda toplumsal cinsiyet düzeni üzerinden gerçekleşmektedir. Küresel toplumsal cinsiyet düzeni erkeklere ayrıcalık tanıdığı için ataerkil nitelik taşımaktadır. Ataerkil sistem; kamusal ve özel alan ayrımıyla kadınların sosyo-ekonomik bağlamda faaliyetlerini, emek, ücret, mülkiyet, kültürel ve cinsel haklarını geleneksel toplumsal cinsiyet kimliklerine göre belirlemektedir.

Aynı zamanda, küreselleşme karşıtı direniş sırasında oluşan, yerelleşme olarak ifade edilen milli, dinsel, etnik köktencilğin de geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri, iktidar ve denetim biçimlerini onayladığı görülmektedir. Yerel ataerkil elit sınıfı tarafından milliyetçilik temelinde yeni kimlik oluşturulmaya çalışıldığında kadın bedeni annelik ve cinsel paklık söylemleri için bir sembol olarak kullanılmaktadır. Wichterich'in (2004: 14) de ifade ettiği gibi, cinsiyetler arasındaki haksızlıklar göz ardı edilerek "bir başka dünya" mümkün değildir ve olmayacaktır.

Küreselleşmenin sadece bir ekonomik determinizme indirgenmemesi, karanlıkta kalan insani yüzünün ortaya çıkarılması gerekmektedir. Küresel boyutta toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik yasal düzenlemelerin yapılmasına ve uygulanmasına önem verilmelidir. Türkiye'nin son 6 yılda 105.sıradan 124.sıraya gerilediği Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nden (www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf) sadece küresel ekonomik forumlarda bahsedilmemeli, aynı anda söz konusu endeksteki durumu iyileştirmek üzere ekonomik revizyonlar gerçekleştirilmelidir. Yapıtırıcı önlemler alınmadığı takdirde toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü sürekli yeniden üretilerek varlığını sürdürecektir.

KAYNAKÇA

- Bhasin, K. (2003a). *Ataerkil Sistem*.(Çev.). Ayşe Coşkun. İstanbul: Kadav.
- Bhasin, K. (2003b). *Toplumsal Cinsiyet, Bize Yüklenen Roller*.(Çev.). Ayşe Coşkun. İstanbul: Kadav.
- Connell, R. (2000). *The Men and the Boys*. Berkeley: University of California Press.
- Coşkun, M. K. (2006). "Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 61 (1): 68-102
- De Benoist, A. (1998). "Küreselleşmenin Gerçek Yüzü". *Doğudan Batıdan Uluslararası Konferanslar Dizisi III*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Ecevit, Y. (1997). "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeginin Kullanımında Değişmeler". *Küresel Pazar Açısından Kadın Emeginde ve İstihdamında Değişmeler: Türkiye Örneği*,(Der: Ferhunde Özbay), İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı.
- Eşkinat, R. (1998). "Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi". Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1036
- Işıldak, D. (2003). *Küreselleşme ve Ulus Devlet Boyutunda Türkiye*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kalfa, A. (2008). *Eski Doğu Bloku Ülkeleri Kaynaklı İnsan Ticareti ve Fuhuş Sektöründe Çalışan Kadınlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek

Lisans Tezi.

- Kansu, I. (1996). *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, Ankara: Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi Vakfı
- Özer, E. N. (2010). Türkiye’de *İnsan Ticareti* Mağdurları Üzerine Bir Araştırma, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Scharenberg, A., Schmidtke, O. (2003). *Das Ende der Politik? Globalisierung und der Strukturwandel des Politischen*, Münster: Westfaelisches Dampfboot
- Truong, T.D. (1999). The Underbelly of the Tiger: Gender and the Demystification of the Asian Miracle, *Review of International Political Economy*, 6 (2): 133-165
- Ulutaş, Ç. U., Kalfa, A. (2009). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri, *Fe Dergi*, 1 (2): 13-28
- Vefikuluçay, D., Demirel, S., Taşkın, L., Eroğlu, K. (2007). *Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açuları*. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 14 (2): 26-38.
- Wichterich, C. (2004). *Küreselleştirilen Kadın: Eşitsizliğin Geleceğinden Raporlar* (Çev: Tunç Tayanç, Füsün Tayanç), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği,
- <http://www.state.gov/documents/organization/192587.pdf>
- Erişim Tarihi: 30.07.2013, Erişim Saati: 17:00.
- http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2012.pdf
- Erişim Tarihi: 30.07.2013, Erişim Saati: 17:00.

B10 OTURUMU
KÜRESELLEŞME-II:
KAMUSAL-ÖZEL ALAN VE İLİŞKİLER

ULUŞÇULUK VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK; TARİHSEL SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Ahmet ÖZALP¹

ÖZET

Uluşçuluğun toplum hayatında önemli bir yer edinmeye başlaması ile uluşçuluk toplumları siyasi, ekonomik, sosyal ve daha birçok yönden etkilemiştir. Çok uzun süreçlerle ifade edilemeyecek bu süreç daha sonralarında ise küreselleşme ve sanayileşmenin etkisi ile toplumları etkileyecek, yerini çokkültürlülüğe bırakacaktır. Toplumlar, içerilerindeki farklılıkları fark etmeye başlaması ile onları psikolojik yönden de etkileyecek birbirleri ile etkileşimlerini arttıracak ve bu farklılıkların sonucunda ortaya çıkacak sorunları da çözmeye çalışacaklardır. İmparatorlukların yıkılıp yerlerine ulus devletlerinin kurulması, uluşçuluk fikrinin oluşmaya başlaması daha sonrasında bunun tekrar yerini çokkültürcülüğe bırakmaya başlaması makalenin konusunu oluşturacaktır. Çalışma, belgeleme yöntemi ile yapılmış, tarihsel örnekler verilerek kavramlar yorumlanmaya çalışılmıştır. Önceleri çalışmada uluşçuluk, milliyetçilik, çokkültürcülüğün tanımı daha sonrasında ise bu kavramların toplum hayatında tarihsel olarak hangi süreçlerle yer edinmeye başlaması incelenmiştir. Çalışmada Avrupa Birliği örnekleminde de yararlanılmıştır. Birliğin bu süreci nasıl yaşadığı ve bu süreçte yaptığı bazı düzenlemeler incelenmiştir. Çalışmada esas amaç bu kavramsal süreçleri Tarihsel Sosyolojik açıdan inceleyerek günümüz sürecini açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Sözcükler: *Uluşçuluk, Çokkültürlülük, Küreselleşme, Sanayileşme*

ABSTRACT

With the start of obtaining an important place in social life, nationalism has influenced societies in many ways such as political, economical andso on. This process, which cannot be defined as very long, will affect societies by means of industrilization and globalization and leave its place to multiculturalism. When the societies realize the differences among them, they will try to solve the problems that will affect them psychologically, rise the transmission with each other and appear from these differences. The theme of the essay is the collapse of empires and coming of the national states instead of them, developing the idea of nationalism and then appearing of the multiculturalism. This study is done bymeans of documentationmethodandhistorical examplesaregivenand conceptsaretriedto be interpreted. First, the definition of nationalism and multiculturalism is given, and then it is tried to be investigated in which process these concepts take place in social life as historically. In the study, it is also benefited from the sample of European Union. How the union lived this process and some arrangements which were made in this process are also investigated. The main aim of the study is to explain the process of today by means of studying these conceptual processes in terms of history and sociology.

Keywords: *Nationalism, Multiculturalism, Globalisation, Industrilization*

I. GİRİŞ

Yüzeysel olarak incelendiğinde ulus ve millet kavramları eş değer olarak görülür. Oysa ki: Ulus, “Aynı devlet içersinde barınan insanları işaret ederken millet, “ Bir devlet içersinde olsun ya da olmasın, ortak bir dine inanan olan, aynı bir dili konuşan ve ortak bir tarihe sahip olarak etki altında olmayan politik bir unsur olarak bir arada hayatlarını idame ettirmeyi isteyen insan topluluğu anlamında kullanılır. Üzerinde kesin bir fikir birliğine varılamamış bir kavram olan ulus, genel olarak Fransız ihtilalinin bir sebebi olmaktan daha çok bir sonucu olmuştur. Gellner, modern toplumların kültürel benzerlik ihtiyacının ulus kavramının ortaya çıkmasına neden olduğunu ve milliyetçiliklerin de tarım toplumundan, endüstri toplumuna geçişte kültürel uyumunu sağlayan modern bir kurgu

¹ Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, ozalpahmet1988@gmail.com

olduğunu savunmaktadır. Gellner’de, modern ulus, modern devletle birlikte var olan tarihsel bir kategori ve siyasal ve sosyolojik örgütlenme biçimi’ olarak kabul edilmektedir (Gellner, 1998:9-12). Hobsbawn, modern ulus içinde olmak üzere çoğu şeyin, uygun ve genelde çok yakın zamanlı göstergeler ve bunlara uydurulmuş söylemlerle ”ulusal tarih” ilişkilendirildiği için, geleneğin icadına gerekli dikkat gösterilmeden ulus olgusunun üzerinde hakkıyla durulamayacağını söylemektedir (Hobsbawn, 2005:17-18).

Semantik mana yönünden incelendiğinde ise, “ulus”un Arapça kaynaklı “millet” sözcüğünden geldiği genel olarak kabul edilmekle birlikte, kelimenin etimolojisi hakkında daha değişik düşüncelerde bulunmaktadır. Bernard Lewis, millet kelimesinin Aramice’den geldiğini ve “bir söz” anlamına gelen “milla” kökenine kadar gittiğini belirtmekte ve “bir kutsal kitabı kabul eden insan topluluğunu kavramını karşıladığını söylemektedir. Kökenbilimindeki dinsel anlam doğrultusunda millet kelimesi daha çok aynı dine inanan insan topluluklarını ifade ederken, Moğolca kökenden gelen ve “nation” sözcüğünü karşılamak için kullanılan “ulus” kelimesi anlam olarak daha çok, değişik bir etnik topluluğu belirtmektedir. Ulus olmanın, oluşturmanın bilinci ve dünya toplumlarının, ulus öncesi toplumsal yapılardan ulus olma seviyesine ulaşma sürecinin hem bir ürünü hem de kuramsal aracı olarak tanımlanabilecek olan “milliyetçilik” ise bir terim olarak ilk defa 1774 yılında Johann Gottfried Herders tarafından ortaya atılmıştır (Karyelioğlu, 2012:143-144).

Çokkültürlülük; İlk kez Avrupa’da ortaya çıkan ve niyeti; etnik, kültürel ve dilsel farklılıkları aynı kazan içerisinde eriterek tek bir tarih, dil ve kültüre dayalı bir ulus yaratmak olan ulus-devlet projesi ile karşı karşıya kalmıştır.

Çokkültürlülük olarak ifade edilen manzume bazen de çokkültürcülük olarak isimlendirilmiş ve bu karşı gelme, özü itibariyle toplumda her türlü tekdüzelik, birlik ve ortaklığı bozan “farklılaşma” kavramının altını çizmektedir. Özellik olarak farklı olmakla birlikte Avrupa’da farklılaştırma olgusu en az üç temelden beslenmektedir. İlk temel, var oluş tarihleri Avrupa’daki toplumların tarihi kadar eski olan ve halen de önemli oranda varlığını devam ettiren yerli azınlıklardır (Canatan, 2009:83). Alain Touraine, günümüzde kültürel değerlerin toplumsal ya da politik\siyasal değerler üzerinde yükselen bir önceliği olduğunu ve büyük çatışmalar, yüksek tercihler, yüksek karşıtlıkların büyük kültürel sorunlar düzeyinde kendini gösterdiğini belirtir. Çokkültürlülük de bu artmakta olan kültürel sorunların önemli parçasını değerlendirip inceleme yapmaya ve cevap vermeye çalışırken kullanılan ve yaygınlaşan kavramlardan biridir. Avrupa’da ve çeviriler yoluyla da Türkiye’de, çokkültürlülük kavramı çevresinde gelişen edebiyat giderek artmaktadır. Her yeni uğraş ve çalışma da kavramın ve çalışma alanının kapsamının ne olduğuna dair farklı ve güncel ifadeler getirmektedir. Parekh ise kitabında çokkültürlülüğü, kültürel farklılıklara olanak tanıyan ve onu koruyan bir siyasal kuramın ana unsuru olarak kavramsallaştırma uğraşındadır. Parekh, çokkültürlülüğü tek başına çeşitlilik ve kimlikle ilgili değil, kültürle iç içe geçmiş ve ondan faydalanan çeşitlilik ve kimliklerle, yani bir grup insanın kendilerini ve dünyayı anlamakta, kişisel ve birlikte yaşamlarını idame ettirmekte kullandıkları yöntemler bütünüyle ilgili olarak kavramaktadır. Aslında ifade edilmeye çalışılan ve vurgulanan yer, kişisel yönelimlerden beslenen değil, kültürden kaynaklanan çeşitliliklerin çokkültürlülükle alakalı olduğudur (Sarı, 2003:168).

Çokkültürlülük kelimesi ilk olarak okul müfredatları etrafındaki karşıtlıklarıyla ilgili olarak kullanan Amerika’da ulusal beraberlik isteğinin ve temelindeki çeşitliliği de ortaya koymak için ortaya kullanılmıştır. Günümüzde çokkültürlülük daha geniş bir anlamıyla ayrımcılığın ve ötekileştirmenin olmadığı, hiçbir kültürel kaynağın öbüründen daha farklı ve üstün olmadığı ve ulusal kimliğin dünyanın farklı yerlerinden gelen kültürel temaların karmaşık bir birlikteliği sonucunda meydana geldiği, daha iyi bir Amerika’nın sözlük karşılığı olmuştur. Fakat çokkültürlülük konusunda sosyalist yönetimlerin konumu ise tam karşılığının ifade edilmesi zordur. Doytcheva (2009:141)’ya göre, çokkültürlülük bir realite ya da hayata geçirilecek bir yöntem olmaktan çok, bir heves, bir aldatmacadır. Bu, kültürel sömürünün eski zenginliğin yerine koyduğu modernite ile bezenmiş bir boşluk kültüründen ibarettir. Ayrıca bazı Avrupa ülkelerinde de çokkültürlülük ne geniş bir kitleye hitap ediyor ne de olumlu karşılanıyor. Çokkültürlülük çok zaman, demokrasi geleneğine yabancı, toplulukçu ve farklılaştırıcı bir geniş görüşlülüğe sahip bir Anglosakson keşfi olarak görülüyor (Yıldırım, 2011:240).

ULUŞÇULUK, ULUS-DEVLET VE ÇOKKÜLTÜRLÜLÜĞÜN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Fransız Devriminden hemen önce ve sonra oluşan ulusçuluk, burjuva grubunun üstünlüğü, aristokrasiden alıp ulus'a devretme kendi yönetimini sistemleştirme sürecinin fikirlerini ve görüşlerini yansıtır. Önceki toplum yapılarında böyle bir durumdan söz etmek olanaksızdır. Modern ulusçuluk fikrinin gelişimi Fransa, İngiltere ve Almanya gibi köklü tarihleri olan devletlere çok şey borçludur. Fransa ve İngiltere'de gelişen ulus fikri, ulusal krallıkların doğuşuyla birlikte bulunan topraklar üzerindeki insanların beraber olmalarını sağlamıştır. Ancak, ulusçuluk Fransız kökenli ulusçuluk olarak adlandırılmıştır (Aksoy vd, 2010:32). Ulus, Orta Çağ'ın sonu ve Yeni Çağ'ın başlangıcı ile Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan, üretim ilişkileri sisteminin parçası olan bir yapı. Bir mal biriktirme ve üretim ilişkileri sisteminin değişme sürecine işaret eden ulus, kapitalizm ile aynı tarihlerde gelişen bir oluşum. Üretimin küçük ölçekten büyük alana yayılması, bu anlamda yeni toplumsal etkileşimlerin ve kurumların kurulmasında temel oluşturan ulus, kişilerin özgürleştirilmesinin yolunu açtı. Önemli üç şart vardır. Bu üç şart (toprak birliği, dil birliği, ekonomik fayda birliği), bir toplumun bir ulus haline dönüşmesi için yeterli olmuyordu. Ulus olarak birleşmiş insanların, ulus bütünlüğünü korumak için aynı toplumsal ruh yapısını ve aynı kültürel özellikleri taşımaları da gerekiyordu. Bu ise, ortak bir tarih bilincine ulaşarak ve ortak bir tarih yeniden temellendirilmesine doğru yönelerek, ortak bir gelecek ve kader ortaklığı etrafında bir araya gelerek, "tarihsel" ve "ahlaksal" yakınlığı oluşturmak sayesinde olacaktı. Bu yakınlık daha da ileriye taşındı ve hukuktan eğitime uzanan geniş bir çerçevede de kültürel, ruhsal ve manevi birliktelik sağlanmış oldu. Uluslaşma süreci, Sanayi Devrimi ile birlikte kapitalizmin gelişmesine paralel olarak gerçekleşmeye devam etti. Müşterekler ve ortak bir geçmiş ve gelecek etrafında bir halk bir araya gelerek devletlerini oluşturamaya başladı (Habernas, 2002:7-8).

Ulus-devletin, ulus egemenliği etrafında tanımına dair tarihsel süreç 12. yüzyıla kadar dayanmakla beraber, Westfalya Antlaşması'nın konuya ilişkin tarihi bir dönüm noktası olduğu kabul edilmektedir. 1648'de imzalanan Westfalya Antlaşması, ulus devletin uluslararası düzende ön plana çıkması ve kendi sınırları içinde ne kadar büyük bir güce sahip olduğuna işaret etmesi bakımından bu durumun daha farklı bir boyuta taşınmasıdır. Westfalya modeline göre, devletler, devletlerarası hukukta "eşit yapılar" olarak yer alan siyasi aktörlerdir (Cebeci, 2008:25).

Çokkültürlülüğün ne olduğu, özünde ne tür tartışmalar eşliğinde gündeme geldiği öncelikle kavramsal bir analizi gerekli kılar. Dünyada çokkültürlülük kavramı ilk olarak 1957'de İsviçre'de kullanılsa da, 1960'ların sonunda günümüzde herkes tarafından kabul edilen anlamını Kanada'da buldu. Kavram seri bir şekilde diğer İngilizce konuşan ülkelere yayıldı ve bu ülkelerde tartışılmaya başladı. Dolayısıyla modern manada çokkültürlülük, Kuzey Amerika menşeli bir kavramdır. ABD ve Kanada'da farklı bir dili konuşan ve kendilerine ait olduğuna inandıkları topraklarda yaşayan insanlar, kültürel kimliklerinin tanınmasını istemişlerdir. Çokkültürlülük kavramı bu tanınma isteğine bir cevap olarak ortaya çıktığı söylenebilir (Özensel, 2012:59). Kurtuluşu modernizmde bulan düşünce, 1960'lı yıllara kadar tartışılmaz etkinliğini sürdürmüştür. 1960'lı yıllar ile birlikte hızlı bir şekilde artan küresel Batı hegemonyasının dünya ülkeleri arasında yarattığı siyasal\politik ve ekonomik farklar, zengin ve fakir ülkeler arasında açılan uçurum ile modernizmin en çok eleştiriye açıldığı ve görünüşte bütün kültürlerle saygıyı, temelinde ise "ötekileri" kendi hallerine terk etmeyi ifade eden postmodernist kuramların geliştiği yıllardır. Başka bir yönden bakıldığında ise bu durum yine modernizm temelinde, Batı medeniyetlerinin mega ifadesine karşı artan tepkinin asıl sebebi, dışarıda bıraktığıyla da görünmez olarak şekillendirdiği şeyler konusunda bilinçlenmenin artması örneği gösterilerek eleştirilebilir. Her ne kadar imparatorluklar bunu fark edip bir kültür etrafında diğer kültürlerin varlıklarını korumalarına imkân oluşturan kendi yapılarını devam ettirseler de modern çağ için imparatorluk tarzı bir kültürel çoğulculuk anlayışından bahsetmek olanaklı ve kaynaklı değildir. Modern zamanların bir politika olarak çokkültürlülük uygulamasına ilk olarak Kanada'da rastlarız (Temizkan, 2008:2).

Küreselleşme, Ulus-Devlet ve Çokkültürlülük

Küreselleşme, dünya düzeyinde ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel birliktelik, fikirlerin, düşüncelerin, uygulamaların, teknolojilerin global düzeyde kullanılması, para dolaşımının

globalleşmesi, ulus-devlet sınırlarını aşan yeni ilişki ve etkileşim biçimlerinin meydana gelmesi, uzamın yakınlaşması, dünyanın küçülmesi, sınırsız rekabet, serbest ticaret/dolaşım, pazarın dünya ölçeğinde genişlemesi ve milli sınırların dışına çıkması, kısaca dünyanın tek sınır veya pazar haline gelmesidir (Balay, 2004:63). Sosyo-politikten siyasete, kültüre değişimi anlamlandırmak için kullanılan geniş ve önemli geçişleri olan bu ifade hakkında oldukça değişik yorumlamalar yapılmış değişik boyutları ön plana çıkarılmıştır.

Balay (2004:64)'ın yaptığı araştırmaya göre 1960'ta M. McLuhan'ın, "Global Köy" deyimini ilk kez "İletişimde Patlamalar" adlı kitabında literatüre girmiş ve tüm dünyada kullanılır hale gelmiş, küreselleşme konusu tartışılır olmuştur. Yenidünya düzenini ifade eden küreselleşme, mal, hizmet, sermaye, teknoloji ve iş gücünün dünya çapındaki gücünü ve yaygınlığını artması sürecidir. Bu zaman içerisinde ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda oluşan bazı ortak değerlerin tüm dünyaya egemen olması söz konusudur.

Küreselleşme boyutları açısından incelendiğinde üç kategoriye ayrılır. Bunları sıralamak gerekirse; ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlar olmak üzere.

Ekonomik açıdan küreselleşme; Modern açıklamada globalleşmeyi ortaya çıkaran etmenlerden başta geleni çok kültürlü ve milletli şirketlerdir. Çok uluslu şirketlerin oluşumu ve gelişimi ile süreç içerisinde ulusal ekonomik planlamalar yerini çoğunlukla uluslar arası ya da küresel planlamalara bırakmıştır. Birden çok uluslu şirketlerin gelişim sürecinde, sadece endüstrileşmiş ülkelere bir yönelim ile karşılaşılmanın, aynı zamanda gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru da bir yabancı sermaye girişi ve bu yabancı sermayenin de çokuluslu belirginliği de oldukça yüksek seviyelerde olmuştur. Tarihsel Sosyolojik bir bağlamda değerlendirecek olursak; özellikle 1960–1980 zaman aralığında, gelişmekte olan ülkelerin, uyguladıkları sanayileşme politikalarıyla birlikte, çok uluslu şirket olarak tanımlanabilecek bu yabancı sermayeyi çekebilmek için önemi mevzuat düzenlemelerine yöneldikleri görülmüştür (Balkanlı, 2002:15).

Özellikle sayısal olarak incelemek istersek 1980 ve 1990 yılları arası çokuluslu şirketler dikkate değer olacaktır. Tağraf (2002:38)'inyaptığı araştırmada belirttiği üzere küreselleşme süreci ile eşdeğer bir süreçte dünyada çokuluslu şirketlerin sayısı ve aktifliğinde büyük artışlar meydana geldi. Bu tür şirketlerin dünyadaki toplam sayısı 37.000'e yükseldi. Çokuluslu şirketlerin dünyanın çeşitli ülkelerindeki merkez ya da temsilciliklerinin sayısı 450.000'e kadar yükselmiştir. Bankalar ve mali kuruluşlar hariç, çokuluslu en büyük 100 şirketin varlıkları 1,8 trilyon dolara, yıllık satışları ise 2,5 trilyon dolara ulaşmaktadır. 1996 yılında gerçekleşen bu satışlar, Çin, Hindistan, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Filipinler' in gayri safi milli hâsılları toplamını aşmaktaydı.

Siyasal anlamda küreselleşme ise; demokrasi küresel bir ahlaki değer olarak daha çok ön plana gelmektedir. Ekonomik noktada özgürlükçü ekonomik düzen, siyasal alanda ise demokrasiye dayalı bir politik yöntem tüm dünyada kabul görmektedir. Özgürlükçü Demokrasi adı verilen, yeni bir politik ve ekonomik düzen dünyada hızla yayılmaktadır (Bayraç, 2003:47). Diğer bir şekilde ifade edilmek gerekirse, siyasal anlamda küreselleşme devlet ve onun alt yapıları arasındaki ilişki ve oynanacak rollerin tekrardan yeni bir hal alması gerekmekte, ulus devletin önünde milletler ya da ulus devletler üstü yapılarla birlikte, sivil topluma yönelik üstünlük kullanımında demokratikleşme yönünde bir yükseliş sağlamaktadır. 1950'lerin başından beridir ekonomik ve sosyal birlikteliğini olumlu bir şekilde getiren Avrupa Birliği'nin bugün konfederale bir birleşik Avrupa yaratma çabası, siyasal küreselleşmenin ulus devletlerin tek başına yaratamayacakları bir süreç olduğunu, içinde bir takım bölgeselleşme ve birlik içerisinde bir bloklaşma, ulus üstü uyum çabalarını da içerdiğinin en çarpıcı örneğidir. Siyasal globalizasyon ulus devlet içinde bir benzeşme ekseninde bir temsil mekanizması varsayılması sebebi ile zaten kendini zor ifade eden demokrasi anlayışının daha katılımcı bir yapıya dönüşmesini de sağlamaktadır (Demirel, 2006:108).

Küreselleşmenin kültürel boyutuna bakılınca aslında en önemli noktası da toplum yaşamı için bunu oluşturacaktır. Kültürel boyut toplumsal değişim ve yönelime sebep olacaktır. Uzun süreçlerin ürünü olan toplumsal değişim küreselleşmenin de kültürel yayılmacı etkisi ile kendini gösterir. Tarihsel Sosyolojik bir noktadan baktığımızda Mahiroğulları (2005:1277)'nın yaptığı bu konudaki önemli araştırmada Endüstri Devrimi'nin meydana gelmesine sebep olan veya bu devrime etkisini göstermemiş batı ülkeleri, devrimin kendilerine yararlandığı çoğu avantajlar nedeniyle ekonomik ve

sosyal ilerlemelerini sonuca ulaştırarak dünya ekonomisini ve siyasetini yeniden şekillendirmeye başlamışlardır. Bu noktadaki ülkeler, başlangıçta sanayilerinin hammadde ihtiyaçlarını karşılama, ürettikleri iç tüketim fazlası mallara yeni yerler arama ve siyasi anlamda yeni gelişim sahaları genişletme adına sömürge faaliyetlerine yönelmiş; ulusal duruş sergileyemeyen kimi ülkeleri çeşitli noktalarda kendilerine bağımlı kılabilmişlerdir.

Batılı güç (power) kapitalleri, daha sömürgeleştirme sürecinde, bu tip ülkelerde hegemonyalarını sürekli etki halinde tutabilmek için, 19. yüzyılın başlarından itibaren misyonerleri kullanarak kendi kültürlerini ve dini yaşantılarını bunlara ahlaki değerleri de ekleyebiliriz, sömürge ülke halkına zorla ya da istem yolunu da izlemişlerdir. Misyonerler, sahipleri oldukları ülkeler adına buldukları ülke insanlarına özellikle kendi kültürlerini tanıtmak ve yaymak, dolayısıyla bu ülkelerde kendi dillerini konuşan, kendileri gibi düşünen taraftarlar oluşturmak tarzında faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bununla birlikte, kültürel küreselleşme, sömürgecilikle yeni bir ivme ve hareket kazanmış; misyonerlik faaliyetlerinin içinde önemli bir yer tutarak, insanlarla kurulan yüz yüze ilişkilerle 19. yüzyılda kısmen de olsa ilerleme kat etmiş; 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yöntem değiştirerek hızını olağanüstü bir boyutta artırma fırsatı bulmuştur (Mahiroğulları, 2005:1278).

Küreselleşme aslında bir yönüyle hiç yeni bir şey değil; aslında ilk ortaya çıkışı Rönesans'taki coğrafi keşiflere ve dünyanın her yanının tanınmasına kadar uzanıyor. Olgunun ilk adımı bu; ikinci adımı Birinci Sanayi Devrimi'nden, üçüncü adımı İkinci Sanayi Devrimi'nden geçiyor. Yukarıdaki analiz gösteriyor ki; bilimsel buluşların getirdiği küreselleşme sermayenin küreselleşmesinin başlıca kaynağı ya da dayanağı değildir. Bu ikinciyi yaratan baskılar ayrıdır. Tabii ki, teknolojik gelişmelerin haberleşme-ulaştırma alanında kazandığı ivme, sıcak paranın hareketini hızlandırıyor, kolaylaştırıyor. Ancak aynı teknolojik imkânlar 1850'lerden 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen zamanda sermayeyi küreselleştirirken, 1970'li yılların ortasına kadar uzanan süreçte çok daha geniş teknolojik araçlar denetimli ekonomiyle birlikte yaşanmıştı. Ekonomide ulus-devletin gücünü yok etme düzeyine varan özelleştirme baskılarını 'sanki dışarıdan verili teknolojideki gelişmelerin sonucu diye dayatmak; kavram kargaşası yaratmak olarak ya da sanal gerçekliğe uyum olarak da düşünülebilir (Kaymakçı, 2007:4). Küreselleşme sürecinde kapitalizmin bugünkü boyutu, ulus-devleti, ekonominin ilerlemesi ve büyümesi için uygun bir ölçek olmaktan uzak kalmıştır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında hâkim olan soğuk savaş ulus-devleti yıkılmaktan korunurken, 1990'larla birlikte soğuk savaşın sona ermesi, ulus-devletin temellerini sarsan bir diğer sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ABD'nin tek güç haline gelmesi, küreselleşmenin temel siyasi ilerlemesini anlatmakta; doğal olarak da egemen siyasi aktör ulus-devleti tamamen yok etmiş olmasa da, büyük oranda değişime uğratmaktadır. Bu gelişmeyle birlikte otoritesi sarsılan devletin, etkin ve sınırlı bir yapıya kavuşturulması üzerine tartışmalar artmıştır. Bu anlamda küreselleşme, ulus devletin potansiyel öneminin ve bağımsızlığının büyük ölçüde azaldığı bir görüngü olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşmeyle birlikte klasik sınırların ortadan kalkması, çok uluslu şirketler, bölgesel bütünleşmeler, özel sektördeki kuruluşlar gibi yeni küresel ve bölgesel aktörlerin ortaya çıkmasını da sağlamıştır (Cebeci, 2008:27). Küreselleşme sürecinde ulus-devletlerde yıpranma ve yenileşme birçok farklı alanda oluşmasına rağmen en çok da egemenlik, idari yapılanma, kimlik ve ulusta yaşanmıştır. Bu yıpranma ve yenileşmenin sıklıkla görüldüğü alan ulus-devletlerin egemenlik meselesidir. Ulusal sınırların bazı alanlarda sembol haline dönüşmesi ve küreselleşmenin iktidar erimesini hızlandırışı ile egemenlik anlayışı değişmiş, ulus-devleti tartışma konusu haline getiren başlıca etmenlerden birini ortaya çıkarmıştır. Küreselleşme ile bütün ülkelerin egemenlik alanlarında bir daralma olmuş, küresel bir topluluğun varlığı ve uluslararası hukukun kurumsal bir yapı halini alması ile yaşanan bağımlı ekonomik süreçler bu daralma için uygun koşulları hazırlamıştır. Yani küreselleşme sürecine ulus-devletin yıpranma süreci de denilmesi gayet uygun düşer (Sayın, 2009:3). Kültürel, ekonomik ve politik etkilerin bir bileşkesi tarafından yönlendirilen karmaşık bir süreç olan küreselleşme yeni bir uluslararası güç ve sistem oluşturur ve özellikle gelişmiş ülkelerde sürekli değişmekte olan bir süreçtir. Küreselleşme kavramını bir bütün olarak ele alduğumuzda çağdaş politika zemininden daha fazla anlamı, toplumun kurumsal yapısını ifade ettiğini ve toplumun kurumsal yapısını değiştirdiğini fark ederiz. Bir başka deyişle içinde bulunduğumuz küreselleşme süreci zamansal ve mekânsal bir yapıya, kendi içinde bir cogitoyu barındıran evrenselci bir yapıya karşılık bulur. Bu bağlamda modern döneme ait olan ve modernite içinde siyasetin zamansal ve mekânsal kurulmuşluğunu ifade eden "ulusal ve alansal boyutun" sorunlu bir özellik kazanması sorusunu akıllara getirmektedir. Çünkü küreselleşme ile birlikte, ulus devlet

denilince düşünölen merkezci ekonomik yapıyı kırılmakta ve liberalizmle yenilenen toplumlardaki kimlik anlayışının oluşumunda zorunlu etken görevi görmektedir (Eken, 2006:261).

KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK BAĞLAMINDA ÇOKKÜLTÜRLÜ ULUS DEVLET VE TÜRKİYE'DE ETNİK YAPI

Katı gruplandırılmış bir yaklaşım içinde, farklılıkları içerisinde kabul etmeyen, benzerleşmiş ve tam olarak bütünleşmiş bir küresel kültürden söz etmek oldukça zor hatta imkânsızdır. Ancak kültürü, sürekli değişmekte olan, çok değişkenli ve süreçlere tabi bir olgu olarak anlamlandırırız, kültürün küreselleşmesinden söz etmek mümkündür. Ulus-devletler arasındaki süregelen ilişkiler şekillerinin ötesinde dünyanın değişik yerlerinde yaşayan gruplar, gruplar ve kişiler arasında farklı şekillerde artarak gelişen ilişkiler ve etkileşim, var olan kültürleri durağan bir yapı içinde tutmayı adeta olanaksız kılmış ve bu çok çeşitli ve farklı süreç içinde "üçüncü kültürler" denebilecek analizler oluşmaya başlamıştır. Bu bakış açısına uygun olarak değişik kültürleri tüm şekilleri birlikte yeryüzünden silen ve yalnızca Batı kaynaklı bir batı kültürünün mutlak egemenliği anlamında bir küresel kültürden söz etmek tam anlamı ile olanaklı değildir. Dolayısıyla kültürün küreselleşmesi önermesi zorunlu olarak otantik kültürlerin yok olmasını gerektirmemektedir (Nezihoğlu, 2006:20).

Kongar (1997:1)'ın bu konuda söyledikleri dikkate alındığında; kişilerin kültürel kimlikleri, onlar üzerinde bağlayıcı olduğu oranda kişisel haklarını ve özgürlük alanlarını daraltmakta, ama benzer şekilde bir kimlik işlevini de yerine getirmektedir. Kültürel kimlik ile bireysel özgürlük arasında, bireyin tutum ve davranışlarının farklılıklarına izin verilen hareket alanının genişliği bakımından karşıt bir korelatif ilişki söz konusudur. Bir başka yolla ifade etmek gerekirse, katı bir kültürel kimlik, bireyin, ait olduğu kültürel kimlik bakımından yapması beklenen inanç ve davranışları büyük ölçüde kendisine baskı ile kabul ettirir ve böylece "kişisel hak alanı" önemli ölçüde daralmış olur. Bunun yanında ona göre yumuşak bir kültürel kimlik, bireyin inanç ve davranışlarına daha az etki ettiği için, onun "kişisel hak alanı" daha geniş bir çerçeveye taşır. Burada, bir kültürel kimliğin "savunucu (militanı)" kimliğine bürünen birey, kendisini öteki kültürel kimlik sahiplerinden ayırmak için kendisinden farklı inanç ve davranışları önemli ölçüde olumsuzlama çabası içine de girer ve böylece toplumsal etkileşimi önemli ölçüde zedeleyici bir oluşum ortaya çıkar. Buna karşılık, yumuşak bir kültürel kimliği savunan birey, aynı toplum içinde yaşadığı öteki kimlik sahiplerine de hoşgörü ile bakma eğilimindedir. Böylece yumuşak kültürel kimlik hem o kimlik sahibi olan bireyin özgürlük alanını daraltmaz, hem de öteki kimlik sahipleriyle bir arada yaşama dürtüsünü kısıtlamadığı için, toplumsal etkileşim miktarı kısıtlanmamış, dolayısıyla toplumun işleyişi bozulmamış olur (Kongar, 1997:2).

Canatan'ın yaptığı araştırmadan bazı istatistikler verildiğinde Avrupa örneğinde göçün neden olduğu kültürel çeşitlilikte; Resmi istatistiklere göre Avrupa'da en az 21 milyon göçmen yaşamaktadır. Göçmen nüfusun dörtte üçü Almanya (7.343.591), Fransa (3.596.600), İngiltere (2.281.000), İsviçre (1.406.630) ve İtalya (1.116.394) olmak üzere belli Avrupa ülkesinde yoğunlaşmış durumdadır. Yoksulluğun ve bu yolla aile birleşimlerinin devam ettiği düşünülürse bu yoğunluğun çok daha üst seviyelere çıkıp artacaktır. Göçmen ailelerin sahip olduğu çocuk sayılarının o ülkelerde verilen destekler yüzünden daha fazla olduğu düşünülürse bu sayı Avrupalı ailelerden daha yüksek seyretmektedir. Avrupa'da çokkültürlülüğü artıran saydığımız sebeplerin dışında da bir göç yolu vardır, bu da Avrupa Birliği çerçevesinde serbest dolaşımın ürünü olan iç göçtür. 1990 yıllardan bu yana çoğu Avrupa ülkesine yönelik iç göç giderek artmıştır. Bugünkü koşullar itibariyle her yıl Avrupa içinden kaynaklanan göç oranı, dışarıdan gelen göç oranının çok üstündedir. Sözelimi 1999 yılında toplam göç içinde iç göç oranları yüzde 33,2 (İngiltere) ile yüzde 97,9 (Slovenya) arasında değişmektedir. Her halükârda iç göç oranı, Avrupa dışından kaynaklanan göç oranının kat kat üzerinde seyretmektedir (Canatan, 2009:81).

Burada ifade edilmesi gereken unsur UNESCO'nun Ulus devletler içinde ve diğer devletler içinde aldığı kültürel çeşitliliği korumak için kararlar vardır. UNESCO tarafından kültürel çeşitliliğe ve kültürel hakların kullanılmasına ilişkin olarak kabul edilen uluslararası belgelerin hükümlerine ve özellikle 2001 tarihli Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirisi'ne atıfta bulunarak, 20 Ekim 2005 yılında anlaşmayı kabul etmiştir. Bu maddeler sıralanırsa (DKP, 2006:32) ;

1. İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere Saygı İlkesi

2. Egemenlik İlkesi
3. Bütün Kùltürler için Eşit İtibar ve Saygı İlkesi
4. Uluslararası Dayanışma ve İşbirliği İlkesi
5. Kalkınmanın Ekonomik ve Kültürel Yönlerinin Tamamlayıcılığı İlkesi
6. Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi
7. Hakkaniyete Uygun Erişim İlkesi
8. Açıklık ve Denge İlkesi
9. Uygulama Alanı

Önemle belirtilmesi gereken nokta Ülkemizde toplumsal yapı çeşitliliği üzerinde Konda araştırma şirketi tarafından 2006 da yapılmış ‘‘Biz Kimiz’’ adlı önemli bir anket çalışmasının tablosal verilerine bakarsak; kişilerin etnik kimliklerine dair soru şu şekildeydi: ‘‘Hepimiz Türk vatandaşıyız, ama değişik kökenlerden yörelerden olabiliriz; siz kendinizi, kimliğinizi ne olarak biliyorsunuz veya hissediyorsunuz?’’ Araştırmada kendi bildiğimiz veya yaygın kullanılan adlandırmalar yerine, halkın kendini nasıl bildiğini, nasıl tanıtmak istediğini tespit etmeye önem verdik. Bunun için, kimliğe dair sorduğumuz sorularda seçenek sunmadık ve herhangi bir yönlendirme yapmadık. Anketörlerden kişilerin kendi verdikleri ilk cevabı anket formlarına yazmalarını istedik. Denekler bu soruya 100’ün üzerinde farklı cevap verdi. Daha sonra bu cevapların benzerliklerini ve sıklıklarını inceleyerek belli gruplar oluşturduk. Tablo 1 de araştırmaya katılan deneklerin illere göre dağılımı verilmiş ayrıca aşağıda yer alan Tablo 2’de ise deneklerin cevaplarına göre oluşturulan kimlik grupları ve bu gruplardaki kimliklerin söylenme oranları yüzde olarak yer almaktadır (Konda, 2006:2).

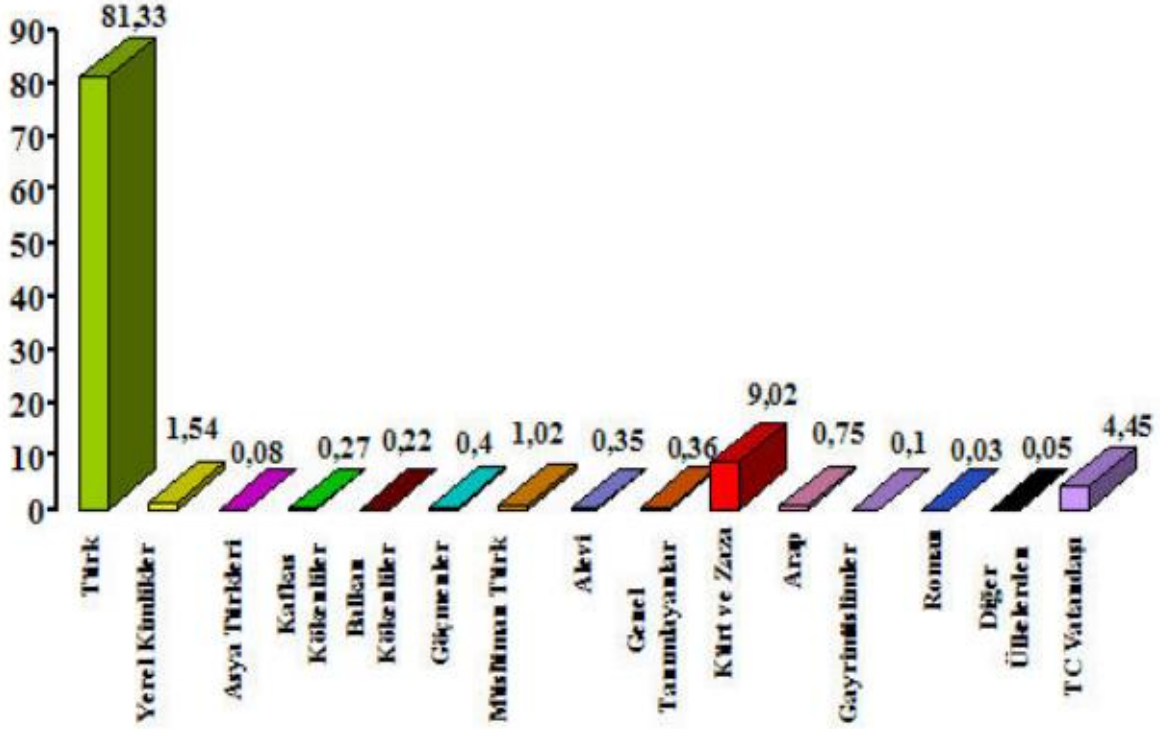
Tablo-1: Deneklerin İkamet Ettikleri İllere Göre Sayıları (Konda, 2006: 4)

ÖRNEKLEM	Görüşme sayısı
Türkiye	23.612
Adana	1.991
Ankara	3.400
Antakya	1.283
Antalya	1.331
Bursa	2.225
Diyarbakır	1.294
Eskişehir	1.596
İstanbul	8.158
İzmir	2.494
Konya	1.633
Mersin	1.666
Samsun	1.233
Şanlıurfa	1.308
	53.224

Bu araştırmada büyük iller dikkate alınmış, veriler dikkate alındığında genel bir yorum yapılmak gerekirse Araştırma sonuçlarına göre Türkler’in yüzde 57,6’sı gelin veya eş olarak, yüzde 53,5’i iş ortağı olarak, yüzde 47,4’ü komşu olarak bir Kürt’ü istemiyor. Buna karşılık Kürtler’in de yüzde 26,4’ü gelin veya eş olarak, yüzde 24,8’i iş ortağı olarak, yüzde 22,1’i komşu olarak bir Türk’ü istemiyor. 2006’daki araştırmada Kürt ve Zaza olduğunu söyleyenlerin nüfus içindeki oranı yüzde 15,7’yle 11 milyon 445 bin iken, bu sayı 2010’da yüzde 18,3’e çıkarak 13 milyon 261 bine ulaştı. Sadece Kürt kimliğini söyleyenlerin oranı 2006’da yüzde 13,4’ken, dört yılda bu oran sadece yüzde 1,3 arttı. Zaza kimliğinde artış ise, 1,4. Aynı şekilde, kendi kimliğini Türk olarak tanımlayanların oranı 2006’da yüzde 76.7 iken, bu oran 2010’da yüzde 78.1 çıktı. Türk, Kürt ve Zaza kimliklerindeki artışın, ‘diğer kimliklerle tanımlamadaki azalışında etkili olduğu görüldü. Kürtlerin dağılımı, Güneydoğu’da yüzde 27, Doğanadolu’da yüzde 39, İstanbul’da yüzde 18’ken, tüm Karadeniz’de sadece yüzde 0,3 oranında kalması dikkat çekti. Tüm Türkiye nüfusu içinde Türkler yüzde 73,6 ile 53 milyon 377 bin,

Kürtler ve Zazalar yüzde 18,3 ile 13 milyon 261 bin, diğer etnik grupların toplamı ise yüzde 8,2 ile 5 milyon 915 bin. Türk-Kürt arasında akrabalık ilişkisi olanlar da 3 milyon 500 bin dolayındadır (Konda, 2006:17).

Tablo-2: Denekler Tarafından Belirtilen Kimliklere Göre Yetişkinlerde Etnik Kimlik Dağılımı (Konda, 2006:14)

Bu araştırma toplamda 53,224 örneklem üzerinde yapılmıştır. Araştırmada dikkate değer unsur Türk Ulus devleti içerisinde kendini Türk olarak ifade eden kesimin yüzde 81,33 bir değer ifade etmesidir. Bunun hemen arkasından yüzde 9,02 lik bir oranla kürt nüfusu gelmektedir. Görüldüğü gibi Türkiye’de de etnik çeşitlilik fazladır.

Ulus Devletin Dönüşümü ve Çokkültürlü Avrupa Birliği Örneği

Başlangıcında Avrupa’daki toplulukları ve sonra da tüm dünyayı etkisi altına alan ulusçuluk hareketlerinin ilk ortaya çıkış noktası olarak 1789 Fransız İhtilali kabul edilmektedir. Ulusçuluk gibi dinsel bağnazlık ve yobazlık da daha Ortaçağ’da, yine Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Ayrıca insan hakları özellikle de kadın ve çocuk hakları ihlalleri ve bu ihlallere karşı mücadeleler de yine bu kıtada, özellikle de Sanayi Devriminin yaşandığı zamanlarda İngiltere’de sık olarak yaşanmıştır. Sonuçta bütün bu ve benzeri sorunlar sebebi ile 20. yüzyılın ortalarına kadar çatışma ve savaşların en yoğun yaşandığı yer Avrupa kıtası olmuştur. 18. yüzyıl ile başlayan küreselleşmenin gelişimi döneminde küreselleşme sürecinin hızlanmasının en önemli etkenini de Avrupa şiddeti oluşturmuştur. Çünkü ekonomik kazanç ve siyasal güç elde etme amacıyla başlayan sömürgecilik yarışı sırasında gidilen topraklarda yaşayan yerli halk ile Avrupalı halklar eşdeğer insanlar olarak görülmemiştir (Gürkaynak, 2011:6). Avrupa ülkelerindeki çeşitliliği, doğal olarak ulusal azınlıklar ve göçmenlerle sınırlamak doğru değildir. Avrupa, Reformlardan günümüze kadar gelen süreçte dini bakımdan büyük bir çeşitlilik sergilemiştir. Uzun bir süre boyunca kendi aralarında kavgalı olan Katolik ve Protestan gruplar, ancak geçen yüzyılın ikinci yarısından itibaren yakınlaşmaya başlamış ve ekümenik diye tarif edilen bir hareket ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nda yaşanan derin acılar sonunda azalmaya ve dostluğa dönüşmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana devam eden göçlerle birlikte var olan dini çeşitliliğe farklı bir boyut daha eklenmiştir. Bu sayede Avrupa, daha önceleri kendi içinde mevcut olmadığı için yüz yüze ilişki kuramadığı İslam, Hinduizm, Budizm gibi dinlerle yüz yüze ilişkiler kurmaya ve aynı topraklarda yaşamaya başlamıştır. Temelleri ve özellikleri ne olursa olsun

bugün Avrupa’da çokkültürlü ve çokdinli bir toplumsal yapı oluşmuştur (Canatan, 2009:81-82). Bütün bunlar ile beraber çokkültürlü yapıya bir alternatif olarak bir üst kimlik oluşturma zorunluluğu hissetmiştir. Avrupa Birliği, farklı ulus devletler, farklı kültür, din ve dillerden oluşmuş bir mozaik olarak bütün toplum projelerinde ve çeşitli zirvelerin sonunda yayınladığı bildirelerinde bir yandan kültürel çoğulculuğun önemi üzerinde dururken diğer yandan da ortak bir Avrupa kimliği yaratma çabası içine girmiştir. Bu çelişkili durumu, bir başka deyişle, farklı kültürlerin üstünde bir ortak üst Avrupa kimliği oluşturma çabasını Avrupa’nın köklerindeki kutsal Roma-Grek kültürünün yeniden hayata geçirilmesi olarak açıklamıştır (Tekinalp, 2005:78). Ayrıca çokkültürcülük tartışmalarının özüne bakıldığında bu olgunun aslında yirminci yüzyılın içinde ortaya çıkan büyük göç dalgaları ve çöken sömürge imparatorluklarının kalıntıları sayılabilecek büyük etnik çeşitlilikle temelden ilgili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Avrupa’nın dünyanın geri kalanı üzerinde kurmuş olduğu kolonyalist hegemonyanın sona ermesi ve bunun sonucunda sömürgelerin özgürlüklerini kazanması, sömürge halklarının yerel ve azınlık kültürlerine fikir bildirme şansı veren süreçlerin işlenmesini kolaylaştırmıştır. Böylelikle, 18 ve 19. yüzyıl Avrupa’sının akıl ve ilerleme için sürdürdüğü mücadele olan evrensellik fikri önemini yitirirken toplum artık beraberliğini de kaybetme sürecine girmiştir (Şan, 2006:77). Devlet–toplum–birey arasındaki ilişki ve görevlerin yeniden düzenlenmesini gerektirmekte, ulus devlet karşısında uluslar üstü düzenlerle beraber, sivil topluma yönelik üstünlük kullanımında demokratikleşme çizgisinde bir ilerleme sağlamaktadır. 1950’lerden itibaren ekonomik birleşmenin farklı adımlarını başarıyla tamamlayan Avrupa Birliği’nin bugün geleneksel ve kurumsal federatif bir birleşik Avrupa yaratma uğraşı, siyasal küreselleşmenin ulus devletlerin tek başına yaratamayacakları bir süreç olduğunu, içinde bir takım bölgeselleşme ve ulus üstü bütünleşme çabalarını da içerdiğinin en iyi örneğidir. Siyasal küreselleşme ulus devlet içinde dengelenme çizgisinde bir temsil mekanizması öngörülmesi nedeniyle zaten kendini ifade etmekte zorlanan demokrasi anlayışının daha katılımcı bir renge bürünmesini de sağlamaktadır (Yalçınkaya vd, 2012:5).

Avrupa Birliği içerisinde çokkültürlü yapı kendisini etnik azınlıklar şeklinde göstermektedir. Yoğun göçler, ekonomik sıkıntılar, savaşlar gibi nedenlerden dolayı Avrupa sürekli göç almakta ve azınlık problemleri ile uğraşmaktadır. Örnek olarak Fransa bu süreçte, 59 milyon nüfusa sahip olan Fransa’da göçmenlerle birlikte çoğunluktan farklı yaklaşık 10 milyon kişi yaşamasına rağmen, ülke içerisinde resmen azınlık olarak kabul edilmiş bir grup bulunmamaktadır.

Tablo–3 Fransa’da Yaşayan Etnik Gruplar (Başbilen, 2008:48)

Etnik Grup	Sayıları
Alsaslılar (Almanca)	1.600.000
Basklar	260.000
Brötanlar	4.300.000
Çingeneler	310.000
Katalanlar	200.000
Korsikalılar	350.000-400.000
Hollandalılar	80.000
Oksitanlar	500.000
Lüksemburg dil azınlığı (Lorenler)	30.000-40.000
Türk	500000-600000

Fransa’da kültürel ve etnik çeşitliliklerin kabulü konusundaki karşılıklı tartışmalar 1980’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Geleneksel bakış açısına sahip olanlar, laik devlete destek vererek ve savunarak, çokkültürlülük yönünde siyasal uygulamaların uygulanmasına karşı çıkmışlardır. Bununla birlikte, azınlık kültürlerinin tamamen olmasa da var kabulünü savunan modern bir çokkültürlü demokrasi anlayışı da meydana gelmiştir. Yine aynı dönemde İslami kesimin oluşturduğu azınlık devlete ve cumhuriyete yönelik tehlike olarak görülmesi, pek çok fikrin tekrardan gözden geçirilmesine neden olmuştur. Fransız Devrimi’nden kalma özgürlük, eşitlik, kardeşlik teması tekrardan tartışılmaya ve

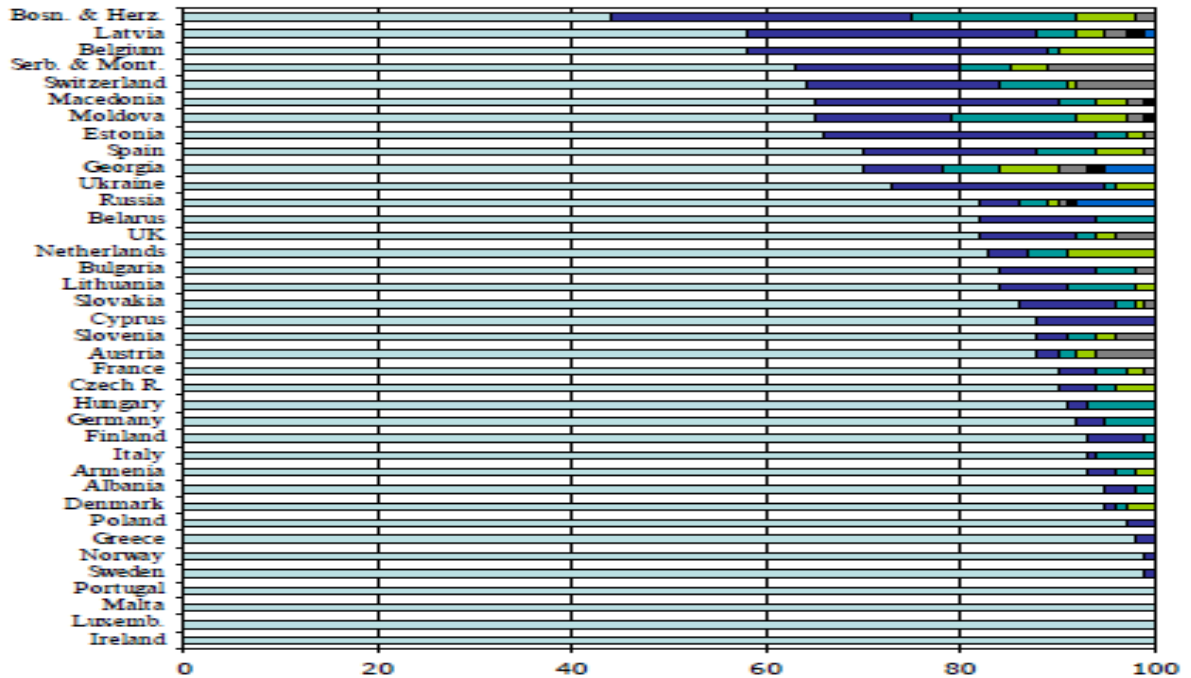
1980'lerin sonunda cumhuriyetçi uyum modelinin krizinden bahsedilmiş ve çokkültürlü toplumdan uzaklaşılma politikaları izlenmeye başlanmıştır. (Başbilen, 2008:49).

Avrupa Birliği içerisinde konuşulan diller dikkate alındığında dillerin sadece o devlete ait coğrafya içerisinde konuşulmadığı, bir ülke de dahi birden çok dilin resmi dil olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Yirmi dört resmî dil ile birlikte, Avrupa Birliği sınırlarında yaklaşık elli milyon kişi tarafından ortalama 150 yerel dil ve azınlık dili konuşulmaktadır. Bunlar arasında, yalnızca İspanya'da konuşulmakta olan bölgesel dillerden Baskça, Katalanca ve Galiçyaca ile Avrupa Birliği vatandaşları birliğin resmî kurumlarına başvuruda bulunabilirler (Wikipedia, 2013:2). Avrupa Birliği kısmen de olsa özel programlarla azınlık dillerini ya da yerel dilleri desteklese de grupların dil haklarını korumak üye devletlerin kendi sorumluluğundadır.

Birçok yerel dilin yanında, dünyanın pek çok ülkesinden Avrupa'ya gelmiş göçmen bireylerce konuşulan bir o kadar da azınlık dili vardır. Türkçe, Magrib Arapçası, Rusça, Urduca, Bengalce, Hintçe, TAMILCE, Ukraynca ve çeşitli Balkan dilleri Avrupa Birliği'nin pek çok noktasında konuşulur. Bu göçmen gruplar genelde hem kendi dillerini hem de içinde buldukları ülkenin resmî dilini konuşan çok dilli kişilerdir. Göçmen dilleri henüz Avrupa Birliği içinde ya da üye ülkelerden herhangi birinde resmî bir statüye sahip değildir. Ancak Avrupa Birliği'nin Yaşam Boyu Öğrenme Projesi dâhilinde 2007 yılından itibaren özel destek görebilirler. Türkçe Kıbrıs'ta, Lüksemburgça Lüksemburg'da resmî dil statüsünde olmasına karşın bu ülkelerde, birliğin mevcut dillerinden en birisinin zaten resmî dil olmasından dolayı (Lüksemburg'da Fransızca, Almanca, Kıbrıs'ta Yunanca) bu diller Avrupa Birliği dilleri içine alınmamıştır (EuropeanCommission, 2004:30).

Tüm veriler dikkate alındığında,

Tablo-4 Avrupa Birliği'nde Kültürel Çeşitliliğin Ükelere Göre Dağılımı (Wolff, 2010: 2)

Bu sonuç incelendiğinde Avrupa'da en yüksek derecede kültürel çeşitlilik Bosna ve Hersek'te görülmektedir. Bosna içerisinde birden çok kültürel çeşitliliğin yaşandığı ve bu ülkede bir bütünü oluşturan üç etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır: Boşnaklar, Sırp ve Hırvatlar. İngilizce'de ve daha birçok dilde etnik kimlik göz önünde tutulmadan tüm Bosna-Hersek halkına Bosnalı denir. Ancak Türkçe'de tarihten gelen yakınlıktan dolayı Bosnalı denildiği anda Boşnaklar yani Bosnalı Müslümanlar terimi kastedilir. Ayrıca ülkede Bosnalı veya Hersekli olmak da ayrı etnik kimliği vurgulamak için kullanılır. Sonrasında ise Letonya, Sırbistan ve İsviçre gelmektedir. Bu ülkedeki azınlıkların durumu ayrı bir araştırma konusu olarak da göze çarpmaktadır.

SONUÇ

Tüm dünyada sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinin temel taşlarından biri olan küreselleşme kavramı ekonomik, siyasal ve çokkültürel kavramların tüm altyapılarıyla iç içe geçmiş görüngünün önde giden kavramlarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde sıkça kullanılmaya başlanan bu kavram, etkilerini hayatın her noktasında hissettirmektedir. On sekizinci yüzyılda baş gösteren ulus devlet olgusu, kendisinden önceki siyasal ve toplumsal yapılanmaların üzerinde yükseldikçe iktidar yapısında merkezileşme, kültürde standartlaşma, hukukta eşitleme ve ekonomide bütünleşme sürecine girerek bireylerden talep ettiği sadakat alanında da genişleme meydana gelmiştir. Bu bağlamda devlet, nüfuz etme (kurumsallaşmanın artışı), standartlaşma (ulusal kimliğin oluşumu), katılma (siyasal sosyalleşme ile politik yurttaşlığın inşası), kaynakların yeniden dağılımı (sosyal yurttaşlığın gelişimi) gibi unsurlarla kişileri yurttaşla dönüştürmüştür. Ulus kavramı, eşit grupsal kimlikler üretmiş ve bu kimlikleri kişiselleştirmiştir, yani her milletin karakteristik özelliklerinden söz etmeyi mümkün kılmıştır (Yalçınkaya, 2012:11). Ulus-devlet kendi sınırları içerisinde başka bir egemenlik kabul etmemektedir. Küreselleşme ile birlikte ise sözü geçen kavramların gerek anlamında gerekse pratik olarak temsil ettikleri değerlerde önemli dönüşümler meydana gelmiştir (Cebeci, 2008:35). Bu dönüşümden en önemlisi de çokkültürlü ulus-devlet yapısıdır. Çünkü Modernleşme ve Küreselleşme ulus-devlet yapısını etkilemiş, bu yapıyı yok etmese de yıpratmıştır. Ayrıca bunun yanında Çokkültürlülük, birkaç istisna dışında bütün toplumlar için bir tarihsel antropolojik gerçekliktir. Zaten Çokkültürcülük ideolojisi kültürleri bölümlere ayırma eğilimindedir. Bunun yanı sıra, kültürleri etnik gruplara bağlı, kendi içinde tutarlı, birleşik ve yapısal bütünlükler olarak kabul eder. Çokkültürcülük, kültür kavramını bir etnik grubun mülkiyeti olarak tözselleştirerek, kültürleri bağımsız birimler olarak şeyleştirme ve farklılıkları aşırı vurgulama riskini taşır (Çelik, 2008:330). Sonuç olarak Fransız Devriminden günümüze temel siyasal aktör olan ulus-devlet, halen varlığını koruyor olsa da, temelini oluşturan birçok dayanağını kaybetmiş, genel anlamdaki egemenlik yetkisini büyük oranda yitirmiş ve küreselleşmenin devleti olma yönünde önemli bir değişime uğramıştır (Cebeci, 2008:36).

Ayrıca Avrupa Birliği'nde çokkültürlü yapı coğrafi keşiflerin etkisi ile de başlaması, hammadde, dışarının zenginliği Avrupa Birliğinin tarihinden önce bir akın olarak da gözlenmektedir. Avrupa'nın devrimlerle gelişmeye başlaması dışarıdan göç almasına sebep olmuş, buna da en büyük etkiyi sanayi inkılabı yapmıştır. Avrupa sınırları içerisinde yaşayan etnik unsurlar sınırları çoğu ülkeye göre küçük olan Avrupa ülkeleri içerisinde farklı dilleri konuşmakta, farklı folklorlara sahip olmaktadır. Bu da geçmişten gelen bir Avrupa yabancı sorununu oluşturmaktadır. Her ne kadar Avrupa Birliği yabancı sorunları konusunda bazı girişimlerde bulunup düzenlemeler yapsa da Avrupa'da meydana gelen yabancı düşmanlığı bu yapılanları gölgelemektedir. Son dönemde Fransa'nın Romen göçmenleri sınır dışı etmesi de söylediklerimize dayanaktır. Ancak küreselleşme süreci içerisinde sınırların daha da ortadan kalkması ile çokkültürlülük daha da artarak devam edecek yerele hapis olan kültürel mozaikler görülmesi muhtemel olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, N. D., Arslantaş, H. A. (2010). "Ulus, Ulusçuluk ve Ulus-Devlet". Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 28, ss: 31-39.
- Balay, R. (2004). "Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim". Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Yıl: 2004, Cilt: 37, Sayı: 2, ss: 61-82
- Balkanlı, A. O. (2002). "Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine". Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1), ss: 13-26.
- Başbilen, P. (2008). "Avrupa Birliği'nin Etnik Ve Dini Kimliklere Yaklaşımı: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Örneği". Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Bayraç, H. N. (2003). "Yeni Ekonomi'nin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları". Sosyal Bilimler Dergisi, 4(1).ss :41-62

- Canatan, K. (2009).’’ Avrupa Toplumlarında Çokkültürlülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım’’. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 2/6, ss:81-87
- Cebeci, K. (2008). ‘‘Küreselleşme Bağlamında Ulus-Devletin Egemenlik Gücünün Dönüşümü’’. Sayıştay Dergisi, Sayı:71. ss:23-39
- Çelik, H. (2008). ‘‘Çokkültürlülük ve Türkiye’deki Görünümü’’. U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 15, ss: 319-332
- Demirel, D. (2006). ‘‘Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği:‘‘Etkin Devlet’’, Sayıştay Dergisi, (60), ss:105-128.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Kültür ve Özel İhtisas Komisyonu Raporu, http://plan9.dpt.gov.tr/oik48_48kultur.pdf, Erişim tarihi: 10.06.2013
- Doytcheva, M. (2009).*Çokkültürlülük*. (Çev.). Tuba Akıncılar Onmuş. İstanbul:İletişim
- Eken, H.(2006). ‘‘Küreselleşme ve Ulus Devlet’’. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 16, ss: 243-263
- EuropeanComission (2004). EuropeansandTheirLanguages, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_sum_en.pdf (Erişim Tarihi: 02.03.2013)
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (Çev.). Büşra Ersanlı vd.İstanbul:İnsan
- Gürkaynak,M. (2011). ‘‘Avrupa Birliği’nin Ulusçuluk ve Bütünleşme Paradoksu’’. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2011, Sayı:24, ss:1-12
- Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. (Çev.) Medeni Beyaztaş, İstanbul:Bakış.
- Hobsbawn, E. J. (2005). *Geleneğin İcadı*. (Çev.), M. Murat Şahin. İstanbul:Agora.
- Karlıoğlu, S. (2012), ‘‘ Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri’’, ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, Ocak, 5(1), ss:143-144
- Kaymakçı, O. (2007). *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. Bursa: Ekin.
- Konda Araştırma ve Danışmanlık, (2006). Toplumsal Yapı Araştırması, Biz Kimiz Raporu, http://www.konda.com.tr/tr/raporlar/2006_09_KONDA_Toplumsal_Yapi.pdf, Erişim Tarihi: 10.06.2013
- Kongar, E. (1997). ‘‘Küreselleşme ve Kültürel Farklılıklar Çerçevesinde Ulusal Kültür’’. İnternet Kaynağı; http://www.kongar.org/makaleler/mak_ku.php, (Erişim: 10.06.2013)
- Mahiroğulları,A. (2010). ‘‘Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi’’. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (50). ss:1275-1288
- Nezihoğlu, H. (2006). ‘‘Küreselleşme ve Kültür’’. AlatoAcademicStudies, Sayı:1, Cilt:1. ss:18-23
- Özensel, E. (2012).’’ Çokkültürlülük Uygulaması Olarak Kanada Çokkültürlülüğü’’. Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, ss:55-70
- Sarı, E. (2003).’’ Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek’’. İlim Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1(1), ss:167-172
- Şan, M. K. (2006). ‘‘Farklılık ve Çokkültürlülük Siyasetleri Üstüne Bir Deneme’’. Milet ve Nihal Kültür Araştırmaları Dergisi, Yıl :3, Sayı : 1-2: ss: 70-117
- Sayın, Y.(2009). ‘‘Ulus ve Ulus Devlet’’. <http://yusufsayin.com/makaleler/ulusveulusdevlet.pdf> (Erişim: 16.01.2013)
- Tağraf, H. (2002). ‘‘Küreselleşme Süreci ve Çokuluslu İşletmelerin Küreselleşme Sürecine Etkisi’’. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt, 3, 2.Ss: 33-47

- Tekinalp, Ş. (2005). ‘‘Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük’’. İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi, Sayı:1 ss:75-87
- Temizkan, Ö. (2009). ‘‘Modern Toplumda Çokkültürlülük’’. http://www.academia.edu/1744248/Modern_Toplumda_Cokkulturluluk, (Erişim: 15.01.2013).
- Wolff, S. (2010). Ethnic Minorities in Europe: The Basic Facts, Centre for International Crisis Management and Conflict Resolution University of Nottingham, England, İnternet Kaynağı: <http://www.stefanwolff.com/files/min-eu.pdf>, (Erişim: 12.06.2013)
- Yalçınkaya, M. H., Cılbant, Ç., Yalçınkaya, N. (2012). ‘‘ Küreselleşme İle Yeniden Şekillenen Ulus-Devlet Anlayışı’’, International Journal of Economic and Administrative Studies, Year:4 Number: 8, pp:1-26,
- Yıldırım, T. (2011). Kitap Tanıtım ve Değerlendirmeleri, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt. 10, Sayı: 19, ss: 239-242

C10 OTURUMU

SİYASET-II:

TÜRKİYE

TÜRK DEMOKRASİSİ AÇISINDAN 2014 YEREL SEÇİMLERİNİN STRATEJİK ÖNEMİ

Meral S. ÖZTOPRAK¹

ÖZET

Burada, demokrasilerde, muhalefetin ‘olmazsa olmazlığı’ ön kabulünden hareketle, 2002 sonrası Türk siyasetinde, AKP’nin kesintisiz onbir yıllık tek parti iktidarı karşısındaki muhalefetin durumu ele alınacaktır.

Bunun için öncelikle siyasetin değişen doğası, genel seçimlerden farklı olarak yerel seçimlerde oy verme saiklerinin - sunulan hizmet ve adayların kim olduğu ile daha yakından ilgili olması gibi- özgün yanları, 2002 sonrası seçim sonuçları ve değişen Büyükşehir Yasası üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızda yürüteceğimiz analizlere dayanarak, yapılan her seçimde oylarını artırmış, nihayetinde seçmenin yarısının oylarını almayı başarmış bulunan AKP karşısında, ana muhalefet CHP başta olmak üzere, diğer muhalefet partilerinin 2014 yerel seçimlerinde başarı ön koşulları değerlendirilecek, muhalefet partilerinin siyasal kimliklerini muhafaza ederek yapacakları seçim işbirliğinin, Türk demokrasisinde iktidar-muhalefet dengeleri bakımından stratejik önemine vurgu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye’de Demokrasi, Yerel seçimler, Muhalefet, AKP, stratejik uzlaşma*

ABSTRACT

Here, by moving from the idea of “opposition is the 'sine qua non' part" of democracy”, the status of the opposition will be discussed against - the eleven years uninterrupted one-party rule- of AKP, in Turkish politics after 2002.

For this, it will be referred to the changing nature of politics, the specific reasons of voting in local elections unlike general elections, the results of the elections held after 2002 and changing Metropolitan Law.

Based on the analysis, in the sake of democracy, preconditions for success of the opposition parties to be held in 2014 local elections will be evaluated and highlighted the strategic importance of cooperation among the opposition parties with their own identity.

Keywords: *Democracy in Turkey, local elections, opposition parties, strategic consensus, AK*

TEMSİLİ DEMOKRASİDEN KATILIMCI DEMOKRASİYE

Demokrasi, pek çok tanımı yanında “muhalefetin barışçı yollarla iktidara gelebilme şansının olduğu” bir yönetim biçimi olarak da tarif edilebilir. Modern toplumda insanların siyasal yaşama doğrudan katılabilmelerinin olanaksızlığının bir sonucu olarak doğan temsili demokrasi, esasen ulusal karakterlidir.

Ancak, 80’li yıllardan itibaren giderek artan bir hızla yükselen küreselleşme süreciyle toplumlar daha karmaşık bir hale gelmiştir. Küreselleşme, ulus kavramını yeniden üretirken kimlik/farklılık kavramlarını vatandaş kavramının önüne geçirmekte, siyasal yapıları değiştirmekte ve dönüştürmektedir. ...Evrenselleşmeyle yerelleşmenin eş zamanlı olarak yaşandığı, “ulusal ölçekte yaşananları anlamak için ...yerleşik modern-geleneksel ayrımının yetersiz kaldığı bu ortamda yeni anlamlandırma araçlarına gereksinim duyulduğu görülmektedir (Coşar, 2002-03:114).

¹Yeditepe Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi

Özellikle 90'lerden itibaren (sivil toplum örgütleri, yeni sosyal hareketler, yerel vatandaşlık inisiyatifleri...gibi), siyasal aktörlerin sayısı artarken siyasetin eksenini vatandaşlık, sağ ve sol gibi ideolojik kalıpların dışına çıkmış/taşmış görünmekte, yerel yönetimler demokratik süreçlerde önem kazanmaktadır.

Siyasetin bu değişimi, sosyal bir olgu olarak "kimlik"lerin öne çıkmasını ve buna bağlı olarak da "ötekileştirme"yi tetiklemiştir. Ancak, modern toplumun gerçekliğinden doğmuş bulunan temsili demokrasinin, küreselleşme ve modern-ötesi toplumların gereksinimleriyle uyumsuzluğu temsil krizlerine yol açarken, gelişmekte olan çoğulcu/katılımcı demokrasinin inşa süreci, Canovan'ın ifadesiyle, 'her biri eyleyebilen ve yeni bir şey başlatabilen çoğul insanlar arasında gerçekleştiği' özgürlükçü düşünce çıkış noktası alındığında, demokrasinin güncel gereklerine uygun esneklik ve siyasal fırsatları da getirebilir (Coşar, 2002-03:114).

Modern demokrasilerde siyasal temsil kavramı açısından en önemli kurum hiç kuşkusuz parlamentolardır. Parlamentolar açısından temsili ortaya çıkaran durum ise milletvekillerinin belirlendiği genel seçimlerdir. Bu nedenle parlamentonun temsil niteliği büyük oranda anayasal düzen ve ona bağlı olarak oluşturulan seçim kanunları ile yakından ilgilidir. Ülkemizde bilindiği üzere temsil krizi tartışmalarına neden olan önemli konu, ülke genelinde uygulanan % 10 barajıdır. Anayasanın 67. maddesinin 5. fıkrası ise seçim kanunlarının, "temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde" düzenleneceğini öngörmektedir. Bu oranın demokratik temsili ciddi bir biçimde zedelediğini düşünenlerin yanında "siyasi istikrar" veya "ülke bütünlüğü" gibi gerekçelerle barajdan yana olanlar da vardır. Sonuç olarak, uygulanmakta olan % 10 barajı Türkiye'deki parlamento kompozisyonunu ve dolayısıyla hükümetlerin nasıl teşekkül edeceğini belirleyici olması bakımından önemli bir tartışma konusudur (Tekin-Çiftçi,2006) . Anayasa hükmü dayanak alınarak uygulanan ülke barajı çok sayıda partinin ve dolayısıyla bu partileri destekleyen vatandaşların ekonomik, siyasal, kültürel vb. taleplerinin parlamentoda temsil edilmesine engel teşkil etmekte, seçim barajının olmadığı yerel seçimler de bu bakımdan çok daha önem kazanmaktadır.

TÜRK DEMOKRASİSİNİN GERİLİMLERİ

Türk demokrasisinin, temel gerilimlerinden biri, laiklik ve irtica gerilimidir. Cumhuriyet'in başlangıcından itibaren varolan bu kutuplar arasındaki mücadele, Cumhuriyetin dini temelli bir tehdit algısını sürekli kılmış, çok partili yaşama geçişle de 1950-60 arasındaki Demokrat Parti (DP) iktidarında, iktidar partisi ile Cumhuriyetin kurucu elitlerinin muhalefetteki partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasındaki mücadelenin temelini oluşturmuştur" (Çarkoğlu-Toprak,2006).

Çok partili dönemden sonra, merkez sağ partilerin dine siyaseten yakın durmalarını saymazsak, ilk kez -daha- açık biçimde islam referanslı bir parti olarak kurulan Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Nizam Partisi (MNP), 1970'de Anayasa Mahkemesi'nin faaliyetlerini laikliğe aykırı bulması üzerine kapatılmıştır.

Kapatılan MNP'nin kadroları, daha sonra MNP gibi Milli Görüş çizgisinde Millî Selamet Partisi (MSP) adıyla bir parti kurmuşlardır. MSP, 14 Ekim 1973 seçimlerinde 1.2 milyon oy alarak, %11'lik bu oyla kazandığı 48 milletvekiliyle meclise girmiş, Senato seçimleri sonucunda ise 3 senatörlük elde etmiştir. MSP, 1974'de CHP-MSP koalisyonunda ve daha sonra 1.ve 2. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde yer almış bir partidir.

70'li yıllarda MSP olarak koalisyon hükümetlerinde iktidar ortağı olan Milli Görüş çizgisi, 1980 darbesinden sonraki süreçte yine Erbakan liderliğinde, Refah Partisi (RP) etrafında örgütlenmiş ve 1994 Genel seçimlerinden birinci parti olarak çıkmıştır.

"Seçmenlerin tercihlerinde yükselen Milli Görüş geleneği ülkede siyasal İslamın yeniden tehdit olarak algılanması sürecine hız katmıştır. 1970'li yıllarda marjinal bir kesimden destek bulan MSP'nin devamı niteliğindeki RP, etkin bir parti örgütlenmesiyle, kentli alt sınıflar gözünde çekiciliğini kaybetmiş sol hareketin bıraktığı boşluğu doldurmuştur. Geleneksel olarak küçük Anadolu çevre cemaatlerinden destek bulan bu hareket, kentlileşen seçmen tabanı ile birlikte merkez sermayesine karşı gelişen bir çevre sermaye kesiminden de destek bulmuş ve İslami imgelerle muhafazakar bir ahlaki çerçeve etrafında birleşmiş görünen bir "karşı elit"i ortaya çıkarmıştır" (Çarkoğlu-

Toprak,2006). “Karşı elit” Gramscian perspektifle okunacak olursa, Milli Görüş Hareketinin iktidarın parçası olmaktan, iktidar olma pozisyonuna yol aldığı süreçte önemli bir olgudur.

Nitekim, 1995 seçiminin ardından kurulan koalisyon hükümetinde büyük ortak olarak yer alan RP'nin icraatları süresince ülkede siyasi kutuplaşma ciddi şekilde artmıştır. Bu kutuplaşma sonunda ülkeyi “28 Şubat” sürecine sürüklemiş, Anayasa Mahkemesince kapatılan RP yerine kurulan Fazilet Partisi (FP) de kapatılınca hareket ikiye bölünerek, Milli Görüş etrafında birleşmiş kadrolar Saadet Partisinde kalırken, “yenilikçiler” diye adlandırılan kadrolarla kurulan AKP 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir.

AKP'nin Genel Seçimlerde gösterdiği başarı, bir yandan yeni bir sentezin (muhafazakarlık ve demokratlık) sonucu gibi dururken, diğer yandan, Türk siyasetinde başarısız olanların (Çiller, Yılmaz gibi) tasfiye olmasıyla yeni bir “merkez” inşası olmaktan ibaret yüzeysel bir yenilik olarak da okunup okunamayacağı da yanıtını zamanın vereceği bir ikilem olmuştur (Coşar, 2002-03:103).

Liderlerinin “muhafazakar demokrat” olarak tanımladığı AKP, İslami geleneklere bağlı, bu bağlamda muhafazakar değerleri savunan, ekonomi politikaları bakımından Batı'yı esas alan ve küresel ekonomiyle uyumlu bir parti olarak, 2002, 2007 ve 2011 Genel Seçimlerinde her seçimde oylarını artırarak (%34.28-%34.43-%46.66) iktidarda kalmıştır.

Temel gerilim açısından bakarsak (laiklik-irtica), 2002 Seçimlerinden sonra, Erdoğan'ın “Milli Görüş gömleğini çıkarıp çıkarmadığı” konusundaki tereddütler ve laiklikle ilgili endişeler,-başta CHP'lilerde- olmak üzere yükselmiştir. Ancak, 2007 ve özellikle de 2011 seçimlerinden sonra genel olarak muhalefetin laiklik kaygısının üstüne, hegemonik bir tek parti yönetimiyle demokrasinin yitirilmeğe olduğu endişesi gündeme yerleşmiştir.

2004 VE 2009 YEREL SEÇİMLERİNDEN 2014 YEREL SEÇİMLERİNE

Gezi olayları, muhalefet yelpazesinin yalnızca genişliğini, çeşitliliğini, siyasal partilerin de dışında kalan muhalefet unsurlarını değil, hepsinden önemlisi, partili partisiz, politik, apolitik... farklı toplum kesimlerinin kendi kimlikleriyle var olarak ortak bir hedefe demokratik bir talebe- doğru bir araya gelebilme yeteneğini ortaya koydu.

Bu yazının amacı (Gezi Direnişinde de görünürlük) kazanan muhalefetin nicel ve nitel kapsamını dikkate alarak, AKP'nin katıldığı -genelden çok- yerel seçim sonuçlarının okunması ve “Arap Baharı” diye adlandırılan -sivil itaatsizlik ya da direnme hakkı olarak okunmaya elverişli görün-gelişmelerden çıkarılacak derslerle Türkiye'de muhalefetin gücünü demokratik sürece dahil edebilme olanak ve olasılıklarını tartışmaya açmaktır. Modern toplumun, iktidar partisi, muhalefet partisi, vatandaşlık gibi... özneleri ve temsili demokrasi kurallarıyla, yazının başında kavramsallaştırılan ‘muhalefetin barışçı yollarla iktidara gelebilme şansının olduğu bir rejim’ biçimindeki demokrasi tanımının işlemeğe olanağı mümkün görünmemektedir. İktidarın el değiştirebilecek olma olasılığını; modern ötesi toplumun çoğulculuk anlayışı çerçevesinde, yerel yönetimlerin çağdaş demokrasi bakımından kazandığı önem, baraj engelini burada sözkonusu olmaması ve genel seçimlerde parti etkisi öndeyken yerel seçimlerde aday etkisinin genel seçimlerden daha önemli olması gibi etkenleri bir arada düşünmek demokratik dengeler bakımından sağlam bir güvence olarak görünmektedir.

2014 Yerel Seçimlerinde, ana muhalefet partisi ve diğer muhalefet partilerinin seçim öncesi varacakları bir uzlaşmayla, hangi partiden olursa olsun tabanın benimsemekte zorlanmayacağı adaylarla seçimlerde ‘ aday ve parti etkisini’ optimize ederek, her yörede belli ortak adayları desteklemeleri tek parti hegemonyası tehline yönelik bir demokratik refleks olarak düşünülebilir. Yerel seçimlerde ‘aday etkisi’ nin önemi konusunda yapılan bir çalışmada 2009’da yapılan yerel yönetim seçimlerinde belediyelerin yüzde 40’ında adayların, yüzde 60’ında ise partilerin etkisinin öne çıktığına işaret edilmektedir (Tüzün, 19 Ağustos 2013). Demokrasilerde alınan oy, meşruiyetin temeli olmakla birlikte, seçim sisteminden kaynaklanan nedenler, alınan oyların temsil yeteneğini zaafiyete uğratabilmektedir. Özellikle günümüzde yükselen bir değer olan çoğulculuğa olanak tanımayan, çoğunlukçu sistemlerde, alınan oyla temsil gücü arasında doğrusal bir ilişki olmayabilmektedir. Eğer meşruiyet verilen oylar da aranacaksa, dışarda kalan oyların temsil gücü kazanmasının yol ve yöntemleri aranmalıdır. Zaten çoğulculuk etiği de bunu gerektirir.

2004 ve 2009 yerel seçimlerine bu çerçeveden baktığımızda, parçalı olmakla birlikte muhalefetteki oyların, AKP'nin oylarından daha fazla olduğu görülecektir. Bu bir bakıma, demokrasi için duyulan endişeleri gereksiz kılarken, muhalefetin ortak bir seçim stratejisinin önemini de ortaya koymaktadır.

Tablo 1 2004 Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 34.017.424 Oy Kullanan Seçmen sayısı:25.066.859 Katılım Oranı: %73.26

Partiler	Belediye Başkanlığı Sayısı	Alınan Geçerli Oy Sayısı	Oy Oranı (%)
1.AKP	1750	9.674.306	40.18
2.CHP	467	4.988.427	20.72
3.DYP	388	2.268.599	9.42
4.MHP	247	2.441.190	10.14
5.ANAP	100	712.439	2.95
6.SHP	64	1.129.049	4.69
7.SP	63	1.148.920	4.77
8.BAGIMSIZ	52	249.422	1.03
9.DSP	30	468.777	1.94
10.GENÇ PARTİ	13	581.891	2.41
11.BBP	10	150.429	0.62
12.YTP	5	53.963	0.22
13.ÖDP	2	24.711	0.10
14.BTP	1	77.146	0.32
15.DP	1	3.624	0.01
16.İP	0	27.475	0.11
17.EMEP	0	25.963	0.10
18.TKP	0	24.321	0.10
19.MP	0	11.991	0.05
20.AYDINLIK TP	0	10.989	0.04
21.LDP	0	395	0.00
Toplam	3.193	24.074.027	100.0

2004 Yerel Seçimlerine, Bağımsızlar ve 20 siyasal parti katılmıştır. Tablo1'de görülen ve YSK'nın WEB sayfasından elde edilen verilere göre, 2004 Belediye Başkanlığı Seçimlerinde, %73.26 oranında katılım ve 24.074.027 oyla, toplam 3.193 Belediye başkanı seçilmiştir. AKP'nin kazandığı belediye başkanlığı sayısı 1.750'dir.

Tablo 22004 Belediye Meclisi Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 34.213.138 Oy Kullanan Seçmen sayısı:25.067.950 Katılım Oranı: %73.27

Partiler	Alınan Geçerli Oy Sayısı	Seçilen Üye Sayısı	Seçilen Üye Oranı (%)
1.AKP	9.635.145	16.637	48.25
2.CHP	4.912.313	5.631	16.33
3.DYP	2.286.020	4.747	13.76
4.MHP	2.500.000	3.401	9.86
5.ANAP	682.264	1.105	3.20
6.SHP	1.204.431	1.067	3.09
7.SP	1.111.017	961	2.78
8.BAGIMSIZ	39.968	17	0.049
9.DSP	484.555	385	1.11
10.GENÇ PARTİ	607.847	183	0.53
11.BBP	179.090	215	0.62

12.YTP	56.912	48	0.13
13.ÖDP	29.269	21	0.06
14.BTP	66.582	23	0.06
15.DP	3.742	11	0.03
16.İP	33.770	5	0.01
17.EMEP	28.011	13	0.03
18.TKP	12.139	0	0.05
19.MP	12.223	3	0.00
20.AYDINLIK TP	7.366	0	0.00
21.LDP	391	4	0.01
Toplam	23.893.656	34.477	100.00

Tablo 32004 İl Genel Meclisi Üyelikleri Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 43.552.931 Oy Kullanan Seçmen sayısı:33.211.457 Katılım Oranı: %76.25

Partiler	Alınan Geçerli Oy Sayısı	Seçilen Üye Sayısı	Seçilen Üye Oranı (%)
1.AKP	13.477.287	2.276	70.94
2.CHP	5.882.810	392	12.21
3.DYP	3.216.213	156	4.86
4.MHP	3.372.249	178	5.54
5.ANAP	807.761	26	0.81
6.SHP	1.662.280	129	4.02
7.SP	1.297.681	19	0.59
8.BAGIMSIZ	234.443	9	0.28
9.DSP	683.266	9	0.28
10.GENÇ PARTİ	839.856	4	0.12
11.BBP	374.125	7	0.21
12.YTP	79.584	0	0.0
13.ÖDP	12.379	0	0.0
14.BTP	154.495	0	0.0
15.DP	7.837	2	0.06
16.İP	79.774	0	0.0
17.EMEP	18.685	1	0.03
18.TKP	85.178	0	0.0
19.MP	8.711	0	0.0
20.AYDINLIK TP	3.872	0	0.0
21.LDP	0	0	0.0
Toplam	32.268.496	3.208	100.0

Belediye Meclisi seçimlerinde katılım oranı %73.27, geçerli oy sayısı 23.893.656'dır.Seçilen toplam üye sayısı 34.477 ve AKP'nin kazandığı üyelik 16.637'dir.

İl Genel Meclisi üyelikleri için katılım oranı %76.25, geçerli oy sayısı ise 32.268.496'dır. Seçilen toplam üye sayısı 3.208 ve AKP'nin kazandığı üyelik 2.276'dır.

Tablo 4 2009 Belediye Başkanlığı Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 39.717.580 Oy Kullanan Seçmen sayısı: 33.430742 Katılım Oranı: %87

Partiler	Belediye Başkanlığı Sayısı	Alınan Geçerli Oy Sayısı	Oy Oranı (%)
1.AKP	1442	12.449.187	38.64
2.CHP	503	7.960562	24.70
3.MHP	483	5.315.180	16.50
4.DP	148	1.164858	3.62
5.SP	80	1.729.182	5.37
6.DSP	60	925.575	2.87
7.BAGIMSIZ	45	239.849	0.74
8.BBP	20	384.483	1.19
9.ANAP	16	196.049	0.61
10.BTP(Bağımsız Türkiye Partisi)	4	101.090	0.31
11.ÖDP	4	21.745	0.07
12.DTP(Demokratik Toplum Partisi)	96	1.661.117	5.16
13.EMEP	4	15.298	0.05
14.TKP	0	28.101	0.09
15.LDP	0	8.608	0.03
16.HAK-PAR	0	5.670	0.02
17.MP	0	5.772	0.02
18.İP	0	867	0
19.BDP(Barış ve Demokrasi Partisi)	0	151	0
20.HYP	0	8.192	0.03
Toplam	2903	32.221.536	100.0

2009 Yerel Seçimlerine, Bağımsızlar ve 19 siyasal parti katılmıştır.

Tablo 4’de görülen verilere göre, 2009 Belediye Başkanlığı Seçimlerinde %87oranında katılımı ve 32.221.536 oyla, toplam 2903 Belediye başkanı seçilmiştir. AKP’nin kazandığı belediye başkanlığı sayısı 1.442’’dir (Tablo 4).

Tablo 5 2009 Belediye Meclisi Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 39.787.986 Oy Kullanan Seçmen sayısı:33.447.257 Katılım Oranı: %84.06

Partiler	Alınan Geçerli Oy Sayısı	Kazanılan Üyelik Sayısı	Kazanılan Üyelik Oranı (%)
1.AKP	12.237.325	14.732	45.48
2.CHP	7.966.710	6.125	18.91
3.MHP	5.336.695	6005	18.54
4.DP	1.181.074	1.843	5.69
5.SP	1.807.745	1.081	3.34
6.DSP	945.722	774	2.39
7.BAGIMSIZ	43.633	14	0.04
8.BBP	508.055	294	0.91
9.ANAP	202.976	240	0.74
10.BTP(Bağımsız Türkiye Partisi)	82.848	45	0.14
11.ÖDP	25.557	35	0.11
12.DTP(Demokratik Toplum Partisi)	1.687.773	1169	3.61

13.EMEP	21.100	23	0.07
14.TKP	3.409	2	0.01
15.LDP	2.451	1	0.00
16.HAK-PAR	4.618	0	0.00
17.MP	6.685	2	0.01
18.İP	2.258	3	0.01
19.BDP(Barış ve Demokrasi Partisi)	203	0	0.00
20.HYP	5.566	4	0.01
Toplam	32.072.363	32.392	100.00

Tablo 6 2009 İl Genel Meclisi Üyelikleri Seçim Sonuçları

Kayıtlı Seçmen Sayısı: 48.049.446 Oy Kullanan Seçmen sayısı: Katılım Oranı:%85.33

Partiler	Alınan Geçerli Oy Sayısı	Kazanılan Üyelik Sayısı	Kazanılan Üyelik Oranı (%)
1.AKP	15.353.553	1.889	57.57
2.CHP	9.229.936	612	18.65
3.MHP	6.386.279	414	12.62
4.DP	1.536.847	45	1.37
5.SP	2.079.701	29	0.88
6.DSP	1.139.878	26	0.79
7.BAGIMSIZ	172.279	7	0.21
8.BBP	943.765	18	0.55
9.ANAP	304.361	4	0.12
10.BTP	167.986	1	0.03
11.ÖDP	67984	0	0.00
12.DTP	2.277.777	235	7.16
13.EMEP	48.939	1	0.03
14.TKP	85.507	0	0.00
15.LDP	2285	0	0.00
16.HAK-PAR	29.392	0	0.00
17.MP	41.818	0	0.00
18.İP	114.243	0	0.00
19.BDP	36	0	0.00
20.HYP	172.279	0	0.00
Toplam	39.988.763	3.281	100.0

Tablo 7 2004 ve 2009 Yerel SeçimlerindeAKP ve Diğer Partilerin Aldıkları Oyların Karşılaştırılması

	2004			2009		
	Bld. Bşk.	Bld .Mec. Üyeliği	İl.Gnl. Mec. Üyeliği	Bld. Bşk.	Bld .Mec. Üyeliği	İl.Gnl. Mec. Üyeliği
Toplam Geçerli Oy	24.074.027	23.893.656	32.268.496	32.221.536	32.072.363	39.988.763
AKP	9.674.306 (% 40.18)	9.635.145 (%48.25)	13.477.287 (%70.94)	12.449.187 (%38.64)	12.237.325 (%45.48)	15.353.553 (%57.57)
Diğer Oyların Top.	14.399.721	14.258.511	18.791.209	19.772.349	19.835.325	24.635.210

AKP 2004’de Belediye Başkanlığı seçimlerinde %40.18, Belediye Meclisi seçimlerinde %48.25 ve İl Genel Meclisi Seçimlerinde ise %70.94 oranında oy almıştır.

2009 Yerel Seçimlerinde AKP’nin Belediye Başkanlığı için aldığı oy oranı %38.64, Belediye Meclisi seçimlerinde %45.48 ve İl Genel Meclisi Seçimlerinde ise %57.57 oranında oy almıştır.

AKP’nin, 2002, 2007 ve 2011 genel seçimlerinde aldığı oyların eğilimi ile (seçmen sayılarındaki artışın etkisini dışarda bırakarak) 2004 ve 2009 yerel seçimlerinde aldığı oyların eğilimi oranlar üzerinden karşılaştırıldığında, genel seçimlerdeki artışın aksine yerel seçimlerde (belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve il genel meclisi üyeliği seçimlerinin hepsinde) oyların düşme eğilimi görülmektedir. Bir başka nokta, 2009 yerel seçimlerine katılım oranı 2004 seçimlerinden yüksek iken, AKP’nin aldığı oylar düşmüştür.

Ancak, 12 Kasım 2012’de TBMM’den geçip, 6 Aralık 2013’de Resmi Gazete’de yayınlanan ve 30 Mart 2014 Yerel Yönetim Seçimleriyle yürürlüğe girecek olan 6360 sayılı Büyükşehir Yasası ile oluşturulan yeni Büyükşehirler, kır ve kentle bir bütün olarak Belediye tarafından yönetilebilme özelliği kazanıyorlar.

Yeni Büyükşehir Yasası, nüfusu 750 bin ve üzeri olan illere Büyükşehir statüsü kazandırmaktadır. Bu yasayla, Büyükşehir Belediyelerinin il mülki sınırlarına uzanan yapısıyla köyler ve belde belediyeleri kaldırılıp, mahalleye dönüştürülerek belediye sınırları içerisine katılmıştır. Bu durum, ilin geneli için olduğu gibi, ilin tüm ilçeleri için de geçerlidir.

Büyükşehirlere bağlı ilçe belediyeleri de ilçe sınırlarının tamamına yönelik hizmet verecek yerinden yönetim birimlerine dönüşmüş oluyor.

Köyler mahalleye dönüşürken, en küçük mahalle nüfusunun 500’den az olamayacağı da hükme bağlanıyor. Böylece, hem büyükşehir, hem de ilçelerin seçilmiş Belediye Başkanları, artık sadece kentsel alanlarda yaşayanların değil, il ya da ilçede yaşayanların tamamının Belediye Başkanları oluyorlar.

Aynı süreçte alınan bir başka kararla, İl Özel İdareleri kaldırılarak, bu idarelerin yetkileri Valiliğe devri sözkonusu. Ayrıca ilin merkezi devlet yönetimiyle bağlantısını kurma, koordinasyon sağlama ve süreci izleme göreviyle illerde Valiye bağlı Yatırım İzleme ve Koordinasyon Kurulları oluşturulmaktadır. Bu kurulların yönetmeliğini hazırlama görevi ise İçişleri Bakanlığı’na veriliyor. Böylece, Büyükşehir niteliği kazanmış ilin yönetimi için seçilmiş bir Büyükşehir Belediye Başkanı ve bir de iktidar adına yatırımları hem izlemek, hem de koordinasyonunu sağlamak üzere atanmış Valisi olmuş oluyor (Sezgin Tüzün, bianet, 5 Ağustos 2013).

Bu yeni yasanın getirdiği köklü değişiklik nedeniyle önceki yerel seçimlerle 2014 Yerel seçimlerinin karşılaştırılmasının sağlıklı olmayacağı açıkça görülmektedir. Yasaya göre, 30 ilde yapılacak yerel yönetim –belediye başkanlığı, belediye meclis üyeliği– seçimlerinde, tüm ilin seçmenleri kır-kent ayrımı olmadan oy kullanacaktır. Bu da 2014 yerel seçimlerinde 2009 belediye seçimlerine göre önemli oranda seçmen artışıyla karşılaşılacağını ortaya koyuyor.

Türkiye’deki kayıtlı her dört seçmenden üçü 2014 yerel yönetim seçimlerinde Büyükşehir seçmenlerini oluşturacak. Bu seçmenlerin de yarısına yakın kısmı, yeni Büyükşehir statüsü gereği, Büyükşehir seçmeni olmuş eski kır seçmenleri ve ilçe Belediye Başkanlığı için oy kullanmış kent seçmenlerinden oluşuyor. Dolayısıyla 2009-2014 Belediye Başkanlığı seçimleri –hem büyükşehir hem de ilçeler için– kapsamı bağlamında karşılaştırılabilir seçimler olma özelliklerini yitirmiş oluyorlar. Belediye sınırlarının ilçenin kent merkezinden ilçenin ilçenin mülki sınırlarına taşınması durumunda karşılaştırma için kullanılacak tek veri, ilçe İl genel Meclisi seçim sonuçları olabiliyor. Bu sonuçlar AKP ve diğer partilerin kazandıkları Belediye Başkanlığı sayıları açısından karşılaştırmalı olarak irdelenecek olursa:

1. AKP 508 ilçenin 250’sinde Belediye Başkanlığı kazanmışken, seçim ilçe sınırlarını kapsar biçimde genişletildiğinde ve İl genel Meclisi seçimlerinde AKP’nin birinci olduğu ilçeler gözönüne alınarak yeni dağılım hesaplandığında AKP 97 ilçede daha Belediye Başkanlığı kazanabilecek konuma gelmiş oluyor.

2. Diğer partiler ve bağımsızlar 258 Belediye Başkanlığı kazanabilmişken, seçim kapsamı ilçenin tamamına dönüştüğünde ortaya çıkan ilçenin birinci partisinin AKP dışında bir parti olması durumunda kazanılabilen Belediye Başkanlığı sayısı 161'e geriliyor (Sezgin Tüzün, Bianet,5 Ağustos 2013).

Yeni Büyükşehir yasasının yönetsel bakımdan değerlendirilmesini bir yana bırakırsak, 2014 Yerel Seçimlerinde siyasal bakımdan iktidar partisinin elini güçlendireceği görülüyor.

SONUÇ

Türkiye'de demokrasinin meşruiyetini çoğunlukçulukta bulan anlayıştan, zamanın ruhuna uygun bir katılımcı/çoğulcu anlayışa evrilmesi, güçlü bir iktidarın karşısında güçlü bir muhalefetin varlığını gerektirir. 2000'li yıllardaki Türk siyasetinin anahtar sözcüklerinden birinin "istikrar" olmasının, her ne kadar 90'lı yılların siyasal istikrarsızlığına dönük bir toplumsal refleks yanı da olsa, temsilde adaletin siyasal istikrar uğruna görmezden gelinmesi demokrasi bakımından bir tehdittir. Bu tehdit, muhalefet unsurlarının konumlarının farkındalığı ve Gramsci'nin hegemonya kuramından ilhamla, kendilerini "toplumsal nesne değil", "toplumsal özne" olarak görmeleriyle berteraf edilebilir.

Burada, öncelikle, bu durumun pratik karşılığı olarak, iktidarda olanların benimsemeye daha fazla yatkın olduğu "en fazla oy alanın meşruluğu"nun radikal eleştirisi bir yana, kendi mantığı içindeki çelişkisi dikkat çekicidir. Demokrasiyi "en fazla oy" mantığına indirgediğimizde, iktidarın aldığından daha fazla oy/daha fazla irade dışarıda ise, bunun nedenleri (temsili demokrasi, seçim sistemi, seçim barajı, siyasal partiler yasası...vs.) ve daha da önemlisi, verili koşullardaki pratik olanaklar üzerinde düşünmekte yarar olmalıdır. Çünkü, demokrasilerde, kurumsal düzenlemelerden ötede, nihai olarak iktidarın gücünü dengeleyen muhalefettir. (Ayrıca, "kişisel olan siyasaldır" anlayışıyla bakılsa bile her siyasal yapılanmanın temsili fiilen olanaklı değildir. Bu anlamda mesele pratik çözüm arayışları bir yana, yukarıda da ifade edilebildiği gibi, muhalif bir düşüncenin iktidara gelebilme şansının/yollarının açık olmasıdır).

Türkiye'de muhalefet partilerinin durumu (2004 ve 2009 yerel seçimlerine katılan partilere baktığımızda) parçalı olması, ideolojik farklılıkları ve seçim barajı gibi kısıtlarının olması ve böylece parlamentoda temsil şansları olmamasının yanında, iktidarın hegemonik gücünün artmasını kolaylayan, hatta bir bakıma destekleyen bir olgu görünümündedir. Aralarında ideolojik uzlaşma olasılığı son derece zayıf, hatta olanaksız görünen bu partilerin, "demokratik varoluş refleksi"yle ve "kendi kimlikleri" ile iktidara karşı bir yerel seçim işbirliği yapabilmeleri olasılığı görece daha kuvvetlidir.

Nitekim İşçi Partisi'nin Milli Merkez yaklaşımı benzer bir arayışın sonucudur. Ancak, "yerel seçimler için stratejik ve demokratik uzlaşma"nın ikna yeteneği, kendileri (milli merkez gibi) başlı başına bir ideolojik duruş ya da tercihin tezahürü olan kavramsallaştırmalardan daha güçlü görünmektedir. Burada siyasal partilerin ve tabanlarının ideolojik kaygılarını azaltabilecek bir başka konu, böyle bir işbirliğinin liderliğini kimin yaptığıyla da yakından ilgili görülebilir. Bu nedenle, seçim işbirliğine liderlik yapacak partinin ideolojik kimliğinden daha önde durması gereken siyasal pozisyonudur ki, bu da liderlik rolü için ana muhalefet partisini işaret eder.

Son olarak, Yeni Büyükşehir Yasası'nın olumlu ve olumsuz eleştirileri mümkün olmakla birlikte, özellikle zamanlama açısından pratik bir okuması iktidar partisinin katıldığı yerel seçimlerdeki oylarının düşüş eğilimini tersine çevirme gayretinin bir sonucu olduğudur denilebilir. Bu ise, demokrasi için seçim işbirliğinin önemini artırmaktadır.

KAYNAKÇA

Besley,T.,Coate,S. (1988).Sources of in a Representative Democracy: A Dynamic Analysis,The American Economic Review, Vol.88,No.1(Mar.), 139-156

Çarkoğlu,A.,Toprak,B.(2006).*Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları.

Coşar, S. (2002).*Türkiye Bağlamında Yeni Siyaset:Yeni Bir Siyasal Etiğe Doğru*, Doğu-Batı Dergisi, Yeni Devlet Yeni Siyaset, 03,s.103-115

Tekin,Y.,Çiftçi,S.(2006).*Temsil Krizi Tartışmalarına Bir Katkı: 22. Dönem TBMM'nde Yapılan Bir Alan Araştırmasının Sonuçları Işığında Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Temsil İlkesinin Görünümü*, SELÇUK ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ, Sayı: 11, 69-90, (2006).

Tüzün,S.(2013).*Yeni Düzenlemelerin Yerel Yönetim Seçimlerine Etkileri*, www.bianet.org/05 Ağustos 2013

Tüzün,S.(2013). *Belediye Başkanlığı Seçimlerinde Aday Etkisi*, www.bianet.org
www.ysk.gov.tr

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ

Mezher YÜKSEL¹

ÖZET

Bu çalışma 2002 yılından beridir Türkiye’de iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKParti) toplumsal kökenleri ile ilgilenmektedir. Bu amaçla üç dönem üst üste parti saflarında parlamentoya seçilmiş olan yetmiş üç milletvekilinin doğum yeri, cinsiyeti, eğitim durumu gibi özellikleri ile seçilmeden önce yaptıkları işlere ve mesleki özgeçmişlerine ilişkin verilerden hareketle AKPartinin toplumsal niteliği ortaya konulmaktadır. Diğer bir ifade ile, on yılı aşkın bir süredir siyasal alanda egemen aktörler olarak yer alan bu yeni seçkinlerin toplumsal kökenlerine, sahip oldukları sosyo-kültürel sermayelerine ve sınıfsal aidiyetlerine ilişkin sosyolojik bir analiz yapılmaktadır. Çalışmanın AKParti döneminde uygulanagelen temel politikaları açıklama ve anlama çabalarına ve Türkiye’de genel olarak siyasal alanın daha özeldi ise parlamenter seçkinlerin geçirdiği değişimi tarihsel bir bağlam içerisinde değerlendirmek amacıyla yapılacak araştırmalara katkıda bulunması da hedeflenmektedir.

Anahtar Kavramlar: Adalet ve Kalkınma Partisi, siyaset, parlamenter seçkinler.

ABSTRACT

This study is about the social origins of the deputies of the Justice and Development Party (JDP) that has been in power in Turkey since 2002. In this research I attempt to demonstrate social characteristics of the JDP with a specific attention to the 73 Members of Parliament, who have been elected as MPs for the three periods that the JDP has been in power. I will focus on the following demographic characteristics of these 73 MPs: place of birth, gender, and educational status along side their previous jobs and Professional backgrounds before they were elected to the Parliament. In other words, with particular attention to their social origins, socio-cultural capital and social class, I attempt a sociological analysis of these new elites that have been holding political power in Turkey for over a decade. This study is an original contribution to the field in two respects. First, it helps us better understand and explain the policies that have been put into effect by the JDP. Secondly, this research sheds light on the historical contextualization of the political sphere in Turkey in general and the change that Turkish parliamentary elites have undergone throughout the Republican history, in particular.

Keywords: Justice and Development Party (JDP), politics, parliamentarian elites.

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN TOPLUMSAL KÖKENLERİ

Türkiye’de 2002 yılında yapılan genel seçimler sonunda Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yüzde otuz beş oy alarak iktidara geldi. Daha sonra yapılan iki genel seçimi de kazandı ve çok partili dönemde ülkeyi en uzun süre yöneten parti oldu². Partinin kurucu ve ileri gelenleri partilerini muhafazakar-demokrat bir kitle partisi olarak tanımlamakta³, daha önce Demokrat Parti (DP) ve Anavatan Partisi (ANAP) ile temsil edilen merkez sağ siyasal geleneğin temsilcisi olduğunu vurgulamaktadırlar. Öte yandan partinin güçlü bir milli görüş mirasına sahip olduğu da bilinmektedir.

¹Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mezheryuksel@yahoo.com

²AKParti oy oranımönce 2007 yılında % 47’ye daha sonra 2011 yılında ise % 50’ye çıkardı ve 1950-1960 arasında iktidarda olan DP’yi geride bırakarak çok partili dönemde en uzun süre ülkeyi yöneten parti oldu (TÜİK: 2012).

³Bu konuda kapsamlı ve içeriden bir çalışma için aynı zamanda başbakanın danışmanlığını da yapan Ankara milletvekili Yalçın Akdoğan’ın (2004) Muhafazakar Demokrasi isimli çalışmasına bakılabilir.

Değiştiklerini belirtmeler de⁴ başta partinin kurucu başkanı ve başbakan Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere partinin önde gelen üyelerinin önemli bir kısmı milli görüş geleneği içerisinde yer almış, aktif siyaset yapmış kimselerdir⁵.

Merkez sağ gelenek ile milli görüş siyasal tecrübesini bir araya getiren AK Partinin toplumsal kökenleri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile partinin öne çıkan sosyal özelliklerinin neler olduğu, ne tür bir beşeri ve kültürel sermayeye sahip olduğu ve hangi sınıfsal dinamiklerden beslendiği gibi sorular bu çalışmanın cevabını aradığı sorulardır. Bu amaçla partinin üç dönem üst üste parlamentoya seçilmiş olan yetmiş üç üyesinin doğum yeri, cinsiyet, eğitim gibi özellikleri ile seçilmeden önce yaptıkları işlere ve mesleki özgeçmişlerine ilişkin veriler kullanılarak partinin toplumsal kökenlerine dair bir tartışma yürütülmektedir⁶.

Ak Parti sözcüleri ve temsilcilerinin sıklıkla kullandıkları argümanlardan bir tanesi Türkiye partisi olduklarıdır. Bu argüman özellikle seçimlerin ardında elde ettikleri başarıyı vurgulamak, rakip siyasi partilerden daha geniş bir toplumsal ve bölgesel desteğe sahip olduklarını belirtmek üzere kullanılan bir argümandır. Seçim sonuçları göz önüne alındığında bu argümanın doğru ve haklı olduğu görülür. Örneğin 2011 yılında yapılan son genel seçimlerde aldığı yüzde elli oy oranı ile sadece Türkiye genelinde değil aynı zamanda bölgeler bazında da birinci olmuştur. Öte yandan çalışmamıza konu olan üyelerin doğum yeri verileri incelendiğinde AK Partinin Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri tabanlı bir parti olduğu görülmektedir.

Yetmiş üç vekilden yirmi bir tanesi Karadeniz, on yedi tanesi ise İç Anadolu Bölgesi doğumludur. Diğer bir ifade ile yüzde elliden fazlası iki bölgedendir. Buna karşılık Ege Bölgesi doğumlu vekillerin oranı yaklaşık olarak yüzde yedi Marmara ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinde doğmuş olanların oranı ise yaklaşık yüzde sekizdir. Geriye kalan diğer iki bölgede, Doğu Anadolu ve Akdeniz, ise bu oranlar sırasıyla yüzde on iki ve on birdir. Doğum yeri bakımından dikkat çeken bir diğer nokta Trabzon ve Kayseri doğumluların yüksek temsil edilme oranıdır. Beşer milletvekili ile en fazla temsil edilen bu iki il, Ege Bölgesi ile aynı sayıda Marmara ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleridoğumlu (6) olanlara ise yakın sayıda üyeye sahiptirler.

Kurucu-önde gelen kadrolarının belli bir bölge ile sınırlı olması bakımından AK Parti ile Demokrat Parti arasında önemli bir benzerlik söz konusudur. 1950-1960 arasında kurulan Demokrat parti kabinelerinde yer alan vekillerin doğum yerlerine baktığımızda Ege Bölgesi doğumluların oranı yüzde otuz üç Marmara Bölgesinde doğmuş olanların oranının ise yüzde yirmi dokuz olduğunu görüyoruz.

Mekânsal-bölgesel dağılımdan daha çarpıcı olanı üyelerin cinsiyetlere göre dağılımıdır. Bu itibarıyla bakıldığında kadın vekil sayısının ve temsil oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Yetmiş üç milletvekilinden sadece üç tanesi kadındır. Esasen kadınların genel olarak siyasette daha özeldi ise parlamentoda düşük oranda temsil edilmesi AK Partiye özgü bir durum olmayıp Türkiye genelinde gözlenen bir durumdur. Örneğin çok partili dönemin ilk elli yılı ortalaması yüzde ikinin altındadır (TÜİK: 2012:5). Bu durum 2000'lerden sonra değişmeye başlamış ve önce 2007 yılında yüzde dokuza daha sonra 2011 yılında ise yüzde on dörtün üzerine çıkmıştır. AB üyesi ülke değerleri⁷ ile karşılaştırıldığında bu oranların da çok düşük kaldığı görülmektedir.

Siyasal temsildeki bu erkek egemen tabloda 2000 sonrası dönemde ortaya çıkan değişimde AK Partinin önemli katkısı vardır. 2002-2011 arası dönemde yapılan üç genel seçim sonunda meclise giren

⁴Değiştikleri yönündeki açıklamalar zaman içinde azalmış olsa da iktidarlarının ilk iki döneminde *milli görüş gömleğini çıkardık* şeklinde özetlenen bir şekilde basında sıklıkla yer alıyordu.

⁵ 2007 yılında cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine parti ile yasal bağları kopmuş olsa da bugün parti tabanında saygı ve kabul gören Abdullah Gül ve Bülent Arınç gibi ilk defa milli görüş çatısı altında siyasete atılanlar ve Cemil Çiçek ve Abdülkadir Aksu gibi siyasete ANAP'ta başlamış ancak daha sonra milli görüş partilerine geçmiş olanlar buna bir kaç örnektir.

⁶ Milletvekillerine ait burada yer veriler için şu kaynaklar kullanıldı; TBMM: 2010 ve 2012.

⁷AB üyesi ülkelerdeki oranlar yüzde yirmi ile kırk beş arasında değişmektedir. Özellikle kuzey Avrupa ülkelerinde yüzde kırklar düzeyinde olup en yüksek temsil oranına sahip ülke yüzde kırk beş ile İsveç'tir (TÜİK: 2012: 5).

toplam yüz elli üç kadın milletvekilinden seksen dokuzu AK Partilidir. Bu sayı 1950-1995 arası kırk beş yıllık dönemde oluşan on iki parlamentoda görev alan kadın milletvekili toplamından daha fazladır. Kadınların parlamentoda temsili meselesinde AK Partinin katkısı sayı ve oran ile sınırlı değildir. Daha önceki çok partili parlamentolarda görev alan kadın milletvekillerinin büyük bölümü metropol kentleri temsilen seçiliyorken AK Parti ile birlikte bir çok taşra kentini temsilen ilk defa kadın vekil parlamentoya girmeye başlamıştır. Ağrı, Aksaray, Denizli, Gaziantep, Mardin ve Van gibi illerde cumhuriyet tarihinde,Erzurum, Konya, Malatya, Trabzon gibi illerde ise çok partili döneme geçildikten sonra ilk defa kadın milletvekili seçilmiştir.

Taşra kentlerinin kadın milletvekilleri tarafından temsil edilmesi esasen tek-parti dönemi siyasal pratiğidir. Örneğin 1935 seçimlerinde cumhuriyetin ilk kadın milletvekilleri olarak parlamentoya giren on sekiz kadın üyeden on beş tanesi İstanbul, Ankara ve İzmir dışında kalan kentleri temsil etmek üzere seçilmişlerdir. Bu kentler Edirne'den Erzurum'a, Afyon'dan Diyarbakır'a, Balıkesir'den Sivas'a Türkiye'nin değişik bölgelerinden illerdir (TÜİK: 2012: XI).

AK Partinin kadınların siyasal yaşama daha fazla dahil edilmesi yönündeki siyaseti milli görüş geleneğinin 1990'lardaki tecrübesinden izler taşımaktadır. Söz konusu tecrübe büyük ölçüde siyasal propaganda çalışmalarında kadın üyelerinin aktif görev alması ve bunun için gerekli olan kadın örgütlenmesi ile sınırlı idi. Diğer bir ifade ile bu pratik kadınların parti yönetiminde veya yerel ve ulusal meclislerde görev almasından ziyade yerel ve genel seçim süreçlerinde propaganda faaliyetlerinde yer almasını içermektedir. Erdoğan'ın partili kadınların örgütlenmesine özel bir önem verdiği ve RP İstanbul il başkanlığı döneminde otuz iki ilçede kadın kolları kurduğu belirtilmektedir (Besli ve Özbay: 2010: 66).

Kadınların siyasal yaşama daha fazla katılımı yönündeki bu tutum ve buna bağlı olarak partide ve parlamentoda artan kadın varlığı cinsiyet eşitliği kapsamında kadınlar lehine önemli yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Bir kısmı AB uyum sürecinin gereği olarak yapılmış olsa da başta ceza ve çalışma yasaları olmak üzere çeşitli yasalarda yapılan düzenlemeler ile kadınlar lehine önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Daha önce aile ve toplum düzenine karşı suç olarak kabul edilen cinsel suçların bireye yönelik suçlar kapsamına alınması, bekaret kontrolünün yargı kararına bağlanması, evlilik içi tecavüz ve cinsel tacizin yasa kapsamına alınması, evlilikte mal rejimi kadının lehine değiştirilmesi, çalışma yasasında eşit işe eşit ücret ilkesi getirilmesi bunlardan bazılarıdır. (AK Partinin kadın politikası hakkında genel bir değerlendirme için bakınız; Bora: 2012).

Eğitim düzeyleri ve Türkçe dışında bildikleri dil gibi verilerden hareketle milletvekillerinin entelektüel birikimleri ve kültürel sermayelerine ilişkin bir değerlendirmeyapmak mümkündür. Söz konusu veriler milletvekillerinin siyasal kimlikleri ve siyasi yelpazedeki konumları hakkında doğrudan bir fikir vermese de özellikle kültürel coğrafyadaki yerleri ve kültürel beslenme kaynakları hakkında fikir verebilecek önemli bir göstergedir. Bu çerçevede eğitim durumlarına bakıldığında iki milletvekili iki diplomaya sahip olmak üzere yetmiş iki vekilin üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Bunlardan on altısı yüksek lisans on üçü ise doktora derecesine sahiptir.

Üniversite mezunlarının bitirdikleri bölümlere göre dağılımları Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere yirmi dört milletvekili ile hukuk fakültesi mezunları ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada bulunan mimarlık-mühendislik fakültesi mezunlarını iktisat, işletme, maliye ve ekonomi bölümü mezunları takip etmektedir. Siyasal bilgiler, ilahiyat, eğitim ve tıp fakültelerinden derece almış olan vekillerin oranı yüzde onun altındadır. Diğer grubunda yer alan dört milletvekili ise insan kaynakları, kimya, Türk dili ve edebiyatı ile veterinerlik bölümlerinden mezun olmuşlardır.

Tablo 1: Milletvekillerinin bitirdikleri fakülte veya bölümlere göre dağılımı

Bitirilen bölüm veya fakülte	Kişi	%
Hukuk Fakültesi	24	32,4
Mühendislik & Mimarlık Fakültesi	14	18,9
İktisadi İlimler (İktisat & İşletme & Maliye & Ekonomi)	12	16,2
Siyasal Bilgiler & Kamu Yönetimi & Uluslararası İlişkiler	7	9,5
İlahiyat Fakültesi	6	8,1
Eğitim Fakültesi	4	5,4
Tıp & Diş Hekimliği Fakülteleri	3	4,1
Diğer	4	5,4
Toplam	74*	100,0

Kaynak: TBMM 2010 kullanılarak oluşturuldu

* Üniversite mezunlarının sayısı 72 olmakla birlikte iki milletvekili iki üniversite derecesine sahip olduklarından değerlendirme 74 üzerinden yapıldı.

Milletvekillerinin sadece yüksek eğitim düzeyine sahip olmadığı aynı zamanda yüksek yabancı dil bilgisine de sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu itibarla bakıldığında altmış üçünün Türkçe dışında en az bir dil bildiği, başka bir dil bilmeyenlerin sayısının ise on olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile yüzde seksen altısı en az bir farklı dil bilmektedir. Bunlardan en büyük grubu oluşturan ve sadece bir dil bilenlerin sayısı kırk dört iken iki dil bilenler on beş, üç dil bilenlerin sayısı ise dördür.

Bilinen dillerin dağılımına bakıldığında ilk sırada İngilizce olduğu görülmektedir. Elli bir milletvekili İngilizce bildiğini beyan etmiştir. Diğer bir ifade ile milletvekillerinin yüzde yetmiş İngilizce bilmektedir. İkinci sırada on üç kişi ile Arapça bilenler gelmektedir. Onları on bir kişi ile Fransızca ve sekiz kişi ile Almanca bilenler takip etmektedir. Birer milletvekili ise Farsça, Japonca ve Abhazca bilmektedir.

Türkçe dışında bilinen dillere ilişkin verilerin ortaya koyduğu bir kaç husus vardır. Birincisi Arapça bilenlerin sayısının yüksekliğidir. İlahiyat fakültesi mezunu vekil sayısının altı olduğu göz önüne alındığında önemli oranda milletvekilinin özel bir ilgi ile Arapça öğrendikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan bu oranın AK Parti ortalamasından düşük olduğunu belirtmek gerekir. İkinci husus genel olarak yerel diller daha özeldir ise Kürtçe konusundaki *bilgisizlik*dir. Örneğin aralarında kabinede görev alan bazı üyelerin de bulunduğu bazı vekiller Kürtçe bilmelerine rağmen bunu beyan etmemişlerdir. Son olarak milletvekillerinin yüzde seksen beşten fazlası en az bir yabancı dil bilmesine karşılık bilinen dillerin büyük kısmı batı dilleri olup çeşitlilik bakımından zayıftır.

Ak Partinin toplumsal kökenlerini açıklamak üzere başvurulabilecek en önemli araçlardan bir tanesi milletvekillerinin mesleklerine ve seçilmeden önce yaptıkları işlere ilişkin verilerdir. Söz konusu verilerde öne çıkan hususları tartışmaya geçmeden önce genel görünümüne kısaca bakmakta fayda vardır. Tablo 2’de de görüldüğü üzere ilk sırada hukukçular gelmektedir. Esasen hukuk fakültesi mezunu sayısı yirmi dört olmakla birlikte iki tanesi hukuk dışında mesleğe mensup olduklarını beyan etmişlerdir. İkinci sıradaki mühendis ve mimarları iktisatçı, işletmeci, ekonomist ve maliyecilerden oluşan meslek grubu takip etmektedir. Daha sonra sırasıyla eğitimci, mülki amir, sanayici & tüccar, özel sektörde yönetici ve doktor & diş hekimi gibi mesleklere mensup milletvekillerinin toplam içindeki payı yaklaşık yüzde yirmi beştir. Son olarak diğer grubunda yer alan ve sosyolog, siyaset bilimci, veteriner ve kimyager gibi farklı mesleklere mensup milletvekillerinin toplamı beştir.

Tablo 2: Meslekleri itibariyle milletvekillerinin sayısı ve oranı

Meslek	Kişi	%
Hukukçu	22	30,1
Mühendis & Mimar	14	19,2
İktisatçı & İşletmeci & Ekonomist & Maliyeci	10	13,7
Eğitimci	7	9,6
Mülki Amir	5	6,8
Sanayici & Tüccar	4	5,5
Özel Sektörde Yönetici	3	4,1
Doktor & Diş Hekimi	3	4,1
Diğer	5	6,8
Toplam	73	100,0

Kaynak: TBMM 2010 kullanılarak oluşturuldu

Tablo 3 milletvekillerinin seçilmeden hemen önce yaptıkları işlere göre dağılımı vermektedir. Eğitim ve meslek bilgisi verileri ile de uyumlu olarak ilk sırada avukatlık gelmektedir. İkinci sırada müteşebbis olarak tarif edebileceğimiz ve ticaret, sanayi ve müteahhitlikle iştigal edenler bulunmaktadır. Mülki amir, genel müdür, müteşar gibi kamuda üst düzey yöneticilik yapanların sayısı ise ondur. Yaklaşık tamamı üniversitede öğretim üyeliği olmak üzere on milletvekili seçilmeden önce eğitim-öğretim alanında görev yapmıştır. Yedi milletvekili en son yaptığı iş olarak yerel yöneticilik altı tanesi ise özel sektörde yöneticilik şeklinde beyanda bulunmuştur. Doktor, gazeteci ve mali müşavir olarak hayatını idame ettirenlerin toplamı altıdır.

Tablo 3: Seçilmeden önce yaptıkları son iş itibariyle milletvekillerinin sayısı ve oranı

En Son Yapılan İş	Kişi	%
Avukatlık	18	24,7
Sanayi & Ticaret & Müteahhitlik	13	17,8
Kamuda Yöneticilik	10	13,7
Eğitimci	10	13,7
Yerel Yönetici	7	9,6
Özel Sektörde Yöneticilik	6	8,2
Gazeteci	2	2,7
Doktor	2	2,7
Mali Müşavir	2	2,7
Diğer	3	4,1
Toplam	73	100,0

Kaynak: TBMM 2010 kullanılarak oluşturuldu

Eğitim düzeyleri, mesleki geçmişleri ve seçilmeden önce yaptıkları işler birlikte ele alındığında bir kaç husus öne çıkmaktadır. İlki ve belki de en dikkat çekici olanı milletvekillerinin yaklaşık üçte birinin hukuk eğitimi almış, hukuk mesleğini icra etmiş olmasıdır. Bu oran sadece AK Partigrup ortalamasının değil aynı zamanda parlamento ortalamasının üstündedir. Parlamentoda veya herhangi bir siyasi partide hukukçuların, özellikle de avukatların görece yüksek oranda temsil edilmelerinde bu meslek grubunun sahip olduğu çeşitli mesleki avantajların rolü kuşkusuz vardır. Benzer biçimde parlamenter bir hukuk devletinde yasama organında hukuk bilgisi ve tecrübesine sahip üyelerin görece yüksek oranda temsil edilmesi beklenebilir bir durumdur. Diğer bir ifade ile bir tür hukuk üretme

faaliyeti olan yasama faaliyetinin hukuk bilgisine sahip üyeler tarafından gerçekleştirilmesinde yadrganacak bir durum yoktur.

Öte yandan gerek TBMM'deki vekillerin mesleki kompozisyonunda zaman içinde yaşanan ve 1980'lerden sonra hukukçuların payında düşüş şeklinde meydana gelen değişimler gerekse 2002-2011 arası dönemde AK Parti gruplarındaki hukukçu üye oranlarında yaşanan düzenli artış⁸ ile birlikte ele alındığında partinin çekirdek kadrosunda yüksek oranda hukukçuya yer verilmesinin bir tür savunma refleksi veya tedbir olarak okunmak mümkündür. Bilindiği gibi milli görüş geleneğine bağlı siyasi partilerin bir çoğu Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Dahası 2007 yılında iktidarda bulunduğu dönemde AK Parti de kapatılma talebiyle Anayasa mahkemesinde yargılanmış ve bir oy farkla faaliyetlerine devam etmesine karar verilmişti.

İkinci dikkat çekici husus partinin sınıfsal niteliği ile ilgilidir. Yetmiş üç vekilden on üç tanesi seçilmeden önce yaptıkları son iş olarak sanayi, ticaret ve müteahhitlik faaliyetini beyan etmiştir. Son iş ile sınırlamadan baktığımızda bu sayının on sekize çıktığını görüyoruz. Son iş olarak altı, genel toplamda ise on bir milletvekili özel sektörde yöneticilik yapmıştır. Kısacası yaklaşık otuz milletvekili daha önce ya kendi işinin patronu olmuş veya özel sektörde yöneticilik yapmıştır. Bu üyelerin meslek örgütü üyeliklerine baktığımızda dört tanesinin Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'ne (MÜSİAD) üye olduğunu görüyoruz.⁹ Müteşebbis veya özel sektörde yöneticilik yapmış üyelerin sadece parti içinde değil aynı zamanda hükümette de etkili olduğunu ve altı tanesinin kabinede görev aldığını görüyoruz.

Öte yandan işçi sınıfının temsili açısından bakıldığında hiç işçi olmadığı ancak bir üyenin seçilmeden önce sendikacılık yaptığı görülmektedir¹⁰. Özel sektörde profesyonel yöneticilik yapmış olanlar ile ticaret ve sanayi ile uğraşanların neredeyse tamamı Anadolu sermayesi denilen görece küçük ve orta büyüklükteki işletmelerdir. Bu bakımdan da Milli görüş geleneğinden izler taşır. Özellikle bu geleneğin gerek 1970'lerde siyasal partileşme sürecinde olsun gerekse 1990'larda iktidara giden yükselişinde olsun Anadolu sermayesi olarak tanımlanan bu küçük ve orta ölçekli sermayenin rolü önemlidir¹¹.

Üçüncü bir nokta partinin sosyal özellikleri ve toplumsal kökenlerinden ziyade egemen siyaset paradigmasındaki değişime ilişkindir. Tablo 1 ve tablo 2'de de görüldüğü üzere üçüncü büyük grubu iktisat, işletme, ekonomi ve maliyeden oluşan iktisadi ilimler kökenliler oluşturmaktadır. Bu durum özellikle 1980 sonrası TBMM'nin mesleki kompozisyonunda görülen değişim eğilimi ile de paralel olup siyaset algısında yaşanan bir kırılmaya ve yükselen yeni siyaset algısına işaret etmektedir. 1950-1980 arası dönemde yüzde otuzlar düzeyinde seyreden hukuk kökenli üyelerin oranında 1980 sonrasında anlamlı düşüş yaşanırken buna karşılık iktisadi ilimler kökenli üyelerin oranında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır.

Bu değişimde başka etkenlerin de rolü kuşkusuz vardır ancak bu değişim esasen siyaset algısında ve siyasete bakışta yaşanan bir kırılmaya işaret etmektedir. Yeni algıda devlet bir şirket, siyaset ise şirket idaresidir. Neo liberal ekonomi politikalar ile uyumlu olarak devletin küçüldüğü, işlevlerinin yeniden tanımlandığı bu dönemde devlet bir tür işletmeye, siyaset ise söz konusu işletme veya şirketi idare etme, yüksek verimlilik ve kar ile yönetme sanatına evrilmiştir. Bir tür government managementa evrilmediği olarak tanımlamak mümkündür.

⁸ 2002 seçimlerinde AK Parti üyesi olarak parlamentoya girenler arasında hukukçu oranı % 17 iken sonraki iki seçim sonunda bu oranlar artarak % 19 ve % 21'e çıkmıştır.

⁹ AK Parti saflarında parlamentoya giren MÜSİAD üyesi sayısının çok daha fazla olduğunu belirtmek gerekir. 2002'de 23 olan MÜSİAD kökenli AK Partili vekil sayısı 2007'de 30, 2011 yılında ise 23 olarak gerçekleşmiştir (Yankaya: 2012:37). Diğer bir ifade ile AK Parti milletvekillerinin yüzde yediden fazlası MÜSİAD üyesidir.

¹⁰ Manisa milletvekili Hüseyin Tanrıverdi, seçilmeden önce Hak-İş Konfederasyonunda genel başkan yardımcısı olarak görev yapıyordu.

¹¹ Özellikle Millî Selamet Partisinin (MSP) ortaya çıkmasında Anadolu sermayesinin rolü ve MSP ile bu sermaye grubu arasındaki etkileşimin sosyolojik bir analizi için bkz: Sarıbay: 1985.

Milletvekillerinin mesleki dağılımında ortaya çıkan dördüncü önemli husus mühendis kökenlilerin payıdır. Üyelerin yaklaşık yüzde yirmisi mimarlık-mühendislik eğitimi almış ve bu meslek grubuna mensuptur. Esasen mühendis kökenlilerin Türkiye siyasetinde oran olarak değil belki ama etki olarak önemli olmaya başlamaları 1960'lardan sonradır. Bu dönem aynı zamanda ekonomide yapısal değişimlerin yaşandığı, kentleşmenin hızlandığı, nüfus hareketlerinin arttığı, toplumun sosyal ve kültürel yapısında önemli değişimlerin meydana geldiği bir dönemdir. Bu süreç genel olarak toplumdaki ihtiyaç ve beklentilerin farklılaşmasını, daha özelden siyasetten beklentiyi etkilemiş ve siyasal seçkinlerin kompozisyonunda önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu sürecin en önemli sonucu ise mühendis siyasetçilerin yükselişi olmuştur. Bu itibarla AK Partinin bu geleneği sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Mühendis kökenlilerin partide yüksek oranda temsil edilmesi cumhuriyet tarihi boyunca çeşitli düzeylerde tezahür edegelen sosyal mühendislik olarak siyaset olgusunu gündeme getirmektedir. Gerek milletvekillerinin mesleki kompozisyonuna gerekse iktidarı boyunca ortaya koyduğu çeşitli uygulamalara baktığımızda AK Partinin sosyal mühendislik olarak siyaset geleneğini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Bununla birlikte AK Parti, geleneksel sosyal mühendislik tavrının salt yukarıdan emretme, yönetme usulünden farklı olarak, alttan gelen muhafazakar müdahaleci taleplerle üstten gelen otoriter müdahale ve özelemlerin eklemlendiği, çoğunlukçu bir görünüm alan bir sosyal mühendislik örneğini temsil ediyor (İnsel: 2010: 21).

Yetmiş üç vekilin önemli bir kısmı daha önce yerel veya ulusal düzeyde aktif siyasetin içinde yer almıştır. Yerel yönetimlerde belediye başkanı, meclis üyesi veya üst düzey yönetici olarak görev yapanların sayısı on altıdır. Diğer bir ifade ile yerel siyaset deneyimine sahip olanların oranı yüzde yirmi ikidir. Bunların arasında en dikkat çekici olanı başbakan Erdoğan'dır. Bilindiği üzere Erdoğan 1994 yerel seçimlerinde Refah Partisi adayı olarak İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığı seçimini kazanmış ve dört yıl kenti yönetmişti. Belediye başkanlığı döneminde Erdoğan'ın ekibinde yer alan bir çok kimse AK Partinin iktidara gelmesinden sonra kabine, parlamento veya partide önemli görevlerde bulunmuşlardır.¹² Öte yandan on dört milletvekilinin ise daha önce merkez sağ partilerde (ANAP ve DYP) veya milli görüş saflarında (RP ve FP) parlamento deneyiminde sahip olduğunu görüyoruz. Gerek yerel gerekse ulusal düzeyde daha önce aktif siyasette yer alanların kompozisyonu AK Partinin siyasi yelpazedeki pozisyonu ile uyumlu bir tablo ortaya koymaktadır.

Milletvekillerinin özgeçmişlerine baktığımızda önemli bölümünün seçilmeden önce sivil toplum faaliyetleri içinde aktif olarak yer aldığını görüyoruz.¹³ Yirmi dörttanesi çeşitli vakıf ve derneklerde üyelik veya yöneticilik yapmışlardır. Bu dernek ve vakıfların arasında birlik vakfı¹⁴ ve mazlum-der¹⁵ gibi etkili ve bilinen kuruluşların yanı sıra faaliyet alanları belli bir bölge (il kültür ve yardımlaşma derneği) veya belli bir meslek grubu ile sınırlı olan kuruluşlar da yer almaktadır. Sivil toplum deneyiminin genel olarak devlet toplum ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi daha özelden ise bireysel hak ve özgürlüklerin tanımlanması sürecinde önemli katkısı olmuştur. AK Parti iktidarının özellikle ilk döneminde hayata geçirilen çeşitli reformlar ile devlet toplum ilişkilerinin bireyin lehine yeniden tanımlandığını, bireysel hak ve özgürlüklerin genişletilerek yasal güvence altına alındığını görüyoruz. Başta AB üyelik süreci olmak üzere çeşitli iç ve dış faktörlerin yanı sıra sivil toplum tecrübesinin de bu süreçte etkili olduğunu belirtmek mümkündür.

¹²AK Parti kabinelerinin en uzun süre görev yapan üyelerinden ulaştırma, denizcilik ve haberleşme bakanı Binali Yıldırım ile bir dönem içişleri bakanlığı yapmış olan İdris Naim Şahin bunlardan sadece iki tanesidir.

¹³ Türkiye'de milli görüş geleneği özelinde İslamcılık hareketinin iktidar ile sonuçlanan serüveninde sivil toplum deneyiminin yeri ve rolü bağlamında örnek bir çalışma için bakınız Tuğal: 2011.

¹⁴Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) genel başkanlığı ve Refah-Yol hükümetinde kültür bakanlığı da yapmış olan İsmail Kahraman tarafından 1985 yılında kurulan Birlik Vakfı'nın kurucuları arasında Recep Tayyip Erdoğan, Cemil Çiçek, Abdülkadir Aksu, Ömer Dinçer, Ali Coşkun gibi isimler vardır. Vakıf eğitim ve kültür faaliyetlerini desteklemek üzere kurulmuş olsa da aktif siyaset ile yakından ilgili olmuştur. Türkiye'nin farklı illerinde bulunan ondan fazla şubesi ile faaliyetlerini devam ettirmekte olan vakıf hakkında daha fazla bilgi için bakınız; <http://birlikvakfi.org.tr/index.php>

¹⁵Kısa adı Mazlum-der olan İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği 1991 yılında aralarında gazeteci, yazar, iş adamı ve avukatların bulunduğu farklı mesleklere mensup bir grup tarafından kurulmuş olup ana faaliyet alanı insan haklarıdır. Dernek hakkında daha fazla bilgi için bakınız; <http://www.mazlumder.org/>

Sivil toplum deneyiminin siyaset algısı, siyasete yüklenen anlam ve siyaset yapma amacı gibi hususlarda da yansımaları olmuştur. Millete hizmet, milletin hizmetkarı, halka hizmet-hakka hizmet gibi deyim ve tabirler partinin egemen siyasal söyleminin kurucu unsurları olarak öne çıkmaktadır¹⁶. Bu söylemde siyaset toplum yararına, gönüllülük esasına millete hizmet etmektir. Siyaset yapma ile sivil toplum faaliyeti yürütme arasındaki paralelliği mümkün kılan ve ikisine de benzer amacı yükleyen aynı kültürdür.

Sivil toplum deneyimi ve geçmişi Ak Partinin siyaset yapma biçimine ve siyaset pratiğine de yansımıştır. Sivil toplum faaliyeti büyük ölçüde yoksullukla mücadele, kırılan ve dışlanma riski altındaki gruplar ile dayanışma ve yardım faaliyetleri olarak gerçekleştirilmiştir. Sivil toplum faaliyeti bir anlamıyla neo-liberal ekonomik düzende devletin ihmal ettiği veya yetişemediği ekonomik ve sosyal nitelikli kamu görev ve sorumluluklarının yerine getirilmesi olarak gerçekleşti veya bu türden faaliyetler yürüten STK'lar daha fazla bilinir ve etkili oldu. Bunda 1980'lerin sonlarında başlayan ve 1990'lar boyunca derinleşerek devam eden ekonomik krizlerin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizliğin rolü büyüktür. Bu tecrübenin gerek ulusal gerekse yerel yönetim düzeyinde AK Partinin icraatları ile politikalarında etkili olduğu anlaşılmaktadır¹⁷. Ak Partili belediyelerin icraatları arasında sosyal yardım faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır.

Ulusal düzeyde de benzer sosyal politikalar takip edilmektedir. Bu çerçevede en yaygın ve sürekli uygulama yoksullukla mücadeleye ilişkindir. Örneğin sosyal transferler için 2002 yılında bütçeden ayrılan pay GSYH'nin %0,3'ü iken bu oran 2012 yılına gelindiğinde % 1,43'e çıkmıştır. Sosyal transferlerin yoksullukla mücadelede sürdürülebilir kalıcı bir araç olup olmadığı ayrı bir tartışmanın konusudur. Ancak söz konusu dönemde yoksulluk verilerinde önemli iyileşmeler yaşanmış ve 2002 yılında % 1,35 olan gıda yoksulluğu 2009 yılında % 0,48'e gerilemiş aynı dönemde % 27 olan gıda ve gıda dışı yoksulluk oranı ise % 18'e düşmüştür. Bununla paralel olarak günlük 4.3 doların altında yaşayanların oranında da ciddi iyileşmeler sağlanmış ve 2002 yılında %30 olan bu oran 2011 yılında %3'e düşmüştür (SYDGM: 2012: 5).

SONUÇ

Buraya kadar yapılan tartışmalar kısaca değerlendirildiğinde bir kaç hususun ön plana çıktığı görülmektedir. Genel seçim sonuçlarının ortaya koyduğunun aksine AK Parti bölgesel bir partidir. Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri doğumlu olanların belirgin bir üstünlüğü vardır. Kadınların objektif olarak düşük subjektif olarak ise yüksek oranda temsil edildiği bir partidir. Başta AB ülkeleri olmak üzere gelişmiş demokratik ülkelerdeki oranlar ile karşılaştırıldığında kadın temsil oranının çok düşük ancak cumhuriyet tarihi boyunca gözlenen oranlar ile karşılaştırıldığında ise oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Zengin bir entelektüel birikim ve kültürel sermayeye sahiptir. Çalışmamıza konu olan üyelerin neredeyse tamamı üniversite mezunu, yaklaşık yarısı ise yüksek lisans ve doktora derecelerine sahiptir. Önemli bir kısmı akademik tecrübeyesahip ve yüzde doksana yakını ise en az bir yabancı dil bilmektedir. Öne çıkan önemli hususlardan bir tanesi de AK Partinin sahip olduğu sivil toplum deneyimi ve sivil toplum ile kurduğu güçlü bağıdır. Bir diğer deneyim yerel ve ulusal düzeyde siyaset deneyimidir. Üyelerin önemli bir kısmı daha önce merkez sağ veya milli görüş temsilcisi partilerde yerel veya ulusal düzeyde aktif siyaset yapmışlardır. Sınıfsal karakteri itibariyle bakıldığında AK Partinin küçük ve orta ölçekli Anadolu burjuvazisini temsil ettiği görülmektedir. Son olarak, milletvekillerinin mesleki kompozisyonuna bakıldığında özellikle hukuk, mühendis ve iktisadi bilimler kökenli vekillerin yüksek oranda temsil edildiği görülmektedir. Bu itibarla başta 1980 sonrası olmak üzere cumhuriyet tarihinin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkan değişimler ve gözlenen çeşitli eğilimler ile süreklilikler arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Y. (2004). *AK Parti ve Muhafazakar Demokrasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

¹⁶ Milleti kutsayan ve yüksek düzeyde popülizm içeren bu söylemin DP'den başlayarak hemen hemen bütün sağ partiler tarafından kullanıldığını, AKP'ye has olmadığını, belirtmek gerekir.

¹⁷ AK Parti dönemi sosyal politikalarını yoksullukla mücadele ekseninde tartışan değerli bir çalışma için bakınız Buğra: 2011.

Besli, Hüseyin ve Ömer Özbay 2010 Bir Liderin Doğuşu: Recep Tayip Erdoğan, İstanbul: Meydan Yayıncılık.

Bora, A.(2012). “AKP ve Kadınlar: Fıtratları Yettiğince”, Birikim, Sayı: 283, ss. 58-61.

Buğra, A.(2011).*Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.

İnsel, A.(2012). “Güven Tesisinden Özgüven Patlamasına”, Birikim, Sayı: 283, ss. 15-22.

Sarıbay, A. Y.(1985). *Türkiye’de Modernleşme ve Din Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM) 20122012 Sosyal Yardım İstatistikleri Bülteni, Ankara: SYDGM.

TBMM 2010 TBMM Albümü 1920-2010, 3. Cilt 1983-2010, Ankara: TBMM.

TBMM 2012 24. Dönem TBMM Albümü, Ankara: TBMM.

Tuğal, C.(2011).*Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

TÜİK (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Ankara: TÜİK.

Yankaya, D.(2012). “28 Şubat, İslami burjuvazinin iktidarı yolunda bir milat”, Birikim, Sayı: 278-279, ss. 29-45

Elektronik Kaynaklar:

<http://birlikvakfi.org.tr/index.php>

<http://www.mazlumder.org/>

TÜRKİYE VE AB İLİŞKİLERİNDE SOSYOLOJİK PERSPEKTİF

Türkan FIRINCI¹

ÖZET

Türkiye'de son yıllarda, özellikle de 2005 yılında tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte, Türkiye-AB ilişkilerini konu edinen çalışmalarda niceliksel bir artışın olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmaların büyük bir bölümü konuyu Avrupalılaştırma ekseninde incelemeye başlamış ya da Türkiye'nin üyeliğine engel teşkil eden problem alanları çerçevesinde değerlendirme eğiliminde olmuşlardır. Bu makale sosyal bilimler alanı kapsamında Türkiye-AB ilişkilerini konu edinen araştırmaları öncelikle odak temaları bakımından sınıflandırmakta ve son dönem çalışmaların metodolojik yaklaşımına yönelik getirilen eleştirileri tanıtmaktadır. Sonuç bölümünde ise Türkiye-AB ilişkilerini anlamada sosyolojik yöntem ve analizin önemi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, Avrupalılaştırma, Tarihsel Sosyoloji.

ABSTRACT

Recently in Turkey after the full membership negotiations has started in 2005 in particular, it is observed that the number of the Turkey & EU relations themed studies increased dramatically. Most of these studies followed a trend to debatethe affairs focusing on Europeanization and/or to discuss the obstacles towards Turkey's accession to the EU.This paper aims to classify suchstudies of social sciences in terms of their focal themes and also tointroduce the critical view on their methodological approach. As for the conclusion the importance of sociological method and analysis on Turkey & EU relations is also debated.

Keywords: European Union, Turkey, Europeanization, Historical Sociology.

SOSYAL BİLİMLERİN POPÜLER KONUSU OLARAK TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

Türkiye'de özellikle de son yıllarda en önemli gündem başlıklarından biri haline gelen Türkiye'nin AB'ye üyeliği konusunda çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Konunun popüler yapısı bu çalışmalara olan ilgiyi daha da arttırmıştır. Türkiye'nin AET'ye 1959'daki ilk üyelik başvurusundan günümüze uzanan yarım asırlık tarihsel kesitte geline son nokta, AB'nin 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye için başlattığı katılım müzakereleri sürecidir. Müzakerelerin, diğer aday ülkelerinkinden farklı olacağı, Türkiye'yi zorlu bir sürecin beklediği AB yetkili makamlarınca sık sık belirtilmekte, bu husus ayrıca, AB Komisyonu tarafından hazırlanan raporlarda da açıkça ortaya konulmaktadır. Bu durum konuyu sürekli olarak gündemde tutmaktadır. Sadece Türkiye Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) kütüphanesi veritabanı baz alındığında AB'yi kendi disiplinleri çerçevesinde konu edinen tezlerin sayısının (1989-2012 yılları arasında) 2350 civarında olduğu görülmektedir.

Kuşkusuz ki bu tezlerin tamamını incelemek ve değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Fakat dar kapsamı ile sosyoloji bilimini, geniş olarak ise sosyal bilim disiplinlerinin ilgi alanında olan bazı tezler gözden geçirilerek bu bölümde tanıtılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise bu çalışmaların sosyolojik yaklaşımdan yoksunluğu gösterilmekle birlikte özellikle de Avrupalılaştırma kavramı çerçevesinde ayrıca metodolojik zayıflıkları da yansıtılmaktadır. Sonuç bölümünde ise Türkiye-AB ilişkilerindeki sosyolojik yaklaşımın önemi tartışılmaktadır.

Sosyoloji disiplini kapsamındaki güncel çalışmalardan örneğin Öztürk'ün (2011) AB'nin tarihsel gelişim sürecinde kültür politikalarını incelediği ve geline noktada bunların aday bir ülke olarak Türkiye üzerindeki etkilerini değerlendirdiği yüksek lisans çalışmasında, AB'nin "çeşitlilik içerisinde birlik" vurgusu sonuç bölümünde Türkiye açısından değerlendirilmektedir.

¹Dr. Türkan FIRINCI, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Felsefe Grubu Öğretmenliği Bölümü, turkanfirinci@gmail.com

Tamer'in (2009) Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinde sivil toplum kuruluşlarını incelediği doktora çalışmasında, 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında AB'ye üyelik konusunda rolü artan STK'ların süreci destekleyici ya da karşıt söylemi ön planda tutan oluşumlar olarak AB'nin sivil toplum politikalarından nasıl etkilendikleri yönünde kapsamlı bir değerlendirme yer almaktadır. Bu çerçevede AB fonlarından yararlanan STK'ların rolü de tartışılmaktadır. Bu konuda Öksüz'ün (2008) doktora çalışması da dikkati çekmektedir: Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde resmi söylem karşısında bir sivil toplum söylemi geliştiremediğini savunan bu tezde eleştirel bir bakış açısıyla demokratikleşme sürecinin sağlıklı bir biçimde AB'ye üyelik şartına indirgenmiş olduğu, geniş bir toplumsal uzlaşısı ve sivil kültür gelişmeksizin Türkiye'de gerçek bir demokratikleşmenin mümkün olamayacağı savunulmaktadır.

Sosyal bilimler alanı bütünüyle kapsam olarak alındığında ise son yıllarda AB ile Türkiye ilişkilerini konu alan bilimsel çalışmaların odağında çoğunlukla AB'nin üyelik kriterlerinin yer almakta olduğu, ya da Türkiye'nin adaylığına engel teşkil eden zorluklar (din, kültür, kimlik, nüfus, Kıbrıs sorunu vb.) referans alınarak değerlendirmeler yapıldığı gözlenmektedir.

Bu türden çalışmalar arasında örneğin Onat (2008), BM kararları nezdinde AB'nin Kıbrıs sorununun çözümündeki etkisini değerlendirdiği yüksek lisans çalışmasında, AB'nin bu konuda vaat ettiği sözleri yerine getirmemiş olduğu sonucuna varmaktadır.

Akyüz (2008) ise Kıbrıs'ı Türkiye- AB ilişkilerine etkisini konu yapmakta ve sorunun yorumlanmasında farklı politik duruşları ortaya koymaktadır. Sonuç olarak ise Kıbrıs sorununun Türkiye'nin AB müzakere sürecini çıkmaza soktuğu, ayrıca adanın konumu itibarıyla küresel ve bölgesel güçlerin etkinlik kurmak istediği bir merkez konumunda olmasının ise sorunun çözümsüzlüğünü pekiştirdiğini vurgulamaktadır.

Yurdigül (2007), Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde ulusal kimlik olgusu ve ulusal kimliğin televizyon haberlerinde sunumu konulu doktora tezinde, kimliğinin oluşum süreci ve Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde ulusal kimlik olgusunu tartışmaya açmaktadır. Bu çalışmada anlatı bilim yöntemi ve görüşme metodundan faydalandığı görülmektedir.

AB bütçesi ve Türkiye'nin üyeliğinin Birlik bütçesine olası etkilerini inceleyen Gümüşay (2005), Türkiye'nin AB bütçesine etkilerini, olumsuz ve olumlu yönleri ile 2004'e kadarki gerçekleştirmelerle irdelemekte, sonuç olarak ise Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin korkulanın aksine çok da büyük bir yük getirmeyeceğini ileri sürmektedir.

İzlendiği gibi bu ekseninde yapılan AB çalışmaları genellikle fonksiyonalist bir yaklaşıma sahip bulunmaktadır. Yine son 5 yılda yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri incelendiğinde bu çalışmaların da çoğunlukla AB ile Türkiye ilişkilerinde din, eğitim, ekonomi, kültür ya da sosyal politika gibi tekil bir boyuta odaklandıkları gözlenmiştir.

Örneğin Yıldırım (2007), Türk eğitim sisteminin AB eğitim politikalarına uyumunu konu edinen yüksek lisans çalışmasında; Genel Eğitim, Mesleki ve Teknik Eğitim, Yüksek Öğretim Özel Eğitim, Özel Öğretim ve Yaygın Eğitim alanlarında yapılan çalışmaları ortaya koyarak analiz etmekte, sonuç olarak ise AB politikalarının Türk Eğitim Sistemi'ne olumlu katkılar sağladığını ileri sürmektedir.

Nacar ise (2008), AB'ye giriş sürecinde olan Türkiye'nin sosyal politikasını incelediği doktora çalışmasında, son yıllarda bu alanda yapılan reformları ve özellikle risk gruplarının en başında gelen özürülülerin konumunu, sorunlarını incelemekte ve özürülülerin sosyal politika çerçevesinde sorunlarına çözüm önerileri üzerinde durmaktadır.

Kuşkusuz ki Avrupa entegrasyonunu ve kurumsal reformunu ele alarak Türkiye ve AB ilişkilerini çok dar bir kesitte inceleyen bu çalışmalar büyük bir öneme ve değere sahiptirler. Yine de sosyal bilimlerin geniş perspektifi çerçevesinde Türkiye'nin AB'ye üyeliğini ekonomik büyüme, kalkınma, dış siyaset gibi konularla değerlendiren çalışmaların sayısı özellikle de siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında artmaktadır.

Buna karşılık sosyoloji disiplini temelinde konuyla ilgili tarihsel perspektifi merkeze alan araştırmaların sayıca daha az olduğu gözlenmektedir. Bunlardan örneğin Sever (2009) yüksek lisans çalışmasında Türkiye'nin GB'ye üyeliğini konu edinerek yaptığı tarihsel değerlendirmede Türkiye'nin kısa ve orta vadede AB'ye üyeliğinin mümkün olmadığı sonucuna varmaktadır.

Bir diğ er tarihsel ç alışmada Özdemir (2007), Türkiye'deki AB karşıtı düşüncenin gelişimini konu edindiğ i yüksek lisans tezinde, GB sonrası dönemi incelemekte ve Türk insanının AB sürecine daha çok ülkenin bölünüp parçalanması, kuruluş felsefesine aykırı düşecek ve AB tarafından dayatılan değ iş iklik taleplerinin ağır maliyetlerinin olacağ y yönünde karşıt düşünc e geliştirdiğ i sonucuna varmaktadır.

Yiğ it (2006) tarihsel bir perspektifle AB kurumlarındaki değ iş imi odağ a alarak genişleme sürecinde Türkiye'nin AB ile ilişkilerini ç özümlenmeye ç alışmıştır. Bu ç alışmada genişleme sürecinde AB kurumlarının değ iş imi de irdelenerek Türkiye'nin tam üyeliğ i neticesinde olası sorunlara yönelik ö ngörüler de ortaya konmaktadır.

Dikkati ç eken bir diğ er tarihsel ç alışma ise Kılıç'ın (2006) Türkiye-AB siyasi ilişkilerinin tarihsel gelişimini ele aldığ y ve kronolojik bir derleme sunan ç alışmasıdır. Müzakere sürecinin anlaşılması ve izlenmesi gereken siyasi strateji konusunda önerilere yer veren bu ç alışma tarih bağ lamında siyasi gelişim aşamaları incelenmektedir.

Uluslararası literatüre bakıldığ ında ise Visier (2009) Türkiye'nin AB'ye adaylığ y ile ilgili araştırmaların yapısında genellikle Türkiye-AB ilişkilerinin kurumsal tarihinin açıklamasının verildiğ ini aktarmaktadır. Birçok araştırma ise Türkiye'nin durumunu yasal, jeopolitik, makro-ekonomik ya da makro-politik datayı kullanmak suretiyle değerlendirme yolunu tercih etmektedir.

Son yıllarda özellikle de AB genişlemesi konulu araştırmalarda da tarihsel kurumsalcı yaklaşıma doğ ru bir değ iş im olduğu görülmüştür. Bu nedenle literatürde AB ç alışmalarının tarihsel sosyoloji bağ lamında ele alındığ y; AB kurumlarının liderlik ve bilgi gibi çeşitli durum ve kaynaklara bağ ly olarak politika üretme sürecinde etkili bir unsur olarak görülmeye başlandığ y gözlenmektedir (Bulmer, 1994; Pierson, 1996; Beach, 2005).

AB'nin kurumsallaşması konusunda yürütö len tarihsel-sosyolojik ç alışmalar arasında Avrupa entegrasyonu, kurumsal reform ya da kurumsal yapılar gibi konular üzerine odaklanan ç alışmalar olduğu gibi (Annett, 2010; Sarıgil, 2009; Jenson & Merand, 2010; Liorakapi, 2007; Kıratlı, 2008); demokratikleşme, Avrupalılaşma ya da Avrupa kimliğ i gibi konuları odağ ına alan ç alışmaların da sıklıkla yapılmış olduğu dikkati ç ekmektedir (Yıldız, 2008; Vassallo, 2006; Özcan, 2010; Kubicek, 2009; Baban & Keyman, 2008; Müftö ler Bac, 2005; Erdoğ an, 2006).

Yukarıda ö rnekleri verilen ç alışmalar çerçevesinde Türkiye-AB ilişkilerine yönelik araştırmalargenel hatlarıyla konuları bakımından sınıflandırılarak TABLO 2'de gösterilmiştir.

TABLO 2: Türkiye-AB İlişkilerini Konu Edinen Araştırmalar

Araştırma Konuları	Odak Tema Ö rnekleri
AB'nin üyelik kriterlerini temele alan ç alışmalar	Kopenhag Kriterleri, AB Müktesebatı vb.
Türkiye'nin adaylığ ına engel teşkil eden zorluklar bakımından değerlendiren ç alışmalar	Din, kültür, kimlik, nüfus, Kıbrıs sorunu vb.
Türkiye-AB ilişkilerinin kurumsal tarihini veren ç alışmalar.	İktisadi, kültürel, siyasi ilişkiler vb.
Türkiye'nin durumunu yasal, jeopolitik, makro-ekonomik ya da makro-politik datayı kullanmak suretiyle değerlendiren ç alışmalar	Dış Politika, Ekonomik Büyüme, İnsan Hakları vb.
AB genişlemesi perspektifi ile yapılan ç alışmalar	Avrupalılaşma, Avrupa Kimliğ i, Demokratikleşme vb.
Avrupa entegrasyonunu, kurumsal reformları ya da kurumsal yapıları odağ a alan ç alışmalar	Ekonomi, eđ itim, sağ lık, hukuk, kültür, din vb. kurumlar.

Kaynak: (Fırıncı, 2013: 28).

Türkiye-AB ilişkileri konusu popüler niteliği ve karmaşık yapısı nedeniyle çok sayıda araştırmacının ilgi odağı olmayı sürdürmektedir. Bu nedenle tüm bu araştırmaların gerek konuları gerekse yöntemleri bakımından bir arada değerlendirilmesi gün geçtikçe zorlaşmaktadır. Türkiye-AB ilişkilerinin kurumsal tarihini veren bütüncül araştırmaların önemi bu bakımdan büyüktür.

AVRUPA ÇALIŞMALARI VE METODOLOJİK UNSURLAR

Türkiye-AB ilişkilerinin uzun bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. 1963 tarihli Ankara Antlaşması'ndan günümüze kadar olan süreçte Avrupa kamuoyunun ve politik elitlerin Türkiye'nin katılımına ilişkin görüşleri farklılaşmıştır: Bir yönüyle Türkiye'nin üyeliğinin sağlayacağı ekonomik faydalar olumlu algılanırken, AB'nin kendisinin ekonomik bir proje olmayı aşarak politik bir birlik haline gelmiş olması karşılıklı ilişkiler açısından bir paradoksa neden olmaktadır. Bu durum ilişkileri karmaşık hale getirmekte ve konuyla ilgili akademik araştırmaları da metodolojileri bakımından çeşitlendirmektedir.

Bu bölümde daha önce konuları bakımından sınıflandırdığımız Türkiye-AB ilişkilerini inceleyen araştırmaların metodolojik gelişiminden söz edilmekle birlikte sosyolojik perspektifin yokluğundan kaynaklanan metodolojik eksikliklerine değinilmektedir.

Avrupa çalışmalarında uzun süre sosyolojik perspektifin ihmal edildiğini belirten Visier (2009: 2), Orta ve Doğu Avrupa'da yapılan analizlerinedaha çok dış politikaya bakılarak Avrupa genişlemesi (üye ülkelerin politik aksiyonu, üye ülkelerin politik aksiyonu, AB'nin politik aksiyonu konusunda) ya da aday ülkelerin kendi iç dinamiklerine odaklandığını tespit etmektedir. 2000'li yılların başına kadar olan süreçte Türkiye'de ise "Avrupa Bütünleşmesi" konusunda sınırlı sayıda çalışma olduğunu tespit eden Bac (2003), bu durumu siyaset biliminin epistemolojik ve metodolojik olarak Türkiye'de felsefeye yakın durması ve Türkiye'deki araştırmaların temelde iç politikaya, politik teoriye, demokratik bütünleşmeye ve İslam'ın politikadaki rolüne odaklanmasıyla açıklamaktadır. Ayrıca, literatüre bakıldığında Türkiye-AB tarihsel ilişkilerinin Türkiye'nin Avrupalı kimliği ve Batılılaşma ile ilişkileri nezdinde de sıklıkla incelendiği görülmektedir (Onis, 1999; Arıkan, 2006; Fırıncı, 2013). Bu çalışmaların Türkiye-AB ilişkilerini genellikle statik olarak ve uluslararası bağlamıyla ele almakta olduğu tespitini yapmak mümkündür. Araştırmalar çoğunlukla iç politika değişkeninde kesin bir analiz faktörü kullanılarak yapılmaktadır. Bu analiz faktörü ise esasında ya bağımsız başka bir değişkenin ya da dış politikayı etkileyen yapısal datanın bakış açısını yansıtmaktadır (Visier, 2009). Başka bir deyişle yapısal-fonksiyonalist yaklaşımın bu tür araştırmalarda hakim olduğu görülmekte.

90'ların sonu itibarıyla Türkiye-AB ilişkilerinin analizi daha karmaşık hale gelmiştir. Bazı araştırmaların öncelikle dış ve iç politika arasındaki karşılıklı dinamik ilişkilere vurguda buldukları, ikincil olarak ise AB ve Türkiye'nin dış politikası çerçevesinde alınan aksiyonun - aralarındaki görüş farklılığını ortaya koymak ve ilişkilerdeki karşıtlığı vurgulamak suretiyle - dinamik karaktere dikkati çektikleri görülmüştür. Metodolojik olarak bu türden analizler tarihsel sosyolojik yaklaşımı benimsemekte ve çoğunlukla politik süreç analizi gerçekleştirmektedirler (Fırıncı, 2013). Süreç analizi; sosyal etkileşimlerin birbirine zaman ve mekânda nasıl etki ettiklerini araştırır. Zaman ve mekânı ek birer değişken olarak ele almak yerine, yer-zaman bağlantısının sosyal süreçleri belirlediğini varsayar ve bu sosyal süreçler yer ve zamanda kendi konumlarında farklı birer işlev olarak etki ederler (Tilly, 2001: 6754). İzlendiği gibi bu yaklaşımda politik bir olay ya da olgunun (bu durumda Türkiye-AB ilişkilerinde) nerede ve ne zaman meydana geldiği büyük bir önem kazanmaktadır. Böylece zamanlama konusundaki dikkatli bir analizle ilişkilere etki eden alternatif açıklayıcı faktörler ve AB'nin etkisini ayırt etmek mümkün olabilmektedir (Haverland, 2006).

1999 Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye'nin adaylığının resmileşmesini takiben Avrupalılaşma çalışmalarında bir artış olduğu da gözlenmiştir (Buhari, 2009). 2000'lerde Avrupalılaşma kavramını kimi durumlarda kullanmaya dahi gerek duymadan kavramın anlamı ile örtüşen çok sayıda çalışma yayınlanmıştır (Onis ve Türem 2002; Çarkoğlu ve Rubin, 2003).

Avrupalılaşma kavramı, Avrupa entegrasyonu ile ilgili çalışmaların odağını oluşturmaktadır. Avrupalılaşmanın esasen ne olduğuyla ilgili, özellikle de 90'lardan sonra ortaya çıkan büyük bir tartışma olmasına rağmen, genel olarak literatürde iç politik sistemin Avrupa tarafından etkilendiği durumlarda "Avrupalılaşmak" tan söz edilmektedir. Bu nedenle Avrupalılaşma özünde Avrupa

entegrasyonu nedeniyle oluşan iç değişim olarak tanımlanabilir (Vink, 2002). Bu değişimler üye ülkelerde daha açık izlenebilse de aday ülkeler için de gözlenebilir (Moga, 2010). Bu farklılıklara referansla Featherstone (2003, 3-4), Avrupalılaşmayı aktörleri ve kurumları, fikir ve çıkarları farklı şekillerde etkileyen yapısal değişim süreci olarak makro düzeyde yapısal değişime; daha dar bir tanımlamayla ise AB politikalarının etkisine işaret etmesi bakımından iki farklı yönüne dikkati çekmektedir.

Avrupalılaşmanın geniş ve dar tanımından hareketle, kavramın salt AB müktesebatının (Acquis Communautaire) üye/aday ülke tarafından benimsenmesi ve ulusal düzeyde karşılaşılan değişiklikler anlamında değil, geniş anlamda Avrupa değerlerinin, politika ve kurumlarının benimsenmesi gerektiği yönünde yaklaşımlar da vardır. Bu durumda Avrupalılaşma, kimlikler ve kurumlar arasındaki etkileşimi de kapsadığından, sürecin salt politik değil kültürel ve sosyal bir perspektiften de incelenmesi gerektiği savunulmaktadır.

Örneğin "Bazı siyaset yapıcılara göre Avrupalılaşma ancak AB'ye aday olma ile gerçekleşir. Bu yüzden de 'Avrupa Birliği=AB'lileşme' olarak gündeme gelmektedir" (Keyman, 2005). Keyman'a göre (2005) ise Avrupalılaşma demek Avrupa değerler sisteminin yaratılması demektir. Bu da Avrupa'nın küresel bir aktör olarak demokratikleşme ve ekonomik kalkınmayı dünyaya yaygınlaştırması, Avrupa'nın kendi içinde çok kültürlü bir yapıya sahip olması, yani bir Avrupa değerler sisteminin oluşturulması anlamına gelmektedir.

Söz konusu bu araştırmalarda Avrupalılaşma kavramına yönelik en belirgin özelliklerden birisi; ilgiyi uluslar-üstü kurumsal düzenden (AB) alarak Avrupa'nın kuruluşundaki iç dönüşümlere yönlendirmesidir. Avrupalılaşma, uluslararası değişimlerin iç politika düzeyine etkisini vurgulayarak uluslararası yaklaşımın merkezindeki perspektifi adeta tersine çevirmektedir.

Böylece Avrupalılaşma çalışmaları AB'nin Türkiye üzerindeki harekete geçirici etkisini ön plana çıkarmaktadır denebilir. Yine de Avrupalılaşma yaklaşımını benimseyen bu çalışmaların birçok eksikliği bulunmaktadır (Kahraman, 2000; Kaliber, 2008; Ozcan, 2008; Visier, 2009). Eleştirel bir değerlendirme yapan Buhari (2009: 96-100) bu bağlamda 4 temel sınırlılık tespit etmektedir:

1. Bu çalışmalar Avrupalılaşma sürecini AB'den Türkiye'ye basit ve doğrudan bir politika transferi olarak görerek tavandan-tabana yaklaşımını (top-down approach) benimsemektedir. Bu yaklaşım AB modellerini, Türkiye ile AB ya da IMF, World Bank gibi diğer uluslararası kuruluşlarla arasındaki karşılıklı etkileşimi görmezden gelmektedir. Bu nedenle AB'leşme ile Avrupalılaşma arasındaki önemli ayrım da yapılamamaktadır.
2. Avrupalılaşma çalışmalarının çoğu politika adaptasyonu ve politikaları uygulamaya koyma arasındaki ayrımı görmezden gelmektedir. Öyle ki Türkiye'nin formel olarak adapte ettiği bazı reformları niçin pratikte uygulayamadığını ve bu konuda yapılan tartışmaları yok saymaktadır. Örneğin sivil-asker ilişkileri, kültürel haklar, dini haklar ve azınlık hakları gibi konularda çalışan akademisyenler bu problemle karşı karşıya kalmaktadırlar.
3. AB'nin dış ilişkileri, genişleme dalgaları gibi AB içerisindeki gelişmelerden büyük oranda etkileniyor olsa da literatüre bakıldığında Avrupa entegrasyonundaki iç dinamiklerin Türkiye-AB ilişkilerine etkisini gözardı etmektedir. Gerçekten de AB'ni iç dinamikleri, bunlar açık bir biçimde engelleyici bir unsur haline gelmedikleri sürece Türkiye'nin Avrupalılaşması konusunda yapılan analizlerin dışında bırakılmaktadır.
4. En önemlisi, Türkiye-AB ilişkileri bağlamında akademisyenlerce uzlaşılan bir Avrupalılaşma tanımı bulunmamaktadır. Türkiye'nin Avrupalılaşması konusunda literatürde üç ana eğilim vardır: a) Bir terim olarak Türkiye'nin kısa vadeli iç ekonomik çıkarları karşısında bir araç olarak Avrupalılaşma; b) Atatürk'ün muasır medeniyetler seviyesine ulaşma ülküsü olarak tanımladığı modernleşme projesinin bir parçası olarak Avrupalılaşma; c) Kimlik inşa etme süreci olarak ya da Türkiye'yi Batılı/Avrupalı bir ülke haline getirecek olan Batılılaşma süreci olarak Avrupalılaşma.

Tüm bu yaklaşımlar genel olarak Türkiye-AB ilişkilerini küresel kültürel çevreden ayrı tutma eğilimindedir. Bu bağlamda, "Avrupalılık" modelleri sorgulanmaksızın Türkiye ile ilişkilerde referans olarak alınmaktadır.

Avrupalılaşıma çalışmalarının büyük bir bölümünde pozitivist metodolojinin benimsenmekte olduğu görülebilir. AB'nin aday ülke üzerindeki etkisini bağımsız değişken olarak tanımlayan ve çoğunlukla da örnek olay olarak yapılan bu çalışmalarda aday ülkede gerçekleşen iç değişim ise bağımlı değişken olarak ele alınmaktadır. Buradaki en büyük eleştiri bağımsız değişkenin, yani AB'nin aday üzerindeki etkisinin hemen her durumda mevcut olduğu örneklerin inceleme konusu edilmesidir (Haverland, 2006). Fakat böyle bir metodolojik kurguda AB'nin aday ülke üzerindeki etkisini, mevcut olan iç veya küresel etkilerden ayırt etmek neredeyse imkansız hale gelmektedir (Buhari, 2009:113). Kuşkusuz ki bu yöndeki eleştiriler Türkiye-AB ilişkilerini analiz etmede sosyolojik perspektifin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

SONUÇ YERİNE

Türkiye-AB ilişkileri konusunda yapılan çalışmaların hem konuları hem de metodolojileri bakımından gittikçe çeşitlenip karmaşıklaştığı, buna karşılık ilişkilerin dinamik yapısı nedeniyle konunun sosyal bilimler alanındaki popülerliğini korumaya devam ettiği gösterilmiştir. Buna karşılık Türkiye-AB ilişkilerine sosyolojik perspektif ile bakmanın çoğu zaman ihmal edildiği vurgulanmıştır. Türkiye ile AB politik ilişkilerinin analizinde tarihsel sosyolojik yaklaşım bu bakımdan önemlidir.

Tarihsel sosyoloji kısaca; toplumların nasıl olduğunu ve nasıl değiştiğini, geçmişlerini (tarihlerini) araştırarak bulmaya çalışan disiplin olarak tanımlanmaktadır. Yapılan bir başka tanım ise tarihsel sosyoloji; zaman ve tarihsel süreç içerisinde sürekli olarak yapılan bir şey olarak, bir taraftan kişisel eylem ve tecrübe ile diğer taraftan sosyal organizasyon arasındaki ilişkiyi anlama girişimi olarak görülmektedir. Bir diğer yorumunda ise tarihsel sosyolojiyi "genel anlamıyla sosyal süreçleri zaman ve mekânda ortaya koymak" olarak tanımlamak da mümkündür (Hobden, 1998: 21).

Tüm politik analizler büyük ölçüde tarihsel bağlama önem verirler. Çünkü politik analizler; a) olgunun temellerine ve zaman-mekân kapsamındaki koşullarına dayanırlar, b) politik süreçlerin bazı özellikleri insanların gözleminin dışında meydana gelirler ve bu durum tarihsel yeniden yapılandırmayı gerekli kılar, c) politik süreçler tarihle belirlenen yerel kültürleri içerirler, d) politik süreçler zaman içinde değişen dış faktörlerin etkisi altındadırlar (komşu ülkeler vb.) ve e) güzergâhaba bağlı politik süreçleri etkiler (Goodin & Tilly, 2006).

Yukarıdaki ilkeler araştırma konusuna, yani Türkiye-AB ilişkilerine uygulandığında da tarihsel-sosyolojik yaklaşımın politik süreçlerin analizi konusundaki elverişliliği daha iyi görülebilir. Böylece sosyolojik perspektifin konuya uygulanışında aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir.

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler:

- a) İçinde bulunulan tarihsel koşulların etkisi altındadır. Örneğin AET'ye ilk başvurunun yapıldığı yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi, kültürel ve iktisadi yapısı dış siyasetini de belirlemiş ve böyle bir kararın verilmesinde etkili olmuştur.
- b) Türkiye-AB ilişkilerini etkileyen iç ve dış faktörlerin yanında gözlem konusu edilemeyen önemli olaylar, politik yönelimler ya da kararlar, politik aktörler ya da gizli güçler gibi ikincil faktörler de etkilemektedir. Örneğin müzakere sürecinde alınan kararların en önemli etkilerinin bir süreliğine gecikmiş olabileceği, dolayısıyla öngörülemediği halde sürecin büyük ölçüde bundan etkileneceği düşünülebilir.
- c) Siyasi partiler, sivil toplum ve medya organları yerel kültürler olarak politik ilişkileri etkilemektedir.
- d) İçinde bulunulan uluslararası sistem ve uluslararası politik iklimdeki değişimler, örneğin İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri ya da Soğuk Savaş'ın bitmiş olması vb. olaylar politik süreçleri etkileyen dış faktörlerdendir.

- e) Türkiye'nin 1963 yılında imzaladığı Ankara Antlaşması ile AB'ye adaylık sürecini hukuken başlatmış ve bugün hala 60'lı yıllarda verilen bu kararın etkisiyle Türkiye üyelik güzergâhında AB ile ilişkilerini sürdürmektedir.

Sosyolojik perspektif kendine has problem alanlarıyla çoğu zaman yeni politik alanlara bakmayı da gerektirmektedir. Pasif olarak sadece AB'nin kurallarını ve yönergelerini temele almak yerine, karşılıklı olarak sosyal ve politik aktörlerin de rollerine bakmak Türkiye-AB ilişkilerini anlama ve açıklamada önem kazanmaktadır. Özellikle de Türkiye'nin adaylığı konusunda bireysel ve kolektif aktörlerin düşünce ve eylemlerinin kurumsal düzeydeki etkileri ve aralarındaki etkileşime bakılarak Avrupa politik sistemindeki dönüşümlere de ışık tutulabilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, E. A. (2008). "Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kararlarında Kıbrıs sorunu ve bu sorunun Türkiye- Avrupa Birliği ilişkilerine etkisi (2000'den günümüze)". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Annet, I. (2010). "Historical Institutionalism as a Regional Integration Theory: an Outline of Theory and Methodology". Paper prepared for the Fifth Pan-European Conference on EU Politics, 23-26 June, Porto-Portugal.
- Arıkan, H. (2006). "Turkey and the EU: An Awkward Candidate for EU Membership". England and USA: Ashgate Publishing Limited.
- Baban, F., Keyman, F. (2008). "Turkey and Postnational Europe: Challenges for Cosmopolitan Political Community". European Journal of Social Theory 11(1), 107-124.
- Bac, M. M. (2003). "Turkish political science and European Integration". Journal of European Public Policy, (10) 4, 655-663.
- Bac, M. M. (2005). "Turkey's Political Reforms and the Impact of the European Union". South European Society & Politics. 10 (1). 16-30.
- Beach, D. (2005). "The Dynamics of European Integration: Why and When EU Institutions Matter?". Palgrave: Basingstoke.
- Buhari, D. (2009). "Turkey-EU Relations: The Limitations of Europeanisation Studies". The Turkish Yearbook of International Relations. (40), 91-121.
- Bulmer, S. (1994). "The Governance of the European Union: A New Institutional Approach". Journal of Public Policy. (13), 351-380.
- Çarkoğlu, A., Bary, R. (Eds) (2003). "Turkey and the European Union, Domestic Politics". Economic Integration and International Dynamics, London, Frank Cass.
- Erdoğan, B. (2006). "Compliance with EU Democratic Conditionality; Turkey and the Political Criteria of EU". Paper Submitted for ECPR-Standing Group on the European Union Third Pan-European Conference on EU Politics, 21-23 September 2006, Istanbul, Turkey.
- Featherstone, K. (2003). "Introduction: In the Name of Europe, The Politics of Europeanization". Kevin Featherstone & Claudio Radaelli (Eds.), Oxford University Press.
- Fırıncı, T. (2013). "Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu. Yayınlanmamış Doktora Tezi". Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü-Felsefe Grubu Öğretmenliği Anabilim Dalı, Ankara.
- Garcia, L. B. (2011). "European Political Elites' Discourses on the Accession of Turkey to the EU: Discussing Europe through Turkish Spectacles". European Perspectives – Journal on European Perspectives of the Western Balkans, Vol. 3, 2 (5), 53-73.
- Goodin, R. E., Tilly, C. (Eds). (2006). *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

- Gümüşay, A. (2005). ‘‘Avrupa Birliği Bütçesi ve Türkiye’nin Üyeliğinin Birlik Bütçesine Olası Etkileri’’. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Haverland, M. (2006). ‘‘Does the EU Cause Domestic Developments? Improving Case Selection in Europeanisation Research’’. *West European Politics*, 29 (1), 134–146.
- Hobden, S. (1998). *International Relations and Historical Sociology: Breaking Down Boundaries*. London & New York:Routledge.
- Jenson, J.,Merand, F. (2010). *Sociology, Institutionalism and the European Union*. *Comperative European Politics*, (8), 74-92.
- Kahraman, E. (2000). *Rethinking Turkey-European Union Relations in the light of Enlargement*, *Turkish Studies*, 1 (1), 1–20.
- Kaliber, A. (2008). *Reassessing Europeanisation as a Quest for a New Paradigm of Modernity: The Arduous Case of Turkey*, Paper presented at the annual meeting of the ISA’s 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides, Hilton San Francisco, San Francisco, CA, USA, 26 March 2008. <http://www.allacademic.com/meta/p254652_index.html>.
- Keyman, F. (2005). *Avrupa’nın Geleceği, Türkiye’nin Üyeliği*. Etkinlikler-Voyvoda Caddesi Toplantıları 2005-2006. Osmanlı Bankası Müzesi. <http://www.obmuze.com/2008/metin_1008.asp>
- Kılıç, M. (2006). *Türkiye-Avrupa Birliği Siyasi İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1951-2005)*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Kırathlı, O. S. (2008). ‘‘Path Dependency Dynamics of Turkish-EU Relations’’. Paper presented at the annual meeting of the MPSA Annual National Conference, Palmer House Hotel, Hilton, Chicago, IL, April 03, 2008.
- Kubicek, P. (2009). ‘‘The European Union, European Identity, and Political Cleavages in Turkey’’. Paper presented at the EUSA 11th Biennial International Conference.
- Lıarokapı, M. C. (2007). ‘‘The Model of Path-Dependency and the Political Analysis of the EU Policy-Process’’. *Political Perspectives*, EPTU (2) 6, 1-32.
- Moga, T. L. (2010). ‘‘Connecting the Enlargement Process with the Europeanization Theory (the Case of Turkey)’’. *CES Working Papers*, II, (1). Center for European Studies: Alexandru Ioan Cuza University of Iași.
- Nacar, M. (2008). ‘‘Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye'nin Sosyal Politikası, Özürlülerin Konumu Sorunları ve Rehabilitasyonu’’.Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü-Avrupa Birliği Anabilim Dalı, İstanbul.
- Onat, A. E. (2008). ‘‘The Role of the European Union in the Solution of the Cyprus Dispute in the Light of the United-Nations- Led Settlement Efforts’’. Unpublished Master’s Thesis. Department of International Relations. Ankara: Bilkent University.
- Önis,Z. (1999). ‘‘Turkey, Europe, and Paradoxes of Identity: Perspectives on the International Context of Democratization’’. *Mediterranean Quarterly* 10(3), 107-136.
- Önis,Z. ,Türem, U. (2002). ‘‘Entrepreneurs Democracy and Citizenship in Turkey’’. *Comparative Politics*, (35) 4, 439-456.
- Öksüz, O. (2008). ‘‘Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Resmi Söylem Karşısında Sivil Toplum Söylemi: 1990 Sonrasına Eleştirel Bakış’’. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü - Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara.
- Özcan, M. (2008). ‘‘Harmonizing Foreign Policy: Turkey’’. *the EU and the Middle East*, Ashgate, Burlington, VT.
- Özcan, S. (2010). ‘‘Historical Evolution of the Europeanization Process of Turkey’’. *Portuguese*

Journal of International Relations. Spring/Summer, 33-40.

- Özdemir, A. U. (2007). "Türkiye'de Avrupa Birliği Karşısı Düşüncenin Gelişimi- Gümrük Birliği Antlaşması Sonrası". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, G. (2011). "Avrupa Birliği Politikaları ve Türkiye'ye Etkileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi". Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, Ankara.
- Pierson, P. (1996). "The Path to European Integration: A Historical Institutional Analysis". *Comparative Political Studies*, 29(2), 123-63.
- Sarıgil, Z. (2009). "Paths are What Actors Make of Them". *Critical Policy Studies*, 3 (1), 121-140.
- Sever, Y. (2009). "Tarihsel Süreçte Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri". Yüksek Lisans Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Tamer, G. M. (2009). "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Adaylık Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü". Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü - Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Tilly, C. (2001). "Historical Sociology. International Encyclopedia of the Behavioral and Social Sciences". Amsterdam: Elsevier. Vol. 10, 6753-6757.
- Vassalo, F. (2006). "EU's Commitment to Democracy, Turkey Accepts the Challenge". Paper prepared for the Panel: Challenges of Future Enlargement, Jean Monnet Conference - Europe's Democratic Challenges – EU Solutions?, School of International Studies, University of Trento, Italy. June 30 – July 1, 2006.
- Vink, M. (2002). "What is Europeanization? And Other Questions on a New Research Agenda?". Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation, Milan: University of Bocconi.
- Visier, C. (2009). "Turkey and The European Union: The Sociology of Engaged Actors and of their Contribution to the Candidacy Issue". *European Journal of Turkish Studies*, (9), Web: <<http://ejts.revues.org/index3910.html>> (2010, 2 Kasım).
- Yıldırım, Y. (2007). "Türk Eğitim Sisteminin Avrupa Birliği Eğitim Politikalarına Uyumu". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü - Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Elazığ.
- Yıldız, T. (2008). "European Sequentialism and Path Dependancy Lessons from Turkey". Paper presented at the 49th annual convention of the International Studies Association (ISA), Mar-26-29, San Francisco.
- Yurdigül, Y. (2007). "Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Ulusal Kimlik Olgusu ve Ulusal Kimliğin Televizyon Haberlerinde Sunumu". Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü - Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.

D 10 OTURUMU

PANEL:

HUKUK

İNSANIN BEDENİ ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Yasemin IŞIKTAÇ¹

ÖZET

Yaşadığımız yüzyıl biyo-teknoloji yüzyılı olarak da isimlendirilmektedir. Birçok yeni teknik buluş tıp etiği alanındaki tartışmaların hukuk alanında yer bulmasına neden olmuştur. Biyo-teknoloji eli ile insan doğasının dönüştürülmesinden başlayarak, ilkecilik (*principalism*), özerkliğe saygı ilkesi, yarar ilkesi, zarar vermeme ilkesi ve adalet ilkeleri üzerinden oluşan tartışmaların hukukun normatif alanında gerçekleşme biçimleri üzerinde durulması bir zorunluluk halini almıştır.

Hayatın başlangıcı, kürtaj, klonlama, gen analizi ve genetik müdahale, genetik mühendislik, yaşamın patentlenmesi ile organ nakli, ötenazi ile ölümün bir hukuk kavramı olarak yeniden tanımlanmasının sosyal yaşamda ortaya çıkarttığı son derece önemli etkiler vardır.

Tüm bu başlıklarla birlikte tıbbi kaynakların dağıtımında hak ve adaletin korunması, etik kurullar ve etik kurullar ile biyo-teknolojinin hukuken düzenleme zorunlulukları üzerinde de durulmalıdır. Uluslararası hukuk açısından da Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi başta olmak üzere hukuki profilin değişen koşullar açısından uygunluğunun sosyolojik olarak da ortaya konulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Gereksinim, Hukuki Profil, Biyo-Teknoloji, Gen Analizi, Yaşamın Patentlenmesi, Adalet İlkesi, Etik Kurullar

ABSTRACT

The century in which we live in is named as century of bio-technology. Many new technical inventions have caused controversies in the field of medical ethics take place in legal field. Starting from the transformation of human nature by the hand of biotechnology, the elaboration of debates constructed upon principlism, principle of respect for autonomy, benefit principle, no harm principle and justice principle about forms of realization in law's normative field has become a necessity.

Redefinition of the inception of life, abortion, cloning, gene analysis and genetic intervention, genetic engineering, patenting life and organ transplant, euthanasia, and death as a legal concept has utmost importance that has bring out in social life.

Apart from all these issues, the protection of rights and justice in distribution of medical resources, ethical boards and ethical rules via necessities of legal regulation of bio-technology should also be elaborated. In perspective of international law, Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine being in the first place, suitability of legal profile with regards to shifting circumstances should be elaborated sociologically.

Keywords: Social Need, Legal Profile, Bio Technology, Gene Analysis, Patenting Life, Justice Principle, Ethical Rules

I. BEDEN OLARAK İNSAN

İnsanın bedeni üzerindeki haklarını öncelikle insanın ontolojik tanımı ile ilişkisi üzerinden ele almak gerekir. Tarihsel olarak ve teolojik açıklama şemalarında insan, beden ve ruh düalizmi üstünden tanımlanmaktadır. Bu klasik ayrım esas alındığında insanın bedeni ile ilişkisi fiziksel, sosyo-kültürel ve simgesel düzeyde incelenebilir. Tarihsel perspektif klasik ayrımın günümüzde de süren etkisine rağmen beden-insan ilişkisinin son derece farklı düzeylerde ele alınabileceğini göstermektedir. Makalede düşünce gelişimi açısından sadece ana hatları ile ele alınmış olan bu perspektif, insanın bedeni ile olan ilişkisine antropolojik giriş içinde kullanılmıştır.

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi, isiktac@yahoo.com

İnsanın bedeni üzerindeki hakları beden algısı ve bedeninin bir “şey” olarak nitelendirilmesini de olanaklı kılar. İşte bu olanak aynı zamanda bedeninin bir eşya, daha doğrusu mülkiyete konu olan şey ya da kişilik haklarının konusu olarak hukuksal nesneye dönüşmesini sonuçlar. Fetüs, beden parçaları, ölü beden üzerinde haklar, organ ve doku nakline ilişkin tartışmalar da bu alana dâhil edilir ve teknolojik gelişmelerin bir gereği olarak hukuksal açıdan çözülmesi gereken sorunlara dönüşür.

Beden üzerindeki hakların kişilik hakları olarak korunması günümüzdeki hukuksal profildir. Ancak kişilik hakları ve mülkiyet haklarına ilişkin koruma günümüz biyotıp gelişimleri karşısında yetersiz kalmıştır. Hukuk, bu alandaki korumayı mülkiyet ve kişilik hakkı olarak bir arada ele alıp durumun özelliklerinin örf ve adetler üstünden takdir edilmesi aracılığıyla çözüm bulmaya çalışmak yöntemine kitlenmiş görünüyor.

İnsanın bedeni ile olan ilişkisi klasik insan tanımının iki boyutta oluşu ile ilişkilidir; beden ve ruh. İnsanın bedeni ile olan ilişkisinde Platon’dan beri devam eden düalist anlayışın izlerini görebiliriz. Platon “Beden ruhun mezarıdır.” diyordu. Ama bu dünyada dolanan beden olmazsa ruhu kim yelpazeleyecek? Platon, ruh-beden karşıtlığında ruhu işaret eder ancak Antik Yunan kültürü, bedensel görünüşü ve bedeninin olanaklarını da yüceltmıştır. Yunan tanrıları aynı zamanda mükemmel insan ve estetiğinin de temsilcileridir. Güzellik hedonizmle birlikte bir hedef bir varış noktası haline gelmiştir. Antik Yunan’ın beden – ruh düalizmi yüzlerce yıl hatta günümüzde bile önemli bir metafor olarak işlev görmektedir. Bu metafor Platon eliyle ruha bir yol açma olanağına çevrilmiştir, oysa nesne olarak beden ve bedensel başarı gündelik yaşamda statü oluşturur, yani bütünsel olarak bakıldığında Antik Yunan bu düalizmi çözememiştir.

Ortaçağ’da insan – beden ilişkisi aşağılama, çilecilik ve bedensel zevklerden uzaklaşmanın yüceltildiği bir dönemdir. Bakım ve temizlik bir çeşit tanrıdan uzaklaşma ve rehabet olarak görülmüştür. Ortaçağ’a gelindiğinde, Hıristiyan öğretisinin insan vücudunun kutsallığı ve zarar vermeyi yasaklayan tutumu ironik bir şekilde kan akıtmadan vücut bütünlüğünü bozmanın dehşetli yollarını bulan engizisyon mahkemesi uygulamalarına dönüşmüştür. Rönesans bedeninin yeniden keşfidir. Logos yeniden yükselmiştir. Başta Leonardo da Vinci, Boticelli, Michaelangelo, Titian ve Raphael olmak üzere sanatçıların yaptığı eserler insan güzelliğine bir iltifattır. Güzellik aynı zamanda ruhsal iyiliğin bir işareti düzeyine de çıkarılmıştır. Sonrasında Descartes’in insanı bir makine olarak tarif eden görüşü ile onu kökten eleştiren Spinoza beden-insan ilişkisi açısından önemli dönüm noktalarıdır. Antik Yunan’da izlerini bulacağımız beden-ruh düalizminin anlam dünyamızda yarattığı çerçeveyi merkeze alarak soruna yaklaşmak doğru olacaktır. Hem teolojik gelenek hem de rasyonalizmde ruhun öncelenmesi bugünün dünyasında Descartes’in ünlü “düşünüyorum o halde varım” sözü ile bir noktaya bağlanmıştır. Rasyonel birey bedenden soyutlanır, çünkü beden edilgen ve ikincildir. Bu ontolojik kabul insana ilişkin açıklamaların merkezine yerleşmiştir. Aydınlanma çağında insanın kendi bedeni üzerindeki hakkı mülkiyet hakkıdır. Örneğin Locke bu konuyu açıkça vurgular (Locke, 1952: 17 vd). Bedenin, kol gücünün ve emeğin bir mübadele aracı olarak mülkiyete konu olması hususunu asıl Marx vurgulamıştır. Kapitalist dönem işçiyi metalaştırılır. 19. yüzyıl beden-insan ilişkisi bağlamında son derece ilginç bir yüzyıldır. Bir yanda Marx’ın insanı makinenin bir ekine çeviren kapitalist anlayışı reddeden yaklaşımı diğer yandan insanı varoluşsal sistematik içinde hayvanla aynı sınıflandırma içinde tanımlayan Darwinci tutumlar, diğer yanda ise Nietzsche’nin kişinin beden ve ruhtan oluştuğunu söylemesini çocukluk olarak değerlendiren yaklaşımı vardır. Nietzsche de *Böyle Buyurdu Zerdüşt*’da ruhu bedende olan bir şeyin adı olarak tanımlar. Nietzsche’de insanı belirleyen akıl değil bedendir, bu ilginç bir evirtmedir (Harris, 1996: 56 vd). Beden – insan ilişkisi açısından odak değiştiren bir başka önemli düşünür ise Freud’dur. Özellikle histeri ile ilgili yaptığı çalışmalarda psikolojik olguların fiziksel olgulara dönüştürülebileceğini göstermiştir. Yani beden ve akıl birdir. Akıldaki sorun çözülünce beden de yeniden düzene girebilir. Beden, toplum ilişkisi açısından Foucault çağdaş, önemli bir açılım ortaya koymuştur. Bedenin kullanımı ve beden pratikleri üzerinden toplumsal sistem analizi Foucault’nun başlıca konularındandır. Bedenin tarihsel olarak üretilmiş olan bilgi ve iktidar ilişkilerinin bir sonucu olarak tezahür ettiği tezi, çalışmalarının “bedenlerin tarihi” olarak isimlendirilmeye kadar götürülmesine olanak tanır. Öyle ki güç ilişkileri bağlamı üzerinde yaptığı soybilim analizleri bedenlerin sorgulanmasıdır. Bedenin cinsellik açısından tanımını “baskı” ya da “yasak” kavramı ile ilişkilendirmez. Ona göre beden-toplum ilişkisi iktidar kavramı ile açıklanabilir bu sonuca vardığı *Cinselliğin Tarihi* etkileyici bir örnektir (Foucault, 2010:

81 vd). Foucault'nun iktidarın soy kütüksel analizi bedenlerin sosyal olarak inşa edilmesidir. Çünkü beden ilişkilerinin tarihsel koşullarında şekillenen bir üründür. Bir başka önemli açılım Derrida'nın bedenini söylem tarafından inşa edildiği belirten yaklaşımıdır. Derrida bedenini bir metin olduğunu ve okuyucularca inşa edildiğini belirtir. Aslında bu tutumun bedeni bütünüyle özünden koparttığını, organizma oluşunu göz ardı ettiğini de bir eleştiri olarak ekleyebiliriz (Csordas, 1990: 7 vd). Bu noktadan sonrasında konuyu birkaç yönü ile birlikte ele alan teorilerin etkinlik kazandığını söyleyebiliriz, tipik örnek fenomenolojik yaklaşımlardır.

Fenomenoloji bedensel indirgemeciliğe karşıdır. İnsanların dünyaya dair algılarından söz ederken bedensellik bir perspektif verir. Beden bir olasılıklar dizinidir. Beden iki biçimde ele alınabilir: ilki objektif amaçsal beden (*körper*) diğeri ise sübjektif canlı beden (*leib*). Bu ayrımın fenomenolojik olarak bedenini nitelenmesine imkân verdiği kabul edilmektedir. Bedenin bir temsil olarak ele alınmasında yaşayan bedenini fenomenolojisinin yapılması gereği bu görüşü şekillendirilmiştir. Alman felsefi geleneği felsefi antropoloji ile bedenini kavramsallaştırılması olanaklarını değerlendirmiştir. Beden, biyolojik sabitlikler içinde materyal, kültürel değişime açık bir şey olarak tanımlanmaktadır.

Tüm bu açıklamaları bir sistematik içinde göstermek istersek beden teorilerini;

- Kökenci Ontoloji
- Naturalistik Teoriler
- Tercih Teorileri
- Söylem Teorileri
- Sosyal İnşacı Epistemoloji
- Fenomenolojik Beden Teorileri, olarak sınıflandırabiliriz (Harris, 1996: 66).²

Günümüz beden – insan ilişkisini bir milat olarak İkinci Dünya Savaşı deneyimi ile birlikte okumak gerekir. İkinci dünya savaşı ile ortaya çıkan ırkçı deneyim adeta insanın bedeni ile sınanmasıdır. Sonucu insanın insanlıktan çıkması, bir kabuğa dönüşmesidir. İnsanın kaybettiği kötü bir sınavdır bu büyük savaş. Günümüzde ise tüm bu tarihsel deneyimlerin tortusu ve tüketim toplumunun genel kabulleri insanlığı bir bedenler imparatorluğuna çevirmiştir (Csordas, 1990: 17 vd). Birçok yönden insan, tasarlanabilen plastik ve biyonik bir objeye dönüştürülebilmiştir. Kalp pili, kalça kemiği, elektronik göz ve kulak, polimer damar, yapay deri vb. uygulamalar son derece kolay ulaşılabilir olanaklara dönüşmüştür. “İnsan inşa edilebilir bir şeydir.” Gerçekten öyle midir? Biyotıp gelişmeleri nedeniyle konu tıp-hukuk ilişkisi üzerinden tartışılmaktadır.

Hukuki açıdan imkânlar ve sınırlar giderek belirginleşmektedir, örneğin canlı organizmaların kendisinin üzerinde patent tesisi kabul edilmemektedir. DNA keşfedileli elli yıllık süre geçmiştir. DNA'nın keşfinden sonra 2003 yılında İnsan Genom Projesi ile insanın gen haritasının çıkarılması içinde bulunduğumuz yüzyılın “biyo-teknoloji” çağı olarak isimlendirilmesinin en haklı gerekçelerinden birisi sayılabilir. Burada ortaya çıkan gelişmeyi salt bir bilimsel buluş olarak değil sosyal, politik ve ekonomik hatta hukuki bir etki olarak ele alıp değerlendirmek gerekir.

Biyo-teknolojik ürünler ve bunların patentlenmesi ile ilgili en yoğun çabalar ABD'de gerçekleşmiştir. Özellikle Bayh-Dole Yasası 1980 yılından itibaren bilimsel araştırma sahalarının hızla ticarileşmesine neden olmuştur. Bu gelişme ile birlikte genetik materyal bütünlüğünü ifade eden Genom terimi de yerleşik hale gelmiştir. Genom projesinin bir başka yönü de bir insanın gen haritasının çizilmesinin yanında DNA dizilimlerinin belirlenmesine imkân sağlayan SNP (*Single Nucleotide Polymorphism*) haritalarının oluşturulabilmesidir. SNP haritaları özellikle büyük ilaç firmaları için son derece stratejik öneme sahiptir.

Böylece farklı bir yönü ile yeniden insan, mülkiyete konu olan bir “şey” biçimine büründürülebilmiştir. Tarihsel olarak kölelik, insan ticareti, fuhuş, pornografi, organ kaçakçılığı vb.

² Daha farklı sınıflandırmalar yapılmakla birlikte bu çalışmada tarihsel dönüm noktaları olarak işaretlenen tutumlardan yola çıkıldığında bu sınıflandırma uygun sayılabilir.

konular da bu bağlamda ele alınabilir. Günümüzde ise hukuksal alan farklılaşmıştır, beden üzerindeki hakların Genom projesi çerçevesinde ve SNP açısından tartışıldığını söyleyebiliriz, ancak kanunun giderek karmaşıklaşması hukuksal açıdan pek çok yeni sorunun daha ortaya çıkacağını göstermektedir.

II. BEDENLİ BENLİK VE BEDENLİLEŞME

Kültür taşıyıcısı sıfatıyla beden, toplumun etkin ve önemli bir sembolüdür. Antropoloji bedenini bu yanını en fazla irdeleyen çalışma alanıdır. Çünkü farklı sosyal kültürel sistemler bedenini görünür olmasını sağladığı gibi onu “şey”leştirir. Bedeni bu biçimde algılayan teoriler edilgen beden teorileri olarak isimlendirilmiştir.³ Antropolojik bu açılımların özellikle bedenle ilişki açısından tıp alanında doğrudan yansımaları vardır (Douglas, 2005: 17 vd). Tam bu noktada acaba temel bilimsel bir çalışma alanı olan tıp insan bedenini ne şekilde algılamaktadır? Biyolojik sınıflandırmada hayvan ile bedensel benzerliğin esas alındığını, anatomik incelemede ise cinsiyetçi bir bakışla fizyolojik farklılıklara odaklanan kadın-erkek ayrımı üstünden sistematik çalışmaların yapıldığını görüyoruz (Bourdieu, 2004: 35 vd).

Bu uygulama alanı olarak tıp, bedene bilimsel bulgu sağlayan ve müdahale edilebilir bir nesne olarak bakmaktadır. Tıpkı, siyaset ve din alanında olduğu gibi tıp alanında da akıl-beden ayrımı geçerlidir. Ancak doğa genel bir perspektiften bakıldığında sosyal bilimlerin, eylem ya da faillik ilişkisini açıklayamaya yönelik teorileri farklılaşmaktadır: bu teorilerde başlangıçta bu ayrımı esas almakla birlikte bir oluş olarak yaşamın beden-akıl düalizmini aşan bir şekilde kavranması noktasına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Tam da konuyu ele alış biçimimiz açısından iki yeni interdisipliner alana işaret etmek gerekir.

Bedenin irdelenmesinde interdisipliner çalışma alanları medikal antropoloji ve medikal sosyoloji belirsizlik yaratan konuların çözümü için genel kabulleri sorgulamaktadır. Her iki alanın da önemli kavramları olarak “*embodied self* (bedenli benlik)” ve “*embodiment* (bedenleşme)” kavramlarıdır (Turner, 1992: 17-38).

Bu kavramlar aracılığı ile fenomenolojik bir tutum alınıp örneğin bedensel bütünlük veya hastalık gibi hallere ilişkin salt araçsal beden açısından bir değerlendirme yapmanın uygun olmadığını “bedenli benliğin” tüm boyutlarının dikkate alınması gereği üzerinde durulur.

Kültür bağlamında hastalık veya rahatsızlık tarifinin değişmesi bedenleşme kavramını gerektirmiştir. Bedenleşme ile acı, hastalık veya rahatsızlığın toplumsal bağlam içindeki bir duygu olarak anlaşılması sağlanmaktadır (Turner, 1992: 87). Bireyin amaçlı eyleminin anlaşılabilmesinde akli tutumu kadar bedensel hal ve duygularının anlaşılmasının da gerekli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle uzman medikal söylem bedeni anatomik cinsiyet özellikleri açısından ayırıştırır. Foucault’nun biyo-iktidar kavramı ile bedensel varoluşu yapılandıran farklı fizyolojik ve biyolojik nedensellikler ve bedenleşmiş varoluşun anlamı birlikte konumlandırılmıştır. Heteroseksüel hegemonya, tıbbi-hukuksal dispozitif, bedeni tektipleştirir, bunu zorunlu bir sınıflandırma ögesi olarak sunar ve düzenler.

Thomas Csordas geliştirdiği “bedenleşme” kavramı antropolojinin bütünsel yaklaşımı ile paraleldir. Böylece insanın hem doğası hem etkileşim aracı hem de etkileyen olarak bedeninin tarifini genişletilmiştir. Çünkü bir beden sadece doğanın bir olgusu olarak kabul edilemez. En geniş anlamda insan olmak hem acı ve hastalığı hem de yabancılaşmayı deneyimleyebilen bir beden olmaktır (Csordas, 1990: 16).

Bu sonuç bedenini antropolojik açıdan da kültürün üstüne işlediği bir hammadde olmayıp orijinal ve kökensel olarak kültür alanına katılımı da içerir. Beden kültür öncesi bir katman olarak ele

³En önemli temsilcilerinden birisi Mary Douglas’dır. Douglas toplumsal sınırların bedensel sınırlara dönüştüğünü belirtmektedir. Douglas’da beden bir temsildir. Ancak bu görüş bedeni sadece edilgen bir bütünlük olarak ele aldığı için haklı olarak eleştirilmektedir.

Bir başka önemli açılım Pierre Bourdieu’nün habitus kavramından yola çıkan yaklaşımıdır. Daha çok sınıfsal serim açısından bedenini fonksiyonuna vurgu yapan bu çalışma bireyin kültürel göstergeleri sunuş yeri olarak da bedenini önemini vurgular. Feminizm ise konuyu bambaşka bir boyuttan tartışarak kadın bedeni kavramına yönelik kültürel giydirmeleri silmeye çalışmaktadır.

alınmaz. Bedenli olmak tarihselliğe de bir göndermedir. Bu nedenle söylemsel olarak oluşan bedenler ya da antropolojide sıkça karşımıza çıkan sembolik beden analizlerinin ötesine bir beden anlayışı günümüzde merkeze alınmalıdır. Klasik beden yaklaşımlarının ruh-beden, akıl-duygu ayrımları ile yaratılan karşıtlıklar yerine bütünleştirici ve yeni bir bakış açısıyla kavranan bedenden yola çıkarak konumuzun başlığını oluşturan “İnsanın bedeni üzerinde hakları var mıdır?”, “Beden hak konusu olabilir mi?” sorularının cevaplandırılması gerekir. Bu sorular hem hukuk hem de tıbbın konusudur.

Sonuç olarak bedensel olanla – ruhsal olan ayrımı yerine kültür ve söylemin bir ürünü olan tek taraflı bakış açılarının yerine bedene dair başta fenomenoloji olmak üzere pek çok farklı paradigma bir arada değerlendirmek daha verimli olacaktır (Csordas, 1990: 31 vd). Bu beden anlayışının hukuk açısından güncel sorunlarla ilgili ne tür bir imkân sunabileceğine de bakmak gerekecektir.

III. HUKUKUN KONUSU OLARAK BEDEN

İnsanın bedeni üzerindeki hakları, tarihsel perspektif paralelinde değişecek hukukun konusu olmaya devam etmektedir. Bu başlık altında, insanın bedeni üzerindeki haklarının niteliğine geçmeden önce bu hakkın konusu olma açısından total beden üzerindeki haklar, beden parçaları, beden eklentileri, bedenden üretilen şeyler ve ölü beden üzerindeki hakların kapsamının da belirlenmesi gerekir. Bu başlıkların ayrıştırılması özellikle biyotıp alanındaki gelişmelerin burada sözü edilen başlıklar nedeniyle yeniden gözden geçirilmesine ihtiyacından kaynaklanır. Her bir ayrıştırılmış hak alanı, mülkiyet hakkı ve kişilik hakkının konusu olma açısından ele alınabilir. Mülkiyet hakkı bağlamında konu ele alındığında tartışma, eşya kavramından başlatılır. Oysa eşya, insanın dışında kalandır. İnsan, hukukun nesnesi değil, öznesidir. İnsanlar, hakkın sahibi olabilirler ancak konusu olamazlar. Şey, eşya, mal birbiri yerine kullanılan kavramlardır. Eşya kavramının unsurları olarak cismanilik, sınırların belirli olması unsuru, üzerinde hâkimiyet kurmaya elverişli olma, kişi dışılık sayılmaktadır.⁴

Eşya olma açısından beden üzerindeki hakların, bedenden bütünlüğü bozmaksızın ayrılabilir parçalar ile ölü beden, vücut atıkları ve benzeri gibi öğeler açısından pratik bir çözüm olarak halen işlevini koruduğundan söz edebiliriz. Bulunan bu çözüme rağmen yeni gelişmeler nedeniyle halen çok sayıda hukuksal sorun bulunmaktadır. Örneğin vücut atıkları veya ameliyatla çıkarılmış beden parçaları üzerinde yapılacak tıbbi araştırmaların yarattığı artı değer, araştırma yapanın fikri hakkı ile parçanın sahibinin hakları yarıştığında, hukuk soruyu nasıl cevaplandıracaktır?

Mülkiyet hakkına oranla, bugünkü insan hakları anlayışı açısından kişilik hakkı olarak beden üzerindeki hak daha öne çıkmış görünmektedir. Bu durumda, mülkiyet hakkına oranla öne çıkan kişilik hakkı ile beden üzerindeki haklar açısından ilişki kurmak gerekir. Dilbilim bakımından kişi kelimesi Latince *persona* kelimesinin karşılığıdır, *persona* tiyatrodaki aktörün oyunda taktığı maskenin de adıdır. Bu metaforik gönderme hukuksal anlamla da ilişkilendirilebilir. Bireyin hukuk sahnesinde oynadığı rol kişiliğidir. Hukuk kişisi, haklara sahip olabilen, borç altına girebilen olarak tanımlanır.

Kişi ve kişilik kavramlarının ilişkisine de bakmak gerekir. Kişilik, gerçek kişileri doğumlarından ölümlerine kadar ayrılmaz bir biçimde sahip oldukları hukuksal değerlerin bütünüdür. Kişilik kavramı kişi kavramını da kapsar. Litaratürde birbirinin yerine kullanılmakla birlikte kişilik kavramı dar anlamda değil geniş anlamda ele alınmalıdır.

Kişiler hukuku; eşitlik, özgürlük kişiliğe saygı ve kişiliğin korunması ilkelerini içerir. Özgürlük ve eşitlik insan haklarının parçası olarak uluslararası hukuk ve kamu hukukunu kurucu profilini oluşturur. Kişiliğe saygı ve kişiliğin korunması ilkesi ile kişi hem dışarıdan hem de kişinin kendisinden

⁴“Günümüzde kölelik söz konusu olmadığı için başka bir insan üzerinde de aynı hak düşünülemez. Bu sebeple insan vücudu hukuken eşya kavramının dışında sayılmaktadır.⁴ Eşya aynı zamanda sınırları belirlenmiş olandır. Bir varlığın eşya sayılabilmesi için üzerinde ayrıca hâkimiyet kurulabiliyor olması gerekir, bu özellikle maddi varlığı olan sınırları belli olma özellikleri açısından bedenün eşya oluşu ile ilgili tartışmaları güçlendirir. Üzerinde hâkimiyet kurulabilmesi özelliği biri fiili hâkimiyet diğeri de hukuki hâkimiyet olarak ayrıştırılabilecek iki başlık açısından değerlendirilir. Fiili hâkimiyet biraz olanak sorunudur. Örneğin güneşin hâkimiyeti şu anda söz konusu değil ancak ay üzerinde hâkimiyet kurulabilmiştir.” Daha detaylı bilgi için bkz. (Dursun, 2012:24-30)

gelebilecek hukuka aykırı saldırılara karşı korunur. Öyle ki bu koruma aşırı fedakârlık hallerini de engeller (CMK 23. ve 24. madde) (Helvacı, 2006: 4 vd). Konumuz açısından özellikle bu hüküm kişinin bedeni üzerindeki hakları değerlendirmede başlıca ilkedir.

Kişilik hakkının konusu, kişiliği oluşturan değerlerin tümü üzerindeki haktır. Kişilik hakkının birden fazla bir hak mı olduğu yoksa genel bir hak olarak kabulün gerekip gerekmediği hususu doktrinde tartışılmış ancak özellikle Medeni Yasanın 24. maddesinde geçen “kişilik hakkı” ifadesi de göz önünde bulundurulduğunda genel bir hak olarak kabulü baskın görüş olmuştur.

Gelişen teknoloji ve artan ihtiyaçlar göz önünde tutulduğunda nelerin kişilik hakkında dâhil olabileceği hususunun takdiri bu genel kişilik hakkı kavramının yargıç tarafından ve gerektiğinde örf ve adet hukukuna ilişkin durumu da göz önünde tutularak doldurulmalıdır. Kişilik hakkı, haklara ilişkin nitelendirmeler içinde mutlak, şahıs varlığına ve kişiye sıkı sıkıya bağlı, ölümle sona erip mirasçılara geçmeyen bir haktır; icra takibine konu olmaz, zaman aşımına uğramaz ve hak düşürücü süreye tabi değildir (Helvacı, 2006: 76 vd).

Sonuç olarak; günümüz hukuku içinde ve özel olarak insan hakları bağlamı içinde kişinin vücudu üzerindeki hakları mülkiyet hakkı ile değil, kişilik hakları ile ilgilidir ve bu kapsam içinde değerlendirilmelidir. Hukukumuz açısından Anayasanın 17. maddesinde yer alan kişinin maddi ve manevi varlığına dokunulamayacağı maddesi ise Medeni Yasamızın 23. maddesinde yer alan kişilik haklarının vazgeçilmezliği ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu düzenlemeler doğrultusunda insanın kendi vücudu, sağlığı ve özgürlüğüne yönelik saldırı, kişinin kendisi veya yabancı birisi tarafından yapılsa da hukuken korunmaz.

Kişinin temel hakkı sağlıklı yaşama hakkıdır. Yaşam hakkı kişinin fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü koruyabilmesidir. Yaşam hakkı kişilik hakkını oluşturan en temel değerdir. Anayasamızın 17. maddesinin de koruduğu budur. Yaşam hakkına herkes eşit olarak sahiptir. Bu hak üzerinde hiçbir şekilde tasarruf edilemez. Bir kişinin hayatına başkası ve hatta kendisinin de son verme hakkı yoktur. Kişinin rızası hukuka aykırılık unsurunu ortadan kaldırmaz. Tam da bu gerekçe ile Türk hukuku açısından ötenazi kabul edilemez. Hayat hakkının uzantısı vücut bütünlüğüdür. Bunun ilk korunma biçimini AİHS’de yer alan 5. maddedeki işkence yasağı ile ilişkilendirebiliriz. Anayasamızın 17. maddesinde yer alan tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişi vücudunun bütünlüğüne dokunulamaz, rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Aynı ilkenin Hasta Hakları Yönetmeliği 5. maddesi ile de desteklendiğini görüyoruz. Tıbbi zorunluluklar ve kanunlarda yazılı haller dışında rızası olmaksızın kişinin vücut bütünlüğüne ve diğer kişilik haklarına dokunulmaz; ayrıca Türk Ceza Kanunu 90. madde, insan üzerinde deney yapmayı da cezalandırmaktadır. Vücut bütünlüğü kadar psikolojik bütünlük de hukuksal koruma altındadır.

Hukuken insan bedeni, kendi bütünlüğü içinde korunduğu gibi beden parçaları üzerindeki haklar bakımından da özel olarak korunmaktadır. Vücudun parçaları üzerindeki haklar ise vücudun doğal ve yapay parçaları üzerinden ayrı ayrı değerlendirilir. Protez, peruk, saç, tırnak vb. parçalar ile kan, diş, tümör, plasenta, ameliyatla çıkarılan parçalar, sperm ve yumurtanın hukuki niteliği tartışmalıdır. Bir görüş vücuda zarar vermeksizin ayrılabilir olan şeylerin eşya sayılabileceği yönündedir. Ayrılmış olan şeyin mülkiyeti konusu ise bizim hukukumuz açısından Medeni Kanun 685. madde “Bir şeyin maliki, onun ürünlerine de malik olur” bir çerçeve oluşturmaktadır. Bedenin eşya olarak nitelendirilebilmesi durumu özellikle kişi dışılık unsuru açısından değerlendirilmelidir. Kişinin bedensel ya da manevi bütünlüğü ile bağlantı kurularak bir varlığın eşya sayılamayacağı sonucuna varılabiliyor (Helvacı, 2006: 30). Ayrıca embriyo veya vücut parçalarının eşya sayılıp sayılmayacağı hususu çok kolay cevaplandırılmamaktadır.⁵

⁵Bir şeyin eşya sayılması için ekonomik değerinin olması gerektiği konusundaki görüşler eşyayı mal ile özdeş saymakta ve malı da ihtiyaçları karşılayan tüm araçlar biçiminde genişletmektedirler. İktisat bilimi açısından mal ve hizmetlerin ihtiyaçları karşılama özelliği olan fayda belirleyici olmaktadır. Konu açısından üzerinde durulması gereken bir diğer kavram da “değer”dir. Değer; mal ve hizmetlere verilen önemdir. Değer bir şeyi elde etmek için katlanılan fedakârlık oranı ile ölçülür. Bir malın değerli olabilmesi için hem bir ihtiyacı karşılaması hem de miktarının ihtiyaçlara oranla az olması gerekir. Bir başka açıdan eşya hukuki işlemlere konu olabilen

Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi'nin biyoetik sözleşmesinin hazırlanmasına dair 1160 (1991) sayılı tavsiye kararı doğrultusunda hazırlanan "Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsanın Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi, İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi" Avrupa Konseyi'nde 4 Nisan 1997 tarihinde imzaya açılmıştır. TBMM 3 Aralık 2003 tarih ve 5013 sayılı kanun ile sözleşmenin onaylanmasını uygun bulmuştur. Böylece Anayasanın 90. maddesi uyarınca sözleşme iç hukukun parçası haline gelmiştir.

Bu sözleşme kısaca Avrupa Biyotıp Sözleşmesi (Bundan sonra ABS) olarak isimlendirilmektedir; on dört bölümden oluşmaktadır.

Temel konular olarak;

- - Rıza
- - Özel yaşam ve bilgilendirme hakkı
- - Bilimsel araştırma
- - Embriyo araştırmaları
- - İnsan genomu
- - Organ ve doku nakli
- - Ticari kazanç ve insan vücudundan alınmış parçalar üzerinde tasarruftur.

Başlıklar aynı zamanda hangi konularda en fazla sorun olduğuna da işaret etmektedir. Belirlenen bu konularla ilgili olarak sözleşme yol gösterici ilkeler olarak;

- - İnsan önceliği
- - Sağlık hizmetlerinden adil şekilde yararlanma
- - Mesleki standartlar benimsediğini belirtmiştir.

Sözleşmenin temel amacı 1. madde içinde insan onuru ile insan kimliğinin korunması ve ayırım gözetmeksizin herkesin vücut bütünlüğü ile diğer temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasıdır. Biyotıp uygulamaları bu ilkeye uygun olmak zorundadır.

İnsan önceliğinden, insanın menfaat ve refahının bilim veya toplumun menfaatlerinden üstün tutulacağı (ABS 2. madde) sağlık hizmetlerinden adil biçimde yararlanmada, sağlığa duyulan ihtiyaç ve kaynakların göz önünde tutulacağı (ABS 3. Madde) düzenlenmiştir. Bu ilkenin anlaşılması açısından sağlık hizmetinin ne olduğu da tanımlanmalıdır. Sağlık hizmeti; sağlık ile ilgili iş görme ya da hastalık veya sakatlığın olmaması ve beden, ruhen, sosyal yönden tam bir iyilik halinin sağlanması amacıyla yapılan işlemlerdir. Sağlık sadece hastalık ve maluliyetin yokluğu olmayıp beden, ruhen ve sosyal bakımdan tam bir iyilik halidir.⁶

ABS'nin 28. maddesi "Kamuya Açık Tartışma" başlığını taşımaktadır ve yukarıda verdiğimiz sağlık hizmeti tanımı da göz önünde tutularak ele alındığında şu sonuçlar önemlidir: Maddede, "Bu sözleşmenin tarafları, biyoloji ve tıp alanının gelişmelerin doğurduğu temel sorunların, özellikle ilgili tıbbi sosyal, ekonomik, ahlaki ve hukuki yargılamaların ışığında, uygun şekilde kamusal tartışmaya konu olmasını ve bunların muhtemel uygulamalarının, uygun istişarelere konu olmasını sağlayacaklardır" ifadesi ile açıkça kamuoyu bilgilendirme ve sınırlar açısından geniş katılımli tartışmalara duyulan ihtiyaca işaret etmektedir.

varlıkların adıdır. Eşya kavramı zamana göre değişir ancak yine de nelerin eşya sayılabileceği hususu toplumların hukuk düzenlerine kalmıştır. Tüm gerekçeler bir yana eşya kavramının hukuksal bir kavram olduğu tartışmasızdır. Ayrıca zaman içinde eşya kavramının genişlemekte olduğu da bir gerçektir.

⁶ Aynı husus Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun'un 2. maddesinde de yer almaktadır. Ayrıca bkz. (Bayraktar, 1972: 17 vd).

Bu uygulama tıbbi meslek kuralları açısından da sınırlamaya tabidir; ABS 4. madde “Araştırma dâhil, sağlık alanında herhangi bir müdahalenin, ilgili mesleki yükümlülükler ve standartlara uygun olarak yapılması gerekir.” Tartışmalarda ana eksenin kabul edilen hukuki standartları esas alan ancak kişi hakları bakımından daha ileriye götürücü bir uygulama için zemin kurulması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Çünkü insan bedeni üzerindeki hakları açısından da ABS temel düzenlemedir. Sözleşmenin rızaya ilişkin 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 22. maddeleri özellikle “aydınlatılmış hastanın rızası”nı düzenler. Bu uluslararası düzenlemenin bizim iç hukukumuz açısından bir uyum sorunu yaratmadığını görmekteyiz.

Örneğin Türk hukukunda 1219 sayılı Tababet Şuabatı Sanatların Tarzı İcrası Hakkında Kanununun 70. maddesi ile de hastanın rızasının alınmaması suç olarak tanımlanmıştır (Kataoğlu, 2006: 170-171). Ayrıca sözleşmenin 5. maddesindeki düzenlemeye paralel olarak ilgili kişinin rızasını her zaman geri alınabileceğini de hükme bağlamıştır.

Ayrıca Medeni Kanunu’nun 23. maddesinde 1990 yılında yapılan değişiklik eklenen fıkrasına göre; “İnsan kökenli biyolojik maddelerin alınması, aşılması ve nakli vericinin yazılı rızası ile mümkündür. Ancak biyolojik madde verme borcu altına girmiş olandan edimini yerine getirmesi istenemez, maddi ve manevi tazminat isteminde bulunamaz.

Medeni Kanununun 24. Maddesinde kişilik haklarına yönelik her saldırının hukuka aykırı sayılacağı ilkesini vurgulandıktan sonra, 2. fıkrada 1988 ve 2001 tarihinde değiştirilmiştir. Buna göre kişilik haklarına yönelik saldırı üç halde hukuka uygun sayılabilir:

- 1 – Kişilik hakkı zedelenen kimsenin rızası
- 2 – Daha üstün nitelikte özel veya kamusal yarar
- 3 - Kanunun verdiği yetkinin kullanılması

Kişinin sağlığı ve beden bütünlüğü üzerindeki hakları, mutlak ve sınırsız bir hak değildir. Kişinin rızası, kişilik hakkından bütünüyle vazgeçmesi veya devredebilmesi ya da aşırı sınırlamaya yol açmaz. Örneğin estetik operasyonlar açısından kişinin rızası kimliğin değiştirilmesine, farklılaşmaya yol açabilecek biçimde kullanımlar açısından tartışılmıştır. Bu tür operasyonlarda kriter yapılan değişikliğin kişinin beden ve ruh sağlığına bir katkı sayılıp sayılmayacağı üzerinden tartışılmaktadır. Aynı şekilde organ ve dokuların para ile alınıp satılması hususu da kanun, genel ahlak ve adaba ve kamu düzenine aykırıdır. Aynı şekilde cinsiyet değiştirme ameliyatlarında bu açıdan tartışılmaktadır.

Bu tür tartışmalı konularda müdahalenin “tedavi amacı” ile yapılmış olması temel gerekçelerden birisidir. Günümüzde bu gerekçenin “üstün amaç” şekline dönüşmüş ve özel ya da kamu yararı düşüncesi ile yapılan tıbbi müdahale hukuka uygun kabul edilebilmektedir.

Ayrıca rızanın kapsamı konusu da kişinin bedeni üzerindeki hakları açısından değerlendirilmelidir. Rıza hangi konuya ilişkin ise, doktorun müdahalesi de bu konuda gerçekleştirilmelidir. Hasta Hakları Yönetmeliği 31. madde rızanın tıbbi müdahalenin gerektirdiği tıbbi işlemleri kapsadığını belirtmiştir. Rıza, tıbbi müdahaleden önce alınacaktır. Bazen rızaya ek özel korumalar da oluşturulmuştur. Örneğin Hasta Hakları Yönetmeliği deneme, araştırma ve eğitim amaçlı tıbbi müdahaleye konu edilmesi için kendi rızası yanında Sağlık Bakanlığı’nın onayı da aranacaktır.

Ayrıca gönüllü olarak tedaviyi kabul eden kişinin rızası ortaya çıkacak tıbbi uygulamalarla ilgili yasal düzenlemeler ile korunan sınırın aşılması halleri araştırma personelinin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz (HHY 32. madde).

Hasta Hakları Yönetmeliği 36. madde ile de bir ilaç veya tenkibinin üretimi veya satışı için gerekli izin ve ruhsat alınmış olsa dahi sadece araştırma amaçlı olarak hasta üzerinde kullanılması halleri de özel olarak düzenlenmiştir. Bu durumda ancak hastanın izni ile alınabilir ayrıca 1993 tarih ve 21480 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan İlaç ve Tıbbi Müstahzar Araştırmaları Hakkında Yönetmeliğinde konuya ilişkin birçok detaylı koruyucu hüküm yer almaktadır.

İnsanın bedeni üzerindeki hakları organ ve dokularının bağışı, alınması nakli konuları açısından da tartışılır. 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun ve

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu konuyu düzenlemektedir. Her iki yasa açısından da canlı ve ölüden organ ve doku nakli ayrımı yapılmaktadır. Organ ve doku nakli tıbbi müdahaledir ve bu çerçevede yürütülmelidir.

İnsanın bedeni üzerindeki hakları konusunu bir başka açıdan daha tartışabiliriz. Özellikle teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan gen analizleri ve kişinin DNA yapısına ilişkin bilgilerin bir iktisadi değere haiz olması ile bu bilgilerin korunması hususlarının kişilik hakları açısından tartışmalıdır.

Teknolojik gelişme gen bankası uygulamaları, verilerin korunması ve veri madenciliği (*datamining*) kavramları açısından tartışılmaktadır. Verilerin korunmasın şu hususa dikkat etmek gerekir. Veri korunmasından verinin ilişkili olduğu kişinin “kişilik haklarının korunması” anlaşılmalıdır (Yıldırım, 2007: 383). Buradaki korunma anayasal bağlamda “bilişimsel geleceğini bizzat belirleme hakkı” olarak tanımlanmaktadır. Kişilik haklarının para ile ölçülemeyeceği fikri değişmiştir. Alman Anayasa Mahkemesi’nin bir kararında kişiliğin, serbestçe tasarruf edebilmesine, depolayabilmesine, dağıtması ve yaymasına bağlı olduğu değerlendirmesini yapmaktadır (Yıldırım, 2007: 384). Bu değerlendirme mülkiyet hakkı ile bağlantısı koparılmış olan kişi hakları alanının yeni baştan değerlendirilmesi anlamına gelebilir.

Gen analizi yapımı tıbbi bir müdahale sayıldığı için bu müdahalenin yapılması için kişinin aydınlatılmış rızasının alınması gerekir.

Yukarıdaki görüşten farklı olarak vücuttan ayrılabilen parça olarak değerlendirilen “gen”in sahipsiz eşya statüsünde değerlendirildiği görüşler ile işlevsel bağı esas olan iki ayrı görüş vardır. Örnek olarak vücuttan kopan parçalar, kişiye kendi kanının verilmesi, deri, kemik ve doku nakli parçaları, yumurta ve sperm vb. şeyler işlevsel bağlılığını sürdürür.

Çözüm için hem mülkiyet hem de kişilik hakları kapsamında konuyu ele alan yeni ve karma bir yaklaşım daha vardır. Bu görüş ana argüman olarak teamüller ve yerleşik anlayış üzerinde durmaktadır. Yani vücuttan ayrılan parça hem eşya hem de kişilik haklarına konu olabilecektir. Saç, diş vb. şeylerle vücuttan alınan böbreğin hukuki statüsü böylece ayrıştırılabilecektir. Örneğin berberde saçını kestiren talep etmiyor ise teamül, onların berber tarafından değerlendirilebileceğidir (Dursun, 2012: 140 vd). Günümüzde vücuda yapısal bir zarar vermeksizin alınabilen parçalar için daha serbest bir alan söz konusu iken vücut bütünlüğünü bozucu transplantasyonlar için halen pek çok hukuksal kaydın tutulduğu ve ticarete konu olma hususlarının yasaklı olduğunu da tespit ediyoruz.

Bu görüşün bir başka önemli avantajı da, beden parçaları üzerinde giderek artan biyotıp uygulamalarına olanak sağlamada yaratacağı kolaylıktır. Ayrıca hem mülkiyet hem de kişilik hakkına ilişkin korumaların vücut parçaları ile ilgili olarak kullanılması imkânı sağlanır. Ancak vücuttan ayrılan parça daha sonra başka birisine veya kişiye yeniden nakledilecekse ilgili parçanın eşya niteliğini kazanmadığını kabul etmek gerekir. Parçanın kullanım amacı nitelendirmede önem taşır.

Vücut parçalarının da tıpkı vücut bütünü gibi kişilik hakları kapsamında değerlendiren görüş, eşya sayılma hususunu reddetmektedir. Ancak bu görüş ortaya çıkabilecek çok sayıda hukuki belirsizliğin çözülebilmesi ile ilgili bir çözüm de sunamamaktadır. Türkiye’de genel olarak bu görüş kabul edilmektedir.

Vücut bütünlüğünün bozulması açısından organ ve doku nakli teknolojik gelişmeler göz önünde tutulduğunda önemli ve tartışmalı bir alandır. Organ ve doku nakli kişiye sağlık kazandırmak için “üstün bir amaç uğruna” yapılabilir. Yasa işlemin amacını açık ve tartışmasız bir biçimde belirlemiştir. 2238 sayılı Organ Nakli Yasası (ONY); Tedavi, teşhis ve bilimsel amaçla organ ve doku alınması saklanması, aşılmasını vb. hususları düzenlemiştir. Buna göre;

Ana ilke bedel veya başkaca bir çıkar karşılığı organ ve doku alınması ve satılmasını yasaklı olduğudur (ONY 3. madde). Organ ve doku alınmasına ilişkin reklam yapmak yasaktır. Eğer organ ve dokusu alınacak kişinin hayatı için bir tehlike varsa bu tıbbi işlem yapılmaz. Organ veya doku verecek kişinin 18 yaşını doldurmuş olması ve ayırt etme gücü sahibi olması da gerekir. Yani akıl hastası, zekâ geriliği olanlardan ve çocuklardan organ ve doku alınmaz. Eğer organ veya doku ölüden alınacak ise sağlığında izin vermiş olması veya yakınlarınca bu tür bir işlemin yapılabileceği hususunun yazılı

olarak beyan edilmesi gerekir. Bu kuralın istisnası afet halleri veya trafik kazalarıdır. Bu olağanüstü hallerde izin aranmaksızın kişinin organları alınabilir.

Alınan parçaların o bireyin isteğine aykırı olarak kullanılması kişilik hakkı ihlali doğurur. Sadece eşya hukuku kurallarıyla, tek yönlü bir koruma yeterli değildir (Cain, 2000: 474).

Konunun hukuksal açıdan tartışıldığı 1988 tarihli Amerikan hukuk yargılamasına yansıyan ünlü *Moore v. Regents of University California* davası üzerinde durabiliriz⁷. Dalak ameliyatı yapılan Moore iyileştikten sonra uzun süre kontrol amacı ile hastaneye çağrılır. Bu sürecin çok uzadığını düşünerek doku örneklerinin akıbetini sorguladığında kendi tedavisini yapan Dr. Golde'nin doku üzerinde yaptığı araştırmanın bir hücre dizini (*cellline*) haline getirilerek patentlenmek üzere yüksek ücretle bir ilaç firmasına satmış olduğunu öğrenir. Bu bilgi üzerine kan ve doku parçalarının mülkiyetinin kendisine ait olduğu iddiası ile dava açar.

Amerikan mahkemesi dokularla ilgili mülkiyet hakkının hastanede olduğu yönünde bir karar vermiştir. Çünkü hücre dizini ile ilgili teknik çalışma hastane olanakları ile ve akademik çalışma ile gerçekleştirilmiştir. Mahkeme gerekçesini sözleşme hukukuna aykırılık açısından değerlendirerek bu husustaki aykırılığı tazminat konusu yapmıştır. Doktor ile hasta arasındaki tedavi dolayısı ile oluşturulan sözleşmeye aykırı olarak yapılan araştırmanın hastaya söylenmemesi ancak bir tazminat konusu yapılabilir.

Kararın hukuksal dayanağı ise vücuttan ayrılan parçaların eşya niteliğinde olduğudur. Hasta, mülkiyet hakkına ilişkin saklı hakkını hastaneye devredilebilir (Ayan, 1991: 49 vd). Dokunun kendisi değil doku üzerinden bilimsel araştırma ile oluşturulan dizin mali açıdan kıymetlidir. Bu nedenle hekimin ürettiği formül üzerindeki hakkı da göz ardı edilemez.

Konunun bir başka tartışılma biçimi ise genetik verilerle ilgilidir. Genetik verilerin önemi biyotıp gelişmeleri nedeniyle son derece güncel bir hale gelmesidir. Genetik verilerle ilgili tartışma için hukuki açıdan yukarıda değindiğimiz Moore davası iyi bir örnektir. Bu olayda; kişilik hakları mülkiyet hakkı ve fikri mülkiyet hakları yarışması ortaya çıkmaktadır. Genetik veriler ve embriyoya ilişkin sorunlar da benzer özellikler göstermektedir. Embriyonun hakları mülkiyet yani eşya oluşu üzerinden yapılamaz, nihayetinde bir hak sahipliği söz konusu olmasa da embriyo bir insan modelidir. Anne ve babanın embriyo ile olan ilişkisini kişilik hakkı kapsamında ele alabiliriz. Ancak kişi olmaya ilişkin yasal koşullar “tam ve sağlam doğma” koşulu ile ilgilidir. Bu durumda embriyo olsa olsa “kişi aday” sıfatındadır (Dursun, 2012: 155 vd). Çünkü anne rahmine düşüldüğü andan başlayacak süreç tam ve sağlam doğma koşuluna bağlanmıştır. Bu durumda embriyonun sperm ve yumurta olarak birleştiği an (tüpte veya başka usulde) kişi adaylığını başlatır. Embriyonun dondurularak saklanması, ticari amaçla kullanılması, çocuk sahibi olma amacı dışında örneğin tıbbi araştırmalar için kullanılmasına ilişkin sorunlar da hukuksal açıdan önem taşımaktadır.⁸ Kural olarak embriyonun geleceğini belirtme hakkı eşlerindir. Bu belirlenim de embriyonun kişilik hakları çerçevesinde korunduğunu göstermektedir. Embriyo, cenin, cenin parçaları ve kök hücre vücuttan ayrılmış organlardan farklıdır. Çünkü embriyo vücut bulabilir bir bütünlüktür. Ceninden alınan kök hücreler biyomedikal uygulamalar açısından ufuk açıdır, bunların tıbbi araştırmaya konu olması hususundaki aşırı tutuculuk insanlığın geleceği açısından zorluk da doğurabilir.

Şimdiye kadarki açıklamalar beden, beden parçaları ve nihayetinde embriyoya ilişkin konular açısından beden üzerindeki hakların ele alınmasıdır. Acaba aynı tartışmaları ölmüş beden açısından yaptığımızda ne tür hukuksal problemlerle karşılaşabiliriz? Cesedin hukuki niteliği de eşya sayılıp sayılmayacağı üzerinden tartışılmaktadır. Ölüm ile kişilik sona erdiği için kişilik hakları açısından konunun değerlendirilmesi güçtür. Bu tartışmanın önemli bir noktası da “ölüm anı” kavramıdır. Özellikle organ nakli ve tıbbi müdahale açısından ölüm anı da önem taşımaktadır. Türk hukuku açısından hukuki çerçeve 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun'dur. Yasa, tıbbi ölüm halinden 11. maddede “bilimin ülkede ulaştığı düzeydeki kuralları ve

⁷ 249 Cal Rptr. 494 (Court of Appeals; 1990, 271 Cal Rptr 146. (California Supreme Court), Kararın değerlendirilmesi ile ilgili bkz. (Harris, 1996:78vd).

⁸ Konunun hukuki çerçevesi Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Yönetmeliğidir (son hali 11 Ocak 1998 değişikliğidir Resmi Gazete 23227)

yöntemleri uygulanması”nda bahsetmektedir. Hukuksal açıdan biyolojik ölüm ve beyin ölümü arasında bir ayrım gözetilmektedir. Tıbbi açıdan geri dönüşümün olmadığı nokta beyin ölümüdür.

Cesedin bir insandan arta kalan oluşundan hareket eden kişilik bakiyesi teorisi cesedin hukuki niteliğini yasal düzenlemelerle de desteklemektedir. Mezara saldırının, cesede yapılacak muamelelerin hukuki düzenlemeye konu olmasını bu hususa bağlamaktadır. Bir diğer görüş ise cesedi kendisine has bir varlık olarak sayan görüştür. Bu görüş özellikle yakınlarının cesetle ilişkisi üzerinden hukuki değerlendirme yapmaktadır.

Türk hukuku açısından ölünün yakınlarının ceset üzerinde sınırlı tasarruf hakkı vardır. 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması Saklanması ve Nakli Hakkında Kanun’un 14. Madde özel bir düzenleme ile kaza, doğal afetler sonucu ölenlerin yanında herhangi bir yakını yoksa doku ve organları alınabiliyorsa rıza aranmaksızın organ veya dokuları nakledilebilir. Bu düzenlemenin gerekçesi tıbbi zorunluluk ve ivedilik halleridir. Yasanın düzenlemesi kural olarak kişinin ölmeden önceki beyanları veya yakınlarının iznini öncelemektir. Yasa 15. madde ile de ceset parçaları üzerindeki her türlü tasarrufun ahlaka, kamu düzenine, kanunun emredici hükümlerine ve kişilik haklarına aykırı bir biçimde işlem yapılamayacağıdır. Ceset üzerinde ölenin yakınlarının mülkiyete benzer mutlak bir hakları olduğu kabul edilir. Örf ve adetlerde bunların bulunmadığı durumlarda hâkim, ceset üzerindeki hakkın içeriğini belirler.

Diğer yandan ölen kimsenin vücut parçaları üzerinde ölüm sonrası tasarruf durumu daha belirsizdir. Ölenin vasiyet aracılığı ile bedeni üzerindeki tasarrufu imkân dâhilindedir veya yetkilendirdiği kişiler bu imkânı kullanabilir.

Bazen de ölü beden, eşya olarak değerlendirilmektedir (Ataay, 1996: 25 vd). Örneğin Mısır mumyalarının veya eski mumyaların ticarete konu olabilmemesi bu açıdan ele alınabilir. Ancak ölü beden ve parçaları hususundaki hukuksal tartışmaların daha çok yerel hukuklar ve örf ve adet hukuku çerçevesinde değerlendirilmekte olduğunu da ekleyelim.

Bir başka husus ise anatomi bilgisi açısından tıp fakültelerinin ihtiyaç duyduğu ölü bedenlerle ilgilidir. Bu tür bedenler de daha çok kimsesiz olanlardan temin edilmektedir. Bunun istisnası kişinin yaşarken bu tür incelemeler için cesedini tıp fakültelerine veya tıbbi araştırma enstitülerine bağışlamasıdır. Bu tür irade açıklamaları da kişilik hakkı çerçevesinde ele alınır (Ataay, 1996: 26 vd).

Sonuç olarak kişinin bedeni üzerindeki hakları konusu bedenin tümü ile ilgili haklar açısından tedavi amaçlı yapılan müdahalelerde “açık rıza” ilkesi çerçevesi ile sınırlı tutulmuştur. Uluslararası belgeler ile iş hukuk uygulamaları açısından bir paralellik vardır. Koruma genel anlamda “kişilik hakları” çerçevesinde ele alınan özüne dokunulamaz haklar kategorisi içindedir. Bedenin parçaları üzerindeki haklar da vücuda zarar vermeksizin ayrılabilen veya tıbbi müdahaleyi zorunlu kılan parçalar ayrımı üzerinden değerlendirilmektedir. Genetik ve embriyoya ilişkin hususların da bu paragrafta ele alınan konu ile paralelliği açıktır.

Ceset üstünde haklar ise artık açıkça bir kişilik hakkından bahsedilemeyeceği için kişinin yaşarken yaptığı irade beyanları veya yasada sayılan yakınlarının tasarrufları çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Konunun sosyoloji kongresi çerçevesinde ele alınma sebepleri burada tartışılan pek çok hukuksal konunun değişen yaşam koşulları nedeniyle düzenleme esaslarında yaşanan büyük farklılaşmaya işaret etmek içindir.

Araştırmanın başında işaret etmiş olduğumuz antropolojik girişte ipuçlarını bulabileceğimiz beden-ruh farklılaşması günümüzde artık klasik ayrımdan farklı olarak “bedenleşme” ve “bedenli benlik” nitelendirmeleri üzerinden okunmaktadır. Bu farklılaşma hukukun klasik anlamda koruma alanı içine almış olduğu “kişilik hakları çerçevesinde koruma”nın yetersizliğinin açık ifadesini oluşturmaktadır.

Tarihsel olarak mülkiyet hakkı üzerinden değerlendirilen kişinin bedeni üzerindeki hakları modern zamanlarda kişilik hakları koruması altında şekillenmişken değişen biyotıp beden, beden parçaları, embriyo ve ölü beden üzerindeki hakların yeni bir hukuksal refleksle korunmasını gerekli kılmaktadır.

Hukukun, mülkiyet hakkı, kişilik hakkı ve mülkiyet hakkı konusundaki çeşitli hükümlerle korumaya çalıştığı “kişinin bedeni üzerindeki hakları” konusu gelişen teknoloji ile birlikte giderek genişleyerek ve yeni düzenlemeleri talep edecek bir alan olmaya aday gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Ataay, A. (1996). “Vücut (Beden) ve Ceset Üzerindeki Hak”, *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi*, No: 20, s.25-28.
- Ayan, M. (1991). *Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk*, Ankara: Kazancı Yayınları.
- Bayraktar, K. (1972). *Hekimin Tedavi Nedeniyle Cezai Sorumluluğu*, İstanbul: Sermet Matbaası.
- Bourdieu, P. (2004). *Pratik Nedenler* çev. Hülya Tanrıöven, İstanbul: Hil Yayınları.
- Cain, A. S. P. (2000). “Property Rights in Human Biological Materials: Studies in Species Production and Biomedical Technology”, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, Cilt: 17, No: 2.
- Csordas, T. J. (1990). “Embodiment as a Paradigm for Anthropology”, *Ethos*, Cilt: 18, No: 1, s.5-47.
- Douglas, M. (2005). *Saflık ve Tehlike*, çev. Z. Ayhan, Ankara: Metis Yayınları.
- Dursun, S. A. (2012). *Eşya Kavramı*, İstanbul, On İki Levya Yayıncılık.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Tanrıöven, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Helvacı, S. (2006). *Gerçek Kişiler*, İstanbul: Arıkan Basım Evi.
- Harris, J. W. (1996). “Who Owns My Body”, *Oxford Journal of Legal Studies*, Cilt: 16, No: 1, s.55-84.
- Kataoğlu, T. (2006). “Türk Hukukunun Bir Parçası Olarak Avrupa Konseyi İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi”, *AÜHFD*, Cilt: 55, No: 1, s.157-193.
- Locke, J. (1952). *Second Treatise of Government*, New York: Liberal Art Press.
- Turner, B. (1992). *Regulating Bodies: Essays in Medical Sociology*, London: Routledge.
- Yıldırım, M. F. (2007). “Gen Analizleri ve Kişilik Haklarının Korunması”, *EÜHFD*, Cilt: 11, No: 3-4, s.383-402.

İNSAN HAKLARI BAKIMINDAN YENİ TÜRK CEZA KANUNUNDA DEĞİŞEN SUÇ SİSTEMATIĞI¹

Seren DİKEL²

ÖZET

Suç ve cezanın olmadığı bir toplum düşünülemez. Suç toplumun gerçeğidir. Neyin suç olduğu kanunlar aracılığıyla “hukuk” tarafından belirlenir. Hukuk düzeni, suç karşısında diğer toplumsal kontrol araçlarından sonra en son çare olarak cezaya başvurur. Toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde devamının sağlanabilmesi için devletten suçun soruşturulma, yargılanma ve cezanın infazı aşamalarında “adaleti” gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Bunun nedeni bütün bu aşamalarda, insan hak ve özgürlüklerine zorunlu olarak bir müdahalenin söz konusu olmasıdır. Bu müdahaleler keyfi olamaz. Suç ve cezalar, belirli bir sistemle düzenlenirler. Suçları sistematik bir şekilde sınıflandırmayı amaçlayan bir kanundan suçların hukuki konusunu temel alarak normun yorumlanmasını sağlaması beklenmektedir.

Bu çalışmada yeni Türk Ceza Kanununun eski Türk Ceza Kanunuyla karşılaştırılarak suç sistematüğini meydana getiren suçlar ve gerekçeleri incelenip konu bağlamında yeni Türk Ceza Kanununda değışen suç sistematüğünün kanunun hedefindeki özellikle kişi hak ve özgürlüklerindeki değışime ne şekilde etki ettiğinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın odak noktası, ceza hukukunun temel görevi olarak suç sistematüğüyle suç ve cezanın esaslarının insan hakları bağlamında belirlenip ilan edilmesini sağlama yöntemlerinin analizidir. Bu makale suç politikasını temsil edecek şekilde kanunlarda belirli bir sistemle düzenlenen Eski ve Yeni Türk Ceza Kanununun suç sistematüklerini incelemektedir.

Anahtar sözcükler: Suç sistematüğü, suç politikası, TCK.

ABSTRACT

It's impossible to imagine a society without crime and punishment. Crime is a reality of the society. “Jurisprudence” determines what is a crime in terms of laws. Legal system appeals to punishment as a final corrective choice after depleting all other social control means against crime. It's expected that the State will fulfill “the justice” through all the phases of investigation, trial and enforcement of the retribution in order to secure the perpetuity of the social order in a reliable manner. This is crucial because an unavoidable intervention to human rights and freedom is required during all these phases. The so-called interventions may not be arbitrary. Crime and punishment are organized according to a specific system. It's expected that a law whose purpose is the systematic classification of crime, should construe the norm by taking the legal aspect of the crime as basis.

In this paper, the New Turkish Penal Law has been compared to the Old Turkish Penal Law, analysing offenses that constitute the crime systematic and their justifications, as well as the effect of the New Turkish Penal Law with its altered crime systematic on the personal rights and freedom, which are the main aim of the changes. The focus of the study is the analysis of the methods aiming to establish and proclaim guidelines about crime and punishment as well as crime systematic as the main duty of the penal law within the context of human rights. The article examines crime systematics of

¹765 sayılı TCK'na hâkim olan düşünce Tabii hukuk düşüncesidir. Dolayısıyla, suçların tasnifi suçun hukuki konusu düşüncesine göre belirlenmiştir. 1930 İtalyan Ceza Kanununun etkisinde kalmakla beraber döneminde “fert devlet içindir” düşüncesine sadık kalmayan 765 sayılı TCK “devlet fert içindir” düşüncesiyle “hürriyet aleyhine işlenen cürümler” kategorisine yer vermiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra giderek karmaşıklaşan toplumsal yapılar ve insan haklarının üstün bir değer olarak kabulü ve teknolojik gelişmeler 765 sayılı TCK'da köklü değışikler yapılması gereğini doğurmuştur. Yeni toplumsal gelişmelere karşı yetersiz kalmasından dolayı kanun, yürürlükten kalkıncaya kadar çeşitli değışikliklere uğramış, hukuki konusu göz ardı edilerek yeni suç kategorileri eklenmiştir. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun ilk maddesinde belirlenen amacı, kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzenini ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak ve suç işlenmesini önlemektedir.

²Arş.Gör.; Çukurova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı.

the Old and New Turkish Penal Laws, which have been organized according to a specific legal system in a way to represent the crime policy.

Keywords: *Crime systematic, crime policy, Turkish Penal Law.*

GİRİŞ

Suçun olmadığı bir toplum düşüncesi ütopyiktir. Dolayısıyla, suç ve ceza toplumun gerçeği ve *insanın yazgısıdır* (Hafizoğulları ve Özen, 2012: ix). Hukuka aykırı bir fiilin suç haline gelmesinin temelinde suçun hukuki konusu, ihlal edilen toplumsal ya da beşeri bir varlık alanının bulunması gerekmektedir. Suçun bir ihlal fiili olmasından hareketle, suç hukuki bir değer veya menfaati ihlal etmektedir (Hafizoğulları ve Güngör, 2007: 22). Dolayısıyla, suçla ihlal edilen, ceza ile korunarak hukukilik kazanan beşeri değer veya menfaat, suçun hukuki konusunu oluşturmaktadır (Hafizoğulları ve Güngör, 2007: 23). Suç, hukuk düzeninin en son çare olarak ceza ile koruduğu hukuki değerlerin ihlal edilmesidir ve ceza ile misilleme sağlanmış olur (Dannecker, 2006a: 358). Ancak, burada her toplumsal değer değil ancak Anayasa ile hukuki değer ve menfaat niteliği kazanmış olan koruma altına alınan toplumsal-beşeri değerlerin suç sayılarak cezalandırılması söz konusudur (Hafizoğulları ve Güngör, 2007: 22). Buradaki amaç kişisel yararı korumak olduğu kadar sosyal düzenin devamını da sağlamaktır. Hukuku gerçekleştirmede genel amacın kamu yararının sağlanması olduğu noktasından hareketle, devlet suçu ve suçluyu cezalandırarak kamu yararını telafi etmiş olur. Toplumsal düzenin devamı için devletten suçların önlenmesi, işlendiğinde soruşturulması, sanıkların adil bir şekilde yargılanması ve suçlu bulunarak mahkûm edilenlerin cezasının infazı beklenmektedir (Sözüer, 2013:7). Bütün bu aşamalarda ise, insan hak ve özgürlüklerine zorunlu olarak bir müdahale söz konusudur (Sözüer, 2013:7). Ancak, tarihi gelişim ve insanlığın kazanımları sonucunda kanun koyucunun gelişi güzel her hangi bir davranışı suç haline getiremeyeceği sonucu bugün ulaşılan hukuk devletinin başlıca niteliğidir. Devlet, keyfi cezalandırma yapamaz. Kanunilik ilkesi gereği kanunsuz suç ve ceza olamayacağı için özgürlükleri yakından etkileyen ceza hukukuna ilişkin suçun ve cezalandırılmanın esaslarının insan hakları bağlamında belirlenip ilan edilmesi gerekir.

Genelde hukuk normları ve özelde ceza hukuku normları bazı ihtiyaçlara göre inşa edilir. Toplumsal ihtiyaçların giderilmesi de hukukun başlıca boyutlarından biridir ve bu ihtiyaçların çağdaş dünyada insan hakları perspektifine aykırı olmaması gerekmektedir. Toplumların üst yapısını oluşturan hukukun toplumsal ihtiyaçlar doğrultusuna değişimi gerekmektedir. Dolayısıyla, hukukun koruduğu toplumsal değerler de mutlak değişmez bir yapı sergilemezler, toplumun evrimiyle birlikte değişir ve şekillenirler (Hafizoğulları ve Güngör, 2007:25).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi hukuki değerlerin kaynağı öncelikle anayasadır. Ancak, ceza hukuku anayasa hukukunun *uygulaması*, ceza muhakemesi ise anayasanın *sismografi* olma nitelikleri açısından hukuki değerlerin korunması ve düzenin sağlanmasında çok önemlidirler (Sözüer, 2013: 8). Türk Ceza Kanununun amacı; kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için ceza sorumluluğunun temel esasları, suçlar, ceza ve güvenlik tedbirleri kanunda, normatif bir çerçeve şeklinde düzenlenmiştir. Öte yandan, muhakeme süreci neticesinde hükmedilen ceza hukuku yaptırımları yanında soruşturma ve kovuşturma sürecindeki işlem ve tedbirlerle de kişi hak ve özgürlüklerine müdahaleler söz konusudur (Sözüer, 2013: 7). Bu anlamda, Ceza hukuku, kişi hak ve özgürlüklerine diğer hukuk dallarından çok daha ağır nitelikte müdahalelerde bulunmaktadır (Sözüer, 2013:7).

Dolayısıyla neyin suç ve neyin kanuna aykırılık olduğu Türk Ceza Kanunu aracılığıyla "*hukuk*" tarafından belirlenir. Bu belirlenim 765 sayılı Eski Türk Ceza Kanunundan farklı olarak 5237 sayılı Ceza Kanunu'nda;

Uluslararası Suçlar,

Kişilere Karşı Suçlar,

Topluma Karşı Suçlar,

Millet ve Devlete Suçlar şeklinde bir sistematiğe düzenlenmiştir.

Bu düzenlenişin sebebi ise değişen toplumsal yapıların suç sistematığının sosyal düzeni sağlamada toplumsal süreç içinde ve kültürel temelde, özellikle insan hak ve özgürlükleri bağlamında yeniden formüle etmeyi gerekli hale getirmesidir (Bektaş, R., 2009:670).

1.SUÇ SİSTEMATIĞI NEDİR?

Devletin görevi olarak kişi hak ve özgürlüklerinin korunmasında kanun koyucunun öncelikle yapması gereken suç politikasını oluştururken temel ilkeleri dikkate almaktır (Sözüer, 2013:11). Bu temel ilkeler 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu için, kanunilik, örf ve âdete göre cezalandırma yasağı, belirlilik ilkesi, kıyas yasağı ve geçmişe yürüme yasağını kapsayan hukuk devleti ilkesi, kusur ve insanilik ilkeleri olarak kabul edilmektedir (Sözüer, 2013:14).

Doktrinde ceza hukuku dogmatığı ve suç politikası anlamında da kullanılan suç sistematığı ceza kanununun fihristi ve künyesidir. Ayrıca, dar anlamdaki ceza hukuku bilimine dâhildir (Sözüer, 2013:8). *Suç sistematığı sadece çeşitlilik gösteren suç tiplerini gruplar ve alt gruplar halinde toplamak suretiyle onlara hâkimiyet sağlamak şeklindeki dogmatik ve didaktik yararlar yönünden değil aynı zamanda suç tiplerinin bilinmesi ve bunların esasının ve ilgili oldukları normların değer ve işlevlerinin belirlenmesini gerekli kıldığı için de önem taşır* (Özar, 2006:99). Suçların hangi hak ve değere yönelik işlenmiş olduğu sorusunun cevaplarının gruplandırılması ceza kanununun sistematığını meydana getirmektedir (Özar, 2006:101). Suç politikası kavramı, politik düzenleme alanına suçluluğu değil, bilakis onun kontrolünü gizler. Suç politikası, ceza hukukunun müdahalesinin nasıl ve ne üzerine olup olmayacağına karar verirken temel kategorileri hukuki konuya göre yapan esaslı kontrol politikasıdır (Demirbaş, 2012:18). Suç politikasından, toplumun ve her bir bireyin korunmasına, suçlulukla mücadele ve suçluluğun engellenmesine yönelmiş tüm devlet tedbirlerinin bütünü anlaşılır (Demirbaş, 2012:18). Suç politikasının sorduğu soru ceza hukukunun toplumu en adil şekilde nasıl koruyabildiği ve suçun gerçekleşmesine uygun olarak vatandaşların hakkını gereksiz şekilde sınırlamamak adına suç tiplerinin özelliklerinin doğru olarak nasıl sıralanacağıdır ve bu anlamda suç sistematığının kendisini de meydana getirir (Dannecher, 2006a:78). Dolayısıyla kanunun sistematığı kanunun yorumlamayı sağlayan ve kanun koyucunun suç politikasını ve stratejisini gösterebilen bir araçtır (Özar, 2006:100). Ceza yorumcusu ve uygulayıcısı ceza kanunundaki bir maddenin düzenlenme amacının ne olduğuna ve nasıl değerlendirileceğine suç sistematığındaki kategorisine göre tespit edebilecektir (Özar, 2006: 99). Dolayısıyla, Eski ve Yeni ceza kanunlarındaki suç sistematığının temeli korunan hakların sınıflandırılmasına dayanmaktadır (Özar,2006: 101).

Ceza hukuku biliminin çekirdeği olarak ceza hukuku dogmatığı, yürürlükteki hukukun uygulanmasını da içerir (Dannecher, 2006a:71). *“Ceza hukuku dogmatığı bu değerlendirme sistemi içinde, eşit davranmanın ve hukuksal güvenliğin, kısaca hukukun tasavvur edilebilirliği ve hukuksal ilkeler altında olayların kesin içtimai vasıtasıyla, maddi vakalarla katı bağlılığın güvenceye alınmasını içermektedir.”* (Dannecher, 2006a:72). Ceza hukuku dogmatığı, ceza hukukunun tarihine, hukuk felsefesine ve hatta Avrupa Konseyi'nin, Birleşmiş Milletler'in çok sayıdaki uluslararası sözleşmesi karşısında giderek büyük bir anlam kazanan karşılaştırmalı hukuka hizmet etmektedir (Dannecher, 2006a:72).

Suç politikası, suçun nedenlerini oluşturup saptamakta ve suç gerçekliğine tekabül etmek için suç tiplerinin unsurlarının nasıl doğru biçimde oluşturulması gerektiğini tartışmaktadır (Dannecher, 2006a:76). Ayrıca, ceza hukukunda kullanılan yaptırımların etkilerini saptamak ve vatandaşın özgürlük alanını gerekli olandan daha fazla kısıtlamamak için ceza hukukunun alanının genişletilmesi açısından kanun koyucunun sınırlarının ne olduğunu saptamayı da denemektedir (Dannecher, 2006a:76).

Ceza hukukunun reformu, suçla mücadelede düzenin sağlanması ve gerçekleştirilmesini kapsayan suç politikasının ve suçlulukla mücadele düzenlemelerinin gerçekleşmesini kapsayan suç siyasetinin konusudur (Dannecher, 2006b:371). Burada Avrupa ülkelerinin çoğunun ceza kanunlarında bulunan modern ceza hukukunun temelini oluşturan genel hükümlerin kural ve ilkeleri üzerindeki çalışmaların önemi ortaya çıkar (Dannecher, 2006b:372). Bu bağlamda anayasal ve insan haklarına ilişkin ilkelerin bağlantısı ve Avrupa çapındaki mutabakat ve bunlarla uyum sağlayabilen prensipler en önemli gerekliliklerdir (Dannecher, 2006b:372). Bir diğer gereklilik olarak ise, olası düzenleme modellerinin tam ve sadece hesaplanmış istisnalarla, en az ihlale olanak verecek şekilde yapılmasıdır (Dannecher,

2006b:374). Bu noktada hukuku düzenleyen ve kaçınılmaz olan yapıların varlığının mevcudiyeti sorusu önem taşımaktadır (Dannecher, 2006b:373). Ceza kurumunun uluslararası anlamı çerçevesinde uyum sağlayacak ortak noktalar yaratılması, düşünce biçimleri ve alışkanlıkların yenilenmesi gerekmektedir (Dannecher, 2006b:373). Hukuk sistemi yalnızca birbiriyle maddi ilişkisi bulunmayan yargı kararlarının bütününden oluşsaydı, ceza hukuku dogmatığının bir anlamı olmazdı ve hukuk kurallarının yapılanması, yenilenmesi ve sistemleştirilmesini gerektiren bir disipline ihtiyaç duyulmazdı (Dannecher, 2006b:373). Ancak hukuk dogmatığı, çelişkisiz bir hukuk sistematiğini gerekli kılan ve yargı kararlarının kurallara bağlanması için düzenlemiştir. Bunun nedeni, yapısal devamlılığa ihtiyaç duyan hukuk düzenleri için ceza hukuku dogmatığına olan kesin ihtiyaçtır. *Yapısal devamlılığa ilişkin kurallar sisteminin hedeflenmesi, inşa edici, yenileştirici ve sistematize edici fonksiyonlarının dikkate alınmasını zorunlu kılarak, keyfîlik ve hukuk karşılığını engellemiş olur* (Dannecher, 2006a:76).

2. CEZA HUKUKU İÇİN SUÇ SİSTEMATİĞİNİN ÖNEMİ

Suç ve cezayı ortadan kaldırmak mümkün değildir. Bunun anlaşılmasıyla cezalandırmanın amacı üzerine düşünsel faaliyetler artmış, geçmişten günümüze kadar ulaşmışlardır. Kant, Hegel ve E.Brunner'ın teorisi adalet duygusu zedelenen toplumun tepkisi olan intikamı uygun görmeyerek, adalet duygusunun yeniden kazanılması kavramını kullanırken, Hobbes, Beccaria, Bentham, Schopenhauer ve Feuerbach cezanın amacını çıkarların korunmasında görmüşlerdir (Dannecher, 2006b:358). Bu bağlamda, Ceza hukuku teorilerine baktığımızda cezalandırmanın amaçlarına ilişkin çeşitli yaklaşımlara rastlarız. Bunları genel olarak, cezayı mutlak bir amaç olarak suç sayılan eylem için verilmiş bir karşılık olarak gören mutlak ceza yaklaşımı, cezayı suçları önleyici, ıslah edici bir yöntem olarak gören faydacı yaklaşım ve bu iki yaklaşımı birlikte değerlendiren karma yaklaşım olarak özetleyebiliriz (Sururi Aktaş, 2009:1-24).

Cezanın amacı, kendisi ile belirlenen iradeyle birlikte toplumsal olarak toplumun varlığına, sürekliliğine ilişkin koşulların güvencesine yöneliktir (Hafizoğulları ve Özen, 2012:3). Ancak bu amacın günümüzde toplumun ilerlemesi, gelişmesi koşullarının güvence altına alınmasını da sağlayabilmesi önemlidir (Hafizoğulları ve Özen, 2012:3). Güvence altına alınacak ortak yaşam, toplumda insan hayatı, ortaklaşa yaşamak ve birlikte var olmak olgularını içermektedir (Hafizoğulları ve Özen, 2012:4) Ceza hukuku açısından beşeri davranışın normu olarak, Kanun bildirme ve belirtme niteliğinden çok yaptırma, emretme niteliğine sahiptir. Emretmenin dildeki ifadesi ise normatif önermelerdir (Hafizoğulları ve Özen, 2012:4). Dolayısıyla, normatif bir önerme olarak kanunun temel niteliği ihlal edilebilir olmasıdır (Hafizoğulları ve Özen, 2013:21). Bunun nedeni ihlalsiz suçun olmayışı, diğer bir deyişle her suçun kural olarak bir değer ya da menfaatin ihlalini gerektirmesidir (Hafizoğulları ve Özen, 2012:22).

Ceza Hukuku toplumsal kurumlar arasında önemli bir yere sahiptir. Ülke içi barışı ve değerlerin adil paylaşımına ilişkin güvenceyi sağlamasıyla beraber sosyal hukuk devletinin temelinde yer alan bireyin özgürlüğü için de gerekli koşulları sağlamaktadır (Roxin, 2006:55). Modern Ceza Hukukunun kurucusu sayılan Hugo Grotiou'a göre, ceza hukuku düzenli ortak yaşam için bir ihtiyaçtır. İnsanlar varoluşları gereği değişim, ortak yaşam ve güvence ihtiyacı duyarlar (Roxin, 2006:56). Dolayısıyla, ceza hukuku bu ihtiyaçları barış ve düzen içerisinde sağlamak için gerekli toplumsal kontrol sistemleri arasında temel bir öneme sahiptir (Roxin, 2006:78). Bunun nedeni ise ceza hukukunun ana konusunun topluma uymayan davranışları önlemek oluşudur (Dannecher, 2006b:356). Ceza hukukunun kötüye kullanımlarını engellemek ve ceza hukukunun kişi hak ve özgürlüklerin güvencesi olmasını sağlamak amacıyla, demokratik hukuk toplumlarında evrensel nitelikli ilkeler oluşturulmuştur (Sözüer, 2013:10).

Winfried Hassamer'e göre ceza hukuku, kültüre kuvvetli şekilde bağlı olan ve bu nedenle kültürler arasında hareket etmesi mümkün olmayan bir hukuk alanıdır (Sözüer, 2013:11). Örneğin suçlu belirlerken kendi emir ve yasaklarının bağlayıcılığından hareket ederek diğer kültürlerden gelen yabancılardan bu emir ve yasaklar hakkında bilgi sahibi olmalarını bekler (Dannecher, 2006b:353-355). Ceza hukuku biliminin bakış açısının ne olduğu sorusuna verilecek cevap, cezanın amacıyla ilişkilendirilmiş olarak ulusal veya uluslararası ceza hukuku dogmatığına kadar uzanır (Dannecher, 2006a:76).

Buradan hareketle, ceza hukukunun görevi, sosyo-kültürel ve tarihsel açıdan geleneksel özelliklere dayanan Birlik hukukunun ulusal sınırlarını oluşturmaktadır diyebiliriz. Ayrıca, topluluk yararına yorum yoluyla ulusal ceza hukuku açısından topluluk hukukuna ilişkin önkoşulları dikkate almak da ceza hukuku dogmatığının ödevidir (Dannecher, 2006a:76).

3. ESKİ VE YENİ TÜRK CEZA KANUNLARINDAKİ SUÇ SİSTEMATİKLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Türk Hukuk Düzeni “temel norm” ya da bir “kurucu iktidar işlemi” niteliği taşıyan Anayasanın ilk üç maddesinin koyduğu “demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti” ilkelerinin oluşturduğu etik-siyasi düzene aykırı olamaz (Hafizoğulları ve Özen, 2012:7).

Temelinde 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu yatan, kaynağı Aydınlanma dönemi ceza kanunları olan (Hafizoğulları ve Özen, 2013:8) 1926 yılında yürürlüğe giren ve 60 defadan fazla değişikliğe uğrayan (Roxin ve İsfen, 2006:277) ancak her defasında omurgası korunan Hafizoğulları ve Özen, 2013:8).765 Sayılı Mülga Türk Ceza Kanunundaki suç sistematığı on kategori şeklinde tasnif edilmiştir (Hafizoğulları ve Özen, 2013:9). Bunlar;

- Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümlerdir,
- Hürriyet Aleyhinde İşlenen Cürümlerdir,
- Devlet İdaresi Aleyhinde İşlenen Cürümler,
- Adliye Aleyhinde Cürümler,
- Ammenin Nizamı Aleyhine İşlenen Cürümler,
- Ammenin İtimadı Aleyhinde Cürümler,
- Ammenin Selameti Aleyhinde Cürümler,
- Adabı Umumiye ve Nizamı Aile Aleyhinde Cürümler,
- Şahıslara Karşı Cürümler,

Mal Aleyhinde Cürümler şeklinde sıralanmıştır. En son Babı oluşturan “bilişim alanında suçlar” ise bağımsız bir suç kategorisi olarak kanuna sonradan eklenmiştir (Artuk, Gökçen ve Yenidünya, 1998: 37-629). Ayrıca kanunda kabahatler cürümlere paralel olarak tasnif edilmiştir (Hafizoğulları ve Özen, 2013:8). 765 sayılı TCK’na hâkim olan düşünce Tabii hukuk düşüncesidir. Dolayısıyla, suçların tasnifi, suçun hukuki konusu düşüncesine göre belirlenmiştir (Hafizoğulları ve Özen, 2013:8). 1930 İtalyan Ceza Kanununun etkisinde kalmakla beraber döneminde “fert devlet içindir” düşüncesine sadık kalmayan 765 sayılı TCK “devlet fert içindir” düşüncesiyle “hürriyet aleyhine işlenen cürümler” kategorisine yer vermiştir (Hafizoğulları ve Özen, 2013:9). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra giderek karmaşıklaşan toplumsal yapılar ve insan haklarının üstün bir değer olarak kabulü ve teknolojik gelişmeler 765 sayılı TCK’da köklü değişiklikler yapılması gereğini doğurmuştur. Yeni toplumsal gelişmelere karşı yetersiz kalmasından dolayı kanun, yürürlükten kalkıncaya kadar çeşitli değişikliklere uğramış, hukuki konusu göz ardı edilerek yeni suç kategorileri eklenmiştir (Hafizoğulları ve Özen, 2013:9).

765 sayılı Türk Ceza Kanununda belirlenmeyen amaç maddesinden farklı olarak 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun ilk maddesinde belirlenen amacı, kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzenini ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak ve suç işlenmesini önlemektedir (Roxin ve İsfen, 2006:277). Yeni Türk Ceza Kanunu, suçları “özel hükümler” adı altında dört kısımda tasnif etmiştir (Hafizoğulları ve Özen,2013:8). Özel hükümler kısmında; Uluslararası Suçlar; soykırım ve insanlığa karşı suçlar, göçmen kaçakçılığı ve insan ticareti suçları olarak belirtilmiştir. Kişilere karşı suçlar ise; hayata karşı suçlar, vücut dokunulmazlığına karşı suçlar, işkence ve eziyet suçu, koruma gözetim, yardım veya bildirim yükümlülüğünün ihmali, çocuk düşürtme, düşürme veya kısırlaştırılma suçları, cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, hürriyete karşı suçlar, şerefe karşı suçlar, özel hayata ve hayatın gizli alanına karşı suçlar, malvarlığına karşı, suçlar şeklinde sıralanmıştır (Özbek, Kanbur, Bacaksız v.d., 2010:9). Yeni Ceza Kanununun üçüncü kısmın da ise topluma karşı suçlar yer almaktadır. Bu kısmın bölümleri, genel tehlike yaratan suçlar, çevreye

karşı suçlar, kamunun sağlığına karşı suçlar, kamu güvenine karşı suçlar, kamu barışına karşı suçlar, ulaşım araçlarına veya sabit platformlara karşı suçlar, genel ahlaka karşı suçlar, aile düzenine karşı suçlar, ekonomi, sanayi ve ticarete ilişkin, bilişim alanına ilişkin suçlar şeklindedir. Bir diğer kısım olan millete ve devlete karşı suçlar ise kamu idaresinin güvenilirliğine ve işleyişine karşı, adliyeeye karşı, devletin egemenlik alametlerine ve organlarının saygınlığına karşı, devletin güvenliğine karşı, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı, milli savunmaya karşı, devlet sırlarına karşı suçlar ve casusluk, yabancı devletlerle olan ilişkilere karşı suçları içermektedir (İzzet Özgenç, 2005:775-1128).

765 sayılı mülga TCK ile 5237 sayılı TCK'daki suç sistematığında insan hakları bağlamında öne çıkan bazı maddelerin karşılaştırılması aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

5237 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU	765 SAYILI TÜRK CEZA KANUNU
5237 sayılı Vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar için ağır cezalar öngörülmüştür (m. 86, 87, 88, 89).	765 sayılı Kanun üzerindeki eleştirilerden birisi de, insanın vücut bütünlüğünün, mala göre daha az korunduğu hususu idi. Bu tespit doğrultusunda Kanunda, vücut dokunulmazlığına karşı işlenen suçlar bakımından, mala karşı işlenen suçlara göre daha fazla cezalar öngörülmüştür.
Madde 2. (1) Kanunun açıkça suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilemez ve güvenlik tedbiri uygulanamaz. Kanunda yazılı cezalardan ve güvenlik tedbirlerinden başka bir ceza ve güvenlik tedbirine hükmolunamaz. (2) İdarenin düzenleyici işlemleriyle suç ve ceza konulamaz. (3) Kanunların suç ve ceza içeren hükümlerinin uygulanmasında kıyas yapılamaz. Suç ve ceza içeren hükümler, kıyasa yol açacak biçimde geniş yorumlanamaz.	Madde 1 – Kanunun sarıh olarak suç saymadığı bir fiil için kimseye ceza verilmez. Kanunda yazılı cezalardan başka bir ceza ile de kimse cezalandırılmaz. Suçlar; cürüm veya kabahattir.
Belli hakları kullanmaktan yoksun bırakılma Madde 53. Kişi, kasten işlemiş olduğu suçtan dolayı hapis cezasına mahkûmiyetin kanuni sonucu olarak; Sürekli, süreli veya geçici bir kamu görevinin üstlenilmesinden; bu kapsamda, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliğinden veya Devlet, il, belediye, köy veya bunların denetim ve gözetimi altında bulunan kurum ve kuruluşlarca verilen, atamaya veya seçime tâbi bütün memuriyet ve hizmetlerde istihdam edilmekten, Seçme ve seçilme ehliyetinden ve diğer siyasî hakları kullanmaktan, Velayet hakkından; vesayet veya kayımlığa ait bir hizmette bulunmaktan, Vakıf, dernek, sendika, şirket, kooperatif ve siyasî parti tüzel kişiliklerinin yöneticisi veya denetçisi olmaktan, Bir kamu kurumunun veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşunun iznine tâbi bir meslek veya sanatı, kendi sorumluluğu altında serbest meslek erbabı veya tacir	Madde20 – Hidematı ammeden memnuiyet cezası müebbet veya muvakkattir. Müebbeden Hidamatı ammeden memnuiyet: 1-Devairi intihabiyede müntehip veya müntehap olmaktan ve sair bilcümle hukuku siyasiyeden, 2- Büyük Millet Meclisi azalığından ve intihaba tabi olan veya devlet ve vilayet ve Belediye ve köy tarafından veya bunların teftiş ve murakabesi altında bulunan müessesat canibinden tevcih kılınan bilcümle memuriyet ve hizmetlerden, 3-Devletçe veya salahiyettar ilmi encümenlerce tevcih olunan rütbe ve unvan ve nişan ve madalyalardan. 4- Bundan evvelki bentlerde beyan edilen nişan, rütbe, unvan, sıfat, hizmet ve memuriyetlerden birinin bahşettiği maaşlı veya fahri her türlü hukuktan,

olarak icra etmekten,

Yoksun bırakılır.

Kişi, işlemiş bulunduğu suç dolayısıyla mahkûm olduğu hapis cezasının infazı tamamlanıncaya kadar bu hakları kullanamaz.

Mahkûm olduğu hapis cezası ertelenen veya koşullu salıverilen hükümlünün kendi altsoyu üzerindeki velayet, vesayet ve kayımlık yetkileri açısından yukarıdaki fıkralar hükümleri uygulanmaz. Mahkûm olduğu hapis cezası ertelenen hükümlü hakkında birinci fıkranın (e) bendinde söz konusu edilen hak yoksunluğunun uygulanmamasına karar verilebilir.

Kısa süreli hapis cezası ertelenmiş veya fiili işlediği sırada onsekiz yaşını doldurmamış olan kişiler hakkında birinci fıkra hükmü uygulanmaz.

Birinci fıkrada sayılan hak ve yetkilerden birinin kötüye kullanılması suretiyle işlenen suçlar dolayısıyla hapis cezasına mahkûmiyet hâlinde, ayrıca, cezanın infazından sonra işlemek üzere, hükümlenen cezanın yarısından bir katına kadar bu hak ve yetkinin kullanılmasının yasaklanmasına karar verilir. Bu hak ve yetkilerden birinin kötüye kullanılması suretiyle işlenen suçlar dolayısıyla sadece adli para cezasına mahkûmiyet hâlinde, hükümde belirtilen gün sayısının yarısından bir katına kadar bu hak ve yetkinin kullanılmasının yasaklanmasına karar verilir. Hükümün kesinleşmesiyle icraya konan yasaklama ile ilgili süre, adli para cezasının tamamen infazından itibaren işlemeye başlar.

(6) Belli bir meslek veya sanatın ya da trafik düzeninin gerektirdiği dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık dolayısıyla işlenen taksirli suçtan mahkûmiyet hâlinde, üç aydan az ve üç yıldan fazla olmamak üzere, bu meslek veya sanatın icrasının yasaklanmasına ya da sürücü belgesinin geri alınmasına karar verilebilir. Yasaklama ve geri alma hükmün kesinleşmesiyle yürürlüğe girer ve süre, cezanın tümüyle infazından itibaren işlemeye başlar.

5- Mahkûm olan kimsenin kanunu medeni hükmünce kendi fûruu üzerinde haiz olduğu velayet hakkı müstesna olmak üzere velayet ve vesayete müteallik bir hizmette bulunmaktan,

6- Bundan evvelki bentlerde beyan edilen her türlü hakları, unvanları, rütbeleri, nişanları, sıfatları, hizmet ve memuriyetleri ihraz ehliyetinden, Mahrumiyet hususlarıdır.

Geçici olarak kamu hizmetlerinden yasaklanma cezası, hükümlünün, üç aydan üç yıla kadar yukarıda gösterilen siyasi haklar, hizmet, memuriyet, sıfat,rütbe ve nişandan ve bunları ceza süresi içinde yeniden elde etmek ehliyetinden mahrumiyetidir.

Hidematı ammeden memnuiyet cezasının bu hizmetlerden bazalarına hasr edildiği hallerle muayyen bir meslek veya sanatın icrasına şamil olduğu halleri kanun tayin eder.

Madde 25 – Muayyen bir meslek ve sanatın tatili icrası üç günden iki seneye kadardır.

Madde 33 – Beş seneden ziyade ağır hapis cezasına mahkûm olanlar ceza müddetleri zarfında mahcuriyeti kanuniye halinde bulundurulur. Ve emvalinin idaresinde mahcurlar hakkındaki kanunu medeni ahkâmı tatbik olunur.

Beş seneden ziyade ağır hapse mahkûm olan şahsın ceza müddeti zarfında babalık hakkından ve kocalık sıfatının bahşettiği kanuni haklardan mahrumiyetinde hüküm verilebilir.

Madde 34 – Bir cürüm ile katiyen mahkûmiyet; kanunen siyasi bir hizmete intihap olunabilmek kabiliyetini selbettiği veya memuryetten mahrumiyeti müstelzim olduğu takdirde azalık ve memuriyetin zevalinide mucip olur.

Madde 35 – Kanunun tayin ettiği ahvalden maada resmi sıfatı veya icrası ait olduğu daireden verilecek ruhsatname ve şahadetname gibi vesikaya muhtaç olan bir meslek ve sanatı suistimal suretiyle işlenen cürüm

	<p>ve kabahatlere müteallik hükümler mahkûmun mahkûm olduğu müddete veya cezayı nakdinin ademi tediyesinden dolayı ne miktar hapis cezası verilmek lazımgelirse o miktara muadil olacak ve yirminci ve yirmi beşinci maddelerde muayyen müddetlerin azami hadlerini geçmiyecek bir müddetle muvakkaten hidematı ammeden memnuiyetini veya meslek ve sanatının tatilini dahi istilzam eder.</p> <p>Sair meslek ve sanatlar hakkında tatili icabettiren ahvali kanun tayin eder.</p> <p>Madde 41–Hidematı ammeden memnuiyet, veya muayyen bir meslek ve sanatın tatili cezası, gıyaben verilen kararlara müteallik ahkamı kanuniye müstesna olmak üzere, hükmün katilediği tarihten başlar.</p> <p>Eğer hidematı ammeden memnuiyet veya bir meslek ve sanatın tatili ve sair ehliyetsizlik cezası şahsi hürriyeti tahdit eden diğer bir cezaya bağlı olur veya bir ceza mahkûmiyetinin neticesi bulunursa asıl cezanın icrası müddetince devam etmekle beraber hüküm ilamında veya kanunda tayin edilen müddet ancak cezanın ikmal edildiği veya sakit olduğu günden başlar.</p>
<p>Hak yoksunlukları Madde 17. (1)Yukarıdaki maddelerde açıklanan hâllerde mahkeme, yabancı mahkemelerden verilen ve Türk hukuk düzenine aykırı düşmeyen hükmün, Türk kanunlarına göre bir haktan yoksunluğu gerektirmesi hâlinde, Cumhuriyet savcısının istemi üzerine Türk kanunlarındaki sonuçlarının geçerli olmasına karar verir.</p>	<p>Madde8– Bundan evvelki maddelerde beyan olunan ahvalde ecnebi mahkemeden verilen ve Türk kanunlarına muvafık bulunan hüküm Türk kanununca gerek asli ve gerek fer'i olarak hidematı ammeden memnuiyeti veya sair güna iskâtı ehliyeti mucip bir cezayı mutazammın olduğu takdirde müddei umuminin talebi üzerine ecnebi memlekette hüküm olunan mahrumiyet ve iskâtı ehliyet cezaları netayicinin Türkiye'de dahi cari olacağına mahkeme karar verebilir.</p> <p>Müddei umuminin talebi üzerine mahkemece bir muamele yapılmazdan evvel mahkum dahi ecnebi mahkemesinden verilen hükmün Türkiye mahkemesince yeniden</p>

<p>Kast Madde 21. Suçun oluşması kastın varlığına bağlıdır. Kast, suçun kanunî tanımındaki unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesidir. (2)Kişinin, suçun kanunî tanımındaki unsurların gerçekleşebileceğini öngörmesine rağmen, fiili işlemesi hâlinde olası kast vardır. Bu hâlde, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektiren suçlarda müebbet hapis cezasına, müebbet hapis cezasını gerektiren suçlarda yirmi yıldan yirmi beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur; diğer suçlarda ise temel ceza üçte birden yarısına kadar indirilir.</p>	<p>tetkikini talep etmek hakkını haizdir. Madde 45 – Cürümde kasdin bulunmaması cezayı kaldırır. Failin bir şeyi yapmasının veya yapmamasının neticesi olan bir fiilden dolayı kanunun o fiile ceza tertip ettiği ahval müstesnadır. Kabahatlerde kasit sabit olmasa bile herkes kendi fiil veya ihmalden mesuldür. Failin öngördüğü neticeyi istememesine rağmen neticenin meydana gelmesi halinde bilinçli taksir vardır; bu halde ceza üçte bir oranında artırılır.</p>
<p>Cezalar Madde 45. Suç karşılığında uygulanan yaptırım olarak cezalar, hapis ve adlî para cezalarıdır.</p>	<p>Madde 11 – Cürümlere mahsus cezalar şunlardır: 1 – (İdam cezası 14.07.2004 gün, 5218-A S.K. ile yürürlükten kaldırılmıştır.), 2 - Ağır hapis, 3 - Hapis, 4 – (Sürgün cezası 647 SK. nun geçici 2. md. İle yürürlükten kaldırılmıştır.) 5 - Ağır cezayı nakdi, 6 - Hidematı ammeden memnuiyet. Kabahatler için mevzu cezalar şunlardır: 1 - Hafif hapis, 2 - Hafif cezayı nakdi, 3 - Muayyen bir meslek ve sanatın tatili icrası. Bu kanunda şahsi hürriyeti tahdit eden cezalar tabirinden ağır hapis, hapis, sürgün ve hafif hapis cezaları murad olunur.</p>
<p>Mahsup Madde 63. (1) Hüküm kesinleşmeden önce gerçekleşen ve şahsî hürriyeti sınırlama sonucunu doğuran bütün hâller nedeniyle geçirilmiş süreler, hükmolunan hapis cezasından indirilir. Adlî para cezasına hükmedilmesi durumunda, bir gün yüz Türk Lirası sayılmak üzere, bu cezadan indirim yapılır.</p>	<p>Madde 40 – Hüküm katiyet kesbetmeden evvel vuku bulan mevkufiyet ceza mahkûmiyetlerinden indirilir. Eğer cezayı nakdi tertip olunmuş ise tenzil, 19 uncu maddede gösterilen hesaba göre yapılır.</p>
<p>Takdiri indirim nedenleri Madde 62. Fail yararına cezayı hafifletecek takdiri nedenlerin varlığı hâlinde, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası yerine, müebbet hapis; müebbet hapis cezası yerine, yirmibeş yıl hapis cezası verilir. Diğer cezaların altında</p>	<p>Madde 59 – Kanuni tahfif sebeplerinden ayrı olarak mahkemece her ne zaman fail lehine cezayı hafifletecek takdiri sebepler kabul edilirse idam cezası yerine müebbet ağır hapis ve müebbet ağır hapis yerine 30 sene ağır hapis cezası hükmolunur.</p>

<p>birine kadari indirilir. (2)Takdiri indirim nedeni olarak, failin geçmişi, sosyal ilişkileri, fiilden sonraki ve yargılama sürecindeki davranışları, cezanın failin geleceği üzerindeki olası etkileri gibi hususlar göz önünde bulundurulabilir. Takdiri indirim nedenleri kararda gösterilir.</p>	<p>Diğer cezalar altında birden fazla olmamak üzere indirilir.</p>
<p>Ceza zamanaşımı ve hak yoksunlukları Madde 69. (1) Cezaya bağlı olan veya hükümde belirtilen hak yoksunluklarının süresi ceza zamanaşımı doluncaya kadar devam eder.</p>	<p>Madde 115 – Amme hizmetlerinden muvakkat memnuiyet yahut diğer bir ıskatı ehliyet cezası veya bir meslek ve sanatın tatili icrası sair cezalara zam ve ilave edildiği veyahut bir hüküm neticesi olduğu takdirde ıskatı ehliyet ve tatili meslek ve sanat cezaları, onlar için muayyen olan müddetin iki misline muadil bir müddet geçmedikçe sakıt olmazlar ve işbu müruru zaman aslı mücazatın sakıt olduğu tarihten itibaren cereyana başlar.</p>
<p>Haksız arama Madde 120. (1) Hukuka aykırı olarak bir kimsenin üstünü veya eşyasını arayan kamu görevlisine üç aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir.</p>	<p>Madde 183 – Kanunda yazılı hallerin haricinde bir kimsenin üzerini aramak için emir veren yahut bizzat arayan memur altı aya kadar hapis olunur.</p>
<p>Göçmen kaçakçılığı Madde 79. Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak maddî menfaat elde etmek maksadıyla, yasal olmayan yollardan; Bir yabancıyı ülkeye sokan veya ülkede kalmasına imkân sağlayan, Türk vatandaşı veya yabancının yurt dışına çıkmasına imkân sağlayan, Kişi, üç yıldan sekiz yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılır. Bu suçun bir örgütün faaliyeti çerçevesinde işlenmesi hâlinde, verilecek cezalar yarı oranında artırılır. (3) Bu suçun bir tüzel kişinin faaliyeti çerçevesinde işlenmesi hâlinde, tüzel kişi hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur.</p>	<p>Madde 201/a – Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak maddî menfaat elde etmek maksadıyla, yabancı bir devlet tâbiyetinde bulunan veya vatansız olan veya Türkiye’de sürekli olarak oturmasına yetkili mercilerce izin verilmemiş bulunan kimselerin Türkiye’ye yasal olmayan yollardan girmelerini veya ülkede kalmalarını, bu kişilerin veya Türk vatandaşlarının yasal olmayan yollardan ülke dışına çıkmalarını sağlamaya göçmen kaçakçılığı denilir. Göçmen kaçakçılığı suçunun faillerine veya böyle bir suça iştirak etmeksizin, daha önce ülkeye sokulmuş veya girmiş kaçak göçmenleri, maddî menfaat elde etmek maksadıyla, yasal olmayan yollarla ülkeden çıkarılmalara, yasal koşullara uymaksızın ülkede kalmalarını olanaklı kılanlara, bu maksatla sahte kimlik veya seyahat belgelerini hazırlayanlara veya temin edenlere ya da bu suçlara teşebbüs edenlere, fiilleri başka bir suç oluştursa bile ayrıca iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis ve bir milyar liradan az olmamak üzere ağır para cezası verilir; suçun işlenmesinde kullanılan taşıtlar ve bu fiil nedeniyle elde</p>

<p>İnsan ticareti Madde 80. Zorla çalıştırmak veya hizmet ettirmek, esarete veya benzeri uygulamalara tâbi kılmak, vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri tedarik eden, kaçırın, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden, barındıran kimseye sekiz yıldan oniki yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adli para cezası verilir. Birinci fıkrada belirtilen amaçlarla girişilen ve suçu oluşturan fiiller var olduğu takdirde, mağdurun rızası geçersizdir. Onsekiz yaşını doldurmamış olanların birinci fıkrada belirtilen maksatlarla tedarik edilmeleri, kaçırılmaları, bir yerden diğer bir yere götürülmeleri veya sevk edilmeleri veya barındırılmaları hâllerinde suça ait araç fiillerden hiçbirine başvurulmuş olmasa da faile birinci fıkrada belirtilen cezalar verilir. (4) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur.</p>	<p>edilen maddî menfaatler müsadere edilir. Madde 201/b – Zorla çalıştırmak veya hizmet ettirmek, esarete veya benzeri uygulamalara tâbi kılmak, vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla, tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri tedarik eden, kaçırın, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden, barındıran kimseye beş yıldan on yıla kadar ağır hapis ve bir milyar liradan az olmamak üzere ağır para cezası verilir. Birinci fıkrada belirtilen amaçlarla girişilen ve suçu oluşturan eylemler var olduğu takdirde, mağdurun rızası yok sayılır. Onsekiz yaşını doldurmamış çocukların birinci fıkrada belirtilen maksatlarla tedarik edilmeleri, kaçırılmaları, bir yerden diğer bir yere götürülmeleri veya sevk edilmeleri veya barındırılmaları hâllerinde suça ait araç fiillerden hiçbirisine başvurulmuş olmasa da faile birinci fıkrada belirtilen cezalar verilir.</p>
<p>İşkence Madde 94. Bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan ve bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, algılama veya irade yeteneğinin etkilenmesine, aşağılanmasına yol açacak davranışları gerçekleştiren kamu görevlisi hakkında üç yıldan oniki yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Suçun; Çocuğa, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye ya da gebe kadına karşı, Avukata veya diğer kamu görevlisine karşı görevi dolayısıyla, İşlenmesi hâlinde, sekiz yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Fiilin cinsel yönden taciz şeklinde gerçekleşmesi hâlinde, on yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Bu suçun işlenişine iştirak eden diğer kişiler de kamu görevlisi gibi cezalandırılır. (5) Bu suçun ihmali davranışla işlenmesi hâlinde, verilecek cezada bu nedenle indirim yapılmaz.</p>	<p>Madde 243 – Mahkemeler ve meclisler reis ve azalarından ve sair hükümet memurlarından biri maznun bulunan kimselerin cürümlerini söyletmek için işkence eder yahut zalimane veya gayri-insani veya haysiyet kırıcı muamelelere başvurursa beş seneye kadar ağır hapis ve müebbeden veya muvakkaten memuriyetten mahrumiyet cezası ile mahkûm olur. Fiil neticesinde ölüm vukua gelirse 452 nci, sair hallerde 456 ncı maddeye göre tertip olunacak ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.</p>

Eski ve yeni kanun arasındaki farklılıklar burada ortaya konulandan çok daha fazla olmakla birlikte değerlendirmemiz konumuz kapsamındakileri içermektedir.

4. SONUÇ

5237 sayılı Kanunla 765 sayılı Türk Ceza Kanununun sistematik yapısı tamamen değiştirilerek, Yeni Türk Ceza Kanunu, eskisinden farklı olarak yalnız hükümleri bakımından değil sistematığı bakımından da “insan merkezli” bir kanun halini almıştır (Roxin ve İsfen, 2006:280). 765 sayılı Kanunun sistematığında, öncelikle Devletin şahsiyetine karşı suçlar düzenlenmişken; 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda bireye verilen önemi vurgulamak amacıyla, insanlığa karşı suçlar ve kişilere karşı suçlar, özel hükümler arasında, öncelikle düzenlenmiştir (Sözüer, 2013:10).

5237 sayılı Kanunla, 765 sayılı Kanunda yer alan yaptırım sistematığı de önemli değişiklikler uğramıştır. 19. yüzyıl ceza hukuku anlayışı kaldırılmış, yaptırımlar, ceza ve güvenlik tedbiri olarak belirlenmiştir (Roxin ve İsfen, 2006:277). Suçlar arasındaki “cürüm” ve “kabahat” ayrımı terk edildiği için, hürriyeti bağlayıcı ceza açısından kabul edilen “hapis” ve “hafif hapis” ayrımı da kaldırılmıştır. Böylece, temel ceza olarak, hapis cezası benimsenmiştir (Sözüer, 2013:17).

5237 sayılı Kanunla birey ön plâna çıkarılmıştır. Kişinin hayatı, vücut bütünlüğü, cinsel dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, fikir ve düşünce hürriyeti ve bunu ifade edebilme imkânı sağlanmıştır (Sözüer, 2013:24). Bireyin sahip bulunduğu hukukî değerlerle, hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, kanun koyucunun amaç maddesinin gerekçesinde belirttiği şekliyle oluşturulmuştur. Bireyin bir hukuk toplumunda yaşama hakkının gereği olarak, kamu düzeni ve güvenliğinin korunması ile suç işlenmesinin önlenmesi, Kanunun temel amaçları arasında sayılmıştır (Sözüer, 2013:7-26).

Eski Kanunda ayrı bir kısmı oluşturan hürriyete karşı suçlar, 5237 sayılı kanunda şahsa karşı suçlar başlığı altında düzenlenmiştir. Oysa 765 sayılı kanun “hürriyet” olgusunu başlı başına bir değer olarak kabul ederek bu doğrultuda bu değerın çeşitli görünüm biçimlerine göre hukuki konu saptamıştır. Yeni kanunda ise “hürriyet” kişiye yönelik olduğu için kişisel bir değer olarak kabul edilerek, mağdurun rızasının fiili meşru hale getirip getiremeyeceği sorunun ortaya çıkarmıştır. (Özar, 2006:107).

Uluslararası antlaşmalarda yer alan düzenlemeler göz önünde bulundurularak, kadınlar ve çocuklarla ilgili çocukların pornografik ürünlerde kullanılması, fuhuşa konu edilmesi fiilleri Kanunda suç olarak hükme bağlanmış, çocukların pornografik ürünlerde kullanılması, fuhuşa konu edilmesi fiilleri için ceza öngörülmüştür (Roxin ve İsfen, 2006:277).

Kast, doğrudan kast ve olası kast olarak; taksir ise, taksir ve bilinçli taksir olarak ikiye ayrılmış ve bunlara ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Gönüllü vazgeçme, soykırım ve insanlığa karşı suçlar, yeniden düzenlenmiş ve töre saikiyle insan öldürme, nitelikli insan öldürme suçu olarak kabul edilmiştir. İnsan üzerinde deney, organ ve doku ticareti, ayırmacılık, kişiler arasındaki konuşmaların dinlenmesi ve kayda alınması suç haline getirilmiştir. Kişisel verilerin kayda alınması, ele geçirilmesi ayrı bir suç olarak kabul edilmiştir (Roxin ve İsfen, 2006:277-291). Şartla salıverme, para cezasının infazı, hapis cezalarının özel infaz şekilleri gibi doğrudan infaz hukukunu ilgilendiren hükümlere yer verilmemiş, bunlar Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunda düzenlenmiştir (Roxin ve İsfen, 2006:282).

5237 sayılı TCK, suçun hukuki konusu ve suçla ihlal edilen ceza ile korunan hukuki değer veya menfaatin omurgasını oluşturduğu 765 sayılı TCK’dan farklılık göstermektedir (Hafizoğulları ve Özen, 2013:10). 5237 sayılı TCK’un getirdiği yeniliklerden biri de yeni suçlara yer vermesidir. Öte yandan Yeni TCK Mülga TCK’un birçok maddede tanımladığı fiilleri tek bir maddede toplamıştır (Hafizoğulları ve Özen, 2013:11). Yeni TCK’un suç ve kabahat ayrımını yaparak, Mülga TCK’na göre hürriyet alanını genişlettiği söylenebilir. Cumhuriyetin başlangıcı dönemindeki Ceza Hukuku reformunun amacı yeni kurulan cumhuriyet rejimi anlayışını “yukarıdan aşağıya” doğru topluma hâkim kılmakken, 2004’te başlayan Türk Ceza Hukuku reformunun amacı ise “aşağıdan yukarıya” doğru birey özgürlüklerini güçlendirmek ve güvenceye almak olarak nitelendirilebilir (Sözüer, 2013:22).

Bu amaçla hareket edilerek oluşturulan 2005 Türk Ceza Hukuku Reformunda öne çıkan hususlar ise ölüm cezasının kaldırılması, işkence uygulamalarına son vermeye yönelik düzenlemeler, kolluk kuvvetlerinin silah kullanma yetkisinin sınırlandırılması, halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama suçu gibi ifade özgürlüğü için sorun yaratan suçların yeniden kaleme alınması, terör örgütü gibi muğlak ifadelerin cebir, tehdit gibi yöntemleri kullanarak suç işleyen “silahlı örgütler” olarak belirlenmesi, vücut dokunulmazlığı, cinsel dokunulmazlık ve özel hayatın dokunulmazlığına karşı suçlarda hukuki değerlerin bireyin dokunulmazlığı anlayışına uygun şekilde düzenlenmesi şekilde sıralanabilir (Sözuer, 2013:23).

Ancak, amaç belirlemesinin tatmin edici olmadığı eleştirilerinden başlamak üzere doktrinde 5237 sayılı TCK’un yeterli düzenlemeleri sağlayamadığına dair görüşler de mevcuttur. Bunun nedeni, geniş tutulmuş bazı kavramların diğer belirsiz kavramlarla örtülmeye çalışılmasıdır. Oysaki *vatandaşların barış içinde ve güvenli olarak beraber yaşamaları için kaçınılmaz olan kişinin ve toplumun hukuki değerlerini, bunları daha hafif başka hukuki ve sosyal-politik tedbirlerle korumanın mümkün olmadığı durumlarda korumaktır* şeklinde belirtilen bir amacın görece daha yerinde olacağına yönelik düşünceler vardır (Roxin ve İsfen, 2006:277).

Öte yandan, eski TCK’da suçların tasnifinde esas alınan suçun hukuki konusu düşüncesinin göz ardı edilmesi, suçların genel tasnifinin kendi içinde tutarsız olduğuna dair, Anayasa ve AİHS ile mutlak insan hakkı sayılan siyasi hürriyetler, din ve vicdan hürriyetine karşı suçların başka suçlar arasına serpiştirilmiş olması, kanunun dilinin Türk dilinin bugün geldiği noktayı yansıtmıyor oluşu, kanunun özel hükümleri kısmındaki suç tanımlarında eksikliklerin bulunması, 765 sayılı kanundaki suçların çoğunu bir araya toplaması ve suçların sayısını arttırarak kişilerin hürriyet alanını daralttığına dair eleştiriler yer almaktadır (Hafizoğulları, Özen, 2013:2-28).

KAYNAKÇA

- Aktaş S. (2009). Cezalandırmanın Amacı Üzerine. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 1-2, 1-24.
- Artuk, M., Gökcen A.,Yenidünya, C. (1998). *Ceza Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Seçkin.
- Bektaş, R. (Ekim 2009). Türkiye’de Suç Politikalarının Epistemolojik-Hukuki Temeli Üzerine Bir Araştırma. 6. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*. 698-716.
- Dannecker, G. (2006). Ceza Hukukunun Avrupa Hukuk Kültürüne Katkısı, *Suç Politikası*, (P.Bacaksız, Çev.), (ss.353-374). Ankara: Seçkin.
- Dannecher, G. (2006). Ceza Hukuku Biliminin Bakış Açılıarı. *Suç Politikası*, (Y. Ünver, Çev.) (ss. 71-82) Ankara: Seçkin.
- Demirbaş, T. (2012). *Kriminoloji*. (4.bs.) Ankara: Seçkin.
- Hafizoğulları, Z.,Güngör D. (2007). Türk Ceza Hukukunda Suçların Tasnifi. *TBB Dergisi*. Sayı 69, 21-50.
- Hafizoğulları, Z., Özen, M. (2013).*Türk Ceza Hukuku Özel Hükümler Kişilere Karşı Suçlar*. (3.bs) Ankara: Us-a Yayıncılık.
- Hafizoğulları, Z.,Özen, M. (2012). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümle*. (5.bs) Ankara: Us-a Yayıncılık.
- Özar S. (2006). Türk Ceza Kanununun Sistematiğine İlişkin Kritik Noktalar. *Ankara Barosu Dergisi Sayı* 3. 97-114.
- Özbek, V., Kanbur, M., Bacaksız P. v.d. (2010). *Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Seçkin.
- Özgenç İ. (2005). *Türk Ceza Kanunu Gazi Şerhi Genel Hükümler*. (2.bs) Ankara: Seçkin.
- Roxin C. (2006). Ceza Hukukunun bir Geleceği Var mıdır? *Suç Politikası*, (Y. Ünver, Çev.) (ss.55-70) Ankara: Seçkin.
- Roxin C., İsfen O. (2006). Yeni Türk Ceza Kanunu’nun Genel Hükümleri, *Suç Politikası*, (O. İsfen

Çev.),(ss.277-293), Ankara: Seçkin.

Sözüer, A. (2013). *Türk Ceza Hukuku Reformu Mevzuatı*, İstanbul: Alfa Basım.

“HALK PLAJLARA AKIN ETTİ, VATANDAŞ DENİZE GİREMİYOR”:

İNSAN HAKLARI – VATANDAŞ HAKLARI

İrem Burcu ÖZKAN¹

ÖZET

Fransız Devrimi sonrası filizlenen ulus devlet ve milliyetçilik düşüncelerinin oluşturduğu ve bu kavramlarla organik bağ içinde ortaya çıkan vatandaşlık, küreselleşme çağı olarak adlandırılan günümüz dünyasında adından sıkça söz edilen ve üzerinde önemle durulan bir kavram olmaya devam etmektedir. Bunun yanında uluslararası hukukun aktörleri olan hükümetler arası örgütler ile bu örgütlerin üye devletleri eliyle hazırlanan ve iç hukuklarda yürürlüğe konulan belgelerle “insan hakları” alanının birçok alt başlığı evrenselleştirilmekte ve ihlaller çeşitli mekanizmalar yoluyla tespit ve tazmin edilmektedir.

Bu noktada; bir siyasi topluluğa üyelikten kaynaklanan “vatandaşlık hakları” ile evrensel olarak insanlığın üyesi olmaktan kaynaklanan “insan hakları” arasındaki ilişki, üzerinde durulmaya değer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Konuya dair araştırma; eşitlik ve özgürlük üzerinden yürütülen tartışmalar, vatansızların çalışma konusu bağlamındaki durumu ve küreselleşme koşullarında konuyla ilgili tartışmaların geldiği noktanın tespit edilmeye çalışılması ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın konusuna işaret etmesi itibariyle 1949-1957 yılları arasında İstanbul Valiliği yapmış olan Fahrettin Kerim Gökay’ın medyaya yansıyan ünlü cümlesi başlık olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Vatandaşlık, insan hakları, haklara sahip olma hakkı, vatansızlık, tikellik, evrensellik.*

ABSTRACT

The notion of citizenship, which has an organic bond with nation-state and nationalism that began to develop after the French Revolution, still continues to be a notion that being discussed and being elaborated in today which is called the age of globalization. Besides, through the documents which are prepared by the Inter-Governmental Organizations and their member states and brought into force in domestic law; many subtitles of “human rights” are being universalized and the violations are being detected and compensated by variety of mechanisms.

At this point, the relationship between “rights of citizens” which arise from the membership of a political community and “human rights” which have its source in the membership of humanity becomes a point to worth examining. This research content is limited its content with the discussions on equality and liberty, the state of statelessness and the point that these discussions arrived at the condition of globalization.

In the respect of indicating the research subject, a well-known statement of a former governor of İstanbul(1949-1957) named Fahrettin Kerim Gökay, is being used as the title.

Keywords: *Citizenship, human rights, right to have rights, statelessness, particularism, universalism.*

I- TİKEL VATANDAŞ VE EVRENSEL İNSAN

İnsan hakları ile vatandaşlığın bir arada değerlendirilmesi karşımıza iki soru üzerinden farklı teorik yaklaşımlar çıkarır: bunlar “insanın” ne olduğuna ve insan ile devlet arasındaki ilişkinin algılanışına ilişkindir. Dina Kiwan, bireye ve birey-devlet ilişkisine dair farklı anlayışlar üzerinden, vatandaşlığı,

¹Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, iremburcuozkan@gmail.com.

kavramın tarihsel gelişimini takip eden beş temel kategori içinde değerlendirir. Bunlar; ahlaki, hukuki, kozmopolit, kimlik temelli ve katılım temelli vatandaşlık kategorileridir (Kiwan, 2005: 38).

Vatandaşlığın ahlaka ilişkin kategorisinin izlerini Antik Yunan'a ve "adil toplum" ile "adil birey" arasında sıkı bir ilişki olduğunu öne süren ve ahlaki eğitimin devletin en önemli işlevi olduğunu ifade eden Platon'a değin sürebilmekteyiz. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Platon'un vatandaşı, devlete karşı hakları olan bir birey olarak değil, doğası gereği sosyal olan insan tabiatını kastederek ele almasıdır. Zira Platon'a göre devlet için en iyi olan, onun vatandaşları için de en iyi olacaktır. Vatandaşlığın ahlaki inşasına ilişkin güncel formülasyonların da vatandaşlık ve "değer" üzerinden şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu bakımdan Platon'un kavramsallaştırmasına yakın durmakla beraber bugün farklı olan husus, insan mefhumunun siyasi doğasına bugün artık merkezi önem addedilmemesidir. Bugün değerler bağlamında üzerinde durulan en önemli hususlardan biri çok kültürlü toplumlarda "paylaşılan değerler" bakımından bir formüleştirmeye gitme çabasıdır (Kiwan, 2005: 39).

Vatandaşlığı, onun hukuki yönünü vurgulayarak ele alan ilk vatandaşlık anlayışını Roma'da bulmak mümkündür. Roma vatandaşlığında tam teşekküllü vatandaşın haiz olduğu altı ayrıcalık bulunur. Bunların dördü kamusal alana ilişkin olup (askerlik hizmeti, mecliste oy hakkı, memuriyete seçilebilme ve uyumsuzluğu yargı önüne götürebilme) diğer ikisi özel hayata ilişkindir (yabancı ile evlenme ve diğer Roma vatandaşlarıyla ticaret yapabilme). Birey, öncelikli olarak bu haklar ve ödevler bileşeninden ibaret olarak anlaşılır ve bu noktada bireyin hak ve ödevleri ile vatandaşın hak ve ödevleri üst üste biner. Roma vatandaşlık anlayışının hukuki yönü oldukça ağır basmasına rağmen Antik Yunan'da görülen devlete sadakat ve değer mefhumları da önemini yitirmez. Vatandaşlığın ve devletin modern liberal anlamı genel itibarıyla on yedinci yüzyıl Avrupa'sında tezahür etmeye başlamış, devletin egemenliği ve "yabancı"nın tanımı hususları üzerine eğilmeye değer görülmüştür. Liberalizm teriminin anlamı da zaman içinde seçme özgürlüğü düşüncesi ve bireylerin sahip oldukları doğal haklarla birlikte özgür ve eşit olmaları ile birlikte anılmaya başlanmıştır. Bireyin hakları üzerindeki bu vurgu aslında vatandaşlığın hukuki kavrayışına denk düşmektedir. (Kiwan, 2005: 40) Thomas Hobbes ve John Locke'un egemen devlet anlayışlarında da görebildiğimiz üzere, modern Avrupa liberalizminin düsturu, devletin, kendi çıkarlarını en iyi kendileri tayin edecek olan vatandaşlarının hak ve özgürlüklerini korumak adına var olduğudur. (Kiwan, 2005: 40) Bu bağlamda Fransız vatandaşlığının yapısını incelemek faydalı olacaktır. Fransa'da vatandaşlığın formülü, insan haklarının devletten kaynaklanması ve insan haklarına belli bir siyasi toplumun üyesi olma üzerinden sahip olma, dolayısıyla "Fransız olma" üzerinden oluşmuştur. İnsan haklarının sahip olunan uyrukluktan kaynaklandığı bu anlayış, bu bağlamda, insanlık ailesini evrensel olarak kucaklayan insan hakları mefhumuna açık bir karşıtlık oluşturmaktadır (Shafir ve Brysk, 2006: 278; Kiwan, 2005: 47).

Aidiyet üzerinden değerlendirilen vatandaşlığı incelediğimizde karşımıza, katılım boyutuna olduğu kadar "aidiyet" yönüne de önemli vurgular yapan komüniteryan teoriler çıkar. Bu teoriler liberalizmin insan konseptine eleştiri getirerek insanın "bir bağlam içinde" ele alınması gerektiğine işaret etmiştir. Komüniteryanizmle sıkı sıkıya ilişkilendirilen düşünürlerden Alasdair McIntyre liberalizmin insan konseptinin bireyin bir topluluğa aidiyetini ciddiye almadığını söyler. McIntyre, Rawls için bizim ıssız bir adaya düşen ve herkesin birbirine yabancı olduğu bir grup birey olduğumuzu ifade eder (Kiwan, 2005: 41). Günümüzde etnik aidiyetin vatandaşlık tanımında açıkça yer aldığı bir örnek olarak Alman vatandaşlığı gösterilmektedir. Aidiyet ve kültürün merkeze alındığı vatandaşlık anlayışında, insan haklarının üzerinde yükseldiği evrenselliğin tam tersine tikellik bir gereksinim olarak ortaya çıkar, dolayısıyla insan haklarının vatandaşlığın bu konseptine de bir temel oluşturamayacağı belirtilir (Brubaker, 2009: 106-113; Kiwan, 2005: 47).

Vatandaşlığın katılım boyutunu ele aldığımızda karşımıza çıkacak en önemli isimlerden biri "Toplum Sözleşmesi" eseriyle aktif katılım üzerinde ziyadesiyle durmuş olan düşünür Jean Jacques Rousseau olacaktır. Katılımcı demokrasi ve tüm vatandaşların aktif katılımı düşüncesinin savunucularından olan Rousseau, Hobbes ve Locke'un aksine, genel iradenin ifadesi olduğunu söylediği yasaların, bireyin özgürlüğünü genişlettiğini ifade eder (Kiwan, 2005: 42). Rousseau için özgürlük ve değer karşılıklı ilişki içindedir; insan ancak sivil toplumda özgür olur ve değer üretebilir (Rousseau, 2008: 71-72). İnsanın doğa durumundaki vaziyetinin "özgür"den ziyade "bağımsız" olduğunu belirten Rousseau, doğa durumundaki bu bağımsız kişilerin ahlaki varlıklar

olmadığını, özgürlüğün ise ancak ahlaki varlıklarca tecrübe edilebileceğini öne sürer. Sivil toplum, insana kapasitesini artırması için gerekli ortamı sağlar ve ancak o zaman insanın ahlaki varlığından ve sivil topluma aktif katılım yoluyla insanlığını gerçekleştiren insandan söz edebiliriz (Kiwan, 2005: 42, Rousseau, 2008: 71-72). Vatandaşlığın katılım boyutuyla ele alındığı anlayış için, aktif katılımın sağlanabileceği bir siyasi toplumun gerekliliği oldukça açıktır, dolayısıyla herhangi bir siyasi topluluğa atıf yapmayan insan hakları kavramının bu vatandaşlık anlayışını temellendirebileceği sonucuna varmak pek mümkün gözükmemektedir (Kiwan, 2005: 47).

Son olarak, vatandaşlığın kozmopolit kavramsallaştırmasını, Stoacıların, site devletlerinin güçsüzleştiği ve önlerinde kozmopolit bir dünya imparatorluğu olan Roma İmparatorluğu'nun yükseldiği dönemde ortaya attıkları "evrensel akıl" fikrine kadar götürmemiz mümkündür. Stoacılar herkeste var olduğunu ileri sürdükleri bu evrensel akıl sayesinde herkesin eşit olduğunu söylemektedir ve buradan hareketle vatandaşlık için, insanlık ailesinin tüm fertlerinin geliştirebilecekleri bu "akıl" tek gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990'lardan itibaren liberal ve komüniteryan teorilere tepki olarak çok çeşitli evrensel yahut kozmopolit vatandaşlık teorileri ortaya atılmıştır. Genel olarak ulusal-aşırı (*transnational*) ve ulus-ötesi (*postnational*) olarak kategorize edilen bu vatandaşlık teorileri içinde küresel vatandaşlık, çoklu vatandaşlık, diaspora vatandaşlığı, kültürel vatandaşlık gibi bir çok alt kategori barındırmaktadır. Bu alt başlıkların her biri birbiriyle çatışma içinde görünse dahi aslında tümü "ulus-üstü" ve "ulus-altı" kimlikleri güçlendirmekte ve ulus düzeyindeki kimliği ise zayıflatmaktadır (Kiwan, 2005: 44). Buna karşılık, ulusal aidiyetin görece zayıfladığı bu anlayışta dahi bir siyasi toplum atfının mevcut olduğuna dair görüşler mevcuttur. Buna göre, buradaki fark bu siyasi topluluğun ulusal düzeyde olmayabileceği noktasındadır. Kiwan, evrenselliğe doğrudan göndermede bulunan "küresel vatandaşlık" anlayışının dahi insan hakları mefhumuyla birebir örtüşmeyeceği görüşünü savunur. (Kiwan, 2005: 48) Vatandaşlığa dair kozmopolit ve küreselleşmeci yaklaşımlar çalışmanın üçüncü bölümünde daha ayrıntılı incelenecek ve konuya ilişkin farklı görüşler dile getirilecektir.

Dina Kiwan, insan haklarının vatandaşlık için teorik temel oluşturabilmesinin -vatandaşlığın nasıl kavramsallaştırıldığından bağımsız olarak -mümkün olmadığını ileri sürer. Zira insan hakları söylemi evrensel -tümel- bir çerçeveye atıfta bulunurken vatandaşlığın daha kısmi -tikel- bir yapıda olması bunu sonuçlar. İnsan hakları, vatandaşlıktan kavramsal olarak farklıdır, bu ikisini aynı potada eritmek kavramsal olarak tutarsızlık oluşturmanın dışında siyasi topluma aidiyeti sağlayan karşılıklı ilişkinin ihmal edilmesi hasebiyle tekil olarak vatandaşın siyasi toplum bağlamında aktif katılımının önünü tıkayabilecektir. (Kiwan, 2005: 37-38) Vatandaşlığın pratikteki karşılığı bir siyasi toplum içinde kendine yer bulurken insan hakları söylemi bireyin etik açıdan kavramsallaştırılmasına dayanan ortak bir insanlık tasarımına atıfta bulunur. Ki bu atıf bireyin bir siyasi toplumla ilişkisine ve politik kavramsallaştırılmasına dayanan vatandaşlık haklarıyla tezat oluşturacaktır (Kiwan, 2005: 37).

Tikellik-evrensellik bahsini noktaldıktan sonra üzerinde duracağımız ikinci husus eşitlik ve özgürlük arası ilişki üzerinden insan hakları ile vatandaşlık arasındaki gerilimi anlamaya çalışmak olacaktır.

Bugün, insan hakları söylemi kişi güvenliğinden kendi kaderini tayin hakkına kadar geniş bir yelpazeyi ifade ederken, vatandaşlık hakları söyleminden oldukça farklı bir yerde var olmaya devam etmektedir. Vatandaşlık hakları söyleminin kendisi ise politik alanın -ekoloji gibi- yeni alanlara doğru genişletilmesi gibi çabalarla, kolektif müzakere ve karar alma süreçleri gibi klasik politika alanlarını yeniden canlandırma arasında bocalamaktadır. Dolayısıyla Balibar, 1789 devriminin formüle ettiği "İnsan ve Yurttaş hakları" denkleğini sürdürmenin zorluğuna işaret eder. Bunun yanı sıra insan ve vatandaş arasında değişmez bir eşitlik güdülmesinin, "her şey politiktir ve politika her şeydir" düsturunun yarattığı bir totalitarizme yol açtığına dair neredeyse evrensel bir kabul olduğu hususuna işaret edilmektedir. (Balibar, 1994: 40)

Balibar, 1789 devrimi ve sonrasında ortaya çıkan, kadınların, işçilerin ve sömürge halklarının haklarına ilişkin söylemlerin vatandaşlıkla birleştirildiğinin şüphe götürmez olduğunu ifade eder. Fakat şüphe ettiği nokta, bunun klasik doğal hakların devamı olarak görülmesidir (Balibar, 1994: 40).

Geleneksel ve yarı resmi yorum on yedi maddelik bildirinin içeriğinin insanın hakları (evrensel, devredilmez, herhangi bir kurumdan bağımsız olarak var olan, varsayımsal) ile vatandaş hakları

(pozitif, kurumsal, sınırlı ve fakat etkin) arasındaki ayrım olduğunu dile getirir. Lakin Balibar, bu bağlamda bildiri tekrar okunduğunda “insan hakları” ile “vatandaş hakları” içerikleri arasında herhangi bir fark olmadığını ve aslında birebir aynı olduklarının görüleceğini ileri sürer. Bu savını desteklerken, bildirin “doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen” hakları sıralayan ikinci maddesinde yer alan hakların hukuki güvenceye bağlanacağını bildirin geri kalanından anlaşılabilirliğini öne sürer. (Balibar, 1994: 40)Madde metni şöyledir;

Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi

Madde 2

Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme hakkıdır².

Balibar burada “eşitliğin” yokluğunun başta rahatsız edebileceğini fakat madde metninin, bildirin ilk maddesi ile birlikte okunduğunda problemin giderileceğini ifade eder. Bildirin ilk maddesinin konumuzu ilgilendiren ifadesi şöyledir:

Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi

Madde 1

İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğar ve yaşarlar. (...)³

Bu madde, yalnızca ikinci maddede eşitlikten bahsedilmemesini telafi etmeyecek, aynı zamanda eşitliği bir ilke yahut hak olarak diğer her şeyi birbirine bağlayan bir pozisyona taşıyacaktır. (Balibar, 1994: 45) Dikkat etmek gereken başka bir nokta, *Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi*’ndeki eşitliğin, “*zoon politikon*” unyeniden uyanışı değil ve fakat bir sonuç ve özgürlüğün bir özelliği olmasıdır. (Balibar, 1994: 46)

Özgürlüğün eşitlikle eş tutulmasının arka planında özcü bir yaklaşımdan ziyade tarihsel *de facto* koşulların yarattığı deneysel durumların olduğunu söyleyen Balibar, iki kavramın içeriğinde “olan” ve “olmayan” hususların ortaklığına dikkat çeker. Daha açık bir ifadeyle özgürlük ve eşitlik tamamen aynı hususlarla çatışma yahut karşıtlık halindedir. Zira tarihte özgürlüğü baskılayıp kısıtlayan ve fakat eşitliğe engel oluşturmayan –veya tam tersi- bir durum mevcut değildir. Balibar, bu görüşüne iki ayrı cepheden itiraz gelebileceğini ifade eder. Kapitalizm savunucusu cepheden gelebilecek itiraz; toplu iş sözleşmeleriyle gerçekleştirilmek istenen eşitliğin pratikte özgürlüğün kısıtlanması sonucunu doğurduğu görüşüdür. Sosyalist rejimlerin itirazı ise; kamusal özgürlüklerin bastırılmasının, ayrıcalıklar üreten toplum yapısının ve eşitsizliklerin pekiştirilmesinin önüne geçeceği üzerinden olacaktır. Fakat Balibar burada önemli olan noktanın, bireysel özgürlüklerin ortak kullanımı için yetecek düzeyde eşitlik ile bireylerin kolektif eşitliğini sağlamaya yarayacak ölçüde özgürlük olduğunu dile getirir. (Balibar, 1994: 48)

Peki, bu iki prensipten birine öncelik verilmesinin altında yatan motif ne olabilir? Tambakaki, insan hakları yahut vatandaşlık prensiplerinden birinin yahut diğerinin öncelenmesinin tamamen kişinin demokratik siyasetten ne anladığı üzerinden şekillendiğini iddia eder. Buna göre eğer kişi demokratik siyaseti, siyasi katılım ile yasal olarak kodifiye edilmiş hakları bağdaştıracak bir dizi aşama olarak, rasyonel ve prosedürel kavramlarla algılıyorsa insan haklarını öncelemesi kaçınılmaz olacaktır. Buna karşılık demokratik siyaset, muhalefet ve çekişmenin merkezi rol oynadığı bir değerler

²Declaration of Human And Civic Rights of 26 August 1789, Article 2: “The aim of every political association is the preservation of the natural and imprescriptible rights of Man. These rights are Liberty, Property, Safety and Resistance to Oppression.” Çevrimiçi erişim: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf. Erişim tarihi: 23.07.2013. Çeviri yazara aittir.

³ Declaration of Human And Civic Rights of 26 August 1789, Article first: “Men are born and remain free and equal in rights. Social distinctions may be based only on considerations of the common good.” Çevrimiçi erişim: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf. Erişim tarihi: 23.07.2013. Çeviri yazara aittir.

sistemi yahut yaşam tarzı olarak çekişmeci (*agonistic*) bağlamda ele alındığında tercih vatandaşlığın yeniden biçimlendirilmesi olarak karşımıza çıkacaktır. (Tambakaki, 2010: 134)

Bu ayrımı netleştirmek adına Chantal Mouffe'un "çekişmeci çoğulculuk"⁴(*agonistic pluralism*) olarak adlandırdığı demokrasi modelini incelememizin faydalı olacağı fikrindeyiz. Mouffe, katılımcı demokrasiye (*deliberative democracy*) bir alternatif olarak sunduğu modeli "çekişmeci çoğulculuk" olarak isimlendirir. Mouffe'a göre politika, sosyal gerginliği (*antagonism*) yatıştırma ve muhalefeti törpüleme işlevlerini icra eder. Zira burada önem atfedilen soru, hiçbir dışlama oluşturmadan, rasyonel bir konsensüse nasıl varılacağı değildir; nitekim Mouffe bunun imkânsız olduğunu ileri sürer. Politikanın bu bağlamda üzerinde durduğu husus, çatışma ve çeşitlilik bağlamında "onlar"ı tespit ederek, "biz"i yaratmak ve bu sayede birliği sağlamaktır. Demokratik siyasetin bu anlamda yeniliği "onlar" ve "biz" ayrışmasını aşmak değil ve fakat bu mevzubahis ayrımı çoğulcu demokrasi ile bağdaşabilecek şekilde oluşturmaktır. (Mouffe, 1999: 754-745)

Mouffe'un çekişmeci çoğulculuk kavramıyla ileri sürdüğü merkezi argüman, demokratik siyasetin temel görevinin tüm insan ilişkilerinde doğası gereği var olan "hiddet"i (*passion*) ortadan kaldırmak yahut tamamen kişilerin özel alanına sürgün edip hapsedmek değil ve fakat bu hiddeti demokratik amaçları desteklemeye yönelik olarak harekete geçirmek olduğudur. Zira bu "çekişmeli karşılaşmalar" demokrasiyi tehlikeye düşürmek bir yana, onun varlığının bir koşuludur. (Mouffe, 1999: 756)

Mouffe, çoğulcu politikalar için, sistem teorisinden ödünç aldığını söylediği "karma oyun"⁵(*mixed-game*) kavramını kullanır. Bununla kastettiği, çoğulcu politikaların bir yönden uyuma dayalı iken, diğer yönden çatışma içermesi; bir başka deyişle liberal çoğulcuların büyük kısmının iddia ettiği gibi -kül halinde- işbirliğinden oluşmamasıdır. (Mouffe, 1999: 756)

Vatandaşlık ve insan hakları arasındaki ilişkiyi incelemeye devam ettiğimiz bu noktada karşımıza çarpıcı bir sorun çıkar: Kişinin vatandaşlık haklarından mahrum kaldığı devletsizlik durumunda insan haklarına olan erişimi ve bu haklardan yararlanabilmesi sekteye uğrayacak mıdır? Bu konunun ele alınmasında Hannah Arendt'in "*haklara sahip olma hakkı*" kavramsallaştırması merkeze alınacaktır.

II- VATANSIZLIK VE HAKLARA SAHİP OLMA HAKKI

Vatandaşlık ve insan hakları konusunu mercek altına aldığımızda karşımıza çıkan bir diğer husus, vatandaşlığın, insan haklarına sahip olmaya yahut yirminci yüzyılın en önemli siyasi düşünürlerinden biri olan Hannah Arendt'in deyişiyle "haklara sahip olma hakkına" erişim bakımından bir ön koşul olup olmadığıdır.

İnsan haklarının "devredilemez", başka yasalara ya da haklara indirgenemez ve onlardan çıkarsanamaz olduğu söylemi dolayısıyla bu hakların yerleşmesi için hiçbir otoriteye başvurulmamış; bütün yasalar ona dayandığından insan haklarını korumak için özel bir yasanın gerekmediği varsayılmıştır. (Arendt, 2011: 294) Devredilmez insan hakları varsayımında baştan beri var olan paradoks hiçbir yerde varolmayan "soyut" bir insanın göz önünde bulundurulmuş olmasıdır. Kabul şöyledir: Eğer geri kalmış bir topluluğun insan hakları yoksa bunun nedeni henüz bir bütün olarak uygarlık evresine, halkın ve ulusun egemenliği evresine ulaşamamış olmalarından kaynaklanır. Dolayısıyla bütün insan hakları sorunsal ulusal özgürleşme problemiyle iç içe geçmiş ve kişinin kendi halkının özgürleşmiş egemenliğinin insan haklarını temin edebileceği varsayılmıştır. Özellikle Fransız Devrimi sonrası döneme hâkim olan, insanlığı bir uluslar ailesi olarak kavrama eğilimi ile insanın imgesini yavaş yavaş bireyden halka doğru dönüştürmüştür. (Arendt, 2011: 295)

İnsan hakları, bütün siyasi yönetimlerden bağımsız olduğu varsayıldığı için "devredilmez" olarak tanımlanmaktadır. Lakin insanlar siyasi yönetimlerinden yoksun kaldıklarında ve asgari haklarına geri çekilmeleri gerektiğinde, onları koruyacak hiçbir otorite ve onları garanti altına alacak hiçbir kurum kalmadığı görülecektir. (Arendt, 2011: 296)

⁴ Çeviri yazara aittir.

⁵ Çeviri yazara aittir.

İnsan hakları kavramının on dokuzuncu yüzyıl siyasi düşüncesi tarafından pek fazla dikkate alınmaması ve yirminci yüzyılda dahi hiçbir liberal yahut radikal partinin programlarına almamalarının nedenini Arendt şu şekilde açıklar(Arendt, 2011: 298): Farklı ülkelerde yurttaşların değişen haklarının, yurttaşlıktan ve milliyetten bağımsız olduğu varsayılan insan haklarını, elle tutulur somut yasalar şeklinde cisimleştirdiği varsayılmaktaydı. Burada kabul; bütün insanların bir tür siyasi topluluğun yurttaşı olduğu idi. Fakat hiçbir devletin yurttaşı olmayan insanlar ortaya çıktığında devredilmez olduğu varsayılan insan haklarının uygulanabilir olmadığı görüldü.

Arendt'e göre yurttaşlık haklarından ayırt edilen genel insan haklarının gerçekten neler olduğunu güvenle tanımlayabilecek kimse bulunmamakta ve aslında kimse insan haklarını yitirdiğinde aslında hangi hakları yitirmiş olduğunu bilir gibi görünmemektedir. (Arendt, 2011: 298-299) Bu hususla ilgili Edmund Burke, insan haklarının bir soyutlama olduğunu söyleyerek kişinin devredilmez insan hakları yerine "İngiliz hakları"ndan bahsetmenin daha doğru olduğunu, zira sahip olduğumuz hakların ulusun içinden doğduğunu öne sürer. (Arendt, 2011: 309)

Ulusal statü kaybının ve dolayısıyla düşülen "uyruksuzluk" halinin tüm hakların yitimi ile eşdeğer olduğu görüşü uyarınca; hiçbir devletin uyruğunda bulunmayan bu kişilerin mahrum kaldıkları yalnızca vatandaşlık hakları değil her nevi insan hakkıdır. Arendt'e göre burjuva devrimleri ve ardından hazırlanan insan hakları bildirgelerince içi sarıh biçimde doldurulmayan insan hakları ile vatandaşlık hakları güçlü bir biçimde birbiri üzerine binmektedir. Vatandaşlıkla ilgili herhangi bir ön şart barındırmayan uluslararası insan hakları belgelerinin ifade ettiğinin aksine ulusal haklardan mahrumiyet insan haklarının tümünden mahrum olmayı sonuçlamaktadır. (Benhabib, 2006: 60)

Bu fikri destekleyen Arendt'e göre eşitlik varoluşumuza içkin olmayıp adalet ilkesince yön verilmiş bir insani örgütlenmenin sonucu olarak tezahür eder. Zira eşit olarak doğmaz, karşılıklı olarak eşit haklara sahip olduğumuz kararına güvenen bir grubun üyeleri olarak eşit hale geliriz. Arendt bu varsayımın siyasi yaşamımızın olmazsa olmaz bir kabulü olduğunu dile getirir: "...Çünkü insan eşitleriyle, yalnızca eşitleriyle birlikte müşterek bir dünyada eyleyebilir, onu değiştirebilir, kurabilir." (Arendt, 2011: 312-313) Bu bağlamda ulusal haklarından mahrum kalan birey bir devletin yurttaşı olmanın sağladığı "farklılıkların o muazzam eşitlemesinden yoksundur", artık üyesi olduğu tek topluluk -tıpkı bir hayvanın hayvanlar âlemi ile olan aidiyet ilişkisine benzer biçimde- insan ırkıdır. (Arendt, 2011: 314)

Peki, bu minvalde bir devletin uyruğu olmakla ilgili sorun yaşayan kişilerin durumu ne olacaktır? Mevzubahis grupları ulus devletin eylemleri doğrultusunda yaratılan "özel insan kategorileri" olarak betimleyen Benhabib bu kategorilere dâhil ettiği alt grupları tek tek ele almıştır: "Kişi zulüm gördüğünde, sınır dışı edildiğinde ve vatani olan topraklardan sürüldüğünde mülteci konumuna gelir. İktidardaki politik çoğunluk, belli grupların sözde homojen halka dâhil olmadıklarını ilan ettiği takdirde kişi azınlık haline gelir. Kişinin şimdiye dek koruması altında bulunduğu devlet bu korumayı kaldırdığı ve ayrıca sunduğu evrakları hükümsüz kıldığı takdirde kişi uyruksuz bir yaşam sürecektir." Bu üç kategori topluluğun kendilerine bir yer sunmaya gönüllü bir devlet bulamadıkları sürece ise "yersiz-yurtsuz" kalacaklarını ifade eder. (Benhabib, 2006: 65)

Azınlıklar aslında devletsiz değildirler; özel anlaşmalar ve garantiler biçiminde ek korumaya ihtiyaçları olmakla birlikte, hukuki olarak belli bir siyasi bünyeye mensupturlar. Kendi dilini konuşmak ve kendi kültürel toplumsal muhitinde oturmak gibi hakları tehlikede olup, harici bir yapı tarafından isteksizce korunur. Buna karşılık ikamet ve çalışma gibi haklara dokunulmamaktadır. "Olgusal bakımdan daha direngen ve sonuçları açısından çok daha uzun erimli" olan devletsizlik ise çağdaş tarihin en yeni kitlesel görünümüdür.

Devletsizler sorunu Birinci Dünya Savaşı sonrası belirginleşmeye başlamıştır. Savaştan önce Birleşik Devletler ve bazı başka devletlerde uyrukluğa kabul edilen kişinin, uyruğuna girdiği ülkeye samimi bir bağlılık göstermekten vazgeçtiği durumlarda uyrukluğun feshi mümkün kılınmıştır. Bu fesih ile uyuktan çıkarılan kişi devletsiz olur. Savaş sırasında da bazı Avrupa devletleri yasalarında uyrukluğa alma işleminin feshini olanaklı kılacak değişikliklere gitmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sonrası devletler hiçbir muhalefete hoşgörü göstermeyecek ve farklı görüşlere sahip insanlara barınak olmaksızın yurttaşlarını yitirmeyi yeğleyebilecek bir yapıya bürünmüşlerdir. (Arendt, 2011: 273)

Kitlesele ölçekte ulusal haklardan yoksun bırakma politikası o dönem için yeni ve daha önce görülmemiş bir tutum olmuştur. Fakat Doğu ve Güney Avrupa’da azınlıkların ortaya çıkması ve devletsiz halkların Orta ve Batı Avrupa’ya sürülmesiyle savaş sonrası ulusal haklardan yoksun bırakma, totaliter politikaların güçlü bir silahı haline gelmiştir. Avrupalı ulus devletlerin, ulusal olarak temin edilmiş haklarını yitirmiş olan kimselerin insan haklarını garanti etmedeki başarısızlığı açıkça gözlenebilmiştir. (Arendt, 2011: 258) “İnsan hakları ibaresi bütün taraflar –mazlumlar, zalimler ve onları seyredenler- için, umutsuz bir idealizmin ya da eblehçe beceriksiz bir ikiyüzlülüğün kanıtı haline geldi.”(Arendt, 2011: 259)

Arendt’in ve Benhabib’in üzerinde durduğu üzere Avrupa’da iki savaş arası dönemde vuku bulan vatandaşlıktan çıkarma uygulamaları Milletler Cemiyeti’nin uyruksuz kalan kişiler üzerindeki himayesinin genişlemesi sonucunu doğurmuştur. 1950 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi madde 14, sığınma hakkını temel insan hakları arasında sıralamıştır. Buna göre:

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi

“Madde 14: (1) Herkes, zulümden kurtulmak için başka ülkelerden sığınma(iltica) talep etme ve sığınmacı (mülteci) muamelesi görme hakkına sahiptir.

(2) Bu hak, gerçekten siyasal nitelikli olmayan suçlara ya da Birleşmiş Milletler amaçlarına ve ilkelerine aykırı eylemlere dayanan kovuşturmalar durumunda, ileri sürülemez.” (Gemalmaz, 2010: 10)

Buna karşılık, sığınma hakkının bir insan hakkı olarak ele alınması, devletlere sığınma imkânı sunma yükümlülüğü bakımından gerçek bir yükümlülük tesis edememiştir. (Benhabib, 2006: 79)Cemiyetin anlaşmalarını yorumlayan bazı devlet adamları daha da açık sözlü bir tavırla; bir ülkenin yasalarının, farklı bir milliyete aidiyette ayak direyen, yani asimile edilemez nitelikteki kişilerden sorumlu olamayacağını iddia etmişlerdir. Böylelikle, devletin yasaların bir aygıtı olmaktan çıkıp “ulusun aygıtına” dönüşmesi sürecinin tamamlandığını itiraf etmiş olurlar; öte yandan devletsiz halkların ortaya çıkması bunu pratikte de kanıtlayacak fırsatı tanımıştır. “Ulusun devleti fethetmesi ve ulusal çıkarın yasalar karşısında önceliği, Hitler’in ‘hak, Alman halkı için iyi olan şeydir’ demesinden uzun süre önce gerçekleşmiştir.” (Arendt, 2011: 268-269)

Arendt, konuyu kaleme aldığı dönemde bir milyon “kabul edilmiş” devletsiz kişinin varlığına karşılık on milyonu aşkın *de facto* devletsiz olduğunu dile getirir. Görece zararsız olarak görülen *de jure* devletsizlerin durumuna ilişkin zaman zaman uluslararası konferanslar düzenlenmekte ve konu masaya yatırılmakta olup mülteci sorunuyla özdeş olan devletsiz kitleyle ilgili bir adım atılmamaktadır. Arendt’in ifade ettiği üzere İkinci Dünya Savaşı öncesi yalnızca totaliter yahut yarı totaliter diktatörlükler ulusal haklardan yoksun bırakma silahını doğuştan yurttaşlarına karşı kullanırlarken, sonraki dönemde Birleşik Devletler gibi özgür demokrasilerde dahi doğma büyüme Amerikalı komünistleri yurttaşlıktan mahrum etmeyi düşündüğü noktaya gelinmiştir. (Arendt, 2011: 276)

Uyruğa alma uygulaması tek tek kişiler için ve istisnai olarak çalıştırılmaktaydı. Uyruklu başvurusu kitlesele bir görünüme kavuştuğunda bütün bu süreç çöküşe geçmiştir. Bu yeni durumun neden olduğu panik ve gelen yeni kitlenin onlarla aynı kökene sahip olup başka ülkelerin yurttaşı olmuş kişilerin olagelmiş durumunu değiştirmesi üzerine devletler önceden uyruklarına aldıkları kişileri de uyrukluktan çıkarmaya başlamışlardır. (Arendt, 2011: 284)

Devletsiz yani hak-sız kişilerin ulus devletler içerisindeki varlığı “ölümcül bir hastalığın tohumlarını taşımaktaydı”. Zira yasalar karşısındaki eşitlik ilkesi bir kez bozulduğunda ulus devletin varlığını sürdürmesi sıkıntıya düşer. Bu tasarlanmış eşitlik olmazsa ulus çözümlere ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız bireylerden oluşmuş bir kitleye dönüşecektir. Herkes için eşit olmayan yasalar ulus devletlerin tam da doğasıyla çelişecek bir biçimde haklar ve ayrıcalıklar haline alacaktır. (Arendt, 2011: 293)Modern ulus devlet, hukukun egemenliğini tüm vatandaş ve vatandaş olmayanlar için icra etmekten, ulusun hukuku hukuksal çerçevede araç haline getirdiği ve “kanunsuz bir ayrımcılığa dönüştürdüğü” bir hale evrilecektir. Bu sürecin sonucu olarak ulus devletler “istenmeyen azınlıklar” üzerinde toplu bir vatandaşlıktan ihraç politikasına gitmiş ve bu da ulus devletler ailesinin dışında ve

herhangi bir uyrukluğ u haiz olmayan insan toplulukları oluşmasını sonuçlamıştır. (Benhabib, 2006: 64)

İltica hakkının devletin uluslararası haklarıyla çeliştiğ i düşünöldüğ ünden ne anayasalarda, ne uluslararası anlaşmalarda sözü edilmekte, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde dahi fazla üzerinde durulmamaktaydı. Bu haseple Arendt'e göre iltica hakkı İnsan Hakları ile aynı yazgıyı paylaşmaktaydı. İnsan Hakları da -en azından Arendt'in eserini kaleme aldığı dönem itibariyle- yasa haline gelememiş, ancak olağan yasal kurumların yeterli olmadığı tekil ve ayrık durumlarda bir başvuru olanağı olarak muğ lāk bir varlık kazanmıştır. (Arendt, 2011: 277)

Yurttaşını ihraç etme hakkının egemenlik hakkı olduğunu ileri süren devlet, devletsizleri yasa dışı doğ alarından ötürü, yasa dışı eylemlerde bulunmaya zorlar. (Arendt, 2011: 282) Oturma ve iltica hakkı bulunmayan devletsiz kişi ş üphe yok ki yasaları sürekli çiğ neyecektir. Arendt bu noktada "uygar ölkelere özgü bütün değ erler hiyerarş isini tersyüz eden" bir hususa dikkat ç eker: Devletsiz kişi yasanın durumunu düzenlemediğ i bir aykırılık teş kil ettiğ inden ancak yasada öngörölmüş bir normu çiğ neyerek, yani suç işleme suretiyle kendini normalleştirebilecektir. (Arendt, 2011: 287)

Yurttaşlığ ın kaybı, bir diğ er yandan, kişileri yalnızca yasaların korumasından değ il, aynı zamanda yerleşmiş ve resmen tanınmış bir kimlikten de yoksun bırakır. Ulusal haklarını elinden alan ölkeden bir doğ um kâğ ıdı almak için gösterilen ç abanın ne kadar hummalı olduğu bunun pratikteki görünümdür (Arendt, 2011: 288).

Hak-sızların ilk yitirdikleri şey yurtlarıdır ve aslında burada yeni olan husus yurdun yitirilmesi değ il, yeni bir yurt bulmanın olanaksızlığ ıdır. Artık devletsizlerin ciddi denetim ve kısıtlara maruz kalmadan gidebilecekleri bir yer, bir ölk e, bir toprak parçası kalmamış ve kendilerini uluslar ailesinden dışlanmış halde bulmuşlardır. İkinci kayıpları ise; siyasi yönetimin korumasından mahrum kalmalarıdır. Bu mahrumiyet yalnızca kendi ölkelerinde değ il bütün ölkelerde yasal konumlarını kaybetme anlamına gelmektedir. Uluslararası anlaşmaların kurduğu ağ sayesinde bir ölkenin vatandaşı dünyanın neresinde olursa olsun yasal statüsünü beraberinde götürebilmekte iken, bu ağ ın dışında kalmış olanların kendilerini tamamen yasa dışı bir alanda buldukları bir baş ka gerçekliktir (Arendt, 2011: 300).

III – KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA VATANDAŞLIK VE İNSAN HAKLARI

İnsan haklarının kendi düşünsel ilhamı olmasına rağmen yararlanıcılarını çok uzun süre vatandaşlıkla bağlantılı olarak tanımlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası ve faşizm döneminde görölen azınlık haklarının korunması hususundaki başarısızlıktan çıkarılan dersler ve 1990'lardaki küreselleşme dalgasının teşviki, Birleşmiş Milletler ve sivil toplum örgütlerini insan haklarını bağ larından kurtarmaya çalışmaya itmıştır. Küresel insan hakları otonomi ve önem kazandıkça, esasında ulusal vatandaşlığ ın bir parçası olarak görölen sosyal ve ekonomik haklar yönünde de genişlemeye başlamıştır. (Shafir ve Brysk, 2006: 283) Bu minvalde, çıkış noktası olarak daha evrensel ve fakat "medeni haklarla" kısıtlı olarak ele alınan insan hakları alanında "ulus-aş ırı" çalışmalarda bulunan araştırmacılar, T. H. Marshall'ın 1949 tarihinde yayınlanan "Vatandaşlık ve Toplumsal Sınıflar" eserinde vatandaşlığ ın medeni ve siyasi haklar boyutunun yanı sıra belirttiğ i sosyal ve ekonomik boyutunu da insan hakları alanına dâhil edecek şekilde bir yeniden yapılandırma çalışması yürütmektedirler. Benzer şekilde önceleri vatandaşlık ile ilişkilendirilmiş olan kimlik ve kültürel hak talepleri de bugün insan hakları ş emsiyesi altına alınmaya çalışılmaktadır. (Shafir ve Brysk, 2006: 275)

Siyasi egemenliğ in yerinin değ işmesine bağ li olarak vatandaşlığ ın konumunda meydana gelen değ işiklikler ana hatlarıyla siteden Roma İmparatorluğ u'na, Orta Çağ şehirlerine ve oradan da ulus-devlete doğ ru gerçekleşmiştir. Ulus-devlet egemenliğ inin çeşitli açılardan sorgulanmaya açıldığı günümüzde vatandaşlığ ın anlamının bu bağ lamda yeni bir değ işikliğ e daha maruz kaldığı gözlemlenebilmektedir. Değ işim sonucu meydana gelen yahut gelecek yeni anlamı ulus-ötesi yahut küresel vatandaşlık biçimde okuyan yazarlar bulunmaktadır. İkinci değ işme alanı olarak var olan vatandaşlık haklarının yeni grupları, daha açık ifade etmek gerekirse işçileri, azınlıkları, göçmenleri ve yerlileri içerecek biçimde genişlemesi ifade edilmektedir. Konumuzu daha çok ilgilendiren üçüncü ve son değ işim ise yeni hakların yahut baş ka bir ifadeyle yeni kuşak hakların kavramın kapsamına dâhil

edilmesiyle gerçekleştiği iddia edilen değişimdir. Mevzubahis yeni haklar, hali hazırda var olan haklara sahip olmayı ve bunların kullanımını daha etkin kılmakta ve öncesinde hukuki yahut toplumsal bariyerlerle grupları birbirinden ayıran duvarların yıkılmasına ön ayak olmaktadır. Bu haseple, vatandaşlığın yaşadığı her genişlemenin onu daha kuvvetli ve zengin kıldığı ileri sürülür. (Shafir ve Brysk, 2006: 277)

Vatandaşlık haklarının içeriğinde vuku bulan genişlemeye ilk dikkat çeken düşünürlerden T. H. Marshall, vatandaşlık haklarını İngiltere’de birbirini izleyen üç dönemde etkili olduğunu varsaydığı üç ayrı katmana ayırır: medeni, siyasal ve sosyal haklar. (Kymlicka, 2008: 188) Bunlardan medeni haklar, bireyin özgürlüğü için gerekli görülen ve On sekizinci Yüzyılda ortaya çıkan hak demetini, siyasal haklar On dokuzuncu Yüzyılın bireye temsil edilme, oy kullanma ve siyasi iktidarın kullanımına katılma haklarını bahşeden hakları ifade eder. Yirminci Yüzyılda ortaya çıkan ve Marshall’ın deyimiyle medeni kişinin toplumda geçerli görülen standartlarda yaşamasına olanak sağlayacak sosyal haklarla sosyal vatandaşlık kavramı ortaya çıkmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta sosyal vatandaşlığı Marshall’ın tanımladığı şekliyle, daha açık ifadeyle ortak bir medeniyet standardında yaşamaya hak olarak tanımlamanın, bu kavramı “sosyal yardımlaşma” ile karıştırma tehlikesini barındırmasıdır. Zira sosyal yardımlaşma, dezavantajlı bireyleri korunmaya ihtiyacı olanlar şeklinde bir kenara ayırmayı öngörürken, sosyal vatandaşlık, hakları siyasi toplumun tüm vatandaşlarını barındıracak şekilde genişletmeyi gerektirir. (Shafir ve Brysk, 2006: 278-279)

Bu noktada vatandaşlık geleneğindeki bir ayırışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Tartışmanın bir tarafı, hakların bu mevzubahis genişlemesini -başka bir ifadeyle önceleri yalnızca üst-sınıflara özgü olduğu düşünülen hakların toplumun diğer kesimlerine yaygınlaştırılmasını- olumlu bir gözlükle okuyarak demokratikleşme sürecinin olmazsa olmazı olarak değerlendirirken, özellikle Iris Young ve Will Kymlicka gibi bazı düşünürler, vatandaşlığın yeni toplulukların karakter özelliklerini şemsiyesi altında toplayamadığını ve “ayrıcılıklardan” “haklara” geçiş aşamasının henüz tamamlanamadığını ileri sürerler. Bu ikinci grup düşünürün nihai amaçları vatandaşlığı kül halinde ortadan kaldırmak değil ve fakat haklarından mahrum edilmiş bu yeni grupların vatandaşlık hakları bağlamına oturtulması ve dolayısıyla “geleneğin” geliştirilmesidir. (Shafir ve Brysk, 2006: 279)

Bu vatandaşlık anlayışı bizi Iris Young’ın, Marshall’ın medeni, siyasi ve sosyal haklar şeklindeki üçlü hak katmanına bir dördüncü hak olarak “kültürel haklar”ın ekleneneceği “farklılaştırılmış vatandaşlık” (*differentiated citizenship*) vatandaşlık kavramsallaştırmasına götürecektir. (Young, 1989: 258) Farklılaştırılmış vatandaşlık anlayışının vatandaşlık kuramı içerisinde radikal bir gelişmeyi ifade ettiğini söylemek yanlış olmaz. Hâkim vatandaşlık anlayışından bakıldığında, farklılaştırılmış vatandaşlık kuramının vatandaşlık fikrini kavramsal bir çelişkiye sürükleyeceği yargısına varılmaktadır. Klasik vatandaşlık kuramını destekleyenler, vatandaşlığın tanım itibarıyla insanlara kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak davranma mesafesinde bulunduğunu, dolayısıyla vatandaşlığın herhangi bir alt grup üyeliğinden türetilen hak ve talepler temelinde örgütlenmesi fikrinin vatandaşlığın özülüyle ters düşeceğini vurgularlar. (Kymlicka, 2008: 208)

İnsan haklarının ortaya çıkışı her ne kadar ulus devletin yükselişiyle paralel olsa da bugün ulus-aşırı ve küresel düzeyde de ekonomik, kültürel, siyasi ve hukuki çerçeveler oluşturulmaya çalışılmaktadır. İnsan haklarının ulus-ötesi mevcudiyeti de var olan hakların yeni gruplara genişlemesi manasına gelmektedir. Peki, insan haklarındaki bu genişleme vatandaşlık geleneğini nasıl etkilemektedir?

Bu bağlamda insan hakları söyleminin genişleyen tarafının özellikle üç hak üzerinde yükseldiği işaret edilmektedir. Bunlar; sağlık hakları, “hak bazlı kalkınma” (*rights-based development*) ve kimlik haklarıdır. İkinci ve üçüncü kuşak olarak adlandırılan bu hakların (sosyal - ekonomik ve kültürel yahut halkların hakları) gelişimi vatandaşlık geleneğindeki genişlemeyle oldukça paraleldir ve ikisi de küreselleşme ile üretilen yeni toplumsal tutumu ve ulus-aşırı hareketliliği yansıtır. (Shafir ve Brysk, 2006: 280) Bu mevzubahis haklardan konumuz bağlamında önem teşkil edeceğini düşündüğümüz sağlık hakkı ve kimlik hakları üzerinde durmayı tercih etmekteyiz.

Birleşmiş Milletler Dünya Sağlık Örgütü’nün 1998’de bir insan hakkı olarak tanıdığı “sağlık hakkı” bulunduğu kuşak bakımından karma bir yapı sergilemektedir. Zira işaret ettiği haklardan bazıları bireyin tıbbi müdahaleyi reddetme hakkı yahut savaş esnasında işgalci bir gücün sivillerin ve

mahpusların tıbbi bakımına izin verme yükümlülüğü gibi birinci kuşak hakları işaret ettiği gibi, olabilecek en yüksek tıbbi bakım ve kaynaklardan yararlanma gibi bazı haklar da ikinci kuşak sosyal haklara göndermede bulunur. Bunların yanı sıra, sağlık hizmetleri ile ilgili kararların belirlenme aşamalarına kolektif katılım ve bilgi alma gibi haklar ise üçüncü kuşak haklar olan halkların haklarına işaret etmektedir. (Shafir ve Brysk, 2006: 281)

İnsan haklarının yenilendiği alanlardan bir diğeri kimlik hakları alanıdır. Mevzubahis hakların mensubu olduğu üçüncü kuşak hakların bireylere mi yoksa kolektif bir özneye mi yönelik olduğu hususunda bir belirsizlik söz konusudur. Bu hakların en geniş yankı bulduğu alt başlık olan yerli haklarının yerel ve ulusal otoritelere mi yoksa uluslararası mercilere mi yöneltileceği de ayrıca tartışılan bir husus olmaya devam etmektedir. Sözü edilen haklar hem ulusal yasama organlarının oluşturdukları metinlerde hem de “Birleşmiş Milletler Yerli Halkların Hakları Bildirisi” (*United Nations’ Declaration of the Rights of Indigenous Peoples*) gibi uluslararası belgelerde artarak tanınmaya başlanmıştır. (Shafir ve Brysk, 2006: 282)

Kimlik haklarının bazı noktaları azınlık hakları ile benzerlik taşımakla beraber tam teçhizatlı bir kolektif kültürel haktan bahsedebilmemiz için, toprak hakkı (*land right*) yahut iki dilli eğitim gibi hususları da kuşatacak şekilde çerçevenin yeniden inşası gerekecektir. Bu hakların ulusal düzeydeki görünümünün yeni ortaya çıkacak -küresel vatandaşlık olarak anılan- vatandaşlık rejimini şekillendirme ve hızlandırma rolü üstleneceği iddia edilmektedir. (Shafir ve Brysk, 2006: 283)

İki hak geleneğinin ayrımlarının en açık biçimde görüldüğü noktalar; toplumsal dayanışma ve yaptırım alanları olup, mevzubahis bu iki alan, siyasi hakları temin edecek küresel insan hakları ile sıkı ilişki içindedir. Bu iki farklılık noktasını incelemenin yerinde olacağı kanısındayız. (Shafir ve Brysk, 2006: 283)

Vatandaşlık haklarından medeni haklara ilişkin olanlar, negatif haklardan, siyasi haklar, erişilebilirliği sağlayan haklardan (*enabling rights*) oluşmaktayken sosyal vatandaşlığa ilişkin haklar pozitif haklarla bağlantılıdır. Sosyal vatandaşlık ancak karşılıklı sorumluluğun, yeniden dağıtımın ve dağıtıcı adaletin var olduğu toplumlarda gerçekleşebilmektedir. Sağlık sigortası, emeklilik hakları, zorunlu eğitim, işsizlik hakları ve ücretli izin gibi sosyal vatandaşlık hakları, ortak bir fondan yapılacak ödemelerle her bireyin topluluğun eşit birer vatandaşı olarak belli bir yaşam standardını yakalamasını öngörür. Dolayısıyla sosyal haklar bakımından bir tehlike doğduğunda yahut tümenden kayıpları halinde toplumsal dayanışmanın bir temeli olarak hizmet edecek -ulus devlet gibi- bir topluluğa ihtiyaç vardır. (Shafir ve Brysk, 2006: 283-284)

Bu bağlamda vatandaşlığın ayırıcı noktası vatandaşların bağlılığıyla oluşmuş bir topluluk fikrinden kaynaklanır. Aralarında etnik farklılıklar olsa dahi, ait oldukları siyasi topluluğa katılım ve onun kurumlarıyla tanımlanıyor olmalarıyla vatandaş olunmaktadır. Peki, küresel dayanışma için bu ne ifade edecektir? Bu husus bizi komüniteryan ekolün toplumsal bağlar, aidiyet ve eğitimin, dayanışma sağlayabilecek bir topluluğu yaratmada başat gereksinimler olduğu yönündeki iddiasına götürecektir. Hali hazırda böyle bir toplumsal dayanışmayı bulabildiğimiz ulus-aşırı tek örnek Avrupa Birliği’nde karşımıza çıkar. Bunun arkasındaki nedenlerden biri Batı Avrupa devletlerinin yarattığı ortak kültürün uzun bir tarihsel arka planı olması ve Avrupa Birliği’nin ulus-üstü vatandaşlık deneyimidir. (Shafir ve Brysk, 2006: 284)

Avrupa Birliği’nin bu noktadaki önemi yalnızca toplumsal dayanışma üzerinden değil ve fakat vatandaşlıkla insan hakları arasında ki bir fark olarak olduğunu ileri sürdüğümüz diğer bir husus olan yaptırım konusunda yarattığı farklılıktır. Birlik bünyesinde bölgesel insan hakları hususunda yargı yetkisi ve etkin bir yaptırım kapasitesi bulunmaktadır. Avrupa Birliği doğrudan etkiye yönelik prensipler benimsemiştir; buna göre Birliğin yasal metinleri ulusal mahkemelerce -ulusal parlamentodan bir karar çıkmasından bağımsız olarak- uygulanmak durumundadır. Bu da Birliğin yasalarıyla ulusal hukukun çatışması halinde doğrudan Birlik hukukunun öncelikli olması sonucunu doğurur. Bu ölçüde bir yaptırım kapasitesi diğer bölgesel yahut uluslararası örgütler için söz konusu değildir. Bu durum, insan haklarının uygulanmasındaki etkinlik bakımından bir zayıflık teşkil etmektedir. Buna karşın vatandaşlık hakları teorik olarak devlet kurumlarınca güvence altına alınmış durumdadır ve yaptırım gücü daha yüksektir. (Shafir ve Brysk, 2006: 284-285)

Bu hususların ışığında vatandaşlık ve insan hakları arasındaki kritik ayrımın vatandaşlığın toplumsal dayanışma ve yaptırım kapasitesi alanlarında daha güçlü bir temel oluşturması noktalarında olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu iki önemli farka bağlı olarak bir üçüncü fark daha kendisine ifade bulur: oy kullanma hakkı ve seçilme için aday olabilme hakkını da içeren siyasi haklar alanı. Siyasi haklar “erişilebilirliği sağlayan” haklar olarak, haklarından mahrum kalmış kişileri bu mevzu bahis haklara kavuşturma yönünde çok kilit bir önemi haizdir. Küresel insan hakları, küresel düzeyde bir politik hak içermez, ulusal düzeyde gerçekleştirilenler de vatandaşların siyasi haklarından başka bir şey değildir. (Shafir ve Brysk, 2006: 285)

Vatandaşlık hakları kümülatif ve görece sağlam yapıda olup, ulus-devletin yaptırım kapasitelerinden yararlanmaya devam etmektedir. Bir diğer yandan ulusal topluluğun sınırlarına ulaştığında, evrenselliğinin sınırları da açıkça ortaya çıkar. Vatandaşlık, içinde bulunduğu siyasi birimi yeniden yapılandırmadan onun dışındakilere erişmesi mümkün değildir. İnsan hakları perspektifinden bakıldığında, vatandaşlık diğer herkesten siyasi sınırlarla ayrılan içeridekiler tarafından yararlanılan ayrıcalıklar gibi görünmektedir. Zira vatandaş, sınırlandırılmış ve dışlayıcı bir siyasi topluluğa, ortak bir tarih ve beklenen bir gelecek algısı ile bağlıdır. (Nash, 2009: 1067) İnsan haklarının ise evrensel olma bakımından potansiyeli vardır; ancak, tutarlı ve etkin bir yaptırım mekanizması bulunmamakta ve ayrıca toplumsal ve özellikle siyasi boyutları hala tartışılmaktadır. (Shafir ve Brysk, 2006: 285)

Dolayısıyla insan haklarının genişlemesi, tekil devletlerin vatandaşlarının siyasi haklarına bağlı olarak devam edecektir. Ne vatandaşlık ne de yaptırım için hala en iyi araç olan ulus-devlet arkada bırakılamayacaktır. Küresel insan haklarının hayata geçebileceği en uygun ortam, bölgesel yahut kozmopolit bir vatandaşlık için toplumsal bir kuruluşun varlığıyla mümkün olabilir. Küreselleşme çağında insan haklarının etkinliği, vatandaşlığa dönüşmelerine bağlı olarak devam edecek, bu da kendi dayanışması, kurumları ve güvenliği ile toplumsal adaleti sağlamaya yetecek kapasiteye sahip bir küresel siyasi topluluğun üyeliği ihtiyacına işaret etmektedir. (Shafir ve Brysk, 2006: 285)

KAYNAKÇA

- Arendt, H. (2011). *Totalitarizmin Kaynakları-2: Emperyalizm*. çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balibar, E. (1994). “Rights of Man and Rights of Citizen: The Modern Dialectic of Equality and Freedom”, *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics and Philosophy Before and After Marx*, çev. James Swenson, New York: Routledge, s. 39-59.
- Benhabib, S. (2006). *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*. çev. Berna Akkıyal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Brubaker, R. (2009). *Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*. çev. Vahide Pekel, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gemalmaz, M. S. (2010). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku Belgeleri, II. Cilt: Uluslararası Sistemler*. İstanbul: Legal Yayınevi.
- Kymlicka, W. (2008). “*Vatandaşlığın Dönüşü: Vatandaşlık Kuramındaki Yeni Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme*”, çev. Can Cemgil, *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara*, ed. Ayşe Kadioğlu, İstanbul: Metis Yayınları, s. 185-217.
- Kıwan, D. (2005). “*Human Rights and Citizenship: an Unjustifiable Conflation?*”, *Journal of Philosophy of Education*, Cilt: 29, Sayı: 1, s. 38-50.
- Mouffe, C. (1999). “*Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?*”, *Social Research*, Cilt: 66, Sayı: 3.
- Nash, K. (2009) “*Between Citizenship and Human Rights*”, *Sociology*, Cilt: 43, Sayı: 6, s. 1067-1083.
- Rousseau, J.J. (2008). *Toplum Sözleşmesi*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul: Say Yayınları.
- Shafir, G., Brysk, A. (2006). “*The Globalization of Rights: From Citizenship to Human Rights*”, *Citizenship Studies*, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 275-287.

Tambakaki, P. (2010). *Human Rights or Citizenship?*, Abdingdon-Oxon: Birkbeck Law Press.

Young, I. M. (1989). "*Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship*", *Ethics*, Cilt: 99, Sayı: 2, s. 250-274.

MİKRO-İKTİDAR İLİŞKİLERİ VE HUKUK ÖZNESİ

Umut KOLOŞ¹

ÖZET

Hukuksal özne, yani kişi ile ilgili bu makalede yapılmaya çalışılan, kişinin hukuk sosyolojisi bakımından ele alınması, başka deyişle, hukuksal öznenin toplumsal ilişki örüntülerinde kapladığı yerin ortaya konmasıdır. Konunun tamamını tüketmenin imkânsız olduğu böylesi bir çalışma, ancak birtakım temel konulara değinerek ve bunlarla ilgili fikir yürütülerek gerçekleştirilebilir. Bu temel konular, kişi kavramından genel olarak anlaşılanın ne olduğu ve kişinin toplumsal bir artalanında varlık buluşunun yanı sıra bu toplumsal artalanın, söz konusu olan modern toplumlar ise, rasyonelliği öne alan bir konumda olduğu, modern toplumların hukukunun da rasyonel olduğu ve bu hukuka uymanın kendisinin rasyonel kabul edildiği biçiminde kısaca ifade edilebilir. Bu rasyonaliteye uyulmaması, ondan sapılması hâlinde ise rasyonelleştirici pratikler devreye girecektir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Sosyolojisi, Kişi, Hukuksal Özne, Rasyonalite, İdeoloji, Söylem

ABSTRACT

The subject of this article related to legal subject or the person is to deal with person in the context of sociology of law, in other words, to propound the basis of legal subject within the patterns of social relations. The article will not be able to clear up the matter throughly but concerns some of the basic issues and give opinions about them. These basic issues can briefly be expressed through the concept of person and the meanings it may have, its relations to social background, rationality of modern social formation and modern law, and lastly, rationality of legal subject that supposed to obey the law rationally. And rationalizing practices will be enforced when the person is out of the rational boundries.

Keywords: Sociology of Law, Person, Legal Subject, Rationality, Ideology, Discourse

I. KİŞİ YA DA HUKUK ÖZNESİ: KAVRAM VE TOPLUMSAL KARŞILIĞA DAİR YAPISAL AÇILIMLAR

Hukuksal kişilik ile ilgili olarak zor olan, Smith'in deyişiyle, onu gizemli kılan sürekli eğilimi açıklamaktır (Smith, 1928:284). Bu gizemin ortadan kaldırılabilmesi, onun toplumsal gerçeklikte tuttuğu yerin, daha açık ifadesiyle sosyolojik artalanının ortaya konması suretiyle gerçekleştirilebilir. Hukuksal kişilik, hukuksal muamelelerde bulunmanın önkoşulu ise ve hukuken kişi hukuksal ilişkilerde taraf olabilen kişiye göndermede bulunuyorsa (Smith, 1928:295) öncelikle bu kavram açılmalı ardından bunun toplumsal karşılığına bakılmalıdır.

Hukuksal bir kişiliğe sahip olmak, en genel ifadesiyle, haklara ve yükümlülüklerle sahip bir özne olmak demektir ve hukuksal kişiliğe dair en tatmin edici tanımlama, hukuksal kişiliğin hukuksal ilişkilerde bulunma kapasitesi olduğu biçiminde gerçekleştirilendir (Smith, 1928:283; Weber, 1978:706). Holland, kişinin genellikle bir hakkın öznesi ya da taşıyıcısı diye tanımlandığını ancak bu tanımlamanın yükümlülükleri dışta bıraktığı ölçüde dar kaldığını, kişi dendiğinde hakların olduğu kadar yükümlülüklerin de öznesini anlamak gerektiğini belirttiğinde (Holland, 1908:90) *subject* kelimesinin iki anlamlılığına yapılan vurguyu da belirtmiş olmaktadır. Zira *subject* bir yandan vicdan ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlı olan diğer yandan denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan anlamlarına gelmektedir (Foucault, 2005b:63) ve bu itibarla kendine bağlı olması bakımından haklara, başkasına tabi olması bakımından yükümlülüklerle tabi olmayı ifade etmektedir.

¹ Araş. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı; kolos@istanbul.edu.tr

Roma Hukukundaki kullanımına bakılacak olduğunda kişi bir *status* sahibi olandır; bir insan hukuksal olarak hak ve yükümlülüklerle sahip olduğunda kişi olur ve Romalı hukukçuların deyişiyile hukuksal edimde bulunma kapasitesi maskesi yani *persona*²takmış olur (Holland, 1908:90). Holland'ın *Digesta*'dan aktardığı kadarıyla yaşayan bir insan olmak ve devlet tarafından bir kişi olarak tanınmış olmak kişi olmayı sağlamaktadır (Holland, 1908:91-93). Roma toplumunda kölelik gibi "statü"lerin toplumsal yapıdaki yeri akılda tutulduğunda kişi olabilmenin biyolojik olarak insan olan herkese bahşedilmemiş olduğu ifade edilebilecektir.

Günümüzün modern hukuk sistemleri bağlamına geldiğimizde ise temelde yer alanın insanın kişilik değerlerinin korunması olduğu ifade edilebilir; zira kişiliğin en yetkin konumuna kavuşması modern dönemlerin eseridir (Gürkan, 1995:39). Burada söz konusu olan, kişinin hak ve yükümlülüklerinin evrensel görülen ilkelerle örülü oluşudur. Bu ilkeleri genel olarak eşitlik, özgürlük, kişiliğe saygı ve kişiliğin korunması, kişiliğin sosyal karakteri ve belirlilik olarak ifade etmek mümkündür (Özsunay, 1979:5-6). Burada ister istemez birtakım ideolojik örüntülere ve onların felsefi temellerine değinmek lazım gelecektir. Zira bilindiği üzere ideolojiler, bilimsel göndermelere sahip olabilmekle beraber bilimsel olmayan, evrensel iddiaları haiz inşâi girişimlerdir. Bu noktada modern toplumsal formasyonda hukuksal özne dogmatığına değinilmesi faydalı olabilir. Wallerstein'e göre modernitenin aydınlanma düşüncesi geleneksel toplumların Tanrı anlayışını bir adım öteye taşıyarak herkesin doğuştan sahip olduğu insan haklarını türetmiştir (Wallerstein, 2000:41) ve bu türetmenin hukuksal ifadesi de modern toplumsal formasyonun kişisidir. Bu noktaya daha sonra geri döneceğimizi ifade ederek, kişi konusuna ilişkin temel yaklaşımları sınıflandırma girişimlerine yer vermek uygun görünmektedir.

Naffine, kişi kategorisine ilişkin üç ayrı yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilkinde, kimi analitik hukukçulara göre kişi salt hukuksal bir *artefact* olarak karşımıza çıkmaktadır ve kişiye dair metafizik ön kabullere dayanılmamaktadır (Naffine, 2003:349-350). Bu görüş çerçevesinde kişilik, hukuksal hakları haiz olmak ve hukuksal ilişkilerde bulunmak bakımından biçimsel bir kapasiteden fazlası değildir; ahlâki göndermeleri yoktur ve metafizik iddialara dayanmaz (Naffine, 2003:350); hukuksal kişi salt bir soyutlamadır, bir oluş değildir (Naffine, 2003:353). Dolayısıyla hukuksal ilişkiler yoksa kişilik de yoktur (Naffine, 2003:353).

İkinci görüş penceresinden hukukun kişisi doğal bir karakterdedir; öyleyse *artefact* oluştan söz edilemez (Naffine, 2003:349). Burada kişiliğin dar bir kavramsal alana sıkıştırılmasından kaçınılır ve onun hem hukuksal hem de ahlâki bir temele sahip olduğu düşünülür; hukuksal kişi her zaman ve kaçınılmaz olarak kendisini ahlâken değerli kılan ve hukukun saygı göstermek zorunda olduğu özsel bir insanlığa sahiptir (Naffine, 2003:350). Bu bakımdan, kişi olunması için rasyo ya da bilincin varlığı zorunlu değildir, insan olmak yeterlidir (Naffine, 2003:361).³

Kişi kategorisine ilişkin üçüncü yaklaşımda hukuksal kişi, klasik toplumsal sözleşme yaklaşımlarında görülen, rasyonel ve bu yüzden sorumlu olan insan hukuk aktörü ya da öznesidir ve birinci görüşün aksine hukuksal ilişkilerden bağımsız ve ahlâki bir varlık söz konusudur (Naffine, 2003:362-364). İkinci görüşten farklı olarak ise rasyonellik kişi olmak bakımından zorunludur (Naffine, 2003:365).

Yaklaşımlardan son ikisi birbirleriyle geçişimli niteliktedirler. İlk yaklaşım ise daha pozitivist bir eksende yer almaktadır. Burada ek olarak, Supiot'nun antropolojik montaj olarak deyimlediği yaklaşımına da değinme imkânımız olacaktır.

²*Persona*'ya ilişkin Gürkan'ın ifadeleri açıklayıcı olabilecektir: "Kişi diye dilimize çevrilen bu sözcüğün türetildiği 'persona'nın ilk anlamı eski Yunan ve Roma aktörlerin sahnede temsil ettikleri roller için kullandıkları 'maske'dir. Böylece yaşlı bir adamı tasvir eden maske bir yandan yaşlı bir insanı temsil ederken, bir yandan da yaşlı adamın tüm dünyası demek olan sahnede oynadığı rolü, yaşlı adam rolünü temsil etmektedir. Daha sonra maskeyi değil, sahnede karakteri ifade edilen kimseyi ya da karakteri oynayan oyuncuyu ifade eder oldu. Bir süre sonra da 'beden' olarak algılanmağa başladı" (Gürkan, 1995: 42).

³Bu yaklaşıma aynı zamanda biçimci eşitlik anlayışına yönelen bir doğal hukuk anlayışının eşlik ettiğini ifade etmek hatalı olmayacaktır. Zira biçimci eşitliğin salt aritmetik bir eşitlik olduğu oysa bunun doğal olarak var olan bir adalet içeriği ile desteklenmesi gerektiği savunulmuştur (Işıқтаç, 2004b: 136).

Supiot'ya göre bir insanın *homojuridicus* kılınması, ondaki sembolik ve biyolojik boyutları birleştirmenin Batılı tarzıdır (Supiot, 2008:11). Bir doğa olgusu olmayan hukuk öznesi buna rağmen *artefact*'tır, yani insanı sadece biyolojik bir varlığa indirgemeyen, onun etini ve ruhunu bir bütün kabul eden bir idealleştirme, bir tasarımdır (Supiot, 2008:12). Yukarıda Foucault'ya atıfla göstermeye çalıştığımız özne vurgusu Supiot'da da kendini gösterir; zira ona göre hukuksal kişilik bir yandan bağlı bir yandan özerk, bir yandan beden bir yandan ruh olarak insanı ele alır ki, bu boyutların hukuksal kişilik içinde birleştirilmesine antropolojik bir montaj denebilir (Supiot, 2008:50-51). Supiot'nun görüşlerinin önemi *artefact* terminolojisini, Naffine'in kullanımıyla, analitik hukukçuların tekelinde kalmaktan azade kılmasından kaynaklanmakla tükenmeyip aynı zamanda inşâi boyut ile bedene yaptığı vurgu bakımından olgusal boyutu bir araya getirdiği için de vurgulanmalıdır.

Gelinen bu aşamada ise Wallerstein'a geri dönmek gerekmektedir. Wallerstein'ın belirlemesi, ilk yaklaşımın *artefact* oluşa yaptığı vurgu ile diğer yaklaşımların bu *artefact* niteliğin içini doldurur görünen ideolojik içeriklendirme çabalarını modern toplumsal formasyon içinde değerlendirmeye ilişkin Paşukanis okumasını anlamlandırmamıza da yardımcı olabilecektir.

Wallerstein evrenselciliği bir ideoloji olarak nitelendirir ve sonsuz sermaye arayışında evrenselci bir ideolojinin savunulmasının ve uygulanmasının aslı bir unsuru olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla evrenselcilik, kapitalist dünya ekonomisine ve kapitalist dünya ekonomisi içinde ortaya çıkan davranış, norm ve pratikler anlamında moderniteye uygun bir ideolojidir. Zira kapitalist sistemin, sistem dışına atmanın anlamsız görüneceği bütün emek gücüne ihtiyacı vardır (Wallerstein, 2000:44). Ona göre malları, sermayeyi ya da emeği pazarlanabilir olmaktan alıkoyan ne varsa metaların pazar içindeki akışına ket vuran, onu kısıtlayan bir özellikte olduklarından istenmeyen hâlleri oluşturur (Wallerstein, 2000:42). Bu açıklamalar ile birlikte değerlendirdiğimizde, eğer ortada bir *artefact* oluş varsa bunun nedenlerine ilişkin ipuçlarının modern toplumsal formasyon içinde aranması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu nokta kişi kavramından anlaşılanın ne olduğuna ilave bir şeyler söylemenin ve kişinin yani hukuk öznesinin varlık buluşunun modern toplumsal formasyondaki karşılığına bakmanın gerekliliğini düşündürmektedir.

Şimdiye kadar yapılan açıklamalar ışığında denebilir ki, “olması gereken” düşüncesinin toplumsal yaşamın yapısallığı içinde bir oluşumu vardır ve toplumsal norm kategorileri bu “olması gereken”lik içinde anlaşılmalıdır. Olması gereken anlayışı bir düşünce sistemi olarak kurulmadan önce, insanların bilinçli tercihlerine dayanmaksızın bir oluşum göstermektedir. Burada hukuka da yol açılmaktadır; zira hukuk da bir kural bilimi olarak anlaşılabilir yani o da bir “olması gereken”e bağlı olmak bakımından normatiftir (Can, 2003:24).

Geldiğimiz bu nokta, hukukun kendisinin de toplumsal yapı içinde ve kendiliğinden oluşup oluşmadığına ilişkin bir soruşturmayı haklı göstermektedir. Öncelikle ifade edilmesi gereken, hukukun kendiliğinden oluşup oluşmadığının soruşturulmasının zorunlu olarak doğal hukukçu bir yaklaşıma götürmeyeceği ya da yasama faaliyeti ve yargı pratiklerini, yani inşâi zemini zorunlu olarak dışlamaya yol açmayacağı hususudur. Burada yapılmaya çalışılanın hukuku ve onun kişisini sosyolojik olarak ele almak olduğunu belirtmekte yarar gördüğümü tekrar ifade etmeliyim. Bu noktada Evgeny B.Paşukanis'in yaklaşımının yardımcı olabileceğini sanıyorum.

Paşukanis'in (1891-1937) hukuka yaklaşımının esasını döneminin Marksist hukuk kuramcılarının anlayışlarına yönelen bir eleştirinin oluşturduğu belirtilmelidir. Ona göre hukuk (dolayısıyla hukuk öznesi yani kişi) salt ideolojik bir kurgu olmaktan ötede bir muhtevaya sahiptir. Hukukun altyapı ilişkilerinin üstyapısal ve kurgusal bir ifadesi olduğu biçimindeki klasik Marksist yaklaşımın ötesine geçmeye dair bir girişimi Paşukanis'in çabalarında yine Marksizm içinden gelen bir biçimde görmek mümkündür. Paşukanis hukukun kendisini bir toplumsal ilişki olarak görür ve toplumsal ilişkilerin hukuksal biçim aldığından bahseder (Paşukanis, 2002:74-75). Paşukanis'e göre hukukun bilinçli temellere dayanmayan altyapısal bir temeli vardır; zira hukuk bir düşünce sistemi olarak değil ama üretim ilişkilerinin baskılaması ile ve insanların bilinçli tercihlerine dayanmadan meydana gelen bir ilişkiler sistemi olarak gerçek bir tarihe sahiptir (Paşukanis, 2002:64). Hukuku bir kurallar yığını olarak aldığımızda, onu doğuran ilişkilerin kuralları öncelediği vurgulanmalıdır (Paşukanis, 2002:85). Paşukanis çok net biçimde şunları ifade eder (Paşukanis, 2002:85-86):

“Hukuk kuralının kendisi yani mantıksal içeriği doğrudan doğruya var olan ilişkilerden kaynaklanır” “Kural hukuksal ilişkiyi doğurmaz; hukuksal ilişki temelindeki toplumsal ilişkiyle kuralı doğurur.”

Dolayısıyla, toplumsal gerçeklik ile hukuksal gerçeklik arasındaki mesafe sanıldığı kadar uzak olmak zorunda değildir. Can’ın deyişiyle toplumsal gerçekliğin içindeki olgular, günlük gereksinimler ve duygusal tepkiler gibi süreçlerden geçerek birtakım hukuksal değerlere dönüşmektedirler ve bu noktada “olan”dan “olması gereken”e bir geçişim yaşanmaktadır (Can, 2003:70-71).

Hukuk için ifade edilenlerin onun temel kavramlarından olan kişi için de ortaya konması mümkündür. Denebilir ki, kapitalist toplumun hukuksal öznesi “hukukçuların düşünce düzleminde yaratılmadan önce toplumsal yaşamın süjesi olarak kültür tarafından oluşturulmuştur” (Özcan, 2011:110). Hukuk bir kişilik ideali ortaya koymaktadır ancak bu kişilik ideali, olağan koşullarda, toplumda zaten var olan toplumsal kişilik tipiyle uyumlu olma eğilimindedir ve kişi toplumdaki kültür aracılığıyla algılanan toplumsal kişilik olduktan sonra hukukun bu kişiliği tanımlaması veya yeniden biçimlendirmesi ile hukuksal kişilik hâline gelmektedir (Özcan, 2011:122). Hukuk ile yapılanın toplumsal artalandan oluşan bu kişiliğin korunması çabası olduğu da düşünülmelidir.

Paşukanis toplumda zaten var olan toplumsal kişiliğin, modern toplumsal formasyonda yani kapitalizm koşullarında mülk ve özel çıkar sahibi, iktisadi öznde somut varlığını bulduğunu ifade etmektedir (Paşukanis, 2002:77). Ona göre hukuksal kişi yani hukuk öznesi hukuk kuralı dışında, toplumsal ilişkilerde vardır ve maddi dayanağını yasanın yaratmadığı ve fakat hazır bulunduğu iktisadi öznde bulmaktadır (Paşukanis, 2002:88-91). Harvard ekibi hukukta kişi metaforunun kullanımının işlevini belirtirken bunun salt bir metafor olmaktan çıktığını ve ağır ihtilaflı sosyal meselelere dair sorunların ifade edilmesi için bir zemin, bir depo oluştan bahsettiklerinde (Harvard, 2001:1766) aynı sosyolojik zemin üzerinde yer almaktadırlar. Paşukanis ise borçlu ile alacaklı arasındaki ilişkinin devletin koyduğu yasalar tarafından yaratılmadığını, zaten toplumda bunun nesnel bir karşılığının olduğunu belirttiğinde bu durumu somutlaştırmaktadır (Paşukanis, 2002:87). Burada hukukun toplumsal yaşam bakımından bir girdi oluşu ihmal ediliyor değildir. Posner hukukun toplumsal denge durumlarına ilişkin, ilki davranışsal olan ve hukukun insanların davranışlarına etki etmesiyle açıklanan ve ikincisi hermenötik olan ve insanların sahip oldukları inanışları değişimlemesiyle açıklanan iki etkisinin bulunduğunu ifade ettiğinde, bu girdi oluşa değinmektedir (Posner, 2002:33). Ancak hukukun toplumsal yapıyı değişimlemeye dair girişimlerinin örneğin bir hukuk devriminin yapıldığı olağanüstü dönemler için daha çok açıklayıcılığa sahip olduğunu düşündüğümüzü ifade etmekte yarar vardır.

O hâlde sorun, bir toplumsal norm kategorisi olarak hukukun nesnellğine ilişkin noktada düğümlenmektedir. Bu konuya ilişkin sosyolojik bir tahlilin hukukun kendiliğinden gelişimi ve yasakoyucunun faaliyetlerinin anlaşılması bakımından gerçekleştirilebileceğini düşünüyorum. Buradaki duraklar ilk adım ile ilgili olarak yine Paşukanis, ikinci adım ile ilgili olarak ise Searle olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar hukuk ve toplumsal karşılık ile ilgili önemli olduğunu düşündüğüm açılımlara göndermede bulunmaktadır. Gerek sosyolojik anlamda bireyin, gerek hukuk sosyolojisi anlamında kişinin oluşumunun izlerinin bu artalandan sürülmesi, hukukun nesnellğine ilişkin yürütülecek tartışmaya da zemin hazırlamaktadır. Modern toplumsal formasyonun kapitalist niteliği, bu nesnellik arayışlarını da kapitalist ilişki örüntülerinde aramaya yol açmaktadır. Paşukanis’in açıklamaları bu izlekte görünmektedir. Ona göre hukuksal ilişkiler, her durumda, doğrudan doğruya insanlar arasındaki üretim ilişkileri tarafından yaratılmaktadırlar (Paşukanis, 2002:95). Hukukun kişisi de kapitalist mübadele ilişkilerinde tüm olası taleplerin taşıyıcısı ve hedefi olmak bakımından toplumdaki üretim ilişkilerine denk düşen temel hukuksal birim olarak karşımıza çıkmaktadır (Paşukanis, 2002:98). Zira tüm hukuksal ilişkiler özneler arasındadır ve özne yani kişi hukuk kuramının en küçük, basit ve bölünemez unsurudur (Paşukanis, 2002:109). Özne kategorisi nesnelere üzerinde pazarda özgürce tasarruf edebiliyor olmanın en iyi ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Paşukanis, 2002:110). Bu bakımdan hukuk öznesi de toplumsal ilişkilerin saf bir ürünü olarak görünür (Paşukanis, 2002:114). Bu anlamda hukukun kendisinin nesnel varlığına ilişkin bir saptama yapılacak olduğunda denebilir ki, bunun saptanabilmesi için hukuk kuralının içeriğini bilmek yeterli

olmayıp o kuralın toplumsal ilişkilerde gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmelidir (Paşukanis, 2002:85). Paşukanis'in hukukun kendisini bir toplumsal ilişki olarak gördüğünü hatırd tuttuğumuzda, burada belirttiklerimizi de bu görüşe eklemeyerek toplumsal ilişkilerin nesnel olarak ele alınabilmesi ölçüsünde hukukun ve hukuk öznesinin de nesnel bir ele alışı konu olabileceğini zira onların da sosyolojik anlamda bir nesnellığe sahip olduğunu ifade etmenin hatalı olmayacağını düşünüyorum.

İkinci adım ise yasakoyucunun faaliyetinin nesnellığının olup olmadığına ilişkindir. Burada kilit kavram Searle'ün "kurumsal olgu" diyerek adlandırdığı belirlemede ifadesini bulmaktadır. Searle'e göre olgular kaba olgular ve kurumsal olgular olmak üzere ayrılabilir. Kaba olgular ya da fiziksel evren insan tarafından yaratılmaya ihtiyaç duymadan varlık bulmuşlardır. Kurumsal olgular ise insanın inşâi faaliyeti neticesinde ortaya konanlardır (Searle, 2005:147 vd). Bu ayırma işleme ise kurumsal olguların toplumsal yapıda karşılık bulduklarına dair belirlemeye engel değildir. Searle kurumsal bir olgu olan mülkiyet hakkından söz ederken, mülkiyet haklarının hukuki olarak yaratılmasının, tipik olarak satma ve satın alma edimlerini gerektirdiğinden bahsettiğinde (Searle, 2005:148) toplumsal ilişkilere göndermede bulunmuş olur. Ona göre kurumsal olgular insan uylaşımıyla var olurlar (Searle, 2005:152). Burada kolektif kabullerin rol oynadığından bahseden Searle, mülkiyet hakkının toplumun çoğunluğu ya da tamamı tarafından reddedildiği momentlerde mülkiyet hakkının da sona ereceğine işaret ettiğinde toplumun yeterli sayıdaki üyesinin kabulünü kurumsal olguların süregiden varoluşlarının sırrı olarak sunmuş olur (Searle, 2005:149). Searle'ün yaklaşımının önemi hem olan ile olması gereken arasındaki uçurumu ortadan kaldırmasından (Özcan, 2008:316) hem de kendi ifadesiyle kurumsal olguların, ki hukuk da buna örnektir, fiziksel evrenin yani kaba olguların bir parçası olduğunu göstermesinden ileri gelmektedir; zira ona göre toplumsal, kurumsal ve zihinsel gerçeklik tek bir fiziksel gerçeklik içinde yer almaktadır (Searle, 2005:153).

Çalışmamın birinci bölümünün sonunda toparlama maksadıyla belirtmem gerekir ki, hukukun öznesi yani kişi modern toplumsal formasyonu karakterize eden kapitalist ilişki örüntüleri içinde ortaya çıkmıştır. Hukuk sosyolojisi bağlamında kişinin ele alınması, sosyoloji bağlamında bireyin oluşumuyla başlayan ve kapitalist ilişki örüntülerini hesaba katarak iktisadi özne zemininde temsillenen bir toplumsal artalana sahiptir. "Kişi"nin nesneleşmesi, onun materyalize edilişiyile mümkün olur.

II.RASYONALİTEDEN HUKUKUN RASYONELLİĞİNE WEBERYAN BİR AÇILIM

Kişi kavramı açıklanıp onun toplumsal karşılığına göz atıldıktan sonra, başka bir deyişle, kişinin sosyolojisine girişin ardından bu kişiye atfedilen en önemli niteliklerden biri olan rasyonalite meselesine de bakmakta fayda görüyorum. Burada özellikle sosyoloji cephesinden rasyonel olanın bir takibine girişecek ve ardından bu rasyonalitenin hukuk alanında nasıl ifade bulunduğuna dair Weber'den beslenerek birtakım belirlemeler yapmaya çalışacağım.

Hukukun rasyonalitesine ilişkin önemli belirlemeleri Weber'in çalışmalarında bulmak mümkündür. Buna ilişkin değerlendirmelerine girmeden önce Weber'in ekonomi hukuk ilişkisine dair saptamalarına kısaca da olsa yer verilebilir. Weber'e göre ekonomik faktörler hukuk üzerinde doğrudan olmayan bir etkide bulunmuşlardır. Bu etki sadece şu derecededir: ekonomik davranışın piyasa ekonomisi ya da sözleşme serbestisi gibi olgular üzerinde temellenen belirli rasyonalizasyonları ve hukuk tarafından çözülmesi beklenen menfaat uzlaşmazlıklarının artması, hukukun sistemleştirilmesine etkide bulunmuşlardır (Weber, 1978:655). Dolayısıyla ekonomik çıkarlar hukuku doğrudan yaratmamıştır (Weber, 2012:18). Ancak bu saptamaları, Weber'in modern Batı toplumlarında kapitalizm hukuk ilişkisini göz ardı ettiği anlamına gelmemelidir. Weber'e göre modern Batı toplumsal düzeninin en önemli iki parçasından biri rasyonel yapıdaki hukuktur ve rasyonel hukuk hesaplanabilir olan hukuktur (Weber, 2012:17) ve kapitalizmin gereksinimi hesaplanabilir bir hukuktur (Torun, 2003:96). Rasyonel amaçlara ulaşabilmek için toplumsal yapıda tanımlanmış ve kurumsallaşmış alt sistemlere ihtiyaç vardır (Özcan, 2011:120) ve Weber'e göre rasyonel biçimde nitelendirilmiş, dile gelmiş olan anayasalara, yasalara ve hukuka bağlı siyasal örgütlenme olarak devlete modern Batı toplumları dışında rastlanmamıştır (Weber, 2012:8).

Weber'in hukuk sosyolojisi yaklaşımında modern Batı toplumlarında görüldüğü hâliyle çağdaş hukuk düşüncesi iki ana kategoriye ayrılmaktadır: Hukuk yapma ve hukuk bulma. Bunlardan hukuk yapma ile anlaşılan hukukçuların düşüncesinde rasyonel hukuk kuralları olarak varsayılan genel

normların kurulması iken hukuk bulma ile anlaşılan bu kuralların somut olgulara uygulanmasıdır (Weber, 1978:653). Weber hukukun rasyonelliği ile ilgili görüşlerinde rasyonel ya da irrasyonel olma, şekli bakımından ve maddi bakımından ele alınabileceğini belirtir. Şekli bakımından rasyonellik – irrasyonellik meselesine dair söylenebileceklerin ilki, gerek hukuk yapımında gerek hukuk bulmada rasyonel araçlara değil ama örneğin kehanetlere ya da vahye başvurulursa şeklen irrasyonelitenin gündeme geleceğine ilişkindir (Weber, 1978:656). Dolayısıyla denebilir ki, gerek usul hukukunda gerek maddi hukukta karar genel ve ortak bir norma göre tespit ediliyor ve bunlara göndermede bulunuluyorsa şeklen rasyonalite söz konusudur (Topçuoğlu, 1964:245). Maddi bakımından rasyonellik – irrasyonellik ayrımı ise hukuki kararın ahlâki, duygusal ya da siyasal temellere dayandırılması hâlinde irrasyonelliğin ortaya çıkması, aksi hâlde ise rasyonellikten söz edilmesiyle belirlenmektedir (Weber, 1978:565). Başka deyişle, bir hukuki uyuşmazlık vukuunda bu ihtilafa hukuku uygulayacak kimseler uyuşmazlığın ya da aykırılığın yarattığı duygusal tepkilerle bir karara varıyorlarsa orada irrasyonel bir hukuki süreç gündeme gelmiş olacaktır (Topçuoğlu, 1964:243). Görüleceği gibi, şekli bakımından rasyonellik hukuk yapma ve hukuku bulmada, maddi bakımından rasyonellik ise uyuşmazlığı çözecek kararı vermede dikkate alınmaktadır. Hukuk yapmada ve bulmada rasyonel araçlar olarak kabul edilen genel ve ortak bir usûl belirlendiğinde şeklen rasyonalite, hukuki uyuşmazlığı çözen kararın verilmesinde duygusallıklara ve ahlâki nedenler gibi görelî noktalara değil de genel bir kurala göndermede bulunulduğunda ise madden rasyonalite tesis edilmiş olacaktır (Topçuoğlu, 1964:243-244). Belirtilmelidir ki, irrasyonel oluş adil olmayan ya da kötü bir anlamı ifade etmemekte ama hukuki prosedürlerde genel kural olarak kabul edilemeyecek ve bu anlamda hukuka yabancı unsurlara göndermede bulunma anlamına gelmektedir (Topçuoğlu, 1964:245).

Bu açıklamalar alt alta getirilip toplandığında modern toplumsal formasyonun kapitalist ilişki örüntüleri bakımından *ratio*'nun nasıl anlaşıldığını ve haiz olduğu önemi görmek ve buna ek olarak modern hukukun bu rasyodan aldığı paya Weber'den hareketle işaret etmek imkânımızın olduğunu ifade edebiliriz. Özellikle kapitalizmin hesaplanabilir olma anlamında rasyonel bir hukuka ihtiyaç duyması ve modern Batı toplumlarının bu hukuka ve hukuksal örgütlenmeye sahip bir siyasal sisteme sahip olmaları Weber'in karşı konamaz katkısını ortaya sermektedir. Weber kapitalizmin gerektirdiği hukukun rasyonel niteliğini gerek hukuk yapma ve bulmada gerekse hukuki kararı vermede nasıl anlaşılabilirliklerini de vurgulayarak göstermiştir.

Ancak hukukun rasyonelliğinin belirlenmesi yeterli değildir. Çalışmanın amacı hukuk öznesinin bir analizinin yapılması oldukça, bu rasyonaliteyle kişinin ilişkisini kurmak da zorunlu hâle gelmektedir. Dahası ve belki de öncesinde, hukuk öznesinin rasyonalitesini ortaya koymalıyız. Sırada bu konuyla ilgili hususların aktarılması vardır.

III.MİKRO-İKTİDAR İLİŞKİLERİ VE RASYONEL HUKUK ÖZNESİ: FOUCAULT ETKİSİ

Çalışma bağlamında, burada Foucault etkisi diyeceğim yenilik ise, bu iki ismin Devlet konusundaki ve Althusser'in bilime dair kabullerinin bir tür eleştirisi olarak anlaşılabilir. Önce bilim alanından başlayalım.

Michel Foucault'nun (1926-1984) genel çalışmasının merkezi kavramlarından biri “söylem”dir. Foucault, söylemi, aynı oluşum sisteminden kaynaklanan, aynı söylemsel oluşuma bağlı olan sözcelerin toplamı olarak tanımlar (Foucault, 1999: 139,152). Söylem kavramını kullanan Foucault, ideolojiyi neden tercih etmediğini de açıklamaktadır. Foucault ideoloji nosyonundan yararlanmanın üç nedenden ötürü kendisi için uygun görünmediğini ifade eder. Buna göre ilk sebep, ideolojinin, hakikat olduğu varsayılan başka bir şeyle potansiyel olarak da olsa daima bir karşıtlık içinde konumlandırılmasıyken ikinci sebep, ideoloji nosyonunun kaçınılmaz biçimde ve hep bir tür özneye göndermede bulunmasının yarattığı sakıncadır; son olarak ideolojinin, onun altyapısı, maddesi ya da ekonomik belirlenimi gibi işlevler bakımından hep ikincil bir pozisyonda yer almasının yarattığı bir kullanışsızlık söz konusudur (Foucault, 1980: 118). İdeolojiyi bu şekilde kullanışsız ya da “sakıncalı” bulan Foucault'nun analizinin merkezine söylemi alması, Althusser'i hatırlayalım, ideoloji eleştirisinin ardından elde kalan bilimi -ki Foucault'ya göre söylemsel pratikler hakikat iddiası taşıyan psikoloji, kriminoloji vs. gibi bilimsel araştırma alanlarına göndermede bulunmaktadır (Keskin, 2005: 16)- eleştiriden “mahrum bırakmama” gibi bir kaygıyla tasarlanmış olabilir. İdeolojinin kullanışsız oluşunu

açıklarken belirttiği, ideolojilerin hakikat olduğu varsayılan başka bir şeyle daima karşıtlık içinde olduğu saptaması ve üçüncü neden olarak sunduğu ikincillik hususu, böylesi bir akıl yürütmeyi mümkün kılmaktadır.

Foucault söylemin, söylemsel oluşum denen kurucu kategori içinde oluştuğunu, söylemsel oluşumun ise söylemi oluşturan sözcelerin dağılma ve bölünme ilkesi olduğunu ifade etmektedir (Foucault, 1999: 139). Söylemsel oluşum, sözcelerin çatlaksız, çelişkisiz ve bir iç keyfilik olmaksızın tarihsel birlikler olarak kurulmalarına işaret etmektedir (Foucault, 1999: 148). Eagleton'ın ifadesiyle söylemsel oluşumlar, bir kurallar kümesi olarak, toplumsal yaşam içindeki belirli bir konumdan söylenebilecek ve söylenmek zorunda olan şeyleri belirlerler (Eagleton, 2011: 257). Foucault da bu kuralları, söylemin düzenini sağlayan içsel usûller ve dışlama usûllerinin bir dökümünü sunmaktadır (Foucault, 1987: 23-41). Söylemsel oluşumların, iktidar pratikleriyle ilişkileri bakımından arz ettikleri bir özellik ise bunların zorunlu olarak Devlet iktidarına göndermede bulunmuyor oluşlarıdır.

Foucault iktidarı bir ilişkiler kümesi olarak ele alır ve iktidar tanımının unsurları ilişki olma, eylem üzerinde eylem olma ve davranışları yönlendirme olarak sıralanabilir (Koloş, 2012: 118-121). Foucault'nun analizi bakımından iktidarın en önemli özelliklerinden ikisi ise onun merkezsizliği ve aşağıdan yukarıya oluşudur. İktidarın merkezsizliği ile anlatılmak istenen, onun sayısız noktadan çıkması, eşitsiz ve hareketli ilişkiler içinde işlemesidir (Foucault, 2010: 72). İktidarın aşağıdan yukarıya oluşu ise Devlet'i iktidarın merkezi üssü olarak almak ve toplumdaki iktidar ilişkilerinin Devlet tarafından belirlendiğini varsaymak biçiminde anlaşılabilir olan yukarıdan aşağıya oluşum bir eleştirisidir. Foucault'ya göre iktidar ilişkileri aşağıdadır; daha doğru bir ifadeyle, kendilerine ait bir yörüngeleri ve teknolojileri vardır ve bunlar bir üst-belirleyenin sultasında değildir (Foucault, 2003: 44). Somut bir örnek ise aileden hareketle sunulur ve Foucault'ya göre ailede var olan iktidar ilişkileri yukarıya biçim vermektedir (Foucault, 2010: 73).

Burada bu iki Foucault verisini birleştirmek uygun görünüyor. Ancak öncesinde belirtilmelidir ki, Foucault'da analiz edildiği hâliyle iktidarın en önemli özelliği özneyi (Foucault, 2005b: 63) ve hakikati üretmesi (Foucault, 1980: 133) anlamında pozitif oluşudur. Eğer öyleyse, özne merkezsiz iktidar ilişkileri içinde üretilmekte ve yeniden üretilmektedir. Bu aynı zamanda, özneyi kuranın Devlet merkezli, yukarıdan aşağıya bir mekanizma olmadığını da söylemektir. Özne, onu kuran iktidar pratiklerinin ürettiği hakikatlerle birlikte bir tarihe sahiptir. Dolayısıyla, özneyi kuran ideolojilerden değil ama hakikat iddialı söylemsel pratiklerden ve onların dispozitifler altında bir arada buldukları söylemsel olmayan pratikler olarak iktidar mekanizmalarının işleyişinden söz etmek gerekir ve bu mekanizmalar da her zaman ve zorunlu olarak Devlet'e göndermede bulunmazlar.

Foucault'nun soybilim çalışmaları itibarıyla iktidarın kurumsal ortaya çıkışı bakımından üç spesifik alan üzerinde yoğunlaştığını ifade edebiliriz. Bu alanlar aynı zamanda bireylere birtakım öznellik gömleklerinin giydirildiği özelliklerdir. Tımarhanelerde akıl hastalığı, hapishanelerde tehlikelilik ve hastanelerde anormallik üzerinden bir öznellik yükletilmesi söz konusudur. Böylece bireyler, akıl hastası-normal, tehlikeli-uysal, sağlıklı-anormal ve cinsellik dispozitifleri itibarıyla sapkın-sapkın olmayan gibi kategorilerde tanımlanırlar⁴. Foucault'ya göre, modern epistemenin temel öznellik kipleri bunlardır.

Öyleyse, gelinen noktada, Foucault'da hukuk öznesinin nasıl ele alındığına bakılabilir.

Foucault hukuk ve *sujet* ilişkisini, önemseydiği Hobbes ve toplum sözleşmesi bağlamında ele alır. Hobbes'un doğa durumunda eşit ve özgür olduklarını varsaydığı özneler hukuksal bir bağit olan toplum sözleşmesini yaparak ve sözleşme ile iktidarlarını bir egemene devrederek *Leviathan*'ı oluştururlar. Bu kurgu *sujet*'nin çift anlamlılığına imkân sunar niteliktedir. Öyle ki, konu hukuk olduğunda *sujet* hem uyruk hem de özne olarak anlaşılacaktır.

Foucault söz konusu iktidarın hukuksal-söylemsel analiz modeli olduğunda bir "uyruk – özne dikotomisi" üzerinden gitmektedir. Hukuksal *sujet*, bir yandan, Foucault'ya göre Batı'da iktidarın anlaşılışını sürekli biçimde hukuksal kılan monarşik konsept bakımından, üzerilerinde kullanılabilir en uç hakkın ölüm olduğu uyruklardır. Söz konusu olan hükümler – uyruk ilişkisidir ve uyruk

⁴Bu kurumlar ve kurumlardaki iktidar pratikleri için bkz (Koloş, 2012: 195-224).

hükümrana, onun hukukuna itaat eder bir pozisyonudur. Ancak *suje*'nin hükümranlılığı meşrû kılan bir boyutu da vardır. İnsanlar özgür, eşit ve doğaları itibariyle hak sahibi olarak nitelendirilmeleriyle, yaptıkları tercihler de bu özgürlüğün ve eşitliğin neticesi olarak telâkki edilecektir. Foucault'nun hukuksal-söylemsel iktidar modelinde yani iktidarın hukuksal terimlerle ve hukuk ekseninde analiz edildiğinde öznenin doğal olarak da doğası gereği hak ve imkânlarla sahip kişi olarak anlaşıldığını ifade etmesi (Foucault, 2003: 55) bu tip bir okumaya imkân sağlamaktadır.

Hukuksal-söylemsel iktidar modelinde iktidarın muhatabının sadece üzerlerinde fiziksel kuvvetin, zorun kullanıldığı uyruklar olmadığı belirlemesi, çoklukla doğal hak ve ilkel iktidarlara sahip, sonrasında ise iktidarlarını devreden, toplum sözleşmesi tasarımına uygun ve böylece hukuku devletin ideal oluşumunda iktidarın temel bir belirtisi kılan öznelerin varlığı ile (Foucault, 2003: 271) tamamlanmaktadır. Ben buna uyruk – hukuksal özne dikotomisi demeyi tercih ediyorum.

Ancak Foucault, modern epistemede iktidarın hukuksal-söylemsel iktidar modeli ile analiz edilmesinin uygun olmadığı kanaatinde. Ona göre bu dönemde iktidar hukuksal terimlerle değil, dönemi karakterize eden biyo-iktidar perspektifiyle analiz edilmelidir.

Foucault'ya göre özne meselesi, biyo-iktidar denen ve modern çağın antropolojik epistemesine uygun biçimde insanların yaşamlarını ve bir tür olarak onları dikkate alan kesitte başkalaşıma uğramıştır. Yukarıda ifade etmeye çalıştığım üzere, modern çağın tipik öznellikleri genel olarak normal-anormal ikiliği üzerinden giydirilen gömlekle bireyleri özne kılmaktadır.

Foucault'ya göre biyo-iktidarda iktidarın muhatabı hukuksal öznedense yaşamsal bir türdür (Foucault, 2010: 105). Zira biyo-iktidar ile söz konusu olan artık yasa karşısındaki öznelerden çok canlı varlıklar, yani hayattır (Lemke, 2013: 56). İnsana bir tür olarak yaklaşmak, hukuksal-söylemsel iktidar modelindeki uyruk – hukuksal özne dikotomisi niteliğinin değişmesi ve yeni bir tür öznenin kurulması olarak okunmaktadır (Rajan, 2012: 27).

Buradaki sorun, Foucault'ya göre modern epistemede hukuksal öznenin akıbetinin ne olduğudur. Ona göre modern toplumlarda bireyler bir yasayı ihlâl ettiklerinde cezaya mahkûm edilecek ve cezaları infaz edilecek hukuksal özneler olarak kabul edilmeye devam ederler (Foucault, 2007: 261). Ancak, bu faillerin mahkeme önüne yargılanmak üzere gelmeleri, Foucault'ya göre, hukuksal özne kılığına bürünme olarak anlaşılmalıdır. Örneğin livatadan ötürü yargı önüne gelen bir fail görüntü itibariyle bir hukuk öznesi olarak orada bulunmaktayken artık bu, bir hukuk öznesi kılığında gelmek olarak anlaşılmalıdır. Zira bu özne artık, aslında normalleştirici zihniyetin kurduğu türlerin göndermede bulunduğu davranışların öznesi olarak yani bir tür-özne olarak yargı önüne gelir (Foucault, 2010: 39-40).

Burada ek olarak vurgulanması gereken bir husus da, Foucault'nun hukuk pratiklerine atfettiği öneme dairdir. Foucault'nun hukuk pratiklerine ilişkin vurgusu son derece açık ve belirgindir (Foucault, 2005a: 166):

“Tarihsel analizi yeni öznellik biçimlerinin ortaya çıkışını konumlandırmayı sağlayan toplumsal pratiklerin veya daha kesin olarak yargı pratiklerinin en önemli pratikler olduğu kanısındayım.”

Böylece görülmektedir ki, bireyin ne olduğunun belirlenmesinin ya da diğer bir ifadeyle onu akıl hastası, tehlikeli, sapkın ya da anormal olarak daha önceden belirlenmiş öznellik kiplerinin içine sokulmasının ve böylece o öznellik kiplerinin göndermede bulunduğu davranış kalıplarının o kişiye olumlu ya da olumsuz yönde giydirilerek sayılan öznelliklerin biri ya da birkaçı ile donatılmasının en önemli yollarından biri hukuk pratikleri olmaktadır (Koloş, 2012: 331-332).

Çalışma bakımından belirtilmesi gereken husus ise, söylemsel pratikler ile ortaya çıkan normların söylemsel olmayan pratikler ile bireylerin yontulmasında kullanılmasının bir rasyonalitenin, yönetsel rasyonalite olarak da anılabilecek yönetselliğin (*governmentality*) bir stratejisi olduğudur. Burada bahsedilen, aynı zamanda, rasyonel bireyin kurulmasıdır da. Zira modern toplumsal formasyon ve onu karakterize eden kapitalist ilişki örüntüleri, Weber'den hatırlayalım, hep bir rasyonalite izleğindedir. Bu rasyodan sapanlar kapatılarak, disipline edilerek, tedavi edilerek tekrar raya oturtulmaya çalışır.

Çalışmanın bütünü ile birlikte düşünerek toparlanacak olursa, Foucault'da modern toplumsal formasyonda bireyin rasyonel oluşunu sağlamanın önemli yollarından biri, yine rasyonel bir oluşum olduğu varsayılan hukuk pratiklerinin işleyişidir. Bu rasyonalite, iktidar ilişkilerinin Foucault'daki hâliyle mikro ölçekliliği ve yerelliklerde bulunup her yerden geldiği düşünüldüğünde, mikro alanlarda dolaşımda olan bir özelliktir. İktidarın aşağıdan yukarılığını dikkate aldığımızda, hukukun da mikro alanlardaki bu rasyonaliteyi öncelikle taşıyan sonra ise sağlayan bir boyutunun olduğunu görebilmekteyiz.

Kısa ve net biçimde ifade etmek gerekirse, modern toplumsal formasyonda kişinin ve hukukun rasyonel olduğu, rasyonel kişinin yine rasyonel olan hukuka uyması gerektiği, uymadığında ise bu rasyoya uyacak vaziyete getirildiği hususu Weber ve Foucault'yu birlikte okumanın bir sonucu olarak saptanabilir.

KAYNAKÇA

- Can, C. (2003). Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi2. bs., Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2011). İdeoloji 3. bs., çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Foucault, M. (1980). "Truth and Power", iç. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977, çev. Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham, Kate Soper, (ed. Colin Gordon), New York: Pantheon Books, s.109-134.
- Foucault, M. (1987). Söylemin Düzeni, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Hil Yayın.
- Foucault, M. (1999). Bilginin Arkeolojisi, çev. Veli Urhan, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Foucault, M. (2003). Toplumunu Savunmak Gerekir 3. bs., çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Foucault, M. (2005a). "Hakikat ve Hukuksal Biçimler", çev. Işık Ergüden, iç. Seçme Yazılar:3 Büyük Kapatılma 2. bs., (yay. haz. Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.163-279.
- Foucault, M. (2005b). "Özne ve İktidar", çev. Osman Akınhay, iç. Seçme Yazılar:2 Özne ve İktidar2. bs., (yay. haz. Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.57-82.
- Foucault, M. (2007). "Cezalandırmak Neye Diyoruz?", çev. Işık Ergüden, iç. Seçme Yazılar:4 İktidarın Gözü2. bs., (yay. haz. Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.250-263.
- Foucault, M. (2010). Bilme İstenci – Cinselliğin Tarihi Birinci Kitap 3. bs., çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gürkan, Ü. (1995). "Kişilik Kavramının Evrimi", Prof. Dr. Hamide Topçuoğlu'na Armağan, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 498, s.39-54.
- "What We Talk About When We Talk About Persons: The Language of A Legal Fiction", Harvard Law Review, Cilt: 114, No: 6, s.1745-1768. (Metinde Harvard, 2001 olarak geçmektedir)
- Holland, T. E. (1908). The Elements of Jurisprudence10. bs., New York, London: Oxford University Press.
- Işıktaç, Y. (2004b). "Yaratıcı Düşüncenin Cinsiyeti Var Mıdır?", iç. Hukuk Yazıları, Ankara: Yetkin Yayınları, s.127-142.
- Keskin, F. (2005). "Büyük Kapatılma", iç. Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma 2. bs., (yay. haz. Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.11-20.
- Koloş, U. (2012). Michel Foucault'nun İktidar Analizinde Hukukun Yerinin Belirlenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lemke, T. (2013). Biyopolitika. çev. Utku Özmakas, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naffine, N. (2003). "Who Are Law's Persons? From Cheshire Cats to Responsible Subjects", The

- Modern Law Review, Cilt: 66, No: 3, s.346-367.
- Özcan, M. T. (2008). Modern Toplum ve Hukuk Devleti, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Özcan, M. T. (2011) Hukuk Sosyolojisine Giriş 4. bs., İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Özsunay, E. (1979). Gerçek Kişilerin Hukukî Durumu 4. bs., İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2610
- Paşukanis, E. B. (2002). Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm, çev. Onur Karahanoğulları, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Posner, E. A. (2002). Law and Social Norms 2. bs., Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Rajan, K. S. (2012). Biyokapital: Genom-Sonrası Hayatın Kuruluşu, çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul: Metis Yayınları.
- Searle, J. R. (2005). Toplumsal Gerçekliğin İnşâsı, çev. Muhittin Macit, Ferruh Özpilavcı, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Smith, B. (1928). "Legal Personality" The Yale Law Journal, Cilt: 37, No: 3, s.283-299.
- Supiot, A. (2008). Homo Juridicus: Hukukun Antropolojik İşlevi Üzerine Bir Deneme, çev. Bige Açımız Ünal, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Topçuoğlu, H. (1964). "Max Weber'e Göre Hukukî Düşüncenin Kategorileri ve Yeni Hukuk Normlarının Teşekkül Tarzları", Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hirsch'e Armağan, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No: 197, s.199-260.
- Torun, İ. (2003). Max Weber'de İktisadi Gelişme Düşüncesi, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Wallerstein, I. (2000). "Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik", iç. Irk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler 3. bs., çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (1978). Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology, (ed. Guenther Roth, Claus Wittich), Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Weber, M. (2012). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu 2. bs., çev. Emir Aktan, Ankara: Alter Yayıncılık.

HUKUKİ ŞARKİYATÇILIK: BİR SÖYLEM OLARAK HUKUK, BİR İNSAN OLARAK ŞARKLI

Sercan Gürler¹

Vahdet İşsevenler²

ÖZET

Bu makalenin amacı *hukuki şarkiyatçılık* tartışmalarına Türkçe literatürde bir giriş yapmaktır. Söz konusu tartışmaların merkezinde yer alan Edward Said'in *Şarkiyatçılık* eseri bu makalenin de temelini oluşturur. Said, bu eserinde şarkiyatçılığın anlamada Foucault'nun kullandığı *söylem* kavramına başvurduğunu ve şarkiyatçılığın ancak bir söylem olarak incelendiği takdirde anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Dolayısıyla makalede Foucault'nun düşüncesinde söylem kavramının ne'liğine ve bu kavrama imkân tanıyan ontolojik ve epistemolojik argümanlara da değinilmiştir.

Şarkiyatçılık ile birlikte ele alınması gereken diğer bir disiplin de *post-kolonyal* çalışmalardır. Post-kolonyal çalışmalar, şarkiyatçılığın 'öteki' söyleminin izlerini Batı sömürgecilik tarihinde sürer. Edebi metinler başta olmak üzere bilimsel ve felsefi literatür aracılığıyla bu söylemin nasıl yeniden üretildiğini araştırır. Hukuk da bu süreçte önemli bir role sahiptir. Bir yandan sömürgeleştirme sürecini meşrulaştırır, diğer yandan sömürgeleştirilen toplumların kontrol edilmesini kolaylaştırır. Bu ikili işlevini yerine getirirken belirli bir insan kavramına dayanan bir söylem inşa eder ve bu söylem aracılığıyla batı dışı toplumların hukuk sistemlerini ve insan anlayışlarını yargılar.

Anahtar Kelimeler: *söylem, hukuki söylem, şarkiyatçılık, hukuki şarkiyatçılık, kolonyalizm, post-kolonyalizm*

1. ŞARKİYATÇILIK NEDİR?

Edward Said'e göre şarkiyatçılığın birkaç anlamından bahsedilebilir. Birincisi Şark hakkında yazan, ders veren, araştırma yapan kişinin eylemi; ikincisi Şark ile Garp arasındaki ontolojik ve epistemolojik farka dayanan düşünme biçimidir. Nihayetinde varılan üçüncü bir anlam ise Şark'la uğraşan bir Batı biçimidir. Burada yapılan Şark'la, onu betimleyerek, hakkında saptamalar yaparak, onu öğreterek, oraya yerleşerek ve onu yöneterek meşgul olmaktır (Said, 1999:12-13). Belki de şarkiyatçılığın bu doğası yüzünden, Said onun ancak bir söylem olarak tahlil edildiği takdirde anlaşılabilirliğini söylemiştir ve söylemden ne anladığını ise Foucault'nun Bilginin Arkeolojisi ve Hapishanenin Doğuşu eserlerinde ortaya koyduğu ile sınırlamıştır (Said, 1999:13). Bu, araştırmacıya Foucault'nun söylem ile ifade ettiğinin ne'liğini anlama yükümlülüğü getirmektedir. Diğer bir yanı sıra da bu, Foucault'nun söylem söylemine eklenen Said'in Şarkiyatçılık söyleminin bize ne anlattığını ve ne anlatmadığını keşfetme yükümlülüğüdür.

1.2. Foucault'nun Söylemi Nedir?

Foucault her ne kadar nevi şahsına münhasır bir karakter olsa ve bu yüzden birden fazla Foucault varmış gibi bir iz bıraksa da çalışma alanlarının tıpkı şarkiyatçılık külliyesi gibi birden fazla disiplini içerdiği konusu su götürmezdir ve bu geniş yelpazede bir düşünce dizgeleri tarihçisi olarak, düşünceyi kısıtlayan kuralları ortaya koymak gayretinde bulunmuştur (Gutting, 2010:15-57). Hapishanenin Doğuşu, Deliliğin Tarihi, Cinselliğin Tarihi gibi eserler bu minval üzere yazılmıştır. Said'e ve diğerlerine araştırmalarında kullanabilecekleri bir araç olarak söylem konseptini bu macerada bırakmıştır. Bilginin Arkeolojisi ve Söylemin Düzeni eserlerinde ise söylem ayrıca gündemde olsa da açık ve sınırları belli bir söylem tanımı arayanlar hayal kırıklığına uğrayacaktır.

Foucault kendisi için "Bana kim olduğumu sormayınız ve aynı kalacağımı söylemeyiniz." (Foucault, 2011:29) derken de, söylem gibi kavramları kullanırken de Nietzsche'ye sadık kalmış,

¹ Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, sercan_gurler@yahoo.com

² Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı, vahdetissevenler@hotmail.com

filozof mizacını reddetmiştir. O mizaç ki Nietzsche'ye göre açık ve sınırları belli olan değişmeyen kavramlarla yaşamı mumyalastırması, oluşa karşı çıkmıştır ve tarih anlayışındaki bu eksiklikten dolayı elinden canlı hiçbir şey kurtulamamıştır (Nietzsche, 2009:29). Yine de Foucault, yolda da düzse bir kervana sahiptir, bugün söylem derken yarın başka bir şey dememiş, sadakatini hep bitmemiş ve değişmeye hazır tanımcılarıyla sürdürmüştür.

Foucault Söylemin Düzeni adlı çalışmasında söylemin, ilk durumda yazı, ikincisinde okuma, üçüncüsünde değiş tokuş olan bir oyundan fazlası olmadığını belirtmiştir (Foucault, 2001:27). Bilginin Arkeolojisi adlı çalışmasında ise söylemsel oluşumlar ve söylem birlikleri başlığı altında siyaset ekonomisi, tıp, psikopatoloji gibi birlikleri, ifadeler bütünü olarak anmıştır ve başlangıç itibarıyla bir ve aynı nesneye yönelmiş olan ifadelerin bir birlik oluşturduğu hipotezini ortaya koymuştur. Fakat bu nesne, örneğin psikopatoloji için akıl hastalığı, başka söylemsel birlikler tarafından oluşturulagelmıştır ve muhtemeldir ki psikopatoloji, sözü bu söylemsel birliklerden ödünç almıştır. Dahası melankoli veya nevroz gibi bir nesnelere çokluğu durumu mevcuttur ve bu söylemler, bu nesnelere ödünç alır lakin onlarla, onları oluşturarak meşgul olurlar. Şu hâlde "söylemler birliği tek bir ufkun oluşmasına dayanmayan, verili bir dönemde nesnelere ortaya çıkışını mümkün kılan kurallar oyunu" olarak görünür. Foucault, ikinci hipotezini ifadelerin art arda geliş biçimleri ve tipleri olarak ortaya koyar fakat tıbbi söylemin içeriğinin sadece algının kaydına dayanan betimsel ifadelerden değil ahlâki tercihler, tedaviyle ilgili kararlar, yönetmelikler, öğretim modelleri gibi dile getirmelerden oluştuğunu belirtir. Buradan bize çıkan sonuç söylemin sadece ifadelerden oluşmadığı, oyunun aynı zamanda birbirinin yerini alış olduğu, dahası kavramlarda ve temalarda bitmişlik ve kesintisiz bir süreklilikten ziyade oluşun, kopuşun yer değiştirmenin söz konusu olduğudur. Foucault, nihayetinde nesnelere, ifade biçimi, kavramlar, tematik seçimler adını verdiği dağılım öğelerinin oluşum kurallarına bağlandığı söylemsel oluşumu tarif eder (Foucault, 2011: 44-53). "Böylece bir dış görünüş ya da form olarak değil; fakat bir pratiğe içkin ve kendi özelliği içinde onu tanımlayan *kurallar* bütünü keşfedilmiş olur" (Foucault, 2011:62). Şu hâlde söylem sadece söz değil çeşitli düzeylerde iktidar ile ilişki kuran düşünme ve eyleme kalıbı denilebilecek bir pratiktir (Küçükalp, 2003: 273).

Foucault'nun söylemine dair bu kısa anekdotun sonra Said'in bu aracı nasıl kullandığına geçebiliriz. Bunu yaparken Said'in eserindeki iddialarını seçip çıkaracağız yoksa bu iddiaların ispatlarına başvurmayacağız, aksi Şarkiyatçılık eserini baştan yazmak olurdu.

1.3. Nesne Olarak Şark ve Şarklı

Said'e göre Şarkiyatçılık ilk bakışta Doğu'nun bilinir kılınmasıdır ve eserinin Şarklıyı Bilmek başlıklı birinci bölümünde çoğunlukla İngiltere-Mısır hattı özelinde ama genel olarak imparatorluk-sömürge ilişkisi üzerinde durmuştur. Buradaki dayanakları da çoğunlukla Avam Kamarası üyesi Arthur James Balfour'un ve İngiltere'nin Mısır temsilcisi Lord Cromer'in açıklamalarıdır. Bu açıklamalarda genel olarak verilen mesaj ise şu şekildedir: Biz (Batı/İngiltere) şarklıyı biliyoruz; buna onların kendilerini yönetememeleri de dahildir ve biz kendimizi de biliyoruz buna bizim yönetmekteki becerimiz de dahildir. Bilgilerimizin doğruluğunu gerçekleştirdiğimiz işgal ispatlamıştır (Said, 1999:42-44). Şarklı, aklın önderliği anlamındaki rasyonellikten yoksundur; bu rasyonellik en iyisidir ve biz de bu işte en iyisiyiz (Said, 1999:48,49). Bu şartlar altında "makûl olan" Şark'ın bizim yönetimimiz altında olmasıdır. Uzunlarından merkeze bilgi, insan kaynağı ve maddi zenginliğin aktarıldığı bir makine olan İngiliz İmparatorluğu'nun Şark'taki etkinliği bu şekilde meşru zemine yerleştirilir (Said, 1999:54).

Burada ilk olarak dikkatimize, ifadelerin sahibinin, akademisyenler veya genel olarak bilgi üretiminin hizmetinde olanlar değil siyasiler olduğu sunulmaktadır. Said, yönetilmeye muhtaç şarklı imgesinin akademik anlamca da beslendiğini, yani nesnel bilgi perdesinin imgelemeyle yaratılmış anlamı ve politik motivasyonları örttüğünü belirtmiştir (Said, 1999:12). İkincisi bu durum, Foucaultcu söylem tarifinin, söylemin sadece ifadelerden ve ifadelerin de sadece nesnesini betimlemeye yönelik ifadelerden ibaret olmadığı uyarısı ile örtüşür. Dikkat çekici bir husus da bilginin nesneliliğinin veya doğruluğunun ispatının pratikte oluşudur; denilmektedir ki: yönetebildiğimize göre dediğimiz doğrudur. Üçüncüsü, ifadeleri aktüel bir şarka yönelimde bulunurken nesnesinden hiçbir zaman değişmeyen, sabit bir cisimmiş gibi bahsetmektedir. Özetle bilme ediminin altında oluşturma, yani

tanımlama, temsil etme, yönetme edimleri gizlidir. Politik olarak tarafsız olanların masum bir okuması değil, yönetme güdüsü ile yapılan bir yorumlama söz konusudur (Sayid, 2006:68).

1.3.1. Şarkiyatçılığın Sabit Şarkı

Said, Abdel-Malek'in meşhur çalışmasından alıntılarla, Şarkiyatçılığın nesnesi olan şarklının söz gelimi *homo Arabicus*'un, *homo Africanus*'un, Antik Yunan'dan bu yana gelen Avrupalıdan, yani normal insandan başka olarak betimlendiğini belirtmiştir. O kendisi ile olan ilişkisinde dahi edilgen olan, başkası tarafından tanımlanmış sabitlemiş olandır (Said, 1999:107,108).

Örnek olarak; Renan, Sami dillerine dair bilimsel Şark filolojisi alanındaki görüşlerinde, bu dilin yaşamadığından hareketle Samilerin canlı olmadığını, kendini yaşatabilecek durumda olmadığını savlar. Bu karşılaştırmada Hint-Avrupa organik, Sami ise inorganiktir ve Said'e göre Şarkiyatçılık incelemelerindeki tekrar eden bir yöntem olarak karşılaştırmacılık, varlıksal eşitsizliğin eşanlamlısıdır (Said, 1999:153,161). 'Batı'nın bir tarihi vardır; ama İslâm hanedanlar arasındaki salınımlardan ibarettir. Batı rasyoneldir, İslâm dogmatiktir. Batı'da demokrasi vardır; İslâm despotiktir' gibi (Sayid, 2006:69). Burada İslâm şarkiyatçılık özelinde toplanan ötekilerden biridir. Tanımlanırken sabit bir bilme nesnesi olarak kabul edilmesi bir yana, bilenden farklı olmasını sağlayan kendine özgü özellikleri göz ardı edilmek suretiyle açıklanır; ne olduğundan ziyade ne olmadığı izaha konu edilir (Keyman, 2006:121).

Said burada araştırmanın hem yöntemine, hem de temel varsayımına itiraz etmektedir. Zira aslında olan biten, sabit bir şarkın anlamını ortaya çıkarmak değil bilakis bir şarklı oluşturmaktır. Said'e göre Şarkiyatçı, araştırmasında her ne kadar sabit bir şark varsayımını kullansa da Garp için Şark, bir ikame hatta yeraltı benliğidir ve ne Şark, ne de Garp statik değildir; bu ikisi birbirini destekleyerek var eder (Said, 1999:13-14). İnalçık da çeşitli örneklerle oryantalist Barthold ve Köprülü'nün şahitliğinde bu tespiti katılır (İnalçık, 2011:24).

1.3.2. Şarkiyatçılık Temsil Sahnesinde Oluşturulan Şark ve Şarklı

Said, Foucault'nun "...kelimeler ve şeyler arasında görünüşte çok kuvvetli olan bağın gevşediği ve söylemsel uygulamaya özgü olan bir kurallar bütününe ortaya çıktığını, açık örnekler üzerinde gösterme" (Foucault, 2011:65) isteğine paralel olarak Şarkiyatçılığın nesnesine olan uygunluk ile değil, söylem içi tutarlılık ile yükseldiğini belirtmiştir (Said, 1999:14). Burada söz konusu söylemler nesneyi işaret eden değil oluşturan uygulamalardır (Foucault, 2011:65) lakin bu pratik, nesnel bilgi iddiası altında saklanmaktadır.

Said'e göre, "Şarkiyatçının Şark'ı, Şark'ın kendisi değil Şarklaştırılmış Şark'tır. Kesintisiz bir bilgi ve iktidar kemeri Avrupalı ya da Batılı devlet adamı ile Batılı Şarkiyatçıları birbirine bağlar; Şark'ın içinde bulunduğu sahneyi çevreleyen de bu kemerdur"(Said, 1999:114).Said'e göre bunun farkında olmayan şarkiyatçı, "Şark'ı varlığı Batı için sergilenmekle kalmayan, zaman ile mekanda sabitlemiş de olan bir şey gibi görür".(Said, 1999:119).Üstelik bu ısrar dünya savaşlarının ve devrimlerin yaşandığı bir vakitte ortaya konur, yani söz konusu olan, değişen Batının karşısındaki sabit Doğu imgesidir. İnsani değerlerin ortadan kalktığı bu ânı, Said yöntem sorunlarına eğilen düşünsel yollar önerme vakti olarak da değerlendirir (Said, 1999:120).

Burada şark ve şarklı birlikte dönüştürülür; uzak, anlaşılmaz şark bilindir kılınırken aslında şarkiyatçı tarafından oluşturulan bir sahnede temsil edilir. Said, temsil düşüncesinin tiyatro kökenli bir düşünce olduğunu belirtmiştir: "Şark, tüm Doğu'nun sınırlandığı bir sahnedir. Rollerini türedikleri geniş bütünü temsil etmek olan sınırlar çıkar bu sahneye. Dolayısı ile Şark, tanıdık Avrupa dünyasının ötesindeki bitimsiz bir yayılım gibi değil, daha çok kapalı bir alan, Avrupa'ya eklenmiş bir tiyatro sahnesi gibi görülür" (Said, 1999:72). Bir şarklı bu sahnede kendisine ancak uygun bir rol kapabilirse yer açabilir. Örneğin Hz. Muhammed İslâm dininin peygamberi değil, Muhammetçilik adı verilen bir sapkınlığın yaratıcısıdır (Said, 1999:75). Bu imgelemde olduğu gibi genel olarak Şark, Şarklaştırılır. Batının temsil teknikleri ile oluşan Şarkiyatçılık söyleminde doğrular değil temsiller vardır (Said, 1999:31). Şarkiyatçı, nesnesine karşı keyfiyken şarklı olduğu yerden temsil sahnesinden dışlandığını hisseder, bir anlamda ona, ne olmadığı telkin edilir.

Peki bu nasıl mümkündür veya Şarkiyatçılık bu sunumda bize ne anlatır?

Burada Said yine Foucault'nun söylem tarifine paralel bir izahat verir. O hâlde evveliyetle Foucault'a başvurmak gerekir. Foucault'a göre söylemlerin kendi kendilerini denetledikleri usullerden bahsetmek mümkündür. Burada Foucault yorumdan, yazardan ve disiplin ilkesinden bahseder. Yazar anlam birliği ve tutarlılık, yorum ise yeniden üretim işlevini görür (Foucault, 2001:16-18). Disiplin ilkesi ise söylemler için doğru çizgi olarak ifade edilebilecek ancak belli kavramların, nesnelere, kabul edilmiş kuramsal ufukların içinde konuşma imkânına işaret eder (Foucault, 2001:20,21).

Bunlara paralel olarak Said de Şarkiyatçılığın temelde bir yorumlama ilişkisi olduğunu ifade eder. Uzak bir uygarlığı nesne edinerek ona dair olan muğlaklığı giderme işlevini üstlenir şarkiyatçı. Araştırmacılar, seyyahlar, ozanlar yazdıkları ile bir Şark özü oluşturmuştur (Said, 1999:233,234).

Said, bilgiye dayalı olsun, imgelem ürünü olsun yazıların hiçbirinin özgür bir üretim olmadığını; toplum, gelenek, dünyevi koşullar, yönetimler vs. tarafından sınırlandırıldığını ve belirlendiğini, netice itibarıyla bu üretimlerin beklenenden çok daha alt düzeyde bir nesnel doğruluğa sahip olduğunu belirtir (Said, 1999:214). Şarkiyatçılıkta faal olan ortak bir düşünce ve yöntem geleneğine ilaveten Şarkiyatçıların siyasal düzlemde de birbirlerine bağlı olduğu tespitini yapar. Bu yazarlar aynı zamanda sömürgelerde siyasi görev sahibidirler (Said, 1999:222).

1.4. Şarkiyatçılık ve Bilme Meselesi

Said bize birden fazla şarkiyatçının, şark hakkındaki bir ve aynı rüyayı tekrar ve tekrar her gece görerek, dahası birbirlerine anlatarak bu rüyayı gerçekliğe aktardığını söylemektedir. Tuhaf bir şekilde şarkının gururunu okşayan *Şarkiyatçılık* adındaki eleştiri, aslında birçok şarklı okurunun kendisinden beklediğinin aksine şarktan bahsetmek veya onu savunmak gibi bir gündeme sahip değildir. Eser, şarkiyatçılık araştırmaları özelinde özcülük karşıtı bir programa sahiptir (Said, 1999:346,348). Ardında batı bilmesine karşı yöneltilmiş bir eleştiri vardır. Bu anlamda öncelikle batının kendi meselesidir.

Sorun Şarkiyatçılık özelinde şarkın ve şarkının bilinmesi gibi duruyor olabilir lakin sosyal bilimlerin (!) tarihinde benzer vakıalar olagelmıştır. İyi veya güzelin araştırılmasının felsefecilere bırakıldığı ânın, doğa bilimlerinin değerden bağımsız olduğu iddiasına haklılık kazandırması ve bu ayrışmanın orta yerinde filizlenen lakin rüştünü hep doğa bilimlerine yakınlığı ile ispata uğraşan sosyal bilimler ve tarih çalışmalarının, en basitinden milliyetçi duyguların pekiştirilmesinde gördüğü hizmet bilinmektedir (Wallerstein, 2011:19-23). Bilimlerin değerden bağımsızlığı hep tartışılmalı lakin büyüyüp gelişmesi politik ve ekonomik motivasyonlar ve pratik etkileri münasebetiyle desteklenmiştir. Antropoloji ve şarkiyatçılık, bu doğrultuda merkez ülkelerin çevre ülkelerindeki mevcudiyetlerine verdikleri destekler doğrultusunda var olmuş ve serpilmişlerdir. Şarkiyatçı, antropologdan nesnesini sabit kabul etmesi ve araştırmasını daha ziyade sahada değil kütüphanede yapması ile ayrılmıştır (Wallerstein, 2011:27).

Şarkiyatçılık geleneği ile hesaplaşmak Modernite ile hesaplaşmaktır çünkü modern bilimin ontolojik, epistemolojik temelleri ve dönemin politik argümanları bu söylemden beslenir. Nesnel doğrulara ulaşmanın yolu olarak modern bilim ilerledikçe gerçeklik haritasını daha görünür kılar; burada insan akli bir özne olarak merkezi konumdadır. Lakin her ne kadar bu insan, evrensel bir özne olarak sunulsa da ilerlemenin bir aşamasında görünür hâle gelmiş olan aydınlanmış insandır. Bu insan yeryüzü sahnesine Avrupa'da çıkmıştır lakin yeryüzünde ilerleyecek ve aydınlığı Şark gibi yeryüzünün en karanlık, ücra köşelerine de götürecektir ve hem gerçekliğin kesin bir kavranışını sunacak, hem de tüm diğerlerini aydınlatacaktır. Gelgelelim bu söylemin meyvelerini ilk toplayan da, ilk mağduru da esas itibarıyla Avrupa olmuş, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa bu söylem ile hesaplaşmak durumuna gelmiştir. Şarkiyatçılığın Şark ile Garp arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrımlara dayalı düşünme biçimindeki ikinci anlamının, Şarkiyatçılık eserini yazarken Said'in Michel Foucault'un söylem fikrinden hareketle ortaya koymasını hatırlayalım. Nihayetinde Foucault tüm diğer Avrupalı düşünürler gibi eleştirirken dahi belirli bir gelenek içerisinde konumlanır. Bunu sözcüğü kendisinin Nietzsche'den etkilendiğini belirttiği yerlerde, Kant'ı, Spinoza'yı, Hegel'i açıkça hedef hâline getirdiği yerlerde, nitekim incelemesini yönelttiği coğrafya ve zaman kesiti itibarıyla eserlerinin bütününde görmek mümkündür. Bu takdirde Said'in Şarkiyatçılık savına dair bir araştırma, doğallıkla (Batılı) ontolojik ve epistemolojik argümanların değerlendirilmesini gerektirecektir.

Söyleme anlam katanın tutarlılık olması, Şarkiyatçılığın geçerliliğini Şarktan almaması bu doğrultuda anlamlıdır zira bu tespitte imkân tanıyan doğruların söylem içi oluşu, başka bir ifadeyle söylemler arasında mukayeseye imkân tanıyacak tek aklın ve bunun içinde yaşayacağı ontolojik savların reddidir. Söylemin nesnesini umursamamasına imkân tanıyan da onun pratik etkinliğidir. Burada Said'in daha önce ifade ettiğini hatırlamak gerekir: Şark yönetilmelidir, Garp yönetmeyi bilir, tüm bu önermeler doğrudur çünkü ispatı gerçekleştirilen işgallerdir. Bu yüzden bilgiden değil iktidar-bilgiden bahsedilir; mevzu bahis olan, bilmeye önce gelen arzuyu gerçekleştirebilmektir, 'yapabilmektir'.

Bu durum bizi büyük anlatılar sorunu ile yüzleşmeye zorlar: Evrensel değerler var mıdır, varsa nasıl bilinebilir, mevcut iktidar sahipleri bu değerleri temsil ve icra ediyorlar mıdır? Evrensel değerlerin yokluğu yönünde verilecek köktenci bir cevaba yönelmek mümkün ol(a)mamaktadır zira bu cevap kendisinin evrenselliğini temellendirmekte sorun yaşayacağı gibi meşruiyet sorunu da olduğu gibi bırakacaktır (Wallerstein, 2010:50,57).

Bu sorular ve cevapları -çalışmanın sınırları ötesinde- tartışılmaya devam ediyor lakin tespit edebildiğimiz kadarıyla Şarkiyatçılık özelinde hararetlenen tartışma (bu büyük soruları zaman zaman askıya alarak) ikiye ayrılmaktadır: Bir yanışarkiyatçılıktan diğer alanlara ilerlemekte, diğer yanı ise kendini şarklaştırma [self-orientalism] olarak ifade edilen şarkın kendi kendisine yaptığı şarkiyatçılık pratiği yönünde gitmektedir. Diğer bir ifade ile bir yanda şarklının şarkı modernleştirme çalışması diğer yanda ise şark/şarklı yerine çevre/güney/kadın/madun ve benzerini gündeme alan 'post' çalışmalar.

Yukarıda sosyal bilimler ve tarih alanında yapılan çalışmaların Avrupa'da milliyetçi duyguların pekişmesinde rol oynadığına değinilmişti. Paralel bir süreç olarak şarkiyatçılık çalışmaları da yerli liderlerin ve entelektüellerin iradesi ile söz konusu coğrafyalarda modern-ulus devletlerin veya toplumların modernleşmesinin destekçisi olmuştur (Bezci, 2012:141). Hukukun şarkiyatçılılaşması da bu bağlamda anlamlıdır: yerli liderlerin ve elitlerin batılı değerleri içselleştirmesi, tek ulus, tek dil, tek din şeklinde özetlenebilecek kültürel hakim özün oluşturulması, ilerleme için ulus-devlet sisteminin zaruriliğine duyulan inanca kani olunması ve bunun icrası kapsamında batıdan yasa ithali (Bezci, 2012:155). Yasalar ithal değerlere dayalı yeni bir toplumun inşası için ithal edilmiştir. Şarklı, doğulu olmayı kabul etmiş, geçmişinin üzerine beyaz bir perde çekmiş, merkezden yükselen büyük anlatıların gölgesini takip edip, taşırmamaya özen göstererek perdesini boyamaya koyulmuştur.

Kendini şarklaştırmanın tespitine yönelik çalışmalar Şarkiyatçılık sonrasının bir yanısıdır. Şarkiyatçılık eleştirisi ilk bakışta yukarıda ifade edildiği üzere bir iç eleştirinin devamı şeklindedir. Kendini şarklaştırma ise şarkın kendine yönelttiği bir iç eleştiri konumundadır ve devam eden eleştirinin bir cüzüdüdür. Said'in de ifade ettiği üzere Şarkiyatçılık, sömürgecilik sonrası çalışmaların Şark özelinde tatbik edilmiş bir öncülüdür (Said, 1999:364). O kadar ki önde gelen sömürgecilik sonrası kuramcıları, *Şarkiyatçılık*'sömürgecilik sonrası çalışmalarının kurucu kitabı olarak sunar (Young, 2006:55). Said'e göre de "modern Şarkiyatçılığın hem emperyalizm hem de sömürgeciliğin bir veçhesi olduğunu söylemek, su götürmez bir gerçeği dile getirmektir" (Said, 1999:133). "Siyah ya da kadın araştırmaları gibi alanlarda, masumluk ya da suçluluğa, bilimsel yansızlık ya da baskı grubu nüfuzuna ilişkin soruların ortaya atılmasını sağlar Şarkiyatçılık" (Said, 1999:107). Bu anlamda nesnesini başka türlü seçmiş bilimler için de bir başlangıçtır.

Şarkiyatçılığın ne olduğuna ilişkin bu anlatılanlardan sonra çalışmanın ana temasını oluşturan hukuki şarkiyatçılığa geçilebilir.

2. HUKUKİ ŞARKİYATÇILIK

Edward Said'in de belirttiği gibi hukukçuluk mesleği Şarkiyatçılık açısından simgesel bir anlam taşır (Said, 1999:88). Buna rağmen hukukun şarkiyatçılık tarihinde oynadığı rol, ne Said'in kendisi tarafından doğrudan inceleme konusu yapılmış, ne de Şarkiyatçılık hakkındaki sonraki çalışmalarda hukukun önemi üzerinde durulmuştur. Diğer bir deyişle hukuk, Şarkiyatçılık tarihinin olduğu kadar sömürgecilik tarihinin de unutulmuş bir parçasıdır (Strawson, 2001:663).

Buna karşılık son yıllarda yürütülen pek çok araştırma, bu araştırmaların sonucundan hareketle yazılan bir dizi makale, hukuk ile Şarkiyatçılık ve sömürgecilik arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya

koyan hayli ilginç kuramsal yaklaşımların geliştirilmesine ön ayak olmuştur. Böylece hukukun sömürgecilik tarihindeki rolü ve Şarkiyatçılık açısından taşıdığı anlamın yeniden tartışılması mümkün hâle gelmiştir.

Hukukun sömürgecilik tarihi açısından taşıdığı anlamın yeniden tartışılmaya açılması ve dolayısıyla hukuki şarkiyatçılık olarak isimlendirilebilecek yeni bir araştırma alanının ortaya çıkmasında, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren gelişme gösteren sömürgecilik sonrası araştırmalarının katkısı göz ardı edilemez.

Sömürgecilik sonrası araştırmalarının hukuki şarkiyatçılık tartışmalarına getirdiği en önemli yenilik, tartışmanın öncelikle “öteki” kavramı merkeze alınarak yürütülmeye başlanmasıdır. “Öteki” kavramının tartışmaya girmesi ise hukuki özne sorununun gündeme gelmesi demektir. Nitekim çalışmanın bu bölümünde de hukuki şarkiyatçılık konusu ve somut tarihi örnekler üzerinden ve hukuki özne sorunu bağlamında ele alınacaktır.

2.1. Sömürgecilik Sonrası Araştırmaları [Postcolonialism] ve Hukuki Şarkiyatçılık

Sömürgecilik sonraki araştırmaları, günümüzde Batı'nın “öteki” ile ilişkisinin niteliğini eleştirel bir bakışla ele almayı amaçlayan temel yaklaşımlardan biridir. Bu ilişkinin en görünen kısmını ise hukuk oluşturur (Fitzpatrick and Eve Darian-Smith, 1999:4). Dolayısıyla sömürgecilik sonrası araştırmalarının hukuka kayıtsız kalması düşünülemez. Nitekim diğer alanlardaki kadar gelişmiş olmasa da hukuka yönelik sömürgecilik sonrası araştırmalar, hukuki söylemin doğasını anlamada hukukçulara önemli yöntemsel imkânlar sunmaktadır (Roy, 2008:315).

“Sömürgecilik sonrası” terimi çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Uluslararası hukukta daha çok olumlu bir anlama sahiptir. Terimin İngilizce karşılığındaki "post" ifadesi, Avrupa'nın hukuk tarafından desteklenmiş sömürgeciliğinin sona erdiğini ima eder. Bu anlamda olumlu bir içeriğe sahiptir; sömürgeleştirilmiş toplumların kendi kaderini tayin hakkının, daha eşitlikçi bir dünyanın, Üçüncü Dünya ülkelerinin daha özgür olabileceği bir dünyanın kurulmasına yol açacağı umuduna işaret eder. Buna karşılık 1980'lerden itibaren terim daha çok eleştirel bir anlamda kullanılmaya başlamıştır. Zira daha adil bir dünyanın gerçekleşme ihtimalinin zannedildiğinden daha düşük olduğunu farkederek kimi düşünürler, bunun nedenlerini sorgulama ihtiyacı duymuştur (Otto, 2000:vii). Terimin bu eleştirel anlamı, disiplinlerarası bir alanda çalışmayı gerektirir. Bu çalışmalar, Avrupa'nın modernite anlayışının diğer kültürler üzerindeki güçlü hegemonyasını incelemekte ve evrensel bilgi iddiasını eleştirmektedir (Otto, 2000:vii).

Sömürgecilik sonrası araştırmaları, hukukun sömürgecilik tarihinde oynadığı medenileştirici rolünü veya sömürgeleştirilen toplumların modernleştirilmesinde bir araç olarak kullanılmasını eleştiriye açar (Fitzpatrick and Eve Darian-Smith, 1999:4). Sömürgeleştirme sürecinde hukukun nasıl kullanıldığına odaklanan sömürgecilik sonrası hukuk incelemeleri, iktidar ilişkileri aracılığıyla sömürgeci kanunların çok çeşitli kültürel çevrelerde zorla uygulanmasının doğurduğu sonuçlar üzerinde durur. Bu yönüyle sömürgecilik sonrası incelemeleri geçmişe dönük bir araştırma şekli gibi görünebilir. Fakat sömürge döneminde çıkarılan kanunların ve sömürgeci devletlerin hukuk anlayışlarının günümüzde dünyanın farklı bölgelerini sömürmede hâlâ kullanıldığını, sömürge döneminin ideolojik etkilerinin devam ettiğini göstermesi açısından aslında bugün için de geçerlidir (Roy, 2008:319).

Sömürgecilik sonrası araştırmalarının, hukuki şarkiyatçılık tartışmalarına katkısı, “modern/geleneksel” ve “Batı/Doğu” gibi kategorilerin nasıl birbirini karşılıklı inşa ettiğini göstermedeki başarısıdır. Dolayısıyla örneğin Hindistan ve Çin gibi ülkelerin hukuktan yoksun olduğu iddiası, bu ülkelerdeki hukuk sistemlerinin aslında Batı hukuk sisteminin özelliklerine sahip olduğu gösterilmek suretiyle değil, Batı hukuk düşüncesinin nasıl diğer kültürleri dışarıda tutacak şekilde oluşturulduğu incelenmek suretiyle ele alınmalıdır. Nitekim sömürgecilik sonrası araştırmalarının hukuki şarkiyatçılık tartışmaları açısından farkı da burada ortaya çıkar (Ruskolo, 2002-2003:194, dipnot 59).

2.2. Hukuki Şarkiyatçılık Nedir?

Öncelikle hukuki şarkiyatçılığın, Said'in tanımından hareketle Şark'ın olduğu kadar Batı'nın da hukukun retoriği aracılığıyla üretilme şekillerini ifade edecek şekilde kullanılması gerektiği belirtilmelidir. Dolayısıyla buradaki anlamıyla hukuki şarkiyatçılık, zaman zaman bu konudaki literatürde görüldüğü şekliyle İngiliz sömürge yönetiminin Burma'da uyguladığı hukuk sistemine işaret etmediği gibi, Avustralya'da Aborjinlerin hukuku hakkındaki tartışmalarda eleştiri amaçlı kullanılan "Asya Hukuku" anlamına da gelmez (Ruskolo, 2002-2003:193, dipnot 58).

Hukuki şarkiyatçılığı inceleyen herhangi bir kuramsal çalışmanın öncelikle metinlerden hareket etmesi gerekir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken şüphesiz doğrudan teknik hukuk metinleri olduğu kadar, çeşitli filozof, düşünür veya bilim insanlarının eserlerinde yer alan hukuk hakkındaki düşüncelerdir. Fakat bu metin yığınının hukuki şarkiyatçılık açısından taşıdığı önemin daha iyi anlaşılabilmesi için hukuka dair belirli bir bakış açısını kabul etmek gerekir. Bu anlamda hukuk, salt kanun veya benzeri yazılı kurallardan oluşan normatif bir sistem olarak görülemez. Hukuk sosyolojisinin temel varsayımlarından birine uygun olacak şekilde devletin koyduğu kurallardan çok daha fazlasına işaret eden bir toplumsal denetim sistemi olarak anlaşılmalıdır.

Hukuki şarkiyatçılığı anlamak için hukukun, işlevsel kuramlar tarafından yapılan izahıyla yetinilemez. Sadece toplumda gördüğü işlevin merkeze alınarak incelenmesi hukukun, aynı zamanda içinde yaşadığımız toplumu ve dolayısıyla kendimizi inşa ettiği gerçeğini görmezden gelmeye yol açar. Hâlbuki hukuk, toplumun üzerini örten bir örtü gibidir. Hukuk üreten kurumlar, düzen ve düzensizlik, erdem ve erdemsizlik, makûliyet ve delilik gibi kavramların nasıl tanımlanacağını da gösterir bize. Nitekim Gordon'un da belirttiği üzere bir hukuk sisteminin gücü, kurallarını ihlâl edenleri cezalandırmaktan çok, bir takım imgeler aracılığıyla tasvir ettiği dünyanın akıl sahibi bir kişinin yaşamak isteyeceği tek dünya olduğu konusunda insanları ikna etmesinden kaynaklanır (Gordon, 1984:109). İşte hukuki şarkiyatçılığı anlamak için hukukun bu inşai özelliğini dikkate almak gerekir.

2.3. Hukuki Şarkiyatçılığın Tarihi Örnekleri

Bu başlık altında fiilen hukuk dünyasının içerisinde yer almayan veya meslekten hukukçu olmayan filozof veya bilim insanlarındansa kendisi hukukçu olan veya bir şekilde hukukla fiilen uğraşan, dolayısıyla sömürgeci iktidar ilişkilerinin üretilmesinde bizzat rol alan Batılı siyasetçi veya hukukçuların metinleri incelenecektir.

Üzerinde durulacak bu metinlerin ilki İngiliz hukukçu, filolog, mütercim, edebiyatçı William Jones'un Hint kanunlarını İngilizce'ye çevirip derlediği kitabıken, diğeri yine bir İngiliz hukukçu Frederick Goadby'nin sömürge dönemi Mısırı ve Filistininde hukuk okullarında okutulmak üzere yazdığı hukuka giriş kitabıdır.

2.3.1. William Jones ve Manu Kanunları

18. yy.'ın sonlarında Kalküta'da sulh mahkemesi hakimliği görevini üstlenen Jones'un önemi, Hint hukuk külliyyatını İngilizce'ye çevirmesidir. Jones'un bu çeviri teşebbüsü, Hint toplumunun önemli bir yansıması olarak bu hukuk türünü anlamak ve *Common Law* ile ortak yönlerini ortaya çıkarmaktır (Haldar, 2008:285).

18. yy. boyunca Hindistan alt kıtasının önemli bir kısmı İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin hakimiyeti altındadır. Bu yüzyılda Bengal'in kurucusu İngiliz devlet adamı Warren Hastings'in (1732-1818) önderliğinde Hindistan'ın dini, dili, kültürü ve hukuku hakkında akademik çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların amacı, bir yandan Hindistan'a ilgi duyan İngilizleri bilgilendirmek ve yerli halkın gönlünü kazanmakken, diğer yandan bu toprakların geçmişine ilişkin egzotik bilgi toplama arzudur. Bu arzu, ülkenin uzaklığı ve geçmişinin yüceliğine, kültürü, dini ve hukukuna yönelik bir saplantıyı da beraberinde getirmiştir. Üstelik bu geçmiş, Hristiyanlık'tan ve *Common Law* geleneğinden de eskiye uzanır. Hatta medeniyetin beşiğinin Hindistan olduğu bile söylenebilir (Haldar, 2008: 286). Dikkat edilirse daha baştan Hint kültürüne yönelik aşırı bir beğeni ve merakın, bu ülke hakkındaki şarkiyatçı çalışmaların temelinde yer alan saîği oluşturduğu görülmektedir.

İşte Jones da bir yandan Hindistan'da sulh hukuk mahkemesi görevini yürütmüş, diğer yandan da akademik çalışmalara katılmıştır. Hindistan'daki hukuki yapı hakkında bu dönemde yürütülen

tartışmalarda Hastings, Hintliler'in kendi yasalarıyla yönetilmesinden yanadır. Fakat o dönemde Hindistan'da görevli İngiliz akademisyenlerinden Sanskritçe'yi bilen olmadığından bu önerinin hayata geçirilmesi görüldüğünden daha da zor olmuştur. Dolayısıyla ilk yapılması gereken iş Hindistan'ın *Manu Kanunları*'nı Sanskritçe'den İngilizce'ye çevirmek olmalıdır. İşte Jones da bu işi üstlenenlerin başında gelmektedir.

Jones bu amacını gerçekleştirmek için önce Bengal Asya Derneği'ni (Asiatic Society of Bengal) kurmuştur. Bu dernekteki faaliyetleriyle birlikte üstlendiği sulh mahkemesi hakimliği sırasındaki çalışmaları, kendisine bazı tarihçiler tarafından şarkiyatçılığın mutlak kurucusu ünvanı verilmesine dahi yol açmıştır. Jones'un bir şarkiyatçı hukukçu olarak buradaki faaliyetleri “[y]önetmek ve öğrenmek, sonra da Şark'ı Garb'la karşılaştırmak” şeklinde özetlenebilir. Böylece Jones'un “daima yasalaştırmaya, Şark'ın sonsuz çeşitliliğini kuralların, betilerin, törelerin, yapıtların ‘tam bir özeti’ne boyun eğdirmeye yönelen karşı konmaz bir itkiyle” hareket ettiği söylenebilir (Said, 1999:88).

Jones'un buradaki hedeflerine bakarak erken dönem Şarkiyatçılık'ın Said'in de ısrarla söylediği gibi, sömürgeciliğin yerleşmesine katkıda bulunduğu ileri sürülebilir. Bu açıdan bilginin, anlama ve ardından kontrol etme amaçlı kullanıldığı görülmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki tarihte görülen diğer emperyalist devletlerde de bilgi bu amaçla kullanılmıştır. Şarkiyatçılığın, bu yeni tip Batılı sömürgecilik ve emperyalizm açısından farkı, bilginin bir arzu ve zevk nesnesi olmasıdır. Üstelik burada bilmenin, araştırmanın kendisinden ziyade bilinen ve araştırılan nesnenin, yani Şark'ın bilinmesinin ve araştırılmasının verdiği bir zevkten bahsetmek gerekir. Nitekim Jones ve diğer şarkiyatçıların Hindistan'da gördükleri muhteşem bir doğa ve kökü Batı medeniyetinden de eskilere uzanan bir tarihtir. “Doğa” ve “tarih”, en azından Hindistan söz konusu olduğunda Batılılar için “yücelik” kategorisine tekabül eder. İşte bu “yüce”dir ki önce idrak edilmeli, ardından denetin altına alınmalıdır. Diğer bir deyişle Şark'ın Batı'ya göre aşırı kabul edilen unsurları bir yandan “yüce”leştirilmeli, diğer yandan da Batı'nın (İngiliz örneğinde İngiltere'nin) kendi otoritesini meşrulaştırmak için kullanılmalıdır. Böylece Şark'ın sömürgeleştirilmesi de mümkün hâle gelecektir (Halдар, 2008:289, 290, 291, 292).

Şarkiyatçılığın hukuk alanındaki görünümünü yukarıda da belirtildiği gibi “yüce” kavramı etrafında belirli bir hukuk öznesi inşa etme çabasıdır. “Yüceleştirme”, aşırı zevkin daha denetlenebilir, toplumsal açıdan kabul edilebilir bir hâle getirilme sürecidir. Bu da kaçınılmaz olarak yasaklamayı ve dolayısıyla hukuku gündeme getirir (Halдар, 2008:292).

Jones'un Hint kanun külliyatı *Manu*'yu İngilizce'ye tercüme etme girişimi de bu yüceleştirme sürecinin bir parçasıdır. Jones, Hindistan'dan yazdığı bir mektupta yüce kavramının bütün bir Hint hukuka hakim olduğunu, dolayısıyla yerli ve evrensel hukuku araştırmaktan daha zevkli ve asil bir faaliyetin olmadığını söyler. Dikkat edilirse burada araştırmanın, bizatihi kendisinden ziyade, araştırılan şey, bu bağlamda Hint hukuku bir arzu nesnesidir. Fakat söz konusu olan herhangi bir metin değil, hukuk metnidir; uygulanabilme kabiliyeti vardır. Dolayısıyla burada Şarkiyatçılık'ın şu özelliği açıkça görülmektedir: Metnin kendisi, bilgi nesnesi olarak inşa edilir, fakat aynı zamanda “Hintli” kategorisi de yaratılmış olur ki bu, hukukun öznesidir (Halдар, 2008:293).

Her ne kadar tamamlanamamışsa da Jones'un bu tercüme girişimi, 1794'te *The Institutes of Hindu Law: or, the Ordinances of Menu* ismiyle yayınlanmıştır. Aynı zamanda dini bir metin de olan bu kutsal hukuk külliyatı, Hindistan tarihi açısından çok önem taşıyan Manu isimli peygamber benzeri bir figürün, yarı tanrı Bhriгу tarafından kendisine gönderilen kuralları uymaları için insanlara tebliğ etmesiyle ortaya çıkmıştır. Brahma'nın oğlu, ilk insan Manu tarafından zamanın başlangıcında ilan edilen bu kanunlar, sadece en eski değil, en kutsal hukuk kurallarıdır da. Bu yönüyle Solomon'un veya Likurgos'un kanunlarından bile daha eskidir. İşte Jones'un yücelik atfettiği özelliği de bu kanunların, herhangi bir insan tarafından kaleme alınmamış, bir yarı tanrı tarafından bir insan aracılığıyla insanlara indirilmiş olmasıdır (Halдар, 2008:293).

Burada bir nokta dikkat çeker: 17. yy.'dan beri İngiliz mahkemelerinin kabul ettiği, “Eğer bir Hristiyan kral, inançsız bir krallığı fethederse o krallığın kanunları hükümsüz olur.” ilkesine rağmen Jones, Hindistan'ın dini nitelikli bu kutsal kanunlarına hukuki otorite atfetmektedir (Halдар, 2008:295). Common Law geleneğinden farklı bu tutumun çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin

incelenmesi hukuki şarkiyatçılığın özellikle de “yüce” kavramı etrafındaki işleyiş mantığını göstermesi açısından önemlidir.

Yerli Hint kanunlarının tercüme edilmesini isteyenler öncelikle Hindistan’daki diğer İngiliz hakimlerdir. Zira böylece Sanskritçe öğrenmek zorunda kalmadan ve kendilerine tercümanlık yapan Hintli araçlara muhtaç olmadan mahkemelerde daha kolay karar verebileceklerdir. Görüldüğü üzere Jones’un Manu kanunlarını tercüme etmesinin öncelikle pratik bir amacı vardır (Halдар, 2008:294).

Fakat bu tercüme faaliyetinin şarkiyatçılık açısından önemi başkadır. Jones’a göre özgürlüğe dayalı İngiliz hukuk sisteminin, bu kavrama pek de aşına olmayan, Jones’un ifadesiyle İngilizler’inkine tamamen ters ve değiştirilmesi zor alışkanlıklara sahip bir topluma zorla uygulanması, tiranlıktır. Özgürlüğün ruhunda, özgürlük fikrine dayalı bir sistemin ve bu kurumlarının başka kültürlerle zorla kabul ettirilmesi bulunmaz. Fakat burada şöyle bir paradoks vardır: Her ne kadar Hintlilere kendi kanunları uygulanacak olsa bile bu kanunların nasıl ve kimler tarafından uygulanacağı gibi konular yine İngiliz hukuku tarafından belirlenecektir. Bir yandan Hint hukukunun özerk varlığı devam edecektir, diğer yandan bu özerk varlığın nasıl hareket edeceği bir dış otorite tarafından belirlenecektir. O dış otoritenin mekânı da şüphesiz Londra’dır. Üstelik bu otoritenin de üstünde Britanya İmparatorluğu vardır (Halдар, 2008, 296-297).

Jones’un buradaki düşünceleri aslında Emperyal otoritenin gizli amaçlarını açığa vurmaktadır. Nitekim Jones’un kendisi de bunu kabul eder:

“Hintliler medeni özgürlüğe sahip değildir; bunun düşüncesi bile çok azında vardır; bunlar da [özgürlüğün] gerçekleşmesini istemez. [...] Mutlak bir güç tarafından yönetilmelidirler” (Jones, 1970:558’den aktaran Halдар, 2008:297).

Sonuç itibarıyla İngiliz sömürgesi altındayken Hindistan’da Hint kanunlarının uygulanmasını Jones’un uygun bulması, milletler ile kanunlarının birbirinden ayrılmaz bir ilişki içerisinde olduğu varsayımından kaynaklanır. Yani hukuk aracılığıyla başka bir milleti, ötekileştirme sürecidir bu aslında. Hintliler, Hintlidir ve öyle kalmalıdır. Dolayısıyla Hint kanunlarıyla yönetilmelidirler. Bir Hintli’yi Hintli yapan özelliklerden birisi de hukuk sistemidir (Halдар, 2008:298).

Belirli bir kültüre ait kutsal bir metni başka bir dile çevirmek, aslında o metni her türlü manipülasyona açık hâle getirmektir. Şarkiyatçılık bağlamında düşünüldüğünde bir Sanskritçe kutsal metnin İngilizce’ye çevrilmesi beraberinde bir takım güçlüklerin ve engellerin de ortaya çıkmasına yol açar. Zira Sanskritçe bir metin, İngilizce’ye çevrilemeyecek bir takım kelimeler barındırdığı gibi, İngilizce düşünme imkânı olmayan anlamlar da içerir. Diğer bir deyişle her türlü çeviri faaliyeti, aslında özgün metnin hakiki anlamını tartışma konusu hâline getirmeye sebep olur. Çeviri faaliyetinin bizatihi kendisi, bir takım yanlış anlamalardan, muğlaklaştırmalardan oluşan çözümleri zor sorunları da beraberinde getirir. Hele bu metin, bir hukuk metniyse işler daha da karışır. Yukarıdaki örneğe bakılacak olursa Sanskritçe bir hukuk metnini, mahkemelerde uygulanmak üzere İngilizce’ye çevirmek, bu metnin, İngiliz hukuk sisteminin dilinden başka bir dilde, yani kendi dilinde konuşma imkânını ortadan kaldırır. Hint veya başka bir kültürün hukukuna ait bir metnin İngilizce’ye çevrilmesi demek, aslında bu hukuk sistemlerinin İngiliz adalet anlayışına uydurulması anlamına gelir. Diğer bir deyişle bu kültürlerle ait hukuk metinleri, Avrupa hukuk sistemleri için geçerli kabul edilen ve âdeta bir olgu gibi görülen ölçütlere uygunsuz ancak meşruiyet kazanır. Dolayısıyla hukuki şarkiyatçılık, bu alana ait literatürün çeşitliliğini ve farklılığını inkâr eder, görmezden gelir (Halдар, 2008:297).

Hukuki şarkiyatçılığın Hint hukuku bağlamında ikinci bir yönü daha vardır. Burada ilkinden farklı olarak Hint hukuku, farklılaştırılmamakta, ötekinin hukuku şeklinde görülmemekte, aksine İngiliz hukuku ile Hint hukuku arasındaki benzerlikler öne çıkarılmaktadır.

Hint hukukunun eskiliğine dikkat çeken Jones, İngiliz Common Law geleneğinin de eskiliğini vurgulamakta, böylece bu iki hukuk sistemi da dahil, Roma hukuku gibi diğer köklü hukuk geleneklerinin aslında aynı kökten geldiğini, bütün hukuk sistemlerinin temelinde aslında evrensel bir hukukun bulunduğunu ileri sürer (Halдар, 2008:298).

Bu noktada “yüce” kavramı devreye girer. Tıpkı diğer 18. yy. Common Law kuramcıları gibi Jones da Common Law geleneğinin eskiliğini yücelik niteliğiyle açıklar; işte Common Law ile eskilik

bakımından ortak özelliklere sahip olmakla Hint hukuku da yücelikle tanımlanmayı hak eder (Haldar, 2008:299).

Hint hukukunun eskiliğine yücelik özelliği atfeden ve bu yönüyle İngiliz hukuku ile arasındaki benzerliğe dikkat çeken ve nihayet iki hukuk sisteminde benzer düzenlemelere işaret etmek suretiyle evrensel bir hukukun varlığını kabul eden bu bakış açısı, “eski veya yabancı hukuk, İngiliz hukukunun kurumlarını önce açıklamak daha sonra da meşrulaştırmak için kullanılması”ni amaçlar (Boorstin, 1996:44’den aktaran Haldar, 2008:300).

Burada Hint hukukunun yabancı veya öteki niteliğine karşı herhangi bir olumsuz değerlendirme yoktur. “Yabancı”dan kastedilen sadece “eski”dir. “Eski” ise Hint, Roma ve Common Law sistemlerinin bilinmeyen bir tarihte aslında bir bütün oluşturduğunu, hatta bir ve aynı şey olduğunu anlatır (Haldar, 2008:301).

Bu evrensel hukuk düşüncesinin İmparatorluk için faydalı bir takım sonuçları vardır. Evrensel hukuk, evrensel anlamda uygulanma imkânı bulur. Yani bütün insanlığa uygulanabilir. Bu noktada hukuk tarihi açısından ilginç bir benzerlik kurulur. Hint hukukunun, Roma hukuku ile benzerlikler taşıdığı düşünüldüğünden, nasıl ki Ortaçağ ve sonrasında Pandekt hukukunun metinleri aracılığıyla Roma hukukunun otoritesinin devam ettirilmesi sağlandıysa Manu’nun kanunları da İngiliz emperyalizmi açısından Pandekt hukukunun Roma devletinin emperyalizmi için oynadığı rolü oynayabilir; Common Law’un otoritesinin Hindistan’da devam etmesini sağlayabilir (Haldar, 2008:301).

Hukuki şarkiyatçılığın üçüncü özelliği ise Hint hukukuna atfedilen yücelik ile iktidar arasında kurulan ilişkide görülür. “Yüce”, kaçınılmaz olarak “güç” ile ilişkilendirilir. Buradaki güç şüphesiz her türlü iktidarı da içerir. Dolayısıyla Britanya İmparatorluğu açısından bakılırsa “yüce” üzerinde kurulacak kontrol ve denetim mekanizması doğal olarak iktidar üzerinde de hakimiyet kurmayı sağlayacaktır (Haldar, 2008:301).

Jones’un da aralarında bulunduğu romantik Şarkiyatçılar’a göre “yüce”, gözlerden uzakta bir yerdedir. Karanlık, karmaşa, bilinmezlik ve şiddet gibi imgeler romantiklerin ilgisin çekmiştir. Dolayısıyla Doğu’nun sembolü niteliğindeki despot da adaletini bu şekilde gözden uzakta, karanklıklar ve karmaşa içerisinde yerine getirir. Despotun gücü bu anlamda mutlak ve korku vericidir. Dolayısıyla eğer despotun korku saçan, şiddet içeren uygulamalarının tarihi, “yüce” kisvesi altında ortaya konursa hukuk, despotun gücünü devralabilir ve yerine geçebilir. Diğer bir deyişle “yücelik” atfedilerek hukukileştirildiği zaman despotun aşırılıkları kontrol altına alınıp, toplumsal açıdan daha kolay kabul edilecek bir hâle getirilebilir. Böylece Britanya İmparatorluğu açısından daha kullanışlı ve elverişli bir araca dönüştürülebilir (Haldar, 2008:302-303).

Jones’un Manu kanunlarını tercüme çabası ilk bakışta, meraklı, hırslı ve gayretli bir hukukçunun Doğu Hindistan Şirketi’nin Hindistan’daki İngiliz mahkemelerinde işlerini çabuklaştırmak için giriştiği tamamen pratik amaçlara matuf bir faaliyet gibi görünmektedir. Fakat bu tür bir faaliyetin anlamı çok daha derindir. Hint kanunlarına atfedilen “yücelik” niteliği, yani hukukun yüceleştirilmesi, muhatabının sömürgeleştirilmesine zemin hazırlayan bir imkân doğurmuştur. “Yüce” kategorisi, insanın dışilikten veya biçimsizlikten uzaklaşıp aklın alanına girmesini sağlar. Fakat bu süreç aynı zamanda Avrupa merkeziliğin bir başka yüzünü de açığa çıkarır. Manu kanunlarının çevrilmesi, Hint açısından alternatif bir hukuk tarihi yazma çabası değildir. Hukukun özü olarak kabul edilecek bir köken arayışı ve hukuki öznenin gizemini çözme anlamına gelir. Burada peşine düşünlen şey, evrensel bir özne fikridir; devlete veya monarka değil de hakimlerin aracılığında evrensel bir fenomen olarak hukuka boyun eğen bir öznedir bu. Şarklı aşırılığa dair romantik fantazinin yaptığı işte bu evrensel hukukun yerleşmesi için gerekli kuramsal zemini kurmaktır. Bu çaba, korkunç bir aşırılığın hukuki evrenselliğinin temel varsayımlarından biri olarak yeniden inşa etme arzusunu ortaya koyar. Hint hukuku ile Common Law arasındaki benzerliklerin altını çizmek, herkesin hukuk öznesi olduğu evrensel bir hukukun planını oluşturmaktır. 18. yy.’la birlikte Şarka ait aşırılıklar, hukukun belirlediği bir hukuki öznenin ortaya çıkmasını sağlayan bir sürece dönüştürülmüştür (Haldar, 2008:307-308).

2.3.2. Frederick Goadby ve Hukuka Giriş Kitabı

Sömürgeci geçmişin en önemli unsurlarından birisi de hukuk ders kitaplarıdır. Bu kitaplar, sömürgeci devletlerin hukukçuları ve resmi görevlilerinin kendi hukuk kültürlerini nasıl gördüğünü ve bu kültürü sömürgeleştirilen toplumlara nasıl aktardığını gösteren önemli kayıtlardır. Üstelik bu aktarma işleminin izleri sömürgecilik sonrası dönemde dahi görülür (Strawson, 2001:663). Sömürgeleştirilen toplumlardaki hukuk okulları ve bu okullarda okutulan kitaplar aracılığıyla İngiliz hukuk anlayışı sömürge toplumlarının zihninde yerleştirilmiştir (Strawson, 2001:664).

İşte İngiliz hukukçu Frederick Goadby'ın sömürge döneminde Mısır ve Filistin hukuk fakültelerinde Mısırlı ve Filistinli öğrencilere Batı hukuk sistemini tanıtmak amacıyla kaleme aldığı *Introduction to the Study of Law: A Handbook for the use of Egyptian Students* (1910) isimli ders kitabı da bu geçmişin bariz örneklerindedir

Frederick Goadby, 1906'dan 1920'ye kadar Kahire'de hukuk okulunda ders vermiş, daha sonra Filistin'e giderek Kudüs'te devlet hukuk okulunu kurmuştur. Filistin'deyken ayrıca İngiliz Sömürge yönetimi adına Hukuk Çalışmaları Direktörlüğü görevini sürdürmüştür. Kahire'deyken verdiği dersler *Introduction to the Study of Law* isimli kitabında biraraya getirilmiş, bu kitap ilk kez 1910'da basılmış, 1914'te ikinci, 1921'de de üçüncü baskıyı yapmıştır (Strawson, 2001:664, 665).

Her ne kadar bugün hâlâ Filistin ve İsrail'de pozitif hukuk sistemi içerisinde İngiliz hukukunun izleri görülse de şarkiyatçılık açısından asıl üzerinde durulması gereken husus, bu tür pozitif kurallar değil, İngiliz hukuk düşüncesinin genel anlamda etkisinin ne oranda devap ettiği (Strawson, 2001:664). Goadby'ın Mısır'a hukuk fakültesinde ders vermek üzere görevlendirilmesinin temelinde de o dönemde Fransız hukuk sisteminin etkisi altındaki Mısır'da hukuk öğrencilerinin ve hukukçuların İngiliz hukuku hakkındaki kanaatlerini olumlu yönde etkileme amacı yer alır (Strawson, 2001:664).

Goadby'ın kitabı, karşılaştırmalı hukuk perspektifinden yazılan ve hukuk öğrencilerine İngiliz hukukunun temel özelliklerini tanıtmayı amaçlayan bir ders kitabı niteliğindedir. Kitap, bir giriş ve on dört bölümden oluşmaktadır. Metnin ilk bölümleri hukukun doğası, hak ve adalet, hukukun kaynakları, yasama faaliyeti, yorum faaliyeti, hukukun tasnifi gibi temel hukuk kavramlarına ayrılmıştır. Diğer bölümleri ise daha çok pozitif hukuk konularını içermektedir (Strawson, 2001:665).

Metnin asıl ilgi çekici yönü yazılış tarzıdır. Bir kısım açıklamalar büyük harfle, diğerleri ise küçük harfle yazılmıştır. Bu farklılığı Goadby, metnin iki ayrı öğrenci kitlesine yönelik yazıldığını söyleyerek izah etmiştir. Küçük harfle yazılı kısımlar hukuk hakkında daha derinlemesine düşünmek isteyen, hukukun felsefi yönleriyle ilgilenen öğrencilere yöneliktir. Buna karşılık büyük harfle yazılan kısımlar, pratik meselelerle uğraşmayı tercih eden öğrenciler için yazılmıştır. Fakat Goadby'ın asıl görüşlerini açığa vuran kısımlar işte bu küçük harfle yazılanlardır (Strawson, 2008:665). Örneğin haklarla ilgili açıklamalarında öğrencilerin geneline hitap eden büyük harfli kısımda pozitivist bir tutum benimseyen Goadby, devletin tanıdığı hukuki haklar ile ahlâki hakları birbirinden ayırmaktadır. Fakat kadınların oy hakkına değindiği küçük harfli kısımda söyledikleri, sömürge ilişkisi söz konusu olduğunda bambaşka bir anlama kavuşur: Nasıl ki kadınlar, ancak devlet tarafından tanınmakla hak sahibi oluyorsa sömürgelerde yaşayan insanların durumu da aynıdır. Diğer bir deyişle Mısır ve Filistin'de görüldüğü şekliyle sömürgeci devletin sağladığı koşullar içerisinde ancak haklar ortaya çıkar. Varılan bu sonuç da aslında şu anlama gelir: İngiliz devleti tarafından tanınmadığı sürece Mısırlıların veya Filistinlilerin bağımsızlık ve kendi kaderini tayin talebi, hak kabul edilemez (Starwson, 2001:666).

Goadby'a göre İslâm hukukunun en katı uygulandığı ülkelerde dahi hukukun alanı hayli sınırlıdır. Bunun sebebini Goadby, Batılı devletlerin Doğulu devletlere gösterdiği tepkiyle açıklar. Nitekim hukuk sistemini ve devlet mekanizmasını Avrupa standartlarına uygun hâle getirmek isteyen “daha ileri” İslâm ülkeleri, Şeriat'ın bazı bölümlerinin yerine Avrupa hukuk sistemini ikame etme yoluna gitmiştir. Goadby, bu ülkelere Türkiye ve Mısır'ı örnek gösterir (Strawson, 2001:668).

Dikkat edilecek olursa Goadby'ın burada Batı ile Doğu arasındaki ilişki biçimini veri olarak aldığı, sömürge meselesini ve buna bağlı ortaya çıkan iktidar ilişkisini görmezden geldiği farkedilir. Bu bağlamda Avrupai standartlar modernliğin göstergesi kabul edilir. Diğerlerine nispetle daha ileri İslâm ülkeleri, bu standartlara uygunlukla tanımlanır (Starwson, 2001:668).

İşte Goadby'ın kitabı da hukuk öğrencilerinin bu sömürge düzeniyle tanışmasına aracılık etmiştir. Goadby, Mısır ve Filistin gibi müslüman bir ülkedeki hukuk öğrencilerini İslâm hukukunu yeni bir bakışla ele almaya davet eder. Bu arada kendi hukuk kültürlerine sömürgeci hukuk kültürünün bakış açısıyla yaklaşmalarını sağlar. Böylece bir sömürgeci söylem olarak İngiliz hukuk anlatısının yazılmasına da katkıda bulunur (Strawson, 2001:668-669).

O dönemde ne Mısır'da ne de Filistin'de İngiliz hukuku doğrudan uygulanmaktadır. Bunun farkında olan Goadby, öğrencilere hukukun pratik gayesi dışında da bir takım gayeleri olabileceğini göstermeye çalışır. Hukukun bu yönünü anlayabilmek için hukuk tarihini öğrenmelerini tavsiye eder. Bu yönüyle hukuk, tıpkı diğer toplum bilimleri gibi insan davranışlarını belirli amaçlar doğrultusunda düzenleme faaliyeti olarak görülebilir. Fakat bu açıklamalardan hemen sonra Goadby, bir hatırlatmada bulunur. Buna göre toplumdaki ilerleme, toplumsal davranışı düzenleyen kurallarda da sürekli bir değişimi gerektirir. Dolayısıyla barbar bir millet için uygun olan kurallar, medeni bir toplum için uygun değildir (Strawson, 2001:669).

Goadby'ın bu düşüncelerinde bariz bir şarkiyatçılık vardır. Bu şarkiyatçı bakış açısı, hukuku medeniyetin göstergesi kabul eder. Hukuk kurallarının niteliği, uygulandığı toplumun medeniyet ölçüsünü de gösterir veya tersten söylemek gerekirse bir toplum ne kadar medeniyse hukuku da o kadar gelişmiştir. Fakat burada medeniyetin ölçüsünü sömürgeleştiren devlet koymaktadır. Zira öğrencilerini, kendisiyle birlikte hukuk tarihini öğrenmeye davet ettiğinde Goadby, aslında sadece Batı hukukunun tarihi gelişiminden bahsetmektedir. Öğrencilere bu hikâyenin bir parçası olmayı salık verir. Sömürgeleştirilen toplumları bu hikâye ile tanıştıran ise Batılı hukukçulardır. Sömürgeleştirilen toplumlar karşısındaki bu konumu Batı hukuk sisteminin kendisini belirli bir tarihi gelişimin zirvesi kabul ettiği anlamına gelir. Dolayısıyla Batılı hukukçuların daha aşağı hukuk kültürlerinde yaşayanları eğitme sorumluluğu vardır (Strawson, 2001:669-670).

Kültürel açıdan daha aşağıda yer alan toplumları hukuk aracılığıyla eğitme faaliyeti, şüphesiz o toplumların kendi yararı için değildir. Daha önce despotik bir yönetime sahip bu tür toplumlar, İngiliz hukukuyla tanıştırdıktan sonra egemen ve bağımsız birer devlet hâline gelmiş, meşruti krallık, parlamenter sistem vb. kavramları öğrenmiştir. Dolayısıyla İngiltere'nin bu topraklardaki varlığı, işte bu tür kavramları tanıtmakla izah edilebilir. Böylece örneğin Mısır'ın, Hindistan ile İngiltere arasında gerçekleşecek her türlü alış-veriş için uygun bir zemin sağlayacağı umulur. Dolayısıyla istikrarlı, huzurlu ve iyi yönetilmesi gerekir (Strawson, 2001:670,671).

Sömürgeleştirilen toplumların hukuk sisteminin yenilenmesi, sömürgeci devletin bu toplumları modernleştirme projesinin bir ürünüdür. Bu modernleştirme projesi aracılığıyla o toplumların hukukçuları, hakimleri ve diğer resmi görevlilerinin medeniyet seviyesi yükselmiş olur. Goadby'ın metni de işte bu sürece katkı sağlamıştır (Strawson, 2001:671).

Sonuç itibarıyla Goadby'ın, medeniyet ile hukuk arasında sıkı bir ilişki kurduğu görülmektedir. Avrupa hukukunun kabulü bir ilerlemedir, başarısızsa bağımsız bir düşünce okulunun kurulmasına bağlıdır. Fakat bu tür bir düşünce okulu, sadece Batı etkisiyle kurulamaz; milli kültüre adapte edilmelidir. Bununla birlikte bu süreç, genel moderleşme hareketine katkı sağlayacak nitelikte bir hukuk sisteminde yenileşmeyi gerektirir. Bu tür bir plan ve projenin temelinde sömürgeci hukuki anlatı yatar. Bu anlatı aynı zamanda entelektüel bağlamda sömürgeleştirilen hukuk sistemini de yeniden düzenler. Fakat bu tür bir proje ancak sömürgeleştirilen toplumun kendi hukukçuları, hukuk öğrencileri, hukuk hocaları ve yöneticilerin katkısıyla gerçekleştirilebilir (Starwson, 2001:676).

KAYNAKÇA

Bezci,B, Çiftçi,Y.(2012). "Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite Ve/Veya İçselleştirdiğimiz Modernleşme", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, s. 139-166.

Fitzpatrick, P., Darian Smith,E.(1999). "Laws of the Postcolonial: An Insistent Introduction", in Laws of the Postcolonial, (der. Eve Darian-Smith, Peter Fitzpatrick), Ann Arbor, The University of Michigan Press, pp. 1-15.

Foucault,M.(2001).*Ders Özetleri*. Çev.: Selahattin Hilay, 5. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- Foucault, M. (2011). *Bilginin Arkeolojisi*. Yay. Haz.: İlkyay Özküraplı, Çev.: Veli Urhan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gordon, R. W. (1984). "Critical Legal Histories", *Stanford Law Review*, Vol. 36, pp. 57-125.
- Gutting G. (2010). *Foucault*. Çev.: Hakan Gür, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- Haldar, P. (2008). "The Sublime Codes of Manu: Law and Eighteenth Century Orientalism", *German Law Journal*, Vol. 9, pp. 285-308.
- İnalçık, H. (2011). "Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", *Doğu-Batı: Oryantalizm I*, 3. Baskı, Yıl: 5, Sayı: 20, s. 13-39.
- Keyman, E. F. (2007). "Edward Said ve Bir Modernite Eleştirisi Olarak Oryantalizm", *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 119-130.
- Küçükalp, K. (2003). "Edward W. Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesinin Felsefi Arkaplanı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, s. 269-278.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm Postkolonyalizm*. (Çev.). Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Nietzsche, F. (2009). *Putların Alacakaranlığı*. (Çev.). İsmet Zeki Eyüboğlu, 3. Baskı, İstanbul, Say Yayınları.
- Otto, D. (2000). "Postcolonialism and Law?", *Third World Legal Studies*, Vol. 15, s. vii-xviii.
- Roy, A. (2008). "Postcolonial Theory and Law: A Critical Introduction", *Adelaide Law Review*, Vol. 29, pp. 315-357.
- Ruskola, T. (2002-2003). "Legal Orientalism", *Michigan Law Review*, Vol. 101, pp. 179-234.
- Said, E. (1999). *Şarkiyatçılık (Batı'nın Şark Anlayışları)*. (Çev.). Berna Ülner, İstanbul, Metis Yayınları.
- Sayıd, S. (2007). "Oryantalizmden Sonra", Çev.: Hakan Çapur, *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 65-78.
- Strawson, J. (1999). "Islamic Law and English Texts", in *Laws of the Postcolonial*, Eve Darian-Smith, Peter Fitzpatrick (eds.), Ann Arbor, The University of Michigan Press, pp. 109-126.
- Strawson, J. (2001). "Orientalism and Legal Education in the Middle East: Reading Frederic Goadby's Introduction to the Study of Law", *Legal Studies*, Vol. 21, pp. 663-678.
- Young, R. J. C. (2007). "Edward Said'in Postkolonyal Kararsızlığı" *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 55-64.
- Wallerstein, I. (2010). *Gücün Retoriği Avrupa Evrenselciliği*, Çev.: Aziz Ufuk Kılıç, İstanbul, bgst Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi*, Çev.: Ender Adaoğlu, Nuri Ersoy, 2. Basım, İstanbul, bgst Yayınları.

AMFİ 10 OTURUMU
SUÇ VE HUKUK-II:
SUÇA BAKIŞ

SUÇLUNUN SUÇA BAKIŞI: SUÇLUYA VE SUÇA İÇERDEN BAKIŞ

Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT¹

Yasemin ARSLANTÜRK²

ÖZET

Suç günümüzde ülke, toplum, ırk fark etmeksizin her toplumda görülen ve toplum içerisinde sorunsallaşan bir konu haline gelmiştir. Suç olgusu aslında tarihin ilk yıllarından beri süregelen bir olgudur. Ancak günümüzde suç kavramı giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Buradan yola çıkarak oluşturulan çalışmada suç ve nedenleri araştırılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de hükümlülerin demografik bilgilerinin yanı sıra, kişinin kendisi ve ailesinin sosyo-ekonomik durumu, kişinin aile ve arkadaş çevresi ile ilişkileri, işlenen suç/suçlar hakkındaki düşünceleri, yaşadığı yerin suçlu hakkındaki tutumunu ortaya çıkarmaya yönelik olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırma uygulamalı olarak yapılmıştır. Erzurum kapalı ve açık cezaevlerine gidilerek hükümlülerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiş ve anket uygulanmıştır. Anket, açık uçlu ve çoktan seçmeli olarak hazırlanan toplam 57 soru içermektedir.

Erzurum açık ve kapalı cezaevinde bulunan toplam 1250 mahkum ve tutukludan 372'sine survey tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiş olan çalışmamızda, Türkiye'de giderek artan suç işleme oranının Erzurum baz alınarak, kişileri suça iten nedenleri araştırarak çözüm önerilerinde bulunulması ve suç oranlarının azalmasına katkı sağlamak amaç edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suç, Suçluluk, Sosyoloji

ABSTRACT

Nowadays, crime the country, society, in every society regardless of race has become an issue in the community that have problems. In fact the history of crime has been going on since the early years. However, today the concept of crime has been a growing importance. This study investigated crime and causes of criminal behavior. As well as demographic data of detainees, socio-economic status of the family of the person and the person's family and circle of friends with relations, thoughts about the crimes which make them, people lived who is guilty of the earth were interviewed in order to reveal its position about guilty person.

The research was conducted as practical. Erzurum closed and open the prisons visited and conducted interviews and surveys applied to prisoners. The survey was prepared as an open-ended and multiple-choice question includes a total of 57.

In this study was carried out using survey techniques. Survey was applied to 372 from 1250 convicts. In Turkey, crime rates have been increasing day by day. So, this study was done for find the factors that lead people to commit a crime and reduce crime rates.

Keywords: Crime, Criminality, Sociology

GİRİŞ

Suç, insanoğlunun ilk tarihinden günümüze dek sürekli var olan bir sorundur. Toplum, doğa ve birey üçlüsü arasında sürekli ve sayısız bir ilişki vardır. Bireyler birbirleriyle ilişkide bulunarak grupları gruplar da toplumları oluştururlar. Toplumlar sürekli değişen canlı beraberliklerdir. Toplumdaki bireyler de bu değişimden etkilenirler ve bazen toplumdaki değişme hızı ile bireyin değişme hızı her zaman aynı değildir. Dolayısıyla aradaki dengesizlik çeşitli sorunların doğmasına neden olabilir (Sümer, 2006: 88).

¹Doç.Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Suç, evrensel bir olgudur (İçli, 1993:7). Ancak suç olgusu, toplumdan topluma ve zamandan zamana değişiklik göstermektedir. Suç tanımı toplumların içinde buldukları zaman diliminin toplumsal özelliklerine bağlı olarak şekillenebilir.

Son yıllarda suç olgusu hukuk alanının yanı sıra sosyolojinin de ilgi odağı haline gelmiştir. Türkiye’de suç sosyolojisi yavaş yavaş gelişmeye başlamış ve sosyologların bu alana ilgisi artmıştır (İçli, 1993: 1).

Araştırma Erzurum ilini kapsamaktadır. Araştırma suç ve nedenleri üzerinde yoğunlaşarak suça neden olan etkenleri araştırmak amaç edinilmiş ve bu doğrultuda da Erzurum ilindeki kapalı ve açık cezaevlerindeki kişilerle görüşme yapılmıştır.

Türkiye’de suç üzerine yapılan sosyolojik araştırmaların kısıtlı olması bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Suç, genelde bireyin içinde yaşadığı toplum tarafından onaylanmayan davranış biçimidir(Sümer, 2006: 89).Suç, topluma zarar verdiği ya da tehlikeli olduğu kanun koyucu tarafından kabul edilen ve belirtilen eylem, davranış, tavır ve harekettir. Tarihsel süreç içinde incelendiğinde her dönemde topluma zarar verdiği ya da tehlikeli olduğu kabul edilen davranışlara kanun koyucuları tarafından ceza yaptırımı uygulandığı görülmektedir (Dönmezer, akt.: Tülin İçli 1993: 7).

Karl Menninger, “suç herkesi cezbeden bir çekimdir” demektedir. Lombroso’ya göre suç; ölüm, doğum gibi doğal bir olaydır (Sümer, Osman, 2006: 90).Durkheim’a göre de “suç kolektif bilincin kuvvetli ve belirmiş tutumlarını ihlal eden fiillerdir”. Znaniecky, “suç, kişinin kendisini mensubu saydığı grupta, varlığı toplum dayanışması ile çelişki gösteren fiildir” demektedir. Taft’a göre de, topluma zarar veren hareketler ya örf ve adetlerce belirlenmiştir ya da grup içinde egemenliği elinde tutanlar, diğer kişilerin tavır ve hareketlerini uydurmaları için modelleri, örnekleri ve bu suretle moral kuralların tespit ederler; bu kurallara uyanlara sosyal itibar verir, bunları ihlal edenlere söz konusu mevkii reddederler. Stanciu ise suçu “sosyal toplumun çoğunluğu tarafından tehlikeli sayılan ihmal ya da icra niteliğinde hareketler” olarak tanımlamaktadır (akt.: Dönmezer, Sulhi, 1984: 58-60).

Gordon Marshall da kişisel alanı aşırp kamusal alana giren ve yasak olan kural ya da yasaları çiğneyen, buna bağlı olarak meşru cezaların ya da yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin(devlet ya da yerel bir kuruluş) müdahalesini gerektiren fiillerin suç sayıldığını, belirtmektedir (Marshall, çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürçü, 1999: 702).

Suç ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

- Evrensel bir olgudur.
- Tarihsel sürecin her döneminde görüldüğü gibi, insan yaşamı sürdüğü sürece de var olacaktır.
- Zaman ve mekân boyutunda biçim değişikliği gösterir.
- Hangi davranışların suç olduğuna ilişkin davranışlar görecelidir.
- Sosyal bir olgudur.
- İnsan-doğa ve insan-insan ilişkileri doğrultusunda ortaya çıkan bir olgudur.
- Suç, düşünce ile başlasa da eylem ile sonuçlanır.
- Toplumun düzenini bozduğundan ve birden çok kişiyi etkilediğinden eylemsel bir süreçtir (Sümer, 2006: 89).

SUÇ TÜRLERİ

Tülin İçli suçların failerin amaçlarına, suç işleme nedenlerine ve toplum tarafından suça karşı gösterilen tepkinin şiddetine göre sınıflandırılabilceğini ifade etmektedir (İçli, 1993: 7-8).

Kriminolog Bonger ise suçları ekonomik suçlar, cinsel suçlar, politik suçlar ve diğer tür suçlar olmak üzere sınıflamıştır.

Suç türleri en kapsamlı olarak ise Türk Ceza Kanununda belirtilmiştir.26.9.2004 tarih, 5237 sayılı Yeni Türk Ceza Kanunu’nda suç tasnifi:

1. Uluslar Arası Suçlar
2. Kişilere Karşı Suçlar
3. Topluma Karşı Suçlar
4. Millete ve Devlete Karşı suçlar ve Son Hükümler (Üresinler, 2005: 81-88). TCK’unda suç türleri bu dört ana başlık çerçevesinde oluşturulmuştur.

Bu çalışmada ise suç türleri; şahsa karşı suçlar, mala karşı suçlar, topluma karşı suçlar, devlete karşı suçlar ve diğer suç türleri olarak kategorilendirilmiştir.

ÖRNEKLEMİN ÖZELLİKLERİ

Araştırma sonucunda hükümlülerin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında erkek hükümlülerin kadın hükümlülere oranı on kat daha fazladır (%88,7 erkek, % 8,6 kadın). İçli, Türkiye genelinde yapmış olduğu çalışmasında da erkek suçluluk oranının fazla olduğunu belirterek, her yerde erkek suçlu oranları, kadın suçlu oranlarından yüksek olduğunu ifade etmiştir.

Örneklemin yaş aralığı 25-34 kategorisinde toplanmıştır. Örneklemin büyük çoğunluğunu evli (%54,3), yetişkin erkek oluşturmaktadır. Örneklemin %31,2’si daha önce cezaevine girmeye neden olan suç türünün mala karşı işlenen suç olduğunu ifade etmiştir.

Örneklemin cezaevine girmelerine neden olan suç türü en fazla %41,9 ile topluma karşı işlenen suç olmuştur. %87,1 TC vatandaşıdır. %46,5 Hanefi, %41,4 Şafi mezhebine mensuptur. Örnekleminizi oluşturan hükümlüler genellikle ilkökul mezunudur ve 372 kişiden 235’i eğitimlerini yarıda bıraktıklarını belirtmişlerdir ve buna bağlı olarak da yarıdan fazlasının mesleği serbest meslektir. Hükümlülerin çoğunun ilkökul mezunu olması akla eğitim seviyesi ile suç arasında bir bağlantı olup olmadığını getirmektedir. Çalışmamızda çeşitli koşullar bir araya geldiğinden dolayı eğitim seviyesi düşük, ekonomik gelir düzeyi düşük- eğitim seviyesinin de düşük olması, bir bilinçlilik algısının yetersiz olması suça sebebiyet verebilir. Ayrıca çalışmada her ne kadar serbest meslek diye adlandırsak da hükümlülerin çoğunun gündelik işçi olduklarını görmekteyiz. Dolayısıyla bu durum meslekte düzensizliği ve bu da beraberinde düzensiz bir sosyal yaşamı getirir. Ayrıca bu kişilerin mesleki uzmanlaşmalarının da olmadığını söylemek mümkündür. Mesleki uzmanlaşması olmayan kişilerin de yaşam biçimi düzensizdir. Dolayısıyla düzensiz bir iş, düzensiz bir yaşam kişiyi suça itebilir. İçli de çalışmasında mesleğin önemli olduğu konusuna vurgu yapmıştır.

Hükümlülerin büyük çoğunluğunun kalabalık bir aileden geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Görüşülen hükümlülerin %45,4’ü yedi ve daha fazla kardeşe sahip olduklarını belirtmişlerdir ve kendileri de kalabalık bir aile kurmayı tercih etmişlerdir. Kalabalık bir aile içerisinde yaşamak beraberinde aile içerisinde ekonomik sıkıntıları da getirebilir.

Mülk sahipliği durumuna bakıldığında da hükümlülerin büyük çoğunluğunun herhangi bir mülk türüne sahip olmadığı (%80,4) sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum karşısında da eğitim seviyesi ve ekonomik durumu düşük olan kişilerin suça eğiliminin daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda daha önce cezaevine girdiklerini belirtenlerin oranı azımsanmayacak kadar fazladır. Örnekleminizin %34,1’i daha önce de cezaevine girdiğini belirtmiştir. Bu durum da bizlere kişilerin cezaevinden çıktıktan sonra kişileri tekrar suça iten nedenlerin olduğunu göstermektedir. Örneklemin %55,6’sı kendileri cezaevindeyken ailelerine kendi ailesinin veya akrabalarının baktığını belirtmiştir.

Örneklemin %34,4’ü cezaevine girmeden önce serbest meslekte çalıştığını belirtmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere serbest meslek olarak daha çok gündelik işçi olduklarını belirtmişlerdir. %32,5’i ise herhangi bir iş kolunda çalışmadığını belirtmiştir. Örneklemin en fazla %51,9 ile sigaraya karşı bir alışkanlığı olduğu, %15,1’inin ise alkol, sigara, uyuşturucu gibi maddelerden herhangi ikisine karşı alışkanlığı olduğu görülmektedir. Çalışmamızda suç işlemeye neden olan ekonomik faktörler %21,5 ile ikinci sırada yer almaktadır. Çalışmamızda kişi(ler)yi suça iten en önemli neden olarak kişinin karşısındaki kişinin kendisini suç işlemeye tahrik ettiği, önce karşı tarafın başlattığını ve karşı tarafın işlenen suç konusunda durumu hak ettiği ve bu nedenle suç işlediklerini belirttikleri görülmektedir.

Birden fazla defa cezaevine girenlerin cezaevinden çıktıktan sonra yaşadıkları sıkıntılar en fazla %28,3 ile sosyal uyum problemi iken; cezaevinden çıktıktan sonra herhangi bir sorun yaşamayarak çevreye sosyal uyum sağlayanların oranı ise %25,2'dir.%53,2'si sivil hayatta yaşadıkları sıkıntılarını kendilerini tekrar suça itmeyeceğini belirtmiştir.Suç nedeni olarak ise % 40,3'ü karşı tarafın başlattığını ifade ederken, %21,5'i maddi nedenlerin etkisi olduğunu belirtmiştir. Sosyal çevrenin etkisi diyenler ise %17,7'dir.%62,6'sinin yaşadığı-doğup büyüdüğü- çevreden memnundur.Örneklemin %47,8'i işlediği suç hakkında pişmanlık duymaktadır. Suç hakkında kayıtsız olanlar toplamda %15,6 oranında iken, suçtan dolayı kendini mutlu hissedenlerin oranı ise %2,2'dir.

Örneklemin suç eyleminden etkilenmiş insanlar hakkındaki düşünceleri: %25,8'i insanların mağdur olduğunu, %19,9 insanların mağdur olmadığını belirtmiştir.Örneklemin %43,5'i suç eylemini gerçekleştirirken kayıtsızlık yaşamıştır. Örneklemin pişmanlık ve korku, endişe gibi durumlar yaşaması toplam içerisinde %15,1 oranındadır.Örneklemin %56,5'i gerçekleştirdiği eylemin suç olduğunu düşünürken, %40,9'u gerçekleştirdiği eylemin suç olduğunu düşünmemektedir.

KARŞILAŞTIRMA TABLOLARINA DAYALI VERİLERİN YORUMU

Suç ve nedenleri üzerine detaylı bir sonuç çıkarabilmek adına anket sorularından oluşan bağımlı ve bağımsız değişkenler belirlenerek bir sonuç tablosu çıkarılmıştır. Bu tabloda cinsiyet, mezhep, etnik yapı, yaş, eğitim durumu, medeni hal, meslek, doğum yeri, gelinen il(bölge), mülk sahipliği olmak üzere toplamda on değişken bağımsız değişken olarak belirlenerek, suç ve nedenleri üzerinde etkili olanlar belirlenmeye çalışılmıştır. Yirmi dört soru ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.Oluşturulan bu tabloda hangi bağımsız değişkenin en çok etkili olduğu sonucuna ulaşılmaya çalışılmıştır.Yukarıda saydığımız değişkenlerden yaş toplamda 13 bağımlı değişkeni belirlemiştir. Medeni hal 10, mezhep 8, cinsiyet 8 bağımlı değişkene etki etmiştir. Meslek 7, etnik yapı, eğitim durumu, gelinen bölge(il) ve mülk sahipliği 6, doğum yeri 5 değişkene etki etmiştir.Suç türleri açısından bakıldığında çalışmada suç türlerinin cinsiyete göre bir farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Eğitim durumu göz önüne alındığında eğitimsizlik oranı artırıldığında suç işleme oranının da azalacağı beklenmektedir. Yapılan bu çalışmada ortaokul ve ilkokul mezunlarının örneklemin büyük bir kısmını içerdiğini söyleyebiliriz. Ancak üniversite ve üstü olarak kategorilendirdiğimiz grup da azımsanmayacak ölçüdedir(%12,6). Bu grupta yer alan hükümlülerin de en çok işledikleri suç türleri sırasıyla topluma karşı işlenen suçlar(%46,8), şahsa karşı işlenen suçlar(25,5), mala karşı işlenen suçlardır(%12,8).

Yapılan görüşmeler sonucunda hükümlülerin uyuşma bağı olarak cezaevine girmeye neden olan suç türü arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan hükümlülerde gruplandırdığımız suç türleri arasında dağılım söz konusu iken bu durum yabancılarda farklılaşmıştır. Yabancı uyruklu hükümlülerin cezaevine girmesine neden olan suç türünün %93,3 oranında topluma karşı işlenen suçlar(uyuşturucu-kaçakçılığı, kullanımı ve kuryeciliği-, cinsel istismar, taciz ve fuhuş) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan görüşmelerde yabancılar, Türk Ceza Kanununda yer alan cezaları bilmediklerini ve suç olduğunu bilselerdi bu duruma düşmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Yine görüşmelerde elde edilen verilere göre, yabancı uyrukluların daha çok uyuşturucu kuryeciliğinden dolayı cezaevine girdikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Suç işlenen yerleşim yeri araştırılmaya çalışıldığında arada belirgin bir farklılık olmadığı(Erzurum ili %46, Erzurum ili dışı %53,2) sonucuna ulaşılmıştır.Elde edilen bulgulara göre hükümlülerin eğitim seviyeleri arttıkça cezaevinin hükümlülere mesleki eğitim vermesini isteme oranı da artmaktadır. Okuma yazması olmayanların %20,5'i mesleki eğitim almak isterken üniversite ve üstü kategorisinde mesleki eğitim almak isteyenlerin oranı %42,6'dır.Yine eğitim durumuna bağlı olarak hükümlülerin cezaevinde sanat dalında eğitim alma isteğinin değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi arttıkça cezaevinde herhangi bir sanat dalında eğitim alma isteği de artmaktadır.Kişilerin eğitim durumu ile kişinin tekrar suça iten faktörler arasında yer alma durumu arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak cezaevlerinde yapılan görüşmelerde kişileri tekrar suça iten nedenin eğitim durumu değil de ekonomik durumu olduğu görülmektedir.Kişilerin eğitim seviyesi arttıkça buna bağlı olarak iyi bir sosyal çevrede yaşama da artmaktadır. Okuma yazması olmayanlardan üniversite ve üstü eğitim durumuna sahip olanlara doğru gidildikçe kişilerin giderek daha iyi bir sosyal çevrede yaşadıkları gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesiyle birlikte sosyo-kültürel seviyesinin de

değişebileceği göz önüne alınırsa bu sonuç beklenebilir. Özellikle de arkadaş ve iş ortamında eğitim seviyesinin etkili olduğunu söylenebilir. Görüşme yapılan hükümlülerin çoğu geldikleri bölgenin Doğu Anadolu Bölgesi olduğunu ifade etmişlerdir(%54,6). Geline il ile daha önce cezaevine girme durumu karşılaştırıldığında doğu Anadolu bölgesinden gelenlerin %69,5'i daha önce cezaevine girmediklerini belirtmişlerdir. Karşımıza çıkan tabloyu bölgeler olarak değil de Türkiye'nin doğusu-batısı şeklinde okuyacak olursak batı diye adlandırdığımız bölgelerde(Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesinin belirli kısımları) suça eğilimin daha fazla olduğu ve bu nedenden ötürü de cezaevinde bulunan kişilerin birden fazla defa cezaevinde bulunmuş oldukları sonucuna varılmaktadır. Bunun nedeni, batı diye adlandırdığımız bölgelerimizin doğu bölgelerimize göre nüfusunun daha fazla olduğu ve yaşam koşullarının da bilindiği üzere batıda giderek zorlaşması kişileri yeniden suça iten faktörler arasında olabilir. Çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda kişilerin düzensiz bir yaşamının olması, yani herhangi bir işte çalışıyor olmaması, çalışsa bile sürekli bir işin olmaması gibi durumların kişileri suça ittiği yargısını doğurmuştur. Çünkü düzensiz bir iş hayatına dolayısıyla da düzensiz bir gelire sahip olduklarını ifade edebiliriz. Düzenli bir iş yaşamının getirdiği sorumluluk ve yine düzenli bir işin getirmiş olduğu düzenli bir gelirin kişileri suçtan alıkoyacağı düşüncesi yapılan çalışmada ortaya konmuştur. Yine düzenli bir iş hayatına sahip bireylerin uğraşı olduğu için kişi suç eğilimine yönelmemektedir. Bu duruma paralel olarak aile yaşamındaki düzenliliğin de kişileri suçtan uzak tutacağı görüşü hâkim olmuştur. Elde ettiğimiz verilere göre boşanan ya da ayrı yaşayan kişilerin daha önce cezaevine girme oranları oldukça yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni aile kavramının yitirilmesiyle birlikte herhangi bir kişiye karşı sorumluluğun olmaması gösterilebilir.

Araştırmamızda evlilik oranının yüksek çıkması şaşırtıcı gibi görünmektedir. Ancak aile dayanışması, Merton'un işlevsel bozukluğuna neden olabilir ve bu durum da suça neden olabilir. Aileye bakma yükümlülüğünün geleneksel aile yapısında babada olduğu bilinmektedir. Her ne kadar aile reisliği kavramı kanunda kalkmış olsa da bu durum geleneksel olarak devam ettirilmektedir. Aileye bakmakla yükümlü "baba", "erkek" in işsiz kalma durumu da "baba"yı suça meyledebilir. Ayrıca geleneksel toplumda akrabalık ilişkilerine sıkı sıkıya bağlılık aileye karşı sorumluluğu başkasına devredebileceğine olan güvenç de işsizlikle birleşince suç işlemeye meyil artıyor gibi görünmektedir.

Cinsiyet ile annenin mesleği arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Cinsiyet fark etmeksizin hükümlülerin büyük çoğunluğunun annesinin çalışmadığı görülmektedir. Türk toplumunun aile yapısına bakıldığında, özellikle de geleneksel aile yaşantısında kadınların çalış(tırıl)madığı bilinmektedir, dolayısıyla annelerin çalışmama nedeni bu duruma da bağlanabilir. Cinsiyet fark etmeksizin hükümlüler, cezaevinden eğitime devam edemediklerini ifade etmişlerdir.

Görüldüğü gibi cinsiyet ile kardeş sayısı değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısı bize bir ilişki olmadığını göstermektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere kişilerin kardeş sayıları şu an Türkiye'deki ortalama bir ailenin sahip olduğu çocuk sayısından fazla çıkmıştır. Kardeş sayısının yüksek olması eğer kişilerin maddi durumu da yetersiz ise kişileri mala karşı suç işlemeye yöneltebilir.

Cinsiyet ile daha önce cezaevine girme durumu arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Erkeklerin daha önce cezaevinde bulunma oranları kadınlara göre daha fazladır. Bunun nedeni ise psikolojide öne sürülen erkeklerin daha saldırgan tutumlar sergilemesi olabilir. Ayrıca gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada kadın hükümlülerin erkek hükümlülere göre sayılarının oldukça düşük olması da sonucun böyle çıkmasının bir nedeni olabilir.

Hükümlülerin %57,3'ü ikametinin il merkezi olduğunu belirtmiştir. Bu durumda il merkezinde ikamet edenlerin sayısının çokluğu nedeniyle suç işleme oranının da il merkezlerinde daha fazla olması beklenmektedir.

Cinsiyete bağlı olarak göç etme nedeni araştırılmaya çalışıldığında erkek hükümlülerin %60,9'u ekonomik nedenlerden dolayı göç ettiklerini belirtirken kadınlarda aynı değişkenin yüzdesi oldukça düşük çıkmıştır(%9,1). Erkeklerde güvenlik nedeniyle göç ekonomik nedenden sonra gelmektedir. Kadınlarda ise göç etme nedeni en çok %27,3 ile evliliğdir; bunu sırasıyla %18,2 ile eğitim ve güvenlik takip eder.

Cinsiyet fark etmeksizin hükümlülerin yarısından fazlası kendileri cezaevindeyken geride kalanlara(aileye) bakımı sağlayanların yine ailelerinin ya da akrabalarının olduğunu belirtmişlerdir. Bu doğrultuda Kişi suç işlemiş olsa da buradan akrabalık ilişkilerinin korumacı bir biçimde devam ettiğini söylemek mümkün.

Görüldüğü üzere cinsiyet ile suç işlenen yerleşim yeri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Erkeklerin %49,1'i suç eylemini Erzurum il sınırları içerisinde gerçekleştirmişken, %50,6'sı ise suç eylemini Erzurum ili dışında gerçekleştirmiştir. Erkeklerde iki grup arasında, yani Erzurum ili-Erzurum dışı arasında, pek farklılık olmadığı görülmektedir. Kadınların ise %78,1'i suç eylemini Erzurum ili dışında gerçekleştirmişken, suç eylemini Erzurum ili içerisinde gerçekleştirenlerin oranı ise %18,8'dir. Kadınların Erzurum ili sınırları dışında suç işleme oranı erkeklere göre daha yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni kadınların genellikle İran'dan Türkiye'ye geldiklerinde(özellikle Ağrı ilinde) uyuşturucu ile yakalanmaları olabilir.

Cinsiyet ile cezaevinde iken alınmak istenen mesleki eğitim türü arasında anlamlı bir farklılık vardır. Erkek hükümlülerin %57,5'i diğer kategorisi içerisine aldığımız ne olursa olsun fark etmez ama yeter ki bir faaliyet olsun demişlerdir. Kadınların %77,8'i ise kültürel, sanatsal ve sportif alanda eğitim almak istediklerini ifade etmişlerdir. Görüşmelerde kadınların yeni şeyler öğrenme istekleri dikkat çekerken; erkeklerde sadece zaman geçmesi açısından bir eğitim istenildiği ya da değişiklik amacı ile eğitim alınmak istenildiği gözlemlenmiştir.

Cinsiyet ile cezaeviyle ilgili eleştiri, öneri, görüş arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Kadınların büyük bölümü(%53,1) cezaevindeki yaşam koşullarının/idarenin iyi olduğunu ifade ederken, erkeklerin çoğu ise yaşam koşullarının kötü/idarenin ilgisiz olduğunu belirtmişlerdir. Kadınlar cezaevi hakkında erkeklere göre daha olumlu tutum sergilemektedirler.

Cinsiyet ile cezaevinden çıkınca(birkaç defa cezaevine girenler için) yaşanan sorunlar arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Kadınların %66,7'si sosyal uyum problemi yaşarken %33,3'ü cezaevinden çıkınca sosyal yaşama adapte olduklarını ve sosyal uyum konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını dile getirmişlerdir. Erkeklerin ise %26,1'i sosyal uyum problemi yaşadıklarını, %25,2'si de herhangi bir sosyal uyum problemi yaşamadıklarını belirtmişlerdir.

Cinsiyet ile sivil hayatta yaşanan sıkıntıların suça eğilim yaratma durumu arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Erkeklerin %27'si, kadınların ise %34,4'ü sivil hayatta yaşanan sıkıntıların kendilerini tekrar suç işlemeye itebileceğini ifade etmişlerdir.

Cinsiyet ile suça iten nedenler hakkındaki düşünceler arasında anlamlı bir farklılık yoktur. Erkeklerin %41,8'i suça iten nedenler hakkında karşı tarafın bunu istediğini, başlattığını(tabloda diğer kategorisi olarak adlandırılan gruplandırma) belirtmişlerdir. Kadınların da %28,1'i bu kategori içerisinde yer almaktadır. Ayrıca kadınların %31,2'si suça iten nedenin sosyal çevre olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bu noktada bir çelişki karşımıza çıkmaktadır. Kadın hükümlüler %31 oranında suçu sosyal çevrenin etkisiyle işlemişken kadın hükümlülerin yalnızca %15'i sosyal çevrelerinin kötü olduğunu ifade etmiştir. Her ne kadar kendilerini suça iten bir çevre olsa da sosyal çevrelerini kötü görmemektedirler. Bu durum karşısında da kişinin yaşadığı çevrede suçun normalleştiğini söylemek mümkün. Suç bu çevrede normalleştiğinden dolayı da kişi yaşadığı çevreden şikayetçi değildir.

Cinsiyet ile sosyal çevre hakkındaki düşünceler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Erkeklerin %65,2'si kadınların ise %43,8'i sosyal çevrelerinin(arkadaş, aile ve iş çevresi) iyi olduklarını belirtmektedirler. Hükümlülerin çoğu yaşadıkları sosyal çevreden memnundur.

Cinsiyet ile suç eylemini gerçekleştirirken hissedilenler arasında anlamlı bir farklılık söz konusudur. Erkeklerin kadınlara göre suçu işlerken daha kayıtsız kaldıkları görülmektedir. Yine kadınların erkeklere göre suç işlerken korku, endişe içinde oldukları ve pişmanlık duydukları görülmektedir. Kadınların erkeklere göre suç işlerken daha fazla mutluluk hissettikleri saptanmıştır. Bunun nedeni hakkında şunu da eklemek gerekir: Yapılan yüz yüze görüşmelerde suç işlerken mutlu olan kadınların genellikle tecavüzcüsünü öldürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Kadın hükümlüler de böylelikle namuslarını temizlediklerinden dolayı kendilerini bu suçu işlerken mutlu hissettiklerini belirtmişlerdir.

Yaş ile daha önce cezaevine girmeye neden olan suç türü arasında anlamlı bir farklılık olduğu yukarıdaki tablolardan görülmektedir. 15-18 yaş aralığında olanların büyük çoğunluğunun mala karşı suç işledikleri, 19-21 yaş aralığındakilerin yine diğer suç türlerine oranla daha çok mala karşı suç işledikleri, yine 22-24 ve 25-34 yaş aralığındakilerin de en çok mala karşı suç işledikleri görülmektedir. 35-44 yaş aralığında bulunanların ise daha çok şahsa karşı suç işledikleri sonucuna ulaşılmıştır. 45-54 yaş aralığında bulunanların da şahsa karşı işledikleri suç ilk sırada yer alırken bunu topluma karşı işlenen suçlar takip etmektedir. 55 yaş üzerindeki hükümlülerin ise cezaevine topluma karşı, şahsa karşı ve devlete karşı işlenen suçlar aynı oranda gerçekleşmiştir ve ilk sırada bu suç türleri yer almaktadır.

Yaş arttıkça mala karşı işlenen suçlarda bir azalma görülürken, şahsa karşı işlenen suçlarda nispi bir artış görülmektedir. Yaş ile cezaevine girmeye neden olan suç türü değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. 15-18 yaş aralığındakilerin daha çok mala karşı suç işledikleri görülürken diğer yaş aralığındakilerin (19-21, 22-24, 25-34, 35-44, 45-55 ve 55+) ise daha çok topluma karşı suç işledikleri görülmektedir. Mala karşı işlenen suçların yerini toplum karşı işlenen suçlara bıraktığı görülmektedir. Ve çalışmadan yola çıkarak yaş arttıkça topluma karşı işlenen suçların da arttığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akpolat, Y.(2010). *Araştırma Teknikleri* 1-2.Erzurum:Fenomen.
- Altay, A.(2007).''Türkiye'de Mala Karşı Suçlar ve Bu Suçları İşleyenlerin Sosyo-kültürel ve Ekonomik Özellikleri''(Yüksek Lisans Tezi). Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü/Suç Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara.
- Ataseven, C.(2006).''Suça Etki Eden Sosyal Faktörler(Yüksek Lisans Tezi)'' . Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyoloji Anabilim Dalı, Isparta.
- Bağlar, M.(2008). İşsizlik-Suç İlişkisi ve Ekonomik Sonuçları(Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/İktisat Anabilim Dalı, Çanakkale.
- Boğutarkan, V.(yayın yılı bilinmiyor).*Suç ve Sebepi*.
- Demirbaş, T.(2001).*Kriminoloji*. Ankara:Seçkin.
- Dönmezer, S.(1984)*Kriminoloji*. 7. Baskı, , İstanbul:Filiz.
- İçli, T. G.(1999).*Kriminoloji*.Ankara:Bizim Büro Basımevi.
- İçli, T. G.(1993).''Türkiye'de Suçlular-Sosyal Kültürel ve Ekonomik Özellikleri'' . 3. Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 71, Ankara 1993.
- Kumbasar, E.(2006). Türk Hukukunda Cezanın Belirlenmesi, Marmara Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü/hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Marshall, G.(1999).*Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev.). Osman Akınhay-Derya Kömürcü.Ankara:Bilim ve Sanat Yayınları.
- Önen, M.(1991). Hukukun Temel Kavramları, 3. Baskı, İstanbul:Der.
- Sarı, Ö. (ODTÜ Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi)&Önkan, Güncel(ODTÜ Felsefe Bölümü Araştırma Görevlisi), Suçun Sosyolojisi, Cezanın Felsefesi
- Soyaslan, Y.(2008). Bir Sapma Türü Olarak Hırsızlık Olgusu üzerine Sosyolojik Bir Araştırma(Elazığ Örneği)-Yüksek Lisans Tezi-, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyoloji Anabilim Dalı, Elazığ.
- Sönmez, S.(2008). Suç İşleyenlerin İşledikleri Suçlar ile Eğitim Durumları Arasındaki İlişki(Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Eğitim Yönetimi ve Denetimi, İstanbul.
- Sümer, O.(2006). Sosyal Değişme ve Suç(Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü/Sosyoloji Anabilim Dalı, Malatya.

Tunç, H.(2008). Polisin Suç Olgusuna Bakışı ve Suça Karşı Uzmanlaşma Çalışmaları(Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Antropoloji Anabilim Dalı, Ankara.

Türk Ceza Hukuku Derneği, Suç ve Ceza, Ceza Hukuku Dergisi, Sayı:1, Beta Yayıncılık, İstanbul 2009.

Üresinler, R.(2005). Sosyo-kültürel Yapı ve Suç(Kırıkkale Örneği)-Yüksek Lisans Tezi-, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Sosyoloji Anabilim Dalı, Kırıkkale 2005.

İnternet Kaynakları

<http://sosyolojik.wordpress.com/2010/05/28/suun-nedenleri-su-etolojisi/>

<http://tekniksosyoloji.wordpress.com/2010/04/28/suc-sosyolojisi/>

<http://www.tanikhukuk.com/Makale.php?m=133>

<http://www.tr.wikipedia.org/wiki/Vikipedia>

YARGITAY TARAFINDAN ONANAN MOBBİNG DAVALARININ İÇERİK ANALİZİ¹

Hatice KARAKUŞ²

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Yargıtay'ın son üç yılda mobbing davalarına ilişkin, yerel mahkemelerin verdiği kararları bozma gerekçelerini incelemektir. Mobbing davaları somutlaştırılması ve ispatlanması zor davalardır. Borçlar kanunu dışında psikolojik tacize açık bir biçimde vurgu yapan bir kanun maddesi bulunmamaktadır. Bu nedenle Yargıtay mevcut kanunları ve farklı ülkelerde gerçekleşen mobbing davalarını inceleyerek yorumlama yoluyla davaları sonuçlandırmıştır. Ülkemizde mobbing davaları iş akdini sonlandırılması için çalışanın istifaya zorlanması, kıdem ve ihbar tazminatı alacakları gibi sebeplerle açılmaktadır. Dava örnekleri içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, yargıtay, çalışma hayatı.

ABSTRACT

What is intended in this study is to examine the justifications of the Supreme Court for the reversal of the decisions made by the district courts regarding the mobbing cases during the last three years. Mobbing cases are too difficult to be materialized, and be proved. There is no article of law, which clearly highlights psychological harassment, other than the law of obligations. That is why the Supreme Court examined the current laws, and the mobbing cases, which were brought before the courts in different countries, and thereupon finalized the respective cases by way of interpretation. In our country, mobbing cases are brought before the courts for such reasons as forcing an employee for terminating his/her labor contract, and for the sake of severance and notice pays as well. Exemplary cases were examined by way of content analysis.

Keywords: Mobbing, supreme court, working life

GİRİŞ

Mobbingliteratüre yeni giren bir kavram olduğu için Türkçe karşılığı henüz bulunmamakta ve bir terminoloji sorunu yaşanmaktadır. Mobbing üzerine araştırma yapanlar, bu olguyu tek bir sözcükle ifade etmek yerine kavrama Türkçe karşılık olarak "iş yerinde psikolojik taciz" "iş yerinde psikolojik terör" "iş yerinde duygusal taciz" "iş yerinde moral taciz" "iş yerinde manevi taciz" "iş yerinde zorbalık" "yıldırma" ve "iş yerinde yıldırma/yönelik psikolojik saldırı" (Tınaz, 2006: 17), "psikoşiddet" "birilerine cephe almak", "zorbalık" ya da "psikolojik terör"(Yaman, 2009:23), yıldırkaçır (Tınaz, 2008a:15-16) ve son olarak Türk Dil Kurumu "bezdiri" (hurriyet.com, 2013) olarak kullanılmasını önermiştir. Ayrımcılık, kayırma, yıldırma/korkutma, ihmal, sömürü (istismar), bencillik, işkence (eziyet), şiddet-baskı-saldırganlık, iş ilişkilerine politika karıştırma, hakaret ve küfür, bedensel ve cinsel taciz, görev ve yetkinin kötüye kullanımı, dedikodu, dogmatik davranışlar, yobazlık/bağnazlık gibi örgütlerde görülen etik dışı davranışlar (Yaman, 2009:1-2) psikoşiddete örnek gösterilebilecek tutum ve davranışlardır.

Mobbingi ortaya çıkaran birçok neden bulunmaktadır. Hiyerarşik yapı, iletişim zayıflığı, suçlu arama, takım çalışması azlığı, ilgi ve ihtiyaçların ihmal edilmesi, narsist (bencil) kişilikler, kapalı kapı politikası, çatışma çözme yetersizliği, güvensizlik, sürekli eğitime önem vermeme, kıskançlık ve empati eksikliği (Tınaz, 2006:19) yüksek stres, zaman baskısı, ve örgütsel sorunlar (Cemaloğlu,

¹ Bu bildiri Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisinde yayınlanan "Bir İçerik Analizi Örneği: Çalışma Hayatında Mobbing Olduğuna Kanaat Getiren Yargıtay Kararları" başlıklı makale çalışmasını yansıtmaktadır.

² Yrd.Doç.Dr.,Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, hatice_karakusx@hotmail.com.

2007:113), bireylerin kendi başarısızlıklarını, yetersizliklerini başkalarını çekiştirerek, gıdirmesi ve bu durumun dedikodu denilen ve genellikle yanlış ve amaçlı yorumları içeren bir yanlış iletişim tarzını geliştirmesi (Pehlivan, 1993:66), duyguların suistimali (Töremen ve Çankaya, 2008:43), etik değerlerin kaybolması (Pir, 2006:2), başarısız yönetimin varlığı, yöneticilerin mobbinge maruz kalan kurbanına inanmaması hiyerarşik yapı, takım çalışmasının amacına uygun olarak yapılamaması, (Can, 2007:30) bireyi grup kurallarını kabul etmeye zorlamak, düşmanlıktan zevk almak, zevk arayışı, can sıkıntısı, ön yargıları pekiştirmek, ayrıcalıklı hak sahibi olduğuna inanmak, sahip olmadıklarının acısını çıkarmak (Tınaz vd., 2008:87-99), monotonluk, ahlak dışı uygulamalar, yeniden yapılanma, örgüt liderlerinin duygusal zekadan yoksunluğu (Bahçe, 2007:44-48) mobbingi ortaya çıkaran nedenler olarak sayılabilir.

MOBBİNG DAVRANIŞLARI

Mobbing sürecinin kavranabilmesi noktasında, bu sürece şekil veren davranışların bilinmesi gerekmektedir. Süreç içinde ortaya çıkan bu davranışların bazıları olumsuz olarak görülürken bazıları etkileşim davranışları olarak görülebilir (Tınaz, 2006: 16). Bu gruptaki davranışlar bir defaya özgü hoş görülebilir. Bu davranışlar sistematik olarak ve uzun süre tekrar edilirse, bu durum mobbing olarak ifade edilmektedir.

İşyerinde mobbingin göstergesi sayılabilecek çeşitli davranışlar bulunmaktadır. Hood (2004:25) ve Zapf'ın (1999:76) ele alışında mobbing davranışlarının açılımını görmek mümkündür. Konuyla ilgili çalışma yapan bir başka isim olan Leymann'ın (Davenport, 2003: 18-19) ele alışına bu çalışma kapsamında özel yer verilecektir. Çünkü HeinzLeymann, çalışma hayatında mobbing sürecinin varlığına işaret eden 45 farklı davranış türüne (leymann.se, 2013) dikkat çekmektedir.

Tablo 1:Leymann'ın Yıldırma Eylemleri Tipolojisi

<i>İletişime Yönelik Saldırı</i>	<i>Sosyal ilişkilere Saldırı</i>	<i>Sosyal İmaj Saldırı</i>	<i>Mevki ve özel Konunun Kalitesine Yönelik Saldırı</i>	<i>Sağlığa Yönelik Saldırı</i>
Kendini gösterme olanağı, iletişimi kısıtlanır.	Mağdurla konuşulmaz.	Arkasından kötü konuşulur.	Özel görev verilmez.	Tehlikeli işler verilir.
Sözü sürekli kesilir.	Mağdurun başkalarına ulaşması engellenir.	Dedikodular ortada dolaşır.	Mağdura verilen işler geri alınır, faaliyetlerden mahrum bırakılır.	Mağdura fiziksel şiddet tehditleri yapılır.
Mağdura bağırlır, mağdur yüksek sesle azarlanır.	Mağdura diğerlerinden uzakta, izole bir iş yeri verilir.	Mağdur gülünç durumlara düşürülür.	Mağdura anlamsız işler verilir.	Mağdurun gözünü korkutmak için hafif şiddet uygulanır.
Mağdurun yaptığı iş, özel yaşamı eleştirilir.	Meslektaşlarının mağdurla konuşması yasaklanır.	Mağdurun akıl hastası olduğu söylenir.	Mağdura daha az yetenek gerektiren işler verilir.	Mağdura sağlığı için ciddi sonuçlara neden olabilecek fiziksel saldırılar yapılır.
Mağdur telefonla rahatsız edilir.	Mağdur sanki orada değilmiş gibi davranılır.	Mağdura psikolojik muayene geçirmesi için baskı yapılır.	Mağdurun işi sürekli değiştirilir, yeni işler verilir.	Kasıtlı olarak büyük paralar harcamaya zorlanır.
Mağdur tehdit alır. (yazılı/sözlü)		Mağdur öz güvenini olumsuz etkileyen bir iş yapmaya zorlanır.	Mağdurun öz güvenini etkileyecek, alçaltıcı işler verilir.	İş yerine ya da evine zarar vermek için kazalara sebep olunur.
Jestler ve bakışlarla mağdurla iletişim reddedilir.		Mağdurun çabaları, yanlış ve küçültücü şekilde yargılanır.	Mağdura kapasitesinin dışında, zor işler verilir.	Mağdura cinsel saldırılar taciz (vb.) yapılır.
İmâlar yoluyla mağdurun varlığı reddedilir.		Mağdurla alay edilir (Özrü, dini/siyasi görüşü, Etnik kökeni, özel hayatı)		
		Kararları sorgulanır		
		Hakaret edilir/cinsel imalar yapılır		

Kaynak: Davenport vd.; 2003:18-19.

YÖNTEM

Çalışmanın yöntemi içerik analizidir İçerik analizi, iletişimin ne kapsadığının analizidir. Ayrıca doküman analizi ve gözlemlerin kesişim noktasına vurgu yapar (Prasad, 1).Bu anlamda analizi yapılacak olan verinin belli konu başlıkları ile bağlantısı kurularak, verinin bir nevi ikinci okuması yapılmaktadır. Bu yönüyle bu çalışmada, Yargıtay tarafından mobbing davalarına ilişkin olarak yazılmış olan hukuki metinlerin, hukuki boyutu dışında sosyolojik boyutuyla değerlendirilmesi yapılacaktır.

MOBBİNG DAVA ÖRNEKLERİ

Örnek Olay 1

YARGITAY 9. HUKUK DAİRESİ E. 2008/37500 K. 2010/31544 SAYILI KARARI

Dava: Davacı, kıdem tazminatı ile yıllık izin alacaklarının ödetilmesine karar verilmesini istemiştir.

Yargıtay Kararı: Davacı işçi 2005 yılı Aralık ayında yıl sonu toplantısı nedeniyle şirket çalışanları ile birlikte Kıbrıs'a gittiklerinde genel müdürün kendisine cinsel ilişki teklifinde bulunduğunu, yine 26-29 aralık günlerinde B. K' da yapılan şirketin satış toplantılarına son gün genel müdüründe katıldığını ve gala günü alkol aldığı, imzalaması gereken evrakları odasında imzalayacağını belirterek davacıyı odasına çıkmaya mecbur bıraktığını, odaya geldiklerinde ise iş konusunu konuşmadığını ve davacıyı içki içmeye zorlayıp, öpmeye çalıştığını, ağlayarak odayı terk ettiğini, genel müdürün istediklerini elde edemeyince kötü davranmaya ve küçük düşürmeye başladığını, hakkı olmadığı halde yıl sonu performans notunu düşük vererek istifaya zorladığını, olayları işyerine aksettirince ücretsiz izine ayırdıklarını ve geçici olarak pazarlama departmanında işe başlattıklarını, farklı departmanlarda çalışmasının kendisini rahatlatacağını düşündüğünü ama öyle olmadığını, olayın duyulması üzerine dedikoduların yayıldığını, bakışlar kendisine yönelecek diye yemekhaneye dahi inemediğini, yaşananlara ve baskılara dayanamayarak sinir krizi geçirdiğini ve depresyon teşhisi konulduğunu, çalışamayacağını anlayınca akdi haklı nedenle kendisinin feshettiğini ileri sürerek kıdem tazminatı ve yıllık izin alacaklarının hüküm altına alınmasını istemiştir. Davalı işveren iddialar dışında delil bulunmadığını, ama iddiaların niteliği göz önüne alınarak işi ve amirinin değiştirildiğini, davacının çalışmasını sürdürdüğünü ve 6 günlük hak düşürücü süreden sonra akdi feshettiğini savunmuştur. Mahkemece tacizin vuku bulduğunun kanıtlanamadığı gibi 6 günlük hak düşürücü sürede de fesih hakkının kullanılmadığı, tacizin sonraki günlerde de devam ettiğinin ileri sürülmeyp davacının işverene şikâyet hakkını performans değerlendirmesini öğrendikten sonra bildirdiğini feshin haklı nedene dayanmadığı gerekçesiyle davanın reddine karar vermiştir.

Davacı, amiri tarafından cinsel ilişki teklif edildiğini, kabul edilmeyince performans notunun düşürüldüğünü işyerinde olayın duyulması neticesinde bunalıma girerek çalışamaz hale gelmesi nedeniyle iş akdini sonlandırmak zorunda kaldığını iddia etmiştir. Cinsel tacizin öncelikle işyeri dışında gerçekleştiğinin ve işveren vekili konumundaki genel müdür tarafından yapıldığının iddia edilmesi karşısında gerçekliğinin ve ispatının güçlüğü ortadadır. Davacının taciz olayını insan kaynaklarını bildirerek amiri konumundaki genel müdürden şikâyetçi olarak gerekli tedbirlerin alınmasını istemesi, arkadaşlarına olayın ayrıntılarını ve gizli yönlerini anlatması, yaşamış olduğu psikolojik bunalım ve depresyon teşhisi nedeniyle alınan doktor raporları, olayın yaratmış olduğu netice ile performans notunun düşük gösterilmesi davacının iddialarının ciddi ve olayın gerçekliği konusunda kanaat oluşturmaktadır. Dosya içerisinde mevcut delillerin ve tanık anlatımlarının bütünlük içinde değerlendirilmesi neticesinde; davacının olayları yer ve zaman belirterek ayrıntılı biçimde anlatarak kendi iftetini herhangi bir sebep yokken ortaya koyması yaşamın olağan akışına aykırıdır. Öte yandan özellikle işçinin işyerinde ve işyeri dışında amiri tarafından tacize uğradığını belirtip ihtarname göndererek tüm detayları belirtmesi ve tacizde bulunanın amiri konumunda olan genel müdür olması karşısında taraflar arasındaki iş ilişkisinin varlığı işverenin konumunu daha da ağırlaştırmaktadır. Davacının arkadaşı olan tanıklar davacı gibi işyerinde çalışırken tacize uğrayıp performans notu düşük gösterilen başka bir işçinin ismini de bildirmişlerdir. Taciz olayının etki ve sonuçları temadi etmekte olup davacının olayların vehameti neticesin de psikolojik bunalıma girmesi, daha evvel performansına ilişkin olumsuz bir değerlendirme bulunmamasına rağmen bu olaylardan

sonra performans notunun düşürülmesi, 21.7.2006 tarihinde işyerine ihtarname çekerek işverenden amiri hakkında soruşturma başlatılarak gerekli tedbirlerin alınmasını istemesi ve akabinde 1.8.2006 tarihinde de iş akdini bu olaylar nedeniyle feshetmesi nedeniyle temadi eden ve sonuçları itibariyle bir nevi mobbinge dönüşen eylemler karşısında 6 günlük hak düşürücü sürenin geçtiğinden de bahsedilemez. Akdın davacı kadın işçi tarafından feshi haklı olup kıdem tazminatının hüküm altına alınması gerekirken hatalı değerlendirme ve gerekçe ile reddi bozmayı gerektirmiştir.

Kararın Değerlendirilmesi

Örnek olayda mobbingin ispatlanması en zor olan yansımalarından birisi olan cinsel taciz gerekçesi ile açılan bir dava söz konusudur. Cinsel tacizin ispatlanması sorunun çözümü noktasında işin en zor yanıdır. Olay çoğu zaman fail ve mağdur arasında yaşanan bir eylem niteliğindedir. Dolayısıyla sadece mağdur tarafından yaşanan bir olayın inandırıcı biçimde ortaya konulması büyük bir güçlük arz etmektedir.

26. maddede ifade edilen onurlu çalışma hakkının 1. Maddesi iş hayatında işverenin her türlü cinsel tacizi engellemekle yükümlü olduğunu belirtmektedir. Çalışanları bu tür durumlardan korumak için her türlü önlemi almak işverenin sorumluluğu altındadır. Yine TCK'nın 96. maddesinde kişiye ruhsal yönden acı vermek şeklinde baş gösteren cinsel tacize atıfta bulunmaktadır. Psikolojik taciz maddesi olarak lanse edilmeye başlanan Borçlar Kanununun 417. Maddesinde de işyerinde cinsel tacizin engellenmesi ve çalışanların bu tacizden korunması noktasında, işveren sorumluluğu anlatılmaktadır.

Türk Hukuk sisteminde cinsel tacize ilişkin olarak kişilik değerlerine yapılan hukuka aykırı davranışların yaptırımı bağlandığı genel hükümler olarak, Borçlar Kanunu 47 ve 49. maddeleri³, Medeni Kanun 24 ve 25. Maddeleri⁴, İş hukukunda ise 4857 sayılı kanun 24/II-d maddesi⁵ mevcuttur. İşçinin kişiliğinin korunmasına yönelik bir başka düzenlemede Borçlar Kanunu tasarısı 421.maddesindedir. Madde de "işveren hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek, sağlığını gerektirdiği ölçüde gözetmek ve işyerinde ahlaka uygun bir düzenin gerçekleştirilmesini sağlamakla özellikle kadın ve erkek işçilerin cinsel tacize uğramamaları ve cinsel tacize uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür" düzenlemesine yer verilmiştir. Tacizin işyerinde gerçekleşmesi şart olmayıp işyeri dışında veya mesai saatleri dışında da olması mümkündür. 4857 sayılı İş Kanunu 24/II-d bendine göre; işçinin diğer bir işçi veya üçüncü bir kişi tarafından cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli tedbirlerin alınmaması işçi bakımından haklı fesih nedeni olacaktır.

Örnek olayda söz konusu şahsın cinsel ilişki teklifi ile başlayan ve sonrasında aldığı red yanıtı ile iş hayatında ortaya çıkan sorunlar yer almaktadır. Davacı, müdürü tarafından cinsel ilişki teklif edildiğini, kabul edilmeyince performans notunun düşürüldüğünü işyerinde olayın duyulması neticesinde bunalıma girerek çalışamaz hale geldiğini ve içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak iş akdinin sonlandırıldığını belirtmiştir.

Mobbing davalarındaki en önemli kıstaslardan birisi mobbingi başlatan kritik bir olayın öncesi ve sonrası arasındaki farktır. Leymann'ın ele alışında mobbingi başlatan kritik bir olay vardır. Mobbing

³**Madde 47** Temsil olunanın açık veya örtülü olarak hukuki işlemi onamaması hâlinde, bu işlemin geçersiz olmasından doğan zararın giderilmesi, yetkisiz temsilciden istenebilir. Ancak, yetkisiz temsilci, işlemin yapıldığı sırada karşı tarafın, kendisinin yetkisiz olduğunu bildiğini veya bilmesi gerektiğini ispat ederse, kendisinden zararın giderilmesi istenemez.

Madde 49 Kusurlu ve hukuka aykırı bir fiille başkasına zarar veren, bu zararı gidermekle yükümlüdür.

⁴**Madde 24**Hukuka aykırı olarak kişilik hakkına saldırılan kimse, hakimden, saldırıda bulunanlara karşı korunmasını isteyebilir.

Madde 25- Davacı, hâkimden saldırı tehlikesinin önlenmesini, sürmekte olan saldırıya son verilmesini, sona ermiş olsa bile etkileri devam eden saldırının hukuka aykırılığının tespitini isteyebilir.

⁵İşçinin diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından işyerinde cinsel tacize uğraması ve işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemler alınmazsa, süresi belirli olsun veya olmasın işçi, iş sözleşmesini sürenin bitiminden önce veya süresini beklemezsizin feshedebilir:

sürecine hız veren olaylar serisi bu kritik olay sonrasına denk gelmektedir. Teklifin red edilmesinden sonra işçinin bu duruma sessiz kalmaması ve olayların üzerine gitmeyi tercih etmesi mobbing sürecini de ateşlemiştir. Bahsi geçen örnek olayda çalışan, müdürünün uygunsuz teklifi sonrası (bu mobbingde kritik olaydır) iş hayatının nasıl çekilmez hale geldiğini anlatmaktadır. Yılsonu performans notunun düşürülmesi, ücretsiz izne çıkarılması, farklı bir departmanda görevlendirilmesi kritik olay sonrası yaşanan mobbing sürecidir. Çalışanın bahsi geçen uygulamalara kritik davranış öncesi maruz kalmayıp kritik davranış sonrası maruz kalması, yargının bu kararı vermesinde etkili olmuştur denilebilir. Süreç içinde böylesi hassas bir konuda dedikoduların başlaması üzerine, çalışanın iş hayatından soğuyup, depresyona girmesi durumu vuku bulmuştur.

Çalışanın iş hayatında küçük düşürülmesi, onurunun lekelenmesi olayın bir diğer yansımasıdır. Yılsonu performans notunun da bu olaydan sonra düşürülmesi, davacının iş ortamında yaşananları daha fazla konuşmasını engellemek için bir diğer yıldırma politikasıdır. Öyle ki mevcut davada direkt olarak işten çıkarmak dikkat çekici ve şüphe uyandırıcı bir girişim olacaktır. Bu nedenle olumsuz çalışma koşulları yaratılmak suretiyle çalışanın kendi isteği ile istifa etmesinin yolu açılmaya çalışılmıştır denilebilir. Yine davacının ücretsiz izne çıkarılması ve farklı bir departmanda görevlendirilmesin, mağdurun susturulması ve olayın üzerinin kapatılmak istenmesi olarak okumak mümkündür.

Taciz, mağdur olan bireyi çok çeşitli açılardan etkilemekte ve hayatının normal akışını sekteye uğratmaktadır. Cinsel taciz sonrası birey travma yaşar ve bu travma etkilerini sosyal, psikolojik ve fiziksel problemler şeklinde gösterir. Bireyin hayatındaki kişilere karşı güven sorunu yaşaması, sosyal yaşama girmekte eskiye oranla zorluk çekmesi, damgalanma, suçluluk ve utanma yaşaması sosyal problemler boyutunda yaşanması olası duygu halleridir. Bu duygu hallerinin korku, kâbus, öfke patlamaları, sinirlilik, uyku bozukluğu, özgüven sorunu, duygusal iniş ve çıkışlar yaşama, yeme bozukluğu, fiziksel şikâyetler ve kendine olan bakış açısında farklılaşmaların olması gibi psikolojik ve fiziksel yansımaları da zaman içinde kendini gösterecektir. Bir kadın olarak yaşadığı olayın cinsiyetinden kaynaklı olduğuna dair bir düşünce kendine ve kendi bedenine olan yabancılaşmayı da beraberinde getirebilir. Taciz sonrası çeşitli boyutlarda hayat dengesi bozulan çalışanın eskisi gibi işinde başarılı olması ve üstün performans göstermesi istisnai bir durum olacaktır. Taciz mağduru olan kadının kendi ve dünyayla olan barışı ve huzuru da bozulmuştur. Olayı hem kendine hem de dışarıdaki insanlara anlatma zorunluluğu kişinin bu süreçteki en zor sınavıdır. Özellikle iç dünyasındaki sorgulamalara çevresindeki insanların düşünceleri etki edecektir. Taciz mağduru olan kadın çevresindeki kadın ve erkeklerin olayı nasıl değerlendirdiğine dikkat etmektedirler. Bu süreçte dışlanma, etiketlenme, sorgulanma yaşaması olasılıklar dâhilindedir. Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu tablonun cinsel kaynaklı bir mobbing eylemi olduğu söylenebilir.

Örnek olayda Yargıtay davacının tedbir alınması için girişimde bulunmasını, arkadaşlarına durumdan bahsetmesini, olay sonrası yaşadığı ruhsal dengesizliğe ilişkin doktor raporunun varlığını, performans notunun düşük verilmesini olayın gerçekliğine ilişkin olarak önemli emareler olarak değerlendirmiştir. Ayrıca olayda deliller ve tanık anlatımları da söz konusudur. Davacının bir işçi olarak amiri konumundaki genel müdüre ihtarname göndermesi ve ihtarnamede bütün detaylara yer vermesi de dikkat çekici bir diğer durumdur. Ayrıca taciz mağduru olup performans düşürülmesi muamelesi ile karşılaşan başka bir işçinin varlığı da yerel mahkemece verilen kararın bozulmasında etkili olmuştur denilebilir.

Örnek Olay 2

YARGITAY 9. HUKUK DAİRESİ E. 2009/13475 K. 2011/23573 SAYILI KARARI

Dava: Taraflar arasındaki, kıdem ve ihbar tazminatı, izin, fazla mesai, kötü niyet tazminatı alacaklarının ödetilmesi davasının yapılan yargılaması sonunda; ilamda yazılı nedenlerle gerçekleşen miktarın faiziyle birlikte davalıdan alınarak davacıya verilmesine ilişkin hüküm süresi içinde duruşmalı olarak temyizden incelenmesi davalı avukatınca istenilmesi üzerine dosya incelenerek işin duruşmaya tabi olduğu anlaşılmış ve duruşma için 12.07.2011 Salı günü tayin edilerek taraflara çağrı kâğıdı gönderilmişti.

Yargıtay Kararı: Davacı vekili dava dilekçesinde ve aşamalardaki beyanlarında müvekkilinin, davalı şirkette 05.01.2000-16.02.2006 tarihleri arasında marka müdürü olarak görev yaptığını, işyerinde çalışma koşullarının iş güvenliği ve işçi sağlığı açısından kanun ve yönetmeliklere aykırı bir konum sergilemesi, işyerinin temiz havanın solunmasına imkan bulunmayacak konumda olması, işyerinin gün ışığı ile aydınlatma olanağının sağlanmamış olması, katlar arasındaki merdivenlerin iniş-çıkışlarda tehlike arz etmesi, uygun şartları haiz dinlenme odalarının tesis edilmemesi, tuvaletlerin hijyenik kurallara uymaması, gebeliğin son anına kadar yoğun yurt dışı iş seyahatleri ile işyerindeki yoğun çalışmalar, yurtdışından gelen konukların iş saatleri devamında gece ağır lanma mecburiyeti, emzirme izinlerinin kullandırılmadığı halde kullanılmış gibi imzaya zorlanması, gebelik süresince periyodik kontrollere iş günlerinde izin verilmediğinden kontrollerin hafta sonlarında gerçekleştirilmesi zorunluluğu, fazla mesai ve fazla sürelerle çalışma yönetmeliğine aykırı davranılması, milli bayram ve genel tatil günlerinde çalışma yapılması, ekranlı araçlarla çalışmalarda gerekli sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınmayıp bu husustaki yönetmelik hükümlerine uygun düşmeyecek tarzda çalışma yönteminin benimsenmesi yanında işyerindeki mobbing olarak kabul edilecek şekilde amirlerin baskıcı tutumu, uygulanan para politikası, vaat edilen primlerin ödenmemesi gibi nedenler yüzünden çalışma hayatının çekilmez hale geldiğini, davacının bu koşullarda işyerinde çalışma olanağı kalmadığını 15.2.2006 günlü dilekçesi ile davalı işverenliğe bildirdiğini ve akabinde de 02.03.2006 günlü başvurusu ile ihbar önelini kullanmaya başladığını, yeni iş arama izni konusunda ne şekilde hareket etmesi gerektiğini sorması üzerine işverenliğin 07.03.2006 günlü yazısı ile ilişkisini kesmek üzere personel müdürlüğüne başvurması bildirilerek iş akdinin feshedildiğinin işverence kabul edildiğini, iş akdinin feshine rağmen alacaklarının ödenmediğini beyanla kıdem tazminatı ve diğer bir kısım işçilik alacaklarının faizi ile birlikte tahsilini talep ve dava etmiştir.

Mahkemece iş akdinin işverence haklı bir neden olmadan feshedildiği, kıdem tazminatına hak kazandığı, ihbar öneli kullandırılmadığından ihbar tazminatına da hak kazandığı, izin ve fazla mesai alacağı bulunmadığı, iş güvencesi kapsamında bulunması nedeni ile kötü niyet tazminatı talep edemeyeceği gerekçesi ile davanın kısmen kabulüne karar verilmiştir. Davacı vekilinin dava dilekçesi ile aşamalardaki beyanları, davalı tarafın savunmaları dikkate alındığında Yerel Mahkeme kararı HUMK'nun 388.maddesindeki uygun olmadığı gibi, özellikle tarafların iddia ve savunmaları ile deliller tartışılmamış, kabule ne şekilde hangi delillere göre ulaşıldığı karar yerinde açıklanmamıştır. Mahkemece yapılacak iş, davacının iş sözleşmesinin fesih nedenlerini irdeleyerek, dava dilekçesinde belirtilen işyerinin temiz havanın solunmasına imkan bulunmayacak konumda olması, işyerinin gün ışığı ile aydınlatma olanağının sağlanmaması, katlar arasındaki merdivenlerin iniş-çıkışlarda tehlike arz etmesi, uygun şartları haiz dinlenme odalarının tesis edilmemesi, tuvaletlerin hijyenik kurallara uymuyor olması, gebeliğin son anına kadar yoğun yurt dışı iş seyahatleri ile işyerindeki yoğun çalışmalar, yurtdışından gelen konukların iş saatleri devamında gece ağır lanma mecburiyeti, emzirme izinlerinin kullandırılmadığı halde kullanılmış gibi imzaya zorlanması, gebelik süresince periyodik kontrollere iş günlerinde izin verilmediğinden kontrollerin hafta sonlarında gerçekleştirilmesi zorunluluğu, fazla mesai ve fazla sürelerle çalışma yönetmeliğine aykırı davranılması, milli bayram ve genel tatil günlerinde çalışma yapılması, ekranlı araçlarla çalışmalarda gerekli sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınmayıp bu husustaki yönetmelik hükümlerine uygun düşmeyecek tarzda çalışma yönteminin benimsenmesi gibi olumsuzluklar ve mobbing iddialarının irdelenerek sonucuna göre karar verilmesi gerekirken eksik inceleme ile gerekçesiz şekilde karar verilmesi bozmayı gerektirmiştir.

KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Örnek olay 3'teki durumu Leyman'ın tipolojisinde⁵. Kategoride yer alan sağlığa yönelik saldırılar kısmından yola çıkarak yorum yapmak mümkündür. Çalışma ortamının sağlığı tehdit edecek boyutlarda olması "kurbanı zarara sokmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulabilir" maddesi ile açıklanabilir. Öyle ki örnek olayda gebelik süreci söz konusudur. Gebeliği zorlayıcı çalışma koşullarının varlığı çalışmanı tedirgin edecektir. Sağlığı ve güvenliği konusunda yaşadığı sorunlara ek olarak hamilelik sürecinde yasanın kendine verdiği hakları kullanamaması da dikkat çekici bir diğer noktadır. İşçinin emzirme izinlerini kullanmadığı halde kullanılmış gibi imzaya zorlanması hem işyerinde baskı yapıldığını hem de çocuk ve anne sağlığı açısından uygunsuz bir durumun yaşandığını

göstermektedir. Yine yurtdışından gelen konukları gece ağırlama mecburiyetinde bırakılması “onurunu zedeleyici işler yapmak zorunda bırakılması” maddesi ile örtüşmektedir. Örnek olayda geçen olayları kişiye anlamsız işler verilmesi suretiyle işten el ayak çektirilmek olarak okumak da mümkündür. Burada amacın, çalışanın kendi isteğiymiş gibi işten çıkmasının koşullarını hazırlamak olarak da yorumlamak mümkündür. Yapısal işten çıkarma, bir işverenin kasıtlı olarak iş koşullarını aslında çalışanın orayı terk etmek zorunda kalacağı kadar dayanılmaz hale getirmesi ile olur (Davenport vd.; 2003: 163). Mahkemeler yapısal işten çıkarmayı isteğe bağlı bir istifa olarak görmedikleri için bir kanıt olarak değerlendirebilirler.

Mobbing sürecinin hamilelik yaşayan bir kadın açısından zorluk derecesi tahmin edilebilir. Burada esas tartışılması gereken durum hamile olan bir kadına mobbing uygulayan kişinin psikolojik yapısıdır. Örnek olayda geçen süreci başlatan kişinin de zamanında bir mobbing mağduru olduğu varsayılabilir. İş hayatında çok zorluk yaşayan kişiler yönetici konumuna geldikleri zaman kendi yaşadıklarının acısını çıkarırcasına acımasız olabilirler. Hamile olan bir çalışanın yasal haklarını dahi kullanmasını engelleme girişimi, sürecin en zalimce yanlarından birisini oluşturmaktadır. Çalışanın zor çalışma koşullarına rağmen görevini devam ettirmeye çalışması, maddi olarak bu işe ihtiyaç duyduğunun göstergesidir. Mobbing uygulayacak kişi açısından bu durum fevkalade bir fırsattır. Çalışanın şartsız denilene riayet edeceğinin bilinmesi, mobbing uygulayan kişinin karar alma sürecini kolaylaştırmaktadır. Çalışanın onurunu zedeleyecek işler yapmaya zorlanması ve bu durumda sesini dahi çıkaramaması bu durumu doğrular niteliktedir. Mobbing uygulayan kişiler zaman zaman kendi egosunu diğer çalışanlar üzerinde kurduğu baskı ve zorlamalar ile beslemektedir. Söz konusu davada çalışanın hamileliğine rağmen zor çalışma koşullarına maruz bırakılması akıllara narsist, zorba, eleştirici, fesat mobbingci (Tınaz; 2008b: 39-42) tiplerini getirmektedir.

Hamile kadının diğer çalışanlar gibi performans gösteremeyeceği şeklindeki bir düşünce de örnek olaydaki durumu yaratmış olabilir. Hamileliğin ilerlemesine bağlı olarak kadının fiziksel performansında düşüşler olacaktır. Çalışma hırsı, yönetme isteği, “eti senin kemiği benim” şeklinde kabul gören bir yönetim anlayışının bu düşünceyi yarattığı söylenebilir.

Örnek olay 3’de Yargıtay yerel mahkemenin mevcut davayı eksik incelediğine vurgu yapmaktadır. Yerel mahkemenin gerekçesiz şekilde karar vermesi bozmayı doğuran bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanların iş sağlığı ve güvenliğinin korunması işverenin sorumluluğunda olan bir durumdur. TCK’nın 117. Maddesi insan onuru ile bağdaşmayan çalışma koşullarına izin veren işverene yönelik verilecek cezalardan bahsetmektedir. Ayrıca Borçlar kanununun 417. Maddesi işverenin iş sağlığı ve iş güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Buna ek olarak Anayasanın 5 ve 56. Maddesi⁶ de bu maddeleri destekler niteliktedir. Bu maddelerde devletin çalışanın maddi ve manevi varlığını korumak ve gerekli tedbirleri almakla yükümlü olduğu ifade edilmektedir. Mevcut davada çalışma ortamının hijyenik koşullardan yoksun olduğu, gebeliğin son dönemine kadar yoğun bir çalışma ortamının varlığı, çalışma saatleri dışında görevinin devam etmesi, izinlerini kullanmadığı halde kullanılmış gibi gösterilmesi ve bu konuda zorla imza atılması, fazla mesaiye kalmaya mecbur bırakılması, bayram günlerinde dahi çalışmak zorunda bırakılması baskıcı bir tutumun varlığı, primlerin ödenmemesi gibi nedenlerle davacı iş yaşamının çekilmez ve yaşanmaz bir boyuta geldiğini dava dilekçesinde vurgulamıştır. Dava dosyasında çalışma ortamında çalışanın gerek beden sağlığı gerekse ruh sağlığının korunması için gerekli koşulların yoksunluğu dikkat çekmektedir. Yargıtay mobbinge vurgu yapan bu emarelerin yerel mahkeme tarafından yeterince irdelenmediğine kanaat getirerek davayı bozmuştur. Yargının bu kararı almasında mobbing sürecinin artık günlük yaşantımız ve yargıda kabul edilen ve bilinen bir süreç olmaya başlamasının etkisi olduğu düşünülebilir. Öyleki mevcut tablonun bire bir mobbing sürecini anımsatması davanın bozulması gibi bir sonucu da beraberinde getirmiştir denilebilir.

⁶**Madde 5** Devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

Madde 56 Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Örnek Olay 3

YARGITAY 9. HUKUK DAİRESİNİN 18/ 11/ 2009 TARİH VE 2007/620-2009/817, 2012/11638 SAYILI KARARI

Dava: Davacı, manevi tazminat, kıdem tazminatı ve ücret alacaklarının ödetilmesine karar verilmesini istemiştir.

Y A R G I T A Y K A R A R I

Davacı İsteminin Özeti: Davacı, 01.10.2004 tarihinden itibaren davalı şirkette çalışmaya başladığını, iş aklının haklı neden olmaksızın 22.06.2005 tarihinde sona erdirildiğini; Ankara 16.İş Mahkemesinde açılan işe iade davasının lehine sonuçlandığını, karar sonrası yeniden işe başlatıldığını, ancak tüm çalışanlardan soyutlandığını ve fabrikanın en gürültülü ve ücra köşesinde basit bir masa verilerek burada çalışmasının istenildiğini, daha sonra işyeri idari ve fabrika binasının dışında köpek kulübesinin yanında çok kötü olan bir odada çalışmasının istendiğini, üzerinde baskı kurulduğunu; çalışılması mümkün olmayan yerlerde çalışmaya zorlanarak, manevi dengesinin bozulduğunu ve mesleğine karşı soğuma yaşadığını haksız olarak, maruz kaldığı bu davranışlar nedeniyle acı, elem ve ızdırapduğunu iş sözleşmesini haklı nedenle feshettiğini ileri sürerek, kıdem tazminatı ve manevi tazminat ile ücret alacaklarını istemiştir.

Yerel Mahkeme Kararının Özeti: Mahkemece, toplanan kanıtlar, keşif ve bilirkişi raporuna dayanılarak, davacının olumsuz çalışma koşullarına rağmen dört ay yirmi üç gün süre ile işverene herhangi bir itirazda bulunmadan işyerine gidip geldiği ücretlerini aldığı, davacının işverenin bu davranışını kabullendiği, zira işe başladığı tarihten itibaren altı iş günü içinde haklı nedenle fesih hakkını kullanmadığı, dolayısıyla yasanın öngördüğü hak düşürücü süreyi geçirdiği, davacının ücret alacaklarının tamamen ödendiği buna ilişkin belgenin de davalı işveren tarafından dosyaya sunulduğu, davacının iş sözleşmesini fesihte haksız olduğu gerekçesiyle davanın reddine karar verilmiştir.

Gerekçe: İşyerinde psikolojik taciz (mobbing) çağdaş hukukun son zamanlarda mahkeme kararlarında ve öğretide dile getirdiği bir hukuki kurumdur. Örneğin Alman Federal İş Mahkemesi bir kararında bu kavramı; işçilerin birbirine sistematik olarak düşmanlık beslemesi, kasten güçlük çıkarması, eziyet etmesi veya bu eylemlerin işçinin başta işveren olmak üzere amirleri tarafından gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmıştır. (BAG, 15.01.1997, NZA. 1997) Görüleceği üzere işçi bir taraftan diğer işçiye, diğer taraftan işverene karşı korunmaktadır. İşçinin anlattığı mobbing teşkil eden olayların tutarlık teşkil etmesi, kuvvetli bir emarenin bulunması gerekmektedir. Kişilik hakları ve sağlığın ağır saldırıya uğraması mobbingin varlığının tartışmasız kabulünü doğurur. Somut olayda; 22.06.2005 tarihinde davacının iş aklına son verildiği, Yargıtay onamasından geçerek kesinleşen işe iade kararı üzerine tekrar işe başlatıldığı, ancak daha önce çalıştığı yerde çalıştırılmayıp, keşif sırasında çekilen fotoğraflara ve dosya kapsamına göre kapısı olmayan, içerisinde sadece bir masa ve hijyenik olmayan tuvalet bulunan, köpek kulübesine yakın bir yerde çalışmaya zorlandığı, anlaşılmıştır. Davacının yaptığı iş, mezuniyeti ve kariyeri dikkate alındığında; olumsuz koşullar taşıyan, kapısı dahi olmayan bu yerde çalışmaya zorlanması açıkça mobbing uygulaması olup, işini kaybetme korkusuyla belli bir süre çalışmanın süreklilik arzeden bu uygulamayı kabul anlamına gelmeyeceği açıktır. Somut olaydaki bu olumsuzlukların, iş koşullarında aleyhe değişiklik kapsamında olmayıp, mobbing kapsamında değerlendirilmesinin gerektiği anlaşılmakla, davacının bu nedenle iş aklını feshinin haklı nedene dayandığı; Ortadoğu Teknik Üniversitesi mezunu olan, endüstri mühendisi olarak görev yapan davacının yukarıda özellikleri sayılan olumsuzlukları taşıyan bir yerde görev yapmaya zorlanmasının, diğer işçiler nezdinde onur kırıcı bir durum olarak değerlendirilip hakkaniyete uygun bir miktar manevi tazminatı da gerektireceği düşünülmeden kıdem tazminatı ve manevi tazminat taleplerinin tümüyle reddine karar verilmesi bozmayı gerektirmiştir.

KARARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Davacı işe başladığı tarihten bir yıl sonra haklı bir gerekçe gösterilmeden işinden çıkarılmış ve işe iade davasının olumlu sonuçlanması ile 1 yıl sonra işine geri dönmüştür. Mobbingi başlatan süreç ise bu dönemden sonra başlamıştır. Mobbing kişiyi işinden ve işyerinden yıldırma ve soğutma politikasıdır. Örnek olayda çalışanın diğer çalışanlardan soyutlanması, kötü bir yerde çalışmaya başlatılması, bu zaman zarfında baskı görmesi, imkânsız yerlerde çalışmaya zorlanması ve süreç

içinde manevi dengesinin bozularak acı çeken bir duruma gelmesi, bu dava kapsamında mobbinge işaret etmektedir. Kişinin yaptığı iş ve kariyeri dikkate alındığında kötü çalışma koşullarına maruz bırakılarak kişinin kendi isteği ile görevi bırakmasının amaçlandığı varsayılabilir. Bu tür olaylarda işveren haklı bir gerekçe yaratmadığında, kişinin kendi isteği ile işi bırakmasını bekleyecektir. Bu amaca ulaşmak için olumsuz çalışma koşulları yaratılarak kişiyi küçük düşürmek, mesleki konumu ile ilgili olarak olumsuz bir görüntü yaratmak hedef davranışlar arasındadır. Mobbing süreci tam da bu şekilde ilerlemektedir.

Davacı kişi daha önce çalıştığı yerde çalıştırılmamakta, görevlendirildiği yeni çalışma yerinin olumsuz koşulları ise fotoğraflar ile belgelendirilmektedir. Mobbing davalarında kişilerin mağduriyetlerini ispatlamaları somut belgelere bağlıdır. Öyle ki kişinin eski ve yeni işyeri arasındaki mekânsal ve koşullar düzeyindeki farkın ortaya konulması, kariyerinin altında bir işe layık görülmesi, bütün bunlar gerçekleşirken baskıya maruz bırakılması, çalışması mümkün olmayan işlerde ve yerlerde çalışmaya mecbur bırakılması bir mobbing davası olarak sonuçlanmasını beraberinde getirmiştir.

Söz konusu davayı Leymann'ın mobbing tipolojisi boyutunda da değerlendirmek mümkündür. Çalışanların kurbanla temas etmeyi reddetmesi anlamında iletişime yönelik, çalışma arkadaşlarından uzakta bir ofiste çalışmak zorunda bırakılması noktasında sosyal ilişkilere, onurunu zedeleyici işler yapmak zorunda bırakılması nedeniyle sosyal imaja yönelik, işini artık yaratıcı anlamda yapamaması için her türlü çalışma faaliyetinin engellenmesi, kendisine aşağılayıcı ve anlamsız işler verilmesi noktasında mesleki ve özel konumun kalitesine yönelik saldırılar şeklinde mobbinge maruz kaldığını ifade edebiliriz.

Mobbing uygulayan kişiler çoğu zaman işyerini kendi işyeri gibi sahiplenebilir. Kendine verilen yetki onun için çok önemlidir. Mobbing uygulayan kişi kendini farklı bir kimlikte ifade edemediği için mobbing yapıyor olabilir. Ya da mobbing uyguladığı kişinin etiketine yönelik bir aşağılık duygusuna sahip olabilir. Kendini farklı alanlarda dikkat çekici bir şekilde ifade edemediği için "ben burdayım ve güç bende" mesajını vermek için mobbingi bir yöntem olarak uyguluyor denilebilir. Mobbing uygulamaları uygulayan açısından işlerin istediği şekilde yürümesi için uygun koşulları yaratıyor da olabilir. Kısacası iç dünyasında yıllarca büyüttüğü kişiliğin dışa yansımalarının mobbing olması mümkündür denilebilir. Ve mobbingi uyguladığı kişinin başarılı olması da bu süreci yaratan bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür. Çalışanın bazı özelliklerini kendi iktidarına yönelik bir tehlike olarak algılaması da ihtimaller dâhilindedir. Bütün bu yorumlamalara bağlı olarak örnek olayda sözü geçen gelişmeleri böylesi bir sürecin yarattığı varsayılabilir.

Yargı tarafından alınan bu kararı Anayasa, TCK ve Borçlar Kanunu kapsamında da değerlendirmek mümkündür. Öyleki Borçlar kanununun 417. Maddesi psikolojik taciz olarak okunabilir. Bu madde kapsamında işveren çalışanın kişiliğini korumak ve kişiline saygı duymak zorundadır. Ayrıca psikolojik tacize uğramamaları için her türlü önlemi almakla da yükümlüdür. Yine TCK'nın 117. maddesinde vurgulandığı üzere, kişiyi insan onuru ile bağdaşmayacak çalışma koşullarına tabi tutmak yanlıştır. Anayasanın 17. Maddesinde⁷ kişiye insan onuru ile bağdaşmayan muamele yapılamaz ifadesi de bu örnek olayda ifade edilebilecek kanunlardandır. Anayasanın 10. Maddesi çalışanlar arasında ayırım yapılmaksızın eşit muamelede bulunulması gerekir ifadesi yer almaktadır. Söz konusu örnek olayda çalışanın çalışma arkadaşlarından soyutlanması, mezuniyet ve kariyerine bağlı olarak standartların dışından bir işe layık görülmesi, çalışmaya zorlanması bu maddelerin ihlali niteliğindedir. Söz konusu tabloda çalışan diğer çalışanların nezdinde aşağılanmakta, alay konusu olmakta kısaca onuru ve şerefi ile bağdaşmayan bir muameleye tabi olmaktadır. Çalışanın diğer çalışanlardan soyutlanması ise eşitlik prensibine ters düşmektedir. Bütün bu girişimler çalışma hayatının düzeni ve disiplinine zarar vermektedir.

⁷**Madde 17**Kişinin Dokunulmazlığı, Maddi ve Manevi Varlığı. Herkes, Yaşama, Maddi ve Manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkemizde amire itaat geleneğinin hâkim olduğu bir çalışma anlayışı vardır. Böylesi bir anlayış mobbing uygulayacak olan kişinin işini kolaylaştırmaktadır. Mobbing işyerinde yıldırıma dayalı psikolojik bir saldırdır. Çalışanın tehdit edilmesi, küçük düşürülmesi, yaptığı işin eleştirilmesi, görev tanımının dışında işler verilerek baskı kurulması bu saldırıya yön veren davranışlardır. Bir süre sonra mobbing uygulanan kişi işini yapamıyor, hatalar yapıyor ve çalışanın performansı düşüyor, en nihayetinde iş hayatı çekilmez duruma geliyor.

Mobbing sürecinde yargı yoluna gitmek, çalışanın hak arama hürriyetinin tartışmasız bir gereğidir. Nitekim bu çalışma kapsamında yer verilen örnek olaylarda çalışanların hak arama eylemleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Mobbing sürecinde çalışana vurulan darbeler fiziksel değil psikolojiktir. Bu durum süreci ispatlamanın önündeki en büyük engeldir. Yine bu süreç birikimli olarak ilerlemektedir. Bu uzun yolda anlamsız gibi görünen sayısız olay vardır. Zaman içinde bu olayların bir araya getirilmesi ile mobbing süreci netleşmektedir.

Türk hukuk siteminde mobbing sürecine yön veren ve bu süreçle mücadele kapsamında yol haritası görevi görececek olan herhangi bir mevzuat veya hüküm bulunmamaktadır. Yasalarımızda geçen bazı düzenlemeleri dolaylı yasal düzenleme olarak ele almak mümkündür. Nitekim bu çalışma kapsamında yer verilen dava örneklerinde çeşitli kanun maddelerinin yorumlanması yoluyla, mobbing süreci açıklanmıştır. Konuyla ilgili olarak hukuksal yaşamda da mobbingin açılımına ilişkin net ifade ve yönlendirmelerin olmaması, hukukçuların da yorumlama yoluyla davaları sonuçlandırmasına neden olmuştur. Mağdur olan çalışanın mağduriyetinin ispatlanması mobbing sürecinde oldukça önemlidir. İddialar üzerinden çalışanın yaşadığı mağduriyeti aşması hayal olacaktır. Çalışanın yasal olarak haklılığını ispatlaması somut belge, doküman ve şahitlere bağlıdır. Aksi halde çalışanın hukuki anlamda hakkının aranması mümkün olmayacaktır.

Yargıtay kararları açısından işyerinde yaşananların mobbing olarak değerlendirilmesi için çalışanın ya işveren ya da bir başka çalışan tarafından süreklilik arz edecek bir şekilde bezdirilmesi, güçlükler çıkarılarak yıpratılması, küçük düşürülmesi, onuru, gururu ve şerefine yönelik saldırıların olması gerekir. Yargıtay tarafından mobbing olduğuna kanaat getirilen davaların birçoğunda insan onuruna yakışmayan durumların medeni kanun, iş kanunu, borçlar kanunu ve anayasa maddeleri çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi, mobbinge vurgu yapan özel bir kanunun olmaması, yorumlama yoluyla davaların sonuçlandırılmasının önünü açmıştır.

Mobbing ile ilgili olarak evrensel nitelikte bir düzenlemenin varlığından söz etmek de mümkün değildir. Güncel ve geçerli bir süreçle ilgili hukuksal bir düzenlemenin eksikliği, davalardaki boşluğun doldurulmasını güçleştirmektedir. Açık ve net düzenlemeler olmasa dahi özel ve genel kanunları somut örnek olaylara uyarlamak mümkündür. Özellikle son zamanlarda Borçlar Kanununun 417. maddesinin psikolojik taciz olarak türkçeleştirilmesi ve başbakanlık tarafından yayınlanan psikolojik taciz genelgesi, mobbingin hukuksal arenada tanınması sağlamıştır. Bu gelişme aynı zamanda mobbing davalarının sayısındaki artışı da beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak mobbing davaları ile ilgili olarak Yargıtay'ın son üç yıllık zaman zarfında vermiş olduğu kararlar çalışan haklarının savunulması ve haksız uygulamalar son vermesi noktasında sevindirici bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Bahçe, Ç. (2007). Mobbing Oluşumunda Örgüt Kültürünün Rolü: Bir Örnek Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Yönetim Bilim Dalı, Ankara, Türkiye.

Can, Y. (2007). A Tipi Kişilik ve B Tipi Kişilikler Bakımından Mobbing Kişilik İlişkisinin İncelenmesi ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye.

- Cemaloğlu, N. (2007). “Örgütlerin Kaçınılmaz Sorunu: Yıldırma”, *Bilig Dergisi*, Sayı:42, 111-126.
- Davenport, N. vd. (2003). *Mobbing İşyerinde Duygusal Taciz*, Çev: Osman Cem ÖnerToy, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Pehlivan, İ. (1993). *Eğitim Yönetiminde Stres Kaynakları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Tınaz, P. (2006). “İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, S:4, 13-28.
- Tınaz, P. (2008a). *İşyerinde Psikolojik Taciz (MOBBING)*, İstanbul: Beta Basım Yayınevi.
- Tınaz, P. vd. (2008b). *Çalışma Psikolojisi ve Hukuki Boyutlarıyla İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing)*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Töremen, F., Çankaya, İ. (2008). “Yönetimde Etkili Bir Yaklaşım: Duygu Yönetimi”, *Kuramsal Eğitimbilim*, 1(1), 33-47.
- Yaman, E. (2009). *Yönetim Psikolojisi Açısından İşyerinde Psikoşiddet (Mobbing)*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Zapf, D. (1999). “Organisational, WorkGroupRelatedandPersonalCauses of Mobbing/Bullying at Work”, *InternationalJournal of Manpower*, Vol:20, 70-85.

Yararlanılan İnternet Kaynakları

- <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17079164.asp>, İşyerinde psikolojik Tacizin Yeni Adı, (15.05.2013)
- Hood, S.(2004); “WorkplaceBullying, Canadian Business Magazine”, www.members.shaw.ca/mobbing/mobbingCA.
- Leymann, H ;“The Definition of Mobbing at Workplaces”, TheMobbing Encyclopedia, <http://www.leymann.se/English/12100E.HTM>, (12.06.2013).
- Prasad, D. B., “Content Analysis, A MethodSocialScienceResearch”, <http://www.css.ac.in/download/deviprasad/Content%20Analysis.%20A%20method%20of%20Social%20Science%20Research.pdf>, (09.06.2013).

DENETİMLİ SERBESTLİK SİSTEMİNDE REHABİLİTASYON SÜREÇLERİN İNCELENMESİ

Ezgi YİĞİT¹

Durmuş Ali SAĞLIK²

ÖZET

03.07.2005 tarihli ve 5402 sayılı Denetimli Serbestlik Hizmetleri Kanununun 15/A ve 27nci maddeleri, 13.12.2004 tarihli ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanunun 105/A maddesi ile 03.07.2005 tarihli ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanununun 47 nci maddesine dayanılarak, revize edilerek hazırlanan, 05.03.2013 tarihli Denetimli Serbestlik Yönetmeliği ile Ceza İnfaz Kurumu'ndan Koşullu Salıverilme Süresinden bir yıl önce çıkan hükümlüler ile ilgili mahkeme kararıyla denetimli serbestlik tedbirine karar verilen yükümlülere yönelik risk değerlendirme sonucuna göre yükümlülükler belirlenmekte ve bir plan doğrultusunda kişiye özgü iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır. Buradan hareketle T. Hirshi' nin sosyal kontrol teorisine göre bireyin suça yönelme olasılığı onun toplumdaki bağlantıları, bağlılık ve hedefleriyle ilgilidir. Bunların olmayışı ya da zayıflığı, onun suça yönelmesine neden olabilir. Şu halde denetimli serbestlik kurumunun temel işlevlerinden biri de, suça yönelen bireyin muhtelif sosyal bağlar kurmasını sağlamak, olası mevcut bağları güçlendirmek, hedef belirlemesini sağlamaktır. Sistem aynı zamanda, etiketleme kuramcılarının (H. Becker, E. Goffman) özellikle vurguladıkları, kişinin birincil saptmadan itibaren olayın sosyal çevrede bilinmesinden kaynaklanan etiketlenme sürecinden olabildiğince uzak tutulmasını da hedeflemektedir. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Denetimli Serbestlik Kurumu'ndan yararlanan, suç işleyen kişiler için bu mekanizmaların ne ölçüde işletilebildiğini değerlendirmek ve bulgu sınırları çerçevesinde öneri geliştirme çabasıdır.

Anahtar Kelimeler: Denetimli Serbestlik, risk değerlendirme, iyileştirme çalışmaları

ABSTRACT

According to the results of risk evaluation about the convicts who were released from penal institutions one year earlier than parole duration thanks to Probation Legislation which was dated 03.05.2013 which is revised and prepared based upon 15/A and 27th articles of Probation Services Act with the number of 5402 and dated 03.07.2005, 105/A article of Law on the execution of sentences and security measures with the number of 5275 and dated 13.12.2004 and 47th article of Children Protection Act with the number of 5395 and dated 03.07.2005 and convicts who are ordered to probation with the same legislation, convicts are identified and improvement studies are conducted based on a plan. Thus, according to social control theory of Hirshi, the possibility of a person to commit a crime depends on his/her connections, commitments and targets in the society. Non-existence or weakness of those might lead that person to commit a crime. Then, one of the fundamental pillars of probation is to help a person who tends to commit a crime to create several social bonds, strengthen possible current connections and set a goal. The model also targets to keep the person away from tagging process, that is especially emphasized by tagging theoreticians (H. Becker, E. Goffman), from social environment after the first deviance when it is known by members of social environment. In this context, the aim of this study is to evaluate how efficiently this model works for criminals who utilized from probation and to make suggestions for improvement in the lights of findings.

Keywords: Probation, risk evaluation, enhancement studie

¹Sosyolog, Konya Cumhuriyet Başsavcılığı Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, Eğitim ve İyileştirme Bürosu, ezgiyigitsos@gmail.com

²Sosyolog, Konya Cumhuriyet Başsavcılığı Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, Değerlendirme ve Planlama Bürosu, d-dsaglik@windowslive.com

DENETİMLİ SERBESTLİĞİN KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI

Denetimli serbestlik sistemi Anglo-Amerikan hukuku kökenli olup zaman içinde Kıta Avrupa'sına yayılmış, farklı uygulanma usulleri ile kapsamı giderek genişleyerek bugünkü şeklini almıştır (Nursal ve Ataç; 2006).

Denetimli serbestlik, ceza hukukunda ıslah (iyileştirme) fikrinin ön plâna geçmesi ve cezanın özel önleme niteliğinin kabulü ile yakından ilişkilidir. Kürek cezasının uygulandığı zamanlarda, cezası infaz edilen failin kendi başına bırakılmayarak serbest hayatta da kontrol altında bulundurulması ve cezaevlerinde reform yapılması fikri, bu kurumun belirmesini ve oluşumunun sebepleridir. 1776 yılında Richard Whister tarafından Philadelphia'da kurulan bir dernek, cezaevini terk etmiş bulunan mahkûmları kendi hallerine bırakmamış, yeteneklerine uygun iş temin etmeye başlamıştır. Bundan sonra, İngiltere'de John Howard (1726–1790) ve Elisabeth Fry (1780–1845) gerek İngiltere içinde ve gerek dışında yaptıkları seyahatlerde mahkûmların cezaevlerinde halk tarafından daima ziyaret edilmelerini, kendi hâllerine bırakılmalarını bütün dünyaya yayarlarken, diğer taraftan da cezaevlerini terk etmiş bulunan mahkûmların yardıma ihtiyaçları oldukları bu müddet içinde yalnız bırakılmayarak, onlara iş temin edilmesi suretiyle mükerrerliğe engel olunması ve suçlulukla mücadele edilmesi fikrini müdafaa etmişlerdir. Özellikle, Elisabeth Fry'in Almanya, Danimarka ve İsviçre'de yapmış olduğu seyahatler çok verimli olmuş, cezaevindeki mahkûmların yalnız bırakılmayarak onlarla meşgul olunması ve cezaevini terk eden mahkûmlara da yardım edecek kuruluşların kurulmasının gerekçesi olmuştur (Önder, 1963: 244-245).

İngiltere ve Amerika'dan sonra nihayet gözetim müessesesi Kara Avrupası'ndaki ülkelere de yayılmıştır. Ancak bu ülkeler, müessesenin sistemine geçişte, başlangıçta oldukça temkinli davranmaya özen göstermiş ve uygulamaya ilk önce sadece küçük suçluların koşullu salıverilmeleri sırasında gözetim altına alınmalarıyla başlanmış, daha sonra ise sistem yetişkin

suçlular hakkında da uygulanmaya konulmuştur. Yine de bu konuda sadece koşullu salıverilme ile sınırlı bir uygulama yoluna gidilmiştir. Bu aşamada sistemin faydalarının görülmesi ile birlikte sınırları da genişletilerek erteleme sistemine de dahil edilmiştir. Kara Avrupası'ndaki bu düşünce ve uygulamalar Amerika ve İngiltere'deki gibi hızlı bir gelişme gösterememiş ve bu nedenle de ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve tedrici bir biçimde gittikçe genişleyip, değişikliğe uğrayan bir yaklaşımla bu günkü durumuna

erişebilmiştir (Erbaş, 1996: 245).

Denetimli serbestliğin sisteminin ülkemizde tarihsel gelişimi incelendiğinde, bugünkü anlamda olmasa bile çeşitli uygulama amaçları açısından değerlendirildiğinde Tanzimat dönemi ceza kanunnamelerine kadar dayandığı görülmektedir. Bugünkü denetimli serbestlik uygulamalarına benzeyen üç ayrı yaptırım bulunduğu görülmektedir. Bunlar nefy cezası, zaptiye nezareti altında bulundurulmak cezası ve kalebentlik cezasıdır. Modern denetimli serbestlik uygulamalarında görülen, hapsetmek yerine özgür bırakma, belirli bir yere gitme veya gitmeme, devlet tarafından kontrol altında tutulma gibi özellikler bulunmakla birlikte, denetimli serbestliğin esas olan, bir denetim görevlisi tarafından denetlenme ve bu kapsamda belirli yükümlülükleri yerine getirme gibi özellikleri bulunmamaktadır (Yavuz, 2012: 321).

01.03.1926 tarihinde yürürlüğe giren Türk Ceza Kanununda denetimli serbestlik sistemine konu olabilecek, sürgün ve emniyet-i umumiye nezareti altında bulundurma cezalarına yer verildiği görülmekle birlikte; 13.07.1965 tarihli ve 647 Sayılı Cezaların İnfazı Hakkında Kanuna bakıldığında Kanunun 4. Maddesinde günümüzdeki denetimli serbestlik ve yardım sisteminin gerçek temelleriyle karşılaştırılır (Nursal ve Ataç: 2006).

Bu düzenlemeye göre ağır hapis hariç, kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar ile uzun süreli olsa bile taksirli suçlar nedeniyle verilecek hürriyeti bağlayıcı cezalar suçlunun kişiliğine, sair hallerine ve suçun işlenmesindeki özelliklerine göre mahkemece çeşitli tedbirler verilmekteydi.

1 Haziran 2005 tarihinde ülkemiz yeni bir; ceza, infaz ve çocuk adalet sistemine geçmiştir. Bu sistemi 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ile 5395 sayılı Çocuk

Koruma Kanunu oluşturmaktadır. Bu üç sisteme baktığımızda ortak özelliklerinin “Denetimli Serbestlik Sistemine” dayanması olduğu görülmektedir (Kamer, 2007: XI) .

Denetimli Serbestlik sisteminin günümüzdeki anlamıyla kuruluş teşkilatlanması ise 03.07.2005 tarihli ve 5402 sayılı “Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu” Resmî Gazete’nin 20 Temmuz 2005 tarihli ve 25881 sayısında yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun gereğince Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif evleri Genel Müdürlüğü bünyesinde, Denetimli Serbestlik ve Yardım Hizmetlerinden Sorumlu Daire Başkanlığı kurularak çalışmalarına başlamıştır.

Denetimli serbestlik hizmetleri, Adalet Bakanlığı merkez teşkilatında daire başkanlığı, taşra teşkilatında denetimli serbestlik müdürlüklerince yürütülmektedir. Yeni yönetmelik çerçevesinde denetimli serbestlik sisteminin teşkilatlanması merkez ve taşra teşkilatlanması olarak ikiye ayrılmıştır. Daire teşkilatlanması Yönetmelikte Madde 8’ de belirttiği üzere:

Daire Başkanlığında; bir Daire Başkanı, yeterli sayıda tetkik hâkimi, şube müdürü, denetimli serbestlik uzmanı, denetimli serbestlik memuru görev yapar.

Daire Başkanlığı altı şube müdürlüğünden oluşur. Şube müdürlükleri:

- a) Değerlendirme ve planlamadan sorumlu şube müdürlüğü,
- b) İnfaz ve iyileştirmeden sorumlu şube müdürlüğü,
- c) Çocuk hizmetlerinden sorumlu şube müdürlüğü,
- ç) Elektronik izlemeden sorumlu şube müdürlüğü,
- d) Koruma kurulları ve mağdur destek hizmetlerinden sorumlu şube müdürlüğü, şeklinde adlandırılır (R. G. 05.03.2013, 28578).

Taşra teşkilatlanması ise Madde 10’da belirttiği üzere:

Müdürlüklerde; bir müdür, yeterli sayıda müdür yardımcısı, bürolarda birer şef, yeterli sayıda denetimli serbestlik uzmanı ve memuru, benzeri alanlarda eğitim almış ve denetimli serbestlik hizmetlerinde geçici olarak görevlendirilen uzman personel ile diğer hizmetleri yürütecek görevliler bulunur.

Müdürlüklerin yetki alanı, adalet komisyonunun; müdürlük bulunmayan ilçelerde kurulan büroların yetki alanı, buldukları ilçenin yargı çevresi ile sınırlıdır.

Müdürlüklerde;

- a) Gelen evrak bürosu,
- b) Kayıt kabul bürosu,
- c) Değerlendirme ve planlama bürosu,
- ç) İnfaz bürosu,
- d) Eğitim ve iyileştirme bürosu,
- e) Denetim bürosu,
- f) Mağdur destek hizmetleri bürosu,
- g) Koruma kurulları bürosu,
- ğ) İdari ve mali işler bürosu, bulunur (R.G. 05.03.2013, 28578)

CEZA ADALET SİSTEMİNDE DENETİMLİ SERBESTLİK

Suç, dinamik ve sosyal bir olgu olması nedeni ile zamana, mekâna ve topluma göre farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Bu anlamda suçun genel geçer bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Suçluluk denilince akla ilk önce “ yasaklanan” veya “ cezalandırılan” davranışlar gelir. Ceza hukuku anlamında

suç kavramına göre ise, kanun tarafından ceza yaptırımı ile tehdit edilen bütün hareketler anlaşılır. Daha doğru ifade ile, ceza hukuku sonuçları olan hareketlere suç der (Demirbaş, 2001: 39).

Başka bir tanıma göre suç, formel yasaların ihlal edilmesidir. Suça bağlı olarak meşru cezalandırma uygulanmaktadır. Bu yaptırımlar kamusal otorite aracılığıyla gerçekleştirilir. Suçla mücadele etmek amacıyla oluşan formel sistem bir kamu kuruluşu olma özelliğini taşımaktadır (Bahar, 2009: 120).

Suç ve ceza insanlık tarihinde daima var olmuştur. Bununla birlikte, topluma ve kişilere zarar veren kötülöklere gösterilen tepki olarak ceza; zamana, yere, toplumun gelişmişlik düzeyine göre tarihi seyir içinde sürekli değişmiştir. Nihayetinde ceza hukukunun, toplumsal değişimlerden, ekonomik ve siyasal gereklerden etkilendiğini görmekteyiz. Timur Demirbaş (2001:39)'ın da belirttiği gibi; suç kavramı, tek tek suçlu hareket ve ihmali davranışları belirtir; suçluluk ise belirli bir zamanda ve belirli bir yerdeki tüm suçların bir bütünü anlaşılır. Suçun boyutları, nispi olarak önemsiz mağaza hırsızlıkları ve trafik suçlarından, toplum tarafından ağır suçlar olarak kabul edilip kamunun hassas tepki gösterdiği yağma, ırza geçme ve adam öldürmeye kadar uzanır. Suçluluk kavramının, siyasi, organize, ekonomik ve meslek suçluluğu gibi çok farklı fenomenlerle örtülmesi gerektiğinden, suçluluk kavramını tanımlamanın bilenebilir büyük güçlükleri olacağı açıktır. Ceza kanununa uygun tanımına göre suç, ceza kanunu vasıtasıyla yasaklanan davranıştır.

Toplumsal düzen kuralları içerisinde "hukuk kuralları" diğer toplumsal düzen kurallarına göre maddi yaptırımı olandır. Bu noktadan hareketle ceza hukuku toplumsal düzenin devamını, sahip olduğu yaptırım tehditleri aracılığı ile sağlanmaktadır. Ancak cezanın kişiyi yoksunluklara tabi tutmanın yanında, suçluyu ıslah etme, topluma yeniden kazandırma ve korkutuculuk özelliğinden dolayı suç işlemeyi önleme işlevine ve yapıcı yönlerine vurgu yapmaktadır (Karakaş Doğan, 2010: 31).

Modern toplumda cezalandırmanın amacı kefarete teorisi ile açıklanamaz. Devletin ve toplumun öç almak için suç işleyen cezalandırması failin işlediği suç kadar kötüdür. Kefarete anlayışının, ceza hukukunun bilimsel yöntemlere ulaşması önünde bir engel olduğu savunulmaktadır. İntikam duygusundan kaynaklanan, sürekli değişerek günümüze kadar gelen kefarete, insani bir duygu olmakla beraber ceza hukuku problemini çözmeye yaramamış, kefarete eski çağların izi silinememiştir. Cezanın amacı suçlunun iyileştirilmesini sağlamaktadır ve bu görev devletçe yerine getirilmelidir (Karakaş Doğan, 2010: 55).

Adaletin amacı; suç işleyen kişiye en uygun cezanın verilmesi veya en uygun tedbirinin uygulanmasıdır (Kadri, 2007: 1). O halde, Beccaria (2004: 69-70)'nın belirttiği gibi cezaların amacı, suçlunun kendi yurttaşlarına karşı zarar vermelerini engellemekten ve başkalarının benzer eylemlerde bulunmalarını önlemekten başka bir şey değildir. Bu nedenlerle söz konusu cezaların oranları ve oranların uygulanma yöntemleri öyle seçilmelidir ki, bunlar insanların ruhları, zihinleri üzerinde pek çok kalıcı, ama suçlunun bedeni üzerinde en az üzücü iz bırakacak biçimde olsunlar.

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere cezanın amacı suç işleyen kişinin suçlu davranışa tekrar yönelmesine engel olmaya çalışmaktır. Modern ceza anlayışına göre suça karşı verilecek cezanın amacı sadece hapsedme, tecrit etme, bedel ödetme değil suç teşkil eden davranışın içine girmiş olan kişinin, yaptığı eylemin sorumluluğunu üstlenmesi ve verdiği zararları gidermesi için imkân sağlayıcı, kişinin topluma yeniden kazandırılması, yeteneklerinin geliştirilmesi, sosyal çevresine, ailesine, kendisine verimli olabilmesi için imkanlar sunularak yeniden suç işlememesidir.

Ülkemizde ise 2005 yılından önce ceza infaz kurumundan salıverilen hükümlülerin bugünkü anlamda denetim altına alınmaması, nerede yaşadıkları, ne iş yaptıkları, tekrar suç işleme riskinin bulunup bulunmadığının bilinmemesi; hakimlere, karar verme sürecinde, sanığı tanıması amacıyla Sosyal Araştırma Raporu sunulmaması; tutuklama tedbiri yerine verilebilecek başka bir tedbirin bulunmaması; uyuşturucu madde kullanan veya bulunduran sanıklar bugünkü anlamda uzmanların rehberliğinde rehabilitasyona tabi tutulması; suç mağdurlarına, ekonomik ve psiko-sosyal yardım yapacak kurumun bulunmaması; suça sürüklenen çocuklar, bugünkü anlamda denetim altına alınmaması (Kamer, 2007), eski hükümlülerin sosyal bağlar kurması ve sosyal uyum sürecinde herhangi bir katkı sağlayacak kurumun bulunmaması gibi uygulamaların eksikliği nedeni ile denetimli

serbestlik müessesinin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenlerle modern ceza infaz anlayışı doğrultusunda denetimli serbestlik sistemi ülkemizde yürürlüğe girmiştir.

03.07.2005 tarihli ve 5402 sayılı “Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri ile Koruma Kurulları Kanunu ve 05.03.2013 tarihli Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliğinde Denetimli Serbestliğin tanımı: “Şüpheli, sanık veya hükümlünün toplum içinde denetim ve takibinin yapıldığı, iyileştirilmesi ve topluma kazandırılması için ihtiyaç duyulan her türlü hizmet, program ve kaynakların sağlandığı alternatif bir ceza ve infaz sisteminidir.” (R.G. 05.03.2013, 28578).

Denetimli serbestlik suçun sebebi sürecini, suçlunun kişiliğini, suçun önlenmesini ve suçluların iyileştirme halini inceleyerek kişinin sosyal uyum sürecine, toplumsal adaptasyonunu sağlayıcı çalışmalar yapar.

Denetimli serbestlik bir ceza infaz sürecidir. Suç şüphesinin öğrenilmesinden infaz tamamlanincaya kadar devam eden hizmetler bütünüdür. Bu hizmetler kapsamında; soruşturma ve kovuşturma aşamalarında şüpheli ve sanık hakkında sosyal araştırma raporu (SAR) mahkemeye sunmak; ilgili kanunlar gereğince şüpheli ve sanıklar hakkında adli kontrol kararlarının yerine getirilmesini sağlamak; istek halinde şüpheli veya sanığa psiko-sosyal danışmanlık yapmak; suçtan zarar gören kişilerin karşılaştıkları; psiko-sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde yardımcı olmak; kovuşturma evresinden sonra mahkemeler tarafından verilen denetimli serbestlik kararlarını yerine getirmek; hükümlüye rehberlik etmek; çocuk hükümlülerin eğitimlerine devam etmelerine, çevre ve aileleri ile olabilecek psiko-sosyal sorunların çözümüne yardımcı olmak gibi çok sayıda hizmet yerine getirilmektedir (Kemer, 2007:XIV). Aynı zamanda ceza infaz kurumundan koşullu salıverilme süresinden bir yıl önce çıkan hükümlüler ile ilgili mahkeme kararıyla denetimli serbestlik tedbirine karar verilen yükümlülere yönelik risk değerlendirme sonucuna göre yükümlülükler belirlenerek bir plan doğrultusunda kişiye özgü iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır.

Görüldüğü üzere çağdaş infaz sisteminde alternatif bir infaz şekli olan denetimli serbestlik, suç teşkil eden fiil içerisinde bulunan kişilere hapis tecridi yerine belirlenen koşul ve süreler içerisinde, modern cezalandırma anlayışı çerçevesinde, topluma karşı taşıdıkları risk faktörünü göz önüne alınarak sosyal çevrelerinden ve toplum içerisindeki rollerini ve görevlerini yapma şansı verilerek, kişinin toplumsal yaşam içerisinde yaşamasına olanak veren bir sistemdir. Denetimli serbestlik suç teşkil eden fiil içerisinde bulunan kişilere toplumla bütünleşmesine katkıda bulunacak faaliyetleri kapsamaktadır.

Ceza infaz anlayışında ceza infaz kurumları, suç işlemiş kişileri toplumsal yaşamdan soyutlanma olarak kabul edilmektedir. Ancak denetimli serbestlik sisteminin ülkemizde uygulanmaya başlanmasıyla suç teşkil eden davranışların içerisinde bulunan kişilerin cezası toplum içinde çekilmesi, belirlenen yükümlülük ile toplumsal yaşamdan kopmaması sağlanarak sosyal yapıya faydalı birey olması konusunda yardımcı olur. Aynı zamanda denetimli serbestlik suçtan zarar gören vatandaşlara yönelik, karşılaşılabileceği her türlü psiko-sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde danışmanlık yaparak katkıda bulunur.

Denetimli serbestlik, doğrudan doğruya hapis cezası dışında alternatif yaptırıma mahkum edilen kişilere, koşullu salıverilen, cezası tamamen veya kısmen ertelenen ya da şartlı cezaya mahkum edilen kişilerin, düzenli olarak belirli bir merkezdeki kişilerin denetimi, gözetimi veya tedavisine tabi olarak belirlenen yaptırımlara tabi tutulmasıdır. Bu sistem ile denetime tabi tutulan kişiye, belirlenecek deneme süresinde, sosyal çevrelerinden koparılmadan toplumda kalma şansı verilerek, toplum düzenini sağlayan kurallara uyma isteklerini ispat fırsatı sunulmaktadır (Kale, 2009: 5).

DENETİMLİ SERBESTLİK SİSTEMİNDE İYİLEŞTİRME SÜREÇLERİ VE SOSYOLOJİK ANALİZİ

Hapis cezasının istisnalar dışında gereksiz olduğunu savunan yazarlar, ceza infaz kurumlarının özel önleme amacını gerçekleştirmediğini ve suçluluğu azaltmadığını belirtmektedir. Nitekim Foucault, ceza infaz kurumlarının suçlu ürettiğini ve ceza evlerinde kalanların yeniden mahkemelere yönlendirildiğini savunmuştur. 1950’li yıllardan beri yapılan araştırmalar, hapis cezasının infazında yaşanan gelişmelere ve hükümlünün yeniden sosyalleşmesi için gösterilen çabaya rağmen hapis

cezasının hükümlüye acı ve ıstırap verdiğini, kişiyi toplumdan uzaklaştırdığını ve ailesini yoksulluğa mahkum ettiğini göstermektedir (Bilgiç, 2012: 102).

Ceza infaz kurumları, özellikle ilk defa suç işlemiş ve kısa süreli hapis cezasına karar verilmiş hükümlülerin cezaevinde kalma süresinin kısa ve cezaevinde ıslah programlarının uygulanmasına elverişli olmadığı, hükümlünün sosyal ilişkilerinden, ailesinden, iş çevresinden kopartılarak maddi ve manevi yönden zayıfladığı savunulmaktadır. Cezaevine giren hükümlü damgalanmakta, cezaevinde farklı ve çeşitli suç teşkil eden fiil içerisinde bulunan kişilerle ilişkilerini geliştirmekte ve ceza infaz kurumu öncesinde sosyal ilişkiler içerisinde olmayan bu hükümlüleri normalleştirmekte ve aynı zamanda ceza infaz kurumu geçmişi olması nedeni ile toplumun güvenini yitirmekte, infaz sonrası yeniden topluma kabulünde ve iş bulmasında güçlüklerle karşılaşmaktadır (Bilgiç, 2012). Bu düşünce temelinde denetimli serbestlik sisteminin önemi noktasında Yücel (1986:240)'nin de belirttiği gibi denetimli serbestlik; suçluların toplumda gözetimini, sosyal yardım yöntemlerinin uygulanmasını, suçlunun sorunlarının olumlu bir biçimde çözümlenmesini, şahsın çevresine uyumunu sağlamayı ve suçluyu, sosyal ve hukuksal sorumluluklarını yerine getirmeye yöneltmeyi kapsamaktadır (Yücel,1986: 240).

Hüküm giyen kişilerin etiketlenmesinin önemli sonuçları olmaktadır. Etiketlenen kişi endişeli ve güvensizlik içerisinde olmakta ve etiketin içerdiği anlamda bir kişi olmaya yönelmektedir. Hükümlüde bu psikolojik hal, diğerlerinin düşünce ve tutumları ile pekiştirilmektedir. Kişi bir kere suçlu olarak etiketlenince, çevresi tarafından kişi o gözle görülmekte ve kişinin davranışları da sonuç olarak etkilenmektedir. Çeşitli gruplarda bu tür etiketleme sürecine katılmaktadır. Polis, jandarma, hakim, tanıklar ve halk (Yücel, 1986: 24).

Denetimli serbestlik sisteminin içerisinde yer alan rehabilitasyon süreci kişilerin etiketlenme süreçlerinin önüne geçilmesinin en önemli aracıdır. Öte yandan, denetim kararına tabi olan kişi, sadece nefes alıp veren ve düşünen bir kişi değildir, aynı zamanda yaşadığı topluma anlam kazandıracak uyum sağlayıcı araçları icat etmesini sağlayan bütün bir işlem, yöntem ve etkinlikler topluluğunun bilgisine sahip kişiler olarak ele alınır (Coulon, 2010).

Ceza infaz kurumuna girmeyen ve denetimli serbestlik sistemine dahil edilen suçlu, sosyal çevresinden, toplumsal hayattan kopmamaktadır. Sosyal çevresi ve toplum tarafından sabıkalı olarak damgalanmayan ya da etiketlenmeyen suçlunun, toplumda pozitif ilişkiler içinde yer almasını ve denetimli serbestlik sistemi ile birlikte toplum içerisinde daha kolay kontrol edilmesi sağlanır. Ayrıca ceza infaz kurumuna girmeyen ve denetimli serbestlik sisteminden faydalanan hükümlülerin sosyal bağlarının devamı sağlanarak aile parçalanmalarının da önüne geçilmektedir. Bu aşamada suçlunun, normal hayat akışını mümkün olduğu kadar bozmayan, ıslah edilmesinin söz konusu olduğu denetimli serbestlik sisteminde hükümlü normal çalışma hayatına devam edebilmesi sağlanır (Nursal ve Ataç, 2006). Denetimli serbestlik sistemindeki yükümlülüklerden biri olan “Eğitime devam etme yükümlülüğü” ; gerek ceza infaz kurumundan şartlı salıverilen gerek ise mahkemelerce özellikle 18 yaşın altındaki suça sürüklenen çocuklar hakkında verilen eğitime devam etme yükümlülüğü örgün ve yaygın eğitim ile diğer kurs ve mesleki eğitim programları hükümlünün ihtiyacı doğrultusunda işbirliği içerisinde belirlenerek denetimli serbestlik tedbiri alan kişilerin hem eğitimine hem de mesleki yeterliliğinin geliştirilmesine yönelik bu çalışmalar gerçekleştirilir. Böylece kendi ihtiyaçlarını karşılamanın yanında, ailesinin geçimini sağlayabilmekte ve aynı zamanda toplumda, hem üretici hem de tüketici olarak yer alabilmektedir.

Denetimli serbestlik sisteminin bir infaz boyutu olduğu kadar aynı zamanda ve esas olarak birer rehabilitasyon niteliği de taşımaktadır. Bu yönü ile ilgili mahkemelerce haklarında denetimli serbestlik kararı verilen hükümlüler ile ceza infaz kurumunda bulunan ve ceza süresi bir yıldan aşağı düşen cinsel taciz, basit yaralama, hırsızlık, çeşitli şiddet suçları, uyuşturucu suçları ve benzeri gibi hukukun sınırlarını çizdiği suç teşkil eden fiil içerisinde bulunan hükümlülere, ilgili infaz hâkimliklerince haklarında denetimli serbestlik kararları verilen hükümlülere iyileştirme çalışmaları sürdürülmektedir.

“ Her durumda, özellikle en güç koşullarda, hiç kimse tohum atılır atılmaz ürünün hemen devşirilmesini beklememelidir. Tam tersine, onların gün be gün olgunlaşmaları için, bir bekleme dönemi zorunludur.” Bacon’un bu sözünden yola çıkarak, geçmişi eski olmayan, yedi yıllık bir süreci kapsayan ve olgunlaşma sürecine giren denetimli serbestlik sisteminin kuruluşundan itibaren

baktığımızda; uygulayıcı konumunda iken, yani salt ilgili mahkeme kararlarına bağlı olarak hareket ederken yeni yönetmelik ile, özellikle koşullu salıverilmesine bir yıl kalan hükümlülere yönelik hangi programları uygulayacağına Denetimli Serbestlik Uzmanı tarafından verilmesi önemlidir. Çünkü karar verici yargıcın aksine, denetimli serbestlik kurumunda çalışanlar, hükümlü ile birebir iletişim içerisinde. Hükümlü ile kurulan birebir ilişki ve iletişim de “onların durumları nasıl gördükleri, betimledikleri ve bir durum tanımını ortak nasıl geliştirdiklerini anlamaya çalışma (Coulon, 2010: 20)” fırsatı içerisinde kişiye özel eğitim ve iyileştirme çalışmaları yapar.

Denetimli serbestlik sisteminde hükümlülerin topluma kazandırılmasına yönelik iyileştirme çalışmalarını meslek elemanları olarak Denetimli Serbestlik Uzmanları yerine getirmektedir. Bu uzmanlar; sosyolog, psikolog, sosyal çalışmacı ve öğretmenlerden oluşan meslek elemanlarıdır.

Denetimli serbestlik (Probation) ceza mahkemelerinde görülen bir hizmet olup; suçluluğun saptanan sanık hakkında psiko-sosyal bir anket yapılmasını ve bu müesseseden yararlandırıldığında hükümlünün toplumda gözetimi ile tabi olacağı hürriyet rejiminin koşullarını içermektedir (Yücel,1986: 240).

Denetimli serbestlik sistemine dahil olan ve infaz süresince yürütülen rehabilitasyon çalışmaları; farklı alanlarda birçok kurumun katılımıyla gerçekleşen uzun bir süreci de ifade etmektedir. Suç işleme nedenlerinin farklı olması, suç işleyen kişilerin psikolojik, yaş ve sosyolojik özelliklere sahip olması rehabilitasyon çalışmalarında da çeşitliliği gerektirmektedir (Bilgiç, 2012: 116).

Denetimli serbestlik sisteminde denetim kararı verilmiş yükümlünün ilgili müdürlüklere başvurusunun ardından 05.03.2013 Tarihli Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği Madde 15 belirttiği gibi: “Yükümlülerin risk ve ihtiyaçlarının belirlenmesi, risk ve ihtiyaçlarına uygun olarak toplum içinde denetim ve takibi ile iyileştirilmesine yönelik yapılacak çalışmaların planlanması, değerlendirme ve planlama bürosunca yapılır.” ibaresine istinaden her hükümlü için risk ve ihtiyaç belirlenmesinde ilk olarak Araştırma ve Değerlendirme Formu (ARDEF) düzenlenir. Bu noktadan hareketle rehabilitasyon ya da iyileştirme süreçlerinin temelini ise, Araştırma ve Değerlendirme Formu (ARDEF) oluşturur. Bu form, yaklaşık 200 sorudan oluşan “öz- itiraf” niteliği taşıyan, hükümlünün risk durumunu ortaya çıkarmayı amaçlayan ve suç tekrarının, zarar verme risklerinin en aza indirilerek topluma kazandırılması amacıyla kişinin ihtiyaç duyduğu hizmet ve rehabilitasyon çalışmalarının yönünü her hükümlü için ayrı ayrı belirler.

Araştırma ve Değerlendirme Formu (ARDEF), hükümlünün psiko-sosyal, sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik açılardan değerlendirilerek hükümlünün tekrar suç teşkil eden davranışlara etki olabilecek faktörlerin ortaya çıkarılmasında Denetimli Serbestlik Uzmanına yol haritası çıkarmaktadır. Araştırma ve Değerlendirme Formu (ARDEF) sonucuna göre hükümlülere eğitim ve iyileştirme faaliyetlerini kapsayacak bir denetim planı hazırlanarak; bireysel görüşmelerle destelenerek Denetimli Serbestlik Uzmanı tarafından uygun görülen hükümlülere yönelik grup çalışmaları da yapılmaktadır. Hükümlülerin ihtiyaç ve risk değerlendirmesi dikkate alınarak Denetimli Serbestlik Uzmanlarınca uygun görülen grup çalışmaları; öfke kontrolü, aile eğitimi, sağlık, hukuk, alkol, uyuşturucu ve uyarıcı maddenin kötüye kullanımına yönelik farkındalığı geliştirici çalışmalardır. Aynı zamanda Denetimli Serbestlik Uzmanlarınca belirlenen hükümlülere yönelik; boş zamanlarını değerlendirmeleri, mesleki yeterliliğin kazandırılmasına yönelik sivil toplum kuruluşlarının iş birliği dahilinde de eğitim ve iyileştirme çalışmaları yapılmaktadır.

Sosyal kontrol kavramı bir taraftan kişinin öz-kontrol kazandığı sosyalleşme sürecini kapsarken diğer taraftan da sosyal yaptırımların, uyma davranışına karşı gösterilen ödüller ile sapma davranışına karşı gösterilen cezalandırmaların uygulanmasıyla kişinin davranışları üzerinde dışarıdan sağlanan kontrolü içermektedir.

Sosyal kontrol kuramının varsayımlarına bakıldığında, kuramın insan davranışının denetimi ve bu denetimle ilintili olan kurumsal süreç ve unsurlar üzerinde odaklandığı görülmektedir. Diğer bir anlatımla, sosyal kontrol kuramı suçluluğu açıklarken; bireylerin toplumdaki değer, norm ve kurumlara olan bağlılığını ve bu bağlılıkla oluşan sosyal denetim olgusunu temel almaktadır. Birey veya toplum üzerinde söz konusu sosyal denetimin başarısızlığı veya yetersizliği, bu kuram açısından suçluluğun önemli bir nedeni olarak görülmektedir. Bu nedenle, “sosyalleşme” ve “uyum”, kontrol

kuramının iki önemli kavramını oluşturmaktadır. Hirschi, bireyin topluma olan bağlılığını dört unsur üzerinden analiz etmektedir. 1. bağlılık (attachment), 2. taahhüt (commitment), 3. katılma (involvement), 4. inanç (belief). Buna göre; (1) yeterli düzeyde bağlılığın olmaması (özellikle ebeveyn ve okula), (2) yetersiz düzeydeki taahhüt, özellikle eğitimsel ve mesleki başarı, (3) izcilik ve sportif oluşumlar gibi geleneksel aktivitelere yetersiz katılma ve (4) özellikle ahlak ve hukuka olan inancın yetersizliği, suçlulukta etkili etmenlerdir (Kızmaz, 2005: 165).

“ Toplumun yararlarının, toplumun bütün üyeleri tarafından paylaşılması gerek (Beccaria, 2004: 21)” sözündeki felsefeden hareketle denetimli serbestlik sisteminde yürütülen programlardan biri olan Koruma Kurulu Çalışmalarında da ceza infaz kurumundan tahliye olan hükümlülere aileleri ve sosyal çevreleriyle oluşabilecek psiko-sosyal sorunların çözümüne yardımcı olmak, hükümlülerin meslek veya sanat edinmelerinde, kişinin uygun bir işe yerleştirilmesinde veya kişinin bilgi ve becerileri doğrultusunda kendi işini kurmasına yönelik iş edindirmede ve meslek kazandırma projeleriyle birlikte meslek kursları programlarıyla salıverilen hükümlülerin topluma uyum problemlerini aşmaları konusunda hükümlüye destek verilir. Hükümlünün topluma kazandırılması ve tekrar suç işlemesine engel olmak amacıyla gerçekleştirilecek sosyo-ekonomik ve psiko-sosyal çalışmalar diğer kurum ve kuruluşlar ile işbirliği içinde de sürdürülür. Aynı zamanda, denetimli serbestlik sisteminde hükümlülere yönelik infaz ve rehabilitasyon programlarına sosyal kontrol teorisi açısından da bakıldığında; bir infaz yöntemi olan ücretsiz kamuya yararlı bir işte çalışma programının amacı hükümlünün topluma kazandırılması sürecinde toplumun da veya diğer kurum ve kuruluşların da bu sürece dahil edildiği bir süreçtir.

Denetimli serbestlik sistemindeki rehabilitasyon süreçlerine dahil edilen suç teşkil eden fiil içerisine giren kişilere yönelik yapılan iyileştirme çalışmaları; kişilerin risk durumuna göre verilen belirlenen bölgelere başvurma, belirli bölgelere gidememe, bireysel görüşme, belirlenen programlara katılma, eğitime devam etme, ücretsiz kamuya yararlı bir işte çalışma, konutta infaz vb. yükümlülükler doğrultusunda; mağdura, ailesine ve topluma verdiği zararların farkındalığının kazandırılması; öz-kontrol duygusunun geliştirilmesi; kendisine, ailesine, sosyal çevresine, mağdura ve topluma yönelik sorumluluk bilincinin artırılması; kişinin toplumda etiketlenmeden, kamusal seremoninin içerisine dahil edilmeden, toplum içerisindeki rollerinin (anne-baba-evlat-vatandaş vb.) devamının sağlanmasına yardımcı olmada; sosyal bağlarının güçlendirilmesinde kamu düzeninin sağlanmasını temel alan infaz sistemini (eğitim ve iyileştirme) kapsamaktadır.

Yukarıda anlatılan tüm süreçler göz önünde bulundurularak, Sosyoloji Biliminin denetimli serbestlik sistemini bir çalışma alanı olarak ele alması gerekir, çünkü sosyoloji; toplumun tümünü inceler ve her şeyi toplumun tümü içinde, toplumun tümüyle ilişkileri ile inceler. Tanımı geliştirdiğimizde, diyebiliriz ki, sosyoloji, toplumu ve yapısını, toplumsal süreçleri, toplumsal evrimin yasalarını ve güçlerini, fikir ve dünya görüşlerinin çatışmasını, toplumda insan iradesini vb. inceler (Ergün, 1982:15). Denetimli serbestlik içerisine dahil olan ve toplum içerisindeki gündelik ilişkilerde, mekanlarda yer alan bu kişilerin; davranışlarını, edindikleri rollerini, sosyal bağlarını nasıl kurduklarını, toplumsal ilişkilerini, suç, ceza ve toplumsal düzene bakış açılarını, sapma süreçlerini, gündelik hayatlarında kullandıkları dilleri ve birlikte yaşamalarını, kültürel değerleri ve inançlarını, toplumsal ilişkilerini- ister çatışma ister uyum içinde- düzenlemelerini sağlayan metotları araştırma, birebir inceleme ve gözlemlene fırsatı bulur (Coulon, 2010).

Yaşadığımız bu toplumda, suç olgusunun sabit ve dinamik bir sosyal olgu olduğunu kabul dahilinde, toplumsal olgu da sabit bir nesne değildir, aksine bilgiler ve becerileri, prosedürler ve davranış kurallarını, özetle, sıradan/gündelik metodolojiyi kullanan insanların süregelen etkinlikleri sayesinde üretilir; sosyologun da gerçek görevi bunu analiz etmektir (Coulon, 2010:23).

Denetimli serbestlik kurumunda çalışma alanına sahip sosyologların ve diğer meslek elemanlarının; toplumsal olguların nesnel gerçekliğinin sosyolojinin temel ilkesi olduğunu vurgulayan Durkheimci yorumlarının aksine, toplumsal olguların nesnel gerçekliği gündelik hayattaki müşterek etkinliklerin süregelen bir icrası olarak alınır, bu icranın üyeler tarafından bilinen, kullanılan ve doğruluğu sorgulanmayan sıradan, ustaca yollarını sosyoloji yapan üyeler için, temel bir fenomen olduğu kabul edilir ve bu bir araştırma politikası olarak benimsenirse akademik alandaki çalışmaların yeterli olmadığı Denetimli Serbestlik sisteminin çalışmalarına bilimsel katkıların sağlanması gerekir

(Coulon,2010: 22-23). Bu noktadan baktığımızda toplumsal bir olgu olan suç ve suçla mücadele konusunda yapılan çalışmalarda denetimli serbestlik kurumunda çalışan meslek elemanları kadar suça dahil kişilerle doğrudan ilişki içerisinde olmaktadır. Aynı zamanda denetimli serbestlik kurumunda çalışan sosyologlar; suç işleyen bireylerin kendi davranışlarını nasıl algıladıklarına, suç ve cezaya yönelik tutumlarını ve adalet anlayışlarını öğrenmede, sosyal bağları nasıl kurduklarını ve geliştirdiklerini, aile ilişkilerini ve suçlu davranışlarda bulunmayı neden bir çözüm yolu olarak gördüklerini inceleme de rehabilitasyon süreçleri içerisinde birebir ve karşılıklı ilişki sağlama fırsatı bulur.

Bu nedenler göz önünde bulundurularak üniversitelerin sosyoloji bölümlerinde gerek lisans gerekse lisansüstü ve doktora bölümlerinde “denetimli serbestlik sistemi” ne dair programlara ağırlık verilmesi, bu alanda akademik çalışmalara önem verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Bahar, H. İ.(2009).*Sosyoloji*. Ankara: Usak Yayınları, 3. Baskı.
- Beccaria, C.(2004).*Suçlar ve Cezalar Hakkında*. Sami Selçuk (Çev.), Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 1. Baskı.
- Bilgiç, Ş.(2012).*Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme*. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Baskı
- Coulon, A.(2010).*Etnometodoloji*. Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 1. Baskı
- Demirbaş, T.(2001).*Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 1. Baskı.
- Erbas, C.(1996). “Tarihi Gelişim İçinde Gözetimle Erteleme ve Fransa’daki Uygulaması ile Konuya İlişkin Türk Ceza Kanunu Öntasarı Metinleri, 11. Yargıtay Dergisi, C.22 (18), s.25.
- Ergun, D.(1982).*Sosyoloji ve Tarih*. İstanbul: Der Yayınları, 2. Baskı.
- Kale, M.(2009).’’Türkiye’de Denetimli Serbestlik Sitemi Yüksek Lisans Tezi’’. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kamer, V. K.(2007).*Denetimli Serbestlik Kararlarının İnfazı*. Ankara: Adalet.
- Karakaş Doğan, F.(2010).*Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 1. Baskı.
- Kızmaz, Z.(2005). “Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık, Cilt: 29, No: 2, s.149-174.
- Nursal, N., Ataç,S.(2006).*Denetimli Serbestlik ve Yardım Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları
- Önder, A.(1963).*Ceza Hukukunda Tecil ve Benzeri Müesseseler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Yavuz, H. A.(2012). “Denetimli Serbestliğin Türk Ceza Adalet Sistemindeki Tarihsel Gelişim Süreci”, Sayı. 100, s. 317-342.
- Yücel, M. T. (1986).*Kriminoloji “ Suç ve Ceza”*. Ankara: Adalet Teşkilatını Güçlendirme Vakfı Yayını.

A11 OTURUMU:

AİLE

EVLİLİK DIŞI BİRLİKTE YAŞAMA ÇİFTLERİ EVLİLİĞE HAZIRLAR MI?

Nurşen ADAK¹

ÖZET

Hızla değişen dünyada bu değişimlerden aile kurumu da payını almakta ve aile kurumuyla ilgili yeni toplumsal yapılanmalar ortaya çıkmaktadır. Bu yapılanmalardan birisi de Avrupa ve Amerika'da giderek artan evlilik dışı birlikte yaşamadır. Evlilik dışı birlikte yaşamaya ilişkin toplumlar arası kültürel farklılıklar olmasına karşın birlikte yaşamının nedenleri ve sonuçları gibi bazı noktalarda da toplumsal kesişmeler gözlenmektedir. Eőlere verilen vaatlerin azlığı ve sağladığı görece özgürlüklere rağmen muğlak görünümüyle çözülmeye daha müsait olan birlikte yaşama Türkiye'nin büyük kentlerinde nadir gözlenen bir olgudur. Bu bildiride evlilik öncesi birlikte yaşamının çiftleri evliliğe hazırlayıp hazırlamadığı sorusuna yanıt aranmaktadır.

Çalışmada aile ve evlilik kurumu üzerinden toplumun yeniden üretilmesini sağlamada geleceğin eş adayları olarak Akdeniz Üniversitesi son sınıf öğrencileriyle yapılacak saha çalışmasından elde edilecek veriler kullanılmaktadır. "Derinlemesine görüşme tekniği" ile üniversiteye devam eden gençlerin evlilik dışı birlikte yaşamayı nasıl anlamlandırdıkları, evliliğe alternatif mi yoksa evliliğe hazırlık olarak mı gördükleri ve evlilik dışı birlikte yaşayanlara bakış açıları değerlendirilmektedir.

Üç bölümden oluşan bildirinin kavramsal çerçevesinin yer alacağı ilk kısımda birlikte yaşama kavramı tanımlanarak farklı ölkelerin birlikte yaşama tecrübeleri irdelenecektir. Daha sonra derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler tartışılarak, bildiri değerlendirme ve sonuç bölümüyle tamamlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, evlilik, birlikte yaşama

ABSTRACT

In a rapidly changing world, the institution of family also receives a share from that change and new social constructions appear. One of these constructions is the cohabitation increasing in Europe and America. Although there are cultural differences through societies with regards to cohabitation, some social coincidences about the reasons and results of cohabitation are observed. Cohabitation which seems to break up more easily with its obscure appearance is a rarely seen phenomenon in big cities of Turkey despite the lack of promises given to couples and the freedom it provides. In this paper, the question as to whether cohabitation prepares couples for marriage is searched for an answer.

The data gathered from the final year students of Akdeniz University as the future candidates for marriage who will help the society reconstruct itself through the institutions of family and marriage is used. With in-depth interview technique, the issues such as how young people at universities perceive cohabitation, whether they see it as an alternative to or a preparation for marriage and their views towards the people cohabiting are analyzed.

In the first part of a three part study, the worldwide experiences of cohabiting are explored thereby defining the conception of cohabiting. Afterwards, the data gathered from in-depth interviews are discussed and the study finishes with evaluation and the conclusion parts.

Keywords: Family, marriage, cohabitation

GİRİŞ

Hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı günümüz toplumlarında bu değişim ve dönüşümlerden aile kurumu da etkilenmekte ailenin büyüklüğu ve yapısı değiştiği gibi ailenin bileşimi ve aile içi

¹Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakóltesi, Sosyoloji Bölümü, nadak@akdeniz.edu.tr

ilişkiler de değişmektedir. Aileler daha az kişiden oluşmakta, geleneksel geniş aileden daha ziyade çekirdek aile görülmekte, tek ebeveynli aile ve tamamlanmamış ailelerde önemli artışlar ortaya çıkarak evlenmeden önce birlikte yaşama bazı toplumlarda neredeyse kural haline gelmektedir. Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme, bu değişimlerin farklı toplumlara yayılması ve görünür hale gelmesinde önemli katkılar sunmaktadır.

Birlikte yaşama evliliğe dönüşün ya da dönüşmesin 1960'lerden itibaren dünyanın belli bölgelerinde görünür olan ve yaygınlık kazanmaya başlayan bir sosyal olgudur. Her sosyal olguda olduğu gibi birlikte yaşamanın da ortaya çıkışı, gelişimi, yaygınlığı ve görünümü toplumdan topluma farklılık göstermektedir (Adak, 2012: 224).²

Türkiye'de yaygın olarak görülmeyen evlilik dışı birlikte yaşamaya ilişkin çok fazla akademik ilgi bulunmamaktadır. Birlikte yaşamaya ilişkin istatistikî bilgiler olmamakla beraber özellikle büyük kentlerde ve üniversite öğrencileri arasında bu olguya yavaş yavaş rastlanmaktadır. Bu nedenle bu çalışma konuya akademik ilgiyi çekmek, aile ve evlilik kurumunun geleceğine ilişkin öngörülerde bulunabilmek açısından önem taşımaktadır. Bu bildiride evlilik dışı birlikte (cohabitation) yaşama olgusu üniversite son sınıf öğrencilerin gözünden irdelenmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda aile ve evlilik kurumu ile ilgili önemli değişimlerden birisi evlilik dışı birlikte yaşama olgusudur. Birlikte yaşama aile ve evlilik kurumunda olduğu gibi çiftlerin çevresindeki aile ve arkadaş çevreleri tarafından ve resmi kurumlar tarafından kabul edilip onaylanmadıkları için **tamamlanmamış kurumdur**. Evlilik dışı birlikler ne kadar yaygın olurlarsa olsunlar resmi yasalar veya güçlü rızaya dayalı normlar tarafından yönetilmezler. Her toplumun içsel ve dışsal dinamiklerine bağlı olarak birlikte yaşamanın yayılımı, yaygınlığı ve algılanması da değişmekte, toplumlar aile, evlilik ve birlikte yaşamayı bu dinamikler çerçevesinde değerlendirmektedir (Nock, 1995: 74). Örneğin İsveç'te birlikte yaşama Amerika'dan daha fazla kalıcı olma eğilimindedir ve bu birliklerde çocuk büyütme daha yaygındır (Rindfuss ve VandenHeuve, 1990:704). Kuzey Avrupa ve Amerika'da da genellikle kabul görmekteyken bazı geleneksel toplumlarda hoş karşılanmayan ve aile evlilik kurumunu tehdit eden ahlak dışı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca aile üyeleri arasındaki ilişkilerin daha güçlü olduğu toplumlarda da ebeveynlere ilişkin güçlü değerler yüzünden evlilik dışı birlikte yaşamaya da karşı çıkmaktadır (Nazio, 2008: 73).

Birleşik Devletler'de evlilik dışı birlikte yaşama evliliğe bir alternatif olmaktan ziyade evliliğe geçişin bir aşaması olarak görülmektedir. Evlenme niyetinde olan çiftler evlenme kararıyla birlikte evleninceye kadar aynı evde yaşama kararı da alabilirler ve böylece birlikte yaşama evliliğe hazırlanma süreci olarak düşünülebilir. Ancak Lichter vd. (2006) geçmiş yıllardan farklı olarak birlikte yaşama birliklerinin evlilikle sonuçlanmak yerine çözüldüklerini belirtmektedirler. Hatta günümüzde birlikte yaşama ve ardından evliliğin gerçekleşmesi yerine ardı ardına birlikte yaşamının (serial cohabitation) özellikle deavantajlı gruplarda artmaya başladığına dikkat çekilmektedir (Lichter vd. 2010: 754). Araştırmacılar birlikte yaşamayı resmi evliliğe motive edebilecek, büyük bir kararlılık ve istikrar, evlenme isteği, ailesel baskılar ve normatif beklentiler gibi birçok faktörün varlığına işaret etmektedirler (Brown, 2004:4).

Matysiak (2009: 217) ise birlikte yaşamının Batı ve Kuzey ülkelerinde yayılımını daha detaylı bir şekilde dört aşamaya ayırmakta ve bu aşamaları şu şekilde özetlemektedir: *Birinci aşamada* birlikte yaşama nadirdir ve toplumun sıra dışı gruplarına özgüdür. Zaman içinde daha popüler hale gelir ve farklı sosyal tabakalardan kişiler birlikte yaşamayı benimser. Yine de birlikte yaşamının yayılımının *ikinci aşamasında* bireyler hala kısa süre birlikte yaşarlar ve akabinde evlenirler. Zaman içinde birlikte yaşama evliliğin yerine almaya başlar: daha uzun devam eder bu artık üçüncü aşamadır. *Son olarak* dördüncü aşamaya geçiş süreci tamamlandığında evlilik ve birlikte yaşama ayırt edilemez hale gelir. Şüphesiz birlikte yaşamının toplumda yaygın bir ilişki formu haline gelişine ilişkin bu aşamaların genellenebilir evrensel bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.

²Bildirinin kavramsal çerçevesinde geniş ölçüde Nurşen Adak'ın (2012) Değişen Toplumda Değişen Aile kitabı içinde yer alan "Evlilik mi? Birlikte Yaşama mı?", yazısından faydalanılmıştır.

Literatürde birlikte yaşama en yaygın olarak evliliğin habercisi, flörtün ileri aşaması, bekârlığa alternatif ve evliliğe alternatif olarak tanımlanmaktadır (Schimmele ve Wu , 2011: 24). Rindfuss ve VandenHeuve (1990: 705) evlilik dışı birlikte yaşamayı kur yapmanın çağdaş uzantısı olarak tanımlamaktadırlar. Ancak birlikte yaşamayı tanımlamak bu kadar basit değildir. Birlikte yaşamının karmaşık ve anlaşılması güç olan yapısı, toplumdan topluma değişen anlam ve görünümü onun sınırları ve çerçevesini çizmeyi güçleştirmektedir. Firestone (1979: 269) birlikte yaşamayı aşağıdaki şekilde tanımlamaktadır:

Birlikte yaşama önceleri yalnız bohem ya da aydın çevrelerinde görülen, şimdi- özellikle büyük kentte yaşayan gençler arasında- gittikçe yaygınlaşan “birlikte yaşama” geniş bir toplumsal uygulamaya dönüşmektedir. “Birlikte yaşama” hangi cinsten olursa olsun iki ya da daha çok eşin, süresi ilişkinin iç dinamiklerine göre değişen yasal olmayan cinsel/arkadaşlık anlaşmasının esnek toplumsal biçimidir. Bu eşlerin anlaşmaları kendi aralarında; toplum buna hiç karışmaz, çünkü anlaşmada üretimin de – bir eşin ekonomik bakımdan ötekine bağlılığının da- yeri yoktur. Bu esnek birlikte yaşama biçimi birçok insanın yaşamının büyük bir kesiminde seçeceği standart bir birim olarak yaygınlaştırılabilir.

Bu tanımda evlilik dışı birlikte yaşamının daha çok gençlerde ve kentsel bölgelerde görülen bir olgu ve toplumdan ziyade eşler arası bir anlaşma olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Bu çalışmada evlilik dışı birlikte yaşama, toplumsal ve yasal açıdan evliliğin gerçekleşmemiş olmasına karşın, ortak bir yaşam alanının, evin sorumluluğunun paylaşıldığı ve aralarında cinsel bir yakınlığın var olduğu bir birliktelik olarak ele alınmaktadır.

ARAŞTIRMA METODU VE VERİLER

Çalışmada aile ve evlilik kurumu üzerinden toplumun yeniden üretilmesini sağlamada geleceğin eş adayları olarak Akdeniz Üniversitesi son sınıf öğrencileriyle yapılan saha çalışmasından elde edilen veriler kullanılmıştır. “Derinlemesine görüşme tekniği” ile üniversiteye devam eden gençlerin evlilik dışı birlikte yaşamayı nasıl anlamlandırdıkları, evliliğe alternatif mi yoksa evliliğe hazırlık olarak mı gördükleri ve evlilik dışı birlikte yaşayanlara bakış açıları değerlendirilmiştir.

Mayıs 2013’te farklı fakültelerde okuyan ve farklı sosyo-ekonomik düzeye sahip yedi erkek yedi kadın toplam on dört son sınıf öğrenciyle derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Geniş bir coğrafyaya sahip olan Türkiye’de aile ve evlilik kurumuna ilişkin kültürel değer ve normlar da çeşitlilik göstermektedir. Bu kültürel zenginliği yakalayabilmek açısından değişik bölgelerden gelen öğrencilerle görüşme yapmaya dikkat edilmiştir. Toplanan veriler aşağıdaki temalar çerçevesinde değerlendirilmiştir:

- Gençlerin evlilik dışı birlikte yaşamayı nasıl anlamlandırdıkları
- Evlilik dışı birlikte yaşamayı evliliğe alternatif mi yoksa evliliğe hazırlık olarak mı gördükleri.
- Evlilik dışı birlikte yaşayanlara bakış açıları.

Evlilik Dışı Birlikte Yaşamının Tanımlanması

Öğrencilerin çoğunluğu, birlikte yaşamayı evlilik ile kıyaslayarak tanımlamaya çalışmış ve evlilikten en önemli farkının evliliğin resmi olarak onaylanmış olması olduğunu belirtmiştir. Bazıları imam nikahlıları da evlilik kurumu içinde kabul etmekle beraber birkaç görüşmeci aşağıda verilen örnekte olduğu imam nikahıyla yaşamayı da birlikte yaşama olarak ele almıştır. Evlilik dışı birlikte yaşama bir öğrenci tarafından vaat ve sorumluluklar açısından evlilik kurumu ile kıyaslanarak evliliği göze alamayanların tercihi olarak yorumlanmıştır.

*...Bence yani evlilik olarak resmi nikahsız evliliklerde bence evlilik dışı birlikte yaşamaktır. Yani ben onları da tam olarak kanuni olarak şey olmadıkları için evlilik dışı birlikte yaşama olarak görüyorum. Eşlerin böyle nişanlıyken veya sevgili olarak ta aynı evde yaşamalarını da birlikte yaşama olarak görüyorum. Yani o açıkçası resmi nikahsız da yok **imam nikahu** ile evliyiz falan filan çünkü o da zaten her*

halukarda adamın bi yükümlülüğü yok ki alır başını gider kadın içinde aynı şey geçerli o zaman birlikte yaşamamanın aynısı...

(Edebiyat Fakültesi-Kadın)

...İki insanın mesela her konuda beraber aynı evde kalmasıdır. Ya mesela aynı evde kalıyorlardır, kirayı beraber ödüyorlardır, alışverişi beraber yapıyorlardır ya da işte iş bölümü şeklinde. İş bölümü şeklinde de olabilir. Mesela alışverişi biri yapar temizliği biri yapar ya da mesela şeydir daha az ziyade ya da sadece uyumak için aynı eve gidiyo da olabilirler. Ya da şöyledir bi mecburiyetten dolayı da olmuş olabilir. Ama benim kendi kişisel kanaatim bunu duyduğum zaman ilk aklıma gelen hani iki sevgilinin beraber yaşadığı, **karı-koca gibi**...

(Hukuk Fakültesi- Kadın)

...Bu evlilik dışı şey nikah dışı birliktelik bizim dinimiz karşıdır. Çünkü biz böyle bir toplumda yetişmişiz artı biz fazla dışarıya açılmadığımız için artı demokrasinin fazla gelişmediği bir ülkede bunların olması hoş görülmez bir yönden baktığımız için...

(Eğitim Fakültesi- Erkek)

Bence işte arada ufak bi imzanın olmadan yaşanmasıdır. Evlilik kurumundan bahsediyorum sonuçta insanların birbirini sevmesi demek küçük bi imzadan geçiyor anlamına gelmiyor. Bunu her zaman her zaman böyle düşünmüşümdür ben hani bizi bi arada tutan şey o küçük bir imza değildir.

(Edebiyat Fakültesi – Erkek)

...Bana göre iki insanın herhangi bir şeye bağlı olmadan ne biliyim nikahtır resmi nikahtır ve yahut da işte dini nikahtır falan filan şeyi olmadan normal iki insanmış gibi birlikte yaşamalarıdır bana göre...

(Ziraat Fakültesi – Erkek)

Eğitim ve Hukuk fakültelerinde okuyan iki erkek öğrenci ise evlilik dışı birlikte yaşamayı daha çok cinsel açıdan değerlendirmiş ve birlikte yaşama cinsel serbestlik ve metres tutma olarak görmüştür. Geleneksel bakış çerçevesinde kadın görüşmecilerin hiçbirisi evlilik dışı birlikte yaşamayı bu perspektifte ele almamıştır.

...Evlilik işi şöyle yani biraz evliliğe de karşıyım ciddi ilişkilere de karşıyım yani şey rahat insan bir kişiyi arzuluysa onunla yatmalı bence bu şekilde inanyorum bu şekilde yaşıyorum. Düzen biraz ne bileyim aslında birazda kaos yaratabilecek bi şey hani sürekli aynı şeyi yapmak sıkır...

(Eğitim Fakültesi- Erkek)

Farklı bakışlar var mesela kimisi sevgili amacıyla kimisi metres amacıyla yani, bunun yaklaşım tarzı... Bu farklılaşır insan arasında. Evlilik dışı birlikte yaşam daha çok bu bir **metres yaşamı** dediğimiz yani halk diliyle gayri meşru bir ilişki yaşamak gibi aklıma geliyor evlilik dışı ilişki. Bu cinsel amaçla hani direkt aklıma geliyor.

(Hukuk Fakültesi- Erkek)

Mühendislik fakültesinde okuyan bir kadın öğrenci ise evlilik dışı birlikte yaşamayı evlilikle kıyaslamamanın yanı sıra flört ve sevgili olmakla da kıyaslayarak ondan farklılığına dikkat çekmektedir.

Bir nevi evlilik gibi hayatlarını sürdürüyorlar ama sadece bunu bir resmiyete dökmüyorlar. Hani bu bi flört gibi değil aslında bi sevgililik gibi değil onlarda bi hayatı paylaşıyor beraber ama daha çok bi resmiyete dökmüyorlar. Bu da herkesin kendi tercihi diye düşünüyorum yani.

(Mühendislik Fakültesi – Kadın)

Birlikte yaşamamanın tanımlanması evlilik, flört ve sevgili olmak gibi diğer çiftler arası ilişkilere benzerlik ve farklılıkları çerçevesinde gerçekleşmiş, toplumsal ve resmi bir tanınma dışında diğer özellikleriyle evliliğe daha benzer görülmüştür.

Evlilik Dışı Birlikte Yaşama ve Evliliğe Hazırlık

Boşanmaların arttığı pek çok günümüz toplumunda acaba evlilik öncesi birlikte yaşama bir evlilik denemesi olarak evliliği güçlendirerek çiftleri evliliğe hazırlar mı sorusunu akla getirmektedir. Görüşmecilerin konuya ilişkin görüşleri üç kategori oluşturmuştur. Bir kısmı evlilik öncesi birlikte

yaşamının çiftleri evliliğe hazırlayarak evliliği güçlendirdiğini belirtirken bir kısmı ise buna karşı çıkarak çiftleri evliliğe hazırlamayacağını iddia etmiştir. Son grup görüşmeci ise evlilik öncesi birlikte yaşamının çiftleri evliliğe hazırlayıp hazırlamamasının çiftlerin kişisel özelliklerine bağlı olduğunu ifade etmişlerdir. Birlikte yaşamının evliliğe hazırladığını düşünen görüşmecilerin düşünceleri incelendiğinde aslında çocuk sahibi olmak dışında evlilik ile birlikte yaşamak arasında önemli bir farkın olmadığı belirtilerek bu sürecin çiftlerin birbirini fiziksel, ruhsal ve cinsel açıdan daha yakından tanımalarına fırsat sağladığına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu sürecin çiftleri evlendiklerinde üstlenecekleri eşlikle ilgili rol ve sorumluluklara da hazırladığı bu nedenle de boşanmaların azalmasına katkı sağlayacağı ifade edilmektedir.

...Evliliğe bi ön aşama oluyor sadece Bunun sonucunda da daha iyi kararlar almamızı sağlıyor birbirimizi daha iyi tanıyarak Yani evliliğe de gitmeyebilir evliliğe de gidebilir...

(Ziraat Fakültesi – Erkek)

...İnsanlar hem fiziksel olarak birbirlerini tanıyorlar hem yaşam olarak birbirlerini tanıyorlar. Belki ben bu insanla yapamıycam diyo ya ben bunla ne bileyim o süreç bence insan için gerekli kesinlikle gerekli dışarı da gördüğün herkesle bir arada olan insanla evde ömrünü geçireceğin insanla kesinlikle bir olamaz...Evliliğe bir şekilde hazırlıyor hem bedenen hem sosyal hayat olarak hazırlıyor mesela erkeklerin hiç bilmediği şeyler oluyor ne bileyim pazara gitmek gibi ya da eş için bi kadın için bi şey almak gibi bunları öğreniyorlar erkek kadın içinde aynı şey geçerli bi kadın için zaten direk evlenmek çok şey bi şey yani özellikle hiç bi şey tanımayan hiç bi şey bilmeyen bi kadın için korkunç bi şey bence...

(Edebiyat Fakültesi – Kadın)

...Hazırlar kesinlikle. Hazırlar aslında bence o sosyal baskı olmasa hani evlilikle birlikte yaşama arasında hiçbir fark yok ama evlendikten sonra işte ya zaten birlikte yaşayanlar aynı şeyi yapıyorlar çocuk sahibi üniversitede çocuk sahibi olma konusuna şey değiller ama birlikte yemek yapma beraber alışveriş etme bulaştığıymış ya üniversite öğrencileri de zaten ellerinde ki parayı birlikte paylaşıyorlar. O ev için ne yapılacaksa kirasılmış harcamasıymış her şey birlikte aynı şekilde ilerliyo bi tek birlikte yaşamakta bence ayrı olan şey hani resmi nikahlı olmayanlardan ayrı çocuk konusuna sıcak bakmamaları. Evliliğin evlilikle işte birlikte yaşama arasında fark...

(Edebiyat Fakültesi-Kadın)

...Evet hazırlar inanıyorum ona birlikte yaşamak kısmen insan aslında evli gibisinizdir de yani ufak tefek pürüzleri bu da genelde etraftaki sesleri kısmak içindir yani evli... Çünkü bi insanı kısa sürede tanıyıp ta evlendiğin zaman bambaşka huyları oluyor yani size çok basit yalanlarda söyleyebilir 5-6 ay ama 3-4 yıllık 5 yıllık bi ilişkiniz varsa artık siz onu tanıyorsunuzdur. Siz artık bir bütünsünüzdür hemen birbirinizin parçalarını o zamana kadar tamamlamışsınız ve tamamlamaya da devam ediyorsunuz. Ama kısa bir sürede yapılan evliliklerde kesinlikle bu olmuyo adam ya da kadın bambaşka kişilikmiş yani...

(Edebiyat Fakültesi – Erkek)

...Bence belki de boşanma oranlarının düşeceğini düşünüyorum ben yani çünkü bi deneme sürecidir birlikte yaşamak. Evliliğin giderleri olur ya da gitmemesi gerekir çiftler bu şekilde karar verebilirler bi süre birlikte yaşadıkdan sonra 'evet biz oluruz, devam edebiliriz ' ya da 'olmayız ' diye. Bence denemek gerekebilir...

(Edebiyat Fakültesi-Kadın)

Evlilik öncesi birlikte yaşamının çiftleri evliliğe hazırlamadığını ileri sürenler ise bu sürecin evliliğe hazırlamadığını çünkü eğer evliliğe hazırlıyor olsaydı evliliklerin azalma değil artma eğiliminde olması gerektiğini belirterek birlikte yaşamının evlilikten çok farklı olmadığını o nedenle çiftleri evliliğe yönlendirmediğini ifade etmişlerdir. Bu görüşü paylaşan bir erkek görüşmeci eğer evlenecek olursa da daha önce birlikte yaşamadığı birisiyle evlenmeyi tercih edeceğini belirtmiştir.

...Hazırlamaz yani bana göre ters şu anda. Yani hazırladığını düşünmüyorum. Belki cinsel konularda hani bi erkeğin, kızın daha rahat hissedeceği bi şey . Bilmiyorum ama yani değil... Bence bu tarz böyle birlikte yaşamak, kız-erkek bir arada yaşamak o kadar mevcut ki ama evlilikler mesela azalyo. Ne bilim sağlam değil artık mesela günümüzde ayrılma meselesi daha fazla. Ama eskiden olsa böyle miydi, değildi. Bence bu rahatlıktan kaynaklıyo artık ...

(Eğitim Fakültesi- Kadın)

...Hazırlamaz yani birlikte olduğum herhangi bir kadınla bile evlenmeyi düşünmedim. Aslında daha çok şöyle bir şeyde o farklılık mesela yani eğer bir şey olacaksa daha önce yaşamadığım bi kişiyle daha çok tercih ederim...

(Eğitim Fakültesi- Erkek)

...Hazırlamaz. Şahsen ben şimdi üç yıldır üniversitedeyim işte kız arkadaşım ile çıkıyoruz gayet samimiyiz hiç evlilik bile aramızda geçmedi yani. Çünkü biz rahatız her şey yani o kağıda bağlı değil yani. Birlikte mutluyuz. Bunu yürütebiliriz 10 yıl 20 yılda yürütebiliriz yani illaki o kağıda bağımlı değiliz yani. Olmayabilir yani bizim için...

(Eğitim Fakültesi- Erkek)

...Hayır bence onlardaaslında evli gibiler yani onlarda bi hayatı paylaşıyorlar o yüzden de evliliğe hazırlamaz çünkü zaten evli gibi yaşıyorlar sonrasında birlikte yaşayıp yaşayıp sonra evlenmek ya o da olabilir...

(Mühendislik Fakültesi – Kadın)

Birlikte yaşamamanın çiftleri evliliğe hazırlayıp hazırlamamasının göreceli bir durum olduğunu ve bu durumun bireylerin kişisel ve sosyo-kültürel çevrelerine bağlı olduğunu vurgulayan üçüncü grup görüşmeci ise kişilerin evlilik öncesi ve evlilik sonrası tutum ve davranışlarının değişebileceği ve birlikte yaşarken bireylerin birbirlerine kendilerini tam olarak ortaya koymadıkları daha çok olumlu taraflarını göstererek olumsuz yönlerini gizleyebildiklerini vurgulamışlardır. Böyle durumda da çiftlerin gerçek anlamda birbirlerini tanıyarak eş olarak uygun kişi olup olmadıklarına karar vermenin güç olduğu belirtilmiştir. Evlilik kişilerin hayatında pek çok şeyin değişmesine neden olmaktadır. Bu nedenle evlilikle beraber bireyler de yeni duruma ayak uydurabilmek için değişmektedir.

...Yani bu göreceli diye düşünüyorum. Her insanın kendi şeyine kalmış bişey hani bunu bu evlilik dışı birlikte yaşama ya da isteyebilir buna başlayabilir...

(Ziraat Fakültesi – Erkek)

...Belki olabilir, birkaç gün. Süreyi çok uzatmadan, 6 ay 7 ay 1 yıl 2 yıl değil de belki 3- 5 gün insanların birbirini daha iyi tanınması açısından belki birkaç gün birlikte yaşanılabilir.

(Turizm Fakültesi-Erkek)

...Aslında hem hazırlayabilir hem hazırlamayabilir. Evlenince insanların değiştiğine inanıyorum ben. Belki birlikte yaşarken kendini göstermez hani gerçek yüzünü göstermese de evlenince yani resmi bi şey olunca kendini daha rahat gösteriyor...

(Eğitim Fakültesi- Kadın)

...Bu insana bağlı bence hani tamam birlikte yaşarsınız sonradan hiç ummadığın insan çıkar karşınıza bir insanoğlunun bu dört duvar arasında tanırırsınız hani bence değişiyor yani hani...

(İ.İ.B.F. – Kadın)

...Belli bir süreci birlikte yaşadığınız zaman kendisini tanırırsınız hani o yönden belki iyi bir şeydir diyebilirsin hani evlenmek amacıyla ama hani ayrı evlilik dışı ayrı bir birlikte ev tutma, birlikte bir süre çalışma gibi şey yanlıştır.

(Hukuk Fakültesi- Erkek)

Kesinlikle öyle olduğuna inanıyorum ve şey yani hani bizim toplumsal yapımızda insanlar klişedir hep, yani benim kişisel kanaatim... Erkekleri kadınlar sevgililik evresinde, sevgili olamayanlar nişanlılık evresinde şu düşüncede işte 'naz yapım, niyaz yapım, hani onu elimde oynatım, şunu yapım, çiçek aldurım, bunu yapım' hep böyle yaklaşıyorlar. Sonra erkekler de 'aha! Bitti evlendik şimdi benim dediğim olur' böyle olmaması lazım bunlardan arındırılıp insanların birbirlerini gerçekten tanımaları lazım hani mesela en güzel evlilik de odur benim kendi şahsi fikri kanaatim...

(Hukuk Fakültesi- Kadın)

Rahat bir ortam sağlıyor ve insanı gerçekten tanımayı sağlıyor ama evlilikle, birlikte yaşamak kesinlikle farklı. Çünkü evlendikten sonra özellikle ben erkeklerin değiştiğini düşünüyorum çünkü

annesinin yanında farklı dayısının yanında farklı işte evlendikten sonra olması gereken aslında buymuş gibi işte el ele tutuşmamak masada ayrı ayrı yerlerde oturmak gibi değişik şeyler oluyor.

(Edebiyat Fakültesi – Kadın)

Evlilik öncesi birlikte yaşamının çiftleri evliliğe hazırlayıp hazırlamadığı konusu diğer toplumlarda olduğu gibi oldukça muğlak görünmektedir. Görüşmecilerin bir kısmı hazırladığını bir kısmı hazırlamadığını belirtirken bir kısmı da kararsız gözükmektedir.

Evlilik Dışı Birlikte Yaşamaya Bakış

Araştırmaya katılan görüşmecilerin tamamı toplumun birlikte yaşama konusundaki genel eğiliminin olumsuz ve kabul edilemez bir durum olduğunu belirtmiştir. Bazı görüşmeciler kendi ailelerinin ve arkadaşlarının aslında birlikte yaşamaya karşı olmadıklarını ama toplumda kabul gören bir yaşam tarzı olmadığı için böyle bir duruma izin vermeyeceklerini ifade etmişlerdir. Coğrafyasal açıdan Türkiye'nin daha geleneksel bölgelerinde hem dini hem de toplumsal değerlerin birlikte yaşamaya izin vermeyeceğini ancak Antalya gibi turistik bölgelerde ve Batı Anadolu'da görece daha az tepkiyle karşılanabileceği vurgulanmıştır.

...Arkadaşlarımın kesinlikle tepki vereceğini düşünmüyorum hatta kendi adlarına da benim adıma da sevinirler ama yani bunu akraba toplumuna akrabaya dışarıya anlatamam. Şöyle bazen düşündüğümde ailemin de hani birlikte yaşamaya karşı çıkmıyacağını düşünüyorum ama çünkü bizim ailemizde üniversite mezunları üniversite okuyan kalabalık bi aileyiz ama dışarıya karşı ben senin için demem ama böyle duyulursa bizim için kötü olur diyip karşı çıkarlar. Kendi kafalarında böyle bir şey olduğu için değil dış baskıdan dolayı...

(Edebiyat Fakültesi – Kadın)

...Bizim toplumumuzda, Türkiye'yi düşünürsek kabul edilmio bence de dediğim gibi bi Avrupa'yi düşününce kabul edilebilir bence bilmiyorum. Çok Avrupa'nın etnik yapısını da bilmiyorum. Aile baskısı vardır. Benim için din vardır. O tarz şeyler de olabilir. Yasallık biraz da sağlamaştırma ya belki de o yüzden o da olabilir yani.

(Eğitim Fakültesi- Kadın)

...Ya Adana'da yok böyle şeyler. Çok kalabalık bi şehir ama böyle Nasıl anlatsam böyle daha bi Tuhaf insanlar mesela buranın. Yabancılar çok geliyor, deniz kıyısı var, turist çok geliyo, insanlar burda çok rahat ve halkın arasına geçmiş, bu benim kendi kişisel gözlemim. Adana birazcık daha böyle geleneksel. Mesela bizde hani sevgili ilişkileri felan bu kadar rahat bile yaşanmaz birlikte olmayı geçtim...

(Hukuk Fakültesi- Kadın)

Görüşmecilerin önemli kısmı, toplumun birlikte yaşamaya ilişkin tavrının zaman içerisinde değişeceğini iddia etmiştir. Bu değişime televizyon ve internet gibi teknolojik girdilerin katkı sunacağı ve belki de gelecek nesillerin birlikte yaşamaya hoşgörüyle bakabileceği vurgulanmıştır.

...Kabul edilemez. Bir toplum kendi kabuğunun içinde sürekli büyüdüğümüz için kendi kabuklarımızı kıramadığımızdan dolayı çok negatif bakılıyor hani yavaş yavaş artık mesela eski Türkiye ile şimdiki Türkiye arasında baya bir fark var yavaş yavaş açılıyor ama şimdilik hiç görmedim şahsen hani birlikte yaşamayı hiçbir anne baba olumlu yaklaştığını hiç görmedim...

(İ.İ.B.F.-Kadın)

...Ben şey düşünürüm arada böyle hani Bizim çocuklarımızın çocukları bu kaç sene gerekli önümüzdeki kaç sene bilemem bi 70 bi 80 diyebiliriz bunu. Çünkü bizim babalarımız bu konuyu kendi aralarında dahi konuşmadılar gizli dedelerimiz gölgelerine dahi itiraf etmediler. Bugün biz artık az olsa da bazı ortamlarda dile getirebiliyoruz. Benim çocuğum olacaksa misal inşallah olmaz. O arkadaşları arasında rahat konuşabilecek ve onun çocuğu artık uygulayabilecek diye düşünüyorum. Tabi bu süreçte neler olur dünyada. Mesela bi dünya savaşı çıkar, düzen değişebilir, insanlar korkutulabilir ya dinler bizim mesela ülkemizde ki mesela az çok görür yani dine eğilim bi artış var. İnsanlar çoğunluktan çekinir bir nevi. Onların etkisi olmasa belli bir süreden sonra çok rahatça yaşanabilir, uygulanabilir...

(Eğitim Fakültesi- Erkek)

...Biz hani biraz daha hani hem inanç olarak, hem kültürel olarak bizim geldiğimiz bellidir. Hem inancımız buna müsaade etmez hem de toplum yapımız... Biz hazırlıklı değiliz bu şeye. Ama hani ilerde olabilir mi olabilir. Çünkü hani şu an görebiliyoruz ve özellikle teknolojinin bizim alana, yaşam alanına girmesiyle birlikte artık insan her şeyle irtibata girebiliyor, özellikle bu internet ağları falan bizim her şeyle irtibat sağlamamızı sağlıyorlar. Bir de bu hani küçük çocuklara empoze edildiği için bu yozlaşıyor yani, ilerde yani olabilir. Ve toplum da bunu kabul edecektir ama şu an biz ona hazırlıklı değiliz diye düşünebiliyorum; ama ileride bu olabilir...

(Hukuk Fakültesi- Erkek)

...Çok kabul edilebilir değil ama artık yani pek fazla şey yapılmamaya başlanıyor hani yadırganıyoruz artık belki birlikte yaşayanları eskiye nazaran eskiden hani çok fazla yadırganıyordu...

(Mühendislik Fakültesi – Kadın)

Eskiden değildi ama artık bence kabul edilmeye başladı. Yani insanlar birazcık sıcak bakıyorlar ama kesinlikle Antalya'nın bazı şeylerinde bunlar yadırganmıyorlar. Bi Lara'da bi de mesela ben Şarmpol'den geçenlerde bi ev tuttum bunu sordu yani ev sahibim hani 'erkek arkadaşın var mı, birlikte böyle şey söz konusu değil de mi?' Çünkü Şarmpol böyle birazcık daha kırsal kesim oluyo tabi ki yani bunlar hala belli yerlerde belli bölgelerde devam ediyor.

(Edebiyat Fakültesi – Kadın)

...Kabul edilemez bişey. Çünkü insanlara ters geliyor. Hani arada herhangi bir bağ olmadıktan sonra şey olmuş bi bağ resmileşmiş ve yahu Toplumun adetlerine göreneklerine işte dediğim gibi Örfüne ters geliyor. Dolayısıyla böyle bişey kabul edilmiyor...

(Ziraat Fakültesi – Erkek)

...Bizim Türk toplumu hani böyle durumlara şey değil daha kendi çevrende olsa başka bi ortama girdiğin zaman ka iyi karşılanmayabilir böyle durumlar mesela ben doğuya gitsem doğuda böyle bi durum olsa herhalde dışlanma gibi bişeyler olabilir kötü bak gözle bakılma gibi durumlar olabilir bana olmasa da partnerime olabilir...

(Ziraat Fakültesi – Erkek)

Araştırma verileri çok net bir şekilde birlikte yaşamaya ilişkin toplumsal algının olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşmecilerin tamamı bu görüşü belirtmesine karşın uzun dönemde bu algılamının ve konuya ilişkin uygulamaların değişebileceği inancını da taşımaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Evlilik dışı birlikte yaşama, aile ve evlilik literatüründe evliliğe alternatif bir yaşam tarzı olarak, evliliğin habercisi ya da evlilik denemesi olarak ele alındığı gibi evliliğe bir hazırlık süreci olarak da değerlendirilmektedir. Evlilik dışı birlikte yaşamaya ilişkin bu tanımlamalar toplumların aile ve evlilik kurumuna atfettiği değer ve normlarına, gelenek ve göreneklerine göre şekillenmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre evlilik dışı birlikte yaşama öğrenciler tarafından evliliğin resmileşmemiş gayri meşru bir görünümü (Bir örnekte metres benzetmesi yapılmış), toplum tarafından onaylanmamış hali olarak tanımlanarak evlilikle benzerliğine dikkat çekilmiştir. Birkaç erkek öğrenci ise birlikte yaşayan çiftler arasında cinselliğin daha serbest yaşandığına vurgu yapmıştır.

Evlilik öncesi birlikte yaşamının çiftleri evliliğe hazırlayıp hazırlamadığı konusunda ise üç farklı görüş ortaya çıkmıştır: Birinci grup bu süreçte çiftlerin birbirini tanıması nedeniyle hazırlayabileceğini, ikinci grup evliliklerin azalması ve boşanmaların artması nedeniyle evliliğe hazırlamadığını, son grup ise çiftlerin içinde buldukları kişisel ve sosyo-kültürel koşullara bağlı olarak bunun değişebileceğini belirtmiştir.

Araştırmada görüşmeye katılanların tamamı evlilik dışı birlikte yaşamının toplumun geneli açısından kabul edilemez bir durum olduğunu ve toplumun örf ve adetlerine uygun olmadığını belirtmiştir. Ancak pek çok görüşmeci bu durumun zaman içinde değişeceğini ve yavaş yavaş toplumda birlikte yaşayan çiftlere rastladıklarını, teknolojik gelişmelerin de buna katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda birlikte yaşama kavramsal kısımda Matysiak, A. (2009) belirttiği

aşamalardan ilk aşamaya yani toplumda nadir görülen sıra dışı gruplarına özgü bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır.

Üniversite gençlerinin ebeveynlerine ve toplumun geneline göre evlilik dışı birlikte yaşamaya daha olumlu yaklaştıkları gözlenen bu çalışmada birlikte yaşamaya ilişkin küçük bir resim sunulmaya çalışılmıştır. Türkiye’de evlilik dışı birlikte yaşamaya ilişkin yeterli akademik çalışma ve istatistik bulunmamaktadır. Bu çalışmada nitel veriler aracılığıyla evlilik dışı birlikte yaşama konusuna bir giriş yapılmaya çalışılmıştır. Ancak örneklemin sınırlı oluşu konuya ilişkin genellemelerde bulunmayı güçleştirmektedir. İleride daha geniş örneklemler ve daha kapsamlı çalışmaların yapılması konunun derinliğine anlaşılması ve analiz edilmesi için önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2012). “Evlilik mi? Birlikte Yaşama mı?”, Değişen Toplumda Değişen Aile, Editör: Nurşen Adak, Siyasal Kitabevi, Ankara, 221-246
- Brown, S. L. (2004). “Moving from cohabitation to marriage: effects on relationship quality”, *Social Science Research*, 33, 1–19
- Firestone, S. (1997) *Cinselliğin Diyalektiği*. Çeviren Yurdanur Sağlam, Payel Yayınevi, İstanbul
- Lichter, D. T., Qian, Z., Mellott, L. (2006). “ Marriage or dissolution? Union transitions among poor cohabiting women”, *Demography* 43, 223– 240.
- Lichter, D., Turner, R., Sassler, S. (2010). “National estimates of the rise in serial cohabitation”, *Social Science Research* 39: 754–765
- Matysiak, A. (2009). “Is Poland Really “immune” to the Spread of Cohabitation?”, *Demographic Research*, 21: 215-234 DOI: 10.4054/DemRes.2009.21.8
- Nazio, T. (2008). *Cohabitation, Family and Society*. Routledge
- Nock, S.L. (1995). “A comparison of marriages and cohabiting relationships”, *Journal of Family Issues* 16:53–76.
- Rindfuss, R., VandenHeuvel, A. (1990). “A Precursor to Marriage or an Alternative to Being Single?”, *Population and Development Review*, 16 (4): 703-726
- Schimmele, C., Wu, Z. (2011). “Cohabitation and social engagement”, *Canadian Studies in Population*, 38 (3–4): 23–36

DENİZLİ İLİNDE ARTAN BOŞANMA ORANLARININ NEDENLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Türkan Erdoğan¹

1. Toplumsal Açından Boşanma

Yetişkin kadın ve erkeğin yasal geçerliliği olan belirli hak ve yükümlülükleri beraberinde getiren bir sözleşme temelinde gerçekleştirdikleri evliliğin psikolojik, sosyal, ekonomik faktörlere bağlı olarak hukuki bir kararla sona erdirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Marshall,2005:23-35). Diğer bir tanıma göre boşanma, ailenin fonksiyonlarını yerine getirememesi ve ailenin parçalanmasıdır (Timur,1982:38-42;Gönen,1993:45). Evlilik ilişkisinde bireysel gereksinim ve beklentilerin karşılanmaması, eşler arasındaki etkileşim, paylaşım ve sosyal ilişkilerin hoşgörü sınırlarını aşacak düzeyde bozulması gibi nedenler eşlerden biri veya her ikisi üzerinde stres veya kaygılara neden olmaktadır. Bu stres, kaygı ve korkular başlangıçta aile içinde çeşitli uyum çabaları ile giderilmeye çalışılmaktadır. İlişkiyi sürdürme ve evliliği korumaya yönelik bu uyum çabalarında başarısız kalındığında boşanma gerçekleşmektedir (Özgüven, 2001: 309). Bu süreç, evliliğin çekiciliğinin yerini evlilik dışı çekiciliklerin aldığı bir süreçtir. İlişkinin başlangıç aşamasında evlilikten sağlanması düşünülen kazançlar, boşanma sürecinde evlilik sonrasında elde edilecek kazançlarla yer değiştirmiştir. Şu halde boşanma, eşlerin beklentilerinin, umutlarının radikal bir dönüşüme uğradığı bir süreç karşılık gelmekte, eşlerin gündeminde hep bir olasılık olarak görülmektedir (Ay,2000:64-66; Özkan,1989:20;Yıldırım, 2001:22).

Son 10 yılda yapılan boşanma araştırmaları farklı gelişmişlik düzeyine sahip olan toplumlarda boşanmanın kaygı verici bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu araştırmalarda görüldüğü üzere boşanma sadece erkek ve kadın arasındaki sorunların bir sonucu olarak değil değişen sosyo-ekonomik, hukuki ve siyasi yapıyla ilişkili olarak açıklanmaktadır. Dallos (1990:385) boşanmayı kadının sosyal yapıda değişen konumuyla açıklamıştır. Endüstriyel dönem öncesinde feodal dönemde kadının evdeki üretici rolü ön planda olmuş, evin idaresine ek olarak bazı ihtiyaçların karşılanmasında kadın öncelikli roller üstlenmiştir. Kadının edilgin konumu nedeniyle bu sistem içinde erkeğin yardımcısı olarak değerlendirilmiştir. Fakat endüstri devrimi ve sonrasında ortaya çıkan yeni olanaklarla birlikte Ergil'in de belirttiği gibi (1994:35-37) kadın eğitim fırsatlarından daha fazla yararlanmaya başlamıştır. Bu şekilde kişisel gelişimine daha fazla zaman ayırabilmiştir. Hala ve Scraton (1990:460-498) ekonomik, sosyal ve teknolojik alandaki değişimlerin bir anlamda toplumların düşünsel gelişimini ifade ettiğini, dolayısıyla bu ortamda kişisel haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki cinsiyete dayalı eşitsizliklerin de sorgulandığını; Greenstein ve Davis (2006:253-279) bu tarz sorgulamaların yaygınlaşmasının düşünsel zemininin feminizm olduğunu söylemiştir.

Kadın istihdamındaki artış kadınların ekonomik olarak özgür olmalarını ve kendi yaşamlarının kontrolünü görece olarak kendilerinin yönetmesine yardımcı olmuştur. Sadece ekonomik alanda değil sosyal yaşam alanındaki kadınların farklı aktivitelerde kendilerini var etme çabaları ailenin yapısında değişimlere yol açmıştır. Kadının sosyo-ekonomik alandaki statüsündeki farklılaşma aileye özgü geleneksel değerlerin belli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Söz konusu değişimde kitle iletişim araçlarının ve eğitimin bireysel ve toplumsal yaşamda öneminin artmasının etkisi büyük olmuştur

Aile, erkeğin baba ve koca olarak kayıtsız şartsız otoritesiyle yönettiği bir ünite olmaktan görece olarak uzaklaşmıştır. Eşit haklar savunulmuş, evlilik ilişkilerinde spontanlık ve karşılıklı bağımlılık kavramları tartışılmış, bağımlılık yerine bağıllık kavramı cazip gelmiştir. Bu da boşanmaya yönelik stigmatın değişmesine yol açmıştır. (Arıkan,1990:25-27). Aile hayatı sevgi ve duyguya dayalı, bireyciliğin hakim olduğu bir ilişkiye dönüştürmüştür. Evlilikler doyum sağlayan ilişkiler çerçevesinde daha sağlam kararlarla biçimlendirilmeye başlanmıştır (Anthony Giddens, 1993'dan akt. Demircioğlu,2000:52).

¹Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, terkene@yahoo.com

Evlilik ilişkisindeki, değerlerdeki genel olarak ailenin yapısal ve işlevsel değişimlerinin bir sonucu olan boşanma, gerek ailenin bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılsın gerekse bireylerin daha fazla zarar görmemesi açısından kabul edilebilir bir durum olarak algılsın günümüz toplumlarında sosyo-kültürel değişimlerin etkisiyle giderek artan bir sorundur. Boşanma öncesi ve sonrası sürecin bireysel ve toplumsal alandaki yansımaları, sorunun sosyolojik boyutuna vurgu yapmaktadır. Eşler arasındaki ilişki, eşlerin ve toplumun değişen koşullarından etkilenmektedir. Örneğin, kadınların eğitim düzeyinin yükselmesi, çalışma yaşamına katılma oranının artması, evlilik yaşının eğitim ve çalışma durumu ile ilişkili olmakla birlikte özellikle kadınlarda yükselmesi, flört ilişkisinin bazı koşullarda kabulünün yaygınlaşması, diğer yandan evlilik çatışmaları, boşanma oranlarındaki artış gibi faktörlerin evliliğin istenirliğini azaltacağına yönelik yaygın bir görüş söz konusudur.

2. Türkiye’de Boşanma Sorununun Değerlendirilmesi

Türkiye’de boşanma oranları gelişmiş ülkelerden daha düşük olsa da sosyo-kültürel ve ekonomik alanlarda yaşanan dönüşüm dikkate alındığında gelecekte boşanma oranlarının artacağı tahmin edilmektedir. Türkiye’de modernleşme ile başlayan toplumsal değişme süreciyle evlilikler daha esnek kurallara bağlanmaya başlamıştır.

Türkiye’de geleneksel değerlerin çözülmeye başlamasıyla çocuğun varlığı, evlilikleri sürdürmek için yeterli olmamaktadır. Modern yaşam dinamikleri, psiko-sosyal doyumun belirleyici olduğu evlilikleri ön plana çıkarmıştır. Gelişmiş ülkelerde sıklıkla gözlemlenen nikahsız birlikte yaşamalar, evlilik dışı çocuklar yeni yaşam tarzları da Türkiye’de son yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte, toplumsal değişimin aile kurumu üzerindeki etkisini, Türkiye’de her kesimde aynı şekilde görüldüğünü söylemek de yanlış olacaktır. Türkiye’de belli kesimlerde modern yaşama özgü yeni durumların ortaya çıktığı görülse de feodal kültürün belli oranda varlığını sürdürdüğü bazı bölgelerde evlenme ve boşanma olgularında geleneksel kuralların etkisinin hala devam ettiği görülmektedir (Ayдын ve Baran, 2010:117-126).

Boşanma oranı açısından Türkiye (yıla göre boşanma oranı, binde 0.05) dünya ülkeleri arasında en alt sıralarda yer almakta ve bu oran henüz batılı ülkeler seviyesinin (yıla göre boşanma oranı, binde 4.7) çok gerisinde olmakla beraber; toplumdaki hızlı dönüşümün, tüm kurumları olduğu gibi aile kurumunu da etkileyeceği ve bu oranın gelecekte artış göstereceği açıktır (Özen,1998:2). Tüm bu oranlara dayalı olarak, boşanmanın, çocuklar üzerinde ne gibi etkiler yaratabileceği, son yıllardaki araştırmalarda derinlemesine incelenmeye başlanmıştır

Eurostat’ın verilerine göre Türkiye’de boşanma oranlarının diğer ülkelere göre düşük olduğu görülmektedir. AB ülkelerinde kaba boşanma oranı binde 2.1 iken Türkiye’de 2007 yılında kaba boşanma oranının binde 1.3 ile dünyanın bir çok ülkesinden daha düşük olması dikkat çekicidir. Türkiye’de özellikle son on yıldaki oranlar, boşanmanın toplumumuz için sosyal problem olabilecek bir düzeyde seyrettiğini göstermektedir. 1990’lı yıllarda yavaş yavaş artış gösteren boşanma oranı 2000-2010 tarihleri arasında düzenli bir artış şekline dönüşmüş ve toplumu tehdit eder hale gelmiştir (Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2009; TÜİK, 2011). Boşanma oranı açısından Türkiye (yıla göre boşanma oranı, binde 0.05) dünya ülkeleri arasında en alt sıralarda yer almakta ve bu oran henüz batılı ülkeler seviyesinin (yıla göre boşanma oranı, binde 4.7) çok gerisinde olmakla beraber; toplumdaki hızlı dönüşümün, tüm kurumları olduğu gibi aile kurumunu da etkileyeceği ve bu oranın gelecekte artış göstereceği açıktır (Özen,1998:2). Bu durum, Türkiye’de boşanma oranlarının AB ülkelerinde olduğundan düşük olmasının nedenini, geleneksel değerlerin bütünüyle çözülmemiş olmasıyla, sağlam aile değerleriyle, dini inançların etkili olmasıyla açıklanmıştır. Aile bağlarının sağlamlığı, Türkiye’de aile yapısını kuvvetlendirmiştir. Türk ailesi, geleneksel töre ve inançların etkisi altında bağlarını korurken, toplumun var olan düzeni içerisinde yürümesi görevini de üstlenmiştir. Türkiye’deki aile yapının temel özelliği, evlilik sürelerinin uzun ömürlü olmasıdır. Yapılan araştırmalarda evliliklerin %93’ü birinci evliliklerin, %4’ü ikinci evliliklerin devam ettiğini, geri kalan oranların ise üçüncü ve dördüncü evlilikleri içerdiğini göstermektedir (Evlenme İstatistikleri,2000).

Türkiye’de 4 Ekim 1926’da yürürlüğe giren Medeni Kanun, eşlerin kayıtsız şartsız ayrılıkları ile sonuçlanan boşanmaları kabul etmektedir. Bununla birlikte yargıçlara, eşlerin boşanmadan önce belirli bir süre ayrı yaşamalarına karar verebilme yetkisi de verilmiştir. Türkiye’nin sosyo-ekonomik

gelişimiyle birlikte sosyal yaşamında da meydana gelen değişimler, boşanma kanunu ve medeni kanunun yeniden gözden geçirilmesini zorunluluk haline getirmiştir. Bu amaçla 1988 yılında yürürlüğe giren 3444 sayılı Boşanma Kanunu, çiftlerin boşanmasına kolaylık sağlamıştır. 1998'de Ailenin Korunmasına yönelik çıkarılan 4320 sayılı Kanunla ailedeki bireyler yasal olarak korunma altına alınmış;2001 yılında ise Medeni Kanun, gözden geçirilerek günün şartlarına uygun hale getirilmiştir. Ayrıca, 2003 yılında 4787 sayılı Kanunla Aile Mahkemeleri kurulmuştur. Buna göre, Aile Mahkemelerinde tek hakim görev yapacak, bunun yanı sıra sosyal hizmet uzmanı, psikolog ve pedagoğ bulunacaktır (Ailenin Korunması Kanunu, 1998; Medeni Kanun Değişikliği, 2001;Aile Mahkemeleri, 2003).

Türkiye'de sanayileşmiş ve gelişmiş olan bölgelerde boşanma oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. 2000 yılında İstanbul'da 6546, Ankara'da 2217, İzmir'de 4406 boşanma gerçekleşirken Şırnak'ta 19 boşanma olayı gerçekleşmiştir (Boşanma İstatistikleri2000). Bu sayılardan hareketle, ülkemizin batı bölgeleri doğubölgelere, ekonominin geliştiği bölgeler gelişmemiş bölgelere, kentsel kesimler kırsal kesimlere göre boşanma oranının daha yüksek olduğu yerler olarak düşünülebilir. Türkiye'de boşanma sebepleri içerisinde eğitim düşüklüğü, kadınınözgür olmaması, erkek egemenliğinin özellikle Doğu, Güneydoğu, İçAnadolu ve Karadeniz bölgelerinde çok etkin olması, aşırı derecedealkol kullanma, hakaretler, kapalı aile gelenekleri gibi unsurlar belirtilebilir (Aile Yıllığı 2008).

Boşanma üzerine yapılmış araştırmalardan elde edilen verilerden şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Evliliğin ilk 2 ile 5 yılı arasında boşanma oranı daha fazladır (%35.8)
2. En fazla boşanma Ege Bölgesi'nde, sonra Marmara Bölgesi'nde gerçekleşmektedir.
3. Okuyan kesimde boşanma oranı, okumayanlardan daha fazladır. En çok boşananlar lise ve dengi okul mezunu olanlardır (%39.9).
4. En çok boşanma yaş ortalaması 26-35 yaşlarıdır (% 42,9)
5. Ekonomik krizlerin olduğu yıllar boşanma oranı daha fazladır. 2001 krizi ve 2008 kapitalist ekonomilerin krizinin olduğu dönemlerde boşanma oranlarının arttığı görülmüştür.
6. En çok boşanan şehir merkezleri büyükşehirlerdir (% 79).
7. Boşanan kadın oranı % 55, erkek oranı ise % 45'tir. Kadınlar erkeklerden daha çok boşanıyor.
8. Evli olunan dönemde boşanan kadınların büyük çoğunluğu çalışıyor (% 90,4).
9. Boşanma kararını ben verdim diyen kadınların oranı % 58, erkeklerin oranı %32'dir. Boşanma kararını ben verdim diyen kadınlar daha fazladır.
10. Tanıştırılarak ve bir süre flört ederek evlenenlerin boşanma oranı daha yüksektir (% 36,7).
11. Boşananların büyük çoğunluğunun "çekirdek aile" olarak yaşadıkları gözlemlenmiştir (% 81,3).
12. Dini ritüellere göre boşanma oranı % 26,2, dini ritüellere yer vermeyen boşanma oranı ise % 66,9'dur.
13. Boşanma sonrası evlenenlerin oranı % 12,3, bekârların oranı % 87,7'dir.
14. Boşandıktan sonra evlenen erkekler % 16, evlenen kadın oranı ise % 9'dur.

(TÜİK, Mart 2011 Verileri; Araştırma Ekibi Boşanma Nedenleri Araştırması, 2009).

Türkiye'deki boşanma oranlarının yıllara, nedenlerine, evlilik sürelerine, çocuk sayısına, yaş gruplarına, cinsiyet ve öğrenim durumuna, bölgelere göre değerlendirilmesine yönelik yapılan araştırmalardan elde edilen veriler şu şekilde özetlenebilir:

Boşanma nedenleri açısından bakıldığında, yapılan araştırmalarda sadakatsizlik/evliliğe ihanetinden önemli boşanma nedenlerinden birisi olduğu görülmektedir. Buna göre, en önemli boşanma nedeninin

ekonomik değil sadakatsizlik (% 24.5) olduğu belirtilmiştir. İkinci sırada, % 17.6 ile fiziki şiddet/dayak, üçüncü sırada % 17.4 ile eşler arası sevgisizlik ve dördüncü sırada % 17.3 ile aşırı alkol ve kumar gibi kötü alışkanlıklar izlemektedir. Kısacası aile, modern kentli yaşamın getirdiği olumsuzluklar ve erkeklerin kadınlarına karşı kullandıkları şiddet nedeni ile çözülmektedir (Boşanma Nedenleri Araştırma Ekibi, 2009). Bunun yanı sıra, TÜİK'in verilerine göre, boşanma nedeni olarak ikinci ve üçüncü sırada terk ve zina yer almaktadır. Ancak, bu iki nedene bağlı boşanma oranlarında her yıl belli bir azalma olduğu görülmüştür. Bu üç nedenin dışındaki nedenler, çok dikkat çekici oranlarda değildir. Boşanma davalarının, genellikle şiddetli geçimsizlik sebebi ile açılmış olduğu görülmüştür. Şiddetli geçimsizliğin çok farklı sebepleri vardır. Eşlerin ekonomik zayıflığı veya bağımsızlığı da bu kategorinin içerisinde değerlendirilmiştir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2009;Boşanma İstatistikleri, 2009).

Ekonomik bağımsızlığa sahip eşlerden, iş hayatında kendisini daha çok hissettiren kadının, sosyal olarak çevresine karşı daha fazla sorumluluk taşıdıkları, dolayısıyla boşanmaya taraftar olmadıkları ve bu tür evliliklerde boşanma davalarının kadınlardan ziyade, erkekler tarafından açılmış olduğu vurgulanmıştır. Buna göre, ekonomik bağımsızlığa sahip kadınların değil, erkeklerin ayrılma taraftarı olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, kadının çocuk sahibi olamaması, gelin-kaynana çatışması, annelerin erkek çocuklarını gelinlerinden kıskanmaları, evli çiftlerin ailelerinin sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan aynı düzeyde olmamaları gibi sebeplerin de boşanmaya neden olduğu belirtilmiştir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000;Boşanma İstatistikleri, 1998,2000).

Bununla birlikte köyden şehre göç; kentleşme problemi, sanayileşme ile birlikte geleneklerden uzaklaşma, işsizliğin getirdiği bunalımlar, büyük aile hayatından çekirdek aileye dönüş, bütün aile fertlerinin çalışması, kimi işyerlerindeki liberal davranışlar, denetimsiz medya yayınları, aile yapısına aykırı veya aile dışı ilişkilerin normal ilişkiler gibi sunulması, yasalarla boşanmanın kolaylaştırılması, evlilik dışı ilişkilerle doğan çocukların kimlik kazanmaları vb. etkiler, aile hayatındaki değerleri gittikçe zayıflatmış ve boşanma lehine gelişmelere zemin hazırlamıştır (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000;Boşanma İstatistikleri, 1998,2000).

Evlilik sürelerine göre boşanma oranlarına bakıldığında; Türkiye'de boşanmaların yaklaşık yarısı, evliliğin ilk beş yılı içerisinde meydana gelmektedir (1997'de %50.24). Bu sebeple Türkiye'de ilk beş yıl, evlilik için kritik yıllar olarak ifade edilmektedir. Evliliğin üzerinden yıllar geçmesi, aile yapısını daha da sağlamlaştırmaktadır. Bunda, eşlerin zaman geçtikçe birbirlerini daha iyi anlama ve tanıma imkanı elde etmesinin ve evlilik konusunda daha fazla tecrübe sahibi olmasının etkili olduğu belirtilmiştir. 2000 yılı rakamlarına göre, ilk beş yıldaki boşanma oranı %44.8, 6-10 yıl içindeki boşanma oranı %21.7, 11-15 yılları arasındaki boşanma oranı %12.6, 16 ve daha fazla yıllardaki boşanma oranı ise, %20.6'dır. 16 yıl ve sonrasında meydana gelen boşanma oranlarının yüksekliği, bu dilimin fazlalığından kaynaklanmıştır. Buna göre, sosyal olarak ilk beş yıl, evlilik için eşlerin birbirlerini daha iyi tanımasını bakımından önemlidir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000;Boşanma İstatistikleri, 1998,2000).

Çocuk sayısı değişkeninde değerlendirildiğinde, Türkiye'de boşanmaları engelleyen önemli faktörlerden birinin, ailedeki çocuk ve çocuk sayısı olduğu gerçekliğinden yola çıkarak, çocuklu ailelerdeki boşanma oranı, çocuksuz ailelere göre daha düşük olduğu görülmektedir. 2000 yılı verilerine göre çocuksuz ailelerdeki boşanma oranı %43.85, bir çocuklu ailelerde %25.14, iki çocuklu ailelerde %18.61 iken, üç ve daha fazla çocuklu ailelerde boşanma oranının giderek düşmüştür. Buna göre, Türkiye'deki evliliklerde, çocuk sayısı arttıkça, buna bağlı olarak boşanma oranında azalmaların olduğu görülmüştür. Çocuk varlığı boşanmayı etkileyen önemli faktörlerden biri olmakla birlikte, genel olarak çok çocuklu ailelerin daha muhafazakar bir yapıya sahip olmaları ve aile geleneklerine bağlı bulunmaları ve dolayısıyla boşanma konusuna pek sıcak bakmamaları konusu da önemlidir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000; Boşanma İstatistikleri, 1998,2000).

Yaş grupları bazında Türkiye'de boşanma olaylarının %60'ı 25-39 yaş grubu erkeklerde ve 20-34 yaş grubu kadınlarda meydana geldiği belirtilmiştir. Bu yaş grupları, ortalama olarak evliliğin ilk yıllarına, özellikle de ilk beş yılına aittir. Burada, genç kadın nüfusundaki yüksek boşanma oranının sebebi, ilk evliliklerde kadın yaşının erkek yaşına göre daha küçük olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkemizde boşanan çiftlerin çoğunda erkeğin yaşı kadının yaşından daha büyüktür (%75.47). Sonra

sırasıyla yüzde 17.19 kadının daha yaşlı olduğu %7.34'lük bir oranın ise, kadın ve erkeğin aynı yaşlarda olduğu görülmüştür. 2000 yılı rakamlarına göre, 15-19 yaş grubunda erkeklerde boşanma oranı %0.6, kadınlarda %4.2; 20-24 yaş grubu erkeklerde boşanma oranı %8.1 iken, kadınlarda %18.3'tür. Oysa ki, 35-39 yaş grubunda erkeklerde boşanma oranı %17.5, kadınlarda ise %13.7'dir. 30-34 yaş grubundan itibaren erkeklerde boşanma oranları yükselirken, kadınlarda boşanma oranları düşmektedir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000;Boşanma İstatistikleri, 1998,2000).

Cinsiyet ve öğrenim durumu açısından bakıldığında Türkiye genelinde ilköğretim mezunu olan bireylerin boşanma oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi, evliliklerin bu öğrenim grubunda sayısal olarak yığılmış olmasıdır. Öğrenim durumuyla ilgili boşanmaların seyrine bakıldığı zaman, eğitim durumu yükseldikçe boşanma oranının düşüklüğü gözlemlenmektedir. Boşanmaların öğrenim seviyesine göre azalma gösteren bir eğilim içerisine girdiği görülmekle birlikte, bu noktada cinsiyete göre farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar erkeklerde eğitim seviyesi yükseldikçe boşanma oranında artış, kadınlarda eğitim seviyesi yükseldikçe boşanma oranında azalma şeklindedir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000; Boşanma İstatistikleri, 1998,2000).

Bölgelere göre değerlendirme yapıldığında, Marmara, Ege ve İç Anadolu Bölgesi'nin boşanma oranları Türkiye ortalamasının üzerindedir. Nüfus yoğunluğu itibarıyla Marmara Bölgesi fazla olmasına rağmen, boşanma oranı Ege Bölgesinde daha yüksektir (0.91). Ege Bölgesi ile Marmara Bölgesi arasında ortaya çıkan boşanma farkının nedenleri, Marmara Bölgesi'ne, kırsal kesimden; özellikle de Doğu, Güneydoğu, Karadeniz Bölgeleri'nden yoğun göç olması, göç eden insanların resmi nikah yerine dini nikahı tercih etmeleri ve bu tür evlilik çözümlerinin istatistiklere yansıtılmamış olması olarak düşünülebilir. Sanayileşme ve ekonomik gelişmişliğin, boşanma ile doğrudan ilişkilendirilmesi ise, tartışılabilir noktalarından biridir. Bununla beraber İstanbul, İzmir, Bursa ve Kocaeli gibi metropollerini barındıran, Türkiye'nin en gelişmiş bölgeleri Marmara ve Ege'nin, binde 66 ile en yüksek boşanma ortalamalarına sahip olduğu görülmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu gibi az gelişmiş bölgelerde ise ortalama boşanma oranı, binde 16.5 ile en düşük olarak gerçekleşmiştir (DİE Türkiye İstatistik Yıllığı, 2000; Boşanma İstatistikleri, 1998,2000; Yıldırım,2004). Bunun yanı sıra Kuzey Doğu Anadolu bölgesinde %21,2, Akdeniz bölgesinde %15,9, Doğu Karadeniz bölgesinde %13,6 olarak boşanma oranları belirtilmiştir (DİE,2004). DİE'nin 1994 yılına ait verilerine bakıldığında İstanbul'da 5.115, İzmir'de, 3.028, Ankara'da 1.947, Konya'da 1.202, Antalya'da 853 olarak belirtilmiştir (DİE,1994:111).

TÜİK'in 2010 yılı 2. dönem evlenme ve boşanma istatistiklerine göre, geçen yıla göre evlilikler %0.5 artarken boşanmalardaki artışın %5.7'yi bulduğu belirtilmiştir. Boşanmaların %40'ı ilk 5 yıl içerisinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında 161 bin 631 çift evlenmiştir. Evlenme sayısındaki artış yaklaşık 3.8 ile İstanbul ve Batı Marmara Bölgelerinde gözlenirken, en büyük düşüş %5.1 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde görülmüştür. 2010 yılının Nisan, Mayıs, Haziran döneminde ilk kez evlenen çiftler arasında ortalama yaş farkı 3.3 olarak hesaplanmıştır. Ortalama ilk evlenme yaşı erkekler için 26.6, kadınlar için 23.3'tür. en yüksek ortalama ilk evlenme yaşı erkeklerde 27.5, kadınlarda 24.5 ile İstanbul'da görülmüştür. En düşük ortalama ilk evlenme yaşı erkeklerde 25.4, kadınlarda ise 21.8 ile Orta Anadolu Bölgesi olmuştur (TÜİK,2010).

2010 yılının 2. döneminde 32 bin 743 çift boşanmıştır. Bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %5.7'lik artış görülmüştür. 2009'un aynı döneminde 30 bin 982 çift boşanmıştır. Boşanma sayısındaki en fazla artış %10.6 ile Doğu Marmara Bölgesi'nde gözlenmiştir. Aynı dönemde boşanma sayısında en büyük düşüş %9.8 ile Ortadoğu Anadolu Bölgesinde gerçekleşmiştir. Yılın ikinci çeyreğinde meydana gelen boşanmaların %39.7'si evliliğin ilk 5 yılı içinde, %24.3'ü ise 16 yıl ve daha fazla süre evli olan çiftlerde görülmüştür (TÜİK,2010).

Sonuç olarak, Türkiye'de boşanma oranlarındaki artışın farklı sebepleri bulunduğu görülmektedir. Örneğin, eğitim yoluyla aile hakkında daha ileri derecede bilgi sahibi olma, geleneksel görücü usulünün yerine çiftlerin uzun süre birbirlerini tanıma olanakları, evlilik yaşlarının geç olması dolayısıyla duygusal yaklaşım yanında mantık yaklaşımlarının daha etkili olması, düzenli bir gelire sahip olarak ekonomik sıkıntının az yaşanması şeklinde sıralanabilir (Yıldırım, 2001: 22). Türkiye'de boşanmaların hem zengin olanlar arasında hem de yoksul kesimler arasında görülmektedir. Ruhsal

sorunlar, maddi çıkar için evlenme, eşlerin kötü alışkanlıkları, yaş farkı, eğitim düzeyinin farklı oluşu, çocuksuzluk, erkeğin çok eşlilik anlayışından yana bir yaşam tarzına sahip olması, namus anlayışlarının farklı olması, evliliğin sorumluluklarını kavramadan evlenme, son yıllarda kitle iletişim araçlarının aile değerlerini çözücü nitelikte yayınlar yapması, toplumun bakış açısının değişmesi, faydacı, çıkarıcı ve bireyci anlayışların yaygınlaşması, uyumsuz ve geçimsiz ailelerde yetişmiş olmak, gibi pek çok faktörün boşanmaya neden olduğu vurgulanmıştır (Keskin, 2007:24-29; Arabalı, 2006:34-39; Çakır, 2011:274-282).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

1980'lerden sonra sanayi alanında küresel pazarda etkin bir aktör olma stratejisi izleyen Denizli, bu süreçte hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Ekonomik açıdan görülen bu gelişmeler, zamanla artan göçlerle birlikte Denizli ilinin sosyo-kültürel açıdan da yapısal değişimler yaşamasına vesile olmuştur. Bu değişimlerin en temel göstergesi boşanma oranlarındaki hızlı artıştır. Bu makalede, Denizli ili örneğinde toplumsal ve bireysel düzlemde boşanma olgusunun, nedenleri, etki ve sonuçları sosyo-kültürel değer ve normlar, toplumsal statü ve roller, tutum ve davranışlar bağlamında makro ve mikro boyutta analiz edilmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Boşanmanın makro ve mikro süreç ve ilişkiler alanını kapsayan olgusal özelliğe sahip olması, bütüncül bir yaklaşımı benimsemeyi gerektirmektedir. Gerçekliğin toplumsal, bireysel alanların dinamik bir etkileşim ilkesine dayalı olduğu önkabülünden hareketle toplumsal ve bireysel yapı etkileşime odaklanan araştırmamızda boşanma olgusu, toplumsali kültürel ve ekonomik boyutlarıyla irdelenecektir. Araştırma verilerinin istatistiksel çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde, değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla ki-kare testinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda araştırmada sosyo-ekonomik düzey (eğitim, meslek ve gelir), yaş, kentte kalış süresi, yaşamın büyük kısmının geçirildiği yer, sosyal güvenlik, çocuk sayısı, en küçük çocuğun yaşı, evlilik sayısı, evlilik süresi, eşler arasındaki yaş farkı, evlilik biçimi, aile ve akrabalar ile görüşme sıklığı, hane halkı sayısı gibi bağımsız değişkenlere göre boşanma olgusunun nedenleri, etki ve sonuçları toplumsal cinsiyet bakış açısıyla sorgulanacak, ayrıca bireylerin boşanma deneyimlerinin ve boşanmaya ilişkin değerlendirmelerinin nasıl farklılaştığı ortaya konulması amaçlanmıştır.

3.3. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Denizli'de yaşayan boşanmış kadınlardan ve erkeklerden oluşmaktadır. Çalışmada, boşanan bireylerin adres kayıtlarına sağlıklı bir şekilde ulaşabilmek için araştırma örneklem kapsamına 2007 yılından itibaren meydana gelen boşanmalar ve boşanmış bireyler dahil edilmiştir. Buna göre, 2007 yılına ait 1304 boşanma, 2008 yılına ait 1404 boşanma ve 2009 yılına ait 1731 boşanma olduğu dikkate alındığında, araştırmanın hedef kitlesindeki birey sayısının (N) 4439 olduğu görülmektedir. Örneklem grubunun yaş aralığı Türkiye'de evlenme yaşının küçük olduğu gerçeği göz önüne alınarak 18 yaş ve üzeri kadınları ve erkekleri oluşturmaktadır. Örneklem kapsamında yer alan boşanmış bireylerin tespitinde, boşanma davasının açıldığı dönemde Denizli'de ikamet etmiş olmak şartı ile davanın bu ilde sonuçlandırılmış olması kriteri aranmıştır. Başka ilde boşanma davası görülmüş fakat daha sonra Denizli'de ikamet etmeye başlamış olan bireyler, örneklem kapsamının dışında tutulmuştur. Araştırmada verilerin elde edilmesinde veri toplama teknikleri olarak anket tekniğinden ve derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanma yoluna gidilecektir. Anket tekniğinin uygulanacağı örneklem kapsamındaki 354 boşanmış birey ise tesadüfi örneklem tekniği yoluyla belirlenmiştir. Örneklem tamamına anket tekniği uygulanacak, 6 kişi ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Böylelikle boşanmanın, boşanmış bireyin psikolojik ruh haline ve toplumsal dünyasına nasıl yansıtıldığı, baş edebilme stratejileri, toplumsaş kalıp yargılar ve ön kabuller karşısında kültürel içerikte etiketlenirilmiş bireyler olarak nasıl bir denetim süreci yaşadıkları, toplumsal cinsiyet, sosyal değer diyalektiğine nasıl tanıklık ettikleri bilgisine ulaşılmaya çalışılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN SONUÇLARI

Boşanmış kadın ve erkek katılımcılara göre ekonomik nedenlerin boşanma kararlarındaki etkisinin bütünüyle belirleyici olduğu söylenemez. Benzer şekilde cinsel nedenler de katılımcılar için temel bir boşanma nedeni olarak algılanmamaktadır. Buna karşın, kişilik özellikleri, sadakatsizlik, ebeveynlerin evliliğe müdahaleleri gibi nedenlerin, katılımcıların ortak boşanma nedenleri olarak görülmüştür. Çocuğun varlığı, kadın ve erkek katılımcılar için boşanmanın ertelenmesinin temel bir gerekçesi olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla, çocuğun, evliliği olumsuz yönde etkileyen ve sorunlara yol açan bir faktör olarak değil de sorunlu bir evliliğin devamlılığına neden olan bir faktör olarak algılandığı dikkat çekmektedir. Elde edilen bulgulara göre, eşleri çalışan boşanmış erkeklere göre eşle yaşanan geçimsizliğin edeni maddi sorunlardır şeklindeki hipotezimizin doğrulanmadığı gözlenmiştir.

Araştırmada, dikkat çeken temel nokta, katılımcıların boşanma nedenlerinin algılanmasının, değerlendirilmesinin ve aktarılmasının cinsiyete göre farklılık göstermesidir. Özellikle araştırmanın nitel bölümünde katılımcıların anlatıları, bu farklılığı daha net bir şekilde ortaya sermektedir. Aldatmak ya da aldatılmak gibi, evlilikte sadakatsizliğe işaret eden durumların ve eşlerin sorumsuzluklarının sıklıkla gözlemlendiği söylenebilir. Cinsiyete göre farklılık gösteren boşanma nedenleri, toplumsal cinsiyet ekseninde, kadın ve erkek rollerine bağlı olarak açıklanmaktadır. Katılımcıların, boşanma gerekçeleri ile cinsiyet ve sosyo-ekonomik profillerle olan ilişkisi, evlilik ve boşanma deneyimini içeren iki farklı sürece ilişkin davranışlar, olaylar ve özellikler üzerinden ele alınmıştır.

Araştırmadaki katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler şu şekildedir: Toplam 354 kişiden oluşan örneklem grubumuzun 177'si kadınlardan 177'si erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların ortalama yaş aralığı 26-35'dir. Dağılımın en düşük yaş aralıkları ise 46 ve üzeri ile 20-25 yaş arasında yer alanlardır. Buna göre, katılımcıların büyük çoğunluğunu orta yaşlı olanlar oluşturmaktadır.

Medeni durum açısından bakıldığında bekar olanlar büyük çoğunlukta (%72,9). Hem katılımcının kendisi hem de boşandığı eşinin doğum yerlerinde kent doğumlu olanların oranı diğer yerleşim yerinde doğanların (ilçe, köy ve yurt dışı) oranlarına göre çoğunluğu oluşturmaktadır.

Araştırmaya katılanların kendilerinin ve eşlerinin eğitim durumları açısından farklılık gösterdikleri dikkat çekmektedir. Katılımcılar arasında lise mezunu olanların oranı fazla iken (%36,7) Boşanılan eşin eğitim durumu açısından değerlendirildiğinde ilkökul mezunu olanların çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir (%38,4). Katılımcılarda eğitim durumu ilkökul olanların oranı ikinci sırada gelmektedir.

Araştırmaya katılanların hem kendilerinin hem de eşlerinin mesleki statülerinde benzerlikler gözlenmiştir. Her iki grupta da işçi olarak çalışanların oranı diğer meslek grubundakilere göre daha yüksektir. Her iki grupta da esnaf ve ev hanımı statüsünde bulunanlar, diğer çoğunluklu meslek grubunu temsil etmektedirler. Çalışmayan katılımcıların oranı hem kendilerinde hem de eşlerinde düşüktür. Buna göre, araştırmaya katılanların çoğunluğunu işçi olarak çalışanlar oluşturmaktadır.

Boşanmış kadın ve erkek katılımcıların çalışmaya başlama zamanları sorgulanmıştır. Bu bulgu, boşanma kararı ile çalışma durumu arasındaki ilişkinin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Katılımcıların büyük çoğunluğu evlenmeden önce çalışmaya başlayanlardan oluşmaktadır. Çalışmaya, boşandıktan sonra ya da evlendikten sonra aktif olarak başlayanların oranları düşüktür ve birbirine yakındır. Araştırmaya katılanlar büyük oranda evlenmeden önce çalışma yaşamında aktiftirler. Dolayısıyla, boşanan kadın ve erkek katılımcıların ücretli-çalışan olarak ekonomik özgürlüğe sahip oldukları gözlenmiştir.

Çoğunluğunu ücretli-çalışan kesimin oluşturduğu örneklem grubunun gelir düzeylerine göre değerlendirildiğinde aylık geliri 500-999 TL arasında olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Buna göre, katılımcılar alt gelir grubunda yer almaktadırlar. Geliri 500 TL'den az ile 2500 TL ve üzeri olanların oranı gelir dilimi dağılımında oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Buna göre, en düşük ve en yüksek gelir aralığı gibi iki üç dilimin katılımcılarda düşük bir yüzdelikle temsil edildiği gözlenmiştir. İkinci yüksek gelir düzeyini 1000-1499 TL arasında olanlar, üçüncü yüksek gelir düzeyini ise 1500-1999 TL olanlar takip etmektedir. Katılımcıların kendi gelirleri dışında ek bir gelire sahip olmadıkları ve

herhangi bir yerden yardım almadıkları tespit edilmiştir. Kendi geliri dışında başka bir gelire sahip olmadığını belirtenlerin oranı, oldukça fazladır.

Araştırmaya katılanların, kendilerini evli kaldıkları süre içerisinde hangi gelir grubunda gördüklerine ilişkin elde edilen bulgulara bakıldığında, orta gelir grubunda yer aldığını belirtenlerin birinci sırada yer aldığı gözlenmiştir. Boşanma, ailedeki gelirin parçalanmasını beraberinde getirmektedir. Her iki eşin çalışması durumunda, maddi kaynakların paylaşılması nedeniyle hane içi gelirin görece olarak yüksek olduğu fakat bu dengenin boşanma ile birlikte bozulduğunu hatta çoğu zaman yoksulluğun gözlemlendiği söylenebilir.

Araştırmaya katılanların çalıştıkları işleri ile sosyal güvenlik durumları arasındaki ilişkiye bakıldığında, katılımcılar arasında sosyal güvenliğe sahip olanların büyük çoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Sosyal güvenliğe sahip olmayanların oranı düşüktür. Sosyal güvencesini SSK olanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. İkinci sırada Bağ-Kur gelmektedir. Emekli Sandığına bağlı olanların oldukça düşük oranda olduğu görülmüştür. Özel sigortası olanlar ise yok denecek kadar azdır.

Araştırmada, katılımcıların evli kaldıkları süre içerisindeki iletişimlerinin ve ortak paylaşımların boyutuna bakılmıştır. Katılımcıların sıklıkla yaptıkları sosyal aktivitelere bakıldığında akraba ziyaretleri, arkadaşlarla birlikte zaman geçirme gibi faaliyetlere ağırlık verdikleri gözlenmiştir. Kitap okumak, sinemaya, tiyatroya ve konsere gitmek, dernek, kulüp gibi sosyal yardım işleriyle ilgilenmek gibi aktivitelere zaman harcamadıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim ve ekonomik durumları göz önüne alındığında, en sık gerçekleştirdikleri aktivitenin akraba ve arkadaş ziyaretlerinin olması anlamlı görünmektedir. Eğitim düzeyi düşük ve ekonomik olanakları sınırlı olan bireylerin en önemli etkinliği akraba ve arkadaşlarla zaman geçirmektir.

Katılımcıların ilk evlilik yaşlarına ilişkin bulgulara bakıldığında, kendilerinin ve boşandıkları eşlerinin ilk evlenme yaşları arasında paralellik olduğu tespit edilmiştir. İlk evlilik yaşı 21-25 aralığında yer alanlar çoğunluğu oluştururken ikinci sırada 20 yaş ve altında olanlar gelmektedir. 26 ve üzeri yaşında ilk evliliğini yaptığını belirtenlerin oranı ise düşüktür.

Katılımcılar arasında boşandıkları eşleriyle 1-3 arasında yaş farkı olduğunu belirtenlerin birinci sırada; 4-6 arasında yaş farkı olduğunu belirtenlerin ise ikinci sırada geldiği gözlenmiştir. 7 ve daha fazla yaş farkı olanların oranı ise bulgulardaki en düşük oransal dağılıma karşılık gelmiştir. Buna göre, katılımcıların boşandıkları eşleriyle yaş farkının en fazla 3 olduğu dolayısıyla çok büyük bir yaş farkının olmadığı söylenebilir.

Katılımcıların, boşandıkları eşleriyle olan akrabalık ilişkilerinin derecesine bakıldığında çoğunluğunun akrabalık bağına sahip olmadıkları ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular, yakın akraba olanların oranının oldukça düşük olduğunu göstermiştir.

Katılımcıların tamamına yakını ilk evliliğinden boşanmıştır. Katılımcılar arasında ikinci evliliğini yapanlar da bulunmaktadır. İkinci evliliğini yapanların oranı ise oldukça düşüktür.

Araştırmada, katılımcıların, ailelerinde boşanma deneyiminin olup olmadığına bakıldığında, çoğunluğunun ailelerinde boşanma yaşanmadığını yani anne-babalarının birlikte yaşadığı gözlenmiştir. Dolayısıyla, katılımcıların çoğunluğunun boşanmış anne-babanın çocukları olmadıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların çoğunluğunun en az bir çocuğu vardır. Sahip olunan çocuk sayısının fazla olmadığı görülmüştür. İlk sırada bir çocuğa sahip olanlar, ikinci sırada ise iki çocuğa sahip olanlar gelmektedir. Hiç çocuğu olmayanların oranı da iki çocuğa sahip olanların oranıyla yakınlık göstermektedir. Buna göre, katılımcıların boşandıkları eşlerinden en az bir en fazla üç çocukları bulunmaktadır. Sahip olunan çocuk sayısının az olması dikkat çekicidir. Çocuklarını yaş aralıkları çoğunlukla 1-3 arasında değiştirmektedir. Çocuklarının yaşları 4-6 arasında değişenlerin oranları da ikinci ağırlıklı dilimi oluşturmaktadır. Katılımcıların çocuklarının büyük olmadığı gözlenmiştir. Dolayısıyla ağırlıklı olarak çocukların yaşlarının 1 ile 6 arasında değiştiği görülmüştür.

Boşanma sonrasında çocuk konusunda öne çıkan konulardan biri çocukların kiminle birlikte yaşadığıdır. Çocuklarının, boşandığı eşinin değil, kendi yanında kaldığını belirtenlerin oranlarının çoğunlukta olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılanların evlilik deneyimlerine ilişkin önemli konulardan bir tanesi evlenme biçimidir. Katılımcıların birilerinin aracılığıyla tanışıp flört ederek evlendiklerini belirtenlerin sayısı çoğunluktadır. Görücü usulü ile evlenenler ise ikinci sırada gelmektedir. Tarafların evlenme nedenlerine göre değerlendirildiğinde birbirini sevdiği için evlenenlerin oranı fazladır. İkinci sırada aile baskısı ile evlenenler gelmektedir. Bu kategori de en düşük dağılımı, çocuk yapmak için evlenenler ve ekonomik nedenlerle evlenenler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, katılımcıları evliliğe yönlendiren temel etken karşı tarafa duydukları sevgi olduğu gözlenmiştir. Flört ederek evlenenlerin en fazla 1-6 ay arasında flört ettikleri gözlenmiştir. 7-11 ay arasında flört ettiğini belirtenlerinde ikinci çoğunluklu dilimi oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla, flört ederek evlenen katılımcıların 1-11 ay arasında değişen süre içinde evlendikleri söylenebilir. En fazla 11 aylık bir süre söz konusudur. Evlenmek için çok uzun bir süre beklenmediği gözlenmiştir. Katılımcıların birbirlerini yeterince tanımadıkları görülmüştür. Katılımcılar arasında birbirlerini sevdiği için evlenenler çoğunluktadır. Aile baskısıyla evlenenler ise ikinci sırada yer almaktadır. Toplumsal bir zorunluluktan dolayı evlenenlerin oranı ise düşüktür.

Katılımcıların evliliklerinin ilk zamanlarında farklı duygular içinde oldukları varsayımından hareket edildiğinde, büyük çoğunluğunun mutlu oldukları gözlenmiştir. Araştırmaya katılanların oldukça büyük oranının evliliklerinin ilk zamanlarında evliliklerinden mutlu oldukları gözlenmiştir. Katılımcıların, evlilikleri süresince eşleriyle tartışma yaşama durumlarına göre değerlendirildiğinde tamamına yakını eşyle farklı nedenlerle tartıştığını belirtmiştir. Boşanılan eşle tartışma sıklığına bakıldığında ise çoğu zaman tartıştığını belirtenlerin çoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Her zaman ve çoğu zaman tartıştığını belirtenleri, tartışma sıklığı açısından birbirine yakın derecelendirmeler olarak ele alındığında yarısından fazlasının tartışma yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Nadiren tartıştıklarını belirtenler ise oldukça düşük orandadır .

Eşlerin birbirleriyle tartışma nedenleri farklılaşmaktadır. Araştırmaya katılanlar arasında boşandıklar eşleriyle tartıştığını belirtenlerin, tartışma nedenlerine bakıldığında maddi-parasal konuları belirtenlerin çoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla maddi konular, eşler arasında önemli ölçüde tartışma konusu olarak ön plana çıktığı gözlenmiştir. Boşandığı eşyle, giyim tarzı, geleneklere uygun davranmama, kişisel bakım, siyasi konular, büyüklerle olan ilişkiler, akrabalarla olan ilişkiler, komşularla olan ilişkiler çocukların arkadaş seçimi ev işlerinin paylaşımı, eşle duygu ve düşüncelerin rahat bir şekilde paylaşılabilmesi, çocukların eğitim gibi nedenlerin tartışma konusu olmadığı gözlenmiştir. Ailede alınan kararlara katılmama ve söz hakkına sahip olmama, sigara, alkol gibi maddelerin kullanımı gibi nedenlerin ise tartışma nedeni olarak belirtildiği gözlenmiştir.

Ailede eşitlikçi ve demokratik bir atmosferin hakim olması, evliliğin uzun süreli olmasında önemli bir faktördür. Boşanmadan önceki süreçte ailedeki önemli kararların erkek tarafından alındığını belirtenlerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Önemli kararların kadın tarafından alındığı belirtenlerin oldukça düşük olduğu gözlenmiştir. Erkek temel bir karar mekanizması olma özelliğini devam ettirmektedir. Katılımcıların kendi ebeveynlerinde de aile ile ilgili önemli kararların alınmasında erkeğin/babanın ön planda olduğu ortaya konulmuştur. Kadının önemli bir karar mekanizması olarak algılanmadığını söylenebilir. Bu ataerkil ideolojinin bir yansıması olarak görülmektedir. Erkeğin baskın olduğu bir aile yapısı söz konusudur.

Katılımcıların evli kaldıkları süre en fazla 1-5 yıl arasında değişmektedir. İkinci sırada 6-10 yıl arasında evli kaldığını belirtenler yer almaktadır. Üçüncü sırada ise 16 yıl ve üzeri süre evli kalanlar yer almaktadır. En düşük oran ise 1 yıl içinde ayrı kaldığını söyleyenler oluşturmaktadır. Buna göre, katılımcıların en fazla evli kaldıkları süre 1-5 yıl arasında değişmektedir. Türkiye genelinde elde edilen verilerde de çiftlerin en çok evliliklerinin ilk 5 yılı içerisinde boşanmaktadır. Katılımcılardan elde edilen bu veriler, Türkiye genelinde tespit edilen bu durumla benzerlik göstermektedir. Yani evliliklerde ilk 5 yıl kritik bir süre olarak görülmektedir.

Benzer etnik ve kültürel çevreden gelmek evliliğin devamlılığı için önemli bir faktördür. Araştırmaya katılanların çoğunluğunun boşandıkları eşyle aynı etnik ve kültürel çevreden geldiği tespit edilmiştir .

Katılımcıların ev içi rollerinin yerine getirilmesi değerlendirildiğinde çocuklarla ilgili kararların ortak bir şekilde verildiği; ev temizliği, ütü yapma, çamaşır yıkama, çocukların bakımıyla ilgilenme

alışveriş yapma, gibi birçok domestik işlerin yerine getirilmesi konusunda kadının ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Erkeklerin ise ev içi görevler konusunda sadece fatura ödemenin erkekler tarafından gerçekleştirildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların ortak karar verdikleri bir konu çocuklarla ilgili konular olmuştur. Buna göre, ataerkil ideolojinin bir yansıması olarak ev ile ilgili rutin işlerin yerine getirilmesinde kadına büyük sorumluluklar yüklendiği gözlenmiştir. Bu da ataerkil ideolojinin devam ettiğini göstermektedir. Kadın ev içindeki işlerin erkek ise para kazanmak gibi ev dışı işlerin yerine getirilmesinde ön plana çıkarılmaktadır.

Günümüzde yapılan çoğu araştırma kadınların eşlerinden sıklıkla farklı şiddet biçimlerine maruz kaldıkları ortaya konulmuştur. Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının boşandıkları eşleri tarafından şiddet uygulandığı gözlenmiştir. Şiddete maruz kalanların fiziksel, cinsel, sözel, duygusal, ekonomik ve psikolojik şiddet kategorilerinden farklı derecelerde maruz kalmalarıyla birlikte fiziksel şiddete uğrayanların oranları diğer şiddet türleriyle karşılaştırıldığında daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Cinsel şiddet ikinci sırada, duygusal şiddet üçüncü sıradadır. Bunun yanı sıra katılımcıların çoğunluğu tehdit ya da gözdağı gibi negatif durumlarla karşı karşıya kaldıkları ortaya konulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu ruhsal sıkıntı yaşamadığını belirtmiştir .

Boşanma fikrini ilk olarak kendisinin ortaya attığını ve boşanma kararını ilk olarak kendisinin verdiğini belirtenler çoğunluğu oluşturduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla boşanma fikrinin ortaya atılmasında ve kararın verilmesinde katılımcının kendisinin etkin olduğu tespit edilmiştir. Her iki durumda da bir tarafın belirleyiciliği ya da yönlendiriciliği söz konusudur. Ortaklaşa bir kararın çoğunlukla gözlenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Boşanma kararına karşı, eşin tepkisinin çoğunlukla tepki göstermediği şeklinde olmuştur. İkinci sırada ise ayrılmamakta direndiğini belirtenler yer almıştır. Boşanma kararının eşi tarafından verilmesi karşısındaki tepkisini, tepki göstermeden kabul edenlerin çoğunlukla olduğu tespit edilmiştir. Yani boşanma kararı gerek eşi tarafından gerekse kendisi tarafından verilmiş olsun her iki durumda da bu karara karşı tepki göstermeden kabul ettiğini belirtenler çoğunlukta.

Boşanma kararı verilmeden önce boşandığı eşine karşı, nefret duygusu içinde olanlar birinci sırada, huzursuzluk duygusu içinde olanlar ikinci sıradadır. Her iki duygu durumunun da negatif ve yıkıcı olduğu göz önüne alındığında boşanma kararının verilmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir.

Boşanmış kadın ve erkek katılımcılar, boşanmadan önceki süreçte eşleriyle evlilikleri süresince duygu ve düşüncelerini rahat bir şekilde paylaşmadıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, eşler arasındaki iletişimin oldukça düşük düzeyde olduğu söylenebilir. Duygular rahat bir şekilde paylaşılmamaktadır. Eşin tepkisinden çekinme nedeniyle bu tarz bir paylaşım girilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, evlilikteki sorunların temel nedeni olarak görülebilir.

Evliliklerde çatışma yaratan durumlardan biri olarak değerlendirilen eve ya da işe bağlılık durumunun, katılımcılar bağlamında değerlendirildiğinde çoğunluğunun çocuklarının ve evinin işinden önce geldiğini belirtenlerden oluştuğu ortaya konulmuştur. İşinin, evden ve çocuklarından önce geldiğini belirtenlerin oranı ise düşüktür. Ev ve çocuklarla ilgili konular, katılımcıların yaşamlarında birinci planda yer almaktadır. Araştırmaya katılanların mesleki profillerine bakıldığında kariyer temelli bir mesleği icra etmedikleri bununla birlikte düşük eğitim düzeyine sahip oldukları göz önüne alındığında, katılımcıların verdikleri yanıtlarla çelişmediği söylenebilir.

Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının boşanmadan önce ayrı yaşamadıkları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra ayrı yaşamayı tercih edenlerin oranlarının da düşük olmadığı dikkat çekicidir. Ayrı yaşamayı tercih edenlerin çoğunluğu bir yıldan daha az bir süre ayrı yaşamışlardır. Boşandığı eşiyile belli bir süre ayrı yaşayanların çoğunlukla ailesinin yanında yaşamışlardır. Ayrı bir evde yalnız ya da çocuklarıyla birlikte yaşayanların oranı düşüktür.

Araştırmaya katılanların evliliklerini sonlandırma nedenlerinin başında eşin baskı ve kıskançlıkları gelmektedir. Bunu ilgisizlik ve çiftlerin birbirini ihmal etmeleri, kişisel uyumsuzluk ve karşılıklı beklentilerin gerçekleşmemesi, anne-babaların müdahaleleri izlemektedir. Bunun yanı sıra katılımcıların belirttikleri diğer nedenler, alkol ve kumar gibi kötü alışkanlıklar, başka birinin varlığı, evi geçindirememesi ve işsizlik, cinsel uyumsuzluk ve çocuk yapma istediğidir.

Bireylerin evliliklerinin devamlılığı noktasında ekonomik özgürlük önemli bir faktör olarak görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun boşanmadan önceki süreçte çalıştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, katılımcıların ekonomik özgürlüklerinin olduğu söylenebilir. Çalışanların oranlarının yüksek olması, boşanma kararının alınmasında ekonomik faktörün belirleyici olup olmadığı noktasında önem taşımaktadır. Zira özellikle kadınlar için boşanma kararının alınmasında maddi olanaklara sahip olmak önemli ve gerekli bir koşul olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik özgürlüğe sahip olan kadının boşanma kararı almasında kendisini bağlayıcı kılan faktörlerden bir tanesini aşmış olabileceğini gösterdiği için, bu kararın alınması kolaylaşabilmektedir.

Araştırmaya katılanların çalışma durumlarının boşanma üzerindeki etkileri bağlamında değerlendirildiğinde çalışıyor olmanın boşanma üzerinde etkisi olmadığını belirtenler çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Ekonomik nedenlerin boşanma kararında belirleyici ya da yönlendirici bir etken olmadığı düşüncesinin hakim olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik özgürlük her ne kadar önemli bir faktör olarak görülse de, bu bulgular katılımcı çalışmıyor olsa dahi boşanma kararını alınabileceğini göstermektedir. Çalışıyor olmanın boşanma kararı üzerinde özgür bir şekilde karar vermeyi kolaylaştırması yönünde olumlu katkısının olduğu görüşünü benimsemektedirler. Araştırmaya katılanlar, çalışmıyor olsalar bile boşanacaklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla boşanma konusunda kararlı oldukları ve ekonomik durumun buna engel teşkil etmeyeceği ortaya konmuştur.

Araştırmaya katılanların yeniden evlenme konusundaki düşüncelerine bakıldığında yarısı yeniden evlenmeyi düşünmemektedir. Yeniden evlenmeyi düşünmeyenler ilk olarak, evli kaldığı süre içinde yaşadığı olumsuzlukları bir daha yaşamak istemediklerinden dolayı ikinci olarak çocukları nedeniyle yeniden evlenmeyi düşünmediklerini belirtmişlerdir. İş hayatının öncelikli durumu, koşullara uymama, sosyal çevrenin uygun bulmaması gibi gerekçelerin oldukça düşük düzeyde belirtildiği tespit edilmiştir. Yeniden evlenmeyi tercih edenlerin ise sevgi, toplumsal zorunluluk ve ekonomik nedenlerle yeniden evlenmeyi tercih ettikleri görülmüştür.

Boşanma sürecinden sonra bireylerin kimlerle ve nasıl yaşamaya başlayacakları önemli bir konudur. Özellikle bu durum kadınlar için sorun teşkil etmektedir. Araştırmaya katılanların çoğunluğu boşanma sürecinden sonra ailesinin kendisine sahip çıktığını ve onlarla birlikte yaşamaya başladığını; bir kısmı ise tek başına yaşadığını belirtmiştir. Katılımcılar arasında ailesinin yanında kalanlar ile tek başına yaşamaya başlayanların oranlarının birbirine yakın olduğu gözlenmiştir. Ailesiyle birlikte yaşamayı tercih edenler ise ekonomik nedenler ve çocuğun bakımı gerekçeleriyle bu yolu zorunlu olarak tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Katılımcıların yarısı, boşanmadan sonraki süreçte ailesiyle dayanışma içerisinde olduğu görülmüştür. Ailesi ile birlikte yaşamaya başlayan boşanmış kadın ve erkek katılımcılar arasında belli bir konuda karar alırken ailesinin etkisi olmadan kendi kararlarını verebildiğini söyleyenlerin büyük çoğunluğu oluşturduğu tespit edilmiştir.

Örneklem grubunda, boşanma kararından pişman olmadıkları, boşanmadan sonra daha mutlu ve huzurlu olduğunu belirtenler çoğunluktadır. Pozitif yönde katkısı olmuştur. Acı ve hüznün ile öfke ve nefret gibi negatif duygular yaşadığını belirtenlerin oranı daha düşüktür.

Katılımcıların mahkemede belirttikleri boşanma gerekçeleri arasında ilk sırada kişisel ilgisizlik ve beklentilerin gerçekleşmemesi ikinci sırada alkol, kumar ve şiddet gibi kötü alışkanlıklar, üçüncü sırada ise başka birinin varlığı yer almaktadır .

Boşanma sonrasında katılımcıların çoğunluğu ailesinin anlayışlı ve destek olmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Ailesi tarafından destek görmeyenlerin ve boşanmayı olumsuz yönde karşılayanların oranlarının düşük ve büyük ölçüde aynı olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların boşanma sürecinde ve sonrasında en büyük desteği yine ailelerinden sağladıkları, ailenin birincil derecede ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Boşanma sonrası süreçte katılımcıların karşılaştıkları sorunlara bakıldığında ilk olarak her konuda rahat davrandıklarını belirtenler; ikinci olarak çevrenin dedikodularıyla karşılaşmamak için yakın çevresiyle belli bir süre görüşmediğini belirtenler; üçüncü sırada ise davranışlarında ölçülü davranmak zorunda hissettiğini belirtenler bulunmaktadır. Buna göre, katılımcıların önemli bir kesimi ciddi bir sorunla karşılaşmamasının yanı sıra çevrenin yaptırımlarından dolayı ilişkilerine ve davranışlarına yön

verme zorunda hissedenlerin oranları da oldukça dikkat çekicidir. Toplumsal baskının kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Araştırmaya katılan kadın ve erkek katılımcıların çoğunluğu boşanma sonrasında orta düzeyde maddi sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. Çok fazla maddi sıkıntı yaşayanların oranı düşüktür. Katılımcıların boşandıktan sonra çok fazla maddi sıkıntı yaşamadıkları söylenebilir. Bunun nedeni çalışıyor olmalarının yanı sıra ailenin desteği olarak da görülebilir. Boşanma sonrasında özellikle çalışmayan kadınlar maddi sorunlar yaşayabilmektedir. Kendilerine verilen nafakanın yetersiz olması da bunun da bir nedeni olarak gösterilebilir. Birçoğu boşandıktan sonra farklı işlerde çalışmaya başlamaktadır.

Araştırmaya katılanların çoğunluğunda boşandıktan sonra sosyal çevresinde herhangi bir değişim olmamıştır. Boşanma sonrasıyla çevresiyle ilişkilerinin bozulduğunu ve yeni ilişkiler geliştirme yoluna gittiğini belirtenlerin oranlarının oldukça düşük olduğu gözlenmiştir.

Boşandıktan sonra kendisine nafaka bağlanan katılımcılarda nafakanın miktarı ve düzenliliği konusunda memnun olmayanların ağırlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılanların çoğunlukla evliliği aile birliğinin temeli olarak tanımlamışlardır. Bununla birlikte evliliği, eşler arasında duygusal birliği sağlayan bir kurum; çocuk yapmak ve büyütmek için yapılmış bir sözleşme, cinsel ilişkinin toplumda meşru kılınması ve eşler arasındaki ekonomik dayanışmayı sağlayan bir kurum olarak tanımlayanlar bulunmaktadır. Fakat, evlilik kurumunun aile birliğinin temeli olması yönündeki görüşlerin ağırlıkta olduğu gözlenmiştir. Aile, toplumun temel kurumlarından biri olarak görülmektedir.

Araştırmaya katılanların çoğunluğu boşanmanın aile birliğini parçalayan bir olay olduğunu savunmuşlardır. İkinci olarak, gerilimli ve mutsuz bir evliliğin sonlandırılması; üçüncü olarak, başarısız bir evliliğin işareti; dördüncü olarak, sıkıntı bir yaşamın sonlandırılması olarak tanımlamışlardır. Tanımlardan da görüldüğü gibi, araştırmaya katılan boşanmış kadın ve erkek katılımcıların çoğunluğu için boşanma eşler açısından sorunlu ya da sıkıntılı olan bir evlilik sürecinin sonlandırılması şeklinde anlam ifade etmektedir.

Araştırmaya katılanların kendi boşanma süreçlerini nasıl geçirdiklerine bakıldığında yarısından fazlası gerilimli ve huzursuz bir boşanma sürecini yaşadığını belirtmişlerdir. Sorunsuz bir boşanma süreci yaşayanların bir kısmı, büyük ölçüde ailelerinden destek aldıkları için, bir kısmı belli bir gelire sahip olup da ekonomik özgürlüğe sahip oldukları için boşanma sürecini sorunsuz atlatabildiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte boşanma sürecini yalnızlık ve kimsesizlik duygularının yoğun bir şekilde yaşadıkları bir dönem olarak tanımlayanlar da söz konusudur. Katılımcılar, boşanma sürecinin gerilimli ve huzursuz bir süreç olarak yaşandığı konusunda ortak bir paydaya sahiplerdir. Bununla birlikte bu sürecin kişinin yalnız kaldığı ve sosyal çevresinden yeterli desteği göremediği takdirde daha da sorunlu geçirilebilen bir süreç olarak görenlerle birlikte değerlendirildiğinde, katılımcıların yarısından fazlasının boşanma sürecini sorunlu bir şekilde yaşadıkları ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra, ailenin ve yakın çevrenin desteği ve ekonomik özgürlüğe sahip olmak gibi, boşanma sonrası süreçte, boşanmış kişilerin yeni yaşamlarını olumsuz yönde etkileyebilecek faktörlerle baş başa kalmamaları, sürecin görece olarak daha az sıkıntılı bir şekilde atlatılmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Boşanma, birçok yönden kadınlar açısından sorun oluşturan bir süreçtir. Araştırmaya katılanların boşanmış kadına toplumun bakış açısının nasıl olduğuna dair değerlendirmelerine bakıldığında, çoğunluğunun boşanmış kadına iyi gözle bakılmadığını, ön yargılı yaklaşıldığını, hor görüldüğünü ve aşağılandığını vurgulamıştır. Katılımcıların bir kısmı, boşanmış kadının evli ya da bekar kadından daha farklı algılandığını, bir kısmı da evli bir kadından farklı görülmediğini ileri sürmüşlerdir. Katılımcıların verdikleri yanıtlardan yola çıkarak boşanmış bir kadına yönelik bakış açısının iki şekilde değerlendirmek mümkündür. İlk grup, boşanmış kadını toplumda olumlu şekilde değerlendirmeyenlerden oluşmaktadır. Bu gruptakiler, toplumun boşanmış bir kadına, ön yargılı yaklaştığını, küçük görüldüğünü, aşağılandığını söyleyerek evli bir kadından daha farklı bir anlam atfedildiği gözlenmiştir. İkinci grupta yer alan katılımcılar ise, evli bir kadından farklı bir şekilde

algılanmadığını vurgulamışlardır fakat bu görüşü paylaşılanların oranlarının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.

Boşanma sonrasında katılımcıların ilk olarak genel hal ve hareketlerde, ikinci olarak karşı cinsle olan ilişkilerde, üçüncü olarak ise eve giriş ve çıkış saatlerinde sosyal baskı ya da kontrol hissettikleri tespit edilmiştir. Sosyal ilişkilerde kontrol sağlayan kişilerin başında ise aileler gelmektedir. İkinci sırada komşular, üçüncü sırada akrabalar, dördüncü sırada çocuklar ve iş arkadaşları gelmektedir.

Boşandıktan sonra kişiler kendilerini ilk olarak kişisel alanda, ikinci olarak toplumsal alanda, üçüncü olarak da mesleki alanda kendilerini yeniden tanımlama ve ifade etme ihtiyacı hissetmektedirler.

Boşanma sonrasında katılımcıların en çok yaşadıkları problemler, psikolojik ya da ruhsal problemler olmuştur. İkinci sırada ekonomik problemler, üçüncü sırada toplumda yeni bir kimlik arayışına girme şeklinde belirtilmiştir. Mesleki kariyerde düşüş ve karşı cinsle ilişkilerde sorunlar katılımcıların en az yoğunluğu oluşturdukları problemler olarak tespit edilmiştir.

Boşanma sürecinden sonra kişilerin evliliği bakış açısı farklılaşmaktadır. Gerek geçmişte yaşadığı sorunlu evlilik sürecini gerekse de yeni ilişkilerini daha farklı şekilde değerlendirmeye başlamaktadır. Araştırmaya katılanlara göre evliliğin uzun sürmesi ilk olarak eşler arasındaki uygun iletişime bağlıdır. Diğer görüşler ise sırasıyla cinsel uyum, yaş farkının fazla olmaması, kültürel ve dinsel değerlere bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcıların verdikleri yanıtlara göre vurgulanan diğer koşullar şu şekildedir: eşler arasındaki duygusal uyum, ilgi ve beğeni alanlarının uyumu, maddi olanaklar, ailede eşitlikçi bir düzenin sağlanmasına, kadının evine ve işine bağlılığı ile aileler arasındaki uyum, kadın ve erkeğin ailenin geçimini sağlamasına, kadının dışarıda çalışmasına, çocuk sahibi olmaya bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre, katılımcıların en çok üzerinde durdukları konular kişisel uyum, iletişim ve anlaşma gibi kendileriyle ilgili özelliklerdir. Kültürel ve dinsel uyum, ekonomik koşullar, kadının dışarıda çalışması ve çocuk sahibi olmak gibi faktörlerin daha düşük yoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla evliliğin sürekliliğinde bireysel nedenler ön plana çıkmaktadır. Eşler arasındaki uygun iletişim, duygusal uyum ve ilgi ve beğeni alanlarının uyumu bu bireysel nedenlere gönderme yapmaktadır. Kadını çalışmasının evliliğin uzun sürmesiyle düşük oranda ilişkilendirildiği söylenebilir.

Araştırmaya katılanların çoğunluğuna göre, kadın ve erkeğin rolleri farklı olmalıdır. Elde edilen veriler Türkiye'ye özgü bir durumu yansıtmaktadır. Katılımcıların, ev işlerinin kadın için önem derecesinin bu şekilde kategorileştirilmesi, geleneksel rol paylaşımının devamlılığına ilişkin veri sunmaktadır. Araştırmaya katılanlar arasında annelik rolünün kadının birincil öneme sahip rolü olduğunu belirtenler çoğunluktadır. Bunu annelik rolünü ikincil önemde roller olarak değerlendirenler bulunmaktadır. Eşin bakımını üstlenmek görevini kadının birinci görevi olarak belirtenlerin oranının düşük olduğu gözlenmiştir. Bu kategoride üçüncü derecede önemli olduğunu belirtenlerin oranı yüksektir. Kadının rollerine ilişkin katılımcıların verdikleri yanıtları genel olarak değerlendirdiğimizde araştırmaya katılanların çoğunluğunun kadının birinci görevi ev işlerini yerine getirmek (evin temizliği, yemek yapmak, çamaşır, bulaşık yıkamak vs. gibi); ikinci sırada gelen görevi ise çocuğu/çocukların bakımını yerine getirmek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların sosyo-ekonomik profilleriyle birlikte düşünüldüğünde kadının geleneksel rollerinin devamlılığı şartırcı olmamaktadır. Kadının gelir getirici bir işte çalışmasının temel görevleri olarak görmeyenlerin oranlarının da yüksek çıkması bu görüşü destelediği söylenebilir. Buna göre kadının mesleki rolünün ön plana çıkması gerektiğini savunanların oranı oldukça düşüktür.

Araştırmaya katılanların erkeğin temel görevlerinin/rollerinin neler olduğuna yönelik kişisel görüşlere ilişkin verilere bakıldığında, evin geçimini sağlamak için gelir getirici bir işte çalışmak, para kazanmak gibi görevlerin birincil öneme sahip olduğunu belirtenlerin çoğunluğu oluşturduğu görülmüştür. İkinci sırada çocukların bakımı sağlamak olduğunu belirtenler gelmektedir. Eşin bakımını üstlenmek ise üçüncü sırada yer almaktadır.

Araştırmaya katılanların çoğunluğu kadının istiyorsa her durumda çalışması gerektiğini savunmaktadırlar. Ailenin ekonomik sıkıntısı varsa çalışması gerektiğini savunanlar ikinci sırada; hiçbir durumda çalışmaması gerektiğini savunanlar üçüncü sırada, anne oluncaya kadar çalışması

gerektiği savunanlar ise dördüncü sırada yer almaktadırlar. Buna göre kadının çalışmaması gerektiği yönünde düşünceye sahip olanların oranı oldukça düşüktür. Büyük çoğunluğun belli bir duruma bağlı olsa da yine de çalışması gerektiği düşüncesindedirler.

Kadının çalışmasının kadına özgürce karar vermesini sağladığını belirtenler çoğunluktadır. Kadının özgüvenini arttırdığını belirtenler ikinci sıradadır. Sosyal ortamlara daha fazla girmesine olanak sağladığını belirtenler üçüncü sıradadır. Dördüncü sırada kendisini daha mutlu hissettiğini belirtenler, beşinci sırada kararlarında daha seçici davranmasına olanak sağladığını belirtenler, altıncı sırada toplumda saygınlığını sağladığını belirtenler ve yedinci sırada yaşam kalitesini arttırmasına olanak sağladığını belirtenler yer almaktadır. Katılımcıların verdikleri yanıtlara göre, kadının çalışması konusunda sofistike olarak değerlendirilebilecek yanıtların daha düşük oranlara sahip oldukları görülmektedir. Meslek sahibi olmak ile kişisel gelişim arasındaki paralellikte belirleyici olan eğitim düzeyi olduğunu düşünülmektedir. Ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek bu şekilde görece özgür davranabilmek için temel ihtiyaçların karşılanmış olması gerekmektedir. Bu noktada gelir getirici işte çalışmak dışsal bir zorunluluk olarak görülmektedir. Kişinin mesleki olarak ilerlemesi, başarılar elde etmesi, iyi bir kariyer çizgisine sahip olması, ekonomik zorunluluklar dışında kişisel tatmin gibi psikolojik faktörlerin yönlendiriciliğinde ortaya çıkmaktadır. Yaşam kalitesini arttırmak önemli olmakla birlikte temel ekonomik ihtiyaçların giderilmiş olmasından sonraki bir düzey olarak değerlendirilmektedir bu durum. Dolayısıyla araştırmaya katılanların sosyo-ekonomik profilleri, daha çok belli bir yaşam standardını oluşturmak amacıyla, ekonomik ihtiyaçların karşılanması amacına yönelik hareket ettikleri söylenebilir. Mesleki başarı, kariyer merkezli bir iş yaşamı katılımcılar için çok fazla önemsenen bir durum olmadığı söylenebilir.

Kadının çalışmasını, evlenme ve çocuk sahibi olmak gibi süreçlerin bir ölçüde etkilediğini belirtenlerin çoğunlukta olduğu gözlenmiştir. Etkilemediğini belirtenler ise ikinci sırada yer almaktadır. Büyük ölçüde etkilediğini belirtenlerin oranı diğer oranlara göre daha düşüktür. Buna göre, evlilik ve çocuk sahibi olmak, kadının çalışma yaşamını etkilemektedir sonucuna ulaşılabilmektedir.

Araştırmaya katılanların cinsiyetleri ile boşanma ile sonuçlanan evliliklerinde aile içi sorunların çözümünde başvurdukları kişi ya da yer arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Bu ilişkisellikte genel olarak bakıldığında ailesinden yardım aldığını belirtenlerin oranı yüksektir. Hiçbir yere başvurmadığını, sorunu kendi başına çözmeye çalıştığını belirtenlerin oranı ikinci sırada gelmektedir. İş arkadaşlarına ve profesyonel desteğe başvuranların oranlarının oldukça düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim düzeyiyle, sorunların çözümü konusunda uzman kişilere başvurma arasındaki korelasyonun bu verilerde olumlandığı görülmüştür. Bu konuya cinsiyet açısından bakıldığında önemli bir farklılık gözlenmiştir. Kadınların çoğunlukla ailesine başvurdukları; erkeklerin ise çoğunlukla hiçbir yere başvurmadıkları, sorunları daha ziyade kendi çabalarıyla çözmeye çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Psikologa ve evlilik danışmana başvuranların oranlarının hem kadın hem de erkek katılımcılar arasında düşük olduğu gözlenmiştir.

Araştırmaya katılanların boşanma davası süresince profesyonel bir destek alıp almadıklarına dair verilere göre, cinsiyet ile profesyonel destek alma durumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu boşanma davası süresince profesyonel destek almadıklarını belirtmiştir. Profesyonel destek aldığını belirtenlerin oranı ise destek alanların neredeyse yarısı kadardır. Profesyonel destek almadığını belirtenler arasında erkeklerin oranı fazladır.

Araştırmadan elde edilen diğer önemli bulgu, katılımcılar arasında boşanma süreçlerinde boşanma fikrini ilk ortaya atan taraf ile cinsiyet arasında yüksek derecede ilişkinin bulunmuş olmasıdır. Katılımcılar arasında hem boşanma fikrini ortaya atan hem de kararını verenler arasında kadınlar çoğunluktadır.

KAYNAKÇA

Arıkan, C. (1990). "Evlilik Çatışmaları ve Boşanma", Sosyal Hizmet, Sayı:2 Ekim-Kasım-Aralık, s.25-27, Ankara.

Ay, S. (2000). "Birliktelikleri Devam Eden Ailelerin Yapı ve İşlevleri ile Boşanmış Ailelerin Yapı Ve

- İşlevlerinin Karşılaştırılması''.Yayımlanmamış YüksekLisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Aydın, O.,Baran, G. (2010). "Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma", Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt 21, Sayı. 2 Ekim
- Başbakanlık Aile Raporu. (2001;2002). T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- D.İ.E. (2008) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- D.İ.E. (2011) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- D.İ.E. (2012) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- Dallos, R. (1990) "Moral Development and the Family, The Generisis of Crime", Journal of Crime and Society, 2 (4) p.371-402
- Demircioğlu, N. S. (2000). 'Boşanmanın, Çalışan Kadının Statüsü ve Cinsiyet Rolü Üzerine Etkisi''. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (2003). '2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitlikleri (Boşanma İstatistikleri)'. Yayın no:2759 Ankara.
- Devlet İstatistik Kurumu, (1996), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet İstatistik Kurumu, (1998), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet İstatistik Kurumu, (1999), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet İstatistik Kurumu, (2000), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet İstatistik Kurumu, (2002), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet İstatistik Kurumu, (2005), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet İstatistik Kurumu, (2010), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet İstatistik Kurumu, (2011), Boşanma İstatistikleri, T.C. Başbakanlık, Ankara
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1993). Türk Aile Yapısı Araştırması, Dpt Yayınları, 23-13, Ankara.
- Ergil, D. (1994).*Toplum ve İnsan*. Ankara:Turhan Kitabevi.
- Gönen, E.; Hablemitoğlu, S. (1993).'' Toplumsal Değişme Sürecinde Aile: Yapı, Etkileşim ve İşlevleri''. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, 45 s., Ankara.
- Greenstein, N. T.; Davis, S. (2006) "Cross National Variations in Divorce: Effects Of Womens' Power, Prestige And Dependence", Journal Of Comparative Family Studies, 37 (2), 253-279.
- Hall, S., Scraton, P. (1990). "Low Class and Control", Crime and Society, 5(3), p.460-498
- Marshall, B. (2005). *Engendering Modernity, Feminist, Social Theory And Social Change* Northeastern University Press, Boston.
- Özen, D. Ş. (1998).Eşler arası Çatışma Ve Boşanmanın Farklı Yaş Ve Cinsiyetteki Çocukların Davranış Ve Uyum Problemleri İle Algıladıkları Sosyal Destek Üzerindeki Rolü,Psikoloji Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgüven, İ. E. (2001).*Ailede Yaşam ve İletişim*.Ankara:Pedrem.
- Özkan, Z. (1989).Türkiye'de Boşanmaların Sebep ve Sonuçları, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- <http://www.aile.gov.tr/aile.ist.htm>. 06 Mart 2012.

- T.C. Anayasası (1982)
- T.C. Başbakanlık Aile Kurumu Başkanlığı (1996) Aile Yazıları, der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Bilim Serisi, Ankara
- T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Boşanma İstatistikleri.
- T.C.Başbakanlık Die (1994) Boşanma İstatistikleri, Ankara
- T.C.Başbakanlık Die (1995) Boşanma İstatistikleri, Ankara
- T.C.Başbakanlık Die (1996) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- T.C.Başbakanlık Die (1997) Boşanma İstatistikleri, Ankara
- T.C.Başbakanlık Die (1998) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- T.C.Başbakanlık Die (1999) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- T.C.Başbakanlık Die (2000) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- T.C.Başbakanlık Die (2002) Boşanma İstatistikleri, Ankara
- T.C.Başbakanlık Die (2005) Boşanma İstatistikleri, Ankara
- T.C.Başbakanlık Die (2009) Boşanma İstatistikleri, Ankara.
- T.C.Başbakanlık Die (2010) Boşanma İstatistikleri, Ankara
- TC.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (2000-2002) Evlenme, Boşanma ve İntihar İstatistikleri, DYE Matbaası, Ankara.
- Timur, S. (1982) Türkiye’de Aile Yapısı, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Türk Medeni Kanunu (2002).Türk Medeni Kanununun Yürürlüğü Ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun Ve Gerekçeleri, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Türkiye İstatistiği Yıllığı (2000) Tc Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Türkiye İstatistiği Yıllığı (2004) Tc Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2001-2012). Evlenme Ve Boşanma İstatistikleri, Ankara
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2008). Evlenme Ve Boşanma İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2009). Evlenme Ve Boşanma İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2010). Evlenme Ve Boşanma İstatistikleri, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara
- Yıldırım, A. (2001) Boşanma İle Eşlerin Empatik Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Wallerstein, I.(2009).*Liberalizmden Sonra*, Çeviren: Erol Öz, İstanbul: Metis Yay.
- Zimmerman, M. E.(2011).*Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma-Teknoloji,Politika,Sanat*. Çeviren: Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yay.

B11 OTURUMU
SOSYAL POLİTİKA (PUAN PROJESİ)

PUAN PROJESİ: SOSYAL YARDIM YARARLANICILARININ SOSYOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Fatime GÜNEŞ¹

Erdal Tanas KARAGÖL²

ÖZET

PUAN Projesi Türkiye, kırsal-kent ayrımını içeren, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1 ayrımında bölgeler arası farklılığı gözeterek, hane ziyaretleri sırasında doğrulanabilen, somut olarak ölçülebilir göstergelere dayanan, yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olan ve kolay uygulanabilen puanlama modellerinin oluşturulması amacıyla Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından seçilen ve 43.124 haneyi kapsayan bir örneklem üzerinden Ana Alan Uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca tüm Türkiye'yi kapsayan ve her bir İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1 Bölgesi için kent / kırsal ayrımını gözeterek bir nitel çalışma yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında da 13 ilde toplam 174 adet derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Bu sunumda, her iki alan araştırmasından elde edilen verilere dayanarak; yardım almak için vakıflara başvuran hanelerin sosyolojik özellikleri ortaya konulacaktır. Bu özellikler, demografik yapı, göç durumu, fiziksel yaşam koşulları, işgücü piyasalarındaki konum, gelir, tüketim, borç, yardım ve refah algıları başlıkları altında değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Yardım Alan Haneler, Sosyolojik Yapı.

ABSTRACT

The PUAN Project has been carried out over 43.124 households selected by Turkish Statistical Institution (TURKSTAT) as Main Survey to be able to develop highly reliable and easily applicable scoring models based on real measurable indicators that differentiate settlements in the countryside and urban areas, observe regional differences defined in the Nomenclature of Units for Territorial Statistics (NUTS) 1 and can be verified during the house-visits. The Project also involved a qualitative study observing the differences between urban and country settlements in all around Turkey for the Region defined by the NUTS. Within the scope of this study, 174 in-depth interviews were held in 13 cities. In this presentation, based on the data obtained from the two field research, we will offer the sociological characteristics of the households who applied the foundations to receive aids. Among these characteristics are evaluated under the titles of demographical structure, migration status, physical living conditions, and positions, incomes, consuming, debts, received aids and perceptions of benefits and wealth in the labor market are included.

Keywords: poverty, households receiving aid, sociological structure.

YOKSULLUK OLGUSU

Yoksulluk tartışmalı bir kavramdır ve yoksulluğun nasıl tanımlanacağına dair farklı yaklaşımlar ve açıklamalar vardır. Yoksulluk konusunun merkezinde yer alan temel sorulardan biri kimlerin yoksul olduğudur. Bu sorunun yanıtı, diğer bir deyişle bir toplumdaki yoksulların oranı; yoksulluğun nasıl tanımlandığına ve bu tanıma dayanarak geliştirilen ölçme yöntemlerine göre değişebilmektedir.

Mutlak yoksulluk, bireyin ya da hanenin gıda, barınma ve giysi gibi temel biyolojik ihtiyaçlarını karşılayabilecek gelir ve tüketimden mahrum kalmasıdır. Mutlak yoksulluk tanımı, asgari geçim ihtiyaçlarını içermektedir. Mutlak yoksulluk ölçümleri genellikle yoksulluğu maddi yoksunlukla sınırlandırır (Haralambos ve Holborn, 1995). Örneğin, kişi başına günde 1 veya 2 dolarlık harcama

¹Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, fgunes@anadolu.edu.tr

²Prof.Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE erdalkaragol@hotmail.com

Dünya Bankası'nın uluslararası ölçekte mutlak yoksulluk oranını hesaplamak için kullandığı bir ölçektir (Güneş, 2009).

TÜİK ise mutlak yoksulluğu hane veya bireylerin yaşamlarını fiziksel olarak sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyulan minimum tüketim miktarı olarak tanımlamaktadır. Mutlak yoksulluğu tespit edebilmek bireylerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan minimum tüketim ihtiyaçları belirlenir. TÜİK tarafından mutlak yoksulluk gıda ve gıda dışı bileşenler dikkate alınarak ayrı ayrı belirlenebilmektedir. Mutlak yoksulluk oranı ise asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır (TÜİK, 2008). TÜİK açlık sınırı kavramını bir kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için alması gerekli temel gıda maddelerinden oluşan sepetin maliyeti olarak tanımlamaktadır. Yoksulluk sınırı kavramı ise kişinin beslenme yanında ihtiyaç duyduğu giyim, barınma, ulaştırma, haberleşme gibi minimum yaşam düzeyini veya temel gereksinimlerini karşılayabilmesi için gerekli olan tüm mal ve hizmetleri satın alırken ödemesi gereken para veya diğer bir deyişle asgari düzeyde bir yaşam kalitesine sahip olabilmesi için yapması gereken minimum harcama miktarıdır (TÜİK, 2008).

TÜİK tarafından mutlak yoksulluk, tüketim harcaması değişkeni kullanılarak, hanehalkı bütçe anketinde yer alan aylık tüketim harcaması bilgileri temelinde hesaplanmaktadır. Mutlak yoksulluk hesaplamasında dayanıklı mallar için yapılan harcamalar dahil edilmez. Her bir hanehalkı için aylık toplam harcama değeri hesaplanır. Hesaplanan bu toplam harcama değeri o hanehalkı için eşdeğer yetişkin kişi sayısına bölünerek, her hanehalkı için eşdeğer kişi başına ortalama tüketim harcaması değeri hesaplanmaktadır. Bulunan bu değer hesaplanan açlık ve yoksulluk sınırları ile karşılaştırılarak hanehalkının yoksul olup olmadığı hesaplanır. Eğer kişi başına tüketim harcaması, gıda yoksulluk sınırının (açlık sınırı) altında kalıyorsa hanede bulunan tüm kişiler gıda yoksulu (çok yoksul) olarak sınıflandırılır. Eğer kişi başına tüketim harcaması, gıda ve gıda dışı bileşenlerden oluşan yoksulluk sınırının altında ise hane halkları yoksul olarak sınıflandırılır (TÜİK, 2008).

Görelî yoksulluk bireyin, ailenin ya da toplumsal grupların içinde buldukları toplumda yeterli beslenebilmesi, en azından alışılmış ve ortak kabul edilmiş sosyal ve kültürel faaliyetleri yerine getirebilmesi ve içinde bulunduğu toplumun ortalama yaşam standardını sürdürebilmek için gerekli kaynaktan yoksun olmasıdır. Görelî yoksulluk tanımı, temel fiziksel ihtiyaçların yanı sıra toplumsal ihtiyaçları da dikkate almaktadır. Ayrıca, mutlak yoksulluk tanımından farklı olarak içinde bulunulan toplumun ortalama yaşam standardı dikkate alınır (Haralambos ve Holborn, 1995). Görelî yoksulluğun ölçülmesi genellikle bir ülkenin ortalama geliri referans alınarak hesaplanmaktadır. Görelî yoksul olanlar, ortalama gelirin belli bir oran altında gelir ile yaşayan nüfusu oluşturmaktadır (Güneş, 2009).

TÜİK'e göre görelî yoksulluk bireyin veya hanehalkının toplumun genel düzeyine göre belirli bir sınırın altında gelir ve harcamaya sahip olmasıdır. Refah ölçüsü olarak tüketim veya gelir düzeyi dikkate alınmaktadır (TÜİK, 2008). TÜİK tarafından Türkiye'de görelî yoksulluk sınırı hanehalkı bütçe anketi verilerine göre eşdeğer kişi başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si olarak belirlenmektedir. Toplam nüfus içindeki görelî yoksulluk oranı ise, (eşdeğer kişi başına tüketim harcaması) görelî yoksulluk sınırının altında kalan hanehalklarının oluşturduğu nüfusun toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmaktadır. Gelire bağlı görelî yoksulluk oranı ise, eşdeğer kişi başına medyan gelirin belirli bir oranı (%60, %50 veya %40) ölçüt alınarak oluşturulmaktadır (TÜİK, 2008). İnsani yoksulluk, United Nations Development Programme (UNDP - Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) tarafından gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluğun anlaşılması için kullanılan bir kavramdır. Bu yoksulluk, toplumun sunduğu hak ve olanaklara ulaşabilme eksikliği olarak tanımlanmaktadır (İnsel, 2001). Örneğin eğitim temel bir haktır ve değerinin parasal olarak ölçülmesi zordur. UNDP tarafından beş insani yoksulluk göstergesi geliştirilmiştir. Bu göstergeler ise şunlardır:

- 40 yaşından önce ölme riski taşıyan insan oranı,
- Okuryazar olmayan yetişkinlerin oranı,
- Sağlık hizmetlerine ulaşamayanların oranı,
- Temiz ve güvenli içme suyuna erişemeyenlerin oranı,
- 5 yaş altı çocukların yetersiz beslenme oranı (UNDP, 1997).

Toplumsal dışlanma, insanların içinde buldukları toplumun ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel süreçlerinden dışlanması, diğer bir ifadeyle toplumla olan bağlarının kopması olarak tanımlanmaktadır (Bhalla ve Lapeyre, 1999). Toplumsal dışlanma bakışı, yoksulluğu statik ve durağan bir biçimde sadece maddi yoksunluk olarak tanımlayan yaklaşımları eleştirmektedir. Bundan dolayı, toplumsal dışlanma kavramı toplumda daha geniş bir çerçevede yaşanan yoksunlukları dikkate almaktadır. Basitçe tek başına gelir yetersizliği yoksulluğu ve yoksulları anlatmaz. Örneğin, bireyin içinde bulunduğu topluma katılabilmesi için gerekli hak ve olanaklardan mahrum olması gelir yetersizliği ile ilişkili olmayabilir (Güneş, 2009).

1. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

Türkiye ekonomisinde yapısal değişim ve gelir dağılımı çalışmasında (Dağdemir, 1992), yoksulluk 1968 - 1987 dönemleri arasında analiz edilmektedir. Bu çalışmada mutlak yoksulluk ortalama gelirin altında kalan seviye olarak belirlenmiştir. Araştırmaya göre, Türkiye'de mutlak yoksulluk %51,5'den %22,5'e düşmüştür. Ancak mutlak yoksul olanlar arasında ücret karşılığı çalışanların oranı yüksektir (%51,71).

1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Anket verileri kullanılarak bölge temelinde yapılan yoksulluk analizine göre (Dumanlı, 1996), Türkiye'de mutlak yoksulluk, diğer bölgelere göre; Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde daha yüksek çıkmıştır. Bu çalışmada mutlak yoksulluk sınırı, asgari miktarda gerekli kalori miktarına göre hesaplanmıştır. Diğer bir çalışmada (Dansuk, 1997), aynı veriler kullanılarak Türkiye'deki yoksulluğun toplumsal temeli araştırılmıştır. Yoksulluk sınırı ise en düşük tüketim harcaması olarak ele alınmıştır. Yoksulluğun toplumsal temeli, gelir dağılımı, emek gücü, cinsiyet, eğitim ve diğer bazı demografik olgular arasındaki ilişkilere bakılarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın bulgularına göre, yoksulluk özellikle eğitimsiz ve düşük eğitimli kadınlar, kırsal alanda yaşayan insanlar, sosyal güvenlik sistemi dışında kalan kişiler ve enformel sektörde çalışan insanlar için daha ciddi bir sorun haline gelmiştir.

1994 yılı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Anket verileri kullanılarak birden çok yoksulluk sınırı ve bu sınırın altında kalan hane sayısı bölgelere göre hesaplanmıştır (Erdoğan,1996). Bu çalışmada yoksullar, "aşırı yoksul" (extremelypoor), "yüksek düzeyde yoksul" (highlevelpoor) ve "düşük düzeyde yoksul" (lowlevelpoor) olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmıştır. Aşırı yoksullar asgari gıda ihtiyacını karşılayamayanlar ve / veya yeteri düzeyde beslenemeyenleri kapsamaktadır. "Yüksek düzeyde yoksul" olanlar ise gıda oranı yaklaşımı ile belirlenmiştir. Bu yaklaşıma göre, toplam harcama içinde gıda harcamasının payı %40 olan haneler yüksek düzeyde yoksul olarak nitelendirilmiştir. Düşük düzeyde yoksul olanlar gıdanın yanı sıra, konut, giysi, ulaşım ve eşya gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekenlerden oluşmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'de "aşırı yoksul" olanların oranı %11, "yüksek düzeyde yoksul" olanların oranı %12 ve "düşük düzeyde yoksul" olanların oranı ise %20'dir.

"Türkiye'de Yoksulluk: Boyutu ve Profili" çalışmasında (Erdoğan, 1998) Türkiye'de gıda ve gıda - dışı yoksulluğun düzeyi ortaya konmaktadır. Gıda yoksulluğu hanelerin asgari gıda harcamalarını içermektedir. Gıda - dışı ise gıda harcamaları dışında diğer temel ihtiyaçlar için yapılan harcamaları da kapsamaktadır. Yoksulluğun boyutu hanelerin tüketim harcamaları yerine gelir düzeyleri ele alınarak ortaya konmuştur. Buna göre, Türkiye'de gıda yoksulu olan hanelerin oranı %5,66 iken, bireylerin oranı ise %8,73 dür. Temel ihtiyaçlar dikkate alındığında, Türkiye'de hanelerin %19,1'i ve bireylerin ise %24,30'u yoksuldur.

Dağdemir (1999) 1987 - 1994 dönemi için yoksulluk problemini makroekonomik etkilere bağlı olarak araştırmıştır. Bu çalışmaya göre, kentleşmiş bölgelerde yoksulluk zaman içinde artmıştır. Kırsal bölgelerde ise yoksulluk hem artmış hem de derinleşmiştir. TÜİK'in 1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Anket verilerinin kullanıldığı diğer bir çalışmaya göre (Pamuk, 2000), kırsal nüfusun %14,85'i ve toplam hanelerin ise %14,15'i yoksulluk sınırının altındadır. Bu çalışmada, yoksulluk sınırı kırsal hanelerde medyan gelirin yarısı olarak belirlenmiştir.

Dünya Bankası'nın "Ekonomik Reformlar, Yaşam Standardı ve Sosyal Refah Çalışma Raporu (2000)" Türkiye'de ekonomik reformların insanların yaşam standardı, yoksulluk ve refah seviyesi

üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Türkiye’de yoksulluk oranı üç yoksulluk çizgisine göre belirlenmiştir: Mutlak yoksulluk (asgari gıda sepeti yerel maliyeti), ekonomik kırılganlık (temel ihtiyaçlar sepetinin-gıda dışını da içeren yerel maliyeti) ve görelî yoksulluk (ulusal gelirin ortalama yarısı). Bu tanımlara göre, Türkiye’de mutlak yoksulluk oranı düşüktür (%7,3). Ekonomik kırılganlık (%36,3) görelî gelir yoksulluğuna (%15,7) göre daha yüksektir.

Dünya Bankası tarafından “2003 yılı Türkiye: Krizlerden Sonra Yoksulluk ve Yoksullukla Baş Etme” başlıklı raporunda yer verilen yoksulluk analizi Dünya Bankası tarafından 2001 yılında gerçekleştirilen ve toplam 4.200 haneyi kapsayan Hanehalkı Tüketim ve Gelir Anketine dayanarak yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye’de kent nüfusunun %17,2’si gıda yoksuludur. Kentte gıda ve gıda - dışı yoksulluk oranı ise %56,1 olarak hesaplanmıştır.

“İnsani Gelişme Endeksi” açısından ele alındığında 2002 yılında Türkiye 174 ülke arasında 85. sırada yer alırken, 2005 yılında ise 177 ülke arasında Türkiye 95. sıradadır (Gürses, 2007). Eurostat 2004 araştırmasına göre, Türkiye’deki görelî yoksulluk oranı %23’tür. Bu AB’ye üye ve aday ülkeler arasında en yüksek oranı oluşturmaktadır (Gürses, 2007).

TÜİK tarafından 2007 yılında yapılan yoksulluk çalışmasına göre, Türkiye’de kişilerin %0,54’ü sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının altında yaşamaktadır. Gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşayan yoksulların oranı ise %18,56’tır. Kişi başı günlük harcaması, satın alma paritesine göre 1 doların altında kalan kişi yoktur. Fakat kişi başı günlük 2,15 dolar olarak tanımlanan yoksulluk sınırı altında bulunan yoksulların oranı %0,63’tür. Yoksulluk sınırı 4,3 dolar olarak ele alındığında ise yoksulların oranı %9,53 olarak tahmin edilmektedir. 2006 yılına göre 2007 yılında kentsel ve kırsal yerlerde yoksulluk oranlarında artış gözlemlenmektedir. 2006 yılında, kırsal yerleşim yerlerinde yaşayan yoksulların oranı %31,98 iken, bu oran 2007 yılında %32,18’e yükselmiştir. Aynı şekilde, 2006 yılında, kentsel yerleşim yerlerinde yaşayan yoksulların oranı %9,31 iken, bu oran 2007 yılında %10,61’e yükselmiştir. Hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk riski artmaktadır. Eğitim düzeyi azaldıkça yoksulluk riski artmaktadır. Okur - yazar olmayanların yoksulluk oranı %34,76 iken, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında bu oran %6,16’dır. Kişilerin çalışma durumlarına göre bakıldığında 2007 yılında Türkiye’de ücretsiz aile işçileri, yevmiyeli çalışanlar ve kendi hesabına çalışanların yoksulluk riski daha yüksektir (TÜİK, 2008).

TÜİK, 2011 yoksulluk çalışması sonuçlarına dayanarak; satın alma gücü paritesine göre kişi başı dolar cinsinden yoksulluk sınırlarına göre Türkiye’de yoksulluk oranlarının düştüğü belirtmiştir (TÜİK, 2012). Yani kişi başı günlük harcaması 2,15 doların altında kalan fert oranı 2010 yılında %0,21 iken, bu oran 2011 yılında %0,14 olarak tahmin edilmiştir. 4,3 dolar sınırına göre ise 2010 yılında %3,66 olan yoksulluk oranı, 2011 yılında %2,79 olarak gerçekleşmişti (TÜİK, 2012). TÜİK’e göre, kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski kentsel yerlerde yaşayanlardan daha fazladır. 4,3 dolar sınırı dikkate alındığında, 2010 yılında kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanların yoksulluk oranı %9,61, 2011 yılında ise %6,83 olarak tahmin edilmiştir. Kentsel yerleşim yerlerinde yaşayanların yoksulluk oranı 2010 yılı için %0,97 olarak, 2011 yılı için ise %0,94 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2012).

2. YÖNTEM VE BULGULAR

PUAN Projesi Safha 3 kapsamında tüm Türkiye’yi kapsayan ve her bir İBBS Düzey 1 Bölgesi için kent / kır ayrımını gözetilen belirli sosyo - demografik başlıkları içeren bir nitel çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Haziran 2011 - Ekim 2011 tarihleri arasında 13 ilde toplam 174 adet derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Nitel Çalışmanın Yapıldığı İller ve Kır / Kent Ayrımına Dayalı Görüşme Sayıları

İller	İBBS Bölgesi	Kent	Kır
İstanbul	TR 1	11	10
Balıkesir	TR 2	9	11
İzmir	TR 3	6	4
Eskişehir	TR 4	9	6
Ankara	TR 5	5	6
Antalya	TR 6	5	6
Hatay	TR 6	11	9
Kayseri	TR 7	6	10
Bartın	TR 8	4	4
Trabzon	TR 9	4	6
Erzurum	TR A	6	6
Elazığ	TR B	4	2
Şanlıurfa	TR C	10	4
Toplam		90	84

Derinlemesine görüşmelerin temel amacı; yardımlardan yararlanan ya da başvurduğu halde yararlanamayan ve PUAN Projesi Ana Alan Uygulaması'ndan nicel araştırmaların formatından dolayı sorulamayan fakat sonuçların anlamlandırılması için gerekli olduğu düşünülen "Neden", "Nasıl?" ve "Niçin?" gibi soruların yanıtlarına ulaşmaktır. Bu kapsamda, nitel çalışma SYGM'den yardım alan ya da yardım almak için başvurmuş fakat reddedilmiş hanelerin yoksulluk deneyimlerinin ve aldıkları yardımların yoksullukla mücadeledeki etkilerinin anlaşılması ve yorumlanması amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarını ise genel olarak şöyle özetlemek mümkündür:

- Hanelerin tamamına yakını fiziksel özellikleri ve barınma koşulları açısından yetersiz ve sağlıksız konutlarda oturmaktadır. Hanelerin bir kısmı kendi evlerinde, bir kısmı akrabalarının konutlarında bir kısmı ise kiracı olarak yaşamaktadır. Kiracıların kira oranları düşüktür ve bu oran hanelerin fiziksel koşullarını da yansıtmaktadır. Ayrıca birçok hane barınma koşullarının insani yaşam koşullarından uzak olduğunu belirtmiştir.
- Erkeklerin bir kısmı işsiz, diğer kısmı ise çalışma zamanı, mekânı ve gelir açısından geçici, düzensiz, istikrarsız ve gelecek güvencesi olmayan işlerde çalışmaktadır. Kırdaki yaşayanların çoğu çiftçilik yapmaktadır. Bunun yanı sıra geçici işlerde çalışanlara da rastlanmıştır. Görüşülen kişilerin çoğu ek bir işte çalışmamaktadır. Görüşülen kadınların tamamına yakını kendini ev kadını, kırdaki görüşülen kadınların ise sadece bir kısmı kendilerini ev kadını olmanın yanı sıra çiftçi olarak da tanımlamışlardır. Kadınların çalış(a)mama nedenleri arasında sırasıyla; eğitim durumları, yaşları, ev içi sorumlulukları (ev işleri, çocuk ve diğer hane üyelerinin bakım işleri vb.), kendilerine uygun işlerin olmaması, sağlık durumları, eşlerinin izin vermemesi ve çevre baskısı yer almaktadır. Ayrıca kadınların bir kısmı ise yaşamının bir döneminde; ailenin geçimine katkıda bulunmak için; tarlada mevsimlik işçilik, temizlik işleri, evde parça başı işler gibi düzensiz ve geçici de olsa gelir getiren işlerde çalıştığını belirtmiştir.
- Göç eden hanelerin göç nedenleri arasında sırasıyla; iş, evlilik, eğitim, daha iyi bir yaşam kurmak, güvenlik gibi nedenler yer almaktadır. Bazı haneler göç sürecinde yakınlarından yardım ve destek alırken, bazıları ise konut ve iş bulma sürecinde hiçbir şekilde bu ilişki ağlarından yararlanmamıştır. Göç edilen yerde karşılaşılan sorunlar arasında duygusal yalnızlık, yabancılaşma, ekonomik sıkıntılar, değerlerin (modern ve geleneksel) çatışması, birkaç yerde ise kökene bağlı yaşanan dışlanma yer almaktadır. Görüşmecilerin bir kısmı geldikleri yerde kendilerini daha iyi hissettiğini ve özellikle köylerine yoğun bir özlem duyduğunu belirtmiştir. Kırdaki ve / veya gelinen yerle kurulan duygusal yakınlık, göç edilen

yerin maddi koşullarıyla karşılaştırıldığında önemini yitirmektedir. Önemli bir kısmı yaşam koşulları zor olsa da göç ettikleri yerde yaşamaktan memnundur.

- Hanelerin büyük çoğunluğu aldıkları yardım türleri dışında genel olarak SYDV'nin verdiği yardımların bilgisinden yoksundur. Yaklaşık her üç haneden biri yaşamının bir kısmında bir şekilde SYDV dışında başka bir yerden yardım almıştır. Haneler SYDV'nin yardım verdiği bilgisine öncelikle muhtardan, komşulardan, arkadaşlardan, akrabalarından, öğretmenlerden, okuldan, Yeşil Kart çıkarmaya gittikleri zaman vakıf çalışanlarından, vakıf müdürlerinin mahalleleri dolaşması sırasında, televizyondan bazı Bakanlar'ın ve Başbakan'ın yaptığı açıklamalardan öğrenmiştir. Hanelerde yardım almak için genellikle kadınlar başvuru yapmaktadır. Ailenin geçiminden ideolojik olarak erkeklerin sorumlu tutulması, evin geçimini sağlamada yaşadıkları başarısızlık ve zorluklar, onlar üzerinde toplumsal ve kültürel bir baskının oluşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, erkekler için yardım almak ve / veya yardım başvurusu yapmak "gurur" ve "onur" meselesine dönüşmektedir. Görüşülen kişiler arasında her üç kişiden biri yardım başvurusu yaparken sorun ve sıkıntı yaşamaktadır. Bazı görüşmeciler daha önce yaşadıkları sıkıntıların artık kalmadığını, önemli bir kesim ise başvuru sürecinin kolay olduğunu düşünmektedir. Nitel görüşmede bir kesim başvuru sürecini kapsayan ve bu süreci iyileştirmeye yönelik doğrudan cevaplar vermesine rağmen, bazı kişiler ise verilen yardımların niteliği ve miktarına yönelik doğrudan önerilerde bulunmuştur. Bir kesim ise, bu konuda fikri olmadığını ve yetkili kişilerin, idarecilerin (hükümetin) kendilerinden daha iyi bilebileceğini düşünmektedir. Görüşmecilerin çoğu yardımları yeterli bulmamakta, sadece bir kısmı yardımların yeterli olduğunu belirtmektedir. Yardımların hane refahını / geçimini eskiye göre az da olsa olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir. Görüşülen hanelerdeki yaklaşık her dört kişiden biri yapılan yardımların hak eden insanlara ulaştığını düşünmektedir. Yarıdan fazlası hak eden insanların yardım almadığını düşünürken çok az kişi bu konu hakkında herhangi bir fikri olmadığını belirtmiştir.
- Görüşülen hanelerin tamamı (üç hane dışında) eve giren ortalama aylık gelirlerinin geçimleri için yeterli olmadığı görüşündedir. Hanelerin birçoğu geçim sıkıntısından dolayı elektrik, su, yakacak, telefon, ulaşım, gıda, temizlik maddeleri gibi temel ihtiyaçlardan kısıntıya gitmektedir. Hanede özellikle kadınlar, erkekler ve çocuklar kişisel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekmektedir.
- Nitel çalışma sırasında görüşülen haneler arasında yaklaşık her üç haneden biri çocuklarının karşılayamadığı ihtiyaçları için yakın çevresinden destek almaktadır. Yakın çevre arasında yer alan kişiler arasında çocuğun anneanesi, babaanesi, dedesi, teyzesi, dayısı, amcası, halası, kuzeni, yeğeni, komşusu, öğretmeni yer almaktadır. Hanelerin bir kısmı aile, akraba, komşu ve arkadaş gibi ilişki ağlarından herhangi bir şekilde yardım ve destek almamaktadır.
- Proje desteği alan haneler başvuru sürecinde herhangi bir sıkıntı yaşamamışlardır. Özellikle vakıf çalışanları genel olarak başvuru yapan kişilere yardımcı olmaktadır. Görüşmecilerin bir kısmı proje destek miktarını yeterli bulurken, bazılarına göre bu destekler yetersizdir. Proje desteği alan hanelerin bir kısmı geri ödeme sürecinde zorluklarla karşılaşmış, ödemelerde sıkıntı yaşarken, bir kısmı ise geri ödemedeki zorlanmamaktadır. Nitel çalışma sırasında görüşülen haneler tarafından proje desteği için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.
- Cevaplayıcıların tamamına yakını çocuklarının geleceğinin kendilerinin geleceğinden daha iyi olmasını umut etmektedir. Hanelerin çoğunun çocuklarının geleceğiyle ilgili en önemli beklentileri iyi bir eğitim almalarına yöneliktir. Çocuksuz haneler ise sağlıklı ve ihtiyaçlarının asgari düzeyde karşılandığı bir yaşamı arzu etmektedir.

Nitel analiz kapsamında TÜİK tarafından seçilen ve 43.124 haneyi kapsayan bir örneklem üzerinden Ana Alan Uygulaması gerçekleştirilmiştir.

PUAN Projesi kapsamında TÜİK tarafından teslim edilen hane veri setinde 38.021 adet haneye ait veri bulunmaktadır. Ancak Ana Alan Uygulaması sonuçlarının değerlendirilmesinde;

- Çift örneklemede yer alan hanelerin,

- GSS çerçevesinde olup sosyal yardım faydalanıcısı olmadığını beyan eden hanelerin veri setinden çıkartılarak değerlendirme yapılmıştır.

PUAN Projesi analizlerinde kullanılan 36.405 hanelik veri setine yönelik Ana Alan Uygulama sonuçlarının frekans dağılımına bağlı yapılan genel değerlendirme hanelerin sosyo - demografik özelliklerini, göç durumlarını, konut ve konut kolaylıklarını, mülk sahipliğini (tüketim varlıkları sahipliği, gelir getiren varlıkların sahipliği, ulaşım aracı olarak kullanılan varlıkların sahipliği), gelir durumlarını, tüketim kalıplarını, borç durumlarını, yardım türlerini, proje destek bilgilerini ve refah algılarını içermektedir. Bu araştırmaya göre görüşme yapılan haneler için:

- Hanehalkı büyüklüğü ortalama 4,8 olarak tespit edilmiştir.
- Hanelerin yarısı çekirdek aile yapısını temsil etmektedir. Yaklaşık her üç haneden birinde en az üç çocuk yaşamaktadır. Genç bağımlı nüfusun oranı yaşlı ve engelli bağımlı nüfusa göre yüksektir.
- Hanede yaklaşık her dört kişiden üçü ilkokul mezunudur.
- Gelir getiren bir işte çalışmayanların oranı çok yüksektir. Çalışanların yaklaşık yarısı kendi hesabına ve yevmiyeli olarak çalışmaktadır.
- Referans kişilerin çoğu sağlık güvencesine sahiptir. Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) ve Yeşil Kart üzerinden sağlık güvencesine sahip olanlar daha fazladır. Her üç haneden biri sağlık merkezi hizmetlerine kolaylıkla ulaşmaktadır.
- Yaklaşık her üç haneden biri yaşadığı yere göç ile gelmiştir.
- Hanelerin yarısı oturduğu konutun mülkiyetine sahiptir. Her dört haneden biri başkasının mülkiyetinde olan konutta kira ödemedi oturmaktadır.
- Görüşülen hanelerin oturdukları konutta mutfak, tuvalet ve banyo hariç 2 odası bulunanların oranı düşüktür. Yaşadıkları konutta 3 odası ve 4 odası bulunan hanelerin oranı fazladır. Tek odalı evde oturan hanelerin oranı ise çok düşüktür.
- Hanelerin sahip oldukları konut kolaylıkları göz önüne alındığında evin içinde banyo ya da duşu, tuvaleti ve mutfağı olmayan hanelerin oranı düşüktür. Evin ısıtılmasında hanelerin çoğu soba kullanmaktadır. Hanelerin çoğunun sıcak su elde etmek için kullandıkları kaynaklar arasında odun - kömür ve elektrik ilk sıralarda yer almaktadır. Yemek pişirmede öncelikli olarak tüp gaz kullanılmaktadır.
- Hanelerin bir kısmı için oturdukları konutların yeri itibariyle bankacılık hizmetlerine, sağlık merkezi hizmetlerine, toplu taşıma merkezi hizmetlerine, günlük alışveriş hizmetlerine ve zorunlu eğitim hizmetlerine ulaşmak zor / çok zordur.
- Hanelerin çoğunun, en az bir televizyonu vardır. Otomatik çamaşır makinesine ve cep telefonuna sahip olan hanelerin oranı yüksektir.
- Oranı düşük olmakla birlikte gelire sahip olmayan haneler bulunmaktadır. Görüşülen hanelerin yarısının ortalama aylık geliri 220,00 TL ve 999,99 TL arasında hesaplanmıştır. Aylık ortalama geliri 2.500 TL ve üzerinde olan hanelerin oranı ise çok düşüktür.
- Hanelerin kırmızı et ve beyaz et tüketme sıklıkları diğer gıda ürünlerini tüketme sıklığına göre daha düşüktür. Süt ve süt ürünleri hemen hemen her gün veya haftada birkaç kez tüketilmektedir. Hanelerin yarıdan fazlası hemen hemen her gün veya haftada birkaç kez sebze; yarısı ise haftada birkaç kez veya haftada bir kez meyve tüketmektedir.
- Her bir tüketim kalemi tek tek incelendiğinde, hanelerin ortalama aylık ve yıllık tüketim harcamaları içinde ilk üç sırada sırasıyla gıda, kira ve mobilya, ev aletleri ve bakım hizmetlerine yapılan harcamalar yer almaktadır.
- Görüşülen hanelerin yarıdan fazlasının borcu / taksiti vardır. Borcu / taksiti olduğunu belirten hanelerin %86,2'sinin en fazla 5.000 TL ve altında borcu / taksiti olduğu gözlemlenmektedir.

- Son bir yıl içinde yakacak yardımı için SYDV'ye başvuranların oranı diğer yardım kategorilerine başvuranlar ile karşılaştırıldığında daha yüksektir. Görüşülen hanelerin son bir yıl içinde aldıkları yardım türleri arasında, alınan yardım miktarlarına göre incelendiğinde, Proje destekleri yardımından sonra sırasıyla barınma ve afet yardımı yer almaktadır.
- Hanelerin öncelikli olarak almak istedikleri yardımlar arasında ilk sırada barınma yardımı ikinci sırada ise nakit yardımı gelmektedir.
- SYDV'ye başvurulmuş proje türleri arasında sırasıyla KASDEP, İş Kurma / Gelir Getirici ve diğer proje türleri yer almaktadır. Proje başvurusunu bireysel yapanlar ile grup (kooperatif) olarak yapanların oranı birbirine yakındır. Kabul edilen her dört projeden üçü geri ödeme dönemine girmiştir. Proje başvurusu yapan kişilerin çoğunun herhangi bir mesleği ve / veya zanaatı yoktur ve ilgili proje alanına yönelik mesleği, sertifikası ve / veya diploması olanların oranı çok düşüktür.
- Hanelerin çoğu asgari düzeyde bir yaşam için ortalama 501 - 1.000 TL arasında gelire; yarısı normal bir yaşam için ortalama 1.000 TL - 1.500 TL arası gelire ve yarıdan fazlası ise daha iyi bir yaşam için ortalama aylık 1.500 TL - 3.400 TL arasında gelire ihtiyaç duymaktadır. Belirtilen miktarlarla hane büyüklüğü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

3. SONUÇ

Nitel ve nicel alan araştırma sonuçları sosyal yardım yararlanıcılarının genel sosyolojik özelliklerini ortaya koymakla birlikte Sosyal Yardım, Proje Destekleri ve GSS hak sahipliğini tespit etmeye yönelik Türkiye Genel, Türkiye Kır, Türkiye Kent ile 12 İBBS Düzey 1 bölgesi Kır ve Kent ayırımında model tahminlerinde kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Bhalla, A.S.,Lapeyre, F. (1999).*PovertyandSocialExclusion in a Global World*. New York: MacmillianPress.
- Dağdemir, Ö. (1992). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Gelir Dağılımı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Dağdemir, Ö. (1999). Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Yoksulluğun Analizi: 1987 – 1994. *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(1), 23 – 40.
- Dansuk, E. (1997).*Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi*, (Basılmamış DPT Uzmanlık Tezi). Ankara.
- Dumanlı, R. (1996).*Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları*. (Basılmamış DPT Uzmanlık Tezi). Yayın No: DPT - 2449, Ankara.
- Dünya Bankası 2000 *Ekonomik Reformlar, Yaşam Standardı ve Sosyal Refah Çalışma Raporu*.
- Dünya Bankası 2003 *2003 yılı Türkiye: Krizlerden Sonra Yoksulluk ve Yoksullukla Baş Etme Raporu*.
- Erdoğan, G. (1996).*Türkiye’de Bölge Ayırımında Yoksulluk Sınırı*. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, G. (1998).*Türkiye’de Yoksulluk: Boyutu ve Profili*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara.
- Güneş, F. (2009). Kentsel Yoksulluk / Dışlanma (MI), Göç ve İstihdam: Eskişehir’de Belediyeden Yardım Alan Haneler. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, T.C. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 9(18), 449-470.
- Gürses, D. 2007 Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikaları. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,17(1) Haziran, 59 – 74.
- Haralombos, M. Ve Holborn, M. (1995).*Sociology: ThemesandPerspectives*.London: ColinsEducationalPublishers

- İnsel, A. (2001). İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri. *Toplum ve Bilim*, 89, 64-72.
- Pamuk, M. (2000). Kırsal yerlerde Yoksulluk, *DİE*, İşgücü Piyasaları Analizleri
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Tüketim Harcamaları, Yoksulluk ve Gelir Dağılımı Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi 6, 2008 [Çevrimiçi]. Erişim: <http://www.tuik.gov.tr> [Erişim tarihi: 7 Aralık 2012].
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Yoksulluk Çalışması, Sayı: 10952, 2011 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10952>
- United Nations Human Development Report 1997 "ConceptsandMeasurement of Human Development, <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1997/chapters/>.

PUAN PROJESİ: PROJE DESTEKLERİ VE GENEL SAĞLIK SİGORTASI (GSS) MODELLERİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Murat ATAN¹

Fatma Özgü SERTTAŞ²

ÖZET

PUAN Projesi kapsamında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından seçilen ve 43.124 haneyi kapsayan bir örneklem üzerinden Ana Alan Uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ana Alan Uygulaması Anketi'nde hanelerin sosyo-demografik özellikleri, göç durumları, konut ve konut kolaylıkları, mülk sahipliği, gelir durumları, tüketim kalıpları, borç durumları, sosyal yardım, proje destek bilgileri ve refah algıları başlıkları altında veriler elde edilmiştir. Bu verilere dayanarak Proje Destekleri (27 adet) ve Genel Sağlık Sigortası (GSS) (6 adet) hak sahipliğini tespit etmeye yönelik Türkiye Genel, Türkiye Kırsal, Türkiye Kent ile 12 İBBS Düzey 1 bölgesi Kırsal ve Kent ayrımında toplam 33 model tahmin edilmiştir. Modellerde yer alan değişkenler arasında hanenin aylık gelirinin logaritması; hane yapısına ait değişkenler; hanede yaşayanların yaş ve cinsiyet yapısına ait değişkenler; hanenin eğitim ve istihdam durumuna ait değişkenler; hanenin ikamet ettiği konutun sahip olduğu kolaylıkları ifade eden değişkenler; hanenin servet ve mal varlıklarına ait değişkenler bulunmaktadır. Bu sunumda, ana alan uygulaması sonucunda elde edilen verilerin istatistiksel ve ekonometrik analizlerinin sonucunda elde edilen Proje Destekleri ve Genel Sağlık Sigortası (GSS) modellerinin kavramsal çerçevesi değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: PUAN Projesi, Proje Desteği, Genel Sağlık Sigortası.

ABSTRACT

A Main Survey has been carried out over 43.124 households selected by Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) as part of the PUAN Project. From this Main Survey, a wide range of data are gathered under the titles of; socio-demographical features of the households, migratory status, house-ownership situation and housing facilities, properties owned, income level, expenditure patterns, debtsituation, applied or received social aids and benefits, applied or received Project supports and wealth perception. Based on these data, Turkey Nation wide, Turkey Rural / Urban and NUTS Level 1 distinction a total of 33 models have been produced to determine the right beneficiaries of; Financial and Educational Supports for Projects (27 models) and General Health Insurance (GHI) (6 models). The logarithm of monthly income of the households, data related to the household structure; age and gender; education and employment situation; facilities in the house resided by the household and money and goods owned by the household are among the variables used in the models. In this presentation, we will evaluate the conceptual framework of the models elaborated for distributing the supports from the Project Fund and for determining the beneficiaries of the General Health Insurance (GHI) based on the statistical and econometrical analyses of the data obtained from the Main Survey studies.

Keywords: PUAN Project, Project Supports, General Health Insurance.

GİRİŞ

Sosyal yardımlar, proje yardımları ve GSS gelir testine yönelik verilen kararlarda yararlanıcılara yönelik doğru tespit yapılabilmesi ve bu uygulamalarda objektif kıstaslara göre karar verilebilmesi için

¹Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, atan@gazi.edu.tr

²Yrd. Doç. Dr. Fatma Özgü SERTTAŞ, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, foserttas@yahoo.com

gerçekleştirilen “Sosyal Yardım Yararlanıcılarının Belirlenmesine Yönelik Puanlama Formülü (PUAN) Geliştirilmesi Projesi” kapsamında çalışma yapılmıştır. Hanelerin sosyo - demografik özellikleri, göç, konut ve altyapı, mülk sahipliği, gelir, tüketim, borç, yardım ve proje desteği durumları ile refah algıları hakkında bilgileri Ana alan anket uygulaması ile elde edilmiştir.

VERİ VE YÖNTEM

Modelleme çalışmasında SYGM proje yardım programlarına başvuran kişilerden başvurusu kabul edilen ve başvurusu red edilen haneler çerçeve olarak belirlenmiştir. Türkiye genelinde 43.124 haneden oluşan bir örneklem üzerinden gerçekleştirilen Ana Alan Uygulaması yapılmıştır. Proje Destekleri modelleri için Proje Örneklem içi (Proje Kabul ve Red), Proje Örneklem dışı (YBB, ŞNT ve GSS) ve BÜTÜNLEŞİK Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (BÜTÜNLEŞİK), Gelir Testi modelleri için ise YBB + ŞNT + RED ile Proje örnekleme test verisi olarak kullanılmıştır.

Proje Destekleri Modelleri için 1 adet Türkiye Genel, 2 adet Türkiye Kır / Kent modeli, 12 adet Türkiye Kent İBBS Düzey 1 modelleri ve 12 adet Türkiye Kır İBBS Düzey 1 modelleri olmak üzere toplam 27 puan formülü tahmin edilmiştir. Proje Desteği modelleri için tüketim bazlı modeller kullanılmıştır. Bu modellerde bağımlı değişken “kişi başına aylık tüketimin logaritması”dır. Çalışmanın ilk aşamasında kişi başına tüketim modeli “Çoklu Regresyon Analizi” ile tahmin edilmiştir. Bu tahmin ilk önce bütün Türkiye ve Kır / Kent ayrımı yapılarak gerçekleştirilmiştir. Daha sonra bölgesel farklılıkları araştırabilmek amacı ile tüketim modelleri İBBS Düzey 1 ve Kır / Kent ayrımı dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Bütün tahminlerde genelden – özele yöntemi izlenmiştir. İlk olarak genel model tahmin edilmiş, daha sonra istatistiksel olarak anlamsız olan değişkenler modelden çıkarılarak nihai modele ulaşılmıştır. Bütün modeller değişen varyansa göre ağırlıklandırılmış regresyon metodu ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları ve bunlara ek olarak her model için çoklu bağlantı göstergesi olarak VIF, hata terimlerinin normal dağılıma uygun olup olmadığının sınanması için Kolmogorov – Smirnov Z istatistiği hesaplanmıştır. Bütün modellere ait temel istatistikler en küçük kareler varsayımlarının sağlandığını gösterir.

Türkiye Genel, Türkiye Kır / Kent ve İBBS Düzey 1 Kır / Kent ayrımına göre tahmin edilen tüketim bazlı modellerde ekonomik teorinin tüketimi açıkladığını işaret ettiği gelir, hane tipi, yaşanan yer, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, işteki durum, istihdam edilme şekli, sosyal güvenlik durumu ve hane bağımlılığı gibi değişkenlerin yanı sıra sahip olunan konut kolaylıkları, mülkiyet durumu, refah durumunu (servet unsurları) gösteren değişkenler dâhil edilmiştir. Ayrıca proje ile ilgili olarak proje türü, başvuru şekli, sertifika vb. unsurlara sahiplik durumu, proje konusundaki geçmiş tecrübesi ve proje konusunda meslek veya zanaat sahipliği değişkenleri de modellere dâhil edilmiştir.

Gelir testine yönelik modelleme çalışmasında Ana Alan Anket Uygulaması’ndan sağlanan aile veri seti kullanılmıştır. Bu veri setine dayanarak her ailede kişi başına düşen gelir tespitini yapmak amacıyla alternatif puan modelleri geliştirilmiştir. Modelleme çalışmasında GSS çerçevesi kullanılmıştır. Modellerde gelir tespiti yapılırken açıklayıcı değişkenler arasında ailedeki bireylerin eğitim durumuna, iş durumuna, yaş ve cinsiyet durumuna ait değişkenlerin yanı sıra kişilerin refah durumunu, medeni durumunu, sahip olduğu varlıkları, eşyaları ve ailenin oturduğu konuta ait kolaylıkları gösteren değişkenler, ve ayrıca ailenin servet ve mal varlıklarına ait değişkenler de dahil edilmiştir. Parasal değişkenler modellere logaritmik olarak dahil edilmiştir. Gelir testi modelleri için 6 değişik model kullanılmıştır. Bu modeller A Grubu Modeller ve B Grubu Modeller olarak ayrılmıştır. B Grubu Modelleri’nde A Grubu Modelleri’nden farklı olarak, Hane Ziyaret Bilgi Formu’nda yer alan mülkiyet bilgileri ile birikim bilgileri analize dâhil edilmeden modeller geliştirilmiştir. Bu bilgiler; Genel Sağlık Sigortası Kapsamında Gelir Tespiti, Tescil ve İzleme Sürecine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği’ne uygun olarak model tahminlerine eklenmiştir. Her iki grup model, “Çoklu Regresyon Analizi” kullanılarak tahminleri yapılan, gelir bazlı, tüketim bazlı ve gelir ve tüketim kalemlerinin bir arada kullanıldığı melez modelleri içermektedir. Birinci model gelir bazlı modeldir ve burada bağımlı değişken “ailenin toplam aylık gelirinin logaritması”dır. İkinci model ise tüketim bazlı modeldir ve bu modelde bağımlı değişken “ailenin toplam aylık tüketiminin logaritması”dır. Son model ise tüketim ve gelirin bir arada kullanıldığı melez bir modeldir. Bu modelde bağımlı değişken “ailenin toplam aylık gelirinin logaritması” iken ailenin aylık harcama kalemleri bağımsız değişkenler olarak analize katılmıştır. Bahsedilen üç model de doğrusal En Küçük Kareler yöntemi ile tahmin

edilmiştir. İlk olarak genel bir model tahmin edilmiş daha sonra istatistiksel olarak anlamsız olan değişkenler modelden çıkarılarak nihai modele ulaşılmıştır. Bütün modeller dayanıklı standart hatalar göz önüne alınarak seçilmiştir. Tahmin sonuçları ile beraber, her model için çoklu bağlantı göstergesi olarak VIF değerleri hesaplatılmış ve bütün modellerin karşılaştırmalı analizleri yapılmıştır. Tüm modellerin R² determinasyon katsayısı ve F - istatistiği değerlerine bakılmıştır. F - istatistiği modelin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığını gösterir. Bütün modeller bir bütün olarak anlamlıdır.

BULGULAR

Türkiye genel yardım modeli çerçevesinde bir kişinin aylık ortalama tüketimi 246,95 TL'dir. Bu rakam Kent için 272,56 TL ve Kır için ise 219,99 TL'dir. Türkiye genelinde yardım modeli çerçevesinde ortalama kişi sayısı 4,58 iken Kent'te 4,55 ve Kır'da ise 4,62 kişi bulunmuştur. Bir kişi için minimum aylık tüketim 31 TL civarında iken maksimum tüketim ise 1.600 TL civarında bulunmuştur. Kentteki ortalama tüketim düzeyi kırdan yüksektir.

Bütün modellerde kişi başına tüketimi belirleyen en önemli değişken kişi başına gelirdir. Her iki değişken de logaritmik olduğundan kişi başına gelir değişkeninin katsayısı gelir esnekliği olarak yorumlanabilir. Bütün modellerde kişi başına gelirdeki herhangi bir artış tüketimi arttırmaktadır. Türkiye geneli için gelir esnekliği %0,14 iken, Türkiye geneli kırsal alanda gelir esnekliği %0,16; kentsel alanda ise %0,12'dir. Genelde kentsel alandaki gelir esnekliği kırsal alandaki gelir esnekliğinden daha düşüktür. En yüksek gelir esnekliği kentsel alanda Batı ve Doğu Karadeniz bölgelerine aittir. Kırsal alanda ise en yüksek gelir esnekliği Batı Anadolu ve Ege bölgelerine aittir. Özellikle kırsal alanda İstanbul ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde; kentsel alanda ise Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde model yeterince verimli sonuçlar vermemektedir.

Hanenin borcunun aylık gelire oranı pozitif yönde etkilerken; hanenin borcunun aylık tüketime oranı ise negatif yönde etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kent için; İstanbul, Ege, Batı Anadolu, Orta Anadolu ve Batı Karadeniz'de hanenin borcunun aylık gelire oranı pozitif yönde etkilerken aynı bölgelerde Hanenin borcunun aylık tüketime oranı ise negatif yönde etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kır için; İstanbul, Batı Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da hanenin borcunun aylık gelire oranı pozitif yönde etkilerken Güneydoğu Anadolu hariç diğer bölgelerde hanenin borcunun aylık tüketime oranı ise negatif yönde etkilemektedir.

Analiz sonuçlarına göre, kişi başına mutfak, tuvalet ve banyo hariç, oturlan konuttaki (salon dahil) oda sayısı kişi başına tüketimi bütün proje modellerinde pozitif etkilemektedir. Bu değişken yoksulluk literatüründe bir kullanım ölçütü ve refah göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Kişi başına oda sayısının bire eşit olması durumunda konuttaki her bireye bir oda düşmekte iken birden büyük olması refahın arttığına işaret eder. Kişi başına oda sayısındaki her artış hanenin refahını artırır. Ancak proje yardımı alacak haneler için en yoksul kesim içinde yer almaları istenen bir durum değildir. Görece refah seviyesinin iyi olması tercih edilmelidir. İncelenen örneklem çerçevesinde proje yardımı kabul edilenlerde kişi başına mutfak, tuvalet ve banyo hariç, oturlan konuttaki (salon dâhil) oda sayısı en az 0,04; en fazla 5,00 iken ortalaması 0,84 olarak bulunmuştur. İBBS Düzey 1 Kent için İstanbul, Batı Marmara, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu'da kişi başına mutfak, tuvalet ve banyo hariç, oturlan konuttaki (salon dâhil) oda sayısı pozitif etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kır için, İstanbul'da, Batı Marmara, Akdeniz, Batı Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu'da kente benzer şekilde kişi başına mutfak, tuvalet ve banyo hariç, oturlan konuttaki (salon dâhil) oda sayısı pozitif etkilemektedir.

Hanenin sahip olduğu eşya ve konut kolaylıkları bir refah göstergesi olarak kabul edildiğinde, tüketimi pozitif etkilemektedir. Hanenin sahip olduğu otomatik çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, derin dondurucu, cep telefonu, internet ve klima tüketimi pozitif etkilemektedir. Tuvaletin evin içinde olması ve asansör olması tüketimi pozitif etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kent için; İstanbul, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu'da sahip olunan "Televizyon", "Video / VCD / DVD / CD Çalar", "Bulaşık Makinesi", "Ev Telefonu", "Cep Telefonu", "Bilgisayar", "İnternet", "Halı Yıkama Makinesi", "Klima", "Banyo ve Duş", "Borulu Su Sistemi (Şebeke Suyu)", "Kablolu Yayın, "Sıcak Su (Güneş enerjisi, kombi, devamlı sıcak su vb.)" gibi konut kolaylıkları pozitif yönde etkilemektedir. İBBS

Düzyey 1 Kır için; Doğu Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu'da "Televizyon" sayısı ve Batı Karadeniz'de "Çamaşır Kurutma Makinesi" sayısı negatif yönde etkilemektedir. Buna karşın; İstanbul, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da "Otomatik Çamaşır Makinesi", "Bulaşık Makinesi", "Ev Telefonu", "Cep Telefonu", "Uydu Anteni", "Bilgisayar", "İnternet", Mikrodalga Fırın", "Halı Yıkama Makinesi", "Tuvalet (Ev içinde)", "Kalorifer", "Su Deposu", "Borulu Su Sistemi (Şebeke Suyu)" ve "Sıcak Su (Güneş enerjisi, kombi, devamlı sıcak su vb.)" gibi konut kolaylıkları pozitif yönde etkilemektedir.

Hanenin oturduğu binanın türü de hanenin sahip olduğu refahın bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Oturulan evin mülkiyet durumunun kira olması ve konut türünün apartman dairesi (normal kat) olması tüketimi pozitif etkilemektedir. İBBS Düzyey 1 Kent için; İstanbul, Ege, Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu'da oturulan evin mülkiyet durumunun "Kira" olması ve İstanbul'da konut türünün "Apartman Dairesi (Normal Kat)" olması pozitif etkilemektedir. Marmara'da oturulan konutun haneye ait olması; Doğu Marmara ve Akdeniz'de oturulan konutun kira ödenmeden kullanılıyor olması negatif yönde etkilemektedir.

Hanedeki genç bağımlı nüfus ve sosyal güvencesi olan kişi sayısı tüketimi pozitif etkilemektedir. Buna karşın yaşlı bağımlı nüfus ise genel modelde ve kır modelinde negatif yönde etki göstermektedir. İBBS Düzyey 1 Kent için; İstanbul, Ege' ve Doğu Marmara'da hanedeki genç bağımlı nüfus ile İstanbul, Akdeniz, Orta Anadolu ve Batı Karadeniz'de hanede sosyal güvencesi olan kişi sayısı pozitif yönlü etkilemektedir. Kuzeydoğu Anadolu'da ise hanede yaşlı bağımlı nüfus negatif etkilemektedir. İBBS Düzyey 1 Kır için; Doğu Karadeniz'de hanedeki genç bağımlı nüfus, Akdeniz, Kuzeydoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da hanede sosyal güvencesi olan kişi sayısı ve İstanbul ile Batı Marmara'da hanede çalışmayan toplam işsiz fert sayısı pozitif yönde etkilemektedir.

Hanehalkının yaşadığı yerin (belde veya köy) tüketim üzerine negatif etkisi vardır. Ancak kırsal – kentsel alan ve bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir. Genel modelde sadece kırsal alanda anlamlı bulunmuştur. İBBS Düzyey 1 Kent için Orta Anadolu Bölgesi ve Kır için Batı Marmara, Akdeniz ve Batı Karadeniz bölgelerinde anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Hanehalkının hane yapısı kentsel alanda İstanbul, Batı Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'da tüketime pozitif etki gösterirken, kırsal alanda Orta Anadolu ve Doğu Karadeniz'de ise negatif yönde etki göstermektedir. Çekirdek aile [anne + baba + en az 1 çocuk] ve çekirdek olmayan küçük hane yapıları için negatif etki gözlemlenmektedir.

Hanehalkı içinde yaş gruplarına göre; hanede 6 – 9 yaş arası kız sayısı pozitif etki gösterirken 55 – 64 yaş arası erkek sayısı ise negatif etki göstermektedir. İBBS Düzyey 1 Kent için İstanbul ve Orta Anadolu'da hanede 14 – 17 yaş arası kız sayısı, Batı Marmara'da hanede 18 – 40 yaş arası kadın ve erkek sayısı, hanede 65 yaş ve üzeri erkek sayısı, Ege'de hanede 65 yaş ve üzeri kadın sayısı, Doğu Marmara'da hanede 55 - 64 yaş arası kadın sayısı, Batı Anadolu'da hanede 6 – 9 yaş arası erkek sayısı, Orta Anadolu'da hanede 14 – 17 yaş arası kız sayısı, hanede 18 – 40 yaş arası erkek sayısı, hanede 41 – 54 yaş arası kadın sayısı, Doğu Karadeniz'de ise hanede 0 – 5 yaş arası kız sayısı ve hanede 41 – 54 yaş arası kadın sayısı pozitif etkilerken, Batı Anadolu'da hanede 0 – 5 yaş arası kız sayısı, hanede 55 – 64 yaş arası kadın sayısı, Orta Anadolu'da hanede 10 - 13 yaş arası kız sayısı, Batı Karadeniz'de hanede 18 – 40 yaş arası kadın sayısı ve hanede 65 yaş ve üzeri erkek sayısı ile Kuzeydoğu Anadolu'da hanede 10 – 13 yaş arası erkek sayısı negatif yönde etkilemektedir. İBBS Düzyey 1 Kır için ise; İstanbul'da hanede 14 – 17 yaş arası kız sayısı, hanede 18 – 40 yaş arası kadın ve erkek sayısı, Batı Marmara'da hanede 10 – 13 yaş arası erkek sayısı ve Batı Marmara, Ege ve Doğu Marmara'da hanede 18 – 40 yaş arası Kadın sayısı, Batı Anadolu'da hanede 65 yaş ve üzeri kadın sayısı, Akdeniz'de hanede 6 – 9 yaş arası kız sayısı, Orta Anadolu'da hanede 18 – 40 yaş arası kadın sayısı, Batı Karadeniz'de hanede 14 – 17 yaş arası kız ve erkek sayısı ile hanede 18 – 40 yaş arası erkek sayısı, Doğu Karadeniz'de hanede 10 – 13 yaş arası erkek sayısı, Kuzeydoğu Anadolu'da hanede 18 – 40 yaş arası erkek sayısı ve Güneydoğu Anadolu'da hanede 41 – 54 yaş arası erkek sayısı pozitif yönde etkilerken sadece Orta Anadolu'da hanede 6 – 9 yaş arası erkek sayısı negatif yönde etkilemektedir.

Hanehalkı içinde yaşayanların eğitim durumlarına göre değerlendirilmesinde; hem Türkiye Genel hem de Kent – Kır modelleri için hanede Lise Mezunu + Yüksekokul Terk + Üniversite Terk kişi sayısı tüketimi pozitif yönlü etkilemektedir. Benzer şekilde Kent modelinde hanede 2 - 3 Yıllık Yüksekokul + Üniversite + Yüksek Lisans + Doktora Mezunu kişi sayısı pozitif etkilemektedir. Eğitim seviyesinin artmasının tüketim üzerine pozitif etki yarattığı görülmektedir. İBBS Düzey 1 Kent için; Ege’de Hanede Lise Mezunu + Yüksekokul Terk + Üniversite Terk kişi sayısı ve Hanede 2 - 3 Yıllık Yüksekokul + Üniversite + Yüksek Lisans + Doktora Mezunu kişi sayısı, Doğu Marmara’da Hanede Okur Yazar + İlkokul Terk olan kişi sayısı, Batı Anadolu ve Batı Karadeniz’de hanede Lise Mezunu + Yüksekokul Terk + Üniversite Terk kişi sayısı, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu’da hanede 2 - 3 Yıllık Yüksekokul + Üniversite + Yüksek Lisans + Doktora Mezunu kişi sayısı tüketimi pozitif etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kır için; Batı Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu’da hanede Okur Yazar + İlkokul Terk olan kişi sayısı, Ege, Doğu Marmara ve Kuzeydoğu Anadolu’da Hanede İlkokul Mezunu (5 yıl) + İlköğretim Mezunu (8 yıl) + İlköğretim Terk + Ortaokul Mezunu + Ortaokul Terk + Lise Terk kişi sayısı, İstanbul, Batı Anadolu, Akdeniz, Batı ve Doğu Karadeniz ile Ortadoğu Anadolu’da Hanede Lise Mezunu + Yüksekokul Terk + Üniversite Terk kişi sayısı tüketimi pozitif yönde etkilemektedir.

Hanehalkı içinde yaşayanların medeni durumlarına göre değerlendirilmesinde; hanede hiç evlenmemiş kişi sayısı, hanede evli (eşi ile aynı evde) kişi sayısı, hanede evli fakat eşi / eşini terk etmiş + eşi / kendisi cezaevinde + eşi / kendisi askerde + eşi / kendisi uzakta çalışıyor + diğer kişi sayısı + hanede dul (eşi ölmüş) kişi sayısı ve hanede boşanmış kişi sayısı pozitif yönde etki sağlamaktadır. İBBS Düzey 1 Kent için İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu’da hanede hiç evlenmemiş kişi sayısı; Ege’de, hanede evli (eşi ile aynı evde) kişi sayısı ile hanede dul (eşi ölmüş) kişi sayısı pozitif yönde etkilerken, Batı Anadolu’da hanede dul (eşi ölmüş) kişi sayısı negatif yönde etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kır için Orta Anadolu, Doğu Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu’da hanede hiç evlenmemiş kişi sayısı, İstanbul, Batı Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu’da hanede evli (eşi ile aynı evde) kişi sayısı, Akdeniz’de hanede dul (eşi ölmüş) kişi sayısı pozitif yönde etkilerken, Orta Anadolu’da hanede dul (eşi ölmüş) kişi sayısı negatif yönde etkilemektedir.

Evde ısıtmada kullanılan yakıt türünün tezek olması genelde ve kırdaki tüketimi negatif etkilemektedir. İBBS Düzey -1 Kent için; İstanbul ve Ege’de konut ısıtmada kullanılan yakıt türünün doğalgaz olması pozitif etkilerken Batı Karadeniz’de konut ısıtmada kullanılan yakıt türünün LPG (Tüp gaz) veya odun – kömür olması tüketim üzerinde negatif etki yaratmaktadır. İBBS Düzey 1 Kır için; Orta Anadolu’da konut ısıtmada kullanılan yakıt türünün LPG (Tüp gaz) olması pozitif, buna karşın Ortadoğu Anadolu’da konutun ısıtmada kullandığı yakıt türünün tezek olması tüketimi negatif etkiler.

İktisadi beklemeleşlerin aksine hanenin bankada birikimi olması tüketimi negatif etkilemektedir. Bunun nedeni hanelerin banka aracılığıyla daha fazla gelir elde edebilmek amacıyla tüketimlerini kısarak tasarruflarını artırma çabaları olabilir. Tasarruflarını artırma çabası gelecekte proje geri ödeme döneminde beklenmeyen (öngörülmeleyen) sıkıntılar için ihtiyat oluşturma çabası olabilir. Sahip olunan apartman âdeti Türkiye geneli ve Kır Modelinde pozitif yönlü etki göstermektedir. İBBS Düzey 1 Kent için; Batı Anadolu’da sahip olunan apartman adedi, Batı Marmara’da sulu tarlası olması, İstanbul’da sahip olunan motosiklet adedi, Doğu Karadeniz’de sahip olunan arsa olması pozitif etki göstermektedir. Doğu Marmara’da sahip olunan motosiklet adedi, Batı Anadolu’da sahip olunan traktör adedi ve kümes hayvanı adedi, Batı Karadeniz’de bağ – bahçe sahibi olunması, Orta Anadolu’da arı kovanı adedi, kümes hayvanı adedi ve sahip olunan diğer değerlerin toplamı negatif yönde etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kır için; Batı Marmara, Ege ve Doğu Marmara’da sahip olunan Kümes Hayvanı adedi, Ortadoğu Anadolu’da sahip olunan gecekondulu adedi, Batı Karadeniz’de susuz tarla sahibi olunması ve Diğer değerlerin toplamı ile Güneydoğu Anadolu’da sahip olunan Küçükbaş adedi pozitif yönde etkilemektedir. Akdeniz’de sahip olunan diğer varlıkların toplamı, Ege ve Doğu Marmara’da sahip olunan gecekondulu adedi, Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu’da sahip olunan kamyon adedi negatif yönde etkilemektedir.

Proje ile ilgili değişkenler incelendiğinde; Başvurulan SYDV proje desteğinin "İş Kurma / Gelir Getirici" olması Türkiye Geneli ve Kent Model’inde Proje başvurusunda bulunan kişinin ilgili proje

alanında herhangi bir mesleğe yönelik sertifika / diploma / ehliyet / yeterlilik - kalfalık - ustalık belgesi olması ise Türkiye Geneli ve Kır modellerinde pozitif etkiye sahiptir. İBBS Düzey 1 Kent için; Ege'de Proje başvurusunun "Bireysel" yapılması, Doğu Marmara'da Proje başvurusunda bulunan kişinin ilgili proje alanında herhangi bir mesleğe yönelik sertifika / diploma / ehliyet / yeterlilik - kalfalık - ustalık belgesi olması ve Batı ve Doğu Marmara ile Akdeniz'de ise Başvurulan SYDV proje desteğinin "İş Kurma / Gelir Getirici" olması pozitif etkilemektedir. Buna karşın Batı Marmara ve Akdeniz'de Proje başvurusunda bulunan kişi, proje başvurusunda bulunduğu alanda daha önce bir faaliyet göstermiş olması negatif etkilemektedir. İBBS Düzey 1 Kır için; Batı Marmara'da Proje başvurusunun "Bireysel" yapılması, Orta Anadolu ve Batı Karadeniz'de Proje başvurusunda bulunan kişinin ilgili proje alanında herhangi bir mesleğe yönelik sertifika / diploma / ehliyet / yeterlilik - kalfalık - ustalık belgesi olması ile Orta Anadolu'da Başvurulan SYDV proje desteğinin "İş Kurma / Gelir Getirici" olması pozitif etkilerken Orta Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu'da Proje başvurusunun "Bireysel" yapılması negatif yönde etkilemektedir.

Modellerin bağımlı değişkendirdeki değişkenliği açıklayıcılık güçleri incelendiğinde, Türkiye geneli için tahmin edilen tüketim modelinin 0,53 determinasyon katsayısına sahip olduğu; kent ve kır ayırımına gidildiğinde modelin bağımlı değişkendirdeki değişkenliği açıklama gücünün kentsel alanda 0,55'e çıktığı fakat kırsal alanda ise 0,53 olduğu görülmektedir. İBBS Düzey 1 bölgelerinde ise, kent için en yüksek açıklayıcılık gücü Batı Anadolu (0,81) ve Batı Karadeniz (0,78) bölgelerine, en düşük açıklayıcılık gücü ise Güneydoğu Anadolu (0,40) bölgesine aittir. İBBS Düzey 1 bölgeleri kırsal alanda ise en yüksek açıklama gücüne sahip olan model İstanbul (0,90) ve Orta Anadolu (0,74) bölgelerine aittir. En düşük açıklayıcılık gücü olan modeller ise Akdeniz (0,53) ve Batı Marmara (0,57) bölgelerine aittir.

Gelir testi modellerine bakıldığında A grubu gelir bazlı modelde iş durumu değişkenleri ve eğitim durumu değişkenleri ailenin gelirini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Ailede ücretli maaşlı, yevmiyeli ve kendi hesabına çalışan olması ve sayılarının artması aile için önemli gelir kaynağı oluşturmaktadır. Ailedeki işsiz sayısı arttıkça aile geliri olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca ailedeki ilköğretim, ortaokul, lise mezunu sayısı arttıkça gelirden artışlar gözlemlenmektedir. Üniversite ve yüksek lisans mezunu kişi sayısına sahip olan ailelerin gelir düzeyleri daha da olumlu etkilenmektedir. Müstakil konut, apartman dairesi, gecekondulu, tarla (sulu ve susuz), bağ bahçe sahipliği gelire pozitif etki yapan mülkiyet türleri arasındadır. Ailedeki araç sahipliği değerlendirildiğinde, motosiklet ve kamyon sahipliği gelirden artışa neden olmaktadır. Bahsedilen araç türleri gelir getirici işlerde kullanılabilirliği için aylık geliri artırıcı bir özelliğe sahiptirler. Ailedeki eşya sahipliği değerlendirildiğinde, bulaşık makinesi, ev telefonu, cep telefonu ve uydu anteni sahipliği gelire olumlu etkilerken, konut kolaylıklarından evde mutfak bulunması halinde ailenin gelirinde artış gözlenmektedir. Ailede dul sayısı ve boşanmış sayısının artması gelire pozitif etkilemektedir. Ayrıca evde özürsüz bulunması ve özürsüz maaşının alınması gelire istatistiksel olarak anlamlı bir katkı sağlamaktadır. Evli olup eşi ile aynı evde yaşayanların ve evli olup eşi veya kendisi uzakta çalışanların sayısı arttıkça gelirden artışlar gözlemlenmektedir. Ailedeki aktif çalışma çağındaki (18 – 40 yaş arası) erkek sayısı arttıkça ve 65 yaş ve üzeri erkek bulunması durumunda ailenin gelir düzeyi olumlu etkilenmektedir. A grubu tüketim bazlı modelde tüketimi etkileyen önemli değişkenler arasında konut kolaylıkları ve eşya sahipliği gelmektedir. Ailenin yaşadığı konutta tuvalet, kalorifer, elektrik sistemi, su deposu ve sıcak su kolaylıkları olması durumu ailenin aylık toplam tüketimini artırıcı etkenler arasındadır. Ailenin belirli eşyalara sahip olması durumu tüketimini de pozitif yönde etkilemektedir. İki ve üzeri televizyon, video / VCD / DVD / CD çalar, otomatik çamaşır makinesi, derin dondurucu, ev telefonu, cep telefonu, uydu anteni ve bilgisayar sahipliği tüketimi artırıcı birer unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede lise ve üzeri okul mezunlarının sayısının artması durumunda tüketimde artış gözlemlenmektedir. Ailedeki özürsüz sayısı ve öğrenci sayısı tüketimi artırıcı değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede bekar olması ailenin tüketimini artırıcı bir sebep olarak ortaya çıkarken, aktif çalışma çağındaki (18 – 40 yaş) erkek sayısı arttıkça da ailenin tüketim düzeyi artmaktadır. Ailenin gecekonduda yaşıyor olması tüketimi negatif etkilemektedir. Arsanın kira getirisi bulunduğundan arsa sahipliğinin tüketimi artırması söz konusu olmaktadır. Otomobil, traktör ve kamyon sahibi olunması aileye gelir getirici işlerde kullanılabilirliği için tüketimi de pozitif olarak etkilemektedir. Ailenin toplam borcu açıklanan değişkene (logaritmik aylık tüketim) pozitif bir etki yapmaktadır. Ayrıca, ailenin aylık toplam geliri logaritmik olarak regresyona dahil edilmiştir ve katsayısı pozitif olarak

bulunmuştur. A Grubu Modellerde son olarak melez model çalışılmıştır. İş durumu geliri açıklamada önemli bir değişkendir. Ailede ücretli maaşlı, yevmiyeli ve kendi hesabına çalışan olması aile için önemli gelir kaynağı oluşturmaktadır. Sahip olunan varlıklar geliri olumlu yönde etkilemektedir. Tarla (sulu ve susuz) ve bağ bahçe sahipliği, motosiklet ve kamyon sahipliği gelir artırıcı özelliktedirler. Gıda, giyim, kira, ısınma, ulaşım, eğlence ve lokanta harcamalarının yüksek olması gelirden bir artış sebebi olmaktadır. Ailedeki ilköğretim, ortaokul, lise mezunu sayısı arttıkça gelirden artışlar olmaktadır. Ayrıca, üniversite ve yüksek lisans mezunu kişi sayısına sahip olan ailelerin gelir düzeyleri daha da olumlu etkilenmektedir. Konut kolaylıklarından evde mutfak bulunması durumunda gelir olumlu etkilenmektedir. Aile evi ısıtmada yakıt türü olarak odun kömür kullanıyorsa gelir olumsuz etkilenmektedir. İşsiz sayısı ailenin gelirini olumsuz etkilerken özürsüz sayısının artması gelirden artışa yol açmaktadır. Dul ve boşanmış sayısı geliri olumlu etkileyen değişkenler olarak ortaya çıkarken, yine evli olup da eşi ile aynı evde yaşayan kişi sayısı geliri olumlu etkiler. Ailedeki aktif çalışma çağındaki (18 – 40 yaş arası) erkek sayısı, 41 – 54 yaş arası erkek sayısı artarsa ve ailede 65 yaş ve üzeri erkek bulunması durumunda gelir düzeyi yine olumlu etkilenmektedir. Ailedeki okul çağındaki çocuk (6 – 17 yaş arası) sayısı geliri olumlu etkilemektedir, 55 – 64 yaş arası nüfus sayısı da cinsiyetten bağımsız olarak, yine geliri olumlu etkileyen değişkenler arasına girmiştir.

B Grubu gelir bazlı modelde aylık geliri belirleyen en önemli değişkenler iş durumu değişkenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede ücretli maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına çalışan ve işveren sayısı arttıkça gelir de artmaktadır. Ailedeki işsiz sayısı arttıkça aile geliri olumsuz etkilenmektedir. Ailenin refah düzeyini belirleyen bir değişken olan Gıda Ürünleri Tüketim Sıklığı ailenin gelirini açıklamada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle beyaz et ve ürünleri tüketim sıklığı ele alınacak olursa bu değişkende görülen artışlar gelir düzeyini de olumlu etkilemektedir. Yine başka bir refah düzeyi belirleyicisi olarak ailedeki eşya sahipliği ele alınırsa, bulaşık makinesi, ev telefonu ve uydu anteni sahipliği geliri olumlu etkilerken, konut kolaylıklarından evde mutfak ve garaj bulunması ailenin gelir düzeyinde bir artışa denk gelmektedir. Evde ısınmada kullanılan temel yakıt türü doğalgaz ise bu durum geliri olumlu etkilemektedir. Ailedeki ilköğretim, ortaokul, lise mezunu sayısı arttıkça gelirden artışlar gözlemlenmektedir. Ayrıca, üniversite ve yüksek lisans mezunu kişi sayısına sahip olan ailelerin gelir düzeyleri daha da olumlu etkilenmektedir. Medeni durum söz konusu olduğunda ailede dul sayısı ve boşanmış sayısı geliri pozitif etkilemektedir. Buna sebep olarak da devletten alınan dul aylığının olmasının ve boşanma sonucu alınan nafakaların gelire katkısından bahsedilebilir. Evli olup eşi ile aynı evde yaşayanların, evli olup eşi veya kendisi uzakta çalışanların sayısı arttıkça gelirden artışlar gözlemlenmektedir. 18 yaş üzeri kadın ve erkek nüfusunun artması genel anlamda geliri olumlu etkilerken, özellikle 55 - 64 yaş arası ve 65 yaş üzeri erkek sayısı geliri etkileyen önemli değişkenler olarak göze çarpmaktadır. B Grubu Tüketim bazlı model ele alındığında ailede ücretli maaşlı ve ücretsiz aile işçisi sayısının artması tüketimin artmasına etki eden faktörlerdendir. Eğitim durumu değişkenlerine bakılacak olursa, ailede lise mezunu sayısının artması az da olsa tüketimi olumsuz etkilemektedir. Ailede zorunlu eğitime devam eden öğrenci sayısı ise tüketimi artırıcı bir değişkendir. Ailede özürsüz bulunması da özürsüz maaşının alınmasından dolayı tüketimi olumlu etkilemektedir. Konut kolaylıkları ve eşya sahipliği refah düzeyini belirleyici değişkenler olarak ele alınarak, bu değişkenlerin tüketime etkisi araştırılmıştır. Ailenin yaşadığı konutta kalorifer, elektrik sistemi, su deposu olması durumu ailenin aylık toplam tüketimini artırıcı etkenler arasındadır. Otomatik çamaşır makinesi, derin dondurucu, ev telefonu, bilgisayar sahibi olunması ve ailenin sahip olduğu cep telefonu sayısının artması halinde tüketimde artışlar görülmektedir. Özellikle beyaz ve kırmızı et tüketim sıklığının çok olması aylık tüketimi artırıcı bir özelliğe sahiptir. Aile katta apartman dairesinde oturuyorsa tüketim olumlu yönde etkilenirken, konutta sıcak su elde etmede temel yakıt türü LPG, doğalgaz veya elektrik ise bu daha yüksek bir tüketim grubuna dahil olunduğunun bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Aylık tüketim ile ailedeki okul öncesi çocuk sayısı (0 - 5 yaş arası) değişkeni arasında bir doğru orantı söz konusudur. Ailedeki okul çağındaki (6 – 17 yaş arası) çocuk sayısının artması ise tüketimi negatif etkilemektedir. Ailede aktif çalışma çağındaki (18 – 40 yaş) erkek sayısı arttıkça da ailenin tüketim düzeyi artmaktadır. Ailenin toplam borcu ve gelir düzeyi tüketime pozitif bir etki yapmaktadır. B Grubu melez modelde gıda, kira, ısınma, ulaşım, haberleşme, eğlence ve lokanta harcamalarının katsayılarının gelire etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu harcamaların yüksek olması gelir düzeyinde de bir yükselmeye denk gelmektedir. Gelire en fazla etkiyi gıda harcaması yapmaktadır. Ailede ücretli maaşlı, yevmiyeli veya kendi

hesabına çalışan olması hiç olmaması durumuna göre gelirden artışa yol açmaktadır. Ayrıca ücretli maaşlı, yevmiyeli veya kendi hesabına çalışan kişi sayısı iki ve üzeri olursa bunun gelire daha da olumlu bir etkisi olmaktadır. Ailedeki işsiz sayısının artması geliri azaltıcı etki yapmaktadır. Özürlü sayısı da tüketim modelinde olduğu gibi yine geliri artırıcı bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Ailede zorunlu eğitime devam eden öğrenci sayısının artması geliri olumsuz etkilerken, ilköğretim, ortaokul, lise mezunu sayısı artarsa gelirden artışlar gözlemlenmektedir. Ayrıca, üniversite ve yüksek lisans mezunu kişi sayısı fazla olan ailelerin gelir düzeyleri daha da olumlu etkilenmektedir. Konut kolaylıklarından garaj sahibi olunması durumu geliri artırıcı etkiye sahiptir. Evde sıcak su elde etmede odun kömür kullanılıyorsa, aile gelirine negatif bir etkisi olmaktadır. Eşya sahiplikleri ele alındığında bulaşık makinesi ve ev telefonu sahibi olunması durumunda aylık gelir olumlu etkilenmektedir. Başka bir refah düzeyi belirleyici değişken olarak gıda ürünleri tüketim sıklığı ele alınacak olursa, özellikle beyaz et ve sebze tüketim sıklığının fazla olması gelirin yüksek olarak tahmin edilmesi anlamına gelmektedir. Medeni durum değişkenlerinin gelire etkisi incelendiği zaman ailedeki dul sayısının artmasının gelire olumlu bir etki yaptığı gözlemlenmektedir. Ailede evli olup eşi ile aynı evde yaşayan, boşanmış ve evli olup da eşi veya kendisi uzakta çalışan kişi sayısı arttıkça da ailenin geliri olumlu etkilenmektedir. 18 yaş üzeri erkek ve kadın nüfusunu belirleyen değişkenlerin artması geliri artırıcı bir etki yapmaktadır. Özellikle erkek sayısındaki etkinin kadınlara göre daha fazla olması göze çarptıkça yine 55 yaş ve üstü erkek sayısının gelire belirgin bir olumlu etkisi vardır.

Modellerin bağımlı değişkendeki değişimi açıklama güçleri incelendiğinde, A Grubu Modellerde Türkiye geneli için tahmin edilen gelir bazlı modelin determinasyon katsayısının 0.40; tüketim bazlı modelin determinasyon katsayısının 0.45 ve melez modelin determinasyon katsayısının da 0.46 olduğu görülmektedir. B Grubu Modellerde ise Türkiye geneli için tahmin edilen gelir bazlı modelin determinasyon katsayısının 0.39; tüketim bazlı modelin determinasyon katsayısının 0.47 ve melez modelin determinasyon katsayısının da 0.42 olduğu görülmektedir. En düşük açıklayıcılık gücü olan model her iki grupta da gelir bazlı model olarak ortaya çıkmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Proje destekleri modelleri için örneklem çerçevesi içinde yer alan haneler için, ortalama hanehalkı büyüklüğü kentte küçük olmasına karşın aylık ortalama tüketim değerleri Türkiye geneli ortalamasının üstünde, kırdaki ise ortalama hanehalkı büyüklüğü fazla olmasına karşın ortalama tüketim değerleri Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Gelir testi modelleri performansları incelendiğinde, A Grubu ve B Grubu modellerinden elde edilen tanımlayıcı istatistiklere bakıldığında, melez modelin performansı öne çıkmaktadır. Gelir tespiti yapılırken formülünde aylık harcama kalemlerini de içeren melez modelin kullanılması GSS gruplarını tahmin etmede daha iyi bir performans sergileyebilecek durumdadır.

KAYNAKÇA

Gelir Tespiti, Tescil ve İzleme Sürecine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği, 2012

SOSYAL YARDIM YARARLANICILARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK PUANLAMA FORMÜLÜ GELİŞTİRİLMESİ (PUAN) PROJESİ: KAPSAM VE METODOLOJİ

Murat KAHRAMAN GÜNGÖR

Ahmet TÜMAY

Müberra SUNGUR,

C. Büşra UZUN,

Zeynep TECİK,

H. Gülin KOÇAK,

Deniz ZEYTİNOĞLU ¹

ÖZET

“Sosyal Yardım Yararlanıcılarının Belirlenmesine Yönelik Puanlama Formülü Geliştirilmesi (PUAN)Projesi” ile Sosyal Yardımlar ile Proje Destekleri’nden yararlanacak yoksul kesimin belirlenmesinde ve Genel Sağlık Sigortası (GSS) gelir testi işlemlerinde kullanılmak üzere objektif kıstaslara dayanan bir puanlama formül seti geliştirilmesi hedeflenmektedir. Diğer bir ifadeyle, PUAN Projesi Türkiye, kıır-kent ayrımını içeren, İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) Düzey 1 ayrımında bölgeler arası farklılığı gözeten, hane ziyaretleri sırasında doğrulanabilen, somut olarak ölçülebilir göstergelere dayanan, yüksek güvenilirlik düzeyine sahip olan ve kolay uygulanabilen puanlama modellerinin oluşturulmasını içermektedir. Bu sunumda temel olarak, PUAN projesinin kapsamı ve metodolojik olarak izlenen yollar özetlenecektir.

Anahtar Kelimeler: PUAN Projesi, Metodoloji, Sosyal Yardımlar, Proje Desteği, Genel Sağlık Sigortası.

ABSTRACT

With the "Project For Developing The Scoring Formula Determining The Beneficiaries of Social Assistances (PUAN)", it is aimed to define the members of the society who are in need of Social Aids and who will receive financial and educational support from the Project Funds and to elaborate a scoring formulae set to be used during income evaluation tests for the General Health Insurance (GHI) which will allow an impartial distribution of the aids and benefits. The PUAN Project involves developing highly reliable and easily applicable scoring models based on real measurable indicators that can differentiate settlements in the rural and urban areas, can observe regional differences defined in the Statistical Nomenclature of Units for Territorial (NUTS) 1 and can be verified during the house-visits. In this presentation, we will briefly introduce the scope of the PUAN Project and the methodological approach of the Project.

Keywords: PUAN Project, Methodology, Social Assistance, Aids and benefits, Project Funds, General Health Insurance.

¹Dr. Murat KAHRAMAN GÜNGÖR, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, murat.gungor@tubitak.gov.tr
Dr. Ahmet TÜMAY, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, ahmet.tumay@tubitak.gov.tr
Yük. Müh., PMP, Müberra SUNGUR, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, muberra.sungur@tubitak.gov.tr
M.Sc, C. Büşra UZUN, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, busra.uzun@tubitak.gov.tr
M.Sc, Zeynep TECİK, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, zeynep.tecik@tubitak.gov.tr
M.Sc, H. Gülin KOÇAK, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, gulin.kocak@tubitak.gov.tr
M.Sc, Deniz ZEYTİNOĞLU, TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, deniz.zeytinoglu@tubitak.gov.tr

GİRİŞ

Türkiye’de merkezi yönetimin sosyal yardım faaliyetleri, her il ve ilçede kurulu olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü’nce (SYGM) yürütülmektedir. Bu faaliyetler, 1986 yılında 3294 sayılı Kanunla kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF veya Fon) kaynakları kullanılarak yapılmaktadır.

Fon’un karar organı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulu’dur. SYGM, Fon’un yürütme organı niteliğindedir. 3294 sayılı Fon Kanunu ile bütün il ve ilçelerde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) kurulmuştur. Halen 81 il ve 892 ilçemizde, 973 adet SYDV bulunmaktadır. SYDV başkanları, vali ve kaymakamlardır. SYD Vakıfları’nın mütevelli heyetleri de mahallindeki üst düzey kamu görevlileri ile belediye başkanları, sivil toplum kuruluşu temsilcileri, muhtarlar ve hayırsever vatandaşlardan oluşmaktadır.

Fon kaynakları, Fon Kurulu kararları doğrultusunda Vakıflara transfer edilmekte, transfer edilen bu kaynak da Vakıf mütevelli heyet kararları ile 3294 sayılı Kanun kapsamındaki kişiler için kullanılmaktadır. Böylelikle hedef kitlede bulunan kişilere, kendi ikamet yerlerinde ve yerel ihtiyaçlar doğrultusunda sosyal yardımların ulaştırılması sağlanmaktadır. Bu kapsamda yürütülen yardımlar;

- Eğitim Yardımları (Şartlı Eğitim Yardımları/ŞNT, Öğrenci İhtiyaç Yardımları),
- Sağlık Yardımları (Tedavi Destekleri ve Şartlı Sağlık Yardımları/ŞNT),
- Aile Yardımları (Gıda, Yakacak, Barınma Yardımları),
- Özürlü Yardımları (Özürlü İhtiyaç Yardımları),
- Özel Amaçlı Yardımlar (Afet Destekleri, v.b.),
- Proje Destekleri (kentsel alana yönelik gelir getirici projeler, kırsal alana yönelik gelir getirici projeler, istihdam amaçlı eğitim projeleri, sosyal yardım/sosyal hizmet alanına yönelik işbirliği projeleri)
- ve çeşitli sosyal yardım uygulamalarıdır.

Başvuru sahiplerinin sosyal yardımlardan yararlanabilmeleri için, 3294 sayılı Kanun kapsamında fakir ve muhtaç olduklarına dair vakıf mütevelli heyeti tarafından karar verilmesi gerekmektedir. Bu süreçte, başvuru sahiplerinin sosyal güvenlik sorgulamaları ile vakıf görevlilerince yapılan hane incelemeleri sonucunda hazırlanan sosyal inceleme raporları mütevelli heyetlerinin alacağı kararı şekillendirmektedir. Ancak mütevelli heyet kararlarının ön hazırlık sürecini gerçekleştiren vakıfların insan kaynakları ve teknik imkanlarının nitelik ve nicelik olarak önemli farklılıklar arz etmesi, vakıf personelinin yoksulluğu algılama ve yoksulluğu değerlendirme kriterlerinin değişiklik göstermesi, tüm vakıflar açısından hedef kitlenin belirlenmesinde uygulama birliğinin sağlanmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle, vakıf mütevelli heyetlerinin vereceği karara dayanak teşkil edecek, Türkiye genelinde uygulanabilir, fayda sahiplerini objektif biçimde tespit etmeye yönelik, yöresel farklılıkları (kır-kent ayrımını), sosyoekonomik gelişmişlik düzeyini ve yardım kategorilerini gözeten, sağlıklı ve nesnel ölçütlerle işleyen bir tespit mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Dünya Bankası ile imzalanan ikraz anlaşması çerçevesinde uygulanan Sosyal Riski Azaltma Projesi’nin (SRAP) alt bileşenleri olan Şartlı Nakit Transferi (eğitim ve sağlık) ve Yerel Girişimler (YG) (şimdiki adıyla proje destekleri) bileşenlerinden yararlanacak fayda sahiplerinin belirlenmesine yönelik geliştirilen bir puanlama formülü PUAN Projesinin başladığı dönemde halihazırda SYDGM tarafından uygulanmaktaydı. Uygulanan puanlama formülü için SYDGM ve Dünya Bankası Finansmanı ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Sosyoloji Bölümü tarafından 2001 yılında 4200 haneyi kapsayan bir saha araştırması (*Hanehalkı Gelir ve Yaşam Standardı Anketi*) yapılmıştır. Bu inceleme verileri doğrultusunda, hane halklarının refah düzeyi (kişi başına gelir veya harcama) ile ilişkili olduğu tespit edilen değişkenlere (sosyoekonomik ve demografik) dayalı ekonometri temelli bir puanlama formülü ve formüle ait bilgileri de kapsayan bir fayda sahibi başvuru formu geliştirilerek

SYD Vakıflarına dağıtılmıştır. ŞNT eğitim ve sağlık yardımından yararlanmak isteyen kişiler öncelikle bu formu doldurmakta ve doldurulan formdaki veriler elektronik ortamda (Mülga) SYDGM Bilgi İşlem Merkezi'ne ulaştırılmış, eğer başvuru sahibinin puanı ŞNT programının hedef kitlesi için belirlenmiş kesme noktasına göre (en yoksul %6) belirlenen puandan düşükse, başvuru sahibinin hak sahipliğini kazanması öngörülmüştür.

Ancak söz konusu puanlama formülünün güncelliğini kaybetmiş olması (2001 ekonomik kriz yılına ait veriler); puanlama formülünü geliştirmede kullanılan *Hanehalkı Gelir ve Yaşam Standardı Anketi* verilerinin örnekleme temeline yönelik eleştiri; puanlama formülünün ekonometrik tanımlanması ve iktisadi temeli konusundaki yetersizlikleri; uygulamalarda karşılaşılan güçlükler ve yetersizlikler; formülün ŞNT ve Yerel Girişimler yardım ve desteklerine odaklanması gibi gerekçeler dikkate alınarak puanlama formülünün revize edilmesi ihtiyacı doğmuş ve puanlama formülü *TÜİK 2003 Bütçe Anketi* verileri ile aşağıdaki çalışma kapsamında ODTÜ'den başka bir ekip tarafından revize edilmiştir. Puanlama formülü revize edilirken "kolayca kullanılabilir, objektif, somut olarak ölçülebilir göstergelere dayalı, güvenilirlik düzeyi yüksek ve paydaşlar tarafından da kabul gören" bir formül oluşturulması amaçlanmıştır.

Revizyon çalışmaları kapsamında *2003 Hanehalkı Bütçe Anketi* bulguları kullanılarak 3 yeni puanlama modeli geliştirilmiştir. Birinci ve ikinci modellerde çoklu Regresyon Analizi kullanılmıştır. Bu iki modelin birbirinden farkı; ilkinde bağımlı değişkenin kişi başına tüketim, ikincisinde ise kişi başına gelir olmasıdır. Üçüncü modelde ise Faktör Analizi kullanılmıştır. Her üç modelde de amaçlanan, hane refahını en iyi şekilde temsil eden ve aynı zamanda da uygulanması kolay bir formül geliştirmek olmuştur. Bu modellerin geliştirilmesinde ŞNT ve Yerel Girişimler (YG) başvuru formundaki sorulara bağlı kalmıştır. Bu ekip, çalışmalarını 2006 yılında tamamlayarak araştırma sonuçlarını bir rapor halinde İdare'ye sunmuştur. Ancak 31.03.2007 tarihinde SRAP'ın sona ermesi ve bu revizyon çalışması ile elde edilen puanlama formülünün bütün yardım kategorileri için değil de sadece ŞNT ile YG' den yararlanacak kişilerin belirlenmesi amacıyla hazırlanmış olması nedenleriyle bu çalışmanın sonuçları uygulamaya geçirilememiştir.

Gelinen süreçte, zaman içerisinde ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan gelişmelerden dolayı yoksulluk profilinin de değişmiş olması sebebiyle, sosyal yardımlardan yararlanacak yoksul kesimin belirlenmesine yönelik, "tüm yardım kategorilerini göz önünde bulunduran, bölgelerarası farklılığı gözeten, kır-kent ayrımını içeren uygulaması kolay, objektif, somut olarak ölçülebilir göstergelere dayalı, hane ziyaretleri sırasında doğrulanabilen, güvenilirlik düzeyi yüksek ve paydaşlar tarafından da kabul gören" yeni bir puanlama formülünün geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

6 Temmuz 2009 tarihinde imzalanan PUAN Projesi sözleşmesi doğrultusunda başvuru sahiplerinin sosyal yardımlardan yararlanabilmeleri için SYDV Mütevelli heyetlerinin vereceği karara dayanak teşkil edecek, Türkiye genelinde uygulanabilir, fayda sahiplerini objektif biçimde tespit etmeye yönelik yöresel farklılıkları ve kır-kent ayrımını sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyini ve yardım kategorilerini gözeten sağlıklı ve nesnel ölçütlerle işleyen bir tespit mekanizmasının geliştirilmesi için gerekli çalışmalar TÜBİTAK BİLGEM YTE bünyesindeki proje ekibi tarafından yürütülmektedir.

PUAN PROJESİ NEDİR?

"Sosyal Yardım Yararlanıcılarının Belirlenmesine Yönelik Puanlama Formülü (PUAN) Geliştirilmesi Projesi" ile sosyal yardım yararlanıcılarına, proje destekleri yararlanıcılarına ve Genel Sağlık Sigortası (GSS) gelir testi yaptıracak hedef kitleye yönelik doğru tespit yapılabilmesi ve bu uygulamalarda objektif kıstaslara göre karar verilebilmesi amacıyla puanlama formülü seti oluşturulması hedeflenmektedir.

Böylece PUAN kapsamında, ortaya çıkan formüllerin, SYGM tarafından; Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu kaynağı kullanılarak dağıtılan Sosyal Yardımlar (Eğitim Yardımları, Sağlık Yardımları, gıda, yakacak ve barınma gibi Aile Yardımları, aşevleri ve afet yardımları gibi Özel Amaçlı Yardımlar vb.) ile Proje Destekleri'nden (Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi, Gelir Getirici Projeler) yararlanacak yoksul kesimin belirlenmesinde ve Genel Sağlık Sigortası (GSS) gelir testi işlemlerinde kullanılması amaçlanmaktadır.

Proje kapsamında geliştirilen PUAN formüllerinin Türkiye genelindeki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarında (SYDV) sosyal yardımlardan faydalanmak için başvuru yapan kişilerin hak sahipliği durumunun belirlenmesinde kullanılması ile;

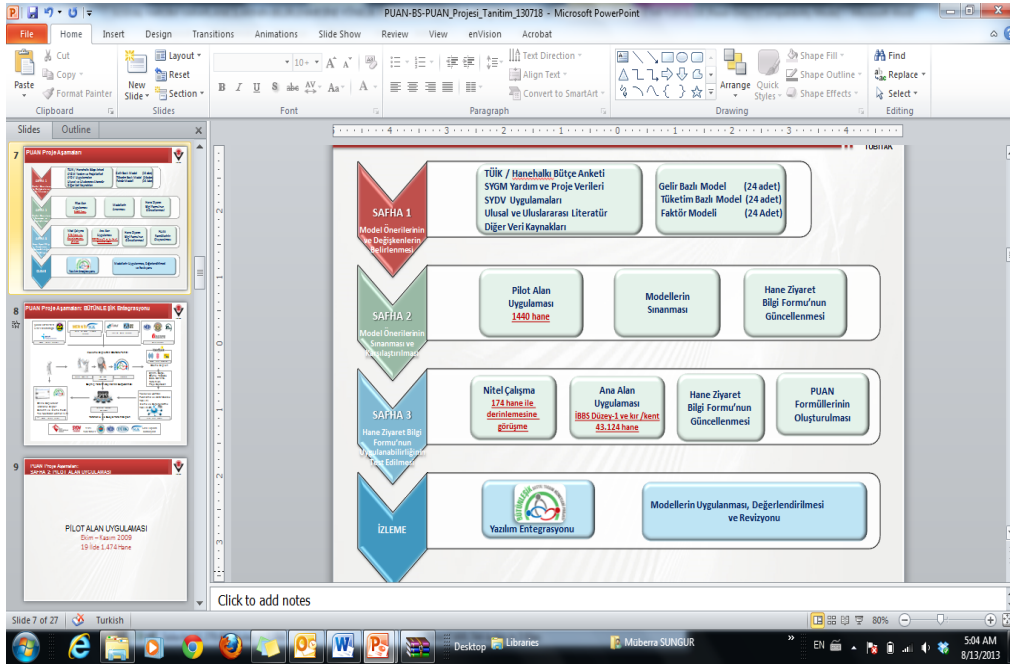
- Sosyal yardım yararlanıcılarının objektif kısıtlara göre tespit edilebilmesi,
- İhtiyaç sahiplerine ihtiyaçları doğrultusunda yardım sağlanabilmesi,
- Bölgeler arası farklılıklar ve kır-kent ayrımı göz önünde bulundurulması,
- Hane ziyaretleri sırasında doğrulanabilen, kolay bir uygulamanın hayata geçirilmesi,
- Sosyal yardım politikası kapsamında ayrılan kaynağın, daha etkin ve daha verimli bir şekilde adil olarak dağıtılması,
- Kurumsal sosyal yardım sistemi altyapısının desteklenmesi,
- GSS gelir testi işlemlerinin objektif kriterlere dayanan standart bir yöntemle gerçekleştirilmesi mümkün olacaktır.

PUAN Projesi kapsamında tahmin edilen modellerin BÜTÜNLEŞİK Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sistemi'ne entegre edilmesi ile sosyal yardım başvurularına yönelik hak sahipliği kararının verilmesinde ve GSS gelir tespiti işlemlerinin yürütülmesinde, karar vericilere yardımcı bir "Karar Destek" altyapısı oluşturulması öngörülmektedir. Nesnel ölçütlere göre işleyecek bu tespit mekanizmasının etki edeceği hedef kitlenin büyüklüğü bu raporun hazırlandığı tarih itibariyle BÜTÜNLEŞİK Sosyal Yardım Hizmetleri Bilgi Sistemi'nde kayıtlı yaklaşık 6,5 milyon hane ve bu hanelere verilen 11 milyon yardım sayısı ile ifade edilebilir. Bu sebeple BÜTÜNLEŞİK Projesi gibi PUAN Projesi de SYGM tarafından yürütülen ve sosyal yardımların sunumunda reform niteliği taşıyan önemli çalışmalar arasındadır.

PROJENİN YÖNTEMİ VE UYGULAMA AŞAMALARI

Sosyal Yardımlar, Proje Destekleri ve GSS gelir testine yönelik verilen kararlarda yararlanıcılara yönelik somut olarak ölçülebilir göstergelere dayalı objektif kararların verilebilmesi için PUAN Projesi kapsamında hanehalkı yaklaşımı esas alınmıştır. "Hane" temel iktisadi birimlerden birisi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal yardım alanında uygulanan "Hane bazlı yaklaşım", başvuruda bulunan birey yerine hanenin toplam mülkiyetinin, gelirinin, tüketiminin ve hanedeki her bir bireyin farklı gereksinimlerinin dikkate alındığı, sosyal yardıma olan ihtiyacın etkin ve gerçekçi bir şekilde karşılanabilmesine olanak sağlayan bir değerlendirme modelidir.

Hanehalkı yaklaşımı ile gerçekleştirilen proje çalışmaları Şekil 1'de gösterildiği üzere üç safhada tamamlanmıştır.

Şekil 1. Projenin Safhaları

İlk safhada, dünya örnekleri ve konu ile ilgili literatür incelenmiş ve hedefleme mekanizmaları araştırılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2003 yılı Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması (İBBS) Düzey 1 bölgelerinin Kır / Kent ayrımında gelir ve tüketim bazlı regresyon modelleri tahmin edilmiş ve faktör analizleri gerçekleştirilmiştir.

- Birinci ve ikinci modellerde “Çoklu Regresyon Analizi” kullanılmıştır. İlk model gelir bazlı modeldir ve burada bağımlı değişken “kişi başına aylık gelirin logaritması”dır. İkinci model ise tüketim bazlı modeldir ve bu modelde bağımlı değişken “kişi başına aylık tüketimin logaritması”dır.
- Üçüncü modelde ise “Faktör Analizi” kullanılmıştır.

Bütün modellere gelir, cinsiyet, eğitim durumu, mesleğin ait olduğu sektör, meslek, kişinin işteki durumu ve istihdam edilme şekli gibi değişkenlerin yanı sıra kişinin refah durumunu, sahip olduğu varlıkları ve konut kolaylıklarını gösteren değişkenler de dahil edilmiştir. Tahmin edilen regresyonlarda kır ve kent modellerinin kendine has özellikler gösterdiği ve bölgelerarası farklılığın istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu tespit edilmiştir. Projenin ilerleyen safhalarında anket formu olarak da kullanılan Hane Ziyaret Bilgi Formu bu aşamada oluşturulmuştur. İlk safhanın sonucunda modelin çıktıları sırasıyla, her hane için tahmin edilmiş olan tüketim (harcama) ve gelir değerleridir. Elde edilen bu tahmin değerleri küçükten büyüğe sıralanarak hanelerin sınıflandırılmasında kullanılmıştır.

İkinci safhada, Türkiye'nin İBBS Düzey 1 bölgelerinin kır ve kentinde seçilen 1.474 hane ile Pilot Alan Anketi gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde birinci safhada oluşturulan Hane Ziyaret Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırma, İBBS Düzey 1 sınıflandırma sistemine göre seçilen 19 ilde Kır / Kent ayrımı göz önünde bulundurularak toplam 24 şehir merkezi ve ilçede gerçekleştirilmiştir. Pilot Alan Anketi'nden elde edilen veriler hanelerin sosyal güvenlik durumları, sosyo - demografik özellikleri, göç durumları, fiziksel yaşam koşulları (konut ve altyapı), mülk sahipliği (tüketim varlıkları, gelir getiren varlıklar ve ulaşım aracı olarak kullanılan varlıklar), hane reisinin eğitim ve iş gücü piyasalarındaki konumu, gelir, tüketim, borç, yardım, sağlık ve refah algıları başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Birinci safhada tahmin edilen modellerin sınanması amacıyla Pilot Alan Anket verileri kullanılarak detaylı analizler yapılmıştır. Türkiye geneli, Türkiye geneli Kır / Kent ayırımı, İBBS Düzey 1 bölgeler ve İBBS Düzey 1 Kır / Kent ayırımına göre tahmin edilen gelir ve tüketim bazlı modeller için sınamalar gerçekleştirilmiştir. Genel olarak yapılan sınamalarda, projenin birinci safhasında belirlenen her üç modelin (gelir ve tüketim bazlı regresyon modelleri ile faktör analizi) başarısı %50'nin üzerinde bulunmuştur. Ancak sosyal yardım yararlanıcılarını belirlemek için tahmin edilen modeller arasında, gerçek gözlem ile tahmin edilen değerlerin en yüksek oranda örtüşme (eşleşme) sağlaması sebebiyle tüketim modeli, gelir modeline göre daha başarılı bulunmuştur. Bu sebeple Türkiye geneli, Türkiye geneli Kır / Kent ayırımı, İBBS Düzey 1 bölgeler ve İBBS Düzey 1 Kır / Kent ayırımına göre oluşturulan sosyal yardım ve proje destekleri modelleri için nihai formül olarak tüketim bazlı regresyon modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Üçüncü safhada, nicel ve nitel analizler birlikte yürütülmüştür.

Nitel analiz kapsamında tüm Türkiye'yi kapsayan ve her bir İBBS Düzey 1 Bölgesi için kent / kır ayırımını gözeterek belirli sosyo-demografik başlıkları içeren bir nitel çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda Haziran 2011 - Ekim 2011 tarihleri arasında 13 ilde toplam 174 adet derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir (

Tablo).

Tablo 1. Nitel Çalışmanın Yapıldığı İller ve Kır / Kent Ayırımına Dayalı Görüşme Sayıları

İller	İBBS Bölgesi	Kent	Kır
İstanbul	TR 1	11	10
Balıkesir	TR 2	9	11
İzmir	TR 3	6	4
Eskişehir	TR 4	9	6
Ankara	TR 5	5	6
Antalya	TR 6	5	6
Hatay	TR 6	11	9
Kayseri	TR 7	6	10
Bartın	TR 8	4	4
Trabzon	TR 9	4	6
Erzurum	TR A	6	6
Elazığ	TR B	4	2
Şanlıurfa	TR C	10	4
Toplam		90	84

13 ilde gerçekleştirilen nitel çalışmada, nicel araştırmada sorulamayan “Neden”, “Nasıl” ve “Niçin” gibi soruların yanıtlarına ulaşılması hedeflenmiştir. Görüşmelerde belirli sosyo - demografik başlıkları içeren yarı yapılandırılmış soru formu kullanılmıştır. Nitel analizler sırasında, hedef kitlenin sosyo - ekonomik durumunun, yoksulluk ve yoksunluk deneyiminin, alınan sosyal yardımların

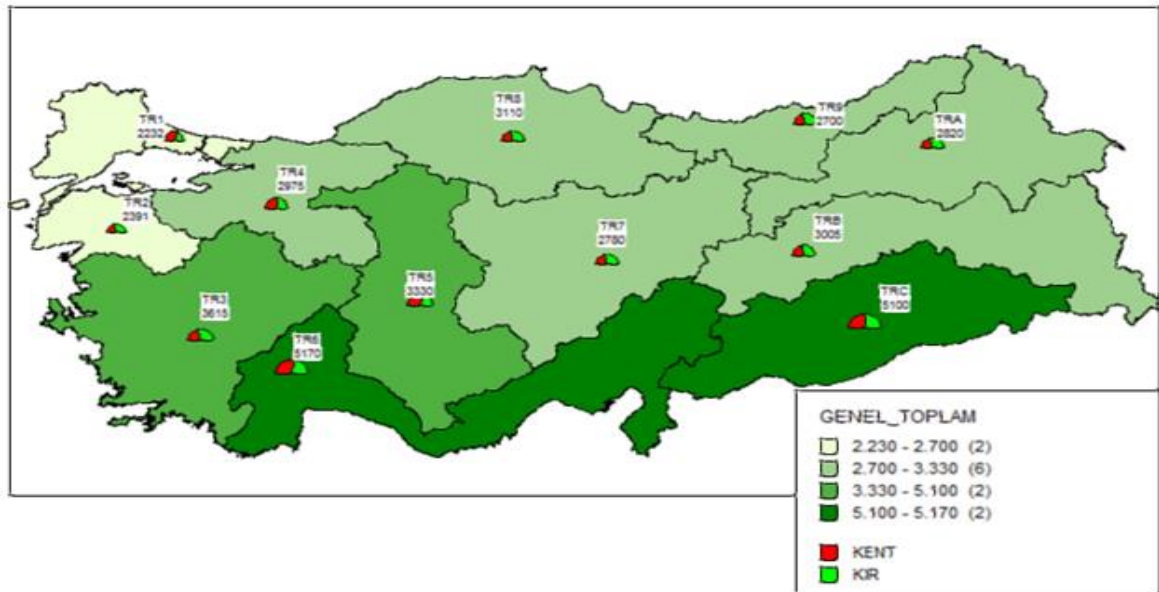
yoksullukla mücadeledeki etkisinin anlaşılması ve PUAN formülünde kullanılmak üzere belirlenen değişkenlerin anlamlandırılması için SYGM'den yardım alan ve yardım almak için başvurmuş fakat reddedilmiş haneler ile görüşülmüştür.

Nitel araştırma yöntemlerinin kendi içinde gözlem, odak grup, sözlü tarih ve mülakatlar gibi farklı bilgi toplama metotları bulunmaktadır. Proje kapsamında kullanılan mülakat tekniği soruların hazırlanmasına ve saha iç dinamiklerine göre farklılaşmaktadır. PUAN Projesi nitel araştırması sırasında yapılandırılmış derinlemesine görüşme (mülakat) tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğin seçilme sebebi aynı anda farklı illerde farklı kişilerce standart bir şekilde uygulanabilir olmasıdır.

Nicel analiz kapsamında ise TÜİK tarafından seçilen ve 43.124 haneyi kapsayan bir örneklem üzerinden Ana Alan Uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ana Alan uygulaması için gerekli örneklem belirleme çalışması için 4 farklı çerçeve veri setinden yararlanılmıştır:

- **Sosyal Yardımlar için belirlenen çerçeve veri seti**, Kasım 2010 ve Kasım 2011 dönemi içinde sosyal yardımlar için SYDV'ye başvurmuş ve başvuruları kabul edilmiş hedef kitleden seçilen ve BÜTÜNLEŞİK Sistemi veri tabanından temin edilen verilerden oluşmaktadır.
- **Red için belirlenen çerçeve veri seti**, 2009 - 2011 yılları arasında sosyal yardımlar için SYDV'lere başvurmuş (Sosyal Yardım Bilgi Sistemi SOYBİS aracılığı ile sorgulanmış) ancak herhangi bir surette SYGM bünyesindeki veritabanlarında (Yardım Bilgi Bankası (YBB), BÜTÜNLEŞİK Sosyal Yardım Bilgi Sistemi, Proje Destekleri ve Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi [KASDEP]) hak sahibi kaydı bulunmayan kişilerden oluşan hedef kitle arasından temin edilmiştir.
- **Proje Destekleri için belirlenen çerçeve veri seti**, proje desteklerinin (SYGM Gelir Getirici Proje Destekleri ve KASDEP) başlatıldığı 2003 yılından 2011 yılı sonuna kadar SYDV'lere başvurmuş ve başvuruları kabul edilmiş hedef kitleden oluşan ve YBB, Proje Destekleri veri tabanından temin edilen verilerden oluşmaktadır.
- **GSS için belirlenen çerçeve veri seti** ise, 2012 yılında GSS uygulamasının başlaması ile birlikte Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından, 5510 Sayılı Kanununun 60. Maddesinin g bendi kapsamında tescil edilen kişiler arasından temin edilmiştir.

Harita 1. İBBS Düzey 1 Bazında Örneklem Dağılımı

Örneklem belirleme çalışmaları bu çerçevede veri setleri kullanılarak TÜİK / Örnekleme ve Analiz Teknikleri Daire Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneklem tasarımında Van ili merkez ve ilçeler dahil olmak üzere 2011 yılı Ekim ayında yaşanan deprem yüzünden ilgili hane adreslerinin fiili olarak ortadan kalkması nedeniyle TÜİK tarafından kapsam dışı bırakılmıştır. 43.124 haneden oluşan örneklem seti “Sosyal Yardımlar” Puan Formülleri, “Proje Destekleri” Puan Formülleri ve “Gelir Testi” Puan Formülü için yapılacak analize uygun şekilde tasarlanmıştır. Belirlenen örneklem İBBS Düzey 1 bölgeleri bazında dağılımı aşağıda yer alan Harita 1’de gösterilmiştir.

Ana Alan Uygulaması Anket Çalışması’nın TÜİK ile gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür. Anketin sahada uygulanması sırasında kullanılmak üzere soru formu ve içeriğine dair detayları kapsayan bir el kitabı hazırlanmış, bu içerik ile 12 - 13 Mart 2012 tarihlerinde Antalya’da Ana Alan Uygulaması için anketör eğitimi gerçekleştirilmiş ve 19 Mart 2012 tarihinde Ana Alan Uygulaması başlatılmıştır.

Anket uygulaması sırasında 400 anketör, 65 kontrolör ve 26 iş sorumlusu sahada görev almıştır. Sahada görevlendirilen anketörler, TÜİK tarafından daha önce tamamlanan Nüfus ve Konut Araştırması’nda başarılı olarak değerlendirilen geçici anketörler arasından seçilmiş ve kontrolör / iş sorumluları ise TÜİK’in kadrolu personelinden oluşturulmuştur. Anket soru formunun uygulamasında tablet bilgisayarlar kullanılmıştır. Anketin genel cevapsızlık oranı yaklaşık olarak %11,80 çıkmıştır.

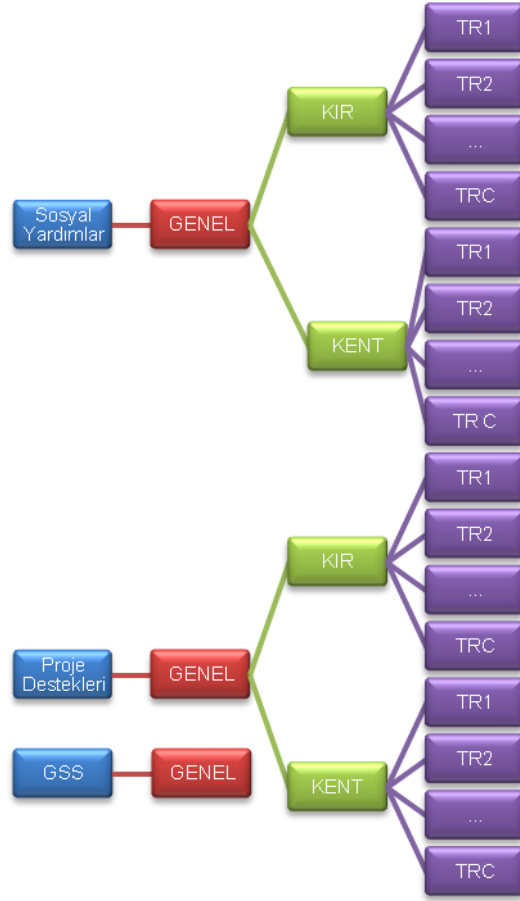
25 Mayıs 2012 itibariyle tamamlanan saha uygulamasına TÜBİTAK proje ekibi tarafından, saha için kritik olayların etkin bir şekilde yönetilebilmesi, sahada aksaklıkların yaşanmaması, saha takviminin gerisinde kalınmaması ve sahadan analize uygun verilerin toplanabilmesi için destek verilmiştir. Saha çalışması süresince, TÜBİTAK ve SYGM ekipleri destek faaliyetleri kapsamında, proje ile ilgili güncellenen bilgilerin TÜİK kanalı ile sahaya aktarılmasına yardımcı olmuştur. Ana Alan Uygulaması boyunca, anket formuna dair yapılan açıklamalar, kodlama faaliyetleri için yapılan çalışmalar ve güncellenmiş el kitabı başlıkları iyileştirme faaliyetleri kapsamında dokümanite edilmiştir.

Ana Alan Uygulaması Anketi’nde hanelerin sosyo - demografik özellikleri, göç durumları, konut ve konut kolaylıkları, mülk sahipliği, gelir durumları, tüketim kalıpları, borç durumları, sosyal yardım, proje destek bilgileri ve refah algıları başlıkları altında veriler elde edilmiştir. Bu değerlendirmenin sonuçları aşağıda özetlenmiştir:

- Hanehalkı büyüklüğü ortalama 4,8 olarak tespit edilmiştir. Hanelerin yarısı çekirdek aile yapısını temsil etmektedir. Yaklaşık her dört haneden biri geleneksel aile tipini yansıtmaktadır. Yaklaşık her üç haneden birinde en az üç çocuk yaşamaktadır. Genç bağımlı nüfus oranı, yaşlı ve engelli bağımlı nüfus oranına göre yüksektir.
- Haneler eğitim durumuna göre değerlendirildiğinde, yaklaşık her dört kişiden üçü ilköğretim mezundur. İstihdam durumu ele alındığında, gelir getiren bir işte çalışmayanların oranı çok yüksektir; diğer taraftan çalışanların yaklaşık yarısı kendi hesabına ve yevmiyeli olarak çalışmaktadır. Referans kişilerin çoğu sağlık güvencesine sahiptir ve bu kişiler arasında SSK ve Yeşil Kart’a sahip olanlar daha fazladır.
- Her üç haneden biri yaşadığı yere göç ile gelmiştir. Hanelerin göç etme nedenleri arasında sırasıyla iş, geçim sıkıntısı, evlilik, eğitim, güvenlik, sağlık ve diğer nedenler (çoğunlukla deprem, sel gibi doğal afetler, ailevi nedenler, kan davası, kız kaçırma ve geçimsizlikler) yer almaktadır.
- Görüşülen hanelerin konut durumuna bakıldığında, hanelerin yarısı oturduğu konutun mülkiyetine sahiptir. Bunun yanı sıra, her dört haneden biri başkasının mülkiyetinde olan konutta kira ödemeden oturmaktadır. Kira ödeyenlerin ise aylık ödedikleri kira giderleri görece olarak düşüktür. Kira oranlarının düşük olması oturulan konutların nitelik açısından düşük olduğunu göstermektedir. Görüşülen hanelerin oturdukları konutta mutfak, tuvalet ve banyo hariç 2 odası bulunanların oranı düşüktür. Hanelerin bir kısmı için oturdukları konutların yeri itibariyle bankacılık hizmetlerine, sağlık merkezi hizmetlerine, toplu taşıma merkezi hizmetlerine, günlük alışveriş hizmetlerine ve zorunlu eğitim hizmetlerine ulaşmak zor / çok zordur.

- Görüşülen hanelerin çoğunun, en az bir televizyonu vardır. Otomatik çamaşır makinesine sahip olan hanelerin oranı yüksektir. Hanelerde cep telefonu sahipliği yüksek çıkmıştır. Yaklaşık her on haneden sekizinin uydu anteni bulunmaktadır. Diğer yandan, konutların çoğunda Video / VCD / DVD / CD çalar, çamaşır kurutma makinesi, bulaşık makinesi, derin dondurucu, ev telefonu, bilgisayar, internet, mikro dalga fırın, halı yıkama makinesi ve klima yoktur.
- Hanelerin gelir kaynakları, alınan yardımlar hariç; maaş ve ücret geliri, yevmiye geliri, tarım dışı müteşebbis geliri, tarımsal müteşebbis geliri, gayrimenkul kira geliri, menkul kıymet faiz geliri, özürlü ve özürlü yakını aylığı geliri, özürlü bakım aylığı, yaşlılık aylığı, çiftçi kayıt sistemi - doğrudan gelir desteği, emekli maaşı, dul yetim maaşı, nafaka karşılıksız burs, yurtdışından transfer geliri, şehitlik maaşı, öğrenim kredisi ve diğer gelirler şeklindedir. Bunun yanı sıra, oranı düşük olmakla birlikte gelire sahip olmayan haneler de bulunmaktadır. Görüşülen hanelerin yarısının ortalama aylık geliri 220,00 TL ve 999,99 TL arasında hesaplanmıştır.
- Tüketim yoksulluk analizinde yer alan en önemli unsurlardan biridir ve PUAN Projesi kapsamında yapılan modelleme çalışması için de ayrı bir öneme sahiptir. Araştırmanın sonuçlarına göre, hanelerin kırmızı et ve beyaz et tüketme sıklıkları diğer gıda ürünlerini tüketme sıklığına göre daha düşüktür. Görüşülen hanelerin çoğu ise süt ve süt ürünlerini hemen hemen her gün veya haftada birkaç kez tüketmektedir. Hanelerin yarıdan fazlası hemen hemen her gün veya haftada birkaç kez sebze; yarısı ise haftada birkaç kez veya haftada bir kez meyve tüketmektedir.
- Görüşülen hanelerin yarıdan fazlasının borcu / taksiti bulunmaktadır. Borcu / taksiti olduğunu belirten hanelerin %86,2'sinin en fazla 5.000 TL ve altında borcu / taksiti olduğu gözlemlenmektedir. Hanelerin yıllık borç / taksit ortalaması ise 3.722,22 TL olarak hesaplanmıştır.
- Son bir yıl içinde SYDV'ye yapılan yardım başvuruları incelendiğinde, yakacak yardımı için yapılan başvuruların oranı diğer yardım kategorileri ile karşılaştırıldığında daha yüksektir.
- SYDV'ye başvuru alan proje destek türleri arasında sırasıyla KASDEP, İş Kurma / Gelir Getirici ve diğer proje destekleri türleri yer almaktadır. Diğer proje desteklerinin içinde ise hayvan alımı, ağaç, ahır yapımı, bağ bahçe, araç alımı, bitki tohumu, sera desteği bulunmaktadır. Proje başvurusunu bireysel yapanlar ile grup (kooperatif) olarak yapanların oranı birbirine yakındır. Proje destekleri için başvuru yapan kişilerin tecrübe sahibi oldukları faaliyet türleri arasında ilk sırada hayvancılık yer almaktadır.
- Görüşülen hanelere asgari, normal ve daha iyi bir yaşam için gerekli aylık ortalama gelir miktarları da sorulmuştur. Buna göre, hanelerin çoğu asgari düzeyde bir yaşam için ortalama 501 - 1.000 TL arasında bir gelire ihtiyaç duymaktadır. Hanelerin yarısı normal bir yaşam için ortalama 1.000 TL - 1.500 TL arası bir gelire ihtiyaç duymaktadır. Hanelerin yarıdan fazlası daha iyi bir yaşam için ortalama aylık 1.500 TL - 3.400 TL arasında bir gelir ihtiyacı duymaktadır. Belirtilen miktarlarla hane büyüklüğü arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Bu verilere dayanarak Sosyal Yardım (27 adet), Proje Destekleri (27 adet) ve GSS (6 adet) hak sahipliğini tespit etmeye yönelik Türkiye Genel, Türkiye Kır, Türkiye Kent ile 12 İBBS Düzey 1 bölgesi Kır ve Kent ayrımında toplam 60 model tahmin edilmiştir.

Şekil 2. Sosyal Yardım, Proje Destekleri ve Gelir Testi Modelleri

Sosyal Yardımlar, Proje Destekleri ve Gelir Testi için geliştirilen alternatif puan formüllerinde;

- Sosyal Yardım Modelleri için 1 adet Türkiye Genel, 2 adet Türkiye Kır / Kent modeli, 12 adet Türkiye Kent İBBS Düzey 1 modelleri ve 12 adet Türkiye Kır İBBS Düzey 1 modelleri olmak üzere toplam 27 puanlama formülü tahmin edilmiştir. Sosyal Yardım modelleri için tüketim bazlı modeller kullanılmıştır. Bu modellerde bağımlı değişken “kişi başına aylık tüketimin logaritması”dır.
- Proje Destekleri Modelleri için 1 adet Türkiye Genel, 2 adet Türkiye Kır / Kent modeli, 12 adet Türkiye Kent İBBS Düzey 1 modelleri ve 12 adet Türkiye Kır İBBS Düzey 1 modelleri olmak üzere toplam 27 puan modeli tahmin edilmiştir. Proje Desteği modelleri için tüketim bazlı modeller kullanılmıştır. Bu modellerde bağımlı değişken “kişi başına aylık tüketimin logaritması”dır.
- Gelir Testi için ise gelir, tüketim ve tüketim ile gelir kalemlerinin bir arada kullanıldığı (melez) modeller kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler sırasıyla ilk modelde “ailenin aylık toplam gelirin logaritması”, ikinci modelde “ailenin aylık toplam tüketiminin logaritması” ve melez modelde ise “ailenin toplam aylık gelirinin logaritması”dır.

Modellerde yer alan değişkenler arasında hanenin aylık gelirin logaritması; hane yapısına ait değişkenler; hanede yaşayanların yaş ve cinsiyet yapısına ait değişkenler; hanenin eğitim ve istihdam durumuna ait değişkenler; hanenin ikamet ettiği konutun sahip olduğu kolaylıkları ifade eden değişkenler; hanenin servet ve mal varlıklarına ait değişkenler bulunmaktadır.

Söz konusu modellerden hareketle modellerin kesme noktaları bulunmuştur. Bu kesme noktaları için en düşük %5, %6, %10 ve %20’lik dilimlerin üst sınırları tahmini kesme noktaları olarak

belirlenmiştir. Gelir Testi Modelleri için, kesme noktaları brüt asgari ücretin ilgili GSS yönetmeliğinde belirtilen gelir aralıkları olarak kabul edilmiştir. Aile içinde kişi bazlı olarak hesaplanan gelirin bu aralıklar için yapılan sına sonuçları raporlanmıştır. Bu çalışma için, anket döneminde (Mart - Haziran 2012) geçerli olan aylık 886,50 (Brüt) TL esas alınmıştır.

Tahmin edilen tüketim ve gelir bazlı modellerin sınamaları gerçekleştirilmiştir. Sına aşamasında Ana Alan Uygulaması'nın test verisi olarak kullanılan kayıtlardan elde edilen veriler geliştirilen modellerde yerine konularak tahmini tüketim değerleri bulunmuştur. Bu amaçla iki farklı veri seti kullanılmıştır.

1. Ana Alan Uygulaması örnekleminde yer alan Yardım Bilgi Bankası (YBB), Şartlı Nakit Transferi (ŞNT), Proje Destekleri ve GSS örneklemlerinden her biri diğerinin sına verisi olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda:
 - a. Sosyal Yardım modellerinin sınanması için Proje ve GSS örnekleminin,
 - b. Proje Destekleri modelleri için Proje Örnekleminin içi (Proje Kabul ve Red), Proje Örnekleminin dışı (YBB, ŞNT ve GSS) ve BÜTÜNLEŞİK Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (BÜTÜNLEŞİK) verileri,
 - c. Gelir Testi modelleri için ise YBB + ŞNT + RED ile Proje örnekleminin

test verisi olarak kullanılmıştır.

2. BÜTÜNLEŞİK veri tabanında kaydı bulunan ve Hane Ziyaret Bilgi Formu eksiksiz olan hanelere ait bilgiler, uygun olan Sosyal Yardım modelleri için ikinci test veri setini oluşturmuştur. Proje Destekleri modellerinde BÜTÜNLEŞİK veri tabanında kaydı bulunan hanelere ait veri test veri seti olarak kullanılmıştır.

SYD Vakıflarının bu hanelerin başvuruları için kabul / red kararları ile modellerin verdiği sonuçlar karşılaştırılmıştır. Tahmin edilen modellerin uygulanabilirliği kontrol edilmiştir. Sosyal Yardım Modellerinin BÜTÜNLEŞİK verisi ile sınanması aşamasında, tahmini red kabul kararları ile SYDV'ler tarafından verilen gerçek kararların %99'unun örtüştüğü görülmüştür. Sosyal Yardım Modelleri için oluşturulan tüketim bazlı modellerin genel sonuçları dikkate alındığında, modellerin başarılı sonuç verdiği görülmüştür.

Önerilen puan modellerinin kullanılması durumunda yardım kategorilerinden faydalanacak yararlanıcı sayısı ve kaynak miktarına ilişkin projeksiyonlar üzerinde de çalışılmıştır. Sosyal Yardım projeksiyonları için 2010 - 2012 dönemi ve 2012 yılı, Proje Destekleri projeksiyonları için sadece 2012 yılına ilişkin SYGM giderlerinin (kaynak miktarlarının) %5, %10, %15 ve %20 düzeylerinde artacağı varsayımı ile alternatif senaryolar sunulmuştur. Bu kapsamda, SYGM'ye ait gelir - gider durumları incelenmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Sosyal Yardım Yararlanıcılarının Belirlenmesine Yönelik Puanlama Formülü (PUAN) Geliştirilmesi Projesi kapsamında yararlanıcılara yönelik doğru tespit yapılabilmesi ve bu uygulamalarda objektif kıstaslara göre karar verilebilmesi için yapılan çalışmalar üç safhada tamamlanmıştır.

Proje kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar üç safhada tamamlanmıştır. Buna göre,

- **İlk** safhada, dünya örnekleri ve konu ile ilgili literatür incelenmiş, hedefleme mekanizmaları araştırılmış, TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak İBBS Düzey 1 bölgelerinin her biri için gelir ve tüketim modelleri tahmin edilmiştir. Projenin ilerleyen safhalarında anket formu olarak da kullanılacak olan Hane Ziyaret Bilgi Formu bu aşamada oluşturulmuştur.
- **İkinci** safhada, Türkiye'nin İBBS Düzey 1 bölgelerinin kır ve kentinde seçilen 1.474 hane ile Pilot Alan Anketi gerçekleştirilmiş ve tahmin edilen modellerin sınanması amacıyla detaylı analizler yapılmıştır. Bu çalışma sonucunda gerçek gözlem ile tahmin edilen gözlemin en yüksek oranda örtüşmesini sağlayan regresyon temelli model tüketim modeli olarak belirlenmiştir.
- Projenin **üçüncü** safhasında, Türkiye'nin İBBS Düzey 1 bölgelerinin kır ve kentinde seçilen 174 hane ile yüz yüze derinlemesine mülakatlar ile nitel saha araştırması gerçekleştirilmiştir.

TÜİK tarafından seçilen ve 43.124 haneyi kapsayan bir örneklem üzerinden Ana Alan Uygulaması tamamlanmıştır. Söz konusu anket sonuçları değerlendirilmiş, ekonometrik analizler ile Sosyal Yardımlar, Proje Destekleri ve GSS hak sahipliğini tespit etmeye yönelik modeller tahmin edilmiş, modellerin kesme noktaları belirlenmiş, sınamaları gerçekleştirilmiş ve her bir model önerisiyle ilgili olarak; faydalanacak yararlanıcı sayısı ve kaynak miktarına ilişkin projeksiyonlar yapılmıştır. Ana Alan Uygulaması'ndan elde edilen geri bildirimler, nitel ve nicel analizler sırasında dikkat çeken hususlar ışığında Hane Ziyaret Bilgi Formu için revize öneriler sunulmuştur.

Elde edilecek puanlama formüllerinin Bütünleşik Sosyal Yardım Hizmetleri Projesi'ne entegre edilmesi ile birlikte Türkiye genelindeki 973 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfında kullanılması planlanmaktadır. Böylece karar vericilere, nüfusun en yoksul kesimini oluşturan yaklaşık 15 milyon vatandaşın sosyal yardımdan faydalanma kararında yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Puanlama formüllerine yönelik proje çalışmaları geniş bir akademisyen kadroyla birlikte yürütülmüştür. TÜBİTAK ve SYGM'nin yanı sıra T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) da proje paydaşları arasında yer almıştır.

Proje'nin çıktısı olan puanlama formüllerinin, Türkiye genelindeki SYDV'lerde elektronik ortamda kullanılması amacıyla, BÜTÜNLEŞİK Sistemi'ne entegre edilmesi öngörülmüştür. 6 ay olarak planlanan projenin izleme dönemi kapsamında, puanlama formüllerinin uygulanmasının TÜBİTAK ve SYGM'nin eşgüdümü içerisinde izlenmesi, sonuçların değerlendirilerek formül seti üzerinde gerekli gözden geçirmelerin yapılması, formül setinin etkinliğine ilişkin tarafların ortak mutabakatı ile tespit edilen iyileştirme fırsatlarının, formül setinin güncellenmesi suretiyle modellere yansıtılması planlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), (2009), PUAN Projesi Birinci Gelişme Raporu, Ankara.
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), (2010), PUAN Projesi İkinci Gelişme Raporu, Ankara.
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), (2012), PUAN Projesi Üçüncü Gelişme Raporu, Ankara.

C11 OTURUMU
SAĞLIK-III:
SAĞLIK VE BEDEN

YAŞAM KALİTESİ VE BAŞARILI YAŞLANMA: ANKARA'DA ALT SOSYO-EKONOMİK STATÜDEKİ YAŞLILAR ÖRNEĞİ

Aylin GÖRGÜN-BARAN¹

Birsen ŞAHİN-KÜTÜK²

ÖZET

Yaşlanma ile birlikte bireylerin fiziksel özelliklerinde, yeteneklerinde, iletişimlerinde ve değişik etkinliklere katılımlarında bir azalma ve düşüş yaşanır. Bu düşüşün görece olarak azaltılabilmesinde bireyin, kendini yaşlılığa hazırlama sürecinde sosyal çevresini ve ilişkilerini canlı tutması, sağlık sorunlarını en aza indirmesi için koruyucu önlemler alması, bellek ve fiziksel işlevlerini geliştirici çabalar içinde olması ve yaşama pozitif bakmayı becerebilmesi önem taşır. Bu çalışmanın amacı, alt sosyo-ekonomik seviyeye sahip yaşlılarda başarılı yaşama düzeyini araştırarak yalnız yaşamının bunun bir belirleyicisi olup olmadığını tespit etmektir. Bu nicel çalışmada yaşlıların başarılı yaşlanma düzeyleri incelenmiş ve bunun için “LEIPAD-Yaşlılıkta Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. TÜİK’ten alınan bilgiler doğrultusunda Ankara’nın alt sosyo-ekonomik mahallelerini temsil eden toplam sekiz mahallede 65 yaş ve üzeri toplam 311 kişiye anket uygulaması yapılmıştır. Araştırma sonucunda başarılı yaşlanma düzeyinin düşük olduğu ve başarılı yaşlanmanın “medeni duruma” ve “yalnız yaşama” göre farklılaştığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Yaşlı, yaşlanma, yaşam kalitesi, başarılı yaşlanma

ABSTRACT

Ageing, not only brings about change on body, but also on many social areas. With aging, a decrease and reduction happens on individuals’ physical features, abilities, communications and participations on different activities. To be decreased this reduction relatively, in the individual’s process of preparing him/herself for ageing, keeping his/her social sphere and communication alive, taking precautions for minimizing his/her health problems, being in a struggle for improving his/her physical functions and handling to be positive for his/her life, mean successful aging. To investigate successful living level on old people who have low socio-economic status and to research whether living alone is determinant of this or not. In this quantitative research, successful aging levels of old people is investigated and “LEIPAD- Ageing Life Quality Scale” is used for this. In accordance with the information taken from Turkish Statistical Institute, a survey is conducted on total of 311 people whose age range is 65 and above in eight neighbourhood which represents Ankara’s low socio-economic neighbourhoods. As a result of this research, it is found that successful aging level is low and successful aging differs according to marital status and living alone.

Keywords: Elderly, ageing, life quality, successful aging.

1.GİRİŞ

Tıptaki gelişmeler, teknolojik yenilikler ve gelir seviyesindeki farklılıklar gibi nedenlerle uzayan yaşam süresi Dünyada ve Türkiye’de gittikçe yaşanan bir nüfusu beraberinde getirmiştir. TÜİK’in 2012 verilerine göre, Türkiye’de yaşlı nüfus oranı %7.3’dür. Ancak yapılan projeksiyonlar bu oranın 2025’de %15’lere kadar yükseleceğine işaret etmektedir. Türkiye’de 2012 verilerine göre Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı (işletme belgesini bakanlık vermektedir) 23.207 kapasiteli 286 huzur evi bulunmaktadır (www.shcek.gov.tr). EUROSTAT’ın (Aktaran: Taşçı, 2010: 178), 2007 yılı verilerine göre yaşlı oranı AB’ye dâhil 15 ülkede % 17 ve AB’ye dahil 25 ülkede % 16.5 olarak tespit edilmiştir. Bu ülkeler içinde İsveç %17.3, Almanya %18.6, İspanya %16.8, Fransa %16.4, Finlandiya

¹Prof. Dr.,Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

²Doç. Dr.,Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

%15.9 ve Danimarka %15 olarak en yüksek yaşlı nüfus oranını oluşturmaktadır. Dolayısı ile giderek yaşlanan bir dünya ile karşı karşıya bulunmaktayız.

Sadece beden üzerinde değil aynı zamanda birçok sosyal alanda da değişimi beraberinde getiren yaşlılıkla birlikte, bireylerin fiziksel özelliklerinde, yeteneklerinde, iletişimlerinde ve değişik etkinliklere katılımlarında bir azalma ve düşüş yaşanır. Bu düşüşün görece olarak azaltılabilmesi ve yaşam kalitesinin yüksek olduğu bir yaşlılık döneminin yaşanması için bireyin kendini yaşlılığa hazırlaması önem kazanmaktadır. Bu ise sosyal çevresini ve ilişkilerini canlı tutmak, sağlık sorunlarını en aza indirmek için koruyucu önlemler almak, bellek ve fiziksel işlevlerini geliştirici çabalar içinde olmak ve yaşama pozitif bakmayı becerebilmeyi içermektedir (Görgün-Baran, 2007:237-238). Bütün bu faaliyetlerin tamamına ise literatürde “başarılı yaşlanma” adı verilmektedir. Bu araştırmada Ankara'nın alt sosyo-ekonomik mahallelerindeki yaşlıların yaşam kalitelerine bağlı olarak başarılı yaşlanma düzeyleri incelenmiştir. Bu grubun seçilme nedeni ise ekonomik koşulların olumsuzluğu ile dezavantajlı grubu oluşturmalarıdır.

Araştırmanın temel amacı ise alt sosyo-ekonomik mahallelerdeki yaşlıların nasıl bir yaşlılık dönemi yaşadıklarını saptamak ve bunun eşin hayatta olması ve yaşadıkları kişilere göre farklılaşarak farklılaşmadığını nicel yöntemle ortaya koymaktır. Bu araştırmadan elde edilecek sonuçlarla, yaşlılık döneminde yaşanan sorunların açığa çıkartılarak yaşlılara yönelik politikalara katkıda bulunulması düşünülmektedir. Netice olarak bu çalışma, Türkiye’de son dönemde ağırlık kazanan yaşlılara ilişkin yapılan çalışmalara ve politikalara sağlayacağı katkı açısından önem taşımaktadır.

2. YAŞAM KALİTESİ VE BAŞARILI YAŞLANMA

İnsanlığın yaşam çizgisinde bebeklik, çocukluk, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık ve ileri yaşlılık olarak belirlenen dönemler bulunmaktadır. Yaşın belli kategorilere ayrılması bulunan yaş döneminin özellikleri ile bağlantılıdır. Her dönemin kendine özgü avantaj ve dezavantajları olduğu dikkate alınırsa yaşlılık döneminin de kendine özgü avantaj ve dezavantajlarının olduğu görülür. Bu durum büyük ölçüde biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik değişikliklerle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle bireyin yaşının ilerlemesine bağlı olarak sosyal açıdan statü kayıplarının yaşanması, çevresinden kendisine yönelik yaşlı olduğuna dair mesajlar alması ve bazı olumsuz kalıp yargılarla etiketlenmesi yaşlı bireyi sosyal dışlanmaya ve depresyona sokabilmektedir. Bir de bunlara ekonomik açıdan gelirin yetersizliği eklendiğinde yaşlının yaşam kalitesinin düşmesi söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda Bengtson ve Oyama (2007:6), dünyada yaşanan küresel gelişimler ve ekonomik kriz, savaşlar, terör, çevre kirliliği gibi nedenlere bağlı olarak yaşlı bakımının sorun olarak görülmesinin dört temel kriterinin olduğunu ileri sürmektedirler. Bunlar:

1. Yaşam süresinin uzaması (bebek ölümlerinin azalması ve tıbbi teknoloji ile bakım hizmetlerinin artması),
2. Ulusların nüfus yapısının değişimi (özellikle Batı’da azalma yönünde seyretmesi),
3. Aile yapısı ve ilişkilerinin değişimi (çekirdek aile, çocuk sayısının azalması, çocuksuz aile, parçalanmış aile, boşanma),
4. Devletlerin sorumluluklarının değişmesi (devletin yaşlıyı bir tüketici olarak görmesi ve yaşlılar için yapılacak yatırımların devletin sırtında bir yük olarak algılanması).

Bu faktörler yaşlıların tüketim alışkanlıklarının, sağlık harcamalarının ve bakımlarının maliyetlerinin artmasına yol açmaktadır. Devlet ve hükümetler, bu problemleri çözmek için özel sigortacılık, bireysel sigortacılık ve hayat sigortası gibi neo-liberal politikaların uygulanmasına öncelik vermektedir. Daha önceleri sosyal devletin görevleri arasında olan bu sorunların çözümü, günümüzde öznelere kendisine ve özel sektörün çalışma alanlarına bırakılmakta evde bakım olanaklarının geliştirilmesinin yolları aranmaktadır. Dolayısı ile bu durumdan yaşlı bireyin hem yaşam kalitesi hem de başarılı yaşlanma olanakları etkilenmektedir.

2.1.Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi kavramı genel olarak sübjektif değerlendirmeleri içermekle birlikte geliştirilen ölçeklerle bunu nesnel bir konumda değerlendirmek mümkün olabilmektedir. Sübjektif anlamda

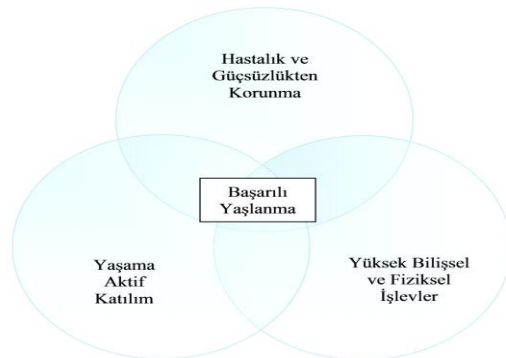
yaşamdan duyulan memnuniyet ve memnuniyetsizlikle ilgili olup bu anlamında psikolojik özellikler taşımaktadır. Objektif ölçümleri ise yaşamın devamını sağlayan gelir, eğitim ve sağlık faktörlerini içeren sosyo-ekonomik göstergelerdir (Koch, 2000:421-124).

Yaşam kalitesi yaşlıların yaşam koşullarından duydukları doyum ve iyilik hali olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda yaşam kalitesi insanların farklı doyum düzeylerini kapsayan bir gösterge olarak sunulmaktadır. Öte yandan yaşam kalitesinin temel göstergesi bireyin yaşamında “sürdürülebilir bir iyileşmenin” bulunuyor olmasıdır (Görgün-Baran, 2008:91). Dünya Sağlık Örgütü raporunda belirtildiği üzere yaşam kalitesi bireyin fiziksel, psikolojik ve sosyal iyilik hali olarak tanımlanmaktadır. Dolayısı ile yaşam kalitesinin nesnel ve öznel bileşenleri bulunmaktadır. Bu bileşenler fiziksel sağlık, eğitim, yeterli ve dengeli beslenme, psikolojik doyum, bağımsızlık düzeyi, sosyal yaşam ve ilişkilere aktif katılım, entelektüel gelişim, toplumsal cinsiyet eşitliği, kendi kapasitesini gerçekleştirme ve güvenlik içinde yaşama olarak sıralanabilir (Görgün-Baran 2008:92).

Yaşlılıkta yaşam kalitesinin göstergelerini Oktik ve Diğerleri (2004:69-82) dört kategoride belirlemişlerdir. Bunlar; ekonomik göstergeler, sosyal göstergeler, psikolojik göstergeler ve sağlık göstergeleridir. Bu dört farklı göstergenin birbiri ile ilgili olduğu ve görece iyi olma halini kapsadığını böylece başarılı yaşlanmanın göstergeleri ile örtüşen bir durum sergilediği görülmektedir.

2.2.Rowe ve Kahn’ın Başarılı Yaşlanma Modeli

Rowe ve Kahn (1997:433-440), başarılı yaşlanma konusunda üç boyutlu bir model geliştirmişlerdir. Bunlar; sosyal, sağlık ve fizyolojik boyutlardır. Dolayısı ile bu boyutlar yaşama aktif katılım, hastalık ve güçsüzlükten koruma, yüksek bilişsel ve fiziksel işlevler olarak belirlenmiştir. Bu anlamda başarılı yaşlanma,bireyin kendini yaşlılığa hazırlama sürecinde önemli bir öğrenmeyi içermektedir. Bu nedenle başarılı yaşlanma, yaşlı bireyin sosyal çevresini ve ilişkilerini canlı tutmayı (yaşama aktif katılım) sağlık sorunlarını en aza indirmek için koruyucu önlemler almayı, (hastalık ve güçsüzlükten koruma), bellek ve fiziksel işlevlerini geliştirici çabalar içinde olmayı (yüksek bilişsel ve fiziksel işlevler) ve bunları ön planda tutma kapasitesine sahip olmayı gerektirir (Görgün-Baran, 2007: 237). Bu unsurlar aynı zamanda yaşam kalitesinin özelliklerini de oluşturur. Aşağıda Rowe ve Kahn’ın başarılı yaşlanma modeli örneği verilmiştir.

Kaynak : Rowe J. W., Kahn R.L., Successful Aging, Gerontologist 1997, 37 (4) :433-440.

Bu bağlamda Rowe ve Kahn’ın geliştirmiş oldukları başarılı yaşlanma modeline “yaşama pozitif bakmasını becerebilmek” maddesi eklenmiştir. Bu bakış, yaşlı bireyin sosyal ilişkilerini aktif hale getirmeyi ve yaşam kalitesini iyileştirmeyi mümkün kılan bir özellik olarak düşünülmüştür.

3. Yöntem

Ankara’da alt sosyo-ekonomik düzeydeki mahallelerde 65 yaş üzeri yaşlılarda yaşam kalitesine bağlı olarak başarılı yaşlanma düzeyinin incelendiği bu çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır. Anket tekniği ile veri toplanan araştırmada başarılı yaşlanmayı ölçmek için “LEIPAD-Yaşlılıkta Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmanın temel hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

H1. Başarılı yaşlanma kiminle birlikte yaşandığına göre farklılaşır.

H2. Başarılı yaşlanma medeni duruma göre farklılaşır.

3.1.Evren ve örneklem:

TÜİK’in verdiği Ankara’nın alt sosyo-ekonomik mahallelerini temsil eden toplam 8 mahalleden (Dostlar, Tepecik, Battalgazi, Başpınar, Kamilocak, Bağlarbaşı, Şentepe, Pınarbaşı) tesadüfî örneklem yolu ile 355 yaşlı belirlenmiştir. Anket uygulamaları sonucunda yaşlıların sorularının bir kısmını yarıda bırakılma ve çekindikleri için, bir kısmını da doğru bilgi vermeme ya da bilgi vermek istememe gibi nedenlerle anketler iptal edilmiş ve toplam 311 anket üzerinden analizler yapılmıştır. Veriler 2012 yılı Temmuz- Ağustos aylarında yaşlılarla yapılan yüz-yüze görüşme formlarından toplanmıştır.

3.2.Veri Toplama ve Analiz Teknikleri:

Bu nicel araştırmada veri toplama tekniği olarak ölçek ve anket kullanılmıştır. “LEIPAD-Yaşlılıkta Yaşam Kalitesi Ölçeği”nin kullanıldığı araştırmada, ölçeğin Türkçeleştirilmiş hali için Oktik ve Diğerleri’nin (2004) “Huzurevinde Yaşam ve Yaşam Kalitesi” araştırmasından faydalanılmıştır. Bu ölçekte güvenilirlik düzeyi ortalaması 0.81 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin, bu çalışmadaki cronbach alpha değerleri ise şu şekildedir: fiziksel fonksiyon ve özbakım birlikte bir boyut olmuştur ve değeri 0.73’tur, sosyal fonksiyon bu çalışmada iki alt boyuta ayrılmış ve değerleri ilişki için 0.72, iletişim için 0.63’dür. Yaşam kalitesi ölçeği bu çalışmada ekonomik durum ve gelecekte beklenen alt boyutlarında çıkmıştır, değerler ekonomik durum için 0.63, gelecekte beklenen için 0.64, kendisiyle ilgili düşünce 0.65, depresyon ve anksiyete ölçeği bu çalışmada depresyon ve sinirlilik alt boyutlarında çıkmıştır ve değerleri depresyon 0.85, sinirlilik 0.65’tir. Bu çalışmada bilişsel fonksiyon ve cinsel fonksiyon ölçeği kullanılmamıştır.

Anket soruları, sosyo-demografik ve gündelik yaşam, sosyal yaşam ve ilişkiler ve yaşlılığın anlamına ilişkin açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Verilerin analizinde ise SPSS20 kullanılmış ve 311 anketten elde edilen verilerin frekans tabloları alınmış ve hipotez testleri için one way anova analizi yapılmıştır.

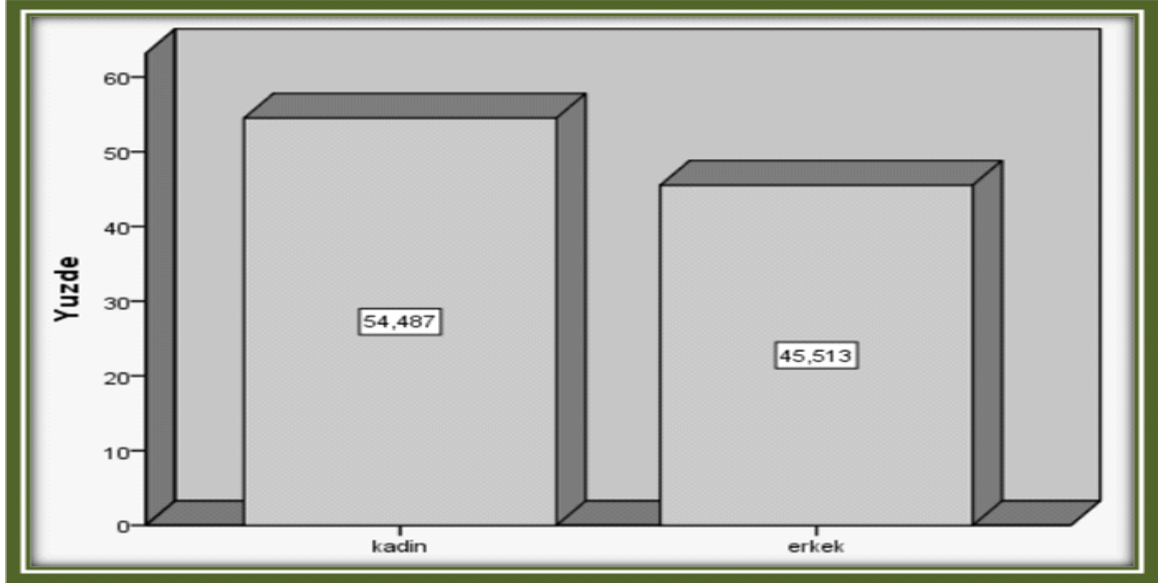
4. Bulgular

Araştırmanın bulguları örnekleme dâhil olan yaşlıların sosyo-demografik özellikleri ve hipotez testlerinden oluşmaktadır.

4.1. Sosyo-demografik özellikler:

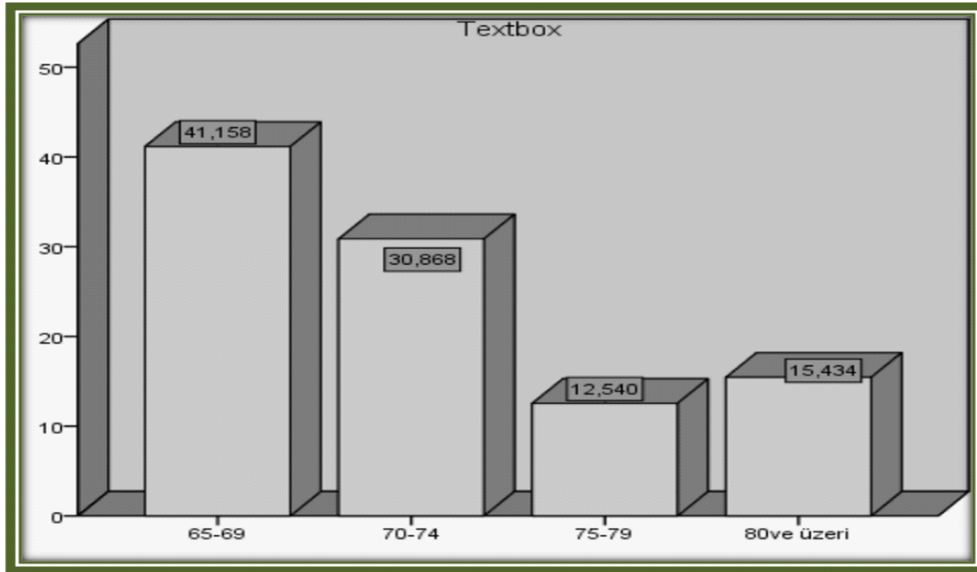
Araştırmada sosyo-demografik özellikler kapsamında örneklemden katılımcıların cinsiyeti, yaşı, doğum yeri, uzun süreli yaşadığı yer, medeni durum, eşini ne zaman kaybettiği, eğitim durumu, herhangi bir geliri olup olmadığı ve birlikte yaşadığı kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Katılımcı Yaşlıların Cinsiyet Dağılımı

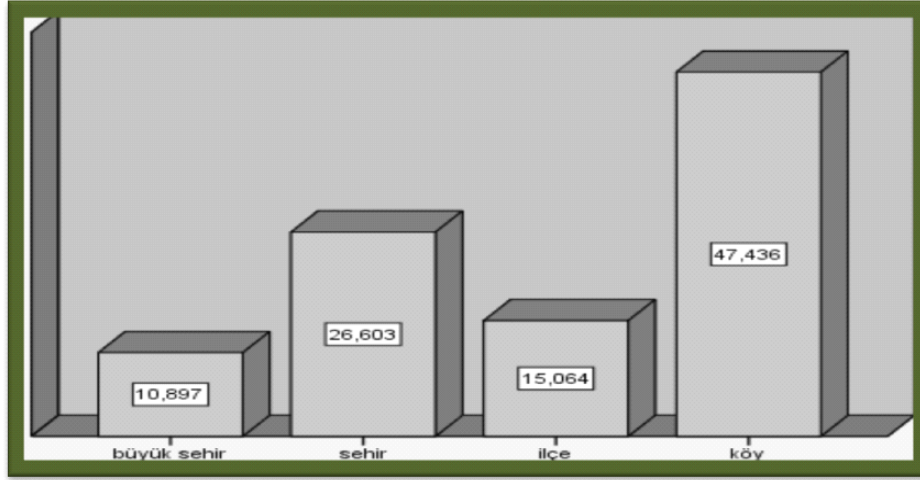
Katılımcıların yaklaşık %54'ü kadınlardan %45'i erkeklerden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere kadın oranı yüksektir, daha fazla yaşam süresine sahip olduğu açıktır.

Tablo 2: Katılımcıların Yaş Dağılımı

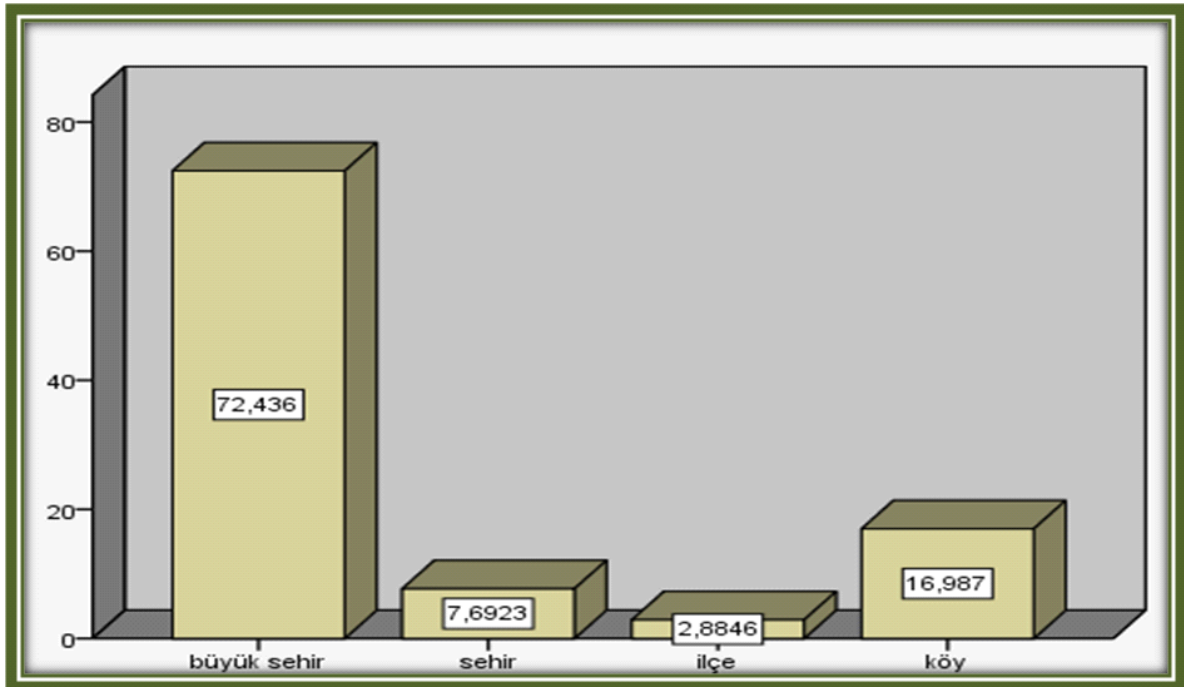
Tablo 2'ye göre, katılımcıların yaş dağılımına bakıldığında ise bunun daha %41.15 ile 65-69 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Tablo 2'nin verilerinden, 70-74 yaş aralığında %30.86, 75-79 aralığında %12.54 ve 80 yaş üzeri yaşının %15.43 olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilere göre 80 yaş ve üzeri oranının küçümsenemeyecek derece fazla olması yaşam beklentisinin uzamasını bize göstermektedir. Bu durum yaşam kalitesi ve başarılı yaşlanmayla da bağlantılıdır.

Tablo 3: Katılımcıların Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

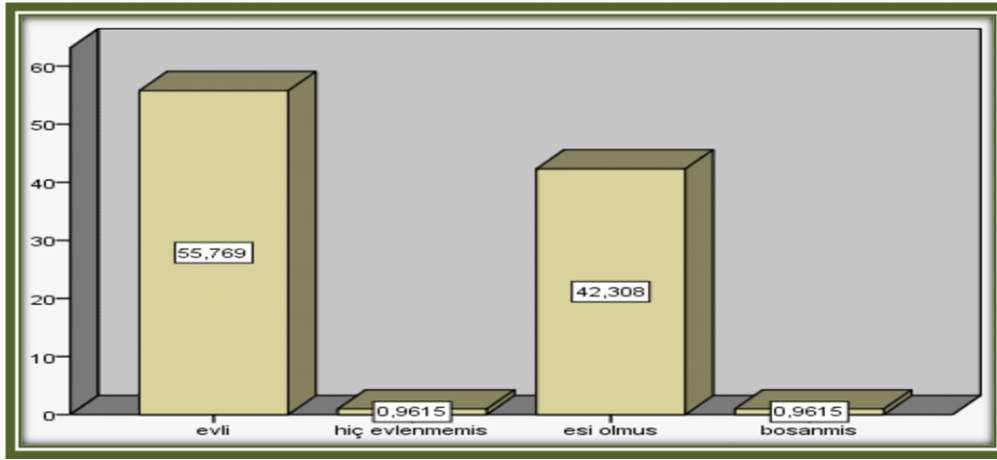
Tablo 3'e göre, katılımcıların doğum yerine bakıldığında ise bunun daha çok (%47) köy olduğu görülmektedir. Ankara'nın kentleşmesi ile birlikte düşünüldüğünde bu bulgunun çok da şaşırtılmaması gerektiği aşikârdır. Kentleşmenin köyden gelen göçle 1960'lı yıllarda Ankara'da hızlanması, o dönemin genç nüfus hareketi ve şimdilerin yaşlı kuşağını oluşturmaktadır.

Tablo 4: Katılımcı Yaşlıların Yaşamını En Uzun Süreli Geçirdiği Yerin Dağılımı

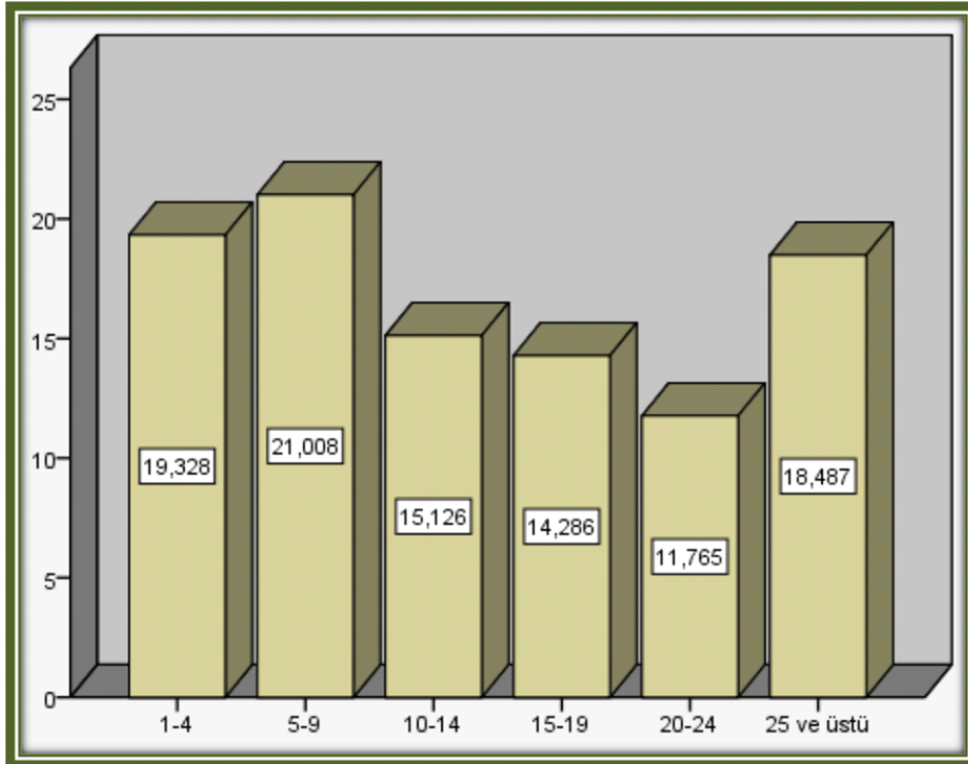
Tablo 4'e göre, görüşülen yaşlı bireylerin yaşamlarını en uzun süreli geçirdikleri yer içinde ise büyükşehir en yüksek orana (%72) sahiptir. Bunu şehir, köy ve ilçe izlemektedir.

Tablo 5: Yaşlı Bireylerin Medeni Durumlarının Dağılımı

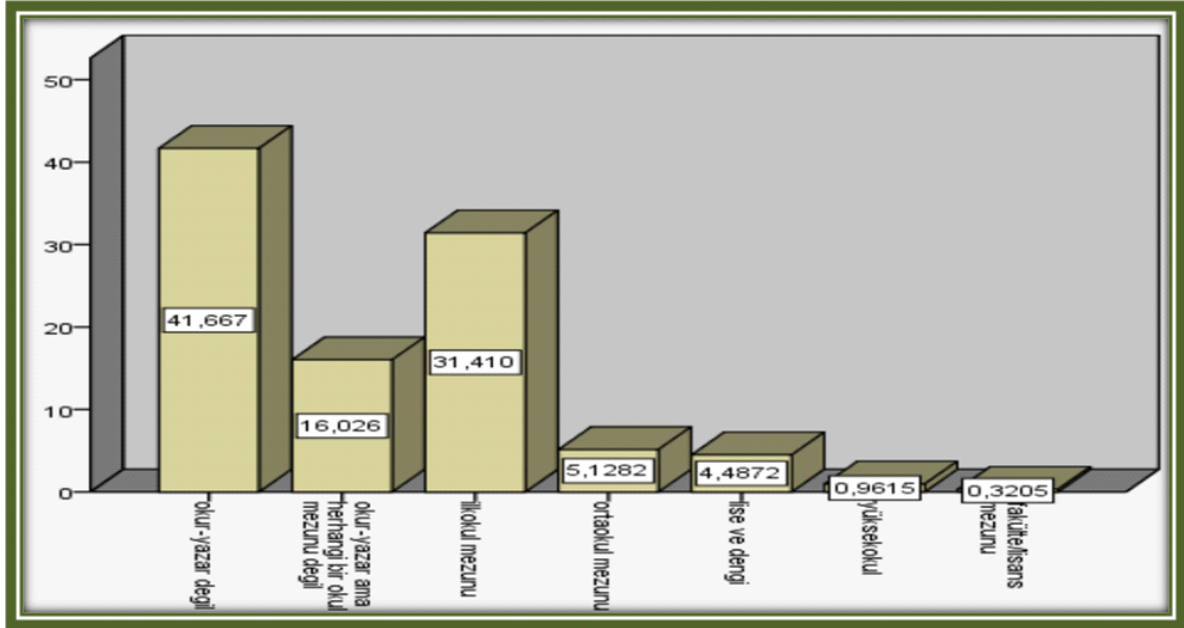
Tablo 5'e göre, yaşlı bireylerin şu anki medeni durumlarının dağılımına göre yaklaşık %55'i evli, %42'sieşini kaybetmiştir, hiç evlenmemiş ve boşanmış olanların çok düşüktür.

Tablo 6: Eşini Kaybetmiş Yaşlıların Eşlerini Ne Zaman Kaybettiklerinin Dağılımı

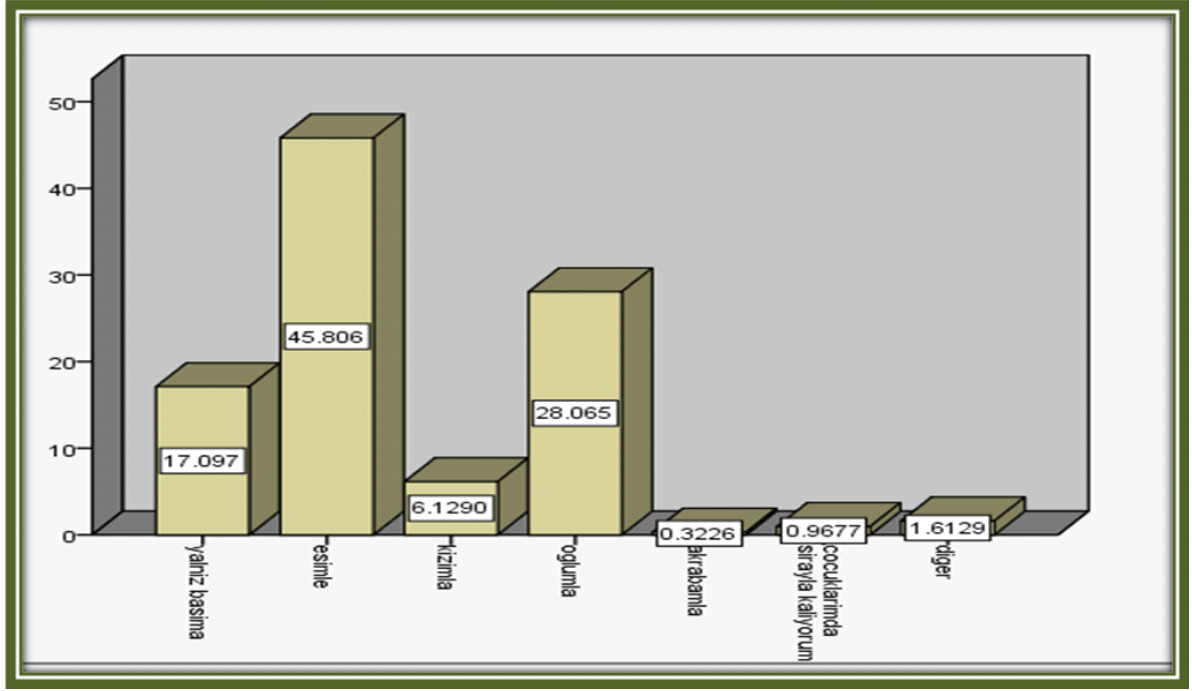
Tablo 6'ya göre, katılımcı yaşlı bireylerin %42'si eşini kaybettiklerini belirtmiştir. Bunların eşlerini kaç yıl önce kaybettikleri incelendiğinde, birbirine yakın oranlarla 1-4 yıl önce (%19.32) ve 5-9 yıl önce (%21) kaybedenlerin oranının yani bir başka ifade ile yakın zamanda eşini kaybedenlerin oranının %40 olduğunu görülür. İlginç bir sonuç da 25 yıl ve üzeri yıl önce eşini kaybedenlerin oranı %18.48'dir.

Tablo 7: Yaşlı Katılımcıların Eğitim Durumunun Dağılımı

Tablo 7'ye göre, katılımcıların eğitim durumu, Türkiye gerçeğine uygun olarak yaşlı bireylerin eğitim durumlarının oldukça düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Okur-yazar olmayanların oranının yaklaşık %42, ilk-okul mezununun %31 ve bir okul mezunu olmayan ama okur-yazar olanların ise %16 olduğu görülmektedir. Gelir konusunda ise yaşlıların %76'sının herhangi bir şekilde bir gelirleri olduğu öğrenilmiştir.

Tablo 8: Katılımcı Yaşlıların Kiminle/Kimlerle Birlikte Yaşadığı

Tablo 8'e göre katılımcı yaşlı bireylerin yaklaşık %46'sı eşle, %28'i oğlula, %17'si yalnız başına, %6'sı kızıyla yaşamaktadır. Kalan yaklaşık %3'ünün ise bir kısmı çocuklarında sırayla kaldığını, bir kısmı akrabalarında kaldığını ve kalanı ise diğer şekilden belirtmiştir.

4.2. Birlikte Yaşanan Kişi/Kişiler ve Başarılı Yaşlanma Arasındaki İlişkinin Analizi

Bu bölümde, katılımcı yaşlı bireylerin başarılı yaşlanma düzeyleri ve bunun belirleyicilerinin incelendiği hipotez testleri yer almaktadır. Hipotez testleri bağlamında ise birlikte yaşanan kişilere göre ve eşle yaşamaya bağlı olarak başarılı yaşlanma düzeyi one way anova testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

Ankara'nın alt sosyo-ekonomik mahallerinde yaşayan yaşlıların başarılı yaşlanma düzeyleri incelendiğinde bunun oldukça düşük olduğu görülmüştür. Kendi içinde başarılı yaşlanma alt boyutları arasında en yüksek değerler ise sırasıyla fiziksel sağlık, ilişkiler, ekonomik durum, iletişim, kendisi ile ilgili düşünce ve gelecek beklentisi izlemektedir. Depresyon ve sinirlilik ise çok yüksek olmasa da yaşlılarda görülmektedir.

Tablo 9: Alt Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Yaşlıların Başarılı Yaşlanma Düzeyleri

Başarılı Yaşlanma Boyutları	N	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation
Gelecek Beklentisi	311	1.00	4.00	1.4759	.66495
Sinirlilik	311	1.00	2.00	1.6409	.32614
Depresyon	311	1.00	4.00	2.3719	.87845
Kendisiyle İlgili Düşünce	309	1.00	2.00	1.7433	.33586
İletişim	311	1.00	2.00	1.8186	.26502
Ekonomik durum	311	1.00	4.00	2.2567	.57543
İlişkiler	311	1.00	4.00	2.8899	.71611
Fiziksel Sağlık	311	1.00	4.00	3.6994	.55217

Burada ölçekteki cevap şıkları: 1. hiç/hiçbir zaman/hiç iyi değil, 2.biraz, 3. Çok, 4. Pek çok şeklindedir.

Birlikte yaşanan kişilerle başarılı yaşlanma alt boyutları karşılaştırıldığında, fiziksel sağlık ($P<0.01$), depresyon ($P<0.01$) ve sinirsel durumun ($P<0.05$) birlikte yaşanan kişilere göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir.

Tablo 10: One- Way Analizi İle Birlikte Yaşlının Yaşadığı Kişilere Göre Başarılı Yaşlanma Düzeylerinin Karşılaştırması

<i>Bağımlı Değişkenler</i>	Yalnız (n=53)		Eşiyle (n=142)		Kızıyla (n= 19)		Oğluyula (n=87)		Diğer (n=9)		<i>F(df)</i>
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	
Fiziksel Sağlık	3.5	.64	3.8	.38	3.6	.70	3.6	.64	3.5	.59	3.413(4)**
Depresyon	2.6	.82	2.2	.86	2.17	.92	2.45	.88	2.72	.84	3.455(4)**
Sinirsel durum	1.7	.30	1.6	.33	1.6	.36	1.6	.32	1.5	.19	2.393 (4)*
İlişkiler	2.7	.76	2.9	.67	3.7	.82	2.9	.71	2.52	.78	1.301(4)
İletişim	1.77	.25	1.83	.27	1.80	.29	1.8	.24	1.6	.30	1.334 (4)
Ekonomik durum	2.1	.44	2.3	.59	2.2	.57	2.1	.62	2.0	.38	1.484 (4)
Gelecek Beklentisi	1.4	.64	1.4	.62	1.5	.79	1.5	.71	1.3	.66	.462 (4)

* $P<.05$, ** $P<.01$

Bu farklılığın hangi boyutlar arasında olduğunu Tukey testi ile incelendiğinde, bunun fiziksel sağlık için de depresyon için de, sinirsel durum için de eşiyle birlikte yaşayanlarla, yalnız yaşayanlarda anlamlı düzeyde farklılaşmıştır. Başarılı yaşlanma düzeyinin birlikte yaşanan kişilere göre değişeceği şeklindeki Hipotez 1 doğrulanmıştır. Buna göre eşiyle birlikte yaşamak, yaşam kalitesini ve başarılı yaşlanma düzeyini olumlu yönde etkilemektedir.

Tablo 11:One- Way Analizi İle Yaşlıların Medeni Durumuna Göre Başarılı Yaşlanma Düzeyleri Karşılaştırması

<i>Bağımlı Değişkenler</i>	Evli (n=174)		Eşi Ölmüş (n=131)		<i>F(df)</i>
	M	SD	M	SD	
Fiziksel Sağlık	3.7	.46	3.5	.62	8.964(1)**
Depresyon	2.2	.86	2.5	.85	12.855(1)***
Sinirsel durum	1.5	.33	1.6	.31	6.424(1)*
İlişkiler	2.9	.68	2.8	.75	.787
İletişim	1.8	2.6	1.7	.26	1.527
Ekonomik durum	2.3	.60	2.2	.53	2.018
Gelecek Beklentisi	1.4	.64	1.5	.69	.370
Sinirsel durum	1.5	.33	1.6	.31	6.424(1)*

* $P<.05$, ** $P<.01$. One way anova analizi için veriler evli ve eşi ölmüş şekilde yeniden kodlanmıştır. Boşanmış ve hiç evlenmemişlerin sayısı 9 olduğu için bunlar analize dâhil edilmemiştir.

Medeni duruma göre başarılı yaşlanma alt boyutları karşılaştırıldığında, fiziksel sağlık ($P<0.01$), depresyon ($P<0.001$) ve sinirsel durumun ($P<0.05$) medeni duruma göre anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Bu farklılığın hangi yönde olduğuna bakıldığında ise fiziksel sağlığın evli olanlarda, depresyon ve sinir halinin ise eşi ölmüş olanlarda daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunlar Hipotez 2'yi desteklemiştir. Eşini kaybetmiş yaşlılarla, eşiyle birlikte yaşayan yaşlıların başarılı yaşlanma düzeyleri anlamlı ölçüde farklılaşmıştır. Eşini kaybetmiş yaşlıların depresyon ve sinirlik düzeyi daha yüksekken evli yaşlılarda fiziksel sağlığı bozuk olanların yüksek olduğu görülmüştür.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Ankara'nın alt sosyo-ekonomik mahallelerini temsilen seçilen 8 mahallede 311 yaşlı bireye uygulanan araştırma sonucunda, araştırma hipotezleri doğrulanmıştır. Özellikle başarılı yaşlanma düzeyleri düşük olan yaşlıların bu durumu alt sosyo-ekonomik mahalleler için beklenen bir durumdur. Başarılı yaşlanma düzeyi düşük olan bu grupta, başarılı yaşlanmanın kiminle yaşandığına ve medeni

duruma göre farklılaşacağı yönündeki hipotezlerimiz ise doğrulanmıştır. Şöyle ki eşi hayatta olanlarda fiziksel sağlığı bozuk olanlar daha yüksek, depresyon ve sinirlilik daha düşüktür. Birlikte yaşadıkları kişiler eşi oldukça yine fiziksel sağlığın bozukluğu yükselmekte, depresyon ve sinirlilik azalmakta, yalnız yaşayanlarda ise bu değişkenler tam tersi doğrultuda olmaktadır. Bir başka ifadeyle yalnız yaşayanlarda fiziksel sağlığın bozukluğu azalmakta, depresyon ve sinirlilik artmaktadır. Bu bulgulara göre yalnızlık, yaşlılık için bir problem olarak okunabilir. Bu nedenle yalnızlığın bireyin yaşam kalitesini düşürdüğü ve başarılı yaşlanmadan söz etmeyi güçleştirdiği söylenebilir. Aile içindeki ilişkinin sık dokulu olması yaşlı bireyin kendini güvende ve rahat hissetmesini sağlamakta dolayısı ile psikolojik rahatsızlıklara yakalanmasını önlemektedir. Yine fiziksel sağlığının iyi olmadığını söyleyen yaşlı, birlikte yaşadığı insanların varlığı ile anlamlı olması yaşlı bireyin fiziksel rahatsızlığını arkadaş sohbetiyle alakalı olabilir. Yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere yaşlıların sohbetleri genellikle sağlık sorunlarını birbirlerine anlatmayla geçmektedir. Bu anlamda yaşlının mutlaka dertleneceği bir sorununu dillendirmesi aslında onun psikolojik olarak rahatlamasını da sağladığı biçimde okunabilir.

Bu konuda yapılan bir araştırmada (Canatan,2007:135), eşle birlikte yaşamanın zor sorunlarının üstesinden gelmeyi başarmada önemli bir etken olduğu sonucuna ulaşılarak, boşanmış ve tek başına yaşayan yaşlılarda sosyal ilişki kurma, ruhsal sorunları aşma ve sağlıklı davranışlar üretmede zorlandıkları görülmüştür. Görgün-Baran (2008a:423-434) yaptığı araştırmada eşi vefat eden kadınların, eşlerinin yaptıkları dışarı işi olarak niteledikleri alışveriş yapma, banka işi, ev-onarım işleri gibi işleri üstlendiklerini, aktif olduklarını ancak kayıplarının acı vermesinden dolayı üzüntülü ve sinirli olduklarını açıklamışlardır. Görgün Baran ve diğerlerinin (2005:155-157) yaptığı araştırmada ise eşiyile birlikte yaşayan yaşlıların yarısından fazlası eşiyile bir sorun yaşamadığını, yaşadığı sorunların %51.3 oranında ekonomik sorunlar olduğu belirtilmiştir. Bu sonuç yaşlı bireylerin eşleriyle ilişkisel sorun yaşamaktan çok yapısal olarak ekonomik sorunlarla boğuşmakta olduğu yönündedir. Bu durum bizi yaşlının sinirsel halinin eşten değil, ekonomik sorunlardan kaynaklandığı sonucuna götürür.

Cangöz (2008:145-148), yaşlı bireyin bilişsel fonksiyonlarını kaybetmeye başlamasıyla birlikte yaşam kalitesinin düşürdüğünü ve yaşlı bireyin başarılı yaşlanmasını engellediğini vurgular. Bu nedenle eşlerin birlikte yaşarken birbirlerine olan dayanışma ve destek ağlarının etkili olması başarılı yaşlanmanın göstergeleri olarak okunabilir. Yalnız yaşayanlarda ise kendi bakımını ve işlerini gören kimse olmadığından kendi işlerini kendileri yaptığından beden fonksiyonları daha iyi çalışmakta ve fiziksel sağlığından şikâyet etmeyen bir durumla karşılaşmaktadır. Ancak yalnızlık, geçmişe yönelik yaşam muhasebesini sürekli canlı tuttuğundan yaşlı bireyi olumsuz anıları ile baş başa bırakmakta ve onlarla baş etmekte zorlanmakta, sinirli ve depresif durumlara düşebilmektedir.

Bu nedenle yaşlıların yaşam kalitelerinin artırılması ve başarılı bir yaşlanma için yaşlının güçlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle yalnız yaşayan yaşlıların daha az depresif, daha az sinirli olmalarını sağlamak için yaşlıya yönelik güçlendirme eğitimlerinin verilmesi kaçınılmazdır. Bu sonuca göre sosyal ilişki ağının genişliği, yaşlı birey için bir destek oluşturmaktadır. Bu durumun yaşlı birey için güven duygusunun ve kişisel değerlilik algısının artmasına, sosyal yeterliliğinin güçlü olmasına yol açmaktadır.

Myers (Kalaycıoğlu ve Diğerleri, 2003:116), güçlendirmeyi, insanların bağımsız, olumlu ve onlara doyum sağlayan bir yaşam tarzını geliştirme yönündeki becerilerin kazandırılması ile sağlanabileceğini belirtir. Bu açıdan kamusal ve bireysel güçlendirmeden söz edilebilir. Kamusal güçlendirme hükümetler, yerel yönetimler, şirketler ve medya kuruluşlarına düşen görevler olarak vurgulanırken, bireysel güçlendirme, bireyin psikolojik faktörleriyle sosyal ve çevresel faktörlerin harmanlamasıyla oluşan ve kayıplarını telafi etmeyi amaçlayan bir düzeyde bağımsız hareket etmeyi önceleyen bir durumdur. Bunun için yaşlı bireyin yaşının ilerlemesini beklemeksizin kendi yaşamına ilişkin sorumlulukları ile ilgili güç kontrolünü kaybetmemesi, zorlukların üstesinden gelmesini sağlayacak düzeyde kendine yeterlilik oluşturabilmesi ve sosyal çevresindeki alaycı ve ayrımcı söylemlere dur diyebilme konusunda kendine saygı ve öz güveni yitirmemesi beklenilmektedir.

Öte yandan yaşlı bireylerin yaşamı anlamlandırma ve insan ilişkilerinde uzlaşımçı olma konuları da güçlendirme ile ilgilidir. Yaşama sıkı sıkıya tutunmak yaşlı bireyin bir işe yararlı olduğunu hissettirmesiyle mümkündür. Her gün uyandığında yapacağı işlerin olması onun yaşama sarılmasını sağlamakta, başarılı kılmakta ve yaşama daha çok bağlamaktadır (Görgün-Baran 2011:23-32).

Kısacası bireylerin yaşlanmayı beklemeden yaşlılık dönemine ilişkin ekonomik, sosyal, psikolojik ve sağlıklı olmak bakımından kendisine yatırım yapmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Yaşlı bireyin bunu bir yaşam tarzı haline getirmesi yaşam kalitesinin yükselmesi ve başarılı yaşlanmanın gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

KAYNAKLAR

- Bengtson, Vern L., Oyama, Petrice S. (2007). Intergenerational solidarity: Strengthening economic and social ties. Expert Group Meeting Report, UN Department of Economic and Social Affairs Division for Social Policy and Development.
- Canatan, A. (2007). ‘‘Yaşlı erkeklerin Etkilendikleri Sosyal Olumsuzluklar Hakkında Bir Araştırma’’. 7.Ulusal Yaşlılık Kongresi Bildiri Kitabı, Ed. V. Kalınkara-G. Akın, Ankara: Gazi kitapevi, s.130-136.
- Cangöz, B. (2008). Yaşlılık Sadece Kayıp mı? Bir Ayrıcalık mı? *Türk Geriatri Dergisi*, 11(3) 143-150.
- Görgün-Baran, A. (2011). Yaşlılığın Sosyal Boyutu, Yaşamak Ayrıcalıktır, İç, Ankara:Hacettepe Üniversitesi GEBAM Yayınları, s.23-32.
- Görgün-Baran, A. (2008). ‘‘Yaşlılıkta sosyalizasyon ve yaşam kalitesi’’. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, (2): 86-97.
- Görgün Baran, A. (2008a). A Quality Research on Five Urban Older Women about the Meanings of Aging and Life, *World Applied Science Journal* 4 (3): 418-429.
- Görgün-Baran, A. (2007). Başarılı Yaşlanma Modellerinin Sosyolojik Analizi, 7.Ulusal Yaşlılık Kongresi Bildiri Kitabı, Ed. V. Kalınkara-G. Akın, Ankara: Gazi kitapevi,s.236-245.
- Görgün Baran, A. (2005). ‘‘ Yaşlı ve Aile İlişkileri: Ankara Örneği’’. Ankara: Aile ve SosyalAraştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S.v.d.(2003). Yaşlılar ve Yaşlı Yakınları Açısından Yaşam Biçimi Tercihleri, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Raporları.
- Koch, T. (2000). Life quality the ‘‘quality of life’’: Assumptions underlying prospective quality of life instruments in health care planing. *Social Science&Medicine*, (51) :419-427.
- Oktik, N. (2004). Huzurevinde Yaşam ve Yaşam Kalitesi: Muğla Örneği, Muğla: Muğla Üniversitesi Yayınları.
- Rowe J. W., Kahn R.L., Successful Aging, *Gerontologist* 1997, 37 (4) :433-440.Taşçı, Faruk (2010) Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri, *Çalışma ve Toplum*, 1 (24): 175-202.
- TÜİK (2011). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, Ankara.
- www.shcek.gov.tr). Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 28 Nisan 2013.

STATÜ GÖSTERGESİ OLARAK BESLENME

Umut OMAY¹

ÖZET

Açlık sorununun üstesinden gelebilmek için insanlık, doğayı ve dolayısıyla beslenme kaynaklarını denetim altına alma çabasına girişmiş ve insanlık tarihi bu çaba çerçevesinde şekillenmiştir. İlk olarak beslenme kaynaklarının mülkiyeti çevresinde şekillenen toplumsal ilişkiler, tabakalaşma ve statü gibi kavramların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uygarlığın ve teknolojinin gelişmesine rağmen beslenme sorununun varlığını sürdürdüğü ve bu sorunun giderek şiddetlendiği görülmektedir. Beslenme biçimi ve alışkanlıkları toplumsal ilişkileri biçimlendirmeye devam etmekte, tabakalaşma ve statü açısından da varlığını sürdürmektedir. Bugün gelinen noktada beslenme, sadece bir kişisel tercih meselesi olmaktan uzaklaşmış olup, kapitalist üretim ve tüketim süreçlerinden de etkilenmektedir. Örneğin, sanayi devriminden önceki dönemlerde ilaç ve baharat olarak algılanan, sadece zenginler tarafından tüketilebilen şeker, işçi sınıfının üretken gücünün sürdürülebilmesi için yoğun bir biçimde üretilmeye başlanmış ve ucuzlatılmıştır. Bugün, insanlığı açlık yerine dengesiz beslenme tehdit eder hale gelmiştir. Gerçekten, yetersiz ve dengesiz beslenmenin yanı sıra önceki dönemlerde zenginlik göstergesi olarak sayılan şişmanlık, bir salgın halinde yoksullar arasında yayılmakta, zenginler ise zayıf olmalarıyla övünmektedirler.

Bu tebliğin amacı, beslenme ve beslenme sorununa teorik bir çerçeveden yaklaşarak, beslenmenin günümüzde bir statü göstergesi sayılıp sayılamayacağını tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Beslenme, Statü Göstergesi, Tüketim, Kapitalizm.*

ABSTRACT

In order to overcome the problem of hunger, humankind tried to govern nature and its resources which shaped the history of mankind. Societal relations that are shaped according to the ownership of food resources led the way to stratification and status in the society. Although there are advancements in technology and science food and nutrition remains as problem in societies. Because eating habits go on shaping social relations and as for stratification and status remains important. Food and nutrition is also affected by capitalist production and consumption processes. For example sugar which was seen as a spice and medicine before industrial revolution, therefore it can only be consumed by the rich, became an important part of workers' diet after industrial revolution as sugar was mass produced to give the working class the energy needed to reproduce their labour. Today instead of hunger, obesity becomes a serious threat. Being overweight which was a sign of richness until the mid 20th century became an epidemic among poor people. Being thin became a popular trend among upper classes.

The aim of this paper is to discuss whether nutrition can be considered as a status symbol by focusing on nutrition and food theoretically.

Keywords: *Nutrition, Status Symbol, Consumption, Capitalism.*

GİRİŞ

Son birkaç yüzyıl dönem içerisinde insanlık tarihi boyunca yaşanan gelişmelerin daha fazlası yaşanmış ve toplumsal yapı belki de geri dönüşü mümkün olmayacak bir biçimde değişmiştir. Özellikle sanayi devrimi ve kapitalizm bütün bir toplumsal yapıyı değiştirmekle kalmamış, etkileri bütün dünyayı kaplanmıştır. Bu değişimin önemli sonuçlarından biri de 20. Yüzyılla birlikte önce sanayileşmiş toplumlardan başlayarak bütün dünyanın tüketim kültürü etkisi altına girmesidir. Tüketim kültürü ile toplumsal ilişkiler yeniden biçimlenmiş ve bireylerin toplum içindeki yerleri,

¹Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, umutomay@yahoo.com

tüketimleri ile belirlenmeye ve şekillenmeye başlamıştır. Tüketim kültürü etkisini beslenme alanında da göstermektedir.

TÜKETİM TOPLUMU VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA STATÜ

Statü en yalın anlamıyla kişinin hiyerarşi içindeki yerini ifade eden bir kavramdır. Sosyal statü ise toplumdaki rol ve görevleri ile ilgilidir ve kişinin sahip olduğu rol ve görevin ne olduğunu ifade eder.

Statü kavramı, sosyal bilimlerin içerisinde özellikle de sosyolojinin içinde sıklıkla ele alınan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle statünün nasıl kazanıldığı meselesi statünün ne anlama geldiği ve sosyal ilişkilerde nasıl bir yerinin ve etkisinin olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Kavram olarak statü sosyal hiyerarşinin nasıl elde edildiği ile ilgilidir. Sosyal statü ya kişinin kendi çabası ile kazanılmakta ya da sahip olduğu bazı nitelikler nedeniyle toplum kendisine bu statü vermektedir (Kantzara, 2009: 4757). Kısacası statünün kişinin eylemlerine bağlı olan ya da olmayan, aktif ve pasif boyutları bulunmaktadır.

Yüksek statü, orta statü ya da düşük statü kişinin toplumsal yapı içerisindeki konumu ile ilişkilidir. Bunun belirleyicisi toplumdan topluma ve zaman göre değişmektedir. Dolayısıyla statünün yer ve zamana göre değişen bir özelliği vardır. Başka bir deyişle bir toplumun yüksek statü olarak algıladığı bir özellik bir başka toplumda düşük statü göstergesi olabileceği gibi, bugün düşük statü olarak algılanan bir özellik aynı toplumda yüzyıl önce yüksek statü olarak algılanabilmektedir. Örneğin, yüzyıl önce saygın ve yüksek statü sağlayan bir meslek olarak kabul edilen sekreterlik, zaman içerisinde sahip olduğu bu statüyü kaybetmiştir (Omay, 2011: 147). Bu örnekte de görüldüğü gibi statü ile ilişkilendirilen unsurlar zaman içerisinde değişim göstermektedir. 20. Yüzyılla birlikte tüketim toplumu tartışmaları beraberinde statünün tüketim ve tüketimcilikle ilişkili olduğu varsayımları üzerine yoğunlaşmış bulunmaktadır.

Tüketme eylemi insanın doğduğu andan itibaren onu kuşatan bir eylemdir. İnsanlar hayatta kalabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için bazı nesnelere tüketmek zorundadır. Nefes almak, su içmek, yemek yemek başlı başına birer tüketim eylemi olarak görülebilir. Bu nedenle tüketim, insanların hayatta kalabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için kaçınılmaz olan bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, tüketim eyleminin insanlık tarihi kadar eski olduğunu, hatta üretimden önce tüketimin var olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Tüketim konusu sosyal bilimlerin birçok alanı için de ilgi çekici bir çalışma ve inceleme konusu olmuştur. Özellikle temel varsayımlarını arz ve talep üzerine kurmuş olan iktisat bilimi de tüketim konusuyla fazlaca ilgilenmiştir. Örneğin iktisat bilimi “sınırsız insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla giderilmesi çabası” olarak kendisini tarif ederken, aslında vurguyu tüketim üzerine yapmaktadır.

Tüketim birçok iktisatçıya göre bireylerin ihtiyaçlarını tatmin etme ve faydalarını geliştirme amacıyla sürdürdükleri ve özel yaşamın önemli bir kısmında yeri bulunan bir eylemdir. Tüketim aynı zamanda iktisadi yaşamın temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Marx her ne kadar iktisadi yaşamı üretim ilişkileri çerçevesinde ele almış olsa da, Marx’ın analizlerinde de iktisadi faaliyetlerin “üretim, dağıtım, mübadele ve tüketim” olmak üzere dört temel unsur üzerine kurulmuş olduğu görülmektedir (Ryan, 2009: 701). Dolayısıyla bu yaklaşımın üretimin başlangıç, tüketimin sonuç olduğu bir süreci yansıttığı görülmektedir.

Tüketim sadece iktisat biliminin konusu olmakla kalmamış, sosyal bilimlerin başkaca dalları da tüketim konusuna dikkate alarak bu konuda çalışmalarını ve incelemelerini sürdürmüştür. Örneğin, Antropoloji biliminde tüketim antropolojisi, sosyolojide de tüketim sosyolojisi alt başlıkları ortaya çıkmıştır. Bu bilim dallarının doğuşu tüketimin toplumsal ilişkilerdeki rolünün ve etkisinin büyüklüğüne işaret etmektedir.

Sosyoloji biliminin tüketimle olan ilgisinin başlangıcı 19. Yüzyılın sonunu ve 20. Yüzyılın başını kapsayan döneme kadar dayandırılabilir. Gerçekten Thorstein Veblen’in “Aylak Sınıfın Kuramı” (The Theory of Leisure Class) ve Marcel Mauss’un (her ne kadar antropoloji alanındaki çalışmalarıyla ön planda olsa da) çalışmaları tüketimin sosyolojik boyutları açısından önemli analizler içermektedir. Bu nedenle Veblen ve Mauss tüketim üzerinde çalışmalarda bulunmuş ilk sosyal kuramcılar olarak kabul edilmektedir. Analizleri genel olarak toplumsal ilişkilerde tüketim aracılığıyla gücün ve prestijin nasıl

sağlandığı üzerine olmuştur (Ryan, 2009: 701). Aylak Sınıfın Kuramı'nda Veblen, para ve zamanın israf edilmesi olarak görülen eylemlerin aslında “dikkat çekici tüketim” ve “dikkat çekici boş zaman” aracılığı ile bireylerin kendilerine olan saygıları ve topluluk içinde statülerini yukarıya taşıyan özellikleri olduğunu ileri sürerek sosyal sınıfların davranışları arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir (Appelrouth ve Desfor Edles, 2008: 29). Tüketim toplumu ile ilgili çalışmaların ve incelemelerin özellikle 20. Yüzyılın ortalarından sonra yoğunlaştığı görülmektedir. Tüketim toplumu ile ilgili çalışmaların bu dönemde yoğunlaşmasının temel nedenlerinden biri, toplumun dayandığı iktisadi ilişkilerin ve sosyal ilişkilerin tüketim çerçevesinde belirlenmeye başlamasıdır.

Bilim olarak sosyolojinin doğuşu ile üretim patlaması olarak nitelendirilebileceğimiz sanayi devrimi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır (Bozkurt, 2004: 27). Bu nedenle, ilk dönem sosyoloji kuramlarının toplumsal ilişkiler, güç, örgütlenme ve iş bölümü üzerinde yoğunlaşması bir tesadüf olarak kabul edilmemelidir çünkü o dönemin toplumu üretim ilişkileri üzerine odaklanmış bir toplumdur. Tüketim toplumu ise, benzer bir anlayışla toplumun tüketim üzerine odaklandığı bir toplumsal yapıya işaret etmektedir.

Tüketim ve üretim 18. Yüzyılın ortalarından itibaren “soyut çiftler” olarak tanımlanmıştır (Williams, 2005: 95). Ne var ki, ilk dönem sanayi kapitalizmi o dönemde kolaylıkla artı-değer elde edebildiği üretim sürecine fazlasıyla odaklanmış ve bu yakın ilişkiyi görememişti. Bir talep yetersizliği krizi olarak tanımlanabilecek 1929 yılındaki Büyük Buhran ile birlikte tüketimin önemi anlaşılmalı ve kapitalizmin ilgisi tüketim üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır ve “piyasa tarihte görülmedik ölçüde tüketici-odaklı[dır] artık” (Sennett, 2002: 21).

Bauman, bugünkü toplum yapısı olan tüketim toplumunda yoksulluk algısının tamamen değişmiş olduğunu ve yoksulluk algısının artık tüketimle ilişkilendirildiğini ileri sürerken şu çarpıcı tespitleri yapmaktadır:

Tüketim toplumunda seri imalat artık kitlesel emek gücüne ihtiyaç duymuyor ve bir zamanlar “yedek sanayi ordusu” olan yoksullar şimdi “defolu tüketiciler”e dönüştürülmüştür. Bu onları, toplumsal açıdan yararlı bir işlevden –fıilen ya da potansiyel olarak- yoksun duruma sokuyor, toplumsal mevkilerini ve iyileşme ihtimallerini geniş ölçüde etkileyen sonuçlar doğuruyor (1999: 10-11).

Tüm diğer toplum türlerinde olduğu gibi, tüketim toplumu yoksulları da mutlu yaşam şöyle dursun, normal yaşama bile erişemeyen insanlardır. Yine de tüketim toplumunda mutlu ya da sadece normal yaşama erişememek başarısız ya da yeterince tüketemeyen tüketici olmak demektir. Ve böylece tüketim toplumunun yoksulları, her şeyden önce sakat, arızalı, kusurlu ve noksan, diğer bir deyişle yetersiz olarak tanımlanırlar ve kendilerini de böyle tanımlarlar (1999: 60).

Odak noktasının üretimden tüketime doğru kaymış olması nedeniyle toplumsal yapının ve toplumsal ilişkilerin tüketim üzerinden kurgulanmasının statü üzerinde ne kadar etkili olduğu Bauman'ın tespitlerinde açıkça görülmektedir. Tüketim toplumunda statü tüketimle ilişkilendirildiğinden, iyi bir meslek sahibi olmak ya da belirli bir servete sahip olmak yerine tüketebilmek ve tüketici olma yükümlülüğünü yerine getirebilmek statü kazanmanın ön koşulu haline gelmiştir. Tüketimin ve tüketici olmanın sosyal statü kazanılmasında etkili olduğunu çok önceleri fark etmiş bulunan Veblen de tüketimin aslında sahip olunan servetin ve gücün ispatlanması görevini üstlenmiş olduğunu ileri sürmektedir. Veblen'e göre “Kişinin saygınlığını kazanıp koruması için yalnızca servet ya da güç sahibi olması yeterli değildir. Saygınlık ancak kanıt dayandığında bahşedildiğinden, servet ya da güç kanıtlanmalıdır” (2005: 40). O halde sadece tüketmek tek başına yeterli değildir ve herkesin ulaşamayacağı belirli bazı tüketim nesnelerinin tüketilmesi, tüketim aracılığıyla statü kazanımının zorunlu noktasını oluşturmaktadır: Veblen'in ifadesiyle, “Avam olan şey birçok kişinin maddi erişimindedir. Bunun tüketimi, diğer tüketicilere karşı avantajlı bir kıskandırma mukayesesi amacına hizmet etmediğinden itibarlı değildir” (2004: 111-112). Avam olarak kabul edilen, herkesin maddi anlamda ulaşabileceği bu ürünler nelerden oluşmaktadır? Veblen, bu ürünlerin makine aracılığıyla üretilmiş, dolayısıyla üretim maliyetleri ucuzladığı için fiyatları daha düşük seviyede bulunan ürünler olduğunu ileri sürmektedir. Oysa el emeği ile üretilen ürünler pahalıdır ve sadece belirli ekonomik gücü olan kişilere hitap etmektedir (2004: 111-112).

Tüketim toplumunda tüketilen nesnelere statü kazandırdığına ilişkin çok sayıda görüş bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, başta Veblen olmak üzere bazı sosyal bilimciler toplumsal yapının tüketim toplumuna doğru dönüştüğünü fark etmişler ve tüketim kültürü ile ilgili çalışmalar özellikle 20. Yüzyılın ortalarından itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Aralarında Veblen, Bordieu, Simmel, Baudrillard ve Featherstone'un da bulunduğu bir çok sosyal bilimci artık tüketimin bir yaşam tarzı ve kimlik göstergesi olarak kullanıldığını, bu nedenle de günümüz anlamıyla tüketimin statü ile ilişkili olduğunu düşünmektedir (Omay, 2009: 128-129). Ancak tüketimin statü ile ilişkisi tüketim alışkanlıklarının ve tüketime konu olan nesnelere sürekli değişmesini gerektirmektedir. Bunun nedeni, statülerini yükseltmek isteyen grupların, üst statü gruplarının tüketim alışkanlıklarını taklit etmeye çalışması ve imkânları ölçüsünde tüketim nesnelere satın alması, üst gelir gruplarının statü farkını korumak amacıyla daha üst ve ulaşılması zor tüketim alışkanlıklarına ve tüketim nesnelere yönelmesidir (Omay, 2009: 131).

Bu noktada, tüketimin somut yerine soyut üzerine odaklanmış olan özelliği ön plana çıkmaktadır. Diğer bir deyişle tüketim toplumunun ve buna bağlı olarak tüketim kültürünün esas aldığı tüketim aslında somut anlamda değil, soyut anlamda gerçeklik kazanma esasına dayanmaktadır. Baudrillard, tüketim toplumunda gerçekliğin göstergeler aracılığıyla yeniden inşa edildiğini ve bunun bir hipergerçekliğe dönüşmüş bulunduğunu ileri sürmektedir (Bocock, 2005: 117). Diğer bir ifade ile,

Yeni gelişen bu tüketim kapitalizminde sorun, tüketicinin satın aldığı şey ile “gerçek” arasındaki bağlantısızlıktır. Göstergeler/semboller Baudrillard'ın “hiperreel” olarak tanımladığı şeye, yani tüketicilerin gereksinimleri ile hiç ilgisi bulunmayan bir göstergeler/semboller alanına dönüşmüştür. Bunlar bir “gereksinimi” giderebilseler de, anlaşılabilir, bu ancak rastlantısal olabilecektir. Postmodernizmde tüketim malları semboller olarak satılır, kendi gerçekliklerini oluştururlar (Bocock, 2005: 117).

Baudrillard tarafından ileri sürülen simgeler, göstergeler, simülakr, simülasyon kavramları bugün tüketim toplumunda nasıl bir zihinsel karmaşa yaşandığını açık bir şekilde betimlemesi açısından önemlidir. Baudrillard'ın ileri sürmüş olduğu simülasyon kuramına göre, “-miş gibi yapma/olma” aracılığıyla nesnelere, semboller ve imajlar gerçek ve somut olanın yerini almakta ve yeni bir gerçeklik ortaya çıkarmaktadır. Bu yeni gerçeklik sanal bir gerçeklik olmasına rağmen asıl gerçeğin yerine geçmektedir. Üstelik yeni gerçeklik asıl gerçekliğin taklidi olmasına rağmen aradaki farkı algılamak oldukça güçtür (Slattery, 2007: 470).

O halde, tüketim toplumu bağlamında statülerin de bu yeni gerçeklikten fazlasıyla etkilendiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Veblen'in çözümlemesinde zengin statüsünü kazanmak için zengin olduğunu ispatlamakla yükümlüydü. Oysa Baudrillard'ın çözümlemesi açısından kişinin gerçekten zengin olup olmamasının önemi bulunmamaktadır. Önemli olan zenginmiş gibi davranabilmesidir. Diğer bir deyişle, zenginlerin satın alabildiği bir ürünü satın aldığı anda, kendisini zenginmiş gibi hissetmekte ve çevresindekilere de kendisini yine zenginmiş gibi gösterebilmektedir. Örneğin,

İnsanlar, kendi kimliklerini yaratmalarına yardımcı olacağını düşündükleri malları tüketerek, olmayı arzu ettikleri varlık gibi olmaya ve kendileriyle ilgili bu imajı, bu kimliği sürdürmeye çalışırlar. Giysiler, parfümler, otomobiller, yiyecek ve içeceklerin hepsi, bu süreçte rol oynayabilecek şeylerdir. Bütün bu kalemler, insanın kendisi ve kendisiyle aynı anlatım kodlarını ve aynı gösterge/sembol sistemini paylaşan diğerleri için, o kişinin x veya y olduğunu gösterirler (Bocock, 2005: 74).

Kısacası, tüketim kültürü ve tüketim toplumu kişinin sosyal hiyerarşideki yerini ve konumunu tüketici rolünü gerektiği gibi oynayıp oynamadığı üzerinden belirleyen bir toplum haline gelmiş bulunmaktadır.

BESLENME KAVRAMI VE BESLENME KAVRAMI ÜZERİNE BİR ELEŞTİRİ

Bilinen tarih içerisinde beslenme konusunda odak noktası karın doyurmakla ilişkilendirilmiştir. Kıtık sorunu tarih içerisinde insanlığın temel sorunlarının başında gelmektedir. Bilindiği üzere insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri, besin kaynaklarının denetim altına alınmasını sağlamak üzere yerleşik düzene geçilmesi olmuştur. Benzer bir dönüm noktası da sanayi devrimi ile birlikte

yaşanmış ve üretim artışına paralel bir biçimde dünya nüfusu da katlanarak artmış olup artmaya devam etmektedir.

İktisat bilimi açısından genel anlamıyla kıtlık sorunu bu bilim dalının kendi varlığını dayandırdığı temel sorun olarak görülmektedir. Klasik dönem iktisatçılarından Malthus da nüfus artışının geometrik, tarım ürünleri artışının ise aritmetik bir biçimde arttığını ve bu nedenle yakın bir gelecekte insanların açlık tehlikesi ile karşı karşıya geleceğini ileri sürmüştür. Örneğin, Malthus İngiltere adasındaki nüfusun o tarihte (18. Yüzyılın sonu) 7 milyon olmasından hareketle, bir yüzyıl sonra nüfusun 120 milyon'a ulaşacağını ve bu nüfusun sadece 35 milyonu için besin maddesi teminin mümkün olabileceğini, geri kalan insanların tamamen açlıkla yüzleşmek zorunda kalacağını tahmin etmiştir (1998, 6-11). Oysa, kıtlık sorunu Malthus'un öngördüğü gibi gelişmemiştir.

Gerçekten, Malthus'un yaşadığı dönemde (1766-1834), dünya nüfusu hızla artmaktaydı ve Malthus bu hızlı artıştan endişelenmekteydi. Yapılan araştırmalar dünya nüfusunun bilinen tarih içerisinde ilk kez 1804 yılında 1 milyar'ı geçtiğini göstermektedir (www.learner.org). Malthus'un nüfusun artış hızı ile ilgili öngörüsünün bir noktaya kadar doğrulanmış olduğu Tablo 1'de açık bir şekilde görülmektedir:

Tablo 1. Nüfus Artışında Kilometre Taşları

Dünya Nüfusu (Milyar)	Yıl	İlave 1 Milyar Artış Süresi (yıl)
1	1804	
2	1927	123
3	1960	33
4	1974	14
5	1987	13
6	1999	12

Kaynak: <http://www.learner.org/courses/envsci/unit/text.php?unit=5&secNum=4>

Bugün dünya nüfusunun 7 milyar'ı geçtiği tahmin edilmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalar günümüzde yaklaşık 800 milyon kişinin ciddi anlamda yetersiz beslendiğini, açlık tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir (Golay ve Özden, t.y.: 3). Dünya Açlıkla Mücadele Örgütü tarafından ilan edilen 2013 yılına ait verilere göre, dünya nüfusunda yaklaşık olarak her sekiz kişiden biri (yaklaşık % 12,5) açık sorunuyla karşı karşıyadır. Aynı örgüt, 2013 yılında yaklaşık 870 milyon kişinin açlık sorunuyla karşı karşıya bulunduğunu ve bu kişilerden 852 milyonun gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde bulunduğunu belirtmektedir. Yine örgüt, açlıkla mücadelede önemli başarılar elde edildiğini de vurgulamaktadır (www.worldhunger.org).

Bu durum ilk bakışta Malthus'un aşırı bir endişe nedeniyle bu kadar karamsar bir yaklaşım benimsemiş olabileceği düşünülebilir. Zira Malthus, yukarıda da değinildiği gibi, İngiltere adasındaki nüfusun bir yüzyıllık dönem içerisinde 120 milyona ulaşması durumunda, mevcut kaynaklardaki artışın bu nüfusun sadece 35 milyonuna yiyecek temin edebileceğini, geri kalanların açlık çekeceğini düşünüyordu. Basit bir hesaplamayla, Malthus'un bir yüzyıllık dönem içerisinde yiyecek kaynaklarındaki aritmetik artış ile geometrik artış arasındaki dengesizlik nüfusun yaklaşık % 30'unun doyurulabildiği, geri kalan kısmın (yaklaşık % 70) aç kaldığı bir tablo çizmektedir. Oysa bugün açlık sorunuyla karşı karşıya bulunan dünya nüfusu, genel nüfusun yaklaşık olarak % 12'sini oluşturmaktadır. O halde, Malthus'un ikinci öngörüsünde tamamen yanıldığını mı kabul etmemiz gerekir? Gerçekten eldeki veriler, dünya kaynaklarının Malthus'un düşündüğünden daha büyük bir

performans göstererek, dünya nüfusunu beslemeye devam ediyor gibi görünmektedir. Ancak, temel sorun aslında beslenmeyle ilişkilidir. Dünya nüfusunun yaklaşık % 88'inin açlık tehlikesi sınırları içerisinde bulunmaması, sağlıklı bir biçimde beslendikleri anlamına gelmemektedir.

Dünya Açlıkla Mücadele Örgütü bugün dünyada herkese yetecek kadar kaynağın fazlasıyla bulunduğunu, bugünkü yiyecek kaynaklarının dünyada yaşayan herkese günlük 2.720 kalori temin edebileceğini, sorunun aslında gelir ve kaynak dağılımı sorunu olduğunu belirtmektedir (www.worldhunger.org). Oysa bugün beslenme sorunundaki belki de en öncelikli unsur beslenmenin kalori ile eşdeğerde tutuluyor olmasıdır. Bu tutum bazı şeylerin de görünmez kılınmasına neden olmaktadır. Örneğin, Türkiye'de asgari ücret belirlenirken beslenme maliyetlerinin hesaplanmasında esas alınan unsur gıdaların sağladığı kalordir (Samur, 2002: 39-45). Dünya Açlıkla Mücadele Örgütü örneğinde de görülebileceği gibi yoksulluk tanımlamaları ve beslenme ile ilgili çalışmalar çoğunlukla kalori üzerinden yapılmaktadır (Deaton ve Dreze, 2010: 78 – 80; Metin, 2012: 100 – 101). Diğer bir deyişle, kişinin yeterli beslenip beslenmediği aslında yeterli kaloriyi alıp almadığı üzerinden hesaplanmaktadır. Bu nedenle kişinin karnının doyması beslendiği anlamına gelmektedir.

Beslenme, günlük dilde sıklıkla kullanılan ve sıklıkla kullanılmasına bağlı olarak anlamı muğlaklaşan ve içeriği belirsizliklerle dolmaya başlayan bir kavram olarak görülmektedir. Gerçekten beslenme kavramının günümüzde sıklıkla bir şeyler yiyip içme ve karın doyurma anlamıyla karıştırıldığı görülmektedir. Oysa beslenme bir şeyler yiyip içme ve karın doyurma olarak basitçe ifade edilebilecek, bu tanımlamalarla sınırlandırılabilir bir kavram değildir. Ve nihayetinde, beslenmenin anlamı üzerindeki bu karmaşa toplumun büyük bir kısmını olumsuz olarak etkilemektedir.

İnsanın varlığını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmesi doğru beslenmesine, diğer bir ifade ile kendi vücudunun ihtiyaç duyduğu uygun besinleri tüketebilmesine bağlıdır. Ne var ki, kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri çerçevesinde şekillendirilmiş bulunan bugünkü toplum yapısı, birçok insanın yeterli besin almasını engellemekte ve yanlış beslenmeye bağlı olarak ortaya çıkan hastalıkları körüklemektedir. Ancak toplumların önemli bir kısmında açlık sorunu çözülmüş olduğundan, diğer bir deyişle, dünyada yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu açlık tehlikesiyle karşı karşıya bulunmadığından, beslenme sorununun da çözüldüğüne ilişkin bir algı toplumda yer etmiştir. Beslenme sorununun önemli bir kaynağı da işte bu algı manipülasyonudur. Kısacası, karın doyurmak ve açlıktan ölmek aslında doğru beslenildiği anlamına gelmemekle birlikte böyle bir algı oluşmuş bulunmaktadır.

Beslenmenin bireyler ve genel halk sağlığı açısından önemli bir unsur olması nedeniyle T.C. Sağlık Bakanlığı halkı bilgilendirme amacıyla beslenme konusunun özel olarak ele alındığı bir internet sitesi açmıştır (Bkz. www.beslenme.gov.tr). Bu sitede beslenme şu şekilde tarif edilmektedir: “Beslenme; sağlığı korumak, geliştirmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için vücudun gereksinimi olan besin öğelerini yeterli miktarlarda ve uygun zamanlarda almak için bilinçli yapılması gereken bir davranıştır” (www.beslenme.gov.tr).

Burada da, daha önce de değinildiği gibi, beslenmenin salt bir karın doyurma ya da bir şeyler yiyip içme dışında bir anlamı olduğu vurgulanmaktadır. Yine aynı sitede insanların yaşamlarını sağlıklı bir biçimde sürdürebilmesi için 50'ye yakın besin öğesinin bulunduğu ve bu besin öğelerinden herhangi birinin yetersiz ya da fazla alınmasının da dengesiz ya da yetersiz beslenme anlamına geleceği vurgulanmaktadır (www.beslenme.gov.tr). Dolayısıyla, beslenmenin genel inanın ötesinde bazı unsurlarının bulunduğunu Bakanlık da teyit etmiş bulunmaktadır. Kısacası, açlık çekmenin zıttı doğru beslenme anlamına gelmemektedir. Yeterli kaloriyi almak, hatta bu kaloriden fazlasını almak, kişinin en azından ihtiyaç duyduğu enerjiyi elde edebildiği anlamına gelir. Ancak bu, yaşamsal değeri bulunan protein, vitamin, mineral gibi unsurları yeterince edinebildiği anlamına gelmemektedir.

STATÜ GÖSTERGESİ OLARAK BESLENME

Yemek ve beslenme, sadece sağlık bilimlerinin değil, sosyal bilimlerin de uzun dönemden beri ilgili konusudur. Örneğin, antropoloji biliminde beslenme alışkanlıkları ve yemek kültürü üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Sosyolojinin yemek ve beslenme ile ilgilenmeye başlaması daha yakın tarihtir ancak bu ilgi artarak devam etmektedir. Beardsworth ve Keil, sosyolojinin yemek ve

beslenme konusundaki artan ilgisinin önemli nedenlerinden birinin sosyoloji çalışmalarında tüketim toplumu ve tüketim kültürünün artan etkisi olduğunu ileri sürmektedir (2011: 17-20). Diğer bir deyişle, tüketim toplumu ve tüketim kültürü, sahip oldukları özellikleri nedeniyle tüketim üzerine odaklanmış bir yapı sergilediğinden ve beslenme de sonuçta bir tüketim süreci olduğundan, kaçınılmaz olarak yemek ve beslenme de sosyolojinin inceleme konusu haline gelmektedir. Gerçekten Baudrillard da bedenini disipline altına alınma sürecinin “gıda ve tüketim” çifti aracılığı ile ele alınması gerektiğini söylerken, gıda ve tüketimin birbirlerini tamamlayıcı boyutuna da işaret etmektedir (2004: 182).

Tüketim toplumu ve tüketim kültüründe yer alan bireylerin, sosyal hiyerarşi içerisindeki yerlerinin ve konumlarının, kısacası statülerinin tüketim alışkanlıkları ve tüketim yetenekleri çerçevesinde belirlendiğinden önceki bölümlerde söz edilmişti. Konu bu bağlamda değerlendirildiğinde yemek ve beslenmenin sonuçta tüketim alışkanlıkları ve tüketim yetenekleri ile ilişkisi olduğundan, yemek ve beslenmenin statü ile ilişkilendirilebileceği iddiası ortaya çıkmaktadır.

Gerçekten, beslenme ve yemek yemenin salt fizyolojik nedenlere dayandırılmayacağı son derece açıktır; zira, “yemek yeme eylemi, bir dizi girift fizyolojik, psikolojik, ekolojik, ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel süreçlerin kesiştiği bir noktada yer almaktadır” (Beardsworth ve Keil, 2011: 21). Ancak bu görüşe şunun da eklenmesi gerekir ki, neyi yediğimiz, nasıl yediğimiz, nerede ve ne zaman yediğimiz de aslında tüm bu süreçlerin kesiştiği bir noktada yer almaktadır.

Beslenmenin sosyolojik anlamdaki önemi açısından iyi bir örnek Ritzer’in McDonalddlaşma tezidir. Ritzer’in “Toplumun McDonalddlaşması” tezi başlı başına beslenme ve tüketim toplumu ilişkisini vurgular niteliktedir. Ritzer’in bu tezine göre, bir fast food (hızlı yemek) zinciri olan McDonalds’ın üzerine temellenmiş olduğu temel ilkelerin aynısı bugünkü toplum yapısında görülmekte ve toplumlar bu temel ilkeler çerçevesinde yönetilmektedir (Stillman, 2009: 2659).

Yemek ve beslenme üzerine yapılan sosyolojik çalışmalar, ister istemez konuyu beslenme ve statü ilişkisinde değerlendirmektedir. Örneğin, 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl İngilteresi’ndeki beslenme alışkanlıklarını inceleyen bir araştırma, konuyu hem gelir grupları hem de zaman boyutu üzerinden karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, ilk dönemlerde beslenme alışkanlıkları gelire göre büyük farklılıklar göstermiş olmakla birlikte, İngiltere’de yaklaşık 200 yıllık süreç içerisinde üst gelir grupları ile alt gelir grupları arasında beslenme açısından bir yakınlaşma bulunmaktadır (Beardsworth ve Keil, 2011: 151-153). Bu araştırmanın bulguları şu şekilde özetlenebilir:

19. yüzyıl İngilteresi’nde alt gelir grupları ile orta ve üst gelir gruplarının beslenme imkânları, gelirlerine bağlı olarak büyük farklılıklar göstermektedir. Düşük gelir grupları, beslenmeleri ekmeke, patates, az miktarda hayvansal yağ ve çok az miktarda ete dayalı olduğu için yetersiz beslenirken, orta ve üst gelir grupları, beslenmeleri yumurta, balık, et, şeker ve yağa dayalı olduğu için daha yeterli beslenmekteydiler. İlk dönemlerde düşük gelir grupları kahverengi veya kepekli ekmeke tüketebilirken, orta ve yüksek gelir gruplarının tercihi beyaz ekmekeğe yana olmuştur. Oysa 20. Yüzyıla birlikte süreç tersine dönmüş ve beyaz ekmeke düşük gelir gruplarının, kahverengi veya kepekli ekmekeğe orta ve yüksek gelir gruplarının yediği ekmeke türü haline gelmiştir. Et, balık ve yumurta tüketiminde de önemli değişiklikler olmuş ve alt gelir gruplarıyla üst gelir grupları arasında bu ürünler açısından belirgin bir yakınlaşma yaşanmıştır. En büyük yakınlaşma ve hatta tersine dönüş kalori alımında yaşanmıştır. Buna göre, şeker ve reçel tüketiminin artması ile birlikte daha önce üst gelir gruplarının günlük kalori alımları ortalama 2.750 kalori ve düşük gelir gruplarının günlük kalori alımları 1.650 kalori iken, 20. Yüzyılın sonlarındaki her iki grup da günlük ortalama 2.000 kalori almaya başlamış ve hatta düşük gelir gruplarının günlük ortalama kalori miktarı üst gelir gruplarını da geçmiştir (Beardsworth ve Keil, 2011: 151-153). Beardsworth ve Keil’e göre bu durum “gelişmiş ekonomilerde sınıflar arasındaki besinsel eşitsizliklerin ortadan kaldırıldığını gösterir niteliktedir” (2011: 153). Oysa daha önce de belirtildiği gibi, beslenme sorunu bir boyutuyla da aslında, beslenmenin yeterli olup olmamasının kalori alımı ile ölçülüyor olmasına dayanmaktadır.

İngiltere’yi konu alan bu araştırma, dikkat çekici ve şaşırtıcı bazı ipuçları da sağlamaktadır. Örneğin şeker ve şekerin tüketimi. Şeker, sanayi devrimine kadar sadece üst sınıfların satın alabildiği ve zevkine varabildiği, pahalılığı yüzünden baharat gibi tüketilebildiği bir ürünken çok kısa bir süre

içerisinde dünyanın en bol ve ucuz besin maddelerinden biri haline dönüşmüştür. Mintz bu dönüşümün sanayi devrimiyle beraber, işçilerin üretim güçlerinin korunabilmesi için gerekli olan enerjinin sağlanması amacıyla, kolonilerde yürütülen tarımsal üretimde şekere ağırlık verilmesini gerekçe olarak göstermektedir (1986: 166). Şeker üretiminin ve tüketiminin bollaşması ister istemez yine kalori meselesini akla getirmektedir. Asıl önemli nokta, şekerin ucuzlaması ve bollaşması ile birlikte üst gelir grubunun şeker tüketimini azaltması, düşük gelir grubunun ise bir zamanların lüks tüketim malı olan şekerin tüketimini artırmasıdır. Kısacası, şeker kapitalizmin sahip olduğu düşünce yapısına uygun olarak, bir üretim faktörü olan emeğin, üretim gücünün korunması ve artırılmasına hizmet edecek bir yakıt olarak tasarlanmıştır. Asgari ücretin hesaplanmasında kaloringin esas alınması bu nedenle şaşırtıcı gelmemelidir. Diğer yandan, et tüketiminde de benzer bir durum söz konusudur. Ancak şunu vurgulamak gerekir ki, et tüketimindeki değişim ve yakınlaşma anlayışı sadece miktar esasına göre ele alındığında yanıltıcı sonuçlar verebilir.

Gerçekten, et tüketiminde dikkate alınması gereken noktalardan biri et ve et ürünlerinin çeşitliliğidir. Örneğin, kırmızı et “yüksek statülü” bir etken, tavuk eti ve diğer beyaz etler “orta statülü”, hamburger ve sosis gibi et ürünleri de “düşük statülü” et olarak algılanmaktadır ve yapılan bir araştırmaya göre aile kurumu içerisinde aile kurumunun reisi konumundaki erkekler yüksek statülü et, kadınlar ve çocuklar ise orta ve düşük statülü et tüketmek eğilimindedir (Beardsworth ve Keil, 2011: 135). Bu nedenle et tüketimindeki artışta hangi tip et ve et ürününün bu artışı desteklediğinin anlaşılması gerekmektedir.

Etin düşük gelir grupları ve düşük sosyal statülü kişiler tarafından değerli görülmesine ilişkin güzel bir örnek 18 Kasım 2012 tarihli bir gazete haberinde açık bir şekilde görülebilir. 18 Kasım 2012 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin Pazar Ekinde yer alan, son yıllarda düşük gelir ve sosyal statü gruplarının bazı gençlerini betimlemekte olan ve kendilerine “apaçi” adı verilen grup üyelerinden biriyle Hakan Günce'nin yaptığı “Bir Apaçinin Güncesi” başlıklı röportajda, röportajın yapıldığı kişi, yemek tercihini hamburger yemekten yana kullanmasının gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır: “Hamburgerin içinde et olduğu için sağlıklı ve iyi olduğunu düşünüyorum” (Hürriyet Gazetesi, 18.11.2012). Baudrillard'ın simülasyon kavramı açısından konuya yaklaşıldığında, düşük statülü sınıflamada yer alan et ürünü, çeşitli kesimler tarafından gerçek et olarak algılanmakta ve et yemek sağlıklı ve statü ile ilişkilendirilmektedir.

Türkiye’de 2013 yılında yürürlüğe giren bir tebliğ (Türk Gıda Kodeksi Et ve Et Ürünleri Tebliği, 2012/74), Türkiye’de et ürünleri olarak bilinen yiyecek maddelerinin ne olup ne olmadığını düzenleme amacını taşımakla birlikte, bu tarihe kadar et ve et ürünleriyle ilgili neler yapılmış olduğunu da gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Örneğin, et ürünlerinde sadece hayvansal kökenli protein kullanılabilmesinin vurgulanması ve soya proteinin yasaklanması, o tarihe kadar üretilip satılan ürünlerin içeriği hakkında yeterince fikir vermektedir. Öte yandan, aynı düzenleme, çeşitli karışımlara, çeşitli katkı maddelerine ve doğal olmayan bazı unsurların kullanımına da müsaade etmektedir. Yine de, düşük gelir grupları tarafından, zengin sofralarının yiyeceği olarak görülen etin taklitlerinin tüketilmesi, statü ve beslenme arasındaki ilişki açısından çarpıcı bir örnek olarak kabul edilebilir. Gerçekten, etin kendisini tüketemeyen düşük gelir grubundaki kişiler, taklidi ile yetinmek durumunda kalmakta ve Baudrillardcı bir yaklaşımla, kendilerinin “et yemiş olduklarını” düşünmektedirler.

Bu nedenle, Baudrillard tarafından geliştirilmiş bulunan “simülasyon” yaklaşımı, karın doyurma ve doğru beslenme arasındaki farkı ortaya koymak konusunda yararlı bir araç sağlayabilir. Gerçekten, bugünkü beslenme alışkanlıklarımız, ne yiyip-içtiğimiz, neleri tükettiğimiz ya da neleri tüketemediğimiz Baudrillard'ın “simülasyon” kavramı ile yakından ilişkili görünmektedir. Yiyecek alışverişimizde neler aldığımız ya da dışarıda yemek yememiz aslında kim olup olmadığımızı ve beslenmiş gibi yapıp yapmadığımızı açık bir şekilde gösterecektir.

Örneğin, hazır çorbalar. Gerek fiyatlarının uygunluğu gerekse de hızlı yaşam temposu nedeniyle tüketilen hazır çorbanın isminin başındaki “hazır” ifadesi, o ürünün aslında “gerçek” çorba olmadığını belli belirsiz teyit etmektedir. Ya da eski ismiyle “ıslı işlem görmüş sucuk benzeri ürün”. Bu tanımlama zaten o ürünün aslında sucuk olmadığını açık bir biçimde vurgulamaktadır. Bugün tereyağı yerine kullanılan margarinler de, “tereyağmış gibi” olan bir üründür. Oysa margarin, yoksulların (düşük gelir gruplarının) ucuz yağ ihtiyacını karşılamak üzere üretilmiş bir üründür:

Margarinin tarihçesine bakıldığında, 1866 yılında Fransız hükümetinin uygun fiyatlı olarak satılabilecek ve tereyağının yerine geçebilecek bir ürünün üretilmesi için açılmış bulunan bir yarışmanın sonunda 1869 yılında Fransız Kimyager Hippolyte Mège-Mouriés tarafından ilk margarinin sığır donyağı ve yağı alınmış süt ile üretildiği ve büyük ödülü kazandığı görülmektedir. Aynı kimyager, 1871 yılında margarin üretim bilgilerini Jurgens isimli bir Hollanda firmasına satmış ve bu firma 1872 yılında Almanya’da kurulan fabrikada Margarine Uni ismi ile ürünü üretmeye başlamış ve margarin üretimi ile büyük bir büyüme ivmesi yakalamıştır ... 20. yüzyılın başlarında domuzyağı ve sığır donyağı fiyatlarını belirleme gücünü elinde bulunduran şirketler nedeniyle Amerikalı Mum Üreticisi William Proctor ve Sabun üreticisi üvey kardeşi James Gambler şirketlerini birleştirerek ürünlerinde pamuk yağı kullanmaya başlamışlar ve hidrojene yağ üretim bilgilerini İngiliz Joseph Crossfield and Sons firmasından satın alıp üretimlerini sürdürmüşlerdir ... 1930’lu yıllardan itibaren hidrojene yağ üretim bilgisi ve vitamin katkılarıyla birlikte kullanılan yağ hammaddesi değişiklik göstermiş ve margarin üretiminde soya yağı kullanılmaya başlamıştır (Gür, 2010: 309).

Margarinin tarihçesinde de görülebileceği gibi, margarinin ilk olarak üretilmesindeki amaç, tereyağı satın alacak gelirden mahrum olan düşük gelirli insanların yağ ihtiyaçlarını gidermek gibi görünse de, margarinin üretim ve pazarlama tarihi, bu amacın çok ötesine geçildiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kısacası burada da amaç beslenmek değil, karın doyurmak, taklidi de olsa tereyağı ihtiyacını gidermek, kısaca “tereyağı yemiş gibi olmak” ve “beslenmiş gibi yapmaktır”.

Kaloriyi esas alan beslenme algısının yan etkisinin, şişmanlık salgını olarak kendisini göstermesi de şaşırtıcı gelmemelidir. Gerçekten, yapılan araştırmalar, aşırı kalori alımına bağlı olarak şişmanlığın (hatta obezitenin) düşük gelir grupları arasında hızla yayıldığını göstermektedir (Cedeno and Cabada, 2012: 46). Beardsworth ve Keil’in gelişmiş ülkelerde sınıflar arasında kalori alım farklarının azalmasını, besinsel eşitsizliğin giderilmesi olarak yorumladıkları durumunun ne kadar doğru bir yaklaşım olduğu böylelikle tartışmaya açık hale gelmektedir.

Zenginlerin şişman, yoksulların zayıf olduğu yönündeki algı değişmekte ve bu algı yerini zenginlerin zayıf (ve sağlıklı), yoksulların şişman (ve sağlıksız) olduğu bir anlayışa bırakmaktadır. Burada da ilginç bir durum söz konusudur. Çünkü herhangi bir ekonomik sorunu olmayan kişiler, sahip oldukları servet ya da gelir kendilerine yiyeceğe ulaşma konusunda fazlasıyla seçenek ve imkân sunarken, bu kişiler yiyecek tüketimlerini kısıtlamakta ve beslenme alışkanlıklarını değiştirmektedir.

Tüketim toplumunun hazcılığı esas alması ve haz için de bedeninin merkez konumunda bulunması, bedene ve bedeninin kullanımına olan ilgiyi artırmaktadır. Bu nedenle kişinin güzel görünmesi ve sağlıklı olup olmaması bu bağlamda önem kazanmış ve insanlar dış görünüşü ile statü arasında da ilişki kurmaya başlamışlardır (Özcan, 2007: 223, 225). Estetik olarak tanımlanan bir bedene sahip olmak, modayı takip edebilmek de artık statü ile ilişkilidir ve kaçınılmaz olarak tüketim toplumu ve tüketim kültürünün bireylere yüklediği bir sorumluluktur (Baudrillard, 2004: 182-183). Zayıflık salgını ilk olarak yüksek statülü aileler arasında geniş kabul görmüştür ancak bu durum kendisini yine ilk olarak anoreksiya nevroza olarak bilinen hastalık çerçevesinde göstermiştir (Beardsworth ve Keil, 2011: 296). Dolayısıyla zayıf olma sorumluluğu basitçe, aç kalarak sağlanamamaktadır. Çünkü önemli olan zayıf ve sağlıklı olmaktır.

Bu çerçevede düşük kalorili besin maddeleri, yapay tatlandırıcılar, yağı azaltılmış ürünler, diyetler (Baudrillard, 2004: 183), spor merkezleri ile yeni ve pahalı, kısacası yüksek gelir gruplarına hitap eden bir sektör ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, sağlıklı zayıflama ve bunun muhafazası da aslında statü ile ilişkili hale gelmiştir. Artık, “-miş gibi yaparak” yeterli kaloriyi ve hatta fazlasını alan düşük gelir gruplarının, düşük kalorili ancak sağlıklı bir beslenme tarzını sürdüremeyecekleri açıktır.

Yine son dönemde artan bir ivmeyle büyüyen “organik gıda” sektörü de beslenme ve statü arasındaki ilişki çerçevesinde ele alınabilir. Teknolojinin tarım üretiminde hâkimiyet kurması sonucunda üretilen ve kısaca GDO (Genetiği Değiştirilmiş Organizma) olarak bilinen tarım ürünleri ile kimyasal gübrelerin, çeşitli ilaçların etkisiyle yetiştirilen ürünlerin ne kadar doğal ve ne kadar sağlıklı olduğu sorgulanmaya başlanmıştır. Yine de, sanayi devrimi dönemini hatırlatan bir üretim patlamasıyla tarım ürünleri üretilmekte ve artan nüfus, üzerinde çok büyük şüphelerin bulunduğu bu

ürünlerle beslenmektedir. Aynı zamanda, et üretimi de yine benzeri bir fabrikasyon sistemi ile sürdürülmektedir (Bu konuda Food Inc. isimli film önemli bir belgesel niteliğindedir). Oysa üst gelir grupları, şüphesiz düşük gelir gruplarının alım güçlerinin çok üstünde fiyatlarla satılan, doğal ve sağlıklı olduğu söylenen “organik gıda”ları satın alıp gönül rahatlığı ile tüketebilmektedir. Aslında bu durum Veblen’in, önceki bölümlerde tartışılan, “avam mal” analiziyle birebir örtüşmektedir. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, makineleşme sonucunda seri olarak üretilen ürünler, ucuz oldukları ve herkes tarafından temin edilebildikleri için üst gelir gruplarının ilgisini çekmemektedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu için açlık ve açlıktan ölme sorunu çözülmüş gibi görünmektedir. Oysa beslenme sorunu bütün hızıyla devam etmekte ve insan nüfusunun büyük bir çoğunluğu yetersiz ve dengesiz beslenme tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Tüketim kültürü bağlamında bireylerin tüketim güçleri, sosyal hiyerarşideki yerlerini ve konumlarını belirlediğinden, beslenme alışkanlıkları ve bu alışkanlıkların yansımalarının sosyal statü ile de ilişkilendirilebileceği ileri sürülebilir.

SONUÇ

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri beslenme önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Beslenme sorunun üstesinden gelebilmek için atılan adımlar da, beslenme sorunun tamamen ortadan kaldırılabilmesi için yeterli olmamıştır. 18. Yüzyılın ortalarında başlayan sanayi devriminin bütün dünyaya yayılması ve nüfusun da hızlı bir biçimde artış göstermesi, dünya kaynaklarının bu artan nüfusu beslemekte yetersiz kalacağı korkusunu da gündeme getirmiştir. Bugün, açlık sorunun varlığını sürdürmekle birlikte, korkulduğu kadar büyük bir sorun olmadığı görülmekte, en azından konuyla ilgili kişiler tarafından bu şekilde ifade edilmektedir. Ancak yadsınamayacak bir gerçek, beslenme sorunun bütün hızıyla sürdüğü ve insanların besin maddelerine büyük bir çoğunlukla ulaşabilmelerine rağmen, yine büyük bir çoğunluğunun yeterli ve dengeli beslenemediğidir. Dolayısıyla gıdaya ulaşma sorununun çözümünde önemli gelişmeler söz konusu olsa bile, gıdaların doğru ve yeterli beslenmeye yetip yetmediği bir soru işareti olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle beslenme ile kalori alımının yaygın olarak eş değer görünmesi, yetersiz beslenme sorununun açık bir şekilde anlaşılmasını engellemektedir.

Beslenme ve yeme alışkanlığı tarih ve zamana göre değişiklik göstermiştir. Ancak, toplumsal yapı içerisinde yüksek gelire sahip gruplar beslenme açısından daha avantajlı olmuşlardır. Dolayısıyla sahip olunan statü, beslenme açısından da belirleyici olmaktadır. Tüketim toplumu ve tüketim kültürünün ortaya çıkması ve güçlenmesi, tüketim alışkanlıklarını da değiştirmiş ve statü kazanımlarını da etkilemiştir. Ancak ne olursa olsun statü farkları ve buna bağlı olarak beslenme farklılıkları da bundan etkilenmiştir. Tüketim toplumu ve içinde kök saldığı postmodernizm ile ilgili çalışmalarda birçok görüş ve kuram ortaya atılmıştır. Baudrillard tarafından ileri sürülen “simülasyon” kuramı da bunlardan biridir. Baudrillard’a göre gerçekten türetilen taklit, gerçeğin yerini almakta ve yeni bir gerçeklik ortaya çıkarmaktadır. Beslenme açısından da bu durumun böyle olduğu kabul edilebilir. Çünkü her ne kadar gıda üretimi ve tüketimi konusunda nicelik açısından önemli düzeyde ilerleme olsa da nitelik itibarıyla önemli sorunlar bulunmaktadır. Doğal olmayan ve fabrika sistemi içerisinde teknolojinin de desteği ile büyük miktarlarda üretilen gıda maddeleri, karın doyurmanın ötesine geçememekte ancak gerçeğin taklitleri olduğu için insanların “beslenmiş gibi” hissetmelerine neden olmaktadır. Bu tip gıdaların kendilerinin statüleri düşük olduğu için, üst gelir grupları tarafından tercih edilmemekte, düşük gelir grupları ise bu gıdaları tüketmeyi sürdürmektedir. Dolayısıyla statü ile beslenme arasında bir ilişki olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

Appelrouth, S., Edles, L. D.(2008). Classical and Contemporary Sociological Theory, California: Pine Forge Press.

Baudrillard, J.(2004).*Tüketim Toplumu*. (çev.).Hazal Deliceçaylı- Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z.(1999). Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar (çev. Ümit Öktem), İstanbul: Sarmal

Yayınevi.

- Beardsworth, A., Keil, T.(2011).*Yemek Sosyolojisi*. (çev.). Abdalbaki Dede, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Bocock, R.(2005). Tüketim (çev. İrem Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bozkurt, V.(2004). Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller, Kavramlar, Kurumlar, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Deaton, A., Dreze, J.(2010). “Nutrition, Poverty and Calorie Fundamentalism: Response to Utsa Patnaik”, iç. Economic & Political Weekly, Cilt: 45, No:14, s. 78-80.
- Golay, C., Özden, M. t.y., “The Right To Food”, CETİM.(<http://www.cetim.ch/en/documents/Br-alim-A4-ang.pdf>), (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2013).
- Günce, H.(2012). “Bir Apaçının Güncesi”, Hürriyet Gazetesi Pazar Eki 18 Kasım 2012, (<http://www.hurriyet.com.tr/pazar/21953426.asp>) (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2013).
- Gür, E. G.(2010). “Dezenformasyona Uğratılan Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık”, iç. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler Kitabı 2010, (der. Mesut Gülmez, Nagihan Durusoy Öztepe, Nergis Mütevellioğlu, Oğuz Karadeniz, Handan Kumaş), İstanbul: Petrol-İş Yayını, s. 299-315.
- Human Population Dynamics, (<http://www.learner.org/courses/envsci/unit/text.php?unit=5&secNum=4>), (Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2013).
- Kantzara, V.(2009). “Status”, iç. The Blackwell Encyclopedia of Sociology, (der. George Ritzer), 4. Bs., Malden: Blackwell Publishing, s.4757-4761.
- Malthus, T.(1998). An Essay on the Principle of Population, Electronic Scholarly Publishing Project, (<http://esp.org>), (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2013).
- Metin, B.(2012). “Gelir Dağılımı ve Yoksullukla Mücadele”, iç. Sosyal Politika, (der. Abdurrahman İlhan Oral, Yener Şişman), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Mintz, S. W.(1986). Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History, Harmondsworth: Penguin Books.
- Omay, U.(2011). “Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar”, iç. Çalışma ve Toplum, Cilt: 30, No: 3, s. 137-166.
- Omay, U.(2009).*Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi*. İstanbul: Beta Basım yayım Dağıtım.
- Özcan, B.(2007). “Geç Kapitalist Tüketim Toplumunun Tüketici Kimliklerine Ev Sahipliği Yapan Meta Beden”, iç. Journal of New World Sciences Academy, Cilt:2, No: 3, s. 217-238.
- Ryan, M. T.(2009). “Consumption”, iç. The Blackwell Encyclopedia of Sociology, (der. George Ritzer), 4. Bs., Malden: Blackwell Publishing, s.701-705.
- Samur, G.(2002). “İşçi ve İş Veriminin Geliştirilmesinde Beslenmenin Önemi”, iç. Kamu-İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: 7, No: 1, s. 39-45.
- Sennett, R.(2002).*Karakter Aşınması*. (çev. Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Slattery , M.(2007).*Sosyoloji’de Temel Fikirler*. (çev.). Cevdet Özdemir, (Ed. Ümit Tatlıcan; Gülhan Demiriz), Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Stillman, T.(2009). “McDonaldization”, iç. The Blackwell Encyclopedia of Sociology, (der. George Ritzer), 4. Bs., Malden: Blackwell Publishing, s. 2689-2690..
- Türk Gıda Kodeksi Et ve Et Ürünleri Tebliği, 2012/74, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121205-12.htm>), (Erişim Tarihi: 10 Mart 2013).
- Veblen, T.(2005). Aylak Sınıfın Teorisi (çev. Zeynep Gültekin, Cumhur Atay), Erzurum: Babil

Yayınları.

Williams, R.(2005).*Anahtar Sözcükler* (çev. Savaş Kılıç), İstanbul: İletişim Yayınları.

World Hunger and Poverty Facts and Statistics 2013,
(<http://www.worldhunger.org/articles/Learn/world%20hunger%20facts%202002.htm>),
(Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2013).

Yeterli ve Dengeli Beslenme Nedir? (<http://www.beslenme.gov.tr/index.php?lang=tr&page=68>),
(Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2013).

TIBBİ SOSYAL KONTROL: ŞİŞMANLIĞIN TIBBİLEŞMESİ BAĞLAMINDA BEDENLERİN DENETİMİ

Meral TİMURTURKAN¹

ÖZET

Modern dönemle başlayan sekülerlik, özgürlük, rasyonellik ve bilimsellik tartışmaları, bireylerin gündelik hayatı ve bedenleri üzerinde yeni söylemlerin ve yeni politikaların oluşmasına neden olan önemli gelişmelerdir. Beden artık dinin buyruklarına uyan, onun etkisiyle şekillenen bir nesne olmaktan uzaklaşmış, modernliğin buyruklarına uyan bir projeye dönüşmüştür. Bu kusursuzluk iddiası taşıyan ve beden üzerinde ticari, politik ve toplumsal kaygılar doğrultusunda müdahale gerektiren bir projedir. İnsan hayatını kusursuz süreçlerden oluşturmak, ölümü, hastalığı, sağlığı denetim altına almak önemli uğraş olmakta, bu ise tıbbi bilgi ve onun aracılığıyla oluşturulan sağlık söylemi ile gerçekleşmektedir. Çalışmanın amacı tıbbi bilginin sahip olduğu güç ve gücün beraberinde getirdiği iktidar ilişkisini gündelik hayatın tıbbileştirilmesi bağlamında tartışmaya açmak ve bedenlerimizin sağlık söylemi etrafında hem denetsel hem de ticari bir ilişki ağına nasıl girdiğini şişmanlığın tıbbileştirilmesi bağlamında analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, alanında önemli otoriteye ve popüleriteye sahip olan Prof. Dr. Osman Müftüoğlu'nun 2012 yılı boyunca Hürriyet gazetesindeki sağlık köşesi analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Beden, sağlık söylemi, tıbbileştirme, iktidar, şişmanlığın tıbbileşmesi*

ABSTRACT

The arguments of secularity, freedom, rationality and being scientific introduced by modern era are the significant occurrences that lead to the new discourses and politics on the everyday life and the body of individuals. The body has turned being an existence which complies with and takes its shape through religious knowledge into a project that obeys the prescription of modernity. This is a project that brings the claim of perfection of the body and requires an intervention in terms of economic, politic and social concerns. To constitute perfect processes of human life, to take mortality, health, and illness under control gain become crucial, and this occurs by means of the health discourse created through medical knowledge. The aim of this study is to argue the potency of medical knowledge and the power relations accompanied by that potency in the context of medicalization of everyday life and further to analyze how our bodies are being incorporated into the relations of both commercial and discipline with regard to medicalization of fatness. For that purpose, health column of Prof. Dr. Osman Müftüoğlu, who has an authority and popularity on his field, on Hurriyet newspaper through 2012 was analyzed.

Keywords: *Body, health discourse, medicalization, power, medicalization of fatness*

GİRİŞ

Modern tıbbın gelişmesine paralel olarak hastalık temel uğraş alanı haline getirilerek bireylerin gündelik hayatları ve bedensel pratikleri tıbbin kontrolü altına sokulmuştur. Hastalıkları iyileştirme ve kontrol altına alma çabasıyla pratik ve kurumsal bir zemine yerleşen tıp, daha sonra sağlıklı bireyleri de kendi denetimi altına sokarak kontrol alanını genişletmeye başlatmıştır. Bu yüzden günümüzde ortaya atılan tıbbileştirme kavramı, tıbbin genişleyen sosyal kontrol alanına göndermede bulunan bir kavramdır. Temel yaşamsal süreçlerin tıbbi bakış açısıyla açıklanması, denetlenmesi, hastalık olmayan süreçlerin hastalık olarak tanımlanması tıbbileştirme içinde tartışılan konulardandır. Sadece hastalık tanımlarının ve kategorilerinin genişletilmesi olarak tanımlanmayan tıbbileştirme aynı zamanda, artan tıbbi söylemin yaşamın her alanını kuşatmasına da göndermede bulunur. Özellikle son dönemlerde artan sağlık söylemi bunlardan sadece birisidir. Tıbbi söylem içinde “sağlık söylemi” gündelik hayatın

¹ Arş. Görv., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, meralgulkaya@gmail.com

ritmini belirleyen, beslenmeden, tüm gündelik faaliyetleri düzenleyen, iktidar yapılarına önemli bir dayanak sağlayan bir söylemdir. Bu söylem tüketim kültürü içinde yaratılacak yeni ekonomik pazarlar ve bedenler üzerinde yürütülecek politikalar için önemlidir. Çünkü tıbbileştirmenin ticari değeri ve politik gücü dikkate alındığında, sağlığa ilişkin oluşturulan her söylemin, yapılan her eylemin çeşitli iktidar yapıları için önemli bir dayanak sağladığı söylenebilir.

Özellikle bireylerin özgürlüğü ve yaşam kalitesi üzerinde söylemini oluşturan bu yeni iktidar tipi, baskı ve zorlama içermeden bireylerin rızasına dayanarak kurallarını uygulamaktadır. Foucault'nun çalışmalarının da odağını oluşturan bu iktidar ilişkilerindeki değişim; tıbbın toplumda sahip olduğu gücü ve gündelik hayatı tıbbileştirilmesini sağlayan süreçlerin neler olduğunu anlamakta da etkili bir yoldur. Çünkü bu yeni iktidar tipi "*Bireylerin kendi bedenleri ve ruhları, düşünceleri, hareket tarzları ve varoluş biçimleri üzerinde, kendi imkânları ya da başkalarının yardımıyla bir dizi operasyon yapmalarını ve böylece belirli bir mutluluk, arınmışlık, bilgelik, kusursuzluk ya da ölümsüzlük haline ulaşmak için kendilerini dönüştürmeyi*" sağlayan bir iktidar tipidir (Foucault, 2003: 36). Tıp, bireylerin yaşam kalitesi üzerinden hem pratik, hem de söylemsel olarak meşru bir güç sağlamaktadır. Modernizmle başlayan kusursuz bir beden yaratma projesi, öte yandan bu kusursuz beden projesinin tüketim kültüründe önemli bir pazara sahip olması ve iktidarların hem ekonomik hem de politik olarak bu durumdan pay çıkarması bu sürecin önemli bir nedeni olarak gösterilebilir. Bu ise sağlık ve form ekseninin de beden denetimini ve şişmanlığın önemli bir tıbbi problem olarak görülmeye başlamasını sağlamaktadır.

Medya ve sağlık endüstrisi işbirliği ile oluşan bu süreçte, tıp uzmanları da önemli bir güç kaynağı olarak rol üstlenmektedir. Özellikle popüler tıp uzmanları medya aracılığıyla, sürekli sağlığımıza ilişkin saptamalarda ve önerilerde bulunarak bu sürecin bir parçası haline gelmektedir. Sahip oldukları uzmanlık alanı ve popülerite onları alanında danışılacak "yegane" kişiliklere dönüştürerek, verilen bilgilerin ve önerilerin doğruluğunu tartışmasız bireyler tarafından doğru kabul edilmesini sağlamaktadır.

Bedenin ekonomi politisinin önemini fark eden iktidar odakları, toplumsal, ticari ve politik amaçlar doğrultusunda onun üzerinde tahakküm geliştirme imkânı bulmuştur. Bireylerin temel yaşamsal süreçleri üzerinde işleyen bu iktidar anlayışı, aktif rızaya dayanarak hem bireylerin kendi bedenini düzenleme, hem de başkalarının yardımıyla onu değiştirme, dönüştürme imkânı tanımıştır. Söz konusu çalışma içinde tartışılan tıbbileştirme olgusu da; tıbbın bir iktidar kaynağı olarak, tıbbi ideolojiyi toplumsal yaşamın her alanına nasıl yaydığı ve bu ideolojinin Gramsci'nin hegemonya kavramında olduğu gibi aktif rızaya dayanarak nasıl işlediği ile yakından ilişkilidir. Beden projesi olarak adlandırılabilir bu süreç, bedenlerin hem tüketimin ekonomik mantığı, hem de biyo-siyasetin nüfus politikalarının bir parçası haline nasıl geldiğinin de işaretidir.

TIBBİ SOSYAL KONTROL VE YAŞAMIN TIBBİLEŞTİRİLMESİ

19. yüzyılda modern tıbbi bilginin gelişmesiyle birlikte beden, benliğin sahip olduğu bir nesneye dönüştürülerek tıbbileştirilen beden kavramı ortaya atıldı (Marglin, 2008: 67). Tıbbileştirilen beden kavramı, modernizm ve aydınlanmanın temel paradigması olan akıl ve bilimsel bilgi ile her türlü bilinmezliğin bilinebilir kılınacağı ve denetlenebilir, kontrol altına alınabilir bir doğa anlayışı düşüncesine dayanır. Nesneleştirilen, kontrol altına alınan doğayla eş tutulan beden, tıbbi bilginin yardımıyla denetime açık hale gelmekte, disiplin altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu süreçte beden "*hem zihnin uygun şekilde eğitilmesiyle disipline edilip denetlenecek, hem de bilimsel bilginin kullanılmasıyla bilinecek bir nesne haline geldi*" (Marglin, 2008: 68). Araçsal rasyonelite ile birlikte doğaya ait her türlü gizemin çözüleceği düşüncesine doğa üzerinde geliştirilen tahakküm ilişkisi, tıbbi bilgi yardımıyla beden üzerinde kurulmaya başlanmıştır. Çünkü beden uzun bir tarihsel rasyonelleşme ve standartlaşma sürecinden geçmektedir (Turner, 2011: 244).

Bedenin rasyonelleşme ve standartlaşma sürecinde tıbbi bilginin gücü ve rolü yadsınamaz. Modern tıbbin ortaya çıkışı, kliniğin gelişmesi ve tıbbi bilginin hastaneye taşınması Foucault'nun "*tıbbi gaze*" (*tetik*) adını verdiği sürecin oluşmasını sağlayan gelişmelerdir (Turner, 2011: 244). Bu durum, hem kurumsal düzeyde yani devletin yerel ve ulusal kurumlarının, hem de farklı iktidar mekanizmalarının, tıbbi bilginin yardımıyla beden kontrolünü sağlamasını ve onun üzerinde bir dizi müdahale gerektiren bir sürecin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Tıbbi söylem yardımıyla beden biyo- politik

sürecin parçası haline gelir ve böylece yaşamın tıbbileştirilmesi sağlanır. Bu ise “*modernleşme ile yaşanan sosyal kontrol nitelik ve mekanizmalarının değişimi, tıbbin sosyal kontrol araçları arasına katıldığına işaret etmektedir*”(Yavuz, 2010: 411). Turner'a göre (2011: 29) tıbbi söylemin tarihsel arka planında tıbbin sosyal kontrol özelliği yatmakta; beden tıbbi klinik ve anatomi sahnesi aracılığıyla merkezi konumdan uzaklaştırılan ve yerel düzeyde işleyen mikro politikanın bir parçası haline gelmektedir. Bu süreç hem Foucault'nun Panoptik gözetim sürecine, hem de biyo-iktidara göndermede bulunur (Foucault, 2006; Conrad, 1992). Bireyler baskı rejimine dayanan bir disiplin stratejisi içine girmezler, rıza esasına dayanan ve görünmez bir iktidar ağına girerler. Tıbbin panoptik sürecin bir parçası haline gelmesi 19. Yüzyılda kurumsal olarak tıbbi bilginin gelişmesi ve tıbbin kurumsal resmi kayıt esasına dayanan hastane ortamına girmesiyle yakından ilişkilidir (Foucault: 2002). Beden sadece, modern bürokratik toplumun özelliği olan ayrıntılı “*kayıt ve dosyalama*” (Weber, 1986: 193) esasına dayanarak gözetlenmez, aynı zamanda mikro-iktidar sürecinin bir parçası olarak da gözetim ilişkisi içine girer. Bu mikro-politikalar toplum içinde çok farklı güç odakları, aktörler ve çeşitli uzmanlar tarafından yürütülür. Tıp hem medikal hem de sosyal kontrolü sağlayarak bu politikaların bir parçası olur.

Tıbbi söylemin nasıl kurumsal bir düzeyin dışına çıktığı ve gündelik hayatın ritmini belirleyen mikro politikanın bir parçası haline geldiği önemli bir tartışma konusudur. Tıbbi söylem bize gündelik hayat içinde nasıl beslenmemiz gerektiği, stresten kaçınmamız, cinselliğimizi toplumsal normların gereklerine uygun olarak yaşamamız gerektiği konusunda telkinlerde bulunarak bu politikaları yürütür (Turner: 2011: 244). Örneğin dengeli beslenmenin önemli olduğu, sigara içmenin kansere yol açtığı, fazla kilolu olmanın kanser riskini arttırdığı, düzenli egzersizin sağlık için önemli olduğu, dişlerin düzenli olarak fırçalanması gerektiği gibi pek çok öneri ve bilgi içeriği tıbbi söylem yardımıyla sosyal kontrolün sağlanmaya çalışılmasının bir parçasıdır (Conrad, Schneider, 1992: 242). “*Genetik mirasımızda diyabetin, tansiyon yüksekliğinin olması, birinci dereceden akrabalarımızda şeker, hipertansiyona yakalanmış olmaları genetik geçiş yoluyla bizim de şeker hastalığı veya hipertansiyona yakalanmamıza zemin hazırlayabilir. Ama bu mirası kabul edip etmemek, hatta mirası reddetmek bizim elimizde. Bunun yolu da modern tıp biliminin bize sağladığı verileri, bilgi ve tavsiyeleri akıllıca kullanmaktan geçiyor. Aynı durum şişmanlık, romatizmal hastalıklar, bellek bozuklukları-bunama hatta kanserler için de söz konusu...*”(Müftüoğlu, 11.05.2012). Sağlığımızın kendi elimizde olduğu ve özellikle tıbbi tavsiyelere uyulduğu sürece, hastalık riskini en az indirgeneceği, uzman görüşü ile desteklenmektedir.

Tıbbin sosyal kontrol özelliği ve tıbbi söylemin her geçen gün toplumsal yaşamın her alanını kuşatmaya başlaması beraberinde yeni tartışmaları getirmiştir. Conrad (1992, 2007), Zola (1972), Illich (1995) “tıbbileştirme” kavramını ortaya atarak tıbbin artan gücünü ve sosyal kontrol özelliğini tartışmaya açmıştır. Çünkü “*tıp bireysel ve toplumsal ölçekte, yeni normların tanımlanmasında ve bu normların varlığını mümkün kılan düşünme biçimlerinin oluşturulmasında, bireyin kendi bedeni ile ilişkisinden kişiler arası ilişkilere kadar geniş bir alanda, bir toplumsal kontrol mekanizması olarak kendini gösterir*”(Erbaydar, 2001: 53-54).

Tıbbileştirme kavramı olarak 1970'lerden sonra sosyal bilimler literatürüne girerek gündemdeki yerini almıştır. Conrad tıbbileştirmeyi tıbbi olmayan problemlerin tıbbin alanına sokularak, hastalıklar ve bozukluklar üzerinden tanımlanması olarak ifade etmiştir (Conrad, 1992: 209-210). Zola (1972) ise tıbbileştirme kavramını tıbbin artan gücü ve bu gücün insan yaşamını her geçen gün daha fazla kontrol altında tutmasıyla açıklamaktadır. “*Medikalizasyon kavramı, bedenler ve gündelik deneyimler üzerinde tıp yolu ile kontrol tesis edilmesine ilişkin çağrışımlarla yüklüdür*” (Cindioğlu, Cengiz, 2010: 53). Tıbbileştirme bir tür sapkın olanın yeniden tanımlanması ve tıbbi dille normalleştirilip tıbbin denetimi altına sokulması ile de ilgilidir (Gabe, Bury, Elston, 2004: 59).

Tıbbileştirme her ne kadar sapkın olanın tanımlanması ve normal yaşam olayları ile birlikte ortaya çıksa da, toplumun bütün kesimini etkisi altına alarak iyileştirmeye çalışır. Örneğin tıbbileştirme bir yandan; alkolizm, ruhsal bozukluklar, yeme bozuklukları, cinsel ve toplumsal cinsiyet farklılıkları, cinsel fonksiyon bozuklukları, öğrenme güçlüğü, çocuk ve cinsel istismar gibi sapkın olanı içerirken, öte yandan toplumda ahlak, günah suç olarak algılananı da kendi denetimi altına alır, hastalık olarak tanımlar. Normal yaşam süreçleri olan adet öncesi duygusal durum değişimi, doğum, menopoz, yaşlanma, kısırlık, yaşlılık ve ölüm gibi durumlar bu sürecin bir parçasıdır (Conrad, 2007: 6, Conrad,

Mackie, Mehrotra, 2010: 1943). Kadın bedeninin tıbbileştirilmesi, özellikle kadınların adet süreci, gebelik, doğum, menopoz gibi biyolojik süreçlerin tıbbileştirilmesi, en çok tıbbileştirilen beden içinde tartışılan konulardır. Bu biyolojik yaşam süreçlerinde deneyimlenen kimi olaylar hastalık olarak kodlanarak, tıbbin denetimi altına sokulur. Özellikle PMT ya da PMD (premenstrual tension ya da premenstrual syndrome: âdet öncesi gerginlik ya da âdet öncesi sendromu) olarak tanımlanarak ve birer hastalık olarak sunulurken, tıbbi faaliyetlerden ve ilaçlardan kadınların faydalanması sağlanır (Savran, 2010: 27). Kadınların artan uzun ömürle birlikte bir çok sağlık sorunuyla karşı karşıya kaldıkları, bu yüzden tıbbi tedavilere daha çok gerek duydukları da ifade edilmektedir. “Özetle, kadınlarımızda 30-40 yıl önceye oranla hipertansiyon, şeker hastalığı, kilo fazlalığı/obezite, kalp krizleri, felç, yani damar sağlığına ilişkin sağlık problemlerine daha sık rastlıyoruz” (Müftüoğlu, 11.03.2012). Kadınların hastalıklara ve bağımlılıklara olan yatkınlıkları üzerinden söylemler oluşturulmakta, tıbbileştirme cinsiyetçi bir bakış açısıyla da gerçekleştirilmektedir. “Kadınlarımızda kalp damar hastalıkları eskiye oranla daha fazla, hipertansiyonun sıklığı da hızla artıyor. Kilo sorunu/obezite tehdidi de en çok kadınları ilgilendiriyor. Sigarayı bırakma konusunda en çok direnenler de kadınlar. Önemli bir sorun da hareketsizlik; yani fiziksel aktivitenin azalması. Listeye alkol kullanımının yaygınlaşmasını yani “alkol tehdidini de eklemeliyiz” (Müftüoğlu, 11.03.2012). Kadınların modern dönemin teknolojik nimetlerinden yararlandıkça hastalanma ve dolayısıyla tıbbi tedavilerden daha çok faydalandığı görüşü de uzman görüşünde yer almaktadır. “Bazılarınızın “Hocam, olur mu öyle şey. Şimdiki kadınlar daha hareketli. Eskiden annelerimiz, ninelerimiz, spor salonlarında egzersiz mi yapıyordu Allah aşkına!” diyeceğini biliyorum. Ama annelerinizin, hele hele ninelerinizin çamaşırlarını elleriyle yıkadığını, en azından merdaneli makine kullandığını, bulaşık makinelerini hiç görmediklerini, elektrik süpürgeleriyle ömürlerinin son yıllarında belki tanıştığını, bahçelerinde sebze-meyve yetiştirip her gün değilse bile sık sık ellerinde file çarşı pazar dolaştığını, köyde kasabada yaşayanlarınsa, tarlada, bahçede gün boyu çalıştığını, kısacası hayatın doğal akışı içinde zaten aktif biçimde yaşadığını hatırlatmak isterim”(11.03.2012). Tıbbileştirme sadece cinsiyetçi bir yaklaşımla sürmez aynı zamanda normal yaşam döngüsü içinde belli durumlar ve sorunlar tedavi edilebilir bir hastalık olarak ilan edilerek, bireyler üzerinde bir kontrol sağlanmakta, kazanç elde edilmektedir. Örneğin tıbbileştirme başlığı altında en çok tartışılan konulardan biri de kolesterolün hastalık olup olmadığı ile ilgilidir. Bu konuya eleştirel bakanlar yüksek kolesterolün ciddi bir hastalık gibi sunulması ve yapılacak müdahalenin özellikle de ilaç tedavilerinin gerekli görülmesinin ardında ilaç firmalarının pazarlama oyunları yattığı yönündedir. Hatta kolesterolün değil, kolesterolü düşürücü ilaçların hafıza zayıflığı, kas güçsüzlüğü, bacak ağrısı, iktidarsızlık ya da kansere neden olabileceği tartışılmaktadır. İlaç firmalarının pazarlama stratejileri, tüm dünyada kolesterol fobisinin oluşmasına neden olarak, onu bir hastalık olarak ilan etmiştir (Ravnskov, 2012; Durmuş; 2009; Küçükusta, 2011).

Örneklere de olduğu gibi önemli bir güce ve otoriteye sahip doktorların söylemleri de, değişen hastalık tanımlamalarına ve sağlığın sınırlarının nasıl çizileceğine katkıda bulunmaktadır. Çünkü hastalığın sınırları geniş tutulmaya başlandıkça tıbbi bilgi yaşamın her alanını kuşatmakta ve önemli bir iktidar kaynağına dönüşmektedir. “Anlatmak istediğim şey şu: Sağlıkla hastalık arasındaki “gri alan”da çok sayıda problem, sorun, can sıkıcı, üzücü şikâyetler vardır: Yorgunluk, el-ayak uyuşmaları, tekrarlayan sivilceler, kaşıntılar, saç, tırnak sorunları, hazımsızlık, gaz, şişkinlik gibi sindirim sistemi problemleri, gezici eklem kas ağrıları, çarpıntılar, tansiyon atakları, yeme bozuklukları bu “gri alan” sorunlarından sadece bazılarıdır. Bunlara onlarcası eklenebilir”(Müftüoğlu, 30.03.2012). Bireyler artık giderek tüm yaşamsal faaliyetlerini tıbbi profesyonellerin eline bırakarak, onlara aynı zamanda tüm bunları değiştirme dönüştürme, kontrol altında tutma hakkını da vermiştir. Illich’e (2002: 144) göre yaşamımız tıbbileştirilerek tıbbi gücün bilgisi ve denetimi altına girmiştir. Bu süreçte sağlığımızla ilgili her şey kişisel olmaktan çıkmış teknik bir problem haline dönüşmüş, bu durum ise tıptaki profesyonellerin egemenliğinin etkisinin salgın boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Illich buna “İatrojenез” diyerek, salgının boyutunun analizini yapmaya çalışır (Illich, 1995: 11). Illich’e göre gündelik hayatımızın her yönü tıbbi profesyonellerin gücü ve bilgisi ile düzenlenir, kontrol edilir olmuştur. Çünkü tıp; sanayi toplumunda bir dönüşümü amaçlayan politik hareketin ilk hedefi olma potansiyeline sahiptir. Illich tıbbin, pragmatistik yönünün aksine sağlığa yönelik bir tehdit oluşturduğunu da iddia eder. Tıbbin müdahalesinden kaynaklanan depresyon, enfeksiyon, sakatlık, uzuvların görevini yapamaması gibi rahatsızlıklar buna örnek olarak

verilebilir. Çünkü artık hasta olanlar kadar olmayanlar da tıbbı bağımlı hale gelmiş, sağlık, bir metaya dönüşmüştür (Uğurluoğlu, 2003). “Modern tıp “bedeni ve ruhu” da, “insanı ve yaşadığı çevreyi” de bir bütün olarak düşünüp kabul etmek, “hastalık” olarak kategorize edemediği gri alanda kalan sağlık problemlerini de “sağlık sorunu” olarak değerlendirip iyileştirici çözümler üretmek zorundadır” (Müftüoğlu, 30.03.2012). Örnekte de olduğu gibi tıbbın etki ve kontrol alanı genişletilmek istenmektedir. Bu ise bireylere kaliteli ve hastalıktan uzak bir yaşam sunma söylemi ile gerçekleşmektedir.

Tıbbileştirme başlığı altında tartışılan konulardan biri de tıbbileştirmenin nedenleridir. tıbbileştirmenin sosyal demografik ve politik öncüleri arasında, tıbbi sömürü, teknolojik ilerlemeler, kültürel tercihler, koruyucu tıp, yaşlanan nüfus, ilaç endüstrisindeki gelişmeler, yeni pazar yaratma stratejileri, sponsor araştırmaları, kitle iletişim araçlarının tıbbi bilgi akışı sağlaması gibi nedenler sıralanabilir (Brennan; Eagle; Rice, 2010: 10). Bamforth’a göre (2004: xxvii) “Batı Toplumunu sağlığına kavuşturmuş, tıbbın nimetlerinden daha fazla yararlanmak istiyordu”. Bu ise tıbbın gücünün ve kullanım alanının genişlemesine neden olmaktadır. Modern tıp hastalıkları iyileştirmeden, hastalıkları gelmeden önleme, sağlıklı bir bedene sahip olmanın koşullarını sağlama amacına doğru bir değişim yaşamıştır.

DAHA önce yazdığım bir düşüncemi, müsaade ederseniz bugün bir kez daha yinelemek istiyorum: Geleceğin tıbbi “3P Formülü”nde gizlidir. Geleceğin tıbbi “Predictive/Öngörücü”, “Preventive/Koruyucu” ve “Personal/Kişiyeye özel” olmaktadır. Modern tıp eğer bu yaklaşımı başarabilirse “Dün nasıldınız, bugün nasılsınız?” sorularına yeni bir soru daha ilave etme şansı olacaktır: “Yarın nasılsınız?”. Ve işte o zaman gerçekten başarılı olacak, ömrümüze ömür katacak ama ömrümüze ömür katmaktan ziyade daha güzel, daha keyifli, daha huzurlu yaşamamıza yardımcı olacaktır (Müftüoğlu, 30.01.2012)

Gündelik hayatın kim tarafından tıbbileştirildiği de bir tartışma alanıdır. Foucault’un günümüzde mikro iktidara yaptığı vurgu, iktidarın görünmez yapısı ve iktidar yapılarının çokluğu bu tartışma içinde ele alınabilir. Sezgin’e göre (2011: 57) Batı toplumlarında tıbbın sosyal kontrol özelliği genişlemektedir. Bu durum tıbbileştirmenin görünmez ve dolaylı yoldan gerçekleştirilebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kontrol, gündelik yaşamın tüm alanlarına kolaylıkla sızmakta, bu alanlar ve tıp arasındaki bağı sağlayarak genişlemektedir. Alanlar arası içi içe geçiş ise; ilaç, tıbbi teknoloji, kozmetik ve diğer farklı endüstri ve sektörleri beslemekte ve güçlendirmektedir.

Söz konusu tıbbileştirmenin aynı zamanda ilaç şirketlerinin pazarlarını daha çok genişletmek için başvurdukları yeni bir yöntem olduğu da söylenebilir. Bauman’a göre hastalıkları iyileştirecek yeni ilaçlar geliştirecekleri yere, yeni hastalıklar türeterek onlara uygun ilaçlar pazara sürülmektedir. Bunun ise tüketim piyasasının bir sonucu olduğunu söyleyen ve eleştiren Bauman’a göre (2011: 82) günümüzde yeni üretilen malların arzı talebe göre şekillenmemekte, tam tersi mevcut üretilen mallara göre ihtiyaçlar yaratarak, tüketim o yöne teşvik edilmektedir. Hepimizin normal yaşam sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkan kimi rahatsızlıklar; mide ekşimesi, utangaçlık, adet öncesi gerginlik gibi durumlar hastalık olarak ilan edilip, tıbbi olarak adlandırılarak insanda kaygı uyandıran birer hastalığa dönüştürülmektedir. Örneğin mide ekşimesi gasro-özofajiyal reflü, örneğin utangaçlık durumu ise ‘sosyal anksiyete bozukluğu’ olarak adlandırılarak acil tıbbi yardımı gerektiren birer duruma dönüşmüştür.

SAĞLIK-GÖRÜNÜM İLİŞKİSİ ETRAFINDA BEDENİN DENETİMİ: ŞİŞMANLIĞIN TIBBİLEŞMESİ

Şişmanlığın, özellikle tüketim kültürü içinde önemli bir soruna dönüşmesinde hem sağlık hem de estetik kaygıların bir arada olmasının etkisi büyüktür. Özellikle yeni beden imajları (formda olan, genç, zinde, pürüzsüz) şişmanlığın hem estetik hem de sağlık normları etrafında değerlendirilmesine neden olur. Çünkü bedensel formlara ve özellikle şişmanlığa ilişkin algıların değişmesi 20. Yüzyıl sanayi toplumu ile ortaya çıkan bir durumdur. Bedensel görünüme ilişkin değişen algılar ve özellikle şişmanlığın tıbbileştirilmesi, kültürel ve toplumsal olarak bedensel formların nasıl inşa edildiğini de gösterir. Örneğin, yemeğin kıt olduğu birçok dönemde şişmanlık yüksek statünün göstergesi olarak

kabul edilirken, zayıflık ise, hastalığın ve düşük statünün göstergesi olarak kabul edilmiştir. 20. Yüzyılın başlarına kadar gerek Avrupa gerekse Amerika toplumlarında özellikle kadınların zayıflamak yerine kilo almaya çabaladıkları görülmektedir (Saguy; Gruys, 2010: 233). Zenginliğin ve refahın sembolü olan şişmanlık artık günümüzde kontrolsüzlüğün, tembelliğin, iradesizliğin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Grogan, 1999: 6, Pedersan, 2010: 7). Bu ise şişmanlığın birçok açıdan ele alınarak gerek tıbbi gerekse ticari söylemlerle nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir.

Şişmanlığın tıbbileştirilmesinin en önemli göstergesi, şişmanlığın tıbbi kavramlar yoluyla tanımlanması ve çeşitli yollarla hesaplanması olarak kabul edilebilir. Şişmanlık ve onun kategorilerinin tanımlanmasında; kilonun, boyun karesine oranlanması (kg/m²) yoluyla elde edilen vücut kitle indeksi kullanılarak yapılır. Bu hesaplamanın sonucunda erişkinlerde vücut kitle indeksi 25'in üzerinde olanlar fazla kilolu, 30'un üzerinde olanlar ise obez olarak tanımlanır (Caballer, 2007: 2, Babaoğlu; Hatun, 2002: 8). Bunun yanı sıra bel çevresi ve bel kalça oranı da buna eklenerek, şişmanlığın kategorileri genişletilmiştir. Bel çevresi kadınlarda 80'den, Erkeklerde ise 94'den büyükse kilolu, Kadınlarda 88'den büyük, erkeklerde ise 102'den büyükse obez kabul edilmektedir. Bel kalça oranında ise; Erkek >1.0, kadın>0,8 olması durumunda kiloya bağlı sağlık sorunlarının olma riskinin arttığı da bildirilmektedir (Müftüoğlu, 20.11.2012).

Obezite şişmanlığın en üst ve en önemli kategorisi olarak kabul edilir ve neden olduğu hastalıklar bağlamında risk faktörleri oluşturduğu için tıbbileştirilmez, kendisi başlı başına bir hastalık olarak ele alınır (Conrad, 2007: 119). Obezitenin bir hastalık olarak ele alınması uluslararası düzeyde politik süreçlerin konusu olmasına da neden olmaktadır. Şişmanlık ve obezitenin ilk olarak Dünya sağlık örgütü tarafından 1977 yılında yayınlanan bildiriyle insanlığın sağlığını olumsuz yönde etkilediği için bir sorun olarak tanımlandığı görülmektedir (Ertin, 2010: 15). Özellikle obezite epidemisinin bahsedilmesi bunun en önemli göstergesidir (Wright, 2009: 2, Ertin, 2010: 15, Gedik, 2003: 1). Obezite bir yandan epidemik bir hastalık olarak tanımlanırken, öte yandan şişmanlık sınırları da muğlaklaşmaya başlar. Fazla kilolu kişiler bir risk faktörü olarak görülmeye ve hasta olarak ilan edilmeye başlanır. Örneğin şişmanlığın en üst aşaması olarak kabul edilen "morbid obezite" cerrahi müdahale gerektiren bir hastalık olarak ele alınırken, tıbbileştirme ile birlikte fazla kilolu ve obez kategorisine giren kişiler de birer hasta olarak kabul edilir (Blackburn, 2011: 890). "*Fazla kilolu olmak bir sağlık sorunudur, obezite düzeyine ulaştığındaysa bir "hastalık" haline gelir. Kilo sorunu düzeyi ne olursa olsun daha en başından beri dikkatle izlenmelidir*" (Müftüoğlu, 20.08.2012).

Şişmanlığın tıbbileştirilmesinin ardında gösterilen en önemli etken, şişmanlıkla beraber gelecek hastalıkların sayısı ve önemidir. Şişmanlıkla birlikte vücutta biriken yağ miktarı ve dağılımının birçok hastalığa neden olduğu ve kişilerin sağlığını olumsuz yönde etkilediği tartışılmaktadır. Özellikle kalp damar hastalıkları, hipertansiyon, meme, prostat, kolon, endometriyum gibi pek çok kanser türleri, tip II diyabet, osteoartrit, safra kesesi hastalıkları, solunum sistemi ile ilgili pek çok hastalığın şişmanlıkla ilişkili olarak artış gösterdiği söylenmektedir (Aslan; Atilla, 2010: 169, WHO, 2004). "*Fazla kilo ve obezite, her 4 kişiden birinin 'belası'. Ve bu durum, başta şeker hastalığı, hipertansiyondan damar sertliğine, romatizmadan kansere birçok hastalığın da ana sebebi. Bu nedenle, fazla kilo ve obezite konusunda hepimizin uyanık olması gerekiyor. Çünkü ne bedenimiz ne ruhumuz aşırı yağlanmaya direnmiyor, yaş ellileri geçti mi isyan bayrağını çekiveriyor!*" (Müftüoğlu, 19.11.2012). Şişmanlık söylemsel olarak sadece sebep olduğu hastalıklarla birlikte anılmaz başlı başına bir hastalık olarak kabul edilir. "*ŞİŞMANLIK genetik ve çevresel etkileşimleri olan, yalnızca irade yetersizliği ile açıklanamayacak kadar ciddi, oldukça karmaşık ve kronik bir hastalıktır...*" "*Hastalığın kalbi, solunum sistemini, kas, kemik ve eklemleri, deriyi, böbreği, karaciğeri, hormonal sistemi ve psikolojisi derinden etkilediği unutulmamalıdır*" (Müftüoğlu, 19.11.2012).

Bu ise şişmanlığın doğrudan tıbbin konusuna dâhil edilmesine ve tıbbin şişmanlık üzerinde sosyal kontrol geliştirilmesine neden olmaktadır. Tıbbin şişmanlığa ilişkin artan kontrolünü, medyada yer alan uzmanların konuyu işleme sıklığı ve ele alış tarzı da kanıtlamaktadır. "*Ve yaşadığımız erişkin tipi diyabet patlamasının, hipertansiyon fazlalığının, karaciğer yağlanması yaygınlığının ve daha pek çok sağlık sorununun (gut hastalığı, bazı kanserler, safra kesesi taşları, romatizmal sorunlar) arkasında da aynı sorun vardır: İnsülin direnci, fazla kiloluluk/göbeklenme/obezite!*" (Müftüoğlu, 09.01.2012)". Örneğin Türkiye'de birçok rahatsızlığın artmasında giderek artan şişman sayısı gösterilmekte ve bunların sağlık bütçesinde ciddi bir maliyete neden olduğu söylenmektedir. Şişmanlığın neden olduğu

en önemli hastalıkların başında gösterilen şeker hastalığına harcanan paranın, sağlık bütçesi içinde önemli bir yere sahip olduğu söylenmektedir. “Dünya genelinde 300 milyon diyabet hastasının tedavisi için yılda 465 milyar dolar harcanıyor. Türkiye’de ise bu rakam 6 milyon hastaya karşılık 13 milyar TL’yi buluyor. 2030 yılında dünyadaki diyabetli sayısı 552 milyonu bulacak”(Hürriyet, 16.09.2012). Şişmanlığın hangi hastalıklara zemin hazırladığı sıklıkla tartışmaya açılmakta, bu hastalıkların getireceği toplumsal ve ekonomik yükün önemine dikkat çekilmeye de çalışılmaktadır. “Kilo sorunu ve obezitenin yaygınlaşmasıyla birlikte diz, kalça eklemi sorunu olanların, karaciğeri yağlanıp safra keseleri taşla dolan vatandaşlarımızın sayısı da artıyor (Müftüoğlu, 01.10.2012)

Şişmanlığın küresel bir boyutta tartışılmasının ardında da tüketim kültürünün yarattığı yeni beslenme alışkanlıkları ve bu beslenme alışkanlıklarının ortaya çıkardığı sorunlar yatmaktadır. Özellikle ortaya çıkan ucuz ve yağlı beslenme sistemi bu sorunların temel nedeni olarak gösterilmektedir (Brewis, 2010: 2). “Kilo fazlalığı sorunu, çocuk ve gençlerimizin önemli problemlerinden biri oldu... Okuldaki beslenme tarzları, yenilip içilenler, evdeki, okuldaki, sokaktaki atıştırmalar, içtikleri meşrubatlar çok ciddi konular. Aktivitesi az ve “tembellik” noktasına varan hareketsiz hayat biçiminin yaygınlaşması da büyük bir tehdit. Televizyon ve bilgisayar karşısında geçirilen uzun saatler çocuklarımızı şişmanlatıyor ama bana sorarsanız onlar en çok da meyveli, kolalı, gazlı, şekerli içecekler ve fast food besinler, bisküvi, gofret, cips gibi atıştırmalıklar ve “aktivitesizlik” sebebiyle kilo alıyorlar”(Müftüoğlu, 23.11.2012).

Tüketim kültürü bir yandan bedeni daha fazla tüketmeye sevk ederken, öte yandan ironik bir şekilde toplumları bu tüketimin sonucu oluşan şişmanlık sorunuyla, politik olarak mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Turner (2011: 36) şişmanlığın ve bundan kaynaklı sorunların artmasının bolluk toplumunun bir özelliği olduğunu savunmaktadır. Özellikle şişmanlık ikinci dünya savaşından sonra bolluk toplumunun bir özelliği olarak ortaya çıkmakta ve şişmanlık gibi alkolizm, şeker hastalığı yeni medeniyet hastalıkları olarak görülmeye başlanmaktadır ve bu hastalıklar çoğunlukla “yaşam tarzı hastalıkları” olarak adlandırılmaktadır (Müftüoğlu, 27.11.2012).

Bu medeniyetler hastalığı hem önemli bir kâr kaynağına dönüşmeye, hem de politik kararların hedefi haline gelmeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda şişmanlığın neden tıbbileştirildiği sorusunu da gündeme getirmektedir. Özellikle ince bedenin bir değer normu olması ve bunun da güzellik ve sağlık ile eş tutulması şişmanlığın hem tıbbi bir pratikte hem de kültürel bir pratikte ötekileştirilmesine neden olmaktadır.

Turner’a göre günümüz toplumlarında ince beden; gençlik, aktiflik ve sağlığın simgesi haline geldiği için şişmanlık bu kültürde aşağılanarak, bir tür kontrolsüzlüğün simgesi haline gelmiş ve ahlaki olarak da yargılanmaya başlanmıştır. Onun birçok hastalıkla özdeşleştirilmesi üzerinde tıbbi bir müdahalenin gerekliliğini meşrulaştırmıştır (Turner, 2011: 36). Batı toplumunda artan kilo sorunu ve özellikle obezitenin bu süreç üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Nüfusun genel yapısını ve niteliğini tehdit ettiği düşünülen obezite, önemli bir sağlık sorunu olarak ele alınmaya ve çoğu batı toplumunda ulusal politikalara konu olmaya başlamıştır (Wright, 2009). Bu yüzden tüm şişmanlık kategorileri de bu çerçevede ele alınarak tıbbileştirilmeye başlanmaktadır.

Foucaultcu perspektiften bakarsak, şişmanlık ve buna bağlı olarak bedensel görüntü ile ilgili sağlık davranışları birer risk faktörü olarak görülerek sosyal kontrolün ve gözetimin bir parçası olarak el alınıp tartışılabilir (Wray, Deery, 2008, s. 231). Sağlıklı ve nitelikli bir nüfusa sahip olmak şişmanlık ve onun yol açtığı hastalıklardan, bedensel görünümdeki bozukluklardan kurtulmanın bir ön koşulu olarak kabul edilir. Şişmanlığın biyo-politik sürecin parçası haline gelmesi şişmanlıkla ilgili mücadelenin hem kamusal hem de bireysel bazda yürütülmesine neden olur. Tıpkı sağlık davranışı gibi şişmanlıkla ilgili alınacak önlemler ve stratejiler de bireyselleştirilmeye başlanır. Kişinin bedensel görüntüsünü ve kilosunu kontrol etmesi hem tıbbi, hem sosyal, hem de politik bir gereklilik olarak sunulur. Ayrıca şişmanlıkla mücadelenin ekonomik maliyetinin yüksek olması nedeniyle bu sorunun bireyselleştirilerek çözümünün de alınacak bireysel önlemlerde yattığı vurgulanır. “Şişmanlık sorunu yaşayan biriyse kilonuz üzerindeki kontrolünüzü özenle sürdürmelisiniz. Kilo yönetiminin üç temel unsuru olduğunu bir kez daha hatırlatalım: Aldığınız kalorileri azaltmak, daha çok kalori harcamak ve yeme davranışınız üzerindeki kontrolü bırakmamak”(Müftüoğlu, 08.07.2012). Şişmanlık hem sosyal, hem politik, hem de medikal yönü olan bir durumdur (Brewis, 2010).

Özellikle Amerika ve Batı toplumlarında obezitenin ciddi bir sorun olarak ortaya çıkması ve obezite ile birlikte hastalıkların sayısındaki artış kamu sağlığına önemli yükler getirmiştir. Bu maliyeti düşürmek ve toplum sağlığını korumak adına obeziteye ilişkin alınacak bireysel önlemlerin önemi sıklıkla toplum içinde tekrarlanmaktadır. Şişmanlığın tıbbileştirilmesinin ardında bir yandan sosyal kontrol amacı yatarken, öte yandan şişmanlıkla ilgili çok büyük bir piyasaya sahip olan, diyet, spor, kozmetik ve ilaç sektörünün ticari kaygıları da yer almaktadır. Tıbbi anlamda şişmanlığın tedavisinde diyet tedavisi, fiziksel etkinliğin artırılması, davranış değişikliği tedavisi, gerekli durumlarda ilaç tedavisi ve cerrahi tedavi yöntemleri kullanılmaktadır (Aslan; Atilla, 2010: 17). Bu tür uygulamalar çok farklı sektörde yer alan çeşitli firma ve ürünlere önemli ölçüde kazanç sağlamaktadır. Alternatif tıp dışında ilaç firmaları tarafından üretilen çeşitli zayıflama ilaçları, hızla açılan spor salonları ve zayıflama merkezleri, diyet reçeteleri, kozmetik sektörünün piyasaya sürdüğü kremler, hızla artan güzellik merkezleri ve burada uygulanan estetik operasyonları bunlardan sadece bir kaçıdır. Özellikle diyetler de, şişmanlıkla mücadele ve estetik değerlerin yaratılmasında etkili bir yöntem olarak kullanılır. Örneğin kilo yöntemi konusunda yazdığı “diyete başlarken” başlıklı yazıda uzman doktor sadece diyete ilişkin bilgiler yer vermez, aynı zamanda bireylerin çok farklı sektörlerle olan ilişkisi ve neler yapması gerektiğine yer vermektedir. “Önce samimi ve kalıcı bir söz vermelisiniz. Kararlı bir başlangıç için gerekli olan ön hazırlıkları ciddi bir şekilde ele almalısınız. Örneğin, spor ayakkabılar ya da tartı cihazı almak, egzersiz ve yürüyüş programlarına üye olmak, beslenme programları yapmak, alışveriş listenizi oluşturmak ve “Hemen bugün, en geç yarın sabah başlamak” sözünü vererek işe hemen girişmek ilk aşamadır” (Müftüoğlu, 08.05.2012). Medyada yer alan uzmanlar bir yandan çeşitli diyet listeleri yayınlarken, öte yandan moda diyetler yerine tıbbi diyetlerin gerekliliğini savunur. Örneğin şişmanlıkla mücadele eden bir ebeveyn için “Çocuğunuza “moda” diyetlerden hiçbirini uygulamayın. Doktorundan ve onun size önereceği bir beslenme uzmanından yardım alın” önerisi uzman eşliğinde yürütülecek diyetlerin önemini bir kez daha vurgulamaktadır. “Çocuğunuzda bir kilo problemi varsa her şeyden önce bir uzman hekime danışın. Bu sorunun tıbbi temellerinin olup olmadığını araştırmadan ne diyete ne de egzersiz yoğunlaştırıcı önlemlere yönelin. Doktorunuz bunları zaten planlayacaktır” (Müftüoğlu, 23.11.2012). Sağlıklı ve güzel bireyler, sağlıklı toplumsal bedenler yaratmak bu sürecin bir parçasını oluşturur. Çünkü gerek medikal diyetler gerekse dini bir çileciliğin sonucu uygulanan rejimler bedeni yönetme amacı taşır (Turner, 1991: 160, Turner, 2011).

Tıbbi yaklaşım, çileci diyetin bireyler üzerinde yarattığı travmatik etkileri de tartışarak, bireyleri uygulayacakları tıbbi diyetin onları kısıtlamadan yaşamaya sevk edeceği ve bireysel farklılıkları göz önünde bulunduracağı görüşünden yola çıkarak önerilerde bulunmaktadır. Müftüoğlu: “Diyet dediğiniz medeni olmalı! Diyet yaparken de gezebilmeli, eğlenebilmelisiniz. Diyetinizi düşmanınız gibi görmemelisiniz. Yeni bir hayat tarzı gibi kabul etmelisiniz. Profesyonel bir yardım almadan, tıbbi bir denetimden geçmeden, beslenme ve egzersiz uzmanlarının size özel önerilerini öğrenmeden çıkacağınız diyet yolculuğu yarı yolda biter (21.03.2012).”

Şişmanlığın hastalık olarak ilan edilmesinin ardında yatan bir diğer etken ise şişmanlığın tedavisinde kullanılacak ilaçların piyasaya sürülmesidir. Farklı amaçlarla piyasaya sürülen bu ilaçlar, obez bireylerde kilo kaybını sağladığı tespit edilince, obezitenin hastalık olarak ilan edildiği ileri sürülmektedir (Öztürk, 2012). Tıp uzmanları bu konuya ilişkin olarak antidepressan olarak geliştirilen “Sibutramin” adında bir ilacın obezite tedavisinde kullanılmasını örnek olarak vermektedir. Öztürk’e göre (2012: 6) antidepressan olarak geliştirilen bu ilaç, antidepressan etkileri hiç yayınlanmadan kilo kaybına yol açma etkisi tartışılmıştır. 1997 yılında FDA (Amerikan Gıda ve İlaç Dairesi) tarafından obezite tedavisi için resmi olarak onaylanan "Sibutramin" on yıldan uzun sürece piyasada kalmış ve milyonlarca satmıştır. İlacın resmen piyasaya obezite tedavisi için sürülmesi ile birlikte 1999 yılında Avrupa Obezite Araştırma Derneği, Milano Deklarasyonu ile obeziteyi çok büyük bir halk sağlığı problemi olarak ilan etmiştir. Ancak ilacın hipertansiyon ve kardiyovasküler hastalık riskinde artışa neden olduğu tespit edilmiş ve 2010 yılında Türkiye'nin arasında bulunduğu Avrupa ülkelerinde ve ABD’de piyasadan kaldırılmıştır. Kilo sorununa ilişkin çeşitli gıda ve ilaç destekleri uzmanlar tarafından önerilmeye devam edilmiştir.

“Çoğu kişi kilo kaybını hızlandırabilmek için bazı desteklerden yardım umar. Biz de bu desteklerin çoğu, içine eklenen sağlıksız ve zararlı maddeler nedeniyle tehlikeli olabildiklerinden böyle isteklerde bulunan hastalarımıza kaşlarımızı kaldırırız! Israra devam ederlerse CLA, yeşil çay özleri,

Kromium gibi etkisi kısmen kanıtlanmış bazı desteklerin kullanılabilceğini söyleriz. Bu desteklere son yıllarda yenileri eklendi. Bunlardan biri “litramine” içeren bir yağ tutucu. Aslında kaktüs yapraklarından elde edilen patentli bir lif kompleksi bu. Uzun süredir kullanılan bir başka yağ tutucudan, Orlistat’tan farklı olarak bağırsak fonksiyonlarını etkilemiyor, gaz, ishal yapmıyor. Bir diğer ürün ise “phaselite” içeren bir destek...”(Müftüoğlu, 06.01.2012).

Kısacası Şişmanlık da tıpkı insan yaşamının diğer doğal evreleri gibi menoz, adet öncesi sendromu, hamilelik, hiperaktivite gibi tıbbileştirilerek yeni pazarların kar üretiminin hedefi haline gelmiştir. Bir yandan yeni pazarlar oluşurken, öte yandan tıp ve diğer kurumların işbirliği içinde beden üzerinde gerçekleşecek disiplin stratejilerinin üretimini de sağlamış olur.

SONUÇ

Günümüzde medya aracılığıyla tıbbi söylem yaşamın her alanını kuşatarak bireyleri yönlendirme şansı bulmuştur. Medya bazen popüler bir dil kullanarak, bazen de alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurarak, sağlık, beslenme, yaşlılık, zayıflık, şişmanlık, çeşitli hastalıklar konusunda bireyleri bilgilendirmektedir. Hastalık riski ve güzel görünüm üzerinden çok sayıda öneri ve disiplin stratejilerine yer vermektedir. Bunlar içinde şişmanlığın dikkat çekici bir şekilde son dönemde işlendiği görülmektedir. Özellikle tüketim kültürü içinde, ince bedeninin bir güzellik normu haline gelmesi ve sağlığın temel değişkenlerinin farklılaşması, şişmanlığın hem tıbbi hem toplumsal olarak tartışılmasını beraberinde getirmektedir. Artan obezite oranı ve obezitenin hastalık olarak tıp literatürüne resmi olarak geçmesi şişmanlığın tüm aşamalarının da hastalık riski ve korkusu üzerinden tanımlanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla şişmanlık ciddi bir sağlık sorunu olarak tanımlanarak üzerinde her türlü tıbbi müdahale meşrulaştırılmaya başlamaktadır. Fazla kilolu, şişman, obez her kategoride birey için bir takım bireysel ve politik önlem gerekli görülmekte, bütün bunlar sağlığı koruma, hastalıkları önleme adına yapılarak nüfusun yönetimselliğini içeren biyo-iktidara kendini işleme alanı da yaratmaktadır. Çünkü kaliteli, sağlıklı bir nüfus iktidarın varlığı için önemli bir öge olmaya başlamıştır. Aynı zamanda şişmanlığın önlenmesi için yaratılan yeni endüstriler önemli bir kâr kaynağına dönüşerek, şişmanlığın ticarileşmesini sağlamaktadır. Spor, beslenme, kozmetik ve ilaç endüstrisi bunlardan sadece bazılarıdır.

Medyada yazılarını analize dahil ettiğimiz Osman Müftüoğlu, ister fazla kilolu olsun, ister şişman tüm bireyleri hastalık riski üzerinden tanımlanmış ve bir takım önlemleri gerekli görmüştür. Uzman desteği sıklıkla vurgulanmış, tıbbi kontrollerin belli aralıklarla yapılması gerektiği, sağlıklı beslenme reçeteleri, yapılması gereken sporsal faaliyetler tek tek sıralanmıştır. Osman Müftüoğlu, günümüz tüketim toplumu içinde bireylere dayatılan “genç”, “güzel”, “sağlıklı” ve “pürüzsüz” bir bedene sahip olmanın koşullarını yerine getirmeleri için tıbbi bilginin yardımıyla çok sayıda reçete üretmekte, farklı uzmanlarla işbirliği içinde, bireylere yeni bir yaşam tarzı sunmaktadır. Sağlık başlığı altında yemek tarifleri, zayıflama yöntemleri, egzersiz çeşitleri, diyetler, beslenme önerilerinde bulunmakta, bu ise bireyler açısından uzman yardımıyla kendi bedenlerini yönetme imkânı doğmasına neden olmaktadır. Çok sayıda seçenek içinde seçim yapma zorunda olan birey, bir yandan kendi sağlığına ilişkin sorumluluk sahibi olması gerektiği yönünde baskı altına alınırken, öte yandan kendi sağlığı için bedeni üzerinde oluşturulacak söylemlerin ve geliştirilecek disiplin stratejilerini kabullenmesi yönünde baskılanmaktadır. Bu ise uzmanlara bireylerin bedenini düzenleme ve dönüştürme imkanı tanımaktadır. Sağlığın özellikle alınabilir, satılabilir önemli bir kâr nesnesine dönüşmesi, onun üzerinden geliştirilecek stratejileri de önemli kılmaktadır. Şişmanlığın neden olduğu sorunların hastalık riski üzerinden tanımlanması, şişman olmasa bile, hafif düzeyde kilo sorunu olanların tıbbi desteğin gerekli olduğu konusunda zorunluluk hissetmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslan D., Attila S. (2002). “Önemli Bir Sağlık Sorunu: Şişmanlık”, *Sted*, Cilt: 11, Sayı: 5, s. 169-171.
- Babaoğlu K., Hatun Ş. (2002). “Çocukluk Çağında Obezite”, *Sted*, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 8-10.
- Bamforth I. (2004). *Kütüphanedeki Beden*, Çev. Begüm Kovulmaz, Agora Kitaplığı: İstanbul
- Barbe J. W. (2008). “Meno-Boomersand Moral Guardians: an Exploration of the Cultural Construction of Menopause”, *Sociology of the Body*, Edt. Malacrida C., Low J.,

- Oxford Universty Press: Canada, s. 330-333.
- Bauman Z. (2011). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, Çev. Pelin Siral, Habitus Yayınları: İstanbul
- Blackburn G. L. (2011). "Medicalizing Obesity: Individual, Economic, and Medical Consequences", *American Medical Association Journal of Ethics*, Volume :13, Number: 12, s. 890-895.
- Brennan R., Eagle L., Rice D. (2010). "Medicalizationand Marketing", *Journal of Macromarketing*, Volume: 30, Number: 1, s. 8-22.
- Brewis A. A. (2011). *Obesity, Cultural and Biocultural Perspectives*, Rutgers University Press: New Brunswick
- Caballero B. (2007). "The Global Epidemic of Obesity: An Overview", *Epidemiologic Reviews*, Volume: 29, s. 1-5.
- Cindoğlu D., Cengiz F. S. (2010). "Türkiye’de Doğumların Medikalizasyonu; Feminist Bir Bakışla Sezaryen Problemini Düşünmek", *Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları, Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi Kongre Kitabı*, II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi, s. 51-64.
- Conrad P. (1992). "Medicalization and Social Control", *Annual Review of Sociology*, Sayı: 18, s. 209-232.
- Conrad P., Mackie T., Mehrotra A. (2010). "Estimatingthe Costs of Medicalization", *Social Science&Medicine* , Sayı: 70, s. 1943-1947.
- Conrad P., Schneide J. W. (1992) *Devianceand Medicalization*, Temple University Press: Philadelphi
- Conrad P. (2007). *The Medicalization of Society*, *The Johns Hopkins University Press*: Baltimore
- Durmuş M. (2009). *Kolesterol ve Akıl Oyunları*, Hayykitap: İstanbul
- "Dünyanın en kalabalık 4. ulusu Diyabetliler" <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/21476212.asp>, (*Hürriyet*, 16.09.2012).
- Erbaydar T. (2001). "Sağlık; Kimin İçin?", *ToplumBilim*, Sayı: 13, s. 49-58.
- Ertin H. (2010). "Şişmanlık İçin Farklı Bir Çözüm: Kilo Ver, Para Kazan", *Hayatsağlık*, Sayı: 1, s. 15-17.
- Foucault M. (2003). "Benlik Teknolojileri", *Kendini Bilmek*, Edt. Gutman H., Foucault M., Hutton P. H., Çev. Gül Çağalı Güven, Om Yayınevi: İstanbul
- Foucault M. (2006). *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi: Ankara
- Foucault M. (2002). *Kliniğin Doğuşu*, Çev. Temel Keşoğlu, Doruk Yayınları: İstanbul
- Gabe J., Bury M., Elston M. A. (2004) *Key Concepts in Medical Sociology*, Sage Publications: London.
- Gedik O. (2003). "Obezite ve □Çevresel Faktörler", *Turkish Journal of Endocrinologyand Metabolism*, Suppl. 2, Cilt: 7, s. 1-4.
- Grogan S. (1999). *Body Image : Understanding Body Dissatisfaction in Men, Womenand Children*, Routledge : Florence
- Illich I. (1995). *Sağlığın Gaspsı*, Çev. S. Sertabiboglu, Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- Illich I. (2002). *Tüketimin Köleliği*, Çev. Mesut Karaşahan, Pınar Yayınları: İstanbul
- Küçükusta A.R. (2011). *Biri Bizi Hasta Ediyor*, Hayykitap: İstanbul
- Marglin F. (2008). "Rasyonalite ve Yaşanan Dünya", *Bilim ve Postmodernizm Tartışmaları*, Edt.

- Albert M., Chomsky N., Ellis K., Lubiano W., Frederique M., Marglin S., Ehrenreich B., Albert ., Nandy A., Çev. Sevinç Altınççek, Taylan Doğan, BGST Yayınları: İstanbul
- Obesity: Preventing and Managing The Global Epidemic, Report of a WHO Consultation, 2004.
- Öztürk M. (2012). “Modern Tıbbın Hastalık Üretme Hastalığı, Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi, Sayı: 23, s. 6-7.
- Pedersen S. (2010). *Female Form In the Media: Body Image and obesity*, Ginatsichlia, Alex Johnstone, M&K Publishing: Cumbria, s. 5-12.
- Ravnskov U. (2012). *Kolesterol Gerçeği*, Çev. Müge Kınay, Tuzak Büyük, Hayykitap: İstanbul
- Saguy A. C., Gruys K. (2010). “Morality and Health: News Media Constructions of Overweight and Eating Disorders”, *Social Problems*, Volume: 57, s. 231–250.
- Savran G. (2010). “Modern Tıp ve Bilimin Kadın Bedenini Denetleme Bicimi”, *II. Kadın Hekimlik ve Kadın Sağlığı Kongresi, Kadını Görmeyen Bilim ve Sağlık Politikaları*, Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi Kongre Kitabı, s. 23-30.
- Sezgin D. (2011). *Tibbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilmiş Sağlık*, Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- Turner B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Bilimsel Bilgi*, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez yayınları: Bursa
- Turner B. S. (1991). “The Discourse of Diet”, *The Body: Social Process and Cultural Theory* Edt. Featherstone M., Hepworth M., Turner B. S., Sage Publications: London, 19, s. 157-170.
- Uğurluoğlu Ö. (2003). Yaşamın tıplaştırılması, *Radikal Gazetesi*, 09/11/2003, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=2719 , Erişim Tarihi: 08/07/2013
- Weber M. (1986). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla: İstanbul.
- Wray S., Deery R. (2008). “The Medicalization of Body Size and Women’s Healthcare, Health Care for Women International, Volume: 3, No: 29, s. 227-243.
- Wright J. (2009). "Biopower, Biopedagogies and Biopolitics and the Obesity Epidemic", *'Obesity Epidemic' Governing Bodies*, Edt. Wright J., Harwood V., Routledge: Newyork, s. 1-14.
- Yavuz C. İ. (2010). “Yeni Sağlık Anlayışı ve Yeni Tıp Üzerine Değınmeler”, *Toplum ve Hekim*, Cilt: 25, Sayı: 6, s. 411-424.
- Zola I. K. (1972). “Medicine as an Institution of Social Control”, *Sociological Review*, No: 20, s. 487–504.

D11 OTURUMU

GEZİ PARKI

YENİ BİR SOSYO-POLİTİK MUHALEFET BİÇİMİ OLARAK GEZİ PARKI HAREKETİ

Muammer Tuna¹

Özden Tenlik²

ÖZET

Gezi parkı eylemleri olarak ortaya çıkan hareketi, Yeni Toplumsal Muhalefet olarak anlamak mümkün olabilir. Bu hareketi aynı zamanda, Türkiye’de gerçek anlamda bir “çevre/kentlileşme hareketi” olarak yorumlamak da mümkün olabilir.

Bu harekete Yeni Toplumsal Muhalefet denilebilmesinin temel nedeni mevcut muhalefet hareketinin ilerisinde ve ötesinde bir hareket olmasıdır. Aslında geleneksel siyaset bilimi jargonuna göre, Gezi Parkı Hareketine tam anlamıyla bir siyasi hareket bile denilemez. Ne siyasal iktidar ne de muhalefet Gezi Parkı Hareketinin niteliğini anlayabilmiş değildir. Çünkü Gezi Parkı Hareketi eylem ve örgütlenme açısından geleneksel muhalefet hareketlerinden oldukça farklıdır. Bir anlamda bu hareket, bir tür post-modern bir harekettir denilebilir. Çünkü mevcut siyaset yapılanması, siyaset bilimi kavramları ve siyaset jargonu büyük ölçüde XIX. ve XX. yüzyıl yapılanmalarını referans almıştır. Bu yapılanmaların temel karakteristiği ise her şeye muktedir olduğunu sanan ve muktedir olan, güçlü merkezi ulus-devlet ile özdeşleşmiş olan erken kapitalizm oluşturmaktadır. XXI. yüzyılın oluşumlarının temel referansı ise iletişim devrimidir. Elektronik iletişim devrimi ile iletişim artık son derece özgür ve kontrol edilmesi güç hale gelmiştir. Dolayısıyla Gezi Parkı Hareketinin, Yeni Toplumsal Muhalefet olarak nitelenmesinin arka planında yer alan temel faktör iletişim devrimidir. Bu yeni iletişim biçimi, konvansiyonel (geleneksel) eylem ve iletişim biçimlerinden son derece farklıdır, belirli bir biçimi, yapısı, mekânı hatta kuralsal anlamda bir dili olmayan bir niteliktedir. Bu anlamda Yeni Toplumsal Muhalefet hareketinin örgütlenme alanı artık evler, iş yerleri, fabrikalar hatta üniversite kampüsleri değil; somut anlamda belli bir mekânı olmayan, hatta maddi olarak var olmayan, sanal dünyadır. Bu muhalefet hareketi, sosyal medya denilen sanal dünyada çok kısa sürede örgütlenmiş ve çok ilginç eylem biçimleri ortaya koymuştur. Bu eylem ve örgütlenme biçiminin temel niteliği, belirgin ve konvansiyonel bir eylem ve örgütlenme biçimi olmaması, konjonktürel olarak en uygun eylem ve örgütlenme biçiminin en kısa sürede üretmesi ve yeniden üretmesidir.

Bu sunumda Gezi Parkı eylemleri yukarıda ifade edilen perspektiften hareketle incelenecek ve irdelenecek ve analiz birimi sosyal medya olacaktır. Gezi Parkı eylemlerinin sosyal medyaya yansımaları ve sosyal medya üzerinden örgütlenmesi üzerinden bir analiz yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, muhalefet, siyasal partiler, Gazi Parkı, müzakereci demokrasi

ABSTRACT

Gezi Parkı movement might be labeled as a new form of social opposition. It might also be constructed as a real urban-environmentalist movement in Turkey.

The basic reason to call this movement as a new form of social opposition is that this movement is above and beyond of existed political opposition. In term of traditional political science, GeziParkı Movement is not really socio-political movement. Under the present circumstances, either the government and political party in charge and main opposition party do not really understand qualification of the GeziParkı Movement. Because GeziParkı Movement is different from traditional oppositional movements in terms of “action” and “organization.” Therefore, GeziParkı Movement is not a traditional opposition movement, it might be understood as a kind of post-modern movement. If existed political structure evaluated from a critical point of view, it has been seen that existed political movements, political structures and political parties have mainly been referred by XIX. and XX. Century conceptions and constructions. XIX. and XX. Centuries’ constructions are based upon a main

¹Prof.Dr.,Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölüm Başkanı, muammert@hotmail.com

²Yüksek Lisans Öğrencisi Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

hypothesis that powerful and central nation state and capitalism try to control and dominate every single stage of social and political processes. However, XXI. Century's main reference point is "IT and communication revolution." After the information revolution, information and communication have become relatively free, unbounded and limitless. Therefore, the main reason to call GeziParkı Movement as a new form of socio-political opposition is information and communication revolution. The new forms of communication and social action are totally different from conventional communication and social action that there is no certain level of structure, shape, place and even normative language of new communication and social action. The organizational place of new oppositional movements is not schools, streets, factories, university campuses; there is no substance place of organization and even this is not real organization; the new socio-political opposition organization is in the virtual world. This opposition movement swiftly is organized in virtual world called social media and created imaginative action forms. The basic characteristic of this new action form is that there is no certain form of action and organization, the organization creates and recreates best action form that depends upon circumstances and conjunctures.

GeziParkı Movement will be evaluated in this presentation according to above mentioned perspective. The unit of analysis is social media. Mainly, reflection of GeziParkı Movement and the organization of this movement on social media will be analyzed in this presentation.

Keywords: *Democracy, opposition, Gezi Parkı, politicalparties, deliberatedemocracy*

1.GİRİŞ

Gezi Parkı Olayları olarak adlandırılan olaylar, Türkiye'nin demokrasive toplumsal hareketler tarihinde önemli yer tutacak bir olay olarak yer alacaktır. Bir kent, demokrasi ve çevre hakkı hareketi olarak nitelendirilebilecek olan Gezi Parkı olayları siyasal ve toplumsal boyutları ile alınabilir. Bu sunumda Gezi Parkı Olayları yeni bir siyasal/toplumsal muhalefet hareketi olarak ele alınacaktır.

Gezi Parkı Olayları olarak adlandırılan olaylar, 27 Mayıs 2013 gecesi Gezi Parkı Olayları başlamış ve ilerleyen günlerde tüm Türkiye'ye yayılan bir toplumsal muhalefet hareketine dönüşmüştür. İstanbul'un en eski merkezi meydanlarından birisi olan Taksim'de yer alan Gezi Parkına Topçu Kışlası ve alışveriş merkezi inşa etmek gerekçesiyle iş makineleri beş ağacı yerinden sökmüş, buna karşılık bir grup insan sabaha kadar bu girişimi engellemek için parkta nöbet tutmuştur. Gezi Parkı'nda yapılmak istenilen düzenlemeler ve bu bağlamda parkta yer alan ağaçların kesilmesi girişimine karşı insanlar "ortak yaşam alanlarını korumak" ve "ağaçlarına sahip çıkmak" için adeta direniş göstermişlerdir. Bundan dolayı da Gezi Parkı Olayları aynı zamanda Gezi Parkı Direnişi olarak da adlandırılmıştır. İş makinelerinin 27 Mayıs ve devam eden günlerde parkta çalışmaya devam etmeye çalışmasıyla, grupta yer alanlabuna öncelikle oturma eylemi yaparak karşı koymuşlar ve olayların önlenmesi için güvenlik güçlerinin aşırı güç kullanması sonucu, haber sosyal medya aracılığıyla kısa sürede yurt içi ve yurt dışına yayılmıştır. Eş zamanlı olarak Türkiye'nin birçok yerinde eylemler yapılmış; apolitik olarak adlandırılan gençlik sokağa çıkarak kentin ortak yaşam alanlarını korumaya, yeşil haklarını, özgürlüklerini savunmaya başlamıştır.

Gezi Parkı'nda ortaya çıkan olaylar ve olayların önlenmesi için aşırı güç kullanımına ilişkin haberler, yazılı ve görsel basında yer alması da sosyal medya aracılığı ile tüm Türkiye'ye ve hatta tüm dünyaya hızla yayılmıştır. Bununla birlikte Gezi Parkı'nda ortaya çıkan toplumsal muhalefet düşüncesi de hızla yayılmıştır. Bu noktada öncelikle, ortaya çıkan bir toplumsal olayın, geleneksel medyada yer alması bile, dijital medya ya da sosyal medya aracılığı ile hızla yayılması açısından önemini vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda geleneksel demokrasi anlayışından farklı olarak, yeni bir demokrasi anlayışı karşımıza çıkmıştır: Dijital Demokrasi. Zaman ve mekan algısında değişme - yani "buradayken aslında orada" olma - *online* olarak bir konu hakkında fikir beyan edebilme, tartışabilme bunun sonucunda bir karara varabilme, şeffaf olma, her bireyin eşit olarak fikirlerini savunabilmesi gibi özellikleri içinde barındıran dijital demokrasi yayılma eğilimi göstermektedir.

Gezi Parkı Olayları dijital/sosyal medya etkisi açısından değerlendirildiğinde; dijital/sosyal medyanın, bireylerin fiziksel olarak bir araya gelmeden, sosyal medya aracılığı ile sanal olarak bir araya gelmelerine ve örgütlenmelerine, siyasal bir konuyu müzakere edebilmelerine ve birlikte hareket edebilmelerine olanak sağlamıştır. Dijital/sanal ağlar üzerinden bireyler kamusal karar verme sürecine katılmakta, sosyal medya (facebook, twitter) üzerinden örgütlenmekte, tartışmakta, ortak bir karar vererek uzlaşım sağlamaktadırlar.

Bu çalışma, yeni bir toplumsal muhalefet hareketi biçimi olarak adlandırılabilir olan Gezi Parkı Olaylarının niçin böyle adlandırılabilirliğini tartışmak amacındadır. Gezi Parkı Olayları yeni bir toplumsal muhalefet biçimi olarak değerlendirileceğinden dolayı, toplumsal siyasal muhalefetin siyaset bilimi açısından ilişkili kavramları olan, demokrasi ve siyasal kültür kavramlarına kısaca değinilecek, daha sonra dijital/sanal ortamda örgütlenmiş olan Gezi Parkı Olayları, müzakereci demokrasi ve e-demokrasi/dijital demokrasi kavramları ile ilişkili olarak ele alınacaktır. Daha sonra Gezi Parkı olaylarının niteliği açıklanacak ve bu bağlamda Gezi Parkı Olaylarının sosyal medyaya nasıl yansıdığı ve bu yansıma üzerinden Gezi Direnişinin nasıl örgütlendiği, Gezi Parkı Olayları sürecinde sosyal medyada yer alan “aktörler” üzerinden değerlendirilecektir.

Bu tartışmada Gezi Direnişi iki unsur etrafında açıklanacaktır. Bunlardan birincisi kentsel çevre hakkı boyutudur. Buna göre Gezi Direnişi, ülkenin en kalabalık nüfusuna sahip bir kent olan İstanbul’da, son derece azalmış olan bir yeşil alanda (kamusal alan) yer alan ağaçların, kentte yaşayan insanların bilgisi ve onayı olmadan, kesilmek suretiyle niteliğinin değiştirilerek özel kullanım alanına dönüştürülmesi girişimine karşı bir tepki niteliğindedir. İkincisi ise Gezi Parkı Olayları, çevreci niteliğinin yanı sıra ve fakat bunun ötesinde daha geniş tabanlı bir tepki ve toplumsal muhalefet hareketi olarak adlandırılabilir. Buna göre Gezi Parkı Olayları, siyasal iktidarın, toplumun yaşam biçimi tercihlerine müdahale niteliğinde olan; güvenlik güçlerinin aşırı ve orantısız güç kullanımı ve bunun sonucunda oluşan şiddet, kürtajın sınırlandırılarak daha fazla çocuk doğurulmasının teşvik edilmesi, üçüncü köprü’nün bizatihi kendisi ve köprüye verilen isim, alkol düzenlemeleri gibi düzenlemelere karşı bir tepki niteliğindedir. Bu bakımdan Gezi Parkı hem “3-5 ağaç meselesidir” hem de “3-5 ağaç meselesinden daha fazlasını içermektedir.” İki açıdan ele alınan Gezi Direnişinin ortak özelliği ise son derece barışçıl ve mesajların gelişmiş bir mizah diliyle iletilmiş olmasıdır. Bunun en karakteristik örneği ise tamamen bir pasif direniş örneği olan “duranadam” eylemidir.

Gezi Parkı Olayları ya da Gezi Direnişi incelendiğinde siyasal katılımın ya da siyasal etkinliğin oldukça fazla olduğu da görülür. Boykot, eylem yapma, düşünce isteklerini siyasal diyalogla belirtme, yürüyüş yapma siyasal katılım içerisinde yer alırken, özellikle de apolitik olarak tabir edilen “etliye sütlüye karışmayan gençliğin” az önce ifade edilen etkinliklerde bulunarak Gezi Parkı Olaylarına katılımı dikkat çekici ve önemli bir noktadır. Siyasal katılımın oluşabilmesi için siyasal kültürün oluşması gerekmektedir ki bu da demokrasinin gelişebilmesi için son derece önemlidir (Kalaycıoğlu, 1999:52). Bu bağlamda öncelikle demokrasi ve demokrasinin gelişimi açısından önemli olan siyasal kültür kavramına değinmek gerekmektedir.

2. DEMOKRASİ VE DEMOKRASİNİN GELİŞMESİNİ SAĞLAYAN UNSURLAR

Siyasalliteratürde en çok tartışılan kavramlardan biri olan demokrasinin nasıl tanımlanacağı, hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusunda, uzlaşım sağlanabilecek ortak bir zemin yakalamak pek de mümkün olmamakla birlikte; Yunanca kökenli bir kavram olan demokrasi, demos (halk) sözcüğü ile egemenlik anlamına gelen kratos sözcüğünden meydana gelmektedir. Bu bağlamda demokrasinin sözlük anlamı; halk(ın) egemenliğidir ve en genel anlamıyla demokrasi halkın egemenliği ya da yönetimi olarak açıklanmaktadır.

Demokrasinin en kapsayıcı ve açık tanımı şu şekilde yapılmıştır: Halkın, halk tarafından ve halk için yönetimidir. “Bu tanımda karşımıza çıkan üç unsur vardır. İlk olarak demokrasinin halkın siyasal temsiline dayanan bir biçimde hükümetin oluşturulması ve halkın rızası oldukça iktidarda kalabilmesini tek meşru ve adil yönetim biçimi olarak kabul eden bir görüş olmasıdır. İkincisi; demokraside halkın siyasal hayata kayıtsız ve koşulsuz olarak katılımın esas olmasıdır. Üçüncüsü ise demokrasinin insan haklarının ve özgürlüklerinin en geniş biçimde korunduğu ve gelişmeye açık olduğu bir rejim olmasıdır” (Kalaycıoğlu, 1999:47).

Tarihsel süreç içerisinde demokrasi kavramını incelediğimizde, bu kavramın toplumların yaşadığı sosyal siyasal ve fikri gelişmelerden etkilenerek uygulama ve anlamda değişiklik gösterdiğini görmekteyiz. Modern Demokrasi'nin esas olarak Batı'nın tarihsel değişim süreci içerisinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Levent Köker'in deyişiyle bugüne dek bilinen demokrasiler;Atina Demokrasisi ve Temsili Batı Demokrasisi olmak üzere iki türdür. Bu yazıda üzerinde duracağımız demokrasi çeşidi Batı Demokrasisi olmakla birlikte, toplumların gelişim unsurlarına bağlı olarak ortaya çıkan müzakereci demokrasi ve e-demokrasi/dijital demokrasi modelidir.

Batı Avrupa'nın yaklaşık beş yüz yıllık bir süreçte yaşadığı, sosyal, dinsel, ekonomik, düşünsel anlamdaki değişimler; modernleşme sürecinde sancılı olmakla birlikte toplumun gereksinimleri bağlamında cereyan eden değişimlerdir. Ekonomik değişimler (feodalizmden kapitalizme geçiş süreci)bu değişim sonucunda farklı sınıfların ortaya çıkışı (burjuvazi ve işçi sınıfı)ve aynı zamanda feodalizmin içinde barındırdığı Tanrı ve kutsallıkla temellendirilmiş bilgi anlayışının yerini Aydınlanmanın getirdiği rasyonellikle çevrilmiş pozitivist bilgi anlayışına bırakması, bireysel özgürlüğe önem verilmesi,Batı toplumlarının yaşadığı modernleşme sürecinin unsurlarıdır. Bu bağlamda Batı'nın yaşamış olduğu ekonomide kapitalistleşme, sanayileşme, bireysel özgürlükle temellendirilmiş hoşgörü bağlamında düşünce ve ifade özgürlüğünün yer aldığı kültürel değişim (Fransız İhtilali'yle beraber) siyasi çerçevede “demokrasiyi de beraberinde getirmiştir.

“Bir siyasal sistem olarak demokrasi Batı Avrupa toplumlarının çok özel toplumsal ve kültürel ortamında ortaya çıkmış olan bir toplumsal/siyasal sistemdir. Bu anlamıyla demokratik toplumsal sistemin Batı Avrupa'da ortaya çıkması için aydınlanma ve daha sonra ortaya çıkan endüstrileşme ve bununla bağlantılı olarak oluşan liberal bir ekonomik ve siyasal düşünce sistemini yaratmıştır” (Tuna, 2000:594). Batı'nın yaşadığı demokrasi süreciyle Türkiye'yi karşılaştırdığımızda bir takım farklılıklar görürüz. Batı'nın doğal bir süreç ve toplumsal gereksinim sonucu yaşadığı modernleşmenin ve bu bağlamda demokrasinin kökleri yaklaşık beş yüzyıllık bir süreci içerirken, Türkiye bu süreci çok daha kısa ve deyim yerindeyse tepeden inmeci bir şekilde, Kemalist bir proje dahilindeoluşturulan kurumlar dolayımıyla yaşamıştır. Dolayısıyla Batı'nın yaşamış olduğu demokrasi süreciyle, Türkiye'nin yaşamış olduğu demokrasi süreci farklılık göstermektedir; ancak yaşanan süreç ve bir anlamda demokrasinin varlığını sürdürebilmesinin temeli olan siyasal kültürler farklı dahi olsa; daha önce de ifade edildiği gibi demokrasi aynı anlamı içermektedir: Demokrasi en genel söylem ve anlamla, halkın kendi kendini yönetmesidir. Modern toplumlara bakıldığında halkın kendisini doğrudan yönetmesi pratik olarak mümkün olmadığından, temsili demokrasi söz konusu olmuştur. Temsili Demokrasinin en önemli unsuru ise seçimdir (Tuna, 2000:593). Bu noktada demokrasi açısından önemli olan unsur; seçim sonucunda çoğunluğun yönetiminin, siyasal olarak azınlıkta bulunanların haklarının (bireysel, sosyal, siyasal) güvence altına alınmasıdır. Bir kez daha ifade edilecek olursa, demokrasiyi salt çoğunluk yönetimi olarak görmek bir yanılgıdır. Çünkü demokrasinin en önemli niteliği; siyasal olarak azınlıkta bulunanların haklarının çoğunluk tarafından güvence altına alınmış olmasıdır.

Buraya kadar demokrasinin tanımı, nerede ve nasıl ortaya çıktığı, en önemli niteliği ve Türkiye'de yaşanan demokrasi sürecindeki farklılığa değinildi. Şimdi de demokrasinin var olmasını ve gelişimini sağlayan siyasal kültüre değinilecektir.

2.1. SİYASAL KÜLTÜR³

Bir toplumda demokrasinin varlığını sürdürebilmesi ve gelişebilmesi için öncelikle bir siyasal kültüre ihtiyaç vardır. Bu siyasal kültürün en önemli ögesi ise *hoşgörü*'dür. Demokrasi farklı düşüncelerin bir arada olduğu bir siyasal sistemdir. Bu bağlamda birbirine son derece farklı ve zıt gelen fikirlere karşı tahammül etme direnci gösterilmelidir ki farklı düşünceler ve hatta farklı kültürler bir arada çeşitlilik gösterebilsin.

³Siyasal kültür kavramı için daha ayrıntılı olarak Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu'nun “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi” makalesi ve Prof. Dr. Muammer Tuna'nın “Demokrasi Kültürü” başlıklı makalelerine bakılabilir.

Bir başka siyasal kültür ögesi ise *birlikte hareket edebilme*'dir. Bir amaç doğrultusunda parti üyelerinin ya da dernek üyelerinin veya sivil toplum örgütleri üyelerinin birlikte hareket etmeleri; farklı düşüncelerde olsalar bile hoşgörü unsurunu kullanarak ortaklaşa hareket etmeleri siyasal kültür bakımından son derece önemlidir.

Siyasal Kültürün unsurları içerisinde yer başka öge *desiyasal katılım*'dır. Siyasal katılım sadece seçime katılma, oy verme anlamına gelmemektedir. Siyasal katılım aynı zamanda; siyasal kararlar üzerinde vatandaşların etkisinin olabileceği düşüncesinin olmasıdır. Siyasal katılım; dilekçe yazımı, telefon etme, milletvekilleriyle görüşme, grev yapmak, boykot etmek, yürüyüş yapmak, gösteri düzenlemek gibi faaliyetlerle bulunma şeklinde olmaktadır (Kalaycıoğlu,1999:48).

Demokrasi kavramı birey merkezlidir, bireyi temel almaktadır. Bu bağlamda bireyin özgürlüğü esas alınmalı; bireylerin hakları güvence altına alınmalıdır. İnsanların doğuştan getirdiği vazgeçilemez ve devredilemez olan yaşama hakkı, sosyal güvenlik hakkı, din ve vicdan özgürlüğü gibi tüm hakları yasal ve toplumsal düzeyde güvence altında bulunmalıdır (Tuna, 2000:595). *Birey Özgürlüğü ve İnsan Hakları* siyasal kültür içerisinde son derece önem taşımaktadır.

Aydınlanmayla birlikte toplumsal, sosyal ve siyasal alanlarda akıl dışı unsurların (metafizik, dinin) geri planda kalması ve rasyonelliğin temel alındığı bir toplumsal yaşamda, demokrasinin insan iradesine dayalı olması bakımından *rasyonel düşünbilme* siyasal kültür içerisinde yer alan bir diğer unsurdur.

Eşitlik ve Adalet, siyasal kültür içerisinde ele almamız gereken bir diğer önemli unsurdur. Onsekiz yaşını dolduran, ceza ehliyeti olan ve oy vermede kısıtlı bir durumu olmayan herkesin kanun önünde eşit bir şekilde oy verme durumunu ifade etmenin yanı sıra; sosyal ve ekonomik olarak güçsüz durumda olanların da fırsat eşitliği/ekonomik kaynakların dağılımından adil bir şekilde yararlanma hakkına sahip olmaları da siyasal kültür içerisinde yer alan unsurlardır.

Siyasal kültürün diğer bir unsuru ise *bireysel girişimcilik*'tir. "İnsanların toplum olarak kendi iradelerinin dışındaki güçlere karşı özgürleşmelerinin yanı sıra birbirlerine karşı da özgürleşmişler ve böylelikle özgür ve birbirlerinden korkmadan siyasal, ekonomik ve bilimsel girişimlerde bulunabilmişlerdir. Bir siyasal sistem olarak demokrasi, siyasal ve ekonomik açıdan özgür olan bireylerin siyasal ve ekonomik açıdan özgür girişimlerine dayanır. Bu bir yandan ekonomik açıdan bireylerin ekonomik çıkarlarını yükseltmelerini ifade ederken; diğer yandan siyasal açıdan özgürce örgütlenip kendilerini ifade edebilmelerini ve siyasal süreçlere ve iktidarı paylaşabilme süreçlerine katılım olasılığını ifade eder. Dolayısıyla, ekonomik ve siyasal boyutları ile bireysel girişimcilik aslında demokratik siyasal kültürün en birincil ve vazgeçilmez unsurunu oluşturmaktadır" (Tuna,2000:596).

Buraya kadar olan kısımda, demokrasi tanımı ve bir demokrasinin var olması ve gelişebilmesi için gerekli olan siyasal kültüre değinildi. Tarihsel süreç içerisinde toplumların gelişim düzeylerine bağlı olarak farklı demokrasi şekilleri de meydana gelmiştir. Bu demokrasi çeşitleri içerisinde yer alan müzakereci demokrasi ve dijital demokrasimodeli, tartışmanın ana ve ikinci kısmını oluşturan Gezi Parkı olaylarının gelişmesiyle ilgili olarak açıklanacaktır.

2.2 MÜZAKERECİ DEMOKRASİ

Müzakereci Demokrasi; halkın bilgilendirildiği ve birbirleriyle bilgi alışverişinde bulunduğu, toplumla ilgili görüşlerin oluşturulmasına katıldığı, siyasi süreçlere dâhil olduğu bir demokrasi modelidir (Tunç, 2008:1125). Müzakereci Demokraside, halkın siyasal karar alma sürecine birebir katılımı ve kararların müzakere edilerek alınması söz konusu demokrasinin en önemli unsurudur.

Liberal Demokrasi'nin değişen dünya düzeniyle birlikte toplumların yaşamış olduğu siyasal sorunları çözüme yetersizliği ve aynı zamanda yaşadığı meşruiyet krizine bir alternatif olarak sunulan demokrasi modeli, müzakereci demokrasidir. Liberal demokrasinin cinsiyet ayrımcılığı, azınlık hakları, etnik farklılıklar gibi konularda çözüm üretimindeki yetersizliğinden dolayı müzakereci demokrasi, liberal demokrasiye karşı alternatif bir demokrasi modeli olmuştur (Sitembölükbaşı, 2005:140).

Müzakereci Demokrasi; halkın kamusal konularda yani herkesi bağlayıcı meselelerde birlikte, eşit bir biçimde fikir ve bilgi alışverişinde bulunarak, tartışarak, muhakeme ederek siyasal sürece dâhil

olduğu bir demokrasi modelidir. Müzakereci demokrasi modelinin en önemli unsuru; katılımı eşitlik, herkesin belirlenen konuşma konularını sorgulama/soru sorma ve tartışma açma hakkının olmasıdır (Benhabib, 1999:105).

Müzakereci Demokrasi, bireylerin kendi yaşam tarzlarını etkileyen sürece eşit bir şekilde katıldığı, karşılıklı etkileşimde bulunup farklı fikirleri karşılıklı saygı anlayışıyla müzakere ederek ortak bir kararın verildiği ve bu kararın herkes tarafından benimsenmesini ifade eden bir demokrasi modelidir. Müzakereci demokrasi, bireylerin birbirlerini anlamasını ve siyasal diyalogu hedeflemekte, eşitlikçi ve karşılıklı ikna ilkelerini egemen kılmaya çalışmaktadır (Tunç, 2008:1128).

Müzakereci demokrasi modeli halkın siyasal sürece katılımını, herkesi ilgilendirecek meselelerin tartışılması ve müzakere edilmesi bakımından ideal bir demokrasi modeli olarak görünmektedir. Çalışmanın asıl tartışma bölümünü oluşturan Gezi Parkı Olaylarında, halkın karşı oldukları eylem/düşünceye karşı bir araya gelerek (sanal ve reel ortamlarda) kendilerini ilgilendirecek bir mesele üzerinde herkesin eşit bir şekilde fikir alışverişinde bulunması, iktidar partisiyle siyasal diyalog içerisinde bulunmaları, eleştirel olmaları ve ilgili konuyu tartışarak müzakere etmeleri bakımından Müzakereci Demokrasi modeline yakın; ancak en basit anlamda dijital ortam ve/veya elektronik bağlantılar üzerinden gayet hızlı bir şekilde demokratik süreçlere katılması bakımından da Dijital Demokrasi'yle de açıklanabilecek, geleneksel demokrasiden farklı bir model/üslup gerçekleşmiştir.

Bu noktada Müzakereci Demokrasi modelini, unsurlarını ve özelliklerini açıkladıktan sonra enformasyon toplumunun bir uzantısı olan dijital toplum ve bu toplumun karar alma-verme mekanizmalarındaki değişikliği içinde barındıran demokratik uygulamalardaki farklılığı anlatan e-demokrasi/dijital demokrasi kavramlarına değinmek gerekmektedir.

2.3 E-DEMOKRASİ/DİJİTAL DEMOKRASİ

Bilginin ve teknolojinin yaşamımızın her alanına nüfuz etmesi aynı zamanda internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte 21. yüzyılda insanoğlu kendisini dijital çağ adını verdiğimiz yeni bir dönemin içinde bulmuştur.

Elektronik çağın ve enformasyon/ bilgi toplumunun bir uzantısı olan dijital çağın en önemli unsuru "hız" kavramıdır. Elektronik ağlar üzerinden, zaman kaybetmeden, hızlı bir şekilde istenilen mekândan, istenilen zamanda alışverişten bilgi edinmeye kadar birçok edimin gerçekleştirildiği bir dönemin ve kültürün içerisinde bulunmaktayız.

Bilginin ve iletişim teknolojilerinin hızla yaygınlaştığı bir dünyada kamu yönetimlerinde yeni uygulamalar/yapılandırmalar ve bu bağlamda demokrasi modellerinde farklı bir üslup geliştirilmiştir. Kamu yönetimlerinde yeni yapılandırmalar e-devlet adını alırken, bireylerin internet teknolojilerini kullanarak siyasal süreçlere dâhil olmaları da e-demokrasi adını almaktadır (Maraş, 2011).

E-Demokrasi en genel tanımıyla; vatandaşın kamusal karar verme sürecine katılımının sağlanabilmesi için elektronik bağlantıların kullanılmasıdır (Maraş, 2011:131). Böylelikle vatandaşlar kendilerini ilgilendiren meseleler hakkında hem bilgi sahibi olabilecek hem de siyasal sürece katılımları sağlanabilecektir. Bireyler, internet teknolojileri vasıtasıyla, online olarak kamusal alanla ilgili görüşleri müzakere etme, e-oylama, anket uygulama, bilgi alma gibi çeşitli işlevlerde bulunabilmektedir. Bu bağlamda e-demokrasi modelinde halk kendisini ilgilendirecek meselelerde katılımı doğrudan sağlamakla bununla birlikte deyim yerindeyse devlet ile etkileşim ve işbirliği içerisinde olmaktadır.

Bir toplumda e-demokrasinin uygulanabilmesi için iki önemli unsur vardır. Bunlardan birincisi; ülkede yaygın bir internet erişiminin sağlanmış olmasıdır. İkincisi ise; hem vatandaşların hem de seçilen kişilerin demokratik katılıma önem veren bir kültüre sahip olmasıdır. Katılım kültürü ise bilişim kültürünü gerektirir. Diğer bir deyişle; vatandaşların bilişim teknolojilerini kullanma ve bundan yararlanma kültürünün oluşması gerekmektedir (Şahin vd., 2004:257-258, aktaran, Maraş).

Bilgi ve iletişim (internet) teknolojilerinin kullanılması aynı zamanda halkın bilişim ve katılım kültürüne sahip olmasıyla gerçekleşen e-demokrasi modelinde dikkat çekici en önemli unsur; vatandaşların demokratik sürece katılımının artırılması ve politik karar alma süreçlerinde

devletin vatandaşa karşı şeffaf yani açık olmasıdır. Bu doğrultuda siyasi temsilcilerin vatandaşa hesap verme, vatandaşın da siyasi temsilcilerinden hesap sorabilme özgürlüğü söz konusudur.

Gelişmekte ve gelişmiş ülkelerde kullanılan e-demokrasi/dijital demokrasi modeli, elektronik ağlar (internet) üzerinden halkın kamusal konularla ilgili karar verme süreçlerine dâhil olmasını anlatmaktadır. Dijital çağın en nemli unsuru olan “hız,” dijital demokrasi ve e-devlet yapılanmasında da son derece önemlidir. Bir kere daha vurgulamak gerekir ki bireylerin kendilerini ilgilendirecek meselelerde, istedikleri yerden istedikleri zamanda kamu birimlerinden bilgi almaları böylelikle devletin daha şeffaf ve halka açık olması ve halkın gerektiğinde hesap sorabilme özgürlüğünün olması Dijital Demokrasi'nin niteliklerindedir.

Dijital Demokrasi modelinin ülkemizde uygulanıyor olup olmaması ayrı bir tartışma konusudur; ancak bu çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan Gezi Parkı Olayları dijital çağın merkezi unsuru olan ağ bağlantıları üzerinden şekillenmiştir. Ağ bağlantılarından kast edilen ise sosyal medyadır. Ana akım medyanın Gezi Parkı Olaylarında sessiz kalışı, sosyal medya üzerinden an be an durum güncellemelerinin, fotoğrafların ve videoların paylaşılması ve bunun üzerine halkın örgütlenmesi, online olarak olayları müzakere etmesi, fikir ve bilgi alışverişinde bulunulması, iktidar partisine yine ağlar üzerinden hesap sorabilme özgürlüğü sağlamış olması bağlamında, Gezi Parkı Olayları dijital demokrasi çerçevesinde ele alınmıştır. Öte yandan dijital bağlantılar çerçevesinde halkın politik süreçlere katılımının sağlanması ve ilgili meselelerin müzakere edilmesi ve bunun neticesinde ortak kararların alınmasının sağlanması noktasında da ilgili konu müzakereci demokrasiyle ilişkilendirilmiştir.

Buraya kadar olan kısımda Demokrasi'nin tanımına ve tarihsel süreçte nasıl farklı anlam kazandığı açıklanıp, demokrasinin var olabilmesi ve gelişebilmesi için bir siyasal kültürün olması gerektiğine değinildi. Bununla birlikte müzakereci demokrasi ve e-demokrasi üzerinde duruldu. Demokrasi ile ilgili kısma yoğunluk verilmesinin bir nedeni de Türkiye'de siyasal kültürün tam olarak oluşmaması ve kurumsallaşamamış olmasından dolayı, demokrasi alanında hâlâ sorunların sürmekte olmasıdır. Farklı görüşlere olan tahammülsüzlük, toplumsal hoşgörüden yoksunluk, birlikte hareket edemeyiş, bireysel özgürlüğe önem verilmemesi gibi olumsuz durumlar bir anlamda Gezi Parkı Olaylarının ivme kazanmasına neden olmuştur. Bu noktada Türkiye'nin demokrasi sürecinin son örneği Gezi Direnişinde görülmüştür. Şimdi 27 Mayıs gecesinden başlayarak gerek yurt içinde gerekse yurt dışında büyük ses getiren Gezi Parkı Olayları sosyolojik perspektiften açıklanarak nasıl yeni toplumsal muhalefet niteliği taşıdığı anlaşılmasına çalışılacaktır.

3. BİR SİVİL İTİAATSİZLİK ÖRNEĞİ: GEZİ DİRENİŞİ

27 Mayıs'ta Taksim Gezi Parkı'nda beş ağacın yerinden sökülmesiyle başlayan eylemler, 28-31 Mayıs günü emniyet güçlerinin orantısız güç kullanımıyla ivme kazanmış, olaylar sosyal medya aracılığıyla hızla duyurulmuş, ilerleyen günlerde eyleme katılımın artmasıyla Gezi Parkı Olayları Türkiye'nin en geniş tabanlı ve kapsamlı muhalefet örneği olarak tarihe geçmiştir.

Her Şey Bir Ağacı Sevmekle Başladı...

Gezi Parkı Olayları sosyolojik bir perspektiften incelendiğinde temelinde bir modernleşme eleştirisinin olduğunu görülür. Modernleşmenin, felsefi yönde kırılma noktası olan aydınlanmanın ve bunun en önemli unsuru olan rasyonalitenin insan refahını maksimize etmesinin, dolayısıyla her türlü teknolojiyi ya da aracı insan refahını artıracak şekilde kullanmasının sonuçlarından biri de deyim yerindeyse doğal çevrenin talan edilmesidir. Diğer yandan Gezi Parkı Olayları; modernleşme sürecinin ekonomik yönü olan üretim ilişkilerindeki değişim ve sanayi devrimiyle birlikte kapitalizmin her şeyi ticarileştirmesi/metalaştırmasına karşı da bir eleştiridir. Kapitalizmin en somut sembollerinden olan AVM uğruna ağaçların (kamusal yeşil alanların) talan edilmesine, kentsel kamusal alanların metalaşması ve ticarileştirilmesine bir karşı çıkıştır. Bu noktada dikkat çekici unsur; insanların ortak yaşam alanlarını savunmaları, ülke nüfusunun en fazla olduğu bir kentte yeşil alanların tahrip edilmesini engelleyici tavır içine girmeleri (park içerisinde/ağaçların üzerinde nöbet tutmak vb.) ve bu bağlamda da kentlilik haklarını savunmalarıdır. 27 Mayıs gecesinde Gezi Parkı'nda oturma eylemleriyle başlayan protestolar, parkta nöbet tutulmasıyla birlikte devam etmiş, park içerisinde olan eylemler sosyal medya aracılığıyla da hızlı bir şekilde yayılmıştır. 28 Mayıs günü park içerisinde iş

makinelerinin tekrar çalışmaya başlaması ve polislin eylemcilere orantısız güç kullanmasıyla (kırmızı elbiseli kadına doğrudan biber gazı sıkılması) birlikte buna tepki ve eş zamanlı olarak protesto eylemleri Türkiye'nin birçok iline yayılmıştır.

Kentteki kamusal alanların metalaşmasını engelleme, ortak yaşam alanlarını koruma adına başlayan çevre hareketi, polislin orantısız güç kullanması ve bununla birlikte siyasal iktidarın kullandığı sert üslubun ve bireylerin yaşam alanlarına müdahalesinin bir sonucu olarak, halkın kendisini özgürce ifade edebileceği post modern muhalif bir harekete dönüşen Gezi Direnişinin geleneksel eylemlerden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Gezi Parkı eylemlerine katılan direnişçiler toplumun her kesiminden gelmektedir. LGBT bireyler, öğrenciler, emekliler, çalışanlar, farklı etnik kökene ve farklı siyasal düşünceleresahip bireyler Gezi Direnişine katılmışlardır. Bu bağlamda Gezi Direnişi oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Gezi Parkı Olayları belli bir siyasal örgütün ya da grubun önderliğinde gerçekleşmemiştir, kendiliğinden oluşmuştur. Gezi Parkı eylemlerini geleneksel eylemlerden ayıran bir diğer nokta, apolitik olarak adlandırılan gençlerin eyleme katılmaları, bununla birlikte internet teknolojilerini kullanarak sosyal medya üzerinden eylemlere katılımların artırılmasını sağlamalarıdır. Öte yandan kullandıkları mizah söylemleri direnişin havasını yumuşatmış, Gezi Parkı eylemleri hoşgörü ve dayanışma merkezli, barışçıl söylemin yer aldığı eylemler hâline dönüşmüştür. Gezi Parkı eylemlerinin geleneksel eylemlerden ayrılan bir diğer yön de farklı bir protesto örneklerinin sergilenmiş olmasıdır. Özellikle de Taksim'in orta yerinde saatlerce “duran adam” pasif direnişin sembolü hâline gelmiştir.

Buraya kadar olan kısımda Gezi Parkı Olaylarının ortak yaşam alanlarının korunmasına yönelik çevre hareketi olarak başladığına, olayların polislin şiddetiyle ivme kazandığına bununla birlikte eylemlerin Türkiye'nin birçok yerinde gerçekleştiğinedeğinilişip, bu eylemlerin geleneksel eylemlerden ayrıldığı yönleri açıklanmıştır. Şimdi de sosyal medya üzerinden paylaşılan durum güncellemeleriyle Gezi Direnişinin niteliği açıklanmaya çalışılacaktır.

Sosyal Medya Üzerinden Gezi Direnişini Okumak...

Gezi Parkına ilişkin eylem haberlerinin yayılmasında ana akım geleneksel basılı ve görsel medyadan çok dijital/sosyal medyanın büyük etkisi olmuştur. Zamanı-mekânı olmayan, istenilen zamanda istenilen mekanda gerçekleştirilen elektronik iletişimin örneğini oluşturan sosyal medya Gezi Parkı Eylemleri sürecinde en önemli haber kaynağı olmuştur.Sosyal Medya üzerinden Gezi Parkı Olaylarını incelendiğinde ortaya; hoşgörü, mizah, barışçıl söylem ve dayanışma gibi temalaröne çıkmaktadır.

Çevre Hareketi Örneği Olarak Gezi Direnişi

Taksim Gezi Parkı'ndaki eylemler, ağaç katliamlarına karşı, insanların ortak yaşam alanlarını korumaya, kentsel alanların metalaşmasını engellemeye yönelik başlayan bir çevre hareketi niteliğindedir. 27 Mayıs gecesinde bir grup insanın iş makinelerinin önüne geçmesi, 28 Mayıs'ta olayların sosyal medyadan duyurulmasıyla ivme kazanmıştır.

Gezi Parkındaki olayların sosyal medyada ilk yer alması, olayın haberinin hızlı bir şekilde duyurtulması şeklinde olmuştur. Bu anlamda, olaya ilişkin haberler, özellikle twitter üzerinden kısa mesajlarla duyurulmuştur.

Twitter Kullanıcısı (27 Mayıs 2013)

“Az önce Gezi Parkı'na giren dozerler, halk tarafından durduruldu, nöbet başladı. Sen de nöbete katıl. Ve Gezi Parkı için ayağa kalk.”

Facebook ise twitter'a göre daha uzun mesajların iletilmesine olanak verdiğinden, olay facebook üzerinden daha ayrıntılı olarak tartışılabilmiştir.

Facebook Kullanıcısı (28 Mayıs 2013)

“Dün gece siz uyurken Gezi Parkı'nı yıkmaya çalıştılar... Dün gece Gezi Parkı'nda Divan Oteli tarafındaki duvarını yıkarak parkın içine iş makinelerini soktular. Gece gece duvarı yıkıp parkımıza girdiler...”

Facebook Kullanıcısı (28 Mayıs 2013)

“Acil Duyuru! Taksim Gezi Parkında Divan Otelı tarafındaki ağaçlar yolu genişletme adı altında KESİLMEYE BAŞLANDI... Keçe Parka daldı...30-40 arkadaş gece yarısı iş makineleri ve kamyonlar marifetiyle başlayan bu izinsiz operasyonu durdurdu. Ancak sabah 7.30’da tekrar başlayacaklarını söyleyerek geri çekilmişler... Arkadaşlarımız nöbette! Sabah 7.30’dan itibaren Divan Otelı tarafındaki Gezi Parkı Metro çıkışında buluşuyoruz. TAKSİM HEPİMİZİN!”

Tartışmalar sadece olayın duyurulması değil, aynı zamanda olayın olabildiğince tartışılarak, olaya karşı tepki verilmesi ve bu tepkinin niteliğinin de tartışılması boyutuna doğru dönüşmeye başlamış. Böylelikle gerçek dünyada kurulamayan demokratik müzakere tartışma ortamı dijital/sanal ortamda oluşturulmaya başlanmıştır. İşte bu çalışmada tartışmaya açılan da tam da budur: Dijital müzakereci demokrasi.

Twitter Kullanıcısı (29 Mayıs 2013)

“Ağaçların yerine yapay AVM tavanları istemiyorum. Rüzgarı hissetmek istiyorum.”

Twitter Kullanıcısı (30 Mayıs 2013)

“Mademki, yıkıyorsunuz şimdi; farz olsun biz de sizin yaptığınızı yıkar yeniden dikeriz ağalarımızı”.

Twitter Kullanıcısı (30 Mayıs 2013)

“Her yaştan insan haksızlığa direniyor!”

Twitter Kullanıcısı (31 Mayıs 2013)

“Binlerceyiz! Araçlar kornayla destekliyor! Ağalarımızı, yok edilen doğal alanlarımızı geri istiyoruz !”

28 Mayıs’tan itibaren güvenlik güçlerinin orantısız güç kullanması, özellikle insanların yüzüne doğrudan biber gazı ve tazyikli su sıkılmasıyla birlikte eylemler hız kazanmış, yine bu durum sosyal medya üzerinden olanca hızıyla paylaşılmıştır.

Facebook Kullanıcısı (31 Mayıs 2013)

“Öğrenci ‘niye dinlemiyorsun’ dendiğinde ‘sana ne’ der, sınıftan kapıyı çarpıp çıkar, bazen ‘bu kadın’ diye fısıldadığını duyarsın, yine de el kaldıramazsın, vuramazsın çünkü ‘insandır’ ve bazı şeyler ‘insanlık halidir’, sen de unutursun, o da unuttur işte bu sebeptedir ki anlayamıyorum bir insan nasıl bu kadar zalim olabiliyor, o gazı nasıl sıkabiliyor? Çimenlere oturan insanlara nasıl tazyikli su sıkabiliyor? Ve birileri buna alkış tutabiliyor?”

Twitter Kullanıcısı (31 Mayıs 2013)

“Polisin göstericilere yönelik aşırı güç kullanımı kabul edilemez ve uluslararası insan hakları hukukuna aykırı.”

Yukarıda da ifade edilen sosyal medya paylaşımlarından anlaşılacağı üzere;polislin eylemcilere orantısız güç kullanması bunun sonucunda yaralanmaların olması, direnişin bir anlamda sembolü haline gelen kırmızı elbiseli kadına doğrudan biber gazı sıkılması, haklı bir tepkiye yol açmıştır. Yönetim çevrelerinin olayları yorumlarken takındığı sert üslup da eylemlerin genişlemesinde etkili olmuştur.

Daha Önce Görülmemiş Dayanışma, Hoşgörü ve Barışçıl Söylem...

Eylemler gerçekleştirilirken Gezi Parkı, dayanışmanın merkezi haline gelmiştir. Klasik eylemlerden farklı bir şekilde karşımıza, herhangi bir gruba dahil olmayan insanların da gönüllü olarak çalıştığı, yardımlaştığı bir eylem biçimi ortaya çıkmıştır. Öyle ki eylemler esnasında Gezi Parkı içerisinde; insanların ücretsiz olarak yemeklerini temin edebildikleri büfeler, ilk yardım malzemelerinin ve solüsyonların bulunduğu sağlık merkezi, kütüphane, veteriner çadırı bulunmaktadır. Tüm bunlar; farklı düşüncedeki insanların bir araya gelip oluşturdukları dayanışma örnekleridir. Gezi Direnişi incelendiğinde farklı siyasi ideolojideki insanların el ele tutuştukları

görülür, ezeli rakip denilebilecek tribün taraftarlarının direniş içerisinde kol kola girdikleri gözlemlenir. Eylemcilerin mobilize olmaları için wireless şifreleri ortadan kaldırılır. Eylemciler (bunların çoğunluğu apolitik olarak adlandırılan gençlerdir) internet teknolojilerini kullanarak Türkiye’de daha önce görülmemiş bir eylemi başlatırlar. Bu eylemler içerisinde ağırlıklı söylem, eylemcilerin barışçıl ve şiddetten uzak olmaları yönündedir.

Eylemlerin barışçıl niteliğine gevşek örgütlenme yapısına ilişkin olarak sosyal medyada yer alan paylaşımlar birkaç örnek şu şekildedir.

Facebook Kullanıcısı (1 Haziran 2013)

“Sevgili Başbakanım;

Bu gün bize öyle güzel bir iyilik yaptın ki, haberin yok. Bu gün öldürün emri verdiği polislin karşısında yere düşen Fenerbahçe taraftarını kaldıran Beşiktaşlı gördük. Birbirleriyle suyunu, ekmeğini paylaşan üniversiteli öğrenciler gördük. Kol kola giren Türk-Kürt asıllı insanlar gördük. Fahişe dediğimiz kadınların o evlerden çıkararak yaralılara yardım ettiğini, biber gazından etkilenenlere süt ve limon verdiğini gördük. Travesti dediğiniz insanların evlerini insanların barınması için açtığını gördük. Telefon numaralarını paylaşan avukat, doktor, ilk yardımda yaralılara müdahale eden tıp öğrencileri gördük. Wireless şifrelerini kaldıran esnafı, yaralıları otellerinin lobilerine alan otel sahipleri gördük. Panzer ve TOMA girmesin diye otobüsüyle yolu kapatan belediye şoförü gördük. Gece dükkanları açan eczacılar gördük, daha da göreceğiz. Gözlerimiz sıkırdığı biber gazından değil, gururdan doldu.”

Twitter Kullanıcısı (4 Haziran 2013)

“Gezi Parkı ‘nda artık kütüphane, revir, mutfak var. Huzur var, farklı görüşlere saygı var. Bu ruhu yaratan ağaçlar ve onları seven insanlar!”

Twitter Kullanıcısı (3 Haziran 2013)

“Tekrar Hatırlatıyorum: Biz terörist değiliz, yakmayacağız, yıkmayacağız. Silahımız sosyal medyadır, sözlerimizdir, sloganlarımızdır.”

Hoşgörünün, dayanışmanın, birlikteliğin şekillendiği Gezi Direnişi tekrar edilecek olursa, ortak yaşam alanlarını korumaya yönelik bir çevre hareketi olarak başlamış; ancak polislin sert müdahalesinden sonra, giderek direnişin yönü çevre hareketini de içine alarak özgürlük ve demokrasi mücadelesine doğru çevrilmiştir.

Facebook Kullanıcısı (7 Haziran 2013)

“Taksim gezi parkının yıkılıp yerine AVM yapılmasına ve kapitalizme karşı başlayan direniş, polislin sert müdahalesi ve ardından diğer illere sıçramasıyla daha genel bir özgürlük mücadelesine çevrildi. Bu noktada Türkiye’nin dört bir yanında direnen ve eylemler yapan halk, sorunun sadece gezi parkı olmadığına kanıtı oldu. Peki neden direniyoruz? Kürtaj yasağından, alkol yasaklarına; miting alanlarının işçilere-devrimcilere kapatılmasından, 3. köprüye ve ismine; barınma hakkının hiçe sayılmasından, polis şiddetine; halkların ötekileştirilmesinden, cinsel yönelimlerin yok sayılmasına; doğaya ve yaşama açılan savaştan, üniversitenin bilim yerine sermayeye hizmet ediyor oluşuna; halkın taleplerine rağmen eşit-parasız-anadilde eğitimin inatla sağlanmıyor oluşundan, eğitim ve diğer birçok konudaki gelişigüzel düzenlemelere; Roboski’deki, Reyhanlı’daki katliamlara; Ortadoğu’da emperyalist savaş çığırtkanlığına ve saymakla bitmeyecek benzeriyle birlikte on yıllardır biriken halka yönelik diktaya karşı direniyoruz.”

Orantısız Güce Karşı Orantısız Zeka: Mizah...

Gezi Direnişinin geleneksel eylemlerden ayrılan (dayanışma, hoşgörü, şiddetten uzak kalınmasının yanı sıra) çok önemli bir yönü vardır; bu da “y kuşağı”nın inandıkları şey uğruna sokaklara çıkması ve kullandıkları popüler kültüre hakim olan mizah yüklü dilleridir. Gerek duvar yazılarında, gerekse sosyal medya üzerinden paylaşımlarda son derece mizah yüklü bir dilin hâkim olduğu görülür.

Gezi Parkı Eylemleri gerçekleştirilirken tribün taraftarları (Çarşı Grubu) bir iş makinesini sahiplenerek POMA’yı (Polis olaylarına karşı müdahale aracı) icat etmiştir. Direniş esnasında

Ankara'daki cadde isimleri değişmiş; Tunalı Hilmi Caddesi, Tomalı Hilmi'ye, Dolmabahçe Caddesi'nin ismi ise Pomabahçe'ye dönüşmüştür. Kızılay'ın yeni ismi Gazılay, Güvenpark ise Dövenpark olmuştur. Eylemcilerin yazmış oldukları duvar yazıları ise direniş mizahının en kuvvetli olduğu görsel alanlardır. Özellikle de duvar yazılarında gaz bombalarıyla ilgili epey espriler görmek mümkündür. “Gazın bitti mi abisi,” “Gaz bağımlılık yaptı panpa,””1.Geleneksel gaz festivaline hoş geldiniz,” “Biber gazı cildi güzelleştirir,” “Biberi bal eyledik, meydanları dar eyledik,” “Bu biber gazı bi harika dostum!” “Sıkma demiyorum hobi olarak gene sık,” “Biber gazı sıkmanıza gerek yoktu bayım, zaten yeterince duygusal çocuklarız,” “Gaz yemeyene kız yok,” “Üç-Beş ağaca bak sana neler yapıyor,” “Rabbime sordum, diren gezi dedi,” “Dün çok çeviktin polis,” “Üç gündür yıkanmıyoruz toma gönderin,” “Kızınca çok güzel oluyorsun Türkiyem” gibi mizah yüklü duvar yazıları görmenin yanı sıra, facebook ve twitter üzerinden de esprili paylaşımlar görmek mümkündür.

Facebook Kullanıcısı (16 Haziran 2013)

“Artık düşünmemize gerek kalmadı, az önce babamla konuştum, AKP'ye üye olacaktım. “Elimi attığım yeri kuruturum bilirsin” dedi, daha önce bir A.Ş. batırışlığı var, parasını yatırdığı bankaların bir ay içinde batması sadece minik bir detay. Şimdi onlar düşünün!”

Gezi Direnişinde esprili duvar yazıları ya da sosyal medya güncellemelerinin yanı sıra kimi eylemcilerin protestoları da mizahi yönden epey konuşulmuştur. Örneğin, TOMA'nın karşısında elinde gitarıyla şarkı söyleyen genç erkek ya da polislerin karşısında gülümseyerek kitap okuyan genç erkek. Tüm bu esprili söylem ve hareketler hem Gezi Direnişini sürdürmüş, hem de muhalif hareketlere yumuşak bir söylem katmıştır.

Meydanda Anneler...Meydanda Duran Adam(lar)...

Gezi Parkı Olaylarında karşımıza çıkan bir diğer önemli unsur; direnişin öznesinin kadın olmasıdır. Türkiye'de gerçekleştirilen eylemlere baktığımızda genellikle öznelere erkek olduğu dikkat çeker; ancak Gezi Parkı'nda direnişin hem öznesi hem de sembolü ağırlıklı olarak kadınlardır. Özellikle de 28 Mayıs'ta yüzüne biber gazı sıkılmasıyla yabancı basın da ilgi odağı olan kırmızılı elbiseli kadın, TOMA'nın önünde kollarını açarak cesurca duran siyah elbiseli kadın ve hamileliğin ilerlemiş olmasından sıkılan, fakat biber gazından dolayı bebeğe zarar gelmesin diye birebir eylemlere katılamayan; ama karnına hamileliğin büyük bir kısmını tamamladığını belirten “%95 loading diren gezi parkı geliyorum” yazıp fotoğrafını çeken ve sosyal medyada paylaşıp olaya destek veren kadın (bu yazı yazılırken beklenen bebek dünyaya geldi; ismi Atlas Diren).GuyFawkes maskesiyle direnişe katılan kadın, deyim yerindeyse direnişin fenomenleri haline gelmiştir.

Diğer yandan; 13 Haziran günü İstanbul Valisi'nin annelere seslenip “çocuklarınızı parktan alın” demesinin üzerine, meydanlara anneler de inmiş; insanlık zinciri oluşturarak “biz çocuklarımızı almaya değil, onlarla birlikte kalmaya geldik” demişlerdir.

Gezi Direnişinin sosyal medyada ses getiren bir diğer eylem biçimi ise pasif direniş simgeleyen; duran adamdır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında oldukça ses getiren duran adamın direniş, sessiz (konuşmadan) kıpırdamadan ve kimseye zarar vermeden gerçekleşmiştir; ancak yine polis müdahalesiyle karşılaşmış, giysileri ve çantası aranmıştır. Bu durum sosyal medyada da tepki görmüştür:

Twitter Kullanıcısı (16 Haziran 2013)

“Eylem yapıyor bozuluyorsun, direniyor sinirleniyorsun, susuyor ses istiyorsun, koşuyor dursun istiyorsun, duruyor korkuyorsun.”

Twitter Kullanıcısı (16 Haziran 2013)

“Bu ülkede gözaltına alınmak için bir şey yapmanıza gerek yok, durmak da suç.”

Yukarıda da ifade edilen Gezi Parkı Olayları sosyal medya aracılığıyla hem yurt içinde hem de yurt dışında oldukça yankı uyandırmıştır. Mizah yönünün çok güçlü olması, eylemlerin sürekliliği açısından önemli bir nokta olmuştur. Bununla birlikte, bu apolitik gençlik mizahı olabildiğince kullanmıştır. “Etliye sütlüye karışmayan,” internetin başından kalkmayan, toplumsal olaylara duyarsız kalan bu “apolitik” gençlik Gezi Parkı Olaylarında ezber bozmuştur. Çok iyi kullandıkları internet

teknolojilerini ilefacebook ve twitter üzerinden yaşanan olayları an be an paylaşarak, örgütlenmeyi sağlayarak eylemlere katılımları arttırmışlardır.

Gezi Parkı Olayları kendiliğinden oluşmuştur, ne bir siyasi partinin söylemiyle ne de dış güçlerin etkisiyle oluşmamıştır. Kendiliğinden meydana gelmiş, hoşgörü, dayanışma gibi nitelikler taşıyan şiddetten uzak bir karakterdedir. Eylemlerden sonra çeşitli parklarda forumlar oluşturulmuş, insanlar bu alanlarda kendi belirledikleri konuları tartışarak, süreci hem müzakere etmişler hem de yeni fikirler ortaya koymuşlardır.

Çevre Hareketi olarak başlayan Gezi Parkı Olayları, eylemcilerin içinde buldukları parkı benimsemeleri, korumalarıyla, park içinde temizlik yapmaları -çöpleri toplamaları- ve bunu gönüllü bir şekilde yapmalarıyla oldukça ses getirmiştir. Gezi Parkı; Mayıs ve Haziran aylarında daha önce görmediği olaylara sahne olmuştur. Bunun içinde polisin sert müdahalesi, eylemcilerin dayanışması,sabah sporlarının yapılması, piyona resitalleri gibi birbirinden çok farklı motivasyonlara sahip eylemler ve hareket tarzları vardır. Belki de Gezi Parkı'nda ilk defa ve gerçek anlamda "bir ağaç gibi tek ve hür ve bir orman gibi kardeşesine" yaşamak deneyimlenmiştir...

4. SONUÇ

Bu çalışmada Gezi Parkı Olayları ya da Gezi Direnişi olarak adlandırılan olayların yeni toplumsal muhalefet olma niteliği tartışılmıştır. Bu bağlamda demokrasi, demokrasikültürü, müzakereci demokrasi ve dijital demokrasi kavramlarına değinilmiştir.

Sonuç olarak, bu hareketin vermesi gereken mesajlar ya da bu hareketten alınması gereken mesajlar şu şekilde özetlenebilir. Yeni Toplumsal Muhalefet olarak adlandırılabilen olan bu hareket, öncelikle ve ilk defa bir kentli harekettir, kentine ve çevresine sahip çıkma hareketidir. Toplumun artık kentli bir toplum olduğunun farkına vardığı, kentine ve kentli yaşam biçimine sahip çıktığı, kendi iradesi dışında, kentli yaşam biçimine müdahale edilmesine izin vermediği, gerekirse bunun için direnmeyi göze aldığı görüldüğü bir harekettir. Bu hareketin ve eylemin sonucunda oluşan temel beklenti, siyaset kurumunun, özellikle iktidarın söz konusu mesajı, yani kette yaşayanların, kentsel yaşam hakkına (kentsel yaşam alanlarına ve kentsel yaşam biçimlerine) dokunulmaması gerektiğinin farkına varmasıdır. İkinci olarak bu hareket, mesela CHP gibi her hangi bir siyasi hareketle özdeşleştirilemez, özdeşleştirilmemelidir. Eğer CHP bu hareketi örgütleyebilme niteliklerine sahip olsaydı, bu hareketin bu biçimiyle ortaya çıkmasına gerek kalmazdı ya da bu hareket CHP'nin öncülüğünde örgütlenirdi. Kaldı ki iktidar gibi, muhalefet de bu hareketi ancak üç dört gün sonra fark edebilmiş ve fark ettikten sonra, örgütlemek şöyle dursun, ancak peşine takılabilmıştır. Ayrıca Gezi Parkı protestosuna katılanlar arasında birçok farklı siyasi gruplardan olanlar vardır. Aşırı sol siyasi gruplar Gezi Parkı hareketini sahiplenme ve bu vesile ile seslerini duyurma çabası içine girmişler, ancak Gezi Parkı Hareketinin çok sesliliği, oluşturulmaya çalışılan tek düzeliği bastırmıştır. En son olarak, bir Yeni Toplumsal Muhalefet biçimi ya da gerçek bir sivil itaatsizlik örneği olarak Gezi Parkı Hareketi (olayı) arka planında yer alan sosyal medya örgütlenme biçimiyle, daha önce örneği görülmemeyen son derece dinamik ve çok kısa sürede örgütlenebilen ve yeniden örgütlenebilen bir karaktere sahiptir. Bu anlamıyla da bir Yeni Toplumsal Muhalefet biçimi olmasının ötesinde, Türkiye'de yeni bir demokrasi hareketine dönüşebilir ve bu niteliğinden dolayı mevcut siyasi parti yapılanmalarını ve siyaset kurumunu kökten değiştirecek bir potansiyel taşıyabilir. Ne yazık ki mevcut iktidar ve muhalefet partileri bu hareketin söz konusu dinamik yapısının henüz farkına varabilmiş, yani verilmek istenen mesajı alabilmiş değildir. Ancak bu Yeni Toplumsal Muhalefet hareketi, kısa vadede olmasa da orta vadede, kaçınılmaz olarak Türkiye'de siyaset yapma biçimini ve giderek siyaset kurumunu değiştirebilecek niteliklere sahiptir.

KAYNAKLAR

Benhabib, S. (1999).Demokrasi ve Farklılık Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması,İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Kalaycıoğlu, E. (1999). "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi",Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.

Köker, L.(2008).Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye, Ankara: Vadi Yayınları.

Maraş, G. (2011). “Kamu Yönetimlerinde E-Devlet ve E-Demokrasi İlişkisi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, No: 37, s.122-131.

Sitembölükbaşı, Ş.(2005). “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi”, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, No:10, s.140.

Tuna, M. (2000). “Demokrasi Kültürü”,Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı, Muğla:Muğla Üniversitesi.

Tunç, H. (2008). “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”,Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:12, No: 1-2, s.1125-1228.

GEZİ PARKI: “ŞEHİR HAKKI” TARTIŞMALARI VE SOSYOLOJİNİN SAVUNULMASI

Polat S. ALPMAN¹

ÖZET

Bu çalışma, Henri Lefebvre, Guy Debord ve David Harvey’in kent sosyolojisi literatürüne yaptıkları katkılardan hareketle, iki yönlü bir tartışmayı yürütmeyi amaçlamaktadır. Tartışmanın ilk aşaması, insanların yaşadıkları kent ile ilgili inisiyatif alma, karar verme iradelerini ifade eden ve “Şehir Hakkı” olarak formüle edilen tartışmaları Gezi Parkı olaylarıyla ilişkilendirerek açıklamayı kapsamaktadır. Böylelikle kentsel olanla toplumsal olan arasındaki ilişkiyi sadece bir yaşam mekanı olarak değil sosyolojinin nesnesi olan bir mekan olarak ele alınması hedeflenmektedir. Tartışmanın diğer aşaması ise, “itiraz, isyan ve direniş” olarak tanımlanan Gezi olayları sürecinde, sosyolojik zanaatın bir bilim olmakla toplumu savunmak arasında yaşadığı kriz çözümlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Şehir Hakkı, Neoliberalizm, Kentsel Dönüşüm, Mekân, Gezi Parkı.

ABSTRACT

This study, based on the contributions of Henri Lefebvre, Guy Debord and David Harvey to the literature of urban sociology, aims to conduct a two-sided discussion. The first stage of the discussion contains to explain the debates being formulated as “The Right to the City” meaning the will of the people to take the initiative and make decisions about the city they live in, by associating it with the Gezi Parkı events. Hereby, it is aimed to deal with the relationship between “the social” and “the urban” not just as a life-space but as a space being object of the sociology. The other stage of the discussion will analyze the crisis which the craft of sociology has faced during the Gezi events which is defined as “protest, riot and resistance”, by standing between being science or defending the society.

Keyw ords: The Right to the City, Neoliberalism, Urban Gentrification, Space, Gezi Park.

GİRİŞ

2013 yılının Mayıs ayı, 2002 yılından beri iktidarda olan *Adalet ve Kalkınma Partisi* (AKP) için zor bir ay oldu. 1 Mayıs’ın Taksim’de kutlanmasının engellenmesiyle başlayan gerilim 27 Mayıs’ta Kalyon İnşaat isimli firmaya ait iş araçlarının Gezi Parkına girmesiyle yeni bir boyuta taşındı. Başlangıçta ortaya çıkan itirazlar, 31 Mayıs’ta isyana ve 15 Haziran’daki polis müdahalesiyle direnişe dönüştü.

Bütün bu süreç, Türkiye’nin sosyo-politik gündemine başta demokrasi olmak üzere birçok konuyla ilgili tartışmaları taşıdı.

SİYASAL MUHAFAZAKÂRLIĞIN TOPLUMSAL PROJESİ

Türkiye’deki siyasal yaşamda muhafazakârlık birçok boyut içermektedir. Bu nedenle muhafazakârlığı tartışmanın birçok yönü bulunmaktadır. Özellikle çok partili hayata geçişle birlikte toplum üyelerinin gündelik yaşam deneyimlerini politik değerler olarak inşa etmek olarak tarif edilebilecek türden muhafazakarlığın, Türk siyasetinde güçlü bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir.

Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisinin tüzel kişiliğinde tecessüm eden siyasal muhafazakarlık ise sadece siyasal olarak değil toplumsal olarak da güçlü bir hegemonya kurmayı başardı. Üç dönem üst üste ve oylarını yükselterek iktidar olan, politik iktidardan toplumsal muktedirliğe uzanan bir siyasal hattın tarihsel temsilcisi olan bu hareket, aynı zamanda ekonomik ve politik reformlarla askeri vesayet rejimi, Kürt sorunu, başörtüsü/turban yasağı gibi kronikleşmiş tikanlıkları açmaya çalışan bir siyasal irade sergiledi. Türkiye toplumunun önüne bir “kızıl elma” olarak Avrupa Birliği idealini

¹ Öğretim Görevlisi, Yalova Üniversitesi, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, polatalpman@gmail.com.

yerleştirdi ve toplumsal motivasyonu bu yöne yönlendirdi. Başarılı bir psiko-ekonomik yönetimle, Türkiye'yi uluslararası piyasaya uygun hale getirmeye çalıştı. Aynı zamanda Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun başkanlığında etkili bir dış politikaya izlemeyi hedefledi ve bu yönde bir çok revizyonist politikalar üretti.

Diğer yandan iktidar olmasında önemli bir yer tutan demokratik söylemlerinin ve talepkarlığının sürekli kaygan bir zeminde durması, kitlesel desteğe ihtiyaç duyduğunda hızla anti-demokratik ve eski Türkiye'ye ait jargona yaslanması, bir başka ifadeyle söylemlerinin hızla yer değiştirmesi hükümete olan güveni kademeli olarak azalttı. Toplumsal müzakereyi en fazla dile getiren, toplumsal uzlaşmanın güçlü bir ülke olmak için gerekli en önemli ölçüt olduğunu sürekli ifade eden ve buna rağmen buna ihtiyaç duymayan bir hükümet görüntüsü gittikçe ağırlık kazandı. Çoğunluk gücü, toplumsal yaşamı yeniden organize etmenin meşruiyetini sağlayan bir güç unsuruna dönüştü. Kararlılık ve kendinden eminlik bir çeşit inatçılık ve kibirlilik olarak algılandı. Dış politikada yarattığı neo-Osmanlı atmosferinin geri tepmesi, buna bir de Suriye krizinin eklenmesi ve Beşşar Esad'ın uzun süre yenilmemesi "one minute"ın oluşturduğu psiko-politik gücü zamanla eritti.

Aynı zamanda askerin siyasi etkisinin azaltıldığı bir dönemde polis teşkilatı güçlendi ve yasadışı dinlemeler ya da operasyonlar yapan, hukuk dışı bir takım faaliyetlerle hükümetin çıkarları için çalışan bir örgüt gibi algılanmaya başlandı. Akademinin ve basının sansüre (aslında daha çok oto-sansüre) uğradığı kanısı güçlendi. Tuhaf bir "büyük adam" söylemi siyasetin olduğu kadar gündelik hayatın rutini haline getirildi. "Güçlü lider" kalıbı ve ona oy veren çoğunluk, Cumhuriyet'i kuran iradenin de yapamadığı gibi, çoğulculuğu tesis edemedi ve buna ek olarak, çoğunluk vurgusunun kendisi, Cumhuriyet'in hedeflediği özgür ve eşit yurttaşlar algısının önüne geçti. Bütün bu gelişmeler iktidar yıpranmasına ve iktidarın meşruiyetinin aşınmasına neden oldu.

Kendi tarihsel ve politik kökenini, Cumhuriyet devriminin batıcı, laik ve seküler niteliklerinin ötekileştirdiği çoğunluk içerisindeki hat üzerinden kuran AKP'nin sembolik mücadeleye önem vermesi ve gündelik gerçekliği semboller üzerinden inşa etmek istemesi gündelik yaşamı kutuplaştıran bir siyasal manyetik alan üretmeye başladı. Bu nedenle Çamlıca Tepesi'ne ve Taksim'e camii yapmak yerel siyasetin kamu hizmeti olmaktan öte, politik muktedirliğin gündelik hayata taşınması olarak algılandı. Bir başka ifadeyle bu alanlara camii yapmak, politik iktidarın kendi sosyo-politik tabanı olarak tanımladığı kesimlerin değerlerinin, toplumsal yaşamın asli unsuru haline getirilmesine dönüştü. Bu tespit, "herkesi kucaklamak" gibi ciddi bir iddianın sahibi olan Başbakanın söylemlerine de yansdı. "Kürtaj cinayettir" ya da "üç-beş çocuk yapın" gibi kadınları nesneleştiren tutumun ya da basit bir alkol satışının düzenlenmesini "dinimizin emri" haline getirilmesinin toplumun önemli bir kesimi için "endişe" ürettiğinin söylenmesine gerek yok.

Ancak sorun sadece Başbakan'ın üslubu ya da söylemleri ile sınırlı değil. Diğer yanda hükümetin politikalarıyla ilgili biriken ve buna rağmen görmezden gelinen bir gerilimin ve endişenin var olduğu söylenebilir. Örneğin oldukça genç bir nüfusu olan Türkiye'nin, bir türlü dikiş tutmayan ve yamalı bohça haline gelen eğitim sistemine, hükümetin 4+4+4 gibi operasyon yapması ve bu operasyonla İmam-Hatip liselerinin eğitim kurumları içerisinde başat haline gelmesini hedeflemesi de söz konusu endişeyi tetikleyen konulardan biridir. İlköğretimde "seçmeli din dersi"nin müfredatında *Kur'an*'ın ve *Peygamberimizin Hayatı*'nın öğretilecek olması da aynı tartışma başlıkları içerisinde. Devletin dinsel alanı sadece Diyanet eliyle değil Milli Eğitim eliyle de denetim ve kontrol altına alması, kendi tabanı dışında kalan insanların değerlerini küçümsemesi ve değersizleştirmesi ve hatta kimi zaman itibarsızlaştırması söz konusu endişeyi güçlendiren konulardır. Öyle ki bizzat Başbakan "dindar nesil - tinerici" karşılaştırmasını ortaya atarak seçmenlerin tümünü anlamsız bir tartışmayla karşı karşıya bırakmıştı.

Diğer yandan kentsel dönüşümün mağdurlarının dile getirilemeyen öfkesi, taşeronlaşmanın ağır baskısı, büyüyen ve güçlenen ekonominin gerçek kişilere olan etkisinin değişmemesi, anadilde savunma için cezaevlerinde başlayan açlık grevleri, Taksim meydanının oldukça samimiyezsiz gerekçelerle 1 Mayıs'ta kapatılması, üçüncü köprü'nün yapılacak olması ve köprüye verilecek ismin, Aleviler için oldukça rencide edici olan Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim'in isminin verilecek olması gibi yakın zamanda yapılan tartışmalar toplumsal gerilimi oluşturan örnekler olarak sıralanabilir. Bunların yanı sıra, Pozantı cezaevindeki Kürt çocuklarına yönelik tecavüzlerin ortaya

çıkması, Roboski/Uludere’de ve Reyhanlı’da yaşanan trajik olaylar ise hükümetin sorumluluğunda olan fakat inisiyatif almaktan imtina ettiği olaylar oldu. AKP hükümeti, bu olaylarla ilgili kendi tabanı dışındaki kesimleri ikna edecek bir siyaset üretemedi.

Ancak bahsedilen olayların hemen hepsi, yeni merkez sağ odak olarak AKP’nin kemikleştirmeye çalıştığı sosyo-politik taban açısından göz ardı edilebilen ve büyümenin, süper güç olmanın yol kazaları olarak yorumlanabilen hadiseler olageldi. AKP’nin dayandığı sosyo-politik taban Cumhuriyet’in kuruluşundan Menderes’e kadar geçen dönemi bir karanlık dönem olarak okumaya eğilimlidir. Menderes’in asılması ve AKP iktidarına kadar devam eden dönem ise iktidar olamayan ve toplumsal taleplerin sürekli bastırıldığı bir dönemi içerir. AKP dönemi ise kendisini ötekileştirilmiş ve Kemalist elitizmin modernist ve jakoben tavrının küçümsemesine maruz kalmış hisseden seçmenlerin zaferini ima eder. Bu anlatım özellikle AKP’nin teorisyenleri tarafından sıklıkla tekrar edilen bir jeneriktir. Oysa gündelik gerçeklik bunu ne derece içerir ve AKP’nin seçmenleri ne düzeyde bu profile uyar, bu konuda makul şüphelere sahip olmak gerekir.

Yine de Başbakanın kendi karşıtını ve düşmanını yaratma konusunda başarılı bir siyaset izlediğini ve seçmen sayısı ile sosyo-politik tabanı neredeyse birebir örtüşen CHP’yi bir paravan karaktere dönüştürdüğü söylenebilir. Başbakan bu paravan karakter sayesinde, söylemek istediği her şeyi, değişmez bir bütün olarak kavradığı CHP üzerinden söyleyebilmektedir. Başbakan tarafından yaratılan bu CHP sayesinde Başbakan hem kendi seçmen kitlesini kemikleştirmeye çalıştı hem de söz konusu kitleye yeni bir hafıza taşıdı. Böylelikle AKP, başta başörtüsü ve “irtica geliyor” söylemi gibi sınır uçlarından hareketle oluşturduğu demokrasi söylemini kendi sosyopolitik tabanının talepleri olarak restore etti. Sonuç olarak Başbakanın, Weberci karizmatik otorite konsepti üzerinden, sağladığı “güçlü lider” görüntüsü, toplumsal hafızadaki “tek adam” figürüyle kolaylıkla bütünleşti ve Başbakan on yıllık süreç içerisinde, meşruiyeti kendinden menkul bir lider olarak algılanmaya başladı.

Gezi Parkı olayları çok güçlü bir sosyo-politik tabanı ve meşru bir iktidar sahibi olan mevcut hükümet için aşılması kolay bir hendek olmasına rağmen önce bir toplumsal harekete daha sonra ulus-ötesi bir siyasal mücadeleye dönüştü. Bu süreç “baş belası” sosyal medyanın, kentli orta sınıf değerlerinin yaygınlaşmasının, sürekli kendilerine parmak sallayan bir muktedirden sıkılmanın olduğu kadar kentin –özellikle İstanbul özelinde- sermayenin değişim nesnesi haline çevrilmesine yönelik güçlü bir itirazı barındırıyordu. Bu itiraz, Avrupa ve Amerika’da uzun zamandır tartışılan bir konu, “Şehir Hakkı” (the Right to the City) üzerinde düşünülmesine neden oldu.

KENTTE OLMAK, KENTLİ OLMAK, KENT OLMAK: “ŞEHİR HAKKI”

“Kent, sadece tarihsel özgürlüğün mücadele alanı olabilmiştir, özgürlüğe sahip olamamıştır. Kent tarih ortamıdır; çünkü o, hem tarihsel girişimi mümkün kılan toplumsal iktidarın yoğunlaşması hem de geçmişin bilincidir. Kenti tasfiye etmeye yönelik mevcut eğilim, ekonominin tarihsel bilince boyun eğmesindeki ve kendisinden alınmış güçleri yeniden ele geçiren toplumun birleşmesindeki gecikmenin bir başka şekilde ifade edilmesinden ibarettir” (Debord, 1996: 95).

1980’lerde başlayan neo-liberalizm restorasyonu olarak kabul edilebilecek son on yıllık dönem, sermayeye yeni alanlar açmak konusunda oldukça önemli girişimlerin yapıldığı bir dönemdi. Bir meta olarak kentin bu dönemde yeniden değerlendirilmesi bu bakımdan dikkate değerdir. Sermayenin kentleşmesi ya da kentsel alanın metalaşması aynı zamanda kentin dilsizleştirilmesi anlamına gelir. Sadece evlerin, sokakların, mahallelerin yok edilmesi değil aynı zamanda mülksüzleştirmeye, yersiz-yurtsuzlaştırılmaya neden olan bu sürecin bir itirazla karşılaşması, insanların kendi yaşadıkları yer ile ilgili taleplere sahip olması ve bunlar için itiraz etmesi, direnmesi tabiidir. Kaldı ki, sermayenin kenti metalaştırması, sadece ekonomik bir sermaye olarak değil aynı zamanda, kendi ideolojik-politik meşruiyetini restore etme yollarından biri olarak, kenti yeniden düzenlemesi anlamına gelmektedir. Bir toplumsal alan olarak mekân, üretim ilişkilerinin sağladığı hiyerarşik ve mistik düzeni içeren

semboller ve göstergelerle donatılarak, toplumsal tahakkümü, sosyalizasyon sürecinin bir parçası haline getirilmesini sağlar. Bu tahakküm anıtlar, heykeller, müzeler, tapınaklar kadar iş yerleri ve alış-veriş merkezlerinde de kendini gösterir. Bütün bu mekânlar, üretim ilişkilerinin neden olduğu baskıyı meşrulaştırma gayretindeki siyasal otoriterliğin psikolojik dokusunu ve bürokratik irrasyonelliğin içselleştirilmiş meşruiyetini taşımaktadır.

68 hareketinin etkili isimlerinden Guy Debord, köhnemiş toplumsal değerlere ve sömürü düzenine isyan etme iradesi gösteren insanlardan umutluydu. “Tersyüz edilmiş hakikatin maddi temellerinden kurtulmak; işte çağımızın kurtuluşunu oluşturan şey budur” diye yazıyordu, ünlü eseri *Gösteri Toplumu*’nda (Debord; 1996: 16). Debord’un gördüğü ya da görmek istediği Paris bir şenlik ve festival mekânıydı. İş yükünün ya da üretmenin zorunluluk olmadığı bir dünya ütopyasını ortaklaşmışlardı. Bu nedenle piyasa ilişkilerinin elinde meta haline gelmiş bir Paris’e isyan edilmesi gerektiğine inanıyor, sanatın yıkıcılığına sığınıyorlardı.

Debord yaşamak, paylaşmak ve özgürlük için sadece Paris’in değil dünyanın bütün sokaklarını ele geçirmeyi teklif eder. “Yabancılaşmış emek”ten “yabancılaşmış hayat”a geçilen bir dünyada, sınıfsal kurtuluşun sokakların ele geçirilmesiyle mümkün olduğunu öne sürer. Debord’a göre, bütün iktidarların amacı sokakları kontrol etmektir ve bu kontrolün nihai olarak varacağı nokta ise sokakları ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle muktedirler, işçi sınıfını tecrit edebilmek için kenti yeniden düzenleme çabasıdadır ve böylesi bir “[Ş]ehircilik, sınıf iktidarını savunan kesintisiz görevin modern icracısıdır: Kentsel üretim koşullarının tehlikeli bir şekilde *bir araya getirdiği* işçilerin en küçük parçalarına dek bölünmesinin sürdürülmesi. Bu bir araya gelme olasılığının her biçimine karşı yürütülmesi gereken mücadele en uygun zeminini şehircilikte bulur” (Debord, 1996: 93).

“Şehir Hakkı”, bu mücadele alanı içerisinde kentte yaşayan mülksüzlerin, kendi haklarını savunmalarının gerekçelerini üretmek üzere, Henri Lefebvre tarafından kavramsallaştırıldı. Lefebvre (2000: 63-181) kapitalist toplumda mekânın kullanım değeriyle değil, değişim değeriyle belirlendiği bir kent gerçekliğinden söz eder. Bir başka ifadeyle, sermaye sınıfı, kentsel dönüşümü belirleyen, kontrol eden ve yeniden üretilmesini sağlayan bir sınıf olarak mekânların değişim değeriyle kentsel sömürüyü yeniden üretmektedir. Böylelikle mülk sahibi olmayan sınıfların, yaşadıkları kent üzerine söz söyleme hakları da gasp edilmiş olmaktadır. Buradaki belirgin çelişki kentte yaşayanlarla kenti metalaştıranlar arasındaki çelişkidir ve Lefebvre kentte yaşayanlara örgütlenmeyi ve bu örgütlenmeyle kenti “yeniden” ele geçirmeyi teklif eder.

Lefebvre (2000: 70) mevcut kent hayatımızın önümüzde iki yönlü bir süreç olduğundan söz eder. “Endüstrileşme vekentleşme, büyüme ve gelişme, ekonomiküretim vesosyal yaşam.” Ona göre söz konusu ikilemeler birbirinden ayrılması mümkün olmayan fakat aynı zamanda çatışmalı süreçlerdir. Tarihsel açıdan, kentsel gerçeklik ile endüstriyel gerçeklik arasında şiddetli bir çatışma olduğunu vurgulayan Lefebvre, endüstrileşmenin sadece endüstri toplumunun göstereni haline gelen imalat firmalarını değil aynı zamanda finans sektörü ve bankacılık, teknik ve politik hizmetleri de ürettiğini hatırlatır. Lefebvre’ye göre henüz bitmekten çok uzak olan bu “diyalektik süreç”, kendisinin neden olduğu sorunsallar (problematic) nedeniyle provokatiftir. Bu yüzden Lefebvre’nin Marksizm’i kent üzerine düşünmeyi ve kenti radikal bir biçimde, kökten kavramayı teklif eder. Kenti kökten kavrayabilmek için, söz edilen sürecin gerçekleştiği ve üretimin mekânı olan kentin içsel hareketini kavramak gerekir.

Kenti diyalektik kavramayı sadece Marksizmin metodolojik ilkesi olarak değil, kentsel olanı kavramanın sahici bir pratiği olarak ifade eden Lefebvre, bir şehri mümkün kılan “merkezi” niteliklerin yağmalanmasına karşı “Şehir Hakkı”ndan söz eder. Lefebvre iktisadi büyüme ve sanayileşme sorunlarının asıl çelişkisinin sınıfsal olduğunu ve bu sınıfsallığın kentsel sorunlara dönüştüğünü ifade ederek kenti, sınıf mücadelesinin alanı olarak yorumlamaktaydı. Dolayısıyla kenti yeniden imar etmekle onu *pratik* ve *ideolojik* olarak yıkmak arasındaki farkı anlamının yolu, şehir planlamacılarının ya da belediye encümenlerinin açıklamalarından daha çok, kenti diyalektik biçimde kavramakla mümkün olabilirdi.

Lefebvre ve Debord’un kentte baktıklarında gördükleri ve görmek istedikleri “hayat” kapitalizmin gelişmesine paralel olarak daha fazla ortadan kayboluyor ve kent, siluet belirsizleşen bir mekân haline geliyor. Belki de Gezi parkı eylemleriyle başlayıp bir halk ayaklanmasına dönüşen sürecin

muktedirlere göstermeye ve duyurmaya çalıştığı şey, bu sürece yönelik bir isyandı. Bir inşaat cenneti ve koca bir şantiye alanı olarak resmedilebilen bir kentte, kendi varoluşunu temsil etmekten her geçen gün daha da uzaklaşan sıradan insanların, “kendisi için istediğini –sadece kardeşi için değil- herkes için istediği” bir mücadeleye dönüştürmesiyle birlikte ortaya çıkan politik özneleşmenin kudreti, elbette yıkıcıdır.

David Harvey ise (2008: 23-40) Lefebvre'nin kent meselesine gösterdiği duyarlılığı daha merkezi bir konuma taşır ve “Şehir Hakkı” meselesini “insan hakları” mefhumuna atıfla yeniden ele alır. Şehir hakkı, insan haklarını baskı altına alan özel mülkiyet ve kâr hakkına rağmen, kendisinden vazgeçilmeyecek haklarından biridir. “Mülksüzleştirme yoluyla birikim” elde etmekte olan sermaye, az gelirli nüfusun barındığı değerli toprağı, soylulaştırma adı altında ele geçirmesine karşı toplumun kendini savunma biçimidir. Çünkü böylesi bir kentleşme, bir yandan sermayenin artı-değer üretimini geniş bir coğrafyaya yayarken diğer yandan kentte yaşayan insanları, kente yaşamaktan doğan bütün haklarından mahrum bırakma eğilimindedir. Bu tür bir eşitsizlik ortamında krizlerin ortaya çıkması ve mülksüzleştirilenlerin direnmesi kaçınılmazdır. İşte tam bu noktada Harvey, Lefebvre'den ilhamla, “Şehir Hakkı”nı, devrimci mücadelenin mekânı olarak, kentin ve kentlinin talebi olarak sunar.

Debord, Lefebvre ve Harvey'in müşterek noktaları kenti sermayenin sömürsünden kurtarmak değil, kentin, sınıf mücadelesinin asli mekânı olarak, kazandığı rolü ifade etmekte. Çünkü bir kentin insanları, kentin sokaklarıyla kente dahil olur. Oysa sermaye, sokakları ortadan kaldırarak kenti, kendi içinde hareket ederken sürekli kendi içine çöken bir mekân haline getirmektedir. Bu nedenle kentsel dönüşüm, soylulaştırma ya da benzeri eğilimler yoluyla uygulanmakta olan sermayenin birikim stratejisi ile mekâna dair sorunların toplumsallaşması arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Kentin metalaşma düzeyi arttıkça mekânın toplumsal yaşamın merkezi olarak var olan kent ile sermayenin değişim değeri yüksek kentleşmesi yer değiştirir. Bu yer değiştirmenin sessiz ve derinden gerçekleştiği yerler olmakla birlikte bir isyana dönüştüğü yerler de var. Gezi Parkı, işte bu dönüşüm sürecinin neden olduğu itirazın, yaşanan süreçle birlikte bir sembole dönüştüğü yeri ifade eder.

İTİRAZ, İSYAN, DİRENİŞ VE SOSYOLOJİYİ SAVUNMAK

AKP hükümeti açısından Gezi direnişi, kendi döneminde pekiştirmiş olduğu laik-dindar, gerici-ilerici gibi ikiliklere dayansaydı ya da basit bir AKP karşıtlığına indirgenseydi, böyle bir hareketin toplumsal ve politik değeri ve katkısı, tıpkı Cumhuriyet mitinglerindeki gibi, çok sınırlı olurdu. Aslında Gezi direnişine kadar, AKP hükümetinin asıl becerisi, bu ikilikleri güçlü bir biçimde vurgulayıp kendi kültürel hegemonyasını, toplumsal çıkarlar adına meşrulaştırmasından kaynaklanıyor. Topçu Kışlası, Taksim'e cami gibi sembolleri vurgulayarak aktarılan bu liberal-muhafazakar jargon, sermayenin kenti metalaştıran hareketini örtüp ortaya çıkan eşitsizlikleri görünmez kılmaya çalışıyor. Oysa kentsel yıkım nedeniyle ortaya çıkan mahrumiyetler, mülksüzleştirmeler, eşitsizlikler AKP'nin sürdürdüğü ikiliklerle aşılamayacak kadar gerilim yüklü. AKP'nin bu ikilikler üzerinden yarattığı siyasal simülasyonun dışında bir kendiliğindenlikle gerçekleşen Gezi direnişiyle çatladı. Bu çatlak kenti sadece bir yaşam alanı olarak değil, aynı zamanda kendi toplumsal ve politik var oluşuyla katıldığı bir mekân olarak, bir hak olarak gören insanların kendi seslerini ifade edebilmesini sağladı.

Kendiliğinden, kendi motivasyon ve dinamiklerinden hareketle gerçekleşen toplumsal hareketler karşısında iktidarların göstereceği direnç yetersizdir. Bu nedenle bütün iktidarlar, kendiliğindenliğin bizatihi kendisini bir tehdit, düşman olarak görürler. Kendi kontrol edemedikleri toplumsal grupları başkalarının denetiminde görmek, onları kendiliğinden hareket eden toplumsal hareketler olarak görmekten çok daha ferahlatıcıdır, velev ki kendileri yenilmiş ya da yenilecek olsalar bile.

Kendiliğindenlik sokakta ifade edilir. Çünkü sokak iktidar tarafından işgal edilen, denetlenen ancak ele geçirilemeyen mekânlardır. Sokak, toplumsal alanın kendisidir. Modern kentlerin, sokakları yok ederek onları sadece binalar, kurumlar ve yollar-arası yollara dönüştürmesi, ele geçirilemeyen sokağın yok edilmesidir. Muktedir açısından sokaktaki bir mücadele kurumsal bir düzeye taşındığı andan itibaren, sonucu ne olursa olsun, artık kazanılmış bir mücadeledir. Gezi Parkında ortaya çıkan itirazın ve isyanın kendiliğindenliği hem bu direnişin gücünün hem de muktedirlerin çaresizliğinin kaynağıydı.

Gezi parkı olaylarıyla başlayan sürecin üç aşaması olduğundan söz edebiliriz. Gezi Parkı konusunda talepleri olan bir grubun itirazı ve bu itirazın kent sakinlerinin bir kısmı tarafından sahiplenilmesiyle başlayan “itiraz” süreci. Artık herkesin bildiği “orantısız” polis müdahalesiyle bastırılmaya çalışılan “itiraz sürecinin” direnç üreterek bir “isyan” sürecine dönüşmesi. Bu isyan dalgasının bir anda yurdun genelinde egemen olmasıyla birlikte bir genel ayaklanmaya dönüşerek gelişmesi ve herkes için dönüştürücü bir deneyim olarak ortaya çıkması. Ayrıca itiraz sürecinden bir isyan hareketine dönüşmesiyle birlikte, Gezi Parkına ilişkin talepler, artık bir parkla ilgili olmaktan çıkıp sosyo-politik taleplere ve bir sistem eleştirisi haline dönüştü. Bu sosyo-politik talepler, bir yandan kendini politik bir dile tercüme etme ihtiyacı hisseden ancak buna uygun bir mecra bulamayanlar ile zaten politik olanların karşılaştıkları bir zeminin oluşmasını sağladı. Ancak isyanın da şiddetle bastırılmaya çalışılması üzerine ortaya çıkan “direniş süreci” hem politik duyarlılığı pekiştiren hem de politikleşmenin eleştirel bir yön kazanmasını sağlayan, Türkiye tarihi açısından bambaşka bir deneyimin zeminini oluşturdu. Bütün bu süreçler yaşanırken, olayda etkin olarak rol alması gereken belediye başkanı, vali ve içişleri bakanı ise uzun süre inisiyatif alamadı.

Süreç ilerledikçe, Başbakan’ın kanaati pekişti; Gezi olayları hem provokasyon hem dış ve iç mihrakların işi hem de ideolojikti...

Bu süreçte konuşulmayan şeylerden biri sosyal bilimlerin egemen siyasal konumlar karşısında gerçekçi bir pozisyon belirlemedeki zorluk ve çetrefilliktir. “Biz sosyolojiyi de psikolojiyi de sizden iyi biliriz” diye çıkışan bir siyasal otoritenin karşısında sosyolojinin konumunun şaibeli hale gelmesi kaçınılmazdır. Kaldı ki “çapulculuktan” hızla “faiz lobisine” sıçrayan eylemcilere ilişkin her türden objektif yorumun, hükümeti antidemokratik uygulamalarla devirmek isteyen karanlık güçlerle yapılan bir işbirliği olarak değerlendirilmesi bile Gezi Parkında açığa çıkan isyanın psikolojik gerekçelerinin basit bir özeti olarak yorumlanabilir.

Başta Wright Mills, Pierre Bourdieu, Michael Burawoy gibi sosyologlar olmak üzere pek çok sosyal bilimci tarafından toplumun savunulması gerektiği ve sosyolojinin böyle bir misyonunun bulunduğu vurgulanmıştır. Buradan hareketle, Gezi Parkı olaylarına ilişkin bilimsel konum alışı objektif ve fakat taraf olmak zorunluluğu içerdiği ifade edilmelidir. Bilim tarihinden pek çok örnek verilebileceği gibi sosyal bilimler, toplumsal tahakkümün arzusunda olan her iktidar için meşruiyet üretebilecek zengin materyaller içermektedir. Özellikle yirminci yüzyılla birlikte bir tür bağımlılık ilişkisi olarak üretilen bilim-toplum ilişkisi bu tahakkümün kurulması için bilime olan ihtiyacı arttırdı. Toplumsal ve siyasal sonuçları bağlamında sürekli olarak tecrübe edilen ve toplumların kendisini daimi bir tehdit içerisinde (savaşlar, krizler, doğal afetler, güven bunalımı, vb.) hissettiği ve henüz tamamlanmamış, bitememiş bir yüzyıl olan “[Y]irminci yüzyılın bilime olan bağımlılığı fazla kanıt gerektirmez” (Hobsbawn; 2002: 625-666). Sosyal bilimlere olan bu bağımlılık bir bilgi arayışı içermez. Ondan beklenen asıl verim üreteceği meşruiyet ve herhangi bir sosyal olgunun sınıfsal çıkarlar hesabına bükülmesidir. Bu nedenle sosyal bilimlere duyulan ihtiyacın bilginin gerçekliğinin daha çok işleviyle sınırlandırılması ve yeni türden bir dinsel argümantasyona dönüştürülmesi sosyal bilim yapma pratiğine ilişkin eleştirilmesi için başlangıç noktasıdır (Alpman, 2010: 4-17).

Gerek “bir dövüş sporu olarak” gerek “halk sosyolojisi” olarak gündeme getirilen sosyolojik pratiğin politik ya da ideolojik bir içeriğinin bulunmadığı öne sürülemez. Toplumsal bütünlüğün ve ilişkiselliğin bilimsel alanda da benzer biçimde gerçekleşmesine bağlı olarak bilimsel olan aynı zamanda politiktir. Ancak bu durum hükümet(ler)in kendisi gibi düşünmeyen ve sosyal olguları mevcut iktidarın arzusu doğrultusunda açıklamayan, yorumlamayan sosyal bilimcileri karşı-politik kampa ait olmakla itham etmesinin ya da “şeytanlaştırmasının” gerekçesini oluşturmaz. Bilimsel aklın politik konumu aktüel siyasal pratikleri toplumun genel çıkarları adına eleştirmeyi hedefleyen bir akıldır. Dolayısıyla onun politik ontolojisi ile muktedirin politikliği arasında tarihsel ve toplumsal bir fark bulunur. Sosyoloji şimdi ve burada olanın basit bir açıklamasına ya da tarifine indirgenemeyeceğine göre toplumun kendisini savunmak olarak tecessüm eder.

Bu bir anlamda klasik sosyolojideki düzen sorununun yirmi birinci yüzyılda yeniden tartışılmasının ve eleştirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Günümüz toplumlarının toplumsal formasyonlarının geçirdiği dönüşüme paralel olarak toplumsal organizasyonun değişmesi sosyolojinin başlıca ilgi konularından biridir. Teknolojiye ilişkin beklentilerin sonuçsuz çıkması, teknoloji-bilgi

çağı/toplumu gibi kavramların sosyal olgularla örtüşmemesine rağmen teknolojinin toplumsal örgütlenme biçimleri ve “malumatların akışı” konusunda özel bir etkiye neden olduğu bilinmektedir. Başta Manuel Castells (2008) olmak üzere yeni toplumsal formasyon içerisindeki sermaye ve kültür akışının gerçekleştiği bu türden bir “enformasyon çağına” ne tür dinamiklere sahip olduğu ve bunların toplumsal yapının hareketi üzerindeki etkisinin neler olduğu hakkındaki sorular açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bu gelişmelerin Türkiye üzerindeki etkilerinin, sosyolojik ilgi konuları arasına girdiğini öne sürmek zor. Bu nedenle şu an çeşitli parklarda toplanarak kendi yaşam alanlarına, hükümetin politikalarına ve Gezi Parkının geleceğine ilişkin forumlar düzenleyebilmeyi başarabilen, kendi dilini, kültürünü ve kent bilincini yaratmayı hedefleyen bir toplumsal hareketle karşı karşıya olunmasına rağmen “komplo” dili hala çok güçlü. Bu hareketin ürettiği tüm zenginlik ve birikimin bir “komplo” olarak yorumlanması Türkiye siyasi tarihi açısından anlaşılabilir ve açıklanması kolay bir durum. Siyasal hafızasında birçok muhtıra ve darbe olan ve bunların her birinin bir toplumsal provokasyonla oluşturulan bir toplumda, böylesi bir hareketin spontaneliği başlı başına bir kuşku nesnesidir. Zaten hükümetin ısrarla “komplo var” açıklamasına sığınması ve olayın kendisiyle yüzleşmek istememesinin arkasında da bu motivasyon var. Bu nedenle Gezi Parkında yaşanan ve Türkiye’deki toplumsal hareketler için gerçekten “yeni”² olan bu tür bir hareketin ürettiği heyecanın, hükümet tarafından bir tehdit olarak algılanmasında Türkiye’nin darbelerle şekillenmiş siyasal hafızasıyla yakından ilişkili olduğunun altını çizmek gerekir.

Diğer yandan Gezi Parkı olaylarını “gençlik” ya da “orta sınıf” ile açıklamaya çalışan sosyolojik zanaatın eleştirisinin yapılması gerekmektedir. Gezi Parkında ortaya çıkan toplumsal muhalefet, aynı zamanda 12 Eylül askeri darbesinin ve devamında Özalp yılların ürettiği politik duyarsızlık ikliminin sonuna geldiğini göstermektedir. Bir halk isyanına dönüşen bu toplumsal muhalefetin, önceden apolitik, şimdilerde Y kuşağı gibi sıfatlarla tanımlanan ve başlı başına bir toplumsal kategori olarak sunulan “gençlik” kategorisine sıkıştırılmasının romantik bir değeri olsa da ikna edici bir açıklama olduğunu ifade etmek zor. Daha açık bir ifadeyle, insanlar “genç olmaları”, “ergenlik krizleri”, “babaya direnme dürtüsü”, “kanlarının kaynaması” ya da “hormonlarına söz geçiremedikleri” için değil, gerçek hayat içerisinde yaşadıkları somut koşullar nedeniyle ve bu somut koşulları değiştirmeye yönelik talepleri olduğu için direnirler. Oysa sosyolojik analiz, eylemlere katılanların profillerinden hareketle bir açıklama birimi olarak genliği sunmak konusunda çok istekli görünmektedir. Öznesi gençlik olan bir toplumsal hareketin taleplerinin toplumsallığı oldukça tartışma götürür. Kaldı ki gençlik başlı başına bir toplumsal özne kabul edilecekse bu eylemlere katılmayan “diğer” ya da “öteki” gençliğin nasıl açıklanacağı başlı başına bir sorun haline gelir.

Orta sınıf hareketi ya da isyanı olarak sunulmasında da benzer bir gerilim görülmektedir. Öncelikle bu tür kategorizasyonun oldukça muğlak ve sınırlarının belirsiz olduğunu ifade etmek gerekir. Gezi olaylarına destek veren ve hatta barikatları kuran ve genellikle kentin varoşlarından gelenlerle ya da parka gelerek, yürüyüş ve açıklama yaparak destek veren televizyon ünlüleri ile Cem Boyner’i buluşturabilecek ortak bir sınıfsal konumun bulunduğunu öne sürmek zor. Ancak orta sınıf analizinin gerçekçi bir tarafı yok değil. Özellikle Türkiye’de kentleşmenin artması, yani toplam nüfusun yaklaşık %75’inin kentsel alanlara doğru yatay hareket etmesiyle birlikte, kentliliğin ve küçük burjuva değerlerinin temsil edildiği katmanın genişlediği öne sürülebilir. Dolayısıyla bugün için nesnel sınıfsal konumların sınıfsal değerlerinin orta sınıfların (küçük burjuvazinin) moral setleriyle uyumlu hale geldiği, örtüştüğü ifade edilebilir. Buradan hareketle Gezi eylemlerinde konusunda söz edilen orta sınıf, bir sınıfsal kategori ya da katman olarak değil ama belki değerler/davranışlar düzleminde

² Yeni toplumsal hareketler olarak kavramsallaştırılan ve Türkiye özelinde en önemli örneğini Gezi parkında yaşadığımız olgunun temel özellikleri şöyle ifade edilebilir: “Yeni sosyal hareketler, ekonomik olmayan taleplere de yönelmişlerdir. Yeni sosyal hareketler, eski bürokratik örgütlenmelerden farklı olarak anti bürokratik bir biçimde yapılanmaya başlamıştır. Yeni sosyal hareketler, liderlik anlayışı ve bir kahraman önderliğinde birleşme yerine, gönüllülük esası ile süreçte eşit yönetim hakkına sahip aktivist birliktelikleri olarak ortaya çıkmıştır. Yeni sosyal hareketler, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden sonuna kadar faydalanmaktadır. Bu hareketlerin yayılması ve kapsamının genişlemesi bu gelişmelere paralel bir şekilde gerçekleşmiştir” (Çopuroğlu ve Çetin, 2010: 73-74).

varlığını hissettiriyordu, denebilir. Nihayetinde kentleşmenin ve küreselleşmenin getirdiği farklı sınıfsal değerler, farklı düzeylerde de olsa Gezi parkı eylemlerinin ruhuna sinmiştir. Geleceğin işçileri olan öğrencilerden, işsizlerden ya da genel katılımcı profilinden dolayı sınıfsal görünümü güçlü olan bir ayaklanma olarak Gezi isyanının Haziran deneyimi, bambaşka bir sosyo-politik sürecin de kapısını araladı.

Gezi olaylarının belirgin bir öznesinin olmaması ya da (Cumhuriyet mitingleri gibi) belli bir ideolojik-politik konumdan neşet etmemesinin ürettiği zorluklar ve sıkıntılar bir yana, zengin direnme repertuarı oluşturması dikkat çekicidir. Mizah, itiraz sürecinden daha çok isyan ve direniş sürecinin asıl motivasyonunu oluşturan ve birçok kesimin sempatisini kazandı. Kuşkusuz, Türkiye toplumunun mizahla ilişkisinin sosyolojik bir çözümlemesi yapılabilir ve bir takım genellemelere ulaşılabilir ancak Gezi Parkı olayları açısından bu durum ayrı bir nitelik taşıyor. Duvar yazılamalarında ve sosyal medyada ortaya çıkan bu ayırt edici nitelik, küreselleşmenin ürettiği genel kültürle organik bir ilişki içerisindeydi. Aynı zamanda son yirmi yılın ürettiği popüler kültür materyallerini ustalıklı bir biçimde yeniden üretmeyi başarıyordu. Yine bu sürece damga vuran bir diğer unsur, feminist ve LGBTT hareketinin direniş biçimini belirleme konusundaki sıra dışı çabasıydı. “Kadına, ibneye, orospuya küfretme”, “küfürle değil, inatla diren” gibi sloganlarla kitlenin ataerkil ve cinsiyetçi söylemini teşhir edip bunu dönüştürme gayretinin karşılık bulması ise direniş kültürünün gelişmesi açısından başlı başına bir kazanım. Ayrıca ellerindeki boyalarla duvarlara ve benzeri yerlere yapılan yazılamalardaki cinsiyetçi ifadelerin üzerini çizip değiştirmelerini de bu direniş kültürünün kazanım hanesine eklemek gerek.

İtirazdan isyana ve isyandan direnişe doğru ilerleyen Gezi Parkı eylemleri, Türkiye’deki demokrasinin kişisel projeksiyonlardan kurumsallaşmaya doğru geçmesinin gerekliliğini vurgulayan *en etkili* toplumsal hareket haline geldi. Bu harekete sahip olduğu anlamdan daha fazlasını yüklemek ve yeni bir toplum hayalini, mücadelesini ona yüklemek gerçekçi olmadığı gibi Gezi eylemlerinin ürettiği motivasyonu buharlaştıran bir tutum olur. Tekel eylemleriyle birlikte başlayan yeni bir sürecin devamı olarak okunması muhtemel bu direniş, toplumsal muhalefetin sınırlarının ulusal olmaktan hızla uzaklaştığını, her geçen gün daha da küreselleştiğini ve bu küreselleşmenin kendi dinamiklerini oluşturduğunu bir kez daha gösterdi. Dolayısıyla Gezi direnişinde ortaya çıkan demokrasi ve özgürlük taleplerine dahil olan bütün gerçek kişiler, bir biçimde bu sürecin, bu talepkârlığın, bu eylemin parçasıdır.

KAYNAKÇA

- Alpman, P. S. (2010). “Eleştiri ve Siyaset Bağlamında Sosyal Bilimler”, *Politik Sosyal Bilim Dergisi*, Sayı:1, s. 4-17.
- Castells, M. (2008).*Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* (1. Cilt). Çev: Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Çopuroğlu, Y. C.; Çetin, B. N., “Yeni Sosyal Hareketler Paradigması Bağlamında Türkiye'deki Küreselleşme Karşıtı Grupların Birbirleriyle ve Dünyadaki Karşıtlarla Karşılaştırılması”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 1 – Bahar, 2010: 67-100.
- Debord, G. (1996).*Gösteri Toplumu*. Çev: Aysen Ekmekçi, Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D. (2008). “The Right to the City”, *New Left Review* 58, (23 – 40).
- Hobsbawn, E. (2002).*Kısa 20. Yüzyıl: 1914 -1991 Aşırılıklar Çağı*. İstanbul: Sarmal.
- Lefebvre, H. (2000). “Right to the City”, *Writings on Cities* içinde, ed. Eleonore Kofman & Elizabeth Lebas, Oxford: Blackwell.

AMFİ 11 OTURUMU
ETNİSİTE-II:
DİLTEMSEL, İDEOLOJİ

MİDYAT'TA ETNİK GRUPLAR ARASI İLİŞKİLER VE AİDİYET SORUNU¹

Fethi NAS²

Prof. Dr. Muammer TUNA³

ÖZET

Etnisite ve aidiyet bilinci; İlksel Yaklaşım'a göre, değişmesi imkânsıza yakın olan özelliktir. Buna karşılık Sosyal-Araçsal Yaklaşım etnisite ve aidiyetin, birey ve grupların ihtiyaç ve çıkarlarının zorunlu kıldığı, zaman ve koşullara bağlı olarak değişebilen niteliklerdir.

Hem verili (İlksel Yaklaşım) hem de sonradan kazanılabilen (Sosyal-Araçsal Yaklaşım) bir özellik olarak etnisite, birey ve grupları birbirlerine bağlayan, dayanışma ve bütünleşmeyi sağlayan bir birliktelik duygusudur. Bunun yanı sıra; dil, etnik gruplar arasındaki farklılıkları somutlaştıran ve etnik gruplar arasındaki sınır çizgilerini belirginleştiren en önemli faktörlerden birisi olarak kabul edilir. Bununla ilişkili olarak etnik kimliklerin temsili, sembolik bir değere sahip olan dil aracılığıyla gerçekleşir. Farklı etnik gruplar arasındaki iletişimi sağlayan dil seçimi ise, sosyal yaşam ve etnik gruplar arasındaki çatışmayı veyahut uyumu anlamak açısından oldukça önemlidir.

Çalışmada; Mardin'in Midyat ilçesinde yaşayan birbirinden farklı etnik özelliklere sahip Arap, Kürt ve Süryanilerin birbirleri olan sosyal ilişkileri araştırılmıştır. Araştırma alanı (Midyat); üç farklı etnik grubun yüzyıllar boyunca yaşamını sürdürdüğü bir yer olması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Etnisite, Dil, Din ve Aidiyet.

ABSTRACT

According to Primordial Approach, awareness of ethnicity and belonging are constant and durable features. In contrast, Social-Instrumentalist Approach explains ethnicity and belonging as flexible strategies dependent on time and conditions and effected by groups and individual interests.

Both as a given and as an acquired features the ethnicity is a strong feeling of solidarity and integration that connects groups and individuals to each others. In addition, language is one of the most important factors which embodies the differences between ethnic groups and delineates the boundaries lines between them. So the representation of ethnic identity, which has a symbolic value is realized through language. The choice of language that allows communication between ethnic groups, is very important to understand the social life and the conflict or the harmony between ethnic groups.

In the study, the social relationships between Arabs, Kurds and Assyrians living in Mardin's district Midyat with different ethnic features were investigated. The research area (Midyat) is an important place that the three different ethnic groups maintained their social life for centuries.

Keywords: Ethnicity, Language, Religion and Belonging

I. GİRİŞ

Midyat, Mardin ilinin bir ilçesidir. Burada yüzyıllar boyunca farklı din ve dillere mensup gruplar bir arada yaşamını sürdürmüştür. Şu anda ise Müslüman Araplar ve Kürtler ile Hıristiyan Süryaniler yaşamını sürdürmektedir. Bunlar kendilerini "etnik gruplar" olarak değil, "cemaat" veya "halk" olarak kabul etmektedir. Bu durum ise "Osmanlı Mirası'nın" devam edegelen bir etkisidir. Osmanlı Devleti çok etnili, çok dilli ve çok dinli bir toplumsal yapıya sahipti. Bu yapı, millet sistemi adı verilen ve her bir dinsel grubu bir cemaat olarak gören bir anlayışa dayalı olarak tesis edilmişti. Osmanlı Devleti,

¹ Bu Çalışma, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen 12/91 No'lu "Ortadoğu'da Etnik ve Dilsel Bağlamda Göç ve Kimlik sorunu" konulu doktora çalışması kapsamında hazırlanmıştır.

² Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

³ Prof.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

siyasi olarak her ne kadar tarih sahnesinden silinmiş olsa da, sosyal ve kültürel mirası hala varlığını sürdürmektedir. Bu mirası da genel olarak Ortadoğu’da özel olarak da Midyat’ta görmek mümkündür.

Bugün Midyat gibi bir yerde, etnik özellikler bir tür toplumsal dayanışma türü olarak varlığını sürdürdüğüne göre, sosyal bir fenomen olarak etnik bilincin önemli bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden bu fenomenin açıkça anlaşılabilmesi için kuşaklar arasında nasıl ve ne şekilde aktarıldığını anlamak gereklidir. Midyat gibi birbirinden farklı dinlere inanan ve farklı dilleri konuşan grupların bulunduğu bir mekânı çalışmak; etnik ve dinsel çatışmanın yoğun olarak yaşamaya başladığı Ortadoğu’daki toplumsal ilişkileri anlayabilmek açısından önemli bir model olabilir. Bu konuda Giddens, yüz yüze etkileşim durumlarında gündelik davranışların (mikrososyoloji) incelenmesinin, politik ve ekonomik sistemlerin (makrososyoloji) adeta bir çözümlemesi olduğunu iddia etmektedir. Yani; mikro sistemler ile makro sistemler arasında çok yakın bir ilişkinin var olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, toplumsal örgütlenme biçiminin temeli, yüz yüze etkileşime ve karşılıklı olarak kurulan ilişkilere dayalıdır (2000:91).

II. ETNİSİTE KONUSUNDA FARKLI DÜŞÜNCELER

Etnisite ile ilgili felsefi ve ideolojik düşünceler Klasik Kuramcılara kadar uzanmaktadır. Weber, Marx ve Pareto, etnisiteye ilişkin çeşitli fikirler ve öngörüler ileri sürmüşlerdir. Pareto etnisitenin, sosyolojinin en belirsiz ve muğlak kavramlarından biri olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, antik çağlarda kendilerini Romalı, İtalyan, Helen, Kartacalı olarak tanımlayan ve başkaları tarafından da aynı şekilde isimlendirilen insanlar vardı, günümüzde de aynı şekilde kendilerini Fransız, İtalyan, Alman ve Yunan olarak tanımlayan topluluklar var; buradan hareketle; aynı duyguları, düşünceleri, dili ve hatta dini paylaşan insan grupları olduğuna göre, birbirinden farklı etnik yapıları olan insanların olduğunu söylemek mümkündür (1963:1837). Klasik Kuramcılardan Weber ve Marx etnisite konusunda olumsuz fikirler ileri sürmüşlerdir. Marx; etnisiteyi, dine benzer bir şekilde bir tür yanlış bilinç olarak değerlendirmiş ve zaman içerisinde kaybolarak yerini başka türden çıkar sağlayan öğelere devredeceğini düşünmüştür (Somersan, 2004:22). Weber ise, etnik gruplar ile ilgili kavramların tamamının, son derece karmaşık ve belirsiz olduğunu, bundan ötürü tümünü bir kenara bırakmak gerektiğini dile getirmiştir (1978:389).

Herder ise etnisiteye ilişkin düşüncelerin tamamının, sosyal fenomenlerden ibaret olduğunu düşünmüştür. Etnisitenin, grup üyelerini yakın bağlarla birbirlerine bağlayan, ortak tarih, kader, kültür ve dil birliğinden hareketle bir araya getiren bir işleve sahip olduğunu savunmuştur (Wimmer, 2007).

Glazer ve Moynihan, etnisiteyi tanımlamanın ötesinde, iki özelliğini ön plana çıkararak açıklamaya çalışmışlardır. Bu özellikler aidiyet ve gururdur (1975:1). Aidiyet ve gurur; bireylerin kendilerine mal ettikleri özelliklerin oluşturduğu koşullardan kaynaklanmaktadır. Aidiyet “objektif”, gurur ise “subjektif” bir koşulun ürünüdür. Özellikle birden fazla kültürel yapının bulunduğu toplumlarda bireylerin en fazla motive olduğu ve tutunum ilişkisi geliştirdiği öğe, etnik bilinçtir. Bireyin mensubu olduğu gruba atfettiği değer ve beslediği duygusal anlam, grup ile ilgili sahip olduğu bilgiden kaynaklanan kendilik bilincinin bir parçasıdır. Bireylerin etnik bir kategoriye mensubiyetine ilişkin bilgisi, olumlu ve olumsuz anlamda söz konusu mensubiyete atfettiği değer ile belirlenmektedir (Tajfel, 1982:64). Bu bakımdan, farklı grupların birbirleri ile minimum düzeyde bile olsa bir temas kurması ve birbirlerinin gerek düşünce gerekse de kültürel bakımdan farklı olduklarını algılamaları son derece önemlidir. Bu farklılık algısı oluşmıyorsa etnik bilincin ve etnik ilişkilerin oluşması mümkün değildir (Glazer and Moynihan, 1975:1). Kendilerini ilişki halinde buldukları grup ve bireylerden kültür, dil ve din gibi pek çok bakımdan farklı kabul eden bireyler, akrabalık veya hayali ilişkilere dayanan bir kimlik edinme sürecine girerler. Bu kimlik süreci de nihayetinde etnik bir kimliğe dönüşmektedir. Diğerleri ile kurulan ilişkiler sonucunda bir farklılık algısı oluşmakta ve bu farklılığı refere edecek bir takım objektif ve subjektif öğeler ortaya çıkmaktadır. Konuşulan dil, din, gruba ait semboller, gelenek-görenek, coğrafya, değerler sistemi, sosyal ağın yapısı gibi unsurlar etnisitenin “objektif” öğeleridir. Buna karşılık, öteki anlayışı, tarih bilinci, aidiyet hissi gibi unsurlar etnisitenin “subjektif” boyutunu meydana getirmektedir (Aslan, 2004:8).

Toplumsal yaşamda bir farklılığı kategorik olarak yaratılması ve kullanılması pek çok zorluğu beraberinde getirmektedir. Bireylerin yaşamında hangi kategoriye ait oldukları ve kaç farklı kategoriye mensup olabilecekleri esas olarak neyin belirleyici olması gerektiğini tartışmalı hale getirmektedir.

Genel kabul gören yaklaşımlara göre etnisite kavramı, insanların sınıflandırılması ve gruplar arasındaki ilişkilerden kaynaklanan bir durumdur.

III. ETNİK GRUP

Çalışmanın konusu olan etnik gruplar arasındaki ilişkilere geçmeden önce, etnik grubun ne olduğu ve nasıl tanımlandığına bakmakta fayda vardır. Etnik grup, birbirleri ile verili-doğal akrabalık bağları olan ve bir toplumda diğerlerinden farklı, kendisine özgü bir kültürü, dili, köken ve mekân miti gibi özellikleri olan bir insan birlikteliği olarak kabul edilmektedir. Etnik oluşumlarda sosyal ve kültürel özelliklere ağırlık verildiğinde ortaya çıkan kavram “etnik grup” kavramıdır. Yani etnik grup kavramı, bireylerin kendilerini belirli bir kültür grubunun üyesi olarak gördüğü ya da başkaları tarafından farklı bir kültüre mensup olarak görüldüğü durumları betimlemektedir. Buna göre etnik gruplar, kendilerini belirli bir grubun üyesi olarak gören insanların oluşturduğu, bu insanların benzerlik ve gruplarının devamını sürdürme konusunda görevler üstlendiği durumları ifade etmektedir (Shibutani ve Kwan, 1965). Çeşitlilik ve farklılıkları bünyesinde barındıran geniş bir toplumda, ortak bir ataları olduğuna inanan insanlar etnik bir grup etrafında bir araya gelirler. Kültürel pratikler ise sembolik olarak grup üyelerini diğerlerinden ayırt eden öğelerdir. Böylece bireylerin davranışlarında ortak kültürel kalıplar açığa çıkar, ortak gereksinimler giderilir ve bir grup bilinci oluşur.

Parsons’a göre etnik gruplar, bir işleve bağlı olarak ortaya çıkarlar ve bu bakımdan tarihsel koşulların bir ürünü değildirler. Örneğin; bir toplumda aile kurumu, tek başına bireylerin ihtiyaç duyduğu güveni sağlayamadığında, etnik gruplar bir tür dayanışmayı üstlenmek suretiyle, yabancılaşmayı azaltan bir işlevi yerine getirmektedirler. Parsons ayrıca etnik gruba aidiyetin, toplumda yaşayan bireysel aktörlerin, gündelik yaşantılarında dâhil olması gereken bir yapılanma türü olduğunu ileri sürmektedir. (2005:120-129). Özellikle ortak atalar mitinin kabul edilmesiyle ve grup içi evlilikler aracılığıyla grup birlikteliği sağlanır ve gruba üye bireylerin ihtiyaç duyduğu dayanışma gereksinimi giderilir.

Weber; etnik grubu, fiziksel özellikler ve gelenekler bakımından birbirlerine benzeyen ve ortak atalarının olduğuna dair öznel inançları paylaşan bir grup olarak tanımlamıştır. Grubun oluşabilmesinde inançların önemli bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamış buna karşın kan bağına dayalı ilişkilere gereksinim olmadığını ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra etnik gruba aidiyetten kaynaklanan kimlik bilincinin, somut sosyal bir eyleme dayalı olarak gerçekleşen kan bağına dayalı gruptan farklı olarak, varsayımsal olduğunu ileri sürmüştür (1978:389).

Etnik gruplar; büyük veya küçük, herkese açık veya kapalı olabilirler fakat etnik bir gruba üyelik, bireylerin kendilerine ve gruba yönelik öz-tanımlamaları sonucunda oluşan sosyal bir durumdur. Etnik bir grubun, asgari düzeyde bile olsa ihtiyaç duyulan bir konuda bir işlevi etkin biçimde yerine getirmesi gerekmektedir. Böylece kendini grubun bir üyesi olarak gören birey, diğer bireylere ve gruplara karşı kendini sosyal ve bireysel olarak konumlandıracaktır. Bu konumlandırma ise, coğrafi alan ve dilsel birlik olarak sosyal bir aidiyeti ifade etmektedir (Wallerstein, 1960).

Etnik gruplar bölünüp çoğalabilir veya bir araya gelebilirler. Ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar gereği birbirlerine karışabilir, birbirleri içerisinde eriyebilir veya tam tersi birbirlerine karşı zıt tavırlar alarak toplumsal sınırları oluşturabilirler. Bireylerin karşılıklı davranışlarının tam olarak belirlenmediği basit akrabalık ve komşuluk benzeri gruplardan farklı olarak, etnik gruplar yapılandırılmış bir özelliğe sahiptir. Smith’e göre (2002), bir grubun etnik bir grup olabilmesi için yerine getirmesi gereken işlevler vardır bunlar;

1. Grubun gelişmiş kolektif bir bilince sahip olduğunu gösteren, üyelerin üzerinde hem fikir olduğu ortak bir isim,
2. Genetik özelliklerden daha önemli olduğu düşünülen, ortak atalarının olduğuna dair bir mit,
3. Nesilden nesile aktarılan, geçmişte yaşanmış bir takım olaylardan hareketle grup ile bir bağın kurulmasını sağlayan, tarihsel olarak paylaşılan bir bellek,
4. Grup üyelerinin birbirlerini tanımalarını ve birbirleri ile anlaşmasını kolaylaştıran dil, din, giyim-kuşam, örf-adet, gibi bir veya birden fazla ortak kültürel öğenin bulunması,

5. Üzerinde yaşasın veya yaşamasın, belirli bir toprak parçasına bağlılık ve
6. Üyeler arasında birlikteliği sağlayan bir dayanışma duygusudur.

Smith'in etnik bir grubun oluşabilmesi için gerekli olduğunu düşündüğü bu özellikler, büyük ölçüde her toplumsal grubun sahip olması gereken özgün niteliklerdir. Bir diğer ifadeyle, grubun sahip olduğu kimliktir. Birey dünyaya geldiği andan itibaren kimliğe ait söz konusu özelliklerin oluşturduğu sosyal çevreye dâhil olur. İnsanı diğer canlılardan ayıran en belirgin farklardan biri olan kimlik, insan olmanın temel bileşenlerinden birisidir. Kimlikler genellikle ölçülebilir, sınırları belirlenmiş, sınanabilir veya açık seçik görülebilir varlıklar değildir. Bir şekilde insan yaşamının vazgeçilmez yönlerinden birini oluştururlar ve sosyal ilişkilerde insanların birbirlerini tanımalarının veya birbirlerinden ayırt edilmelerinin anahtarıdır.

Grup üyeleri arasındaki karşılıklı etkileşim, güven ve beraberlik duygusu, ancak aidiyet bilincinin oluşması ile gerçekleşir. Günümüzün gittikçe araçsallaşan ve rasyonalize olan dünyasında insanlar, hızla değişmekte olan toplumda kendilerine ait bir kimlik edinmek konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Bu yönüyle etnik kimliğe eklenme, bireylerin grup bilincinin sürdürülmesinde işlevsel bir role sahiptir. (Yinger, 1994:45). Etnik bir özellik etrafında bir araya gelen bireyler, içerisinde yaşadıkları toplumun bireyleri ile aynı davranışları, tavırları ve dili paylaşırsa bile, etnik köken itibarıyla kendilerini farklı olarak sunmaktadırlar. Bu da esas itibarıyla bireylerin çoklu bir kimliğe sahip olabileceklerinin bir göstergesidir. Özellikle modernleşme, kentleşme, kapitalizm ve kitle iletişim araçlarının gelişimi; kültürel değerlerin ve kalıpların büyük ölçüde değişmesine yol açmıştır. Toplumlar bu koşullar altında tek başlarına özgün ve tarihsel konumlarını korumayacak hale gelmişlerdir. Dolayısıyla çoğulcu yapılar ve kimlikler ön plana çıkmaktadır. Toplumlar artık birbirlerinden ayrılmış durumda değil aksine, sosyal ve kültürel bağlamda iç içe geçmiş ve birbirleri ile karışmış bir dünyanın öznesi halindedirler.

IV. ETNİSİTEYE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Erken dönem çalışmalarda, etnik birliktelikler konusunda ortak atalar ve kan bağına dayanan ilişkilere ağırlık verilmiştir. Daha sonra etnik ilişkilerin oluşumu ile ilgili olarak, ortak kültürel değerlere, koşullar tarafından belirlenen aidiyetlere ve kültürel bilince vurgu yapılmıştır. İlk ortaya çıkan yaklaşımlar, etnisiteyi ilksel bir durum olarak ele alırken daha sonra çıkan yaklaşımlar, etnisiteyi sosyal bir inşa süreci olarak ele almıştır. Bu yaklaşımlar ise genel olarak ikiye ayrılmaktadır, bunlar;

1.Etnisiteyi verili bir bağ olarak gören ilksel-primordialist- yaklaşım ve

2.Etnisiteyi psiko-sosyal süreçler içerisinde şekillenen bir yapı olarak gören sosyal-yapılanmacı yaklaşımdır.

IV.1. İlksel Yaklaşım

Bu yaklaşım, sosyo-biyolojik özellikleri ön planda tutmaktadır. Savunucuları arasında, Ciffort Geertz, Charles İsaacs ve Pierre van Berghe vardır. Bu yaklaşımın savunucuları genel olarak etnisiteyi, ortak köklerden kaynaklanan, doğuştan kazanılan ve değişmeyen-sabit niteliklerden oluşmuş bir yapı olarak kabul ederler.

Clifford Geertz'e göre, primordial-ilksel bağlılıklar; akrabalık, dil, din, bölge ve geleneksel bağlardan oluşmaktadır. Kan bağı, etnisite için birincil derecedeki özelliktir. Bunların ötesinde etnisite, belirli bir bölgede ve dinsel topluluk içinde doğmuş olmak, belirli bir dili ve hatta bir dilin lehçesini konuşuyor olmak ve belirli sosyal pratikleri takip etmekten kaynaklanan sosyal bir varoluştur. Akrabalık, dil, din ve gelenekler, bireyler üzerinde açıklanması mümkün olmayan ve karşı konulamaz bir etkiye sahiptirler. Bireyler; akrabalık, zorunlu pratikler ve ortak çıkarların ötesinde, bu bağlara atfedilen ve açıklanamayan anlamlar ve nedenlerle birbirlerine bağlanırlar (1963).

Geertz, toplumların ve kimlik arayışındaki modern devletlerin siyasal birliklerini oluşturma arayışında etnik özelliklerin referanslarının değişkenlik gösterebileceğini kabul etmektedir. Ancak bireyleri birbirine bağlayan en güçlü unsurların, kan bağı esasına dayalı akrabalık ilişkilerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Özellikle yeni kurulan devletlerde, bireylerin ve grupların devlete

olan bağıllığını sağlayan pek çok bileşenler olduğunu iddia etmiştir. Sınıf, parti, ticari ilişkiler ve meslek birlikleri, bu bileşenlerden bazılarıdır. Bu bileşenlerden oluşmuş bir grubun, toplumsal bütünlüğü sağlamak bakımından en büyük sosyal birim olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu gruplar veya grup üyeleri arasındaki çatışmalar, hiçbir şekilde devletin varlığını ve meşruiyetini tehdit etmeye yönelik bir eyleme dönüşmez. Gruplar arasındaki çatışmanın içerisine ilksel-primordial duygular karıştığında; devlet, hükümet ve siyasal bütünlük büyük bir tehdit altına girer. Ekonomik, sınıfsal veya entelektüel muhalefet bir devrime dönüşebilir ancak etnik, dilsel veya kültürel muhalefet, devletin ve toplumun parçalanmasına ve ayrışmasına yol açar. Bu yönüyle ilksel duygulardan kaynaklanan hoşnutsuzlukların etkisi oldukça güçlü ve tatmini ise oldukça zordur (Geertz, 1963). Yeni kurulan modern devletlerde, toplumsal refah düzeyi, toplumu oluşturan farklı etnik gruplar arasında eşit ve adil bir şekilde paylaşılmazsa ve sivil siyaset temeline dayanan bir temsil sistemi kurulamamışsa, ilksel-primordial etnik bağlardan kaynaklanan bir çatışmanın yaşanması ihtimali daha yüksektir. Bu çatışma ise devletin meşruiyet kaynaklarının sorgulanmasına ve devletin sınırlarının yeniden belirlenmesine kadar ulaşabilir. İnsanlar arasındaki hoşnutsuzlukların sebebinin etnik farklılıklardan kaynaklandığı görüşünün bir kere benimsenmesi ile kimlik düzeyinde çatışmaların şiddeti ve etkisi çok daha derindir.

Bir devlette primordial-ilksel nitelik taşıyan sadece bir grup varsa ulusal birlik kolayca sağlanabilir. Böyle bir durumda belirsizlik ve aidiyet sorunları ortaya çıkmaz ve gruplar arasında etnik çatışmalara rastlanmaz oysa dünya üzerinde bu örneği temsil edebilecek hiçbir ülke mevcut değildir. Geçmişte buna örnek teşkil edebilecek ülke olarak, Yugoslavya'nın tek bir etnik yapıdan oluştuğu iddia edilmiştir. XX. yüzyılın sonlarına doğru Yugoslavya'da kendisini dinsel ve mezhepsel özelliklerine göre Sırp, Hırvat, Boşnak ve Slovak olarak tanımlayan gruplar ortaya çıkmıştır ve aralarında kanlı çatışmalar yaşanmıştır (Bell, 1975:154). Buradan hareketle, geniş toplumsal yapılarda etnik gruplar arasındaki uyumu sağlamanın oldukça zor olduğu görülmektedir. Ulusu tek bir toplumsal birim olarak örgütlemek, ancak ilksel bağlara dayalı duyguları ve kimlikleri bir kenara bırakmakla mümkün gibi görünmektedir. Aksi takdirde meşruiyeti ve bağıllığı sağlamak adına baskıcı ve zorlayıcı yönetim biçimlerinin devreye girmesinin önü açılmaktadır. Bu durum ise ülke içerisindeki toplumsal yapıda yıkıcı çatışmaların oluşmasına yol açmaktadır.

İsaacs, her bireyin belirli bir zamanda ve belirli bir grup içinde dünyaya gelmesi ile temel grup kimliği olarak ele aldığı bir kimlikten bahseder. Bu kimlik, etnik bir gruba aidiyet ile oluşan ilksel akrabalık ve gruba eklenme sonucunda oluşur. Birey bir grubun üyesi olarak doğmaktadır ve bu suretle kazandığı kimlik, diğer sosyal süreçler içerisinde kazandığı kimliklerden farklıdır. Doğum anından itibaren grubun fiziksel özellikleri doğal olarak bireye aktarılır. Doğumdan sonra kendisine ebeveyni tarafından bir isim ve grubun ortak tarih ve kökenine işaret eden soy ismi verilir. Grubun kültürel yaşamı, bireyi kuşatır ve birey grubun davranış kalıplarını, ahlaki ve estetik değerlerini kazanır. İçinde yaşadığı coğrafi ve topografik koşullar, hayata bakış açısını ve kişiliğini büyük ölçüde şekillendirir (1975:29). Banton, aileler tarafından yeni doğan çocuklara verilen isimlerin, esas olarak etnisiteye işaret ettiğini iddia etmiştir. Bu yüzden isimler, değişime ve manipüle edilmeye açıktır, öyle ki kişi, mensubu olduğu etnik kimliği daha az veya daha fazla görünür hale getirmek amacıyla ismini değiştirebilir. Amerika'daki Afrikalıların atalarından devraldıkları isimlerini daha fazla benimsemelerini veya Müslümanların soyadlarını X olarak değiştirmelerini örnek olarak göstermektedir (1994).

Berghe ise, bütün etnik grupların genetik olarak birbirleriyle akraba olduklarını göz önünde bulundurarak etnik gruplar arasındaki biyolojik bağları merkeze almıştır. Ona göre doğum ve kan aracılığıyla sağlanan bu bağlar, etnisitenin temel yapısını oluşturur dolayısıyla bireylerin iradeleri dışında gerçekleşir ve beşikten mezara kadar sürdürülen bir nitelik olarak varlığını sürdürür (1978). Berghe'nin yaklaşımı sosyo-biyolojik bir argüman üzerine kuruludur ve etnik kimliği akrabalık ilişkilerinin bir uzantısı olarak ele alır. Berghe'nin yaklaşımı ırkçı bir içeriğe sahip değildir, çünkü ona göre ırkçılık, sosyal olarak belirlenmiş bir ideolojidir ve biyolojik bağlamda gerçek bir önem taşımamaktadır. Ona göre sosyal ırklar, sağlam olmayan biyolojik fenotipler üzerinden oluşturulmuştur ve genetik olarak izole edilmiş popülasyonlara tekabül etmektedir. Bunun yanı sıra, tarihsel olarak dil, gelenekler gibi kültürel özellikler genetik ilişkileri belirlemede daha etkilidir. Yerleşik halde bulunan insanlar arasında fiziksel farklılıklar gizil bir şekilde kaybolmuştur ve fiziksel

kriterler ancak daha geniş ve ani farklılıkların bir araya geldiği ve çatışmaların yaşandığı durumlarda gündeme gelmiştir. Ortak atalar ve tevarüs edilen özelliklere dair inanç, grup üyelerinin birbirlerine karşı duydukları bağlılıkların devam etmesine ve grubun geniş bir akrabalık ağına dönüştüğü algısının gelişimine katkı sağlar (Berghe, 1978). Dil, din, gelenekler, giyim kuşam ve benzer kültürel pratikleri paylaşan insanlar, ortak bir atadan geldiklerini varsayar ve ortak bir atadan gelmiş olma miti, bir yerde biyolojik anlamdaki akrabalık düşüncesini beraberinde getirir. Bu düşüncenin temel varsayımı, ortak atalardan gelen insanların benzer fiziksel özellikler taşıyacağı üzerine kuruludur. Göçler, fetihler veya karşılıklı evlilikler etnik gruplar arasındaki karışımı ve değişimi sağladığından, etnisitenin sadece biyolojik temelli bir varlık olamayacağına altı çizilmektedir.

İlksel bağlar her ne kadar etnik bilincin temel öğelerini oluştursa da bireylerin yaşantısında birliktelik bilinci dışında determinist bir etkiye sahip değildirler. Etnik oluşumlar, tarihsel süreçler içerisinde bir takım akışkanlıklar sergilerler ve ekonomi, siyaset gibi koşullarla yeniden formüle edilmektedirler. Modern zamanlardan önce insanlar arasındaki bağlılıklar büyük ölçüde din, cemaat, şehir, köy gibi yerelliklere veya imparatorluklara aidiyet ile özdeşleşmiştir. Biyolojik nitelikler temelinde toplumsal ve kültürel farklılıklar arasındaki ayrımlar, modern zamanların ideolojik ve siyasal yaklaşımlarının meşruiyet ve egemenlik sağlamasına yönelik arayışlarının bir aracı olmuştur.

IV.2. Sosyal-Araçsal Yaklaşım

Sosyal Yaklaşım; İlksel Yaklaşımdan farklı olarak etnik grupların ve kimliklerin, doğal ve verili özelliklerden çok, koşullara göre belirlenen sosyal bir inşanın ürünü olduğunu iddia etmektedir. Araçsal Yaklaşım da, etnik toplulukların hangi koşullar altında oluştuğunu ve ulus gibi daha kapsamlı oluşumlara nasıl dönüştüğünü ele almaya çalışmış ve insanların çıkarlarının gerektirdiği rasyonel seçimler etrafında örgütlendiklerine dikkati çekmiştir.

Barth'a göre etnisite, kültürel öğeler içerisinde değil de iki veya daha fazla grup arasında bulunan sınırların belirlediği farklılıklar sistemi içerisinde gerçekleşir. Barth, etnik grupların kendilerine özgü kriterlerle tanımlandıklarında bir süreklilik arz ettiklerini iddia etmiştir. Buna göre, etnik grupların sürekliliği sınırların korunmasına bağlıdır (2001:17). Etnik kimlik, "biz" ve "onlar" arasındaki karşıtlık ilişkisinde şekillenmektedir. Farklılıkların önemi ve kriteri koşullara bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla etnik sınırlar, esnekler ve hem grubun içinden hem de grubun dışından kaynaklanan baskılarla değişebilirler. Bireyler, kendi kimliklerini verili bir grubun dışında da bulabilirler, fakat sınırlar çeşitli biçimlerde varlıklarını sürdürürler. Sınırları belirleyen kültürel unsurlar zaman içerisinde değişebilir. Ancak, grup üyeleri ile grup dışında kalan kimseler arasında kutuplaşmaya varan farklılıklar sınırların sürekliliğinin teminatıdır. Barth'a göre, bir grubun üyeleri, başka grup üyeleriyle etkileşim halinde olduklarında, grup kimliğini koruyabiliyorsa, aidiyet ve dışlama dinamikleri devreye girmiş demektir. Etnik gruplar sadece sınırların ön plana çıkarılması esasına dayandırılmazlar, herhangi bir grubun varlığını sürdürmesi, aidiyet ve dışlama mekanizmalarının varlığı ile ilintilidir. Toplumsal alanda bir araya gelen aktörler, aynı gruba üye ise, aidiyetleri aynı olacağından ortak bir eylem ve davranış sergilemeleri yabancıları oldukları diğerlerine göre daha çok ihtimal dâhilindedir (2001:18).

Herhangi bir etnik grup, farklı çevresel faktörlerle karşı karşıya geldiğinde, yeni yaşam ve davranış şekilleri geliştirir. Bu yüzden aynı etnik gruba mensup olup farklı coğrafyalarda yaşayan aktörlerin davranış kalıpları önemli farklılıklar göstermektedir. Etnik gruplar birer sosyal tasarımdırlar ve bir etnik gruptan bahsedebilmek için bir grubun kendisini etnik grup olarak tanımlamasının yanında diğerleri tarafından da aynı şekilde tanımlanması gerekir. Etnik grubun kendini tanımlaması genellikle kimlik düzeyinde olur ve bu kimlik tasarımının temel bileşenleri ortak köken ve geçmiştir. Sosyal aktörler, etnik kimliklerini, kendilerini ve diğer gruplara mensup kimseleri sınıflandırmak için kullanırlar (Barth, 2001:15). Benzer şekilde Fenton, etnik grupları sabit ve yalın gerçeklikler olarak değil, sosyal etkileşim yoluyla insanların kolektif veya bireysel bakımdan yaşantıları süresince etraflarına çektikleri hareketli sınırlar ve kimlikler olarak ele almaktadır. Kültür, belirli bir soyun ve soy ideolojisinin üretilip yaşatılması ve belirli bir dilin sosyal bakımdan belirli bir halkın ayırıcı özelliği olarak benimsenmesi sürecinin merkezi bir karakteridir. Burada ilksel özellikler, verili birer değişken olmakla birlikte, aktörlerin yaşantısında belirli koşullar altında yeniden düzenlenebilen ve değişken özellikler olarak değerlendirilebilir (2001:14).

Brass'a göre etnik toplumlar, toplumsal değişim hızının en fazla olduğu modernleşme ve sanayileşme dönemlerinde, seçkin gruplar tarafından yaratılırlar ve dönüşüme yönlendirilirler. Bu süreç içerisinde etnik kategoriler arasında; siyasal güç, ekonomik çıkarlar ve sosyal statüler bakımından bir rekabet ve çatışma ortamı oluşur. Genel olarak çok etnili toplumlarda eşit olmayan bir ilerlemeden bahsedilir ve belirli etnik grupların ülke içerisinde daha az veya daha fazla ayrıcalıklı konumda olduğuna vurgu yapılır. Bu süreçte en etkin rol seçkinlere aittir çünkü iktidar ve çıkarlarının korunması sürecinde seçkinler bir takım mitler ve anlatılar üretirler. Böylece etnik bir bilincin ve aidiyetin oluşumuna zemin hazırlarlar (1996:89). Etnik gruplar ve kültürel bakımdan farklı bölgeler arasındaki eşitsizlikler, ulusal bir bilincin gelişmesi için tek başına yeterli değildir. Etnik bilincin oluşturulması, kitlelerin manipüle edilmesi ile ilişkili olarak ortaya çıkar. Belirli bir bölgede farklı bir dile, dine veya etnik bir özelliğe sahip olan bir grup, kolektif bir bilinç oluşturmadan yaşamını sürdürebilir. Ekonomik ve siyasal alanda daha fazla güç elde etme isteğine kavuşmak arzusu söz konusu olduğunda ya mevcut otorite ile işbirliği yapılacak veya gruba özgü özellikler etrafında bir bilinç oluşturulacaktır. Bunun için ortak kültür ve ortak atalar mitini araçsallaştıracak seçkin bir gruba gereksinim vardır. Seçkinler, grubun ekonomik ve siyasal çıkarları ile kültürel haklarını geliştirmek iddiasıyla propaganda yaparlar. Bunun için kültürel özellikleri kullanarak etnik bir bilinç oluşturmaya çalışırlar.

Seçkinlerin manipüle etmesiyle oluşan kolektif bilinç ve eylemler, çıkarları maksimum düzeye getirmeyi amaçlar. İnsanlar, gündelik yaşantılarında kişisel çıkarlarını ve yaşam koşullarını kolaylaştırmak amacıyla rasyonel olarak davranırlar. Kişisel çıkarlar, birey ve grupları ortaklaşa bir davranış sergilemeleri yönünde zorlar. Konu ile ilgili Hetcher, etnik bir kimliğin oluşabilmesi için bireysel güdülerin etkili olduğunu ve etnisitenin bireysel çıkarı mobilize ve manipüle eden sosyal kaynaklardan ibaret olduğunu savunmuştur. Etnik ilişkiler, sınıf, din veya statü ilişkilerinden farklı bir özellik taşımaz. Sosyal ve bireysel eylemler, rasyonelite ve grup oluşumu gibi sosyal kategoriler ile açıklanabilirler. Dolayısıyla etnik grupları farklı kılan şey, kişisel çıkarlarını arttırmak isteyen bireylerin ve sosyal grupların kullandığı kültürel özellikler ve gruba özgü fiziksel farklılıklardır (Hechter, 1988:264).

Etnik kimlikler ve aidiyetler, toplumsal hiyerarşinin daha az ayrıcalıkları olan grupların konumlarını daha olumlu hale getirmek veya tam tersi, ayrıcalıklı grupların var olan konumlarını devam ettirmek için harcadıkları çabaların bir ürünüdürler. Bu yüzden etnik kimlikler, grup veya bireyi daha avantajlı bir duruma getirecekse değişebilir (Adam, 1971:2). Bu yaklaşımdan hareketle etnisite, bireylerin verili sosyal ve ekonomik çıkarlarını iradi olarak daha iyi bir konuma getirmeye yönelik uyguladıkları bir stratejidir. İlksel bağılıklar ve aidiyetler; din, sınıf ve ulus gibi diğer sosyal aidiyetler karşısında önemlerini kaybedebilirler. Belirli koşullar altında birtakım amaçlara ulaşmak amacıyla etnik bilinç devreye girebilir ve bireyleri gizil kolektif bir tutum etrafında, cemaat, ulus veya devlet gibi daha geniş bir birliktelik oluşturmak için örgütleyebilir.

Rattansi'ye göre, etnisitenin tek parçalı bir yapısı yoktur, zaman ve mekâna göre farklı biçimlerde değişebilen kimlikler ile parçalı görünlüğe dönüşebilir. Zaman ve mekânsal anlatılar ve tasarımlar kimliklerin belirlenmesinde etkili birer öğedirler. Bu yüzden etnik sınırlar ile etnik bilinci şekillendiren etmenler sabit değildir sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde dirler (1997:44). Aynı şekilde kültürel yaşam, gelenekler ve görenekler; oldukları gibi kuşaktan kuşağa aktarılamaz, her kuşak tarafından yeniden yorumlanır, anlamlandırılır ve yeniden üretilirler. Anlatılar ve öznel değerler bir değişim sürecinden geçtikten ve koşullara uygun bir forma girdikten sonra birey ve grupların güncel yaşantılarında işlevsel hale gelebilirler.

Her birey; aile üyelerini ve aile üyelerinin büyüklerini ve akraba çevresinden ölmüş ya da hayatta kalan bireyleri tanır ve hatırlar. Güçlü ya da zayıf akrabalık sistemlerine sahip toplumlarda bu ilişkilerin hatırlanabilmesi toplumda soy kavramının oluşturulmasıyla ilgilidir. Bireylerin atalarıyla nasıl bir bağ kurdukları, soy kavramının sosyal açıdan nasıl oluşturulduğuna ve kültürel açıdan nasıl işlendiğine bağlıdır. Bireyler geçmişlerinin bazı yönlerini hatırlamayı ya da unutmayı, atalarından belirli bazı kişileri yüceltmeyi, bazılarını görmezden gelmeyi tercih edebilirler. Bireylerin veya grupların, atalarından bazılarını yüceltip bazılarını göz ardı etmeleri, bir çıkar ilişkisi üzerine kuruludur. Buradan hareketle soy ve etnisite arasında bir ilişkinin olduğu iddia edilebilir. Bu ilişki sosyal ve ekonomik çıkarların da etkili olduğu bir gerçeklik üzerine kuruludur (Fenton, 2001: 9).

V. ETNİSİTEYE İLİŞKİN YAKLAŞIMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlksel Yaklaşımına göre etnik bağlar; gelenek, kültür, kan bağı, din ve dil gibi özelliklerden oluşur ve bunlar verilidirler. Bu özelliklerin değişmesi oldukça zordur ve esnek sınırlara sahip değildir. İlksel özelliklerin doğal olması, kalıcı olduğunu ve insanlar arasında uzlaşmaya varılmayan farklılıklara yol açacağı düşüncesi bakımından eleştirilmektedir.

Sosyal-Araçsalcı Yaklaşım ise etnisiteyi; sınırları esnek ve değişebilen bir yapı olarak görmüş ve sosyal bir insanın sonucu olduğunu savunmuştur. Birey ve grupların kültürleri ve tarihsel geçmişi arka plandadır. İnsanlar rasyonel davranmak suretiyle karar almakta, çıkar ve konumlarını sağlamlaştırmaktadır. Bu yaklaşım insanların akrabalık, dil ve kültür gibi sosyolojik değerlerini göz ardı edip, duygusal ve psikolojik yönlerine yer vermemesi bakımından eleştirilmektedir.

Her iki yaklaşım, sosyolojik bakımdan temellendirilecek tutarlı ve savunulur gerçeklikler içermektedir. Etnisite, çıkarların belirlediği bir birlikteliğe indirgenemeyeceği gibi, biyolojik olarak kazanılan kalıtsal özellikler tarafından belirlenen bir niteliğe sahip değildir ve aynı zamanda hem çıkarları hem de öznel duygulanımları bir araya getiren bir bileşimdir. İnsanlar; kolektif hatıralara katılıp duygu ve anlam temelli ilksel bağlılıklar yanı sıra, koşullara bağlı olarak sosyal ve ekonomik bağlılıklar geliştirebilirler. Banton'ın (1994) da belirttiği gibi, para kazanmak ve sosyal bir statü elde etmeye odaklı bireysel çıkarlar, dostlular, arkadaşlıklar veya komşuluk ilişkileri, etnik aidiyetten daha etkili olabilirler. Etnik bağlılık ve sadakat duygusu sosyalizasyon süreci içerisinde şekillenen geçmiş ve gelecek arasındaki pek çok etkene bağlı olarak belirlenebilir. Bazıları kökenine ve ülkesine bağlılık ve sadakati korumak isterken, bazıları ise içinde buldukları koşullara uyum sağlamayı ve yeni aidiyetler elde etmeyi tercih edebilirler.

Sonuç olarak farklı yer ve ortamlarda etnisite olarak adlandırılan şeyin aynı olgu olduğunu düşünmek yanlıştır. Soya ve bütün kimlik göstergelerine sembolik bir önem yüküdür; dil, evrensel ve belirleyici bir farklılık unsurudur ve kültür, insanlar tarafından kolektivitinin ortak bir bileşenidir. Bunun yanı sıra kimlik ve kültürlerin bu şekilde düzenlenmesi, özel tarihsel ve sosyal bağlamlara yerleştirilerek ele alınmaktadır ve bu bağlamlar hem yapı hem de anlam bakımından oldukça farklıdır.

VI. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE BULGULARI

Çalışma; Midyat ilçe merkezinde ikamet eden söz konusu etnik gruplara mensup bireyler ile yapılan derinlemesine mülakatlarla gerçekleştirilmiştir. Nitel bir araştırma olma özelliğine sahip bu çalışmanın örneklemini, 25-65 yaş aralığındaki 15 Arap (9 erkek, 6 kadın), 15 Kürt (10 erkek, 5 kadın) ve 10 Süryani'den (7 erkek, 3 kadın) oluşmaktadır. Çalışma için Midyat'a önceden belirlenen tarihlerde 10 günlük süreler için üç defa gidilmiştir.

Etnik gruplar arasındaki ilişkiler, etnik kimliği belirginleştiren "dışsal ve içsel" etmenlerin incelenmesiyle anlaşılmaya çalışılmıştır. Farklı etnik gruplara mensup bireylerin birbirleri ile ilişki kurarken, etnik özelliklerinin ne derecede önemli olduğu incelenmiştir.

- *Dışsal özellikler;*

- 1.Etnik gruba ait dili konuşmak gibi, kültürel öğeleri
- 2.Etnik gruptan aile ve arkadaşlık ilişkileri,
- 3.Etnik etkinliklere (okul, dernek, ibadethane) katılım
- 4.Takip edilen basın yayın ve medya kanalları gibi somut olarak gözlemlenebilen pratiklerdir.

- *İçsel Özellikler ise;* etnik gruba ait, duygu, düşünce ve algılamaları ifade etmektedir. Bunlar çoğunlukla subjektif gerçekliklerden oluşmuştur (Isajew,1993).

VI. 1. Etnik Gruplara Özgü Dışsal Özellikler

VI.1.1. Dil:

Her üç etnik gruptan kişilerle yapılan görüşmelerde, anadilin kendileri için son derece önemli bir öğe olduğu dile getirilmiştir. Aynı etnik gruptan kişiler, kendi anadilleri ile daha kolay iletişim kurduklarını, farklı etnik gruplarla ağırlıklı olarak Türkçe anlaşabildiklerini söylemiştir. Fakat

anadillerini gündelik yaşantıda kullanma sıklığı sorulduğunda, Türkçe'nin daha yaygın olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Bu özellik kuşaklar arasında belirgin bir fark göstermektedir. 45-65 yaş aralığındaki yetişkinler, Kürtçe, Arapça ve yer yer Süryanice'yi rahatça konuşabildiğini dile getirmiştir. Yaş ortalaması düştükçe yani daha genç olanlar, Türkçe'yi gündelik yaşantılarında daha sık kullandığını belirtmiştir⁴.

Anadillerini bilme düzeyleri sorulduğunda, çok azı kendi anadilini okuyup-yazabildiğini belirtmiştir. Bunda etkili olan faktörler arasında, resmi dil dışında eğitim veren kurumların açılmasının önündeki yasal düzenlemeler vardır. Yanı sıra eğitim-öğretim sürecine dâhil olan bireyler, okullarda sadece Türkçe eğitim verilmesinden ötürü, duygu ve düşüncelerini yazılı ve sözlü olarak Türkçe daha kolay bir şekilde ifade ettiklerini dile getirmişlerdir.

Araplar ve Kürtler, konuştukları kendi ağız özelliklerinin diğer ülkelerde konuşulan Arapça ve Kürtçe'den farklı olduğunu ve anlamakta zorluk çektiklerini belirtmişlerdir. Aynı şekilde Hıristiyan Süryani ve Keldanilerin de dillerinde farklar olduğunu ve birbirlerini anlamakta zorluklar yaşadıklarını ifade etmişlerdir⁵.

VI.1.2. Etnik Gruplar Arası Arkadaşlık İlişkileri:

Mülakatın yapıldığı, Midyat ilçe merkezinde yaşayan bireyler, hemen hemen her etnik gruptan arkadaşlara sahip olduğunu ve aralarında ilişkilerin kurulmasını engelleyen herhangi bir engelin olmadığını ifade etmişlerdir. Özellikle komşuluk ilişkileri aracılığı ile kurulan ve erken yaşlarda başlayan arkadaşlıklar, okullaşma sürecindeki sınıf arkadaşlıkları, ticaret ve iş ortamlarında gelişen arkadaşlıkların son derece önemli olduğuna vurgu yapılmıştır⁶.

Arkadaş seçiminde belirleyici olan etkenin ise etnik aidiyet değil, daha çok karşılıklı uyum, benzer duygu ve düşünceleri paylaşma ile dünya görüşlerinin ön planda olduğu görülmüştür.

VI.1.3. Etnik Grubun Faaliyetlerine Katılım:

Etnik gruplara özgü olduğu düşünülen faaliyetler arasında; dini bayramlar, düğünler ve cenaze merasimleri ön plana çıkmaktadır. Etnik grupların faaliyetlerine katılımı belirleyen etkenler incelendiğinde, yasal birtakım düzenlemelerin etkisi ortaya çıkmaktadır. Örneğin Süryanilerin, din eğitimi aldıkları manastır ve kilise okulları yasadışı faaliyetler kapsamındadır. Bu yüzden sınırlı bir faaliyet alanına sahiptir. Süryaniler de böylece yasal olmayan yollarla kendi dinlerini ve anadillerini öğrenme sürecine dâhil olmaktadır.

Bunun dışında, sosyal yaşantıda kitlesel olarak paylaşılan dini bayramlar ile geleneksel etkinlikler vardır. Burada farklar daha da belirginleşmektedir. Müslüman Arap ve Kürtler, aynı dini bayramları kutlamaktadır. Hıristiyan Süryanilerin de dini bayramları vardır. Midyat ilçe merkezinde, her iki dine mensup grup üyeleri birbirlerinin dini bayramlarını kutlamakta ve ev ziyaretleri düzenlemektedir. Fakat Kürtlerin sahiplendiği Nevruz gibi bir etkinlik söz konusu olduğunda, hem Araplar hem de Süryaniler, bu etkinlik ile aralarında belirli bir mesafe koymayı tercih etmektedirler. Çünkü Nevruz kutlamaları, aynı zamanda politik bir temsili ihtiva etmektedir.

Kürt ve Arapların düğünlerinde genellikle, yöreye ait müzikler çalınmakta ve şarkılar söylenmektedir. Ama genel olarak Kürtçe müzik ve şarkılara rağbet vardır. Süryanilerin de düğünlerine Süryanice müzikler tercih edilmektedir. Son yıllarda düğünlerde Türkçe müziklerin de

⁴Bu durum bir tür asimilasyon mu, yoksa koşulların gerektirdiği bir değişim midir? Bu sorunun cevabı büyük bir ihtimalle kuşaklar arasında yaşanan algı farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Konu ile ilgili olarak bkz, Hansen, Marcus Lee, *The Generation in America*, (1962). (<http://babel.hathitrust.org/>).

⁵- Bugün Süryani ve Keldani ayrımı ağırlıklı olarak Hıristiyanlar arasındaki mezhep farkından kaynaklanmaktadır. Süryaniler Ortodoks, Keldaniler ise Katoliktir. Yanı sıra dil özelliklerinin belirgin bir fark taşıdığı da iddia edilmektedir. Süryanice ve Keldanice, Aramca'nın bir lehçesi gibi görünmektedir.

⁶ Mülakat yapılan bireyler, geçmişte dönemsel olarak bir takım travmatik olayların yaşandığının bilincindedirler. Çoğu, bu olayların daha çok tarihsel olaylar olduğunu ve dönemin koşullarının belirlediği bir nitelik taşıdığını düşünmektedir. Hâlihazırda etnik gruplar arasında çatışmaların olmadığına vurgu yapılmıştır. Ekonomik ve siyasi sorunlar/krizler, pek çok bakımdan grupların sorunlarını eşitlemiştir ve adeta grupları birbirlerine yakınlaştırmıştır.

yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Her üç etnik grup, birbirlerinin düğünlerine katılmakta herhangi bir sakınca görmemektedir.

Cenaze merasimleri, dinsel kuralların ve geleneklerin belirlediği ölçütler içerisinde icra edilmektedir. Bununla birlikte gruplar arasında birtakım farklar göze çarpmaktadır. Örneğin, hem Araplarda hem de Süryanilerde cenaze veya taziye etkinliği üç gün ile sınırlıdır. Buna karşılık Kürtler’de bu etkinlik daha uzun sürmektedir. Ölen kişiye ve bağlı olduğu aşiret/ailenin büyüklüğüne bağlı olarak günlerce sürebilir. Her üç etnik grup üyeleri; komşularının, arkadaşlarının veya tanıdıklarının cenazesine katılmaktadır.

VI.1.4. Basın Yayın ve Medya Kanalları:

Her üç etnik grubun üyeleri, ulusal yani Türkçe basılı yayınları takip ettiklerini belirtmişlerdir. Daha önce de dile getirilen anadili okuma-yazma konusundaki sorun bu konuda etkilidir. Yanı sıra mülakat yapılan bireyler daha çok Türkiye’nin ulusal ve yerel gündeminin kendilerini daha çok ilgilendirdiğini belirtmişlerdir. Televizyon ve radyo kanalları söz konusu olduğunda ise farklı seçimler ortaya çıkmaktadır. Ulusal kanallar ağırlıklı olarak takip edilen kanallar olmasının yanı sıra farklı ülkelerden yayın yapan Kürtçe ve Arapça yayınlar da takip edilmektedir.

VI .2. İçsel Özellikler

VI .2.1.Etnik Köken:

Farklı etnik gruplara üye olan bireyler, etnik kökenlerinin kendileri için önemli bir özellik olduğunu vurgulamıştır⁷. Etnik kökenlerinin temelinde atalarından miras aldıkları ve akrabalık bağlarının oluşturduğu özelliklerin belirleyici olduğunu belirtmişlerdir. Bir etnik grubu diğer etnik gruptan ayıran unsurların ise, biyolojik özelliklerden ziyade din ve dil ile ilişkili olduğuna dair yaygın bir kanaat vardır. Fakat asıl ilginç olan konu, hiçbir etnik grubun doğuştan sahip olduğu özelliğe bağlı olarak diğer gruplardan bir üstünlük iddiasına sahip olmadığına yönelik inançtır. Her üç etnik gruba mensup bireyler, toplumsal yaşamda ilişkilerin karşılıklı işbirliği ve dayanışma çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği yönünde hem fikirdir. Yerel veya ulusal boyutta idari yapı söz konusu olduğunda, evrensel ilkelere uygun olmak koşuluyla herhangi bir etnik grup üyesinin yönetici veya idareci olmasının önemli olmadığı belirtilmiştir.

Görüşme yapılan bazı aileler, geçmişte etnik kökenlerinde farklılık olduğuna işaret etmiştir. Atalarının bazılarının Kürt, bazılarının ise Arap olduğunu ifade etmişlerdir. Din farklılığı olmadan yaşanan bu değişimin, Kürtler ve Araplar arasında görülmesi, etnik kökenin koşullara ve kuşak farklarına bağlı olarak değişebileceğini de göstermektedir. Çünkü hem Arap ve Kürtler hem de Hıristiyanlar, aidiyetlerindeki en belirleyici unsurun din olduğu konusunda merkezi bir düşünceye sahiptirler. Elbette ki bu değişim kısa vadede alınan bir karar ile gerçekleşmemiştir. Zaman içerisinde sosyal belki de siyasal koşulların zorunlu kıldığı bir değişim göze çarpmaktadır.

VI .2.2. Evlilik:

Etnik gruplar arasındaki sınırların en fazla belirginleştiği alanlardan birisi, gruplar arası evliliklerdir. Özellikle din farkı devreye girdiğinde, etnik gruplar arasında evlilikleri imkânsız hale getiren bir takım dinsel kurallar vardır. Örneğin Müslüman bir Arap veya Kürt’ün, Hıristiyan birisi ile evlenmesi imkân dâhilinde olan bir durum değildir. Oysa Kürtler ile Araplar ve aynı şekilde Hıristiyan Süryani ile Keldaniler arasında evliliklere rastlanmaktadır. Etnik gruplar arasındaki evliliği belirleyen esas faktör aynı dine sahip olmaktır. Ancak aynı dine mensup olmak ile evlilikler gerçekleşmektedir. Farklı dine mensup biriyle evlenmek, her üç etnik grup arasında hoş karşılanmayan, olumsuz bir durumdur.

⁷. “Sizi diğer etnik gruplardan ayıran özellik nedir?” diye sorulduğunda, genellikle “Konuştuğumuz dil farklı” şeklinde cevaplar verilmiştir. Bu; Araplar ve Kürtler için geçerli bir yorum iken, Süryaniler için hem dil hem din olarak ifade edilmektedir. Bunun dışında mekansal-insani özelliklere daha fazla vurgu yapılmaktadır (ülke, coğrafya, tarih vs).

Her üç grubun üyeleri de evlilik söz konusu olduğunda, kendi etnik grubundan evlenmelerin daha çok tercih edilen bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Bundan çıkan sonuç etnik grupların kendi etnisitelerini koruma ve sürdürme konusunda istekli olmalarıdır.

VI.2.1.3 Hane İçinde Konuşulan Dil:

Daha önce de belirtildiği gibi, dil etnik grupların kimliğini sürdürme konusunda en fazla tutunum ilişkisi kurdukları öğedir. Hane halkları kendi aile üyeleri veya akraba grupları ile genel olarak anadillerini konuşmaktadırlar. Fakat bu özellik, kuşaklara göre bir farklılık arz etmektedir. 35-40 yaş ortalamasının üstündeki bireyler kendi anadillerini kullanma konusunda daha tutucudur. Oysa yaş ortalaması düştükçe, Türkçe daha yaygın bir şekilde konuşulmaktadır. Genç yaştakiler, gündelik yaşantılarında ağırlıklı olarak Türkçe'yi iletişim dili olarak kullanma konusunda daha isteklidir. Böylece Türkçe, günümüzde gruplar arasında iletişimi ve etkileşimi sağlayan bir işlev edinmiş durumdadır. Hatta bu sayede etnik gruplar arasındaki sembolik ayrımlar büyük ölçüde gizil hale gelmiştir⁸.

Etnik kimliğe bağlılığa işaret eden en önemli faktörlerden biri, dil/anadildir. Belirli bir dili konuşmak bir gruba aidiyete işaret eder. Bu çalışma aracılığıyla, etnik gruba aidiyetin ölçütünün benzer kültürel kalıplara ve alışkanlıklara sahip olmaktan ziyade, grubun dilini konuşma ile belirlendiğini göstermiştir. Midyat ve çevresinde yaşayan farklı etnik gruplar, tarihsel koşullar ve coğrafi özelliklerin beraberinde getirdiği pek çok kültürel öğeyi paylaşmaktadırlar. Fakat aralarındaki sınırları belirginleştiren etkenlerin başında dil gelmektedir. Aynı dine mensup olmasına rağmen, Kürtler ile Araplar arasındaki fark, temelde konuşulan dilden kaynaklanmaktadır.

VI.2.4. Ticari İlişkiler:

Bölge, esas olarak yüzyıllar boyunca ticaret yollarının gelip geçtiği bir yer olmuştur. Bu özellik bölgenin genel anlamda kültürel yapılarına nüfuz etmiştir. Ticaret yollarının bölgeden geçiyor olması, burada yaşayan halkların farklı toplumlara mensup insanları ile karşılaşmasına ve farklılıklara aşina olmasına büyük bir katkı sağlamıştır. Bu bakımdan ticari ilişkiler, iş ve işveren konusu ile ilgili olarak, etnik gruplar arasındaki farklılıkların rasyonel temellere dayalı olduğunu söylemek mümkündür. İşçi olsun, işveren olsun, kendisine en fazla kazancı sağlayan koşulun ön planda olduğunu bu konuda etnik ayrımların ise neredeyse hiç önemli olmadığını ifade edenler çoğunluktadır. Esnaf, ürünlerinin alıcısı konumundaki farklı etnik grup üyelerine karşı adeta "sakınma ilişkilerini" ön plana çıkarmaktadır.

Alış-veriş mekânlarında ve halk pazarında da herhangi bir ayrıma rastlamak mümkün değildir. Bahsedildiği gibi, bu konuda piyasa veya rasyonel koşullar bireylerin davranışlarında daha belirleyici özellikler taşımaktadır. Bu da bir yerde modernleşmenin etkileri arasında yer alan bir durumdur. Modernleşme geleneksel ve yerel bağlılık ilişkilerini zayıflattığından, bireysel ilişkiler ön plana çıkmaktadır.

VI.2.5. Gelecekte Etnisitenin Önemi:

Midyat ilçe merkezinde, birçok ailenin çocuklarına kendi anadilini öğrenmeden önce Türkçe'yi öğrettiği ve çocukları ile Türkçe konuşarak iletişim kurduğu gözlenmiştir. Konu ile ilgili olarak aileler, çocuklarının okul yaşantısında bir dil sorunu ile karşılaşmasının önüne geçmek istediklerini ve devletin sunduğu hizmetlerden daha etkili bir şekilde faydalanmak istediğini belirtmiştir. Hatta son yıllarda çocuklara Arapça-Kürtçe kökenli geleneksel bazı isimler yerine Türkçe kökenli isim verme alışkanlığı ortaya çıkmıştır. Bu durum hem etnik aidiyet bilincini azaltmakta, hem de etnik köken konusunda gelecekte tartışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Genç kuşaktan bireyler, temel hizmetlere ve iş olanaklarına ulaşmak ve eğitimin sosyo-ekonomik alanlarda sağlayacağı avantajlardan daha fazla yararlanmak için etnik kökenlerinin ve aidiyet duygularının ön plana çıkarılmaması gerektiğini ileri sürmektedirler. Bunun yerine daha kapsamlı ve

⁸Çeşitli sebeplerden ötürü yaşanan yöre içerisindeki göçlerle, yerleşilen köy, belde veya şehir merkezinin yaygın olan dili neyse insanlar ona uyum sağlamıştır. Bu şekilde Araplaşan Kürtler ile Kürtleşen Araplara rastlanmaktadır.

farklılıkları en aza indirgeyen bir sosyal ve siyasal sistemin üyesi olmanın gelecekte birlikte yaşama stratejilerini belirlemek açısından daha işlevsel olduğu dile getirmişlerdir.

VII. SONUÇ:

Yaşadığımız coğrafyada, etnik farklılıklar Batı'da yani Avrupa ya da Amerika'da olduğundan farklı özellikler göstermektedir. Batı'da etnik gruplar dendiğinde; siyahlar, beyazlar ve genel olarak Uzakdoğululardan bahsedilmektedir. Büyük ölçüde bu gruplar arasında gözle görülebilir, ilk bakışta fark edilebilir fizyolojik özellikler hâkimdir (Platt:2009). Oysa Türkiye gibi birçok Ortadoğu ülkesinde fizyolojik farklılıklar, bireylerin etnik kimliğinin belirlenmesi sürecinde etkili değildir. Kişilerin etnik aidiyeti, ancak referanslar aracılığıyla ve kurulan derinlemesine ilişkiler sonucunda anlaşılabilir. Aynı şekilde sosyal davranışlar ve yaşam pratikleri de, etnik gruplar arasındaki sınırları belirlemede yeterli ölçütler değildir. Bireysel düzeyde herkesin kendine özgü bir takım alışkanlıkları ve davranış kalıpları vardır. Herkes aynı derecede dinine bağlı olmayabilir veya herkes aynı derecede ailesine bağlılık duygusu beslemeyebilir. Bu bakımdan ele alındığında bireysel farklar ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla sadece belirli bir gruba veya etnik bir unsura özgü bir pratikten bahsetmek mümkün değildir.

Sosyal bir varlık olarak insanın aidiyeti, sadece ekonomik, etnik veya dinsel bir boyuta indirgenemez. Sosyal yaşam çelişki ve tutarsızlıklarla doludur. Bir insanın en fazla tutunum ilişkisi geliştirdiği unsur; ekonomik çıkarlar mı, din mi, dil mi, etnisite mi yoksa yurttaşlık mıdır? Bu soruya cevap vermek her zaman kolay değildir ve tek boyutlu ve tek nedenli bir açıklama yapmak her zaman bir şeylerin eksik kalmasına yol açmaktadır. Bütün farklılıklara rağmen ortak yaşama arzusu, karşıt grupları ve fikirleri bir araya getirmektedir. Benzer amaçlar ve hedeflere ulaşmak isteyen insanlar, giderek birbirlerine daha çok benzeme eğilimi içerisine girmekte ve birbirlerine daha da yakınlaşmaktadır.

KAYNAKÇA:

- Adam, A. (1971). *Modernizing Racial Domination*, Berkeley: University of California Press.
- Aslan, C. (2004). *Birey, Toplum, Devlet: Kavramsallaştırma ve Ara Değişken Olarak Etnisite*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Banton, M. (1994) Modelling Ethnic And National Relations, *Ethnic and Racial Studies*, 17. (1): 1–19. (<http://www.tandfonline.com>). (Erişim Tarihi 25.04.2011).
- Barth, F. (2001). *Etnik Gruplar ve Sınırları*, A. Kaya ve S. Gürkan, (Çev.). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bell, D. (1975). Ethnicity And Social Change, in Glazer, N. and D. Moynihan (Eds.). *Ethnicity: Theory and Experience*, Washington: Harvard University Press.
- Berghe, P. V. (1978). Race and Ethnicity: A Sociobiological Perspective, *Ethnic and Racial Studies*, Volume, Issue 4. P:401-411. (<http://ysusociologyonline.blogspot.com/2010/12/pierre-van-den-berghe-socio-biological.html>). Erişim Tarihi: 21.06.2011).
- Brass, P. (1996). "Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation", *Ethnicity* (ed. John Hutchinson, Anthony D. Smith), Oxford: Oxford University Press.
- Fenton, S. (2001). *Etnisite*. N. Şad, (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Geertz, C. (1994). "Primordial and Civic Ties". *Nationalism*, Eds. A. Smith, J. Hutchinson, Oxford: Oxford University Press.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Glazer, N., Moynihan, D. (1981). *Ethnicity: Theory and Experience*, Washington: Harvard University Press.
- Hechter, M. (1988). Rational Choice Theory And The Study Of Race And Ethnic Relations, *Theories of Race and Ethnic Relations* Ed. John Rex, David Mason, Cambridge: Cambridge University Press.

- Isaacs, H. R. (1975). "Basic Group Identity: The Idols of the Tribe". In Glazer, N. and D. Moynihan (Eds.). *Ethnicity: Theory and Experience*, Washington: Harvard University Press.
- Isajew, W. W. (1993). Definition and Dimensions of Ethnicity, *Statistics Canada and U.S Bureau of The Census*, Washington D.C: U.S Government Printing Office.
- Pareto, V. (1963). *The Mind and Society: A Treatise on General Sociology*. New York: Harcourt Brace.
- Parsons, T. (2005). *The Social System*. London: Routledge.
- Platt, L. (2009). Ethnicity And Family Relationships Within And Between Ethnic Groups: An Analysis Using The Labour Force Survey. Institute for Social & Economic Research, University of Essex. (<http://www.equalityhumanrights.com>). (Erişim Tarihi:12.09.2012).
- Rattansi, A. (1994). *Irkçılık, Modernite ve Kimlik*. S. Akyüz, (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Shibutani, T. , Kwan, K.(1965). *Ethnic Stratification: A Comparative Approach*, New York: Macmillan Co.
- Smith, A. (2002). *Ulusların Etnik Kökeni*, S. Bayramoğlu, (Çev.). Ankara: Dost Yayınevi.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tajfel,H. (1982). Social Psychology Of Intergroup Relations , Annual Review Of Psychology, Volume 33, A Nonprofit Scientific Publisher,USA.
- Wallerstein, İ. (1960). Ethnicity and National Integration in West Africa. Vol. 1 No3. 1960. pp. 129-139. (<http://www.persee.fr>. Erişim Tarihi: 27.06.2010).
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*, Vol 2.G. Roth and C. Wittich (Eds). University of California Press. New York.
- Wimmer, A. (2007). How (not) to Think About Ethnicity İn Immigrant Societies: A Boundary Making Perspective. COMPAS, London: University of Oxford.
- Yinger, M. J. (1994). *Ethnicity: Source of Strength, Source of Conflict*. University of New York Press. USA.

ÖMER KÖSE OTURUMU

DİN-IV:

DİN VE ÖTEKİLİK

TÜRKİYE'DE CEMEVLERİ SORUNU (TUNCELİ ÖRNEĞİ)

Erdal YILDIRIM¹

ÖZET

İnsan tabiatının kutsal yerlere olan ihtiyacı ve toplumsal koşullar Alevi topluluğunun cemevlerini inşa etmesine yol açtığı söylenebilir. Bir alan çalışması olan bu makale de Alevilerin kutsal olarak kabul ettikleri cemevinin toplumsal konumunu konu edinmektedir. Çalışmanın amacı, Alevilerin dini ritüellerini yaptıkları, kutsal olarak gördükleri cemevlerinin günümüzde Aleviler için ne anlam ifade ettiğini, ne gibi toplumsal fonksiyonlar icra ettiğini ve toplumsal statüsü konusunda Alevilerin ne düşündüğünü ortaya koymaktır. Bu amaçla Tunceli ve Elazığ illerinde bulunan cemevlerinde görev yapan dedelerle mülakatlar yapılmış ve buralarda yürütülen dini/sosyo-kültürel faaliyetler gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cemevi, Aleviler, dini ritüeller.

ABSTRACT

It can be said the necessity of holy places of human nature and community circumstances of Alevi community causes to build djemevi. This article that is an area study is also about djemevi's community place which is accepted as holy by Alevi. The purpose of this study, to bring up the djemevis where Alevi people take place their religious rituals in and accept as holy, the meaning of it for Alevi, the community function and status of it for Alevi. For this purpose, it is made a conversation with Dedes who are responsible for Elazığ and Tuncelidjemevis and the religious and socio-cultural activities are searched in this place.

Keywords: Djemevi, Alevi, religious rituals.

GİRİŞ

Cemevleri sorunu, günümüzde ülkemizdeki Alevilik-Bektaşılık eksenli tartışmalar bağlamında kamuoyunu en çok meşgul eden konulardan birisi haline gelmiştir. Amacımız sosyolojik bir perspektif kullanarak Alevi dedelerin cemevini nasıl tanımladıklarını anlamaya çalışmaktır. Sosyolojik perspektif, bilimsel olmayan yaklaşımlardan iki vazgeçilmez ögesi olan ampirik ve nesnellikle ayrılmaktadır denilebilir. Ampiriktir, zira bir sosyolog dine dair anlama ve yorumlarını imkan verdiğince somut, gözlemlenebilir ve sınanabilir delillere dayandırır. Nesnelir, zira dinin sosyolojik anlaşımı ve yorumu, dinsel inancın ve uygulamanın içeriğine iyi, kötü, doğru, yanlış şeklinde değer biçme, reddetme ya da onaylama teşebbüsünde bulunmaz. Bu nedenlerle o, dinsel inançların ve tatbikatların “ne, nasıl olması gerektiği” hususunda da elden geldiğince suskundur (Çiftçi, 2009: 28). Bu bakımdan yapmamız gereken Alevilerin kendi cemevi durumunu nasıl gördüklerini ortaya koymak olacaktır. Bir bakıma cemevi konusunda bir “durum tanımı” denemesi yapılacaktır. Bilindiği gibi durum tanımı, bir toplumsal durum ona katılan veya onu üreten birey ve bireylerce ne olarak ve nasıl tanımlanıyorsa odur, öyledir anlamına gelir. Buna göre; bir toplumsal durumda nelerin olup bittiğini yahut durumun niteliğini anlamak istiyorsak, ona katılanların veya onu yaratanların onu nasıl tanımladıklarını anlamalıyız. Dolayısıyla, herhangi bir kültürel insan eyleminde asıl ampirik kanıt, doğruluğu ya da yanlışlığı bir yana, eylemin öznesinin tanımsal algısıdır (Çiftçi, 2011: 50).

A. CEMEVLİNİN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ VE MEKANDA UYULMASI GEREKEN KURALLAR

Tarihsel süreç içerisinde, özellikle de 16. yüzyıldan sonra yaşadıkları dinsel, sosyal ve siyasal baskılar nedeniyle dışa kapalı olarak yaşamak zorunda kalmış Aleviler, cem ayinlerini de bir gizlilik içerisinde yapmışlardır. Zaten on iki hizmetten biri olan bekçi (kapıcı) hizmeti de güvenlik kaygısı

¹Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, erdalyildirim@tunceli.edu.tr

sürecinin doğal bir sonucu olduğu varsayılmaktadır. Bu güvenlik kaygısından dolayı “hak meydanı, meydan odası, meydan evi, mihman evi, kırklar evi, erenler meydanı, kırklar meydanı, ibadet meydanı, niyaz meclisi”(Kutlu, 2006: 84) ve benzeri adlarla anılan cemevleri kolayca bilinmemesi için belirli bir mimari üslup gelişimi gösterememiş ve doğrudan bir hedef olmaması içinde herkesçe bilinen bir mekan yoluna gidilmemiştir. Bu nedenle günlük hayatın yaşandığı büyük ve geniş evler cem ayinine mekan olmuştur.

Alevilerin ibadet ve secde ettikleri, toplandıkları yerlere, toplanma anlamında “Cem Evi” denilmektedir (Üzüm, 1997: 36). Aleviler tarafından “Cem Meydanı, Erenler Meydanı, Kırklar Meydanı” olarak da isimlendirilen bu kutsal mekan, 1990’lı yıllara kadar yalnızca köyün/yerleşim yerinin en büyük evi ya da dedenin evinin en büyük odası şeklinde ulaşmıştır. Genellikle “Evladı Resul” soyundan gelen dedelerin evlerinde bulunan bu cem erkanlarının yapıldığı odaların giriş kapısının iç kısmına eşik denir. Cem öncesi odanın giriş kapısının soluna “Kızıl Eşik”, “Niyaz Taşı”, “Meydan Taşı” olarak adlandırılan bir taş konulur. Suçlulara cezalarının verildiği bu makama ya da yere “Kolu Açık Hacım Sultan Makamı” adı verilmektedir. Bu makamın solunda ise üzerine oturulmayan “Horasan Postu” bulunmaktadır. Bu postun üzerine onu temsilen bir mum yakılır ve ona “ Horasan Çerağı” adı verilir. Odanın ortası “Dar” veya “Dar-ı Mansur” olarak adlandırılmaktadır. Odanın giriş kapısının tam karşısında Küre Makamı denilen yere bir çerağ (şamdan veya mum) konularak “Fatma Ocağı” temsil edilir. Ocağın sağ ve sol başlarında İmam Hasan ve İmam Hüseyin’i temsilen iki çerağ konulur. Yine oda girişinin sağ üst köşesine zeminden biraz daha yükseltilmiş yere “Mürşit Postu” konulmaktadır. Bu Mürşid makamında serili posta “Ahmed-i Muhtar Postu” denir bu Hz Muhammed’in(sav) makamını temsil eder. Mürşid ile girişe göre sağda olan merdiven şeklinde ve dört kapıyı simgeleyen dört basamaktan oluşan tahta-mekana da “Çerağ Tahtı-Tahtı Muhammed” adı verilmekte ve bu tahtın alt basamağına Allah-Muhammed-Ali üçlemesini temsil eden ve “Kanun-u Evliya Çerağları” adı verilen üç fiske (İdare Lambası-mum) konur. Üst üç basamağına da dörderden on iki mum konur. Talib Çerağları denilen bu mumlar On İki İmamları temsil eder. Çerağ Tahtı’nın soluna da “Rehber Postu” konulmaktadır. Bu post Hz. Ali’nin makamını temsil eder, bu posta “Ali’yel Murtaza” postu denir.

Yukarıda belirttiğimiz bu özelliklerle düzenlenen odalar cem-i Ayin’e hazırlanmış olmakta ve böylece kutsal mekan hüviyetine kavuşmuş olmaktadır. Kutsal mekan hüviyetine kavuşmuş olan bu odalara en temiz giysiler giyilerek girilir. Zengin-fakir ayırımının ortaya çıkmaması için ziynet eşyaları takılmaz ya da abartıdan kaçınılır. Oturuştan ayinin sonuna kadar bir disiplin içerisinde hareket edilmekte, cemi yönetenlerle cemi dinleyenler birbirlerinden ayrılmaktadır. Artık canlar tarafından kutsal olarak algılanan bu odalara ilk girişte aydınlığa giden yolun başı, arınmak, arıtmak için bir yolculuğun ilk başlangıcı olarak anlamlandırılan eşik, gerek dede ve gerekse ceme katılacak olan müntesipler tarafından “Ya Hızır, Ya Boz Hızır, Ya Ali” vb. sözlerle niyaz edilir ve kapı öpülür. Kapı girişinde ceme katılacak can, orada bulunanlara saygısını ifade etmek ve ceme tabi olduğunun bilinmesini istediğinden eğilir ve öylece bir dakika kadar bekler. Eşik geçildikten sonra posta oturan dedeye saygı anlamında secde edilir ve yerine oturulur. Bazen de eşığı geçtikten sonra dizlerinin üzerinden sürünerek dedenin dizi öpülür ve aynı şekilde geri geri gelinir. Bu arada mekana gelen bütün müntesipler yüz yüze oturmak zorundadırlar.

B. CEMEİNİN CAMİNİN ALTERNATİFİ OLUP OLMADIĞI TARTIŞMALARI

Bugün cemevlerinin konumu tartışılmaktadır. Cemevleri caminin karşılığı mıdır, alternatifi midir? Cami ile cemevi arasındaki fark nedir? Cami cemevinin fonksiyonunu yerine getiremez mi? Cemevleri ibadethane midir? İlk cemevi ne zaman, nasıl, neden, nerede kuruldu? Cemevleri Kur’an-ı Kerim’e aykırı mıdır?

Alevi dedelere yöneltilen, “*cemevi nedir ve dini/sosyal fonksiyonları nelerdir?*” sorusuna, “cemevinin bir ibadethane, dar meydanı, edep-erkan meydanı, sorgu-sual ve karar yeri, semah yeri olarak Kırklar Meydanı, Musahipliğin yani ahiret/yol kardeşliğinin kabul ve onay yeri olarak birlik meydanı, dualı lokmaların yenildiği aşevi, kötü insanların giremediği, nefsi için eşini boşayanların, dedikodu edenlerin, yalancı şahitlik yapanların, adam öldürenlerin, can incitenlerin, haram kazanç sağlayıp kul hakkı yiyenlerin, komşu hakkı ve ata hakkı bilmeyenlerin, verdiği ikrardan dönenlerin, kısaca, yaramaz fiiller içerisinde olanların da giremediği bir ibadethane olduğunu ifade etmişlerdir

(Mayil Mailoğlu, 1953 Ovacık doğumlu, Lise mezunu). Bu ifadeler bize cemevinin Alevi topluluğunun tapınma gereksinimi dışında toplumsal, bireysel sorunların çözüme kavuşturulduğu bir meclis işlevi de görmüş ve görmekte olduğunu da göstermektedir.

Yine dedelere göre dinin temel kurallarının sembollerle ifade edildiği Cem, Alevilerin temel ibadet şekli olduğundan bu ibadetlerinin yapıldığı yerde ibadethanedir. Onlara göre, Alevi inancında insan, Hakk'a ulaşmak için doğar. "Hak ile bir olmak" ifadesindeki 'Hak' kelimesi hem 'Tanrı' anlamında hem de 'gerçek' anlamındadır ki, aslında Hak kelimesiyle 'gerçek' kastedilmektedir. Gerçeğe ulaşabilme yolculuğu; ham doğan insanın *kamil-insan* olma, yani olgunlaşma yolculuğudur. Alevi inancı ve anlayışı, bu benlik yolculuğunda *kamil-insana* ulaşmayı temel aldığından, bu öze ulaşmak, Hakk'a ulaşmak, yani gerçeğe ulaşmak ve böylece gerçekle bir olmanın canlandırıldığı cem törenleri (*ayin-i cem*) yapılır. Bu cem törenleri dünya nimetlerinden soyutlanıp manevi bir dünyada yaratılanla bütünleşme yani tevhid halidir. Bütünleşebilmek içinde masumiyet gerekir ki; kusurların bağışlanmasını dilemek, kırdıklarını onarmak, kul hakkını ödemek, lokmasını-ekmeğini paylaşmak ve anladığı dilde yani Türkçe Kur'an yorumuyla cem olunur ki, bunun olduğu yer de Alevilerin ibadethanesidir.

Alevi dedeler ilk cemevinin İslam'ın ilk yıllarında bulunduğunu iddia etmektedir. Hz. Muhammed Mekke'de İslamiyet'i tebliğe başladığı zaman Mekke müşriklerinin kendisine büyük bir tepki gösterdiğini, bunun üzerine gerek Hz. Peygamberin gerekse ilk Müslümanların yapılan baskı ve hakaretler karşısında evlerinde gizlice ibadet ettiklerini ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber, İslami cemaati yönetmek ve ibadetleri eda etmek için Dar-ün Nedve denilen cemaat evini karargah olarak kullanmıştır ki, bu cemaat evi gizli bir cemevi vazifesi görmektedir. Daha sonra Mescid-i Nebevi denecek olan bu külliye ilk kurulmuş olan cemevinden başka bir şey değildir (Mehmet Yıldırım, 1951 Ovacık doğumlu, İlkokul mezunu). Gerçekten de İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed ve beraberindeki Müslümanlar Mekkelilerin giderek artan baskı ve zulümleri sonucu, Müslümanların Kabe önünde namaz kılmaları yasaklandığında Hz. Peygamber ashaptanErkan'ın evinde namaz ve ibadetini yapmaktaydı (Hamidullah, 1992: 54). Hz. Peygamber, Mekke döneminde Erkam'ın evinde bunun örneğini verdiği gibi, benzeri örneklere Medine döneminde ashaptan Bera İbn Azib'in evinin bir köşesini mescid edinmesini ve cemaatle namaz kılmasına izin vermesini ve ama olan İban b. Malik'in de evinde bizzat bazı sahabelerle namaz kılması da göstermektedir ki cemaatle namaz kılmak için mutlak manada mescid şart koşulmayıp, cemaatin toplanabileceği herhangi bir yer de yeterli görülmüştür (Güç, 2011: 241). İslam'ın ilk yıllarında Müslümanlar için genel olarak yukarıda belirttiğimiz fonksiyonları yerine getiren mekanlar olan mescidler, görüştüğümüz dedelere göre, daha sonraki dönemlerde ve özellikle de Emeviler döneminde asli fonksiyonlarından uzaklaştırılıp tamamen siyasi amaçlar için kullanılan yapılar haline getirilmiştir. Katılımcılar, Ehl-i Beyt taraftarlarının mescitlerden kopuş ve içe kapanış sürecini Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonra başladığını ifade etmişlerdir. Onlara göre, Emeviler döneminde Muaviye Cuma hutbelerinde Hz. Ali'ye sebedilmesi ve lanet okunması için valilere talip göndermiştir. Bu hutbelerden rahatsızlık duyan Ehl-i Beyt taraftarları ise, hutbeleri dinlemiyorlardı. Emeviler, hutbeleri namazdan önceye alarak insanlara bu uygulamaya katılmaya zorluyorlardı. İşte bu haleti ruhiye içinde, insanlar resmi ideolojinin hakim olduğu mescitlere gitmemeye başlamışlardır (Mayil Mayiloğlu, 1953 Ovacık doğumlu, Lise Mezunu).

Bazı dedeler de cemevini tarihte ilk mescit olan Hz. Peygamberin Medine'ye girerken Kuba'da dört gün konakladığı, iktidar sorunlarının tartışıldığı, gösterilerin yapıldığı, ticari müzakerelerin yapıldığı, savaşta yaralı olanların tedavi edildikleri, kervanların konakladıkları, siyasi ve ticari ilişkilerin yürütüldüğü Mescid-i Takva'ya benzetmektedirler (Vahit Er, 1945 Elazığ doğumlu, Ortaokul mezunu). Gerçekten de Peygamber döneminde yapılan mescit, Müslümanların günde beş vakit buluştukları ve birlikte ibadet ettikleri, Müslümanlarla ilgili kararların alındığı, insanların şikayetlerinin burada dinlenip çözüme kavuşturulduğu, diplomatik münasebetlerin sürdürüldüğü, dışarıdan gelen elçilerin kabul edildiği, hukuki meselelerin çözüme kavuşturulduğu, sosyal bütünlüğün sağlandığı, edebi yarışmaların yapıldığı, hastane ve hapisane görevinin gördüğü, ihtiyaç sahiplerine yardımların yapıldığı, eğitim faaliyetlerinin yapıldığı, ganimetlerin dağıtıldığı ve çeşitli bayram eğlencelerinin yapıldığı mekan olmuştur (Güç, 2011:246-260). Daha sonraları, Müslümanların sayısı çoğaldıkça mescit, bütün bu çalışmalar için yetersiz kalmış, her bir iş için ayrı ayrı binalar kurulmuştur. Cem evlerinin İslamiyet'in ilk yıllarındaki mescitlere benzediğini, işlevsel benzerlikler

olduğunu belirtenler Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir ibadethanenin somut bir şekilde tarifinin yapıp, isim verilmediğini ifade etmişlerdir. İslam dünyasının Hz. Muhammed sonrasında halifelik konusunda ikiye bölündüğünü, Emevilerin kendinden olmayanlara yaşama şansı tanımadığını, Hz. Ali'nin öldürülmesi ve hutbelerde lanetlenmesinin akabinde de Kerbela olayı ile birlikte bu ayrışmanın derinleşmesi sonucunda Alevi İslam inancındaki Müslümanların evlerine kapandığını ve ibadethane olarak da kendi evlerini kullanmaya başladıklarını ifade etmektedirler (Zeynel Çağlayan, 1951 Pertek doğumlu, İlkokul mezunu).

Alevi dedelere göre, cemevlerinde "cem ayini" icra edilir. Bunun çeşitli ritüelleri, zikir ve semahı vardır. Dedelere göre "secde, zikir, kıyam ve duanın" olduğu yer de ibadethanedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde insanın sırf Allah için yaptığı her bilinçli iradi fiil ibadet olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla dini açıdan bir fiilin yerine getiriliş niyeti, o fiilin ibadet olup olmadığını belirleyen asli unsur durumundadır. Bu durumda ibadet niyeti ve zevki ile yapıldığı sürece cem töreninin de, o törene katılan insan için ibadet yapılan bir mekan anlamında, ibadethane olacağını söylemek dini açıdan mümkündür (Kılıç, 2010: 11). Ayrıca dedeler, camiye gitmediklerini, Sünniler gibi namaz kılmadıklarını, cemevlerinde yaptıkları niyaz ve ayinle ibadet ettiklerini, bir Alevinin prensip olarak, yani öğretisel anlamda namaz kılmadığını ve camiye gitmediğini bu yüzden de cemevlerinin birer "ibadethane" sayılması gerektiğini belirtiyorlar (Keskin, 2004: 228). Öte yandan beş vakit namaz kılıp camiye gidene kimsenin bir şey diyemeyeceğini (Onat, 2009: 37-46) ama Alevi İslam'ında namaz yoktur, niyaz vardır, dolayısıyla camiye gitmek gerekli değildir, bu yüzden Alevi köylerine cami yapılması Alevileri Sünnileştirme politikasının bir sonucu olduğunu da ifade etmişlerdir (Vahit Er, 1945 Elazığ doğumlu, Ortaokul mezunu).

Bir dinin iki mabedinin olamayacağı eleştirilerine cevap verilirken de Hz. Peygamber döneminde caminin olmadığı, Kur'an-ı Kerim'de Müslümanların ibadet yerlerinin mescit olarak geçtiği dolayısıyla da cemevlerinin buna aykırı olmayacağı ileri sürülmektedir. Bu görüş ileri sürülürken de nasıl ki Hıristiyanlıkta "Ortodoks Kilisesi, Protestan Kilisesi, Katolik Kilisesi" varsa bizde de "Sünni Mescidi", "Alevi Mescidi" gibi isimlendirmelerin olabileceği ifade edilmiştir. Dedelere göre cem evlerinin statüsü konusunda yapılması gereken en pratik çözüm yasalardaki cami kelimesinin kullanım dışı bırakılarak yerine mescit kelimesinin kullanıma sokulmasıdır. Onlara göre, özellikle Emeviler döneminde camiler Alevilere hakaretler edilen mekanlar olmalarından dolayı Alevilerin bilinçaltılarında cami kelimesine karşı hep bir güvensizlik, kabullenemezlik olması, bu kelimenin kullanılması iki topluluk arasında ayrılıkları derinleştireceğinden bunun kaldırılıp yerine mescit kelimesinin kullanılması gerektiği ifade edilmiştir. Eğer mescit kelimesinin kullanımı yasal statüye kavuşturulursa Tunceli cemevinin tabelasını aynı gün "Alevi mescidi" olarak değiştirebileceklerini ifade etmişlerdir (Ali Ekber Yurt, 1976 Hozat doğumlu, üniversite mezunu).

Alevi dedelerin üzerinde en çok durdukları konulardan bir tanesi de cemevlerinin bir statüye kavuşturulmaması neticesinde ibadethanesiz kalan Alevilerin özellikle de Alevi gençliğinin aşırı sol grupların veya değişik ideolojilerin etki alanlarına girmeleridir. Onlara göre, Aleviliği, İslam dışı göstermek isteyen gruplar vardır ve bunlar çok etkili bir şekilde çalışmaktadırlar. Türkiye'de Aleviliği bir azınlık dini gibi görmek isteyen yabancılarla İslam dışı göstermekten başka gayesi olmayan aslında ateist grupların ittifakı Aleviler için büyük bir tehlike arz etmektedir. Dolayısıyla da camilere gitmeyen Aleviler cemevlerinin de ibadethane olarak kabul edilip bir statüye kavuşturulmazsa dinsiz bir gençliğin ortaya çıkacağı endişesini dile getirilmiştir (Ali Ekber Yurt, 1976 Hozat doğumlu, üniversite mezunu).

Yine görüşülen katılımcıların üzerinde en çok durdukları konulardan bir tanesi de, Özellikle Batı Avrupa ülkelerinin zamanla ülkelerinde oluşmuş "Alevi Diasporası" üzerinden Aleviliğin İslam'dan ayrı bir din ve cemevlerinin de "Gayr-i Müslim Azınlık" olan Alevilerin ibadethanesi olarak tescil edilmeleri konusunda yoğun bir propaganda kampanyası yürütmekte olduklarıdır. Gerçekten de Avrupa Birliği, kendi içerisindeki Türk ya da Müslüman toplulukları dinsel bir azınlık olarak kabul etmezken, azınlık kavramını bir ülkede nüfus oranına göre daha az yaşayan topluluklar anlamını öne çıkartarak Aleviliği bir dinsel azınlık olarak gösterip ülkemizde bir çatışmanın yaşanmasını arzu eder görünmektedir (Yıldırım, 2011: 210-211). Yani Alevilik, Müslümanlık bağlamının dışına çekilerek bir dinsel azınlık biçimi olarak sunulmaktadır. Hem Lozan Antlaşmasında ortaya konulduğu gibi hem de Müslüman bir toplum tahayyülünde dinsel azınlık, ancak gayrimüslimlere hitap eden bir olgu olduğu

ve bu azınlık statüsünün Alevileri İslam dışı bir sosyolojik gerçeklikle karşı karşıya getireceği bilindiği halde, Avrupa'nın önerdiği azınlık içinde yer alarak daha geniş hak ve özgürlüklere ulaşmak istediklerini vurgulayanlar (Aydın, 2007: 363) bulunmaktadır. Avrupa merkezli 'Ali'siz Alevilik' veya 'Aleviliğin İslam dışı' olduğunu savunan, Paganizm, Zerdüştlük vs. yaklaşımları karşısında Aleviliği İslam'ın bir parçası olarak gören alevi dedeleri, Alevilik İslam dışıdır diyenleri Avrupa etkisinde kalan, Alevilikle ilgisi olmayan kişiler olarak tanımlıyorlar. Yine dedeler, ismen Alevi ama cismen, cem evlerine gitmeyen, Alevi ritüellerine katılmayan, Kuran'ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'i tanımayan, Marksist, Leninist ideolojiyi benimseyen, Aleviliği siyaset ve ideolojileri için bir araç olarak kullanan kişi ve kuruluşlar yüzünden cemevleri konusunun çözümsüz kaldığını ifade etmektedirler (Ali Ekber Yurt, 1976 Hozat doğumlu, üniversite mezunu).

Kendileriyle görüştüğümüz dedelere göre bu tutum, İslam'ın dışında bir Alevi kimliği inşa faaliyetinin adımlarından bir tanesidir. Onlara göre Türk tarihinden ve İslam'dan bağımsız bir Alevilik tartışması, kendi kişisel inanç, tutum, ideolojik ve siyasal çıkarlarını Alevilik üzerinden kamuya maletmeye çalışmaktan öte bir şey değildir. İslam'dan bağımsız bir Alevilik anlayışı Alevilerin sorunlarını çözemeyeceği gibi onları daha da derinleştirecektir. Dedelerin bu görüşlerinden yola çıkarsak, bir toplumun uzun bir tarihsel deneyimle oluşturdukları ortak kültürü hiçe sayanlar, Müslüman bir toplumda dinsel azınlık statüsüne talip olmanın, toplumda derin sorunlar yaratabileceği gerçeğini ve onları İslam dışı bir sosyolojik gerçekliğe atacağını ya gözden kaçırmaktadırlar ya da kasıtlı olarak istemektedirler. Bu nedenle toplumsal alanda bir dini-kültürel topluluk olarak var olan ve hiçbir zaman kendilerine gayrimüslim denilmeyen, Müslüman toplumların tarihsel gerçekliklerinde ve sosyolojik muhayyilelerinde bir azınlık olarak yer almayan Aleviler, kültürel sorunlarını azınlıklaşmadan çözüme arayışında olmalıdır. Bu anlamda AB'nin Aleviliğe ilişkin atıfları, Aleviliğin dinsel özerklik ya da özgürlük altında azınlık olarak icadına yol açtığı gibi cemevleri konusunda da olumlu adımların atılmasını zorlaştırmaktadır denilebilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, sözlü kültürün birikimiyle dedelerin himmeti ve kişilerin samimi gayretiyle günümüze gelen Alevilik, kentleşme süreciyle birlikte inanç pratikleri ve kimlik açısından sorunlar yaşamaktadır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla kurumları ellerinden alınmış, harf inkılabıyla yolun kaynak kitaplarından uzaklaştırılmış, inancını ve ritüellerini gerçekleştireceği mekanlar devletçe sağlanamamış olan Aleviler bu tarihsel dönemeçte bir karar vereceklerdir: Biz, İslam'ın içinde yer alan ve kendimize özgü farklılığımız olan bir inanç topluluğu mu, İslam yorumu mu, yoksa marjinal İslam dışı bir fırka olarak mı yolumuza devam edeceğiz? Bu soruların cevabını vermek tamamıyla Alevilerin bileceği bir iştir. Biz dışarıdan Alevilere dini veya hukuki bir kimlik veya statü belirleme durumunda olmadığımız gibi bu yetki ve hakkı da kendimizde görmüyoruz. Ancak karşılıklı olarak kaygılarımızı ve zihnimizdeki soruları belirtip giderme gibi bir hak ve sorumluluğumuz da var. Eğer Aleviler "cemevlerinin ibadethane" statüsünde tanınmasını istiyorlarsa, sonuçta bunun öylece kabul edilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Bu bakımdan artık cemevlerinin kuruluşuna karşı gelmenin sosyolojik gerçeklerle bağdaşmadığını söyleyebiliriz. Gerek milli birlik ve beraberlik gerekse devlete karşı küskünlük yerine güven duygusu oluşturması açısından dua ve niyazların yapıldığı, bireylerin geleneği tanıdığı, ritüelleri öğrenip içselleştirdiği, başka bir ifade ile dini ve ahlaki ritüellerin öğretildiği ve uygulandığı, dini sosyalleşmenin gerçekleştiği kutsal yerler olan cemevleri toplumun her kesiminin birbirinin faaliyetleri hakkında şüpheye düştüğü, mekanlar olmaktan çıkarılmalıdır. Alevilerin ve Sünnilerin barışık halde yaşamasında ve Alevi kültürün diğer vatandaşlar tarafından tanınıp öğrenilmesinde, cemevinin tamamıyla serbest ve her inançtan insanımızın girebilecekleri yerler haline getirilmesi gerektiği kanısını taşıdığımızı söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aydın, E.(2007).*Kimlik Mücadelesinde Alevilik*. İstanbul:Kırmızı
- Çiftçi, A.(2009).*Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları, Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Çiftçi, A.(2011).*Din Sosyolojisi ve Yöntem-Toplumbilim Yazıları II*, Özkan Matbaacılık, Ankara .

- Güç, A.(2011).*Dinlerde Mabed ve İbadet*.İstanbul:Düşünce.
- Hamidullah, M.(1992).*İslam Müesseselerine Giriş*. (Çev.). İhsan Süreyya Sırmaİstanbul: Beyan
- Keskin, Y. M.(2004). *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği-Elazığ Sun Köy Örneği*.Ankara:İlahiyat.
- Kılıç, R.(2010). “2010’lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti Ve Gerçekler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2009, C: 12, Öncü Basımevi, Ankara 2010, s. 11(ss. 7-16)
- Kutlu, S.(2006). *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*,.Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Onat, H.(2010). “Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları” *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Nisan 2009, C: 12, Öncü Basımevi, Ankara,(ss. 37-46).
- Üzüm, İ.(1997). *Günümüz Aleviliği*.İstanbul:İsam.
- Yıldırım, E.(2011). *Yeni Türkiye'nin Yeni Aktörleri Ak Parti ve Cemaat*. İstanbul:Hayat.

“GAVUR” İZMİR’DE DİNİ HAYAT

Kurtuluş Cengiz¹

ÖZET

2000’li yıllarda Türkiye’de yaşanan çok önemli ekonomik ve sosyal dönüşümler, siyaset alanında da görüş ayrılıklarının derinleşmesine ve kutuplaşmasına yol açtı. Özellikle 2009 yılında yapılan Cumhuriyet Mitingleriyle birlikte İzmir, laik ve Cumhuriyetçi tutumuyla en çok öne çıkan sembol şehir oldu. Tabii bu durum, İzmir’e yönelik müthiş bir siyasi ve idari baskı ve tahakkümle birlikte İzmir’e ilişkin bazı tarihsel yaftaların de ara ara “hatırlatılması” şeklinde karşılık buldu. 2005 yılında bizzat Başbakan’ın başlattığı polemik, kısa sürede bir “Gavur İzmir” tartışmasına yol açtı. Bu konuda son tartışma ise 2013 Martında bizzat Diyanet İşleri Başkanı tarafından başlatıldı. “İzmir’in farklı bir dindarlığı olduğunu ve bu dindarlığının irfan geleneğine ihtiyacı olduğunu” söyleyen Görmez, bu minvalde başlatıldığı anlaşılan bir dini seferberliği de ilan etmiş oldu.

İşte bu çalışma, önce “gavur” ardından da “irfandan yoksun” olmakla itham edilen İzmir’i ve İzmir’deki dini hayatı, hem niteliksel hem de niceliksel veriler temelinde resmetmeyi ve tartışmayı amaçlıyor. Söz konusu veriler, 2008 ve 2011 Yılları arasında TÜBİTAK tarafından desteklenen ve Prof. Dr. Bahattin Akşit tarafından yürütülen “Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Din” adlı Türkiye temsili bir araştırma kapsamında toplandı. Bu çerçevede İzmir’de 24 (18 kent, 6 köy) kişiyle derinlemesine görüşme ve TÜİK’den alınan örneklem çerçevesinde 60’ı kent 15’i köy olmak üzere 75 kişiyle de anket yapıldı.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Dindarlık, Gavur, İrfan

ABSTRACT

The serious economic and social transformations in recent years resulted in the polarization of political conflicts in Turkey in 2000’s. Especially with the “Republican Meetings” organized in 2009 İzmir became a symbol city with its secularism and strong Republican political attitude. The answer of political power to this situation was an increasing political and administrative domination over İzmir in return. The representative of the government also used and remembered the historical stigma of the city as a crucial part of this repression. In this context the “Gavur” İzmir debate was started by directly the Prime Minister Erdoğan himself in 2005. The same debate was re-opened by the Director of Religious Affairs Görmez in March 201. Görmez told that: “İzmir has a different religiosity which is in need of İrfan tradition” in a meeting in the city and his words were perceived as the direct support and extension of Prime Minister’s approach in the public opinion.

Yet, this presentation aims at depicting and discussing the religiosity in İzmir on the basis of qualitative and quantitative data which was collected within the scope of a nationwide research project called “Social Structure and Religion” in Turkey. The research was conducted between 2008 and 2011 and directed by Prof. Dr. Bahattin Akşit. In this frame 24 in-depth interviews (18 city center, 6 villages) and 75 (60 city center, 15 villages) questionnaire were made based on the sample of TÜİK.

Keywords: İzmir, Religiosity, Gavur, İrfan

1. GİRİŞ

Türkiye’nin en batı ucunda Anadolu’nun Ege Denizi’ni kucakladığı noktada yer alan İzmir, İstanbul’dan sonra Türkiye’nin en büyük ihracat limanıdır. Gerek nüfus yoğunluğu, gerek sanayi ve ticaret hacmi gerekse hizmet sektörünün çapı açısından Ankara ve İstanbul’dan sonra ülkenin yaklaşık 4,5 milyonluk nüfusuyla 3. büyük kentidir. Şehir, son zamanlara kadar İstanbul’un ticari

¹ Öğr. Gör. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. İletişim için: kurtuluscengiz@yahoo.com

hareketliliğinden Ankara'nın ise siyasi çatışmalarının uzağında duran; laik, demokrat², liberal ve Batılı ("çağdaş, medeni") kimliğiyle öne çıkan, sakin ama eğlencesi pek bol bir tatil (bu anlamada da bir tür taşra kasabası) kenti olarak bilinir ve umumu efkârda genellikle çok olumlu bir yaklaşımla değerlendirilirdi. İzmirlilerin kentlerine olan aşırı düşkünlüğü, hadi kibri diyelim, buna eşlik ederdi. Nitekim kentin bu kendinden memnun, durağan ve rahat ve bu yüzden de derinliksiz hali, İzmirli seçkinler tarafından özel sohbetlerde sık sık dile getirilen bir şikâyet konusu olagelmıştır. Şimdilerde bir iki adet açılmış olsa da, örneğin benim lise yıllarımda, kentte dört başı mamur bir kitapçı ya da Avrupa Sineması'nın seçkin filmlerini oynatan bir sinema³ bulunmuyordu. Lumiere kardeşlerin sinemayı icat ettikleri ve Paris'te ilk gösterimini yaptıkları 1895'ten bir sonraki yıl İzmir'de sinema açıldığını düşünmek bu konuda ne derece geriye gidildiğini gösterir. Benzer şekilde, üniversiteye hazırlandığımız 1990lı yılların ortalarında arkadaşlarımızın büyük bir çoğunluğu İzmir'de bir üniversite okumayı istemiyordu; nitekim birçoğumuz Ankara ve İstanbul'daki çeşitli üniversitelere dağıldık. Hala, ne acıdır ki 4 milyona yaklaşan ikisi (Ege ve 9 Eylül Üniversiteleri) köklü olmak üzere 9 üniversiteye sahip olan⁴ İzmir kentinde, üniversitelerin sınırlı imkânları dışında herhangi bir akademik çalışma yapmak için gerekli kaynaklara ulaşılabilecek doğru düzgün bir kütüphane bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra kültür ve sanat hayatımızda önemli bir yere sahip olan yayınevleri, dergiler, entelektüel oluşumlar, inisiyatifler İzmir'de pek de fazla sayıda bulunmuyor. Özellikle kültürel etkinliklerin niteliği ve sıklığı açısından İzmir, Ankara ve İstanbul dışında zaman zaman Eskişehir'in bile gerisine düşebiliyor. Dolayısıyla, İzmir'in Türkiye'nin bilim ve kültür hayatındaki yeri istenilen düzeyde değil. Kentin üniversiteleri, bazı istisnai bölümler dışında akademik nitelikleriyle Türkiye'de ve dünyada öne çıkmış durumda değiller. Her ne kadar İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin bir kent kitaplığı oluşturma çabası kentin tarihine ilişkin hatırı sayılır bir kitap dizisi⁵ ortaya çıkarsa da; birkaç istisna⁶ dışında kent hakkında yapılmış ya da en azından basılmış eskiler hariç⁷ öyle çok fazla yeni sosyolojik çalışmada bulunmuyor. Nitekim görüşme yaptığımız öğretim üyelerinin birçoğu kentteki akademik hayatın kısırlığından ve vasatlığından sıklıkla şikâyet ediyorlar.

Bununla birlikte şehir hızla göç almaya devam ediyor ancak buna paralel bir istihdam geliştiremiyor. "2000 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfus artış hızı binde 22 olarak belirlenen İzmir, binde 16 olan Ege Bölgesi nüfus artışının ve binde 18 olan Türkiye nüfus artış oranının üstündedir. 1990-2000 döneminde 306 bin kişinin göçtüğü İzmir, aynı dönemde 186 bin de göç vermiş, böylece dönemin net göçü 120 bin kişiye, net göç hızı da binde 40'a yaklaşmıştı. Bu rakamla net göç hızı binde 46 olarak belirlenen İstanbul'un biraz gerisindedir... Öte yandan 2000 sonrasının İzmir'inde tarım ve tarım dışı küçük üreticiliğin hızla gerilediği ve ücretliliğin arttığı dikkati çekiyor. Tarıma verilen desteklerin azalmasının yanında, mazot, gübre, ilaç gibi tarım girdilerindeki yüksek fiyat artışları ile baş edemeyen küçük üreticilerin topraktan kopuşu, Türkiye genelinde olduğu gibi, İzmir bölgesinde de sürüyor. Kentlerde de büyük mağazacılıkla baş edemeyen esnaf kepenk indirirken, düşük kur politikasının özendirmediği ithalata yarışmayan birçok küçük sanayi girişimcisi de piyasadan çekiliyor⁸".

Alışveriş merkezleri ve yeni konut projeleri dışında kentte sanayi üretimine dönük yeni yatırımlar pek fazla değil. Bu yüzden, işsizlik kentte giderek artan çok önemli bir problem haline gelmiş durumda. "İzmir, 2005 yılında yüzde 13,1'lik genel işsizlik oranı ve yüzde 15,2'lik tarım dışı işsizlik oranı ile, 26 bölge içinde 7'nci sıradaydı. 2005'te Türkiye genelinde yüzde 13 olan tarım dışı işsizlik, İzmir'de 2 puan daha yukarıda, yüzde 15,2 olarak belirlendi⁹". Bu durum ise her düzeyde ücretlerin çok düşük olmasına yol açıyor. Örneğin bir özel dershanenin müdürü bize öğretmen olmak için

² 1946-1979 arasında İzmir'de yayımlanan meşhur yerel gazetenin ismi "Demokrat İzmir" idi. Atilla İlhan 1960lı yıllarda bir süre genel yayın yönetmenliğini üstlenmiştir.

³ Neyse ki DEVAK (9 Eylül Üniversitesi Vakfı) 1990'ların ortalarında bu eksikliğini kısmen giderecek bir salon ve programı hizmete soktu.

⁴ İzmir'deki alan araştırmamızın ardından biri devlet biri özel olmak üzere 2 yeni üniversite daha açıldı.

⁵ Bkz. <http://www.izmir.bel.tr/Books.asp?menuID=66>

⁶ Haspolat ve Yıldırım 2010, Gönen 2011, Tosun 2009, Saraçoğlu 2011, Keyman ve Lorasdağı 2010

⁷ Kıray (1972) (1998) Beyru 2000

⁸ age.

⁹ age.

yapılan başvuruların öğrenci olmak için yapılan başvurulardan çok daha fazla olduğunu şu sözlerle ifade etti:

“ Çocuklar, Egenin insanı dışarı gitmeyi zaten istemiyor buraya dışarıdan gelen de buradan gitmek istemiyor. Zaten devlet de öğretmen atamıyor. Atasa bile dedim ya Kars'a Erzurum'a gitmek isteyen yok. Ne oluyor geliyor bize. Ama dershanecilik de bitti kimse para kazanmıyor artık. İzmir'deki özel dershanelerinsayısıkça oldu biliyor musunuz? Bir ikisi dışında da kazanan yok yani. O yüzden çoğuna yemek parası bile veremiyoruz tecrübe olsun diye gidip geliyorlar... Bakın mesela deneyimli bir öğretmen ders saatine göre burada 1-1,5 alıyorsa bu Ankara'da en az 2- 2,5 İstanbul'da ise 3,5- 4tür. Ücretler de çok düşük burada”.

Benzer bir durumun diğer meslek dallarında (hukuk, mühendislik, işletmecilik vb.) da yaşandığı yaptığımız neredeyse tüm görüşmelerde ortaya çıkan ve yakınılan bir husustur. Bu yüzden örneğin, kariyer yapmak isteyen İzmirliilerin Ankara, İstanbul, ya da yurtdışına gittikleri bu anlamda İzmir'den ciddi anlamda bir beyin göçü yaşandığı da sıklıkla ifade edilmektedir.

Bambaşka bir alandan futboldan örnek verecek olursak, sosyolojik olarak şehirlerin takımları ile kendileri arasında belki gelişmişlik değil ancak dinamizm ve hareketlilik bağlamında Weber'e referansla bir seçici yakınlıktan (elective affinity) söz etmek pek ala mümkündür. Bu her şeyi açıklamaz ama Kayseri'nin neredeyse ilçeleri 1. Lig'de oynamışken, Bursaspor şampiyon olmuşken İzmir takımlarının senelerdir sporda hatırı sayılır bir başarı gösterememeleri 1. Lig'e çıksalar da uzun süre kalamamaları İzmir'deki durgunluğun bir başka göstereni olarak okunabilir. Sözün kısası uzunca bir süredir İzmir'in bir gerileme demesek bile, Kayseri, Antep, Eskişehir gibi diğer bazı Anadolu şehirlerine kıyasla görece bir duraklama ve içe kapanma eğilimi içinde olduğunu; dolayısıyla kentte kullanılan yaygın bir tabirle İzmir'in giderek bir emekli ve rant şehrine dönüşmeye başladığını söyleyebiliriz.

Öte yandan bu duraklamadan kaynaklanan gerilimler, şehirde son yıllarda DTP'nin seçim konvoyunun taşlanması, Cumhurbaşkanlığı Krizi ve sonrasındaki Cumhuriyet Mitingleri ya da Gezi Parkı olayları sonrası yaşanan eylemlerde görüldüğü gibi zaman zaman şiddetli siyasi gösterilere ve öfke patlamalarına da yol açtı ve açmaya devam ediyor. Dolayısıyla bütün bu gelişmelerle birlikte İzmir, son zamanlarda oldukça dikkat çekici bir biçimde yukarıda anlatılan süreçler de dahil olmak üzere birbiriyle alakalı farklı mecralarda ve çeşitli biçimlerde tartışılmaya başlandı. Öyle ki örneğin İzmir'de DTP konvoyuna taş atılmasıyla ortaya çıkan “Faşist İzmir” tartışması¹⁰ sonunda, İzmir ve İzmirlilik kimliği diyebiliriz ki mahkemelere düşecek ve dava konusu haline gelebilecek kadar ciddi bir biçimde sorgulanır oldu. Farklı bir biçimde Diyanet İşleri Başkanı Görmez'in İzmir'de düzenlenen bir toplantı esnasında “İzmir'in farklı bir dindarlığı var bu dindarlığın irfan geleneğine ihtiyacı var”¹¹ şeklindeki sözleri, hem şehir halkı hem de kamuoyu tarafından doğrudan Erdoğan'ın önceki seçim döneminde başlattığı “Gavur İzmir”¹² tartışmasına olumsuz bir katkı ve açık destek olarak algılandı¹³. Esasen İzmir'in Türkiye gündeminde negatif bir biçimde öne çıkmasının ya da çıkarılmasının dinamikleri çok değil ama bir 10-15 yıllık bir birikimin ve gerilimin üzerine oturuyor.

¹⁰Taraf Gazetesinde İzmir'de bir süredir yaşananlarla ilgili olarak, “Faşizmin Başkenti İzmir” başlıklı bir yazı (25.11. 2009 Taraf) yazar Rasim Ozan Kütahyalı, medyada büyük bir tartışmaya ve İzmir'de de büyük bir tepkiye neden oldu. Kütahyalı özellikle İzmir'in yerel gazetelerinde oldukça yoğun bir biçimde küfürlü yorumlara maruz kaldı. Sonrasında İzmir Büyükşehir Belediye Meclisi'nin CHP'li ve MHP'li 49 üyesi Kütahyalı ve Hasan Cemal'e “İzmir'e ve İzmir halkına hakaret” ettikleri gerekçesiyle İzmir 6. Sulh Hukuk Mahkemesi'ne manevi tazminat davası açtı. Mart ayı başında (2010) dava görülmeye başlandı. İlgili haberler için bkz. Taraf, 31. 03.2010 ve Taraf 17.04.2010. Kurtuluş Tayız, “İlk Taş İzmir'den”, Taraf, 24.11.09. Hasan Cemal, “Gerilla Kıyafetli Çocuklar Kalpaklı Atatürk Bayrakları”, Milliyet 25 Kasım 2009

¹¹ Bkz. 27 Mart 2013 Hürriyet

¹²Başbakan 19.12 2005 tarihinde şunları söyledi: "İzmir'in üzerinde zaman zaman yakıştırılan bazı ifadeler var. O ifadelerin olmadığı da görülecektir. Çünkü İzmir'in aslı bu değildir. O yakıştırmalar değildir. İnşallah bu yakıştırmaları da ilk seçimde silip atacaktır. Ben buna inanıyorum" Bkz. Vatan 12. 20. 2005. Bu tartışma için ayrıca bkz. Temelkuran 2005, Özdil 2005

¹³ Bkz. Özkök 2013, Özdil 2013, Arman 2013

Bu durumu, önce Türkiye siyasetini Kürt Meselesi yüzünden 1990lı yıllarda iyice esir alan ve Bora tarafından milliyetçiliğin kara baharı¹⁴ olarak adlandırılan politik atmosferin; ardından da AKP'nin 2002 ve 2007'deki seçim zaferleri ile birlikte iyice keskinleşen laiklik-İslamcılık geriliminin ve kutuplaşmasının İzmir'deki sosyal ve politik yansıması olarak okumak elbette mümkün. Ama ondan önce İzmir'deki değişimin ekonomi politikasına bakmak gerekiyor. Zira bütün bu sosyo-kültürel ve sosyo-politik gelişmelerin bazı derin tarihsel ve ekonomik sebepleri var.

Bu çalışmada elbette bütün bu etkenleri bütünüyle ele almak mümkün değil. Ancak 2008 ile 2011 arasında TÜBİTAK tarafından desteklenen ve Prof. Dr. Bahattin Akşit tarafından yürütülen "Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Din" adlı geniş kapsamlı bir araştırmanın İzmir'le ilgili verilerinden yararlanarak İzmir'in dinle ilişkisiyle ilgili olarak kamuoyunda çokça tartışılan ve artık klişeleşen bazı konulara yeni bir perspektif getirmeyi hedefliyorum. Bu çerçevede bir sonraki bölümde önce yürüttüğümüz araştırmanın metodolojisi ve kavramsal çerçevesinden bahsedeceğim. Ardından konuyu daha geniş bir çerçeveye yerleştirmek için İzmir'deki dini hayatı da belirleyen tarihsel toplumsal bağlama dikkat çekip İzmir'deki dini hayatla ilgili bulguları bu bölümün ardından tartışacağım. Takip eden bölümde ise bulgularımı ve argümanlarımı özetleyip çalışmayı sonlandıracağım.

2.YÖNTEM¹⁵

Bu sunuşta verilerinden yaralandığım araştırma projesi, genel anlamda Türkiye'de İslam dininin nasıl algılandığı ve yaşandığını temel toplumsal kategoriler olan ekonomi, siyaset ve toplumsal cinsiyet eksenleri üzerinden anlamayı amaçlıyordu. Bu kapsamda önce Erzurum, Kayseri ve Denizli'de ikişer ay süren katılımcı gözlemler, ardından İzmir, Diyarbakır, Denizli, Trabzon, Kayseri, Adana, Erzurum ve Çorum'da alt, orta ve üst sosyo-ekonomik gruplardan bazı kişilerle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yaptık. Bu kişileri belirlerken cinsiyet, yaş, eğitim, etnik köken mezhep gibi değişkenleri göz ettik. Bu kapsamda 16'sı şehir merkezlerinde 6'sı köylerde olmak üzere her ilde toplam 24 görüşme yaparak toplam 192 rakamına ulaştık. Bunun yanı sıra seçkinlerin dini algı ve pratiklerini anlamak amacıyla 40 farklı seçkinle de görüşmeler yaptık. Bunlar arasında siyasetçiler, entelektüeller, sanatçılar, iş adamları/kadınları ve bürokratik seçkinler yer aldı. Araştırmanın son aşamasında ise TÜİK'ten alınan ve Türkiye'yi temsil eden bir örneklem kapsamında 25 ilde 1538 kişiyle anket çalışması yapıldı. Bu çalışmaların sonuçları önce rapor halinde TÜBİTAK'a sunuldu, ardından da kitap haline getirilerek basıldı¹⁶

Bu sunuş çerçevesinde aktaracağım bilgiler ise proje kapsamında İzmir'de gerçekleştirdiğimiz 30 görüşme ve 60 anket ediliyor. Bu otuz görüşmenin 18'i şehir merkezinde, 6'sı merkeze yakın (40 km) bir (Balkan) muhacir Sünni köyünde diğeri ise merkeze uzak (110) bir Alevi köyünde gerçekleşti. Anketler ise örneklem kapsamında İzmir'in payına düşen görüşmeleri kapsıyor.

Araştırmanın teorik ve metodolojik çerçevesi ise 5 x 5'lik bir matrise oturuyor. Bir yanda temel toplumsal kategoriler olan, toplumsal cinsiyet, ekonomi, siyaset, alanları ve bunlara ek olarak bir din sosyolojisi araştırmasının temel kategorileri olan inanç ve ibadet boyutları; öte yanda ise dinin toplumda algılanma ve tecrübe edilme biçimlerine ilişkin olarak belirlediğimiz 5 temel gerilim eksenini (dünyevi/uhrevi; modern/geleneksel; kamusal/özel; metin/pratik; dini bilgi/ bilimsel bilgi) bulunuyor. Bu gerilimleri kısaca şu şekilde açıklayabiliriz:

Gündelik olan/ uhrevi (aşkın) olan¹⁷ (*transcendental versus mundane*) ikiliği ile: inancı belirleyen aşkın (transcendental) ya da ruhani/uhrevi olan ile dünyevi ya da günlük olanın çelişkili ve gerilimli bira adalığını kastediyoruz.

Geleneksel/ modern değerler¹⁸ (*modern versus traditional*) ikiliği ile: Tanzimat dönemi "medenileşme" veya "batılılaştırma" çabaları ile başlayıp Cumhuriyet dönemi modernleşme projesi ile

¹⁴ Bkz. Bora 1995, Saraçoğlu 2011

¹⁵ Bu çalışmayı da kapsayan araştırma projesinin dayandığı yöntem ve epistemolojik yaklaşımla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akşit B., Şentürk R., Küçükural Ö., Cengiz K. (2011)

¹⁶ Bkz. Akşit vd. (2011)

¹⁷ Eisenstadt 1982, Crone 2004, Tuğal 2006: 267

¹⁸ Göle 2004, Dirlik 2003: 154, İsmail 2004: 626, Turan 191: 38-40, Mardin 2003: 35-79.

birlikte merkeze oturan modern ve geleneksel arasındaki, geçişkenliğin ve eklemlenmenin bireylerin dünyasında yarattığı gerilimi anlıyoruz.

Özel alan/ kamusal alan¹⁹ (*public versus private*) ikiliği ile: bir yandan ülkemizde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanan fakat pratikte bunun ötesine geçerek dinin devlet tarafından kontrol altında tutulması anlamına gelen kendine has laiklik anlayışını²⁰ diğer yandan da bu kontrol anlayışının uzantısı olarak dinin özel alanla sınırlandırılması tartışmalarını ve bu tartışmaların bireylerin tavır alışlarına yansımada ortaya çıkan gerilimi kastediyoruz.

Kitabi din/ yaşanan din (*text versus praxis*) ikiliği ile: anlatmak istediğimiz çeşitli sosyal grupların İslam'ı yaşama biçimlerindeki ayrışmalardan ziyade, bu ayrışmalara kaynaklık eden Kuran, Hadisler ya da din bilginlerinin yazıya geçirerek son şeklini verdikleri diğer dini eserleri kaynak alan metinsel İslam ile bireylerin günlük pratikler yoluyla öğrendikleri ve yaşamaya çalıştıkları İslam²¹ arasındaki kaçınılmaz gerilimi kastediyoruz.

Dinsel bilgi/ bilimsel bilgi²² (*fıkah versus science*) ikiliği ile ise bireylerin dünyayı anlama ve yorumlama çabalarında(vahiyi referans alan) dinsel bilgi ile (akıl ve gözleme dayalı) bilimsel bilgi arasında tercih yaparken yaşadıkları gerilimi kastediyoruz.

Bu bağlamda içinde yaşadığımız çağda dini yaşamı belirleyen ana dinamiklerin bu gerilim eksenleri olduğunu düşünüyoruz. Yani bizce din, bu gerilimlerle var oluyor ve kendisini yeniden üretiyor. Bu durum Türkiye'de olduğu gibi İzmir'deki dini yaşamı da derinden etkiliyor ve dini yaşamın insanlara tuhaf ve tutarsız gelen birtakım çelişkiler, paradokslar ve ironiler ile birlikte yaşanmasına yol açıyor. Oysa modern çağda dinin başka türlü yaşama ve yaşanma şansı yok. İzmir'in özelliği ise bu gerilimlerin en açık ve rahat yaşanabildiği bir şehir olması. Zaten bu yüzden ona "gavur" diyorlar. Oysa "Gâvurlar" olmasaydı Müslümanlığın da bir anlamı olmayacaktı.

3. TARİHSEL BAĞLAM: DÜNDEN BUGÜNE İZMİR

İzmir şehri, tarihsel olarak Osmanlı'dan günümüze çok verimli bir hinterlanda dayanan tarımsal endüstri merkezi ve bu bölgesel ürünlerin dış dünyaya pazarlandığı ihracat limanı konumuna sahip olmuştur. İzmir'e rengini, dokusunu ve karakterini veren bu yapı, kent tarihi boyunca hem hareketli ve zengin hem de kozmopolit ve seküler bir kültürün simgesi haline getirmiştir. Bunda İzmir'de Gayrimüslimlerin çokça ikamet etmesinin de önemli bir rolü olmuştur. Bu yüzden İzmir, Türk, Ermeni, Rum, Yahudi ve Levanten²³ kültürlerinin kaynaştığı ve bir arada barış ve zenginlik içinde yaşadığı seçkin ve belki de en "Batılı" Osmanlı kenti olmuştur. Bu o kadar böyledir ki Osmanlı döneminden beri İzmir'in lakabı "Gavur İzmir'dir". İzmir ile ilgili toplumsal belleğe yerleşen bu algının geçen seçimler 2007 seçimleri öncesi Başbakan Erdoğan tarafından ima edilmesi, Çankaya ve İzmir'in bu çerçevede "Müslüman Türkler" tarafından bir anlamda "fethi" için AKP tarafından özel bir gayret sarf edilmesinin bir nedeni de bu olsa gerektir.

Türk modernleşmesinin özellikle de Tanzimat Dönemi'nin hayranlık ve nefret ikilemini ve iklimini çok iyi yansıtan bu "Gavur İzmir" dönemi, önce Ermeni Tehciri ardından da İzmir'in Milli Mücadele döneminde Yunanlılar tarafından işgal edilmesi süreciyle daha sonra yeniden ortaya çıkmak üzere sona ermiştir. Bu yeni dönemde İzmir, milli mücadelede ilk kurşunu atan ve mücadelenin merkezinde yer alan sembolik bir şehir olarak öne çıktı. Bu bağlamda Türk Ordularının 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'e girişini, Rumların şehri terk etmelerini ve bunun ardından 13 Eylül 1922'de başlayıp büyük oranda İzmir'in Ermeni ve Rum mahallelerini kül eden meşhur İzmir Yangını'nı aslında sembolik olarak Gavur İzmir'den "Türk İzmir'e" geçişin miladı oldu. Nitekim bu sayede kentin demografik yapısında bir alt üst oluş yaşandı. Balkanlar gelen Türk ve Müslüman nüfusun önemli bir kısmı İzmir'e ve Ege Bölgesi'ne yerleştirildi. Atatürk'ün annesi Zübeyde Hanım'ı İzmir'e yerleştirmesi ise

¹⁹ Göle 2004, Ocak 2003: 9, İsmail 2004: 630, Smith 2005: 310, Göle ve Amman, 2006.

²⁰ Smith 2005: 310.

²¹ Mardin 1986: 107-116.

²² Şentürk 2006: 44.

²³ Doğuya kalıcı olarak yerleşmiş Batılılara verilen genel isim. Bugün hala Levantenlerin yaptıkları görkemli konakları Buca ya da Bornova gibi semtlerinde görmek mümkündür.

yine sembolik açıdan şehre verilen önemi ve şehrin Atatürk'ün muhayyilesinde doğup büyüdüğü ama artık Türkiye sınırları dışında kalan Selanik'in yerine ikame edildiğini gösteriyordu.

1923'te İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi ise, İzmir'in daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce bile yeni kurulacak ülkenin ekonomisinde ne kadar kritik bir rolü olacağını sinyali vermiştir. Böylece 1923'ten başlayarak uzunca bir süre İzmir, Türk ekonomisinin can damarı oldu. Özellikle Cumhuriyet döneminde çok önem verilen şehre, Sümerbank Fabrikası, Tariş, Tekel vb. birçok devlet yatırımı yapıldı, tarıma dayalı endüstriyel kuruluşlar inşa edildi. İzmir uzunca bir süre Türkiye'nin en büyük ihracat limanı oldu. Bunun yanı sıra İzmir Enternasyonal Fuarı'nın doğuşu, 17 Şubat 1923'te Atatürk'ün talimatı ile İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde açılan sergiye kadar uzanmaktadır²⁴. Bu tarihten başlayarak günümüze kadar gelen İzmir Fuarı, özellikle 1980'li yılların ortalarına kadar ülkenin en önemli ekonomik ve aynı zamanda sosyal organizasyonlarından biri oldu.

İzmir'in duraklamasına yol açan süreç ise 1980'lerle birlikte bir dizi iç ve dış faktörün bir araya gelmesi ile olgunlaşmaya başladı. Bunlardan en önemlisi 24 Ocak 1980'de Demirel Hükümeti tarafından daha sonra Başbakan olacak olan Turgut Özal'a hazırlattırılan ekonomik kararlardı. Sonrasında Darbe Hükümeti tarafından sahiplenilip bizzat Özal tarafından uygulanan bu kararlarla Türkiye Ekonomisi ithal ikameci birikim rejiminden neo-liberalbir ideolojik çerçeve içinde ihracata dönük ekonomik büyüme stratejisine geçti. Takip eden yıllarda ise aynı ideolojik çerçevede hazırlatılan yapısal uyum programları doğrultusunda o güne kadar Türkiye'deki ihracat gelirlerinin ana kaynağı olan tarımsal artı değerın ülke ekonomisi ve ihracatı içindeki yeri peyderpey azalmaya başladı. Yani artık, gümrük duvarlarıyla korunarak ve buğday, üzüm incir, tütün, pamuk, zeytin satarak zenginleşme stratejisinden vazgeçildi; bunun yerine açık dünya pazarında görece üstün olunan alanlarda tarımsal ve endüstriyel üretim yaparak rekabet edilmeye başlandı. Zaman içinde imzalanan uluslararası anlaşmalar kapsamında pamuk ve tütün gibi ürünlere getirilen kısıtlamalarda durumu köylüler ve tarıma dayalı işletmeler açısından daha da kötü bir duruma soktu. Böylece de İzmir ve çevresi doğrudan çok büyük bir gelir kaybına uğramaya ve huzursuzlaşmaya başladı.

1990'lara kadar çok yoğun olarak hissedilmeyen bu durum; 1990lardaki ekonomik krizlerle (1994) birlikte iyice etkisini gösterdi. 2001 Krizi ise her yerde olduğu gibi İzmir'de de büyük bir ekonomik ve sosyal yıkıma yol açtı²⁵. Öte yandan bu yıllar, bir yandan terörün ve buna bağlı olarak da iç göçün çok yoğun olarak yaşandığı yıllar oldu. İzmir bu göçlerden de çok etkilendi. 1985 ile 2009 arasında İzmir Nüfusu neredeyse üçe katlanarak 1,5 milyondan 4,5 milyona yükseldi. Göç edenler arasında Doğu ve Güneydoğu'dan gelen Kürt kökenli vatandaşlar ciddi bir oran oluşturuyorlardı. Bu İzmir'in demografik yapısını da yeniden kısmen değiştiren bir etnik dinamik ve tazyik oluşturmaya başladı. Güneydoğu'daki terör ve yükselen Kürt milliyetçiliği, 1990'lı yıllarla birlikte şehirde anti-Kürt tonlar içeren ciddi bir milliyetçi kabarmanın yaşanmasına yol açtı²⁶. Bu aslında 1990'larda terörün hızlanmasıyla birlikte bütün Türkiye'de yaşanan bir süreçti. Ancak bu süreç özellikle yoğun bir göçe maruz kalan Batı bölgelerinde daha gözle görülür bir nitelik kazandı. Örneğin Fethiye- Ayvalık hattı bu durumdan ciddi biçimde etkilendi ve özellikle yerel seçim sonuçlarına yansdı. İzmir özelinde ise şehrin laik damarı kuvvetli olduğu için bu milliyetçilik, Orta Anadolu şehirlerindeki gibi dinsel bir vurguyla Türk -İslam sentezi formunda değil laiklik ve Atatürkçülük temelinde formüle edildi.

Böylece 1950li yıllardan beri merkez sağa oy veren İzmirli hatta Egeli seçmen, 1990'ların ikinci yarısından itibaren laik-milliyetçi partilere kaymaya başladı. Bu süreç 1999 Seçimlerinde Ecevit'in DSP'sinin şehirdeki oyların % 40'ını alarak birinci parti olmasıyla başladı. Aynı seçimlerde sırayla ANAP % 15,8, MHP % 11,8 CHP'de % 9,7 oy almışlardı. Süreç 2002 seçimlerinde de benzer şekilde devam etti. Sırasıyla CHP oyların % 29unu, Genç Parti % 17,5ini AKP % 17,1'ini aldı. Bu seçimlerde İzmir'den Genç Parti'ye çıkan bu yüksek oy oranı lümpen milliyetçiliğin²⁷ şehirde ne kadar ciddi bir tabanı olduğunu gösterdi. 2007 Milletvekili Genel Seçimleri'nde ise tablo şu şekilde oluştu: CHP % 35,1; AKP % 30,5; MHP % 13,8.

²⁴bkz.www.izfas.com.tr

²⁵Ayrıntılı bilgiler için bkz. Mustafa Sönmez, İzmir'de İşsizlik Büyüme Sorunları ve Beklentiler, 2007.

²⁶Ayrıntılı bir analiz için bkz. Saraçoğlu 2011

²⁷Bkz. Türk 2011

2002 Seçimleri'nden sonra AKP'nin tek başına iktidar olması ve 2007 yılında Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı adayı olmasıyla başlayan siyasal krizler ise İzmir'de ifadesini yüzbinlerce kişinin katıldığı Cumhuriyet Mitingleri ile buldu. 2009 yazındaki seçimlerde özellikle kendilerini laik, Atatürkçü ve AKP karşıtı olarak tanımlayan seçmenler, pek örneğine rastlanmayacak biçimde tatil yaptıkları bölgelerden seçim bölgelerine otobüs tutup gelerek AKP'ye karşı oy kullandılar. Laiklik-İslamcılık kutuplaşmasıyla şekillenen 2009 Seçimleri'nin sonucunda ise% 55'lik toplam oy oranıyla CHP neredeyse İzmir'in tüm ilçelerinde (Bayındır ve Tire hariç) birinci parti olarak öne çıktı. Ancak AKP'nin bütün bu gelişmelere rağmen şehirde %31,1 gibi çok ciddi bir oy alması kayda değerdir. Onun ardından gelen MHP ise oyların ancak %7,1'ini alabildi.

Hal böyleyken bu noktada durup İzmir'in son yıllarda CHP eğilimi ile birlikte ortaya çıkan bir başka içi boş klişeyi İzmir'in "solunkalesi" olduğu yönündeki söylemleri gözden geçirmekte fayda var. Zira İzmir hiçbir zaman solun kalesi olmadı. Şehir, 1950'lerde DP'yi ve Menderes'i, 1960'larda Adalet Partisi'ni ve Demirel'i, 1980'lerde ise Özal'ı destekledi. 1989 seçimlerinde yükselen SHP'yi seçen kent, daha sonraki seçimlerde de örneğin önce Anavatan Partisi'nin sonra da Doğru Yol Partisi'nin adayı olan Burhan Özfatura'yı 2 kez belediye başkanlığına getirdi. Yani aslında İzmir, her devirde muhalif bir kent değil tam tersine uzunca bir süre pragmatik bir biçimde her devrin şehri oldu kim güçlüyse, iktidardaysa ona oy verdi. Bununla birlikte yukarıda açıkladığım nedenlerle şehirde son iki seçimde cumhuriyetçi-milliyetçi bir koalisyon oluştu ve laiklik konusunda hassas olan merkez sağ ve sol seçmenlerin büyük bölümü CHP'de birleşti. Bu yüzden, 2000'li yıllarda şehir siyasetine hakim rengi veren unsur laiklik konusundaki hassasiyet oldu. Bunda yukarıda aktardığım bir dizi tarihsel faktörün rolü var.

İlk olarak, İzmir ve çevresi Antik Çağdan başlayarak Akdeniz ticaretinin önemli merkezlerini bünyesinde barındırıyordu. Ortaçağda bir durgunluk yaşansa da İzmir özellikle 19. Yüzyıl'da Avrupa ile yapılan ticaret üzerinden zenginleştiğinden Batı'da yaşanan kapitalist dönüşümlerden de ilk etkilenen Osmanlı şehirlerinden biri oldu. Tarımın kapitalistleşmesi, köylünün çiftçiye, tarımsal artı değerini sanayiye dönüştürmesi süreçlerinde hep öncü rol oynadı. Bu yüzden de, kapitalizmin mütemmim cüzü olan bireyciliğin de en önce ve hızla geliştiği bölge haline geldi. Felsefe tarihinde materyalist düşüncenin Efesli Herakliatos'la başladığını düşünürsek kentin mayasında materyalizme ve bireyciliğe yatkınlığın zaten var olduğunu söyleyebiliriz. Kentin sosyo-ekonomik tarihi de bu kültürel süreci desteklemiştir. Günlük konuşmalarda İzmir'in insanlarına karşı güvensizlik içeren ifadelerin (İzmir'in havasına ve kızına güven olmaz vb.) yer alması, bu materyalist ve bireyci tutumun kamusal algıdaki folklorik bir göstergesi olarak okunabilir.

Laiklik ve bireycilik konusundaki bir diğer önemli bağlam kentin etnik dinamikleri ile ilgilidir. Daha önce ifade ettiğim gibi İzmir'in etnik yapısında Cumhuriyetten önce Rum, Ermeni ve Levantenlerin ciddi bir ağırlığı vardı. Cumhuriyetten sonra ise bölgeye özellikle nüfus mübadelesi ve onu takip eden göç dalgaları ile birlikte büyük oranda Balkan (Adalar, Girit, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk, Makedonya, Üsküp, Priştina vb.) göçmenleri yerleştirildi. Bugün de bu kişilerin kent kültüründeki etkileri çok baskındır ve örneğin belediye başkanlığı seçimlerinde adayın göçmen olması hem siyasi partiler hem de seçmenler için oldukça etkilidir. İzmirli taraflardan çok sevilen merhum belediye başkanı Ahmet Priştina bu konuda sembolik bir örnektir. Bu Balkan kökenli nüfusun da tarihsel olarak büyük oranda, Bektaşî anlayışını benimseyen kesimlerden oluşması kentteki Müslümanlık pratiğini de Anadolu'nun diğer Sünni bölgelerinden ayıran çok önemli bir faktördür. Dolayısıyla bu gelenek; İzmirli bireycilik, ibadet ve inanç, kadının kamusal alandaki rolü, eğlenme örüntüleri gibi yaşamın dünyevi boyutlarına ilişkin bazı noktalarda Sünni pratiğe göre daha esnek bir tutum sergilemelerine yol açmaktadır.

Bir diğer çok önemli husus İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgalidir. O zaman için elde kalan bütün Osmanlı Coğrafyasında büyük hayal kırıklığı yaratan bu durum İzmir tarihinin travma yaratan dönüm noktası olmuştur. Gerek işgali doğrudan yaşayan İzmir'in yerlileri, gerek 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinden itibaren peyderpey göçüp İzmir ve civarına yerleştirilen ve bu bölgeyi yurt belleyen Balkan göçmenleri gerekse bugün İzmir'de yaşayıp İzmir'in olanaklarından yararlanan halkın gözünde Atatürk'e ve yaptıklarına karşı minnet duygusu ve Cumhuriyet'e ve onun seküler milliyetçi ideolojisine olan bağlılık kuşaktan kuşağa geçen ve neredeyse tartışılmaz bir ideolojik yönelim ve aidiyettir. Kentin tarihsel olarak Cumhuriyetin kültürel ve ideolojik kodlarına uygun bir

hayat tarzına sahip olmasının da bunda büyük rolü vardır. Bu anlamda İzmir aslında Cumhuriyet'in model şehridir.

4. İZMİR'DE DİNİ HAYAT

Yukarıda çizdiğim genel çerçeve içinden bakılacak olursa araştırma boyunca üzerinde çalıştığımız matris açısından İzmir'in en belirgin niteliğinin kamusal-özel gerilimi ekseninde ortaya çıktığını söyleyebilirim. İzmir'in laik ve bireyci karakteristiklerine paralel olarak İzmir'de din, genel olarak bireysel alanda yaşanan ve kamusal alana taşmasına pek de hoş bakılmayan, insanların tanrı ile kendi aralarında cereyan ettiklerine inandıkları ve de gündelik yaşamlarına pek de yansıtmadıkları bir bağlamda yaşanıyor. Basit bir örnek verecek olursak, Bostanlı/Mavişehir semtinde yaptığımız görüşmelerin birinde bir katılımcı, bu bölgede oturan insanların çoğunun profesyonel işlerde çalıştığını; bu yüzden yüksek sesle okunan sabah ezanının insanları rahatsız ettiğini, bu rahatsızlık neticesinde genel istek üzerine cami görevlileriyle konuşularak sabah ezanının sesinin kısırıldığını aktardı. Bu bilgiyi doğrulamaya şansımız olmadı ancak algının kendisi çok önemliydi. Benzer bir biçimde İzmir'in genelinde Ramazan ayında dahi sokaklara taşan bar ve meyhanelerde içki içilmesi vakayı adiyededir. Bu durumu örneğin şehir merkezinde kenara köşeye gizlenmiş ve yalnızca erkeklere mahsus birkaç meyhanenin olduğu Kayseri ile karşılaştırılınca İzmir'in istisnailiği açıkça ortaya çıkıyor. Benzer şekilde İzmir'de deniz kenarındaki yeşil alanlarda, parklarda içki içmek *de facto* kabul edilen bir davranış olarak görülmektedir. Bu hususta katılımcıların birçoğu diğer şehirlerde görülen sıkı polis kontrolleri ve denetimlerinin bu bölgelerde pratikte uygulanmadığı ifade ettiler. Tabii geçen ay yürürlüğe giren ve alkol kullanımı sınırlandırmayı amaçlayan yasadan sonra ne olacağını önümüzdeki aylarda göreceğiz.

Gözlemlerimizin detaylarına girmeden önce, ilk olarak şunu da tespit etmek şart. Sanıldığının ve kamusal söylemde dile getirildiğinin aksine İzmir, inançsız insanların yaşadığı, toplumsal hayatın kutsal addedilen boyutlarının yok sayıldığı "gavur" bir kent değil. Kadifekale, Çimentepe gibi fakir mahallerden Bostanlı, Alsancak, Güzelyalı, Bornova, Balçova gibi orta ve üst sınıfların yaşadığı zengin muhitlerine dek yaptığımız farklı görüşmelerde, dinin insanların hayatında önemli sayılabilecek bir yer kapladığına tanık olduk. Ancak İzmir açısından belki de en belirgin olan şey yukarıda değindiğim gibi bu yerin kamu alanı/kamusal alan içinde olmamasıdır. Elbette İzmir'de camiye giden insanlar, bazı tarikatlara mensup kişiler, birlikte ibadet etmekten haz duyan insanlar var. Örneğin Eşrefpaşa Semti'nde Said-i Nursi geleneğine bağlı Nur Cemaati'nin bir apartman/medresede katıldığımız bir okuma (Risale i Nur) toplantısında, görevli kişi bize "İzmir'de bu şekilde yalnızca kendi cemaatlerine ait 80-100 arasında ev/medrese ve 70-80 arasında da bu medreselerde görev yapan "hizmet eri" olduğunu söyledi. Bunun yalnızca kendi cemaatlerine ait medrese sayısı olduğunu bunun yanında Hizmet (Gülen) Cemaatini, Süleymancıları, Yeni Asyacıları vb. da katarsak İzmir'de her hafta binlerce kişinin katıldığı dini toplantıların yapıldığını varsayabileceğimizi" ifade etti. Bu yüzden İzmir'in tamamen Türkiye'nin genelinden kopuk bir ada olduğu fikri de doğru değildir ve büyük bir yanılsamadan ibarettir. Nitekim Fethullah Gülen'in Erzurum kökenli olmasına rağmen cemaatini oluşturduğu, güçlendiği ve Türkiye çapında güç kazandığı yer İzmir'in Bornova ve Konak (Kestanepazarı Cami) ilçeleridir. Bu noktanın altını çizerek gözlemlerimize geçebiliriz.

İzmir'e gelen bir yabancıнын ilk dikkat edeceği şeylerden birisi, Konak Meydanı'ndaki küçük ve sembolik Yalı Cami'ni saymazsak gerek kent merkezinde gerekse şehrin silüetinde camilerin neredeyse hiç ortada görünmemesidir. Örneğin kentin iş ve eğlence merkezi Alsancak'ta 10'dan fazla kilise göze çarparken cami sayısı yalnızca birdir. Konak'taki camiler ise genellikle Basmane ve Kemeraltı'nda Anafartalar Caddesi üzerinde yer alan esnaf camileridir. Karşıyaka'da da benzer bir durum söz konusudur. 315 000 nüfuslu ilçede 31 adet cami bulunmakta; ancak merkezdeki bir iki esnaf camisi dışında neredeyse ortalıkta cami görünmemektedir. Camiler genellikle kenar semt ve mahallelerde yoğunlaşmaktadır. Benzer şekilde Bostanlı'da merkezde bir Mavişehir'de yine 1 protokol camisi bulunmaktadır. Durum körfezin diğer yakası için de çok benzerdir. Deniz kenarında yani Körfez'in etrafında kalan bu bölgelerin oldukça yoğun bir nüfusa sahip oldukları düşünülürse, bu durumun Türkiye'nin diğer şehirlerine kıyasla oldukça çarpıcı olduğu hemen anlaşılabilir. Nitekim Kayseri'nin yaklaşık 20 bin nüfuslu Hacılar ilçesinde 60 cami olduğunu düşünmek aradaki farklılığı anlamak için güzel bir örnektir.

İzmir'deki camiler genellikle kent merkezinin çevresinde ve üstlerinde yer alan gecekondular mahallelerinde yoğunlaşmaktadır. Bu yüzden, şehirdeki sağ kanat politikacıların 1980lerin başlarından beri şehre "Müslüman" bir silüet kazandırmak gibi dertleri olmuştur. İstanbul bağlamında Taksim Meydanı'na cami yapma tartışmasında olduğu gibi bu dert kendini İzmir özelinde "Fuar'a cami yaptırtmak" tartışmasında cisimleştirmiş; ancak İzmir'deki "laik" muhalefet bunu engellemiştir. Son yıllarda CHP'nin şehirde öne çıkmasıyla sönmüş görünen bu tartışmanın, ilk fırsatta yeniden canlanacağına kesin gözüyle bakabiliriz.

Kısaca söylersek, İzmir'deki Müslümanlık pratiğinin en karakteristik özelliği genel ifadeyle bireyle tanrı arasına indirgenmiş ve büyük oranda özel alanla sınırlandırılmış bir Müslümanlık pratiği olmasıdır. Bu bağlamda örneğin bütün görüşme boyunca dinle hiçbir alakası olmadığını söyleyen oldukça zengin bir fabrikatörün genç eşinin, ara sıra "Allah ile konuştuğunu (dertleştirdiğini)" söylemesini örnek verebiliriz. Ya da benzer şekilde, yurtdışında eğitim görmüş bir araştırma görevlisinin her sabah kalktığında ve her akşam yattığında mutlaka Allah'a dua ettiğini söylemesini ancak dinin bunun dışında hayatında önemli bir yer teşkil etmediğini ifade etmesini de örnek gösterebiliriz. Yine benzer biçimde bütün çalışma hayatı boyunca namaz kılmayı bile bilmediğini; ancak emekli olduktan sonra namaz kılmayı öğrenip bir süre 5 vakit namaz kıldığını, sonra içindeki ses "yeter" diyince bunu bıraktığını söyleyen ya da "Allah başınızı örtün dememiş ki aslında başınızı bilgiyle örtün demek istemiş" diyen emekli bir kadın memurun ifadelerinde de hep aynı yaklaşımın izleri vardır. Allah inancı vardır. Dini pratikler ve zorunlu ibadetler ve yükümlülükler genellikle yapılmamaktadır. Din daha ziyade iyi, doğru dürüst insan olmak olarak ahlaki bir çerçevede değerlendirilmektedir. Dini siyasete alet ettiklerini düşündükleri siyasi parti ve cemaatlerden "nefret" edilmektedir. Son olarak da bazı özel günlerde ramazan, kandiller, Hıdrellez, cenaze vb. kısmi ibadetler ve ritüeller (lokma döktürme, mevlit okutma gibi) yerine getirilmektedir.

İzmir'deki Müslümanlık pratiğini ve zihniyetini en iyi özetleyen yaklaşım; kentteki birçok Kahvehane ve barın duvarında asılı olan ve kamusal söylemde sıkça referans verilen şu dizelerde yansır. Dörtlükleri Neyzen Tevfik'in ya da onun tarzına benzer biçimde bir emekli polis müdürünün yazdığı rivayet edilmektedir.

Ne ararsın Tanrı ile aramda!
Sen kimsin ki orucumu sorarsın?
Hakikaten gözün yoksa haramda,
Başı açığa niye türban sorarsın!

Rakı, şarap içiyorsam sana ne.
Yoksa sana bir zararım, içerim.
İkimiz de gelsek kıldan köprüye
Ben dürüstsem sarhoşken de geçerim.

Esir iken mümkün müdür ibadet?
Yatıp kalkıp Atatürk'e dua et.
Senin gibi düzülerin yüzünden,
Dininden de soğuyacak bu millet.

İşgaldeki hali sakın unutma,
Atatürk'e dil uzatma sebepsiz.
Sen anandan yine çıkardın amma,
Baban kimdi bilemezdin şerefsiz...

Bunun dışında İzmir'de şu ana kadar gezdiğimiz şehirlerin hiçbirinde rastlamadığımız çok değişik bir dinsel örgütlenme ve pratikle karşılaştık. Din sosyolojisi literatüründe "New Age" olarak adlandırılan yeni dini akımların ve hareketlerin bazı takipçileri ile görüşme fırsatı yakaladık. "Mevlana Anadolu Sevgi ve Kardeşlik Birliği Derneği" çatısında toplandıklarını ifade eden bir katılımcı, çok

özet olarak artık dinlerin bittiğini; kendilerinin bir din olmadığını, bütün kutsal kitapları kabul ettiklerini; ancak zamanımızda kutsal olan ve bir zamanlar Arap yarımadası ve Kudüs üzerinden geçmiş olan ilahi kanalın şu anda Anadolu üzerinden geçmekte olduğunu; Mevlana'nın fikirleri çerçevesinde evrenin asıl mimarisini oluşturan kurallar ekseninde bir okuma ve enerji faaliyeti içerisinde olduklarını ve bütün dünyadan insanların artık bu düşüncede birleşeceklerini düşündüklerini ifade etti. Katılımcının anlattığına göre Bülent Hanım isimli bir kadının ruhani önderliğinde örgütlenen bu grup; "Çiçek Açma" adını verdikleri bir sempatan kazanma etkinliği düzenlemektedir. Bu etkinliklerde "Güneş Öğretmenleri" olarak adlandırılan bazı kişiler yeni katılan kişilere grup ve yapılan faaliyetler hakkında bilgi ve eğitim vermektedirler. Bu eğitimlerde Bülent Hanım'ın yazdığı ve çeşitli fasiküllerden oluşan ve okudukça ondan enerji alındığına inanılan bir kitap okutulmaktadır. Kitabın tamamı yaklaşık 500-600 sayfa civarındadır. Fotokopi çektirilmesine "enerjisi kaçır" gerekçesiyle izin vermiyorlar; ancak kitap 50 TL'ye sempatanlardan temin edilebiliyor. Bu etkinliklere katılan kişi gruba kabul edildikten sonra her toplantı sonunda kendisine verilen ödevi bir dahaki toplantıya kadar yapma görevi alıyor. Bu görev kitabın bazı bölümlerini belirli bir sıraya göre yazmak. Kitabı evine gidip kendi defterine olduğu gibi yazan kişi senenin sonunda Bülent Hanım'ın da katıldığı bir toplantıda elindeki defteri gidip Bülent Hanım'a imzalıyor ve sonrasında o defter bir anlamda görevin tamamlanması anlamında kapatılıyor. Buna kendi aralarında "karmayı tamamlamak" diyorlar.

Bunun dışında gruba kabul edilen bireyler, toplandıkları zaman Bülent Hanım'la bağlantı yapmak zorundalar. Bu bağlantı şu şekilde oluyor: Grup toplandığı zaman Bülent Hanım'ın telesekreterine telefon ediliyor ve yer zaman ve katılımcılar bildiriliyor. Toplantılarda aynı Nur Cemaati'nin toplantı formunda olduğu gibi sırayla gruptan insanlar metni okuyorlar. Burada bir de fazladan eve gidince metni yazma faaliyeti var. Ancak Nur Cemaati içinde "Yazıcılar" isimli bir başka grubun da çok benzer bir etkinlik yaptığı düşünülürse, sistem çok da yabancı değil. Ancak olay burada bitmiyor. Bir süre sonra her bir katılımcının kendilerine 19 kişilik yeni bir grup oluşturmaları isteniyor. Bütün bu okuma, yazma, buluşma, örgütlenme faaliyetlerinin kendilerine evrenin enerjisini aktardığını düşünüyorlar. Bülent Hanım'ı bir peygamber gibi görmediklerini ancak ilahi mesajlar alan ve enerji aktaran bir kişi olduğunu düşündüklerini ifade ediyorlar. Grubun katılımcıları bize aktarıldığı kadarıyla orta sınıf meslek sahibi beyaz yakalılarla emeklilerden oluşuyor.

Bu grubu toplayabilenler;"kozmo" adını verdikleri yeni bir aşamaya geçiyorlar. Grubu toplayamayanlar ise bu oluşumdan atılıyorlar ve bir daha toplantılara katılmıyorlar. İsterlerse evlerinde "kutsal" metni okumaya devam ediyorlar. Bizim görüştüğümüz katılımcı bu aşamayı geçemediği için atılanlardandı. Bu yüzden sonrasında ne olduğunu öğrenemedik. Ancak araştırmanın ileriki safhalarında sürecin devamını öğrenmemizi sağlayacak kozmo aşamasına geçmiş kişilerle gerekli bağlantıları kurduk. Derneğin Şu anda biri Karşıyaka'da, biri Bornova'da ve diğeri Buca'da olmak üzere 3 Şubesi bulunmaktadır.

5. SONUÇ

Sonuç olarak İzmir Türkiye'deki diğer şehirlerden belirgin bazı özellikleriyle ayrılan çok dikkat çekici bir kent. Burada en temel farklılık kentin adeta ruhuna sinen bireycilik noktasında ortaya çıkıyor. Güçlü bir tarihsel, toplumsal ve ekonomik zemine dayanan bu bireycilik, laik ve milliyetçi bir nitelik taşıyor. Din burada özel alanla sınırlandırılan ve bireyle tanrı arasına indirgenmiş bir vicdan muhasebesi olarak ortaya çıkıyor. Ünlü din sosyoloğu Grace Davie'nin²⁸ İngiltere'de dinin geleceğini analiz ederken kullandığı kavramla ifade edecek olursak İzmir'de tam anlamıyla bir "believing without belonging" aidiyet duymadan inanmak durumu söz konusu. Davie'nin daha sonraki çalışmalarında da ifade ettiği gibi yani artık kiliseye giden insanların dinin emirlerine uyararak yaşayan insanların sayısı ve kamusal tesiri azalsa ve din artık temsili- (vekaleten-vicarious) bir nitelik kazansa da kolektif hafıza olarak din insanların kafasında hala güçlü bir biçimde yaşıyor ve gerektiğinde hemen devreye girebiliyor²⁹. İşte Türkiye'nin en batılı şehri olarak İzmir'de tam da böyle bir durum söz konusu. Kutsal metine pek uyulmuyor. Geleneksel ilişkilerden ziyade özellikle yaşam tarzları (aile

²⁸ Bkz. Davie 1990

²⁹ Bkz. Davie 1999:68

ve akrabalık ilişkileri, iş, boş zaman vb. örüntüler) açısından modern tutum ve davranışlar ağır basıyor. Batıl inançların da her türlü; tahtaya vurmak, büyü yaptırmak bozdurmak, türbe yatır ziyareti, kahve ve fal baktırmak vb. popüler imgelemde hayli önemli bir yer teşkil etse de bilimsel bilgiye inanç çok daha baskın. Kutsal ile dünyevi arasındaki gerilimde ise dünyevi olan ağırlıklı bir biçimde öne çıkıyor. Ancak bütün bunlara rağmen din kolektif hafızada derinlerde bir yerde gerektiğinde devreye girmek üzere yaşamaya devam ediyor.

KAYNAKÇA

- Akşit B., Şentürk R., Küçükural Ö., Cengiz K. (2011). Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arman, A. (2013). Senin Dindarın Benim Dindarım, 27 Mart 2013
- Asad, T. (1983). Anthropological Conceptions of Religion: Reflections on
- Bayramoğlu, A. (2006). *Algular ve Zihniyet Yapıları: “Çağdaşlık Hurafe Kaldırmaz” Demokratikleşme Sürecinde Dindar ve Laikler*, TESEV Yayınları
- Beyru, R. (2000). *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*. İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*. İstanbul: Birikim
- Cemal, H (2009). “Gerilla Kıyafetli Çocuklar Kalpaklı Atatürk Bayrakları”, Milliyet 25 Kasım 2009.
- Crone, P. (2004). *The Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Davie, G. (1990). “Believing without Belonging: Is this the Future of Religion in Britain?” *Social Compass*, 37:4, pp.455-469
- Davie, G. (1999) .“Europe: The Exception That Proves the Rule?” in Peter L. Berger (ed.), *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*, Grand Rapids: Eerdmans, 1999, s.65-83
- Dirlik, A.(2003).“Modernity in Question? Culture and Religion in an Age of Global Modernity”, *Diaspora*, 12(2): 147-168.
- Eisenstadt, S. (1982). “The Axial Age: The Emergence of Transcendental Visions and the Rise of Clerics” *European Journal of Sociology* 23(2):294–314
- Hürriyet (2005) Gavur İzmir Tartışması, 20 Aralık 2005
- Hürriyet (2013) 27 Mart 2013 İzmir’in Farklı bir Dindarlığı Var,
- Göle, N, Amman, L. (2006). *İslam in Public: Turkey, Iran and Europe*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press.
- Göle, N. (2004). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, 8. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları
- Gönen, Z. (2011). *Neoliberal Politics of Crime: The İzmir Public Order Police and Criminalization of the Urban Poor in Turkey since the Late 1990s*, Ph.D., State University of New York at Binghamton.
- Haspolat , D. Yıldırım, D. (2010). *Değişen İzmir’i Anlamak*. Ankara: Phoenix Yayınları
- Ismail, S. (2004). “Being Muslim: Islam, Islamism and Identity Politics”. In Bellamy, R.(Ed) *Politics of Identity- VI. Government and Opposition Ltd*, Blackwell Publishing: Oxford.
- Keyman, F., Lorasdağı, B. K. (2010). “İzmir: Mazereti Olmayan Kent” *Kentler Anadolu’nun Dönüşümü Türkiye’nin Geleceği içinde* İstanbul: Doğan Kitap.
- Kıray, M. (1972-1998). *Örgütlemeyen Kent: İzmir*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Kütahyalı R.O. (2009). “Faşizmin Başkenti İzmir” 25.11. 2009, Taraf
- Mardin, Şerif. (1991,1986). *Din ve İdeoloji. Bütün Eserleri*, Cilt 3, İletişim Yayınları

- Navaro-Yashin, Y. (2002). 'The Market for Identities: Secularism, Islamism, Commodities', in D. Kandiyoti & A. Saktanber, ed., *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*, London: I.B. Tauris.
- Ocak, A. Y. (2003). *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, İletişim Yayınları, 6. Baskı.
- Oran, B. (2009). Radikal 2 06.12. 2009
- Özkök, E. (2013). Öyle Konuşaydınız İmzamızı Atardık 27 Mart 2013
- Özdil, Y. (2013). Papaları Olsa İzmir'i Aforoz Eder Bunlar 27 Mart
- Saraçoğlu, C. (2011). *Şehir Orta Sınıf ve Kürtler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, Thomas W. (2005). "Between Allah and Atatürk: Liberal Islam in Turkey", *The International Journal of Human Rights*, 9 (3): 307–325.
- Sönmez, M. (2007). İzmir'de İşsizlik Büyüme Sorunları ve Beklentiler, 2007.
- Subaşı, N. (2004). *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Şentürk, R. (2006). *Modernleşme ve Toplum Bilim*. İstanbul: İz.
- Taraf 17.04.2010.
- Taraf, 31. 03. 2010
- Tayiz, K. (2009). "İlk Taş İzmir'den", Taraf, 24.11.09.
- Temelkuran, E. (2005). "İzmir Gavurdur Gavur Kalacaktır", 21 Aralık 2005, Milliyet
- Tosun, T. (2009). *Türk Siyasal Hayatında Seçimler ve İzmir*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Tuğal, Z. C. (2006) ."The Appeal of Islamic Politics: Ritual and Dialogue in a Poor District of Turkey", *The Sociological Quarterly*, 47: 245-273.
- Turan, İ. (1991). 'Religion and Political Culture in Turkey', Richard Tapper, ed., *Islam in Modern Turkey*, London: IB Tauris.
- Türk, H. B. (2008). *Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yeni Siyaset*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- White, B. J. (1996). 'Civic Culture and Islam in Urban Turkey', C. Hann and E. Dunn, (eds)., *Civil Society: Challenging Western Models*, p.143-154, London and New York: Routledge.

1980 SONRASI İSLAMCILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE ANTI-KAPİTALİST MÜSLÜMANLAR

Yusuf Ekinci¹

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye’de yeni bir muhalefet kategorisi olarak ortaya çıkan Anti-Kapitalist Müslümanların ortaya çıkışı, söylem ve eylemsellikleri tartışılmaktadır. Ayrıca, İslami hareketlerin ve siyasal İslamcılığın Türkiye’de 20.yüzyılın ikinci yarısından sonraki gelişimi ve sonrasında yaşadığı dönüşümler irdelenmektedir. Çalışmada, özellikle 2002’de iktidara gelen ve üç dönemdir tek başına iktidar olan AK Parti ile birlikte yaşanan değişim ve bu partinin neo-liberal politikalarının, Anti-Kapitalist Müslümanların bir muhalefet kategorisi olarak ortaya çıkması üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Anti-Kapitalist Müslümanlar ismiyle, üçü İstanbul’da ve biri Tokat’ta olmak üzere, temel muhalif söylem ve eylemleri İslami bir kapitalizm eleştirisi üzerine şekillenmiş toplam dört ayrı grup ifade edilmektedir. Bu dört grup da İslami bir muhalefeti kapitalizm karşıtlığı temelinde sergilemektedir. Bu çalışmada, bir tez çalışmasında kullanılmış olan ve sözü edilen dört gruptan toplam 25 kişi ile yapılan yüz yüze derinlemesine mülakatlardan elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Araştırmada, yarı-yapılandırılmış görüşme formuna dayalı derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır.

Anahtar kavramlar:İslamcılık, İslamcılığın dönüşümü, AK Parti, Anti-Kapitalist Müslümanlar.

ABSTRACT

In this study, the emerging of anti-capitalist Muslims as a new opposition category in Turkey, their discourses and actualities, are discussed. Furthermore, the development of Islamic movements and political Islam after the second half of 20th century and the transformation, which they went through afterwards, are examined. In the study, the impact of neo-liberal policies of AK Parti, which had come to power alone in 2002 and sustained its position for the last three terms, and the changes, which was experienced along with it, on the emerging of anti-capitalist Muslims as an opposition category are discussed. Four different groups, one in Tokat and three in Istanbul, are expressed with the name of Anti-capitalist Muslims, whose discourses and actions are formed on Criticism of Islamic Capitalism. All these four groups display an Islamic opposition based on capitalism hostility under the skin. In this study, it was benefited from the data, which had been used in a thesis study and obtained from a thorough and face to face interview, made with 25 people from these four groups in total. In the research, an interview technique, based on semi-restructured debate form in-depth, has been used.

Keywords:Pan-Islamism, Conversion of Islamism, AK Parti, Anti-capitalist Muslims.

1. GİRİŞ

Türkiye İslamcılığı, 1960’lı yılların sonundan itibaren İslamcı hareketlerin güçlü olduğu ülkelerden yapılan metinsel çevirilerle² ve kırdan kente göçün etkisiyle³ geniş toplumsal kesimleri etkilemeye başlamıştır. 1980’li yılların sonlarına kadar etkisini sürdüren ve radikalleşen İslamcılık, küreselleşmenin etkisiyle radikal niteliğini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle 1980’li yıllarda etkisini göstermeye başlayan küreselleşmeyle beraber dönüşmeye başlayan Türkiye İslamcılığı, “Ekonomik

¹Yüksek Lisans, Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ysefekinci84@hotmail.com

²İslamcı hareketlerin güçlü olduğu Mısır, Pakistan ve İran gibi ülkelerdeki İslami yayınların 1970’li yıllardan itibaren Türkçe’ye çevrilmesini ve Türkiye’deki İslami hareketlere etkisini inceleyen bir çalışma için bkz. (Bulut, 2011).

³ Bulaç’a göre Türkiye’deki İslami hareketlerin geniş toplumsal kesimleri etkilemesinin bir sebebi, 1960’lı yıllarda yaşanan kitlesel göçlerdir (Bulaç, 2011:65-66).

fırsat alanlarının gelişmesiyle” birlikte “ılımlılaştırma” eğilimi göstermeye başlamıştır.⁴ 90’lı yıllardan itibaren İslamcılığın dönüşmesi sürecinin ortaya çıkardığı “muhafazakâr sermaye grupları” AK Parti iktidarı döneminde gelişme kaydetmiş, bu gelişmeye paralel bir itiraz olarak İslam’ın sınıflaşmanın ve kapitalizmin karşısında olması gerektiğini savunan İslami bir muhalefet filizlenmeye başlamıştır. Bu muhalefet biçimi; iktidarın politikalarından yoksulluğun derinleşmesine; sınıflaşmadan Batı ile olan ilişkilere dek geniş bir uzamda İslami bir retorikle şekillenmiş ve zamanla örgütlü muhalefet biçimini almıştır. Yakın dönemde ortaya çıkmış olan “KAMU-DER” (Kapitalizmle Mücadele Derneği)⁵, Rebeze Kültür Evi (“Devrimci Müslümanlar”), TOKAD (Toplumsal Dayanışma Kültür Eğitim ve Sosyal Araştırmalar Derneği) ve Emek ve Adalet Platformu gibi İslami muhalefet kategorileri, bu sürecin ortaya çıkardığı en önemli oluşumlardandır.⁶ Anti Kapitalist Müslümanlar ismiyle,⁷ üçü İstanbul’da ve biri Tokat’ta olmak üzere, temel muhalif söylem ve eylemleri İslami bir kapitalizm eleştirisi üzerine şekillenmiş toplam dört ayrı grup ifade edilmektedir. Çalışmada, elde edilen tüm görüşme verilerinin bir değerlendirmesi yapılarak, Anti-Kapitalist Müslüman grupların bir muhalefet kategorisi olarak hangi bağlamda ortaya çıktıklarına dair sonuçlar; bu hareketin söylem, eylemlilik ve temel eleştiri noktaları göz önünde bulundurularak irdelenmiştir.

Bu çalışmada, İslami kesimde yaşanan dönüşüm iki argüman üzerinden ele alınmaktadır. Bunlardan ilki, 1970 ve 80’li yıllarda radikal bir siyasal çizgi üzerinden faaliyet yürüten İslami hareketlerin, 80’li yıllardan itibaren etkisini göstermeye başlayan küreselleşmenin ve dolayısıyla “merkezden çevreye güç aktarımı”nın sonucunda liberalleşme lehine yaşadığı dönüşümdür. İkincisi ise, dönüşen İslamcı hareketlerin 2002’de iktidara gelmesinden sonra İslamcılığın içerisinde yaşanan ayrışmanın bir sonucu olarak Anti-kapitalist Müslümanlar’ı ortaya çıkaran süreçlerdir. Çalışma boyunca bu iki argüman, Anti-Kapitalist Müslüman oluşumları ortaya çıkaran süreçleri değerlendirmek için teorik birer zemin olarak kullanılmaktadır.

Görüşmeciler içerisinde kendisini Müslüman, anti-Kapitalist Müslüman, Devrimci Müslüman, sosyalist Müslüman, Anarşist Müslüman, Kültürel Müslüman ve İslamcı olarak tanımlayanlar söz konusudur. İnanç ve politik duruşlarını ifade ederken kendilerini “sosyalist Müslüman” ya da “anarşist Müslüman” gibi eklektik kimliklerle tanımlayanların, bu harekete katılmadan önce seküler-sol dünya görüşüne sahip oldukları gözlenmiştir. Bu harekete katıldıktan sonra daha önce sosyalist veya anarşist gelenekten gelenler bu kimliklerini Müslüman kimliğiyle bir araya getirmek suretiyle aynen kullanmaya devam etmişlerdir. Tüm bu farklı tanımlamalara rağmen görüşmecilerin tamamının kendisini tanımlamak için kullandığı kimlik “Müslüman” olmuştur. Bununla birlikte istisnasız tüm görüşmeciler, inanç ve politik duruş olarak kendilerini tanımladıkları bu kimlikleri yapı-söküme uğrattıkları ve yeniden inşa ettiklerini söylemişlerdir. Bunun gerekçesi sorulduğunda, kendilerini diğer Müslüman çoğunluğun da kullandığı anlamda bir kimlik tanımlamasından ayırma ihtiyacı hissettikleri yönünde cevaplar vermişlerdir. Örneğin bir görüşmeci kendisini Müslüman olarak tanımladığını fakat şimdiki Müslümanlardan, özellikle de iktidardakilerin kabul ettiği anlamda bir Müslümanlıktan ayrılmak için bu kavramı yeniden inşa ettiğini söylemektedir:

Kendimi Müslüman olarak tanımlarım. Yalnız şu anda Müslümanların özellikle Türkiye iktidarını elinde bulundurmaları, Müslümanlığın da formunda bazı zayıflar meydana getiriyor. Ondan dolayı kendimi “Anti-kapitalist Müslüman” olarak tanımlama ihtiyacı hissediyorum (19. Görüşmeci, KAMU-DER, Erkek).

⁴ İslami hareketlerin dönüşümünü ekonomi-politik zeminde inceleyen Yavuz’a göre, İslamcı hareketlerin radikalliklerinin ılımlılaştırmaya başlamasını sağlayan en önemli süreç “Ekonomik fırsat alanlarının gelişmesi”dir (Yavuz, 2011b:21).

⁵ KAMU-DER (Kapitalizmle Mücadele Derneği), kamuoyunda “Antikapitalist Müslüman gençler” olarak bilinen oluşumdur.

⁶ Bu oluşumlar içerisinde kuruluşu en erken olan, TOKAD’dır. TOKAD 2007 yılında, KAMU-DER ve Rebeze Kültür Evi 2012 yılında, Emek ve Adalet Platformu ise 2011 yılında kurulmuştur.

⁷ Görüşülen dört grubu tanımlamak için “Anti-Kapitalist Müslümanlar” ifadesini kullanmamızın sebebi, tüm görüşmecilerle yapılan mülakatlarda gözlenen temel muhalif söylemlerin, anti-kapitalizm üzerinden şekillenmiş bir Müslüman kimliğe dayanıyor olmasıdır. Bu sebeple bu çalışmada, görüşülen tüm grupları tanımlamak için “Anti-Kapitalist Müslümanlar” ifadesi kullanılacaktır.

Anti-Kapitalist Müslümanlar, devlete ve iktidara yönelik eleştirilerinin kapitalizm karşıtlığı temelinde olması, “teorik iman”dan ziyade toplumsal gerçekliğe aktif katılımı ifade eden “İslami praksis”e önem atfetmesi, geleneğin radikal eleştirisini yapması, İslam tarihini ezilenler lehine yorumlaması ve eşitliği ve paylaşımı temel alan bir sistemi kurma ideali olarak “devrimci İslam” düşüncesini benimsemesi itibarıyla Türkiye’deki ana-akım Müslüman/Muhafazakar kesimlerden belirgin bir biçimde farklılaşmaktadır. Öte yandan Anti-Kapitalist Müslümanlar, diğer Müslüman gruplardan farklı olarak kapitalizm ve emek meselelerini okuyup anlayabilecekleri bir İslami literatürün olmadığını düşünerek, sol literatür okumaları yapmaktadırlar. Anti-Kapitalist Müslümanların asıl referans noktası ise İslam’ın temel metin ve kaynakları olarak Kur’an ve Peygamber’in Sünneti’dir. Bu temel kaynakları “ezilenler” lehine yorumlayan Anti-Kapitalist Müslümanlar, yaptıkları eylemlerde “devrimci” bir şekilde yorumladıkları Kur’an’ı kullanarak “ayetleri sloganlaştırmakta”⁸ ve böylece mücadelelerine “ilahi bir motivasyon” katmaktadırlar. Anti-Kapitalist Müslümanlar’ın, “devrimci” okumasını yaptıkları İslam tarihini “Muaviye tarihi” ve “Peygamber tarihi” olarak birbirine zıt, ikili bir yapıda ele aldıklarını söylemek mümkündür. “Muaviye tarihi”; İslam’ı özünden uzaklaştıran sürecin ve sınıflaşmanın başladığı, sömürünün ve köleliğin yaygın olduğu bir dönem olarak okunmaktadır. “Peygamber tarihi” ise “devrimci İslam” düşüncesinin, eşitliğin, iktidarlara karşı mücadelenin ve “ezilenleri yeryüzünde iktidar kılma”⁹ ideali uğruna mücadele etmenin tarihi olarak okunmaktadır. Bu tarih okumasının, Ali Şeriatî’nin *Dine Karşı Din* (2005) eserinde anlattığı şekilde bir dikotomi üzerinden şekillendiği söylenebilir.¹⁰ Zira görüşmecilerin tamamı, düşünsel altyapılarını “Anti-kapitalist” bir zeminde inşa etme sürecinde besledikleri en önemli ismin Ali Şeriatî olduğunu vurgulamıştır.

Bu araştırmanın amacı, Anti-Kapitalist Müslüman grupların yakın dönemde ortaya çıkış sebebinin, radikal İslamcılığın dönüşmesiyle ve 2002’den sonra “kültürel hegemonya” süreciyle iktidara eklenmesiyle ortaya çıkan siyasal atmosferle ne derecede ilişkili olduğunu belirlemektir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, (1) 1980 sonrası dönemde İslamcılığın ve İslami hareketlerin küreselleşmenin etkisiyle “çevre”den “merkez”e doğru yaşadığı dönüşümün ve (2) dönüşen İslamcılığın iktidara geldikten sonra ürettiği ekonomi-politik faaliyetlerin, Anti-Kapitalist Müslümanlar’ı ortaya çıkaran süreçle paralelliklerinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın bir amacı da, bu iki argümandan hareketle Anti-Kapitalist Müslüman grupların İslamcı harekette yaşanan ayrışmanın ve “sınıflaşma”nın sonucu olarak ortaya çıkıp çıkmadığını irdelemektir.

YÖNTEM

Bu araştırma, literatür taraması ve nitel araştırma yöntemlerinden yarı-yapılandırılmış görüşme formuna dayalı derinlemesine mülakat tekniği ile elde edilen verilerin değerlendirilmesine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber bu çalışmada görüşme sırasında yapılan gözlemlerden ve araştırmacının bizzat katıldığı eylemlerine dair deneyimlerinden de yararlanılmıştır. Araştırma konusunun evreni, Türkiye’de temel muhalefet zeminleri “emek-sermaye” çelişkisi ve kapitalizm karşıtlığı üzerine şekillenmiş İslami dernek ve platformlardır. Bu oluşumlardan ikisi KAMU-DER ve TOKAD dernekleri, diğer ikisi ise Emek ve Adalet Platformu ve Rebeze Kültür Evi’dir. Bu dört oluşum Anti-Kapitalist Müslümanlar’ın evreni kabul edilmiştir. Araştırma kapsamında bu dört oluşumun aktivistleri arasından örneklem belirlenmiş ve bu örneklem içerisinde 5’i kadın toplam 25 kişi ile görüşülmüştür. Belirlenen örneklem için TOKAD’dan yedi, KAMU-DER ve Emek ve Adalet Platformu’ndan altışar ve Rebeze Kültür Evi’nden beş kişi seçilmiştir. Her oluşumdan birer aktivistle kurulan irtibat aracılığıyla görüşülecek aktivistlere Kartopu Tekniği’yle ulaşılmıştır. Bununla beraber Anti-Kapitalist Müslümanlar’dan herhangi bir oluşum içerisinde yer almayan fakat tüm Anti-

⁸ “Ayetin sloganlaştırılması” kavramıyla, Ruşen Çakır’ın 1980 ve 90’lı yıllarda aktif faaliyetler yürüten radikal İslamcı hareketleri incelediği *Ayet ve Slogan* (2012) adlı çalışmasına atıf yapılmaktadır. Çakır kitabına bu ismi, radikal İslami grupların eylemlerde ayet kullanmalarından ilhamla vermiştir. Anti-Kapitalist Müslümanlar düzenledikleri eylemlerde hem slogan hem de pankartlarda Kur’an ayetlerini sıkça kullanmaktadır.

⁹ Kasas Suresi, 5. Ayet.

¹⁰ Şeriatî, *Din’e Karşı Din* adlı eserinde, zannedildiği gibi dinlerin dinsizlikle savaşmadığını, aksine bütün dinlerin “yozlaşmış” din anlayışlarına karşı savaş açtığını vurgulayarak, din olgusunudikotomik bir yapıda ele almaktadır.

Kapitalist Müslüman aktivistleri etkilemiş bir isim olarak İhsan ELİAÇIK'la görüşülmüştür. Bu çalışmada, bağımsız yazar İhsan ELİAÇIK'la,¹¹ TOKAD oluşumunun kurucusu Ahmet ÖRS'le ve Rebeze Kültür Evi oluşumunun kurucularından Eren ERDEM'le yapılan görüşme verileri bu isimler saklı tutulmadan kullanılmakta, fakat diğer görüşmecilerin isimleri saklı tutulmaktadır. 2012 yılının Temmuz ayında gözlemlerle başlayan ve 2012 yılının Ağustos ve Aralık aylarında yapılan görüşmelerle devam eden araştırma, 2013'ün Mayıs ayında yapılan görüşmelerle sona ermiştir.

1. İSLAMCILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ VE ANTI-KAPİTALİST MÜSLÜMANLAR'I ORTAYA ÇIKARAN TEMEL SÜREÇLER

Halifelüğün kaldırılmasıyla birlikte devletle olan ilişkisinde belirgin farklılaşma yaşayan İslamcılığın, özellikle 1960'lı yılların sonunda bağımsız ve muhalif bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Ali Bulaç (2011)'in "İkinci dönem İslamcılık" olarak değerlendirdiği 1950 sonrası dönem, "İslami hareket" olarak ifade edilen toplumsal hareketlerin faaliyetlerinin yoğun olduğu bir döneme tekabül eder.

1970'li ve 1980'li yıllarda Türkiye'deki İslamcı hareketlerin faaliyetlerinin geniş bir toplumsal kesimi etkilemesinin altında üç temel etken sıralanabilir: (1) Kuzey Afrika, Hint alt kıtası ve İran'daki İslamcı hareketlerin etkisi; (2) 1980 sonrası kırdan kente göç ve (3) küreselleşmenin etkisi. Bunlardan ilki, İslami hareketlerin faaliyetlerinin güçlü olduğu Mısır, Pakistan ve İran'daki İslamcılığın, Türkiye İslamcılığını etkileme sürecidir. Bu coğrafyalardaki hareketlerin etkisiyle birlikte Türkiye İslamcılığı radikalleşme eğilimi göstermeye başlamıştır.¹² 1980'lerden sonra İslami hareketlerin güçlenmeye başlamasının bir diğer sebebini, taşradan kentlerin varoşlarına doğru akan göç hareketleri oluşturmuştur.¹³ Bu dönemde İslamcı hareketlerin güçlenmesini sağlayan üçüncü etken ise, küreselleşmedir. İslamcı hareketlerin ve İslami faaliyetlerin toplumsal kesimler arasında yayılmasını sağlayan bu sebepler içerisinde "küreselleşme", aynı zamanda İslamcılığın radikalizmden "liberalizme" doğru dönüşümünü sağlayan en önemli etken olmuştur.¹⁴

1.1. İslamcılık, Özeleştir ve İslamcılığın Dönüşümü

1980'li yılların sonlarına doğru, küreselleşme ve liberalleşme rüzgarının esmeye başlamasıyla birlikte toplumsal yaşamdaki hızlı dönüşüm, İslami hareketleri de etkisi altına almaya başlamıştır. Bu dönemde artık "merkez"; ekonomik, siyasal ve toplumsal "çevre" üzerindeki etkisini kaybetmeye başlamıştır.¹⁵ Bu etkinin yitirilmesinin en önemli sebepleri olarak, küreselleşme ve onun sosyo-ekonomik boyutunu teşkil eden Neo-liberalizm gösterilmektedir.¹⁶ Böylece 20. Yüzyılın son

¹¹ İhsan Eliaçık, herhangi bir oluşum içerisinde yer almamakta fakat bu gruplardan KAMU-DER'e destek vermektedir.

¹² Pakistan'da Cemaat-i İslami lideri Ebu'l al-a Mevdui, Mısır'da İhvan-ı Müslimin'in (Müslüman Kardeşler) en etkili isimlerinden olan Seyyid Kutub ve İran'da devrime giden süreçte önemli bir etkide bulunan İslamcı entelektüel Ali Şeriatî'nin eserlerinin Türkçe'ye kazandırılmasıyla şekillenmeye başlayan Türkiye İslamcılığı, özellikle 1970'lerden itibaren toplumsal faaliyet alanında görünür bir radikalleşme süreci yaşamıştır.

¹³ Kentlerin varoşlarında yoksul bir "kast"ın oluşmasına sebebiyet veren ve işsizlik, açlık ve ümitsizliğin hakim olduğu bir atmosferi doğuran bu göç olgusu, "kurtuluşçu" bir karakter olarak ortaya çıkan İslamcılığın kitleselleşmesinde önemli etkilerde bulunmuştur.

¹⁴ Küreselleşme olgusu, radikal söylem ve hareketleri "aşındırma" "liberalleştirme" potansiyeline sahiptir (Bilici, 2011). Bilici'ye bu süreçte radikal İslamcılık da liberalleşme eğilimi göstermiştir.

¹⁵ Taslaman bu olgu için, "merkezden çevreye güç transferi" ifadesini kullanmaktadır (Taslaman, 2011:164). Türkiye'de 1980'lere gelindiğinde merkezin kontrolündeki alanların, özellikle ekonomik gücün, çevrede bulunan kesimler tarafından paylaşılmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönemin çevresel güçlerinden olan İslamcılar, hızla etkisini göstermeye başlayan küreselleşmenin de desteğiyle merkeze doğru bir hareketliliğin özneleri olmuşlardır. Kısacası, merkezin imkânlarından uzun süre mahrum kalan İslamcılar, 1980'lerle birlikte küreselleşmenin de etkisiyle merkezden transfer edilen güce ortak olmaya başlamıştır.

¹⁶ "Neo-liberalizm, sermaye birikiminin önündeki tıkanıklığı aşan, refah devleti gibi engelleri bir bir yok eden ve hem uluslararası kuruluşlar, hem de ulusal devletler aracılığıyla kendini dünyaya dayatan fikir ve pratikler bütünüdür" (Gambetti, 2009:148). Neo-liberalizmin Türkiye'de işe koşulduğu tarih, genellikle 24 Ocak Kararları'nın uygulanmaya başladığı 1980 yılı olarak kabul edilmektedir. Neo-liberalizm, Amerika ve Avrupa'da klasik liberalizmin tıkanmaya başlayan sermaye birikiminin önündeki engelleri aşmak üzere hayata geçirilmiş

çeyreğinde dünyaya damgasını vuran Neo-liberal politikaların ve Küreselleşmenin etkisiyle birlikte İslamcılığın temel karakterlerinden sayılan Batı karşıtlığı, yerini Batı'nın demokratik ve liberal tasavvuruna bırakmıştır (Gülalp, 2003:159). Dolayısıyla Modern çağın gereklerine Batı'ya muhalif kalarak uymak isteyen İslamcılık, merkezin gücüne ortak olma pahasına Batılı değerleri benimsemiş ve "liberalleşme" temayülü göstererek idealinden uzak bir noktaya gelmiştir.¹⁷

Siyasal İslam ve İslami gruplar Neo-liberalizmle ittifak yaptıkça ve karşılaştıkça kimliklerinde dönüşümler yaşamışlardır. "İslami kesimin geniş bir bölümü, devletten bağımsızlaşmayı sağladığı ve devlet kendilerine yeni fırsat alanları sunduğu için liberal politikaları severek kabul etmiş; fakat böylelikle kendi dünya görüşlerine rakip bir ideolojiye de bağırılarını açmışlardır" (Taslaman, 2011:175). Böylece küreselleşme, İslamcılık için yepyeni imkânlar üretmek suretiyle İslamcı radikalizmi paradoksal bir şekilde aşındırmıştır (Bilici, 2011:800).

Radikal İslamcılığı etkisi altına alan toplumsal dönüşümde, bu dönemde etkili olmaya başlayan "İslami burjuvazi"nin önemli bir rolü söz konusudur. Haenni'ye göre İslamcı düşüncenin bu şekilde dönüşümü, "İslamlaşma" süreçlerinin burjuvalaşmasıyla yakından ilişkilidir. Zira İslami hareketin ideolojik-kavramsal-anlamsal çekirdeğinin bu dönüşümü, İslami bir burjuvazinin sosyal ve ekonomik yükselişiyile eş zamanlı yaşanmıştır (Haenni, 2011:18). "Merkez"e yaklaşan ve merkeze yaklaştığı ölçüde liberal söylemleri benimsemeye başlayan İslamcılar, ekonomik anlamda "İslami burjuva" sınıfını güçlendirmiş ve yeni imkânlar elde etmişlerdir.¹⁸ "Bu sürecin sonunda, bir bakış açısına göre 'yeşil sermaye' veya 'İslamcı sermaye', diğer bir bakış açısına göre ise 'Anadolu kaplanları' adı verilen Anadolu sermayesi olarak nitelenebilecek yeni bir olgu ortaya çıkmıştır" (Demir, 2011:870). 1990'lı yıllara gelindiğinde, sözü edilen "liberalleşme" eğilimi sonucunda İslamcı görüşü benimseyen toplumsal kesimlerin yaşam biçimlerinde önemli değişimler görülmeye başlanmıştır. Artık bu dönemde "İslam; kamuoyunun gündeminde daha çok İslami holdingler, İslami tatil mekanları, İslami güzellik salonları ve tesettür defileleri aracılığıyla gelmeye başlamıştır" (Çayır, 2008:10). Böylece İslamcılığın kültürel anlamda yaşadığı bu değişim, "Kitle kültürünün İslami alan içerisine sızması"yla sonuçlanmıştır (Haenni, 2011:60-61).

Erkilet'e göre İslamcılık, sisteme alternatif olsun diye ürettiği kurumlar eliyle sisteme eklenmiştir (Erkilet, 2011:693). Batı karşısında bir alternatif olma umuduyla ortaya çıkan İslamcılık, bu dönemde "İstanbul burjuvazisi"ne alternatif olarak kurulan MÜSİAD gibi sermaye kuruluşlarının ve Refah Partisi gibi siyasal partilerin etkisiyle radikalliğin liberalizme dönüştüğü süreçlerden geçerek "merkez"e yerleşmeye başlamıştır. "Tüm bunlarla birlikte ironi ve paradoksal biçimde Türkiye'nin en liberal, en demokrat, en sivil toplumcu, en Avrupa Birlikçi kesimi haline gelen Müslümanlar açısından, İslam'ın bir medeniyet inşası düşüncesi anlam ve önemini yitirmiştir" (Erkilet, 2004:164).

1990'ların başından itibaren İslami hareketin radikal kanadı Müslümanların hızla burjuvalaşmasının ve sisteme eklenmesinin yarattığı ya da beslediği bir hayal kırıklığı içinde kendi üzerine dönüp özelleştirisini yapma sürecine girmiştir (Erkilet, 2011:693).¹⁹ Kentel'e göre, "çatışmacı

yeni bir modelidir. Amerika/Reagan ve İngiltere/Thatcher gibi önemli uluslararası aktörlerle temsil edilen Neo-liberalizm (İnsel, 2004:9), Türkiye'de Özal'la önemli bir çıkış yapmıştır (Taslaman, 2011:237).

¹⁷ İslamcı düşüncenin liberalizme sempati beslemeye başlamasının sebebini, liberalizmin hem siyasal ve hem de ekonomik modellerinin devletin müdahale alanını daraltma idealini benimsiyor olmasına bağlamak gerekir. Zira Türkiye İslamcılığının Kemalist devletin topluma ve siyasete müdahalesini etkisizleştirmek istemesi ve ekonomik anlamda "devlet destekli İstanbul burjuvazisine" karşı "Anadolu burjuvazisine" fırsat verilmesini istemesi, onu liberalizmin talepleriyle ortaklaştırmıştır.

¹⁸ Yerel yönetimlerin de etkisiyle sermaye alanlarına adım attığı ölçüde onun imkanlarından yararlanmaya başlayan İslamcılar, ekonomik anlamda çevredeki fırsatları değerlendirmişlerdir. Yavuz'a göre, 1989 ve 1994 yıllarında yapılan yerel seçimlerde birçok il ve ilçede belediye başkanlığını alan RP, bu yerel yönetimler aracılığıyla "yerel sermaye"sini güçlendirmeye başlamıştır (Yavuz, 2011b:72).

¹⁹Kenan Çayır'ın *Türkiye'de İslamcılık ve İslami Edebiyat* (2008) adlı çalışması, 1990'lı yıllara gelindiğinde ortaya çıkmaya başlayan İslamcı "özeleştirici" kültürünü ve İslami hareketlerde başlayan dönüşümleri İslami romanlar üzerinden ele almaktadır. Çayır, 1990'larda İslami hareketlerde meydana gelen dönüşümün romanlara da yansıtıldığını ve 1970'li yıllarda başlayıp 1980'li yıllarda yazılmaya devam edilen romanları "Hidayet

siyasal bir kimlik” olarak kendine güven duyan İslami hareket, 28 Şubat’ta “siyasal İslam’a karşı sürdürülen savaşla” birlikte ciddi bir yara almış ve bu darbenin etkisiyle hem çatışmacı özelliğini, hem de kendine duyduğu güveni büyük ölçüde kaybederek yeni bir aşamaya girmiştir (Kentel, 2011:23). 28 Şubat’ın ardından hem siyasal anlamda hem de toplumsal anlamda İslamcı düşüncüyü benimseyen kesimlerin neredeyse tümünde özeleştiriler artmış ve İslamcı kültür ve siyaset önceki dönemden daha hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir.

28 Şubat sonrasında, siyaset sahnesinde İslamcı kimliklerinden yavaş yavaş uzaklaşan İslamcı partiler (FP; SP ve AKP), kendileri için tek çıkış yolunun liberalleşmeyi kabul etmek olduğunu görerek, hızla kabuk değiştirmişler ve yeni misyonlarını, Türkiye’de demokrasi kültürünü geliştirmek olarak belirlemişlerdir (Kurtoğlu, 2011:215). FP’nin kapanmasının ardından, Milli Görüş Hareketi Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve Saadet Partisi (SP) olarak ikiye bölünmüştür.²⁰ 3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti %35 oy olarak tek başına iktidar olmuştur.²¹

“AKP kadrosu, bu ikinci nesil Müslüman politikacılar, ilk nesilden çok farklı olarak hem global sistem ile hem de Türkiye’deki AB taraftarı kesimlerle yakın ilişki halinde olmuştur” (Yavuz, 2011a:601). Parti, kimliğini “muhafazakar demokrat” olarak tanımlamış ve “muhafazakarlık” kimliğini Batılı anlamda neo-liberalizmle ilişkili bir biçimde geliştirmiştir. Örneğin AK Parti’nin parti programında, “tüm kurum ve kurullarla işleyen piyasa ekonomisinden yana” bir tavır ve uluslararası rekabet gücünü benimseyen bir anlayış savunulmaktadır.²² Bu bakımdan, AK Parti’nin neo-muhafazakar kimliğinin, neo-liberal politikaları da içerdiğini ve tesis ettiğini ifade etmek mümkündür.²³ Nitekim parti, kuruluşundan itibaren neo-liberal politikaları benimsediğini göstermiş, iş dünyasındaki tereddütleri gidermek için de önemli çabalar sarf etmiştir (Ataay, 2008:84).

1.2. “Hegemonya” ve İslamcılığın Massedilmesi

Cihan Tuğal, radikal İslamcılığın dönüşümünü ve “sınıflar arası ittifakın” tahkim edilmesini “hegemonyanın kuruluşu ve radikalizmin massedilmesi” olarak ifade eder (Tuğal, 2011:15). İslamcılığın dönüşümünü ve İslami radikalizmin AK Parti’ye eklenerek massedilmesini “Pasif Devrim” kavramıyla açıklayan Tuğal’a göre bu kavram, egemen kesimlerin kendi yönetimleri için gönüllü rıza (“hegemonya”)²⁴ kurmalarını sağlayan yollardan biridir (a.g.e:16). 2000’ler Türkiye’inde neo-liberal politikaların uygulayıcısı olan AK Parti’nin başarısı, dindar burjuvazinin işçi sınıfının desteğini kazanma becerisinin ve bu politikaları alt sınıflara kabul ettirebilmesinin bir sonucudur (Güzel, 2012:410; Yıldırım, 2010:289; Ataay, 2008:95). Tuğal’a göre dindar işadamları çevresi kendi vizyonunu AK Parti kanalıyla dindar halk kesimlerinin ve eylemcilerin vizyonu haline getirmiş ve böylece neredeyse tüm İslamcılar MÜSİAD’ın muhafazakar çizgisine kaymıştır (Tuğal, 2011:20). 80’li ve 90’lı yılların radikal İslamcılarını en son AK Parti’nin iktidar olmasıyla birlikte sisteme massedilmiş ve sistem karşıtı radikalizm liberalleştirilerek sistemle bütünleşmiştir. Böylece Ataay’ın da işaret ettiği hegemonya yeniden tesis edilmiş, İslamcı gelenekten kopan AK Parti, 1991-2002 yılları arasında temsil krizine giren merkez sağın temsil ettiği neo-liberal hegemonyayı 2002’den sonra

romanları” olarak; 1990’lı yıllardan sonraki bireyleşmenin başladığı dönemde yazılmaya başlayan romanları ise “özeleştiril romanlar” olarak kavramsallaştırmaktadır.

²⁰ “Yenilikçiler” (AK Parti) ve “gelenekçiler” (SP) olarak bilinen bu partiler içerisinde SP, Milli Görüş geleneğinin temsilcisi olarak bilinmektedir. Bu yeni dönemin siyasetini belirleyecek ve üst üste tek başına iktidar olacak olan parti, “yenilikçiler”i temsil eden AK Parti olacaktır.

²¹ 3 Kasım 2002’de yapılan Genel Seçim sonuçları için bkz. <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahilgrafik.pdf> Erişim: 15 Nisan 2013. Saat: 22:43.

²² AKP Parti Programı, (tarihsiz), <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> erişim: 16 Nisan 2013, 00:49.

²³ Gambetti’ye göre neo-liberalizmin Türkiye’de tam manasıyla tesis edilmesini sağlayan aktör muhafazakar çizgideki AKParti olmuştur (Gambetti, 2009:162).

²⁴ Tuğal, Gramsci’nin “hegemonya” kavramını revize ederek şöyle tanımlamaktadır:1) Tahakküm ve eşitsizlik için rızanın, 2) günlük yaşamın, uzamın ve ekonominin belli otorite örüntüleriyle özgül şekilde eklenmesi yoluyla, 3) belli bir önderlik tarafından, 4) Farklılıklardan birlik yaratmak suretiyle örgütlenmesi (Tuğal, 2011:37).

yeniden üretmeyi başarmıştır (Ataay, 2008:71-72). Hegemonyanın tesisiyle ve toplumsal desteğin sağladığı meşruiyetle birlikte iktidar tahkim edilmiş ve bu meşruiyetin sunduğu olanaklarla sermaye lehine politikalar iyice pekişmiştir. Tuğal'ın da ifade ettiği gibi "İslamcılığı kesin olarak bırakıp" AK Parti ile birlikte düzenle uzlaşan eski Milli Görüşçü ve diğer İslamcılar, zamanla "servet ve lüks birikimine yoğunlaşmışlardır" (Tuğal, 2011:236-237).

90'lı yıllar boyunca İslamcı muhalefet grupları içerisinde "sistemle mücadele eden" kesimlerin bir kısmı AK Parti'nin iktidarı döneminde "sisteme entegre olmuş", bir diğer kesim ise "hayal kırıklığı" yaşayarak muhalif konumda kalmayı tercih etmiştir. AK Parti'nin iktidara gelmesinden sonra, İslami kesim içerisinde kapitalizm ve neo-liberalizme dair eleştiriler yükselmeye başlamış ve bu eleştirileri yapan gruplar, İslam'ın sermayenin karşısında olduğuna dair İslami bir yorum geliştirmişlerdir.

1.3. Hegemonyanın Reddi: Anti-Kapitalist Müslümanlar

Küreselleşme ve 90'lı yıllarda güçlenmeye başlayan İslami sermaye gibi İslamcılığın dönüşümüne kapı aralayan temel süreçler, AK Parti'nin iktidarıyla birlikte hızlanmış ve sonuç olarak iktidar karşısı ve "sınıfsal" bir itirazı doğurmuştur. Ülkedeki ana akım İslami gruplar ve İktidara muhalif olabilecek çeşitli oluşumlar bu dönemde "hegemonya" ile tek sisteme eklenirken, "hegemonya"yı besleyen iktidar politikalarını reddeden muhtelif İslami gruplar ekonomi-politik faaliyetler başta olmak üzere iktidarın temel politikalarına karşı bir muhalefet kategorisi olarak belirmeye başlamıştır.²⁵ Anti-Kapitalist Müslüman gruplar "hegemonya"nın ürettiği "rıza"yla iktidara eklenilen diğer İslami kesimlerin aksine "hegemonya"ya "itiraz" geliştirmiş ve iktidara karşı rijit bir muhalefet özelliği gösterebilmiştir. Bu grupların hegemonyaya "rıza" göstermemesinin en önemli sebebi, içerisinde hegemonyanın üreticisi konumundaki iktidarın da dâhil edildiği toplumun genelini kuşatan 'geleneksel İslam'dan ayrı bir İslam yorumunu benimsiyor olmalarıdır. Anti-kapitalist Müslümanlar, topluma hakim olan 'geleneksel İslam'dan farklı, anti-kapitalist ve anti-empyralist olmakla birlikte, sosyal gerçekliği, pratiği ve rasyonaliteyi ön plana alan bir İslam anlayışını benimsediğinden, kültürel hegemonyanın kuşatıcı, homojenleştirici ve sisteme eklemleyici pratiklerine karşı doğal olarak "bünyesel bir uyumsuzluk" sergilemektedirler. Hatırı sayılır bir Müslüman çoğunluk iktidarla aynı kültürel ve dini kodları paylaşmanın verdiği bir tür 'iktidar bizden' algısının doğal sonucuyla kültürel hegemonyanın kuşatıcı pratiklerine maruz kalırken, iktidarın politikalarına kategorik bir muhalefet yürüten Anti-Kapitalist Müslümanlar bu hegemonyanın dışında kalabilmiştir. Bir tarafta dindar otorite figürleriyle aynı dinden olmanın vermiş olduğu bir özdeşleşme duygusunu yaşayan kesimin "rıza"sı söz konusuysen, diğer tarafta otorite figürünün kendi dininden olmasını bir kenara bırakıp onun dinsel kavramlar olarak adalet, eşitlik ve özgürlük aleyhine olduğunu düşündüğü politikalarına itiraz eden "hegemonya-dışı" bir muhalif İslami kesim söz konusudur. Böyle bir sürecin sonunda ortaya çıkan Anti-Kapitalist Müslümanlar, "içeriden" bir itirazın örgütlü bir yapıya dönüşmüş biçimidir. Örneğin TOKAD derneğinin kurucusu olan Ahmet Örs'ün söyledikleri, bu derneğin kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen faaliyetlerin ve eylemlerin seyrinin AK Parti iktidarının ekonomi politikalarına bir itiraz biçiminde geliştiğine işaret etmektedir. Örs'e göre, Türkiye halkının AK Parti eliyle kapitalizm ve sermaye lehine "sömürgeleştirildiği" bu dönemde, Müslümanlığın gereği bu politikalara karşı açıktan muhalefet geliştirmek olmalıdır:

Derneğimizin emek meselesine yoğunlaşmasında AKP sürecinin (...) iktidarını pekiştirmesi etkili oldu. Artık 28 Şubat'ın gerçekten neden ve kimler tarafından yapıldığının tarafımızca belli edilmesi muhalefetimizi bu alana kaydırmamıza vesile oldu. Çünkü tamam, anlaşıldı, bunlar iktidar oldular ama bunlar küresel kapitalizmin taşeronu. Bütün kamudaki fabrikaları

²⁵ Örneğin 2006 yılının Aralık ayında bir araya gelen ve "Müslüman Sol" hareketi olarak bilinen, içerisinde hem İslami ve hem de sol kesimden isimlerin bulunduğu girişim buna örnek olarak verilebilir. "Yeni Siyaset Girişimi" başlıklı bir metinle kamuoyuna deklare edilen "Müslüman Sol" hareketinin ömrü fazla uzun sürmemiş, hareket, kurucuları Haluk Özdalga ve Ertuğrul Günay'ın 2007 Genel Seçimleri'nde AK Parti'den milletvekili seçilmeleriyle birlikte sona ermiştir. Tıpkı HAS Parti gibi İslami camia içerisinde ortaya çıkan muhalif seslerin massedilmesine örnek olarak verilebilecek Yeni Siyaset Girişimi deneyimi, ortaya çıkabilecek bir "içeriden muhalefet" in soğurma stratejilerinin devreye sokulması suretiyle bertaraf edilmesine verilebilecek örneklerdendir.

satıyorlar, özelleştiriyorlar, işçileri 4-C'ye mahkûm ediyorlar. Onlar da 10 yıldır insanları asgari ücret köleliğine mahkum ediyorlar. İşte Başbakan diyor ki "Paranın dini imanı olmaz, bütün sermaye işte Türkiye'ye gelebilir, hepsinin başımın üstünde yeri vardır." Avrupa Birliği, NATO süreçlerini de bu çerçevede değerlendiriyor. Dolayısıyla Türkiye'nin, Türkiye halkının açık bir şekilde sömürgeleştirildiği bir maksat, AKP eliyle sömürgeleştirildiği bir maksat ortaya çıktı. Bu durumda da Müslümanlık elbette buna karşı koymak zorunda (Ahmet Örs'le 2 Aralık 2012 tarihli görüşme).

Anti-Kapitalist Müslümanlar içerisinde AK Parti öncesi dönemde sisteme muhalif olan İslamcıların bazıları, bugün de açıktan AK Parti'nin politikalarına -özellikle ekonomi-politik faaliyetlerine- karşı çıkmakta ve "omuz omuza mücadele ettikleri eski yol arkadaşlarının" sisteme entegre olmasının hayal kırıklığını yaşamaktadır.²⁶ Milli Görüş hareketi döneminde aynı siyasal hareket içerisinde buldukları muhalif çevreleri artık AK Parti ile birlikte "sisteme ekledikleri" ve "devletin çeşitli bürokratik kademelerine yerleşerek" sermayedar oldukları gerekçesiyle eleştirmeye başlamışlardır. 80 ve 90'lı yıllarda İslami hareket içerisinde muhalefet sürdüren İhsan Eliaçık'a göre İslamcılar şimdi tamamen devletin güdümüne girmiş ve artık "imkânların başına geçmeye" başlamışlardır:

Ya, dışlanmış kitlelerin devlet kaynaklarına ulaşması ve bunun onlarda yarattığı etkilerdir bunlar. Çünkü bu kitleler yıllarca dışlanmışlardır. Yanaştırılmamışlar devlet imkânlarına. Türkiye'de devlet öyle bir konumlanmış ki, kim o suyun başına geçerse bundan yararlanıyor. Şimdi işte, iktidarla birlikte bunlar (İslamcılar) imkânların başına geçmeye başladılar. (...) Benim hükümetle hiçbir ilişkim yok şu anda. Beş kuruluşluk ilişkim yok yani. Yani bu yazar-çizer tائفesi ne oluyor, onlara da şöyle maişet dağıtıyorlar. (...) Öbürü vakfa arsa veriyor, öbürü bilmem ne veriyor. Dolayısıyla bunlar hepsi bu işin içindeler. Ve hükümeti, gıkları çıkamaz yani, eleştiremezler. Benim ise kaybedecek hiçbir şeyim yok. Çünkü beş kuruluşluk ilişkim yok (İhsan Eliaçık'la 30 Nisan 2013 tarihli görüşme).

Görüşmecilerin tamamı, mevcut hükümetin ekonomi-politik faaliyetlerinin tamamen neo-liberal piyasa ekonomisinin yerleşik kılınması doğrultusunda işlediği kanaatindedir. Bu ekonomi-politiğin de 12 Eylül darbesiyle ve 24 Ocak kararlarıyla şekillenmeye başlayan Neo-liberalizmin ileri bir aşamasına tekabül ettiği, dolayısıyla sınıfsal çelişkileri derinleştirmeye başladığı ve ekonomik çıkarı tamamen sermayeyi gözeterek işlevsel kıldığı düşünülmektedir. Bu anlamda hükümetin küresel sermayenin "taşeronu" olduğunu ısrarla vurgulayan görüşmeciler; kentsel dönüşümün, kamu varlıklarının özelleştirilmesinin, taşeronlaşmanın, esnek çalışma koşullarının ve asgari ücretin, eğitim ve sağlık gibi kurumların emekçiler ve halk aleyhine piyasalaştırıldığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla İslami kesimde başlayan ekonomik büyüme ve burjuvalaşma eğilimi, yine Müslümanlar içerisinde bu duruma muhalif sınıfsal itirazların yükselmesine zemin hazırlamıştır. Bu İslami muhalefet, hükümetin ekonomi-politik politikalarının yerleşikliğine paralel olarak; İslami düşüncede teoriden pratiğe, iman ve itikat alanından toplumsal gerçekliğe, sermayeye kayıtsızlıktan sermaye karşıtlığına ve emek lehine gelişen politikalara doğru bir dönüşüm yaşamıştır. İktidarda temsil edilen İslam anlayışına karşı "asıl İslam bu değil" şeklinde bir refleksle ortaya çıkan bu itirazlar²⁷; İslam'ın kapitalist bir yorumunun söz konusu olamayacağını, aksine onun eşitsiz mülkiyet ilişkilerini ve emek-sermaye çelişkisini eleştirinin merkezine alan, sosyal adaletçi ve anti-kapitalist bir yorumunun olabileceğini savunmaktadır:

Klasik liberal bir iktidarın ve yahut da sosyal demokrat bir iktidarın yaratacağı toplumsal hak mahrumiyetleri bizim zaten beklediğimiz bir durumken, İslam referansı ile kendini inşa etmeye çalışan bir iktidarın yaratacağı hak mahrumiyetleri aynı zamanda bir özelleştirme yapmamıza neden olur. Yani bu özelleştirme de şu şekilde gelişti: Dedik ki, kardeşim burada bizim söylem birliği söz konusuydu. Yani Refah-Yol hükümeti döneminde Recep Tayyip Erdoğan'lar

²⁶ İhsan Eliaçık, Mehmet Bekaroğlu, Mehmet Efe, Eren Erdem ve Ahmet Örs bu isimlerin en bilinenleridir.

²⁷ Görüşmecilerden biri, "asıl İslam buysa" refleksini şu şekilde özetlemektedir: "Bak 'Anti-Kapitalist Müslüman' niye denildi biliyor musun? Çünkü onlar Müslümanca biz Müslüman değiliz, ya da gerçek Müslüman biziz, onlar Müslüman değil. Yani "leküm dinikum veliye din" (onların dini onlara, bizim dinimiz bize) (16. Görüşmeci, Rebeze Kültür Evi, Erkek).

dâhil olmak üzere, bugünkü kabineyi oluşturan unsurların tümü Amerikan emperyalizmine, İsrail Siyonizm'ine çok net tavır koyan kimselerdi. Bunlar kalkarlardı Amerika'ya küfür ederlerdi, şöyle ederlerdi, böyle ederlerdi. Hatta ve hatta demokrasi kavramı karşısında tavırları da çok net ve belirgindi. Daha sonra bunları bu noktaya getiren sürecin ne olduğunu tartıştığımızda (...) demek ki biz Müslüman kavrayışın bireyle mülkiyet ilişkisini kurgulayacak, ya da doğru kurgulayacak done üzerine tartışmamışız, kafa yormamışız diye bir sonuç ortaya çıktı (Eren Erdem'le 30 Ağustos 2012 tarihli görüşme).

Erdem'in de ifade ettiği gerçek, gelişme kaydeden İslami burjuvazinin sermayeyle (Erdem'in ifadesiyle "mülk"le) kurduğu direkt ilişkinin "muhalif kalabilen" İslami gruplar içerisinde bir "özeleştiriyeye" kapı aralamış olmasıdır. Dolayısıyla iktidara hegemonya süreçleriyle eklemlenen İslamcılarının aksine, bazı gruplar "içeriden" muhalefet geliştirerek muhalif kimliklerini farklı bir boyuta taşımışlardır. Normal durumda iktidarda bulunanlarla aynı dini paylaşmak hegemonyaya "rıza" üretirken, aksine burada muhalif olmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Zira belirli bir kesimin iktidara gelerek "mülkiyetle" direkt bir ilişki kurması, İslami harekette sermaye ve mülkiyetle kurulan ilişki ekseninde bir ayrışmanın yaşanmasında başat bir işlev görmüştür.

1.4. "Refah Teolojisi"ne Karşı "Anti-Kapitalist Teoloji"

İslamcılığın dönüşümünün ana sebebi olarak görülen İslami sermaye güçleri ve özelde MÜSİAD, sermayenin Müslümanların elinde bulunması gerektiğini ve Müslümanların ancak bu şekilde güçlü olabilecekleri görüşünü savunmaktadır. Haenni, "Piyasa İslamı"nın aktörlerinin dinsel algılarını "Refah teolojisi" kavram çiftiyle özetlemektedir. Ona göre Müslüman sermaye aktörlerinin "Refah teolojisi"ni meşrulaştırmak üzere en sık vurguladıkları konuların başında, İslam Peygamberi ve onun çevresindekilerin zengin olduklarına dair rivayetler yer almaktadır. Dolayısıyla "Piyasa İslam"ı en çok tüccar peygamber karakteriyle" beslenmektedir (Haenni, 2011:86). Anti-Kapitalist Müslümanlar'ın Peygamber telakkisi ise, İslami burjuvazinin tam zıttı olarak; Peygamberin "serbest piyasa"nın sağladığı birikimin karşısında olacağı, birikimin yoksullar lehine dağıtılması gerektiğini savunacağı ve "eşitlikçi" bir düzen tesis etmeyi arzu edeceği yönündedir. "Refah teolojisi"nin din algısının İslam'a aykırı olduğunu düşünen "Anti-kapitalist teoloji", İslam'ın birikime karşı olduğunu Peygamber'in yaşamından örnekler vererek ve Kur'an'dan ayetleri yorumlayarak vurgulamaktadır. Dolayısıyla "Anti-kapitalist teoloji" sermaye karşısında emeğe ve eşit bölüşüme vurgu yaparken, "refah teolojisi" ise birikime ve sermayeye vurgu yapmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmadan çıkarılabilecek en genel sonuç, Anti-Kapitalist Müslümanlar'ı ortaya çıkaran sürecin, İslamcılığın dönüşümü ve iktidara eklemlenmesi ile yakından ilişkili olduğudur. Görüşmelerden elde edilen verilerin de gösterdiği üzere Anti-Kapitalist Müslümanlar, AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte tekil olarak bu iktidara karşı eleştirel kimliklerini ortaya koymaya başlayan Müslümanların, ilerleyen süreçte kapitalizm karşıtlığı temelinde örgütlü yapılar kurmaları sonucu oluşan İslami muhalefet kategorisidir. Anti-Kapitalist Müslümanlar'ın önceleri başörtüsü ya da namazı yasaklayan politikalara karşı bir itiraz üzerinden gelişen retoriklerinin, zamanla emek-sermaye çelişkisi ve kapitalizm gibi ekonomi-politik kategorilere karşı bir itiraza dönüştüğü görülmüştür. Dolayısıyla hükümetin "sermaye" lehine belirlenen ekonomi-politik faaliyetlerinin, temel retorikini "emek" lehine inşa eden bir itirazı doğurduğu söylenebilir. Bu itirazın İslami bir zeminde gelişmesi ise İslami hareketteki ayrışmanın sınıfsal bir boyuta taşındığı gerçeğine işaret etmektedir. Dönüşen İslamcılığın iktidarda temsil edilmesiyle birlikte İslami hareketin büyük bir kısmı "kültürel hegemonya" ile sisteme soğurulmuş, diğer kısmı ise iktidarın ekonomi-politik faaliyetlerine itiraz geliştirdiği için "hegemonya"nın etkisinin dışında kalmıştır. "Hegemonya"nın dışında kalan İslami gruplar, AK Parti'nin ekonomi politikalarının etkisiyle zamanla "emek" lehine ve sermaye aleyhine bir muhalif retorik geliştirmiştir. Böylece bir tarafta "sermaye" diğer tarafta ise "emek" politikalarıyla, İslami hareketler sınıf temelli bir ayrışma sürecine girmiştir. Aynı İslami gelenekten gelenlerin bir kısmı iktidar olmanın sağladığı "fırsat alanları"ni kullanmak suretiyle sermaye ve bürokrasiyi "İslami burjuvazi" lehine güçlendirmiş, bir diğer kesim ise iktidarın dışında ve onun sunduğu olanakların karşısında kalarak "İslami proletarya" olarak ifade edilebilecek bir muhalif kategori inşa etmiştir.

Dolayısıyla “İslami sermaye”ye karşı “İslami emek” retoriğinin inşa edildiğini ve bu sebeple İslami harekette yaşanan ayrışmanın bir sınıflaşmaya doğru evrildiğini söylemek mümkün olmaktadır.

İslami harekette yaşanan bu ayrışmada, geniş İslami kesimleri sisteme entegre olmaları ve sermaye ile İslami olmayan bir ilişki biçimi geliştirmiş olmaları dolayısıyla eleştiren Anti-Kapitalist Müslümanlar, “mülk” ve “emek” temelli teolojik bir yorum geliştirmişlerdir. Sermayenin belirli ellerde toplandığı ve toplumun büyük kesiminin bu sermayeden mahrum edildiği sistemi “tüccar Peygamber” ya da “serbest piyasacı Peygamber” karakterlerini kullanmak suretiyle meşrulaştıran “refah teolojisi”ne karşı “emek”in en önemli değer olduğunu “emekçi Peygamber” karakteriyle savunan “anti-kapitalist teoloji”; bölüşümün, paylaşımın ve “infak”ın merkezde olduğu bir İslami yorum geliştirmiştir. Dolayısıyla “refah teolojisi”ni ve “anti-kapitalist teoloji”yi İslami hareketteki ayrışmanın ortaya çıkardığı İslami yorumlar olarak okumak mümkündür.

Özetle, İslami harekette iktidar lehine yaşanan dönüşüm bir ayrışmayı doğurmuş ve bu ayrışma zamanla sınıfsal bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Dolayısıyla ilerleyen yıllarda İslami ve muhafazakar hareketlerin kendi içlerinde sınıflaşması, ayrışması, farklı zeminlerde muhalif politikalar üretmeleri, bu hareketlerin ve Türkiye’deki mevcut politikaların seyriyle doğru orantılı olarak gelişecek gibidir.

KAYNAKÇA

- Ataay, F.(2008).Neoliberalizm ve Muhafazakar Demokrasi: 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri. Ankara: De Ki Yayınları.
- Bilici, M.(2011). “Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri”, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.799-803.
- Bulaç, A.(2011). “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.48-67.
- Bulut, Y.(2011). “İslamcılık, Tercüme Faaliyetleri ve Yerlilik”, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.903-926.
- ÇAKIR, R. (2012).Ayet ve Slogan: Türkiye’de İslami Oluşumlar. İstanbul: Metis Yayınları, 10. Baskı.
- Çayır, K.(2008).Türkiye’de İslamcılık ve İslami Edebiyat: Toplu Hidayet Söyleminden Yeni Bireysel Müslümanlıklara. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Demir, Ö.(2011). “Anadolu Sermayesi” ya da “İslamcı Sermaye”, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.870-886.
- Erkilet, A.(2004).Eleştirelilikten Uyuma – Müslümanların Kamusal Alan Serüveni. Ankara: Hece Yayınları.
- Erkilet, A.(2011). “1990’larda Türkiye’de Radikal İslamcılık”, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.682-692.
- Gambetti, Z.(2009). “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”, iç. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:40, Mart 2009, s.145-166.
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/siyasal/article/view/9355/8693>
- Gülalp, H.(2003). Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri, İstanbul: Metis Yayınları.
- Güzel, B.(2012). “Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler”, iç. İslamcılık,(yayına haz. Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin), İstanbul: Yordam Kitap.
- Haenni, P.(2011).Piyasa İslam’ı: İslam Suretinde Neoliberalizm. (çev. Levent Ünsaldı), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.

- İnsel, A.(2004). Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili, İstanbul: Birikim.
- Kentel, F.(2011). “1990’ların İslami Düşünce Dergileri ve Yeni Müslüman Entelektüeller”, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.721-781.
- Kurtoğlu, Z.(2011). “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset - Pozitivist Yönetim İdeolojisinin İslam’ın Siyasallaşmasına Katkısı”, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.201-216.
- Şeriatı, A.(2005).Dine Karşı Din. (çev.). Prof. Dr. Hüseyin Hatemi. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Taslaman, C.(2011).Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de İslam. İstanbul: İstanbul.
- Tuğal, C.(2011).Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi. (çev.). Ferit Burak Aydar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.
- Yavuz, M. H.(2011a). “Milli Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, iç. Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 -İslamcılık-, (ed. Yasin Aktay), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, s.591-603.
- Yavuz, M. H.(2011b). Erbakan’dan Erdoğan’a Laiklik Demokrasi Kürt Sorunu ve İslam, (çev. Leman Adalı), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yıldırım, E.(2010). “Emek Karşısında Adalet ve Kalkınma Partisi”, İç. AK Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri, (ed. Hakan Yavuz), İstanbul: Kitap Yayınevi, s. 287-307.
- 3 Kasım 2002’de yapılan Genel Seçim sonuçları, <http://www.ysk.gov.tr/ysk/docs/2002MilletvekiliSecimi/gumrukdahil/gumrukdahilgrafik.pdf> Erişim: 15 Nisan 2013. Saat: 22:43.
- AKP Parti Programı, tarihsiz, <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum> Erişim: 16 Nisan 2013, 00:49.

TEMSİLLER VE DIŞLAYICI KARAKTERLERİ: ALEVİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Balım Sultan Yetgin¹

ÖZET

20.yy'ın başlarından itibaren özellikle insan/kültür bilimlerinde temsil krizinin baş göstermesi ile birlikte, bir başka kültürün en iyi nasıl anlaşılacağı konusunda çok çeşitli paradigmlar ortaya çıkmıştır. Bütün bu paradigmların sorunsallaştırdığı ortak nokta, ben ve öteki, batılı gözlemci ve yerli gözlenen, araştıran ve araştırılan, bilen özne ve bilinen nesne arasındaki ilişkidir. Kültür üzerine çalışan başta etnografya olmak üzere çeşitli disiplinler, kültür araştırmalarında, araştırmacının çalıştığı insanlar hakkında oluşturduğu temsilleri ile bu insanların kendileri hakkındaki temsilleri arasında ciddi bir boşluk/mesafe olduğunu ileri sürmektedirler. Bu boşluk, Geertz'in dediği gibi, ötekinin anlamlı biçimde kavranmasına büyük bir engeldir ve bu engel ancak ötekinin dünyasına bazı katılma biçimleriyle aşılabılır (1988:14).

Bu teorik çizgi takip edilerek, bu çalışmada, ben ve öteki ve onların temsilleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Söz konusu çalışma, Alevi bir dede ve bir hikâye anlatıcısı -söz ustası- ile yapılan görüşmeler üzerinde temellenmektedir. Bu sohbet süreci, araştırmada “muhabbet” olarak tanımlanmıştır. Nitekim Anadolu Alevilerinin ritüel dilinde muhabbet, herhangi bir sosyal, kültürel, felsefi, politik, dinsel ve ahlaki bir konuda samimi/candan sohbet ya da kısaca aşk ile yapılan sohbet anlamına gelmektedir. Bahsedilen araştırmada, yapılan görüşmeler söylem analizine tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, muhabbet, temsiller, kültür.

ABSTRACT

From the beginning of 20th century, discussion dealing with the representation crisis in disciplines working on human and culture many paradigms have appeared seeking for “how to see” or understand the other cultures better. Common point of all these paradigms are the discussion about the relationship between *self* and *other*, western observer and native observed, researcher and researched, knowing subject and known object. Various disciplines which study culture, especially ethnography, argue that in the cultural researches there is a gap/distance between the representations which the researcher constitute about the people researched and the representations which these people have about themselves. As Geertz said, this gap is a big obstacle which prevents us from understanding the other meaningfully, and this obstacle can be overcome by participating to other's world in some ways (1988:14). Following this theoretical line in this paper I problematized the relationship between *knowing subject* and *known object*, in other words; the relationship between “detached observer” and “observed”, researcher and researched, and the relation between their representations in order to discuss some alternative methodological and epistemological ways reducing this gap between self and other. This paper is based on the interviews which I have made with an Alevi *dede* and an Alevi storyteller -a speech master. This conversation process is called as *muhabbet* in this work. Thus, in the ritualistic vocabulary of Anatolian Alevi, muhabbet means gatherings and cordial conversation about any aspect of life and the cosmos - social, cultural, philosophical, political, religious and moral issues.

Keywords: Alevism, muhabbet, representations, culture

GİRİŞ

Antropolojinin spesifik olarak etnografyanın diğer insan ve toplum bilimlerine en büyük katkılarından birisinin “ötekini daha iyi anlamaya yardım edecek yollar araması ve sunması olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan antropolojinin doğup geliştiği politik bağlama, sömürgecilik ve

¹ Indiana Üniversitesi, Folklor Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, balyetkin@indiana.edu

emperyalizmle olan tarihsel bağlantılara dikkatimizi yönelttiğimizde, antropolojideki baskın epistemolojik bakış açılarının, bir başka kültürü ötekileştirmeye hizmet edebildiğini de görebiliriz. Nitekim Talad Asad'a göre, sömürgeci iktidar yapısı, antropolojinin ortaya çıktığı dönemlerde, antropolojiyi "çalışma nesnesi"ne, yani -öteki'ne- ulaşmak açısından pratik olarak kullanmıştır. Söz konusu kullanım tek boyutlu, tek taraflı ve iğretiydi. Dahası Asad, sömürgeci iktidar yapısının antropolojiye sadece zemin sağlamakla kalmadığını aynı zamanda, söz konusu disiplinin de sömürgeci ideolojiyi benimsemek konusunda hazır olduğunu ifade etmiştir (Asad, 1973:17 ve Jordan, Yeomans, 1995:391). Benzer bir biçimde Edward Said (1985) antropolojinin, Avrupalıların alt kültürleri yani Avrupalı-olmayan uygarlaştırma misyonu ile oluşturulduğunu ileri sürmüştür. Bu bağlamda, sözü edilen misyon alttaki! insanların kültürlerini haritalamak, onları nesneleştirmek, kontrol etmek, düzenlemek, sömürgeci ve emperyalist ilişkilere itmek gibi bir misyonu da üstlenmiştir (Jordan and Yeomans, 1995).

Kültür çalışan ve antropolojiden metot ve metodoloji ödünç alan diğer alanları ve günümüz etnografyasını da etkisi altına almış olan bu süreç hangi epistemolojik, metodolojik ve hangi kavramsal araçlar aracılığıyla sürdürülmekte ve politik olarak sosyal düzenleme misyonunu nasıl gerçekleştirebilmektedir? Birçok eleştirel düşünür (Said 1985, Fabian 2001, Haraway, Asad 1986, 1994, Kabani 1986, Jordan ve Yeomans 1995) şuna dikkat çekmişlerdir: Yakın zaman kültür teorileri ya da etnografi yaklaşımlarının çoğu aynı akademik kanon içinde kalarak, o kadar çok temsil problemi üzerine ve yeni alan stratejileri oluşturmaya yoğunlaştılar ki ne alternatif epistemolojik bir bakış açısıyla ne de etnografik karşılaşmanın politik imaları ve sonuçları ile ilgilenmediler. Örneğin Asad (1994) bugün hâla antropoloji içinde (ve etnografi metodunu antropolojiden ödünç alan alanlarda) pozitivist empirik geleneğin takip edilmesinin, bilginin nesneleştirilmesi dolayısıyla toplumsal düzenleme amacına hizmet eden birbiriyle bağlantılı iki tehlikeli eğilime yol açtığını söyler; Birincisi etnografik girişimde "gözlem" ve "teorileştirme"nin birbirinden ayrık farklı iki süreç olarak ayrılması. İkincisi niceliklendirme takıntısı. Asad, özellikle ikincisinin çok tehlikeli olduğunu, çünkü istatistiğin sadece 'öteki'nin hayat tarzını temsil etmediğini aynı zamanda onu yeniden inşa ettiğini ileri sürer (1994: 70).

Bütün bunlardan hareketle bu çalışmada ilk olarak antropoloji ve kültür bilimlerinde 'öteki'nin nasıl inşa edildiğini ve buna izin veren teorik problemler ele alınacaktır. Ardından egemen söylemin oryantalist düsturla inşa ettiği Alevi algısına ve buna bağlı olarak çalışmanın yöntemsel modeline değinilecektir. Son olarak benimsenen teorik perspektifin etkisiyle, "muhabbet" olarak kavramsallaştırılan modele yer verilecek ve alan bu perspektiften analiz edilecektir.

DIŞLAMAMANIN TEORİK İMKÂNI: ORYANTALİST SÖYLEM

Edward Said (1985) antropolojinin nasıl kendi araştırma nesnesini "öteki" olarak kurduğuna, bu bilgi üretme sürecinin kimin için hangi iktidar ilişkileri içinde işlediğine dikkat çekmiştir. Said, bilgi ve iktidar ilişkisine bakarak sömürgecilik ve oryantalizm birlikteliğinin, Batı ve Doğu gibi ikili karşıtlıklar içinde, bir kültürün nasıl Öteki, aşağı ve ikincil olarak kurulduğunu gösterir. Said'e göre, oryantalizm söylemi özcü bir biçimde, "ben" ve "öteki"nin iki ayrık homojen kategori olarak kurulmasına olanak verir ve öteki hakkında tarih dış açıklamalar üretmek için zemin sağlar. "Doğu" ile ilgili üretilen hemen her bilgi parçası, düşünce, söylem ve temsil "Batı'nın ekonomik ve politik pozisyonu ile bağlantılıdır. Bu ideolojik söylemler Batı'nın iktidar konumuna, öznel kurgu ve fantezilerine bağlıdır. Bunun sonucu olarak Batı, kendisi ve Doğu arasında özcü kültürel bir fark tesis ederek, bu kültürel farkı da hiyerarşik biçimde kurarak *kültür* yoluyla imparatorluğunu sürdürmüştür. Doğu (orient) batı (occident) zıt kavram olarak özcü fark aracılığıyla kurulmuştur².

Burada önemli nokta şudur: İkili zıtlıklar biçiminde isleyen batı felsefesine dayanarak inşa edilen oryantalist söylem, farklı toplumları, farklı kültürleri soyut özler olarak ve öteki olarak işaret etme olanağı sunar. Bu genelleme sayesinde sadece coğrafi olarak Ortadoğu toplumları değil dünyanın çok

² Said, oryantalist söylemin sadece akademik söylem olarak değil bir düşünce tarzı, kurumsal bir yaklaşım olarak işlediğini bize gösterir. Oryantalizm parçalı düzeylerde, toplumun her düzeyinde-ideolojik, imgelem, bilimsel hakikat, sömürgeci tahakküm, hegemonya, disiplinin bilgi düzeyi vb.- farklı şekilde işlemektedir.

farklı yerindeki çok farklı kültürler, bu karşıtlığın “Doğu” yani ikincil ve aşağı konumuna yerleştirilebilmektedir. Bu karşıtlıkta ayrıcalıklı, üstün, baskın konumda olan “Batı” olmaktadır. Dolayısıyla oryantalist söylem, helezoni kurmanın bir yolu olmaktadır. Bu söylem içinde birincil terim yani “Batı” farklı olanı işaretleyerek, kurarak, nesneleştirerek, ötekileştirerek hükümler *özne* konumuna yerleşir. Bu ikili karşıtlıklara dayanan efendi-köle mantığının, ötekileştirme ve ötekiyle ilişkili *bilginin meşrulaştırılması* sürecinde ise koşulduğunu görebiliriz. Örneğin pozitivist bilim geleneği içinde etnografi bir araştırmada bu ilişkinin ben/ “bilen özne”/araştıran ve öteki/ “bilinen nesne”/ araştırılan olarak kurulduğunu söyleyebiliriz. Doğan Özlem, bu özdeşlik/karşıtlık mantığının Batı felsefesinde merkezi bir yer tuttuğunu gösterir. Bu mantığa göre, “A A-olmayan değildir.” Bir şey ya A dır ya da A-olmandır bu iki olasılığın dışında başka bir olasılık düşünülemez. Yani A, hem A hem A-olmayan olamaz bu mantığa göre. Ya da A ne A, ne de A-olmayan olamaz. Bu aynı zamanda bir karşıtlık mantığıdır (Özlem, 1999, 92). Buna göre, daha sonra bir “özne” olarak nesnesi ile kültürel farkını hiyerarşik bir bağlama oturtarak, “nesne”si hakkında bilgi üretimini gerçekleştirir ve her bilgi gibi tekil olan bu bilgiyi evrensel bir kategori olarak sunmasını meşrulaştırır.

Nancy Jay (1981) herhangi bir mantıksal dikotomi kullanmanın sosyal koşullarını ve sonuçlarını araştırarak bu mantığın politik imalarını eleştirir. Ona göre, böyle bir fark kurma tarzı bazı baskın sosyal grupların avantajına işlemektedir. Ona göre, A ve A-olmayan dikotomisine dayanan hemen bütün ideolojiler değişime direnç göstermede etkili olmaktadır. Bir toplumu böyle bir ideoloji ile kavramak sosyal düzenin başka alternatif biçimlerini, üçüncü yolları düşünmeyi zorlaştırır (Jay, 1981 den aktaran Massey 1994: 256). Bu mantığın başka bir problemi de sadece bir terim (A) pozitif olarak formüle edilirken öteki (A-olmayan) bir eksiklik, A’yı tamamlayan olarak düşünülür. Bu bakış aracılığıyla “öteki”, “ben”i bütünleyen bir yokluk olarak işaretlenir ve inşa edilir (Massey 1994:256). Bu durumun ortaya çıkmasına yol açan noktalar, Doğan Özlem’in aşağıda ifade ettiği gibi modern bilimin ve özellikle pozitivist metodolojinin özne-nesne ayrımı ve bilginin dışsallaştırılması, kendinden ayrı bir şey olarak karşısına koymasındır (Özlem, 1999:116).

Bugün etnografyada en çok eleştirilen konulardan biri -ki bu çalışmanın da temel sorunsallarından biri olan- etnografin değerden bağımsız, çalıştığı “nesne”yi yani insanları kendisinden ayrı bir şey olarak karşısına koyan, kendisini onların üstünde bir konumda gören ve tarafsız olduğunu iddia eden “özne” kurgusuna dayanan pozitivist iddidir. Bilindiği üzere buna karşı ilk meydan okuma hermeneutik kanattan gelmiştir. Hermeneutik yaklaşımı etnografyada uygulayan ilk kişi olan ve pozitivismi eleştiren Clifford Geertz, sosyal bilimcilere kendi entelektüel girişimlerinin doğasına ilişkin geleneksel varsayımları bir kenara bırakmalarını önermektedir. Sosyal bilimcilere davranış yerine, anlamı incelemeyi, nedensel yasalar yerine anlamayı koşmayı önermiş ve yorumcu açıklamalar lehine olan doğal bilimlerin mekanik açıklamalarını reddetmiştir. Meslektaşlarını anoloji ve egretilemenin olanaklarını ciddiye almaya, insan etkinliğini bir metin olarak ve sembolik eylemi bir drama olarak dikkate almaya çağırmıştır (Shankman 1984:261, aktaran, Martin 1993:269). Geertz, hermeneutik geleneği izleyerek anlamın ancak özneler arası zeminde ortaya çıkabileceğini söyler. Çünkü ona göre “anlam kamusalıdır” (Geertz, 1973, 10). Simgeler dolayısıyla ifade edilen ve birer kültürel ürün olan insan eylemleri, algılar, duygu ve düşünceler “*ortak öznelerarası bir dünyada*” inşa edilir. Öznelerarası dünya kültürün bağlamına işaret etmektedir. Geertz’e göre kültür “birbiri içine geçmiş yorumlanabilir sembol sistemlerinin yoğun biçimde betimlenebileceği bir bağlam” dır ve bir yorumsamacı olarak ona göre kültürü kendi tekelliği içinde anlamak gerekmektedir (Geertz 1973: 14).

YÖNTEME DAİR PERSPEKTİF VE TEKNİK

Geertz için kültür birbiriyle ilişkili, etkileşim içinde olan ve birbirleriyle ilişkiselliği içinde anlaşılabilen bir anlamlar evrenidir. Bu evren, bir metin ve metindeki cümlelerin birbiriyle ilişkiselliği içinde anlaşılabilmesi gibi düşünülebilir. Geertz’in en önemli katkılarından birisi ve bu çalışma açısından dikkat çekilmek istenen tarafı, pozitivist geleneğin bilişsel yorumuna karşı çıkarak insan zihninde, kalbinde yer alan bir biçimlenme olmadığını, kültürün zihinler arası ve varoluşun özneler arası zemininde kendisini ortaya koyduğunu vurgulamasıdır (Geertz, 1973). Öte yandan Scholte’ye göre Geertz, “iktidarın poetiki” olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Fakat aynı zamanda bir de onun “iktidarın politikası” ve “iktidar politikası” vardır. Geertz bu konuda da bir şey söylemez. Fas ve Bali etnografisinde sömürgeci şiddetinden, tahakkümden ve sömürden bahsetmez. Çünkü Scholte’ye göre, “Geertz’in gerçek ilgisi kültürel metinlerin sembolik anlamları üzerinedir. Bu anlamların üretimi ya da

onların sürdürülmesiyle ilgilenememektedir. Geertz, öncelikli olarak anlamla ilgilendiği için praksisle tesadüfen ilgilenmektedir” (Ortner 1984 den aktaran Scholte,1986:10).

Ayrıca etnografik temsil tarzı olarak metin hem hermeneutiksel döngünün kendine göndermede (self-referential) bulunan konumunun gerçekleşmesini hem de açık uçlu sarmal etkisini engellemektedir (Scholte 1986). Scholte’e göre yazma, ötekiyle doğrudan karşılaşmada antropologun “aktif rolü”nü yadsıyarak “ben”i (self) korumakta, hatta gizlemektedir. “Yazılı tarz ötekinin asla gerçekten konuşmadığını ima eder. Yoğun betimleme ‘yerli söylemi üzerine bir sınırlama kuralı’dır (Tedlock 1983:337, aktaran Scholte 1986:11).

Hermeneutik geleneği, tarih ve toplumla uğraşan bilimlerin dayandığı epistemolojinin yerini yeni bir epistemolojinin alması gerektiğini üzerine şekillenir. Buna göre, özne-nesne ayrımına dayalı epistemolojinin yerini özne-özne ilişkisi yani öznelerarasılık alır (Özlem, 1999:116). Bu, şu anlama gelmektedir: Böyle bir epistemolojiyi takip eden bir kültür araştırmacısının bir “bilen Özne” olarak araştırdığı kişileri kendisinden bağımsız, ayrı bir “nesne” olarak karşısına koyamaz. Dahası böyle bir anlayış araştırmacı özne ve araştırılan nesne arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlama olanağı verir. Hermeneutik yaklaşımı bize hem yaşam deneyimi üzerine vurgusu hem de “özne” ve “nesne” arasındaki sınırın/ayırımın belirsizliğini/muğlaklığını göstererek, etnografik karşılaşmada “problematik gözlemci” rolünü verir (Said, 1989). Ayrıca “özne” ve “nesne” arasında hiyerarşik bir ilişkinin kurulmasını problematize eder. Bu vurgu, pozitivist epistemolojide kurulmuş olan ben/öteki, “gözleyen özne” (araştırmacı) ve “yaşayan nesne” (araştırılan) arasındaki tek yönlü ilişkiyi reddeder. Bu yaklaşımdan bakıldığında bir etnografin daha genel anlamda kültür üzerine çalışan bir araştırmacısının, o kültürü üst bir konumdan dışarıdan bir laboratuvar gibi görme olanağı olmadığı görülebilir. Öznelerarasılık bir kültüre ilişkin bilgi üretmenin iki özne arasındaki diyalojik ilişki ile mümkün olduğuna dikkat çeker. Böyle bir üretme süreci, Ben’in (self) in Öteki’nin omzundan bir kültürü okumasından farklı bir süreçtir. Başka bir deyimle etnografik girişim ötekinin gerçekliğini benin (self) okuması, yorumlaması ve temsil etmesi değildir.

Etnografik girişimin ne olduğunu yeniden düşünmek özneler arası ilişki nosyonuyla mümkün olmaktadır. Etnografyayı ötekinin sınırlandırılmış gerçeğinin deneyimlenmesi ve yorumlanması olarak değil, daha ziyade iki veya çoğunlukla daha çok bilinçli politik olarak önemli öznenin yapıcı müzakeresi (negotiation) olarak düşünmemek gerekli olmaktadır (Clifford, 1988). Örneğin Geertz’in etnografik analizi, “açıklama” yerine “anlama”yı vurgulaması, etnografik metnin bir yorum, bir kurgu olduğunu söylemesi, bir kültürün tarih içinde kendi tikelliği içinde ve özneler arası zeminde anlaşılabilirliğini göstermesi bakımından daha iyi bir etnografi yapmak için bize birçok yol sunmuştur. Öte yandan onun yaklaşımındaki eksiklikleri ve sorunlarla bahsetmeye çalışan diğer etnografik yaklaşımların, öteki kültürü daha iyi anlamamıza yardımcı olacak iç görü sağlayacağı düşünülebilir. Nitekim Fabian, etnografik girişimde ilk olarak meydan okunması gereken ben ve öteki, araştırmacı ve araştırılan arasındaki hiyerarşik ilişki olduğunu ileri sürmektedir. Fabian’ın epistemoloji hakkındaki yaklaşımını dikkat çekici yapan başka bir nokta, onun herhangi bir bilgi, kültür veya toplumu donmuş tamamlanmış bir yapı bir şey olarak görme eğilimi yerine, bir açık uçlu bir süreç olarak görme eğiliminde olmasıdır. Bu bakış bize etnografik bilgide değişimin nasıl mümkün olabileceğine dair bir iç görü sağlar. Onun önerdiği “objektif” etnografik bilginin üretimi bir süreç, bir oluş içinde mümkün olabilmektedir. En önemlisi Fabian için etnografik bilgi süreci araştırılan ve araştıran -ben ve öteki- arasında *iletişim* yoluyla üretken hale gelebilen bir *yüzleşmeyle* başlamalıdır.

Bu çalışmanın ana sorusu olan bir başka kültürü nasıl görmeli sorusunun yanıtını öğrenmeye çalışmak, her etnografik girişimde yeniden üzerine düşünülmesi, çalışılması ve pratik edilmesi gereken bir sorunsaldır. Bu çaba için açık uçlu ve sürekli yeni soruların ve yeni yanıtların oluştuğu bir çeşit sürekli yolda olma durumu iyi bir yöntem olarak düşünülebilir. Değişmeyen hiçbir bireyin, kültürün, topluluğun yani bir “öz” un olmadığına inanarak, etnografik bakış açısının diğer öznelerle teorik ve pratik olarak kurulan ilişkilerde, (özneler arası zeminde) sürekli yeniden oluşan dünyadaki birçok yorumdan sadece bir tanesi ve kısmı ve sınırlı olduğu hatırd tutulmalıdır. Başka bir deyişle araştıran olarak üretilen bilgi sadece araştıranın bireysel üretimi değil, bu diğer insanlarla temasta, karşılaşmada, yüzleşmede ve her türlü etkileşimde üretilen bir süreç, bir yoldur.

Buradan hareketle bu çalışmada Alevi bir söz ustası ve dedeliği aktif olarak gerçekleştirmeyen fakat kendi topluluğunda dede olarak kabul edilen bir kişiyle ve daha sonra da tüm alan araştırma boyunca çalıştığım bütün öznelere yukarıda tartıştığım meselelerin bir uygulamasını yapmaya gayret edilecektir. Öncelikle bu çalışmada eleştirilen geleneksel pozitivist bilgi üretme süreçlerinden farklı somut olarak, hangi alternatif yollarla daha iyi somut olarak etnografik bilgi üretilebileceği konusu üzerinde durulmuştur. Çünkü bu sorunsal yetmişlerin sonlarında temsil krizinin baş göstermesi ile birlikte etnografik çalışmalarda çokça gündeme gelmiştir. Bu sorunsalın sonucunda sosyal/kültür bilimciler, çeşitli toplumların, grupların ve bireyler kendileri hakkında ürettikleri farklı bilgi süreçlerine ve kaynaklarına yöneldiler. Örneğin sinemadan edebiyata sanatın hardalından çeşitli anlatılara, günlüklere ve sözlü performanslara kadar birçok süreç bilgi kaynağı olarak, kültür çalışmalarının dikkatini çekmeye başladı. Bu nedenle bu çalışmada Alevi kültürü üzerine bir etnografi yaparken Richard Bauman'ın (1977) gösterdiği gibi sözel performansı bir iletişim olayı olarak kabul ederek ve Fabian'ın yukarıdaki vurgusunu-etnografik bilgi sürecinin, araştıran ve araştırılan arasında ancak iletişim yoluyla üretken olan bir karşılaşmayla/temasla mümkün olduğu- kabul ederek onların sözlü performanslarına bakmayı, anlamayı, katılmayı (tabii ki her bireyin kendi sosyal pozisyonundan performansa katıldığı ve deneyimlediğinin farkında olarak) öneren perspektifi tercih edilmiştir.

Performans yaklaşımı performansı bir çeşit dil kullanımı, bir konuşma tarzı ve nihai olarak bir sözel iletişim olarak tarif eder (Bakman 1977). Performansı bir iletişim olayı kabul ettiğimizde de bu iletişimi sağlayan bütün öğeler, performansa katılan bütün öğeler ve onların arasındaki karmaşık ilişki önem kazanır (konuşan, onu dinleyen ya da alımlayan, mesaj ve bunların bir bağlamdaki karmaşık ilişkisi). Başka bir deyişle Bauman'ın dediği gibi performans, konuşan kişinin dinleyiciye iletişimsel becerisini göstermekle sorumlu olduğu sözel bir iletişim yoludur.

Dinleyen (burada araştırmacı) kişi performans yapana *iletişim* becerisini gösterme sansını veren öğedir. Dinleyen/dinleyici sırasıyla performansı askıya alan ya da yürüten konuşan/icra edene (burada araştırılan) performansı için yer ve zaman sağlamak için hazır olan insan grubudur. Yani iletişimi mümkün kılan- performansı gerçekleştiren ve iletişimin oluşturucu bir öğesi olan- sadece eyleyen/konuşan/ araştırılan (burada) değil aynı zamanda dinleyendir. Bir halk deyişini bunu söyle ifade eder: muhabbet dediğin iki başlı olur. Muhabbet bu anlamda performans kavramının somutlaşması olarak görülebilir. Muhabbet Alevi-Bektaşî toplumunda en genel anlamda ask ile yapılan sohbet, görece “derin ve samimi” sohbet olarak düşünülebilir. Muhabbet kavramının tinselliğe (spirituality) gönderme yapan bir boyutu da vardır ve “en yüksek” seviyede bir gösterge sisteminin kullanılmasına işaret eder.

Alanda Alevilik üzerine birlikte çalıştığım Alevi bir aktivist, alevi aydın, hikâye anlatıcısı ve “söz ustası” bir görüşmemizde (2009) bu konuda şöyle ifade etmişti:

“Muhabbet ile biz ortak bir anlam üretebiliriz ve paylaşabiliriz”. Bu bir “ışık” olurmuş onun için kutsal olandan ya da olmayandan alınan. Örneğin “ben senle muhabbetimde konuşurken bir ışık almalıyım ki baksa insanlarla muhabbetlerimde bu ışığı verebileyim³...Örneğin benim karşımda oturan insana hiç bir ışık vermiyorsa ben de susarım. Ben salt konuşmak için konuşmuyorum ki... benimle konuşan insana bir şeyler söylemek isterim ondan birseller duymak isterim. Bu yüzden “cem” de insanlar daire şeklinde otururlar ki bir birbirleriyle göz teması kurabilsinler. Şairin dediği gibi ‘Şeyhim ben seni dinlerken bütün organlarım göz olur’. Ama eğer dinleyici iyi dinlerse bunu fark edersen, senin atın şahlanır. Fakat gerçekten gönül gözüyle mi (can kulağıyla ve seikle dinlemeye gönderme yaparak) dinlemezse senin de ruhun kaçır konuşmak bile istemezsin...”

Bu görüşme açıkça gösteriyor ki bir performans da dinleyicinin anlatan cevabı, geribildirimi, anlatanın performans yeteneğini göstermesinin on koşulu oluyor. Araştıran ve araştırılan (laf) arasındaki muhabbet ise araştıranın gerçekten o performansa aktif olarak (bu dinleyici olarak ya da her ikisi de olabilir) katılması ile bilgi üretme mümkün olabiliyor.

³ Bu nokta tam olarak öznelarasılık kavramına tekabül etmektedir. Çünkü, insanlarla iletişim halinde çoklu karmaşık bir etkileşim içinde öğreniyoruz, seviyoruz, kızıyoruz, inanıyoruz, hatırlıyoruz, bilgi üretiyoruz gibi genel olarak tarih yapıyoruz.

GÖRÜŞME VE ANALİZİ

Bu bildiriye oluşturan araştırma sorusunun sorulduğu ve görüşülen diğer kişi olan Alevi dedesi ile bu çalışmadan daha önce tanışılmaktaydı. Fakat bu çalışma boyunca onunla sürekli bir iletişim içinde olundu ve bir dizi sohbet edildi. Bir araştırmacı olarak Alevi inancını, tinselliğini, evren anlayışını hangi epistemoloji ve yöntem ile daha iyi anlayabileceğimizi, hangi alternatif bakış açılarının daha iyi bir etnografik bilgi üretmeye yardım edeceği farklı biçimlerde ona soruldu. O kişi yapılan bir dizi sohbeti *muhabbet* olarak adlandırdı. Bu tanımlamaya katılmakla birlikte bu süreç çalışmada öznelerarası bir bilgi üretme süreci olarak kavramsallaştırıldı. Çünkü söz konusu süreçte bilgimizin, deneyimlerimizin, iletişim becerilerimizin içerildiği bağlam, sohbetlerin zemini oldu. Özel bir çaba harcamasak bile hiçbirimiz muhabbetinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olmadık.

Muhabbet boyunca olabildiğince “objektif” olmaya çalışıldı ama araştırmacının değerden bağımsız bir uzman olduğu da düşünülmedi. Aksine araştırmacının, araştırdığı sosyal dünyanın bir parçası olarak ve belli bir sosyal konumdan bir kimse olarak bilgi üretiminin farkında olarak yanlış davranmamak için sürekli kendisi ve yaptığı etkinlik üzerine eleştirel düşünmesi gerekir. Zaten o kişi de dini bir “uzman” olarak katılmadı muhabbete. Bu muhabbetler iki perspektifi bir araya getirdi. Üzerinde düşünülmesi gereken ikinci sorun ise etnografik açıdan üretilen bilginin nasıl temsil edileceğiydi. Sürekli olarak yapılan açık uçlu sohbetler boyunca defalarca araştırmacı özne kendi metnini diğer özne de kendi metnini yeniden yeniden üretti. Fakat aslında her ikisinde metinler, muhabbetin sonucu üretilen bilgilerin bir yorumundan oluştu.

Bu görüşmeler boyunca olabildi kadar "nesnel" olmaya çalışıldı. Düşünceler ve edilmelere ilişkin eleştirel düşünmeye gayret edildi. Aynı şekilde görüşülen kişi de bir din uzmanı olarak davranmadı. Bu görüşmeler iki kişinin bakış açılarını bir araya getirdi. Üretilen bilginin nasıl sunulacağı hakkında karar verme zamanı gelmişti. Bu da etnografinin yol açtığı başka bir sorunsaldı.

Araştırmacı bilgiyi kimden elde ediyordu ve hangi izleyici için bu bilgiyi üretiyordu?

Araştırmacı kendi metnini yazmaya çabaladı araştırılan da kendi metnini. Yapılan görüşmeler alıntılar yapılarak süreç içerisinde yorumlandı. Bu yazıya dökülen kuramların esas vurgusunu etkiledi. Böylesi bir girişim, pozitivizmin ötesinde hayata geçirmeye niyetlendiğimiz etnografik tartışmalarımızın ana ilkesini etkiledi. İki kişi arasındaki minimal bir deneyim olsa da, alışıldık yöntemlerin ve epistemolojilerin dışına çıkmakta birçok soruyu da beraberinde getirdi. Örneğin, üretilen bilginin doğru ve kıymetli olduğunu hangi kriter gösterir? İki metin aynı sorundan ortaya çıktı. Görüşen e görüşülen kişiler bu soruyu kendi bakış açılarından yanıtladı. Mesele doğrudan kişinin inançları ve evren kurgusu ile ilişkili olduğu için bir başka soru(n) da bir yandan iki farklı gerçeklik algısından konuşuluyor oluşu diğer yandan da bu iki algı düzeyinin iki ayrı kategoriye yerleştiriliyor oluşu. İki taraf birbirini ancak bu iki zihniyetin birbiriyle ilgili süreçler olarak kavradığı zaman anlayabileceğini düşündü.

Söz konusu kişiye, "sır"ın araştırmacıya nasıl açıklanabileceğini soruldu veya Hazreti Ali'nin ya da Aleviliğin anlamının nasıl açıklanacağını? Görüşülen kişi, "Hazreti Ali'nin bir sözü vardır 'yanlış soruya doğru cevap verilmez'" dedi. Ona göre böylesi doğrudan bir soru geçersizdi, çünkü bu sorunun yanıtını arayan insan bu soruyu böyle sormamalıydı. İlk, kendisi (Alevi inancının ölçülerine göre) bir içgöçü, bir olgunluk kazanacağı bir yola girmeliydi. "Sır"ın ne olduğunu öğrenmek isteyen kişi önce kendisini evrenin bütününden ayrı bir varlık gibi görmesine neden olan gururun ve kibirin üstesinden gelmeliydi. "Sır"ı araştıran insan, kabuğundan sıyrılıp kendisini ifade etmeli, kendisini rahatsız edecek riskleri üstlenmeli. Yani, her şeyden önce kendi varlığını sorgulamalı.

Ona göre sırrın gerçek sahibi Allah'tır. Eğer kişi sırrı öğrenmeyi hak etmişse, eğer bu kişi sırrı anlayacak olgunluğa sahipse, Allah sırrı ona bir aracı vasıtasıyla bahşeder. Görüşülen kişi, bilginin, dedenin, dervişin sırrın gerçek sahibi olmadığını vurgular. Onlar, sırrı ancak gerektiği zaman, Tanrı'nın iradesiyle beyan ederler. Bazen, inanç sahibi gerçekten bu sırrı öğrenmek istiyorsa, bu aracılığı herhangi bir varlık üstlenebilir. Sözü edilen kişi, Allah'ın, "bana doğru bir adım at, ben sana doğru on adım atayım" dediğini ifade etti. Aslında, sevgiyi hiç yaşamamış olan birine sevgi nasıl öğretilir ki? Ona göre, kişi önce kendisinin, ailesinin ve toplumun sırrına vakıf olmalıdır. Kişi, ancak bundan sonra ötekinin sırrına vakıf olabilir.

"Birine sırrı ifşa etsem, o kişinin yüreğinin gözü yoksa o sıradan ne anlar ki?" Örneğin, $8 \times 4 = 32 + 10 = 42 / 2 = 21$ desem, başka bir algı düzeyindeki insan için ne ifade eder ki bu? Sır en baştan itibaren saçma ve akıldışı gelecektir. Dolayısıyla, bu önyargılı insana ne dersiniz deyin hiçbir şey değişmeyecektir. Ona göre, "sır", akıl yoluyla kavranamaz; bu yüzden insanlar zihinlerini genişletip gönül gözlerini açmalıdır. Ruhunu arıtmayı öğrenmemiş insanlar ruhun sırlarına erişemezler. Yani sırrı anlamak için kişi onu (düşünce, eylem ve arzu anlamında) hayatına katmalıdır. Örneğin, matematikteki türevsel kavramının temel ilkelerini nasıl öğreniyor ve uyguluyorsanız aynı sırrı öğrenmek için de yapmalısınız. Ona göre,

"eğer kişi, gönül gözüyle bakmadan sır yoktur diyorsa, diğer bir deyişle kişi başka bir algı düzeyindeyse geri adım atmalıdır; çünkü o kişi kendi bildiğinden ötesini görmek istemez. Ama bu insanlar ne zaman çaresiz kalsa Allah onlara yardım eder. Bilge bir kişi gibi ben de böylesi bir ruh haline sahip insanlara müdahale etmekten korkarım. Çünkü tek bir hakikat gibi kurdukları dünyada bu insanların mutlu olduklarını düşünürüm". Sırrın olmadığına inanan ve bu bakış açısına sahip olmaktan memnun olan insanların istedikleri gibi yaşamaları gerektiğini vurgular. Onlara müdahale etmek istemeyiz ki onlar da bizim hakikatlerimize müdahale etmesinler."

Görüşülen kişi sonra bir mecazla sürdürür konuşmasını: "Örneğin, bir kişiye aşık olduğunuzu düşünün. Sevdiğinizin fikrinizdeki modele uymadığını farz edin; bu durumda, aşkın olmadığını söyler miydiniz? Olmadığını söylemeniz bile, aşk sürüp gidecektir. Birçoğu aşk için yaşar ve ölür. Eğer bazıları hayatlarının mantıklı olduğunu düşünüyor, bırakın sürsünler o hayatlarını. Ama aşkı anlamak istiyorsanız, aşık olmanız gerekir". Bütün söyleşi boyunca, sırrı öğrenmenin bir sürü yolu olduğunu fakat bunun herhangi bir reçetesinin olmadığını vurguladı. Ona göre, eğer kişi sırrı gerçekten öğrenmek ve yaşamak istiyorsa bütün kapılar önünde açılacaktır. Ama kişi eğer, bu bilgiyle meşgul oluyorsa, bu bilgiyi başkasına maddi olarak aktarıyorsa (ben buna özne-nesne ikiliği diyorum), eğer kendisini bu maddiyata dışarıdan bakan biri olarak görüyorsa, asla gerçekliğe vakıf olamayacaktır.

O kişiyle muhabbetimiz sonrasında da devam etti, hala da devam ediyor, amacımızı muhabbetimizi metne dökmek. Muhabbeti (görüşme değil) metne dönüştürmenin geleneksel etnografi sınırları içinde bazı sorunlara yol açacağını düşündük. Bu süreç (sadece temsil süreci değil bilgi üretim süreci de) kendi deneyimlerimiz içersindeki müzakereler tarafından belirlenecektir. Başka bir deyişle, araştırmacıyla araştırılan arasındaki diyalog/süreç ürünlerimizi şekillendirecektir. İlk telefon konuşmasından sonra, kendi amacını ve vurgusunu da ekleyerek anımsadığı şeyleri yazıya döktü. Bu sunumu onun metniyle bitirmek istiyorum. Görüşülen kişi de ben de ötekini anlamak için ilk yapılması gereken şeyin, kendiyle öteki, bilenle bilinen arasındaki ikili karşıtıklara meydan okumak olduğuna inanıyoruz. Bu çalışmanın veya uygulamanın bize hayatımızdaki başka ikiliklerin üstesinden gelmeyi öğretmiş olduğunu umuyoruz.

Mistik deneyimler yaşamış bireylerin dünyası nasıl araştırılabilir? Bu araştırmalarda eksik kalan nedir? Araştırmacı hangi yöntem veya yöntembilimle çalışmalıdır? Anlamak için gerçekliğe nasıl ulaşılabilir? Akademik zihniyetin, insanın manevi, mistik hallerini anlamadaki sınırları nedir? Bu sorular aracılığıyla meseleyi genişletebilir, bu yolla bilimcilerin mistik dünyayı anlamasını sağlayacak bir yol bulabiliriz.

Bir mistiği araştırma araştırma ilk önce ne aradığını bilmelidir, çünkü insan aradığını kendinde bulur. Evren bir denge olduğuna göre, bu dengenin saf bir aynası olmak isteyen insan sadece, karşısındaki insana karşıtını yansıtan bir ayna olarak davrandığı sürece başarılı olabilir. Bu da demektir ki, bir araştırmacı beni bir nesne olarak düşünürken ben araştırmacıyı Allah'ı kendi içinde anlamak isteyen bir insan olarak algılayım; araştırmacı bir yazı ortaya çıkarmak ister, benden bir mesele çıkarmak ister, ben kendisinin içindeki hazineyi keşfetmesini dilerken araştırmacı benden özgün bir şeyler koparmak ister; araştırmacı benim endamıma bakar, giysilerime, davranışima, ibadetime ve kelimama bakar bense onun haline, gönlüne bakarım. Ama ben asla kendimi göstermem, kendimi göstermeme gerek yok; çünkü ben de, yaradanla kurduğum ilişki de benim mahremimdir, benim hakikatimdir. Sabitlenmiş bir halim değildir benim; yaradanın nefes ve daimi bir çaba aracılığıyla hissedilmesi gereken bir haldir bu. Donduramazsın bunu, sahiplenemezsin ama anladığım

kadarıyla sen bunu dondurmak istiyorsun. Allah'ın etkin olduğu yerde, sadece Allah etkindir. Başka biri -ben olayım başkası olsun - burnunu soktuğunda Allah geri çekilecek kadar mütevazıdır. Çünkü Allah, kulunun özgür iradesine saygı duyar. Onlara göz kulak olur, anlayışlarını esirger, hakikat olarak kabul eder ve kulunun kendi gücüyle gelişmesini sağlar. Allah hakikatleri dayatmaya çalışan bir zorba değildir. "Gönlünün sarayını temizle ki sultan gelsin de burada gecelesin" deyişindeki gibi, bizi anlamak istiyorsan kendini yok etmelisin, bizim seni ziyaret edebileceğimiz bir saflığa erişmelisin, aksi takdirde sana geldiğimizi zaman, seninle bulduğumuz zaman bu irade sana yük olacaktır, sen de onu yaşayamayacaksın". Senin kavrayışın anlamında senden hiçbir şey saklamıyoruz ama aynı zamanda senin de bilmediğin birçok şey var. Ama bu bilgi senin işine yaramayacaktır, sana ancak yük olacaktır. Allah kimseye taşıyabileceğinden fazla yük yüklemeyiz". Bu bilginin kapıları neyi aradığı bilmekle açılır. Yani, sen bana sorsan, "biz gerçekten seni araştırmak istiyoruz, ne yapmalıyız?" diye. Ben de size sorarım "bende ne bulmak istiyorsun?" diye. Çünkü bizler birer aynayız, birbirimizi yansıtırız. Ama hayretlere düşürecek bir malzeme üzerine yazmak isterseniz, veya kendi akademik çalışmalarınızı tatmin etmek isterseniz, o zaman ben sizi doğrudan eylemimize, halimize hareketimize ve kıyafetlerimize bakmanıza yöneltirim. Ama onlar bizi anlatmaz, onlar bizim dışsal kabuklarımızdır farklı zamanlarda biçimlendirilen. Muhabbet iç dünyamıza işlemelidir.

Kendisi hakkında güçlü varsayımlara sahip bir kişiyle yapılan muhabbetle, kendisini muhabbetin akışına bırakan bir kişiyle yapılan muhabbet arasında büyük fark vardır. Yani, ilk anılan muhabbet su ile taşın karşılaşması gibidir. Su taşın üzerindeki tozu toprağı götürür ve birazcık taşa benzer, çamurlanır biraz. Taş da suyla yıkandığı için biraz rahatlar. Ama muhabbetin sonunda taşta su da ayrı varlıklar olarak kalır; taş taşır, su da su. Zaman geçtikçe taş kurur, sudan geriye iz kalmaz, su da durulunca, toz toprak dibe çöker. Bilimciyle (taş) dervişin (su) karşılaşması bu karşılaşmaya benzer. Muhabbet için ille de bilimci veya derviş olman gerekmez, muhabbete nasıl girdiğin önemlidir, hangi beklentilerle girdiğin, bittiğinde hangi halde olduğun önemlidir. Çok önemli bir ilkedir bu. Ama durum şöyleyse sorun var demektir: Bu karşılaşmadan hiçbir hakikat çıkmaz, bilimci derviş anlamaz, derviş de bilimciyle samimi bir temas kuramaz. Bu durum bize, insanları ancak fiziksel olarak algıladığımız çarşıda alışverişe benzer.

İlk örneğe dönecek olursak, kırık bir taşla suyun buluşmasındaki birleşme, kırık olmayan bir taşla suyun karşılaşmasındakinden daha güçlüdür. Ufalanmış bir taşla suyun buluşması da bize başka türlü bir karşılaşmayı hatırlatır. Bu anlamdaki bir muhabbet içinde olabildiğince bilgi ve erdem elde etmeye çalışmalıyız. Sen elde edip dönüştükçe, bilge kişi/derviş, senin iç dünyanı paylaşmaktan ve senin üzerinden Allah'ı deneyimlemekten hoşnut olacaktır.

Böylesi bir deneyim muhabbetimizin dünyasına zihnimizdeki kategoriler olmaksızın bakmak demektir, derin bir duygudaşlık ve farkındalık halidir. Aslında böylesi bir paylaşımı yaşayan kişi değildir muhabbete gelen, Allah o kişinin soluğuna nüfuz etmiştir. Bu, sualtına hiç dalmamış birine sualtını anlatmak gibidir, çocuğu olmayan bir kişinin karşısında çocuğunun bokundan zevkle bahseden kişinin durumu gibidir. Ama biz insan olarak bu halleri bilir ve yaşarız.

Muhabbetin varlıklar üzerinde yarattığı büyük değişiklikler de vardır. Bu, taşın kum olup suya dönüşmesi ve nihayetinde bilgeleşmesidir. Size imkânsız gibi gelen şeyler gerçek olabilir, çünkü insan özüne erişmek üzere derin bir hayat yaşamak için fitratını değiştirmelidir.

Bize göre, siz hayatta birçok sorunlar yaşayan, bu sorunlarla nasıl başa çıkılabileceğini bilmeyen insanlarsınız. Bu anlamda, içinizdeki insanlığın uyanması için gönüllerinizin kıyısında dua ediyoruz. Ama siz bizden, bizim size zarar verdiğini düşündüğümüz öğrendiklerinizden dolayı kurduğunuz dünyanın anlamsızlığını takdir etmemizi istiyorsunuz. Emin olun ki bibim bu dünyayla bir sorunumuz yok; biz bu dünyanın ıstıraplarına ve sefilliğine katlanabiliriz, çünkü biz bu maddi dünyayı gönlümüzden çıkardık, dünyanın üstesinden geldik ama sizin de bu dünyanın ağır yükünden kurtulup kendinizi bulmanızı istiyoruz. Ama biz biliriz ki insan böyle değildir ve kim olduğunuzu öğrenene dek sabırla beklemeyi de biliriz. Ne zaman ki bunu öğrenmek istersiniz, emekleyen bir bebeğe eşlik eder gibi size eşlik edeceğiz, insan gibi ayağa kalkıp yürüdüğünüzü görmekten mutluluk duyacağız. Böyle ayağa kalkıp, dirilince siz, biz de çıkacağız odamızdan (bizim olduğumu sandığımız dünyadan) ve dışarıda (insanların ortak dünyası) birlikte olacağız. Allah maddiyatın hükmündekilere merhamet ve huzur bahşetsin.

SONUÇ

Bir araştırmacı ne ötekileştiren ne de öteki olan bir konumu aramalı. Bir araştıran ve araştırılan olarak araştırdığım dünyanın bir parçası olduğumu kabul etmeli. Sadece kendi üstüne düşünmek (self-reflection) değil fakat görme, yorumlama ve temsil etmenin bütün yollarının üzerine eleştirel olarak düşünmenin gerekliliğine inanmalı. Bir araştırıcı olarak araştırma konusunun seçiminden araştırma sonuçlarının dağıtımına kadar olan bütün süreçte etik ve politik bir farkındalık'ın daha doğru ve iyi etnografik bilgi sağlamada önemli olduğunu düşünmeli.

Belki de anlamanın en önemli yollarından biri muhabbettir. Muhabbet iki varlığın birleşmesi bir araya gelmesidir. Muhabbet varlıkların zaman ve imkân sorunları olmaksızın birbirlerini anlamak için kurdukları bir ilişkidir. Muhabbet ve neticesi muhabbete katılan varlıkların elde ettikleri bir sonuçtur. Mistik olan muhabbetin sınırını bilir, çünkü o sizin haberdar olmadığınız bir açıdan bakar size.

KAYNAKÇA

Asad, T. (1973). *Anthropology and The Colonial Encounter*. London: Ithaca Press.

Clifford, J. (1988). On Ethnographic Authority. In *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Literature, Ethnography and Art*. Boston: Harvard University Press, pp. 21-54.

Fabian, J. (2001). "Ethnographic Objectivity: From Rigor to Vigor." In *Anthropology with an Attitude: Critical Essays*. Stanford: Stanford University Press. pp: 11-32.

Jordan, S. and Yeomans, D. (1995). "Critical Ethnography: Problems in Contemporary Theory and Practice." In *British Journal of Sociology of Education*. 16 (3): 389.

Özlem, D. (1999). *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*. İstanbul: İnkılap. [Politics, Science and Historical Consciousness]

Said, E. (1985). *Orientalism*. London: Penguin

A12 OTURUMU
KÜLTÜR-SANAT-III:
MODERNİTE EKSENİNDE KÜRESELLEŞME

TÜRKİYE'DE EKONOMİK SEÇKİNLERİN KÜRESELLEŞME SÜRECİNDEKİ DÖNÜŞÜMLERİ: İLİŞKİ AĞLARI, DEĞERLER, KÜLTÜR GÖSTERGELERİ

Ali ERGUR¹

Sibel YAMAK²

ÖZET

Türkiye, 1980'li yıllardan bu yana neo-liberal ekonomi politikalarının yönlendirmesinde, küreselleşme sürecinin etkin unsurlarından bir tanesi haline gelmiştir. Bu çoğul dönüşüm süreci, Türkiye'de toplumun farklı kesimlerini farklı biçimlerde etkilemiş ve etkilemektedir. İş dünyası, diğer toplum kesimleri içinde, küresel kapitalizmle bütünleşme bağlamında ayrıcalıklı bir yer tutmaktadır. Bu nedenle, disiplinlerarası (işletme bilimi, sosyoloji, siyaset bilimi) bir anlayışla Türkiye'nin ekonomik seçkinlerinin küreselleşme bağlamında nasıl dönüştüklerini anlamaya yönelik bir araştırma projesi tasarlanmıştır. Büyük çoğunluğu 2010 yılı içinde gerçekleştirilen toplam 64 derinlemesine mülâkat sonucunda, hem şirketlerin yapılarının, hem yöneticilerin kültürel özelliklerinin nasıl dönüştükleri çözümlenmeye çalışılmıştır. İstanbul Sanayi Odası'nın her yıl yayınladığı en büyük 500 firma listeleri, 1968'den bu yana taranarak, tesadüfî örneklem yoluyla görüşmecilerimiz belirlenmiştir. Grup ya da şirketin en üst düzey icra yetkisine haiz yöneticisiyle ayrıntılı mülâkatlar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca örneklem, coğrafi olarak da dağıtılmış, 13 bölgeye yayılmıştır. Projenin çeşitli boyutları olmakla birlikte, bu bildiri, özellikle Pierre Bourdieu'nün sermaye olgusuna getirdiği çoğulcu yaklaşım ve 'ayrışma' kavramı ekseninde kurgulanmıştır. Diğer yandan, başta Mark Granovetter olmak üzere, ağ kuramcılarının yaklaşımları çerçevesinde, iş dünyasının ilişki ağlarının (çoğunlukla iş adamı dernekleri) değerlendirilmesi yapılmıştır. Her yeni ekonomik seçkin grubunun, aynı zamanda belli bir tarihsel bağlamın ürünü olduğu, her ilişki ağının da bunu somutlaştıran, küresel pazara erişimi kolaylaştıran bir sistem olduğu savlanmıştır. Bunların bir işlevi olarak, değerler de hızla değişmektedirler. Bu değişim ise kültür göstergelerinde (kültür beğenileri, tercihleri, tüketimleri) somutlaşmaktadır. Bildiri, ilişki ağları, değerler ve kültür göstergeleri üzerinden yapı ve zihniyet dönüşümlerini tartışmayı hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: Ekonomik seçkinler, küreselleşme, ilişki ağları, sosyal sorumluluk, değerler, kültür.

ABSTRACT

Since 1980's, Turkey has become one of the most effective actors in the globalization process through neo-liberal economic politics. This multiple transitional process has been affecting in different ways on different social groups in Turkey. The business world has an important role in the other parts of society in the context of the global capitalistic integration. Therefore, with the help of the interdisciplinary concepts (management studies, sociology and political science), this research project is created for figuring out how the economic elites in Turkey were transformed around the context of globalization. As a result of the 64 in-depth interviews, mostly realized in 2010, we tried to show how the transition of companies' structures and also transition of managers' cultural personalities is working. Scanning all the lists of largest 500 firms which are announced every year by the statistics of Istanbul Chamber of Industry, we determined our interviewees through random sample. The detailed interviews are actualized with the current manager to discuss about the executive authority in the group or in the company. Besides, the sample is divided and diffused geographically by 13 regions. Including also the other diversified dimensions, this declaration is constructed specially on the Pierre Bourdieu's rotation which is about the pluralistic approach to the concept of "capital" and the concept of "differentiation". On the other side, in the frame of network theorists' approaches, currently leading Mark Granovetter, the business networks (mostly businessmen associations) are evaluated on this research which argues that every new economic elite group is also a certain product of historical

¹ Prof.Dr., Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, aergur@gsu.edu.tr

² Prof.Dr.Galatasaray Üniversitesi, İşletme Bölümü, sibelyamak@gmail.com

context and every business network is a system which formalizes this product and simplifies the access to the global market. As a function of that, the values are changing rapidly. However, this transformation is formalized by cultural indicators (like cultural tastes, choices, consumptions). So, this paper aims to discuss the structure and the transition of mentality at the business networks, values and cultural indicators.

Keywords: *economic elites, globalization, business networks, CSR, values, culture*

GİRİŞ

Türkiye toplumu çok hızlı değişen ve dinamik bir yapıdır. Değişmenin mantığını çözümlenebilmek için, Türkiye'nin mâruz kaldığı dönüştürücü güçlerin neler olduğunu ve bunların küresel bağlamdaki mahiyetlerini iyi ortaya koymak gerekmektedir. Türkiye'nin dönüşümünü anlamak için hem yerel, özgün, kendi tarihiyle bağıntılı olgular hem küreselleşmeyle ilgili olanlar aynı anda dikkate alınmalıdır. Nitekim Türkiye'nin toplumsal dönüşümü, bir yandan iç dinamiklerin diyalektiğine diğer yandan Dünya ölçeğinde bütünlük ekonomik ve kültürel hareketlere bağlıdır. Üstelik Türkiye, Batı Avrupa'nın belli bir zaman dilimi içinde ardışık olarak yaşadığı üretim biçimi dönüşümlerini, farklı biçimlerde de olsa hem hızlandırılmış hem eşzamanlı olarak deneyimlemektedir. Böylece Türkiye toplumu, hızı ve hacmi azalmakta olan bir kırdan kente göçü hâlâ yaşamakta, kentler yeni bir kültürel dönüşüme tâbi olmakta (kentlileşme), değerler ve yaşam tarzı anlamında köylülükten kentliliğe geçiş sürmekte, tarım toplumundan sanayi toplumuna ama aynı zamanda sanayi-sonrası topluma geçiş süreçleri eşzamanlı olarak yaşanmaktadır. Türkiye, üç yüzyıldan beri modernleşen bir toplumdur. Ancak bu modernleşmenin çeşitli kırılma ve kopuş anları olduğu kadar, evrimsel ve reformcu anları da mevcuttur. Üstelik bugünün Türkiye'sinde her toplum kesimi belli bir modernleşme içinde olmakla birlikte, küreselleşme ve kapitalistleşme derecesine bağlı olarak her katman farklı hızda değişmektedir. Türkiye'deki toplumsal çatışmaların önemli kaynaklarından biri budur. Modernleşme tarihi boyunca, bu çatışma hatları üzerinde ilerlilik-gericilik tartışmaları ortaya çıkmıştır. Siyasi anlamda direniş ve geriye dönüş (irtica) eğilimi sergileyen akım ve aktörler, yalnızca bir inanç veya kültür konusu üzerinden çatışma tarafı olmazlar; aynı zamanda ve daha derinde toplumsal dönüşümün yönü, ortaya çıkmakta olan yeni üretim ilişkilerinin doğası ve kendilerinin bunlar içindeki yerleri konusunda kaygılar yaşarlar. Tepkisel direnişçi tutumların başlıca nedeni, paylaşım düzenindeki köklü değişmelerdir. Muhafazakâr düşünce ve davranış kalıpları bu çatışma hatlarının vazgeçilmez bir unsuru olarak, toplumsal değişimin hızlandığı her anda güçlenmiştir. Türkiye'de muhafazakârlık olgusu çeşitli dönemlerde hep gündemde olmuş bir konudur. Bununla birlikte, son yıllarda özel bir gündem maddesi oluşturmaktadır. Günümüzdeki muhafazakârlık ve muhafazakârlaşmaya yönelik tartışmalar, bu nedenle Türkiye'nin deneyimlemekte olduğu çoklu ve küreselleşme bağlamındaki dönüşüm sürecinin önemli bir belirtisi olarak okunabilir. Farklı toplum kesimlerinin bu dinamik ortamda, özellikle küreselleşmenin etkileri karşısındaki tavırları kuşkusuz birbirinden farklıdır. Ancak bunların arasında sanayileşmenin ve küresel finans ekonomisinin önde gelen aktörleri olan iş dünyası seçkinlerinin uyum ve direniş stratejilerinin anlaşılmasının merkezi önemde olduğuna kâni olarak, söz konusu grup üzerinde 2010-2011 yılları içinde bir araştırma gerçekleştirdik. İstanbul Sanayi Odası tarafından yayınlanan "en büyükler" (1967-1974 arası ilk 100, 1975-1984 arası ilk 300, 1986'ten bu yana ilk 500 olarak yayınlanmıştır) listeleri yayınlanmaya başladıkları 1967 yılından beri taranmış, (1) bu listelerde daima var olmuş olanlar, (2) bir süre var olup sonra yok olanlar, (3) 1990'ların sonları ile 2000'li yıllarda listelere girenler, üç farklı tipte sermayeyi temsilen tesadüfi örneklem yoluyla araştırma kapsamına alınmıştır. Bu bağlamda şirket veya grup icra erkinin en üst düzey temsilcisi (genellikle yönetim kurulu başkanı veya üyesi, CEO, bazı durumlarda da genel müdür) ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Toplam 13 ile dağılmış olarak toplam 64 görüşmeciyile en kısıtı 30 dakika, en uzununu 2 saat 50 dakika süren görüşmeler sırasında, görüşülen kişinin aile kökenleri, kendisinin ve aile efradının başta eğitim olmak üzere bazı demografik özellikleri, girişimci geçmişi, kariyeri, şirket hakkında ekonomik veriler, şirketin kuruluş öyküsü, siyaset ve siyasetçilerle ilişkiler, kurumsal sorumluluk anlayışı ve uygulamaları, nihayet kültür tercih ve tüketimleri, hakkında sorular yöneltilmiştir. Araştırma ekibi bir işletme bilimci, bir toplumbilimci ve bir siyaset bilimciden oluşmuştur. Bu şekilde çoklu bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmış, disiplinler arası bir çalışma esası benimsenmiştir. Ayrıca görüşmeler öncesi, sırası ve sonrasında

gözlem notları alınmış, özellikle ziyaret edilen çalışma mekânları (görüşmecinin ofisi) bir ikonografik çözümleme sahnesi olarak kavramsallaştırılarak, içerdiği göstergeler bakımından incelemeye tâbi tutulmuştur. Bu metinde, bu görüşmelerden elde edilen verilerin bir kısmının kısıtlı bir tartışması söz konusudur. Bu bağlamda, ekonomik seçkinlerin ilişki ağları (toplumsallaşma çerçeveleri), sosyal sorumluluk anlayışları (toplumsalla ilişkilenme biçimleri ve toplum tahayülleri) ve kültür göstergeleri (yaşam biçimleri ve değerler) alanlarına bir bakış geliştirmeyi, bu suretle muhafazakârlığın Türkiye’de edindiği yeni anlamlar üzerinde kısa bir tartışma yapabilmeyi umuyoruz. Bu nedenle, ekonomik seçkinlerin dönüşümündeki muhafazakârlık boyutunu irdelemeyi gerekli buluyoruz.

KÜLTÜRLENME İLİŞKİLERİ OLARAK İŞ DÜNYASI AĞLARI

Araştırmamız, bize iş dünyasında muhafazakârlık olgusunun önemli ölçüde taktik bir olgu olduğunu gösterdi. Hızlı değişen ekonomik ortamda, küreselleşmeye ayak uydurma çabaları içinde muhafazakârlık bir çeşit koruyucu kalkan görevi görmektedir. Muhafazakârlığın bu taktik algılanış ve bir kimlik stratejisi olarak kullanılışını üç alan üzerinden gösterebiliriz: (1) İşadamları ilişki ağları (dernekler); (2) sosyal sorumluluk kavramının algılanışı ve uygulamaları; (3) çalışma mekânlarının simgesel anlamları. İş dünyası üzerine daha ziyade gazetecilik dili ve kategorileriyle geliştirilen kimi genel geçer kavramsallaştırmaların fazla toptancı yargılar içerdiği, gerçekliği tam olarak yansıtmadığı, araştırmamızın bulgularında ortaya çıkmıştır. Örneğin “yeşil sermaye”, “Anadolu Kaplanları” gibi adlandırmalar veya İstanbul sermayesinin mutlak anlamda küreselleşmiş ve seküler dünya görüşünün savunucusu olduğuna dair ön kabuller her zaman tamamıyla doğru görünmemektedir. Kuşkusuz, Türkiye’nin son on yılında, küresel kapitalist ekonomiyle bütünleşmenin hızı artmış, bunun sonucunda, Anadolu’nun çeşitli kentlerindeki geleneksel ve kapalı ticaret, yerini hızla uluslararası ekonomik hareketliliğe bırakmıştır. Bunun sonucunda hızla genişleyen ve modernleşen bir sermaye sınıfı belirginleşmeye başlamıştır. Hâli hazırdaki siyasi iktidara verilen destek, toplumbilimsel anlamda, aslında bu eğilimin toplumun genelinde ne kadar benimsenmiş olduğunu göstermektedir. Küresel pazara erişimde her ne kadar Marmara Bölgesi’nin, diğer bölgelere kaynak sağlayıcı ayrıcalıklı bir yeri bulursa da (Buğra ve Savaşkan, 2010: 96) Anadolu kentlerinden Dünya’ya açılma eğilimi artmakta, ilişki ağları sayesinde özerkleşme yönünde girişimler de gözlemlenmektedir. Küresel ekonomiye eklenme, birçok yerel ekonomik aktöre doğrudan küresel pazara erişme olanağını sunmuştur. Bu süreç karşısında girişimciler edilgen bir konumda kalmadan, küresel pazara açılmak için gerekli hırsı ve beceriyi geliştirebilmişlerdir (Keyman ve Lorasdağı, 2010: 272).

Yeni ekonomik seçkinler, ekonomik anlamda büyürken, yerleşik ekonomik seçkinlerin arasında sosyal ve kültürel anlamda da kendilerine yer açmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda, iş adamları arasındaki dayanışma ilişkilerinin önemli işlevleri vardır. Öncelikle bir yol-yordam öğrenme (görüşmelerde sıklıkla duyduğumuz terimle “know-how”), yerel ve küçük ölçekli ticaretten, küresel alana açılan büyüme eğilimli, dar sermayeli kapalı bir ticaretten, küresel pazara doğru genişleyen sahici bir kapitalist birikim eğilimine doğru olan evrim için vazgeçilmez önemdedir. İş ilişki ağları, özellikle yeni yükselen iş adamlarına küreselleşmede destek sağlamaya, yordam göstermeye, yeni iş olanakları yaratmaya ve toplu bir güç olarak siyaset alanında söz sahibi olmaya yol açmaktadırlar. Nitekim, Buğra’ya göre, iş adamı derneklerinin oluşumu, belli ölçüde siyaset dünyasıyla ilişki kurma aracı olarak da değerlendirilebilir (Buğra, 1994). Diğer yandan, iş adamları ilişki ağları, genellikle çeşitli ölçeklerde dernekler halinde kurumsallaşarak, belli bir sermayedar grubunun mensuplarının, içinden doğdukları tarihsel-siyasal-ekonomik bağlama göre, belli değer ve davranış tiplerinde ortaklık aradıkları dayanışma birimleri olarak çalışmaktadır. Bunun sonucunda, her bir ilişki ağı sistemi, dernekleşmiş olsun ya da olmasın, ekonomik çıkar ortaklığını temsil ettiği kadar, kültürel anlamda da bir anlam dünyası olarak işlev görmektedir. Özellikle küreselleşme bağlamındaki kapitalist etkinlik, özel bir bilgi ve beceriler bütününe gerektirmektedir. Ancak bu donanım, yalnızca maddi anlamda bir gönenme değil, aynı zamanda küresel kültür karşılaşmalarından az ya da çok nasibini alan bir simge dünyasının dışlayan ve içeren özelliklerini haiz bir hükmetme alanı haline de gelmektedir.

İş dünyasında tutunmanın ve küresel pazara açılmanın en vazgeçilmez aracı ilişki ağları kurmaktır. Her ilişki ağı, Bourdieu’cü anlamda sosyal sermaye oluşturmak için merkezi önemdedir. Bourdieu ve Passeron sosyal sermayenin kültür sermayesiyle birlikte çalıştığını, böylece bu ikisinin, bireyin bağlı olduğu sınıf ilişkileri ve özellikle eğitim aracılığıyla koşullandığının altını çizerler (Bourdieu ve Passeron, 1970). Öncelikle akraba, tanıdık dayanışmasıyla başlayan bu yönelim, sermaye ve yapılan

ticaretin hacmi büyüdükçe dernek çatısı altında toplanma eğilimi göstermektedir. Nitekim, görüşmecilerimizden 2000'li yıllarda en büyük 500 listesine girenlerin tipik gelişme çizgisinde, işleri büyütme esnasında yabancı dil bilen akraba aracılığıyla uluslararası fuarlara katılım gözlemlenmiştir. Küresel pazara açılmak için yeterli motivasyonu, uygun konjonktürden (örneğin 1980'lerin sonlarına doğru liberal ekonomi politikalarının etkisiyle, yurt dışı ticaret, yatırım ve ortaklık yönünde teşvik gören iş adamlarının hızla bu yönde arayışlara girmeleri) alan ekonomik aktörler, kültür sermayelerinin yetersizliğini ara çözümlerle telafi ederek, tedricen yeni ilişkiler sistemine doğru dönüşmektedirler. Yeterince kendine güven ve belli ölçüde uluslararası alanda iş yapma becerisi elde edildiğinde profesyonel tercümana geçilmekte, daha sonraki aşamalarda ise çocukların mutlaka yabancı dil öğrenip sürece dâhil olmalarına gayret edilmektedir. Sezgisi kuvvetli iş adamları, kültür sermayeleri yeterli olmasa da, küresel düzende iş yapmanın yegâne yolunun, onun kodlarını edinmek olduğunun bilincindedirler. Çocukların ve/veya yeğenlerin bu amaçla hem yabancı dil hem işletmecilik bilgisi anlamında yetişmelerinin sağlanması bu nedenle üzerinde titizlikle durulan bir olgudur. Dernekleşme, bu tür eğilimlerin belli bir toplumsal yaygınlık kazandığı noktada ortaya çıkmakta, destekleyici siyasi koşulların yardımıyla uygun bağlamda somutlaşmaktadır. Buradaki ana yönelim eskilik ölçüsüne göre yeni ağ sistemleri kurma yönündedir. Sırasıyla TÜSİAD (1971), MÜSİAD (1990) ve TUSKON (2005), üç büyük iş dünyası ilişki ağı sistemini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, küreselleşme eğilimi arttıkça bunlar arasındaki geçişlilikler de artmakta, zannedildiği gibi, bu dernekler münhasıran birer ideolojik konum alışı ifade etmemektedirler.

Birçok kanaat önderi, bu dernekleri dinsellik-laiklik ekseninde değerlendirmektedir. Oysa, her ne kadar görüntüsü ve kendi kurucu söylemleri bu yönde imiş gibi görünse de, özünde kapitalistleşme ve küreselleşme eskilik esası temel unsurdur. Zira her ilişki ağı, aynı zamanda belli bir içeriklik-dışlayıcılık diyalektiğine de sahiptir. Yeni bir ilişki ağının ortaya çıkmasının temel nedeni bu diyalektik ilişkidir. Dinin Türkiye'deki rolü üzerine genel olarak paylaşılan ortak düşünceye göre; din, kapalı dünya görüşüne sahip, savunmacı bir tutum gerekçesi olarak işlev görmektedir. Sonuç olarak, din; uzun süredir modern tutum ve muhafazakâr duruş arasındaki kutuplaşmanın ana teması olarak anlaşılmaktadır (Mardin, 2004: 82). Bununla birlikte bazı çalışmalar, Türkiye'deki din anlayışının, sadece kendini koruma altına alan anti-modernizm görüşüyle eşleştiğini değil; daha çok, hızla değişen toplumun aracılığıyla kişisel iç kılavuza araçlar tedarik ettiğini ve küresel anlamlar dünyasıyla bütünleşebilmeyi kolaylaştırdığını göstermektedir (Göle, 1991). Böyle bir değişme, düşünce biçimlerinin açıkça yeniden yapılanmasını tetiklediğinde, iş dünyası, bu süreçte en hızlı ve en derinden etkilenen toplumsal alanlardan biri olmaktadır. Bu bağlamda, iş dünyasının ağları bir tür destekleyici modernizasyon güzergâhı şekillendirmeye yardımcı olmakta, böylece iş dünyası seçkinleri küresel pazardaki açıkları ararken kaçınılmaz olarak kısmen ya da belli ölçülerde kültürel değişmekte, bir başka deyişle hayat tarzları ve değerleri dönüşüme uğramaktadır. Mamafih, her kültürel temas, kültürel bağlamda bir eklemlenme demektir. İş dünyası ağları, belirgin ekonomik işlevlerin yanı sıra, yeni yükselen ve bu nedenle hâlâ geleneksele yönelik olan iş adamlarına, onların ihtiyat ve değişme arzusuyla dengelenmiş kararsız duruşlarını tatmin ederek, yardım ediyor gibi görünmektedir.

Aslında, iş dünyası seçkinlerinin bağlantılarının değişmesine odaklanan araştırmamız, bağlamsal kaymayı takiben, Türk iş adamları arasında dinin görece konumundaki belirgin değişimin şeklini çizmektedir. Bütün bu vurgulanan tutumlara rağmen, din (İslam inancı) genelde yeni seçkinlerin bağlantılarında ortak paydaya dönüşmüş gibi görünmektedir. Araştırmamızda elde edilen bulgulara göre; genellikle taşra kökenli yeni doğan iş dünyası seçkinleri, kendilerini ifade ederken davranışlarında belirgin bir dini tutum sergilemektedirler. Araştırmamızdaki MÜSİAD/TUSKON üyelerinin çoğunluğu, inançlarını bütünüyle yaşadıklarını belirtmiştir. Diğer yandan, sabit muhafazakâr bakış açısını korumak yerine, bu kişiler, küresel liberal pazarla bütünleşmeyi hedefleyen iş dünyası ağlarının yapılanmasına yönelik yüksek motivasyona sahip görünmektedirler. Var olan metropol kökenli iş dünyası ağları, dünyevi ve Batılı kültürel karakteristik özelliklere sahipken; yeni oluşumlar, daha çok dini temaları kullanmakta ve dünya ölçeğine eklemlenmede bir çeşit katkı maddesi gibi kullandıkları muhafazakâr tutumlar sergilemektedirler. Diğer bir deyişle, sosyo-ekonomik bağlamda Türkiye'nin hızlı değişmesinde, muhafazakârlık, bir kozayı koruyormuşçasına, küresel pazara girmeyi yeterince arzulayan, motive olmuş, fakat rekabet mantığını desteklemesi için gereken kültürel donanımı sağlayamayan bireyler için bir tür anti-şok zırhı gibi bir işlev görmektedir.

İş ağları, aynı zamanda, iş adamlarının geleneksel yönelimli çelişik ruh hallerini, belli bir kolektif eylem içinde dengeleme arayışlarının da ürünüdür. Zira küreselleşme hem hızlı gelmekte, hem yerel ölçekte etkin ticaretin geleneksel zihniyet dünyasını kökten dönüştürmektedir. Bu noktada iş adamları dernekleri, deneyim paylaşımı, toplumsallaşma olanağı sunma, girişimde teşvik edicilik, kimi zaman siyasi bir tavır geliştirme gibi özellikler sunarak, küreselleşme karşısında kendisini savunmasız ve yalnız hisseden, bu şekilde mevcut geleneksel değerler sistemini tehdit altına gören iş adamına ekonomik bir dayanışmanın yanı sıra, kültürel anlamda bir çeşit kader ortaklığı sunmaktadırlar. Böylece iş adamları ilişki ağları, Granovetter'in vurguladığı üzere, zayıf bağların birleştiriciliği ilkesinden hareketle, özel bir dayanışma birimi ve anlam dünyası haline gelmektedir. (Granovetter, 1983: 229) Küresel, modern ilişkilerin düzleminde, bildik, hemşehri, tanıdık, akraba gibi kuvvetli bağlar, yerlerini zayıf ama kurumsallaşmış bağlara terk etmektedirler. Böylece, görece zayıf bağlar arasında oluşan bağlantı noktaları olan *köprüler* (Granovetter, 1973: 1375), az ya da çok kurumsallaşmış ilişki ağları halinde somutlaşmaktadırlar. Yeterince güçlenen bu tür işlevsel bağlantılar, uygun bağlamsal koşulların ortaya çıktığı ortamda yerel, bölgesel ve nihayet, belli bir siyasi iddiası da olabilen ulusal derneklere dönüşmektedirler. Ancak bu aşamalı bir geçiştir; o nedenle ara biçimler üzerinden gerçekleşmektedir. Dernekler, bu ara biçimlerin belli bir ekonomik çıkar bütünlüğü ve ideolojik uyum bağlamında düzenlendiği ilişki sistemleri oluşturmaktadırlar. Muhafazakârlık kavram ve biçimlerini bu bağlamda yeniden değerlendirmek gerekmektedir. Günümüz Türkiye'sinde, özellikle iş dünyasında rastladığımız türden bir muhafazakârlığın, sabit bir ideolojik konumdan ziyade, hızlı değişen dünyayı anlamlandırma gereksiniminden kaynaklanan doğal bir korunma tutumu ve eylem stratejisi olduğunu düşünmek, araştırma bulgularımıza göre daha olasıdır. Muhafazakârlık, bu nedenle bir çeşit koruyucu koza gibi işlev görmektedir.

TÜRKİYE'DEKİ İŞ ADAMLARI ARASINDA SOSYAL SORUMLULUK ÜZERİNE FARKLI DEĞERLENDİRMELER

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı, günümüzde yalnızca basit bir yardım etkinliği değil, bir yönetim yaklaşımı ve aracı olarak belirmektedir (Bethoux, Didry ve Mias, 2007). Saha araştırmamız, sosyal sorumluluk etkinliklerinin algılanmasındaki ve pratiklerindeki çeşitliliği tanımlayan yeterli göstergeleri sağlamış gibi görünmektedir. Bilindiği üzere, sosyal sorumluluk, sadece bir hayırseverlik inisiyatifi değil; aynı zamanda değerler ve bu değerlere dayalı eylemler dizisidir. Çalışmamızda, mümkün olduğunca geniş ve çeşitli verileri bir araya getirdik; kaleme aldığımız bu veriler olabildiğince iş dünyası seçkinlerinin tipolojisinin oluşabilmesine olanak sağlamaktadır. Bu perspektiften yola çıkarak gözlemlediğimiz üzere, sosyal sorumluluk mefhumu, geniş bir kullanım ve algı çeşitliliği sunmaktadır. Sosyal sorumluluk konusunda öncelikle kavramın farklı algılanışlarının olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Kavramdan haberdar olmayanlar kadar, kamu kurumlarının istediklerini yapmayı sosyal sorumluluk olarak algılayanlar da vardır. Önemli sayıdaki yönetici, sosyal sorumluluk hakkında hiçbir düşünceye sahip değilken; bir diğer kesim yönetici ise, tanımından tamamen haberdar olmakla birlikte, aynı zamanda sosyal sorumluluktan makro bir toplum vizyonu elde etmektedir. Bu nedenle, araştırmamız, kurumsal sosyal sorumluluk değerlerini ve pratiklerini ölçülendirmek, bazı iş dünyası seçkinlerinin sosyal sorumluluk için edindikleri perspektiflerde ani oluşan çoklu yollar, anlamlar ve beklentiler dolayısıyla, yönetim biçimlerinin hem geleneksel ve otokratik varlığını teyit etmek, hem bu konu hakkında bilgi edinmek için yapılmaktadır. Ayrıca sermayedarlar ile yöneticiler arasında da önemli farklılıklar vardır: Profesyonel yöneticiler sosyal sorumluluğu daha araçsal algıyarken, sermayedarlar daha çeşitli şekillerde algılamaktadırlar.

Araştırmamızdaki en belirgin bulgu; profesyonel yöneticiler ve şirket sahibi yöneticilerin arasındaki anlamlı farklılıklardır. Profesyonel yöneticiler, kurumsal sosyal sorumluluk kavramını, kültürel değerlerden yalıtılmış olarak, genellikle diğer yönetim unsurlarından biriymiş gibi araçsal algılamaya eğilimlidirler. Şirket sahipleri ise; tersine, kurumsal sosyal sorumluluk karşısında çeşitli tutumlar göstermektedir. Bu bağlamda, yöneticinin sahip olduğu ve kontrol ettiği kültür sermayesinin, ekonomik sermayenin gelişmesiyle birlikte, sosyal sorumluluğun uzun vadeli gelişimi boyunca önemli bir rol oynamakta olduğunu belirtmeliyiz. Sonuç olarak, kuşaklar boyunca firma yaşlanmakta ve küresel pazar karşısındaki ekonomik kapasitelerini artırma eğilimini benimsemektedir; kurumsal sosyal sorumluluk politikası sistematikleşmekte, rasyonelleşmekte, gelenekselliğin belirleyici rolü (örn; fakirlere dini sâiklerle yardım etmek) azalmaktadır. Bundan öte, en önemlisi, firma ülkenin

sosyo-ekonomik fırsatlarını tasarlamayı kendine misyon edinmektedir. Diğer bir deyişle, kapitalist bir grup, yeterince köklü ve tanınmışsa, sadece düzenli olarak hâli hazırda bulunan projeleri yönetmemekte; aynı zamanda genelde dolaylı biçimler yoluyla ulusal politikalara müdahale eden bir güç olmayı hedeflemektedir. Başka bir deyişle, böyle bir durumda firmalara bağlı olan kurumsal sosyal sorumluluk projeleri ve değerleri, ekonomik aktörler tarafından yapılan sıradan hayırseverlik etkinliklerine göre çok daha büyük ölçekte işlemektedir. Bu tutum, *real politik* alanına somut olarak girmeden politika yapmanın bir yolu olarak algılanabilir. Bu nedenle, kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları, meşru politikanın parçası olmadan politikaya dâhil olma yöntemine sahip olmak için; müşterek veya idari hedefleri ve toplumsal yardımlaşmada geleneksel eylemleri görmezden gelmektedir. Paradoksal olarak, daha az sayıdaki firma, kurumsal sosyal sorumluluğun makro-politikalarını benimsemekte ve etkin olarak politika yapmaktan çekinmektedir; böylelikle bu firmalar çeşitli yerel ve toplumsal gereksinimlerin karşılanmasını talep eden politika aktörlerinin doğrudan baskılarına daha çok mâruz kalmaktadır. İşletme köklü hale geldikçe, sosyal sorumluluk anlayışının daha sistemli, rasyonel ve geleneksel olarak belirlenmeyen bir özellikte tezahür ettiğini söyleyebiliriz.

Profesyonel yöneticilerde gözlemlenen bilinç seviyesi, bu bireylerin kişisel ilgi alanlarına veya kültürel mizaçlarına göre değil; daha çok kişilerin, göreceli olarak sahip oldukları güvencesiz konumlara ve sermayenin görünür olan temsilcisi firma sahibine rağmen şirketin esas direği olarak varsayımlarına göre değerlendirilmelidir. Firma sahipleri ve profesyoneller arasındaki farklılık, aynı zamanda iş dünyasındaki kimliklerle de ilgilidir. Diğer bir deyişle, profesyoneller, ideolojik olarak yönettikleri sermaye ile tanımlanırken; birçok örnekte görüldüğü üzere ne yönettikleri sermayeye sahip olabilmekte ne onun esas sahibi olarak bilinmektedirler. Bununla birlikte, bu sermayeyi simgesel olarak kullanarak, her zaman donanımlı ve oldukça rasyonel bireyler olarak görülmektedirler. Sonuç olarak, kurumsal sosyal sorumluluk profesyonel yöneticiler tarafından her zaman rasyonel ve araçsal olarak kullanılmış bir değer olarak görülürken; şirket sahibi yöneticiler, kurumsal sosyal sorumluluğun işlevine ve değerlerine katılımlarında çeşitli sâikler sergilemektedirler.

Beklenen bir diğer sonuç ise; kurumsal sosyal sorumluluğun iş dünyasındaki toplumsal cinsiyete bağlı durumudur. Önemli bir farklılık kadın yöneticilerle erkek yöneticiler arasında çıkmaktadır. Kadınların (profesyonel yönetici veya sermayedar) sosyal sorumluluğa daha doğrudan giren ve daha samimi bir yaklaşımını gözlemlenmiştir. Nitekim, şirket sahipleri ve profesyoneller arasındaki manidar farklılıklar olmadan, kadın yöneticiler, toplumsal olaylara yönelik alenen çok yönlü ve samimi bir duyarlılık geliştirmiş gibi görünmekte; bu toplumsal olaylar, kadınların iş dünyası pratiklerine ve yaptıkları işin getirdiği toplumsal sonuçları iyice içselleştirilmiş değerlerine dönüşmektedir. Diğer yandan, kadın kimliğinin belirginleştiği bir projeler dizisi haline gelmektedir. Burada, kurumsal sosyal sorumluluk mefhumuna ve pratiklerine kendini adama hususunda, erkek ve kadın yöneticiler arasında etkileyici bir farklılık gözlemleniyoruz. Kadınların, sermaye katılımı olmadan sosyal sorumluluklarını güçlendirebildiklerini görüyoruz. Bu durum, zihinlerine kazılmış kadınlık gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle sadece iş dünyası odaklı bireyler olarak davranmamakla beraber, aynı zamanda toplumsal cinsiyeti oldukça belirli bireyler olarak cinsiyet rollerini (kadınlar korumacı ve organizasyonel tavırlarıyla özdeşleşmektedir) önemli ölçüde erkek-egemen iş dünyasına taşımaktadırlar. Yine de, kadın yöneticilerin iki ana baskı unsuruyla çevrildiği vurgulanarak, aynı gerçeklik, karşı taraftan da ortaya konulabilir: (1) Erkek egemen bir alanda erkeklerin performansıyla eşdeğer olma yükümlülüğü altında ayakta kalma; (2) güçlü konumlardaki kadınların kalıplaşmış algısını geride bırakmak için erkek işlerinde erkeklerden daha iyi olma. Bunun sonucu olarak kadın yöneticiler, yoğun bir şekilde kadınların sosyal statüsünü yükseltmek için çalışmaktadırlar.

Bizim görüşümüze göre; bu durum, sosyal sorumluluk projelerinde ve genellikle sosyal statülerini geliştirmede kadınları inisiyatif almaya yönlendirmektedir. Bir kez daha, burada aslen gördüğümüz; kadınların toplumsal değişme için çok daha fazla motive oldukları; buna rağmen erkek-egemen statükoda hareket edebilmek için, bazen ılımlı-muhafazakâr perspektiflere sahip olmak ile cesur olmak arasında sıkışmış gibi göründükleridir. Son olarak, modernleşme sürecinden gelen çelişkiler, kültürel simgeselliğin, kültür tüketimin ve ofis ikonografisinin somut olarak sosyolojik öneminin oluşturduğu üçüncü bir alanda da görülebilmektedir.

MUHAFAZAKÂRLIKTA KARARSIZLIĞIN YANSIMASI OLARAK KÜLTÜREL SİMGESELLİK

Her ne kadar kültürel zevklerin ve kültürel sembolizmin iyi belirlenmiş matrisini tam olarak şekillendirmek mümkün değilse de, en azından tümü olmasa da, ölçütlere uyması için uğraştığımız bazı kültür göstergelerinin, kültürel değişimin belirtilerini teşhis etmekteki işlevinin altını çizebiliriz. Kültür, hem hâli hazırdaki sınıf konumu, bunun simgesel anlamalarının bir şifrelemesi, hem toplumsal anlamda mitoslaşma ve inşa haline gelme potansiyeli barındıran ayrıcalıklı bir alandır (Sahlins, 1999: 403). Bourdieu'nün altını çizdiği gibi, kültürel farklılık, sadece somut zevklerle değil; aynı zamanda simgesel şiddetin yönetimiyle, toplum tarafından yapılandırılmış yöntemlerle de ilgilidir. Kültürel tercihlerin münhasır alanı olarak kendini tanımlayan çağdaş, aynı zamanda ekonomik ve sosyal sermayelerle desteklenerek, hükmetme stratejilerinin kuruluşunda en etkili araç haline gelmektedir. Simgesel şiddet, kültür ayrışmasının temel araçlarından biridir. Bunu seçkinlerin çalışma mekânlarının gözlemlenmesinden net olarak çıkarsayabiliriz.

Bourdieu ayrışmanın en iyi izlenebildiği başlıca üç alanı *beslenme* (alimentation), *kendini sunma* (présentation de soi) ve *kültür* (culture) olarak belirlemektedir. (Bourdieu, 1979: 204-205) Bu nedenle bu alanlara dair soru ve gözlem yapmaya özellikle gayret ettik. Araştırmamızda birçok kültür göstergesine dair soru sorulmuştur. Ancak bunların arasında resim koleksiyonculuğu özel ve anlamlı bir yer kaplamaktadır. Türkiye'deki iş adamlarının kültür tüketiminin genel değerlendirmesi, iş adamları, özellikle seçkin kodları olarak tanımlanan zevkler aracılığıyla kendi aralarında sıklıkla ayrışmakta olduğunu ortaya çıkarıyor. Böyle bir ayrıma en tipik örnek, tablo koleksiyonculuğundadır. Nitekim tablo koleksiyonculuğunu, küreselleşmeye katılımın farklı seviyelerini ayırt eden en belirgin kültürel gösterge olarak varsayabiliriz. Spor alışkanlıkları, beslenme ve hatta müzik tercihleri gibi kültürel göstergelerin bile belirgin bir sosyolojik anlamı yokken, doğrudan veya kendiliğinden değilse bile, sürekli ve farklı biçimlerde önemli bir ekonomik aktör olmak, çalışan bireyin biriktirebilir ürünler aracılığıyla kendi sosyo-ekonomik varoluşunu ifade etme ihtiyacının ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Sosyal ve kültürel değere sahip olduğu varsayılan nesnelere toplamak, aynı zamanda köklü ve kapitalist bir sosyal saygınlığın kuruluşunda bir gereksinim olarak görülebilir. Elbette fayda ve çıkar elde etmek için değerli eşyaların koleksiyonunu yapan aktörlerin birincil motivasyonlarının, ekonomik değerler olduğunu göz ardı edemeyiz. Tablo koleksiyonu yapmaya yeni başlayan iş adamları, (kendi etkinliklerini büyük bir alçakgönüllülükle, “amatör merak” olarak tanımlayanlar) sanat nesnelere alım-satımındaki maddi değere çok önem vermektedirler. Resim koleksiyonculuğunda eğreti çaylak diyebileceğimiz bir tipten ayrılmış uzman tipine doğru bir evrim gözlemlemekteyiz. Sermayenin eskiliği ve küreselleşme eğilimi burada tartışmasız bir doğru orantı sağlamaktadır. Bu ekonomik bağıntı asla kaybolmasa da, en deneyimli koleksiyoncularda bile; *isteksiz acemilikten seçkin uzmana* dönüşülen bir evrim çizgisinden bahsedebiliriz; bu aynı zamanda, ekonomik sermayeye dayalı bir geçişten, kültürel sermayeye dayalı sosyal varoluş ile kendini tanımlamayı da simgelemektedir. Bu çizgi, hem simgesel şiddetin artmasına bir gösterge hem, küresel ve kültürel değerler benimsendiğinde, muhafazakâr kaygıların azalmasına işaret olarak yorumlanabilir. Türkiye'deki toplumsal değişimin hızından dolayı, yaşam tarzlarındaki pratikler daha az yapılmış gibi görülmekte, bu durumun sonucunda iş dünyası seçkinlerinin gündelik alışkanlıkları, tipik biçimlere sahip olmaktan uzak kalmaktadır. Bize göre; bu nedenle spor etkinlikleri, beslenme şekilleri ve müzik tercihleri çok farklı düşmekte, Türkiye'deki farklı ekonomik düzeyler ve biçimler arasında ayırt ediciliğe karşı olmasa bile, belirleyici bir rol oynamamaktadır.

Türkiye'de iş adamları elitleri arasında gözlemlenen bir başka ayırt edici kültürel pratik ise; antika koleksiyonculuğudur. Sözde sınırlı ve çok daha belirgin bir kültürel değer olmasına rağmen, antika koleksiyonları, kanımızca kültürel hükmetmenin bütün gerekli önkoşulları göz önünde bulundurulduğunda, kültür sermayesine sahip olmanın ve onu yönetmenin açık işaretidir; dolaylı olarak ima edilen, bu durumun oluşumunun köklü bir kapitalist aktöre dayanmakta olduğudur.

Her ne kadar antika koleksiyoncuları, kültürel zevkler matrisinde üstün derecelerde yer alsalar da, antika koleksiyonuna sahip olmak, geniş bir tablo koleksiyonuna sahip olmayı getirmemektedir. Beklenildiği gibi, kendini en çok kültürel sermayeye adanmış iş adamları, her ikisini de toplamaktadır. Tablo koleksiyonculuğunda olduğu gibi, antika koleksiyonculuğu da kendi içinde bir hiyerarşiye sahiptir. Başlangıç seviyesindeki antika meraklısının bile, birtakım sanat tarihi bilgisine erişimi bir

gereksinim olmasına rağmen, sıradan bir “sanat objesi toplayıcısı” tutumuyla karşılaştırıldığında, koleksiyon pratiğinin bazı üstün biçimleri vardır. Bunlar, meraklı kişilerin kendi yerleşkelerinde, ciddiyetle tasarlanmış ve titizlikle tutulup korunmuş müzelerle sahip olmayı gerektirmektedir. Antika koleksiyonculuğunun en özel biçimi, işyeriyle geçmiş müze kavramıdır. Uzman bir koleksiyoncu, antika eşyalarını sadece uygunluğu nedeniyle ve kendi isteğiyle toplamış olduğundan dolayı sergilememektedir. Koleksiyonunun bütünü, kavramsal bir birliği temsil etmektedir; (belirli dönemler arası koleksiyon, uygarlaşma, üslup, vs.) fakat aynı zamanda koleksiyoncu, kendisinin bu konu hakkındaki varlıklı ve işlevsel görünen bütün bilgisini de sergilemektedir. Böyle bir durumda, emek/sermaye tezatı hem fiziksel hem simgesel olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece kültürel hükmetme, bu karşıtlığı sistematik olarak tamamlamakta; sonuç olarak, en önemlisi, anonim müzelerin varlığı, bütün bir ekonomik üretim biçiminin özeti gibi sergilenmesidir.

İş yerindeki müzelerin yanı sıra, iş yeri müzelerinin varlığını da gözlemledik. Bu gözlem de firma tarihi (köklülüğü) hakkındaki kültürel bileşenler dizisini bize sunmaktadır. Aslında, gözlemlenen pratikte, daha çok iş dünyası aktörünün ofis düzenlemesinde, tarihi geçmişine dayalı ipuçlarının gösterişle sergilenmesi, ofis düzenlemesinin bir parçası olmakta; bu düzenlemede genellikle bir köşe veya vitrin, şirketin veya şirket sahibinin başarılarını belgelendirmek için ayrılmaktadır. Fakat pratikte oldukça küçük bir farklılık olarak, bazı iş adamları, şirketin tarihsel kökenini göstermek için, normal bir müze ya da fabrikaya benzer bir yerde müze açmaktadır. Böyle yerlerde, kurucu kişinin etkisinin kayda değer ölçüde altı çizilmektedir. Bu durum, kurucunun (baba veya büyükbaba) yani firmanın fiziksel ve kültürel gerçekliğiyle yarı metafizik olarak iç içe geçmiş varlığının, bir çeşit her-yerde-var-olan denetim ruhunu korurken, firmanın tarihteki varoluşundan günümüzdeki konumuna kadar evrimsel süreci sergilemeye yardım etmektedir.

Sonuç olarak, muhafazakâr tutumlardaki değişimler, aynı zamanda ofis ikonografisinin yapılmasında somut olarak görülmektedir. Kesin olarak, her ofis çok fazla simgeyi yansıtmakta, böylece kurucusu hakkında çok fazla fiziksel ve kavramsal ipucu barındırmaktadır. Özgül ve kişisel işaretler bir yana, bir ofis; genel veya parçalı, belirtici göstergeler dizisini içermektedir. Bu derecedeki bir ofis ikonografisindeki en önemli ayırt edici çizgi, görelilik olarak yerel/geleneksel/din odaklı muhafazakârlığın ile küresel/modern/laik odaklı ideolojinin ofisteki konumlanması gibi görülmektedir. Elbette muhafazakârlığın iki uç çizgisi ve küresel etkilerden gelen kodlar gibi iç kodların da karışık çeşitliliği görülmektedir. Ayrıca, kendini tanımlarken kodlanan her adımın, muhafazakâr bir hâl almaya yatkın olduğunu belirtmek gerekir. Bu şekilde, tanımlandığı üzere, kişinin ilksel veya varsayımsal olarak otantik yapısını koruma eğiliminin öne çıktığını iddia edebiliriz. Ofis tipleriyle ilgili bu kutuplaşma, dinsel eğilimli gelenekçi bir tutum ile görece seküler bir tutum arasında oluşmaktadır. Geleneksel eğilimli üslup, tipik olarak kendini dini yazılarla kodlamaktadır. Bunlar genellikle Kuran ayetleri, bakıra ya da tahtaya kazınmış Arapça dualar vb. şeklinde ofisin görünür yerlerinde sergilenmektedir. Bu eğilime sahip sınırlı sayıda ofiste, hiçbir kişisel eşya olmadan (aile fotoğrafı, kişisel ödüller, vs.) yegâne varlığın dini içerikli yazılar olduğunu gözlemledik; bazılarındaysa bu nesnelere bir bileşimi bulunmaktadır. İstanbul veya İzmir'deki ofislerin çoğunluğunda, hâlâ varlığını sürdüren bir iki simgesel mikro-ölçekli dini yazı dışında, dine atıf yapan işaretlerin neredeyse mevcut olmadığını gözlemledik. Onun yerine, ofislerde veya bazı durumlarda, idari ofislerin farklı kısımlarında ya da ortak alanlarda (koridor, sekreterlik ofisleri, toplantı odalarında, vs.) Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün farklı fotoğrafları bulunmaktadır. Uç bir örnek olarak, genellikle Türkiye'nin en büyük firmalarında gözlemlediğimiz nadir ofisler ise ne dini ne de Cumhuriyetçi işaretleri bünyelerinde barındırmaktadır. Onun yerine, bu ofisler, genellikle yüksek kalitede değerli sanat eserleri veya bazen dünyanın farklı köşelerinden toplanmış, minimalist anlayışla sahnelenmiş nesnelere dekore edilmiştir. En belirgin ofis tipi ise, hiçbir uç veya aşıkâr pozisyon aldığını gözlemleyemediklerimizdir. Anadolu'daki, aynı zamanda büyük şehirlerdeki ofislerin çoğunluğunu teşkil eden bu tip ofisler, genellikle modernleşmeden küreselleşmeye giden yolda dinsel-laik, yerel-kozmpolit, geleneksel-güncel arasında bir denge arayışındadırlar. Muhafazakârlık, bu bağlamda, sıklıkla kavramsallaştırıldığı gibi sabitlenmiş ve sabitleyici bir ideoloji olarak işlememektedir; daha ziyade, küreselleşme karşısında kaçınılmaz değişmeden kaynaklanan, bir durumdan bir diğerine geçerken oluşan içsel çelişkilerin örtüsü gibidir; bu zıtlık, aynı zamanda en gelenekçi görünen kapitalist aktörlerden, küresel bağlamda en yaygınlaşmış olanlara doğru bir geçişi ifade etmektedir.

SONUÇ

Muhafazakârlık; çok geniş ve muğlak bir kavram olarak, en azından Türkiye'de günümüzdeki çoklu dinamikler bağlamında, toplumsal çözümlemelerin ve sıradan siyasi/gazetecilik söylemlerinin bir kısmını meşgul etmektedir. Bununla birlikte, sosyolojik nitelikli bazı veriler de bu karmaşık tartışmayla eklenmektedir. Odaklanılan saha araştırmasının sınırları kapsamında, Türkiye'deki tüm muhafazakârlık kavramını aydınlatmak mümkün değildir. Bu, sadece muhafazakârlığı oluşturan ifade boyutu ve çeşitliliği ile ilgili değildir; aynı zamanda, Batı Avrupa veya A.B.D. bağlamından oldukça farklı bir tanımlama sorusudur. Şu âna kadar, Türkiye'nin iş dünyası seçkinleri üzerindeki yeni disiplinler arası araştırmanın çerçevesi içinde, muhafazakârlığın üç ayrı göstergesi olduğunu göstermeye çalıştık; iş dünyası ağları, sosyal sorumluluk kavramı ve kültürel simgeler. Özetle, bu sahaların eş zamanlı çözümlenmesi, bize muhafazakârlığın ideolojiye sabitlenmiş bir söylem olmadığını; daha ziyade, hızlı bir toplumsal değişmeye bağlı olarak ortaya çıkan aşındırıcı etkilere karşı taktik geliştiren bir tutum olduğunu göstermektedir. 1980'lerin sonuna doğru, iş adamları, sabit yerel ticaret modelinden uzaklaşmaya başlamışlar, liberal ekonominin umut vaad eden yollarını ve sonuç olarak küreselleşmeyi keşfetmişlerdir. Üstelik küreselleşme ilk bakışta yalnızca ekonomik bir olgu ve ilişkiler sistemi gibi görünse de, aynı zamanda kültürel bir alış-veriş anlamına gelmektedir. İş dünyası seçkinleri, küreselleşmenin ekonomik boyutuyla bütünleşirken, ister istemez kültürel sonuçlarına da mâruz kalmaktadırlar. Modernleşmenin tehdit edici etkilerine karşı direnen, ancak bununla birlikte aşamalı olarak dönüşen kapalı gelenekçi yapı, ara-biçimler yaratarak küresel dönüşüme ayak uydurmaya çalışmaktadır. Ancak elbette bu çelişkilerle dolu bir süreçtir. Bir yandan küresel pazarın nimetlerine sonuna kadar açılmış bir kapitalistleşme fırsatları bütünü, diğer yandan onlarla birlikte kaçınılmaz bir şekilde gelen yeni değerlere karşısında yaşanan şok hali söz konusudur. Bu bağlamda mutlak bir reddedişten bahsederek kolay tasnif eden (örneğin “yeşil sermaye” gibi adlandırmalar) bir yaklaşıma temkinlilikle yaklaşmamız gerektiği, araştırmamızın en önemli bulgularında biridir. Muhafazakârlık, burada ikili bir rol oynamaktadır: Küresel liberal pazarla bütünleşme ve geleneksel değerleri kaybetme endişesi arasında bir uzlaşma alanı sağlamaya yönelik işlevsel bir tavır haline gelmektedir. Böylece, sabit bir ideolojik bağlamdan ziyade, sürekli tanımı, araçları, göstergeleri ve söylemi sürekli değişme halinde olan muhafazakârlık, iş adamlarına koruyucu bir zırh ve bir çeşit anti-şok aygıtı gibi işlev görmektedir. Bu durumu atmosfere girerken binlerce derecelik sıcaklıkla karşılaşan uzay mekiğinin üzerini kaplayan ısıya dayanıklı tuğlaların yüklendiği işleve benzetebiliriz. Muhafazakârlık bu noktada ikili bir rol oynamaktadır: Bir yarıyla küreselleşme konusundaki güçlü arzu ile değerleri kaybetme korkusunu dengelemekte, diğer yandan iş adamlarına hızlı değişme sürecinde bir koruma kalkını işlevi sunmaktadır. Türkiye, yerel-gelenekçi zihniyetten küresel-ölçekte hareket eden düşünce biçimlerine hızla evrimleşmektedir. Muhafazakârlık, böylece kendini korumak için sürekli değişen stratejilerin ve uyum sağlamanın bileşimlerinin kolaylaştırıcısı bir araca dönüşmektedir.³

KAYNAKÇA

- Bethoux, E., Didry, C., Mias, A. (2007). “What codes of conduct tell us: corporate social responsibility and the nature of multinational corporation”, *Corporate Governance: An International Review*, 15, 77-90.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction : Critique sociale du jugement*, Paris: Les Editions de Minuit.
- Bourdieu, P., Passeron, J.C. (1970). *La Reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris: Les Editions de Minuit.
- Buğra, A. (1994). *State and business in modern Turkey: A comparative study*. Albany: State University of New York Press.
- Buğra, A., Savaşkan, O. (2010). “Yerel Sanayi ve Bugünün Türkiye'sinde İş Dünyası”. *Toplum ve Bilim*, 118, 92-123.

³Yazarlar, değerli katkıları için Cansu Coşkun'a teşekkürlerini sunarlar..

- Göle, N. (1991). *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Granovetter, M. (1973). "The Strength of Weak Ties", *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Granovetter, M. (1983). "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited", *Sociological Theory*, 1, 201-233.
- Keyman, F., Koyuncu Lorasdağı, B. (2010). *Kentler, Anadolu'nun Dönüşümü, Türkiye'nin Geleceği*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Sahlins, M. (1999). "Two or Three Things That I Know About Culture", *Journal of Royal Anthropology Institute*, 5, 399-421.

KAHRAMAN GERİLLA’NIN BAŞINA GELENLER

Uğur GÜNAY YAVUZ¹

ÖZET

Kübalı fotoğrafçı Alberto Korda’nın (Alberto Díaz Gutiérrez) 5 Mart 1960 tarihinde La Coubre Gemisi Patlaması kurbanları için yapılan anma töreninde Revolución gazetesi için çektiği ve zamanla bir ikon, bir simge haline alan “Guerrillero Heroico” (Kahraman Gerilla) başlıklı, Che (Ernesto Che Guevara) fotoğrafı, o günden bu güne, sayısız defa birbirinden çok farklı amaçlarla ve yüklenen anlamlarla yine çok farklı malzemeler ile kullanılmıştır. Bu şekilde bir devrimci kahraman portresinden, ticari bir meta haline getirilen Che portre fotoğrafı, günümüzde her türlü, sanatsal veya ticari amaçlarla farklı malzemeler üzerinde, modası hiç geçmeden kullanılmaktadır. Bunun sonucunda tshirt, şapka, saat, bardak, fincan, pul, rozet, para, nevresim takımı, bikini ve duvar kağıdı, votka-bira şişesi ve çok çeşitli afişler üzerinde Che yer almaktadır. Aynı zamanda Mike Tyson ve Diego Maradona gibi, Che dövmesi yaptırmak da çok yaygınlaşmıştır.

Che Guevara’nın uğruna savaştığı ve tamamen zıt fikirlere sahip olduğu ideolojik düşünce yapısı ile, gelinen noktada ticari nesne olan “Che” günümüz insanının tüketim çılgınlığında gelinen son noktayı ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fotoğraf, küreselleşme, tüketim kültürü, Che Guevara

ABSTRACT

Che’s (Ernesto Che Guevara) photograph –named “Guerrillero Heroico” (Hero Guerilla)-, which was taken by the Cuban photographer Alberto Korda (Alberto Díaz Gutiérrez) for the *Revolución* Newspaper on March 5, 1960, for the memorial ceremony regarding La Coubre boat blast, turned into an icon and has been used for various purposes, meanings and materials. In this respect Che’s photo, which transformed into a commercial good, is still used for various art and trading purposes on various materials; such as t-shirt, hat, watch, glasses, cups, stamp, pin, money, bedclothes, swimwear, wallpaper, beer-wodka bottle and posters. Besides, having a Che tattoo has become trendy, similiar to Mike Tyson and Diego Maradona.

In today’s world the ideologic mindset, which Che Guevara had fight against and “Che” as a commercial meta clearly exposes where we are in consumption madness.

Keywords: Photography, globalization, consumption culture, Che Guevara

GİRİŞ

Fotoğraf icad edildiği 1827 yılından bugüne birbirinden çok farklı amaçlarla çekilmiştir. Giderek yaygınlaşması ve gücünün, insanlar üzerindeki etkisinin farkına varılmasının ardından, farklı amaçlarla çekilen fotoğrafların, yine birbirinden çok farklı amaçlarla kullanılması durumu yaygınlaşmıştır.

Bu çalışma kapsamında, 5 Mart 1960 tarihinde Alberto Korda tarafından çekilen “Guerrillero Heroico” (Kahraman Gerilla) adlı fotoğraf, çekilmesinin ardından ister profesyonel, isterse de amatör olsun çok sayıda sanatçının veya sanatla ilgisi olmasa dahi bilgisayar programlarını kullanabilen kişinin Che yorumunda çıkış noktası olmuştur. Bu fotoğraftan yola çıkılarak yapılan duvar resimleri, mozaikler, illüstrasyonların yanı sıra bu fotoğrafın etkisinin ve gücünün farkında olan pek çok kişi için de sigaradan, restoran billboardına, alkollü içeceğinden en popüler olan tshirtlerine kadar bir reklam malzemesine dönüştürülmüştür.

¹ Arş. Gör. Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Fotoğraf Bölümü, ugurgunay@gmail.com.

Bu fotoğraf çekilmesinin ardından 53 yıl geçmesine rağmen, hala etkili bir şekilde siyasi propaganda amacıyla da gösterilerde, eylemlerde kullanılmaya devam etmektedir. Propaganda kavramından yola çıkılarak, bu fotoğrafın gücü, insanlar üzerindeki güçlü etkisinin farklı amaçlarla kullanımı ele alınacaktır.

KISACA PROPAGANDA KAVRAMI

Propaganda; Türk Dil Kurumu tarafından, “bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca” (<http://www.tdk.gov.tr>) olarak açıklanmaktadır.

Propagandayı; bir inancı, bir fikri ya da ideolojik görüşü simgeler, semboller veya görüntüler gibi araçlar kullanarak yayma, empoze etme olarak tanımlayabiliriz. Yapıldığı ülkedeki egemen siyasi, ekonomik ve teknik alt yapıya göre değişiklik gösteren propaganda yaklaşımı, hedef kitleye göre tür ve teknik stratejisini belirlemekte ve uygulamaktadır.

PROPAGANDA ARACI OLARAK FOTOĞRAF

Hedef kitleye yönelik mesajı iletmede görüntü vazgeçilmez malzemelerin başında gelmektedir. Gerek gerçeklik duygusu nedeniyle inandırıcılıkta daha etkili olması, gerekse hatırdan kalması nedeniyle, yazıya oranla daha çok tercih edilmektedir, ya da yazı ve görüntü birlikte kullanılmaktadır.

Propagandanın etkili bir silah olduğunun fark edilmesinin ardından, o toplumda bilinç oluşturmak, ideolojik görüş empoze etmek gibi amaçlarla fotoğraf tarihinde de, propaganda amaçlı fotoğraf sıklıkla kullanılmıştır ve günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir.

KISACA KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme, dünyaya hakim olmak isteyen gelişmiş-sanayileşmiş devletlerin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kaynaklarını, kendi çıkarlarına göre adeta bir Açık Pazar olarak kullanabilmek için, II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan, SSCB'nin yıkılmasının ardından da, tek kutuplu hale gelen dünyanın “Yeni Dünya Düzeni” sonucunda ortaya atılmış bir kavramdır. Ülkelerin sınırlarını ortadan kaldıran bu kavram sayesinde siyasi, kültürel, ideolojik enformasyonlar, eğlence ve tüketim alışkanlıkları, denetim altında tutulabilmekte ve yine çıkarlar dengesine göre şekillendirilebilmektedir. Birbirine benzeyen, kendi yerel özelliklerini kaybetmiş ülkelerden oluşan, Marshall Mc Luhan'ın dediği üzere dünya, global bir köye dönüşmüştür.

TÜKETİM KÜLTÜRÜ-POPÜLER KÜLTÜR

Tüketim salgını bireyde, satın almanın ve sahip olmanın mutlu edeceği, statü kazandıracağı ve seviye, sınıf atlatacağı hissini uyandırmıştır ve bu görüş sermayenin elinde olan, kitle iletişim araçları aracılığıyla yaygınlık kazanmaktadır. İsmet Yazıcı'ya göre ise: “Modern toplum, kendini yeniden üretebilmek için kitlelere hiç de yabancı olmadığı bir düşü sunuyordu: Cenneti; Tüketim Cennetini... (Yazıcı, 1997; 104)

Amerika'nın fırsatlar ve zenginlikler ülkesi olarak sunulması sonucunda Amerikanlaşma, yani Amerikan popüler kültürünün diğer toplumlarca benimsenmesi, özümsemişi gerçekleşmektedir. Aynı zamanda kendi ahlaki ve toplumsal değerlerinin de sorgulanmasına, empoze edilen yeni hayat tarzını yaşayanlar ile daha geleneksel kesim ile, toplum içinde uçurumların ve kopuklukların oluşmasına neden olmaktadır. Bu, hedef kitlede özellikle Amerikan etkisi giyim tarzında olduğu kadar, ilişkilerde, yaşam ve davranış tarzında da kendini göstermektedir. Tıpkı dizilerde, filmlerde olduğu gibi olunmakta, onlar gibi yaşanmaktadır. Bazı eşyalar ve giysiler, bu insanlar için sahip olamayacakları yaşam tarzının işaretleri ve simgelerini oluşturmaktadır, bu durumda ise çözüm taklitler ve korsan üretimler olmuştur.

Yaşadığımız yüzyılda özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve bir güç haline gelmesi sonucunda, reklamcılık bireyleri yönlendirmede çok önemli bir sektör, bir davranış öğretici, yönlendirici bir güç olmuştur.

KISACA REKLAM KAVRAMI

Reklamcılığın geçmişine bakacak olursak, İbraniler’de, Antik Yunan’da ve Roma Uygarlığı’nda sözel olarak halk tellalları tarafından yapıldığını görmekteyiz. Yazılı olarak ise duvar yazıları ve el ilanları ile devam etmiştir. Matbaanın ve sonrasında fotoğrafın icadı ile gazete ve dergiler, sonrasında ise televizyon ve internet ortamında reklamcılık hızla ilerlemiştir. Günümüzde üç boyutlu billboardlar, binaların yüzeylerinin kaplanmasından sonra trafikte yol alan bisikletlerin, araçların üzerlerinde veya çektikleri römorklarda, bireylerin üzerlerine giydirilen afişlerle reklam yeni bir boyut kazanmıştır.

Reklam, söz konusu mal ve hizmet hakkında henüz alıcı olmayan bireylere, hem bilgi verir, hem de onu diğer rakiplerinden daha çekici, daha farklı hale getirerek tüketicinin olumlu tutum geliştirmesine, satın alarak denemeye, kullanmaya ve sonra o markanın sürekli alıcısı olmaya ikna eder. Reklam bir ikna sanatıdır. Bu amaçla da, hedef kitleyi etkileyecek en vurucu kişiler veya nesnelere, reklam malzemesine dönüştürülmektedir.

“KAHRAMAN GERİLLA” FOTOĞRAFI

Bir düzen karşıtı düşünce ve eylemlerin, bir devrimin simgesinden günümüze dek gelen bu portrenin hikayesi, 5 Mart 1960 tarihinde başlamıştır. Küba için silahlar taşıyan Fransız kargo gemisi La Coubre’nin batması ve 60 kişinin hayatını kaybetmesi üzerine düzenlenen toplu cenaze töreni toplu gösteri halini almış ve bu fotoğraf da işte burada çekilmiştir.

Alberto Korda sahnedeki 6 metre öne yerleşmiş ve Castro’nun konuşma yaptığı sırada, o dönemde Küba Ulusal Merkez Bankasının Başkanı Che’nin ise yapacağı konuşma öncesi Jean-Paul Sartre ve Simone de Beauvoir ile geri planda durdukları Che’nin kalabalık topluluğa baktığı bir anda, biri yatay dikey formatta iki kare fotoğraf çekmiştir. Korda o günü ve o anı şöyle anlatmaktadır: “O gün, La Courbe’nin patlamasından sonra 12. ve 13. Caddelerin köşesinde hazırlıksız bir tören vardı. Fidel Castro törene başkanlık etti ve sabotajın kurbanlarını onurlandıran bir konuşma yaptı. Cadde insan doluydu ve insanlar geçerken şapkalarına çiçekler yağıyordu. Günlük Revolucion için haber fotoğrafçısı olarak çalışıyordum. Elimde 9 mm’yle kürsünün biraz altında duruyordum. Küçük telefoto objektifimi kullandım ve ilk sıradaki herkesi çektim: Fidel, Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir. Che görünmüyordu; şeref kürsüsünün arkasında duruyordu. Beklenmedik bir şekilde kadrajıma girdi ve fotoğrafı yatay çektim. Hemen görüntüsünün, arkasında açık gökyüzüyle neredeyse bir portre gibi görüldüğünü fark ettim. Kamerayı dikey konuma getirdim ve ikinci bir fotoğraf çektim. Hepsini on-on beş saniyeden az bir süre içinde çekti. Che gitti ve bir daha görünmedi. Tamamen tesadüftü.”(Castaneda, 2011; 226) Korda’nın çektiği fotoğraflar arasından editör, Fidel Castro’nun bir fotoğrafını seçmiş ve ertesi günkü habere o fotoğraf eşlik etmiştir. Korda ise çektiği söz konusu Che fotoğrafını çok beğenmiş ve Havana’daki stüdyosunun duvarına, bu fotoğrafı asmıştır.

Ünlü İtalyan yayıncı ve sol görüşlü aktivist Gian Giacomo Fetrinelli, fotoğrafın çekiminden 6 yıl sonra-Che’nin ölümünden 4 ay önce, Che’nin Bolivya’da öldürüldüğünü düşünerek, Korda’nın stüdyosunu ziyaret etmiş, fotoğrafçıdan gerçekten Che’yi en etkili şekilde yansıtan bir Che fotoğrafı istemiştir. Korda ise elindeki en iyi Che fotoğrafı olarak “Kahraman Gerilla” adlı fotoğrafı göstermiş, Fetrinelli de bu görüşe kesinlikle katılmış, Korda ertesi gün için iki adet baskıyı kendisi için hazırlayabileceğini söylemiştir. Fetrinelli’nin ücretini sormasına karşılık, kendisinin de bir devrim dostu olması nedeniyle bir ödeme yapması gerekmediğini söylemiş ve böylece herhangi bir maddi karşılığı olmadan aldığı 2 baskıdan kadraj olarak (yandaki insan profili ve ağaç görüntülerini çıkararak sadece Che’nin yüzünü ön plana çıkaran) bastığı “Kahraman Gerilla” fotoğrafının tüm dünyaca tanınmasının sürecini başlatmıştır. Che öldüğünde bu fotoğraftan basılan posterler, tüm yas tutan halk ve ölümünün ardından dalga dalga yayılan protesto gösterilerinde kullanılmaya başlamıştır.

Korda bu fotoğraftan tek bir kuruş dahi kazanmamıştır. Bu, Küba'nın Bern Sözleşmesini imzalamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Fidel Castro, Fikri Mülkiyet Korunmasını emperyalist "saçmalık" (<http://www.pix.dk/korda2.htm>) olarak nitelendirmekteydi.

Che'nin resmi olaylarda zaman zaman fotoğrafçılardan fotoğraf makinelerini kaldırmalarını istemesinden dolayı, Solcuların ve kapitalizm karşıtlığının bir ikonu haline gelen bu fotoğraf için, Korda ikinci kez şans eseri çekildiğini söylemektedir. Guevera'nın üzerindeki mont onun her zamanki giysilerinden değildir. Havanın çok soğuk olduğu tören gününde Meksikalı bir arkadaşından, ödünç olarak aldığı bir montu giymiştir. Uzmanlara göre bu mont, o dönemde astım hastalığı nedeniyle kortizon kullanması nedeniyle kilo alan Che'yi daha zayıf göstermiştir. Fotoğraf alt açıdan çekilmesi nedeniyle bir heykel, bir anıt izlenimi vermektedir, aynı zamanda da gözleri uzak ufuklara dalmış yaşayan bir Che vardır. Che, bu fotoğraf sayesinde bir mite dönüşmüş ve artık ölümsüz olmuştur.

“KAHRAMAN GERİLLA” FOTOĞRAFININ FARKLI AMAÇLARLA KULLANIMLARI

Che Guevera 9 Ekim 1967'de 39 yaşında CIA tarafından desteklenen Boliviya ordusu tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Che bu fotoğraf ile birlikte efsaneleşmiştir ve bu efsanenin durdurulması, kafalardaki güçlü, yakalanamaz, peşinden sürükleyen lider imajını yerle bir etmek amacıyla, Vallegrande kasabasında bir ahırda Che'nin ölü bedeninin fotoğrafı (gözleri açık, avurtları çökmüş, saçları sakallarına karışmış şekilde) çağırılan gazetecilere çekirilmiş ve 10 Ekim'de gazetelerde yayınlamıştır. New York Times, "Ernesto Che Guevera, şimdi artık muhtemel görüldüğü gibi, Boliviya'da gerçekten öldürüldüyse, bir insanla birlikte bir mit de huzura kavuştu." diye yazmıştır. (Berger, 2007; 127) Murat Yaygın o anı şöyle anlatmaktadır: "CIA ajanı Felix Rodriguez, Guevera'yi tutsak edildiği odada infaz edecek olan Çavuş Mario Teran'ı, "Sakin yüzüne ateş etme. Boynundan aşağısına nişan alacaksın." diye uyarıyordu. Amaç, Che Guevera'nın çatışma sırasında yaralandığı süsü verilecekti. Aynı zamanda o yüzün ikon haline gelmiş görüntüleri yerine, dünyanın hafızasına ölü bir yüz kazınacaktı. Planlanan yapıldı." (Yaygın, 2009; 74) Bu amaçla organize edilen bir gösteri ile efsaneden zavallı bir insana ve inandıklarının, uğruna savaştıklarının da aynı onun gibi öldüğü etkisi yaratılmak istenmiştir. Ancak şurası inkar edilemez ki, tüm çabalara rağmen, Che Guevera dendiği anda, akla yine de ilk gelen, ölmüş Che fotoğrafları değil, fotoğrafçı Alberto Korda tarafından çekilen "Kahraman Gerilla" portresidir.

Che, öldükten sonra da tehlike olarak görülmeye devam etmiş, bedeni önce gizlenmiş, sonra sergilenmiş ve bir dizi fotoğrafı çekirilmiş, gizli bir yere gömülmüş, çıkarılmış ve son olarak parmakları kesildikten sonra yakılmıştır. Bütün bunlar onun, insanların gözündeki yerini daha da yüceltmekten öteye iç bir işe yaramamıştır. Kendisi de bu yola çıkarken her şeyi, ölümü göze aldığı şu sözleriyle dile getirmiştir: "Ölüm karşımıza nerede çıkarsa çıksın, hoş geldi; yeter ki bu, bizim savaş çağrımız, onu duyacak kulaklara ulaşsın, başka bir el uzanıp silahlarımızı kullansın, başka insanlar, cenaze şarkımıza, makineli tüfeklerin kesik ritmiyle, yeni savaş ve zafer bağırsıklarıyla katılmaya hazır olsun. (Berger, 2007; 131)

Jorge Castaneda'ya göre: "Che Guevera'nın ölümü hayatına anlam kattı. Teğmen Mario Teran'ın ellerinde, La Higuera'daki karanlık, nemli ve viran bir sınıfta idam edilmeseydi, yine destansı başarılar kazanacak ve görkemli bir hayat yaşayacaktı ancak yıllar sonra yüzü milyonlarca tişörtün üzerinde olmayacaktı. Eğer Boliviya hükümeti tarafından bağışlansaydı ya da CIA tarafından kurtarılsaydı şüphesiz benimsediği davaya çok daha fazla hizmet edecekti ancak sembolü haline geldiği devrim destanı ve kendini feda etme hiçbir zaman bu kadar büyümeyecekti. Che için ölüm sadece beklenen ve belki de hoş karşılanan bir olay değildi, aynı zamanda da yürünecek kaçınılmaz ve tahmin edilebilir bir yolun başlangıcıydı; bir kariyerin, bir yolun, bir hayatın sonu değildi. Bu ölümün her özelliği sonuçta erkesin başına gelen trajedinin ötesine geçmesine katkıda bulundu, yüzyılın sonuna kadar devam edecek bir mit doğurdu. Che'nin her zaman hayal ettiği gibi bir ölümdü: Serinkanlı, kahramanca ve metin, güzel ve huzurlu –bu hikayenin başladığı, tıpkı yüzünün ölüm sonrası fotoğraflarında gösterdiği gibi- tek kelimeyle sembolikti." (Castaneda, 2011; 441)

Che'nin "Kahraman Gerilla" fotoğrafının basılığ olduğu her türlü bayrak, poster ve benzeri ürünler, hemen ölümünden sonra hayat bulan 1968 gençlik hareketinde de en çok kullanılan sembollerden ve kahramanlardan biri olmuştur. Hatta buna örnek olarak Jorge G. Castaneda Fortune'da yayınlanan şu araştırma verilerini "Che Guever, Yoldaş" adlı kitabında vermiştir:

“Amerikalı üniversite öğrencileri arasında 1968’de yapılan bir araştırma kendilerini en çok özdeşleştirdikleri insanın, o seneki başkan adaylarından ve araştırma tarafından önerilen insanlardan çok, Che olduğunu ortaya koydu. (Castaneda, 2011; 443)

Günümüzde ise Che’yi yeni nesillere aktaran onun hakkında ilgi ve bilgi sahibi olunması en çok bilinen fotoğrafı olan “Kahraman Gerilla” fotoğrafı sayesinde olmuştur. Çünkü bu fotoğraf tüm dünyada çok farklı şekillerde ve yüzeylerde karşımıza çıkabileceği gibi, internet üzerinden de en çok ilgi duyulan kişi hakkında yapılan her türlü üretime de yol gösterici olmuştur.

“KAHRAMAN GERİLLA” FOTOĞRAFININ PAYLAŞIM SİTELERİNDEKİ KULLANIMI

Smugmug

<http://www.smugmug.com> web sitesinde “Che Guevera” kelimelerini arama bölümüne yazdığımızda, karşınıza 37 adet görsel çıkmaktadır. Bunlardan 11 tanesinde Alberto Korda ya tek başına ya da “Kahraman Gerilla” fotoğrafı ile birlikte yer almaktadır. 4 tane fotoğraf ise, Alberto Korda’nın cenaze töreni sırasında çekilmiştir. 7 tanesinde ise, Santa Clara’daki Che heykellerinin fotoğrafları paylaşılmıştır.

Turistik gezi amaçlı fotoğraflar

Hatıra Fotoğrafları “Kahraman Gerilla” fotoğrafı Küba Fotoğrafları

Alberto Korda Fotoğrafları

25 Mayıs 2001 tarihinde Paris’te geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybeden Korda’nın cenazesinde çekilen fotoğraflar da, sitede yer almaktadır.

Alberto Korda’nın Cenazesinden Fotoğraflar

Photobucket

<http://photobucket.com> web sitesinde “Che Guevera” kelimelerini arattığımızda 105 adet görsel karşımıza çıkmaktadır. Bu fotoğraflardan 50 tanesi Korda’nın fotoğrafı veya fotoğraftan yola çıkılarak yapılmış duvar resimleri, kolajlar, illüstrasyon gibi tasarımlardan oluşmaktadır. Aynı

zamanda Küba’da Che’nin fotoğrafından yola çıkılarak yapılan heykel ve benzeri yapıların önünde hatıra fotoğraflarının sayısı da 2’ dir. Bir başka ilginç görsel Che Guevera’nın devrimci kimliği öncesi hayatından bir fotoğraf, sitede yer almaktadır. Bir adet de Che Guevera adlı bir kedinin fotoğrafı paylaşılmaktadır.

Karşıt görüşlülere dair fotoğraflar Hatıra Fotoğrafları

“Kahraman Gerilla” fotoğrafından ilgisiz fotoğraflar ve bu fotoğraftan yapılan tasarımlar

Che Guevera, doktor olduğu yıllardan bir fotoğrafında bir kadavranın arkasında gülerken poz veren doktor arkadaşları ile birlikte yer almaktadır.

Facebook

<https://www.facebook.compaylaşım> sitesinde “Che Guevera” kelimelerini kullanarak kendine profil veya grup açan 68 kişinin olduğu görülmüştür. 39 kişi Che Guevera ismini ya olduğu gibi orijinal haliyle ya da harf değişiklikleriyle kullanıcı adı olarak belirleyerek profil açmıştır. Diğerleri ise kapalı veya açık grup olarak kullanılmaktadır. Kullanıcı adı olarak kullanan çoğu kişi profil fotoğrafları olarak kendi fotoğraflarını ve kişisel bilgilerini kullanmaktadır. Buna karşılık Che’nin politik görüşünün yandaşı ve karşıtlarının da bu ismi kullanarak profilleri olduğunu ve kendi görüşlerine göre paylaşımlarda bulduklarını söylemek mümkündür.

“Kahraman Gerilla” fotoğrafından yola çıkılarak yapılan tasarımlar Ünlülerle Che

Hatıra Fotoğraflarından

Karşıt görüşlülere dair fotoğraflardan

“Kahraman Gerilla” fotoğraflı Küba fotoğrafları

Flickr

<http://www.flickr.com> web sitesinde Bu ismi kullanan sadece 1 adet kullanıcı bulunmaktadır. Onun da “Rico Che Guevera” kullanıcı adı ile profili vardır ve profil içeriğindeki fotoğraflar çevre kirliliğine karşı duyarlılık, bilinç uyandırmaya dair görsellerden oluşmaktadır.

“Che Guevera” kelimeleriyle yapılan aramada en çok görsel bu sitede bulunmaktadır. Bunların çok büyük bir kısmı Che duvar resimleri, tshirtlerini giyen kişiler, Che’nin heykellerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda dövmeçilerin de koydukları örnek dövme görsellerinin sayısı oldukça fazladır.

Guevera’nın ele geçirildiği mağara ve doğduğu, çocukluğunun geçtiği ev turistler için vazgeçilmez ziyaret mekanlarından olmaktadır.

Turistik gezi amaçlı fotoğraflar

Hatıra Fotoğrafları

“Kahraman Gerilla” fotoğraflından yola çıkılarak yapılan tasarımlar ve ticari ürünler

Çakallarla Dans 2 Film setinde Che afişi, Deniz Gezmiş ve Fenerbahçe Kulüp Başkanı Aziz Yıldırım’ın posterleriyle birlikte yer almaktadır. Bangkok’taki bir otobüste de Che etiketi yapıştırılmış ve Uzak Doğulu bir kadının üzerinde yine Che olan bir giysi vardır.

Tüm Dünyadan “Kahraman Gerilla” fotoğrafindan yola çıkılarak yapılmış ürünlerden

“KAHRAMAN GERİLLA” FOTOĞRAFININ TİCARİ AMAÇLA KULLANIMI

Tekstil Ürünleri

Tekstil ürünleri kategorisi çok geniş kapsamlı olması nedeniyle çok farklı yerlerde ve çok geniş bir yaş aralığında bu fotoğrafın kullanıldığını söylemek mümkündür.

Bir devrim ikonundan, popüler kültür ikonuna dönüşen Che portresi halen bir başkaldırı, bir dik duruş simgesi olarak da kullanılmaktadır. Özellikle bu anlamda dünyadan veya Türkiye’den ünlülerin Che tshirtleri veya takılarını kullanmalarını ve bu şekilde katıldıkları gala geceleri veya ödül gecelerini örnek verebiliriz.

Hediyelik Ürünler

Özellikle turistlere yönelik satışa sunulan hediyelik eşyalarda Che ve “Kahraman Gerilla” fotoğrafı çok sık olarak kullanılmaktadır.

Gıda Ürünleri

“Kahraman Gerilla” imgesi çok şaşırtıcı gıda ürünlerinde yer almaktadır. Buna Murat Yaygın’ın yorumu şöyle olmuştur: “Che zamanında, ABD’nin baş belasıydı. Bugün ise Amerika için çikolata arasına sıkıştırılmış vişnelerinin devrimci mücadelesi! (“Cherry” Guevera Çikolata) (Yaygın, 2010; 75) Dondurmadan pastaya, kurabiyeden kahve üzerindeki süslemeye kadar her yerde Che bu fotoğrafıyla karşımıza çıkmaktadır.

Alkollü İçecekler

Korda’nın çekmiş olduğu bu fotoğraf, sayısız defa çok farklı amaçlarla kullanılmıştır, ancak bunlardan sadece bir tanesinde fotoğrafçı Korda firmaya karşı dava açmıştır, o da Smirnoff olmuştur. Bunu Korda şu sözlerle açıklamıştır: “Che Guevera’nın uğrunda öldüğü görüşleri destekleyen biri olarak, bu fotoğrafın onun anısını yaşatmaya ve dünyadaki sosyal adaleti sağlamaya çalışanların kullanmasına karşı değilim. Fakat alkol gibi ticari nesnelere reklamını yapmak için Che’nin şöhretini kullananların kategorik olarak karşıyım.” (<http://www.arsivfotoritim.com/yazi/beyhan-ozdemir-askolsun-size-cocuklar/>) demiş ve kazandığı elli bin dolarlık tazminatı “Eğer Che yaşasaydı o da aynısını yapardı” diyerek Küba Sağlık Sistemine kanserli çocuklara bağışlamıştır.

Tütün ve Benzeri Ürünler

Küba dendiğinde akla ilk gelen sektörlerden biri tütün ve ürünleri olmaktadır. Bu nedenle de çok gelişmiş, dünya piyasasında çok önemli bir yeri olan Küba purosusu ve kutusu, çakmağı gibi ürünler de önemli bir hediyelik eşya olmaktadır.

İsa Peygamber ile olan benzerliğinin kullanılması

Çok farklı kesimler tarafından Che ve İsa Peygamberin birbirlerine olan benzerlikleri yine farklı amaçlarla kullanılmıştır. Aynı zamanda Kilise tarafından da Che'nin bu fotoğrafın kullanmada tercih edilmesini Murat Yaygın, şöyle açıklamaktadır: “İngiltere’deki devrimci Che’nin imajını sömüren Kiliseler Reklam Ağı, yakın bir zamanda milli poster kampanyasında bilinçli bir şekilde Che’nin – dikenli bir taç takan, haşın bir ifade takınan ve bir Pazar öğleden sonrasının maço ve duyarlı büyüsünün havasını sızdıran kitsch bir imajını 152 cm’lik bir posterini koyarak ve 50 bin kiliseden daha doğudaki insanları kiliseye gelme noktasında motive etmenin bir yolu olarak bu posterleri satın almalarını tavsiye ederek acayip bir tartışmaya neden oldu. İmajın “ergenlik çağındaki kızların odalarına asması” isteği ve “beyaz gecelikler içindeki zayıf İskandinav tiplerden uzak durması” dileğiyle Rev. Peter Owen-Jones kampanyayı değişmez bir şekilde destekledi. İsa’nın imajının “devrimcileştirilmesi” stratejisi Parlamento onur üyesi ve Muhafazakar Hristiyan üyesi Harry Greenaway’a “İsa’nın mükemmel olduğu”nu ve onu Che Guevera’ya benzetmenin tamamen saygısızlık olduğu”nu söyleme şansı verdi. “Bundan herhangi bir şekilde sorumlu olanların aforoz edilmesi gerektiğini” ekledi. Sosyalist Parti’nin yürütme kurulu üyesi Judie Beishon küçümser bir tarzda mukayesenin kendisinin “muhtemelen Che Guevera’ya haksızlık olacağını söyledi” (Yaygın, 2010; 76)

“Kahraman Gerilla” Fotoğrafından yola çıkarak yapılan dövmeleler

Aynı zamanda Che'nin bu fotoğrafından yola çıkılarak yapılan dövmeleler de çok yaygın olarak tercih edilmektedir. Bunlar arasında da Mike Tyson, Maradona gibi ünlü isimler de yer almaktadır.

Che Guevera'nın kapitalist dünyaya meydan okuyan bakışı ile bugün, dünyanın dört bir yanında tshirtlerin üzerinde, posterlerde, kahve fincanlarında ve buzdolabı mıknatıslarında, kadın iç çamaşırlarında, çantalarında ve rujlarında ticari bir imge olarak görmek mümkündür.

SONUÇ

John Berger'e göre: "Fotoğraf makinesinin yaptığı, oysa gözün hiçbir zaman yapamayacağı şey, o olayın görünümünü dondurmaktır. Fotoğraf makinesi olayın görünümünü, görünümünden oluşan akışın içinden çekip çıkararak belki sonsuza dek değil ama film olduğu sürece saklar. ... Bunları hiç değişmeden olduğu gibi tutar. (Berger, 2007; 71)" Günümüzde bu söz üzerinde ufak tefek değişiklikler yapmak zorunlu bir gereklilik halini almıştır. Örneğin "...sonsuza dek değil ama film olduğu sürece..." sözlerinin yerine "görüntünün dijital kaydı silinmeden veya bozulana kadar..." diyebiliriz. Bu anlamda bakacak olursak Che'nin "Kahraman Gerilla" olarak o cenaze töreni sırasında fotoğrafının çekilerek, gerçekliğin içinden soyutlama yoluyla seçilmesi ve sonrasında bugünümüze dek birbirinden çok çok farklı amaçlarla kullanımı gerçekten inanılmaz bir süreçtir.

"Fotoğraf, gereksinimler yaratmak ve düşünme biçimlerini kontrol etmek amacıyla da kullanılabilir tehlikeli bir araç haline geldi." (Freund, 2007; 192) sözleriyle Freund tam da "Kahraman Gerilla" fotoğrafından bahsetmektedir. Bu fotoğraf, geçmişte peşinden milyonlarca insanı temsil ettiği düşünce yapısı nedeniyle sürüklemiş, sonrasında ise bambaşka hatta tamamen zıt amaçlara hizmet etmesi için kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaya devam edilmektedir. Bu sefer Che bir moda imge haline getirilmiştir.

Kübalı ünlü fotoğrafçı Liberio Noval Küba Dostluk Haftası Etkinlikleri nedeniyle 2005 yılında Türkiye'ye gelmiş, kendisi ile yapılan röportajda şu görüşleri paylaşmıştır: " Hayatımda beni en çok etkileyen an Che ile karşılaşma anımızdır. Che'ye saygı duymaya devam ediyorum. Benim için Che yaşıyor. Fiziksel olarak değil ama değişik bir biçimde yaşıyor. Dünyanın her tarafında rastlayabilirsiniz ona. Amerika'da yapılan bir gösteride bile. Che'nin en popüler fotoğrafını çeken Alberto Korda'nın o meşhur fotoğrafına da çok teşekkürler. Bakın İstiklal Caddesi'nde bile bir sürü Che fotoğrafı var ve bu Che'nin hala yaşadığı anlamına geliyor. (Baykan-Özgür, 2006; 33)

Che'nin ve özellikle bu fotoğrafının kullanım alanlarının ilginçliği nedeniyle, küratörlüğünün Trisha Ziff tarafından yapıldığı ve Riverside Kaliforniya Üniversitesi UCR/Kaliforniya Fotoğraf Müzesi tarafından düzenlenen "Korda'nın Objektifinden Che: Bir Portrenin Devrimle Başlayıp İkonla Biten Öyküsü" adlı sergide düzenlenmiştir. Sergide, Alberto Korda'nın "*Guerrillero Heroico*" (*Kahraman Gerilla*) portresi ve sonrasında bu portreden yola çıkılarak otuzun üzerinde ülkede üretilen fotoğraf, afiş, film, ses, giysi ve eşya yer almıştır. 212Berlin, Mexico City; Centro de la Imagen, Mexico City; Anglo-Meksikan Vakfı ile Zone Zero'nun desteğiyle, Londra, New York, Milano, Amsterdam, Lizbon, Mexico City, Barselona ve Kaliforniya'dan sonra Türkiye'de santralistanbul'da, 9 Ekim 2008-4 Ocak 2009 tarihlerinde izleyenlere sunulmuştur. Aynı adla da bir kitap ülkemizde yayınlanmıştır.

Bir düşünce mitinden bir tüketim nesnesine dönüştürülmeye çalışılan ve bu anlamda başarılı olunan Che Guevara'nın en unutulmaz fotoğrafı "Kahraman Gerilla", hiç beklemediğimiz bir anda, hiç beklemediğimiz bir yerde karşımıza çıkabilmektedir. Bu konu sergi küratörü Ziff'e göre: " kumandan yaşasaydı kendi devrimci fikirlerine tamamen ters olan tüm bu kapitalist hareketlere karşı çıkardı. Yine de onun figürünün tüm dünyada dolaşması, farklı milletlerden, farklı görüşlerden kişilerin üstünde olması Ziff'i heyecanlandırıyor. Ona göre, Filistinli eylemcinin de, Amerikalı punk'çının da kendine yakın gördüğü bir isim olan Che, aslında bir çeşit "Karşı Duruş'un bayrağı" (Yaygın, 2010: 4) oluştur, olmaya da devam etmektedir.

KAYNAKLAR

- Baykan, Ö., Özgür, D.(2006). "Latin Amerika'dan bir devrim fotoğrafçısı". S.33Geniş Açı.
- Berger, J.(2007).*O Ana Adanmış*. İstanbul:Metis Yayınları .
- Castanada, J. G.(2011). *Che Guevara Yoldaş*. İstanbul:İkon Kitap.
- Freund, G.(2007).*Fotoğraf ve Toplum*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Koetzle, H. M.(2002). "The Story Behind the Pictures Volume 2. Photo Icons. İtalya: Tascheni.
- Stepan, P.(2005).*Icons of Photography*. Münih:Prestel.

Yaykın, M.(2010).*Fotoğraf İdeolojisi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Yazıcı, İ.(1997).*Kitle İletişiminde İmaj*. İstanbul:Bilim Yayınları.

İnternet Kaynakları

[http://www.arsivfotoritim.com/yazi/beyhan-ozdemir-askolsun-size-cocuklar/\)](http://www.arsivfotoritim.com/yazi/beyhan-ozdemir-askolsun-size-cocuklar/)

<https://www.facebook.com>

<http://www.flickr.com>

<http://photobucket.com>

<http://www.pix.dk/korda2.htm>

<http://www.santralistanbul.org/events/show/kordann-objektifinden-che-bir-portrenin-devrimle-baslayp-ikonla-biten-oykusu/tr/>

<http://www.smugmug.com>

B12 OTURUMU

PANEL:

**SOSYALE DAİR ORTALAMA MUTLULUĞUN SINIRLARI:
NİĞDE'DE AYKIRI SOSYAL DURUM (SAPMANIN) TESPİTLERİ**

NİĞDE'DEKİ İNTİHAR OLAYLARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Yağmur Akgün¹

Bu çalışmanın amacı, Niğde ilinde meydana gelen intihar ve intihara teşebbüs vakalarının araştırılması ve sorunun odak noktası üzerinden bir değerlendirme yapmak ve intihara teşebbüs edenlerin ve intihar edenlerin yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim durumu ve meslekleri hakkında alınan verilerden hareketle intihar olayının sosyolojik dinamiklerini ve örüntülerinin açığa çıkarılmasıdır.

Son yıllarda tehdit edici boyutlarda hızla artan intihar oranları nedeni ile intihar, ülkemiz dahil birçok ülke için önemli bir sağlık problemi olarak göze çarpmaktadır (DSÖ 2000. Eskin 2003). Günümüzde intihar tüm dünyada hem önemli bir halk ve ruh sağlığı sorunu, hem de önde gelen ölüm nedenlerindedir. Önümüzdeki on yıllarda da bu konumunu koruyacak gibi görünmektedir (Altındağ ve ark. 2001). Dünya Sağlık Örgütü' ne göre her yıl dünyada 1 milyon kişi intihar sonucu hayatını kaybetmektedir, bu oranın 10-20 katı kişi ise intihar girişiminde bulunmaktadır (DSÖ 2000). İntihar, CDC' nin(CentersforDisease Control andPrevention) 2003 yılı verilerine göre 10-64 yaş grubunda ilk on ölüm sebebi arasındadır. Genel popülasyonda intihar girişimi epidemiyolojisi ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçları, 1970-2000 yılları arasında dünya genelindeki farklı ülkelerde intihar sıklığının 2.61100/100.000, yaşam boyu yaygınlığın ise 720-5930/100.000 arasında değiştiğini bildirmektedir (Welch 2001). Türkiye verilerine bakıldığında, Manisa ili kent merkezinde yapılan bir araştırmada intihar düşüncesinin yaşam boyu yaygınlığı %6.6, intihar girişiminin yaşam boyu yaygınlığı ise %2.3 olarak tespit edilmiştir (Deveci ve ark. 2005). Ülkemizde kaba intihar hızı 3.30 / 100.000'dur. (TÜİK, intihar istatistikleri 2002). Bu yüzde, nüfusla oranlandığında 2301 kişiye karşılık gelmektedir. Bu sayının % 32.42'si, diğer deyişle 746 kişi, 15-24 yaş grubundadır. İntihar girişimleri ise kuşkusuz daha fazladır. Yapılan kapsamlı bir çalışmada, 1998 ve 2001 yılları arasında intihar girişimi hızının ortalama 78.89 / 100.000 olduğu belirtilmekte ve bu yıllar arasında % 93.59'luk bir artıştan söz edilmektedir. (Özgüven ve Sayıl 2003).

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) desteği ile yürütülen çok merkezli bir çalışmanın Türkiye'deki merkezindeki bulgulara göre, 1998-2002 yılları arasında intihar girişimi hızı ortalaması yüz bin de 46.89 olarak tespit edilmiştir. Bu hız Avrupa'daki diğer merkezlerde saptanan hıza göre düşük olmakla birlikte, bu 4 yıl içinde intihar girişimi hızı %93.59 artış göstermiştir (Devrimci-Özgüven ve Sayıl 2003).

Yapılan toplum çalışmalarında, intihar girişimlerinin yaşam boyu yaygınlığının 720- 5930/ 100.000 arasında değiştiği bildirilmektedir (Welch 2001). Ülkemizde ise intihara ait veriler 1962'den beri Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından tüm yerleşim yerlerinde derlenmektedir. DİE verilerine göre ülkemizde 2000 yılında intihar ederek yaşamına son verenlerin sayısı 1802 (114'ü erkek, 688'i kadın) olup ortalama intihar hızı yüz binde 2.76 olarak bildirilmiştir (DİE 2000).

İntihar, Dünya Sağlık Örgütü'nün verilerine göre gelişmiş ülkelerde ölüm olgularının en önde gelen on nedeninden biridir. Ölüm nedenleri arasında kalp hastalıkları, kanser, serebrovasküler hastalıklar, kazalar, pnömoni, diyabet ve sirozdan sonra sekizinci sırada yer almaktadır. Özellikle genç yaşlardaki ölüm nedenlerinin en sıkılarından biridir. Tüm ölümlerin yaklaşık 0.9' u intihar sonucudur. Dünyada, her gün yaklaşık 1000 kişinin intihar ettiği tahmin edilmektedir(Roy 2000).

Postmortem çalışmalar intihar kurbanlarının %25- 75'inde bir fiziksel hastalık olduğunu göstermiştir. Bunlarda fiziksel hastalığın, intiharların %11-51'inde katkıda bulunan önemli bir faktör olduğu tahmin edilmektedir. Yaşla da bu oran artmaktadır(Roy A 2000).

Psikiyatrik hastalığı olanlarda intihar riskinin, psikiyatrik hastalığı olmayanlara göre 3-12 kat arttığı bildirilmektedir. İntihar eden veya intihar girişiminde bulunan kişilerin %94'ünde en az bir ruhsal hastalık bildirilmektedir(Roy A 2000). İntihar eden kişilerde saptanan ruhsal hastalıkların başında %35-80 oranında depresif bozukluklar gelmekte, onu %10 oranında şizofreni ve %5 oranında demansya da deliryum izlemektedir. Bu hastaların %25'inde aynı zamanda alkol bağımlılığı

¹Niğde Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

bulunmaktadır(Roy A 2000; Çayköylü A, Coşkun İ, Kırkpınar İ, Özer H; Çayköylü A 1997; Shafii M, Steltz-Lenarsky, Derrick AM, Beckner C,Whittinghill JR 1998).

Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre intihar girişimi ölümle sonuçlanmayan, bireyin alışkanlık olmaksızın kendisinin başlattığı ve başkaları tarafından engellenmeyen kendine zarar verme davranışı veya tedavi dozundan daha fazla ilaç kullanma durumudur. İntihar girişiminde bulunan kişi gerçekten ölmek arzusunda olabileceği gibi, bu davranışında ruhsal acısını, çaresizliğini ve umutsuzluğunu dile getirmek amacını da gütmüş olabilir. İntihara etik, felsefi, dinsel, toplum bilimsel, ruhsal bilimsel ya da biyolojik açılardan yaklaşılabılır. Bu yaklaşımların temel sorusu hangi etkenlerin, risk faktörlerinin temel amacı yaşamak olan bir canlının, kendi isteği ile yaşamına son verme girişiminde bulunmasında rol oynadığıdır. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre intihar ilk on ölüm nedeni arasında olup; günümüzde önemli bir halk sağlığı sorunudur. Resmi istatistikler ülkemizde öz kırıma bağlı ölümlerin batı toplumlarına oranla düşük düzeyde olduğunu göstermektedir buna karşın özellikle gençlerde oranlarda sürekli yükselme mevcuttur (DİE 2000).

İntihar girişimleri ile başta depresyon ve alkol madde bağımlılığı olmak üzere çeşitli ruhsal hastalıklar, olumsuz aile içi etkileşimler, toplumsal dayanışma azlığı, ekonomik sorunlar, göç gibi sosyoekonomik etmenler ilişkili bulunmaktadır (McClure 2000). İntihar girişiminde bulunma davranışının genetik yönü de gösterilmiş olup intihar davranışında bulunanların ailelerinde intihar davranışı ve psikiyatrik hastalıklar toplum ortalamalarından yüksek olarak saptanmıştır (Nordentoft 2007).

Günümüz gençliğinde oldukça fazla görülen intihar girişimi ise “kişinin öz benliğine yönelmiş bir saldırganlık hali (Sayıl 2000)” olarak tanımlanmaktadır. İntihar, bilinçli olarak yapılan bir harekettir; yani kurban, kendisini böyle davranmaya hangi neden götürmüş olursa olsun, bu davranışta bulunurken sonucunun ne olacağını bilmektedir(Durkheim 1992). Burada, intihar edenin bu eylemi gerçekleştirmekteki amacının- sahip olduğu en önemli şey olan -yaşamına son vermek mi yoksa sorunun çözümüne yönelik bir harekette bulunmak mı olduğu dikkati çeken bir husustur.

Durkheim' a göre intihar , “ölen kişi tarafından ölümle sonuçlanacağı bilinerek yapılan olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüm olayına ” denir. Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü intihar eylemini , “ kişinin amacının bilincinde ve değişik derecelerde ölümcül maksatlı olarak kendisine zarar vermesi” olarak tanımlamıştır (Weis1974).Suisid (İntihar) kelimesi, Latince birinin kendisini öldürmesi anlamına gelen suicaedere kökünden türemiş olan suicidium kelimesinden gelmektedir. İntihar girişimi, bir kişinin hayatını sonlandırmaya yönelik yıkıcı bir davranış olarak tanımlanmaktadır. EdwinSchneidman'agöre intihar; umutsuzluk engel olunmuş istekler, üstesinden gelinemez stres, çaresizlik hislerine karşı bir çıkış yolu olarak görülür. İntihar düşüncesi ve girişimi arasında geniş bir yelpaze vardır. Bazı kişiler intiharı düşünür, ancak hiçbir zaman eyleme koymazlar, bazıları intiharı planlar, bazılarıysa dürtüsel olarak intihar girişiminde bulunurlar.

İntihar bir düşünce, bir eğilim, ya da bir girişim olarak karşımıza çıkar (Sayıl 2000). Bu nedenle intihar davranışı intihar düşüncesi, intihar girişimi ve intihar olarak üç bileşeni içermektedir. İntihar düşüncesi, istemli olarak kendine zarar verme davranışı olarak tanımlanmaktadır. İntihar ise ölümle sonuçlanan intihar davranışı olarak nitelenmektedir (Adam 1985).

Emile Durkheim'ın yüz yılı aşkın bir süre önce yayınladığı klasik eserinde sosyal değişimin etkisi ve sosyal bütünleşme düzeylerine dayanarak, üç intihar tipi ayırt ettiği bilinmektedir: Egoistik(bencil) intiharlar toplumla bütünleşme eksikliğinden, altruistik (diğerkam, elcil) intiharlar toplumla aşırı bütünleşmenin getirdiği bir görev anlayışıyla toplumun kişiye yüklediği taleplerden kaçınamamaktan, anomik intiharlar da ahlaki istikrarsızlığa ve aşınası olduğumuz normların kaybına yol açan toplumsal değişimden kaynaklanmaktadır. İntiharın buradaki anlamı elbette toplumdan topluma değişebilmektedir. İntiharın bazı yönleri tüm toplumlarda sorun olarak algılanırken, bu davranışın ne ölçüde kınandığı veya kabul edildiği kültürel inanç ve değerler tarafından belirlenmektedir örneğin. Sözelimi Katoliklik ve İslam intiharı şiddetle kınamaktadır. Törenselle intiharların tasvip edildiği Japonya'da intihar hızları hala yüksektir. Sosyal bütünleşmeyi daha yüksek oranda sağlayan dinlerin intiharı azaltması gerektiği yolundaki Durkheim'ın düşüncesi, din ve intihar ilişkisini inceleyen başka çalışmalarca da desteklenmiştir(Sayar K 2000).

Stack ve Stark (1983) çalışmalarında, sadece birkaç temel dini inancın (sözgelimi ölümden sonrasına ve duaya inanmak gibi) hayatı koruyucu işlev gösterdiğini bulmuşlardır. Bu, bir bütün olarak dini inanç ve uygulamaların intihara karşı koruyucu olduğunu öne süren Durkheimcı görüşün zıddıdır (Stack S 1983; Stark R, Doyle DP, Rushing L1983).

İntihar olgusunun gerçekleşmesinde genellikle 3 etmenin rol oynadığı kabul edilir:

1. İntihar kavramına karşı toplumun grup olarak geliştirmiş olduğu tutum.
2. Kişinin kendi dışından gelen zorlamalar.
3. Bu etmenlerin bireyin karakteri ve kişiliğiyle etkileşimi(Geçtan E 1995).

İnsanı kendi canına kıymayı düşündürecek kadar güçlü zorlamaları Coleman (1972) 3 grupta toplar.

Kişinin:

- a. İlişkilerinde ortaya çıkan bunalımlar,
- b. Yenilgiye uğrayarak kendi gözünde değersizleşmesi
- c. Yaşamının anlamını ve umudunu yitirmesi.

Özellikle sonuncu etmene intihar olaylarının çoğunda rastlanır. İnsanlar içinde buldukları güç koşulların gün gelip sona ereceğini ve birçok şeyin düzeleceğini umut edebildikleri sürece yaşamlarını sürdürmek için çaba gösterirler(Geçtan E 1995).

İntihar daha çok, genç kesim tarafından tercih edilen bir olgudur. Stres verici olayların yol açtığı etkilerinden ötürü yaşanan sıkıntı ve bunalım karşısında çözüm yolu arayışı ile başlayan bir sürecin sonuç kısmını ifade etmektedir.

Genci intihar davranışına sürükleyen nedenler; psikiyatrik hastalıklar, gelişimsel sorunlar ve kişilik bozuklukları, biyolojik yatkınlık, stres, sosyal destek mekanizmalarının yetersizliği olarak sıralanabilir. İntihar düşüncesi ya da girişimleri olan çocukların intihar davranışı olmayan çocuklara göre daha fazla oranda stresli yaşam olaylarına maruz kaldıkları bilinmektedir(Lewis 1996). Stres verici olaylar ya da etkenlerin olumsuz etkilerini en aza indirmek ya da tümüyle ortadan kaldırmak için kullanılan başa çıkma tutumları evrenseldir. Fakat yaş, cinsiyet, kültür ve hastalık gibi çok çeşitli etkenlere bağlı olarak değişebilir ve bireye özgü bir nitelik taşımaktadır (Holahan 1987).

Cinsiyet açısından bakıldığında, kadınların erkeklere göre daha sık intihar girişiminde buldukları, tamamlanmış intihar hızının ise erkeklerde kadınlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Schmidtke ve ark. 1996, Sayıl ve Devrimci Özgüven 2002). İntihar oranı tüm yaşlarda, erkeklerde kadınlara göre ABD’de üç kat(Roy 2000)Türkiye’de ise yaklaşık iki kat (1.75:1) daha fazladır (Devlet İstatistik Enstitüsü: İntihar İstatistikleri 1988- 1997. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası 1989-1999).

Kendi çalışma alanımız olan Niğde ilinde yaptığımız çalışmaya göre: 2008 ile 2012 yılları arasında intihara teşebbüs eden 1206 kişi içerisinde 894’ü kadın, 304’ü erkek; intihar etmiş kişiler içerisinde 4’ü kadın, 7’si ise erkektir.

İntihar eylemlerinin nedenlerini sayacak olursak bunlar, ailevi nedenler, aile içi şiddet, karşı cinsle sorunlar, evlilik, sınav kaygısı, iletişim sorunları, ekonomi, ruhsal hastalık ve gelişim dönemi sorunları olarak sınırlandırılabilir.

Tablo: 1 KADINLARDA MEDENİ DURUMA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİM NEDENİ

	EVLİ	BEKAR	TOTAL
Bilinmeyen	% 36	% 56	% 100
Aile	% 47	% 45	% 100
Aile İçi Şiddet	% 64	% 30	% 100
Ruhsal Hastalık	% 45	% 49	% 100
İletişim Sorunları	% 27	% 64	% 100

Tablo: 1' e bakıldığında, teşebbüs nedeni belirtilmemiş yahut intiharı konusunda bilgi alınamamış vakalarda bekar kadınların evli kadınlara oranla çok daha fazla oldukları görülmektedir. Ailevi sebepli olanlar neredeyse eşit durumdayken aile içi şiddet sebepli intihar girişimlerinde iki kat fark vardır ve bunda evli kadınlar çok daha fazladır. Bu veriden yola çıkarak, intihar eyleminde bulunmuş kadınlar içerisinde evli olanlarının bekar kadınlara göre daha fazla şiddet gördükleri söylenebilir. Ayrıca aile içi şiddet kavramının kullanılış-genelleniş biçiminde bir basitleştirme söz konusudur. İletişim sorunları nedeniyle intihar girişiminde bulunmuş kadınlar içerisinde de bekar olanların daha fazla oldukları görülmektedir.

Resmi verilerde intihar nedenleri farklı yazılmakla birlikte güvenilir değildir; ayrıca en yakın ve makul gerekçeye yuvarlama yapılarak bilgi verilmiştir.

Tablo: 2 ERKEKLERDE MEDENİ DURUMA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİM NEDENİ

	EVLİ	BEKAR	TOTAL
Bilinmeyen	% 28	% 68	% 100
Aile	% 39	% 54	% 100
Ebeveyn Çatışması	% 0	% 100	% 100
Ruhsal Hastalık	% 37	% 58	% 100
İletişim Sorunları	% 7	% 92	% 100
Ekonomik	% 65	% 35	% 100
Bunalım	% 23	% 76	% 100

Tablo: 2' ye bakıldığında, teşebbüs nedeni belirtilmemiş yahut intiharı konusunda bilgi alınamamış vakalarda bekar erkeklerin evli erkeklere göre çok daha fazla oldukları görülmektedir. Ailevi nedenlerden dolayı ve ruhsal hastalık sebepli intihar eylemlerinde bekar erkekler evli erkeklere oranla daha fazladır. Özellikle iletişim sorunları nedeniyle intihar girişiminde bulunmuş erkekler arasında bekar ve evli olanların sayısı arasındaki fark oldukça fazladır. Ekonomik nedenlerden ötürü intihar girişiminde bulunmuş erkekler arasında evli olanlar bekar olanlara göre iki kat daha fazladır. Son olarak, bunalım sonucu intihar eyleminde bulunan erkekler arasında bekar olanlar evli olanlara göre çok daha fazladır. Tamamlanmış intihar olgularının %90'ından fazlasında o anda bir ruhsal hastalığın varlığı tanımlanmıştır. İntihar girişiminde de en sık bildirilen tanı duygu durum bozuklukları özellikle de depresyondur (Welch 2001). Erkeklerdeki intiharların sebepleri toplumsal sorunların ötesinde ekonomik yahut bireysel nedenlerden kaynaklıdır.

Son yıllarda genç intiharlarına yönelik artan bir ilgi bulunmaktadır. Bu ilginin nedeni olarak pek çok toplumda 1980 ve 1990'lı yıllarda genç intihar oranlarının artması gösterilmektedir (Beautrais 2003). İntihar 15-24 yaş gurubunda Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) erkeklerde üçüncü, kızlarda ise ikinci ölüm nedenidir. İntihar oranları yaşa bağlı olarak ergenlikten sonra anlamlı olarak artmaktadır. 14 yaşın altındaki gençlerde intihar oranı yüz binde birin altında iken 15-19 yaş gurubunda yüz binde 10 oranında görülmektedir. 12 yaşından küçüklerde intiharın nadir görülmesinin nedeni olarak o yaş gurubundaki bir çocuğun gerçekçi bir intihar planı hazırlayıp uygulamaya koyma kapasitesine sahip olmamasıdır. Bilimsel olgunlaşmanın tamamlanmaması intihara karşı koruyucu bir rol oynuyor gibi görünmektedir. İntihar girişiminin tamamlanmış intihara oranı, 14 yaşın altındakilerde 50/1 iken, 15-19 yaş gurubunda 15/1'dir (Kaplan ve Sadock 1998).

Ergenlerin %7-10'u intihar girişiminde bulunmakta ve bunların yaklaşık %2-3'ü tıbbî bakım almaktadır (Spirito 1997, Rotheram-Borus ve ark. 2000). Ruh sağlığı açısından yardıma ihtiyaçları olmakla birlikte %50'den azı acil servislerde görüldükten sonra psikoterapiye gönderilmekte, bunların çoğu tedaviye başlamakta ancak tedavilerini tamamlamamaktadır (Rotheram-Borus ve ark. 2000).

Tablo: 3 YAŞ – CİNSİYET DAĞILIMINA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİMİ

	KADIN	ERKEK	TOTAL
>15	% 57	% 42	% 100
15-24	% 76	% 23	% 100
25-34	% 74	% 24	% 100
35-49	% 66	% 33	% 100
50-64	% 68	% 32	% 100
65+	% 50	% 50	% 100

Tablo: 3' e baktığımızda 65 ve üzeri yaş grubu haricindeki tüm gruplarda kadınların erkeklerden çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Ülkemizde ise Devlet İstatistik Kurumunun 2010 verilerine göre kaba intihar hızı yüz binde 4,02 olarak bildirilmiştir (Pomerantz W, Gittelman M, Farris S, Frey L. 2009). Yine 2010 verilerine göre 15 yaş altında intihar oranı %3,65 iken, 15-24 yaş arasında bu oran %24 olarak saptanmış ve 15-19 yaş grubu kızlarda intihar girişiminin daha sık olduğu görülmüştür (Pomerantz W, Gittelman M, Farris S, Frey L. 2009). Özellikle kendi çalışma alanımızdaki toplumsal formları göz önüne aldığımızda, 15-24 yaşa aralığında bulunan genç kız ve kadınlarda yaygın görülen intihar girişimlerini, toplumsal kontrol mekanizmasının gençler üzerinde uyguladığı baskı ve şiddet aracılığı ile kurduğu statükocu hegemonya ile ilintili olabileceği tartışılabilir.

Tablo: 4 YAŞ YÜZDELERİNE GÖRE İNTİHAR GİRİŞİMİ

YAŞ	YÜZDE
>15	% 10
15-24	% 58
25-34	% 20
35-49	% 10
50-64	% 2
65+	% 0,3

Tablo:4' e bakıldığında dikkati çeken yaş grubu % 58'lik paya sahip olan 15-24 yaş arasındaki bireylerdir. Bununla birlikte 25-34 yaş arası da risk taşıyan gruplardan ikincisidir. Ayrıca 15 altı yaş grubu haricinde bireylerin yaşları ilerledikçe intihara olan meyilleri de azalıyor diyebiliriz.

Yaşlı gruplarda intihar riskini artıran hastalıklar arasında yeti yitimine yol açan kronik hastalıklar, depresyon, kalp hastalıkları, nörolojik hastalıklar ve kanserler olduğu birçok çalışmada gösterilmiştir (Cohwell Y, CamsEd, Olsen K; Chatton-Reüh J, May H, Raymond L 1990; Chatton-Reüh J, May H, Raymond L 1990). Özellikle terminal dönemde bulunan yaşlı kanser hastaları, intiharı mantıklı bir "çıkış yolu" olarak görebilmektedir (Ekici G, Haluk A, Savaş AH, Çıtak S. 2001). Bu hastalarda intihar riski teşhisten hemen sonra ve kemoterapi sırasında en yüksek düzeydedir (Storm HH, Christensen N, Jensen OM. 1986).

Tablo: 5 İNTİHAR BİÇİMİ – CİNSİYET DAĞILIMINA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİMİ

	KADIN	ERKEK	TOTAL
İlaç-Toksin Madde	% 74	% 24	% 100
Kesici Alet	% 47	% 52	% 100
Kendini Asarak	% 27	% 72	% 100
Ateşli Silah	% 33	% 66	% 100
Yüksekten Atlama	% 75	% 25	% 100

Tablo:5' e bakıldığında intihar yöntemleri içerisinde ilaç-toksin madde kullanımının daha çok kadınlar tarafından tercih edilen bir yöntem olduğu görülmektedir. Yüksekten atlama da yine daha çok

kadınlar tarafından tercih edilen bir yöntemdir. Erkekler ise kendini asma, ateşli silah gibi yöntemler kullanmaktadırlar. Veriden de anlaşıldığı üzere erkekler tarafından seçilen intihar yöntemleri, kadınlar tarafından seçilen yöntemlere göre potansiyel olarak daha öldürücüdür. Bu yöntemlerin toplumsal algıda erkek bireyi zora sokan *erkeklikalgısı*na paralel olarak gelişme gösterdiği de ayrı bir araştırma konusu yapılabilecek kadar önem arz etmektedir. Erkekler silah, askı gibi yöntemleri tercih ederken; kadınlar daha çok yüksek dozda ilaç alma, zehirlenme gibi yöntemleri tercih etmektedir. Bu durum, dünya örneklerine de uygunluk arz eder. Örneğin, ABD’de tüm intiharların %60’ı ateşli silahlarla olmaktadır (Moscicki EK 1997). Türkiye’de ise, tamamlanmış intiharlarda en sık kullanılan yöntem asıdır (Devlet İstatistik Enstitüsü: İntihar İstatistikleri 1988- 1997. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası 1989-1999). İntihar girişimlerinde genel olarak en sık kullanılan ise hem erkek, hem de kadınlarda ilaç içmedir(Shafii M 1988).İntihar araçlarının ulaşılabilirliğinin artması ile intihar oranının da arttığı bildirilmiştir.

Tablo: 6 MEDENİ DURUM – CİNSİYET DAĞILIMINA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİMİ

	KADIN	ERKEK	TOTAL
Evli	% 81	% 18	% 100
Bekar	% 69	% 30	% 100
Dul	% 90	% 9	% 100
Boşanmış	% 80	% 20	% 100
Ayrı Yaşıyor	% 40	% 60	% 100
Nişanlı	% 100	% 0	% 100

Tablo: 6’ya göre ayrı yaşayan kişiler haricinde tüm medeni durum gruplarındaki kadınlar erkeklerle göre daha fazla intihar eyleminde bulunmaktadır.

Evli kişilerde intihar oranı daha düşüktür. İntihar, evlilere oranla bekarlarda iki kat, boşanmış ya da ayrı yaşayanlarda dört-beş kat daha sık görülmektedir. Erkeklerde bu fark daha belirgindir(Roy A 2000). Avrupa’da intihar girişiminde bulunan kişilerin çoğunluğu bekar ya da duldur ve bunların yaklaşık %30’u yalnız yaşamaktadır. Kadınların %6’sı, erkeklerin ise %9’u düzenli ev koşullarından düzensiz ev koşullarına bir geçiş yaşadktan sonra intihar girişiminde bulunmuşlardır (Schmidtke A 1996).

Tablo: 7 İŞ DURUMU – CİNSİYET DAĞILIMINA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİMİ

	KADIN	ERKEK	TOTAL
ÖĞRENCİ	% 73	% 25	% 100
ÇALIŞIYOR	% 50	% 49	% 100
ÇALIŞMIYOR	% 82	% 16	% 100

İş durumu ile cinsiyet arasındaki dağılımın yer aldığı Tablo: 7’de kadınların erkeklerden daha fazla intihar girişiminde buldukları görülmektedir. Bu fark özellikle çalışmıyor durumda olanlarda oldukça fazladır.

İşsizlerde intihar oranı, bir işi olan gruba göre daha yüksektir. Ekonomik kriz dönemlerinde ve işsizliğin arttığı dönemlerde intiharlar da artmakta, ekonominin iyi olduğu dönemlerde ve savaş zamanlarında azalmaktadır(Roy A 2000).

İntihar için özellikle riskli meslekler arasında doktorlar, müzisyenler, diş hekimleri, avukatlar ve sigortacılar başta gelmektedir. Doktorlar arasında psikiyatristler başta gelmekte, onları göz doktorları ve anesteziistler izlemektedir (Roy A 2000).Türkiye’de intihar girişimlerinin ekonomik olarak daha bağımlı olan ev hanımı, öğrenci gibi kişilerde daha sık görüldüğü bildirilmektedir(Sayıl I 1993; Sayıl I 1997; Çayköylü A 1997).

Ailesel faktörler. Ailesinde intihar eden ya da intihar girişiminde bulunmuş biri olan kişilerde intihar oranı yükselmektedir (Roy A 2000).İntihar eden ve intihar girişiminde bulunan ergenlerin anne-babalarında psikopatoloji sıklığı da yüksektir (Dilsiz A, Dilsiz F).

Sosyal sınıf ve çevresel koşullar: Kişinin sosyal statüsünde değişiklik olması (yükselmesi ya da düşmesi) intihar davranışı riskini artırmaktadır. Ancak genel olarak düşük sosyal sınıfta intihar girişimi riski fazladır (Schmidtke A 1996).

Erken çocuklukta fiziksel ve cinsel istismara uğrama, anne-baba ihmali gibi travmatik yaşantıların erişkinlikte intihara eğilime neden olduğu bildirilmektedir. Bu faktörlerin depresyon, anksiyetebozukluğu, borderline kişilik bozukluğu, somatoformbozukluklar, cinsel disfonksiyon gibi birçok hastalığın riskini artırdığı bilinmektedir. Ancak erken çocukluk travmalarının bu hastalıklara eğilim oluşturmalarından bağımsız olarak da intihar riskini artırdıkları ileri sürülmektedir(Brodsky BS, Stanley B2001).

Tablo: 8 EĞİTİMİ DURUMU – CİNSİYET DAĞILIMINA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİMİ

	KADIN	ERKEK	TOTAL
İlköğretim	% 74	% 25	% 100
Lise	% 73	% 25	% 100
Üniversite	% 74	% 24	% 100
Okur-yazar	% 70	% 25	% 100
Okur-yazar değil	% 92	% 7	% 100

Tablo:8’ deki bilgilere göre intihar girişimi kadınlarda erkeklere göre daha yaygındır. Bu durum birçok çalışmada da belirtildiği üzere, kadınlarda intihar davranışının erkeklerin aksine ölüm niyetinden çok yardım arama ile ilişkili olabileceğini desteklemektedir (McClure 1984, Hawton 1987, Kessler 1999, Sayıl ve ark. 2000).

Tablo: 9 YILLARA GÖRE İNTİHAR GİRİŞİMİ

YIL	YÜZDE	TOTAL
2008 yılı	% 15	% 100
2009 yılı	% 17	% 100
2010 yılı	% 37	% 100
2011 yılı	% 10	% 100
2012 yılı	% 15	% 100

Tablo: 9’a bakıldığında resmi kayıtlara göre en fazla intihar olayının 2010 yılında gerçekleştiği görülmektedir.

DEĞERLENDİRME-SONUÇ

İntihar davranışlarının yaşamın her evresinde görülüyor olması ve son yıllarda özellikle de gençler arasında sıklığının hızla artması, konuya olan ilgiyi yoğunlaştırmakta ve pek çok araştırmanın yapılmasına neden olmaktadır. Bu çalışmalar gözden geçirildiğinde, özellikle yaş etkeninin vurgulandığı dikkatleri çekmektedir. İntihar hızları (rate) ülkeler arasında farklılık göstermekle birlikte, pek çok ülkede gençler arasında diğer yaş gruplarında görülmeyen bir biçimde artış göstermektedir (Rotheram-Borus ve ark. 1996, Lubin ve ark. 2001, Bilici ve ark. 2002, Özgüven ve Sayıl 2003). Aynı durum intihar düşünceleri için de geçerlidir (Kjoller ve Helweg-Larsen 2000, Mazza 2000).

Ortalama mutluluk vaat eden sosyal yapı bu hali ile aile içi şiddet üretiyor ve aynı zamanda bireyi baskılamaktadır. Bu durum, bireyi çözümsüzlüğe sürüklemekte ve bununlar birlikte bireyin benliği gittikçe güçsüz hale gelmektedir. Sonuç olarak birey, çözüm yolu arayışının sonunda intiharı tercih etmektedir. Ayrıca intihar – verilerden de anlaşıldığı üzere – aile şiddete bir tepki olarak değerlendirilebilir ve bu tepkinin daha çok kadınlarda olduğunu tahmin ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Atlı, Z., vd.(2009). “Klinik Psikiyatri”. 212: 111-124.
- Atay, İ. M., vd.(2012).“Türk Psikiyatri Dergisi”. 23(2): 89-98.
- Demirel, Ö. S., Eşel, E.(2003).Anadolu Psikiyatri Dergisi. 4: 175-185.
- Durak Batıgün, A.(2005).Türk Psikiyatri Dergisi.16(1):29-39
- Durkheim, E.(1992). *İntihar*.(Çev.). Ö. Ozankaya. Ankara: İmge Yayınevi.
- Duru, G., Özdemir, L.(2009).”Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi”.34-41.
- Fidan, T., vd.(2009).Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, Cilt: 19, Ek Sayı:1.
- Güleç, G., Aksaray, G.(2006).New/Yeni SymposiumJournal. Cilt 44. Sayı 3
- Hisli Şahin, N., Durak Batıgün, A.(2009). Türk Psikiyatri Dergisi.20(1) 28-36.
- Şevik, A. E., Özcan, H.(2012).Klinik Psikiyatri.15:153-165.
- Şevik, A. E., vd.(2012). Klinik Psikiyatri.15: 218-225
- Yalaki, Z., vd.(2012). Dicle Tıp Dergisi.39; (3): 350-358
- Yiğit, Ö., vd. (2010). New/Yeni SymposiumJournal. Cilt 48. Sayı 2.

AİLE İÇİ ŞİDDET VE BOŞANMA

Rukiye Gül Çam¹
Canan Şahin²

ÖZET

1950 sonrası ortaya çıkan ekonomik, politik, kültürel, teknolojik ve hukuksal değişimler tüm toplumsal kurumları etkilediği gibi yaygın bir aile modeli olan “ataerkil” aile üzerinde de yoğun etkilerde bulunmuştur. Bu dönüşümlerin “ataerkil” aile modelini etkilediğinin en açık toplumsal göstergelerinden biri boşanma oranlarındaki yüksek düzeydeki artışlardır. Bu anlamda, eskiye nazaran günümüz insanları özellikle kadınlar huzursuz bir evliliği devam ettirmek yerine boşanma kararını alıp hür iradesi ile mahkemelere kolayca başvurabilmektedirler.

Bu projenin amacı; bir taraftan Niğde ilinde görülen boşanmaların geriye doğru giderek sosyolojik nedenlerinin ortaya çıkarılması ve diğer yandan Niğde ilindeki boşanan çiftlerin sosyal-demografik yapısına bakılarak boşanma öncesi ve sonrası ortaya çıkan durumlar sonucunda boşanmayı önleme eksikliğini öneriler ortaya koyabilmektir. Çalışmanın odak noktası *terk edilen kadından ayrılan kadın* modeline geçişin tarihsel odaklarının tespit edilirken halen kadının şiddet gören taraf olduğunun açığa çıkarılması. Zira en genelinden, “şiddetli geçimsizlik” başlığı altında açılan davaların hemen hemen tamamında aldatılma, hakaret, cinsel şiddet, fiziksel şiddet, alkol ve terk gibi nedenler görülmektedir.

Araştırmamıza konu olan örneklem, gerek Niğde merkez gerekse Niğde’ye bağlı köy ve kasabalarda görülen ve resmi makamlarca kayıt altında olan davalar ile sınırlı bulunmaktadır. Özel olarak Adalet Bakanlığı Niğde Adliyesi Asliye Hukuk Mahkemesi (Aile Mahkemesi Sıfatı ile) boşanma davaları 2013 yılı itibarı ile geriye dönük olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Boşanma, Kadın, Kadın İşgücü, Evlilik

GİRİŞ

Evlenme akdi ile meşrulaştırılan aile, hem geleneksel toplumda hem de modern toplum açısından son derece önemli ve bir o kadar da tartışmalı bir kurumdur. Önemlidir, çünkü, neslin/kültürün devamı konusunda en iyi bilindik toplum formudur. Çocukların korunması ve yetiştirilmesi, anne ve babaya ancak sürekli bir beraberlik sayesinde yürütebilecekleri bir takım görevler yükler. Bu yüzden aile hem eğitimin kendisi hem de toplumsallaşma süreçlerinde kilit öneme sahiptir (Soyyigit, 33). Sorunludur çünkü evlenme, belirli sosyal normlara ve davranış şekillerine bağlı olarak gerçekleşir ve amacı bireyin ötesinde bir aile oluşturmaktır.

Her kültür ya da toplum, kimin nasıl evleneceğini evliliğin devamını, evlenen kişilerin rol ve davranışlarını kendi norm ve kültürlerince belirler. Dolayısı ile aile ve evlilik birbirinden farklıdır. Bronislaw Malinowski’ye göre aile bir grup veya örgüt; evlilik ise çocuk yapmak ve yetiştirmek için yapılan bir anlaşmadır. Bu farklılık, toplumdan topluma da farklılık gösterebilmektedir. Örneğin DPT Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu tarafından hazırlanmış olan raporda aile; kan bağılılığı, evlilik ve diğer yasal yollardan, aralarında akrabalık ilişkisi kurulan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerden oluşan; bireylerin cinsel, psikolojik, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birim” şeklinde tanımlanmıştır (Bulut, 1993, 2). En genel anlamı ile aile; toplumsal yapının en küçük birimleri olan bireylerin kan bağıyla birbirine kenetlendiği, yaşam standartlarına ayak uydurabilmek, hayatta kalabilmek için ortak hedefleri ve hareketleri olan bir yapı, hatta bir organizmadır.

Bu kavramlaştırmanın en önemli ayağı, evliliğin kutsal olmadığı ve bir anlaşma gereği ile oluşup bir başka anlaşma ile ortadan kaldırılabilmesidir. Karşılıklı sevgiye, mutluluğa ve güvene dayalı olan evliliğin yasal bir şekilde sona erdirilmesi olarak tanımlayabileceğimiz boşanma, tarihsel süreçte evlilik kadar eskiye dayandırılrsa da günümüzde gittikçe daha sık karşılaştığımız bir durumdur.

¹ Niğde Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

² Niğde Üniversitesi Sosyoloji bölümü

Boşanma: evlenmenin yasal olarak sona ermesidir. TUIK'in tanımı ile; erkek ve kadının yeni bir evlenme yapacak şekilde hukuki bir kararla evliliklerini tamamen sona erdirmeleridir. 17.yy Osmanlı dönemini ele aldığımızda ailenin sona erişi İslam Hukuku çerçevesinde gerçekleşmektedir. Kocanın tek taraflı iradesiyle herhangi bir sebep göstermeksizin ve kocanın karısının rızasını aramaksızın evliliğe son vermesi (talâk), kadının bazı haklarından feragat etmek suretiyle karşılıklı anlaşarak ayrılma (hul veya muhâla) ve evlenmenin belli sebeplerle kadı kararıyla sona erdirilmesi (tefrîk) olmak üzere üç şekilde gerçekleşmektedir (Kıvrım:1). Medeni Kanunda kabul edilen boşanma nedenleri; özel boşanma sebepleri ve genel boşanma sebepleri olarak ikiye ayrılır. Genel boşanma sebepleri evlilik birliğinin temelden sarsılması, ortak hayatın yeniden kurulamaması (eylemi ayrılık) olarak kategorilendirilirken; özel sebepler ise hayata kast etme ve kötü muamele suç işleme ve haysiyetsiz hayata sürme terk etme akıl hastalığı şeklinde sıralanabilir.

Ülkemizde boşanma nedenlerine bakılmaksızın geçmiş dönemlerde hoş karşılanmamakla birlikte bu konuda algının giderek değiştiğini görüyoruz. Özellikle son zamanlarda kadınların çalışma hayatına girmesi, eşlerin eğitim durumlarının yükselmesi, kadın haklarının ön plana çıkması ve hukuki yönden geçmişe oranla boşanmanın kolaylaştırılması boşanmanın artmasında önemli rol oynamaktadır. Bu etkenler arasında ağırlıklı olarak göze çarpan kadınların çalışma hayatına girmesidir. Kadınların ekonomik özgürlüklerini kazanmaları, evliliği maddi güvence olarak görmekten vazgeçmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu eksende sıklıkla karşılaşılan durumların başında, evlilikle ilgili bir sorunla karşılaşıldığında ayrı ev açmanın eskiye göre daha kolay hale gelmiş olmasıdır. Boşanmaların haklılık zemininin oluşması ve toplumsal meşruiyetinin giderek artması sonucu boşanan kişilere vurulan “kötü damanın” eskiye göre azaldığı görülmektedir.

Toplumsal meşruiyet bağlamında evlilik ve boşanmayı ele aldığımızda, her iki eylemin toplumsal olduğunu, bir başka deyişle kadın ve erkeği ilgilendiren bireysel konu olmaktan öte toplumu ilgilendiren konular arasında olduğunu görmekteyiz. Evlilik yoluyla kurulan aile birliği, nüfusun yenilenmesi, çocukların sosyalleştirilmesi, biyolojik doyum işlevinin yerine getirilmesi gibi işlevlerin dışında ulusal kültürün yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli rol oynamaktadır. Tam da bu işlevlerden dolayı da boşanma olgusu da toplumsal niteliktedir.

Ülkemizde, boşanmanın özellikle son yıllarda büyük bir artış göstermesi, bu durumun toplumsal sorun olarak gündeme gelmesi, bu konuyla ilgili kapsamlı araştırmalar yapılması ve çözümüne yönelik projeler geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu kapsamda, araştırmamız, boşanma olgusunun genel anlamda nedenleri ve sonuçlarının da toplumsal olduğunu iddia etmektedir. İddianın araştırılması kapsamında araştırmamızın birinci bölümde Niğde ilinde geçmişe dönük boşanma vakaları mahkeme kayıtlarından incelenmiş ve ikinci bölümde de Niğde ilindeki boşanan kadınların bu durumdan nasıl etkilendiği ikili görüşmelere dayanılarak araştırılmıştır. İkili görüşmeler, boşanma altında yatan gerçekleri ortaya çıkarmak, ailelerin ve kadınların bu durumdan nasıl etkilendiğini belirlemek amacıyla derinlemesine ve nehir söyleşileri formunda 10 kişi ve ailesi ile birlikte yürütülmüştür.

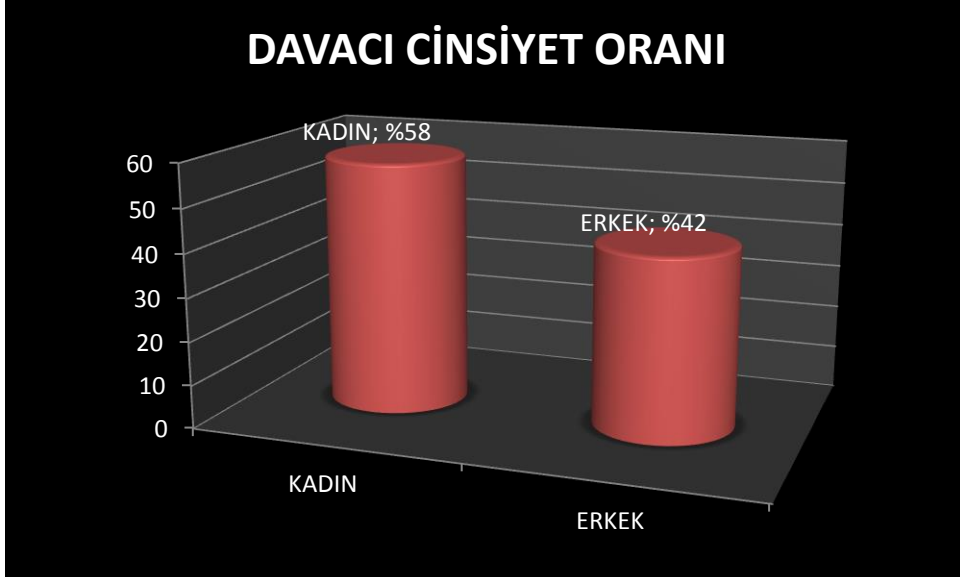
I. BOŞANMANIN TOPLUMSAL FORMU OLARAK AİLE İÇİ ŞİDDET

Niğde ili örneğinde yaptığımız çalışmamızın amacı boşanmaların sosyolojik nedenlerinin ortaya çıkarılması ve diğer yandan Niğde ilindeki boşanan çiftlerin sosyal-demografik yapısına bakılarak boşanma öncesi ve sonrası ortaya çıkan durumlar sonucunda boşanmayı önleme eksensli öneriler ortaya koyabilmektir. Bu araştırma ile aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır.

- Boşanma niteliği üzerinden hareketle, ataerkil aile yapısı değişiyor mu?
- Davalı davacı evlenme yaşı oranları boşanmayı etkiler mi?
- Davacı kadın ve erkek mesleğinin boşanmada rolü var mıdır?
- Ailelerin çocuk sayısı boşanmaya bir engel teşkil eder mi?
- Erkek davacıların boşanma gerekçeleri nelerdir?
- Kadın davacıların boşanma gerekçeleri nelerdir?
- Dava sonucu alınan kararların yüzdeleri nelerdir?

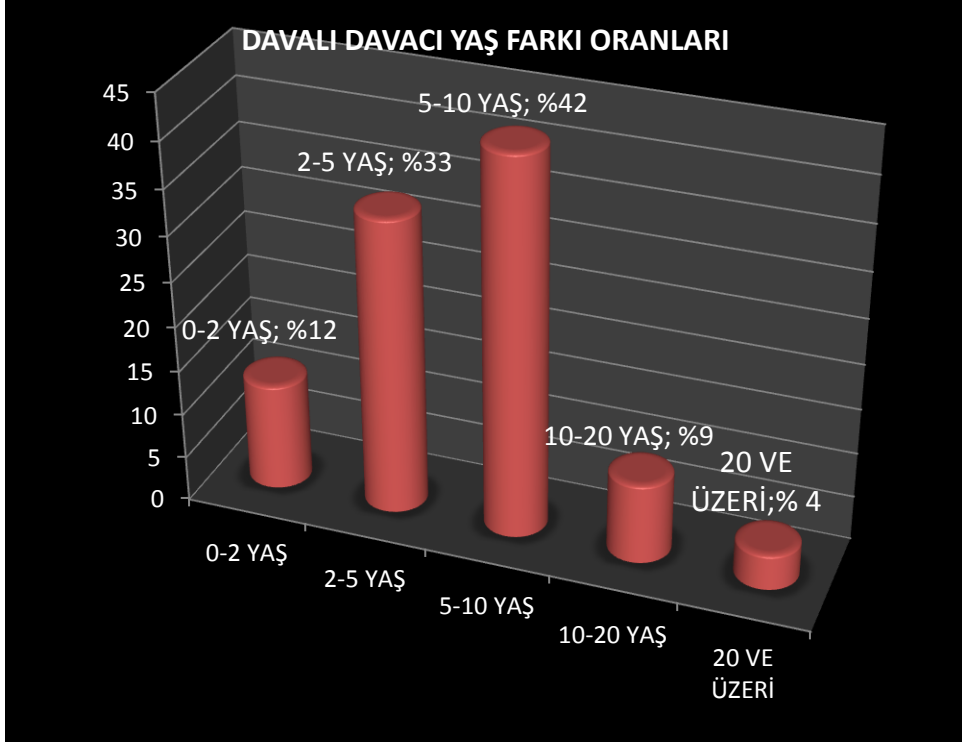
- Kadın davacı için dava sonuçları nelerdir?
- Erkek davacı için dava sonuçları nelerdir?

Genel olarak ele alındığında, Niğde ilinde yapılan pilot araştırmalar sonucunda boşanma nedenleri arasında şiddetli geçimsizlik, fiziksel ve cinsel şiddet, kumar, alkol, aldatma şeklinde de sıralanmaktadır. Açılan davaların dava dilekçeleri deliller ve bu deliller arasında tanıkların beyanları incelendiğinde; ekonomik, sosyal, ahlaki nedenlerin ve -yine belirleyici sosyal bir olgu olarak - eğitimsizlik sorununun da boşanma davalarında büyük bir yer tuttuğu ortaya çıkmaktadır. Bunlara ek olarak evlilik süresi, dava süreci, yaş farkı ve eşlerin maddi durumlarının da boşanmayı fazlasıyla etkilediği gözlemlenmiştir.

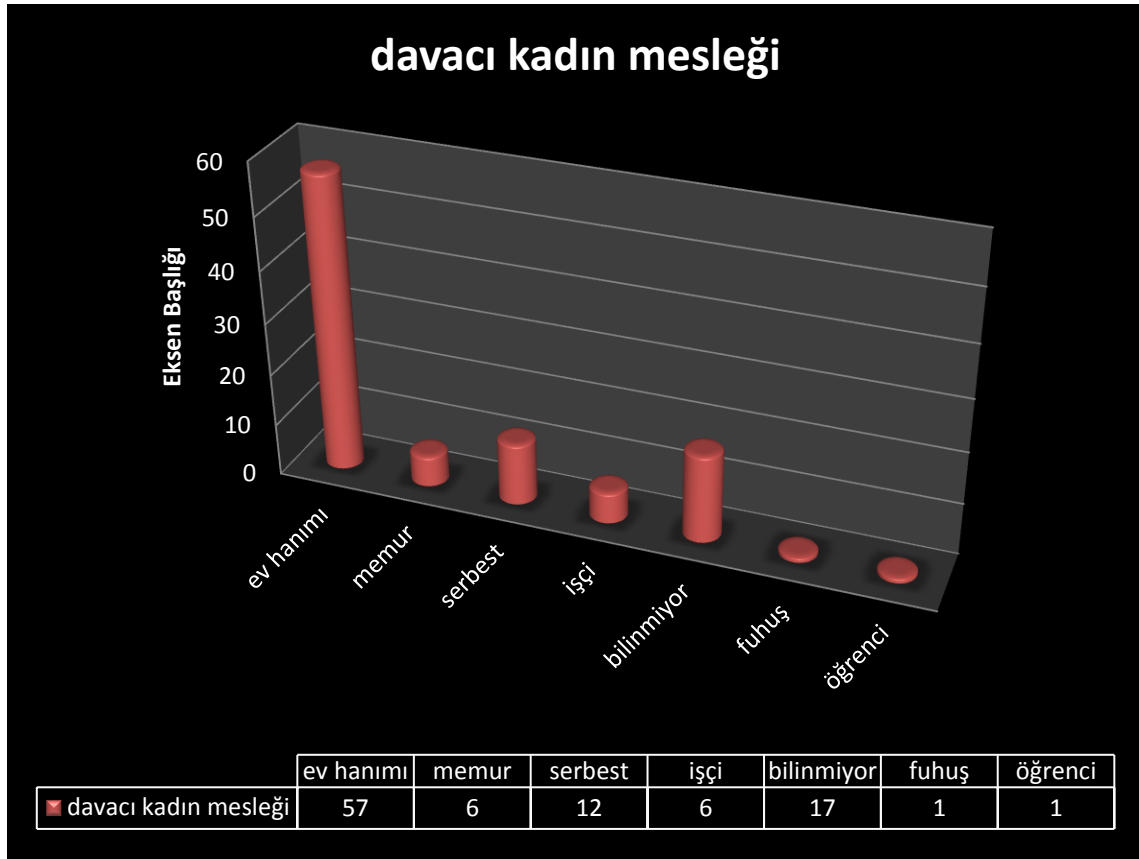
Şekil:1

Şekil:1'de görüldüğü üzere son yıllarda boşanma davaları ağırlıklı olarak kadınlar tarafından açılmaktadır. Geleneksel ataerkil yapıya uygun olarak boşanma davasını erkekler açar dönemi sona ermiştir. Bu göstermektedir ki ataerkilliğe karşı kadının sosyal direnci giderek artmaktadır. Bu anlamı ile boşanma erkeğin mabedine saldırı, iktidarına dahir başkaldırı olarak değerlendirilebilir. Bir anlamıyla kadının sosyal intiharı olarak değerlendirilen boşanma, kadın için yeni bir umut arayışıdır. Yeni bir hayatın başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Sadece boşanarak yeni bir toplumsal forma geçtiği için değil, erkek ile arasında kurulmuş toplumsal ilişkinin sorgulanması ve tehdit edilmesi açısından da bir milat olarak ele alınmalıdır. Özellikle son yıllarda, bazı kadınların eşlerine ve eşlerinin temsil ettiği toplumsal statüko gruplarına karşı bir tür gözdağı vermek içinde dava açtıkları ve çoğunlukla bu davaların feragat ile sonuçlandığını görmekteyiz.

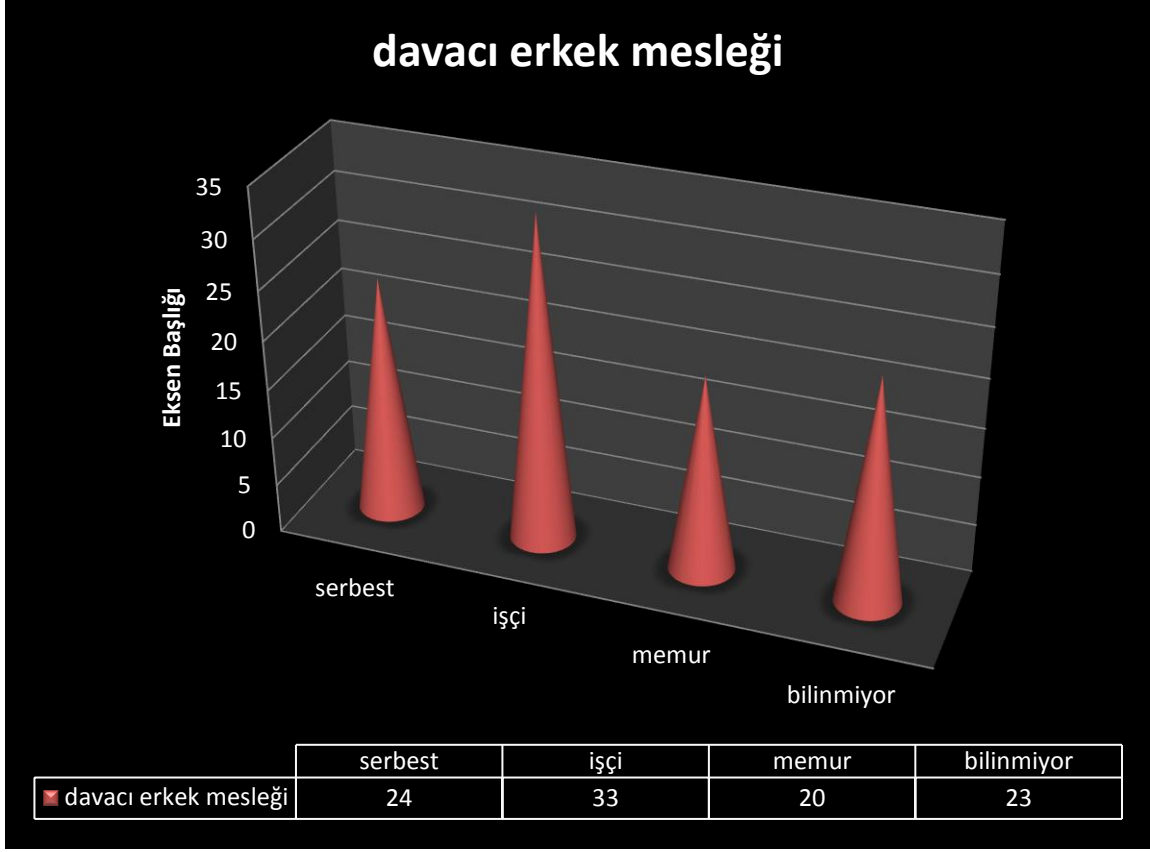
Şekil:2

Yapılan araştırmalar sonucu özellikle çocuk gelinlerin evliliği, birinci yılın sonunda %70 boşanma ile sonuçlanıyor. Buradan hareket ile evlilikte yaş farkının önemli bir etken olduğunu, bu etkenin kadın üzerinde doğrudan ve dolaylı baskılar için zemin oluşturduğunu, tam da bu nedenle bu etkenin aile içi şiddet olarak değerlendirilmesi gerektiğini tartışmaya açmak gerekiyor. Örneklemimizde davalı davacı evlenme yaş oranlarına baktığımızda yaş farkının boşanma davalarına yol açtığını görüyoruz. TÜİK 'in yaptığı çalışmalar da bu bilgiyi doğrulamaktadır.

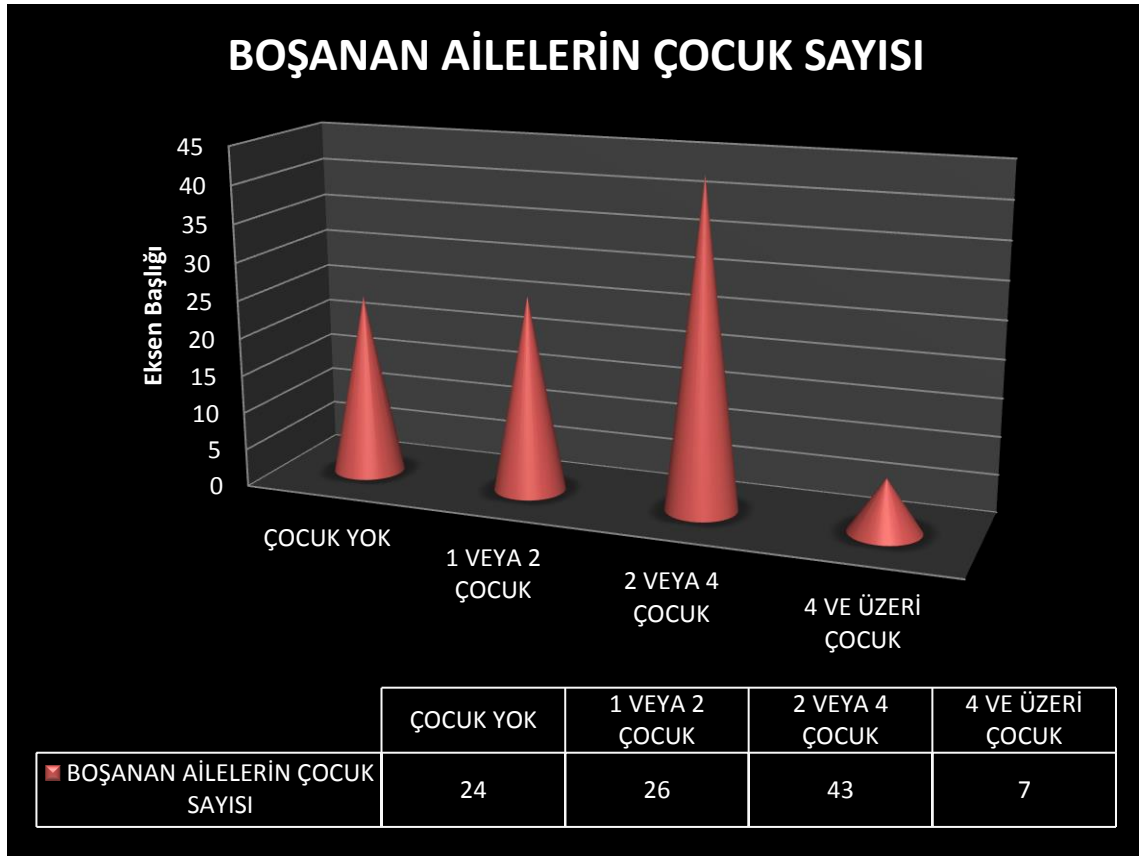
Şekil:3

Şekil:3'te de görüldüğü üzere ev hanımları %57 oranla ezber bozan bir şekilde daha çok boşanma davası açmakta ve ekonomik gelirleri olmasa dahi boşanma kararı alabilmektedir. Boşanan ev hanımlarının bir kısmı iş hayatına atılırken bir kısmı da baba evine dönmektedir.

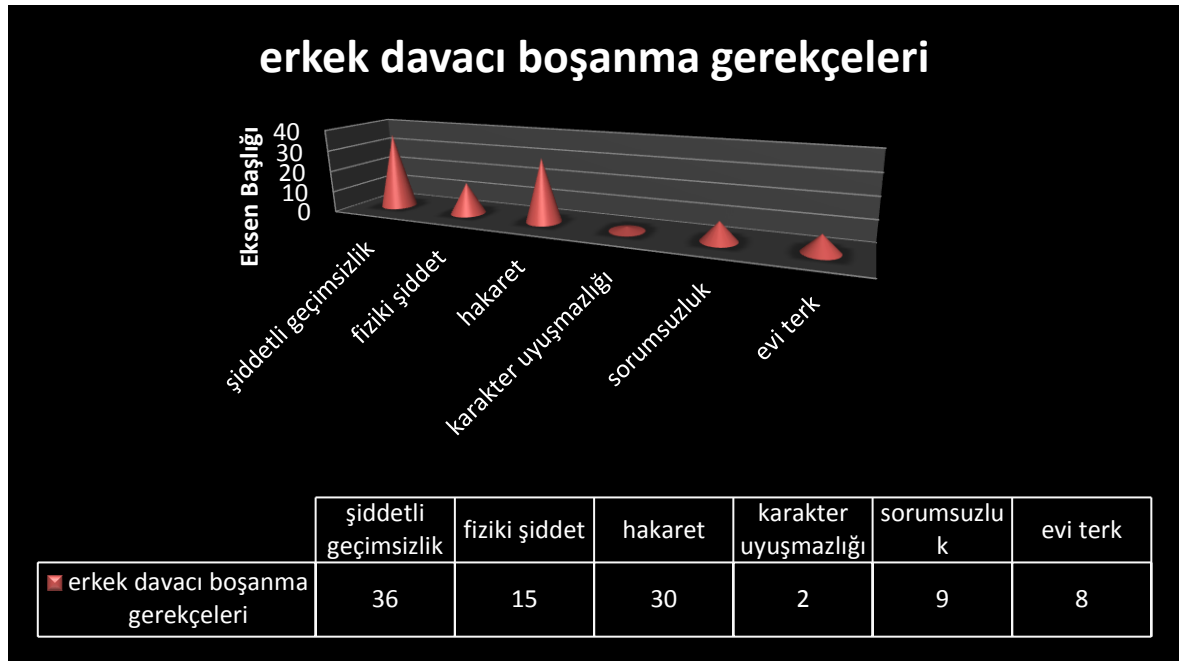
şekil:4

Davacı erkek mesleklerine baktığımızda genel olarak gelir seviyesi düşük meslekler ön plana çıkmakta bu da bize ekonomik sıkıntılarında boşanmaya neden olduğunu düşündürmektedir.

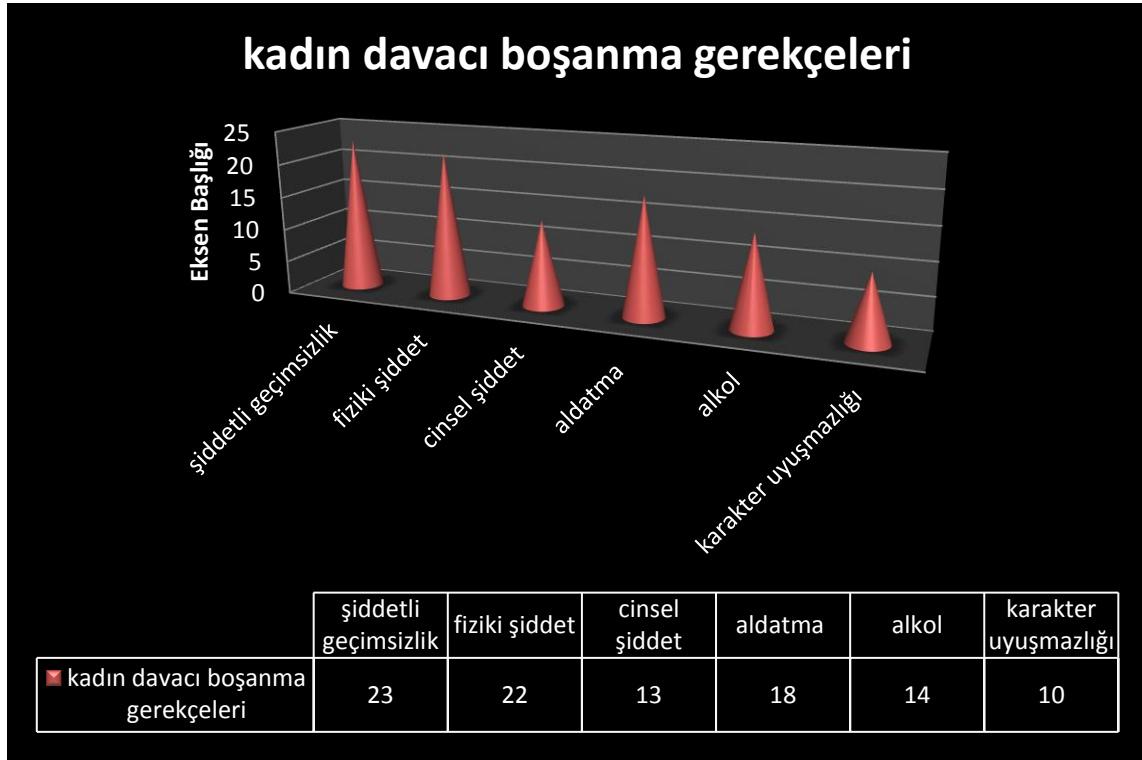
Şekil:5

“İnsanlar çocukları için mutsuz olsa da evliliklerini devam ettirirler.” tezi özellikle son zamanlarda tartışmalı duruma gelmiştir. Analizlerde ortaya çıkan sonuca göre çocuk sayısı boşanma davalarına engel değildir. Görüldüğü üzere, 2-4 ve üzerinde çocuğu olan taraflar daha çok dava açmaktadırlar. Fakat burada not düşmekte fayda var: çocuklarının reşit ve evli olması taraflara artı bir güven sağlamaktadır.

Şekil:6

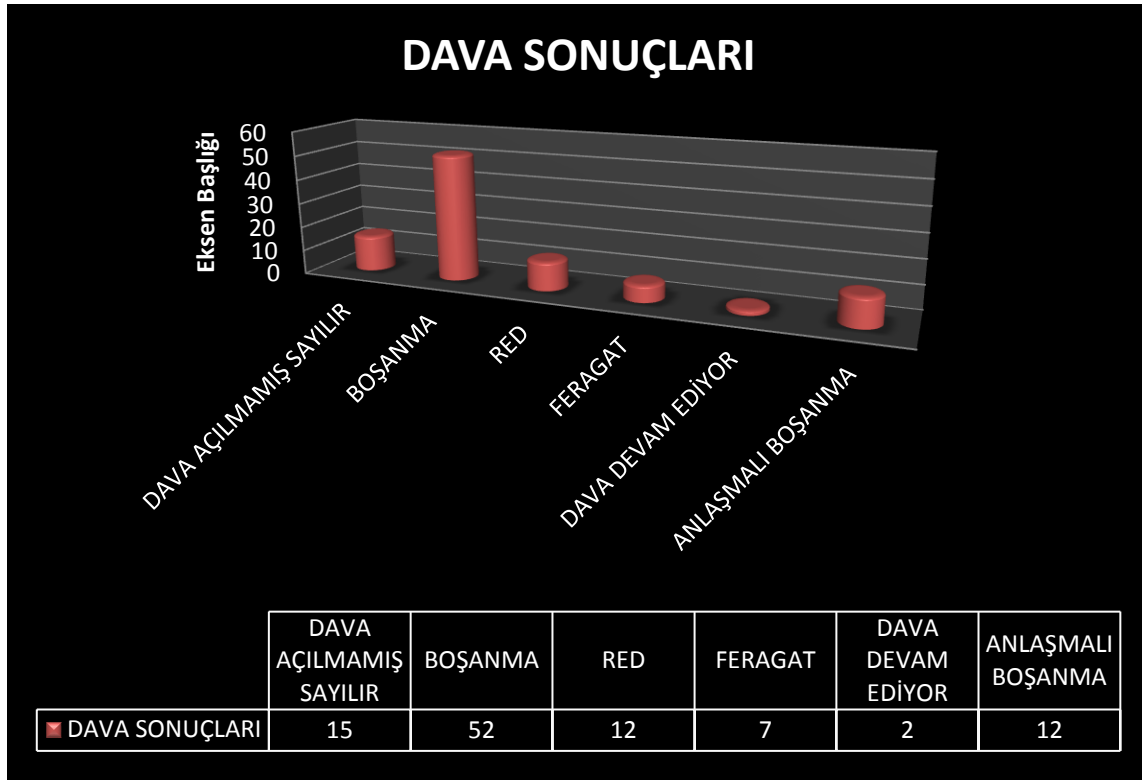
Boşanma gerekçelerine bakıldığında, farklı noktaların tartışmaya dahil edilme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Şiddetli geçimsizlik bir kenara bırakılarak erkek davacıların boşanma gerekçelerine baktığımızda daha çok bireysel nedenler ortaya çıkmaktadır. İlk sırayı şiddetli geçimsizlik alırken hakaret, fiziksel şiddet, karakter uyuşmazlığı, sorumsuzluk ve evi terk önemli bir yer tutmaktadır.

Şekil:7

Kadın davacıların boşanma gerekçelerinde de ilk sırayı şiddetli geçimsizlik almaktadır. Fakat bu kategorinin hem erkekler hem de kadınlar arasında yer alması, iki önemli tartışmayı tetiklemektedir. Birincisi, bu gerekçe bireysel değil toplumsal bir içerik taşımaktadır. İkincisi, dava gerekçesi olarak şiddetli geçimsizliği öne süren kadınlar, boşanma davaları uzadıkça ve boşanmaları zorlaştıkça ileriki celselerde gerçek nedenleri ortaya çıkarmaktadır. Bu gerçek nedenlerde genel olarak aldatma, fiziki şiddet, cinsel şiddet gibi kadınlar için sosyal baskı nedeni olabilecek sebeplerdir. Niğde ili boşanma gerekçelerine baktığımızda ilk sırayı fiziksel şiddet almaktadır. Ardından şiddetli geçimsizlik ve hakaret gelmektedir. Burada resmi istatistiklerin de kısmen, özellikle de sorunun kategorilendirilmesinde sorunlu olduğunu görmekteyiz. Boşanma gerekçelerinin büyük bir bölümü, toplumsal rol gereği erke atfedilen işlevlerin uygulanmasından kaynaklanmaktadır. Bunları ikinci el mahkeme kayıtlarından doğrulama imkanı olmadığından ikinci bölümde ikili görüşmelerde ele alınmaktadır.

Aldatmanın Hukuki ve Toplumsal Karşılığına bakacak olursak eğer taraflardan erkek aldatıyorsa çocuğun velayeti kadında; kadın aldatıyorsa çocuğun velayeti babaya veriliyor. Çocuklar eğer reşit ise aldatma karşısında aldığı pozisyona göre; reşit değilse ebeveynin ekonomik durumuna göre ebeveynler arasında pay ediliyor. Aldatma ve alkol bağımlılığı da gerekçeler arasında önemli bir yer tutarken cinsel şiddette ilginç bir şekilde orandadır. **Cinsel şiddete maruz kalan kadınlar terhihsiz bırakılmaktadır. Şartları ne kadar ağır olursa olsun, çocuklarını veya boşanan kadın üzerinde büyük bir baskı olan toplum algısını düşünmeden boşanmalarını alabilenlerde artık kadın cinsel obje olmak istememektedir.**

Şekil:8

Davacının davayı takip etmemesi ve vekil tayin etmemesi sonucunda dava açılmamış sayılıyor. Bu kararın altında davacının tehdit edilmesi gibi unsurların yatabileceği de tecrübe ile sabit olarak bilinmektedir. Dava açılmamış sayılan 15 davada 9 davanın davacısı kadın; 4'ü erkektir.Red olunan davalarda ise ya davacı kusurludur ya da kesin deliller ve ispatlar sunulmamış, muğlakta kalınmıştır. Aslında ret kararları devletin aileyi korumaya yönelik uyguladığı tercihli bir yoldur. Feragat edilen davaların genel sebepleri cinsel şiddet, fiziksel şiddet gibi külfetli gerekçeler içermemekle birlikte genel olarak gözdağı verme amaçlı açılan davalardır.Türk Medeni Kanununun 164/4 Maddesine göre; herhangi bir gerekçeyle açılmış olunan davanın reddine karar verilmesinden itibaren 3 yıl sonra tekrar dava açılması üzerine o dava kabul edilir. Fakat bu kural değil taraflara tanınan haktır. Niğde ilinde ise genelde ret olunan davalar taraflarca tekrar açılmakta ve boşanma kararı kesinleştirilmektedir. Diğer analizlere de kısaca değinecek olur isek ;

- ✓ Evlilikte genel sorunlar 5 yıldan sonra yoğun olarak görülmektedir.
- ✓ sorunlar artmakta cinsel şiddet ve aldatma sorunları gün yüzüne çıkmaktadır.
- ✓ Tarafların mesleğine ve gelir seviyelerine bakacak olursak :

Gelir düzeyi düşük insanlarda boşanma daha fazla görülmekle birlikte gerekçeler; şiddet, aldatma, alkol bağımlılığı şeklinde sıralanırken

Gelir seviyesi yüksek olan tarafların gerekçeleri; sevginin yokluğu, karakter uyumsuzluğu olarak sıralamak mümkündür.

II. BOŞANMANIN KADIN ÜZERİNDEKİ OLUMLU VE OLUMSUZ ETKİLERİ

Yaptığımız ikili görüşmeler doğrultusunda evlilik öncesi ya da evlilik hayatında çalışmayan kadınlar daha küçük yaşlarda, görücü usulü ile evlenmektedir. Herhangi bir çalışma tecrübesi olmadığı için boşanma sonrası ekonomik çöküş yaşamaktadır. Aynı zamanda boşandıkları eşlerinin işsiz, düşük gelirli ya da boşanma sonrası bir araya gelme korkusundan eşlerinden nafaka istememekteyler.

Çalışan kadınlarda ise bunun tam tersi bir durum söz konusudur. Eğitim seviyesine bağlı olarak evlenme yaşı yükselmektedir. Severe, aşk evliliği gündeme gelmektedir. Ekonomik bağımsızlığını

kazandığı için boşanma sonrası ekonomik olarak etkilenmezken, psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedir. Aynı zamanda boşandıkları eşlerinden nafaka talep etmektedir.

Görüşülen kadınlar boşanmayı en son çare olarak görmektedir. İlk etapta evliliklerini kurtarmak için her şeyi denedikten sonra boşanmaya karar vermişlerdir.

“3 yıl boşanmamak için ayak diredim resmen. Son haddinde boşanmaya karar verdim. Biz 1999 yılında boşandık. 2003 yılında tekrar birlikte yaşamaya başladık. Eşim bu arada beni aldattığı kadınla değil, başka bir kadınla evlenip, ayrılmış. Aldattığı Rus kadın para bitince gitti. Yani eşim bu arada üçüncü evliliğini yaptı. Bu evliliği de bitince ortada kaldı. Ailesi önüme düştü, çocuklarının babası, başkasını alıp da napacan falan onun şeyiyle barıştım ben. Tabi barışmamda kendi nedenim de şuydu ki; hani bir sigortalı işim yok, zamanında aptallığı yaptım. En azından dedim hani ölürse maaşı kalır dedim ben öyle düşündüm işin gerçeği. (resmi nikah yok, maaşı alamazdı). Biz deneme aşaması yaptık orda. Eğer ki dedik anlaşabilirsek evlenecektik, anlaşamazsak geldiği gibi gider dedim ve yine aynı şeyleri yaşayınca geldiği gibi gitti. Barışmayı bende bazen baskılardan dolayı istiyordum ama ekonomik özgürlüğümü oğluma bağlanan aylıktan sonra edinince ekonomik güç bende olunca istemiyorum. Tamamen ekonomik sebeplerle istedim.” (ev hanımı).

“...bir süre ayrı yaşadık, tekrar birleştik...doktor gibi çözüm yolları aradık ama olmadı...” (bankacı).

“sabrettim, son dört-beş yıl aldatıldığımı bile bile evliliğimi sürdürmeye çalıştım...” (polis).

“...içkisine kumarına katlandım zaten...ta ki kadımı eve getirene kadar...” (taşeronda işçi).

Görüşülen kadınlar boşanma gerekçesi olarak şunları söylemişlerdir: ilk sırayı aldatma alırken, bunu takiben fiziksel ve ekonomik şiddet, kıskançlık, geçimsizlik, sorumsuzluk, alkol, kumar, yalancılıktır.

Aldatma ile ilgili söylenenler:

“...her şey ortada idi...ayrı bir yuva vardı...davayı açmadan önce çocuğu olmuş bile...ilk başta inanmadım, bir sene arada kaldım...bir kez dava açmaya kalktım, o yok böyle bir şey dedi...sonra kanıtlar çıktı ortaya...” (ev hanımı).

“...beni lise öğrencisi bir kızla aldattı. ” (markette işçi).

“...ihanet başka, ihanetin getirdiği geçimsizlik, güvensizlik, hepsi...” (polis).

“...beni aldatırken iki oğlum bu durumu biliyorlarmış... Beni aldattılar”. “...eşim beni aldattığı kişi ile evlendi...beni aldatırken iki oğlum bu durumu biliyorlarmış...onlar, bu işi gayet normal gördüler...hatta sen babamızdan niye boşanıyorsun dediler bana. Erkek çocuklarımla şimdi görüşmüyorum. Kızlarım da babası ve erkek kardeşleri ile görüşmüyorlar.” (ev hanımı).

“...bir kaç kişi gelen oldu...bir tek senin başında değil-sen abartıyorsun dediler”. “bir gecelik bir şey için bitirmem 15-16 yıllık yuvamı derdim. Öyle bir şey mi dedim acaba öyleyse 4 çocuğum rezil olmasın diye düşündüm” (ev hanımı).

Şiddet ile ilgili söylenenler:

“İlk dayağımı daha altı aylık evliyken ilişkiye girmek istemediğim için tokat attı. O kadar nedensiz yere vurdu.” : “...şuanda kafamın şurası kırık (kafasının üstünü göstererek) polis tabancasıyla kafamı yarı. Kemik içine göçtü.” (ev hanımı).

“...ekonomik şiddet... para vermiyordu”. (ev hanımı).

“Kaynanam oğlunu çok seviyordu...bizim anlaşmamız onun için bir facia idi...çok kıskanıyordu...biz anlaşmalı tartışınca çok mutlu olurdu...çözümü öyle bulduk...” : “...gece hayatından kaçardı... akşam eve gelirdi...kaynanam fırtına estirirdi...kızın şunu dedi...karın bunu dedi...annesine bir şey diyemeyince kızım bana sarardı...sonra da üzülürdü...evden kaçır, meyhaneye giderdi...bir erkeği gerçekten dışarı atan da eve bağlayan da aile.” (ev hanımı).

Kadınlar boşanmayı engelleyen durumlardan ilk sırayı çocuk olarak söylemişlerdir. Kadınların ortak görüşü boşanmadan en olumsuz etkilenenin çocuk olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bir süre sonra anne kendi hayatını yaşamaya başlıyor, baba kendi hayatını yaşamaya başlıyor, arada çocuk kalıyor. Görüşülen kadınlarda çocuk sayısı düşüktür. Artık çocuklar boşanmayı engellemede bir çözüm sağlamıyor. Bunu ailenin üzülmemesi takip etmektedir. Kadınlar boşanma kararını verirken en son kendi kararlarının önemli olduğunu söylemişlerdir.

“Sadece çocuklarım için, zaten tek engel çocuklardı. Başkada engel tanımaz. Boşanmayım, biraz daha katlanıyım, çocuklar için diyorsun. Kendine kalmış olsa anında terkedersin, hiç bakmazsın.” (ev hanımı).

“Boşandığıma pişman mıyım çocuklarım açısından hani şimdi analı, babalı öksüz olmak çok zor. Annen ölür, annem öldü dersin, baban ölür, babam öldü dersin. Ama anne sağ, baba sağ, çocuklar nerde olduğunu bilmez. Ben kendi hayatımı yaşadım, eşim kendi hayatını yaşadı. Ne kadar acı, sıkıntıda yaşasan, çocukların ki gibi olmaz. Bayram sabahı kalkıyorsun, herkese bakıyorsun, ailesiyle gidiyor. Biz kahvaltuya oturuyoruz, hepimizin boynu bükük. Yani bunlar çok acı, zor şeyler. Özellikle çocuklar için çok büyük acı. Bize göre hava hoş. Benim kızımın babasına yazdığı şiirleri buldum, öyle şeyler yazmış ki, gizli gizli yazardı, neler dökmemiş ki, ne özlemler, ne sitemler. Çocukların yaşantıları biranda uçup gidiyor. Ne kadar kötü olursa olsun ailenin bir arada olması farklı, çok rahat da olsa parçalanmış yuva farklı.” (ev hanımı).

Boşanmayı kadın açısından değerlendirdiğimizde boşanma kadın için ilk etapta olumsuz olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar kendilerini çok yalnız ve boşlukta hissetmektedirler. Evlilik hayatında çalışmayan kadınlar boşandıktan sonra herhangi bir ekonomik özgürlüğü ya da çalışma tecrübesi olmadığı için ekonomik çöküş yaşamışlardır. Daha sonra bu kadınlar bir işe girerek kendi paralarını kazandıktan sonra kendilerine güvenleri geldiklerini, özgür olduklarını söylemişlerdir. Ekonomik özgürlüğünü kazanmış kadınlar boşanma sonrası ekonomik olarak etkilenmezken, psikolojik bunalım içine girmişlerdir. Bu durumdan psikolojik destek alarak kurtulduklarını daha sonra kendilerini topladıktan sonra boşanmadan olumlu etkilendiklerini söylemiştir. Yani kadınların ortak görüşü boşanmanın ilk aylarında bu durumdan olumsuz etkilenirken, ilerleyen zamanlarda boşanmadan olumlu etkilendiklerini, dünyaya yeniden geldiklerini, şimdiki akılları olsa daha önceden boşanma kararı vereceklerini söylemişlerdir.

Boşanmanın kadın açısından olumsuz etkisine bakarsak;

“Maddi yönden ilk başta zorlandım.” (ev hanımı).

“...Zaten boşanmadan en olumsuz etkilenen çocuklar karı- koca herkes kendi hayatını yaşıyor. Birde insanın eşi tarafından aldatılması çok kötü, beğenilmemek insanın zoruna gidiyor.” (markette işçi).

“Bir süre psikolojik destek aldım. Boşanmadan hem olumlu hem olumsuz yönden etkilendim, ikisi bir arada desem. Yani tek değil.” (bankacı).

“Olumsuz olarak sadece insanların bakış açıları çok farklı oldu...dulsun ya. Tek olumsuz yanı odur ama onu da bir şekilde aşıyorsun. Dulsun, arkadaşlarını daha iyi tanıyorsun. Arkadaşlarının eşleri bile sana daha farklı gözle bakıyorlar, boşandığın için, birazda gençsen ama aştım yani. Psikolojik olarak kendimi çok yalnız hissettim.” (ebe).

Çalışan kadınlar boşanma sonrası çevresindeki erkeklerden kötü tekliflere maruz kaldıklarını söylerken bunun boşanmanın en olumsuz yanı olduğunu söylemişlerdir. Çalışmayan kadınlar bu tür tekliflere maruz kalmadıklarını hatta çevrelerindeki insanların onlara destek olduğunu ifade etmişlerdir.

“Tabi ki değişti, beni tanıyan herkesin düşünmüyorum dese de, bir tarafında onu (bedenimi) düşündüklerini ben biliyorum, ona da hazırdım zaten. Bu dönemde insanlardan kendimi soyutladım, kim ne derse desin hiç umurumda değil, önemli olan çocuklarım ve benim huzurum. Çünkü bazı erkeklerin gözünde kadın olman yeterli; bu evli de olabilir, boşanmışta olabilir fark etmez.” (polis).

“Boşandıktan sonra kesinlikle insanlar size farklı gözle bakıyorlar. Bunları onlara cevap vererek, karşılarında dik durarak, gerekirse konuşmama kararı alarak aştım. Bazılarını arkadaşlıktan çıkardım. Dul olduğum için insanlar senden nasıl faydalanırım diye düşünüyor.” (ebe).

“Abi olup da, bıyık bırakanlar oldu mu, oldu. Bu da onların şerefsizliği. Komşulardan da çeken var, çekemeyenler var. Aslını bilmeden insanı suçlamayı biliyorlar.” (markette işçi).

“Çevrem bana karşı bakış açısı değişmedi. Hatta benim daha iyi üstüme düştüler komşularım falan. Daha sevmeye başladılar beni. Gelip gitmelerini esirgemediler yani.” (ev hanımı).

Boşanmanın kadın açısından olumlu etkisine bakarsak;

“Boşandıktan sonra daha mutlu oldum.” (taşeronda işçi).

“Şiddetten kurtuldum, kendi ayaklarımın üzerinde durmayı öğrendim.” (ev hanımı).

“İlk eşimle tartışmalarımız çok olurdu. Ondan kurtuldum. Yok, ona baktın, yok şuna baktın. İşte felaket düzeyde kıskançlık vardı. Aşırı derecedeydi. İkinci evliliğimde eşimin içkisi, kumarı vardı. Bundan kurtuldum.” (taşeronda işçi).

“Kendime güvenim geldi.” (markette işçi).

“Özgürlük, benim eşim çok kıskançtı.” (ev hanımı).

“Kendimi buldum, yani ben, ben oldum. Kendime güvenim daha çok arttı.” (bankacı).

“Dünyaya yeniden geldim. Böyle çok mutluyum. Her şeye rağmen, yaşadığım onca şeye rağmen... Yaşayamadığım her şeyi yaşıyorum, bütün çığlıklarını da yapıyorum, çok mutluyum böyle.” (bankacı).

“Kafam rahatladı, hayata döndüm, kendime güvenim daha çok geldi.” (ev hanımı).

“Sizi sinir eden birisi yok hayatınızda...huzur, özgürsün, istediğini yapıyorsun, kendi kararlarını kendin veriyorsun, daha doğrusu huzurla yatıp, kalkıyorsun en önemlisi o.” (polis).

Yapılan araştırma sonucunda kadınlar boşanmadan hem olumlu hem de olumsuz etkilenmektedirler. Özellikle boşanmanın hemen ardından boşanmadan olumsuz etkilenirken, ilerleyen dönemlerde boşanmanın olumlu etkisi görülmektedir. Boşanmadan en olumsuz etkilenen taraf çocuklardır.

KAYNAKLAR

Aile ve Toplum Dergisi (2011). Cilt:4 Sayı 16.

Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (2009) Boşanma Nedenleri Araştırması. Ankara: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları

Arıka, Ç. (1996).*Halkın Boşamaya İlişkin Tutumları Araştırması*. Ankara:TC. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu.

Battal, A. (2008).*Boşanma Sebepleri*. Bilimsel Araştırma Projesi Uygulama Sonuçları. İstanbul.

Canatan, K., Yıldırım, E.(2011).*Aile Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım.

Cüceloğlu, D. (2011).*İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi(2012). Sayı:17.

İbrahimoğlu, D.(2010).*Evliliğin Kitabı*.Hayat Yayınevi

Kabaklıçimen, I. (2008).*Türk Töresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür ve Sanat.

Sezal, İ. (2003). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Martı Yayınevi

Tanrıverdi, Hasan 2011 Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi İslam Hukukunda Boşanma tazminatı (Mut'a) Cilt:10 s-Sayı:38 444-463

Turğut, M. 2010 Aile Yapısı Araştırması 2006. TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara

Türkiye İstatistik Kurumu (2011).*Boşanma İstatistikleri*. Ankara: TÜİK Matbaası

Yörükoğlu, A.(1997).*Aile ve Çocuk*. İstanbul: Özgür Yayınevi

Yalom, M. (2002).*Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi*. İstanbul: Çitlembik.

www.genbilim.com

C12 OTURUMU

SİYASET-III:

TOPLUMSAL HAREKETLER VE DEVLET

ENTELEKTÜELLİK VE TOPLUMSAL HAREKETLER: TEKEL EYLEMİ SÜRECİNDE ENTELEKTÜEL SÖYLEMLERİN ANALİZİ

Aysun YARALI AKKAYA¹

ÖZET

Bu çalışmanın konusunu, Türkiye'deki entelektüel kesimlerin, 2010 yılında yaşanan TEKEL işçi eylemi sürecindeki söylemlerinin analizi oluşturmaktadır. Çalışmanın teorik arka planı Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'nün entelektüellik tartışmaları ile şekillendirilmiştir. Her iki düşünürün kuramında yer alan entelektüel sınıflandırması temel alınarak Türkiye'de beş farklı entelektüel kesim seçilmiştir. Bunlar, sermaye sınıfının temsilcisi olan örgütler, okumuş orta sınıfı temsil eden meslek odaları ve birlikler, işçi sınıfının temsilcisi sendikalar, gazete köşe yazarları ve bilim çevresinin simgesi olan akademisyenlerdir. Çalışmanın amacı, seçilen bu entelektüel kesimlerin eylem sürecinde geliştirdikleri tutum ve davranışlarının, kendi yayınları, söylemleri ve açıklamaları üzerinden analiz ederek entelektüelin özüne yönelik bir tartışma yürütmektir. Böylece entelektüellik ile ilgili kavram karmaşasına çözüm olabilecek bir tartışma yürütülürken aynı zamanda entelektüelliğin sadece belirli temalar üzerinden açıklanmasındaki güçlükler vurgulanmış olacaktır. Bu amaç çerçevesinde çalışmanın yöntemi metinlerin söylem analizi ile değerlendirilmesi ve eleştirel yorumsamacı bir bakışla okunması oluşturmaktadır. Dolayısıyla TEKEL işçi eylemlerinin analiz ile entelektüellerin siyasal hareketler karşısında ki tutum ve davranışları sorgulanmış olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Entelektüel, TEKEL İşçi Eylemi, Antonio Gramsci, Pierre Bourdieu.

ABSTRACT

The subject of this study is to compose the analysis of intellectual circles' discourses in Turkey, during the Tekel workers' act in 2010. The theoretical background of the study is shaped with Antonio Gramsci and Pierre Bourdieu's discussions of intellectuality. It is chosen five different intellectual circles in Turkey by grounding on both philosophers' intellectual classifications in their theories. These are the organizations which represent the capitalist class, Professional chambers and unions which represent the well educated middle class, trade unions which are the representative of the working class, columnists and academicians who are the symbol of science environment. The aim of the study is to analyse the chosen intellectual circles' attitude and behavior during the process of action with their own publications, discourses and explanations and to carry out a discussion intended for essence of intellectuality. By this way, while a discussion which can be a solution to conflict about intellectuality is carried out; at the same time, the difficulties in intellectuality's explanation with only definite topics are emphasised. With this aim, the method of the study is evaluated by the analysis of texts' discourse and read with a critical hermeneutics aspect. So, the attitude and behaviours of intellectualists in the face of political actions are questioned with the analysis of TEKEL worker acts.

Keywords: Intellectual, TEKEL Worker Acts, Antonio Gramsci, Pierre Bourdieu.

1. GİRİŞ

Gündelik yaşamda her kesimin rahatlıkla kullandığı, dillere 'pelesenk' bir kavram olan entelektüel sözcüğü, kimi zaman ötekinin düşüncesini takdir etmek için, kimi zaman ise onu yermek için kullanılmıştır. Kavramın bu denli farklı şekillerde kullanılmasında, entelektüel figürlerin toplumsal alandaki görünürlüğünün artışı etkili olmuştur. Özellikle Türkiye'de 1990'lar ile birlikte yükselmeye başlayan, 2000'li yıllarla devam eden, başta medya alanı olmak üzere, entelektüellerin fikirlerini söyledikleri alanlarda yayın yapmalarının kolaylaşması, onların daha çok bilinen aktörler

¹Arş. Gör. Dr., 100. Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.
aysun_yarali@yahoo.com

haline gelmesini sağlamıştır. Toplumun tartışmalarına, sorunlarına ve krizlerine elinden geldiğince çareler üretmeye çalışan bu entelektüeller, bu sayede hem kendi iktidarlarını güçlendirmekte hem de kendi fikirlerini farklı tartışma platformlarında ve ortamlarında topluma kolaylıkla sunabilmektedirler. Bu döngünün sonucunda, toplumda fikirleri ile saygı duyulan kişilere dönüşen entelektüellerin varlığının kaynağı, giderek görünür bir hale dönüşmüştür. Ortaya çıkan bu entelektüel tipolojisi; yeni entelektüel, kamusal entelektüel, kanaat önderi ve uzman gibi yeni tabirler ile birlikte adlandırılmaya çalışılmıştır. Bilinenin güncel yorumcusu olarak ifade edilen bu 'yeni' entelektüel figürleri, toplumsal alandaki her durum ve her konu hakkında konuşma özgürlükleri ile tartışmalar yapmakta ve yine bu tartışmaları kendileri sona erdirebilmektedirler². Dolayısıyla gündemin sürekli inşa edilmesinde geçmişe kıyasla daha kolay rol alabilen bu entelektüellerin ve böyle bir entelektüellik algısının en önemli etkisi, entelektüelin anlamında yarattığı değişimdir. Entelektüel, sadece bilinenin güncel yorumcusu değil, eleştiren, karşı duran ve muhalifliği ile praksis³ içerisinde olandır. Ancak entelektüelin bu özüne yönelik bakışı günümüzde bir kopuşa sahne olmaktadır. Bir anlamda entelektüelin anlamının basitleştirildiği bir süreç yaşanmıştır. Entelektüelin modern dünyanın yükselişe geçmesi ile birlikte, anlamında bir farklılaşma ve dönüşüm başlamıştır. Önceki dönemlerde entelektüellerin topluma yön verme görevi ile beraber entelektüelin sınırlandırılan otorite alanının sürekli bir sorgulanmaya tabi kılınmıştır.

Bütün bunların yanı sıra dönüşüm ve değişim uğrakları, entelektüelin sadece edebi bir sözcük olmadığını göstermiştir. Entelektüele ilişkin yapılan bir sorgulama, her zaman için siyasal alanın ve bu alana müdahil olacak entelektüelin sorgulamasını da beraberinde getirecektir. Entelektüeller ile ilgili bir inceleme, modern toplumlardaki eşitsizlikler, tabakalaşma ve siyasal çatışmanın temellerine yönelik eleştiri oluşturabilecek bir anlayışın da belirlenmesini sağlamaktadır (Swartz, 2011: 303). Neticede toplum kendiliğinden var olan bir bütün değil, hep yeniden üretilmek durumunda olan bir ilişkisellikler ağına dayanmaktadır. Entelektüellerin toplum içerisindeki görevleri, kendi ve diğer grupların yaşam pratiklerini gözlemlemek, analiz etmek ve genellemelerde kullandıkları kavramları üretmek olarak ifade edilebilir. Böylece entelektüel, teorileri, sanatları, müzikleri vs. ile toplumdaki hislerin, düşünce tarzlarının, kimliklerin nispeten sabit bir kuvvete dönüşmesini ve bu şekilde farklı grupların, aralarında geniş ittifaklar kurabilmelerine imkân veren bir hale gelmesini sağlamaktadır. Bu anlamda entelektüelin varlığının temel sorgulandığı alanların başında sosyal hareketler gelecektir. Çalışmada da bu çerçeve ile iki farklı yöntem üzerinden analiz yapılmıştır. Teorik bölümde, entelektüellik kavramının tanımlama çabasından yola çıkılarak, kavram üzerine yapılan tartışmalar ile birlikte entelektüelliğin temel vasıflarının tespiti sunulmaktadır. Bu bölümün temel çerçevesini Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'nün entelektüel hakkındaki temel görüşleri oluşturmaktadır. Çalışmanın teorik arka planı içeren bölümlerinde izlenen yöntem, konuya ilişkin literatürdeki birincil verilerden hareketle, eleştirel bir değerlendirmede bulunmaktadır. TEKEL İşçi Eylemi'nin analizinde bulunulur iken ideolojik söylem analizi ve içerik analizinin bir türü olan kategorisel analize odaklanılmıştır. İçerik analizi, sözel, yazılı ve diğer materyallerin içerdiği mesajı anlam veya dil bilgisi açısından nesnel ve sistematik olarak sınıflandırma ve çıkarımda bulunma yoluyla, sosyal gerçeği araştıran bilimsel bir yaklaşımdır. Bu yöntemde gazete makaleleri, söylev ve demeçle, basın açıklamaları ve ayrıca film, radyo programları gibi materyallerin kendisi ya da kelimeler, cümlecikler, paragraflar gibi materyal parçaları analiz birimi olarak kullanılabilir. Kategorisel analiz ise belirli bir mesajın önce birimlere bölünmesi ve ardından bu birimlerin önceden saptanmış ölçütlere göre kategoriler halinde gruplandırılmasıdır (Tavşancıl, 2001: 17-20). Çalışmanın bu bölümünde hem içerik analizi hem de kategorisel analiz yöntemi benimsenirken, doğrudan sayısal analizler ile değil, söylem analizinin uygulamasına olanak sağlayan bir sınıflandırma yöntemi kullanılmıştır.

² Yeni entelektüel tartışması ve entelektüelin dönüşümü konuları için, Frank Furedi'nin (2004), Nereye Gitti Bu Entelektüeller kitabına bakılabilir. Ayrıca Türk düşünce dünyasından konuya ilişkin değerlendirmeler için Mahmut Mutman'ın "Yeni Kültür ve Aydınlar" başlıklı makalesinde, yeni entelektüeli ele alır. (Mutman, 2006: 13). Yine Vergin'de (2006: 37) makalesinde sosyolojik belirlenimleri ile tartıştığı entelektüelin kendi kendisi ile bir mücadele içerisinde olduğunu belirterek, entelektüelin geldiği sonucu tartışır.

³ Praksis kavramı sözlük anlamı olarak çoğunlukla pratik ile açıklanır. Ancak çalışmada ele alınan anlamı praksisin eylem, etkinlik ve insanın kendisini gerçekleştirdiği alan olarak kendini öteki varlıklardan ayrı kıldığı anlamındadır (Bernstein, 1971, Gramsci, 1986).

TEKEL işçi eylemleri sürecine ilişkin alan çalışmasında, Türkiye'de entelektüel kesimleri temsil etmesi bağlamında Bourdieu ve Gramsci'nin entelektüel teorisine bağlı kalınarak bir kategorizasyona gidilmiştir. Gramsci belli bir değer atfetmeksizin, toplumu bütün kesimlerinin entelektüel olarak ele alınabileceğini ifade eder. Onun entelektüellere yüklediği işlevsellik temel alındığında, TEKEL işçi eylemi üzerine sürdürülen her tartışma ve her eylem bir zekâyı içerdiğinden, yapılan işi entelektüel bir iş olarak kabul edebiliriz. Ancak Gramsci'nin bir diğer yaklaşımına göre entelektüel toplum içerisindeki işlevi ile açıklanabilir. Bir entelektüeller hiyerarşisinin varlığı kabul edilir. Buna göre Gramsci'nin organik ve geleneksel entelektüeller sınıflandırmasının yanı sıra bu sınıfların da içinde olduğunu düşündüğü bir entelektüeller hiyerarşisi söz konusudur. Gramsci'nin bu entelektüel hiyerarşisinde filozoflar en tepede konumlanır. İkinci sırada yer alan kesim, işi 'entelekt' ile ilgili olan akademisyenlerdir. Üçüncü sıradakiler ise bilgisi olduğu kabul edilen halk insanları ve kanaat önderleridir. Bourdieu'ye göre ise entelektüeller, entelektüel alan içerisinde tanımlanabilir. Entelektüel alan içerisinde entelektüel işi yapan kesimler, tabakalar halindedir, onlar asla bir sınıf değildirler. Bu tabakalar içerisinde ise hâkim ve ezilen kesimler olarak hiyerarşik yapılanmalar söz konusudur (Swartz, 2011: 307). Dolayısıyla, entelektüelin kendisini belirlediği alan, sahip olduğu sermayeye göre değişir. Örneğin, ekonomik sermayenin çoğunu elinde tutan bir medya organında çalışan gazeteci ya da köşe yazarı, bu anlamda ekonomik sermayesi az olduğundan, hâkim sınıfa tabii olan bir durumdadır. Ancak aynı köşe yazarı, kültürel sermayeyi elinde tutandır ve bu nedenle kendisi de hâkim bir pozisyona sahiptir. Bu anlamda TEKEL eylemleri analiz edilirken, analiz içerisine dâhil edilen gazete köşe yazarı, hem hâkim olan hem de tahakküm altında bulunan kesime ait olduğundan onların bakışları entelektüelin kendisine yönelik de bir sorgulama yaratmış olacaktır. Dolayısıyla, entelektüel çevreler beş ana başlık ve kategori altında ele almamız mümkündür. Birinci entelektüel kategori, yazılı basın organı olarak kabul edilecek olan gazetelerin köşe yazarlarıdır. Gramsci'nin tartışmasında gazeteciler, doğrudan yazdıkları ile praksis halinde oldukları için bu anlamda işlevselliği ile entelektüel olarak kabul edilebileceklerdir. Bourdieu'ye göre ise entelektüelin uzmanlaşması ile özellikle eleştiri ifade ettiği kesimi temsil eder ve medyada görünür olarak belli konularda söz söyleme hakkına sahip olmaktadır. Değerlendirilme yapılırken günlük gazeteler içerisinde Birgün, Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazeteleri seçilmiştir. Bu seçim yapılırken, Basın İlan Kurumu rakamlarının gösterdiği satış tirajları ile gazetelerin farklı görüşlerin tespiti açısından bir gösterge teşkil etmeleri nedeniyle seçilmiştir. Çalışmada köşe yazıları incelemeye alınırken, haberler ve manşetler inceleme dışında tutulmuştur. Gazetelerdeki taramalar, özellikle köşe yazarlarının algıları üzerine yapıldığından bu çalışmada seçilen yazılarda öne çıkan TEKEL eyleminin nasıl bir algı ile değerlendirilmiştir.

İkinci entelektüel kategorisinde, sermaye kesimini temsil eden iş adamları, dernek ve örgüt üyeleri yer almaktadır. Sermaye sınıfının görüşlerini ve düşüncelerini temsil etmesi adına bu kesimin örgütlü kurumları içerisinde, TÜSİAD⁴ ve MÜSİADE'ye alınmıştır. Türkiye'de sermaye kesimini önemli temsilcisi olarak seçilen bu örgütlerin toplum içerisinde belli bir kesim entelektüel zihinsel görüşü ifade ettikleri düşünülmektedir. Bu anlamda kendi etkinliklerinin ve güçlerinin de farkında olan bu örgütlerin söylem ve çalışmalarındaki duruşu, Türkiye'de entelektüelliğin analizinde etkili olacaktır⁵.

⁴ Çalışmada TÜSİAD'ın internet sitesinden yapılan taramalarda TÜSİAD'ın basın bültenlerinde, konuşma metinlerinde, raporlarında, sunumlarında ve süreli yayınlarından konuya ilişkin taramalarda bulunulmuştur. Süreli yayınlar içerisinde TÜSİAD'ın Manşet ve Görüş dergileri ile Yıllık Ekonomik raporları ve Ankara Daimi Temsilciliğinin Bülteni ele alınan yayınlardır. Ancak Görüş dergisinin sayılarına internet ortamında ulaşamadığından Milli Kütüphane'de taramalarda bulunulmuştur.

⁵ TÜSİAD başkanının yapmış olduğu aşağıdaki açıklama bu noktada dikkat çekicidir: "TÜSİAD Türkiye'nin en etkili, entelektüel çizgisi sağlam, bağımsız sivil toplum örgütüdür. TÜSİAD bir çıkar grubu değil, Türkiye'nin en önemli baskı grubudur. Bu yüzden ki TÜSİAD, iktidarlar ve muhalefet tarafından çok tavsiye edilmesine rağmen yıllardır "sadece kendi işine bakamaz". TÜSİAD rastgele bir dernek değildir. TÜSİAD konformist bir dernek de değildir. Neredeyse 40 yılı bulan tarihi içinde, 10 yıllık dönemlerle, Türkiye'nin gündeminin ne olması gerektiği hakkında önemli çalışmalar yapmış, mücadeleler vermiş bir kurumdur. Çoğu zaman öngörülü analizleri ve önerileri 'zamanından önce' veya ütopyik olarak değerlendirmiş ama TÜSİAD tüm bunları

Üçüncü entelektüel kategorisi olarak ele alınanlar, yine zihinsel faaliyetleri ile praksis halinde olan ve işlevsellikleri ile sadece zihinsel faaliyet yürütmeyip, entelektüel olarak toplumda görevi olan, sosyal yapı bakımından okumuş, eğitilmiş orta sınıfının organik entelektüeli sayılabilecek meslek odalarından ve meslek birliklerinden oluşmaktadır. Çalışmada seçilen bu grup arasında TMMOB⁶, Türk Tabipler Birliği (TTB), TOBB⁷ yer almaktadır. Bu meslek birliklerinin internet siteleri ile süreli yayınlarında konuya ilişkin haberler ve basın açıklamaları veri olarak ele alınmıştır. TMMOB⁸ kurumsal olarak, eylemde oldukça aktif bir role sahip olması bakımından önemli bir kuruluştur. Yine Türk Tabipler Birliği'nin yayın organlarından, Toplum ve Hekim, Tıp Dünyası, Mesleki Sağlık ve Güvenlik dergilerinde TEKEL eylemine ilişkin haberler ile birliğin açıklama ve raporlarının taramaları yapılmıştır.

Türkiye'deki entelektüel kesimlerin dördüncü grubu içerisinde ise emek kesiminin temsilcisi olarak işçi ve memurların örgütlü kurumları olan sendikalar yer almaktadır. Sosyal ve sınıfsal konum açısından işçi sınıfının organik entelektüeli pozisyonundaki sendikalar ve sendikaların bağlı oldukları konfederasyonların görüşlerine bu çerçevede başvurulmuştur. Buna göre, eylemi gerçekleştiren TEKEL çalışanlarının bağlı olduğu Tek Gıda İş sendikasının merkez örgütlenmesi olan TÜRK-İŞ'in yayını olan Türk-İş Dergisi ile TÜRK-İŞ'in genel başkanın konuşmaları ve haberler değerlendirilmiştir. Bu haberler içerisinde Türk-İş Genel Merkezi'nin eylem ile ilgili görüş ve düşüncelerini bildiren haberler seçilmiştir. Eylemi destekleyen diğer sendikaların bağlı olduğu işçi konfederasyonları HAK-İŞ ve DİSK örnek olarak alınmıştır. Ayrıca memur kesiminin örgütlenmesi olan, KESK, MEMUR-SEN ve KAMU-SEN'in yaptığı yayınlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu örgütlenmelerin söylemleri analiz edilirken basın açıklamaları, bildirimler ve konuşmalar temel alınmıştır.

Beşinci ve son entelektüel kategori içerisinde ise akademi çevresi yer almaktadır. Özellikle akademiye TEKEL eylemini ele alan bilimsel yazılar, kitap, makale, rapor ve tezler çalışmanın kapsamı içerisinde yer almaktadır. Burada akademisyenlerin yaptığı tartışmaların önemi, onların sahip oldukları bilgi birikimleri ile toplum içerisinde belli bir hiyerarşik güce sahip olmaları ve Bourdieu'nün ifadesi ile 'homo academicus'a dönüşmüş olmaları dikkat çekici bir husus olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda özellikle bilimsel ve akademik tartışmaların yürütülmesinde yapılan tartışmalara çalışmada önem atfedilmesi, tezin kendisinin de bir praksis çabası taşımasından kaynaklanmaktadır. Öte taraftan çalışmada hedeflendiği gibi, literatür taraması sonucunda bir farkındalığı ortaya koyan bu yayınlar, aynı zamanda Gramsci'nin bakışı ile, işi entelekt olan akademisyen entelektüellerin eyleme bakışının sorgulanmasını da sağlamaktadır.

Yukarıda beş ana başlıkta belirlenen entelektüel kesimlerin, doğrudan konuyu ele alan yorumlarının ampirik bir incelenmesi yapılmamış, söylemlerin arka planına ve yansımaları değerlendirilmiştir. Bununla birlikte çalışmada sınırlandırma yapılmış ve TEKEL eylemlerinin yaşandığı süreç olan 2009 Aralık ile 2010 Mayıs arasındaki dönem alınmıştır. Eylemcilerin Mart ayında eylemi sona erdirmelerine karşılık, daha sonra 26 Mayıs'ta yeniden iş bırakma eylemi gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca, aynı yıl 1 Mayıs törenlerinin ilk defa yıllardır yapılmayan Taksim

gözele olarak her zaman doğru bildiğini kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu süre zarfında Türkiye'nin önüne koyduğu gündem çok zaman ülkenin yol haritası haline gelmiştir" (Boyner, 2010:2).

⁶ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Tekel eylemine destek veren ve Türkiye'de etili olan bir sivil meslek örgütü olması nedeni ile ele alınmıştır. TMMOB'un eyleme ilişkin konulma ve demeçleri değerlendirilirken, "birlik haberleri" dergisinin eylem dönemindeki yayınları incelenmiştir.

⁷ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)'nin, "Ekonomik Forum Dergisi"nin eylem dönemindeki yani 2009 Aralık ile Mayıs 2010 arasındaki yayınları araştırma içinde ele alınmıştır. Ayrıca birliğin, ekonomik raporları ve konuşma metinlerinin de incelenmesi yapılmıştır. Ancak aynı dönem içerisinde birliğin konuya ilişkin bir açıklamasına rastlanmamıştır.

⁸ Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin çalışmada, kendi yayını olan Birlik Haberleri'nin yanı sıra, diğer basın açıklamaları ve sunumların içeriğinde de TEKEL eylemi konusunda araştırmalar yapılmıştır. TMMOB'un bu alan içerisinde ele alınmasına birliğe kayıtlı diğer odaların eyleme katılma konusundaki etkinliği diğer bir belirleyicidir. Bunlar arasında Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO), Elektrik Mühendisleri Odası (EMO) yayınları yer almıştır.

meydanında gerçekleşmiş olması da, eylemin bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Bütün bu gerekçelerden ötürü, yapılan yayın taramalarında süreye Mayıs sonu da eklenmiştir.

Yönteme ilişkin bu açıklamalar çerçevesinde çalışmanın ana bölümlerini şu şekilde sıralamak mümkündür. İlk olarak entelektüelin üzerine yapılan tartışmalardan kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde entelektüelin belirleyici özelliklerinden söz edilecektir. İkinci olarak Gramsci ve Bourdieu'nün siyasal tahayyülleri çerçevesinde entelektüeli nasıl tartıştıkları ve hangi kavramlarla ile açıkladıklarından söz edilecektir. Son olarak TEKEL eylemi sürecinde analiz edilen söylemlerin değerlendirmesi ve genel bir tasnifinde bulunulacaktır.

2. ENTELEKTÜEL ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Entelektüellik üzerinde yapılacak bir çalışmada öncelikli sorunların başında entelektüelin tanımlanmasındaki güçlükler gelmektedir. Hem uluslararası hem de ulusal literatürdeki akademik yayınlarda entelektüel yerine literate, aydın, entelijensiya, enlightenment, lightens ve münevver gibi farklı kavramların kullanıldığına rastlamak mümkündür. Bu yayınların bir kısmında kavramın farklı ideolojilerdeki yeri ile farklı toplumlardaki yansımaları incelenmiştir. Özellikle bazı öne çıkan yayınlarda entelektüellik eleştirel bir gözle ele alınmış ve onun belirleyici özelliklerinin, toplum içindeki konumunun ve üstlendiği rollerin neler olması gerektiği üzerinde durulmuştur⁹. Entelektüellik köken olarak Antik Yunan'a¹⁰ kadar dayandıran ve modernite ile birlikte bir isim olarak kullanılmaya başlamıştır. Entelektüellerin ortaya çıkışı ise Avrupa'da şehirlerin kurulmasına dayandırılmıştır. J.L. Goff (1994), Batılı anlamda entelektüellerin ilk kez bu dönemde ortaya çıktığını söylemektedir. Bir başka çalışma ise Rusya'da entelijensiyanın doğuşu ile birlikte kavramın ortaya çıkışını ele alan Boris Kagarlitsky'nin (1992) *Düşünen sızlık: 1917'den günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller* adlı kitabıdır. Kagarlitsky, entelijensiyanın özellikle Rusya'da ortaya çıkma sebebinin, Rusya'nın kendine özgü şartlara ve yaşanan tarihsel dönüşümüne bağlar. Raymond Aron ise entelijensiyanın kökenlerini sanayi toplumuna dayandırmaktadır. Aron entelijensiyanın toplumdaki uzmanların içine aldığını belirtir ve sözcüğün kökenine ilişkin olarak üniversiteyi bitiren ve esas itibarıyla Batı menşeli kültür edinmişleri işaret eder (Aron,1979: 261). Entelektüel ile ilgili bu birbirinden son derece farklı kavramsal kullanımlara rağmen, onun bir isim olarak belli bir gruba atfen kullanılması, Fransa'da Dreyfus Olayı'ndan sonra başlamıştır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, entelektüel kavramının Dreyfus davasından öncede kullanıldığı bilinmektedir. Ancak kavram bu olayla birlikte yeni bir boyut kazanarak bir *neolojizm* içermeye başlamaktadır. Dolayısıyla iktidara karşı gelenler, kültürel ve politik olarak bu duruşları ile öncü olanlar kavramın içeriğini doldürmüşlerdir. Bu haliyle entelektüel kavramının kullanımına hiç kimse karşı çıkmamış, hatta kavramın kazandığı yeni anlam oldukça doğru bulunmuştur (Özcan, 2006: 46). Entelektüeller ile entelektüel olmayanları ayıran çizgi hep belirli bir faaliyet tarzına katılma yönünde verilen kararlarla çizilmektedir (Bauman, 2003: 8).Entelektüel ve entelektüellik kavramlarının belirlenmesinde sözü geçen güçlükleri ortadan kaldırmak, kavramın genel bir tanımının ve onun özelliklerinin vurgulanması yoluyla mümkün görünmektedir. Bu nedenle entelektüelin farklılığı üzerinden yapılan tartışmalarda onu diğerlerinden ayırıcı özellikleri üzerinde durularak tanımlamaya çalışılmıştır. Entelektüel, öncelikle kitleden farklıdır. Benda için kitleler, sıradan işlerle uğraşır ve belirli beklentiler dışında bir işle uğraşmazlar (2006: 37).Said'e göre ise entelektüeller, geniş halk kesimine seslenen bir aktördür. Entelektüelin meselesi bir bütün olarak kitle toplumu olmadığından aslında kamuoyunu biçimlendiren, konformistleştirilen, iktidardaki bir avuç bilmişe güvenmeye teşvik eden uzman, eş-dost grupları, profesyoneller, düzen adamlarının da dahil olduğu kesim

⁹ Bunlardan bazıları; Michel Foucault'nun (2005) Entelektüelin Siyasi İşlevi, Louis Bodin (2009) Aydınlar Zygmunt Bauman (2003) Yasa Koyucular ve Yorumcular, Tom Bottomore'un (1997) Seçkinler ve Toplum ile Bernard Henri Levy'nin (2002) Entelektüellerin Övgüsü eserleridir.

¹⁰ Cemil Meriç zihni, fikri manevi alanda ortalama insandan farklılaşan ve düşünceleri günümüze taşınmış ilk insan tipinin M.Ö. 5. yüzyılda Antik Yunan'da Sofistlere kadar dayandığını ifade eder. Sofistlerin, devletten bağımsız yapıları, belirli bir alanla sınırlı olmayan uzmanlıkları, bütün bilgi disiplinleri hakkında bilgi sahibi olma arayışları, gençlere öğretmeye çalıştıkları bilgeliği dolayısıyla karşılaştıkları güçlükler, onların bugünkü entelektüel kavramının içeriğini dolduran niteliklerinin pek çoğuna sahip olduklarını göstermektedir (Meriç, 2005: 23).

entelektüellerdir (Said, 2004:12). Entelektüel demek, kavram, bilgi ve yasanın üstünlüğü demektir. Bu entelektüelin içinde olduğu ve onun dışında olmasının düşünülmediği bir durumdur (Lévy, 2002: 75). Sorgulama, eleştiri ve muhaliflik bir yerde entelektüeli yeni bilgilerin peşinden koşmaya ve bu süreçte kendine ve topluma yabancılaşmaya doğru iter. Bu yabancılaşmayı, entelektüel için bir gereklilik hatta zorunluluk olarak görenler de vardır. Foucault'nun (2005:14) "Entelektüel sorgulamanın amacı da zaten insanı kendi kendisinden koparmaktır. Sadece bilgi edinmeyi sağlayıp, sahip olunan bilgi, sahibinin yolunu kaybetmesini, şaşırmasını sağlamayacaksa, bilgi peşinde koşmanın ne anlamı olabilir ki?" sözleri entelektüel yabancılaşmanın açık bir örneği olarak gösterilebilir. Entelektüel bütün bu özellikleri nedeniyle sorguladığı, meydan okuduğu, tavır aldığı ve bu yüzden sorun çıkardığı için bir yerde edimcidir.

Bütün bu değerlendirmeler ile birlikte entelektüeller, toplumda sahip oldukları işlevleri ile sıradan insanlardan farklı olarak, oluşan her yeni durumlara yönelik düşünen, sorgulayan, kısacası dünya ile ilgili dönüşümleri, kopuşları, kriz dönemlerine ilişkin yorumları dile getiren kişilerdir. Onlar bu düşünceleri sayesinde, dünyaya ilişkin sıradan ekonomik ve sosyal kaygıların ötesine geçirmiş olurlar. Dolayısıyla entelektüeller, her dönemde ve özellikle de kriz ve değişim dönemlerinde *bilinç taşıyıcılığı* yapmışlardır. Bu bilinç taşıyıcılığı, entelektüelin genel olarak dünyanın anlamına ilişkin fikirlerini ve buna bağlı olarak da kriz döneminin analizini ve krize çözüm önerilerini barındıran yeni bir düşünme biçimini ve yeni bir dünya görüşünü yaymaya çalışmışlardır (Erşen, 2006: 206-207).

Entelektüel üzerine onu tanımlama çabası ile birlikte yapılacak tartışmaların sonucunda tek bir sonuca varmak ve onu tek bir gösterge üzerinden tanımlamak yine de mümkün değildir. Bu nedenle çalışma için özellikle entelektüeli sorgulayıcı ve sorumlu kabul eden yaklaşımlar içerisinde onu praksis düşüncesine yakın tanımlayan Gramsci ve Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımı temel alınmıştır.

3. GRAMSCİ VE BOURDİEU'NÜN DÜŞÜNSEL PERSPEKTİFİNDEN ENTELEKTÜELLİK TARTIŞMALARI

Yukarıda genel bir çerçevede sunulan düşünürlerin yaklaşımları dışında entelektüel ile ilgili düşünceleri ile belirleyici olan ve evrensel düzeyde referans noktasına sahip diğer iki isim ise şüphesiz Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'dür. Her iki düşünürün kuramında entelektüeli entelektüel yapan temel mesele, teori ve pratik arasında kurdukları birlikteliktir. Bu nedenle yukarıda modern entelektüelin belirleyici özelliği olarak vurgulanan düşünce ve pratik birlikteliği olarak işaret ettiğimiz *praxis* kavramı, her iki düşünürün entelektüel teorisinde yer almaktadır. Antonio Gramsci'nin düşüncelerinin anlatıldığı *Hapishane Defterleri (Selections From the Prison Notebooks)* isimli eser, gerek entelektüel kavramını açıklamaya yönelik çalışmalarda gerekse kavramın Marksizmtartışmalarında temel alınmıştır. Marksizm'e getirdiği farklı yorumla birlikte Gramsci, entelektüelin belirleyici farklılığının, sınıfsal konumundan kaynaklandığını ifade eder. Bu ayrıma göre egemen sınıf ile ona karşı duran sınıfların gelişiminde belirleyici olan, etkinliğin sahibi entelektüellerdir (Gramsci, 1997: 8-10). Entelektüel, bulunduğu toplumun koşullarından ve yapısından etkilenir. Bu etkileşim sayesinde ise dünyayı yorumlama misyonuna sahip olarak belli yargıları taşır. Gramsci, çalışmalarında düşünce dünyasındaki toplumsal projenin gerçekleşme safhalarını değerlendirirken, entelektüellere önemli bir rol atfeder. Ancak bunu yaparken entelektüeli sınıftan ya da sosyal yapılardan asla soyutlanmış bir biçimde düşünmez. Bu açıdan entelektüelin kendisi, var olduğu süreçte *tarihsel blok*'un oluşumunda önemli bir işleve sahip olacaktır. Entelektüel, iktidar sahibinin eylemlerini sürekli sorgulayan ve eleştiri getiren kişi olarak tasarlanmaktadır (Gramsci, 1997: 12). Bunun yanı sıra Gramsci'ye göre, felsefi düşünceye sahip ve felsefeye referans veren herkes entelektüeldir ancak herkes toplum içerisinde entelektüelin gördüğü işlevi göremeyecektir. Dolayısıyla Gramsci entelektüeli işlevsel olan ve tarihsel bloğun her aşamasında örgütlenen, alt yapıdan üst yapıya kadar belli görevleri olan kişi olarak tanımlar. Diğer bir ifadeyle, entelektüelin kendisini sadece düşünceleri ile değil; örgütlenme ve toplumsal hayatın içinde yer alma ile de tanımlaması gerekmektedir. Entelektüellerin görevi, örgütlemek, yönetmek, yönlendirmek ve eğitmektir. Böylece toplumsal grupların lehine rıza ve zoru örgütleyen entelektüeller, toplumsal düzeni dönüştürebilecektir (Forgacs, 2010: 374, Portelli, 1982: 98). Dolayısıyla, Gramsci entelektüele yeteneği bakımından değil, toplumdaki işlevi bakımından bir değer atfetmektedir.

Bu noktada Gramsci entelektüeli ikiye ayırır: Her yeni ilerici sınıfın, yeni toplumsal düzeni örgütlemek için ihtiyaç duyduğu organik entelektüeller ve geçmişten gelen tarihsel, toplumsal koşullar ve geleneklerle şekillenen geleneksel entelektüeller (Gramsci, 1971: 5). Gramsci, sadece kafa ve kol emeği ayırımına dayalı klasik bir entelektüel ayırımını eleştirirken, organik entelektüele, rıza ve ikna örgütleyenler olarak, mensubu olduğu sınıfın hegemon gücü haline gelmesine yardımcı olan kişilik olarak görevler verir (Gramsci, 1971: 12). Bir başka ifadeyle, organik entelektüel bu işlevi yerine getirir. Bunu yerine getirirken, halkla iç içe olan entelektüel, felsefeyi de teori-pratik birlikteliği gibi canlı bir mekanizma olarak değerlendirir ve hayatın içine dâhil eder. Entelektüeller bu anlamda hegemonya yaratım sürecinde, işçi sınıfına destek olurlar. Böylelikle aynı zamanda bir kültür de yaratılmış olunur. Gramsci'nin bu tartışmada üzerinde durduğu, her insan aktivitesinin, minimum düzeyde de olsa teknik beceri yani yaratıcı düşünsel aktivite gerektirdiğidir. Dolayısıyla Gramsci, bu aktiviteyi, yani her insanın geçmiş ile bugünü arasındaki sentezi, praksis ile açıklar. Praksis, bireye çelişkiden kurtulmanın doğru yolunu gösterir. Gramsci'ye göre birey, yapılar tarafından kuşatılmıştır. Bireyin bundan kurtulması, ancak diğer bireylerle birlikte işbirliği yapma yolunu seçmesi ile yani maddi varlığını sürekli olarak ezen yapıyı kendi lehine değiştirebilmesi ile gerçekleşecektir. Birey olarak özne, yapısal sınırları aşamaz, ama sınıf olarak özne, maddi yaşamı kendi lehine olacak bir şekilde düzenleyebilir. Entelektüel de praksis sürecinde yaşadığı sınıfsal deneyim ile dünya görüşünde değişimi ve dönüşümü halk ile paylaşacaktır. Aslında entelektüel ile halk arasındaki ilişki burada karşılıklı bir niteliğe sahiptir. Praksis sürecinde, halk ile entelektüel arasındaki ilişkide kopmalar, toparlanmalar ve derinleşmeler aynı zamanda ve birlikte yaşanır. Gramsci'de halk reddedilmez ve ortak duyu yolu ile hegemonya yaratımı sağlanır (Santucci, 2011:152). Bu anlamda Gramsci'de entelektüel, Platon ve Hegel çizgisindeki elitist bakıştan farklılaşır.

Pierre Bourdieu de Gramsci gibi entelektüelin birliktelik içinde olmasına dikkat çekerken, cephe oluşturmaktan söz eder. Gramsci'de entelektüel, içinden çıktığı sınıfla veya diğer toplumsal gruplarla bağ kurmasına karşılık, Bourdieu'de kurumun karşısında konumlanan bir entelektüele vurgu yapılmaktadır. Entelektüeli sınıfsal olarak ya da bir sınıf ile ilişkisi ile açıklamayan Bourdieu'nün teorisinin merkezinde, sınıfsal ilişkilerinin hangi stratejilerle yeniden üretildiği yer almaktadır. Entelektüeller ile ilgili olarak ise onların toplumsal işbölümü içerisindeki organik rolüyle, yani bir dünya algılamasının, kolektif kapsayıcılığı olan kavramların ve en nihayetinde toplumsal uzlaşımın üretilmesindeki faaliyetleriyle ilgilenmez. Bourdieu'nün entelektüeller ile ilgili analizi, onun "alan" kuramının bir devamı niteliğindedir. Aynı zamanda Bourdieu düşüncesinde, entelektüel faaliyetin tarihsel bağlamını irdelemeye dair bir teorik çabaya rastlanmaz. Bourdieu'nün bakış açısından entelektüel alan, entelektüellerin kültürel alan içerisindeki nüfuzlarını azamiye çıkarma hedefindeki stratejilerini yürüttükleri yerlerdir. Düşünür hiç bir zaman entelektüellerin elit statüsünü veya sosyal kültürel otoritelerini seçkin bir konumda sorgulamaz ve entelektüellerin kendilerini bilginin üreticileri olarak evrensel bir sorumluluk sahibi olarak görmelerini kabul etmez. Aksine entelektüelleri, kendilerini toplumsal sorunların temelindeki problemlerden ayrı tutma eğiliminde oldukları için eleştirir. Bourdieu'ye göre entelektüeller, tüm sosyal olguları ekonomik boyutlarına indirgeyerek kendilerini tehlikeye atmazlar. Zira entelektüel ikna edici söylemlerde bulunur ve bunun neticesinde izleyenleri yanıltabilir. İşte bu eylemi ile entelektüel, kültürel sermayeyi elinde tutan kişi olarak aynı zamanda egemen sınıfın egemenliği altındadır.

Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımının özünü daha çok onun sosyoloji bilimine yaklaşımında aramak mümkündür. Ona göre sosyal bilimler, genel anlamda toplumsal yaşamda neyin, neden ters gittiğini; hangi düzenin, neye hizmet ettiğini anlatan ve buna rehberlik eden bir alan olmalıdır (Bourdieu, 2007: 36). Bourdieu, bu anlamda sosyal bilimcilerinde sadece teorik alandaki yazıları ile değil, bir bilim insanı olarak onları toplumsal sorunların tahlil ve eleştirisini yapması gereken kolektif bireyler olarak kabul eder. Ona göre entelektüellerin hedefi, kendi özerkliklerinin korunması amacıyla ortak çalışmaların içerisinde yer almaktır (Bourdieu, 2007: 36). Böylece popülizmden sıyrılan entelektüeller, Bourdieu'ye göre bilimsel eylem ile politik tavır arasında herhangi bir ayırım yapmamış olacaklardır. Dolayısıyla Bourdieu bu yaklaşımı ile felsefe ve sosyoloji arasında bir birliktelik sunar ve teori ile gerçekliğin doğrudan örtüşebilecek kanallara sahip olduğunun altını çizer.

Gramsci ve Bourdieu'nün entelektüel kuramları çok farklı zamanlar ve farklı ihtiyaçları karşılamak için doğmuş olsalar da, her iki düşünürün bakış açılarında belli ortaklıklar söz konusudur.

Gramsci, entelektüeli toplumda var olan işlevleri üzerinden tanımlarken, ona diğer insanlar içerisinde farklı bir konum atfetmez. Özünde yapmak istediği, entelektüeli kafa işi ile uğraşanlar ve kol işi ile uğraşanlar anlamında bir ayrıma tabi tutmadan irdelemektir. Böylesi bir öngörü temelinde geliştirdiği kuramında herkesi entelektüel olarak açıklarken, entelektüelin işlevine vurgu yapar. Benzer şekilde Bourdieu'nün de bakışında entelektüel kolektif olmandır. Kolektif olmak ise öncü olmak anlamında değil, toplumsalın içinde olmak anlamını taşımaktadır. Bu beklenti ise entelektüele belli bir işlev yüklemektir. Her iki düşünürün bu bakışını birleştiren ve pekiştiren husus, kuşkusuz praksis olgusuna inanmalarındır.

Hem Gramsci hem de Bourdieu, entelektüelliğe ilişkin geliştirdikleri teorilerinde, kendilerinden önceki dönemlerdeki entelektüel kişiliğin özelliklerine bir eleştiri de bulunurlar. Örneğin Bourdieu, kitle iletişim araçlarının taleplerine göre hareket eden ve Fransız entelektüel ortamında gelişmiş medya yönelimli entelektüelleri eleştirmiştir. Çünkü ona göre entelektüel, iktidar odaklarının imtiyaz üretmeye yönelik var olma stratejilerine karşı, direnme halinde olmalıdır. Özellikle neo-liberal politikaların kuşattığı dünyada entelektüeller, ancak birliktelik halinde örgütlenirlerse bundan kurtulabilirler. Bunun en önemli yaratıcısı ise sosyal bilimlerdir. İşte bu yaklaşım bile onun kendi düşünce yapısındaki teorik kurgusunu nasıl pratik bir yansımaya dönüştürebildiğinin göstergesi gibidir.

Bir diğer ortaklık, iki düşünürün de kullandığı terminolojinin ve kurdukları yapının benzerlikleridir. Gramsci (1971), genel görüşleri ve kullandığı terminoloji açısından Marksizm'den beslenmektedir. Bu anlamda onun Bourdieu gibi ikili yapılar üzerinden inşa ettiği terimlerden bazıları olan, devlet-sivil toplum, altyapı-üstyapı, birey-sınıf, hegemonya-rıza kavramları temel olarak Marksizm'in kullandığı kavramlardır. Ayrıca Gramsci, toplumun yapısı ve buna uygun olarak özneli birer yapı taşı olarak kabul ederek, her bir öznenin devrimci süreci yerine getirmek adına belli görevi olduğunu vurgular. Entelektüeller bu anlamda devrimci süreci yerine getirmede tarihsel bloğu kuracak bir itici güç konumundadır. Bir başka ifadeyle, Gramsci entelektüellere ilişki içinde oldukları sınıfla organik bir birlik olması yönünde bir görev vermektedir.

Bourdieu ise genel ideolojik perspektifi açısından doğrudan Marksizm'in kavramlarını kullanmaz. Buna karşın, sol düşünceden etkilenmiş ve dolaylı olarak bu kavramlara terminolojisinde yer vermiştir. Örneğin praksis kavramı, Bourdieu'nün eserlerinde kelime olarak yer almasa da, bireyin kendisini var ettiği bir durumu ifade ettiği görülmektedir. Bu noktada Bourdieu, pratik eylemler kavramını kullanır (Bourdieu, 2007: 36). Entelektüel ise bu eylemler etrafında toplumsal işlevini yerine getirirken, belli bir yol izlemelidir. Ancak Bourdieu entelektüele Gramsci kadar katı sınırlarla belirlenmiş bir işlev ve sorumluluk yüklemeyi. Bourdieu'nün öne çıkarttığı husus, entelektüellerin son tahlilde geldikleri konumlarının düzeni korumaya hizmet ettiğinin altını çizerek, onların var olanı sorgulamadan kabullenen hallerinin, yani konformist entelektüellerin, eleştirisine dayanmaktadır.

Kuşkusuz her iki düşünürün entelektüel kuramı açısından eleştirel yaklaşımlarının yanı sıra en önemli benzerlikleri, entelektüele bakışta o döneme kadar devam eden çizgiden bir kopuşu gerçekleştirmiş olmalarıdır. Gramsci, getirdiği yeni yaklaşım ile entelektüele yönelik klasik, elitist yorumu yıkarak kırılma noktası oluşturmuş ve entelektüelin üst sınıfın üyesi olarak görülmesini eleştirmiştir. Gramsci bu anlamda entelektüeli toplumsal açıdan oynadığı roller ile somutlaştırmıştır. Bundan böyle entelektüel, sınıf savaşından uzak bir kategori olarak görülemeyecektir. Bourdieu tarafından oluşturulan kırılma noktasına bakıldığında, düşünürün kendi yaşadığı döneme kadar gelen klasik entelektüel yorumlara eleştirel yaklaşarak entelektüeli ayakları üstüne oturttuğu söylenebilir. Gramsci modellemeci ve Marksist bir teorisyen olarak yeni bir yapının temel unsurlarını belirlerken, Bourdieu post-yapısalcı bir düşünür olarak, var olan yapıların ve tartışmaların eleştirisinde bulunur. Bu anlamda iki düşünürün arasındaki farklılık ortaya çıkmış olur. Gramsci'nin entelektüel kuramı yeni bir teorinin inşasına dayanır. Oysa Bourdieu, bu anlamda bir yapı kurma iddiasında bulunmaz.

Antonio Gramsci ve Pierre Bourdieu'nün düşünceleri entelektüelin praksis ile ilişkisi temelinde, onun siyasal alan içerisinde hareket halinde olmasının yanı sıra entelektüelin kendisini siyasi bir tavır, bir karşı duruş üzerinden tanımlayabilmesinin analizine olanak sağlamaktadırlar. Entelektüel, siyasal alan içerisinde hareket halinde olan ve aynı zamanda siyasi tavır ve karşı duruş sergileyen, iktidarı sorgulayarak eleştirel duruş sergileyendir. Bu ortamda entelektüelliği, kendi konumlarını güçlendiren

yapılardan ve konformizmden sıyrılarak yeni toplumsal hareketler içinde yer alarak düzeni eleştiren bir role dönüşebilen bir konumda betimlemek, onu gerçek anlamda entelektüel duruşa ve tarza yaklaştırabileceği kabul edilmektedir. Böylece entelektüeller, Dreyfus Olayı'nda Emile Zola'nın koyduğu tavır gibi, kişi olarak bağımsız ve her türlü iktidarın, çıkar grubunun kontrolü veya etkisinden uzak duracak bir tanıma yaklaşabilirler. Zira entelektüeli entelektüel yapan olgu 'bilgisi için ya da inandığı değer için kendisini feda etme' durumunda, daha doğrusu 'kuram ile pratik arasında kurması gereken ilişki'de berraklaşabilecektir. Bu anlamda Gramsci ve Bourdieu, entelektüeli tanımlarken, sadece zihinsel kapasitesi ve sahip olduğu kültürel derinliklerle açıklamaktan kaçındıkları gibi, temel olgunun, teori ve kuram arasında kurulan birliktelik olduğuna dikkat çekerler. Aynı yaklaşım çerçevesinden TEKEL işçi eylemlerini de ele aldığımızda bize hem Türkiye'deki entelektüelin davranış tarzının, belli sınırlı kavramlarla kullandığını göstermekte hem de entelektüellerin eylem ile ilişkili tepkilerini ortaya koymaya yardımcı olmaktadır.

4. TEKEL EYLEMİ VE ENTELEKTÜEL KESİMLERİN DEĞERLENDİRMELERİ

TEKEL eylemleri, yaşandığı dönemde ve sonrasında yapılan analizlerde bir etki alanı olarak her kesimin dikkatlerini çekmiş, başlangıcı ve sonu itibarıyla gözler önünde açıkça gerçekleşmiştir. Eylemde praksis bir devrime dönüşmemiştir ancak siyasal bir hareketle kendini göstermiştir. Yani bir işçi hareketi olarak başlayan eylemler, neticede işçilerin kendi farklılıklarını kabul edip, mücadelelerine devam ettikleri sürece dönüşmüş ve böylece tam bir entelektüel bilinç yaratımı gerçekleşmiştir.

15 Aralık 2009'da başlayan ve 78 gün süren TEKEL eylemleri, 1 Mart 2010'da fiilen sona ermiş olsa da, etkileri ve sonuçları ile tartışılan bir direniş olmuştur. 1 Ocak 2010 tarihinde hükümet, 4-C'de bazı düzenlemeler yapılacağını ve çalışanların haklarının yeniden düzenleneceğini açıklayarak eylemcilerin evlerine dönmesi çağrısında bulunmuştur. Bunu reddeden işçiler eylemlerine devam etmişlerdir. Hükümet bundan sonra, 1 Şubat 2010 tarihinde yeniden 4-C'nin iyileştirilmesi yönünde öneride bulunmuştur. Ancak eylem daha da farklı kesimlerden destek alarak devam etmiştir. Bu da, eylemin toplumsal bir hareket olarak etki alanının genişliğini gösteren bir örnektir. Ayrıca işçilerin, haklarının savunulması noktasında sendikaların yetersiz kaldığını ifade etmeleri ve bu duruma gösterdikleri tepki üzerine sendika başkanlarının istifası da eylemin belirgin farklı özelliklerinden bir diğeridir. Eylemin kuşkusuz en somut etkisi de Danıştay'a açılan 4-C uygulamasının süre iptali konusundaki davanın sonuçlanmasıdır. Eylemci işçiler davanın sonucunu kazanım olarak kabul ederek 1 Mart 2010 da eylemlerine son vermişlerdir (Türkmen, 2012: 45,47).

Entelektüel çevreler için ise TEKEL eylemi nesnel gerçekliği ile tartışıldığı kadar, öznel bakışları ile de ele almış ve eylemin iktidar, muhalefet, sermaye kesimi, meslek örgütleri, sendikalar ve işçi sınıfındaki yansımalarına bakılmıştır. Gramsci, entelektüel kuramında kol gücü/kas gücü ayrımında bulunurken, entelektüelin kendisini düşünceleri ile değil, toplumsal alandaki işlevi ile gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre entelektüel, sadece ansiklopedik bilgiye sahip olan değil, kültürü ve felsefeyi yaygınlaştıran kişidir. Bu işlevini yerine getirirken, siyasal birikimin de hazırlayıcısı olacaktır. Bu anlamda zihinsel değil, her türlü çalışmanın içerisinde bir entelektüel işlev olduğunu ifade eden Gramsci, praksis düşüncesine ulaşır (Gramsci, 1971:12; Santucci, 2011: 32). Gramsci'ye göre praksis, düşünme ve yazma eylemini de içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle entelektüeller, eylemi ele alarak aynı zamanda onun praksisini de hayata geçirebilmişlerdir. Düşünceleri ile eylemin geldiği noktayı sorgulayan ve praksis halinde olan bu entelektüeller içerisinde doğrudan eylemde rol alanlar olmuştur. Ancak burada önemli olan husus, eylemin içerisinde doğrudan yer almak olmakla birlikte, kültürel birikimin sağlanmasıdır. Zira entelektüel bunu gerçekleştirirken, düşünce ve eyleminde bir ortak hareketlilik yaratmış olacaktır. Bununla birlikte Bourdieu düşüncesinde praksis, siyasal olan olarak ele alınmaktadır. Bourdieu için praksis, entelektüelin kendisini yeniden keşfetmesini sağlayıcı bir taraf olma halidir (Schneeg, 2007: 52). Entelektüellik ise iki temel unsur üzerinden kendi varlığını gösterebilmektedir: İktidardan bağımsız ve özerk alana sahip olmak yanı sıra bilimsel birikimini siyasi faaliyetler içinde kullanabilme vasfı (Bourdieu, 1989: 99-103). TEKEL eylemi, işte bu anlamda bireyin kendisini gerçekleştirdiği bir alan olduğundan, eylemin farklı noktalardaki yansımalarının ele alınması belirleyicidir. Bu farklı noktaların tercihinde ve belirlenmesinde ise entelektüellerin konuya bakışındaki vurgular öne çıkmaktadır. Çalışmanın bu

kısımında temel olarak ele alınan tartışmalar, işçi sınıfının dönüşümü, siyasal iktidar eleştirisi, sendikalar, diğer eylemci kesimler ve medya çevresine eylemin etkileri olarak belirlenmiştir.

Gramsci ve Bourdieu'ye göre entelektüellerin kendileri bir sınıf oluşturamazlar. Bourdieu'ye göre bunun sebebi, kültürel alandaki içsel farklılaşmadan kaynaklanır. Bu anlamda entelektüeller, emek ve sermaye arasında tercihte bulunurlar (Bourdieu, 1988: 12). Gramsci'de benzer şekilde entelektüel sınıfları belli bir teşvikte bulunup yönlendirse bile, ayrı bir sınıf oluşturabilecek konumda kabul etmez (1971: 206). Buradan yola çıktığımız da, TEKELE eyleminin süreci boyunca entelektüellerin bir sınıf olarak hareket ettikleri şeklinde bütüncül nitelikte bir yorum yapılması mümkün değildir. Bu nedenle her bir entelektüel kategorisi için eylemin yansıması farklılaşacaktır. Hatta bu farklılaşma, bazen entelektüellerin kendi meslek grupları içerisinde de gerçekleşecektir. Özellikle bu bölümde yapılan değerlendirmelerde üzerinde durulan bu farklılaşmalar ve farklı bakışların hangi düşünsel arka plan ile dile geldiğinin söylem analizidir.

4.1. İşçi Sınıfında Dönüşüm ve Sınıf Bilinci Vurgusu

TEKELE eylemine ilişkin değerlendirmelerin en önemli tartışma başlıklarından birisi, eylemin öncelikle işçi sınıfındaki ve işçilerin bilinç düzeyinde yarattığı dönüşümdür. Gramsci'ye göre kitleleri harekete geçirecek ve onları iktidarın hegemonyasını yıkmaya yönelik karşı bir hegemonya oluşturacak olan şey, kitlenin bilinç düzeyidir. Bu bilinç düzeyini sağlayacak olan ise dışarıdan bilincin taşınması değil, kendilerinin bu bilinci kurabilmeleridir (Cornoy, 2001: 275). Bilince ilişkin akademik çevrelerde yapılan değerlendirmelerin bir kısmında, işçilerin sınıf bilinci edinme konusunda eylemin öğreticiliği üzerinden bir dönüşüme maruz kalmış oldukları ifade edilir. Özellikle, eylemi bilimsel açıdan ele alan akademisyenler, yürüttükleri alan çalışmalarından elde ettikleri bulguları eylemden beklentileri ile birlikte tartışmışlardır:

Radikal pedagojik bir süreç olarak eylem, ezilen kesimler için bir meydan okuma hareketidir ve bu nedenle öğreticidir. Burada egemen sınıfın egemen olan düşüncelerine karşı bir meydan okuma olarak eylem ele alınmıştır. Eylemin öğreticiliği sayesinde eylemi gerçekleştiren ve üretim araçlarından yoksun olan işçi sınıfının kazanımlar elde etmişlerdir. İşçi sınıfı, eylem ile üretim araçlarının elinde tutan ve bu anlamda entelektüel olarak da baskın olan egemen ideolojiye karşı eleştirel bir bilinç düzeyine erişmiş olacaktır (Türkmen, 2012: 119).

Sözü edilen eleştirel bilinç, entelektüellerin değerlendirmesine göre, egemenler ile emekçiler arasında yeni ve gerçek bir kutuplaşma yaratabilme yeteneği sağlanmasını, bu sayede sınıf hareketinin yeniden oluşması ile yeniden siyasallaşmayı desteklemiştir (Bürke, 2010: 29). Bu nedenle eylemin işçi sınıfında yarattığı artı değerleri ele alan tartışmalarda, eylem önemli bir kırılma noktası olarak görülmüştür. TEKELE direnişini yapı-özne-pratik birlikteliğinde önemli bir alan olarak gören Öngen'e göre ise yapısal çelişkinin ürünü olan bu eylem, aynı zamanda bu çelişkileri daha görünür kılmaktadır. Böylece her çelişki, işçilerin eyleminde somutlaşırken, eşzamanlı olarak belli bir bilinçlenmeyi de beraberinde getirmektedir. Süreç devam edecek olursa da, işçiler, sınıfsal konumları kadar sınıf düşmanlarının kimlikleri ve sorunların gerçek temeli konusunda daha çok bilgileneceklerdir (Öngen, 05.02.2010: Birgün). Tülin Öngen'in yaklaşımına benzer bir başka değerlendirmeye göre, TEKELE eylemi ile işçilerin sınıf bilincinde değişim yaşanmış ve daha önce duymadıkları, işçi sınıfı, sınıf bilinci gibi kavramlarla tanışmışlardır. Dolayısıyla, işçiler bu süreçte egemen ideolojik söyleme eleştirel bir yaklaşım geliştirerek, kendi sınıfsal konumlarının farkındalığını yükseltmişlerdir (Türkmen, 2012: 120). Eylemin kendisinin işçi sınıfındaki değişimini, işçilerin şimdiye kadarki var oluş süreçlerinde önemli bir değişim olarak değerlendiren Özbudun'a göre, uygulanan ekonomi politikalarına karşılık sınıf kültürü adına TEKELE eylemi önemli bir dönüm noktasıdır. Bu anlamda eylem, sınıf bilinci için yeni bir umudun doğmasına hizmet etmektedir (Özbudun, 2010: 115).

Bu açıdan eylemin entelektüel kesimler içerisindeki yansımasını ele alan yaklaşımlarda, TEKELE eyleminin, her kesim için bir yeniden sorgulama imkânı sağladığı söylenebilir. Türk Tabipler Birliği'nin yayın organlarından birinde, sendikal, örgütsel, akademik ortamlarda yerinde tespitler yapılmasına rağmen, söylenenlere ve yazılanlara oranla ve onların içeriklerine paralel olan çalışmalar yapılmadığından sınıf mücadelesinin 'örgütsüzlük' engelini aşmadığı sıklıkla ifade edilmiştir (TTB, 2011: 1).

Eyleme dışarıdan destek sunan meslek örgütleri içerisinde en etkili olan TMMOB, TEKEL eyleminin ülkenin her bölgesinden gelen işçileri bir araya getiren bir eylem olmasından dolayı, halkın tüm sınırlarını ve duvarlarını aşarak, bütünleşme sağladığını ifade eder: “Bu eylem birlik ve beraberlik adına her kesime örnek olmuştur” (Pektaş, 2010: 21). Eylemin bu özelliği, eyleme katılanların, siyasi partilerin ve işçi konfederasyonlarının başlangıçta farkına varmadığı bir durum iken, eylemin devamında destekleyen ve sahiplenenlerin sayısındaki artış ile birlikte öne çıkmıştır. Böylece “sınıf” ve “dayanışma” kavramlarının söylemlerde daha sık kullanılır olması (TTB, 2011: 1) bir kazanım olarak ifade edilmiştir.

Üniversite içerisindeki entelektüeller için TEKEL eylemi, basit bir hak arama mücadelesi olarak değil eylem, hem işçiler için hem de eyleme destek veren kesimler için öğretilerin olduğu bir sınıfsal ortaklık alanı olarak yorumlanmıştır. Gramsci, organik entelektüel kuramını belirtirken, onun organikliğinin sınıf ile eş zamanlı ortaya çıktığını anlatır ve ona bir işlevsellik yükler (1971: 5). Bu anlamda Gramsci'nin betimlemesinde organik entelektüel, sınıf içinde öz bilinci açığa çıkartarak belli bir kapasiteye sahip olarak doğmaktadır. TEKEL eylemi sürecinde de işçilerin ve destekçileri, birer organik entelektüel gibi, eylem ile birlikte birer uzman olarak işlevsellik yüklenmiş ve yeni sınıfın toplumsal tipleri olarak kendilerini var etmişlerdir (Gramsci, 1985: 21). Bourdieu'nün ifadesiyle, ‘teori yaparak’ kendi alanlarına sıkışmış entelektüeller, praksisin kuramını yapmaya çalışmış ve bir yerde entelektüel kişiliklerini praksis ile birleştirebilmişlerdir (Bourdieu, 1988: 121).

Bourdieu'ye göre, akademisyenler içerisinde karşıtlıklar üzerinden temellenen bir hiyerarşi mevcuttur. Söz konusu hiyerarşi, akademisyenlerin bilimsel anlamda sahip olduklarından dolayı elde ettikleri ünden kaynaklanan kültürel hiyerarşidir (Bourdieu, 1988: 4). Eyleme bakışlarında da bu yaklaşımla işçiler ile kendi aralarında oluşan kültürel hiyerarşinin izleri vardır. Bununla birlikte eylemdeki bilinç düzeyini yeterli bulunmadığını da görmekteyiz: “Tekel eylemleri sırasında yapılamaya çalışılan sadece bir sınıf bilincinin inşası sürecidir. Zaten sınıf bilinci durağan ve hemen oluşabilen bir durum değildir. Zamanla şekillenecektir. Eylemciler ise bu süreçte sadece biz kimiz sorusunun cevabını aramışlardır” (Türkmen, 2012: 120). Aynı duruma ilişkin karşı bir bakış ise eylemin işçi sınıfının bilincinde ciddi bir değişim yarattığı düşüncesidir. Eylem üzerine yapılan her çalışmada tartışılan bir konu olmasına rağmen, bilinç değişiminin boyutları ölçülürken kullanılan yöntem ve araçlar, araştırma ve inceleme çalışmaları aşamasında sınıf bilincinin dönüştüğü konusunda doğru bir bilgi vermeyeceği yönündedir. Bu nedenle konuya ilişkin araştırmaların eksiklikler içerdiği yapılan akademik çalışmalarda sıklıkla ifade edilmektedir: “Çünkü, işçilerin sınıf bilincindeki değişimi sadece oy verme davranışlarındaki değişimle açıklamak sağlıklı bir yaklaşım değildir. Bunun ötesinde, önemli olan işçileri algılarındaki, paradigma değişimi ve düşünme süreçlerindeki farklılaşmadır” (Bulut, 2010: 134). Bu nedenle yapılan bazı tartışmalarda bilincin ne olduğu ve nasıl oluştuğu üzerinde durulmuştur:

Bilinç hiçbir özünde baştan kayıtlı zihinsel bir durum değildir. Bilinci açığa çıkaran, karşıtlık kadar ona ait bilginin de sonuçmasıdır. İşçi sınıfı bu konuda baştan dezavantajlı konumdadır. Çünkü burjuvaziden farklı olarak doğuştan atomik bir yapıya sahiptir. Onun gibi mülkiyetten doğan maddi varlık koşullarına sahip değildir. Sınıfın moleküler bir yapıya kavuşması ve bunu koruması, ancak siyasal bilinç ve mücadeleyle olanaklıdır. Başka bir deyişle mevzi savaşının manevra savaşı katına yükseltilebilmesiyle (Öngen, 05.02.2010: Birgün).

Dikkat çekici başka bir husus ise eyleme destek veren meslek örgütlerinin, memur sendikalarının, akademisyen ve gazetecilerin entelektüel duruşlarının her ne kadar belirleyici olsa da, eylemi gerçekleştiren işçiler yani Gramsci'nin söylemi ile kol işçileri kendiliğinden bir praksis içinde olarak entelektüel bir davranış geliştirmiş olmalarıdır. Çalışmanın sonuçlarından biri olarak kabul edilecek bulgulardan biri de, eylemin bir işçi hareketi olarak işçilerin bir araya gelip, devrimci bir süreci dayatacak düzeye yaklaşmamasında, entelektüellerin Bourdieu'nün ifade ettiği yapılarla kuşatılmış olmaları durumudur. Entelektüeller kendi özerklik alanlarının dışında, TEKEL eylemini işçi eylemlerinin politik karakterini öne çıkaran bir öğrenme süreci olarak incelemişlerdir¹¹. İşçilerin,

¹¹ Bu konuda TEKEL eylemini konu olan ve çoğunlukla eylem sürecini ele alan çalışmalardan bir kısmı şunlardır: Türkmen; 2012, Okay; 2011, Soydan; 2010, Özbudun; 2010, Özügürlü; 2010.

eylem üzerinden sorgulamacı bir eğilime ulaşmalarının en önemli etkisi, siyasal iktidarın karşısında meclis dışından bir muhalefet oluşturmaları ve bu anlamda entelektüel davranış özelliği gösterebilmeleridir.

4.2. Toplumsal Muhalefetin Ortak Alanı Olarak TEKEL Eylemi Söylemleri:

TEKEL eylemlerinin önemli yansımalarının bir diğeri iktidara karşı oluşan memnuniyetsizliğin bir göstergesi halini alarak bir tür meclis dışı muhalefet işlevi görmesidir. Entelektüeller eylem üzerinden iktidarı eleştirmiş ve aynı zamanda siyasal iktidarın yürüttüğü politikadaki çelişkileri dile getirmişlerdir. Bu anlamda çalışmanın alanı içerisindeki sermayenin temsilcisi örgütler, işçi ve memur kesimin sözcüsü sendikalar, meslek örgütleri ve üniversite ile medyanın görünür siyasal aktörlerinin değerlendirmeleri, iktidara karşı meclis dışı bir muhalefetin simgesi haline gelmiş olmalarıdır.

Siyasal iktidarın uygulamalarına karşı dillendirilen eleştirilerin kuvvetlenmesi ve eylemin giderek bir muhalefet simgesine dönüşmesi ise ancak eylemin dışarıdan destek almaya başlaması ve kendi içerisinde etkisini artırması ile gerçekleşebilmiştir. Eylemi bu anlamda iktidar eleştirisi olarak okuyanlar için, eylem başlangıcında olduğundan daha bilinçli bir yere doğru evrilmiştir. Entelektüel kesimlerin söylemlerinin analizinde de ortaya çıkan bulgu, benzer farklılıkların olduğuna işaret etmektedir. Eyleme simgesel bir muhalefetin oluşması adına önemli bir rol atfedilenler, kendi özgürlük ve eşitlik talepleri ile eylemci işçilerin taleplerini eylem süresince özdeşleştirmiş ve TEKEL eylemini Türkiye’de güçlü bir muhalefetin sesi olarak kabul etmişlerdir. Bu yaklaşımları, eyleminin kendi içinde yaşadığı ve yaşattığı bir dönüşümün sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Toplumsal muhalefetin birleştiği alan olarak baktığımızda eylemin üç temel nokta üzerinde doğmuş olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki siyasal iktidarın özellikle demokratikleşme süreçleri ile ilişkili geliştirdiği muhalefettir. TEKEL eyleminde siyasal iktidarın tavrı, kendi söylemlerinde sıklıkla vurguladığı demokratikleşme savunusu ile uyumlu olmadığı için eleştirilmiştir. İşçilerin, eylemin başında maruz kaldıkları şiddetve onun sonrasında karşılaştıkları muamele bu eleştirileri artırmıştır. Özellikle eylemi gözlemleyen gazete köşe yazarlarına göre hükümetin, anayasa değişiklikleri ile Türkiye’yi demokratikleştirmek ve yargıyı tarafsızlaştırmak çabası sürerken, işçilere karşı sert politikalar uygulaması ve onlara karşı fiziki şiddete başvurmaları çelişkili bir tutumdur. Dolayısıyla siyasal iktidarın kendi söylemleri ile derin bir tutarsızlık içinde olduğu tespitinde bulunulmuştur (Türenç, 03.04.2010:Hürriyet). Burada iktidara karşı oluşan bu muhalif duruşutoplumsal refah düzeyine bir saldırı olarak değerlendiren, hatta bölücülük olarak gören yaklaşımlar da olmuştur: “Tekel işçilerinin eylemleri hem medyada hem toplumda çok yankı yaptı. Medyanın bir kısmı ve muhalefet, AKP hükümetini yıpratır umuduyla, direnişe dört elle sarıldı (Yayla, 19.02.2010: Zaman)¹². Bir başka söylemlerde öne çıkan değerlendirme ise başta eylemi gerçekleştiren TÜRK-İŞ olmak üzere, diğer konfederasyonlar 1 Mayıs sürecini TEKEL eyleminin başarısı ve demokratikleşme adına önemli bir kazanım olarak görmeleridir¹³.

Diğer bir iktidar eleştirisi ise eylemlerde öne çıkan sosyal devlet uygulamalarının aksayan kısımlarının öne çıkarılmasıdır. Bu söylemler içerisinde öne çıkan eleştirilerden biri, devletin uyguladığı ekonomi politikalarının sonuçlarını önceden ön görebilmesi ve ona uygun sosyal destekler

¹² Benzer bir yaklaşımda Zaman gazetesinde yer alan Tarkan Zengin’in 18.02.2010 tarihli yazısıdır. Yazının başlığı eylemin eleştirel yönünü göstermek açısından önemli bir örnektir: “Tekel İşçilerinin mücadelesinin hükümeti deviririz tehdidine evrilmesi”.

¹³ “Konfederasyonlarımız, iş güvencesi, insanca ve özgürce bir yaşam için, eşitlik adalet ve demokrasi için 1 Mayıs’ta alanlarda olma kararı almıştır. Konfederasyonlarımız, 1 Mayıs kutlamalarında “Taksim Meydanı” tartışmalarının artık geride bırakılmasını istemekte, bunun yolunun da Taksim Meydanı’nın kutlamalara açılmasından geçtiğini düşünmektedir. Konfederasyonlarımız, bu anlayışla, 1 Mayıs 2010’u İstanbul Taksim Meydanı’nda kutlamaya karar vermiştir. Bunun için yetkililer nezdinde gerekli girişimlerde bulunulacaktır” (TÜRK-İŞ, 2010c). Benzer bir şekilde DİSK’te 1 Mayıs konusunda kendi etkisi olduğunu ifade eden açıklamalarda bulunulmuştur: “2010 1 Mayıs’ında emeğin “ekmek, özgürlük ve demokrasi” kavgasında bir kavşak dönülmüştür. Kendi hesabına kim ne şekilde değerlendirirse değerlendirsün, DİSK’in öncülüğünde Türkiye işçi sınıfı Taksim’i “kopara kopara” almıştır. Türkiye işçi sınıfının tarihsel anlamda en güçlü örgütü olan DİSK, Taksim’i yeniden 1 Mayıs Alanı yapabilmenin coşkusu ve bilinciyle sömürsüz, baskısız, insanca yaşanabilir bir Türkiye yaratma mücadelesini sürdürecektir” (Çelebi, 2010c).

sağlanmasının gerekli olduğudur. Bu konuda Çandar yazısında şöyle ifade etmiştir: “Hükümet etmekte zaten böyle bir şey olmalıdır. Sadece istatistiklerin rasyonelliğine sığınmak değildir. Devletin nitelikleri arasında sayılan “sosyal devlet” ilkesini hatırlamak gereklidir. 4000 Tekel işçisini Ankara sokaklarında kış aylarında süründürmek yerine “sosyal programlara kafanızı çalıştıramaz mıydınız?” (Çandar, 27.01.2010: Hürriyet). Bu anlamda entelektüel kesimlerde, devletin hem somut politikalarını eleştiren yorumlarda bulunmuş, hem de iktidarın işçilere takındığı tavırları eleştirmiştir: “Hükümet demokratik rejimlerdeki iktidarlar gibi değil, padişah yetkileri ile donatılmış bir diktatör edasındadır. Lütfettiklerime karşı çıkanlar, ideolojik kavganın peşinde ettiklerini biçerler... havalarında tehdit etmektedir” (Soner, 29.12.2009: Cumhuriyet). Genel olarak sosyal devlet eleştirisi ile birlikte dile gelen diğer unsur, hukuk devletinin gereğinin de yerine getirilmediğidir. Eylemci işçilerin hakları gasp edilmiş bir anlamda hukuksuzluğa maruz kalmışlardır. Örneğin, bir değerlendirmede, “Erdoğan’ın kapatılan tütün depolarında çalışmak için sözleşme yaparak kazanılmış haklara sahip olan işçilerin banka hesapların, sözleşmelerini feshederken kıdem, ihbar, iş kaybı tazminatlarının yatırıldığını bir övünç nedeni gibi yinelemesi, kendisinin sosyal hukuk devletinin alfabesinden habersiz olduğunu ortaya koyuyor (Birgit, 12.05.2010, Cumhuriyet) şeklinde bir eleştirisi gelmiştir.

Eylemin ekonomik temeldeki sorunlardan kaynaklandığını ifade eden görüşler içinde konuyu özelleştirme politikalarının sonuçları ile açıklayan ve devletin uyguladığı istihdam politikalarının neticesinde işçilerin mağdur kesim olarak gördüğünü ifade eden değerlendirmelerde, siyasal iktidarın bu alandaki düzenlemelerinin eleştirisi yapılmıştır. Örneğin, TÜRK-İŞ’in süreli yayınları arasındaki *Türk-İş Dergisi’nde*, konfederasyonun genel görüşlerinin takdimi ile birlikte siyasal gündem sorunlarının akademik platformda değerlendirildiği araştırmalara da yer verilmiştir. Bu anlamda dergide TEKEL eylemini ele alan ve analiz eden yaklaşımlar mevcuttur. *Kamu Personel Rejiminde Sorunlar* başlıklı çalışmada, konunun devletin yürüttüğü çalışmalar ile açıklanarak, kamudaki hizmetlerin küçültülmesine bağlanmış olduğunu görmekteyiz söylemek mümkündür (TÜRK-İŞ, 2010b: 33). Bu sayede TÜRK-İŞ kendi yayın organının da özelleştirmelerin sonucunda işsiz kalan kamu kesimi çalışanlarının uğradıkları mağduriyeti, TEKEL işçilerinin eylemleri ile yeniden değerlendirilmiş olur. TÜRK-İŞ’e göre, işçileri ve işverenlerin bu durumun sonuçlarından en az etkilenmesinin sağlamak gerekir. TÜRK-İŞ süreli yayın organının özel dosya konusu da bu anlamda toplumsal alandaki yansımaları ile TEKEL Eylemleri ele alınmıştır. Sendikaların kendi yayın organlarında, akademik anlamda eylemin farklı bakış açılarından ele alındığı değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Örneğin TÜRK-İŞ dergisinde yer alan bir görüşmede insanların işsiz kalmasının psikolojik olarak ne tür etkileri olabileceğinin tartışması yapılmıştır¹⁴. Yine bu konuda bir diğer örnek olarak KESK’in basın açıklamasında ifade ettiği söylemin temel alındığı söylenebilir: “Tekel işçilerinin sorunları AKP’nin politikalarıyla ilgilidir” (KESK, 2009)¹⁵. Bununla birlikte örgütlü çalışanların temsil edildiği memur sendikalarından Memur-Sen, eylemin özellikle iktidara karşı bir muhalefet olarak algılanmasını eleştirmiştir ve eyleme dâhil olmalarını sadece hak arama mücadelesine destek olmak olduğunu vurgulamıştır (MEMUR SEN, 2010). Sonuç olarak Bourdieu’ye göre, entelektüel farklılaşmaları belirleyen etken, iktidar ile entelektüel arasındaki mesafedir. Bu karşıtlığı belirleyecek olan ise egemene hizmet veren uzmanlar ile bağımsız entelektüeller arasındaki karşıtlıktır. Bağımsız entelektüeller kuşkusuz, özerkliklerinden dolayı siyaset alanına daha rahat müdahil olabilecekken, angaje /uzman entelektüeller siyaset alanından uzak durmaktadırlar (Bourdieu akt. Swartz, 2011: 317). Yani bu noktada TEKEL eylemine dâhil olma ya da eyleme duyarsız kalma haline göre, entelektüeller arasında tabakalaşma yaşanmıştır. Entelektüeller iktidar ile ilişkilerinin uzaklık ve yakınlığına göre, bir entelektüel alan elde etmiş ve söylemleri ile kendilerini bu alanlarda yeniden üretmişlerdir.

4.3. TEKEL Eylemi ve Geleneksel Sendikacılık Anlayışına Müdahale

TEKEL eylemi şimdiye kadarki işçi eylemleri içerisinde, mücadele modeli açısından farklılıklar taşıyan bir yapıdadır. Türkiye’deki işçi sınıfının 2000’li yıllarda gerçekleştirdiği son işçi hareketi olma

¹⁴ Bu konuda bkz. TÜRK-İŞ Dergisi (2010a) Kasım-Aralık 2009/Ocak-Şubat 2010 sayısındaki ilgili yazıya.

¹⁵ Aynı açıklamada eylemin AKP iktidarına karşı bir mücadeleye dönüşmesi gerekliliğine vurgu yapılırken, ancak böyle bir mücadele ile AKP’nin Türkiye’yi sermaye için dikensiz gül bahçesine çevirmesinin engellenebileceği ifade edilir (KESK, 2009).

özelliği taşıyan eylem, aşağıdan yukarıya örgütlenme biçimi ile bir hak mücadelesi olarak, kitlelerin öz deneyimler edinmelerini sağlamış ve doğrudan demokrasi pratiği geliştirilmesi açısından önemli bir örnek olmuştur (Balta, 2010). Bu anlamda karar alma süreçlerine işçilerin katılımı onların kitleleri yönetme yeteneklerinin gelişimine imkân sağlamış ve bir tür işçi demokrasisi örneği sergilenmiştir (Bürkev, 2010: 31). Bu anlamda eylemin bu yönleri ile anlamlı bulan değerlendirmeler, entelektüellerin söylemlerinde de yer almıştır. Demirer'e göre, işçilerin deneyimini bir tür, şura deneyimi olarak açıklamak mümkündür. Dönüştürücü sınıf olarak işçiler, kolektif iradelerini ortaya koyarak, işçi demokrasisinin imkânını ortaya koymuşlardır. Diğer yandan işçi deneyimleri içinde bu hareketin önemi, işçilerin kendi adlarına önemli bir dönüşüm yaşamaları ve bundan dolayı eyleme sessiz kalan kesimlerinde dönüşümüne olanak sağlamış olmalarıdır (Demirer, 2010: 126). TEKELEyleminin bu özelliğini açıklamak için Gramsci'nin fabrika konseyleri deneyimine başvurmak mümkündür. Gramsci'ye göre, işçiler bir araya gelerek, önce fabrika konseyleri, sonrasında delege meclisleri ile tüm toplumu yönetecek konumda bir yapılanma gerçekleştirecekleridir. Ona göre işçi demokrasisi ancak bu şekilde tahsis edilecektir (Gramsci, 1989: 11). Bu noktada eylemin içinde hem sendika ile kurulan yapısal ilişkiler hem dışarıdan kesimler ile sağlanan birliktelik olarak bir tür işçi demokrasisi deneyimi yaşanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda eyleme dışarıdan destek veren kesimler için, eylem sıradan bir mücadeleden farklılaşarak, hem işçi sınıfının sendikal mücadelesinde hem de sendikanın siyaseti belirlemedeki etkisi işçi demokrasisi amacı ile önemli bir aşamadır. TEKELE söylemlerinde öne çıkan bir diğer özellik, klasik sendika tavrının bu eylemde farklılaşmış olmasıdır. Bu anlamda sendikanın görevine ve işlevine önemli bir vurgu yapıldığı söylenebilir. Sendikalar arasında özellikle bu bağlamda, dayanışma, birlikte hareket ve birleşme gibi söylemler öne çıkmıştır: "TEKELE işçilerinin mücadelesinin yalnızlaştırılmasına müsaade etmeyelim, etmeyeceğiz. TEKELE işçileri ve sendikaları direndikçe DİSK olarak onları yalnız bırakmayacağız. Hep yanlarında olacağız. Bu direniş, bütün emekçi halka bir mesaj veriyor: Birlik-Mücadele-Dayanışma" (Çelebi, 2010b). Dolayısıyla farklı işçi örgütlenmeleri için TEKELE eyleminin farklılığı ve yarattığı etkiyi yine de söylemlerinde görmek mümkündür. DİSK başkanı Süleyman Çelebi'nin yapmış olduğu basın açıklamasına göre: "TEKELE direnişi, işçileri, kamu emekçilerini, meslek ve kitle örgütlerini, sivil toplum kuruluşlarını birbirine tek yumruk, tek yürek olarak yan yana getiren özelliğiyle sendikal mücadelede önemli bir işlev edinmiştir. Emekçileri önümüzdeki günlerde bekleyen yeni saldırılar karşısında örnek olan oldukça önemli bir deneyimdir. TEKELE direnişi toplum vicdanında karşılığını bulmuş, mücadelenin simgesi olmuş, Hükümet yalnız kalmıştır" (Çelebi, 2010a). Eylem süresince sendikaların zaman zaman ortak zaman zaman da ayrı olarak geliştirdikleri tavırları Gramsci'nin de ifade ettiği gibi, sendikaların, bir örgütlenme biçimi olarak, işçi sınıfının organik birliğini sağlama konusunda, sorunlu yapılar olduğunu ortaya koymaktadır. Sendikalar ve sendikalist örgütlenme, işçi sınıfının değişik kesimleri arasında ayrışmalara neden olabilecek rekabetçi özelliğe sahiplerdir. Bu nedenle işçi sınıfı için her ne kadar uzmanlaşmış bir örgüt dahi olsalar, işçilerin birlikteliğini sağlayıp, iktidara gelmelerine imkân tanıyacak yeteneğe sahip değillerdir (Gramsci akt, Yetiş, 1994: 148). Gramsci'nin bu yorumundan yola çıkarak eylem sürecinde işçilerin bağlı oldukları sendikanın ve eylemcilere destek veren diğer sendikaların konumunu ve kendi içlerinde yaşadıkları tartışmaları açıklamak mümkündür. Sendikalar arasında yaşanan mücadeleyi, Bourdieu'nün yaklaşımından ele almakta mümkündür. Sendika çevresi bir anlamda sendikaların kendi habituslarının oluşturduğu bir alan yaratmıştır. Bu alan içerisinde, sendikaları temsil eden entelektüel kesimlerin kendi konumlarını muhafaza etmeye çalışanlar ve ona karşı gelenler olarak çatışma halinde olmaları doğal bir süreçtir. Ancak alan içerisindeki mücadeleler, TEKELE eylemi örneğinde siyasal iktidar ile ters düşmemek adına yapılmaktadır. Bu anlamda işçilerin kendi sendikası bile bu kaygıyı taşır. Bourdieu'nün ifade ettiği gibi, entelektüelin kendi birikimini kitlelerin yönlendirmesi için kullandığını ancak amacının kendi alanındaki çatışmalardan galip çıkmak olduğunu söylemek mümkündür. İşte eylemin sonuçlanmasında bu etken belirleyici olmuştur.

TEKELE eyleminin bittiği tarih olan, Mart 2010'da işçilerin, eylemlerini sonlandırıp, geldikleri şehirlere geri dönmelerinde belirleyici olan TÜRK-İŞ konfederasyonunun kararı olmuştur. TÜRK-İŞ, Danıştay'ın 4-C uygulamasına ilişkin yürütmeyi durdurma kararını, başarı olarak görüp, anlamda eylemin artık burada sonlandırılması gerektiğini ifade eder. TÜRK-İŞ Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun, Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklama bu yöndedir: "TEKELE işçisi kazanmıştır. Bu çorbada

tuzumuz olduysa ne mutlu bize” (Kumlu, 2010a) ¹⁶. Bu noktada TÜRK-İŞ’in geliştirdiği davranışı Gramsci’nin teorisi ile ele almak mümkündür. Buna göre Gramsci’nin kavramlaştırması ile bir “pasif devrim” süreci yaşanmıştır. Pasif devrim, egemen sınıfın hegemonyasını sürdürmek, kitlelerin siyasi ve ekonomik olarak baskı kurmasını önlemek amacıyla, devletin iktidarının sürekli yeniden düzenlenmesi ve alt sınıflar ile ilişkisini kurması durumudur. Özellikle kriz anlarında, iktidar hegemonyasının zayıflaması ihtimaline karşılık, iktidarın yeniden kurulması durumudur. Böylece devrimci bir harekete ya da eyleme yönelme durumu, daha ciddi bir kriz oluşmadan çözülür. Bunu yaparken, iktidar, siyasi anlamda aşağıdan gelen taleplerin bir kısmını kabul eder ve egemen olan sınıfın hegemonyası yeniden kurulur (Gramsci, 1971: 59). TÜRK-İŞ yönlendiren sendika olarak iktidar ile pazarlığa oturmuş ve elde ettiği kazanımları işçi sınıfının başarısı olarak görüp, onu yönlendirmiştir. Keza TÜRK-İŞ ve onunla birlikte hareket eden diğer sendikaların genel grev kararı almamaları ve 4-C ile ilgili bazı düzenlemeleri kabul ederek iktidarın teklifini kabul etmesini bu açıdan değerlendirilmiştir.

Sendikalara eleştirel bakan, entelektüeller için işçilerin örgütlenme sorunundan sendikalar sorumludur, çünkü sendika hiçbir zaman işçilerin sendikası olmamıştır: " Bu mücadelenin önderi falan yok. Bu mücadelenin önderleri var, bir sürü var. Yani meselenin kişiselleştirilmemesi gerekir" (Bulut, 2010: 253). Ancak böyle bir eylemin aynı zamanda işçi sınıfının kendi kendisine örgütlenmesi ve bir güç odağına dönüşebilmesi ile ilgili önemli bir gösterge olduğuna da vurgu yapılmıştır:

Tek başına işçi bir şey ifade etmez, sendikasına sahip çıkan ve sendika bürokrasisini aşip kendisi kararlı bir duruş sergiler ise toplum harekete geçirilip, işçi sınıfı bilinci alttan üste doğru sağlanabilir. İşçi sınıfı devrimci değildir, devrimcileştirilmemiştir ve işçi sınıfı örgütlü değildir. Yenilgilere ve eylemlere rağmen direnç gösterip, sınıf bilincine vardığımız zaman devrim gerçekleşecektir. TEKEL eylemine de bu açıdan bakmak gerekir (Kaldıraç, 2010).

Akademide yer alan entelektüeller de işçilerin eylemden öğreneceklerinin önemine vurgu yaparken, eylem ile birlikte, bir karşı hegemonya oluşturabilecek kültür yaratımının önemi vurgulanır: “Eylemler her şeyden önce, yaşayan varlık gibidir. Eylemler, insanların değişimi ve dönüşümünü hızlı bir şekilde gerçekleştirmelerine imkân tanır sadece anlatarak değil, işçilerin doğrudan eylemi birebir yaşayarak görmeleri onlara çok şey öğretmektedir. İşçi sınıfı, mücadeleyle bilinçleniyor, mücadele olmadan, seminerlerle bilinçlenilmez” (Bulut, 2010: 258). Eyleme dâhil entelektüellerin akademik olarak yaptıkları çalışmalarında vardıkları sonuçlardan bir diğeri de TEKEL işçisinin, böylece eylemin gücü ile öğrenirken, özellikle işçiler arasında başta sol örgütler olmak üzere bütün kesimlere karşı var olan önyargıların yıkılmış olmasıdır: “İşçi sınıfında ortaya çıkan farklılıklardan biri de TEKEL mücadelesinin, toplumun tüm kesimlerinde, korkularla yaşanamayacağını, haklar, özgürlükler, demokrasi ve işçi sınıfının geleceği için, mutlaka sokağa çıkılması gerektiği ve bunun suç olmadığı, tersine bir hak olduğunun toplumsal kesimlere öğretmesidir” (Bulut, 2010: 263)¹⁷. Bununla birlikte, eyleme destek veren akademisyen ya da diğer örgütlenmeler de sendikaların, işçi sınıfının birlik olma ile ilgili yaşadığı sıkıntıları tartışarak, eylemciler ve toplum nezdinde, sendikanın eksikliklerini öne çıkarmaları toplumsal bilincin ayakta tutmasını sağlayarak toplumsal hafızayı tazelediği söylenebilir. Bu sayede eylemin belli bir yöne doğru evrimlesin de sendikaların kendi çabaları olduğu kadar, eyleme ve sendikalara dışarıdan bakan entelektüel çevrelerinde destek sağladığı görülmüştür.

4.4. TEKEL Eylemi ve İşçi Sınıfı Dışındakilere Etkisi

Gramsci organik entelektüeli tanımlarken onun, işçi, köylü sıradan halkın arasından meydana geldiğini ve entelektüellerin sıradan insanlardan üst bir konumda olamayacağını ifade eder. Sadece organik olarak adlandırılan bu entelektüellerin, sıradan halk ile ideolojik dayanışma ve pratik eylem anlamında müttefik olmaları beklenir. Böylece organik entelektüeller, destekledikleri sınıfında hegemonyasını güçlendirmiş olurlar (Roberts, 2004:368; Hawley, 1980: 588). Buna göre TEKEL eylemine dışarıdan destek veren, yani direniş halindeki işçiler ile sendikanın dışındakilerin tutumlarının analizi eylem sürecinde Gramsci düşüncesindeki gibi, entelektüeller ile halk arasında bir

¹⁶Bu karar ile ilgili farklı bir görüş için bkz. DİSK’in Mayıs 2010 tarihli basın açıklaması (2010).

¹⁷ “Artık o eski işçi yok”, Gürsel Köse (2010) Örgütlenmeden sorumlu Genel Başkan Danışmanı ile yapılan röportaj, Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi içinde. S: 229-259

ittifakın sağlanıp sağlanmadığını tartışma anlamında önemli bir gösterge olacaktır. Bu sayede yeni bir tarihsel bloğun kurulma olasılığı ve organik entelektüeli nerede arayabileceğimizinse ipuçlarına ulaşılacaktır.

Eylem özellikle sosyalist düşünceye sahip kesimler için yarattığı etki alanı ile sadece işçi sınıfının değil, toplumsal alanda da dönüşüm yaratmıştır. Bu söylemlerde hem işçi sınıfının aydınlanması hem de onlarla ve eylemle iç içe olan kesimlerin aydınlanmasının nasıl gerçekleştiği ifade edilmiştir:

Bu ülkede işçi sınıfı “elveda proletarya” diyenlerin aksine hiçbir yere gitmemiştir; buradaydı; bizimleydi. “Proletarya” ona elveda diyenlere elveda derecesine kaya gibi dinçti ve harekete hazırdı. Binadan ayrılıp, Taksim Meydanı’na doğru yürürken kendimizi “aydınlanmış” hissediyorduk. Tekel işçilerince Kızılay Meydanı’nda başlatılan ve her tülü engele rağmen yılmadan yükseltilen sınıf mücadelesinin bu ülkenin geleceğine ışık tuttuğunu birbirimize söylüyorduk (Öncü, 2010: 4).

Tekel eyleminin işçi sınıfı dışındaki kesimlerde yarattığı değişimin önemine yapılan vurgularda eylemin birçok kesime ders niteliğinde olduğuna da vurgu yapılmıştır: “TEKEL işçilerinin eylemi, hem emek ve meslek örgütleri için, hem halkımız için önemli dersler içermektedir. TEKEL işçilerinin bu süreçte verdiği mesaj, Türkiye’nin o çok ihtiyacı olan insan onuruna yakışır çalışma koşullarının hayata geçirilmesidir. Geline nokta Hükümet de bu eylemden payına düşen dersi almalıdır” (Kumlu, 2010b).

Bununla birlikte TEKEL eylemi sürecinde özellikle eylemin etkisi, sermaye kesimi için ekonomik sorunların daha görünür hale dönüşmüş olmasıdır. Bu söylemlerde öne çıkan işsizlik sorunudur. Sermayenin sözcüsü olan iş adamları örgütleri, eylem hakkında doğrudan değerlendirmelerde bulunmamış dahi olsalar, eylemin böyle bir etkisi olduğunu söylemlerden çıkarmak mümkündür:

Bu tablo içinde, işsizlik olgusu hem Türkiye’de hem dünyada sosyal dengeleri zorlayacak en önemli meseledir. Önümüzdeki dönemde, doğrudan mevcut işsizlerimize yönelik aktif işgücü politikaları geliştirmek zorundayız. Zira gelecek yıllarda gerçekleşecek büyüme işsizlik olgusunu ancak sınırlı olarak kontrol edebilecektir. Bu yönde atılmış olan esnek işgücü piyasası ve aktif işgücü politikalarını destekliyoruz. Bu politikaların gelişmesi yönünde biz de katkı sağlamaya çalışıyoruz (Yalçındağ, 2010: 3).

TÜSİAD’ın ülkenin ekonomisine ilişkin kendi görüşlerini ifade ettiği konuşma metinlerinde 2009 yılındaki ekonomik krizin etkileri ve yaşanan ekonomik anlamdaki daralmanın atlatılması için yapılabilecek faaliyetlerin tartışıldığını görmekteyiz. Sermaye kesimi örgütleri için ülkenin öncelikli gündemleri arasında istihdam yer almasına karşın eylemin işçi kesimi üzerinde ya da ülkenin sosyal politikalar anlamında bir etkisi ya da tartışmanın yürütülmesi gereksizdir. Bu anlamda TÜSİAD Başkanı’nın konuşmalarında, Kürt meselesi, demokratikleşme, başörtülü öğrenciler, sivilleşme ve Ergenekon davası konularında açıklamalar mevcut iken o dönemde başta TEKEL olmak üzere işçi kesiminin örgütlü mücadelesi hakkında bir demeçte bulunulmamıştır. Bir diğer sermayenin temsilcisi konumundaki işveren örgütü olan MÜSİAD ise TEKEL eylemlerine doğrudan değinmemiş ancak aynı dönemdeki diğer sorunlarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur: “2009 yılı, dünyada son yüzyılın ikinci en büyük krizi olarak kayıtlara geçti. Kriz “finansal” kökenli olsa da, sonuçları itibarıyla reel sektör daha fazla etkilendi. Dünya üretim ve ticareti keskin bir şekilde düşerken, 30 milyon kişi işini kaybetti” (MÜSİAD, 2010a). MÜSİAD’ın 2009 ve 2010 Almanak olarak yayınlanan raporlarına bakıldığında da TEKEL eylemini değerlendirilmediğini ancak bu raporlarda, ekonomik tartışmaların yapıldığını söylemek mümkündür. Doğrudan eylemin değerlendirilmediği bu tartışma metinlerinde, dolaylı olarak yaşanan süreç şu ifadeler ile yer alır: “Bundan sonraki dönem için, ülkemizin ekonomik anlamda ilerlemesini engelleyebilecek herhangi bir siyasi kaosa, hiçbir kimse, kurum veya kuruluş tarafından sebep olunmamalıdır. Ülkemizin yıllardır sıkıntısını çektiği demokratik yönetime yönelik müdahale düşünce ve teşebbüsler artık zihinlerde yer bulmamalıdır” (MÜSİAD, 2010a)¹⁸. Burada

¹⁸ MÜSİAD’ın siyasi gelişmeler ile ilgili düşüncelerini tartışmalarla ifade ettiği bir gerçektir. Bunlardan biri de aynı dönemde MÜSİAD’ın eğitim politikaları ile ilgili düşünceleri olmuştur: “MÜSİAD, eğitime ideolojik bir gözle bakmayı doğru bulmamakta ve bu tür bakışların ülkemizin birliğine zarar verdiğine ve ilerlemesinin önünü tıkadığına işaret etmektedir. Alınan bu karar, hem sınava girecek olan gençleri hem de ailelerini psikolojik olarak

temel kaygı, ülkenin istikrarının bozulmasının yaratacağı etkidir. Ancak MÜSİAD'ın söylemlerinden eylemin gerekçesini sadece ülkede uygulanan özelleştirme politikalarına bağlamadığını, aynı zamanda yaşanan küresel ekonomik krizin ülke ekonomisini sarsan bir boyutu olduğuna da vurgu yapılmıştır¹⁹. İş çevresinin eyleme dönük bakışını ele alan yazımlarda da hem sanayi kesiminin hem de işçilerin belli ortak noktalarda uzlaşmaya varmaları gerektiğini ifade edilmiştir.

TEKEL eylemi sürecinde eyleme destek veren kesimleri ile eylemi önemli olarak kabul etmeyip kendi dışında gerçekleşen ve hatta kısa süreli bir hak arama mücadelesi olarak kabul eden entelektüeller arasında Bourdieu'nün ifadesi ile hâkim olan ve tahakküm altında bırakılanlardan yola çıkılarak bir farklılaşmadan söz edilebilir. Hâkim kesimin içinde yer alan entelektüellerde de kendi içerisinde bir farklılaşma vardır. Bu anlamda, Bourdieu'ye göre hâkim sınıf içerisinde ama ekonomik sermayeye sahip entelektüeller içerisinde meslek örgütleri, meslek odaları, birlikler, üst düzey yönetici ve akademisyenler sermaye olarak daha üstteki sanayicilerle rekabet ederler. Hatta bu entelektüeller, kültürel kapitalistler olduğu için, onlara hâkim sınıfın tabi kesimi olarak da görebiliriz (Bourdieu, 1972, :23 akt Swartz 2011: 307). Bu anlamda eylemin destekçilerin tamamı Bourdieu göre hâkim kesimi oluştururlar. Bunlar ekonomik ya da kültürel sermayenin tamamına da sahip oldukları ya da olmak istedikleri için, hâkim konumdadırlar. Ancak TEKEL eylemi özelinde Bourdieu düşüncesi ile çelişen durum, eylemi her ne kadar hakim olan kesimler desteklemiş ve hatta sürmesine katkı da sağlamış olsalar da işçilerin kendilerinin bir alan yaratarak başlamış olmalarıdır. İşçilerin herhangi bir öndere ihtiyaç duymadan, kendiliğinden bilinç geliştirerek başladıkları eylemin değeri onların bu tahakküm altında iken takındıkları entelektüel duruş ile ancak açıklanabilir. İşçi kesimi dışındaki etkilerinin hissedildiği çevre medyadaki yansımalarıdır. Böylesi bir sosyal hareketin medyada farklı yer bulması ve bu duruma karşı eleştirel bakış geliştiren entelektüellerin tespitleri de entelektüel praksis için önemli bir bulgudur. Bourdieu'nün tespitine göre, televizyon ve gazetelerde, artık haberi en önce verebilme çabasıyla, bütün haberciler aynı konuma gelmişlerdir. Bourdieu, bu haberleri belirleyenlerin de entelektüeller olduğunu ifade ederek, bunları düzene bağlı kesimler olarak tanımlar (2006: 68). Yine Bourdieu'ye göre, entelektüeller haberin tarafsız verilmesi için mücadele etmelidir (2006: 69). TEKEL eylemi haberlerinin de farklı medya organları ve gazetelerde yapılan tartışmalarındaki çelişkileri ile ele alındığında oldukça belirleyicidir. Buna karşılık medya ve basında düzeni bozan ve mücadele eden ya da Bourdieu'nün görüşü ile pazarın gücüyle suç ortaklığına girişmeyip, işbirliğinden kaçanlarda olmuştur. Örneğin:

TEKEL işçileri eylemde... İşçi aileleri çoluk çocuk Ankara'ya yürüyorlar... Türbanlı işçi kadınlar konaklama yerlerinde uyuyorlar... Ankara'da mitingler yapılıyor. Fakat ne "Yerli Walesa" diye takdim edilen bir önderleri var, ne de haklarında iki satır olsun bahsediliyor... Hürriyet de susuyor, Vakit de... Yeni Şafak da susuyor, Vatan da... Zaman da esaslı bir şekilde girmiyor konuya, Milliyet de... Neden acaba? Neden? Neden? Neden? (Hakan, 19.01.2010, Hürriyet).

Bu eleştiriler eyleme duyarsızlığın ve görmezden gelmenin iktidara yakın durmak adına yapıldığı şeklindedir. Gazetelerde entelektüel kesimler olarak ifade edebileceğimiz yazarların konuyu başlangıçta çok daha basit bir hak arama ve kısa süreli bir eylem olarak gördükleri ancak zaman geçtikçe ve eylemin devamlılığı oldukça konuya ilgilerinin arttığını söylemek mümkündür. Gazetelerin kendi temsil grupları olan sendikalarının da bu konuda bir işçi kesiminin hareketine bakışı önemli denilebilir. *Gazeteciler Sendikası bu noktada yaptığı basın açıklamasında gazeteleri ve köşe yazarlarını eleştirir. TEKEL eylemini haklı bulduklarını ve bu konuda eylemin haberlerini yapan bütün gazete çalışanlarını desteklediklerini ifade ederken aynı dönemde eylemde olan basın çalışanlarına neden yeterli desteğin verilmediği hususunda eleştiri getirmiştir.*

olumsuz yönde etkilemekte ve toplumsal barışı zedelemektedir. Bu bakımdan, toplumumuzun her kesiminin birleştiği Türkiye'nin 100. kuruluş yılındaki milli hedeflerine ulaşmada ihtiyaç duyduğu eğitilmiş insan sayısında önemli bir açık oluşturacak olan bu adaletsizliğin bir an önce giderilmesi milletimizin en önemli beklentisidir ” (MÜSİAD, 2010b).

¹⁹ Bu konuda bkz. MÜSİAD'ın kendi hazırladığı 2010 MÜSİAD Ekonomi Raporundaki sonuçlarda görmek mümkündür(2010c). Aynı zamanda MÜSİAD hazırladığı raporunda, önerileri arasında işsizliğin azalmasını sağlayacak kimi uygulamaların önemine dikkat çeker.

5.SONUÇ

Toplumsal eylemleri belirleyen etkenlerin başında son yıllarda ulus ve sınıf tartışmalarından çok, kültürel kimlik kavgaları ve çevresel hareketlerin öne çıktığını görmekteyiz. Bu hareketler ise daha çok entelektüel özelliğe sahip orta sınıf mensuplarının tartışmaları olduğunu görmekteyiz. James Petras'a (1990) göre, işçi sınıfı hareketinin zayıfladığı, sermayenin devleti tamamen ele geçirdiği günümüzün sosyo-politik ortamında entelektüeller, dil ve kültür gibi konularla uğraşarak, ciddi bir sınıf savaşımına hiç bulaşmadan büyük kavgalar veriyormuş görünümünü korumaya çalışmaktadırlar. TEKEL eylemi de, Türkiye'deki toplumsal hareketler bağlamında etkinliği ve sonuçları bakımından belli bir sınıfın hareketidir. Bu anlamda bilinen entelektüel teorisinin aksine Gramsci ve Bourdieu'nün entelektüel praksis ile eleştiren teorik arka planı TEKEL işçi eylemlerinin analizinde de yeni bir bakış ortaya koyabilmiştir. Her iki düşünürün teorisinin irdelenmesi ve ayrıntılı olarak analiz edilmesi sonucunda, Gramsci ve Bourdieu düşüncesinde önemli bir yere sahip olan entelektüelliğin, eleştirelilik, taraflılık ve sorgulamacılık özellikleri ile eylem adamlığı ve muhaliflik vurgusu, ön plana çıkmıştır. Bundan yola çıkarak, her iki düşünür için entelektüelliğin temellerinin 'praksis felsefesi' ile şekillendiğinin, düşünürlerin metinleri üzerinden kanıtlanması, çalışmanın önemli bir sonucudur.

Gramsci'nin ifade ettiği gibi, her insan sahip olduğu belirli bir zekâ düzeyi ile entelektüeldir, ancak onun konumunu belirleyen, daha çok toplumsal alanda sahip olduğu işlevidir. Bu temelde her sınıfın kendi organik entelektüellerini yaratmasının ipuçlarının eylemde görmek mümkündür. Hiç kuşkusuz eylemin belirleyici özelliği ve şimdiye kadar yaşanan diğer kitlesel eylemlerden farkı, eylemin kendi içerisinde öğreticiliğinin olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, deneyimlerinden öğrenen işçi kesiminin, teorik ve pratik birlikteliği sadece işçi kesimi ile sınırlı kalmaz; farklı kesimlerde etkisini gösterir.

TEKEL eylemi ile ilgili olarak ele alınan entelektüellerin kategorik olarak tasniflemesi yapılırken, bu kesimlerin her birinin kendi içerisinde homojen bir yapıyı temsil etmedikleri çalışmanın bir diğer sonucudur. Bu anlamda entelektüel kesimlerin her birinin ortak özellikleri olduğu söylenemez. Ancak, toplumsal alanda belli bir sınıfı temsil etmesi için ele alınan entelektüel çevreler, temsil ettikleri toplumsal yapı ile bağımlılık içerisindeyler.

Dolayısıyla, özellikle teorik çerçevede üzerinde durulan, entelektüelin, eleştireliliği, muhalifliği ve bağlantısız olma durumunu, TEKEL eyleminde çalışmaya dâhil olan entelektüel kesimler içerisinde sadece belirli bir gruba ait bir özellik olarak atfetmek imkânsızdır. Örneğin, çalışmada ele alınan, meslek odaları ve birlikleri olarak tasniflenen grubun tamamının, eylem ile ilgili söylemlerinin analizi ile entelektüel özerkliğe sahip olduğunu vurgulamak güçtür. Ancak, entelektüel gruplarının her biri için çalışmanın genel sonucu olarak kabul edebileceğimiz durum, eylem sürecinde yaşanan değişimin anlamlı olduğudur.

TEKEL işçileri ile birlikte hareket eden eylemin içindeki kesimler sahip oldukları kişisel habituslarını, bir mücadele alanı içerisinde sınıfsal habitusa dönüştürmeye çabalamışlardır. Bu nedenle eylemle ilgili söylemlerinde kişisel habituslarının göstergesi olan, sınıf, işçi sınıfı, direniş, grev gibi kavramları kullanarak, eyleme devrimci bir hareket olarak bakmışlardır. Bu sayede entelektüeller, kendilerinde bir dönüşüm yaratmışlar ve toplumsal rollerinin farkındalığına vararak buldukları konumu yeniden üretmişlerdir. Yani entelektüel kesimler kendilerine yönelik bir ayna tutmuşlar ve eyleme bu çerçeveden bakmışlardır. Buna karşılık, sermaye sahibi burjuvazinin temsilcisi olan kesimlerin söylemlerinde (Örneğin, bir kısım gazete köşe yazarı, iş adamları dernekleri ve bir kısım işçi ve işveren sendikası ile meslek örgütlerinden iktidara yakın söylemde bulunanlar) siyasa iktidar ile kurdukları organik bağın devam etmesi için eyleme temkinli yaklaştıklarını gözlemlemek mümkündür. Ancak sadece sahip oldukları alan içerisindeki ekonomik sermayenin avantajını kullanarak belli bir kültürel sermayeye sahip kesimlerin bu noktada entelektüel bir işi yerine getirdikleri söylenemez. Bu anlamda birer kanaat önderi olan ve bilirkşi gibi davranarak iktidarın onay merkezine dönüşen bu entelektüellerin yaklaşımının entelektüelliğin praksis özelliği ile örtüştürmek imkânsızdır.

Sonuç olarak Gramsci entelektüeli tanımlarken kafa ve kol emeği arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaya çalışır. Yani eyleyen/yapan insan ile düşünen insan bir aradadır ve bireyin kendisinin var olması, ancak bu ikisinin birleşimi olan praksis ile mümkündür. Bu nedenle gün gelir sıradan bir işçi, çiftçi ya da memur, sahip olduğu zekâsını toplumsal işlevlerde kullanarak entelektüel bir işi yerine

getirebilecektir. Bu açıdan bakıldığında, TEKEL eyleminde bu tavrın sürdürüldüğünü söylemler üzerinden belirlemek mümkündür. Özellikle işlevsellik açısından entelektüel olmayı tanımlayan Gramsci'nin düşüncesine referansla, eylemi değerlendiren kesimlerden bir örgüt içerisinde yer alan entelektüeller, toplum içinde öne çıkmıştır. Çalışmada bu nedenle meslek örgütleri, sendikalar ve cemiyetlerin fikirleri ile pratiklerinin daha tutarlı olması beklenebilir. Bir diğer ifade ile bu meslek örgütlerinin işlevi, toplumsal düzenin dönüştürücüsü olarak, her alanda etkili olmalarıdır. Gramsci'nin kuramında hegemonyanın tesisinde ve yeniden üretilmesinde entelektüeller önemli bir role sahiptir. Özellikle kriz anlarında, siyasal iktidar, entelektüellerin karşı hegemonya yaratmasını önlemeye çalışır. Karşı hegemonyanın yaratılmasında bu anlamda entelektüeller, bir eylem bilinci ile örgütlenerek, öncü olacaklardır (Gramsci, 1985, s. 38). Gramsci'de entelektüele yüklenen bu işlevleri, TEKEL eylemi sürecinde de yerine getirecek olanlar, kolektif hareket eden, yapılar içindeki entelektüeller olmalıdır. Bu entelektüellerden beklenen, bağlı oldukları sınıfın organik entelektüelleri olarak, eylemi başından sonuna kadar tarihsel bloğun kurulmasında bir karşı hegemonya yaratıcısı olarak desteklemeleri ve bunu sınıf adına yaptıklarını ifade etmeleridir. Ancak eylemde bu bilinci taşıyan örgütlü yapıya pek fazla rastlanmaz. Bu nedenle eylemin asıl organik entelektüelleri, eylemin başlamasında doğrudan etkisi olan, sendikaları, örgütleri ve verdikleri mücadele ile medyayı harekete geçiren, sıradan kol gücü ile çalışan işçilerdir. İşçiler, kol gücü ile yaptıkları çalışmanın karşılığını almak için, kafa güçlerini kullanarak, bir harekette bulunup eylem yapmaya karar vermişlerdir. Bu anlamda, eylemciler birer praksis örneği vermişlerdir. Entelektüel kesimlerin eyleme ilişkin söylemlerinde ise, onların bu davranışı öne çıkardığını, çalışmanın sonucunda söylemek yanlış olacaktır. Eyleme destek veren örgütlü, örgütsüz her kesimden kişiler, kendilerini işçilerden hiyerarşik olarak üstte konumlandırarak, bir tür dışarıdan bilinç taşıyıcılar olarak, kendi konumlarını hatırlatma savaşındadırlar.

KAYNAKÇA

- Aron, R. (1979). *Aydınların Afyonu*, (İ. Tanju, Çev.). İstanbul: Tur.
- Balta, E. (2010). *Tekel Direnişi: Sendikal Bürokrasiyi ve Mücadeleyi Genelleştirmek*, <http://sdyenyol.org/index.php/ci-hareketi/275-tekel-direnii-sendikal-buerokrasi-ve-mucadeleyi-genellestirmek-ecehan-balta>.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa Koyucular İle Yorumcular*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Benda, J. (2006). *Aydınların İhaneti*, (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Bernstein, R.J. (1971). *Praxis And Action Contemporary Philosophies Of Human Activity*. Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.
- Birgit, O. (12.05.2010). Bir Günlük Genel Grev, *Cumhuriyet*.
- Bodin, L. (2009). *Aydınlar*, (M. Dündar, Çev.). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Bottomore, T. B. (1997). *Seçkinler Ve Toplum*, (E. Mutlu, Çev.). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Bourdieu, P. (1988). *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1989). The Corporatism of the universal: the role of intellectuals in the modern World. *Telos*, 81 (Fall), 99-110.
- Bourdieu, P. (2006). *Karşı Ateşler*. (H. Yücel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2007). Vive La Crisel: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı ve Ü. Tatlıcan (Der.). *Ocak Ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi*, 33-52. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyner, Ü. (2010). TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Konuşma Metni. *TÜSİAD Basın Bülteni – 30 Nisan 2010*, <http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/>, Erişim tarihi: 23.05.2011.
- Bulut, G. (2010). Direnişin “Bilinç” ile İmtihanı. G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında*

- Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 119-139. Ankara:Notabene Yayınları.
- Bürkeve, Y. (2010). TEKEL Direnişisi: Ne Eskinin Basit Devamı Ne Yeninin Kendisi, G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişisinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 13-46. Ankara: Notabene Yayınları.
- Cornay, M. (2001). Gramsci ve Devlet. (M.Yetiş, Çev.). *Praksis*, 252-77.
- Çandar, C. (27.01.2010). Doğrusu – Eğrisi... *Hürriyet*.
- Çelebi, S. (2010a). Kazananlar Hep Mücadele Edenlerdir! *Disk Yönetim Kurulu Adına Disk Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin, Tekel İşçileriyle Dayanışmak İçin Yapılan 4 Şubat İş Bırakma Eylemlerine İlişkin Değerlendirmesi*04.02.2010 *Basın Açıklaması*.İstanbul: DİSK Basın Ajansı.
- Çelebi, S. (2010b). DİSK Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin, "Sendikal Hak ve Özgürlükler İçin Oturma Eylemi"nin 7. haftasında yaptığı konuşma, 10.02.2010, *Basın Açıklaması*, İstanbul: DİSK Basın Ajansı.
- Çelebi, S. (2010c). DİSK Genel Başkanı Çelebi'den, Gazeteci Ali Sirmen'e 1 Mayıs Yanıtı, *Haber / Duyuru*, 05.05.2010, www.disk.org.tr/default.asp.Page=Contents&CatId=20, Erişim tarihi: 13.04.2011.
- Demirer, T. (2010). Yatarak Para Kazananlar'ın Panzehiri: Tek-El İşçileri, Kaldıraç Yayınevi (Haz.) *Tekel Direnişisi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, 118-127. İstanbul: Kaldıraç Yay.
- DİSK. (2010).Genel Başkanı Süleyman Çelebi'nin, 4-C Konusunda Danıştay'ın Verdiği Karara İlişkin Basın Açıklaması.27.05.2010: *Haber/Duyuru*. İstanbul: DİSK Basın Ajansı.
- Erşen, M. (2006). Entelektüel Laik Mi Olmalıdır?, (Entelektüeller II).*Doğu Batı*,36. Ankara:Doğu Batı Yayınları.
- Forgacs, D. (2010). *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*. (İ.Yıldız, Çev.). İstanbul: Dipnot Yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar 1*. (I.Ergüden, F. Keskin,Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Furedi, F. (2004). *Nereye Gitti Bu Entelektüeller*. (A. E. Koç, Çev.).Ankara: Birleşik Yayınevi
- Gramsci, A. (1971). *Selection From The Prison Notebooks*. (Q. Hoare Ve G.N. Smith, Ed. /Çev.). London: Lawrence And Wishart.
- Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve Toplum*. (V. Günyol vd. Çev.). İstanbul: Alan Yayınları.
- Gramsci, A. (1986). *Hapishane Defterleri Seçmeler*. (K. Somer, Çev.). İstanbul: Onur Yayınları.
- Gramsci, A. (1989).*İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi*. (Y. Alp, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gramsci, A. (1997).*Hapishane Defterleri*. (Çev. Adnan Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
- Hawley J.P. (1980).Antonio Gramsci's Marxism: Class, State And Work.*Social Problems*, 27, 584-600.
- Kagarlitski, B. (1992).*Düşünen Sazlık 1917'den Günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller*. (O. Akınhay, Çev.).İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaldıraç Dergisi Değerlendirme, (2010). İşçi Sınıfının Bir Üyesi Olarak İşçi Olmak!, Özgür Bir Dünya İçin Kaldıraç.*Tekel Direnişisi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, 107. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- KESK (2009). KESK Genel Başkanı Sami EVREN'in AKP'nin Son Günlerde Hak Arayan Emekçilere Karşı Tutumu İle İlgili Basın Açıklaması. 18.12.2009, *Basın Açıklaması*. İstanbul: KESK Haber Ajansı.
- Kumlu, M. (2010a). Tekel İşçisi Kazanmıştır. *Türk-İş Basın Bürosu*:

03.03.2010.www.turkis.org.tr/index.dyn?wapp=78C4F5E0-1F0E-4D50-A787.Erişim tarihi: 15.02.2011.

- Kumlu, M. (2010b). Türk-İş Genel Başkanı Mustafa Kumlu'nun Bölge ve İl Başkanları Seminerinde Yaptığı Konuşma. *22.03 2010, Abant*.www.turkis.org, Erişim tarihi:17.03.2011.
- Le Goff, J. (1994). *Ortaçağda Entelektüeller*. (M.A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul:AyrıntıYayımları
- Lévy, B.H. (2002). Entelektüellerin Övgüsü. (H. Gökhan, Çev.). İstanbul: Gendaş Kültür.
- MEMUR-SEN. (2010). Tekel İşçilerinin Yanındayız. *04.02.2010. Basın Açıklaması*. www.memursen.org.tr. Erişim tarihi: 12.07.2012.
- Meriç, C. (2005).*Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutman, M. (2006). Yeni Kültür Ve Aydınlar.*Doğu Batı*. S. 36. Ankara: Doğu Batı Yay.
- MÜSİAD. (2010a). 2010 için 4x4 Reçete. *04.01.2010 Basın Bülteni*. İstanbul: MÜSİAD İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- MÜSİAD. (2010b). Eğitime İdeolojik Bir Gözle Bakılmamalı.*10.02.2010. Basın Bülteni*. İstanbul: MÜSİAD İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- MÜSİAD. (2010c). *Ekonomi Basını Başarı Ödülleri (EBBÖ) 2009 Sahiplerini Buldu*.İstanbul: MÜSİAD İletişim Merkezi Basın Koordinatörlüğü.
- Okay, A. (2011). *Tekel İşçisi Bir Kadının Uyanışı*. İstanbul: Gerçek Sanat Yayınları.
- Öncü, A. (01.02.2010). Tekel İşçilerinden “Yalnız Olmayan Güzel Ülkemize”. *Birgün*.
- Öngen, T. (05.02.2010). Fiilden Faile 2. *Birgün*.
- Özbudun, S. (2010). Kızılay'da Bir “Hayalet” Dolaşıyor, Kaldıraç Yayınevi (Haz.).*Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*. 115-117. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- Özcan, Z. (2006).Sosyo-Kültürel Olarak Entelektüeller,(Entelektüeller I).*Doğu Batı*, 36. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özügurlu, M. (2010). Tekel Direnişi Sınıflar Mücadelesi Üzerine Anımsamalar, G. Bulut (Der.). *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, 47-67. Ankara: Notabene Yayınları.
- Pektaş, R. (2010). Hrant Dink Ölüm Yıldönümünde Anıldı. *TMMOB Birlik HaberleriBülteni*,130, Ocak-Şubat. Ankara: Mattek Matbaa Basım Yayın.
- Petras, J. (1990). The Metamorphosis of Latin America's Intellectuals.*Latin American Perspectives*, April, 17/ 2, 102-112.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*, (K.SomerÇev.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Roberts, P. (2004). Gramsci, Freire, And Intellectual Life. *Critical Notice Symposium*, 35/3. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Said, E. (2004). *Entelektüel Sürgün, Marjinal, Yabancı*, (T.BirkanÇev.). İstanbul:Ayrıntı Yay.
- Santucci, A. (2011). *Gramsci'yi Anlama*, (S. SezerÇev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Schneegg, J. (2007). Praxis Als Erkenntnis-Und Theorieproblem-Die Feuerbachthesen Von Marx Und Die Theorie Der Praxis Von Bourdieu. H. Müller (Edt.). *Die Übergangs-Gesellschaft Des 21. Jahrhunderts Kritik, Analytik, Alternativen*. Norderstedt: Bod-Verlag.
- Soner, Ş.(29.12.2009). Taşlar Yerli Yerine, *Cumhuriyet*.
- Soydan, F. (2010). Tekel İşçisi; Sendika Mafyasının Sonu, Kaldıraç Yayınevi (Haz.).*Tekel Direnişi Dersleri 2010 Sendikalarımızı Geri Alacağız*, 104-107. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- Swartz, D. (2011). *Kültür Ve İktidar Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Tavşancıgil, E. ve Aslan A.E. (2001). *Sözel, Yazılı ve Diğer Materyaller İçin: İçerik Analizi Ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- TDK. bsts / felsefe terimleri sözlüğü(1975) (<http://tdkterim.gov.tr/bts/>, erişim tarihi:22.02.2011)
- TTB. (2011). Editörden, *TTB, Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart, Sayı:35, Ankara: Başak Matb.
- Türenç, T. (03.04.2010). Sayelerinde Tekel İşçisi Tarihe Geçti. *Hürriyet*.
- TÜRK-İŞ (2009). 32 Yıl Sonra Taksim’de. *Türk-İş*, 388, Mart/Nisan 2010. Ankara:Ziraat Matb.
- TÜRK-İŞ. (2010a). *TÜRK-İŞ Dergisi*, Sayı:387. Ankara: Ziraat Matb.
- TÜRK-İŞ. (2010b). Kamu Personel Rejimi. *Türk-İş*, Mart-Nisan 2010, Sayı:388. Ankara: Ziraat Matb.
- TÜRK-İŞ. (2010c). İşçi ve Kamu Çalışanları Konfederasyonlarının 1 Mayıs Ortak Açıklaması.05.04.2010, *Basın Açıklaması*.www.sendikal.net/tag/turk-is/. Erişim Tarihi: 21.05.201.
- Türkmen, N. (2012). *Eylemden Öğrenmek Tekel Direnişi Ve Sınıf Bilinci*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vergin, Nur. (2006). Entelektüel Olmak ya da Olmamanın Sosyolojik Belirlemeleri Üzerine Bir Deneme.*Doğu Batı*, S.37. Ankara:Doğu Batı Yay.
- Yalçındağ, D. A. (2010). TÜSİAD 40. Genel Kurul Toplantısı Açılış Konuşması. <http://www.tusiad.org/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/> Erişim Tarihi:10.02.2011.
- Yayla, A. (19.02.2010). Tekel İşçileri ve Bir İstihdam Aygıtı Olarak Devlet, *Zaman*.
- Yetiş, M. (1994). Antonio Gramsci Ve İtalya’da Fabrika Konseyleri Deneyimi:1919-1920. (Ed. S. Akşin vd.).*İki Dünya Savaşı Arasında Avrupa Ve Balkanlar: İdeolojiler Ve Uluslararası Politika*, 139-162.İstanbul: Aybay Yayınları.
- Zengin, T. (18.02.2010). Tekel İşçilerinin mücadelesinin hükümeti deviririz tehdidine evrilmesi, *Zaman*.

YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER BAĞLAMINDA MEKÂNIN ADİL PAYLAŞIMI VE “CRITICAL MASS” HAREKETİ

Gökhan PİRLİ¹

ÖZET

1960’lı yılların öncesinde toplumsal alanda görülen sosyal hareketler ekonomik temelli ve sınıf tabanına sahip, işçileri ve orta sınıfı mobilize eden hareketler olarak tanımlanmaktadır. 1960’lı ve 1970’li yıllarda Amerika ve Avrupa’da ortaya çıkan “Yeni Sosyal Hareketler” ise özerklik, kimlik ve farklılık taleplerini doğrudan eyleme dayalı olarak ifade eden, katılım ve sivil haklar çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır.

Kavram olarak kökenini Çin’de ışksız kavşaklarda otomobil ve bisikletliler arasındaki geçiş üstünlüğü tartışmasından alan ve Türkçe’de “kritik çoğunluk” anlamına gelen “Critical Mass”, bisikletlilerin mekânda yer alma hakkı üzerinden bir sivil örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkmıştır. “Critical Mass” bir eylem olarak da kritik çoğunluğa ulaşmanın kazandırdığı güç ve görünürlüğü kullanmayı ve bu sayede trafikte yer alma haklarını kentsel mekânın adil kullanımı ve kentli hakları üzerinden talep eder. Çünkü olgunun geri planında bisikletlilerin kavşakta bekleyerek kritik çoğunluğa ulaştıklarında kavşaktan geçebilme hakkına sahip olmaları bulunmaktadır.

İlki 1992 yılında San Francisco şehrinde gerçekleşen “Critical Mass”, bugün dünyada aralarında İstanbul, Ankara ve İzmir’in de bulunduğu birçok kentte görülen yaygın ve geniş katılımlı bir harekete dönüşmüştür. Bu çalışmada, adem-i merkeziyetçi örgütlenme yapısı ile kolektif eylem temelinde gerçekleşen “Critical Mass”, hak kavramının ve mekânın, kapitalist ideolojinin temel dinamiklerine bağlı olarak insanlar ve kentler aleyhine dönüştüğü ve örgütlendiği bir ortamda, kentin daha adil şekilde yeniden üretilmesine dayanan kent hakkı bağlamında bir karşı duruş ve sivil inisiyatif alanına sahip bir yeni toplumsal hareket olarak irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Toplumsal Hareketler, Kent Hakkı, Critical Mass.

ABSTRACT

The social movements before 1960s were triggered by the economical domains, rooted on class basis, and were mobilizing the workers and the middle class. “The New Social Movements” of 1960s and 1970s in Europe and USA, on the other hand, were emerged through demands within autonomy, identity and variety. They have expressed these demands via direct action and have outlined participation and civil rights.

“Critical Mass”, which is a concept driven by the debate of priority between automobiles and bicycles on crossroads without traffic lights in China, was emerged as a civil organization of cyclists for their rights of existence in the space. And, Critical Mass as a demonstration, makes use of the power and visibility gained by achieving the critical majority and claims their rights of existence in urban traffic through the fair use of urban space and civil rights. Because, on the background of the concept, there is the fact that cyclists obtain the right of crossing the road when they become the majority.

Critical Mass has first practiced in San Francisco in 1992, then turned into a wide spread and participatory movement in several cities of the world including İstanbul, Ankara and İzmir. This paper investigates “Critical Mass” as a domain of civil initiate and an opposition within right to the city which basis on the fair reproduction of the city in an environment where the concept of ‘right’ and space is transformed and organized against the citizes and the city along with the fundamental dynamics of capitalist ideology.

Keywords: The New Social Movements, Right To the City, Critical Mass.

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı, gokhanpirli@gmail.com.

*Şayet fiziksel bir devingenlik özgürlüğün önemli bir şartıysa
Gutenberg'den beri yapılan icatların içinde bisiklet, Marx'ın
deyimiyle insan olmanın olanaklarını tümüyle gerçekleştiren ve
hiç sakınca barındırmayan tek aletti...”
Eric Hobsbawm (2006:122).*

GİRİŞ

İnsan hakları kavramı ortaya çıkışından günümüze gelene kadarki süreçte toplumsal gelişim süreçleri ile birlikte şekillenmiştir. İnsan hakları kavramının bu şekillenme süreci birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar olmak üzere temel olarak üç aşamadan oluşan bir sınıflandırma içerisinde değerlendirilmiştir.

Birinci kuşak haklar olarak adlandırılan haklar, bireyi devletten korumaya yönelik bir işleve sahip olmuştur. 1789 Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nden sonra yazılı bir nitelik kazanmaya başlayan birinci kuşak haklar, kişi güvenliği ve özgürlüğünü sağlayan haklardan oluşmaktadır.

Birinci kuşak hakların toplumsal refahı yeterince sağlayamaması sonucu ortaya çıktığında ise ikinci kuşak haklar ortaya çıkmıştır. Daha çok ekonomik ve sosyo-kültürel çerçevede gelişen, ortaya çıkışında özellikle Sanayi Devrimi ve yarattığı dönüşümlerin etkili olduğu ikinci kuşak haklar, sosyal sınıflar arasında görülen eşitsizliklere karşı işçi sınıfının yükselen tepkileri ile gelişmiştir. Refah devletinin gelişimi ile sağlık, eğitim, konut, sosyal güvenlik ve çalışma hakları kalıcı bir niteliğe kavuşmuştur.

Toplumsal, ekonomik, siyasi, teknolojik gelişmeler ile bu gelişmelere bağlı olarak birinci ve ikinci kuşak hakların kapsamlarını aşan düzeyde insan hakları alanında çeşitlenmeler meydana gelmiştir. Bu durumun sonucunda ortaya çıkan üçüncü kuşak haklar ya da dayanışma hakları denilen haklar, en temelinde topluluk halinde yaşamının ve katılımın getirdiği haklardır. Toplumda yaşayan birey ve grupların talep ve katılımları ile oluşmaları bakımından dayanışma hakları olarak adlandırılırlar. Dayanışma haklarının bir başka özelliği ise sadece devlet etkisiyle gerçekleşmesi mümkün olmayan haklar olmasıdır. Bu hakların gerçekleşmesi için toplumda yaşayanların çaba ve katılımları gereklidir. Çevre hakkı, self-determinasyon, barış hakkı, insanlığın ortak varlığından yararlanma hakları gibi haklar, dayanışma haklarını oluşturmaktadır.

Dayanışma haklarının içerisinde yer alan çevre hakkı, her bireyin ekolojik dengesi korunmuş bir çevrede yaşaması ve aynı zamanda bu ekolojik dengenin bozulmaması için çaba göstermesini içermektedir. Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde, bireyler kadar devletin de önemli bir sorumluluk alanı bulunmaktadır (Tekeli, 2011:195).

Çevre hakkı mücadelelerinin yükselişe geçtiği dönem olan 1960'lı ve 1970'li yıllar aynı zamanda Yeni Sosyal Hareketler paradigmasının da ortaya çıktığı döneme rastlamaktadır. Rastlantı olmayan bu durumu, Yeni Sosyal Hareketler paradigması içerisinde çevre mücadelelerinin de önemli bir yeri olması ile açıklayabilmek mümkündür. Bu bağlamda, çalışmada Yeni Sosyal Hareketler paradigmasının ortaya çıkış ve gelişim süreci ele alındıktan sonra, 1968 Hareketleri öncesinde ortaya çıkan kent hakkı kavramının gelişimi ele alınacak ve mekânın adil paylaşımı çerçevesinde yeni bir kentsel toplumsal hareket olarak Critical Mass hareketinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

1.YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER PARADİGMASININ ORTAYA ÇIKIŞI

1960'lı ve 1970'li yıllarda Amerika ve Avrupa'da ortaya çıkan yeni sosyal hareketlerin görüldüğü dönemin öncesinde toplumsal alanda görülen sosyal hareketlerin analizinde Klasik Kolektif Davranış Teorisi hakimdir. Klasik Kolektif Davranış Teorisi'nin sosyal hareket üzerindeki analizi modernleşme teorisinden etkilenmekte ve sosyal hareket modernliğin tarihsel sürecinin bir sonucu olarak görülmektedir.

Önemli kolektif hareket teorisyenlerinden *Smelser* kolektif davranışı, modernleşme sürecinin doğurduğu yapısal değişimlere tepki olarak ortaya çıkan irrasyonel ve geçici hareketler olarak

değerlendirir (Çayır, 1999:14). Dolayısıyla kolektif davranışın temel alındığı sosyal hareketler, ortak inançların bir ifadesi ve yapısal bir krizin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak, 1968’de Avrupa ve Amerika’da ortaya çıkan barış hareketleri, çevrecilik hareketleri, anti-nükleer hareketler, kadın, lezbiyen ve gey hareketlerinin görülmesiyle birlikte bu klasik anlayış sorgulanmaya başlanmıştır. Özerklik, kimlik ve farklılık taleplerini doğrudan eyleme dayalı olarak ifade eden bu hareketlerin açıklanmasında Amerika’da “Kaynak Mobilizasyon” paradigması ve Avrupa’da “Yeni Sosyal Hareketler” paradigması etkili olmuştur.

Yeni Sosyal Hareketler paradigmasında, önemli bir yere sahip olan Alain Touraine’e göre bu sosyal hareketler, toplumsal aktörlerin sivil toplumun yapısı üzerindeki mücadelelerinden doğmaktadır. Touraine’e göre, çağdaş sosyal hareketler yenidir, çünkü mücadelesi post-endüstriyel toplum tarafından açılan alanda gerçekleşmektedir. Yeni güç merkezi ve yeni ilişki biçimleriyle yeni bir toplum tipi olan post-endüstriyel toplumda mücadele alanı artık devlet değil, sivil toplumdur (Çayır, 1999:16).

Sivil toplumda ortaya çıkan bu sosyal hareketlerin mücadeleleri, kimliği rahatça ifade edebilme, katılım ve sivil haklar gibi kavramlar çerçevesinde kültürel alanda karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla 1960’lı yılların öncesinde görülen, ekonomik temelli tanımlanan, sınıf tabanına sahip eski sosyal hareketlerden farklılaşmaktadır. Eski sosyal hareketlerin girişimcileri, işçileri ve orta sınıfı mobilize ederken, yeni sosyal hareketler, sınıf kavramını aşan ırk, toplumsal cinsiyet, etnisite gibi kavramlarla tanımlanan, kimliklerin ön plana çıktığı gruplardaki aktörlerin kolektif hareketlerine doğru kaymıştır.

Kolektif hareketler olarak yeni sosyal hareketler, evrensel konuların ifadesi olan, belirli bir grubun çıkarı yerine geneli kapsayan ahlakîyet ilkesine bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu olan bu hareketlerde, eski sosyal hareketlerden farklı olarak yani sosyo-ekonomik taleplerden çok, sembolik eylemlere katılma ve de kültürel, kimliksel ve yaşam tarzlarıyla ilgili konulara daha çok ilgi duyulmaktadır. Bu nedenle amaçları, devleti ele geçirmekten ziyade, devlete karşı özerk alanlar oluşturmak ve oluşturulan bu özerkliğin korunmasıdır.

Claus Offe’un deyişiyle “eski politik paradigmanın hakim olduğu savaş sonrası yıllar, tabii ki sosyal ve siyasal çatışmaların olmadığı yıllar değildi. Fakat o yıllarda ‘çıklarlar’ dolayısıyla temalar, aktörler ve çatışmanın çözümünün kurumsal araçları hakkında toplum çapında bir uzmanlaşmanın tesis edildiği bir dönem söz konusudur. Gündemi meşgul eden temel konular; bireysel, kolektif gelir dağılımındaki iyileşmeler ve toplumsal statülerin hukuksal açıdan korunmasıydı. Baskın kolektif aktörler, kurumsallaşmış baskı grupları ve siyasal partilerdi. Toplumsal ve siyasal çatışmaların tek çözüm mekanizması pazarlıklar, parti rekabeti ve temsili hükümet idi”. (Çorakçı, 2008:57)

Buradan hareketle yeni sosyal hareketlerin, eski sosyal hareketlerden farklılaştığı önemli bir diğer noktanın ise örgütsel yapıları olduğunu söylemek mümkündür. Sınıf tabanlı olarak görülen eski sosyal hareketler merkezi örgütlenme yapısına sahipken, değer tabanlı yeni sosyal hareketler esnek ve adem-i merkezîyetçi bir yapıya sahiptir. Aktörlerin yeni sosyal hareketlere katılımı, aktörün iradesi dahilindedir ve kararlar müzakere yoluyla alınır. Bu sosyal hareketlere katılan aktörler Offe’a göre barışın, çevrenin ve insan haklarının korunması gibi temalar etrafında bir araya gelen grupların içerisinde yer alırlar. Bu grupların değerleri merkezi kontrolün karşısında kişisel özerklik ve kimlik temelinde şekillenmektedir ve hareket etme biçimleri ise içsel olarak resmi olmayan ve yatay farklılaşmanın görüldüğü ilişkilerle, dışsal olarak da protestoya dayanan taleplerle karşımıza çıkmaktadır(Çayır, 1999:67).

Yeni sosyal hareketlerin içerisine dahil edebileceğimiz “kent hakkı”na dayalı hareketler de bu bağlamda ele alınabilmektedir. İlk kez Neo-Marksist Fransız düşünür Henri Lefebvre tarafından ortaya atılan kent hakkı kavramı, Marksist literatürde kent mekanının ilk kez doğrudan ele alınması bakımından önemli bir yere sahiptir. Lefebvre’nin kent hakkı kavramını ele almadan önce Marksist literatürden başlayarak Lefebvre’nin kent hakkı kavramını ortaya attığı 1967 yılına kadar kentsel mekanın ele alınışına bakmak faydalı olacaktır.

2. BİR MEKÂN OLARAK KENT

İnsanlığın ilk yerleşimlerinden bu yana, kentleri çok geniş bir tarihsel çerçevede ele almak ve kent tanımlamaları yapmak mümkündür. Bu çalışmada ise kentin doğrudan bir analiz nesnesi olarak konu edildiği dönemlerden başlanarak ele alınması amaçlandığından özellikle bu doğrultuda gelişmelerin olduğu Sanayi Devrimi sonrası kent analizlerine değinilecektir.

19.yüzyılda, kentin toplumsal faktörler ile birlikte ele alındığı Marx ve Engels'in çalışmaları, aynı zamanda kent sosyolojisinin tohumlarının atıldığı çalışmalar olması bakımından da önem arz eder. Bu süreçten itibaren kent mekânının doğrudan bir analiz nesnesi olma yolunda gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür.

Marx'ın çalışmalarında kentin, daha çok kapitalist gelişme çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Aslanoğlu (1998:56)'na göre Marx'ın çalışmalarında kentin feodalizmden kapitalizme geçişte oynadığı özgün rol göz ardı edilmemiş fakat kent kendisi bir analiz nesnesi olarak değil, kapitalizmin gelişimiyle ilgisi ölçüsünde ele alınmıştır. Nitekim Şengül (2001:10) de Marx'ın çalışmalarında kentin sistematik bir değerlendirme veya kurumsallaştırma içerisinde ele alınmadığını, öte yandan Marksist literatürde ise Engels'in "İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu" eserinin kapitalist kent konusunda önemli bir yerinin olduğunu vurgulamaktadır.

Modern anlamda ilk kentbilim okulu olarak tanımlayabileceğimiz Chicago Okulu ise, 1920'li yıllarda kentin tam anlamıyla bir analiz nesnesi olarak ele alındığı çalışmaları ortaya koymuştur. Bu anlamda Chicago Okulu etrafında toplanan Ekolojist Yaklaşım'ın temsilcileri de sistemli ve doğrudan bir kent analizi yapan ve aynı zamanda ilk kent sosyologları olarak kabul edilmektedir. Robert Park'ın "Kentsel Ekoloji" disiplinini oluşturarak temellendirdiği oluşumun diğer önemli isimleri Ernest Burgess, Roderick McKenzie ve Louis Wirth'tür.

Chicago Okulu'nun ortaya koyduğu görüşlerin çerçevesi, kentleşmenin birçok boyutunun görülebileceği hızlı büyüme, yayılma, nüfusun yoğunlaşması, nüfusun heterojenliği gibi özelliklere sahip olan Chicago kentini bir laboratuvar gibi incelenmesine dayanmaktadır (Aslanoğlu, 1998:61). Kent biçimi ile ilgili açıklamalarında doğal süreçler ile bağ kuran bu yaklaşım, canlıların birbirleri ile ilişkilerinin yaşam çevrelerini belirlemesine benzer biçimde, kentte yaşayanların da yaşamlarını sürdürebilmek için işbirliği ya da çatışma içinde bulunmalarının kent biçimini belirlediğini öne sürer. Chicago Okulu'na göre kent bu şekilde, doğal bir biçimde bölgelere ayrılır (Duru ve Alkan, 2002:11). Chicago Okulu'nun kent analizlerinin kent ve mekan ilişkisine getirdiği bu organizmacı yaklaşım hem bu alanda önemli bir yere sahip olmuş hem de özellikle Neo-Marksist düşünürler tarafından eleştiriye uğramıştır. Çünkü bu durumda kentte görülen eşitsizlikler, doğal süreçler olarak algılanmakta ve dolayısıyla kentte görülen bu eşitsizlik, uyumsuzluk gibi faktörlerin değiştirilmesi mümkün olmayan süreçler olarak ele alındığı görülmektedir.

1960'lı yıllara gelindiğinde ise, Marksist kuramcıların kent ve mekanı kapitalist birikim süreçleri çerçevesinde ve doğrudan ele aldıkları görülmektedir. Aynı zamanda Çağdaş Kent Sosyolojisi'nin ortaya çıktığı bu yıllar, Marksist kuramın da kent ve mekan konusunda aldığı eleştirilere refleks geliştirdiği bir dönem olmuştur.

Henri Lefebvre, kapitalizm ve mekân ilişkisini ayrıntılı biçimde ele alan, kapitalizmin varlığını sürdürebilmek için mekanı nasıl yeniden ürettiğini inceleyen ilk Marksist düşünürdür. Analizlerinde, kapitalist toplumda mekanın nasıl üretildiğine odaklanan Lefebvre, 68 Hareketleri öncesi ortaya attığı "kent hakkı" kavramı ile de aynı zamanda bu hareketin sloganlarının ilham kaynaklarından birisi olmuştur. Bu bağlamda, çalışmamızdaki analizin temel dayanak noktası olan kent hakkı kavramlaştırması nedeniyle Henri Lefebvre'ye ayrı bir parantez açmamız gerekmektedir.

3.HENRİ LEFEBVRE VE KENT HAKKI

Marx'ın tanımladığı kapitalist üretim ilişkileri ve üretim güçleri arasındaki çelişkilerin kentsel mekânda nasıl farklılaştığını ortaya koyan Lefebvre, analizlerinde sermayenin mekâna ayrı bir işlevsellik kazandırdığını göz önüne sermektedir. Lefebvre'ye göre kapitalizm, kentsel mekânı metaların üretildiği bir yer olmaktan çıkıp, kentsel mekânın kendisini bir meta haline getirmiştir. Kapitalizm, bu yeni döneminde imalat sanayi, inşaat ve altyapı gibi faaliyetlere yönelik endüstriler ile

yer değiştirmiş ve böylece mekanın kapitalist üretimi de artık değer üretimi ve kar elde ediminde etkili olmuştur. (Aslanoglu, 1998:68). şengül (2001)'e göre bu durum Marksizm-mekan ilişkisinde önemli bir kırılmaya yol açar. Zira Marksist yazında mekân, kapitalist üretimin yapıldığı yer olarak algılanır iken Lefebvre'ye göre kapitalizm kent mekânını metalaştırmış ve olası krizlerini bu sayede aşabilmiştir.

Lefebvre, sanayileşmeden doğan toplumdaki kentin bir meta halini aldığı süreci kentsel devrim olarak açıklamıştır. Toplumun bir bütün halinde kentleşmesi savından yola çıkan Lefebvre, sanayileşmeden doğan toplum olarak tanımladığı kent toplumundaki değişimleri salt mekansal olarak değil, tüm yönleriyle ele almıştır. Sözelimi kırın ortasındaki bir yazlık evin, otoyolun ya da süpermarketin de kentin kır üstündeki hakimiyet göstergeleri olduğunu söyleyen Lefebvre, kent dokusunun içerisine bu unsurları da katmıştır (Lefebvre,2013:7-11).

Henri Lefebvre'nin kentsel hakları akademik gündeme ve özellikle 68 Hareketleri'ne verdiği esinle sokakta dolaşıma soktuğu kent hakkı kavramlaştırması, kent temelli hareketlerin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Lefebvre, kent hakkı kavramını ilk kez 1967'de yine aynı isimli eserinde ortaya atmıştır. Kent hakkı kavramı özünde, kentsel mekân ile ilgili alınan kararlarda, devlet, sermaye gibi güçlerin değil, kent sakinlerinin karar alıcı konumda olmalarını içerir ancak bununla sınırlı kalmayıp, daha radikal bir biçimde kent sakinlerinin yaşadıkları mekânı kullanma, oluşturma ve değiştirmeleri anlamlarını içeren hak olarak şekillenir.

Lefebvre kent hakkı bağlamında, kentlilerin yaşadıkları kent üzerinde doğrudan karar alma mekanizmaları geliştirmelerini ise "katılım hakkı , işgal/tahsis etme/kendine mal etme hakkı"(Baysal, 2011b:39)üzerinden açıklamıştır. Katılım hakkı, kentlilerin karar alma süreçlerinde aktif olarak rol alması gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Mekânı işgal hakkı ise kent hakkının elde edilmesinde katılımı da içine alan ve kent hakkı mücadelesinin radikal bir görünüm kazandığı kısımdır. Kentte yaşayanlar mekânı bizzat işgal ederek taleplerini salt dile getirmekten bir adım öteye geçer ve taleplerini uygulamaya koyarlar. Bu anlamıyla kent hakkı, mekânı fiziki olarak dolduran, kendilerine tahsis eden kent sakinlerinin metalaşan ve değişim değeriyle öne çıkan mekanın kullanım hakkını - mülkiyetten bağımsız olarak- geri kazanmaları anlamına gelir. Kentlilerin katılım ve işgal etme hakları ile birlikte kent ile ilgili mekanizmalarda edilgen konumdan karar alıcı konuma geçmeleri ayrıca Lefebvre'nin kent hakkı görüşünün içerisinde etkin bir vatandaşlık tanımının da saklı olduğunu göstermektedir.

Lefebvre, ortaya attığı kent hakkı kavramı ile mekânın kontrolünü devlet, sermaye gibi unsurlardan alıp bizzat kentte yaşayanlara aktararak yeni bir kent yapılanmasının fikri temellerini atmıştır. Ayrıca Lefebvre kent hakkını oluşturan katılım ve işgal hakkı kavramlarıyla da kentlerde hakim sınıf tarafından üretilen sosyal, ekonomik ve politik düzene karşı koymak için bireylerin kolektif eylemler oluşturabilmesine işaret etmektedir. Bu doğrutuda kent hakkı, iktidar ilişkilerini de dönüştüren bir kavram halini alır. şehir mekânına doğrudan müdahale etmek şehri kendinin kılmanın başlangıcını oluşturur. Çünkü Lefebvre'ye göre "hayatı değiştirmek aynı zamanda mekânı değiştirmek anlamına gelir" (Sadri, 2011b:15).

Lefebvre'den sonra kent hakkı kavramının en güçlü savunucusu olan David Harvey ise Lefebvre'den önemli ölçüde etkilenecek kavramı geliştirmiştir. Harvey de Lefebvre ile paralel olarak neoliberal sistemde ortak çıkarları doğrutusunda hareket eden devlet ile sermayenin yarattığı yeni yönetim mekanizmaları ile artı değeri devlet üzerinden dağıtırken, kentleşme sürecini de kentlilerin değil sermaye ve üst gelir gruplarının lehine yönettiği bir mekanizmanın ortaya çıktığını söyler. (Harvey, 2009). Harvey, Lefebvre'den farklı olarak kent hakkını erişilebilirlik hakkından öte bir şekilde tanımlar. Bunun yanı sıra Harvey, bütüncül bir bakış açısıyla ne tür bir kent istediğimiz sorusunun ne tür bir toplumsal bağlar, doğa ile ilişki, yaşam biçimleri, teknolojiler ve arzulanen estetik değerler gibi sorulardan ayrılamayacağını belirtir. Ayrıca Harvey, Lefebvre'den hareketle geliştirdiği kent hakkı kavramının kentlerimizi ve kendimizi yeniden yapma özgürlüğünü içerdiğini ve bu özgürlüğün de en değerli ve en ihmal edilmiş haklarımızdan biri olduğunu ifade ederek (Harvey, 2009), kent hakkını Lefebvre'den bir adım öteye taşır.

Harvey (2013:44)'e göre nasıl bir şehir istediğimiz sorusu, nasıl kimseler olmak istediğimiz, ne gibi toplumsal ilişkiler arayışı içinde olduğumuz, doğayla nasıl bir ilişkiye değer verdiğimiz, ne tür bir

yaşam tarzı arzulanmış sorularından ayrı düşünülemez. Öyleyse şehir hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel ve kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: Şehri gönülümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu. Dahası, bireysel değil kolektif bir haktır, çünkü şehri yeniden icat etmek kaçınılmaz olarak kentleşme süreçleri üzerinde kolektif bir gücün uygulanmasına bağlıdır. Harvey, insan hakları içerisinde en değerli ama bir o kadar da ihmal edilmiş olan kent hakkını en iyi biçimde nasıl kullanırız sorusuna cevap arar.

Lefebvre gibi Harvey de şehirleşmenin sınıfsal bir olgu olduğunu vurgular. Kapitalizmin ürettiği artı ürünün emilmesi için ihtiyaç duyduğu şehirlerin bu manada mekânsal değişimlerin ötesinde hayat tarzlarında değişikliklere sahne olduğunun altını çizen Harvey, sermaye-kent arasındaki bağı altını çizer. Örneğin Harvey, ABD'nin banliyöleşmesinin yaşam tarzlarında köklü değişimlere yol açtığını, “banliyödeki müstakil evden buzdolabı ve klimaya, evin girişine park edilen ikişer arabadan petrol tüketimindeki muazzam artışa kadar bütün ürünler artı sermayenin soğurulması için üzerine düşeni” yaptığını belirtir. Ayrıca Harvey, banliyöleşmenin militarizasyon ile birlikte savaş sonrası dönemde artı sermayenin soğurulmasında kilit bir rol oynadığını, 1960'larda bunlardan olumsuz etkilenen kesimin -başta siyahlar, azınlık grupları- ayaklandığını ve kentsel kriz ortaya çıktığını da belirtir. (Harvey 2013:50,51)

Lefebvre ve ardılarının görüşlerinden beslenerek toplumsal alanda hayat bulan kent hakkı kavramı oldukça geniş bir yelpazede kendine yer bulmuştur. Özellikle Lefebvre'nin eserini kaleme aldığı 1968 hareketleri döneminde Fordizm'in krizine karşı bir araya gelen pek çok toplumsal hareket görülmektedir. Özellikle ABD'nin Vietnam Savaşı nedeniyle gençlik muhalefetinin karşı çıkışının odağında olduğu bu dönemde savaş karşıtlığı tek mücadele alanı olmamıştır. Konut hakkı için yürütülen kira grevleri, banliyöleşme ile birlikte ortaya çıkan toplumsal ayrılmaya verilen tepkiler kent hakkı bağlamında değerlendirilebilmektedir.

1980 sonrası dönemde neo-liberal politikaların etkisi altına giren dünyada kentsel hareketler de bir önceki dönemden daha geniş bir alanda görülmeye başlanmıştır. Barınma ve konut hakkı, temiz su hakkı gibi temel yaşam alanı olanaklarına dair taleplerin güçlendiği, bunun yanı sıra küreselleşme karşıtı hareketlerin de bir başka kanadı oluşturduğu bir döneme girilmiştir.

Uzun bir süre Lefebvre'nin radikal tanımlama çizgisinin dışında ağırlıklı olarak barınma hakkı şeklinde kendisine yer bulan kent hakkı, günümüzde daha geniş bir kitle tarafından seslendirilir olmuştur. Dünya genelinde birçok kuruluş ve topluluk kent hakkı ile ilgili çalışmalar yapmıştır. 2002 yılında Dünya Sosyal Forumu'nda hayata geçirilmesi için ilk adımı atılan Dünya Kent Hakkı Şartı'nın 2005 yılında Porto Alegre'de gerçekleştirilen Dünya Sosyal Forumu'nda kabul edilmesi bu çalışmaların gerçekleştirilen en önemli adımlarından biri olmuştur. Bunun yanı sıra bir diğer önemli adım da Avrupa Kentsel Şartı olmuştur. Çalışmalarının temeli 1980-1982 yıllarında Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen “Kentsel Rönesans İçin Avrupa Kampanyası” kapsamında başlayan Avrupa Kentsel Şartı ulaşım, doğa ve çevre, kentlerin fiziki yapıları, konut, kent güvenliği ve suçları, kentlerde dezavantajlı gruplar, kentlerde spor ve boş zamanların değerlendirilmesi, halk katılımı, kent yönetimi, kent planlaması gibi pek çok ana başlık altında oluşturulmuştur. Kent içi ulaşımında özellikle özel araçların ağırlığının azaltılması, kent içi dolaşımda toplu taşımanın, bisikletin ve yaya olarak gerçekleştirilebilecek çeşitli alternatiflere yönelen bir anlayışın gerçekleştirilmesi şartın ulaşım başlığı altında yer alan görüşler olmuştur (Yener ve Arapkirlioğlu, 1996).

Kent hakkı mücadelelerin hareketlendiği 2000'li yıllar sonrasında en önemli kent hakkı ve “işgal” deneyimini oluşturan hareket ise “Occupy Wall Street” Hareketi olmuştur.

4.TÜRKİYE'DE KENT HAKKI MÜCADELELERİ

Türkiye'de genel olarak konut mücadeleleri etrafında örgütlenmiş bulunan kent hakkı mücadeleleri, 2013 Mayıs ayındaki Taksim Gezi Parkı Direnişi'ne kadar Türkiye'de gerçek manasıyla tartışılma imkanını bulamamıştır. Türkiye'de kent hakkı mücadelesinde bir dönüm noktası olması bakımından Gezi Parkı Direnişi'ne kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1943 yılında Cumhuriyet döneminin ilk parkı olarak Lütfi Kırdar'ın belediye başkanlığı döneminde İnönü Gezisi adıyla açılan Taksim Gezi Parkı, 2013 yılında Türkiye tarihinin en önemli toplumsal mücadelelerinden birine sahne olmuştur. Cumhuriyet döneminde, şehircilik uzmanı Henri

Prost'un ismini taşıyan Prost Planı ile, büyük ölçüde harabe haline gelmiş Topçu Kışlası'nın olduğu yere yapılmasına karar verilen Gezi Parkı, günümüzde kentin merkezinde kalan ender bir yeşil alan olma özelliğini taşımaktadır.

Topçu Kışlası'nın eski yerine tekrar inşa edilmesini de içerisinde barındıran Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında yıkılması planlanan Gezi Parkı'nın imar izni olmadan yıkılmasına karşı parkta kurulan çadırlar ile bir "işgal" eylemi olarak başlayan Gezi Parkı Protestoları, güvenlik güçlerinin şiddetli müdahaleleri ile birlikte kısa süre içinde Türkiye'yi etkisi altına alan bir direnişe dönüşmüştür.

Kent hakkı kavramının Lefebvre'nin tarif ettiği biçimde radikal bir örneği olan Gezi Parkı Direnişi, kentte yaşayanların mekanı bizzat işgal mekanizmasını kullanarak biçimlendirmek istemesine bir örnektir. Bir Gezi Parkı eylemcisinin sözleri bu durumu özetlemektedir ;

"...demokrasi dediğimiz siyasal alet bize başka bir yol bırakmadı... şairler şiir yazdılar, filmciler film çektiler, insanlar imza attılar.. hiçbir şey yapamadık. En sonunda bedenen buraya geldik, çünkü demokraside başka bir yol kalmadı bize.." (Youtube, 2013)

5. KENT HAKKI TALEBİ OLARAK CRITICAL MASS HAREKETİ

Ulaşımın apolitik bir konu olarak algılanmasını eleştiren Freund ve Martin (1999:177), çağdaş toplumlarda bir yerden bir yere gitmenin otomobilin tekeline girdiği bir dünyada, otomobilin mekânın, zamanın ve hareketin toplumsal anlamları üzerinde derin politik içerimlerinin mevcut olduğunu belirtir.

Lefebvre de kent hakkı kavramını geliştirdiği ve mekânı toplumsal analizin merkezine alan Kentsel Devrim isimli eserinde kentin ulaşım sorunlarına doğrudan temas etmiştir. Ona göre "Sokak yalnızca bir geçiş ve sirkülasyon yeri değildir. Otomobillerin sokakları işgal etmesi ve bu sanayinin, yani otomobil lobisinin baskıları, eski araçları birer pilot objeye, park etmeyi bir obsesyona, sirkülasyonu öncelikli hedefe çevirmiş, sosyal ve kentsel yaşamı bütünüyle yıkıma uğratmıştır. Otomobil kullanma hak ve yetkilerinin sınırlanmasının gerekeceği gün yaklaşmaktadır" (Lefebvre 2013:22).

Otomobil günlük ulaşımın her alanına yayılmasının yanı sıra, bizzat varlığıyla ve adına tesis edilen altyapısıyla günümüzde kentlerin görünümüne damgasını vurduğu bir ortamda (Freund ve Martin, 1996)dünyanın üç yüzü aşkın şehrinde görülen 'Critical Mass' hareketi de gün geçtikçe otomobilin merkezine oturduğu bir kent tasarımına tepki olarak doğan önemli kentsel hareketlerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Critical Mass hareketini hem kent üzerindeki hak sahipliğinin iktidar mekanizmalarından kent sakinlerine kanalize edilmesi yönünde gerçekleşmesi hem de kentsel mekandaki güç ilişkilerini yeniden düzenlemesi bakımından kent hakkı bağlamında değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu çalışmanın sorgulama alanlarından biri Critical Mass örneğinin kentlerde görülen yeni bir kent hakkı mücadelesi bağlamında analiz edilmesidir.

Critical Mass (CM), Türkçe'de kritik çoğunluk anlamına gelen, dünyanın yaklaşık üç yüz şehrinde bisiklet ile gerçekleştirilen bir harekettir. Kökeni Çin'de ışısız kavşaklarda otomobil ve bisikletliler arasındaki geçiş hakkı sorununa dayanır. Bisikletliler karşıdan karşıya geçmek için kritik bir çoğunluğa ulaşmayı beklemek zorundadır.

İlk CM, 25 Eylül 1992'de San Francisco şehrinde gerçekleşmiştir. Daha sonra uluslararası boyutlara ulaşarak Kuzey Amerika'da, Avrupa'da, Avustralya'da, Asya'da ve Latin Amerika ülkelerinde yapılmaya başlanmıştır (Vikipedia, 2013). Etkinlik genellikle her ayın son cuma günü düzenlenmektedir. Türkiye'de başta İstanbul, İzmir ve Ankara şehirlerinde CM hareketinin etkinlikleri düzenlenmektedir.

Şehrin otomobil merkezli dizaynına karşı yolların paylaşılmasını talep eden bisikletli kolektif bir eylem olma özelliklerini ihtiva eden Critical Mass hareketi aynı zamanda kent hakkı kavramının birçok özelliğini de bünyesinde barındırmaktadır. CM, otomobil merkezli kent dizaynına bir tepki olarak ortaya çıkmış ve varolan yolların eşit imkanlarda kullanımını öneren bir hareket olarak gelişmiştir. Bir başka ifadeyle CM, bisikletlilerin şehirde motorlu taşıtların ulaşımındaki üstünlüğüne son verecek oranda "kritik çoğunluğa" sahip olduğunu gösteren bir hareket olarak tanımlanabilir. Bu

doğrultuda kritik çoğunluğa ulaşmanın verdiği görünürlük ve güç ile birlikte bisikletliler trafikte yer alma haklarını talep ederler.

CM hareketinin de kolektif eylem temelinde gerçekleşmesinin yanı sıra bu topluluğun ilişki ağına da değinmek gerekmektedir. CM hareketine katılan aktörlerin oluşturduğu ilişki ağına hiyerarşik bir yapılanma söz konusu değildir. Örneğin etkinliğin lideri, örgütleyicisi ya da üyelik sistemi gibi unsurlar olmamakla birlikte hareketin rotası, etkinliğin yapıldığı gün yola çıkmadan önce harekete katılan aktörler tarafından belirlenmektedir. CM hareketi sınıf tabanlı bir hareket olma özelliğinden çok uzaktadır ve harekete katılan aktörler yaş, cinsiyet gibi değişkenler temelinde birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle CM hareketindeki gruplarda heterojen bir yapı söz konusu olmaktadır. Bu heterojen yapıda yer alan, motorlu olmayan alternatif ulaşım araçlarını tercih eden bu aktörler kent hakkı mücadelesine bilfiil katılmaktadırlar. Dolayısıyla kolektif eylem temelinde oluşan CM hareketine aktörlerin katılımı 'kent hakkı' üzerinden olmaktadır. Bir başka şekilde ifade edilirse, grubun heterojen yapısının temellendiği kent hakkı mücadelesi, aktörleri bir araya getiren en temel gerekçeyi de oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere kent hakkı mücadelesinde önemli bir direniş alanı olarak ortaya çıkan CM hareketi ile kent hakkı arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Şehrin daha adil şekillerde yeniden üretilmesine dayanan kent hakkı kavramı bağlamında CM hareketi bir örnek teşkil etmektedir. Bisikletlilerin kent üzerindeki talep ve arzularını yolları bizzat işgal ederek ifade etmeleri Lefebvre'nin kent hakkı kavramı içerisinde tanımladığı katılım ve mekân işgal/tahsis/kendine mal etme hakkını kullandıklarını göstermektedir. Bu nedenle kentlerde görülen, özellikle kent mekânının düzenlenmesinde kolektif eylem temelinde yeni bir mücadele alanı olarak tanımlanan CM hareketinin, kent hakkı mücadelesinde mekânın adil paylaşımı bağlamında incelenmesi ve tartışılması bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır.

1980 sonrası neo-liberalizmin etkileri ile birlikte değişen ve dönüşen dünyada hiç kuşkusuz kent de bu değişim ve dönüşümlerden etkilenmiştir. Nitekim neoliberal politikalar her alanda olduğu gibi yine kentsel mekânda da eşitsizliklere sebebiyet vermiştir. Kentsel mekân ve özellikle kapitalizmin mekân üzerindeki etkilerine değinen Henri Lefebvre, David Harvey gibi sosyal bilimciler ile birlikte kapitalizmin dinamiklerinin kent üzerindeki etkileri, kapitalist süreçlerin üretiminde kentin rolü, kent mekânının tasarlanması ve kent sakinlerinin bu süreçlerdeki rolleri gibi konular da daha yüksek sesle tartışılmaya başlanmıştır. Çalışmada konu edinilen CM hareketi de yukarıda bahsedilen süreçlerde kent sakinlerinin kentsel mekân üzerindeki hak ve paylaşım süreçlerinin görülebileceği bir alanı oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslanoğlu, R. A. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2. Baskı.
- Baysal, U. C. (2011a). " Kent Hakkı: Erişim Hakkından Değiştirme Hakkına" Gökmen Özgür (der.), *Türkiye'de Hak Temelli Sivil Toplum Örgütleri*, Ankara (STGM), ss. 363-379
- Baysal, U. C. (2011b) "Kent Hakkı Yeniden Hayat Bulurken", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, c. 9, ss. 31-55.
- Çayır, K.(1999). *Yeni Sosyal Hareketler*, Ed. Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs.
- Çorakçı, E. (2008). *Modern ve Postmodern Kimlikler Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Duru, B., Alkan, A. (2002). *20. Yüzyıl Kenti*, Ankara: İmge.
- Freund, P., Martin, G.(1996). *Otomobilin Ekolojisi*, İstanbul: Ayrıntı.
- Harvey, D. (2009). "Kent Hakkı", Çev. Meriç Kırmızı, Sendika.org,
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2006). *Tuhaf Zamanlar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Lefebvre, H.(2013). *Kentsel Devrim*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Offe, C.(1999). “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, iç. *Yeni Sosyal Hareketler*, (Çev. K. Çayır),.53-79 İstanbul: Kaktüs .

Sadri, H. (2011). “Mekan ve İnsan Hakları”, *Mimarlık ve Politika*, Dosya No:25, ss. 15-20.

Şengül, H. T. (2001). “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, *Praksis*(2) ss.9-31.tr.wikipedia.org/wiki/Critical_mass[Erişim tarihi 11.05.2013].

YENER, Z., ARAPKİRLİOĞLU K. (Çev.) (1996) *Avrupa Kentsel Şartı*,İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını: Ankara.

<http://www.sendika.org/2013/05/kent-hakki-david-harvey/> [Erişim tarihi: 31.07.2013].

http://www.youtube.com/watch?v=eX08G_szWCE[Erişim tarihi 31.07.2013].

AMFİ 12 OTURUMU
TÜKETİM

BOŞ ZAMAN, TÜKETİM VE ALIŞ VERİŞ MERKEZLERİ

Yrd. Doç. Dr. Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ¹

ÖZET

Günümüz düşünürleri geleneksel toplumlarda üretimin, modern toplumlarda ise tüketimin başat rol oynadığına inanmaktadırlar. Yine, geleneksel toplumlarda kimlik verili iken, modern toplumlarda bireyler kendi kimliklerini oluşturmak zorunda kalmaktadır. Tüketimde bireylerin kimlik oluşumunda çok önemli yere sahiptir. Tüketim olgusunun boş zaman, kimlik, yabancılaşma ve sosyalleşme kavramları olan bağlantısı tüketimi salt bir ekonomik etkinlik olmaktan çıkararak sosyal ve kültürel boyuta taşımaktadır. Boş zamanın gittikçe artması ise boş zamanların metalaşması sonucunu doğurmuştur. Günümüz toplumlarında bireylerinin nerdeyse tamamı boş zamanlarını alışveriş merkezlerinde kendileri için hazırlanmış paket programları tüketerek geçirmektedirler. Alışveriş merkezlerinden alışveriş yapmak ise hem akılcı hem de hedonist özellikler göstermektedir. Özellikle hedonist özelliği nedeniyle, AVM'ler tüketimciliğin yayılmasına katkıda bulunan en önemli araçlar haline gelmiştir. Alışveriş merkezleri; Lüks, şatafat, gösteriş, vitrinlerinin albenisi, imaj, gösterge, marka ve sembollerin cazibesi bireyin tüketme davranışını etkilemektedir. Tüketimi yönlendiren kimlik değeri AVM'lerde değişim ve kullanım değerinin önüne geçmektedir. Diğer yandan, alışveriş merkezleri yeni bir tür sosyalleşmenin yaşandığı ama aynı zamanda yabancılaşma olgusunu artıran mekânlardır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Boş zaman, Alışveriş merkezleri, Kimlik, Yabancılaşma

ABSTRACT

Philosophers of our time believe that production plays a dominant role in traditional societies while consumption does the same in modern societies. Traditional societies have their own established identities whereas individuals have to create their own identities. Consumption is of crucial importance to the creation of identities for individuals. Various factors linked to consumption such as leisure time, identity, alienation, and socialization; add social, psychological and cultural dimensions to consumption so that it is not a purely economic activity. Increased free time eventually transformed into merchandise. Almost all individuals in societies of our time spend their leisure time at shopping centers by consuming package programs tailored to them. Shopping at shopping centers has both rationalist and hedonist characteristics. Shopping centers have become the most important tool contributing to the proliferation of consumption particularly because of its hedonist nature. Shopping centers influence the individual's consumption behavior through luxury, flamboyance, the allure of their showcases, image, legends, trademarks, and symbols. Identity concept steering consumption outweigh change and usage at shopping centers. Meanwhile, shopping centers are places where a new kind of socialization is witnessed but also alienation is increasingly observed.

Keywords: Consumption, leisure time, shopping center, socialization, identity, alienation

GİRİŞ

Sanayileşme olgusunun ortaya çıkardığı kitlesel üretim ve buna paralel ortaya çıkan tüketim olgusu; günümüz dünyasında basit bir meta değişiminden çok daha fazla anlamlar yüklenmiştir. Toplamlar tüketim toplumlarına dönüşürken, tüm dünyaya egemen olan bir tüketim kültürü ortaya çıkmıştır. Tüketim toplumunda ihtiyaç kavramının çok ötesinde arzu ve tutkular doyurulmaya çalışılmaktadır. Arzu ve tutkuların karşılanabilmesi için yapılan devasa büyüklükteki alışveriş merkezlerinin sayısı her geçen gün hızla artarken, tüketiciler gittikçe bu yerlere daha bağımlı hale

¹Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi, ayselersoz@gazi.edu.tr

gelmektedirler. Kadın- erkek, yaşlı- genç, zengin- yoksul, köylü- kentli ayrımı olmak sızın tüm bireyler boş zamanlarını alış veriş merkezinde geçirmeye, deyim yerinde ise alış veriş merkezinde yatıp kalkmaya başlamışlardır. Bu tüketimi salt ekonomik bir olay olarak değil, sosyolojik, psikolojik ve kültürel boyutları da bulunan çok yönlü bir olgu haline getirmiştir. Bu nedenle, sosyolojik düşünce içinde hem klasik hem de çağdaş kuramcılar tüketim olgusunu çeşitli boyutları ile tanımlamaya çalışmışlardır. Veblen ve Simmel gibi klasik dönem düşünürlerinin çalışmaları büyükşehirlerin merkezlerinde ilk büyük marketlerin açıldığı yıllarda başlamış olmalarına karşın görüşleri halen büyük ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Klasik dönem kuramcıları ile çağdaş kuramcılardan; Baudrillard, Bocoock, Slater, Featherstone ve Bauman'ın çalışmaları sosyolojik düşüncenin tüketim olgusunu analiz etmesinin mihenk taşlarını oluşturmaktadır.

Simmel (1996:84-85) metropolü para ekonomisinin yuvası olarak görür ve ona göre para alışverişinin asıl yaşama alanı büyük kentlerdir. Çünkü şeylerin satın alınabilirliğini, kentler daha küçük mekânlara oranla daha fazla öne çıkarmaktadır. Simmel'e göre metropollerde yaşayan insanlar, metropol hayatının getirdiği yabancılaşmayla başa çıkabilmek için statü, moda etiketleri ya da bireysel farklılık yaratarak "sahte bireysellikler" gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Kendini ifade etmenin en önemli araçları ise moda ve stildir. Diğer bir klasik dönem kuramcısı olarak Veblen "aylak sınıfın" kuramında diğerlerinden farklılığını ortaya koymak için tüketim aracılığı ile kendini ifade etmeye çalışan bir burjuva sınıfının varlığından bahsetmektedir. Bu sınıf kendini "gösterişçi tüketim" yaparak ifade etmektedir. Böyle bir tüketim içinde ayrıcalıklı kılınan metalar, farklılaşmanın belirtisidir. Bu metalar, toplumun aylak sınıfını, diğerlerinden farklı göstermektedir. Aylık sınıfı oluşturanlar diğerlerinde olmayan ürünleri elde etmek, kıskandırmak, saygı görmek veya farklılaşmak için gösterişçi tüketim yapmaktadırlar.

Günümüzde tüketim denildiğinde genellikle akla ilk gelen kentler, dolayısıyla alış veriş merkezleridir. Nüfusun yapısı ve yoğunluğu kentleri tüketim boyutunda daha fazla öne çıkarmaktadır. Çünkü kentlerin çeşitli mekânları insanlar arasındaki sosyal iletişim ve etkileşimin geliştiği ortamlar olarak önemlidir. Kentleri sosyologlar için önemli kılan özelliklerden biriside kent ve tüketim araçları arasındaki ilişkidir ve burada deneyimlerin, hazzın tüketilmesi ve serbest zaman biçimleri öne çıkmaktadır.

Bu bildiride; Ankara'nın en büyük Alış veriş merkezi olan Ankamall'un "seni sen yapan ne varsa burada" adlı sloganından yola çıkarak, AVM'ler tüketim, sosyalleşme, kimlik, yabancılaşma ve boş zamanlar kavramları çerçevesinde tartışılmaktadır.

TÜKETİM KAVRAMI

Tüketim kavramını tanımlarken ilk akla gelen kuşkusuz ihtiyaç kavramıdır. Bunun yanı sıra; savurganlık, harcamak, israf etmek, biriktirmek, tahrip etmek, yok etmek, tatmin olmak ve iletişim kurmak gibi kavramlar da tüketim karşılığı kullanılabilir. Tüketim kavramı da tüketim karşılığı kullanılabilir.

Tüketimin temel belirleyeni ihtiyaç olduğuna göre öncelikle ihtiyacın ne olduğuna bakmak gerekmektedir. İhtiyaç bir kişinin birey olarak varlığını, kimliğini sürdürebilmesinde veya toplum düzeninin devam ettirilmesinde vazgeçilmez olana işaret etmektedir. İhtiyaçlar genellikle fizyolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlar olarak iki grupta ele alınır. Fizyolojik ihtiyaçlar daha yaşamsal öneme sahiptir ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayan bir birey sosyo-kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelebilmektedir.

Maslow'un çok bilinen beş aşamalı hiyerarşik açıklaması getirilen eleştirilere karşın ihtiyaçları anlamamızda yadsınmaz değeri bulunmaktadır. Maslow hiyerarşik sınıflamasında birinci aşamaya; yeme, içme gibi fizyolojik ihtiyaçları koymuştur. Onun hemen altında tehlikelere karşı korunma, yani güvenlik ihtiyacı bulunmaktadır. Üçüncü sırada ait olma; sevgi, arkadaşlık ve benimsenme ihtiyacı bulunur. Dördüncü sırada onur, ün, bağımsızlık, saygı ve tanınma gibi saygı ihtiyaçları vardır. Son aşamada ise kendini aşma, yaratıcılığı içine alan kendini gerçekleştirme ihtiyaçları bulunur. Bu ihtiyaçlar hiyerarşik olarak sıralanmıştır ve bir önceki ihtiyacın karşılanması ile bir sonrakine geçilebilmektedir.

İhtiyaçlar "sahte" ve "gerçek" ihtiyaçlar olarak ta gruplandırılabilir. Eleştirel kuramın önemli temsilcilerinden Marcuse (1997:67-68), tüketim toplumu ve tüketim kültürünün yığınları,

bireyi "tek boyutlu insana" çevirerek tüketime dayalı yaşam biçimlerine göre davranmaya zorlayan sahte ihtiyaçlar ürettiğini ileri sürmüştür. Ona göre sahte ihtiyaçlar; bireye belli sosyal çıkarlar tarafından yukarıdan dayatılan ihtiyaçlardır. Gerçek ihtiyaç ise; ihtiyaçların herhangi bir ideolojik güdüleme içermediğinden emin olabileceğimiz gereksinimlerdir.

İhtiyaç ve istek arasındaki zıtlığa vurgu yapan Slater (2012:433) modern dönemde isteklerin öne çıkarılarak, ihtiyaçların dışlandığını ileri sürer. İhtiyacın aksine istekler zorunlu değil, insan seçim ve özgürlük alanının göstergesidir. İstekler hayati kabul edilmez, önemsiz, sadece heves, moda, eğlence ve lüks kabul edilirler. Bu nedenle, istekler, bedenlerin veya kimliklerin yeniden üretilmesinde bağlayıcı değildir. Yeni, istekler, imajlar veya sosyal yarış aracılığıyla her zaman canlandırılabilir, genellikle de "doyumsuz" olarak nitelendirilir. Seçkin bir konum ve itibar elde etme girişiminde olan insanlar sürekli yeni istekler yaratmaktadır. Moda sürekli yenilik, sürekli bir açlık ile itibar arayanlara ve hem de kazanç isteyenlere hizmet verir. Fakat ihtiyaçların aksine, sürekli doyumsuzluk durumunun bedeli bitmeyen isteklerdir(Slater,2012:443-444).

"Atın atın eski eşyalarınızı atın, yenisini hemen alın" mantığı ile oluşan tüketim toplumu, tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur. Bu toplumda yeni üretim güçlerinin ortaya çıkmasıyla ve yüksek verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekeli yeniden yapılanmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzıdır bulunmaktadır (Baudrillard, 2004, s.95). Ivan Illich (1991:58) "Tüketim Köleliği" adlı eserinde nasıl gereksinim duyulacağını zaten tüketicilere biçimsel olarak öğretildiğini ve tüketicilerin kararlarının ve eylemlerinin, artık tatmin konusundaki kişisel tecrübenin sonucu olmadığı ve adapte olmak durumundaki tüketicinin, hissettiği ihtiyacın yerine kendisine öğretilen şeyi koymaktan başka bir şey yapamadığından bahsetmektedir. İnsanlar, nasıl ihtiyaç duyacaklarını öğrenme konusunda elverişli birer öğrenci haline geldikleri, buna hazır oldukları bir kültürün varlığından söz etmektedir. Tüketim toplumunda, tüketicilerin aktif olarak baştan çıkarılma peşinde olduğunu ileri süren Bauman (1999:36)ise, günümüz insanının değişiklik uğruna, çekici bir şeyden ötekine, bir ayartmadan diğerine koştuğunu söylemektedir.

İhtiyaçlara sınır getirilememesi ve isteklerin tatmin edilememesi ile ifade edilen tüketim kültürü; tüketicilerin çoğunun yararçı olmayan statü arama, ilgi uyandırma, yenilik arama şeklindeki özelliklerle ilgi uyandıran ürün ve hizmetleri arzuladıkları ve bunları edinip sergiledikleri bir kültürün adına karşılık gelmektedir(Aktaran Odabaşı, 1999:25). Tüketim kültüründe tüketim hedonist bir özellik gösterir. Bireyleri tüketime yönelten başkalarının gözündeki yeridir.

Özetle, tüketim toplumunda bireylerin kimlikleri tüketim tarzları ve seviyelerine göre şekillenmektedir. Tüketim kültürü bir yaşam biçimi haline getirilmiştir. Böylece tüketim kültüründe bireylere sınırsız ve tatmin edilemez ihtiyaçlar sunulur, tüketiciler sürekli daha fazlasını istemeye ve arzulamaya yönlendirilmektedir. Bu yolla yeniden üretimin yolu da açılmaktadır ve bu da kapitalist sistemin varoluş amacıdır. Tüketilen ürün ve hizmetler, sosyal görüntünün yaşam biçiminin ve sosyal grupların oluşmasında önemli bir role sahiptir.. Bocoock (1997:13) insanların modern tüketim ideolojisi ile ilgili sosyal ve kültürel uygulamalardan bir defa etkilendikten sonra, izledikleri filmlerde, yazılı basında ve televizyonlarda sergilenen malları satın almayı, ekonomik güçleri yeterli olmasa bile o mallara sahip olmayı arzu ettiklerini ileri sürer. Böylece tüketim yalnızca gereksinimlere değil, sistemin var oluşunun gerektirdiği ve gittikçe artan bir şekilde arzulara dayanan bir olgu haline gelmektedir.

TÜKETİM VE KİMLİK

Modern yaşamda, kim olduğumuzu öğrenmeyi, tanımlamayı ve hatırlamayı sahip olduklarımızın yardımı ile yapabilmekteyiz. Kimlik duygusu artık belirli bir ekonomik sınıfa ve sosyal statü grubuna üye olmakla veya doğrudan etnik köken veya cinsiyet yoluyla insanlara kazandırılan bir şey olarak düşünülmemelidir. Gittikçe daha çok sayıda insan kendi kimliğini kendisi oluşturmak durumunda kalmaktadır. Bu etkin kimlik oluşturma süreci içinde tüketim önemli bir rol oynamaktadır (Bocoock, 2005:74). Tüketimin kimlik oluşturmadaki rolü de bireyleri hem yararçı olmayan hem de daha fazlasını istemeye koşullandırmaktadır.

Tüketim hem kolektif ve hem de bireysel kimlik duygularının sembolik oluşumunu içeren etkin bir süreç haline dönüşmüştür. Modern toplumlarda tüketim, ihtiyaçlarının karşılanmasından daha çok sosyal statü ve kimlikleri belirleyen bir etkinlik alanı olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda tüketim; "İnsanların kendi kimliklerini göstermesi, sosyal gruplara katılmayı gösterme, kaynakları biriktirme, sosyal farkları gösterme, sosyal etkinliklere katılma ve bunlar gibi pek çok şeyi sağlayan bir dizi uygulamayı kapsamaktadır". Odabaşı'na(68) göre tüketici kendi sosyal rollerini tanımlarken, iletişimde bulunurken ve sosyal rollere göre davranırken, birbirini tamamlayan ürünlerin sembolik anlamlarından yararlanmaktadır. Bu yönüyle ürünlerin fonksiyonelliği değil, daha çok sembolik yönünü öne çıkarmaktadır.

Sembolik etkileşimi savunan kuramcılar, benliğin toplumsal etkileşim içinde oluşum süreçlerini incelerler; onlara göre, benlik önceden verili değildir, toplumsal aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinde birbirlerine verdikleri tepkiler ve birbirlerini algılama biçimleri, etkileşim ortamlarının kişiler tarafından nasıl tanımlandığı ve bu toplumsal ortamlara atfedilen anlam ve simgeler, toplumsal kimliklerin oluşumunda etkilidir(Durakbaşı, 2002:38-39).

Kabaca sembol kavramı; nesne ya da fikir gibi başka bir şeyin yerine geçen işaretler olarak kullanılır. Daha başka bir deyişle, kapsamlı ve geniş işaretler olarak kabul edilebilir ve herhangi bir şeyi temsil ettiği kadar bir ilişkiyi de gösterir. İşaretler ise, iletişimde kullanılan sözcükler, jestler, resimler, ürünler ve logolardır (Odabaşı,1999:59).Bu yönüyle tüketim semboliktir ve kendimiz hakkında başkalarına mesajlar yollarız. Gittiğimiz alışveriş merkezi, alışveriş yaptığımız mağaza, aldığımız ürünün üstündeki logo, ürünü koydukları poşet, AVM'nin büyüklüğü karşımızdakine mesaj olarak verilmektedir. Bu tüketimin yararlı özelliğinden çok sembolik önemine işaret etmektedir. Böylece ürünler ve aldığımız hizmetler kendi kimliğimizi oluşturmanın ve yaratmanın bir yolu haline gelmektedir.

Toplumsallaşma sürecinde, tüketiciler bazı sembollerin anlamları üzerinde hem fikir olmayı öğrenmenin yanında, kendileri de sembolik yorumlar geliştirirler. Tüketiciler bu anlamları kimliklerini vurgulamak, sürdürmek ve yapılandırmak için kullanırlar. Tüketici, sosyal deneyim sürecinde başkalarının tepkilerinden kendi benliğini algılamasını gerçekleştirir. Başkalarının tepkilerinden etkilenerek oluşan benlik aynı zamanda bu yolla zenginleşmekte ve güçlenmektedir. Bu bireyin sosyal onay almak için sembolik tüketime yönelmesinin başlıca nedenlerinden birisidir(Odabaşı,1999:63-64).

Ürünler de birer sosyal semboldür ve dolayısıyla bireyin başkaları ile olan iletişimini sağlar. Bu ürün sembollerinin kullanılması bireyin hem kendisiyle hem de başkalarıyla olan ilişkilerinde bir anlam taşımakta, dolayısıyla bireyin benlik kavramını etkilemektedir. Bocock (2005:59-62) modern tüketimciliğin, bir semboller dizisinin potansiyel tüketici için anlaşılır hale gelmesine bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Sembolik anlamlar modern tüketiciyi, giysilerini, otomobillerini, disklerini, önceden kaydedilmiş vido kasetlerini ve ev eşyalarını satın alırken etkiler. Satın alınanlar yalnızca, basit, doğrudan, faydacı bir kullanımı olan maddi bir nesne değil, bir anlam ileten, o sırada tüketicinin kim olmayı amaçladığını sergilemek amacıyla kullanacağı nesnelere. Tüketim malları, insanların, kimlik duygularını, tüketim kalıpları içindeki sembollerin kullanımı aracılığıyla oluşturdukları bir yöntemin parçalarını oluşturmaktadır.

Genellikle üç tür benlikten söz edilir.Gerçek benlik "ben kimim " sorusunun cevabıdır ve tüketilen ürünler ya da hizmetler burada cevabı oluşturabilir. İdeal benlikte; " ne olmak istiyorum" sorusunun cevabıdır ve kişilik özellikleri, sözel beceriler, tutumları ve sosyal algılamaları içerir. Sosyal benlik ise "ne olarak bilinmek istiyorum" yani ötekilerin bildiği benliktir. Ürünün sembolik sosyal sınıflandırması, tüketicinin kendisini doğrudan onunla ilişkilendirmesini, kendi benlik kavramı ile ürünün anlamının örtüşmesini sağlamaktadır(Odabaşı, 1999:59).

Sosyal kimlik, bireylerin kendilerini bir grubun üyesi olarak kategorilendirmesiyle ilişkili olduğundan birey tüketim ürünleri aracılığıyla bir grubunun üyesi olabilmektedir. Sosyal kimlik, insanlar arası etkileşim içinde sergilenen bir rol olarak da algılanabilir. Goffmansosyal kimliği, kişiler arası etkileşimde bir kişinin sosyal kategorisini öne çıkararak ve bir sosyal statüye bağlı davranışlar göstererek sunduğu görüntü/yüz olarak kavramlaştırır. Goffman'a göre kişinin diğerleriyle ilişkisinde ortaya koyduğu rol, onlar tarafından bir imaj olarak algılanır(Aktaran Bilgin,2007:13). Birey için bu tür bir imaja sahip olmak ve hatta onu devam ettirmek çok önemlidir. Bu nedenle, tüketim sonsuz bir

aşk hikâyesine dönüşebilir. Alış veriş merkezlerinin işlevi de bu aşkın bir ömür boyu sürmesi için uğraşmaktadır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse tüketim ile "kim olarak algılanmak istediğimiz" arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Basit mal ve hizmetlerin değil, gösterge ve sembollerin tüketildiği bir toplumda insanlar kimlik duygularını satın aldıkları şeyler aracılığıyla oluşturmaktadırlar. Tüketim yapma beklentisi içinde olmak, tüketim eyleminin kendisinden daha eğlenceli bir duygu haline gelmiştir. İnsanlar kendi kimliklerini yaratmalarına yardımcı olacağını düşündükleri malları tüketerek, olmayı arzu ettikleri varlık gibi olmaya ve kendileriyle ilgili bu imajı, bu kimliği sürdürmeye çalışmaktadırlar (Bocock, 2005:74).

TÜKETİM VE BOŞ ZAMAN

Boş zaman ile tüketim arasındaki ilişkiyi konu edinen tartışmalar iki noktada ele alınmaktadır. Bunlardan birisine göre "boş zamanın" 20.yüzyılın başından beri artmakta olduğu, diğeri ise, boş zamanların tüketim endüstrisi tarafından istila edilerek metalaştırıldığı gerçeğidir. Bu bölümdeki tartışmalar bu iki noktada ilerleyecektir.

Altı temel toplumsal kurumdan birisi olan "boş zaman" kurumu insanların dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu kurumun temel işlevi; hem bireyin çalışarak harcadığı enerjinin yerine konulmasına hem de bireyin gündelik hayatının tek düzeliğinden çıkmasına katkıda bulunmaktadır. Çalışmadan farklı veya çalışmanın karşıtı olan boş zaman, boşluk ve etkinlik olan sosyal zamanın türleri olarak adlandırılır. Boş zaman, dış amaçlardan ziyade, iç zevklerin, kendi isteği için yapılan aktivitelerin toplamı olarak düşünülür. Boş zaman bu yönüyle, eğlenceli, serbest ve özel tercihtir. Boş zaman "seçme/tercih", "kaçış", "spontanelik" ve "özgürlük" anlamlarıyla yakından ilişkilidir. Günümüz endüstriyel kapitalist toplumlarında boş zaman, görece birey kontrolünden çıkmış, adeta "ihtiyaçmış" ve zorunluymuş gibi katıldığımız bir etkinlik alanı haline gelmiştir. Hatta bu ihtiyacın alış veriş merkezlerine gitme orada gezinme, vakit geçirme, eğlenme, alış veriş yapma vb. nerdeyse insanlara dayatılan bir özellik haline gelmiştir. Günümüz toplumlarında alış veriş merkezlerine gitmek en önemli boş zaman aktivitelerinden birisine dönüşmüştür.

Çalışma/boş zaman dikotomisi sosyolojik düşüncede oldukça farklı görüşleri barındıran bir alan olarak görülmektedir. Görüşlerden birincisi modern toplumda iki farklı yaşam alanının oluştuğu ve bunların birbirine zıt değerlere sahip olduğu tartışmalarıdır. Bu görüşlere göre çalışma ve boş zamanın kendilerine özgü değerleri, etik, kural, davranış kalıbı ve yaşam biçimi bulunmaktadır. Çalışma yaşamının; kuralcı/baskıcı/zorunluluğuna karşılık boş zaman; özel, bireysel ve serbestlik ile ifade edilir. Yani boş zamanda; zevk, eğlence ve keyfilik vardır. Çalışma ve boş zamanın zıt değerlere sahip olması oldukça sorunlu bir alan olarak görülmektedir. Örneğin Bell, çalışma /boş zaman etiğinin birbirinden farklı olmasının çalışma etiğinin disiplinli, boyun eğen, uymacı kişiliğine karşın, boş zaman etiğinin; hedonist, aşırı lakayt, ilkesiz ve tüketici bir kimliğe karşılık geldiğini ileri sürmüştür. Boş zaman eleştirel teori tarafından, geri dönüşümün, iş gücünün gerçek eğlencesinin ve iyileşmesinin bir zamanı olarak görülmektedir. Sosyolojik tartışmalar arasında, insanların daha fazla serbest zamana sahip olmak ve serbest zaman uğraşlarını tüketmek için çalıştıkları ve yaşamın temel amacının boş zamanın genişletilmesine yönelik olduğunu tartışmaları da bulunmaktadır.

Boş zamanın genişletilmesi ise, boş zamanın iktisadi ve politik iktidar aygıtlarının denetimine girerek, doğal anlamının ötesinde, farklı, ekstrem anlamlar, ideolojik ve politik yeni boyutlar kazanmasına neden olmuştur. Boş zamanın içerimindeki farklılaşmanın/boşalmanın temelinde ise, kapitalist sistemin kontrolüne girmiş olmasının büyük rolü bulunduğuna dair çoğu sosyal bilimci arasında tam bir uzlaşıdan bahsedilebilmektedir.(Aytaç, 2004:117).

Modernleşme öncesinde aile, çalışma, boş zaman, üretim ve yeniden üretim birleşik bir özellik gösterirken, endüstriyel kapitalizm ile birlikte çalışma ve boş zaman uzamsal ve zamansal olarak birbirinden ayrılmıştır. Kapitalizm bu süreçte, bir yandan çalışmayı yeniden üretmek bir yandan da anamalcı üretim sürecine dinamizm katmak için boş vakti artırma ve bu alanı kendi bağlamı içinde kârlı kılmaya çalışmaktadır. Sonuçta, boş vakit alanları, büyük endüstrilerin, holdinglerin, şirketlerin faaliyet gösterdiği dev birekonomi/endüstri haline gelmiştir. Bu endüstri, gösterişe dayalı tüketimin de içlerinde bulunduğu, gösteri sanatları, televizyon, oyun, sinema, tiyatro, müzikhol, stadyum, yüzme

havuzları, para makineleri, jimnastik salonları, sirk, lunapark, lotarya, kitle konserleri, faşing ve karnavallar, kitle turizmi kapsamına almıştır. Bu endüstri, ayrıca, seyahat acenteleri, otel ve moteller, kamp malzemeleri, deniz ve dağ sporları için gerekli malzemenin üretilmesi ve pazarlanmasına kadar yayılan oldukça geniş bir pazarı kapsar. Boş zamanın artması, bu alanda pazar payını artırmak isteyen sektörlerde kıyasıya bir rekabete yol açmıştır. Boş zaman endüstrileri, bu çerçevede, kapitalist ekonominin en kârlı ve dinamik alanını oluşturur(Aytaç,2004:118).

Boş zaman alanının kapitalist sistemin bir aracı haline gelmesini "boş zamanın metalaştırılması" olarak kavramsallaştıran Slater (2012:541) boş zamanın tüketim ideolojisi tarafından istila edildiğini, kapitalizm için bir piyasa görevi gördüğü vurgulamaktadır. Ona göre, boş zamanın, yoğun bir şekilde nesneleştirilmesi ve bu yüzden daha çok eşya satmak için ihtiyaçların doyurulması söz konusudur. Boş zaman, farklı kimlik kazanabilen bireyler yoluyla, tüketimin bir formu ve estetik olarak gelişmiştir. Boş zaman aynı zamanda, insanların hayatlarının büyük bölümünde yer alarak, gittikçe artan bir yönetim gerektiren sosyal yaşamın bir parçası haline gelmektedir(Slater, 2012:544).

Kapitalist sistem ile boş zaman arasındaki ilişkiye vurgu yapan Aytaç; (2004:118) değerler, ideolojiler, yaşam trendleri, imaj ve göstergelerin kapitalist kullanıma hizmet eden araçlar olduğunu iddia etmiştir.Boş zamanın bu yönüyle; "kendiliğin", "özgürlüğün", "istemli tercihlerin", "doğallığın", "düşünsel derinliğin", "toplumsal iyiye/erdemliliğe ulaşmanın" zamanı olmaktan çok, kapitalizmin kutsadığı ve onadığı yaşam ereklerine ulaşmanın ("tüketimcilik", "yapay heyecanlar", "kışkırtılmış arzu/istekler", "rekabetçilik", "gösterişçi edimler", "statü parlatma" vs.) bir aracı haline gelmiştir.

Kapitalizm varoluşsal amacı kâr ve boş zamanda tüm ilişki ve etkileşim kalıpları da metasal, ticari bir işlem görmektedir. Kapitalizm varlığını garantiye almak için sürekli yeni değer ve ideolojiler üretmektedir. Bu kendisinin ürettiği değer ve ideolojileri ("hırsı", "arzuyu", "hazı", "hedonizmi", "prestiji", "seçkinliği", "gözde olmayı", "zindelik", "sağlık" ve "güzelliği") sürekli kutsayarak kitleyi, tüketime, rekabete, sınıf atlama, statü parlatma vb. çabalara yöneltmektedir.Spor, fitness/zindelik, güzellik, incelme vb. idoller, gerçekte bireyin yarışmacı bir sürece kendisini kaptırması, bu alandaki sektörlere işlerlik kazandırması ile sonuçlanmaktadır. Sistem "iletişim araçları", "moda", "kamuoyu", "reklamcılık", "propaganda" vs. etkili şekilde kullanarak, kitlenin zaaf ve zayıf yönleri üzerinden etkili bir bağımlılaştırmaya gitmektedir.Kapitalizm kitlenin boş vakit ayrıcalığı üzerinde denetleyici ve yönlendirici etkisine bir örnek olarak Ankamall alış veriş merkezinin "Seni sen yapan ne varsa hepsi burada" diyerek bireyin kimliğinin oluşturmasında tüketim başat rolü vurgulanmaktadır. Boş zamanın, "münzevi", "tüketici", "edilgin", "uyumcu", "pasifist" vb. kullanımının teşvik edilmesi, bu süreçte devreye sokulan etkinlik ve enstrümanların genelde kitleyi "katılımdan", "aktiflikten", "dinamizm" ve "eleştirel tavırdan" uzaklaştırdığı göz önüne alındığında, hegomonik sistem tarafından öne sürülen ideolojik ve pratik aparatlar ın önemli fonksiyonlar gördüğü sonucuna varmak mümkündür(Aytaç,2004:121).

Tüketim ve boş zaman arasındaki yakın ilişki diğer dikkat edilmesi gereken konulardan birisidir. Boş zamanın tümüyle tüketim haline geldiğinin, en önemli göstergelerinden birisi insanların sınırsız harcamalar yaparak, boş zamanlarını alış veriş merkezlerinde dolaşarak geçirdikleri, vitrinlerin albenisine tutulduğu bir dünya da yaşadığımız gerçeğidir. Yukarıda anlatmaya çalışıldığı gibi boş zaman bir meta haline getirilmiştir ve pazardan daha fazla pay almak için kıyasıya bir rekabet vardır. Sonuç olarak kapitalizmin yeniden üretimi için her yol mubahtır. Mal ve hizmetler için "ihtiyaç" yaratılmakta ve sonra bu ihtiyacın nasıl karşılanacağı anlatılmaktadır.

Boş zamanlarını alış veriş merkezinde değerlendiren bireyler ayakkabı tamirinden, terziye, çiçekçiden pet shop'a, eczaneden, spor merkezine, bowling salonundan buz pistine mal ve hizmet zenginliği,bireyin satın alma davranışını kolaylaştırırken aynı zamanda eğlence de sunmaktadır. Burada bireyler bir taraftan iş hayatının stresinden, modern kent hayatının monotonluğundan, gündelik işlerin karmaşıklığından çıkarak ve yalnızlıktan kurtularak "boş zaman"ını değerlendirebilmektedir. Bu durumda "serbest zaman"ın tüketimle bağlantılanmasına yani kurumsallaşmasına katkıda bulunmaktadırlar.

TÜKETİMİN AVM'Sİ

Bocock (2005:27) tüketim eylemini büyük şehirlerde yaşayan insanların bir nevi şehirle baş etme yöntemi olarak görmek gerektiğini ileri sürer. Ona göre, usanmışlık tutumunun gerçek mekânının kentler olmasının nedeni de buradan gelmektedir.

Düşünürler, alışveriş deneyiminin, hem rasyonel (akılcı, planlı satın almayı içeren) hem de hedonist (haz kaynağı olan ve mutluluk sağlayan) özellikler gösterdiğini ileri sürerler. Satın alma eyleminin hızlı, basit, eğlendirici olması onu boş zaman etkinliğine dönüştürmektedir. İdeal alışveriş kaygısızca yapılandır ve alışveriş merkezleri bunun için olağanüstü çaba göstermektedir.

Tüketim araçları olarak adlandırılan alışveriş merkezlerinin tüketimdeki itici rolüne vurgu yapılmış, buraların bireyleri tüketime yönelttiği hatta zorladığını iddia edilmiştir (Ritzer, 2000:14).Diğer yandankentsel alışverişte gittikçe başat hale gelen, büyük mağazaların ortaya koydukları teşhirlerde, hayallerde ve egzotik mahallenin simülasyonlar ve şatafatlı gösterilerinde karnavalesk geleneği unsurlarını teşvik eden düzenli bir başı boşluk hüküm sürdüğü iddia edilmiştir(Featherstone,2005:52). Kimlik inşa etmek, kim olduğunuzu bilmek için kim olmadığınızı bilmeye ihtiyaç duyarsınız ve dışlanan ya da belli sınırlarla kısıtlanan malzemeler bir büyülenme ve cazibe sergilemeye ve arzuları kamçulamaya devam edebilir. "Düzenli başıboşluk" ortamlarının (karnaval, panayır, müzik salonları, gösteriler, sayfiye yerleri ve günümüzde konulu parklar, büyük mağazalar, turizm) cazibesi buradan kaynaklanır(Featherstone,2005:139).

Kowinski'ye göre ise, insanlar alışveriş merkezlerine" tüketim dinlerini" yerine getirmek için gitmektedirler. Alışveriş merkezlerinin geleneksel uygarlıkların din merkezleriyle ortak yanları bulunduğu ileri sürülmektedir. Alışveriş merkezleri, festivallere katılma ve doğayla ilişki kurma ihtiyacını karşılar. Aynı zamanda eğlenmeleri için insanlara sayısız fırsat sunmaktadır. Büyülü olduğu kadar da akılcılaştırılmışlardır. Gitgide daha fazla tüketiciyi kendilerine çektikçe, büyüleyicilikleri de taleple birlikte yeniden üretilmiş olur (Ritzer,1999:26-27).

Eğlence, estetik, imaj ve aidiyet gibi unsurlar satın almanın etkili unsuru haline gelirken, alışveriş ile eğlence arasındaki sınırlar muğlaklaşmakta, hiçbir şey satın almadan, vitrinleri seyrederek, gezinerek, başka bir ifadeyle seyirlik tüketim yolu ile alışveriş bir boş zaman deneyimi haline getirilmektedir. Kapitalist sistemin yeni tüketim araçları olarak AVM'ler modern bireye, gezmek, dolaşmak, alışveriş yapmak ve eğlenmek gibi ihtiyaçlarına paket programlar üretmektedir. Kısacası, alışveriş merkezleri içerisinde tüketici, hem rasyonel içerikli alışveriş yapmakta, hem eğlenmekte, hem de farklı bir deneyimleri aynı andayaşarak sosyalleşebilmektedir.

Günümüz dünyasında, alışveriş merkezleri tüketim mabetleri biçiminde topluma sunulup, buralardan alışveriş yapma, tüketme eylemlerinin de bir tören olgusu çerçevesinde gerçekleştirilmesi önerilip beklenmektedir. Hem akılcı hemde hedonist özellikleri bünyesinde barındıran alışveriş merkezlerinin olumlu yönleri ve tüketiciler için alışveriş merkezlerini çekici kılan özellikler şöyle özetlenebilmektedir.

✓ Alışveriş merkezlerinin yığınları çekebilmesi ve tüketilebilmeleri için, fantastik, sihirli, büyüleyici (rüya imgelerinin kaynağı) düzenlemeler sunarlar.Mağazalar müşterileri büyülemeyi ve cezbetmeyi hedefler. Bu ortamlarda tüketiciler ya mal alarak ya da bu mallara sahip olmanın nasıl bir şey olduğunu hayal ederek bir çok fantazisini yaşayabilir(Ritzer,1999:98).

✓ Hedonisttir, sonu olmayan arzular giderilmeye çalışılır. AVM'ler bir yandan arzu yaratırken, bir yandan da bu arzuları ihtiyaçlara dönüştürmekte, tüketim heyecanının her daim canlı tutulmasına katkı sunmaktadır.

✓ Alışveriş merkezlerinde insanları merkezin içinde tutmak için çıkış sayısı çoğunlukla kasten sınırlı tutulur; asansörler koridorların sonuna konularak müşterilerin tüm koridoru kat etmeye zorlanır, küçük havuz ve sıralar alışverişçileri dükkanlara çekecek şekilde dikkatle yerleştirilir(Aktaran Ritzer,1999:63).

✓ Alışveriş merkezleri, işleyişinin her aşamasını denetleyen çeşitli ileri teknolojilerle denetlenmektedir. Sıcaklık, ışıklandırma, gösteriler ve mallar üzerinde sıkı bir denetim uygulanır. Alışveriş merkezlerinin bir örnekliliği her yerde olabilecekleri anlamına gelir; çoğunlukla hiç saat bulunmaz, bakım ve düzenli model yenileme alışveriş merkezlerinin yaşanmıyormuş gibi görmelerini sağlar. Alışveriş merkezlerinde genel olarak gerçek olmayan bir kusursuzluk vardır. Zamanın nasıl geçtiğini anlamadan AVM'lerde dolanmak, birçok mağaza ve ürünle karşılaşılmasına zemin hazırlarken, daha fazla mal ve hizmet görmesi de daha çok satın almasına yol açar (Ritzer, 1999:119).

✓ Ürünler ve bunun yanında hizmetler, bir "gösterge bütünlüğü" oluştursun diye bilinçli olarak biraya getirilmektedir. Birikimin ve bolluğun sentezi olarak değerlendirilmektedir. Bu ürün bolluğunda, yüzlerce mağaza ve binlerce ürün arasından birisinin mutlaka sizi baştan çıkarması beklenilmektedir.

✓ Alışveriş merkezlerinde, eğlence, dinlenme, sosyalleşme süreçlerinden her biri birlikte yaşanmaktadır.

✓ Alışveriş merkezlerinin büyüdü ortamının, fiziksel koşulları, tüketiciler için kolaylık sağlamaktadır. Kışın soğukunda size sıcak bir büyüdü dünya sunarken, yazın kavurucu sıcakında sizi ılık bir iklime taşıyabilmektedir.

✓ Alışveriş, gündelik yaşamın rutinlerinden kaçış imkânı sunmaktadır ve bu da eğlencenin bir türünü temsil etmektedir.

✓ Kendini yalnız hisseden bireylerin sosyal iletişim kurmasına olanak sağlamaktadır.

✓ Akılcıdırlar. Çünkü yüzlerce mağazanın bulunması fiyat kıyaslaması yapılmasına olanak sağlar.

✓ Tüketicilere moda, yeni trendler, semboller yanı sıra, promosyonlar, indirimler, kampanyalar vb. hakkında bilgi sunmaktadır.

✓ Alışveriş merkezleri bireylere kent ortamında gezinme ihtiyacını karşılamaktadır. AVM'ler sanki bir kentin sokaklarında yürüyormuş hissi vererek gezinti yapmaları için çok daha güvenli, bir ortam sunmaktadır. Yorulanlar için dinlenme köşeleri, yapay ağaçlar, iklim, ses ve ısı ile oldukça konforludurlar.

✓ Sosyalleşme mekânlarıdır. Ortak ilgiler, insanlar arasındaki iletişim ve ilişkiyi oluşturmada çok büyük bir bağdır. Birçok hobi merkezi, bota binme, koleksiyon yapma, ev dekorasyonu gibi ürün ve hizmetler etrafında kümelenmektedir.

✓ Gençler, akran grupları ve ailenin buluşma alanı olması açısından alışveriş merkezleri dayanışma alanlarıdır (Zorlu, 2008:140). Örneğin, müzik marketler, gençlerin uğrak alanlarıdır. Böylesi mağazalar, akran gruplarının toplandıkları ortak buluşma alanlarıdır.

✓ Alışveriş merkezlerinin başta food court alanı olmak üzere kafeler buluşma ve sohbet alanlarıdır (Zorlu, 2008:138). Tüketiciler bu diz üstü bilgisayarlarında internette sörf yaparken yemek katının rahat ortamında saatler geçirebilmektedirler.

Kısaca, AVM'lere gitmek bir boş zaman uğraşısı olarak tüketimi daha da artırmaktadır. Belirli bir ürünü almak üzere gitmeyen bireyler daha fazla ürün almaya yönelebilmektedirler. Alışverişe gitme, belirsiz, savurgan, sözel olarak gezinmeye yönelik bir eylemdir. Sonu açıktır, kesin bir yer ya da plandan yoksundur. Sadece bakınmayı ve hiçbir şey satın almamayı içerebilir. Alışverişe gitmek, haz vericidir ve ölçsüzdür: çok fazla zaman ya da para harcamayı gerektirebilir. Alışveriş yapmak ise, bir

mecburiyeti ya da rutini çağrıştırmaktadır. Burada alışveriş, hem planlı ve hem de sınırlı bir eyleme gönderme yapmaktadır: tanımlanmış bir nesne söz konusudur, sapma yoktur ya da fazladan bir şey satın alma söz konusu değildir. Alışverişe gitmek moda, kıyafetlere, boş zamana işaret ederken, alışveriş yapmak ise, yiyecek alışverişine ve daha ziyade bir görevin parçasına gönderme yapmaktadır.

TÜKETİM VE YABANCILAŞMA

Kapitalizm temelde, bir birey ile üretim süreci, bu sürecin ürünleri ve diğer insanlar arasında bariyerler koyan bir yapıdır; sonuçta o bireyin kendisini parçalara ayırmaktadır. Yabancılaşma insanlar ve ürettikleri arasındaki doğal bağlantının çöküşünü tanımlamaktadır. Kapitalizmin, az sayıda kapitalistin üretim sürecine, ürünlere ve kendileri için çalışanların emek süresine sahip oldukları iki sınıflı bir sisteme dönüşmesi nedeniyle yabancılaşma meydana gelir. Marx'ın yabancılaşma kavramının tanımlayıcı öğeleri; nesneleşme, uzaklaşma ve türüne yabancılaşma (yaratıcı etkinliğin kaybı)dır(Ritzer,2012:29).

1840'da Marx ondan bahsetmeye başladığından beri yabancılaşmanın azalmak bir yana daha da derinleştiği söylenmektedir. Bu derinleşmenin sebebi yabancılaşmanın 1950'lerden beri tüketim ve tüketimcilik alanına yayılmış olmasıdır(Bocock, 1999:58).

Tüketilen mallar ve deneyimler önceden paketlenmiş, düzenlenmiş, yaratılmış ve tüketicide istenen tepkiyi uyandırmak üzere kodlanmıştır. Bu Bocock'a göre yabancılaşma olgusunun yeni bir boyutudur. Tüketiciler durmaksızın artan paketlenmiş deneyimler yüzünden birçok etkinlik sırasında bir yaratıcılık ve özerklik duygusu yaşamaktan uzak kalmaktadırlar. Marx için yabancılaşmamış etkinliğin tanımlayıcı özelliği insan yaratıcılığı idi. Günümüzde televizyon seyretme, alışveriş merkezine gitme önemli bir boş zaman değerlendirme aracıdır. Aktif yaratıcılığın bir çok insanın boş zaman uğraşlarının dışında bırakılması, yabancılaşmanın artmasına iş yerlerinde olduğu kadar tüketim alanında da derinleşmesine yol açmıştır(Bocock, 1999:59).

Ritzer (1999:137) Marx'ın yabancılaşmış üretimine, kitlelere dayatılan bir zorunluluk olarak yabancılaşmış tüketimi de eklemek gerektiğini söyler. Tüketim dışarıdan dayatılır ve insanlar tüketim sürecinde ya da tüketim aracılığıyla elde ettikleri mal ve hizmetlerde kendilerini ifade edemezler. "Metanın kendi oluşturduğu bir dünyada kendini sergilediğini gösteri toplumunun ortaya çıkışını gördüğünü söyler ve insanlar seyirciler olarak bu çağdaş gösterilerin bir parçası değildir; tam tersine onlara yabancılaşmışlardır. İnsanlar bu gösterileri seyrederek, çünkü onlar için hazırlanmıştır, insanlar bu gösterilerin bütünsel bir parçası değildir.

SONUÇ

Tüketim toplumsal hayatın her döneminde etkinliğini sürdürmesine karşın, günümüz toplumlarında daha temel bir rol üstlenmiştir. Tüketim olgusunun bu kadar başat bir rol üstlenmesinin temelinde ise bireylerin kimliklerini tüketim aracılığıyla oluşturması, kim olarak algılanmak istiyorsa ona göre tüketmeleri bulunmaktadır. Günümüz toplumlarında, en önemli boş zaman etkinliği alışveriş merkezlerine gitmek olunca, bu boş zaman metalaştırılması sonucunu doğurmuştur. Boş zaman, farklı kimlik kazanabilen bireyler yoluyla, tüketimin bir formu ve estetik olarak gelişmiştir. İnsanların büyük çoğunluğu; eğlence, alışveriş, vitrin bakma, gezinti, vakit öldürme, arkadaşlarla buluşma vb. nedenlerle boş zamanlarını alışveriş merkezlerine giderek değerlendirmektedirler. Bu nedenle, alışveriş merkezleri tüketimciliğin yayılmasına katkıda bulunan tüketim araçları haline gelmişlerdir. Doyumsuz arzuların ve tutkuların kaynağı AVM'lerdir. Buralarda, tüketim heyecanı her daim canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Alışveriş merkezlerinin akılcı ve hedonist özellikleri, yani eğlence ile tüketimi birleştirmesi, tüketiciler için hazırladığı paket programlar hem tüketimi hem de aktif yaratıcılığı çok ettiği için yabancılaşma olgusunu artırmaktadır. Anka mallı alışveriş merkezinin "seni sen yapan ne varsa hepsi burada" örneğinde olduğu gibi bireyler sloganlarla alışveriş merkezlerine çekilmekte, kimliklerini tüketim ürünleri aracılığıyla kurmaları beklenilmektedir. Bizi biz yapan özellikleri AVM'lerde aramamız ise, gerçekte kimlik ararken, kimliksiz kalmamıza ve yabancılaşmamıza neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aytaç, Ö.(2004).‘‘Kapitalizm ve hegemonya ilişkileri bağlamında boş zaman’’. C.Ü sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2004,28,2S.115-138).
- Baudrillard, J. (2004).*Tüketim toplumu*. İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z.(1999).*Küreselleşme*. A. Yılmaz(Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Bilgin,N. (2007). *Kimlik inşası*. İzmir: Aşına.
- Bocock, R.(2005).*Tüketim*. İrem Kutluk (Çev.). Ankara: Dost.
- Durakbaşı, A. (2002). "Sosyolojide temel kavramlar", Editör: İhsan Sezal, Sosyolojiye Giriş, Martı Yayınları, Ankara.
- Featherstone, M. (2005).*Postmodernizm ve tüketim kültürü*. Mehmet Küçük(Çev.).İstanbul:Ayrıntı.
- Giddens, A. (2010).*Modernite ve bireysel-kimlik*. Ümit Tatlıcan(Çev.).Ankara:Say.
- Marcuse, H. (1997). *Tek boyutlu insan*. A. Yardımlı(Çev.). İstanbul: İdea.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim kültürü, yetinen toplumun tüketen topluma dönüşümü*. İstanbul: Sistem.
- Ritzer, G. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. Şen Süer Kaya (Çev.).İstanbul: Ayrıntı.
- Ritzer, G. (2012).*Modern Sosyoloji Kuramları*. Himmet Hülür)Çev.).,Ankara: De ki.
- Simmel, G.(1996). ‘‘Metropol ve Zihinsel Yaşam’’.Kent ve Kültürü Sayısı, Çev., Öcal Düzgören, Cogito, Yıl: 1996, Sayı:8, 81-90.
- Slater, D.(2012). *Çalışma/Boş zaman. Temel Sosyolojik Dikotomiler*. EditörChris Jenks, Çeviri editörü İhsan Çapcıoğlu, Çeviren: İlkay Şahin, Ankara: Birleşik.
- Zorlu, A. (2008).*Alışveriş Merkezlerini Anlamak*. Ankara:Glocal Yayınları.

TÜKETİM VE META FETİŞİZMİNİN TELEVİZYON ARACILIĞIYLA ŞEKİLLENDİRİLMESİ: PIŞIRME ŞOVLARI

Emel GÜLER YILMAZ¹

ÖZET

Son yıllarda gıda hakkındaki medya söylemlerinin çoğaldığını görüyoruz. Neredeyse tüm dergiler, gazeteler yemek hakkında ve yemek tarifleri konusunda makaleler ve yazılar sunuyorlar. Buna paralel olarak yemek kitapları da çoğaldı. Televizyon kanallarının hemen hepsinde yemek programları mevcut. Medya izleyicinin zihninde, yemek programları aracılığıyla “tüketim fantezi”lerini içeren bir dünya inşa ediyor. Bu programların izleyicileri yenedünyayı keşfediyor ve bilinmedik tatların farkına varıyor. İzleyiciyle kurulan bağ sonucunda hayali fanteziler üretilerek, tüketim yoluyla zevk ve memnuniyet vaat ediliyor. Reklam verenler, yemek programlarına ürün yerleştirme tekniğiyle, marka kimlikleri oluşturuyorlar. İzleyiciye fantastik dünyalar sunularak, arzuları kavramsallaştırılıyor. Satın almaya teşvik yoluyla toplumun ciddi gıda sorunları göz ardı ediliyor. Güzel bir mutfak için gerekli malların satın alınması üzerine kurgulanan programlarda, malların kullanımı yoluyla tüketim kültürünün sürekliliği sağlanıyor. Bir yemeğin içine katılan hammaddelerin, heyecan verici dönüşümü sırasında, toplumsal cinsiyet kalıpları yıkılıyor.

Bu çalışma “kullanımlar ve doyumlar” kuramı bağlamında, TV de yayınlanan yemek programlarını incelemektedir. Araştırma kapsamında, TV’de yayınlanan yemek programları, içerik analiziyöntemi ile incelenecektir. Çalışmada iletişim ortamı olarak, sembolik bir inşa ürünü olan pişirme şovları; deşifre edilecek, kodçözümü yapılacak, yorum ve çıkarsamalarda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Meta Fetişizmi, Kullanımlar ve Doyumlar Teorisi, Yemek Programları

ABSTRACT

In recent years, we have witnessed proliferation of media discourses on food. Nearly every periodical, newspaper present articles and news about meals and recipes. Paralel to this, number of cooking books increased. Also, there are cooking programmes nearly in each television channel. Media construct a world of “consumption fantasy” in the audience’s mind via the cooking programmes. Audiences of these programmes explore this new world and discover the unknown tastes. As a result of the connection established with audience, imagined fantasies are produced and pleasure and satisfaction are promised by consumption. Advertisers create brand identities with their product placement in these cooking programmes. By presenting a fantastic world to audience, their desires are conceptualized. By encouraging consumption, important societal problems regarding food are ignored. These programmes are based on purchasing necessary products for a beautiful kitchen. By this way, contunity of consumption established. Also the gender streotype demolished in the exciting transformation process of inputs into meal.

This study explores cooking porgrammes in TV with the “Uses and Gratifications” Theory. Within the context of this study cooking programmes in the TVs will be analysed by content analysis. In this study, cooking shows as a symbolic constructed product will be decoded and comments and conclusion will be presented.

Keywords: Consumption, Meta Fetishism, Uses and Gratifications Theory, Cooking Shows.

GİRİŞ

Sermayenin hâkim rol oynadığı, emek dâhil, eşya ve hizmet tüketiminin büyük piyasalarda örgütlendiği ve şekillendirildiği ekonomik ve sosyal yapıya “kapitalizm” diyoruz (Edgar ve Sedgwick,

¹ Yrd.Doç.Dr.,Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler Bölümü, emelguleryilmaz@gmail.com

2007:58).Tüketimin egemen olduğu bu yapıda temel amaç “*insanların daha fazlasını istemelerinin*” sağlanmasıdır. Bu amaç çerçevesinde, ihtiyaçların yaratılması için de, talep yaratma ve yönlendirme stratejilerine başvurulur. Bu stratejilerin yaratılmasında çeşitli iletişim çalışmaları –reklam, halkla ilişkiler, tanıtım, sponsorluk, pazarlama vs.- etkili olurken, işleminde ve yayılmasında başta televizyon ve gazeteler olmak üzere kitle iletişim araçları büyük rol oynar (Yanıklar, 2010:29).

Konuya eleştirel yaklaşan düşünürler, kitle medyasının büyük sermayenin tüketim stratejileri doğrultusunda oluşturdukları “*yapay ihtiyaçları*” ve “*burjuva değerlerini*” yaydıklarını ve hatta bunları daha güçsüz ve az gelişmiş ülkelere aşıladıklarını söylerler. Böylece bu insanların sömürülmeleri kolaylaşır, toplumsal bağlar çözülür, kendi toplumlarında gerçekte neler olduğuyula ilgili bilinçlenmeleri de engellenmiş olur. Ortaya çıkan bu yapıyı da Marksist düşünürler, “*Kültürel EmperyalizmKuramı*” ya da diğer bir deyişle “*Coca-KolonizasyonKuramı*” ile ele alırlar ve bunun yaratıcısının da Amerika olduğunu savunurlar. Bu yapay ihtiyaçlar ve burjuva değerleri, kitle iletişim araçlarında çekici hale getirilirler ve çizgi filmlerle, filmlerle, televizyon programlarıyla vs. ile sınır tanımaksızın tüm dünyaya yayılırlar.Örneğin, Şilili Marksistler Ariel Dorfman ve Armond Mattelart tarafından yazılan *How to Real Donald Duck: Imperialist Ideology in the Disney Comic* adlı kitapta, Disney çizgi filmlerinin Amerikan ideolojik ve kültürel egemenliğinin aracı olduğu savunulur (Berger, 2012:70-71). Yine Amerika’dan tüm dünyaya yayılan ve tüketim kültürü ürünü olan, televizyon ekranlarındaki yemek pişirme şovlarını da, bu bağlamda ele almak mümkündür.

TÜKETİM ODAKLI DÜNYA VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ

Tüketim kültürü perspektifindeki kuramcılara göre, kapitalizm sadece bir ekonomik sistem değil, hemen hemen her şeyin tüketime tabi kılındığı bir çeşit kültürdür (Berger, 2012:70-71). Veblen, Simmel, Marcuse, Baudrillard, Bauman, Ritzer, Featherstone, Chaney, Bocoock vs. gibi pek çok sosyal teorisyen, modern toplumu, tüketimcilik ve tüketim metaforları üzerinden anlamaya çalışmışlardır. Bu çerçeveden bakıldığında bu kültürün egemen olduğu modern toplumda nihai amaç, “*iyi yaşama*” ulaşmak, iyi yaşama ulaşmak için de tüketim performansını estetize etmektir (Aytaç, 2006:27). Bu yapı, sürekli olarak, bireyin denetimi dışındaki güçler tarafından belirlenen ihtiyaçlar silsilesi yaratır ve herkesin tüketici olmasını gerektiren özel bir özgürlüğü zorunlu kılar. Aynı zamanda bütün deneyim, mal ve hizmetlerin ticarileştirilmesi sürecini de kapsar. Bu süreçte herkese “*tüketici rolünü oynama*” görevi emredilir (Bauman, 2006:92).Böylece, tüketimcilik artık bir ideoloji, üstünlük miti, hiyerarşik kıstas, sınıfsal ve statüsel temsil aracı olarak farklı niyetleri gerçekleştirmek üzere işlev görür (Aytaç, 2006:28).Tüketimcilikden yoksunluk ve statü arama ve başkalarıyla arasında fark yaratma gibi amaçlarla, ürün ve hizmetleri tutkuyla arzularlarve onları elde etmeye çalışırlar. Bu kültür, çağımızın egemen kültürel biçimini yansıtır ve zevk arayışı, meta fetişizmi, kullan/at arzusu, alışveriş bağımlılığı vs. bu kültürün tipik özellikleridir. Bu kültürde, daha fazla tüketmek ve bu yolla mutluluk üretmek, bireye adeta görevmiş gibi benimsetildiğinden, bireyin bu tüketim baskısından kaçması da mümkün değildir. Birey için artık tüketimcilikte geri kalmak, mutsuzluğa davetiye çıkarmak demektir (Aytaç, 2006:31-32).

Baudrillard’a (2010:225) göre, tüketici kimliğiyle tanımlanan birey, bir taraftan işlevsel bir kimlik kazanırken diğer taraftan da rasyonellikten uzaklaşarak, arzularına teslim olur. Burada iki farklı görüş vardır:İlki, kişilerin nesneleşerek özgürlüklerini yitirdikleri, ikincisi ise tüketim sürecinin birçok seçim hakkı sunduğu ve tüketicinin istediğini seçtiği ve bu seçim hakkının da tüketiciyi özgürleştirdiğidir (Altuntuğ, 2010:115). Ancak ikinci görüşte, tüketici seçimi kendisinin yaptığını sanırken yanılmaktadır. Seçtiğini sandığı şey, gerçekte kendisine seçtirilen şeydir (Baudrillard, 2010:173).

Horkheimer ve Adorno’un *Aydınlanmanın Diyalektiği* ve Adorno’un *Kültür Endüstrisi* adlı çalışmasında da görüleceği üzere, bu durumda tüketilecek yeni ürünler, insanların ihtiyaçlarından çok, öncelikle sistemin ihtiyaçları gereği ortaya çıkar (Yanıklar, 2010:30-31).Frankfurt Okulu üyelerinden Herbert Marcuse da, tüketim kültürünün, bireyleri tüketime dayalı yaşam tarzlarını satın almaya zorlayan “*yapay ihtiyaçlar*” ürettiğini ileri sürer (Dağtaş ve Dağtaş, 2006:17).Yapay ihtiyaçların sürekli olarak üretildiği ve tüketicilere dayatıldığı tüketim toplumunda birey, eğer diğerleri gibi tüketmiyorsa, kendisinin itibarını kaybettiğini hissedeceği yapay bir durum yaratılır (Bauman, 2006:228). Yeni bir buzdolabıya da daha yeni bir yemek takımı bireye kendisinin sahip olmasının zorunlu olduğu düşüncesini dayatır ve aksi takdirde bireyin “*yoksunluk*” yaşayacağı tehdidinde bulunur. Bu durum

ise, malların “*moda değeri*” ile ilişkilendirilebilir. Bauman’ın (2006:228) belirttiği gibi, birçok tüketim malı, kullanım değerlerini ya da yararlılıklarını kaybettikleri için değil, moda olmaktan çıktıkları için gözden düşerler ve yenileriyle ikame edilirler. O halde bu kültürde statüyü korumak için, piyasanın sunduğu değişimlerin gerisinde kalınmamalıdır.

META VE META FETİŞİZMİ

Temel yapıtı olan *Kapital*’de Karl Marx, “meta”nın ne olduğunu açıklamak için diyalektik yöntem ile “*meta*”dan “*meta olmayan*”ı türetir. Meta olmayan, bireyin kendisinin ürettiği ve yine kendisinin tükettiği ürün ya da maldır. Bu mal yalnızca üreticisine fayda sağlar, dolayısıyla yalnızca üreticisi için bir kullanım değerine sahiptir. Meta ise kullanım değeri yanında bir de değişim değerine sahiptir. Bunun nedeni, metanın, üreticisinin kendi tüketimi için değil, bir diğer ekonomik birimin tüketimi için üretilmesidir. Meta olmayanın üretimi ile amaç, tüketim ya da kullanım değeri elde etmektir, meta üretiminin amacı ise değişim değeri elde etmektir (Devrim, 2010-2011:245). O halde meta, emeğe yabancılaştırılmış toplumsal bir ilişki üretimi (Ritzer, 2011:58) olup, zapt edilemez bir güç haline gelmesi ve insana egemen olması ile “*meta fetişizmi*” kavramı ortaya çıkar. Eşyanın insana itaat etmesi gerekirken tersine insanın, kendi ürününe itaat eder hale gelmesinin bir ifadesidir. Bir anlamda eşyaya köleliktir (Boysoy, otonomdergisi.org).

Meta fetişizmi kuramı, kapitalizmin, aldatici bir görüntü altında kendi özünü gizlemek suretiyle kendi kendisini yeniden ürettiğini ileri sürer. Eşyalar kişileşir ve kişiler nesneleşir (Edgar ve Sedgwick, 2007:75). Wayn’e (2006:236) göre de, meta fetişizmi, hâkim toplumsal ilişkileri sistematik olarak meşrulaştıran düşünceler ve değerlerin, neden etkili olduğunu açıklayan bir kuramdır.

Gerçekte bizler tükettiğimiz metaların dünyasında dolaşan, atomize edilmiş bireyleriz. Bir meta satın aldığımızda, sadece kendimiz ve meta arasında bir deneyim yaşamış oluruz. Bu etkileşimlerin arkasındaki toplumsal ilişkileri görmeyiz. Her ekonomik ilişkiye, meta denilen bir nesne aracılık eder (<http://kapitalizm101.wordpress.com>). Baudrillard’a göre tüketim nesnesi, kendi varlığından dolayı değil, bir gösterge olduğu için meta özelliği gösterir ve bir gösterge olarak meta, sürekli olarak toplumsal alanı tüketir (Yüksel, v.d, 2013:147). Tüketilen bu toplumsal alanda malların “*yarar işlevi*” yerine “*gösterge işlevi*”nin ön plana çıktığını savunan Bauman’a göre de, tüketim kültüründe, metaların mübadele değeri ortadan kalkmıştır. Bu durumda da alış-satışı yapılan, imrenilen, tüketilen şey, göstergelerdir. Benzer şekilde Debord’da, metaların şenlikli bir gösterinin aksesuarları haline geldiklerini ve yaşamlarımızı büsbütün işgal ettiklerini ileri sürer (Aytaç, 2006:31).

Bu durumda kapitalizmin yeni paradigmasının, en mahrem insani duygularımızı bile piyasalaştırıp, metalaştırma ve hayatı meta fetişizminin sanal dünyasına ekleme olduğu söylenebilir. İletişim devrimiyle beraber oluşan TV, internet ve cep telefonu gibi sanallıklar meta fetişizmi açısından sınırsız olanaklar doğurmuştur (<http://krasno.sosyomat.com>). Artık modern birey, metalara sahip olmak, tüketimci hazlar tatmak, ya da vitrinleri, sergileri dolaşmak için boş zamana ihtiyaç duyar. Serbest zaman, adeta meta tüketim zamanı olarak işlev görür. Kapitalizm, varoluşsal sürekliliği için kitlelerin daha fazla serbest zamana sahip olmasını talep eder (Aytaç, 2006:35). Bu serbest zamanda bireylerin birer “*tüketen yığınına*” dönüşüp, “*çılgın tüketici davranışı*” sergilemeleri için de reklama olan ihtiyaç kaçınılmazdır.

REKLAM VE TÜKETİM

Kapitalist stratejiler, üretici eğilimlerden çok tüketici eğilimlerin inşasına odaklanır. Yeni gereksinimler ve ihtiyaç maddeleri oluşturan egemen kurumlar, meta tüketimi için baskı sınırını aşan zorlama ve manipülasyon tekniklerini fazlasıyla kullanırlar (Aytaç, 2006:34). Bu tekniklerin başında da reklam gelir. Reklam bireyde istek yaratan uyarıya harekete geçirme işlevi görür. Marx ünlü bir pasajında bu konunun üzerinde durur (Berger, 2012:63):

Her insan bir diğerinde, onu yeni bir kurban olmaya zorlamak, yeni bir bağımlılık içine sokmak ve yeni bir çeşit mutluluğa ve böylece ekonomik yıkıntıya ayartmak için yeni bir ihtiyaç yaratmak üstüne düşünür. Herkes başkaları üstünde kendi bencil ihtiyaçlarının tatmini için yabancı bir güç tesis etmeye çalışır.

Marksist eleştirmenlere göre reklam özalciliği, bencilliği, toplumsal meselelere ilgisizliği ve toplumsal sorumluluklardan kaçma eğilimini artırır. İnsanlara kendilerinin ve içinde yaşadıkları toplumunun güya sınıfsız doğası hakkında yanılsamalar verir. Bu eleştirmenler, reklamın ayrıca ahlakdışı olduğunu, çünkü reklamcıların insanlara ürünlerini ve hizmetlerini kullandırtmak için her türlü ahlakdışı tekniği kullandıklarını söyler. Bu nedenle bazı ürünleri alamayanların kaygıları artar (Berger, 2012:65).

Reklam, bir kolektif davranış biçimi olarak moda yaratır, insanlara tarz duygusu verir ve belli bir imaj yaratmak için ne çeşit metaların tüketilmesi gerektiği hakkında bilgi verir. Henri Lefebvre gibi bazı tüketim kültürü kuramcıları, reklamın insanlar üzerinde terör uygulayan ve insanları belli şekillerde davranmaya zorlamak için terörü az ya da çok kullanan, oldukça etkili bir güç olduğunu iddia eder. Wolfgang Haug da, reklamcıların tüketim kültürünü işler halde tutmak için metaları estetize ettiklerini ve böylece istek yarattıklarını savunur (Berger, 2012:63-64).

Bauman'a göre, tüketim toplumunda hiçbir zevk ve tüketim nesnesi bireye kalıcı ve geçerli bir tatmin sözü vermez. Hayali kurulan eşyalar bir kez elde edildikten sonra yenileri tarafından gözden düşürülüp değersizleştirilir. Reklam sektörü bu süreci tümüyle kontrolüne alma yönünde etkili bir strateji güder (Aytaç, 2006:32-33). Bu durumda reklam sektörü, tüketim üzerine kurguladığı stratejilerini hedef kitlelerine ulaştıracağı kitle iletişim araçlarına ihtiyaç duyar. Smythe'e göre kitle iletişim araçları kapitalist sistemin bir buluşudur ve izleyicileri kitle halinde üretirler ve reklamcılara satarlar (Yüksel, v.d, 2013:165).

Özellikle görsel sunumun geniş kitleleri daha fazla etki altına aldığı göz önüne alınırsa en popüler kitle iletişim aracı televizyondur.

GÖRSELİN EN POPÜLER İLETİŞİM ARACI: TELEVİZYON

Televizyon çeşitli yayınlarla günlük yaşamımızın en mahrem alanlarına kadar giriyor. Her şeyin seyirlik bir hal aldığı günümüz medya dünyasında, artık iletişim araçlarının klasik bilgilendirme işlevi her geçen gün daha fazla geri plana itiliyor (Chevion, 2009:186). Televizyon ekranlarından yayılan iktidar aygıtlarının gücü karşısında "*birey bilinci*" sürekli manipüle edilir. Bu manipülasyon bireylerin "*seçmece ilgi*" yetilerini körelttiğinden bireysel talepler büsbütün üretici siyasanın emrine girer (Aytaç, 2006:34). Henry Rabassiere de, "In Defense of Television" adlı eserinde, "*eğlence ürünlerinin uyuşturucu bir alışkanlık yarattığını*" doğrulamaktadır (Rabassiere, akt. Güllüoğlu, 2012:67).

Tüketim etrafında organize olan bu sistemin amacı, bizi "tüketici" yapmanın ötesinde, tüketim sarmalı içinde tutsak etmek, eğlence ve hazzı fetişleştirmek, metalara olan bağımlılığımızı artırıp, köleleştirmektir. Daha açık bir ifadeyle, modern toplumda tüketimcilik bizi can evimizden vuruyor ve büyük bir gösterinin sergilendiği devasa bir alışveriş kapanına kısıtıyor. Bunu da, bilgisayar, televizyon, internet ve telefon aracılığıyla, hayatımızın her anında, en mahrem alanlarımıza kadar girerek başarıyor (Aytaç, 2006:47). Bu iletişim araçları içerisinde televizyon haber verme, aydınlatma; eğitme, kültürleştirme; eğlendirme, dinlendirme; mal ve hizmetlerin tanıtılması; etkileme, inandırma ve harekete geçirme gibi işlevleri nedeniyle tüketim toplumunda son derece önemli bir yere sahiptir (Aziz, 2006:69).

Televizyonda sunulan program türleriyle, izleyiciler açısından son derece çekici ve talep edilen, sanal bir gerçeklik yaratılır. Talep gören sanal gerçekliğin çekiciliği, sınırsız tüketim zevkini vermesinden kaynaklanır. Bu sanal gerçeklikte tüketime sunulan ürünler, gerçek işlevlerinden çok sosyal bir işlev taşıyor gibi gözükür ve bir simülasyon içinde gösterilir. Üretilen ürünlerin çeşitliliği ve bireye yönelik farklılığı getirmeleri karşısında, bireyin seçim yapması imkânsız hale gelir. Bu nedenle ürünlerin seçimi, bir yaşam tarzı haline getirilir ve seçkin bir yaşam tarzı sürekli vurgulanır (Dağtaş ve Dağtaş, 2006:20). Buraya kadar anlatılanlar, tüketim toplumunda "*televizyonun, bireylere ne yaptığı*" ile ilgilidir. Ancak konunun bir diğer boyutu daha vardır ki, o da "*bireylerin televizyon ile ne yaptığı*"dır (Lull, 2001:127). Bu durum da izleyiciyi merkeze alan "*kullanımlar ve doyumlar kuramı*"yla ele alınabilir.

KULLANIM VE DOYUMLAR KURAMI

Denis McQuail, Elihu Katz ve Wilbur Schramm gibi birçok yazar, medyanın bireylere yaptığını değil, bireylerin medyaya yaptığını araştırmayı amaçlamışlardır (Maigret, 2004:105-106).

Elihu Katz'a göre bireylerin toplumsal ve psikolojik kökenli ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar sonucunda bireyler medyadan ve diğer kaynaklardan ihtiyaçlarını gidermek için birtakım beklentilere girerler ve bu beklentileri doğrultusunda medya içeriklerini kullanırlar ve doyuma ulaşırlar. Buna göre medya, izleyicilerin kendi ihtiyaçlarını gidermelerini sağlayan kaynaktır (Yaylagül, 2008:62-63). McQuail'e göre de, bu yaklaşım izleyicilerin ve tüketicilerin pasif izleyici ve tüketici kimliğine karşı koyar ve onlara belli bir düzeyde aktiflik atfeder (McQuail, 1994:246). Diğer bir deyişle kuram, iletinin göndericinin niyet ettiği şey değil izleyicinin verdiği anlam olduğunu ima eder (Fiske,2003:195).

Anlatılanları kısaca özetlersek; tüketimin egemen olduğu kapitalist yapı varlığını devam ettirebilmek için bütün stratejisini "*insanların daha fazlasını istemeleri*" üzerine kurgular. Bunun için de "*tüketim odaklı bir dünya*" inşa eder. Tüketim odaklı bu dünyada sermaye sahipleri tarafından "*yapay ihtiyaçlar*" yaratılır ve bireylere bu ihtiyaçlarını gidermeleri, kitle iletişim araçları vasıtasıyla neredeyse dayatılır. Birey bunları tüketmiyorsa kendisini itibarı kaybolmuş ve yoksun kalmış hisseder. Bu durum çeşitli iletişim teknikleri kullanılarak (reklam, halkla ilişkiler, sponsorluk, tanıtım v.s) gerçekleştirilir ve bunlar içerisinde büyük kitleleri bilinçaltı tahakküm yoluyla "*tüketim yığınına*" çeviren reklam en etkili olanıdır. Her şeyin seyirlik bir hal aldığı günümüz medya dünyasında reklamın mesajlarını geniş kitlelere ulaştırmasında, etkileme, inandırma ve harekete geçirme fonksiyonlarına sahip olması nedeniyle televizyon en etkili ve popüler iletişim aracıdır. Televizyon ve tüketim üzerine yapılan çalışmalar ağırlıklı olarak, "*televizyonun bireyler üzerine etkisine*" odaklanırken, "*kullanımlar ve doyumlar kuramı*"nın yarattığı akımla birlikte "*bireylerin televizyon ile ne yaptığına*" dönük akademik çalışmaların yoğunluk kazandığı görülür. Kuram her ne kadar "*medya artık emirlerine uyulması gereken otoriter bir tanrı değil, izleyicilere açılan bir ortamdır*" dese ve de kitle iletişim araçları kullanıcılarının "*toplumsal ve psikolojik kökenli ihtiyaçlarını gidermek için birtakım beklentileri doğrultusunda medya içeriklerini kullanıp doyuma ulaştıklarını*" söylese de; kapitalizmin sermaye odakları, medya içeriklerine sızmakta ve izleyicilerin beklentilerine etki edip tercihlerini şekillendirmektedir.

Son yıllarda gıda hakkındaki medya söylemlerinin çoğalması, neredeyse tüm dergilerin, gazetelerin yemek hakkında ve yemek tarifleri konusunda makaleler ve yazılar sunmaları, televizyon kanallarının hemen hepsinde yemek programlarının olması, tüketim kültürünün ve meta fetişizminin medya aracılığıyla şekillendirilmesine verilebilecek en önemli örnektir. Bu programlarda medya izleyicinin zihninde, "*tüketim fantezi*"lerini içeren bir dünya inşa edildiğini görmek mümkündür. Bu medya içeriğinde, izleyiciler yenedünyayı keşfediyor ve bilinmedik tatların farkına varıyorlar. İzleyiciyle kurulan bağ sonucunda hayali fanteziler üretilerek, tüketim yoluyla zevk ve memnuniyet vaat ediliyor. Reklam verenler, yemek programlarına ürün yerleştirme tekniğiyle, marka kimlikleri oluşturuyorlar. İzleyiciye fantastik dünyalar sunularak, arzuları kavramsallaştırılırken, satın almaya teşvik yoluyla toplumun ciddi gıda sorunları göz ardı ediliyor. Güzel bir mutfak için gerekli malların satın alınması üzerine kurgulanan programlarda, malların kullanımı yoluyla tüketim kültürünün sürekliliği sağlanıyor. Bir yemeğin içine katılan hammaddelerin, heyecan verici dönüşümü sırasında, toplumsal cinsiyet kalıpları yıkılıyor ve yemek programlarındaki pişirme şovları bir virüs gibi bütün dünyayı sarıyor.

YEMEK PROGRAMLARININ YÜKSELİŞİ

İngiliz yazar ve gazeteci Steven Poole'a göre yiyecekler günümüzde seksin, uyuşturucunun ve dinin yerini aldı. Kendimizi doyurma içgüdümüz ahlaki değerler, sağlık, yaşam tarzı ve sınıf bilincinin göstergesi oldu. Jamie Oliver, Anthony Bourdain, Nigella Lawson gibi yemek şefleri yaşam gurusu olarak algılanmaya başlandı ve yazdıkları kitaplar da yok satıyor ve televizyonda hazırladıkları yemek programları da izlenme rekorları kırıyor. Amerika'da başlayan yemek programlarının popülerliği Türkiye'yi de sardı (Akgün, <http://www.radikal.com.tr>).

Türkiye yemek programlarıyla 90'lı yıllarda tanıştı veyemek programlarının ilk yıldızı da Gülriz Sururi olup programı "A La Luna" büyük reyting aldı. Ümit usta'nın programı da o yıllarda en sık adından söz ettiren yemek programıydı. O dönemde her kadın programında mutlaka bir yemek bölümü yer alıyordu. Günümüzde de aynı formatta programlara devam edildiği görülür. Pınar Altuğ, Ayşe Tüter, Emine S. Beder Türk televizyonlarının ilk mutfak yüzleriydiler ve yayınladıkları kitaplarla popülerliklerini arttırdılar (Ünyay, <http://www.milliyet.com.tr>).Yemek programlarının bu kadar ilgi görmesi sonucunda eli tencereye değmemiş olanlar bile yemek programı hazırlamaya ve pişirme şovları yapmaya başladılar ve bu durum bugün de devam ettiğinden, yemek programları tüketim kültürünün önemli bir enstrümanı olarak kendi gündemini korumaktadır.Formatları farklı olmakla birlikte, Gazeteci Mehmet Yaşın'ın CNN Türk'teki programı (yemek-gezi türünde) "Yol Üstü Lezzet Durakları";Vedat Milor'unNTV'deki programı "Tadı Damağımda"; Arda Türkmen, Oktay Usta, Refika Birgül vd hazırladıkları yemek programları, seyirciyi ekranların başına çeken yemek şovu örneklerindedir.

Bununla birlikte, farklı mekân ve yemek çeşitlerinin tanıtıldığı gusto-stil köşeleri, sınıf ve statü belirten ürünlerin tanıtıldığı reklamlaşan haberler yazılı basın alanında yaygınlaşmaya başlarken, gurme, lifestyle, trend gibi kavramlar da gazetelerdeki köşe yazıları, televizyon programları, magazin dergileri ve özellikle de hafta sonu eklerinin içeriklerine yansdı (Dağtaş, 2005:126).

YENİ BİR SATIN ALMA ALANI OLARAK YEMEK PROGRAMLARI

Kapitalistsistemin işleyişinin kesintiye uğramaması için pazardaki talebin süreklilyaratılması, canlı tutulması ve artırılması gerekir. Bu nedenle, tüketim alanında talep belirlemeye yönelik tüm çabalar, sistemin sürekliliğine ve yeniden inşasına hizmet eder. Bunun için tüketim kültürünün etki alanını genişletmeye yönelik reklam stratejileri her geçen gün çeşitlenerek artmaktadır (Taşkaya, 2009:108-109). Örneğin, ürünlerin markalarına vurgu yapmak için yemek programlarındaki metin içeriğinde su ısıtıcısına rol vermek ve bunları yemek şeflerine kullandırtmak bu stratejilerden birisidir. Reklam bu durumda şekil değiştirerek ürünü, yerleştirdiği program aracılığıyla yaşamın bir parçası haline getirmekte ve ona talep yaratmaktadır. Bu ürüne sahip olma arzusu uyanan tüketici için yeni satın alma alanı artık yemek programlarıdır. Hayatını daha da kolaylaştıracak olan çok fonksiyonlu mutfak gereciyle ilk karşılaştığı yer burasıdır. Dolayısıyla firmalar için de yemek programları ürün pazarladıkları yeni satış alanlarıdır.

YEMEK PROGRAMLARININ İZLEYİCİYE VADETTİKLERİ

Berger, (1993:97-103)medyanın sunduğu ve giderilmesine yardımcı olduğu ihtiyaçların bir listesini oluşturmuştur. Medyanın bu kadar çekici olması ve insanları cezbetmesi de bu ihtiyaçları karşılıyor olmasından, hatta bunları bir vaat olarak sunmasındandır. Yemek programlarının izleyiciye vadettiklerini ve izleyicinin de doyuma ulaşmak için yemek programlarından beklentilerini de şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Olumlu bir zevkin kaynağı olarak eğlendirme
- Yüksek statü tanıdığımız güzelin denenmesi
- Deneyimlerin başkalarıyla paylaşılması
- Aklına düşene sahip olmanın vereceği mutluluk
- Merakın tatmini ve bilgilendirme
- Hoş vakit geçirme, oyalanma ve rahatlama
- Duygu katılımı deneyimi
- Taklit edecek modeller bulma
- Özdeşlik kazanma
- Seçme özgürlüğü
- Dünya ve farklı kültürler hakkında bilgi kazanma

- Hayatın gerçeklerinden kaçış

Yukarıda sıraladığımız vaatler ve izleyicilerin/tüketicilerin beklentileri “*kullanım ve doyumlar kuramı*”nın bireyi ekran karşısında daha aktif kılma savına karşı gerçekte, onu daha fazla bağımlılaştırmaya ve pasifleştirmeye yarıyor.

Bu durum, kişilikleri ve kimlikleri de söz konusu vaatler ve beklentiler sarmalı içine hapsetmek anlamına geliyor. Örneğin, mutluluk ve tüketmek ilişkisi neredeyse sistem tarafından gündelik yaşamın bir ideolojisi olarak yeniden kuruluyor ve mutluluğun tüketimle daima devam edeceği anlayışı yerleştirilmeye çalışılıyor. Bu durum, bizi tüketimin sadık bir neferi olmaya, tüketimciliği en asli değer olarak içselleştirmeye götürüyor. Böylelikle tüketim isteği, daima perçinlenmiş oluyor ve sistemin “iyi yaşam” ideolojisi geniş kitleleri etkisi altına alıyor (Aytaç, 2006:45-46).

PİŞİRME ŞOVLARI

Çalışmanın bu bölümünde çeşitli televizyon kanallarında, farklı formatlarda, farklı hedef kitlelere yönelik ancak nihai hedefi “daha fazla tüketme” amacını güden yemek programları saptanarak incelenmiştir.

Yaşamlarını kıt kanaat sürdüren insanlar için bu programlar, kitlesel medyanın tanıttığı, asla erişemeyecekleri, hayalden ibaret sanal bir yaşam tarzının simgeleridir. Sahte ve idealize edilmiş, varlıklı bir toplum imgesinin sık sık yansıtıldığı yemek programlarında, Amerikan değerlerinin reklamı yapılmakta ve programlar aracılığıyla da her Türk evine girilmektedir. Böylece bu programlar, yemek yapmayı ticari hale getirmekte ve tüketme, sahip olma ihtirasını ve dolayısıyla rekabet dürtüsünü de körüklemektedir.

Konuya farklı bir boyutta bakan uzmanlar ise bir mutfağın görüntüsü, sesler, koku, ısı ve elle yapılan hazırlıklar beş duyunun kullanılacağı zengin bir ortam olduğundan birey için en güzel rehabilitasyon çalışması olduğunu öne sürmektedirler (Aştı, 2007). Aslında bu durumda amaç televizyondan bir şey seyredip yapmak değildir. İnsanı rahatlatıyor, kafasını boşaltıyor, asla yapmasa bile bir gün yapmış gibi bir duygu oluşturuyor olması bu programlara olan talebi arttırmaktadır.

İÇERİK ANALİZİ

Çalışmada kullanılan araştırma tekniği “içerik analizi”dir. İçerik analizi toplumsal ya da toplumbilimsel araştırmalarda kullanılan, görgül olarak yapılan, dolaysız ve yaygın bir gözlem tekniğidir. Bu yöntem toplumbilimlerin hemen her alanında kullanılır. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile de önem kazanmıştır (Aziz, 2010:119).

İçerik analizi ile ilgili olarak yapılan tanımlara baktığımızda;

- Stone, Dunphy, Smith, ve Ogilvie’e göre, “*metnin içerisinde var olan belirli özellikleri tanımlamak ve bunlardan sonuç çıkarmak için sistematik ve nesnel olarak uygulanan bir araştırma yöntemidir*” (Stone vd.1996).

- Carney’e göre, “*Kanıtlanabilir Bulgular elde etmek için bir “iletişim”e sorular yönelten genel amaçlı bir teknik...Bu “iletişim” her şey olabilir: Bir roman, bazı resimler, bir film ya da müzikal, bir nota defteri –teknik, sadece edebi metryallerin analizine değil, benzer tüm şeylere uygulanabilir*” (Balcı ve Bekiroğlu, 2012:271).

- Weber’e göre, “*metinden geçerli çıkarımlar yapmak amacıyla birtakım prosedürler kullanan bir araştırma tekniğidir*” (Balcı ve Bekiroğlu, 2012:271).

- Berelson’a göre, “*iletişimin açıklanan içeriğinin yansız, dizgeli, sayısal tanımlarını yapan araştırma tekniğidir*”. George Gerbner’e göre, içerik analizinin amacı ise, “*görünürde açık olmayan bir şey hakkında olanaklı, görünür çıkarımlar yapmak*”tır (Güngör ve Binark,1993:126).

- “*Sayılamayanların nicelleştirilmesidir*” (Aziz, 2010:121) .

İçerik analiz tekniğinin en açık tanımı ise Klaus Krippendorf tarafından yapılmıştır. Krippendorf’a göre, “*bir mesajın içeriğindeki verilerden yinelenebilir, değerli çıkarımlar yapan bir araştırma tekniği*”dir (Aziz, 2010:121).

Klaus Merten'e göre de içerik analizi, "sosyal gerçeğinyazılı/açık içeriklerinin özelliklerinden içeriğin yazılı/açık olmayan içeriğinin özellikleri hakkında çıkarımlar yapmak yoluyla sosyal gerçeği araştıran yöntem" dir (Gökçe, 1994:26). İçerik analizi tekniğinin nitel ve nicel olmak üzere iki ayrı sınıflandırması vardır. Nicel analizde daha çok sayma işlemi yapılırken, nitel analizde anlam birimleri önem kazanır. Bu çalışmada da nitel analiz yöntemi uygulanmıştır.

Bu çalışmada da, Krippendorf ve Merten'in tanımları göz önüne alınarak, içerik çözümlemesi tekniği, metin içeriklerinden sosyal gerçeğe yönelik çıkarımlarda bulunmak üzere, televizyon kanallarında yayınlanan yemek programlarına uygulanmıştır.

AMAÇ

Çalışmada "tüketim ve meta fetişizmi, televizyon aracılığıyla nasıl şekillendiriliyor?" sorusunun cevabı arandı. Bu bağlamda;

- programlardaki iletişim kodları,
- kullanım ve doyumlar kuramı bağlamında izleyicinin konumu,
- stüdyo tasarımları ve renk kullanımları,
- kamera açıları,
- ürün yerleştirme ve
- dış mekânın kullanımı konuları analiz edilip, konuyla ilgili yorum ve çıkarımlarda bulunuldu.

YÖNTEM

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de, televizyon kanallarında izlenen, yerli yemek programları oluşturmaktadır. Ancak bu evreniçerisinde nitel araştırmalarda kullanılan, amaçlı örneklem esasına göre, "Refika İle Mucize Lezzetler", "Arda'nın Mutfağı", "Tadı Damağımda" ve "Maceracı" adlı yemek şovları örneklem olarak alınmıştır.

Amaçlı örneklem, örnekleme seçilen kişilerin ya da objelerin araştırmacının amaçlarına en uygun yanıtı verebilecek birey ve objeler arasından seçilmesidir. Seçimde ölçüt, kolaylık yanında, amaca uygunluk olup, burada araştırmacının yetenekleri ve yargıları ön plandadır (Aziz,2010:55).

Bu sebeple araştırmanın temellamaçları çerçevesinde,yemek şovlarıformatlarına ve bilinirliklerine görebelirlenmiştir. "Refika İle Mucize Lezzetler", "Arda'nın Mutfağı", "Tadı Damağımda" programları "ulusal haber kanalı" olarak sıfatlandırılan kanallarda yayınlanmakta olup zaman zaman program öncesi ve sonrasında içerikleriyle yazılı ve görsel medyada haberlere konu olmuşlardır. Ayrıca bu programların sunucularının, program tekrarlarını yayınladıkları internet ortamında yer alan sayfalarının izlenme oranları ve güçlü markaların sponsorolmak için tercih etmelerinedeniyle araştırmada incelemeye alınmışlardır. Ancak örneklem seçiminde "Maceracı" adlı program internet üzerinden erişilebilirlik ve sponsorluk dışında, yayın formatının farklılığı ve ulusal kanalda yayınlanması nedeniyle değerlendirmeye alınmıştır.

Tablo 1. Çalışmanın Örneklemini Oluşturan Program Bölümleri

Program Adı	Yayınlandığı Kanal	Yayınlandığı Gün	Yayın Saati	Program Sunucusu	Program Formatı	Analiz Edilen Bölümler
Refika İle Mucize Lezzetler	NTV	Pazar	13.30	Refika Birgül	Yemek şov	2. Sezon 4. Bölüm 2. Sezon 21. Bölüm 2. Sezon 34. Bölüm
Arda'nın Mutfağı	CNN TÜRK	Pazar	13.05	Arda Türkmen	Yemek şov	2. Sezon 20. Bölüm 3. Sezon 13. Bölüm 3. Sezon 18. Bölüm
Tadı Damağımda	NTV	Çarşamba	21.15	Vedat Milor	Gezi Yemek	Giritli Lokantası Gökçeada Denizli
Maceracı	SAMANYOLU	Cumartesi	09.10	Murat Yen	Gezi Yemek	Erzurum Manisa Malatya

“Refika İle Mucize Lezzetler” adlı programın 2. sezonunda yayınlanan 4. 21. ve 34. Bölümleri, “Arda’nın Mutfağı” adlı programın 2. Sezonunda yayınlanan 20. Bölümü ve 3. Sezonda yayınlanan 13 ve 18. Bölümleri, “Tadı Damağımda” adlı programın Giritli Lokantası, Gökçeada ve Denizli’de hazırlanmış bölümleri ve “Maceracı” adlı programın ise Erzurum, Manisa ve Malatya hazırlanan bölümleri olmak üzere toplam 12 TV programı izlenmiş ve içerikleri analiz edilmiştir.

KATEGORİLER

“Refika İle Mucize Lezzetler” ile “Arda’nın Mutfağı” adlı programlar stüdyo ortamında çekilmiş olup değerlendirme kategorileri ortaktır. İkinci formatta ise “Tadı Damağımda” ve “Maceracı” adlı programlar gezi-yemek türünde olup ayrı bir ortak kategoride değerlendirilmiştir. Kodlama formları hazırlanırken, tüketim ve meta fetişizminin, televizyon aracılığıyla şekillendirilmesine temel teşkil eden öğelerin neler olduklarıyla ilgili kategoriler belirlenmiştir. Bu kategoriler, daha önce yapılmış benzer çalışmalar incelenerek ve araştırmanın evrenini oluşturan yemek ve gezi-yemek programlarının bölümleri izlenerek yapılan ön araştırma sonucunda oluşturulmuştur. Kategorilerle ilgili ayrıntılar aşağıdaki şekildedir.

Program Adı	Analiz Edilen Bölüm	Program Konusu ve Ana temalar	Samimiyet ve Coşku İfadeleri	İzleyicinin Konumu	Stüdyo Tasarımı ve Sık Kullanılan Renkler	Kamera Hareketleri ve Açlıları	Dış Mekân Kullanımı	Tavsiyeler (öğütler)	Alışılmadık Lezzetler	Diğer Satın Almaya Teşvik Ürünleri	Ürün Yerleştirme	
											TV (Program içeriğine)	Web Sayfasına
Refika İle Mucize Lezzetler	2. Sezon 4. Bölüm	<p>Program konusu: İş dönüşü yemekleri</p> <p>Ana temalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Çalışan kadın, -Dostluk, -Samimiyet -Mahremiyet -Emtia 	<ul style="list-style-type: none"> -Yoğun bir iş gününün ardından evde coşkuyla yemek yapabileceği hissi için yüksek enerjili bir ton -Finalde dostlarıyla samimi duygu paylaşımı (alınan hazzı gösteren yüz ifadeleri ile birlikte çıkarılan sesler) -İzleyiciyi alınan hazza davet -Kendini açma -Hız 	<ul style="list-style-type: none"> - Stüdyoda izleyici yok. -İzleyici, görüntüdeki mutfağın bir parçası algısı -Finalde davetliler 	<ul style="list-style-type: none"> -Boğazı gören, balkon/terasta sebze yetiştirilebilen bir apartman dairesi - Sarı, mavi, yeşik v.s. canlı renkler. -Tahta malzemeler (tahta masa, tahta tezgâh v.s) -Sıradışı mutfak malzemeleri (düz tabaklar, plastik kesiciler, v.s) 	<ul style="list-style-type: none"> -Yerleştirilen ürüne çok yakın çekim -Yemek şefine yakın ve orta uzaklıkta çekim - Sürekli eylem yanılması -Yemeklere yakın çekim -Şehrin görüntüsüne uzak çekim 	<ul style="list-style-type: none"> -Pazar görüntüleri -İstanbul manzaralı bahçe görünümü, balkon/terasa -Oturma salonu 	<ul style="list-style-type: none"> -Salça alırken rengine ve tadına bakın. -Tulum peyniri, erken hasat zeytinyağı, baharat tohumları, deniz tuzu, organik yumurta hakkında bilgi, tavsiye ve nerede bulunabilecekleri hakkında bilgilendirme. 	<ul style="list-style-type: none"> -Mandalina roka karışımı yeşil salata -Kızarmış etin üzerine sıkılan mandalina 	<ul style="list-style-type: none"> -Hazır patates cipsleri -Fırından alınmış ekmek hamuru -Mermer havan -Pizza kürekleri -Çok fonksiyonlu çelik bıçak -Pizza kesme makası -Siyah yemek takımı, şamdan ve kadehler -Hazır kavun suyu -Dondurma kepçesi -Sıra dışı tasarımlı mutfak malzemeleri (düz tabaklar v.s) 	<ul style="list-style-type: none"> -Kahve Makinası -Su ısıtıcısı -Akıllı fırın 	<ul style="list-style-type: none"> -Sponsor firma logosu ve figürleri

2. Sezon 21. Bölüm	<p>Program konusu: <i>Televizyon karşısında yemekler</i></p> <p>Ana temalar: -Dostluk, -Samimiyet -Mahremiyet -Emtia</p>	<p>-Yüksek enerjili bir ton -Finalde dostlarıyla samimi duygu paylaşımı (alınan hazza gösteren yüz ifadeleri ile birlikte çıkarılan sesler) -İzleyiciyi alınan hazza davet -Kendini açma -Hız</p>	<p>- Stüdyoda izleyici yok. -İzleyici, görüntüdeki mutfağın bir parçası algısı -Finalde davetliler</p>	<p>-Boğazı gören, balkon/terasda sebze yetiştirilebilen bir apartman dairesi - Sarı, mavi, yeşik v.s. canlı renkler. -Tahta malzemeler (tahta masa, tahta tezgah v.s) -Sıradışı mutfak malzemeleri (düz tabaklar, plastik kesiciler, v.s)</p>	<p>-Yerleştirilen ürüne çok yakın çekim -Yemek şefine yakın ve orta uzaklıkta çekim - Sürekli eylem yanılması -Yemeklere yakın çekim -Şehrin görüntüsüne uzak çekim</p>	<p>-Pazar yeri -İstanbul manzaralı bahçe görünümü, balkon/teras</p>	<p>-Toprakaltı ya da kök sebzelerin faydaları -Yeni bahar öğütülmemiş olmalı... -Hava almayan cam kavanozun gerekliliği -</p>	<p>-Kaya tuzu -Toprakaltı/kök sebzeler -Balık, yoğurt, peynirin bir arada kullanımı -Avokado</p>	<p>-Mermer havan -Avokado -Fırın kağıdı -Hava almayan cam kavanoz -Kayatuzu -Pastaneden alınacak yağlı ekme ve ayçiçekli sandviç ekmeği -Salata soyucu -Pastörize adına "beyaz" denen bir tür peynir -Sunum tahtası -Tahta kaşık</p>	<p>-Ocak -Akıllı fırın -Plazma televizyon -Küçük doğrayıcı -Su ısıtıcısı -Karıştırıcı</p>	<p>-Sponsor firma logosu ve figürleri</p>
	2. Sezon 34. Bölüm	<p>Program konusu: <i>Fırından meze çıktı</i></p> <p>Ana temalar: -Dostluk, -Samimiyet -Mahremiyet -Emtia</p>	<p>-Koklama -Hız -Yemek şefinin yüz ifadeleri -Misafirlerin yüz ifadeleri -Samimi sözcükler: "öldürücü dokunuş"</p>	<p>- Stüdyoda izleyici yok. -İzleyici, görüntüdeki mutfağın bir parçası algısı -Finalde davetliler</p>	<p>-Boğazı gören, balkon/terasda sebze yetiştirilebilen bir apartman dairesi - Sarı, mavi, yeşik v.s. canlı renkler. -Tahta malzemeler (tahta masa, tahta tezgah v.s) -Sıradışı mutfak malzemeleri (düz tabaklar, plastik kesiciler, v.s)</p>	<p>-Yerleştirilen ürüne çok yakın çekim -Yemek şefine yakın ve orta uzaklıkta çekim - Sürekli eylem yanılması -Yemeklere yakın çekim -Şehrin görüntüsüne uzak çekim</p>	<p>-İstanbul manzaralı bahçe görünümü, balkon/teras</p>	<p>-Sarımsağı kabuklarıyla yemeğe koymanın faydası</p>	<p>-Fıstık, balık, soya, salça, zahter ve turşunun birlikte kullanımı</p>	<p>-Ekme kesme bıçağı -Mermer havan -4 renk tohum karabiber -Farklı işlevleri olan bıçaklar -Tezgah üstü şeker kavanozları -Suchi kesme bıçağı -Wok tava ve wok aparatı -Çupra -Sunum tahtası</p>	<p>-Karıştırıcı -Akıllı fırın -Doğrayıcı -Kahve makinası -Terazi</p>

Arda'nın Mutfağı	2. Sezon 20. Bölüm	<p>Program konusu: <i>Ekmek arası lezzetler</i></p> <p>Ana temalar: -Dostluk, -Samimiyet -Emtia -Keşfet pişir, ye...</p>	<p>-Kendinden emin, ne yaptığını bilen, kibar ve saygılı bir duruş, -Finalde dostlarıyla samimi duygu paylaşımı (alınan hazzı gösteren yüz ifadeleri ile birlikte çıkarılan sesler) -İzleyiciyi alınan hazzla davet -Kendini açma -Hız</p>	<p>- Stüdyoda izleyici yok. -İzleyici, görüntüdeki mutfakın bir parçası algısı -Finalde davet edildiği mekândaki kişiler izleyici temsilcileri.</p>	<p>-Doğal görünümlü, duvarları tuğla tasarımı mutfak, -Duvarda içki şişelerinden yapılmış vitrin, -Canlı renklerin uyumu, -Malzemelere kolay ulaşılabilir ve rahat hareket edilebilir mutfak dizaynı</p>	<p>-Eller yakın çekim -Ürüne yakın çekim -Yerleştirilmiş ürüne yakın çekim -Mutfak şefine yakın ve orta çekim</p>	<p>-Davet edilen arkadaş evi</p>	<p>-Etin yumuşaklığını ölçmek için kullanılan 4 parmak testi -döküm tavanın faydaları</p>	<p>-Festo sos -Pankak -Parmesan -Mozerella peyniri</p>	<p>-Bonfile -Cabatta ekmeği -Parmesan -Mozerella peyniri -</p>	<p>-Mutfak robotu -Cam ürünler</p>	<p>-Cam ürünler içinde yemek tarifleri</p>
	3. Sezon 13. Bölüm	<p>Program konusu: <i>Bulgurlu Greyfurtlu Yereleşmesi, Kabak Carpaccio</i></p> <p>Ana temalar: -Dostluk, -Samimiyet -Emtia -Keşfet pişir, ye...</p>	<p>-Selamlama -Tokalaşma -Hal hatır sorma -Samimiyet ifadeleri: *Arkadaş *Göz hakkı *Son dokunuş</p>	<p>- Stüdyoda izleyici yok. -İzleyici, görüntüdeki mutfakın bir parçası algısı</p>	<p>-Doğal görünümlü, duvarları tuğla tasarımı mutfak, -Canlı renklerin uyumu, -Malzemelere kolay ulaşılabilir ve rahat hareket edilebilir mutfak dizaynı</p>	<p>-Pazar yeri yakın çekimleri -Eller yakın çekim -Ürüne yakın çekim -Yerleştirilmiş ürüne yakın çekim -Mutfak şefine yakın ve orta çekim</p>	<p>-Yeşilköy pazarı</p>	<p>-Sağlıklı kese kağıdı -Kök sebze -Küçük mutfak surları</p>	<p>-Kabak Carpaccio (Çiğ kabak yemeği)</p>	<p>-Döküm tencere -Cam ürünler -Fırın küreği</p>	<p>-Su ısıtıcısı -Çırpıcı -Karıştırıcı -Akıllı Fırın</p>	<p>-Cam ürünler içinde yemek tarifleri</p>

BÖLÜMLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ REFİKA İLE MUCİZE LEZZETLER

Mutfaklarda mucizeler yaratmayı ve çok özel yemek tarifleri ile izleyicinin mutfakta işini kolaylaştırmayı vadeden “Refika İle Mucize Lezzetler” yemek programında, hazza dönüşen bir tada ulaşmak, “iyi malzemelerin kullanılması, keyifli dizayn edilmiş bir mutfağın olması ve hazırlanan yiyeceklerin kendilerine özgün sunumlarının yapılması”yla mümkündür mesajı verilmektedir. Yemek şefi, cinsiyetçi kalıp yargıların şekillendirdiği toplumsal algıya uygun olarak kadındır. Bu algı, sponsor firmanın yerli ve köklü bir firma olması ile de örtüşmektedir. Ayrıca toplumsal bellekte, kadının zor beğenen bir yapısı olduğu ve iyiden anladığına dair algı güçlüdür. Programda kadın- mutfak eşleştirmesinde sponsor firmanın ürününün kullanılması bu algıyı öncelikli olarak firma lehine şekillendirmekte olup, benzer üretimde bulunan diğer firmalar da bu rüzgardan etkilenmektedir. Örneğin programdaki yemek şefinin kullandığı sponsor firmanın akıllı fırınınınher zamankinden daha fazla talep ediliyor olması ve bu talebin diğer markalara da transfer olması bunun kanıtıdır (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2013:9).

2. Sezon, 4. Bölüm’ün adı “iş dönüşü yemekleri”dir. Bölümün ana teması ise, tüm gün dışarıda çalışan bir iş kadının evde coşkuyla, severek ve isteyerek yemek yapabileceğidir. Bu hissi verebilmek ve izleyicinin ilgisini canlı tutabilmek için de mutfak şefi, program boyunca hareket halinde olupyüksek enerjili bir ton sergilenmektedir. Oldukça yumuşak ışığın kullanıldığı ve boyalı dekore edilmiş, kurgulanmış mutfakta canlı renklerin uyumu izleyiciyi davetkâr ve ilham vericidir. Mutfak çekimlerinin yapıldığı daire, İstanbul Boğaz’ını görmekte ve balkon/terasında sebze yetiştirilebilmektedir. İzleyiciye, şehrin tüm kargaşasına ve dar alana hapis olmuşluğuna rağmen istenirse, toprakla insanın bağının koparılamayacağı mesajı verilmektedir. İş dönüşü soluklandığı evinin salonu kitaplarla donatılmış ama kitap rafında kocaman bir bal kabağı yer alıyor. Aksesuar olarak ekrana yansıyan bal kabağı, gerçekte “yemek için yaşamalı” düşüncesinin bir temsilcisi gibi. Sunucunun giyimi ve aksesuarları abartıdan uzak ve sade. Abartı ve vurgu program içeriğine yerleştirilmiş sponsor ürünlerinde ve yiyecek malzemelerindedir. Yiyeceklerle aşırı yakın çekimler, kesme, buharda haşlama, kızartma yöntemiyle, yemek hammaddesinin heyecan verici dönüşümünü gözler önüne sergiliyor. Sabit kamera bile izleyiciye sürekli eylem izlenimi veriyor. Stüdyoda izleyici olmamakla birlikte, görüntüdeki mutfağın bir parçasıdır ve yemek şefinin anlatım tarzı, izleyicileri stüdyoda yaşanan zevki ve heyecanı paylaşmak üzere davet yüklüdür.

Kavanozlardaki yiyecek malzemeleri yemek şefinin hünerli elleri sayesinde mermer havanda bir araya geliyor. Şef bu işlemi, bir eczacının ilaç bileşimlerini bir araya getirirken gösterdiği dikkat ve hassasiyeti gösterir gibi ya da bir büyücünün hangi malzemeden ne kadar koyacağına karar vermesi gibi ustaca gerçekleştiriyor. Böylece ceviz, kişniş, rengârenk karabiber tohumları havanda ahenkle bir araya geliyor. Bu arada şef,izleyiciyle arasında samimi bir sosyal alan yaratıyor ve kurulan bu samimiyet de yemeğin tadılma aşamasında izleyiciyle yapılacak yemek fantezisinin ön hazırlığıdır. Beslenme ve yemek pişirme için dikkatli tavsiyeler ve öğütler vermekten de geri kalmıyor. Tıpkı annemiz gibi...“*Salça alırken rengine tadına bakın. Erken hasat zeytinyağı kullanın yada organik yumurta alın*” gibi. Tabi bunun yanı sıra bu ürünlerin bulunabileceği yerleri ifade etmeyi de ihmal etmiyor.

Bu arada izleyicide “*sizin de bizim gibi güzel yemekler yapabilmeniz için bazı mutfak gereçlerine ihtiyacınız var*” hissi uyandırılıyor. Örneğin, “*yaptığımız yemekten iyi verim elde etmek için şu tip karıştırıcıya ihtiyacımız var*” tarzı söylemler bilinçaltında bu algıyı oluşturuyor. Bunun için de program içeriğinde gıda maddeleri ve işleme ekipmanları oldukça belirgin işleniyor. Kurgulanmış mutfaktaki bir dizi mobilya tasarımı, şık moda gurme ürünleri ve bunların üretim teknikleri de izleyicideki bu algıyı güçlendiriyor. İzleyicide yaratılan bu algı üretici firmalar için yeni bir satış tekniğini gündeme getiriyor. Program sponsorluğunu üstlenerek içeriğe (kahve makinası, su ısıtıcısı, akıllı fırın, plazma tv, doğrayıcı, karıştırıcı v.s. gibi.) ürün yerleştirmek ve böylece satışları arttırmak. Bunun için de izleyiciye sürekli olarak “*İyi bir yeme yapmak istiyorsan bu mutfak aletlerini kullanmalısın*” mesajı yineleniyor. Finalde günün yorgunluğu bol köpük yapan kahve makinasında hazırlanmış kahve içilerek atılırken yapılan yemeklerdeki zafer bu kahveden alınan yudumlarla kutsanıyor. Elbette program içeriğine yerleştirilmiş sponsor firma ürünlerinin yanında, satın almaya teşvik edilen başka ürünlere de vurgu yapılıyor. Örneğin, hemen hemen her programda kullanılan

mermer havan, pizza kürekleri, çok fonksiyonlu çelik bıçak, pizza kesme makası, sıra dışı yemek takımları, şamdanlar, kadehler, dondurma kepçesi, v.s de farklı sektörleri harekete geçiren bir diğer ürün pazarlama stratejisi olarak karşımıza çıkıyor.

“Tv’lerdeki Yemek Programları Züccacıyelerin Yüzünü Güldürüyor” başlıklı, pek çok haber sitesinde de yer alan haberler bunu doğrular niteliktedir (<http://www.sondakika.com>, 2013).

Program içeriğinde, Türk yemek kültüründe alışılmadık lezzetlere de yer verilmesi tüketimi arttıran önemli bir unsurdur. Örneğin, mandalina roka karışımı yeşil salata ya da kızarmış etin üzerine sıkılan mandalina gibi. Bu konuda izleyiciden gelebilecek herhangi bir tepki de, yemek şefinin ismarladığı eti getiren kasaba yaptığı yemekten tattırması ve kasabın da “*Refika yapar da kötü olur mu*” demesiyle önlenmiş oluyor.

Program içeriğinde Web Adreslerine, Facebook ve Twitter sayfalarına sıklıkla yapılan yönlendirmeler ise tüketim sürecinin program bitiminde de devam etmesi için yapılan önemli hamlelerdir. Örneğin web sayfasında “*Programda kullanılan havanı nereden alabilirim*”, “*taş fırını nereden bulabilirim*” türünden sorular (<http://www.mucizelezzetler.com>, 2013) bu sürecin devam ettiğinin en önemli göstergeleridir.

Program boyunca gösterilen samimiyet ve coşku ifadeleri, izleyicinin konumu, stüdyo tasarımı, kullanılan ışık ve renk uyumu, mutfak oyunları ve kamera hareketleri, dış mekânın kullanımı ve Web Adreslerine, Facebook ve Twitter sayfalarına yönlendirme şekli ve amacı, genel format gereği tüm bölümlerde aynı olup, bu yapının diğer incelediğimiz 2. Sezon, 21. Bölüm ve 2. Sezon, 34. Bölüm’de tekrarlandığını görüyoruz.

Genel format içerisinde bölümlerde ele alınan farklılıklar ise şunlardır:

2. Sezon, 21. Bölüm’ün adı “Televizyon karşısında Yemekler”dir. Bölümde yemeğe dair toplumsal kalıp yargıların yıkılmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu bölümde mutfak şefinin iddiası “*alışık olmadığımız tatları, alışık olduğumu malzemelerle verebilirsiniz. Hikaye onları nasıl bir araya getirdiğinizdir*” şeklindedir. Örneğin, bir tarifte balık yoğurt, peynir bir araya getiriliyor. Oysa toplumsal algı balıkla yoğurdun ya da peynirin etkileşime gireceği korkusuyla birlikte yenilmemesi gerektiği yönündedir.

2. Sezon, 34. Bölüm’ün adı ise “Fırından meze çıktı”dır. Bu bölüm de de yemek şefinin yiyecek malzemeleriyle oyun oynadığına ve bilinmedik tatlara davetiye çıkardığına şahit oluyoruz. Bölüm sonunda izleyiciye, sarımsağın yemeğin içine kabuklarıyla konduğunda lezzeti daha fazla arttırdığı öğretilirken, fıstık, soya, salça, zahter ve turşunun balığa verdiği lezzetin hazzı hissettiriliyor.

ARDA’NIN MUTFAĞI

“*Keşfet, Pişir Ye!*” sloganıyla, karizmatik bir erkeğin, kurnazca malların tüketimini teşvik ettiği yemek programı olan “Ardanin Mutfağı”, izleyiciye tüketim odaklı bir dünya sunarken geleneksel cinsiyetçi kalıpları da yerle bir ediyor. Her ne kadar kolay bulunabilen, her evde olduğunu iddia ettiği malzemelerle yemek yaptığını söylese de kullandığı malzemelerin çeşidi, miktarı ve kalitesi kolay kolay her eve giremeyecek cinsten. Ancak programda yemek hammaddelerini ahenkle bir araya getirişindeki becerisi ve sunumu, izleyici üzerinde sürekli tüketim yoluyla uyuşturma etkisi yarattığı söylenebilir.

2. Sezon, 20 Bölüm’ün adı “Ekmek Arası Lezzetler” dir. Sandviç yapmak için 2 kilo bonfile etin kullanılması gerektiğini sıradanlaştırarak sunduğu program içeriğinde, yemek şefinin sakın, ağırbaşlı ve karizmatik olduğu gözlenmektedir. Ekranda kot gömlek, kot pantolon ve hafif kirli ancak bakımlı sakalıyla geleneksel algının tersine hamur da yoğuran cool erkek figürü mutfakta harikalar yaratmaktadır.

Program esnasında mutfak olarak dizayn edilmiş stüdyoda oldukça yumuşak ışık kullanılmakta ve ilham verici canlı renklerin uyumuna dikkat edilmektedir. Akıllı fırın üzerine asılı rengârenk havlunun üzerindeki nazar boncuğu ise programın başarısını dile getirmenin simgesel ifadesidir.

Bu programda da stüdyoda izleyici yoktur. Bununla birlikte yemek şefinin anlatım tarzı ve stüdyoda yaşanan zevki ve heyecanı paylaşmak üzere davetkâr tutumu, izleyiciyi görüntüdeki mutfakın bir parçası haline getirmektedir.

Program boyunca kamera, yemek şefinin usta ellerine yakın çekim yaparken programa yerleştirilen sponsor firma ürünlerine de aynı ilgiyi göstermeyi ihmal etmemektedir. Sandviç yapmak için cabatta ekmeğine ve bonfile ete ihtiyaç olduğunu vurgulayan şef, sponsor firma ürünü olan mutfak robotuna olan ihtiyacın da altını çizmektedir. Eti yumuşatmak için dört parmak testinin nasıl yapıldığı konusunda izleyiciyi eğittiği programda, Türk mutfak kültüründe yaygın olmayan festo sos, muhteşem bir tat için mozerella peyniri ve parmesan peynirinin belki de hiç bilinmeyen tadının çekiciliği izleyicileri başka diyarlara götürmektedir.

Mantarı, soğanı, kabağı ve pastırmayı ahenkle bir araya getirdiği sandviçler sayesinde yemek şefi, arkadaşlarıyla yaptığı bilgisayar turnuvasında sergilediği olağanüstü yeteneği ile üstünlük ve farkındalık elde etmektedir. Isırılan yudumların ardından, yüzlerdeki beğeni ifadeleri şefin yeteneğinin onayıdır. Program arasında sponsor firmanın bir ürünün reklamının da yapıldığı “advertorial kapak” bölümünün dışında web adresine, Facebook ve Twitter sayfalarına yaptığı yönlendirmeler de reklam sürecinin programdan sonra da devam ettiğinin bir göstergesidir.

Program boyunca gösterilen karizmatik tavır, samimiyet ve coşku ifadeleri, izleyicinin konumu, stüdyo tasarımı, kullanılan ışık ve renk uyumu, mutfak oyunları ve kamera hareketleri, dış mekânın kullanımı ve Web Adreslerine, Facebook ve Twitter sayfalarına yönlendirme şekli ve amacı, genel format gereği tüm bölümlerde aynı olup, bu yapının diğer incelediğimiz 3. Sezon, 13. Bölüm ve 3. Sezon, 18. Bölüm’de bazı küçük ilavelerle tekrarlandığını görüyoruz.

Genel format içerisinde bölümlerde ele alınan farklılıklar ise şunlardır:

3.Sezon, 13. Bölüm’ün adı “Bulgurlu Greyfurtlu Yerelması, Kabak Carpaccio”dur. Yukarıdaki bölümden farklı olarak dış mekân çekimiYeşilköy pazarında yapılmıştır. Esnafla selamlaşma, tokalaşma, hal hatır sorma ile halkın içinden sıradan mesajı verilmeye çalışılırken, yapılan yemeklerle bu sıradanlığın dışına çıkmış, pek de alışık olmadığımız, farklı kültürlerden mutfakımıza gelen çiğ sebze ile yemek yapma fikrini zihinlere aşlamıştır. Bu arada sağlıklı bir çevre için kese kâğıdı kullanmanın önemine değinirken, kök sebzeler konusunda izleyiciyi bilgilendirmekte ve kaliteli bir döküm tencerenin de ekonomik faydaları üzerinde durarak tüketicilerin algılarını bu yöne çevirmeyi başarmaktadır. Elbetteki program boyunca şefin, “arkadaş” diye hitap ettiği sponsor firmanın mutfak malzemelerinin (su ısıtıcısı, akıllı fırın, karıştırıcı, doğrayıcı v.s) gerekliliğinin, gerek sözcüklerle gerekse görüntüyle yapılan vurgulamalarla altı sık sık çizilmektedir.

3.Sezon, 18. Bölüm’ün adı “Vanilya ve Çikolata Cupcake” dir. Bu bölümde de dış çekim program sponsoru olan, ürettiği cam ürünleriyle çok bilindik bir markanın satış mağazasında gerçekleşmektedir. Kameraman eşliğinde, izleyiciye bütün mağaza gezdiriliyor ve firmanın ürünler gösteriliyor. Mağazanın tezgâhtarı ürünler hakkında bilgi verirken yemek şefine bakmakla beraber aslında bilgilendirdiği ekranlarının başındaki izleyicilerdir. Tezgâhtara cupcake yapmak istediğini ve bunu için yeni bir ürünlerinin olup olmadığını sorarak, yaratılan yeni satış alanında biraz tiyatro sahneleyerek izleyicinin dikkatini ürün üzerinde daha fazla yoğunlaştırıyor. İsteddiği ürünü bulunca da “servisleri bununla yaparsanız, bütün gün yapacağınız bütün yemekleri bunlarla sunarsanız, sade sevgililer gününü değil, her günü acayip güzel yemekler yaparsınız” diyerek gerçek amacı ortaya koyuyor.

Program içeriğinde ise bu defa uzmanlığı pastacılık olan bir konuk yer almakta. Neşeli ve çok bilgili tavırlarıyla pasta yapımının püf noktalarını anlatıyor. Pasta yaparken kimyager gibi çalışmak gerektiğinden bahsederken her zaman olduğu gibi sponsor firma ürünü olan karıştırıcı alet tezgah üzerinde ve kamera da yakın çekimde. Az önce izleyicinin kameranın gezdiği mağazada gördüğü cam mutfak eşyaları ise bütün cazibeleriyle mutfakın her yanına saçılmışlar. Cupcake hamuru karıştırıcı alet tarafından çevrilirken “Böyle bir arkadaş varsa işimiz beş dakikadabiter” denilerek izleyicide bu alete karşı bir ihtiyaç yaratılmakta ve bu ürünü almaya teşvik edilmektedir. Elbette ki bu arada sponsor firma ürünü dışında, böylesi lezzetleri elde etmede olmazsa olmaz malzemeler sıralanmaktadır. Vanilya aroması, şeker hamuru, pasta altı kağıtları, gıda boyaları,cupcake kalıpları ve krema sıkma

poşeti'nin her yerde bulunan ürünler olduğundan bahsedilerek bu ürünlere ulaşımının da artık çok kolay olduğunun atı çizilerek geleneksel mutfaklar için daha önce ihtiyaç olmayan ürünleri ihtiyaç haline getirmektedirler. Pastayı yaptıktan sonra bayıla bayıla tadına bakmaları, ortaya çıkan lezzeti "Bu ne ya! Efsane!" "Şahane olmuş", gibi nitelendirmelerle ifade etmeleri, ağızlarını şapırdatarak, lezzet ifadesi garip sesler çıkartarak ve parmaklarını yalayarak yemeleri ekran başındakileri izleyicileri, sunucunun yaşadığı zevki tatmaya ve daha fazla tüketmeye bir davettir.

Program Adı	Analiz Edilen Bölüm	Programın Yapıldığı Yer/Yerler	Programın Yapıldığı Yerin Farklılığı	Programın Yapıldığı Yeri Tanımlama Sözcükleri	Samimiyet ya da Coşku İfadeleri	İzleyicinin Konumu	Kamera Hareketleri	Tavsiyeler
Tadı Damağında	Giritli Lokantası	-Cankurtaran (Eski İstanbul)	-Restore edilmiş, tarihi bir İstanbul evi -Giritli bir ailenin işletmesi -Gerçek Girit lezzetlerini sunmaya çalıştıklarını söylemeleri -Bembeyaz masalar ve nezih bir ortam görüntüsü	-Şahsiyetli bir yer -Seçkin -Sıra dışı	-Program konuyla sunucunun iki eski dost olarak sohbet eşliğinde yemek keyfi -Müşteri değil misafir -Dostluk -Takdir edilme	-Kamera önünde izleyici yok.	-Mekânın içinde ve dışında uzun süreli yakın ve orta uzaklıkta çekimler. -Sohbet anında yakın çekim	-Mutlaka gidilmeli
	Gökçeada	-Eski bir Rum Köyü olan Tepeköyü ve bu köyde şarap üretimi yapan bir Rum asıllı vatandaşın restorantı	-Deniz ürünlerini farklı sunmaları -Ürettikleri şarabı sunmaları	--Farklı kültürleri ve tatları alabileceğiniz bir mekan -Sakin -Huzurlu	-Hoş sohbet -Misafirperver -Dostluk	-Kamera önünde izleyici yok.	-Günün farklı saatlerinde eşsiz ada çekimleri -Üzüm bağı çekimleri -Deniz ürünleri çekimleri -İç mekân çekimleri	-Gidilmeli
	Denizli	-Denizli şehir görüntüleri (travertenler, termaller v.s) -Denizli cam, Kocabay Lokanta -Yol üstü kokoreççi -Mesire alanı -Yöresel köy evi	-Tarihi güzellikler -Geleneksel yerel ve bölgesel Türk mutfağının çekiciliği -Yiyeceklerin fiyatı ve kalitesi	-Bu değerler gizli kalmamalı	-Sohbet -Dostluk -Memnuniyet	-Kamera önünde izleyici yok.	-Dış mekân çekimlerinde daha çok geniş açıda ve uzak çekimler -Yiyeceklere yakın çekimler -İç mekanlar yakın ve orta uzaklıkta çekimler	-Mutlaka gidilmeli

Maceracı	Erzurum	<ul style="list-style-type: none"> -Gelg�r restoran -Altınbulak köyü -Abdurrahman Gazi Türbesi -Yakutiye Medresesi 	<ul style="list-style-type: none"> -Erzurum'a özgü yiycek ve içecek kültürü -Dini ve tarihi yapılar -Gelenek görenek ve kendine has kültürel özellikler 	<ul style="list-style-type: none"> -EŞsiz -Muhteşem 	<ul style="list-style-type: none"> -Dostluk -İnsanların sıcak yaklaşımları -Açık yürekli insan ilişkileri -Annem, babam, kardeşim Şeklindeki hitap tarzı 	<ul style="list-style-type: none"> -Kamera önünde kurgulanmış izleyici topluluğu olmamakla beraber, dış çekimleri izleyen halktan kişiler var. -Halkla yapılan sokak röportajları 	<ul style="list-style-type: none"> -Dış mekân çekimlerinde daha çok geniş açıda ve uzak ekimler -Yiyecelere yakın ekimler -İ mekânlarda yakın ve orta uzaklıkta ekimler -Dini mekânlarda yavaş ve yakın çekimler 	<ul style="list-style-type: none"> -Mutlaka tekrar tekrar gelinmeli -Bu güzellikler yaŐanmalı
	Manisa	<ul style="list-style-type: none"> -Kula ilçesi Akgün Mahallesi -Tarihi jeotermal hamam -Köy düğünü 	<ul style="list-style-type: none"> -Tarihi ve doğal güzellikleri -Geleneksel yerel ve bölgesel Türk mutfağının ekiciliği -Manisa'ya gelenek görenekler ve kültürel özellikler 	<ul style="list-style-type: none"> -EŞsiz -Muhteşem 	<ul style="list-style-type: none"> -Tanrı misafiri -Dostluk -Sıcak insan ilişkileri 	<ul style="list-style-type: none"> -Kamera önünde kurgulanmış izleyici topluluğu olmamakla beraber, dış çekimleri izleyen halktan kişiler var. -Halkla yapılan sokak röportajları 	<ul style="list-style-type: none"> -Dış mekân çekimlerinde daha çok geniş açıda ve uzak ekimler -Yiyecelere yakın ekimler -İ mekânlarda yakın ve orta uzaklıkta çekimler 	<ul style="list-style-type: none"> -Mutlaka tekrar tekrar gelinmeli -Bu güzellikler yaŐanmalı
	Malatya	<ul style="list-style-type: none"> -Turgut �zal müzesi -Arapgir İlçesi -Yazihan İlçesi -Darende Tohma Kanyonu -Akçadağ -Sultansuyu At Yetiştirme merkezi -Arguvan Kızık köyü 	<ul style="list-style-type: none"> -Tarihi ve doğal güzellikleri -Geleneksel yerel ve bölgesel Türk mutfağının ekiciliği -Malatya'nın gelenek görenekler ve kültürel özellikleri 	<ul style="list-style-type: none"> -EŞsiz -Muhteşem 	<ul style="list-style-type: none"> -Tanrı misafiri -Dostluk -Sıcak insan ilişkileri 	<ul style="list-style-type: none"> -Kamera önünde kurgulanmış izleyici topluluğu olmamakla beraber, dış çekimleri izleyen halktan kişiler var. -Halkla yapılan sokak röportajları 	<ul style="list-style-type: none"> -Dış mekân çekimlerinde daha çok geniş açıda ve uzak ekimler -Yiyecelere yakın ekimler -İ mekânlarda yakın ve orta uzaklıkta çekimler 	<ul style="list-style-type: none"> -Mutlaka tekrar tekrar gelinmeli -Bu güzellikler yaŐanmalı

TADI DAMAĞIMDA

Yemeğin ve şarabın eşleştirildiği “*Tadı Damağımda*” programının gurmesi, bu sezon başına kadar olan programlarında yemek yediği restoranlarda eleştiri ya da övgülerde bulunuyor ve bunu da restoran işletmecisinin yüzüne ekran karşısında, izleyicinin önünde yapıyordu. Bu sezon formatında bazı değişikliklerde bulunmuş, konuk ettiği ünlü isimlerle beraber, onların önerdiği bir lokantada yemek yiyor ve gurmelik dışında da konuklarıyla sohbet ediyor. Aşağıda ele aldığımız bölümler ise her iki formattan örneği içeriyor.

Analiz edilen bölüm adı “Giritli Lokantası”dır. Program gurmenin yayına hazırladığı yeni sezon formatındadır. Ana tema *iki dostun yemek keyfi*’dir. Giritli Lokantası, İstanbul’un tarihi semtlerinden olan Ahırkapı’da bulunmaktadır. Tarihi bir Sultanahmet evinin restore edilmesiyle hizmete girmiştir. Giritli bir aile tarafından işletilen restoran Girit’e dair tatları sunma konusunda iddialıdır.

Eski antika eşyalarla donatılmış mekân, bu programda gurmeyi ve onun yakın dostu olan bir akademisyen/yazarı konuk ediyor. Program boyunca yiyeceklere, gurmeye ve konuğa yakın çekimler yapan kamera, restoran içinde geniş açılı çekimler gerçekleştiriyor. İzleyiciyi hem kıskandıran hem de meraklandıran görüntülerin ardından kamera dış çekimlere yöneliyor ve sokak adına varıncaya kadar restorana ulaşım güzergâhını izleyiciye ezberletiyor.

Gurme konuyla yaptığı söyleşide yemeği yaşam kültürünün bir parçası olarak ele alıyor ve her eve giren televizyonda her eve giremeyen yiyeceklerden övgüyle bahsediyor. Bu bağlamda entelektüel bir sohbeti doruğa ulaştırarak gurme, “haute cuisine” (yüksek mutfak) yorumlarıyla izleyenlere bilmediği bir kapının aralığından bakabilme imkanı tanıyor.

Halk arasında çok da yaygın olarak tüketilmeyen ahtapotun damak zevkine göre nasıl pişirilmesi gerektiğinin derdine düşen gurme bu sorunun çözümünü Gökçeada’da bulacak, belkide hayatında hiç ahtapot yememiş ve de yemeyecek olan izleyiciyi de bu derdine ortak edecek ve Gökçeada’ya beraberinde sürükleyecektir. Elbette ki bunu da TV aracılığıyla izleyiciye sunduğu fantastik tüketim odaklı, ulaşılması imkânsız hayaller sunarak yapacaktır.

Analiz edilen bölüm adı “Gökçeada 125. Bölüm”dür. Ana tema ise, “*çorak topraklardaki bereket*”tir. Bu bölüm, programın ilk formatında hazırlanmıştır. Yani gurme eleştirilerini ya da övgülerini restoran işletmecisinin karşısında yapmakta ve bir öğretmen edasıyla verdiği öğütlerin ardından, o işletmenin hizmetini ve ürününü puanlandırarak ödüllendirmekte ya da cezalandırmaktadır. Belirli bir kriteri olmayan tamamen gurmenin damak zevkine uygun yapılan bu değerlendirme sonunda övgü alan restoran, izleyicide aynı tadı tatma merakı uyandırmakta, izleyici için artık orası ilk fırsatta gidilmesi gereken yerler arasına girmektedir.

Deniz, kum, şarap görüntüleriyle başlayan programda adaya geliş güzergâhı ve süresi tüm ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Kolay ulaşılabilirliği konusunda ikna edilen izleyiciler daha sonraki program akışında ne yenir? Ne içilir? Nereye gidilir? Konusunda bilgilendirilerek ilgileri ve merakları anlatılanlar üzerine yoğunlaştırılmaktadır. Damakta tat bırakacak lezzetlerin peşinde olan gurme, üretilen şarapları tadarken ve teknik konularda yetiştiricisinden çok daha fazla bilgi aktarırken, kendini izleyen seyirciye engin bilgi birikimi karşısında şapka çıkartmaktadır.

Kadehlerdeki şarap çeşitlerine, dövülmüş dibek kahvesine, Panayot ustanın sakızlı kahvesine, Barba Yorgo’nun şaraplarına ve yemeklerine yakın çekim yapan kamera ile birlikte gurmenin yaptığı yorumlar izleyicinin merak ve o an şehrin karmaşasından kurtulup orada olma arzularını kamçulamaktadır.

Gurme için sorun olan, ahtapotundoğru olarak pişirilememesi sorunu adada çözüme ulaşmıştır. Ancak adanın gizemleri bir programla çözülemeyecek kadar çoktur ve final bölümünü, izleyicinin merakını bir sonraki programa kadar canlı tutacak şekilde, bir anlamda izleyiciyle aynı gün ve saat için randevulaşarak sonlandırmaktadır.

Analiz edilen bölüm adı “Tadı Damağımda Denizli”, Ana tema “*Ege’de yöre yemeklerini keşfetme*” olup, bu bölüm de, programın ilk formatında hazırlanmıştır. Formatı gereği yukarıda örneğini çözümlediğimiz program ile yapımla ve içerik olarak aynı özellikleri taşımaktadır.

Bu bölümde ise Denizli, travertenler, termaller ile başlayan çekici görüntüler, yöresel kebaptan tatmak üzere Kocabay lokantada düğümlemektedir. Beş yıldızla taçlandırılan kebab görüntülerinin ardından izleyiciye, Kızılcabölük yol üstünde Bağlı Kokoreççide mola verdirilmektedir.

İzleyiciye “fast food” yiyeceklerin alternatifi olarak sunulan kokorecin ardından gurme, Goncalı Piknik Yeri ve Kızılcabölük’de bir köy evine konuk olmakta ve burada yöresel tatların hazzını yaşarken, izleyiciyi de bu hazzı davet etmektedir.

MACERACI

Gezi yemek programlarının en dikkat çekicilerinden biri de Anadolu’nun farklı güzelliklerini ekrana getiren “*Maceracı*”dır. Program formatında sunucu kendisine sunulan yemekleri büyük bir iştahla yemekte, yerken çıkardığı seslerle ve yüz ifadeleriyle de hissettiği hazzı izleyicinin hafızasına kazımaktadır.

Analiz edilen bölümün adı “*Maceracı – Erzurum*”dur. Ağırlıklı olarak dış mekân çekimleri yapılan programda tarihi ve doğal güzelliklerin yanında yemek kültürü de izleyiciye sunulmaktadır. Ramazan ayında Erzurum’da yapılan çekimlerde ramazan davulcusu mizansenyle başlayan program, sahurda şehrin en ünlü çağ kebabçısında devam etmektedir. Kadayıf dolmasının yapıldığı atölyede yapılan yakın çekimlerin ardından, gençlerin ramazanda oruç tutmaya özendirildiği Altınbulak köyünde, köylüler ile yapılan sohbetlerde çekilen görüntülerle izleyicinin dikkati bir noktada toplanmakta, toplanan dikkat ise Abdurrahman Gazi Türbesi’nde gerçekleştirilen ağır çekimler eşliğinde hafif bir dini müzikle ilahi bir coşkuya dönüşmektedir. Türbe tarihi, türbe görüntüleri vehikâyelerinin anlatıldığı bu kısmın ardından, Yakutiye Medresesi’ne geçilmekte ve kurulan iftar sofralarına konuk olunmaktadır. İftar açma görüntülerinin ardından, Erzurum’a özgü yerel objelerle döşenmiş evdeki sıra gecesi ise izleyicinin ilgisini farklı bir boyuta taşımaktadır.

Program sırasında sunucunun röportaj yaptığı kişilerle kurduğu ikili diyaloglar ise zaman zaman ekran başındakileri şaşırtacak hatta kızdıracak kadar sınır tanımaz bir samimiyeti içermektedir.

Analiz edilen bölümün adı “*Maceracı – Manisa*”dır. Formatı gereği yukarıda örneğini çözümlediğimiz program ile yapım ve içerik olarak aynı özellikleri taşımaktadır. Genel şehir görüntüleriyle başlayan program, Kula ilçesinde devam etmektedir. Kula’da, Osmanlıdaki sosyal hayatın bugünde korunduğunu söyleyen sunucu programa “*Akgün mahallesinden Ak bir yemeğe doğru*” göndermesiyle bir eve konuk olarak devam etmektedir. Samimi bir sosyal ortamda mahalle sakinlerinin yaptığı yerel yemek olan “kapama”yı büyük bir hazla, kendini kaybedercesine yiyen sunucu, bir anlamda izleyicileri de kurulan büyük yer sofrasına davet etmektedir. Programa yerel kültürle geleneklerin harmanlandığı “köy düğünü”yle devam edilmekte, keşkek, sarma, aşure, toparlak/yuvarlak denen düğün yemeklerinin tadı izleyicinin bilinçaltındançağrılmakta ve bu tatları yeniden hatırlamaları sağlanmaktadır. Bu tatları bilmeyenlere de mutlaka tatmaları gerektiği telkin edilmektedir.

Program, zeybeklerin gösterisi, geleneksel yerel nikah töreni görüntüleri, geleneksel adetlerden örnekler (Oyunlar, kına), tarihi jeotermal hamam, peribacaları, Kula, Burgaz Volkanik bölgesi ve yaşlı bir Yörük çiftle yapılan röportajın adından son bulmaktadır.

Analiz edilen bölümün adı “*Maceracı – Malatya*”dır. Formatı gereği yukarıda örneğini çözümlediğimiz program ile yapım ve içerik olarak aynı özellikleri taşımaktadır. Şehrin genel görüntüsü ile başlayan program, Malatya’nın ilgi çeken yerlerinin gezilmesiyle devam etmektedir. Bunlar arasında önemli bir yere sahip olan “Turgut Özal Müzesi” Türkiye’nin bir dönemine şahit olmuş çeşitli objeleri barındırdığından, görülmesi gereken yerlerin başında gelmekte ve ekran başındaki izleyicilere işaret edilmektedir. Bununla birlikte, Arapkir üzüm pekmezi ve pestilinin çekiciliği izleyicide mutlaka tüketilmesi gerektiği izlenimini yaratmaktadır. Battalgazi’nin Alishar Köyü’nde yapılan “*kiraz yaprağı köftesi*” mutlaka tadılması gereken lezzet olarak izleyiciye sunulurken, Somuncu Baba Türbesi ise mutlaka görülmesi gereken yer olarak vurgulanmaktadır. Darende Tohma Kanyonu’nu gezip, Akçadağ Sultansuyu At Yetiştirme Merkezi’nde röportaj yapan sunucu, Arguvan Saz dinletisi ile programı sonlandırmaktadır.

İÇERİK ANALİZİ BULGULARI

Yukarıda incelenen yemek programlarına yapılan içerik analizi neticesinde elde edilen bulguları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Pazar ekonomisi, yemek kültürü bilgisini, insanların talep ettiği ve takip ettiği bir ticari konu haline dönüşmüştür.
- Televizyon yeni tip üretim ve satın alma alanıdır.
- Yemek artık sıradan değil bir konsept içinde sunulan bir tat ve hazdır. Bu nedendir ki bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yayınlanan yemek şovları sayesinde, artık mutfak şeflerinin starlaştığı bir dönemi yaşıyoruz.
- Yemek, tüketim için bir amaç olmaktan çok nihai amaca varmak için bir araçtır.
- Yemek programları mekân olarak belli bir formda kendini izleyenlere sunar. Bu aynen tiyatro benzeri bir sunumdur. Yiyecek o kadar da önemli değildir.
- Reklamveren firmalar için yemek programları yeni tanıtım ve satış alanlarıdır. Bu alanda ürün yerleştirme yoluyla marka kimlikleri oluşturulur.
- Yemek programları aracılığıyla geleneksel cinsiyetçi kalıp yargıların yıkıldığına şahit oluyoruz. Tüketim odaklı dünyada ekranda yemek pişiren karizmatik erkek kurnazca malların tüketimine teşvik ediyor. Sunulan içerikte iyi yaşamın simgesi, “iyi yemeği” yapan ve iyi yemekten anlayan modern erkek imajı çiziliyor.
- Ulaşılamaz, gerçekçi görüntülerle sunulan görsel haz, izleyici üzerinde sürekli tüketim yoluyla uyuşturucu etkisi yaratır.
- Bilhassa gezi yemek programlarında restoranları tanımlama sözcükleri; zarif, seçkin vs.dir. İzleyici bu ayrıcalığı yaşamaya ve sunucunun yaşadığı zevki tatmaya davet edilir.
- Gıda, iyi bir hayat için yaşam sembolüdür.
- İnsanların vizyonları verilen öğütlerle veyaratılan zevk aracılığıyla genişletilir.
- Bilgi, eğlence, eğlenceli bilgi ve yemek fantezileriyle gıda tüketmek, hazzın kaynağıdır.
- Yaratıcı, zevk düşkünü bir yaşam stili vaat edildiğinden, izleyici hayal kurmaya teşvik edilir.
- Verilen tariflerde sağlık etkileri ve ekonomik imkânsızlıklar da göz ardı edilmektedir.

SONUÇ

Günümüzün yoğun yaşam koşullarında birey, gereksinimlerini karşılamak için, toplumsal ilişkileri kullanıyorsa da, temelde daha karmaşık olan bazı psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını -örneğin hoş vakit geçirme, boş zamanını değerlendirme, bilgilenme, eğlenme v.s gibi-medyadan gidermeye çalışır. Bunun için de kendisine sunulanlar arasından tercihte bulunur. Bu durum ise kapitalist yapının sürekliliği için akıl almaz stratejilerin geliştirilmesinin uygun zeminidir. Sermaye odaklarının ürettiği stratejiler, bu ihtiyaçlarla oluşan kanallardan bireyin algısına sızar. Ona daha fazla ve farklı olanı tüketmesi için baskı yapar. Bunu da kitle iletişim araçları ve çeşitli iletişim teknikleriyle gerçekleştirirler. Görünürde birey kendi tercihlerini belirlediğini zannederken gerçekte kendisine sunulan tüketim dünyasının esiri olmuştur.

Bu durumda medyanın bireye sunduklarının, birey tarafından doğru okunması günümüz ekonomik sosyal ve siyasal yapısında kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bu ona, kapitalist düzenin kendisine biçtiği rolün ne olduğunu daha iyi kavrama ve anlama olanağı sağlayacaktır. Örneğin yemek programları sermaye odaklarının nihai amaçlarına ulaşmalarında bir araç olabildiği gibi, yayımlandığı zamanın sosyal ve ekonomik gerçekliklerinin üzerini örten, toplumun algısını yönlendiren bir nevi toplumsal afyon görevi de görebilir.

KAYNAKÇA

- Akgün, M.(yayın tarihi bilinmiyor). “21. Yüzyılın Yükselen Fetişizmi: Yemek”, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/muge_akgun/21_yuzyilin_yukselen_fetisizmi_yemek-1103097 (Erişim: 13.07.2013).
- Altuntuğ, N. (2010). “Geleneksel Tüketim Olgusunun Kırılma Noktası: Yeni Bir Tüketim Paradigmasına ve Tüketici Kimliğine Doğru”, iç. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2010 ISSN: 1309 -8039 (Online).
- Aştı, N.(2007). “Yemek Pişirme Terapisi”, iç. Medimagazin, 10 Aralık 2007, <http://www.medimagazin.com.tr/authors/nesrin-astl/tr-yemek-pisirme-terapisi-72-37-1407.html>
- Aziz, A. (2006).*Televizyon ve Radyo Yayıncılığı*. Ankara: Turhan.
- Aziz, A.(2010).*Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. İstanbul: Nobel. 5. Basım.
- Balcı, Ş.,Bekiroğlu, O. (2012). “İçerikten Anlama Giden Bir Tünel Olarak İçerik Çözümlemesi: 2011 Genel Seçimleri’nde Ak Parti TV Reklamları Üzerine Bir Araştırma”, iç. Görsel Metin Çözümleme, (ed. Özlem Güllüoğlu), Ankara: Ütopya Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010).*Nesneler Sistemi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bauman, Z. (2006).*Küreselleşme*. İstanbul: Ayrıntı, 2. Basım.
- Baysoy, C.(yayın tarihi bilinmiyor). “Meta Fetişizmi ve Antagonizma”, <http://www.otonomdergisi.org/emek-ve-de-er-teor-s/makaleler/emek-ve-de-er-teori/meta-fetisizmi-ve-antagonizma>, (Erişim: 12.07.2013).
- Berger, A.A. (1993).*Kitle İletişiminde Çözümleme Yöntemleri*. (ed. Nazmi Ulutak, Aslı Tunç), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, ss.97-103.
- Berger, A. A. (2012).*Kültür Eleştirisi*.İstanbul: Pinhan.
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Genel Müdürlüğü, Beyaz Eşya Sektörü Raporu, Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, 2013/1, s.9.
- Chevron, N. T. (2009). “Haber Yorumundan Seyir ve Gösteriye”, iç. Metin Çözümlemeleri,(der. Yasemin G. İnceoğlu ve Nebahat A. Çomak), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dağtaş, E.,Dağtaş, B. (2006). “Tüketim Kültürü, Yaşam Tarzları, Boş Zamanlar ve Medya Üzerine Bir Literatür Taraması”, iç. Bilim Eğitim Toplum Dergisi, Cilt 4, Sayı: 14.
- Dağtaş, E. (2005). “Magazin Eklerinde Tüketim Kültürünün İzdüşümleri”, iç. Gazi Üniversitesi İletişim Dergisi, 2005/21.
- Devrim, A. (2010-2011). “Marx’ın Değer ve Fiyat Teorisi”, Karl Marx, iç. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl:14, Sayı:55, Kasım, Aralık, Ocak 2010-2011.
- Edgar, A.,Sedgwick, P. (2007). Kültürel Kuramda Anahtar Kavramlar Sözlüğü, (çev. Mesut Karışahan), İstanbul: Açılım Kitap.
- Fiske, J. (2003).*İletişim Çalışmalarına Giriş*.Süleyman İrvan(Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gökçe, O. (1994). *İçerik Çözümlemesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Güngör, N.,Binark, F. M. (1993). “Televizyonda ve Basında Haberler: Karşılaştırmalı İçerik Çözümlemesi”, iç. Amme İdaresi Dergisi,Cilt.26, Sayı.3,Eylül 1993.
- Lull, J. (2001). *Medya İletişim Kültürü*. Nazife Güngör (Çev.).Ankara: Vadi Yayınları.
- Maigret, E. (2004).*Medya ve İletişim Sosyolojisi*. Halime Yücel(Çev.).İstanbul: İletişim.
- Mcquail, D. (1994).*Kitle İletişim Kuramı*. Ahmet Haluk Yüksel (Çev.).Eskişehir: Kibele sanat Merkezi Yayını, 1.Baskı.

- Ömer, Aytaç. (2006). “Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskaçında Boş Zaman”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:11, Cilt:1, Yıl:2006, ss.27-53.
- Rabasiere, H. (1960). In Defense of Television, Glencoe: Free Press., s.373 den Aktaran: Özlem Güllüoğlu, “Bir Kitle İletişim Aracı Olarak Televizyonun Popüler Kültür Ürünlerini Benimsetme ve Yayma İşlevi Üzerine Bir Değerlendirme”, iç. Global Media Journal, Bahar 2012, Yeditepe Üniversitesi.
- Ritzer, G. (2011).*Sosyoloji Kuramları*.Himmet Hülür (Çev.). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Stone, P. vd., (1996). *The General Inquirer: A Computer Approach To Content Analysis*. Cambridge: MIT Press.
- Taşkaya, M.(2009). “1980’lerden 2000’lere Türk Sinemasında Ürün Yerleştirme Uygulamalarında Görülen Nicel Değişim”, iç. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Güz, Sayı:29, ss.108-109. (103-132)
- Ünyay, E. B. (2009).”Yemek programlarına “doyuyoruz”. <http://www.milliyet.com.tr>(Erişim: 20.07.2013).
- Wayne, M. (2006).*Marksizm ve Medya Araştırmaları*.Barış Cesar (Çev.). İstanbul: Yordam.
- Yanıklar, C. (2010). “Tüketim Kültürü, Kapitalizm ve İnsan İhtiyaçları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Tartışma”, iç. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, Cilt:34, Sayı:1, (ss.25-32).
- Yaylagül,L. (2008). *Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar*.Ankara: Dipnot.
- Yüksel, E., vd. (2013).*İletişim Kuramları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

İnternet Kaynakları

- <http://kapitalizm101.wordpress.com>. (2010), “The Law of Value 2: The Fetishism of Commodities”, 5 Mayıs 2010, <http://kapitalizm101.wordpress.com/2010/05/05/the-law-of-value-2-the-fetishism-of-commodities/>, (Erişim: 12.07.2013).
- <http://krasno.sosyomat.com>. “kapitalizmin yeni paradigması 1- meta fetişizmi”, <http://krasno.sosyomat.com/blog/3808035>, (Erişim: 12.07.2013).
- <http://www.mucizelezzetler.com/sss>, (Erişim: 19.08.2013).
- <http://www.sondakika.com>. (2013) “Tv’lerdeki Yemek Programları Züccacıyelerin Yüzünü Güldürüyor”, 06.01.2013, <http://www.sondakika.com/haber/haber-tv-lerdeki-yemek-programlari-zucaciyelerin-yuzunu-4226788/> (Erişim: 19.08.2013).

BİR TURİZM HAKKI OLARAK SOSYAL TURİZM VE ENGELLİLER

Serhat Özgökçeler¹

Doğan Bıçkı²

ÖZET

Bu çalışmanın temel konusunu sosyal turizm ve engelli turizmi oluşturmaktadır. Dünyada engelli bireylerin sosyal turizme katılımının teşvik edilmesi hususunda uygulamaların ele alınacağı çalışmada, ayrıca Türkiye için de bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmada bazı ülkelerin sosyal ve engelli turizmi konusunda oldukça başarılı olmalarının arka planında, sosyal politikalar geliştirmede öncü ülkeler olduğunun altı çizilmektedir. Günümüzde bu alanda başarılı olan ülkelerdeki etkin engelli turizm faaliyetleri, sadece seyahate katılma durumuyla ilişkilendirilmemekte; bunun yanında sosyal politikaların ve temel insan haklarının tamamlayıcısı olarak da ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm, turizm hakkı, sosyal turizm, engelliler, engelli turizmi*

ABSTRACT

Social tourism, and disabled tourism are the main subjects of this study. This current study will seek to analyze applications supporting participation of people with disabilities to the social tourism in the world, and also will end with evaluate the situation of Turkey in this context. Some countries (France, Spain, Belgium, the UK etc.) were choosen as the study subject not only because they are the most visited tourist destination in the world but also due to their reputation in effective social policies. Nowadays in these developed countries, development of social and disabled tourism activities are no more solely a matter of travel participation. Besides this people with disabilities participation to travelis considered as “integral part” of social policies and humanrights.

Keywords: *Tourism, tourism right, social tourism, people with disabilities, disabled tourism*

GİRİŞ

Günümüzde turistik hareketler, sınıf-farkı gözetilen toplumlarda, imtiyazlı ve satın alma gücü yüksek olan varlıklı bireylerin, turizm hareketlerine katılmaları şeklinde tanımlanan *aristokratik* yapıdan sıyrılarak başka bir niteliğe geçiş yapmıştır. Bu yeni evrede anılan hareketler, satın-alma gücü düşük olan “dar gelirli bireyler”in, çeşitli kolaylıklarla turizm hareketlerine katılmalarına imkân vermektedir. Bir diğer anlatımla, bugünün turizm yapısı, bireysel olmaktan çıkıp; *kitlesel* ve *sosyal turizm* olma yolunda ilerlemektedir. Bu noktada “turizm hakkı”, kişisel gelişim hakkının somut bir ifadesi; sosyal turizm ise, bu hakkı uygulama isteği üzerine kuruludur. 1950’li ve 1960’lı yıllardan itibaren hız kazanmaya başlayan sosyal turizm, çerçevesi iyi belirlenmiş sosyal yöntemler sayesinde, nüfusun “düşük gelirli” kesimlerinin turizme iştirak etmesinden doğan tüm kavram ve olaylar olarak tanımlanabilmektedir. Sosyal turizmin kapsamı içerisinde değerlendirilen turizm türleri arasında başta *engelliler* olmak üzere, *gençlik*, *orta yaş*, *üçüncü yaş* ve *öğrenci* turizmi sayılabilmektedir. Bu çalışmada sosyal turizm, engelliler açısından bir imkân olarak ele alınmakta ve bu bağlamda engelli bireylerin topluma entegre olmasında sosyal turizmin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca, engellilerin sosyal kaynaşma alışkanlığının kazandırılması; sosyal eşitliğin sağlanması; bunun sosyo-ekonomik yapı içinde yayılması ve kendileri için yeniden aktif bir yaşam ortamının tesis edilmesi bu çalışmadaki temel amaçların bir kısmını oluşturmaktadır.

¹ Araş. Gör., Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, serhat@uludag.edu.tr, sozokceler@gmail.com

² Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi Bölümü, doganbicki@mu.edu.tr, doganbicki@gmail.com

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TURİZM VE TURİZM ÇEŞİTLERİ

Bir Kavram Olarak Turizm

Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma hayatı, yapısal olarak hızlı bir dönüşüm geçirmekte ve yeni nitelikler kazanmaktadır. Devrim-öncesi sosyal hayat ile çalışma hayatındaki etkisi devam feodal kalıntılar hâkimiyetlerini kaybetmiş; iktisadî ve sosyal hayat,kapitalist üretim biçiminin gerektirdiği vasıfları kazanma doğrultusunda hızlı gelişme evresine girmiştir. Özellikle toplumun büyük bir kesimini meydana getiren *çalışanların* yeni haklar elde etmesi ve bunları genişletme çabası, sosyal hayat içinde birçok yeni olgunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu anlamda turizmin de bu dönem içinde-18. ve 19. yüzyıllarda- ortaya çıktığı tahmin edilmektedir³. Zira bireylerin *turizm* denebilecek aktiviteler içine girebilmeleri, ancak belirli koşulların mevcut olmasıyla mümkün hâle gelebilecektir. Söz konusu koşulların başındagelen “boş zaman” ve “ekonomik yeterlilik”, anılan döneminçıkıtırlarılma özelliği taşımaktadır. Böylece geniş halk kesimlerinin turizm olgusundan yararlanmaları da yavaş yavaş gündeme gelmeye başlamıştır (Çamur, 1986: 23).

Bir kavram olarak turizmin tanımlanması konusunda yazarların bakış açısına ve anılan kavramın ele alınış amaçlarına göre farklı tanımlar yapılmıştır.Türk Dil Kurumu’na ait “Büyük Sözlük”te kavram, *dinlenme, eğlenme, görme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi; bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümüolarak tanımlanmaktadır* (TDK,<http://www.tdk.gov.tr>, 12.08.2013).Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü’ne (UNWTO) göre iktisadî ve sosyal bir fenomen olarak değerlendirilen turizm, *insanların devamlı olarak yaşadıkları yerler dışında tüketici olarak iş, merak, din, sağlık, spor, dinlenme-tatil, eğlence, kültür ya da aile ziyareti, kongre, seminerlere katılmak gibi nedenlerle, bireyselveya toplu şekilde yaptıkları seyahatlerden ve gittikleri yerde yirmi dört (24) saati aşan veya ülkenin bir konaklama tesisinde en az bir geceleme süre ile konaklamalarından ortaya çıkan seyahat ve geçici konaklama hareketlerine* verilen addır (UNWTO, <http://www2.unwto.org/en/>, 12.08.2013).

Bununla birlikte turizm, turistik varlıkların değerinin toplumca daha iyi anlaşılmasına ve bu sayede tarihî, doğal ve kültürel değerlere sahip çıkılmasına vesile olan bir unsurdur. Bu zihniyet gelecek kuşaklara da aktarılarak, ülkelerin öz-varlıklarının sonsuza dek korunmasına uzanan bir sonuç doğurabilecektir. Günümüzde her kesimce kabul görmüş iktisadî, sosyal, politik, sağlık, kültürel, malî işlevleri olan turizmin önemi aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Smith, 1988: 183; Ulucak, 2000: 6):

- *Millî gelire katkı sağlayan önemli bir faaliyettir;*
- *Ekonomiyi geliştiren bir hizmet sektörüdür;*
- *Milyonlarca insanı ilgilendiren bir üretim ve tüketim olayıdır;*
- *İş ve istihdam kaynağı olma özelliğine sahiptir;*
- *Doğal, kültürel ve sosyal çevreyi korumanın ve geliştirmenin etkili bir aracıdır;*
- *Sağladığı dövizle dış ödemeler dengesini olumlu yönde etkileyen bir endüstridir.*

Wang’ın (2000: 3) işaret ettiği ve yukarıda da değinildiği üzere, turizme ait farklı tanımlamalar, kavramla ilgili farklı amaçların altını çizmede kullanılmakta; bu durum turizm olgusunun dinamik bir yapıya sahip olmasını beraberinde getirmektedir.

Dünya’da ve Türkiye’de Turizm

Uluslararası turist girişleri ve turizm gelirleri, 2. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden sonra,sürekli olarak bir artış eğilimi göstermiştir. Bu artışta, ülkelerin refahseviyelerinin *yükselmesiyle* turizme ayrılan kaynakların *artırılmasının* yanı sıra; ülke halkları arasındaki *yakınlaşmanın* da önemli etkisi bulunmaktadır (Gülen &Demirci, 2012: 23).

Küreselleşme olgusu da, turistler dâhil, her türden insanın yer değiştirmesiyle sıkı şekilde bağlantılıdır. Küreselleşme sayesinde çok daha fazla sayıda insan, küresel seyahatle ilgilenmekte; dünyanın dört bir yanıyla ilgili bilgi sahibi olmakta ve kendini dünyanın bir yerleşiminden ötekine

³ Wang (2000: 3), turist ve turizm kavramlarının 1500’lü yıllardan önce kullanılmadığını ve ancak 1700’lü yıllardan itibaren anılan kavram(lar)ınliteratürde yer aldığını belirtmektedir. Bu duruma, D. Defoe’nin 1720 yılında kaleme aldığı *A Tour Through the Whole Island of Britain* isimli eser örnek gösterilmiştir.

taşıyacak çok hızlı ve modern araçlar ellerinin altında bulunmaktadır. *Küresel turizmin* artmasında çok etkin rol oynayan diğer bir unsur ise; nispeten düşük maliyetli ulaşım ve organize turların mümkün hâle gelebilmesidir. Bunun sonucu olarak da geçmiş dönemlerde dünyanın en ücra ve/veya gidilme ihtimali olmayan mekânları, artık küresel turizmin bir parçası hâline gelmektedir (Ritzer, 2011: 344).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre uluslararası turizm hareketleri, yılda ortalama olarak 1950-‘59 döneminde %11,7; 1960-‘69 arasında % 8,3; 1970-‘79 arasında %6; 1980-‘89 arası dönemde %3,9; 2004-‘08 döneminde %9,8 oranında artmıştır (Gülen & Demirci, 2012: 23). Dünya genelinde arızî olarak meydana gelen krizlere rağmen, uluslararası turist akışı sürekli bir artış göstermektedir. Şöyle ki; 1950’li yıllarda 25 milyon olan uluslararası turist akışı, 1980 yılında 278 milyona; 1995 yılında 528 milyona ve nihayet 2012 yılında 1 milyar 35 milyona ulaşmıştır. *UNWTO Tourism Highlights-2013* isimli Rapor’a göre, 2013 yılı için %3 ilâ %4 oranında bir artış beklenmektedir. Ayrıca 2030 yılı için, uluslararası seyahat gerçekleştiren kişi sayısının 1 milyar 800 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Bu Rapor’da 2012 yılında Asya ve Pasifik Bölgeleri’nde %7’lik bir artışın yaşandığı ifade edilirken; Orta ve Doğu Avrupa’da %8; Asya’nın güney doğusu ile Kuzey Afrika’da ise; %9’luk artışın meydana geldiği belirtilmektedir. Bunun dışında Dünya genelinde 2011 yılında elde edilen toplam turizm gelirleri 1 trilyon 42 milyar Amerikan Doları iken; 2012 yılında söz konusu gelirlerde artış yaşanarak 1 trilyon 75 milyar Amerikan Doları’na yükselmiştir (UNWTO, http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights13_en_hr_0.pdf, 14.08.2013).

Yayımlanan Rapor’da Avrupa Bölgesi’nde 2012 yılının genelde *eksi* rakamlarla geçtiği görülürken; gelişmekte olan ülkelerin (Çin gibi) cazibesinin oldukça arttığı, elde ettikleri gelirlere bakıldığında açıkça ortaya çıkmaktadır. UNWTO’nun rakamlarında ilk sırayı 126,2 milyar dolarlık gelirle ABD alırken; bunu sırasıyla *İspanya* ve *Fransa*’nın takip ettiği görülmektedir. ABD bir önceki yıla göre gelirini yaklaşık %9 oranında büyütmeyi başarırken; ilk üçte yer alan İspanya ve Fransa düşüşle karşı karşıya kalmıştır (sırasıyla -6,6% ve -1,5%). Ekonomik krizden ağır yara alan ülkelerin başında gelen İspanya’da kötü geçen turizm dönemi sonrası gelir rakamı 2012 yılında bir önceki yıla göre 4 milyar Dolar düşüş kaydetmiş; Fransa’nın gelirleri ise; 54,5 milyar Dolar seviyesinden 53,7 milyar Dolara gerilemiştir. Ortadoğu bölgesinde Birleşik Arap Emirlikleri’nin hızlı çıkış yaptığı görülürken, 31. sırada yer alan bu ülkeyi bölgede 32. sıradaki Mısır ile 35. sıradaki Suudi Arabistan takip etmiştir (http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights13_en_hr_0.pdf, 10.08.2013).

2012 yılında dünya genelinde dolaşan 233 milyon turistin 39 milyonunu Asya ve Pasifik ülkeleri sağlamıştır. Afrika, kuzeyindeki ülkelerde meydana gelen siyasi hareketlerin turizmi *olumsuz* etkilemesine rağmen; %6’lık bir büyüme göstermiş; Avrupa, 2012 yılında uluslararası dolaşımında *en çok turist çeken bölge* olma özelliğini yine korumuştur. Ekonomik durumdaki %3’lük bir artışla oluşan pozitif havanın etkisiyle Avrupa’ya giden turist sayısı 535 milyona uzanmış; Amerika ise toplamda 162 milyon turistle %4 oranında büyümüştür (TUYED, <http://www.tuyed.org.tr/untwo-duenya-turizm-barometresini-acklad/>, 10.08.2013).

Türkiye’de de turizm, ekonominin *olumlu* seyrine paralel olarak gelişmektedir. Türkiye’de 1980-sonrası dönemde, turizm sektöründe önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Turizm, ekonomide gözde sektörlerden biri hâline gelirken; bu gelişmenin sosyal, kültürel ve iktisadi etkileri önemli boyutlara ulaşmıştır. 1983 yılından günümüze kadar geçen sürede, Türkiye’de turizm hem turist sayısı hem de turizm gelirleri yönünden önemli sayılabilecek artışlar göstermiştir (Gülen & Demirci, 2012: 24). Ayrıca son yirmi yıllık süre içinde Türkiye’nin turizm gelirlerindeki iyileşme, yatırımcıların dikkatini bu sektöre yöneltmiş ve turizm alanında elde edilen gelirler, ihracat yapan diğer sektörlerce elde edilememiştir.

2011 yılı itibarıyla, Türkiye dünya turizm pazarından %2,7; Avrupa turizm pazarından ise %5,1 pay alarak dünya sıralamasında *turist girişleri* açısından 8’inci; *turizm gelirleri* açısından 9’uncu sırada yer almıştır. Bununla birlikte ülkemiz, 2012 yılında İngiltere’yi geçerek Dünya’da 6. sıraya; Avrupa’da ise; 4. sıraya yükselmiştir. 2011 yılında 34,7 milyon turist ağırlayan Türkiye, 2012 yılında %3 büyüyerek 35,7 milyon turist sayısına erişmiştir. Uluslararası turizm gelirleri bağlamında

Türkiye'ye bakıldığında, 2011 yılında toplam turizm geliri 25 milyar Dolariken; 2012 yılında %0,9 oranında büyüyerek 25,6 milyar dolar olmuştur(<http://www.saglikturizmi.gov.tr/138-turkiyede-turizm.html>, 10.08.2013; http://dtxqt4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights13_en_hr_0.pdf, 10.08.2013).

Özetle, gerek sosyal gerekse ekonomik bir fenomen hâline gelen turizm, günümüz dünyasında önemi giderek artan bir “alan” durumuna gelmektedir. Buna ek olarak, bireylerin bir “hak” olarak çeşitli amaçlarla turizm hareketlerine katılacağı ve böylelikle yeni turizm kültürlerinin ve çeşitlerinin gelişeceğini belirtmek mümkündür.

Bir Hak Olarak Turizme Katılım

Turizme katılımın bir “hak” olarak değerlendirilişinde, en önemli referans noktalarından birisini “*Turizmde Global Etik İlkeler Bildirgesi*” oluşturmaktadır (<http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/turkey.pdf>, 14.08.2013). Dünya Turizm Örgütü, 13. Genel Kurulu’nu gerçekleştirdiği Santiago-Şili’de, *turizmin toplum ve çevreye olumsuz etkilerini azaltmak, dünya turizminin sorumlu ve sürdürülebilir gelişimini bir dizi ilkeye bağlamak* amacıyla, 1 Ekim 1999 tarihinde anılan Bildirge’yi kabul etmiştir. Toplam 10 Bölüm’den oluşan bu Bildirge’nin özellikle 7. ve 8. Bölümleri turizme katılımı bir *hak* olarak değerlendirmektedir. Buna göre, “Turizme Katılma Hakkı” başlığını taşıyan 7. Bölüm, dört alt başlıktan meydana gelmektedir. Bunlar:

1. Dünyanın sahip olduğu değerler, tüm insanlara açıktır. Yerel ve uluslararası turizm hareketine katılmak boş zaman değerlendirmesinin en iyi şekli olarak görülmeli ve her türlü engelleyici unsur ortadan kaldırılmalıdır;
2. Turizm hareketine katılmak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde belirtilen dinlenme, çalışma saatlerinin sınırlandırılması ve ücretli izin hakkının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir;
3. *Sosyal turizm*, özellikle de gruplar hâlinde yapılan turizm, kamu görevlilerinin desteğiyle geliştirilmelidir;
4. Aile, gençlik, öğrenci, üçüncü yaş ve *engellilerin* turizm hareketine katılması kolaylaştırılmalı ve teşvik edilmelidir.

İlgili Bildirge’nin 8. Bölümü’nün konusu ise; “Turizm Hareketinde Özgürlük” tür. Bu bölüm de kendi içinde beş alt başlıktan oluşmaktadır. Bunlar da sırasıyla:

1. Turist, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi uyarınca kendi ülkelerinde ya da ülkelerarası seyahat etme özgürlüğüne sahiptir. Transit geçiş, konaklama ve kültürel alanları ziyaret sırasında gereksiz formalite ve farklı muamele görmemeleri gerekir.
2. Turist, yerel ya da uluslararası iletişim kurma, idarî, adlî, sağlık hizmetlerinden yararlanma, diplomatik kurallar gereği kendi ülkesinin dış temsilcilikleriyle bağlantı kurma haklarına sahiptir.
3. Turiste, ziyaret ettiği ülkede, kendisiyle ilgili özel bilgilerin gizliliği konusunda güvence verilmelidir.
4. Sınır geçişlerinde uygulanan vize, sağlık, gümrük işlemleri, uluslararası anlaşmalar dikkate alınarak mümkün olduğunca basitleştirilmeli; bu konuda ülkeler arasında ortak bir yöntem geliştirilmelidir. Turizm, sektördeki rekabeti baltalayan vergi ve harçlardan arındırılmalıdır.
5. Turist, uluslararası konvertibiliteye sahip para birimini kullanma hakkına sahip olmalıdır.

Dünyadaki en büyük turizm pazarını oluşturan Avrupa Birliği (AB), üye ülkeleri ve konumu ile turist hakları konusunda öncü bir rol üstlenerek, bir takım önemli uygulamaları hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda, AB’nin –turizm- tüketici politikasını bir örnekteşkil etmekte ve turizm sektörünü de yakından ilgilendirmektedir. AB, üye ülkeler arasında seyahati teşvik etmekte ve turizm alanındaki hizmet veren kamu ve özel kuruluşların sundukları mal ve hizmetleri iyileştirmeleri ve turist haklarına gereken önemi vermeleri için yoğun hukukî düzenlemeler ve bilgilendirme çalışmaları yapmaktadır. Gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda ise; üye olmayan ülkelere turist akışının olabileceği, Avrupa Komisyonu tarafından belirtilmiştir (Çiçek & Özgen, 2001: 145).

Bunun yanında, AB tüketici politikasının turizmi etkileyen temel eylem alanları kibaşlık altında toplanabilmektedir. Bunlar (Ersin, 1997'den akt. Çiçek & Özgen, 2001: 145-6):

- *Tüketiciyi Koruma Standartları*
- *Ürün Hakkındaki Bilgilendirme*'dir.

Ayrıca AB bağlamında turist hakları, genel olarak "tüketici hakları" kapsamında koruma altına alınmaktadır. Bu doğrultuda, AB tarafından doğrudan *turist hakları* ile ilgili alınan Komisyon kararlarında mevcuttur. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür (İçöz vd. 2000'den akt. Çiçek & Özgen, 2001: 146): *Tüketicinin Bilgilendirilmesi ve Eğitimi; Otellerde Standart Enformasyon Oluşturulması; Paket Tur Yönergesi* (Konsey Karar No: 90/314/EEC); *Otellerde Yangın Güvenliği* (Konsey Karar No: 86/666/EEC) ve *Engelli Kişilerin Turizm Faaliyetlerinden Yararlanması*⁴.

Türkiye özeline bakıldığında, 1990'lı yıllara kadar, "Borçlar Kanunu" ve "Türk Ticaret Kanunu"nda yer alan *tüketicinin korunması* konusundaki hükümler daha sonra 1995 yılında yürürlüğe giren 4077 sayılı "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" ile genel anlamda önemli adımlar atılmıştır. Seyahat acentasının sunduğu hizmetleri bir turizm ürünü, bundan yararlanan kişi de tüketici olarak kabul edildiği için turistin öncelikle tüketiciler için çıkartılmış genel korunma yasalarından yararlanması gerekmektedir. Tüketicinin korunması ile ilgili temel ilke ve amaçlar, genelde kanun düzeni ve genel sağlık kurallarına uygunluk; özelde ise tüketicinin çıkarlarıdır. Bu temel ilke ve amaçlara ulaşmak için üretilen mal ve hizmetlerin *fiyat, kalite, standart doğru ölçü ve tartı, ilan ve reklamlar, kullanma süresi, ambalaj, garanti* ve benzeri çok değişik yönlerden denetlenmesi gerekmektedir. Genel turizm ilişkisinde turist alışverişini (hukukî olarak sözleşmesini) seyahat acentesiyle yapmakta; tüketici niteliksel ve niceliksel olarak anlaştığı ürünün bedelini peşin ya da taksitle ödemekte ve acentenin yükümlülüklerini yerine getirmesini beklemektedir (Akay, <http://www.turizmtrend.com/akademi/yayinlar/>, 12.08.2013). Bununla birlikte ülkemizde turizm hakkı noktasında, "*Paket Tur Yönergesi*", "*Engelli Kişilerin Turizm Faaliyetlerinden Yararlanması*"⁵ ve "*Otellerde Yangın Güvenliği*" ile ilintili hükümler de yer almaktadır.

Turizm Çeşitleri ve Alternatif Turizm

Bilindiği üzere turizm, günümüzdeki en geniş, en hızlı gelişen sanayilerden birisidir. Bu hızlı büyüme, turizm ürünlerinin ve mekânlarının çeşitlendirilmesini sağlamaktadır (Sezgin & Karaman, 2008:432). Dünyadaki iktisadî, siyasî, teknolojik gelişmelere paralel olarak, turizmin "tüketim biçimleri"nde de son dönemlerde önemli değişimler gözlenmektedir. *Turizm etkinliğine katılan kişi sayısına* bakılarak yapılan sınıflandırma kapsamında üç farklı turizm çeşidi gündeme gelmektedir. Bunlar (Erdoğan, 2003):

- *Bireysel Turizm*,
- *Grup Turizm*ine
- *Kitle Turizm*i'dir.

Bireysel turizmde, birey herhangi bir tura veya gruba katılmadan, nereye gideceğini kendisi plânlayarak kendi başına ya da ailesiyle birlikte seyahatini gerçekleştirmektedir. Grup turizmi, birbirini tanıyan bireylerin bir araya gelerek tasarladığı veya bir grup, seyahat acentesi tarafından

⁴ AB, engelli bireyler için turizm alanında da "fırsat eşitliği" tesis etmek ve bu bireylerin topluma entegrasyon sürecini hızlandırmak için başlıca engellilik tiplerine göre turizm işletmelerinin gerek personel ve gerekse teknik düzenlemeleri nasıl yapması gerektiğine ilişkin bir el kitabı yayınlamıştır.

⁵ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1993 yılında yayımlanan "Turizm Yatırım ve İşletmeleri Nitelikleri Yönetmeliği'nde" konaklama işletmeleri kapsamında engelli turistlerle ilgili düzenlemeler turist haklarının korunması konularıyla ilgili maddeler yer almaktadır. Engelli turistlerle ilgili düzenlemeler şöyle sıralanmıştır (Akay, <http://www.turizmtrend.com/akademi/yayinlar/avrupa-birligi-turist-haklari-ile-ilgili-politikalarin-turk-turizmine-etkileri-5011.html>, 11.08.2013):

- *Müşteriler tarafından kullanılan tüm mahaller ile açık alanların bedensel engelli misafirler tarafından da kullanılabilmesini sağlayıcı fiziki düzenlemeler. Bu düzenlemeler özel işaretlerle belirtilir.*
- *Tesis başına en az bir oda olmak üzere, oda sayısının %1'i oranındaki yatak odası ve banyosunun bedensel engellilerin kullanımına uygun olarak inşa ve tefriş edilmesi.*

bireyler bir araya getirilerek yapılan seyahat olarak değerlendirilmektedir. Kitle turizmi ise; bireysel ve grup turizmini de içeren çeşitli amaçlarla yapılan *seyahatler bütünü*nü anlatmaktadır(Erdoğan, 2003).

Turizm hareketlerindeki yoğunluğun yılın diğer aylarına da taşınması, dolayısıyla döviz girdilerinin ve/veya turizmden elde edilen gelirlerin artırılması, turizm yatırımlarının daha verimli kullanılması ve bunun gibi turizmin birçok “olumlu” sonuçlarının yansımaları *alternatif turizm* seçeneklerini gündeme getirmektedir (Oktayer vd., 2007: 129). Alternatif turizm, geleneksel, klâsik kitle turizmi ve şehir turizminin “olumsuz” etkilerini azaltmak amacıyla oluşturulmuş; yeni turistik ürünlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş bir turizm çeşididir (Hacıoğlu & Avcıkurt, 2008: 8).

Akpınar & Bulut’a (2010: 1577) göre alternatif turizm, doğal kaynak stoklarını koruyarak kaliteli bir çevre oluşturmayı ve yöre halkının turizm ile ilgili aktivitelerini kontrol ederek bu yönde ekonomik fayda sağlamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir gelişimin temelleri ile alternatif turizm kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Alternatif turizmin sınıflandırılmasında, genellikle ülkenin çekicilik [işletmeler, doğal güzellikler, sosyokültürel zenginlikler gibi] özellikleri yanında; dünya konjonktüründeki moda eğilimlerinin de dikkate alındığı görülmektedir (Çontu, 2006: 12). Ayrıca alternatif turizm faaliyetlerini geliştirebilen ülkeler, rakipleri karşısında güçlü konuma gelebilmektedirler.

Alternatif turizm faaliyetleri içine, kongre turizmi; golf turizmi; spor turizmi; *sosyal turizm*; sağlık turizmi; macera turizmi; kültür turizmi; inanç turizmi; eko-turizm; gençlik turizmi; *engelli turizm*; yaşlı turizmi; etno-turizm gibi turizm türleri⁶ girmektedir (Gülen & Demirci, 2012: 34). Bu çalışmada bir turizm çeşidi olan “engellilere yönelik sosyal turizm” konusu ayrıntılı olarak ele alınacağından, diğer turizm çeşitleri üzerinde durulmayacaktır.

SOSYAL TURİZM

Dünya’da Sosyal Turizm

Bugün bilinen hâliyle sosyal turizm faaliyetlerinin hangi tarihte ortaya çıktığı net olarak bilin(e)mese de, sosyal turizm kavramı, 20. yüzyılın başlarında rakımı yüksek yerlerde, beden egzersizlerine dayanan tatillerde uzmanlaşmış kurumlar ya da İsviçre ve Fransa’da yoksul ailelerin çocukları için kurulan tatil kampları ile başlamış olabileceği belirtilmektedir. Resmî makamlar ise; sosyal turizmin ilk formlarına İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dâhil olmaya başlamıştır. Bu katılım, bazı ülkelere (Birleşik Krallık, Hollanda gibi) müdahaleyi tercih etmeyen bir tutum altında sergilenmiş olsa dâhi, sosyal turizm faaliyetlerini organize eden bazı Avrupâ ülkelerinde (Fransa, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi) *işçi hareketleri* ile sıkı bir ilişki içinde gerçekleşmiştir. Sosyal turizmi teşvik etme çabaları özellikle 1950’li ve 1960’lı yıllarda hız kazanmaya başlamış ve merkezi Brüksel’de olan ve bugün hâlen geniş-çaplı tanıtım ve temsil işleriyle uğraşan *Uluslararası Sosyal Turizm Örgütü*(ISTO) dedâhil birçok kurum, birlik ve eşgüdüm sağlayıcı kuruluş bu dönemlerde ortaya çıkmıştır (http://www.festtravel.com/download/bits_barcelona.pdf, 30.08.2013).

Sosyal turizmin tam olarak ne olduğu konusunda birçok düşünce olduğundan, kavramı kesin olarak tanımlamak oldukça güçtür. Hunziker (1951: 1), sosyal turizmin ne olduğuna dair ilk tanımlamayı yapan kişilerden biri olarak literatürde yer almaktadır. Ona göre söz konusu kavram, “toplum içinde yaşayan dezavantajlı grupların ya da ekonomik açıdan zayıf kesimlerin turizm faaliyetine katılımları noktasında ortaya çıkan bir tür fenomen ve/veya ilişkiler”dir. Hunziker daha sonraki yıllarda, anılan kavramın içeriğini bir takım yorumlarla zenginleştirerek şöyle tanımlamıştır (Hunziker, 1957: 2): “Özel/moral hizmetlere bağımlı, düşük gelir sahibi bireylerin katılımları ile nitelik kazanan özel bir turizm türü”.

⁶ Buna ek olarak, *tarım turizmi, çiftlik turizmi, kırsal turizm, av turizmi, kuş gözlemciliği turizmi, yat turizmi, yayla turizmi, dağ ve kayak turizmi, karavan turizmi, ipek yolu ve han-kervansaray turizmi, maç turizmi, göl-şelâle turizmi, akarsu sporları turizmi, mağara turizmi, trekking, bitki inceleme turizmi, yamaç-paraşütü turizmi, triatlon turizmi, paraşütle atlama turizmi, dalış turizmi, bungee-jumping, hava sporları turizmi* gibi turizm türleri alternatif turizm türleri olarak ele alınabilmektedir. Bu konuyla ilgili detaylı okuma yapmak için bkz. Ritzer (2011: 338-46).

Konuyla ilgilenen çeşitli kurumlar birbirinden farklı metotlar kullansa dahi (içeriğin,beklenen sonuçların, hedeflerin, düşüncelerin ve inançların tespit edilmesi gibi)hemen hepsi aynı ilkeye dayanmaktadır: *En yoksun kişiler de dâhil herkesin dinlenmeye, rahatlamaya ve günlük, haftalık ve yıllık olarak işten izinalmaya hakkı vardır.* ISTO'ya göre sosyal turizm,“iyi tanımlanmış sosyal yöntemler sayesinde nüfusun düşük gelirli kısımlarının turizmde iştirak etmesinden doğan tüm kavram ve olaylar”dır.Günümüzde de ISTO mezkûr tanımı, turizmin kalkınma ve dayanışmayayı katkılarını da içerecek şekilde genişletme eğilimindedir (http://www.festtravel.com/download/bits_barcelona.pdf, 29.08.2013).

Sosyal turizm, ekonomik yönden zayıf olan kesimlerin bir takım özel önlemler ve kolaylaştırıcılar yolu ile turizm faaliyetlerine katılmalarının sağlanmasından doğan bir turizm türüdür. Sosyal turizmde temel ölçüt “ekonomik güç”tür. Bu grupta yer alanlar, *işçiler; memurlar; emekliler; gençler; (bedensel) engelliler; çiftçiler; esnaf* ve *zanaatkârlardır* (www.meb.gov.tr/aok/Aok_Kitaplar/AolKitaplar/Turizm_1/5.pdf, 15.07.2013).

Minnaert ve diğerleri (2011: 404) sosyal turizmin tanımlanmasının oldukça güç olduğuna ve bugünün Avrupası'nda bu konuyla ilgili olarak ortak bir kavramsal çerçeve çizilemeye de genel olarak dört farklı yorumun yapıldığını işaret etmektedir. Bunlara kısaca değinmek gerekirse (Minnaert vd., 2011: 404-5):

- i. Sosyal turizm, spesifik bir turizm çeşidi olarak, ekonomik açıdan güçsüz veya dezavantajlı bireylerin turizm faaliyetlerine katılmalarını teşvik eder (katılım modeli);*
- ii. Sosyal turizm, ekonomik olarak ya da başka yollarla dışlanmış kesimleri de içine alarak toplumun tüm kesimlerinin turizmde katılmalarını teşvik eder (içer[il]me modeli);*
- iii. Sosyal turizm, ekonomik açıdan ya da başka yollarla dışlanarak dezavantajlı konuma gelen bireylere özgü olarak tasarlanmış bir turizm modelidir (adaptasyon modeli);*
- iv. Sosyal turizm, maddî destekleri içine alarak seyahat ve turizm gibi hak ve imkânlar dezavantajlı kesimlere sunar (teşvik modeli).*

Günümüzde özellikle Avrupa'da sosyal turizm ile ilgili yukarıda ele alınan dört model de birlikte kullanılmaktadır. Fakat bazı ülkelerde, söz konusu modellerden biri, diğerlerinin önüne geçebilmektedir. Mesela *Belçika*'da yer alan “Tatile Katılım Merkezi” katılım modelini benimsemektedir. Bu Merkez, düşük gelirli grupların tatile/turizmde katılmalarını artırabilmek için hem konaklama tedarikçileri hem de turizm cazibe merkezleri idarecileriyle müzakere etmekte ve sonuçta vergi/tarife oranlarının düşürülmesi sağlanmaktadır. Bu müzakere sürecinde, başta özel sektör olmak üzere pek çok kurum “gönüllülük” esasını hareket etmekte ve ortak hedef “sosyal sorumluluğun teşvik edilmesi” olmaktadır. Bu modelin özgün karakteri ise; standart sınırlarının olmasıdır. Dolayısıyla bu modelde, sosyal turizm kullanıcılarına “sınırlı bir program” çizilmektedir (Minnaert vd., 2011: 406).

İkinci bir model olan *içer[il]me modelide* standart turizm ürünleri ve hizmetleri üzerine kurulu olsa da (sadece dezavantajlı kesimleri değil; herkesi kapsar), yalnızca dezavantajlı hedef gruplara yönelik *sınırlı bir program sunmamaktadır*. Bu yaklaşıma örnek olarak *Fransa* gösterilmektedir. Burada “Chèques Vacances” ya da “Tatil/Seyahat Çekleri” adı verilen bir uygulama ile içerilme modeli işletilmektedir. Anılan uygulama ile spesifik tüketici kitlelerinin oluşturulması; Tatil/Seyahat Çekleri Ulusal Ajansı (ANCV) tarafından ilk kez tatile çıkacaklara yönelik tatil burslarının verilmesi öngörülmektedir. Buna ek olarak, devlet ve yerel kaynaklardan sosyal turizm tesislerinin yenilenmesi için *bütçe* ayrılmaktadır. Bu sistemin temel amaçlarından biri de gelir seviyesi farklılığınabakılmaksızın toplum içindeki her katmandan bireyin tatil etkinliklerine katılımının sağlanmasıdır. Ayrıca bu modelin benzerini Macaristan'da da görmek mümkündür (Minnaert vd., 2011: 406).

Adaptasyon modeli, dezavantajlarından ötürü tatil aktivitelerine katılmakta sorun yaşayan sosyal turizm tüketicileri için bir takım “özel hükümler”i uygulamaya koymaktadır. *İngiltere*'de kurulan “Break Hayırseverlik Örgütü” söz konusu modeli esas almaktadır. Bu Örgüt, öğrenme güçlüğü çeken çocuklar ve ailelerinin kısa süreli tatil yapmalarına imkân veren bir yaklaşıma sahiptir. Break'in toplam dört tane merkezi bulunmakta ve bu merkezlerde, alanında uzman özel bakım personelleri (özellikle fiziksel engelli ve ağır bakım gerektiren engelliler için) istihdam edilmektedir

(<http://www.break-charity.org/>, 31.08.2013).Bumerkezlerde dezavantajlı gruplar için indirimli tatil kampanyaları tertip edilmektedir. Sosyal turizmden ortaya çıkan maliyetlerin yarısını söz konusu gruplar; diğer yarısını da Örgüt -yardım toplama yöntemiyle-karşılamaaktadır. Bunun dışında bu modelde farklı hedef gruplarına odaklanan başkoprogramlar da yer almaktadır: *İngiltere*'de yaşlılara yönelik olarak "Yaşlılar İçin Ulusal İyilik Fonu" (National Benevolent Fund for the Aged); *Fransa*'da uzun-sürelili hasta çocuklar için "Fransa Vakfı" (Fondation de France); *İngiltere*'de tek-ebeveynli aileler için "Tek Ebeveynli Aileler" (One Parent Families) ya da *Belçika*'da 13-19 yaş arasındaki genç ebeynler için oluşturulan CRZ-Belgium (Minnaert vd., 2011: 406).

Teşvik modeli ise; yukarıda değinilen üç modelden esaslı bir biçimde ayrılmaktadır. Bu modelde, "toplumsal fayda" temel ilke olarak kabul edilmektedir.Buna göre, turizmin çok yoğun olmadığı dönemlerde âtil kalan turistik tesisler/merkezler, cazip kampanyalarla, sosyal turizmtüketicilerine kullanılabilmektedir. Böylece hem sosyal turizm tüketicileri için oldukça makul maliyetlerde tatil imkânı sağlanabilmekte hem de daha önceden yoğun olmayan turizm sezonlarında hizmet akitlerine son verilmek durumunda olan çalışanlar için "devamlılık" arz eden bir istihdam kapısı oluşmaktadır(Minnaert vd., 2011: 406-7).Dolayısıyla böylesi bir yaklaşım, diğer modellerden farklı olarak gerek ekonomik gerekse toplumsal yarar sağlama noktasında daha "bütüncül" bir yapı ortaya koymaktadır.

Avrupa Ekonomi ve Sosyal Komitesi'nin (EESC/CESE-AESK) 14 Eylül 2006 tarihli 429. oturumunda dört çekimser oya karşılık, toplam yüz otuz sekiz oyla kabul edilerek yürürlüğe giren *Barcelona Bildirgesi*'nde belirtildiği üzere, AESK'nin sosyal turizmle ilgili olarak görüşleri,bütüncül bir bakış açısı ile teşvik modeli bağlamında değerlendirilebilmektedir. Zira, Komite'nin "Avrupa'da Sosyal Turizm" başlığı altında yer alan görüşlerinde, öncelikli olarak, sosyal turizm olgusu ayrıntılı bir şekilde tanımlanmakta⁷ ve bu olgunun *turizm hakkından*⁸ bağımsız düşünülemediği belirtilmektedir. Sonrasında,Komite'nin sosyal turizmin esaslarını beş (5) madde hâlinde ele aldığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla, *çoğunluğun turizmden yararlanmahakkı; sosyal turizmin sosyal entegrasyona olan katkısı;sürdürülebilir turizm yapılarının oluşturulması;istihdam ve ekonomik kalkınmayakatkısı ve küresel kalkınmaya olan katkısıdır* (http://www.festtravel.com/download/bits_barcelona.pdf, 31.08.2013).

Teşvik modelini dünya genelinde başarıyla uygulayan ülkelerin başında *İspanya* gelmektedir. Burada "IMSERSO"olarak adlandırılan Program aracılığıylaİspanya'nın kıyı bölgelerindeki turistik merkezlerdeyoğun turizm sezonu ile sezon-dışı dönem arasında kalan dönemlerde *engelli* ve *yaşlı* bireyler içinsosyal hizmetler ve sosyal turizm olanakları sağlanmaktadır.Bu Program'ın finansmanın %70'i sosyal turizm tüketicisi, kalan %30'luk kısım ise; kamu sektörü tarafından karşılanmaktadır. Bununla beraber, 2008-2009 dönemi içinde yaklaşık 1 milyon katılımcı, kıyı bölgelerindetoplam 300 otelede sosyal turizm faaliyetlerinde yer almış; toplam 79,300 adet iş imkânı ortaya çıkmış ve İspanyol Hükümeti 2009-2010 yılları için 105 milyon € bütçe ayırmıştır (http://www.imserso.es/imserso_01/index.htm, 01.09.2013).

Avrupa genelinde sosyal turizmde ve yönetiminde çalışan çeşitli organlar da bulunmaktadır. Bunlar: *Ulusal federasyonlar ya da konsorsiyumlar; sosyal turizm veya sosyal turizm ile ilgili*

⁷ Uluslararası Sosyal Turizm Örgütü'ne (ISTO) göre; sosyal turizm, "düşük gelirli nüfusun turizme katılmasından doğan tüm kavram ve olaylar iyi tanımlanmış sosyal kurallardan kaynaklanmaktadır." Günümüzde ISTO, bu tanımlı turizmin kalkınma ve dayanışmaya yaptığı katkıları da içerecek şekilde genişletmek çabası içindedir. Özetle *herkes için sosyal ve sürdürülebilir bir turizm* fikri benimsenmektedir.

⁸ Herkesin günlük,haftalık ve yıllık olarak dinlenme ve kişiliğinin her unsurunu ve sosyal bütünleşmesini geliştirmesini sağlayacak "boş vakit hakkı" vardır. Şüphesiz, herkes bu kişisel gelişim hakkını kullanma hakkına sahiptir. Turizm hakkı, bugenel hakkın somut bir ifadesidir ve sosyal turizm bu hakkın uygulamada**küresel olarak erişilebilirliğini** temin etme isteği üzerine kuruludur. Dolayısıyla sosyal turizm, Dünya'da, Avrupa genelinde ve özellikle bazı AB üyesi ülkelerdeönemli bir endüstri olan turizmle ilgisiz veya bunun dışında değildir; aksine buevrensel turizme iştirak etme, seyahat etme, başka bölgeleri ve ülkeleri tanımahakkını ki; bu turizmin temelini oluşturur, uygulamanın bir yoludur (http://www.festtravel.com/download/bits_barcelona.pdf, 31.08.2013).

faaliyetlere odaklanmış kamu kuruluşları; sosyal turizm, spor ve kültür dernekleri; işbirlik kurumları; sendikalar ve ortak girişimlerdir.

Türkiye’de Sosyal Turizm

Türkiye’de sosyal turizm, 1960’lı yıllarda *ücretli yıllık izin hakkının* yürürlüğe girmesiyle başlasa da ne yazık ki; turizmin bu türü yeterince geliş(e)memiştir. Denilebilir ki; salt sosyal turizm özelinde değil; genel anlamda Türkiye’de turizm sektörü, uzun yıllardır “döviz kazandırıcı” cihetiyle bakılmış ve aktif dış-turizme ağırlık verilmiştir. Bunun en önemli nedeni, ülkenin iktisadî gelişmişlik sorununu *çözememiş* olması ve dış borçları ödemede *dövize olan gereksinim*dir. Ancak günümüzde bu anlayışın terk edilmesi gerekmektedir. Zira yabancı turistağırlıklı turizm piyasasının kırılganlığı bütün çabalara rağmen devam etmektedir. Bu kırılganlık, özellikle fiyat pazarlıkları konusunda konaklama işletmelerini zorda bırakmakta; “*herşey dâhil*” türünden az gelir getiren turizm türleri öne çıkmaktadır. Öte taraftan, yalnızca ekonomik önlemlerle iç-turizmin gelişimi “sınırlı” olacağından, bireyler arasında seyahat kültürünün yerleşmesi; ulusal tatil takviminin turizm dönemlerine uygun biçimde düzenlenmesi; yerli turiste uygun alt ve üst yapının desteklenmesi gerekmektedir (Öter, 2006: 10). Türkiye’de *doğal kaynakların fazla oluşu, turizm mevsiminin uzunluğu, kamu kurumlarından birçoğunun turistik tesislere sahip oluşu ve devletin finansal desteği* gibi etmenler (Çamur, 1986: 25), sosyal turizmin gerçekleştirilip yaygınlaştırılması noktasında olumlu bir durum ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, ülkemizdeki *sosyo-kültürel düzeyin düşüklüğü; turistik tesislerimizin pek çoğunun sadece ekonomik seviyesi yüksek bireylerin yararlanabileceği nitelikte oluşu; toplumumuzda tatil yapma alışkanlığının yaygın olmayışı; insanların büyük bir bölümünün tarımsal alanlarda çalışması ve bundan dolayı yaz turizmine katılma fırsatını bulamamaları; ekonomik koşulların yeterli olmaması nedeniyle turizm yatırımlarına yeterli kaynak ayıramayışı; ülkemizde sosyal turizmin yalnızca kamu kampları biçiminde devlet kurumları, bankalar ve sanayi kuruluşları tarafından kendi çalışanlarına yönelik olarak yoğunlaşmış olması* da Türkiye’deki sosyal turizmin önündeki açmazlardan bazılarıdır (www.meb.gov.tr/aok/Aok_Kitaplar/AolKitaplar/Turizm_1/5.pdf, 29.08.2013). Dolayısıyla, dünyada ve Avrupa’da olduğu gibi, Türkiye’de de sosyal turizmin ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan “sürdürülebilir” bir faaliyet alanı olduğu ve bu üç alanda da ihtiyaç duyulan bir aktivite hâline geldiği unutulmamalıdır.

SOSYAL TURİZMİN BİR ALANI OLARAK ENGELLİ TURİZMİ

Dünyada ve Türkiye’de Engelli Gerçeği

Birleşmiş Milletler (BM), dünya nüfusunun yaklaşık %10 ilâ %12’sinin ya da bir başka tabirle 600 milyondan fazla bireyin *engellilik* kategorisinde yer aldığını tahmin etmektedir. Söz konusu nüfusun yaklaşık %80’i ise; *düşük-gelirli ülkelerde* ikâmet etmektedir. Engelli bireyler, yoksullar arasında en çok göze çarpan dezavantajlı kesimlerden biri olmakla birlikte; dünya genelinde yoksulluk sınırı altında yaşayanların %82’sini de yine aynı grup teşkil etmektedir (Dark & Light Blind Care, 2008: 2). Engellilik yoksulluğun hem sebebi hem de sonucu olmaktadır. Engelli birey, engelli olmayanlarla aynı imkânlarla sahip olamadığından özellikle eğitim, sağlık, beslenme, teknoloji gibi temel hizmetlere erişememekte; ayrıca emek piyasasına eşit koşullarda katılamamakta ve neticede yoksulluk sarmalından çıkamamaktadır. Bununla birlikte, yoksul olarak dünyaya gelen ya da sonrasında yoksulluk sarmalında yer alan engelli ya da sonradan engelli olan birey, şayet kendisine birtakım desteklerin sunulmaması durumunda, özellikle engellikle ilgili tıbbî/medikal gereksinimlerini karşılamakta zorluk çekebilmektedir.

Türkiye’de *engellilik* oldukça önemli bir yer oluşturan konuların başında gelmektedir. Eski ismiyle Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın (şu anki ismi Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü), yine eski ismiyle Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (şu anki ismi Türkiye İstatistik Kurumu) ile müştereken 2002’nin Aralık ayında yapmış olduğu araştırma sonuçlarına göre; engelli olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29’dur. Buna göre ülkemizde 8.431.937 kişi engelli olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Söz konusu %12,29’luk özürlü oranının % 7,092’u erkek; % 5,022’si kadın olarak ifade edilmektedir (www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=14, 11.08.2013).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde yer alan *Ulusal Özürlüler Veri Bankası (ÖZVERİ)*, 30 Mart 2013 tarihinden itibaren, bazı kamu kurum ve kuruluşlarına herhangi bir sebepten

dolayı başvurmuş engelli bireylerin verilerinin derlenmesi görevini yürütmektedir. Buna göre, Türkiyede toplam 1.559.222 engelli kişi bulunmaktadır. Yine ÖZVERİ’de kayıtlı, adresi ve engel grubu bilgisi bilinen engelli kişilerin engel gruplarına göre dağılımlarına bakıldığında, *süreğen hastalıklar* ilk sırada yer almaktadır (808.335 kişi). Bunu sırasıyla *zihinsel, ortopedik, görme, ruhsal-duygusalve işitme engelliler* izlemektedir(<http://www.sgkrehberi.com/haber/11037/>, 21.08.2013).

Engellilere Yönelik (Sosyal) Turizm yada Engelsiz Turizm

Dünya genelinde, engelli bireyler önceleri *saklanan, unutulmuş* veya *alt-sınıf* olarak görülen bir kesimi oluşturmaktaydı. Ne yazık ki; hâlen engellilere böyle yaklaşılacak toplumların varlığı da bilinen bir gerçektir. Engelli insanların da engelli olmayanlar gibi *istihdam, seyahat, turizm, alışveriş, boş zaman uğraşları* gibi hayatın birçok kesitlerinde yer alabileceği düşüncesi çok az ilgi görmüştür. Bu nedenle de turizm altyapısını oluşturan ulaşım, konaklama ve diğer öğelerin engelli insanlar tarafından kullanımı oldukça zayıftır (Artar & Karabacakoğlu, 2003).

Geçmişten günümüze, seyahat olgusunu engelliler için bir “hak” olarak kabul eden modern toplumlar ve bu toplumların tüm kesimlerinin bu doğrultuda örgütlenmesi yolunda önemli adımlar da atılmaktadır. Bu bağlamda, 1981 yılının BM tarafından *Uluslararası Engelliler Yılı* olarak ilân edilmesiyle, engellilere yönelik tutumlarda davranışlarda önemli ölçüde anlayış değişikliği gözlenmiştir. Bu değişikliği pekiştirmek amacıyla, yine BM tarafından 1983-1992 yılları *Engelli İnsanlar On Yılı* olarak belirlenmiş; bu dönemde belirginleşen ve *Engelli İnsanlara Yönelik Dünya Eylem Programı* ile daha da gelişen anlayış, günümüzde çağdaş toplumun vazgeçilmezleri arasına girmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’nin 1997 yılındaki Dünya Engelliler Günü nedeniyle verdiği mesajda engellileri, dünyanın “en büyük azınlığı” olarak nitelmiştir. Öte yandan dünyanın en büyük azınlığı olarak nitelenen engelliler, turizm endüstrisi için de dünyanın *en büyük özel pazarı* anlamına gelmektedir. Engelliler için yıllardır ihmal edilmiş etkili yasal düzenlemelerin bir çok ülkede (özellikle de gelişmiş ülkelerde) hayata geçirilmesi ve bu yasal düzenlemelerin yavaş yavaş etkisini göstermeye başlaması eskiye oranla çok daha mobil hâle gelmiş; çeşitli ekonomik ve sosyal olanaklara kavuşmuş engelliler toplumunu seyahat etmeye giderek daha da yakınlaştırmıştır. Ayrıca engelli insanlara eşlik edecek kişiler de dikkate alındığında turizm pazarının boyutları oldukça büyümektedir. Bu büyümenin nedeni, engelli insana sunulan her turizm olanağının aynı anda bu insanın eşine, çocuklarına, ailesine ve arkadaşlarına da sunulmuş olmasındandır (Artar & Karabacakoğlu, 2003).

Çeşitli kaynaklardan edinilen bilgilerde, ABD’deki engellilerin toplam nüfusunun ise; 50 milyona yaklaştığı ve bu kesimin alım gücünün 175 milyar dolara ulaştığı ifade edilmektedir. Ayrıca daha küresel bir fikir edinebilmek için dünyanın büyüyen ekonomisi Çin’de 60 milyon (çalışabilir durumda 25 milyon) ve Japonya’da 5 milyon (18 yaşın üzerinde 3 milyon) engelli bulunduğu söylenebilmektedir (http://www.tursab.org.tr/tr/engelsiz-turizm/dunyada-ve-turkiyede-engelsiz-turizm-pazari_487.html, 01.09.2013).

Avrupa Komisyonu ve desteklediği kurum olan ENAT (European Network for Accessible Tourism) tarafından yapılan araştırmalarda, Avrupa’da yaşayan yaklaşık 37 milyon engelli ve 120 milyon engelli grubuna giren yaşlı birey bulunmaktadır. Toplam 157 milyon bireyden oluşan bu topluluğun %74’lük kısmı (116 milyon) “seyahat edebilir bireyler” olduğu tahmin edilmektedir. Ancak söz konusu %74’lük kesimin sadece %17’lik kısmı (20 milyon) engelli ve engelli grubuna giren birey aktif olarak yurtdışı tatiline çıkabilmektedir. Bu sebeple “*engelli turizmi*” atıl turizm pazarına hareket kazandıracak önemli bir etken olabileceği gibi; sezon yoğunluğunun düştüğü aylarda da pazarını hareketlendirecek bir büyüklüğe sahip olabilecektir (http://worldhealthand3rdagetourism.org/PDFs/Ayhan_METIN.pdf, 01.09.2013).

Öter’in (2006: 6-7)de belirttiği gibi, Fransa’da iç-turizm desteğinin demografik yapılanması noktasında *engelliler* büyük rol oynamaktadır. Tatil desteğinde bu gruba öncelik verme politikası uzun yıllardır sürmektedir. *Karşılama, etkinliklere katılabilme, diğer insanların kaynaşma* konularında uygulamaların iyileştirilmesi hedeflenmektedir. 2001 yılında “Turizm ve Engellilik” etiketinde birkampanya başlatılmış ve 1500’ün üzerinde tesise, bu etiket verilmiştir. Verilen etiket ile engellilerin gezileri boyunca kullandıkları araç ve tesislerden en yüksek derecede yararlanabilmeleri, bağımsız

hareket etmeleri hedeflenmiştir. Fransa’da dört engel türüne (motor, görsel, işitsel ve zihinsel) uygun çözümler araştırılmaktadır.

Türkiye’de geçmişten günümüze değin engellilere yönelik sosyal turizm faaliyetlerine ilişkin güncel bilgilere ulaşmak oldukça güçtür; zira ülkemizde sosyal turizmle ilgili gelişmeler hem yenidir hem verilerin yakın zamandan itibaren kayıtları tutulabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de “Engelsiz Turizm” noktasında ne yazık ki büyük aşamalar kaydedilememiştir. Bu durumu teyit etmesi açısından şu örnek gösterilebilir. TÜRSAB Ar-Ge’nin 2008 yılında hazırladığı bir Rapor’a göre, Turizm Bakanlığı’ndan işletme belgeli tesislerde 1.176 adet *engellilere özel oda* bulunmaktadır. O dönemde Türkiye çapında toplam oda sayısı yaklaşık 385 bindir. Bununla beraber, engelli derneklerindeki uzmanlar bu envanterin tümünün engellilerin kullanımına uygun standartlarda olmadığını belirtmişlerdir. Engelliler için yapılmış olduğu ifade edilen “özel odalar”da ya da diğer tesislerde bile engellilerin bunları kullanımında problemler çıkabilmektedir. Buna ek olarak, Antalya 605 oda ile engellilere göre en çok odası bulunan ilimizdir. Bu ilimizi, 159 oda ile Muğla izlemektedir. İstanbul’un yatak kapasitesi ise; sadece 147’dir (http://www.tursab.org.tr/tr/engelsiz-turizm/dunyada-ve-turkiyede-engelsiz-turizm-pazari_487.html, 29.08.2013).

Türkiye’de engelli bireyler için düzenlenensosyal turizmin yeterince gelişmemesinin belli başlı sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür: *Engellilerin kullanabileceği yeterli toplu ulaşım araçlarının olmaması; kentin ya da beldenin görülmeye değer yerlerinin, müze ve ören yerlerinin engellilere uygun şekilde dizayn edilmemesi (engellilerin kullanabileceği WC’lerin olmaması, rampaların uygun şekilde yapılmaması gibi); kaldırımların engellilerin kullanabileceği biçimde yapılmaması; engellilere yönelik serbest park etme imkanları, uygun işaretlendirmelerin bulunmaması; engellilerin kullanımına uygun telefon kulübelerinin olmaması; kendi arabasıyla ülkemize giriş yapan konukların sınır kapılarında işlemlerini kolayca yaptırabilecekleri mekansal düzenlemelerin bulunmaması nedeniyle sıkıntı yaşamaları; turistlere de hizmet veren hastane, sağlık ocağı, karakol gibi kamu binalarında engellilerin bu hizmetler faydalanmasına dönük donanımların yetersizliği; hatta ilk bina girişlerinde bile sorunun yaşanıyor olması (bu arada düzenlemeler yapılırken engellilerin yalnızca yürüme değil, görme ve işitme gibi sorunlar yaşıyor olabilecekleri de unutulmamalıdır); sorun yaşayan engellilerin başvurabileceği özel merci ve mekanların bulunmaması.*

Ayrıca 21.06.2005 tarihinde yürürlüğe giren “Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik”e göre 80 oda ve üzerinde olan oteller ile tatil köylerinde toplam oda kapasitesinin ancak %1’i oranında engelli odası bulundurulması yükümlülüğü olduğundan, işletmeler bunu minimum düzeyde tutmakta, bu nedenle 300 odası olan konaklama merkezlerinde bile engelli odası 3’ü geçmemektedir. Bu nedenle mevcut olan engelli odası sayısı, grup halinde gelmek isteyen engelli ziyaretçileri ağırlamaya yetmediğinden, gerek yurtdışından, gerekse yurtiçinden gelen bu tip taleplere olumsuz yanıt verilmek zorunda kalınmaktadır; hâlihazırda mevcut olan engelli odalarının bir bölümünün ise engellilerin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bulunmadığı tespit edilmiştir; bahsi geçen Yönetmelik’te odaların yanında, tesislerin girişi, genel tuvaletler, yeme-içme ünitesi, mola noktası, temalı parklar ile eğlence merkezlerinde de bedensel engellilerin kullanımına uygun düzenlemeler yapılması gerektiği belirtilmişse de, işletmelerde ya bunlara hiç uyulmamakta, ya da yeterli düzeyde düzenleme yapılmamış bulunmaktadır.

Görüldüğü üzere, engelsiz turizmin önündeki en önemli handikapların başında, engelli birey ve aileleri için *kolayca erişilebilir* turizm merkezlerinin nitelik açısından yetersiz, nicelik açısından ise az olması gelmektedir. Bunun yanında, diğer sorunlu alanlara ilişkin *tespit ve öneriler* aşağıda yer alacaktır.

DEĞERLENDİRME VE BAZI ÖNERİLER

Bugünün dünyasında, insanoğlunun değişik amaçlarla turizm hareketlerine iştirak edeceğini ve yeni turizm çeşitlerinin gelişeceğini söylemek mümkündür. Giderek artan oranda ivme kazanan ve çeşitlilik arz eden turizm hareketlerinin, *istihdam ve sosyal politika; kalitenin artırılması; teknoloji ve araştırma-geliştirme; tüketicinin korunması; çevre politikası* ve benzeri politikalarla olan derin bir ilişkisini söz konusudur.

Sosyal turizm, yukarıda anılan politikalardan belki de önemlisi olan “sosyal politika”ya bakan yönü nedeniyle yeni bir turizm fenomeni olarak değerlendirilebilmektedir. Bununla beraber, dünya turizm pazarında en çok turist çeken destinasyon merkezlerinin aynı zamanda sosyal politikalar geliştirme noktasında da oldukça etkin ve başarılı olmaları (Fransa, İngiltere, İspanya, Belçika gibi) tesadüf değildir. Aynı zamanda, sosyal turizmin geliştirilmesi artık bir seyahate katılma olgusunun ötesinde; *sosyal politikaların ve insan haklarının tamamlayıcı bir unsuru* olarak düşünülmektedir.

Sosyal turizm, turizmi özel gereksinimleri olan bireyler (engelliler, gençler, yaşlılar, madde bağımlıları, tek ebeveynli aileler) için daha “erişilebilir” hâle getiren tüm girişimleri ihtiva eden; çeşitli sektörler, aktiviteler ve gruplar için sosyal ve ekonomik faydalar üreten bir turizm türüdür. Sosyal turizmin mottolarından birisi *herkes için sosyal, sürdürülebilir turizm*dir. Bu doğrultuda, sosyal turizmin temel hedeflerinden biri, vatandaşların seyahate ulaşmalarını kolaylaştırmak; diğeri ise; turizmi bir araç konumuna getirerek, bireysel gelişimi, aile bütünleşmesini, nesillerarası buluşma ve sosyal entegrasyonu sağlamaktır.

Sosyal turizmin ilgilendiği gruplardan birisi *engelliler*dir. Dünya nüfusunun %10-%12’lik bir kesimini (600 milyon) oluşturan engelliler, sosyal turizm açısından ilgilenilmesi gereken, en büyük dezavantajlı grupların başında gelmektedir. Engelli bireylerin *turizmden yararlanma hakkı*, sosyal turizmin başat konularından birini oluşturmaktadır. Turizmin toplum geneline yayılması sayesinde tatil döneminden yararlanan insan sayısı önemli ölçüde çoğalmış olsa da, engelliler gibi çeşitli sebeplerden dolayı tatile erişimi olmayan birçok grup hâlâ mevcuttur. *Ekonomik yetersizlik*, söz konusu hakkın “evresel” olmasını engelleyen en genel etmen olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla “engelsiz turizm”in sağlıklı şekilde gerçekleşebildiği yerlerin, engellilerin turizmden yararlanma haklarının da realize edilmiş olması gerekmektedir.

İktisadî unsurlar yerine *sosyal koşullara* odaklanan sosyal turizm ve engelli turizmi ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik ilkelerini karşılayarak turistik yerlerin inşası ya da onarımında yardımcı olabilmektedir. Değişik sosyal ve engelli turizm çeşitlerinin yönetim tarzı, turistik yerlerin ve alanların sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamaktadır. *Sürdürülebilirlik*, esasen insan faaliyetlerinin çeşitli unsurları arasında bir denge sağlamaktan ibaretse; sosyal turizm, turizmi yoksulluktan kurtuluş yolu olan bir iktisadî faaliyet alanı olarak gören birçok gelişmekte olan ülkeler için de *sürdürülebilir kalkınma aracı* teşkil etmektedir.

Engelli turizmi, *istihdam* ile *ekonomik ve küresel kalkınmaya* katkı sağlamaktadır. Engellilere yönelik hizmet sunan turizm şirketleri ve organları, faaliyetlerini düzenlerken, ekonomik kriterlerin ötesine bakmalıdırlar. Kullanılması gereken kriterlerden bir tanesi, birturistik yerin sürdürülebilirliği için ana faktör olan istikrarlı, yüksek kalitede istihdamının oluşturulması olmalıdır. Engelli turizmin özellikle dönemselliğe karşı mücadeleye katkısı, istihdamda kalite ve istikrar amaçlandığında temel kriterlerden biri olmalı ve Avrupa engelli turizm modelinin ayrılmaz kısımlarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca engelli turizmin yönetiminde kamu-özel sektör ortaklıkları, bu kriteri yerine getirebilmek için yararlı bir araç ve gösterge olabilmektedir. Buna ek olarak, engelli turizminin geliştirilmesi için gereken şartlar, bir bölgenin ve orada oturan engellilerin turistik faaliyetleri, kalkınmayı destekleyen bir kuvvet olarak görmesini gerektiren koşullar ile aynıdır. Şöyle ki; yerel ekonomi ve sosyal istikrar, toplulukların geçimlerini turistik faaliyetlerden kazanabildiği ölçüde kuvvetlendirir. Bir çok uluslararası kurumun önerdiği gibi, engellilere yönelik turistik faaliyetler her türlü savaş ve felâket için iyi bir panzehir teşkil edebilmektedir.

Sosyal turizmin ve dolayısıyla engelli turizminin toplumsal, çevresel ve iktisadî açıdan sürdürülebilir bir eylem olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla engelli turizmini geliştirmek için her üç temelinde de sağlam olması büyük önem arz etmektedir. Bitirirken, dünyada başarılı ülke uygulamalarından hareketle, Türkiye’de yeni gelişen bir alan olan sosyal turizm ve engelli turizmi ile ilgili şu tavsiyelerde bulunmak, çalışmanın amacına ulaşması bakımından büyük önem taşımaktadır:

- Türkiye ile birlikte Avrupa Sosyal Turizm Plâtformu bünyesinde yer almalı ve buradaki gelişmeleri, ülke özelindeki gerçekleri de dikkate alarak, tatbik etmelidir.

- Türkiyeengelli turizminin, turizm ve sosyal politika ile hedefler paylaşan önemli bir faaliyet alanı olduğunu ve tanınmayı, geliştirilmeyi, uzmanlaşmış teknik yardımı, desteği ve teşviki hak eden bir aktivite alanı olduğunu göz önünde bulundurmalıdır.
- Türkiye, engelli ve sağlık turizmine *görece* uygun bir ülke olduğunu daha iyi enstrümanlarla tanıtmalı; bunun için yapılacak girişimlerin salt T.V. kanallarına verilen reklamlarla kısıtlı olmadığını bilmelidir.
- Engelliler için sosyal turizm programlarının potansiyel kullanıcılarına verilebilecek en temel tavsiye, “hakları” olan ama çeşitli sebeplerden dolayı erişememiş oldukları turizm gibi bir aktiviteye katılmalarıdır.
- Türkiye’de engellilerin seyahat hakkının tespit edilmesi veseyahat işletmelerinin en yakın zamanda engelliler pazarına girmesi gerekmektedir.
- Engelli turizm içinde önceden belirlenen engelli kişilere nakit mali destekler yerine; devlet güvencesinde nakite yerine geçebilen tatil ya da seyahat çekleri verilmelidir.
- Bilindiği üzere 2005 yılında yürürlüğe giren Yönetmelik, engelliler açısından yalnızca 80 odası olan otel ve tatil köylerini kapsamakta; diğer turistik tesisleri kapsam-dışında tutmaktadır. Yönetmelik’in tüm turizm belgeli işletmeleri de içine alacak şekilde düzenlenmesi ile Yönetmelik-dışında kalan işletmelerin de engellilere hizmet verir hâle gelmesi sağlanabilecektir. Böylelikle, ülkemize gelen engelli turistlerin hiçbir engele maruz kalmadan turistik tesislerden yararlanması sağlanmış olacaktır.
- Merkezî ve yerel yönetimler tarafından halkın demografik analizlerinin yapılarak, seyahate çıkmakta zorlananların saptanması gerekir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından otel ve restoran gibi turistik işletmelere, engelli pazarının potansiyeline yönelik bir eğitim çalışması verilmelidir.
- Yalnızca engellilere yönelik hizmet vermek amacıyla yapılan işletmelere özel yatırım teşvikleri verilmelidir. Örneğin bu amaçla kurulacak butik bir otelin, engelsiz konuklara da hizmet verebilecek kapasiteye sahip olması nedeniyle, *boş kalması* gibi bir sorunu da yaşanmayacaktır.
- Bakanlık’ça yalnızca söz konusu özel pazara yönelik ürünleri kapsayan broşür, CD gibi tanıtım materyalleri üretilmelidir. Bu tanıtım materyallerinde, engelsiz turizm alanında ödül alan tesis ve kuruluşların iletişim bilgilerine yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akay, B. (y.y.). <http://www.turizmtrend.com/akademi/yayinlar/avrupa-birligi-turist-haklari-ile-ilgili-politikalarin-turk-turizmine-etkileri-5011.html>, 11.08.2013.
- Akpınar, E., Bulut, Y. (2010). “Ülkemizde Alternatif Turizm Bir Dalı Olan Ekoturizmi Çeşitlerinin Bölgelere Göre Dağılımı ve Uygulama Alanları”, III. Ulusal Karadeniz Ormanlık Kongresi, C: IV, ss: 1575-94.
- Artar, Y., Karabacakoğlu, Ç. (2003). *Türkiye’de Engelliler Turizminin Geliştirilmesine Yönelik Konaklama Tesislerindeki Altyapı İmkânlarının Araştırılması*. Ankara: MPM Yayınları.
- Break Charity. <http://www.break-charity.org/>, 31.08.2013.
- Çamur, S. (1986). “Sosyal Turizm”, Planlama Dergisi, S: 2, ss: 23-5.
- Çiçek, O., Özgen, I. (2001). “Avrupa Birliği’nde Turist Hakları ve Adaylık Sürecinde Türkiye’deki Uygulamalar”, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi, C: 3, S: 3, ss: 139-53.

- Çontu, M. (2006). "Alternatif Turizm Çeşitleri Ve Kızılcahamam Termal Turizmi Örneği", Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel işletmeciliği Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Dark &LightBlindCare. (2008). <http://www.lightfortheworld.nl/docs/policies-and-papers/disabled-people-in-tvet.pdf?sfvrsn=8>, 22.08.2013.
- Erdoğan, N. (2003). *Çevre ve (Eko)turizm*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Gülen, K. G. & Demirci, S. (2012). *Türkiye'de Sağlık Turizmi Sektörü*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Hunziker, W. (1951). *Social tourism: Its nature and problems*. Geneva: International Tourists Alliance Scientific Commission.
- Hunziker, W. (1957). "Cio che rimarrebbe ancora da dire sul turismo sociale", *Revue de tourisme*, 2, pp: 52-57.
- IMSERSO. http://www.imserso.es/imserso_01/index.htm, 01.09.2013.
- MEB. www.meb.gov.tr/aok/Aok_Kitaplar/AolKitaplar/Turizm_1/5.pdf, 15.07.2013.
- Minnaert, L. vd. (2011). "What is social tourism?", *Current Issues in Tourism*, Vol: 14, No: 5, pp: 403-15.
- Oktayer, N. ve diğ. (2007). *Türkiye'de Turizm Ekonomisi*. 1. Baskı, İstanbul: Elma.
- Öter, Z. (2006). "Avrupa Ülkelerinde İç Turizme Katılımın Desteklenmesi: Fransa Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi II. Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu, 9-12 Kasım, Bildiri Kitapçığı, Eğirdir-Isparta, ss: 41-9.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya*. M. Pekdemir (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Smith, S. L. J. (1988). "Denning Tourism: A Supply-side View", *Annals of Tourism Research*, Vol: 15, pp: 179-90.
- TUYED. <http://www.tuyed.org.tr/untwo-duenya-turizm-barometresini-acklad/>, 10.08.2013.
- TÜİK. (2002). www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=14, 11.08.2013.
- Ulucak, E. M. (2000). "Turizmin Turistik Yörelerdeki Sosyo-Kültürel Yaşama Etkileri ve Fethiye Yöresinde Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm işletmeciliği Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

İnternet Kaynakları

- http://www.festtravel.com/download/bits_barcelona.pdf, 30.08.2013.
- <http://www.saglikturizmi.gov.tr/138-turkiyede-turizm.html>, 10.08.2013.
- <http://www.sgkrehberi.com/haber/11037/>, 21.08.2013.
- TDK. <http://www.tdk.gov.tr>, 12.08.2013.
- http://www.tursab.org.tr/tr/engelsiz-turizm/dunyada-ve-turkiyede-engelsiz-turizm-pazari_487.html, 01.09.2013.
- UNWTO. http://dtxqtq4w60xqpw.cloudfront.net/sites/all/files/pdf/unwto_highlights13_en_hr_0.pdf 14.08.2013.
- UNWTO. <http://ethics.unwto.org/sites/all/files/docpdf/turkey.pdf>, 14.08.2013.
- UNWTO. <http://www2.unwto.org/en/>, 12.08.2013.
- Wang, N. (2000). *Tourism and Modernity*, Oxford: Pergamon Press.
- http://worldhealthand3rdagetourism.org/PDFs/Ayhan_METIN.pdf, 01.09.2013.

ÖMERKÖSE OTURUMU
KENT-IV:
MEKANSAL AYRIŞMA

SOSYAL DIŞLANMANIN MEKÂNSAL İZDÜŞÜMÜ:ROMAN MAHALLELERİ

Duygu ÇUKUR GÖKCE¹

ÖZET

Mevcut toplumsal - ideolojik yapı içerisinde dezavantajlı grup olarak konumlanan Romanlar; sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal alanda çok boyutlu sosyal dışlanma süreçleriyle karşı karşıyadır. Romanlar, düşük eğitim seviyesi, sınırlı sağlık hizmetleri, işsizlik, sosyal güvenceden yoksunluk, dışlanma (örn. iş piyasalarından, eğitim kurumlarından, konutlardan, kamusal alandan dışlanma), örgütlenememe, yoksulluk, kötü fiziki yaşam standartları, kentsel hizmetlere sınırlı erişim gibi çok boyutlu ve birbiriyle doğrudan ilişkili sorunlar yaşamaktadır. Romanlar, içe kapalı ve izole bir yaşam sürdürerek kimliklerini ve kültürlerini korumaya çabalamaktadır.

Kentin güvenliği ve toplumun refahı açısından tehlikeli olarak nitelendirilen Roman mahalleleri, kent yaşamıyla bağlarını yitirmiş ve çöküntü alanlarına dönüşmüş durumdadır. Son dönemde rantı yüksek kent merkezlerindeki Roman mahalleleri, kentsel dönüşüme konu olmaktadır. Bu projelerle Romanlar yerlerinden edilmekte, yaşam biçimi ve alışkanlıklarına uygun olmayan tektip projeler yapılmakta, projeler sosyal içerme önlemlerini kapsamamakta, eğitim, sağlık, istihdam gibi tüm alanları kapsayıcı nitelikte çok boyutlu ve bütünlük ele alınmamakta ve Romanların katılımlarını yeterince sağlamamaktadır. Böylece sosyal dışlanma ve mekansal ayrışma derinleşmekte ve toplumsal çatışma artmaktadır.

Bildiride, Romanların sosyal dışlanma süreçleri irdelenecek ve Romanların kültürel sürekliliklerini, sosyal içermelerini ve sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını gözetim katılımcı, çok boyutlu ve bütünlük bir kentsel dönüşüm planlamasının çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal dışlanma, mekansal ayrışma, Roman mahalleleri, kentsel dönüşüm

ABSTRACT

Gypsies located as a disadvantaged group in existing social - ideological structure have faced with processes of multi-dimensional social exclusion in social, cultural, economic and spatial levels. Gypsies have multi-dimensional and directly related to each other problems such as low level of education, limited health care, unemployment, lack of social protection, exclusion (eg, exclusion from job markets, educational institutions, housing, the public sphere), not organizing, poverty, poor physical living standards, limited access to urban services. Gypsies strive to protect their identity and culture maintaining an introverted and isolated life.

Gypsy neighborhoods that considered to be hazardous to the safety of the city and prosperity of the society, have lost the bonds to the life of the city and turned depressed areas. Recently, the Gypsy neighborhoods in urban centers in regions with high rent, are the subject of urban renewal. In the models applying urban renewal: Gypsies are displaced, projects do not comply with their cultural lifestyle and habits, they do not include social inclusion measures, education, health, employment topics are not dealt within a multi-faceted and integrated method and adequate number of Gypsies do not participate. Thus, social exclusion and spatial segregation are deepening and social conflicts is increasing.

In this paper, the processes of Gypsies' social exclusion will be examined and the frame of a multi-faceted, participatory and integrated urban renewal planning will be completed that takes Gypsies' cultural sustainability, social inclusions and their rights to live in a healthy neighborhood into consideration.

Keywords: Social exclusion, spatial segregation, Gypsy neighborhoods, urban renewal.

¹ Yrd.Doç.Dr. , Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, duyugokce@sdu.edu.tr

GİRİŞ

1980 sonrası dönemde benimsenen neo-liberal politikaların etkisiyle ülkemizde ekonomik, sosyal, kurumsal, siyasal ve mekânsal alanda önemli bir kırılma yaşanmıştır. Uluslararası sermaye yatırımlarının serbestleşmesi, gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması, toplumsal sınıflar arasındaki sosyal, kültürel ve fiziksel iletişimin azalması, sosyal, siyasal ve mekansal ayrışmanın derinleşmesi, kentsel toprağın aşırı değer kazanması ve paylaşım sorunu bunun çıktılarıdır.

Tüm karmaşık ve dinamik yapısıyla toplumsal süreçler kentsel mekanda somutlaşmaktadır. Söz konusu dönemde kenti biçimlendiren yeni yasalar, yeni aktörler, dolayısıyla yeni bir planlama sistemi ve yeni bir kent ortaya çıkmıştır. Özellikle 2000’li yıllarda çıkarılan yasalarla kentsel dönüşüm için altyapı oluşturulmuştur. Merkezi idareye (TOKİ’ye) planlama, dönüşüm uygulaması yapma ve proje üretme konusunda geniş yetkiler verilmiş; dönüşümün yerel ayağı olarak belediyelerin rolleri ve yükümlülükleri tanımlanmış; eski kent parçalarının dönüşümü olanaklı kılınmıştır. İlhan Tekeli’ye göre, bugün yap-satçıların ve müteahhitlerin yerini yeni aktörler olarak TOKİ ve kurumsallaşan büyük inşaat şirketleri almıştır. Kıt bir kaynak olan kentsel toprağın değerinin artmasıyla belirli grupların ya da kişilerin müzakere güçleri artmıştır. Yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin mevcut planlama anlayışı ile denetlenemeyeceği anlaşılmış ve müzakerelere dayalı stratejik mekansal planlama ve bunun uygulama aracı olarak dönüşüm projeleri, kentsel tasarım projeleri ön plana çıkarılmıştır (URL1). Böylece planlama anlayışı parçacı plana (mevzi imar planı) indirgenmekte, kentler ise uluslararası emlak piyasasının bir parçası haline gelmekte ve diğer dünya kentleriyle yarışması hedeflenmektedir. Mevcut kentsel dokuda gerçekleşen dönüşüm projeleriyle, konut siteleri, alışveriş merkezleri, ofis yapıları, rezidanslar vb.inşa edilmiş, yapı yoğunlukları arttırılmış, sıra veya nokta bloklarla oluşturulan bir imar düzeni getirilmiştir (Görgülü ve Görgülü, 2010).

Bu süreç; yerinden edilme, mülkiyetin el değiştirmesi - soylulaştırma, bölgesel özelliklerin, fiziksel ve sosyal dokunun dikkate alınmaması, yeni yaşam alanlarının sadece toplumun üst ve orta-üst gelir grubuna sunulması, orta ve orta alt gelir grubunun konut ve barınma hakkının ihmal edilmesi vb. ile sonuçlanmaktadır (Görgülü ve Görgülü, 2010; Türkün vd., 2010).

2009 yılında “Planlama ve Mimarlık Alanının Son On Yılı”nın değerlendirildiği sempozyumdaki sunumunda İlhan Tekeli, son yıllarda ağırlık kazanan bu dönüşümlerin dört farklı şekilde yaşandığını belirtmiştir:

- Gecekondu bölgeleri ya da deprem riski taşıyan bölgelerdeki dönüşümler,
- Merkezi iş alanında hızla ve uzak mesafeye desantralizasyon süreci ve soylulaştırma olgusunun önünü açan dönüşümler,
- Belediye başkanları tarafından genellikle ideolojik kaygılarla dayatılan dönüşümler,
- Modernitenin aşınmasıyla beraber günlük hayatın içine sızan kapalı sitelerin oluşumuyla yaratılan dönüşümler (URL1).

2009 yılında Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından düzenlenen Kentleşme Şurası’nın “Kentsel Dönüşüm, Konut ve Arsa Politikaları Komisyonu” raporunda kentsel dönüşümle ilişkili mevcut durum değerlendirmesi yapılmış ve saptanan sorunların çözümüne yönelik stratejiler geliştirilmiştir. Şura’da bugüne kadar süregelen kentsel dönüşüm uygulamaları;

- planlama sürecinden bağımsız, parçacı, noktasal olması,
- mevcut yasalarda boşlukların bulunması,
- dönüşümün çoğunlukla toplumun en alt grubunun yaşadığı alanlarda gerçekleşmesi,
- katılımın genellikle formalite olarak değerlendirilmesi ve katılım sürecinin yönetilememesi,
- uygulamaların müteahhitlik mantığıyla sürdürülmesi, bilimsel ölçütlerin dikkate alınmaması,
- erişilebilir konut seçeneklerinin sınırlı olması,
- mekânsal ayrışma ve sosyal dışlanma riskinin bulunması,

- sosyal dokunun göz ardı edilmesi, yerinden edilme tehdidi,
- TOKİ uygulamalarının kimliksiz ve niteliksiz çevreler ortaya çıkarması (tek tipleşmeye yol açması, yöreye özgü karakteristiği ve geleneksel yaşam ve mekân biçimlerini göz ardı etmesi),
- dönüşümün genellikle rant alanları yaratması vb. yönlerden eleştirilerek süreç, *adaletsiz ve sürdürülemez* olarak nitelendirilmektedir.

Ülkemizde önemli büyüklükte olan ve en fazla mağduriyet / dışlanma yaşayan Roman nüfusunun yaşadığı mahalleler, kent merkezlerinde rantı yüksek bölgelerde konumlanmaları ve çöküntü alanı niteliğinde olmaları nedeniyle kentsel dönüşümüne konu olmaktadır. Dezavantajlı bir grup olarak Romanlar; sosyal, kültürel, ekonomik ve mekansal alanda çok boyutlu sosyal dışlanma süreçlerine maruz kalmaktadır. Ülkemizde uygulandığı şekliyle kentsel dönüşüm projeleri, bu grubun yaşadığı mağduriyetlere ek bir boyut oluşturma riskini taşımaktadır. Bu nedenle bildiride, ülkemizde farklı illerdeki Roman mahalleleri özelinde yapılmış alan çalışmalarına (örn. Akkan vd., 2011; Başaran, vd., 2011; Ertürk, 2009; Gültekin ve Güzey, 2007; Gültekin, 2009; Güzey, 2009; Kaya ve Zengel, 2005; Kılınç, 2007; Kolukırmık, 2006; Marsh, 2008; Toprak, 2009; Tuna vd., 2006; Türkiye’de Romanların Durumu, 2010; Uzun, 2009) dayanılarak, Romanların sosyal dışlanmaları ve mekansal ayrışmalarının düzeyi saptanacak ve bu mahallelere yönelik gerçekleştirilecek bir kentsel dönüşüm projesinin çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır.

ROMANLARIN SOSYAL DIŞLANMA SÜREÇLERİ

Evrensel ölçekte dezavantajlı bir grup olan Romanlar, dünyada en çok dışlanan topluluktur ve sosyal dışlanma süreçleri çok boyutludur. Göçebe yaşam tarzını benimseyen ve herhangi bir yurtları olmayan Romanlar, Hindistan’dan Avrupa’nın farklı ülkelerine göç etmişler ve göç ettikleri her ülkenin azınlık grubu olarak farklı düzeylerde dışlanmalara ve asimilasyonlara maruz kalmışlar, yerleşik hayata geçmeye zorlanmışlardır (Arayıcı, 2008). Özellikle 1924 yılındaki nüfus mübadelesi sırasında, Bulgaristan ve Yunanistan’dan gelerek, başta Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri olmak üzere ülkemiz coğrafyasının her tarafına yayılmışlardır. Roman nüfusa, Avrupa’da maruz bırakılan sistematik baskı ve yasalardan hiçbiri uygulanmamıştır (Kılınç, 2007). Ancak dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi, ülkemizde de toplumsal yaşamda ve mekanda dışlanma ve sorunlarla karşılaşmaktadırlar.

Sosyal dışlanma; emek piyasasından kopma, eğitim ve sağlık gibi hizmetlere erişememe, siyasi, sosyal ve kültürel yaşama katılamamayı içeren çok boyutlu erişim ve katılım sorunudur. Karar alma süreçlerine, toplumsal kaynaklara ve hizmetlere erişimin zayıf olması durumudur (Akkan vd., 2011). Romanlara yönelik kalıcı politikalar üretebilmek için sosyal dışlanmanın çok boyutlu ve dinamik yapısını anlamak gerekmektedir.

Genç bir nüfusa sahip olan Romanların ortalama hane halkı büyüklüğü farklılık (3.5, 7.5, 11 gibi) göstermekle birlikte, genellikle 7 - 8 kişi arasında değişmektedir. Bir evde birden fazla hane bir arada yaşayabilmektedir. Ortalama evlilik yaşı 15 - 16 civarındadır. Eğitim ile ilişkileri en kopuk gruplardan biridir. Eğitim seviyesi ve okullaşma oranı oldukça düşüktür. Okulu terk etme oranı yüksektir, devamsızlık sık yaşanmaktadır ve üçüncü, dördüncü sınıfa gelmiş çocukların hala okuma yazma bilmedikleri gözlenmektedir. Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Aile bütçesine katkıda bulunmak için erken yaşta çalışmak zorunda olmaları, okul masraflarının aile bütçesi tarafından karşılanamaması, okuldaki dışlanma - ayrımcılık nedeniyle okuldan soğuma, erken yaşta evlilik, kızların kardeşlerine bakma yükümlülüğü, konar-göçer yaşam (yazları şehri şehir gezerek bohçacılık, çobanlık veya seyyar satıcılık yapmaları, kışları da mahallede geçirmeleri), müzisyenliğin ağır basması, vb. etkenler sıralanabilir (Akkan vd., 2011). Mahallerde okuyan bir rol model olmaması bu durumu pekiştirmekte ve aynı okulda bir arada okumaları birbirlerini etkilemelerine neden olmaktadır.

Romanların çoğu, düzenli gelir getirmeyen ve sosyal güvencesiz işlerde çalışmaktadır ya da işsizdir. Sanayileşme ve makineleşmenin sonucu, Romanların geleneksel mesleklerinden olan elek üretimi, demir işçiliği, bakır kaplama ve sepet dokuma gibi el sanatlarında ekonomik değer kaybı yaşanmıştır. Düşük eğitim düzeyi nedeniyle, iş piyasasında tercih edilen herhangi bir meslek için gerekli yeterliliği elde edememekte ve böylece istihdam ağlarına ve güvenceli işlere erişememektedirler. Genellikle marjinal ve mevsimlik işlerde (örn. hurdacılık, kağıt ve plastik

toplayıcılığı, hamallık, müzisyenlik, temizlik, mevsimlik tarım işçiliği vb.) çalışmaktadırlar. Tüm şehirlerde niteliksiz, güvencesiz, sağlıksız ve ağır iş koşullarında çalışan Romanlar, ekonomik yaşamdan dışlanmakta, yaşadıkları kentin en yoksul kesimini oluşturmakta ve kronik hastalıklar ya da sağlık sorunları (bronşit, astım, böbrek hastalıkları, verem vakaları, iş kazaları vb.) yaşamaktadırlar.

Hırsız, tembel, güvenilmez oldukları yönündeki önyargılı yaklaşım (örn. yaşadığı mahallenin ikametgah kağıdında görülmesi) nedeniyle formal istihdam ağlarına erişememektedirler. Yaşadıkları şehrin ekonomik olanakları kapsamında örneğin fabrikalarda, turizme dayalı hizmet sektöründe çalıştırılmamaktadırlar. Gelirin daima belirsiz olduğu, geçim stratejilerinin günü kurtarmak üzere inşa edildiği bir hayat süren Romanlar, elektrik ve su faturalarını ödeyememekte, çoğu yerde kaçak kullanılmaktadırlar. Büyük bir kısmı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu, Sosyal Güvenlik Kurumu ve belediyelerden aynı ya da nakdi yardım (kömür yardımı, Ramazan gıda paketi, engellilik yardımı gibi) almaktadır. Romanlar toplumda, sosyal yardımlara bağımlı bir grup olarak algılanmaktadır.

Sağlıksız beslenme, sağlıksız altyapı, zor hayat koşulları, yüksek sigara kullanımı, alkol tüketimi ve bir dereceye kadar uyuşturucu bağımlılığı sağlık sorunlarına neden olmaktadır. Romanların sağlık hizmetleri kapsamında en iyi işlediğini düşündükleri mekanizma olan Yeşil Kart uygulaması, Roman aileleri için önemli bir sağlık güvencesidir. Hastanelere erişimleri ise yeterli düzeyde değildir.

Romanlar, 1990'lerden buyana çeşitli illerde örgütlenerek yaşadıkları sorunları siyasi ve sosyal platformlara taşımaktadırlar. 2005'ten itibaren Roman derneklerinin sayısı hızla artmış ve Ege ve Marmara bölgesi başta olmak üzere bölgesel ve ulusal federasyonlar kurulmuştur. Ancak siyasi partiler, meslek kuruluşları, sendikalar gibi birçok siyasi ve sosyal kurumda Roman temsiliyeti yok denecek kadar azdır (Akkan vd., 2011; Toprak, 2009).

Ülkemizde her şehirdeki Roman mahallesinde aynı düzeyde dışlanmışlık söz konusu değildir. Kimi Roman mahallelerinin topluma iletişimi daha güçlü, kiminin daha zayıftır. Yaşadıkları şehirlerde inşa edilmiş Roman algısı, çoğu zaman dışlayıcı ve damgalayıcıdır (Kolukırık, 2005). Aşağılanmakta, küçümsenmekte, potansiyel suçlu görülmekte ve "buçuk millet" olarak tanımlanmaktadırlar (Aksu, 2003). Toplumda, Romanların formal sistemlerin dışında kalmak istediklerine dair bir inanç vardır. Romanlar arasında da "yerliler" ve "sonradan gelenler" ikiliği yaşanmaktadır. Roman grupları arasındaki bu durum, mahalleye geliş zamanının, yapılan işin ve elde edilen gelirin farklı olmasıyla ilişkilidir. Mahalleye ilk yerleşen "yerliler", mahallenin "temiz" olduğunu ancak "sonradan gelenler" tarafından bozulduğunu iddia etmektedir. Birbirlerine kızıklarında toplumdaki dışlayıcı dili kullanmakta ve "onlar Çingene, biz Romanız" demektedirler. Romanlar Türk ve Müslüman kimliği altında Çingene ya da Roman alt-kimliği olarak kimliklerini tanımlarlar. Toplumda yer edinebilmek için çoğu zaman kimliklerini gizlemekte ve dil, din, hukuk gibi konularda içinde buldukları topluma uyum sağlamaktadırlar (Selin, 2003).

Romanların kendi içlerinden biriyle evlenmeleri, toplumun geri kalanıyla ticaret dışında hiçbir ilişkiye girmemeleri ve içe kapalı, izole bir yaşam sürdürmeleri; kültürlerini ve kimliklerini koruyup sürekliliğini sağlamaları, dışlanmalara karşı kendilerini korumaları, güvende hissetmeleri ve sosyal dayanışma nedeniyledir (Kolukırık, 2009).

Özetle Romanlar, yeterince, emek piyasasına, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişememekte; siyasi, sosyal ve kültürel yaşama katılamamaktadır. Anılan sorunlar, birbiriyle ilişkisi nedeniyle bir kısır döngü içerisinde sürmektedir. Sosyal dışlanma sürecinin önemli bir bileşeni olan mekânsal ayrışma ise ayrıca değerlendirilmiştir.

ROMAN MAHALLELERİ VE MEKÂNSAL AYRIŞMA

Kent sosyolojisi literatüründe "ayrışma"nın sosyal dışlanma süreçleri içerisinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Mevcut kentsel düzen mekânsal ayrışmayı pekiştirmekte, diğer bir deyişle, farklılıkları keskinleştirmekte ve birbirinden yalıtmakta, toplumsal sınıfların yüz yüze gelmelerine, bilgi alışverişinde bulunmalarına, iletişimlerine ve kültürel açıdan zenginleşmelerine olanak sunmamaktadır. Toplumdaki sosyal ve etnik bölünmelere dayalı ayrımcılık, "bölünmüş", "kutuplaşmış" ya da "parçalanmış" şehirlerin oluşumuna neden olmaktadır.

Gültekin (2009), mekansal ayrışmayla ilgili literatürde, kentsel mekanda mekansal ayrımın birincil sebebinin konut eşitsizliği olduğunun ileri sürüldüğünü ve bunun, sıklıkla ırk ve etnik köken odaklı analiz edildiğini belirtmiştir. Buna göre Marksist yaklaşım, mekansal ayrımı din, kültür ve etnik kökenle ilişkili değil, sınıf kavramı, ekonomi ve toplumdaki daha geniş yapısal güçlerle ilişkili açıklamaktadır. Konut piyasası ancak bu güçlerin alt kategorilerinden biridir ve ırk temelli ayrımcılık, yapısal eşitsizliğin bir formudur. Öte yandan, Neo-Weber yaklaşım, “konut sınıfları” kavramını geliştirmiştir. Konut kıt bir kaynaktır ve farklı gruplar konuta erişimin farklı desenlerine sahiptir. Bireyler güçleriyle konut piyasasındaki ilişkilerinde bir diğerinden farklıdır. Buna göre, etnik gruplar ve göçmenler de genel tercihleri ve sınırlamalar nedeniyle belirli mahallelere ve belirli konut tiplerine bağlıdır. Sonuç olarak her iki yaklaşım, bireylerin sahip olduğu kaynakların onların konut piyasasındaki güçlerini belirlediği fikrini benimsemektedir.

Sonraki tartışmalar genel hatlarıyla iki grupta toplanabilir: biri, azınlıkların yetersiz konut koşullarını dışsal faktörlere bağlayan ve ayrışmanın dezavantajları üzerine yoğunlaşan çalışmalar; diğeri, ayrışmayı bireysel, kültürel ya da gönüllü tercihlere yani içsel faktörlere dayandıran çalışmalar. Gönüllü toplumsal ve mekansal ayrışma aracılığıyla zengin ve yoksul gettolar oluşmaktadır. Yoksul gettolar, aynı geçmişe sahip insanların kümelenmesiyle oluşmakta ve çok iyi gelişmiş iç sosyal ağlar tarafından desteklenmektedir. Sosyal ağlar; grupların kültürlerinin ve kimliklerinin korunmasını sağlamaktadır (Gültekin, 2009).

Görüldüğü gibi, dışlanma süreçleri çok katmanlı ve karmaşıktır, oluşum faktörleri farklıdır ve bir alandaki ayrımcılık diğer alanlarda ayrımcılığa neden olabilir ya da bunun olasılığını arttırabilir (Gültekin ve Güzey, 2007; Ratcliffe, 1998). Öte yandan, sosyal dışlanma, mali kaynaklara ve barınmaya erişimi engellediği için konut alanlarında dışlanma ve ayrışmaya neden olmaktadır. Kısaca sosyal dışlanma ve mekansal ayrışma birbiriyle etkileşim içindedir.

Etnik bir grup olarak Romanlar yaşadıkları her şehirde mekansal ayrışmaya tabidir. Romanlar kentsel eşitsizliğin ve kentsel yoksulluğun aşılmasında bir hayatta kalma stratejisi olarak güçlü sosyal ağlarla toplumdan izole, içe kapalı bir “adacık” halinde mahallelerinde yaşamayı tercih etmektedir. Bu, konut ayrımının hem bir zorunluluk hem de bir gönüllülük sonucunda oluştuğunu anlatmaktadır. Bunun avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Güven hissetme, yalnızlığı azaltma, kimliklerin korunması, günlük sorunların çözümü, yardımlaşma – dayanışma, işbirliğini kolaylaştırma, kültürel özelliklerin korunup yaşatılması, birlik – beraberlik gibi avantajlar; grubun toplumla uyumu ve topluma katılımını engelleme, olumsuz imajı - dışlanmayı pekiştirme, konut piyasasının sınırlı seçenekler sunması, işsizliği kronik hale getirme, bireyleri enformel sektöre veya yoksulluğa zorlama, suç ve şiddete eğilimi artırma vb. dezavantajlar barındırmaktadır (Gültekin ve Güzey, 2007).

Şehrin güvenliği ve toplumun refahı için “tehlikeli” olarak tanımlanan Roman mahalleleri, suçun ve her türlü yasa dışı aktivitenin merkezi olarak damgalanmakta ve şehir yaşamı ile bağlarını giderek yitirmektedir. Şehrin gelişiminde tehdit ve bir müdahale ve dönüştürme alanı olarak algılanan bu mahalleler, altyapı ve ulaşım sorunları, kötü konut yapıları, yarattıkları illegal ekonomi ile Roman gettolarına dönüşmüş durumdadır. Kamu yetkilileri ve şehrin halkı Roman mahallelerini “yakınından bile geçilmemesi gereken” suç mahalleleri olarak betimlemektedir (Akkan vd., 2011). Mahalleye girmek isteyen yabancılara saldırdıkları, para çaldıkları, küftedikleri, güvenilmez oldukları, kamu mallarına zarar verdikleri, temiz olmadıkları vb. söylenmektedir. Söz konusu algı, şehirle kurulan ilişkileri zayıflatmakta, toplumsal yaşama katılımı zorlaştırmaktadır.

Mahallelerde iki – üç alt grup bulunmaktadır. Bu gruplar, sadece sosyal (örn. yarı göçebe yaşamı devam ettirenler) ve ekonomik özellikleri ile değil, aynı zamanda konut yapısı ve konut gelenekleri ile de birbirinden ayırdırılar. Kimi çadırlarda, kimi barakalarda, kimi de görece daha iyi koşullardaki konutlarda yaşamaktadır. Konutlar genellikle 1, 2 veya 3 katlıdır, büyüklükleri 40 – 100 m² arasında değişebilmekle birlikte ortalama 40 – 60 m²'dir. Genellikle ikiden fazla hanenin bir arada yaşadığı konutlar ortalama 2 odalıdır, mutfak, banyo ve tuvaletler ortaktır. Mutfak genelde ikamet girişindedir ve mutfağa özel ayrılmış bir alan değildir. Tuvalet ve banyo bahçede yer alabilmektedir. Konutlarda mahremiyet ve hijyenik koşullar mevcut değildir. Bahçe ya da avluda at, koyun, tavuk beslenebilmektedir. Sokak, kahvehane, avlu / bahçe ortak yaşam alanlarıdır ve yaşlı, genç, çocuk, kadın, erkek herkesin zamanının büyük bölümü bu mekanlarda geçmektedir. Sokaklar genelde dardır,

çıkılmaz sokaklar yer almaktadır. Mahallelerde sosyal altyapı (örn. çocuk park ve oyun alanı, sağlık ve sosyal hizmet alanları) ve kimi yerlerde teknik altyapı (örn. yol, toplu taşıma, elektrik, su, kanalizasyon) ile belediye hizmetlerinin (örn. çöp toplama) yetersiz olduğu görülmektedir.

Yaşadıkları mekan aynı zamanda yaptıkları enformel işlerin organizasyonunda büyük bir rol üstlenmektedir. Kağıt, hurda ve plastik toplayıcılığı ile elde edilen malzemeleri ayrıştırdıkları ve geri dönüşüm fabrikalarına göndermeden önce beklettikleri bir depo olarak ve at arabacılığı işinin organizasyonunda önemli bir işlev görmektedir. Atların bakımı ve yaşaması için gerekli olan ahırlar için küçük bir eklenti yapılmaktadır. Bu nedenle Roman yaşam mekânlarının yalnızca bir barınma mekanı olarak düşünülmemesi gerekmektedir. Böyle bir düşünce, Romanların geçim stratejilerini de riske atmaktadır.

Romanlar olumsuz konut koşullarına ek olarak, kamusal alanlardan / mekânlardan dışlanmakta, ayrımcılığa uğramaktadır (Eke ve Kurt, 2009). Şehrin merkezi yerlerine, alışveriş merkezine, bazı kamu kurumlarına, lokantaya gidemedikleri, önyargılarla karşılaştıkları belirtilmektedir.

Roman mahallesinde yaşamak bir gönüllü tercihten öte, yaşadıkları yoksulluk sebebiyle bir zorunluluk, seçenek yokluğudur. Yapılan alan araştırmalarında olumsuz yaşam koşullarına rağmen çoğunluk, mahallelerinde yaşamaktan dolayı mutludur ve başka yerde yaşamak istememektedir. Mahalle dışında yaşamı idame ettirme korkusu yanında, dışarıdaki yaşama duyulan özlem de sıkça vurgulanmaktadır. Mahalleden çıkmak, topluluk dışına çıkmak anlamına da gelmektedir. Eğitim alabilen, meslek sahibi olabilen az sayıda kişi mahalle ile yani Roman topluluğu ile ilişkilerini koparabilmektedir. Roman mahalleleri, bir taraftan Romanların şehir içinde tutunabilecekleri tek alan, diğer taraftan da damgalamayı sürekli hissettikleri ve mümkün olduğu ilk anda kurtulmak istedikleri bir alandır.

Romanların bir şehre yerleşimi ya da o şehirde yerleşik hayata geçişleri genellikle şöyle bir süreç izlemiştir. Avrupa'dan göç edip herhangi bir şehre yerleşen Romanlara şehir dışında bir bölge ayrılmış ve aileler hiçbir bedel ödmeden tek katlı evlere yerleştirilmiştir. Geçen yıllar içerisinde, Romanlar çocuklarının evlenmesi ve ailelerinin büyümesiyle evlerini iki ya da üç kata çıkarmış ya da bahçe alanı yeterli büyüklükteyse eklentiler yapmıştır. Bu mahalleler tapu ve kira ödeme sorununun yaşandığı gecekondulu tipi yerleşimlerdir. İlk yerleşen hanelerin ilgili belediye tarafından verilmiş, konutlarda oturma iznini tanımlayan tahsis belgeleri bulunmaktadır. Bu belge, gecekondulu affıyla verilen tapu tahsis belgelerinden farklı olarak kişiye sadece arsa üzerinde kurulu binada oturma hakkı vermekte, bunun dışında devretme, satma ve kiralama hakkı vermemektedir. Zaman içerisinde söz konusu mahallenin şehrin gelişim yönü içerisinde kalmasıyla ya da yakın çevresine çeşitli yatırımların yapılmasıyla arsaların piyasa değeri yükselmiştir. Böylece mahalle kentsel dönüşüme konu olmuştur ya da olmaktadır.

Bölgenin suçtan temizlenmesi, barındıkları konutların yaşanabilecek koşullarda olmaması, kentsel dönüşüm kararının meşruiyet gereklilikleri olarak sunulmaktadır. Kentsel dönüşüm projeleriyle genellikle şehir merkezinden uzağa yüksek katlı TOKİ konutları yapılmakta ve Roman nüfus yerinden edilerek yaşam biçimlerine uygun olmayan (apartmanların sokak yaşamına ve çalıştıkları işlere uygun olmaması, sağlıklı kamusal alanın tasarlanmamış olması vb.) bu apartmanlara yerleştirilmektedir. TOKİ'ye yerleştirmenin çoğu mahallelinin rızasıyla olmadığı ya da bilinçsizce sözleşme imzalandığı sıkça söylenmektedir. Birçok kişi, imza atmayıp mahalle yıkıldıktan sonra yine mahallede yaşamaya devam etmektedir. Hemen hemen çoğu aile ev taksitlerini ödeyememektedir. TOKİ, sözleşme hükümleri gereğince ödeme yapamayan her haneden evleri tahliye etmelerini istemektedir. Henüz dönüşümün uygulanmadığı her Roman Mahallesi ise bu süreci belirsizlik ve korkuyla beklemektedir. Bu haliyle kentsel dönüşüm projeleri, Romanların mağduriyetlerine ek bir boyut oluşturma riski taşımakta ve mekânsal ayrışmayı arttırmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Topluma katılım ve kaynaklara erişim mekansal pratiklerle doğrudan ilişkilidir. Romanların söz konusu çok boyutlu ve birbiriyle doğrudan ilişkili sosyal dışlanma süreçleri; karar alma süreçlerine, toplumsal kaynaklara ve hizmetlere erişimlerini sınırlandırmakta, mekansal ayrışmayı derinleştirmektedir. Son dönemde gündemde olan kentsel dönüşüm projeleri yerinden edilmeye ve

farklılıkları göz ardı etmeye neden olduğu için Romanların dışlanmalarına bir boyut daha eklemektedir. Romanların kültürel sürekliliklerini, sosyal içermelerini ve sağlıklı bir çevrede yaşama haklarını göz önünde bulundurarak, Romanlara yönelik dışlanmanın her boyutu için öneriler geliştirmek ve kentsel dönüşüm projelerini bu çerçevede bütünlük ve sürdürülebilir ele almak gereklidir.

Roman mahalleleri için planlanan ya da planlanacak kentsel dönüşüm projeleri, öncelikle katılımı sağlamalı, yerinden edilmelerini engellemeli, sosyal içermelerini sağlamalı, Romanların kültürel özellikleri, yaşam biçimleri ve alışkanlıklarına uygun olmalı, eğitim, sağlık, istihdam gibi tüm alanları kapsayıcı nitelikte çok boyutlu ve bütünlük ele alınmalıdır.

Bir kentsel dönüşümden bahsedildiğinde öncelikle, kentsel dönüşüme konu olan alanların farklı özellikler (konumlandığı alan, mülkiyet, yapısal durum, doğal özellikler, arsa değeri, kullanıcı profili vd.) taşınması nedeniyle dönüşüm türlerinin tanımlanması ve kentsel dönüşüm projelerinin diğer sektörel politikalar ve üst ölçekli plan kararlarıyla ilişkilendirilerek planlanması önem arz etmektedir. Bu nedenle dönüşüme konu olacak her Roman mahallesi için hangi dönüşüm türünün uygulanması gerektiği belirlenmelidir. Kentsel dönüşüm uygulama alanları ve önceliklerinin bilimsel ve teknik yöntemlerle belirlenmesine ilişkin ilkelerin oluşturulması da diğer bir gerekliliktir (BİB).

Hak sahiplerinin ve projeye ilgili diğer tarafların (projelerin uygulanacağı alanda yaşayan kiracı, esnaf vb.) da sürece katılımının sağlanması kalıcı, başarılı ve sürdürülebilir bir kentsel dönüşüm için önkoşuldur. Dönüşüm kararının verilme süreci toplumsal müzakere süreçleriyle desteklenmeli ve dönüşüm projeleri şeffaf, hesap verebilir bir planlama yaklaşımıyla hazırlanmalıdır.

Romanlar için mahallenin barınma alanı olmaktan öte yaşam alanı olarak korunması ve savunulması; güvence ortamının korunması ve Roman toplumunun ayakta kalması demektir. Bu nedenle yerinden iyileştirme politikaları ile bu mahalleleri elverişli koşullara sahip yaşama alanlarına dönüştürmek gereklidir. Bu kapsamda kentsel dönüşüm projelerinde soylulaştırmayı en aza indireyecek ve zorla yerinden etmenin önüne geçecek biçimde “mahalle eylem planları” hazırlanmalı ve uygulanmalıdır (BİB).

Kentsel dönüşüm alanlarındaki hak sahiplerinin yaşam kültürüne uygun nitelikli proje seçenekleri sunulması da aynı derecede önemlidir. Romanların yaşam biçimleri, alışkanlıkları ve gereksinimleri mekan kullanımını ve tercihlerini etkilemektedir. Roman kültürü birçok gelenek ve adetleriyle bölgelere göre farklılık göstermekle birlikte; özgürlüğe düşkünlük, esneklik, içinde bulunulan anı yaşama (bugünü yaşama), kapalı ve sınırlı alanlardan hoşlanmama, müziğe ve dansa yatkınlık gibi bazı ortak özellikler göstermektedir (Kaya ve Zengel, 2005; Southern and James, 2006; Toprak, 2009). Üst ölçekli planlara uygun kentsel tasarım projeleri ve mimari projeler hazırlanırken, Romanların özgür, esnek, renkli, müzik ve dansa odaklı, sokak ağırlıklı yaşam biçimleri göz önünde bulundurulmalıdır. Projelerde mekanın “kullanım değeri” göz önünde bulundurulmalı, mahalle temelli yaşam biçimlerinin devamlılığı gözetilmeli ve ödenebilir bütçeli esnek konut tipolojileri oluşturulmalıdır.

Projeler, aynı zamanda, Romanların çok boyutlu ve birbiriyle ilişkili sorunlarına çözüm üretmelidir. Yoksul ve genellikle deprem tehdidinin olduğu yerleşim alanlarında yaşayan Romanlar için kentsel dönüşüm projeleriyle girişimciliğe dayalı istihdam fırsatları ve finansman kaynakları sağlanmalı, fiziki yaşam koşulları iyileştirilmeli, okulla kurulan ilişki ve toplumla iletişim güçlendirilmelidir. Örneğin bünyesinde psikolojik destek veya eğitimi teşvik edici / destekleyici faaliyetler sunan “toplum merkezleri” tasarlanabilir, kreşler önerilebilir, okul sadece eğitim kurumu olmaktan çok, Roman çocukların sosyalleşebileceği bir alan olarak tasarlanabilir (örn. spor faaliyetleri, korolar, müzik grupları) (Akkan vd., 2011). Mahallede sanat atölyeleri, okuma evleri tasarlanabilir. Kentsel hizmetlere erişim ve kamusal mekana / yaşama katılım olanaklı hale getirilebilir. Elbette öneri politikalar sadece kent plancılarının ehliyet sınırları içinde çözüm üretilebilecek konular değildir. Geçimlerinin ve hizmetlere erişimlerinin garanti altına alınması konusunda ilgili disiplinlere, yerel yönetimlere ve sivil toplum örgütlerine de görevler düşmektedir. Dönüşüm projeleri sosyal projelerle desteklenmeli ve gerektiğinde pozitif ayrımcılık yapılmalıdır.

Toplum arasındaki empatiyi sağlamak, etnik farklılıklara toplumların renkli yüzleri ve çeşitliliği olarak saygı duymak önemlidir. Roman mahalleri için düşünülen kentsel dönüşüm projeleri de sosyal içermeyi sağlayacak biçimde gerçekleştirilmelidir. Toplulukların toplum içinde bütünleşmesini vurgulayan 21. yüzyılın yaklaşımı ve hükümet politikaları, benzersizliği bir potada eritme, kültürel farklılıkları ortadan kaldırma, kültürel, ekonomik ve mekansal asimilasyona neden olma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle “toplumsal bütünleşme” yerine, “sosyal içirme” politikaları tanımını kullanmak amaca daha uygun olacaktır. Böylece ötekileştirme aşılabilecektir.

Kısaca, kentsel dönüşüm projeleriyle yerel ekonomik kalkınmaya katkıda bulunacak, suç oranını azaltacak, mekansal ayrışmayı engelleyecek, aidiyet duygusunu geliştirecek ve toplumsal iletişimi güçlendirecek erişilebilir kamusal ve özel mekanlar tasarlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aksu M. (2003). *Türkiye’de Çingene Olmak*. İstanbul:Ozan Yayıncılık.
- Akkan B. E., Deniz, M.B., Ertan M. (2011). *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*. İstanbul:Punto.
- Arayıcı A. (2008). “Gypsies: the Forgotten People of Turkey”. *International Social Science Journal*, 59, 193-194, 527-538.
- Başaran Uysal A., Okumuş G., Sakarya İ. (2011). “Determination of the Strategies for the Urban Rehabilitation in the Romani Settlement (Çanakkale City, Turkey)”. 23rd Enhr Conference Workshop 16: Minority Ethnic Groups and Housing, Toulouse.
- (BİB) Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Kentleşme Şurası. (2009). *Kentsel Dönüşüm, Konut ve Arsa Politikaları Komisyonu Raporu*.
- Eke M. K., Kurt Topuz S. (2009). “Devlet Yurttaş İlişkisi Kapsamında Çingene/Roman Kökenli Yurttaşların Yurttaşlık Algılayışı: Edirne Örneği”. TÜBİTAK Proje No: 108K382.
- Ertürk F. (2009). “Neslişah ve Hatice Sultan (Sulukule) Mahalleleri Kentsel Dönüşüm Projesi, (Yüksek Lisans Tezi)”. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Görgülü, Z., Görgülü, T. (2010). *Türkiye’de Planlama ve Mimarlık Alanının Son 10 Yılı*. Mimarlık, 352. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=366&RecID=2328>
- Gültekin, T.N., Güzey, Ö. (2007). “Divided Cities: Social and Residential Segregation a Gypsy Neighborhood in Menzilahur, Edirne, Turkey”. *The Gypsy Lore Society, The Gypsy Lore Society 2007 Annual Meeting and Congress Manchester, UK*.
- Gültekin N. (2009). “The Impact of Social Exclusion in Residential Segregation: A Gypsy Neighbourhood Fevzi Paşa in Turkey”. *G.U. Journal of Science*, 22, 3, 245-256.
- Güzey, Ö. (2009). *Sulukule’de Kentsel Dönüşüm: Devlet Eliyle Soylulaştırma*. *Mimarlık*, 346 (73-79).
- Kaya İ, Zengel R. (2005). “A Marginal Place for the Gypsy Community in a Prosperous City: İzmir”. *Turkey, Cities*, 22, 2,151–160.
- Kılınç Demirvuran G. (2007). “Kentsel Ölçekte Mekansal Ayrışma: Edirne Çingene Mahallesi Örneği, (Yüksek Lisans Tezi)”. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kolukırık S. (2005). “Türk Toplumunda Çingene İmgesi ve Önyargısı”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 8, 2, 52-71.
- Kolukırık S. (2006). “Sosyolojik Perspektiften Türk(iye) Çingeneleri: İzmir Çingeneleri Üzerine Bir Araştırma”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 3, 1, 1-24.
- Kolukırık S. (2009). *Tarlabası Çingenelerinin Kimlik Algısı, Dünden Bugüne*

Çingenerler. İstanbul:Ozan.

- Marsh A. (2008). ‘Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenerinin Karşılaştıkları Hak İhlalleri’. Türkiye’de Romanlar Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi, İstanbul, 53-107.
- Ratcliffe, P. (1998). ‘Race, Housing and Social Exclusion’. Housing Studies, vol.13, No.6, 807-818.
- Selin C. (2003). ‘A Case Study of Gypsy/Roma Identity Construction in Edirne’. (MA Thesis), The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara.
- Southern R., James Z. (2006). ‘Final Report: Devon-wide Gypsy and Traveller Housing Needs Assessment’. Social Research & Regeneration Unit A University of Plymouth Centre of Expertise.
- Toprak Karaman. Z. (2009). ‘Participation to the Public Life and Becoming Organized at Local Level in Romani Settlements in Izmir’. Land Use Policy, 26, 308–321.
- Tuna M., Oğuz Z.N., Kolukırcık, S. (2006). ‘Menemen Çingenerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri: Kazımpaşa Mahallesi Örneği’. Uluslararası Çingene Sempozyumu, Ulaşılabilir Yaşam Derneği, İstanbul.
- Türkiye’de Romanların Durumu. (2010).Türkiye’de Çalma ve İnsana Yakışır İş Koşulları Sorunları Raporu.
- Türkün A., Şen B., Öktem Ünsal B., Aslan Ş., Yapıcı M. (2010). ‘İstanbul’da Eski Kent Merkezi ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekansal Değişim’. TÜBTAK Proje No: 108K134.
- URL 1: <http://www.yenimimar.com/index.php?action=displayArticle&ID=752>
- Uzun H. (2009). ‘Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kent Özlemi ve Kentlilik Açısından Değerlendirilmesi: Sulukule-Taşoluk Örneği’. (Yüksek Lisans Tezi), Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

EK BİLDİRİLER

TOPLUMSAL UZAKLIK BAĞLAMINDA BATI ANADOLU'YA GÖÇLE YERLEŞMİŞ KÜRTLER İLE ROMANLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (MANİSA İLİ ÖRNEĞİ)

Nazmi AVCI¹

ÖZET

Toplum denilince, birçok farklı grubun ve kültürel unsurların içinde bulunduğu bir varlık alanını ifade ediyoruz. Toplumdaki bu farklı anlayış ve kültürel unsurların toplumsal Uzaklık bağlamında rolü nedir? Bu unsurlar toplumsal yapının hangi alanlarında uzaklaşmada aktif, hangi alanlarında pasif rol üstlenmektedir? Bu çalışmanın amacı Batı Anadolu'ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göçle yerleşmiş Kürtler ile Romanlar ve yerleşik yapının başat unsuru olan Türk toplulukları arasındaki uzaklık olgusunun uygulamalı bir çerçevede ele alınmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal Uzaklık, Sosyal Çözülme, Sosyal Farklılık, Bütünleşme.*

ABSTRACT

Society is considered, an entity that hosts many different groups in the field of cultural elements, and express. Distance in the context of the social and cultural elements in society, the role of these different understanding of what is it? Which areas of the social structure of these elements without departing from the active, passive, which has a role in the fields? In this article, settled in Western Anatolia, Eastern and Southeastern Anatolia migrated between Kurds, Roma and Turkish communities Distance case of the primary element of the structure built in an applied context, are discussed.

Keywords: *Social Distance, Social Disintegration, Social Differentiation, Integration.*

GİRİŞ

Sosyolojik kavramlar, birçok toplumsal olay ve olguda karşılaşılan ortak bir niteliği, bir gerçekliği ifade eder. Aynı zamanda bir sosyolojik kavram hem bir sosyal ilişkiye işaret ederken, hem de başka sosyolojik kavramlarla olan ilişkilerine göre tanımlanır. Bu sebeple sosyolojik açıdan bir olguyu niteleyen bir kavramı irdelemeden önce, ilişkili kavram ve süreçleri değerlendirmek, konunun daha anlaşılır kılınmasını sağlayacaktır. “Toplumsal bütünleşme” kavramı da böyledir. Bir toplum yapısında bütünleşmeden söz edebilmek için o yapıdaki farklılıkların, çözülme ve ayrışma alanlarının da tetkik edilmesi gerekir(Eröz, 1982: 186).

Bilindiği üzere toplum, değişik etnik veya etnik olmayan grupları ve kültür öğelerini içerisinde barındıran geniş bir toplumsal sistem ve ilişkiler ağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple insan sosyolojide gündelik alışkanlıkları, zihinsel ve karakter yapısı, ilişkileri, dünyayı algılayış biçimi vb. tüm tutum ve özellikleriyle yaşadığı, üyesi olduğu toplum ile açıklanır(Doğan, 2008: 75). Dolayısıyla toplum içerisinde hem bireysel farklılıkların hem de farklı gruplaşma ve düşüncelerin doğal olarak varlığı kaçınılmazdır. Ancak toplum, bu farklılıklara ve farklı gruplaşmalara rağmen varlığını sürdürmek ve amaçlarını yine de gerçekleştirmek zorunda olan bir yapıdır(Türkkahraman, 2009: 2). Bir sosyal yapı; statü, rol, düşünce ve kültür açısından heterojen bir niteliğe sahiptir. Sosyal yapılarda görülen bu çeşitliliğe, sosyal farklılaşma denilmektedir(Nirun, 1991: 106). Zira, sosyal hayatın temelinde birlikte yaşama şuuru vardır. Bu nedenle toplumda farklılık kadar bütünlük ve birlik de önemlidir.

Topluluk bağları, yakınlıklar üzerinden kurulan bağlardır. Bir toplumsal yapıda farklılıktan ziyade yakınlıklar, ahenkli birlik ve beraberlikler toplumun varlığı ve devamı açısından daha fazla önem arz eder. Bu ahenk olmazsa toplum, bir arada barış içerisinde varlığını sürdüremeyeceği gibi, ulaşılması gerekli görülen hedefe de ulaşamaz. Toplum, grup ya da insan birlikteliklerinde elbette çeşitlilik ve

¹ Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, nazmiavci@sdu.edu.tr.

farklılıklar olacaktır. Ancak her toplum, üyeleri arasındaki dayanışma şuuru ile belirlenmekle birlikte, bu dayanışma aynı zamanda bütün toplumlarda bir takım yıkıcı nitelikte olmayan farklılıkların varlığını da zorunlu kılar. Toplum hayatında yer alan bu farklılıklardan “fonksiyonel farklar” işbölümünü ifade etmektedir. Toplumdaki bu farklar, toplumsal dayanışmayı engellemediği gibi sosyal bütünleşmeye de yardım ettiği için, birçok sosyolog, sosyal gelişmeyi, bir farklılaşma ve bütünleşme süreci saymaktadırlar(Eröz, 1982: 186). Örneğin, insanların boyları, renkleri, vücut yapıları ve kavrama kabiliyetleri gibi bir takım tabii farklılıklar söz konusudur. Bunlar, doğal farklılıklar olarak, bir grubun ya da toplumun birliğine zarar vermezler ve onun için bir tehdit oluşturmazlar. Ama farklılıkların etnik temelli kültürel boyutta olması ve sürdürülmesi bir takım tartışmaları ve problemleri de beraberinde getirmektedir. Diğer taraftan bir toplumda analizler ve politikalar, o toplumun sosyal yapısı, kurumları, sosyal ve siyasal tarihi yapısı içerisinde, bütüncül ve milli bir paradigmayla oluşturulmak zorundadır. Çünkü toplumların genel çıkarları kendiliğinden oluşmuş ve oluşan olgular değildir. Toplumlar varlıklarını ve özelliklerini tarihsel bir süreç içerisinde kazandığı ve buna bağlı olarak da kurumsal yapılarının şekillendiği bir gerçek ise, sosyal politikalar oluşturulurken bu tarihsel süreç ve bu süreçte şekillenen toplumsal yapılar gözden uzak tutulmamalıdır(Türkkahraman, 2009: 5).

“Toplumsal uzaklık” kavramını ise, özellikle bir toplumun üyelerinin farklılıklarına rağmen kendi içinde asgari müştereklerde oluşturduğu barış ve uzlaşmayı, yaşanan olumsuz süreçler bağlamında uzaklaşmaya dönük içselleştirmeye başladığı ve bu içselleştirmelerini düşünce ve davranışlarına da yansıttığı ayrımlaşma öncesi ilk evre olarak tanımlayabiliriz. Buna göre bir toplumun devamı ve istikrarı, o toplumu oluşturan birey ve grupların bütünleşmesine bağlıdır. Bütün toplumlar şu ya da bu şekilde bütün unsurlarıyla birlikte, içerdiği çatışmaları asgari düzeye indirgeme ve hatalarını telafi etme kapasitesine sahiptir. Ülken’in de ifade ettiği gibi toplum, zümreler ve toplumsal tabakaların karşılıklı ilişkilerinden oluşmaktadır. Bu oluşum, zümreleri meydana getiren toplumsal ilişkilerin çeşitliliğinden ve yoğunluğundan kaynaklanmaktadır(Ülken, 1955: 13).

Sosyal bütünleşme ve gelişme açısından bakıldığında aslında bir toplumun kendi iç dinamikleriyle kendisini yenilemesi daha önemlidir. Bundan dolayı da bir toplumun kendi içerisindeki farklı kültür ve anlayışlara uzak kalmaması, soğuk durmaması ve onları önemsiz görmemesi gerekir. Bizim gibi toplumların temel sıkıntılarının birisi, başka toplumlardaki farklı fikir ve anlayışlara yakın durmak, iyimser bakmak ama kendi içimizdekilere uzak durmak ve ehemmiyet vermemek olsa gerek. Nitekim toplum olarak, kendimize bakış açısıyla ile dışa bakış açısının doğurduğu bir tenakuzu yaşamaktayız. O halde bugün içinde yaşadığımız toplumsal yapının özellikle iki ana kütesini oluşturan Türkler ile Kürtler ve Romanlar arasında tezatlıklarla başlayan bu uzaklaşma süreci, birlikte yaşamanın temel toplumsal alanlarında adenokarsinom bir illiyete neden olmuş mudur? Öyle değil ise, gelişen barış sürecinde tezatlıkları derinleştirmeyecek ve ölümcül illiyete neden olmayacak birlikte yaşamanın, gelişmenin ve yenilenmenin temel dinamiklerinin hangi esaslara dayanarak gerçekleşeceği meselesi önem arz etmektedir.

Birlikteliğin yeniden inşası üzerine toplumsal gelişme ve yenilenmedeki bu esaslar, toplumun kendi iç dinamikleri üzerine mi yoksa dış, ithal fikir ve tecrübeler üzerine mi ikame edilecektir? O halde, bugün bilimsel bilgiye daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Durum tespitlerinin teoriden öteye çözüm üretmek adına yapılması elzemdir. Ampirik çalışmalardan elde edilecek sonuçlar, uygulayıcıları rehber olmada büyük katkı sağlayacaktır. Temennimiz odur ki, “toplumsal uzaklık” bağlamında Batı Anadolu’nun en çok göç aldığı şehirlerden biri olan Manisa il ve ilçe merkezlerinde yapmış olduğumuz bu araştırmanın, muhataplarınca dikkate alınmasıdır.

Araştırmanın Yöntemi Hakkında Özet Bilgi

Bu araştırma, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nden Manisa il ve ilçe merkezlerine türlü sebeplerle göç etmiş Kürtler ve Romanlar ile içinde buldukları ana topluluğu oluşturan Türkler arasında belirgin bir toplumsal uzaklığın var olup olmadığının; var ise hangi alanlarda olduğunun tespitine yöneliktir.

Bir tarama (survey) araştırması olan bu çalışmada, araştırma alanını oluşturan ve örneklem olarak seçilen yerleşim alanları homojen gruplardan oluşmaktadır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden yüz yüze anket tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulguları, araştırma alanı olan Manisa il merkezi ile bu ile bağlı Turgutlu, Alaşehir ve Sarıgöl ilçe merkezlerinde yaşayan 18 yaş üzeri bireyleri kapsamaktadır. Araştırma sonuçları yapıldığı zaman dilimi ve seçilen örneklem ile sınırlıdır; sonuçların geçerliliği, görüşülenlerin anket sorularına vermiş oldukları cevapların doğru olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Araştırma için evrenin tespit edilmesinde Yüksek Seçim Kurulunun 2011 genel seçimleri öncesinde yayınlamış olduğu verilerinden yararlanılmıştır. 2011 yılı itibariyle seçmen listelerinde kayıtlı olan Manisa il merkezinde, Turgutlu ilçe merkezinde, Alaşehir ilçe merkezinde ve Sarıgöl ilçe merkezinde belirlenen mahallelerin seçmen sayıları ve homojenliği dikkate alınmıştır.

KÜRT			TÜRK			ROMAN		
MAHALLE	EVREN	Örneklem	MAHALLE	EVREN	Örneklem	MAHALLE	EVREN	Örneklem
Manisa M. Fevziçakmak Mah.	6046	178	Manisa Barbaros Mah.	7263	193	Manisa Ayniali Mah.	-	130
Turgutlu İstasyonaltı Mah.	3698	109	Turgutlu Albayrak Mah.	2975	79	Turgutlu Subaşı Mah.	-	102
Alaşehir Akarca Mah.	1306	38	Alaşehir Kurtuluş Mah.	1726	46	Alaşehir Yeni Mah.	-	96
Sarıgöl Mimarsinan Mah.	1629	48	Sarıgöl Cumhuriyet Mah.	2128	56	Sarıgöl Cumhuriyet Mah.	-	45
TOPLAM	12679	373	TOPLAM	14092	374	TOPLAM	14132	373

Evreni temsil eden örneklem, amaçsal örnekleme türlerinden olan benzeşik (homojen) örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Bu örnekleme yöntemi, evrenden araştırmanın problemiyle ilgili olarak benzeşik bir alt grubun, durumun seçilerek çalışmanın burada yapılmasını tanımlar. Maksimum çeşitlilik örneklemede, evrende yer alan ve kendi içlerinde benzeşik olan alt grupların seçilmesi hedeflenirken, benzeşik örneklemede, amaca bağlı olarak öncelik verilen sadece benzeşik bir alt grubun seçilmesi söz konusudur (Büyüköztürk, 2012: 91). Bu yöntem ile Manisa merkez, Turgutlu merkez, Alaşehir merkez ve Sarıgöl merkezde birbirinden bağımsız ve etnik olarak homojen dağılım gösteren mahallelerde seçmen nüfusu oranı hesaba katılarak örneklem belirlenmiştir. Kürt kökenli vatandaşlar için Örneklem büyüklüğü %95 güven düzeyi ve ± 5 sapma payı esas alınarak 373, Roman vatandaşlar için Örneklem büyüklüğü %95 güven düzeyi ve ± 5 sapma payı esas alınarak 373, Türk kökenli vatandaşlar için Örneklem büyüklüğü %95 güven düzeyi ve ± 5 sapma payı esas alınarak 374 denek olarak belirlenmiştir.

1. Veri Toplama Aracı ve Analizi:

Araştırmada evreni temsil eden örneklem gruba uygulanmak üzere 18’i kapalı uçlu ve 6’sı likert tipi toplam 24 sorudan oluşan anket formu hazırlanmıştır. Anket soruları oluşturulurken hipotezlerin test edilebilirliklerine imkân sağlamasına önem verilmiştir. Anket formunda yer alan ve etnik grupların bir birlerine olan sosyal mesafelerini ölçmemize imkân sağlayan sorular Bogardus’un 1925’te geliştirmiş olduğu “Toplumsal Uzaklık” ölçeğinden faydalanılarak araştırmamızın amacına uygun olarak değiştirilmiştir.

“Toplumsal uzaklık” kavramı ilk kez Simmel’in “Toplumsal Farklılıklar” adlı çalışmasında ortaya çıkmıştır. İlk tutum ölçme tekniği olan toplumsal uzaklık ölçeği Bogardus tarafından 1925 yılında insanların, diğer ırklar, dinler ve sınıflardan olan kişilerle ilişkileri kabul veya ret derecelerini kıyaslamak amacıyla geliştirilmiştir (Tavşancıl, 2010: 115).

Toplumsal uzaklığı ölçmeye yönelik sorularda beşli derecelendirme seçenekleri kullanılmıştır. Örneklem grubunun etnik gruba yönelik toplumsal uzaklık tutumlarını ölçmek için maddelere “Kesinlikle destekliyorum”, “Destekliyorum”, “Kararsızım”, “Desteklemiyorum”, “Hiç desteklemiyorum” şeklinde beş seçenek oluşturulmuştur.

Kesinlikle destekliyorum = 5

Destekliyorum = 4

Kararsızım	=	3
Desteklemiyorum	=	2
Hiç desteklemiyorum	=	1

Anketlerden elde edilen veriler, Statistical Package for Social Science for Windows (SPSS 15.0) programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmış ve verilerin analizinde bu programdan yararlanılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde yüzde ve frekans dağılımı, aritmetik ortalama kullanılmıştır. Söz konusu testlerde anlamlılık 0,05 olarak alınmıştır. Ölçeğin güvenilirliği Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı ile ölçülmüştür.

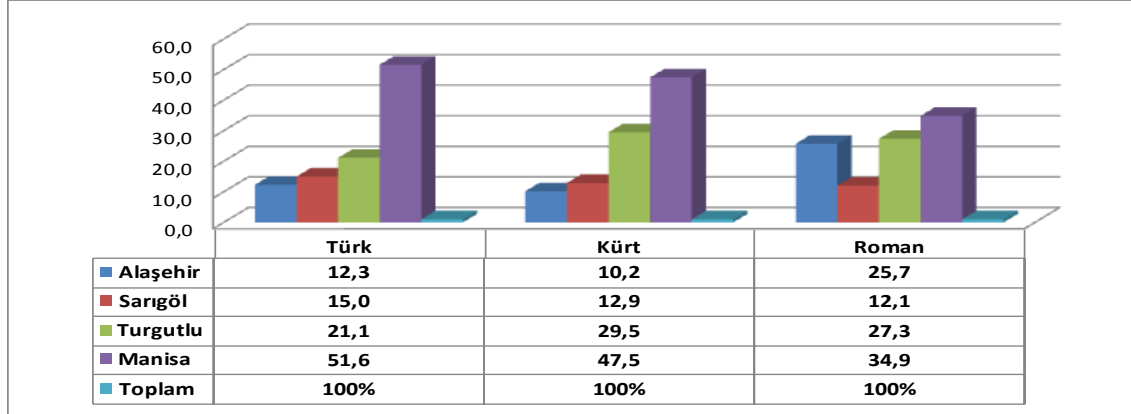
2. Veri Toplama Aracının Güvenirliği

Tablo 1: *Toplumsal Uzaklık Ölçeği:*

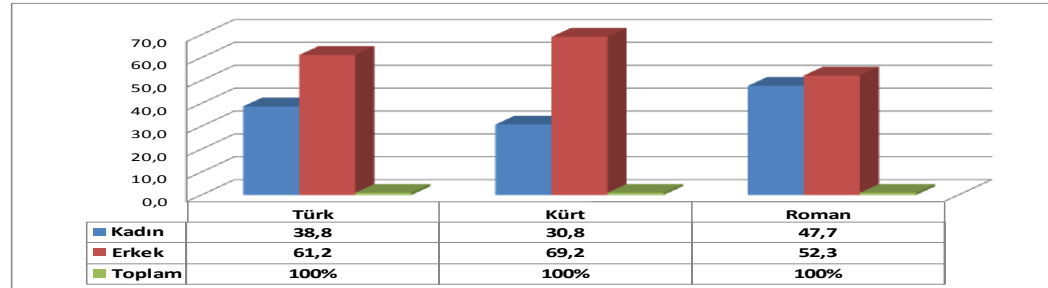
Veri Toplama Aracının Güvenirliği	Cronbach's Alpha
Türk - Kürt	0,95
Kürt -Türk	0,96
Türk - Roman	0,93
Roman - Türk	0,83
Kürt - Roman	0,92
Roman - Kürt	0,96

3. Araştırma Alanının Demografik Özellikleri:

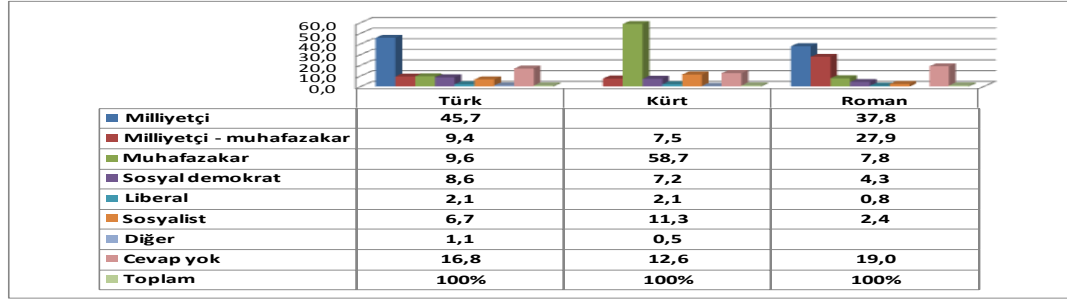
Tablo 1: *Örneklem Grubunun Yerleşim Yerine Göre Dağılımı:*

Tablo 2: *Örneklem Grubunun Cinsiyete Göre Dağılımı:*

Tablo 3: *Örneklem Grubunun İdeolojik Kimliğe Göre Dağılımı:*

Örneklem grubun demografik özellikleri incelendiğinde; Türkler ile Kürtler arasında gelir düzeyinde ve dini kimlikte belirgin bir farklılığın olmadığı; ilköğretim sonrası örgün eğitimlikte Türklerin Kürtlere nazaran daha yüksek olduğu; ideolojik kimlik tanımlamalarında Türkler ile Kürtler arasında belirgin derecede bir farklılığın olduğu anlaşılmaktadır. Türkler, kendini milliyetçi olarak tanımlamakta, Kürtler ise kendini muhafazakâr olarak tanımlamaktadır.

3. Araştırma Verilerinin Ölçümü Ve Değerlendirilmesi:

Tablo 1: Beşli Ölçeğin Puan Sınırları:

	Derece	Puan	Puan Sınırı
Kesinlikle destekliyorum	Çok yüksek	5	4.21 – 5.00
Destekliyorum	Yüksek	4	3.41 – 4.20
Kararsızım	Orta	3	2.61 – 3.40
Desteklemiyorum	Düşük	2	1.81 – 2.60
Hiç desteklemiyorum	Çok düşük	1	1.00 – 1.80

Toplumsal Uzaklığın Belirleyici Alanları Açısından Türkler, Kürtler ve Romanlar

Aşağıdaki tabloda sunulan veriler bu araştırmanın temel amacını yansıtmaktadır. Bir toplumu oluşturan farklılıkların bütünleştirici (cem) alanları olarak belirlediğimiz evlilik, dostluk, komşuluk, yardımlaşma gibi kriterler, aynı zamanda o toplumun kendi içinde birliğini koruduğunun ve sürdürdüğünün de emareleri olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, toplumsal bütünleşmenin en temel ilişkiler ağını oluşturan bu kriterlerin, o toplumdaki birlik alanlarında hangi değerlerin etkin bir role sahip olduğunun da aşikar sonuçlarını vermektedir. Dolayısıyla Türkler ile Kürtler arasında birlik prensibinin zannedilen arızalarının giderilmesi ve bu birlikteliğin yeniden inşası için bu alanlarda yapılacak bilimsel araştırmalara daha çok ihtiyaç vardır. Çünkü bilim; “dünyanın müşahedesi, tasviri, tarifi, sınıflaması, ölçülmesi, tecrübe edilmesi, genelleştirilmesi (yani olayların müşterek sebeplerinin soyutlanarak genel, sebep-sonuç ilişkilerinin izahı), önceden bilinmesi, değer takdiri ve kontrolüdür(Kurtkan, 1990: 3).

Tablo 1: *Toplumsal Uzaklık Ölçeği Maddeleri İstatistiksel Değerleri (Türk – Kürt, Kürt – Türk)*

Ölçek maddeleri	TÜRK - KÜRT				KÜRT - TÜRK			
	Sayı	Standart Sapma	Ortalama	Tutum Derecesi	Sayı	Standart Sapma	Ortalama	Tutum Derecesi
Evlenebilirim veya kız alıp verebilirim	374	1,57	3,21	Orta	373	0,84	4,07	Yüksek
Dost-arkadaş olabilirim	374	1,27	3,89	Yüksek	373	0,59	4,33	Çok Yüksek
Aynı işyerinde çalışabilirim	374	1,21	3,99	Yüksek	373	0,58	4,36	Çok Yüksek
Komşu olabilirim	374	1,23	3,97	Yüksek	373	0,60	4,35	Çok Yüksek
Yardımda bulunabilirim	374	1,21	4,01	Yüksek	373	0,58	4,37	Çok Yüksek
Aynı ülkede yaşamaktan mutluluk duyarım	374	1,29	3,88	Yüksek	373	0,54	4,38	Çok Yüksek
Genel	374	1,16	3,82	Yüksek	373	0,58	4,31	Çok Yüksek

Bu tablo, iki toplumsal grup arasında bütünleşmenin temel ölçütleri olarak belirlenen tutumlar üzerinde birbirine olan uzaklıklarını ölçmektedir. Elde edilen verileri inceleyecek olursak (Tablo 1); her şeyden önce bir toplumun en önemli ilişkilerinden biri olarak kabul edilen ve bütünleşmenin varlığını yansıtan tutum “evlilik ve karşılıklı kız alma-kız verme” konusundaki yaklaşımlarıdır. Kürtlerin Türklere karşı evlilik konusundaki tutumları oldukça yüksektir. Türklerin ise, Kürtlere oranla bu konudaki tutumları orta düzeydedir. Bu yaklaşımı, yaşanan süreçlerin Türkler üzerindeki olumsuz etkisi, çekingenlik durumu olarak değerlendirmek gerekir. Zira bu çekingenlik halinin diğer tutumlara da kısmen yansıdığı görülmektedir. Ancak Türkler de Kürtler de birbirlerine karşı dayanışmacı toplum ayrıcalığını yansıttıkları en önemli davranışın “yardımda bulunmak” olduğunu görüyoruz. Aynı mahallede, aynı iş yerinde, komşulukta ve en önemlisi aynı ülkede beraber yaşamak konusunda her iki grubun belirgin bir farklılaşması yoktur. Onca sorunu birlikte yaşamış bu kitleler, birbirlerine karşı nefreti yüceltmemişler, kinleri oluşmamış ve müşterekliklerinden ödün vermemişlerdir. Göçle yeni yaşam alanları kurmak üzere Batı Anadolu’nun bir şehrine 1960’lardan beri çeşitli nedenlerle gelmiş ve yerleşmiş olan Kürtler, bugün bu şehirlerin birer sakini olmuş, komşuluklar geliştirmiş ve evlilikler yapmıştır. Toplumsal uzaklığı temsil edecek alanlarda birbirinden soyutlanmış bir toplumsal yapı görünümü oluşmamıştır.

Tablo 2: Toplumsal Uzaklık Ölçeği Maddeleri İstatistiksel Değerleri (Türk – Roman,Roman- Türk)

Ölçek maddeleri	TÜRK - ROMAN				ROMAN - TÜRK			
	Sayı	Standart Sapma	Ortalama	Tutum Derecesi	Sayı	Standart Sapma	Ortalama	Tutum Derecesi
Evlenebilirim veya kız alıp verebilirim	374	1,41	2,32	Düşük	373	1,37	3,71	Yüksek
Dost-arkadaş olabilirim	374	1,46	3,35	Orta	373	0,76	4,30	Çok Yüksek
Aynı işyerinde çalışabilirim	374	1,40	3,48	Yüksek	373	0,68	4,40	Çok Yüksek
Komşu olabilirim	374	1,38	3,51	Yüksek	373	0,64	4,41	Çok Yüksek
Yardımda bulunabilirim	374	1,31	3,76	Yüksek	373	0,65	4,42	Çok Yüksek
Aynı ülkede yaşamaktan mutluluk duyarım	374	1,20	3,89	Yüksek	373	0,72	4,47	Çok Yüksek
Genel	374	1,17	3,39	Orta	373	0,62	4,28	Çok Yüksek

Tablo 3: Toplumsal Uzaklık Ölçeği Maddeleri İstatistiksel Değerleri (Kürt – Roman,Roman- Kürt)

Ölçek maddeleri	KÜRT - ROMAN				ROMAN - KÜRT			
	Sayı	Standart Sapma	Ortalama	Tutum Derecesi	Sayı	Standart Sapma	Ortalama	Tutum Derecesi
Evlenebilirim veya kız alıp verebilirim	373	1,20	2,07	Düşük	373	1,34	2,06	Düşük
Dost-arkadaş olabilirim	373	1,27	3,15	Orta	373	1,46	2,69	Düşük
Aynı işyerinde çalışabilirim	373	1,24	3,37	Orta	373	1,45	2,77	Düşük
Komşu olabilirim	373	1,25	3,17	Orta	373	1,44	2,74	Düşük
Yardımda bulunabilirim	373	1,15	3,53	Orta	373	1,46	2,93	Düşük
Aynı ülkede yaşamaktan mutluluk duyarım	373	1,10	3,69	Yüksek	373	1,50	2,74	Düşük
Genel	373	1,01	3,16	Orta	373	1,33	2,65	Düşük

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada ortaya çıkan veriler göstermiştir ki, toplumsal bütünlük algısını belirleyen ve etkileyen değer ve tutumlar konusunda hem Türkiye genelinde hem de etnik kökenler bazında son derece yüksek bir toplumsal mutabakat, her türlü üst yapı sorunlarına rağmen, varlığını sürdürmektedir. Elde edilen veriler, Türkler ile Kürtler arasında aile, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin kurulduğunu ve bu ilişkilerin zaman içinde derinleştiğini göstermektedir. Manisa’da Kürtlerin yerleşim alanlarıyla bakıldığında bugün her dört Türk’ten birinin Kürt komşusu olduğu, yani ortak toplumsal ve kamusal mekânı paylaştıkları görülmektedir. Yaklaşık 30 yıldır yaşanan her türlü olumsuzluğa rağmen, birlikte yaşama sağduyusu ve müşterek yaşamın harcı olan değerler daha etkin olmuş ve toplumsal dokusunda bir çatlama oluşturacak sosyolojik sonuçlar doğurmamıştır.

Netice itibarıyla bir toplumun kültürel alanındaki bazı farklılıkların dikatomik durumu, o toplumun birbirinden uzaklaşmasının biricik sebebi olarak görülmemelidir. Sadece, bu dikatomik durumun

aşılmasıyla da yeni bir yaşam ve değer sisteminin getirilmesi kolay olmayacaktır. Önemli olan, üst yapıda meydana gelen sorunların altında yatanları çözüme kavuşturabilmektir. Yani, toplumsal sorunlar asla tek bir perspektiften bakılarak bir çözüme kavuşturulamaz. Çünkü sosyal görünen bazı problemler maddi olabildiği gibi, maddi görünen bazı problemler de kültürel ya da başka bir durumdan kaynaklanıyor olabilir.

Toplumdaki farklılıklar değil, farklılaştırmalar sosyal çözülmeye yol açar. Farklılıkların taassup haline geldiği yerlerde ve zihinlerde ilerleme ve gelişmenin olmayacağını bilmek gerekir. Böyle durumlarda bağnazlıkların ve çatışmaların önü alınamaz. Hatta farklı fikirlerin ve kültürel unsurların çatıştığı durumlar despotik yönetimlere zemin hazırlar ve despotik idarecilerde böyle zeminlerden beslenerek ayakta kalırlar ve güçlerini korurlar. Zira o toplumu oluşturan unsurlar, üyelerinin tutum ve davranışlarını da belirler. Dolayısıyla bir toplumun farklılıklarına rağmen toplumsal bütünlüğünü oluşturan temel alanlarda uzaklık yaşamaması için o toplumun sorumlularının, birbirinden farklı düşünen ve yaşayanları kucaklayacak, farklılıkların doğal belirleyicisi olan kültürel unsurları koruyacak bir kültürel yapı ve hukuki bir düzen oluşturmak zorundadır.

KAYNAKÇA

- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Doğan, İ. (2008). *Sosyoloji (Kavramlar ve Sorunlar)*. 8. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yay.,
- Eröz, M. (1982). *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*. İstanbul.
- Kurtkan Bilgiseven, A. (1990). *Türkiye’de Sosyal Çözüm Tehlikeleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Nirun, N. (1991). *Sosyal Dinamik Bünye Analizi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi Ve SPSS İle Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Türkkahraman, M. (2009). “Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözüm Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi”, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Alanya, Ss. 1-16.
- Ülken, H. Z. (1955). *Sosyoloji Problemleri*. İstanbul: İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Yay,

ÇALIŞANLARIN FORMALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hatice HARMANKAYA¹
Selda GÜZEL²
Arzu BOR³

ÖZET

Tüketimin ve ürün çeşitliliğın fazla olduğu kurumsal mağazalar son dönemlerde çalışanlarına forma giydirmektedir. Aynı giysi ile geçirilen çalışma süresi düşünıldüğünde psikolojik, ergonomik ve verimlilik açısından formaların çalışanlar üzerindeki etkileri önem kazanmaktadır. Araştırma, çalışanların formalarına ilişkin model, renk tercihlerini, memnuniyet düzeylerini, performansları üzerindeki etkilerini ve formalara yönelik beklentilerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın materyalini, Konya’da farklı sektörlerde hizmet veren mağaza çalışanlarından anket yardımı ile elde edilen veriler ve ilgili kaynaklar oluşturmaktadır. Araştırmada betimsel yöntem uygulanmıştır. Çalışmanın evrenini Konya’da bulunan mağazalardaki 18 yaş ve üzeri çalışan, örneklemini ise anket uygulaması için rastlantısal olarak seçilen 300 mağaza çalışanı oluşturmaktadır. Anket uygulaması sonucu elde edilen verilerin istatistiksel analizleri için SPSS paket programı kullanılmıştır. Elde edilen veriler üzerinde tanımlayıcı istatistiksel analizler yapılarak bulgular tablolarında frekanslar (f) ve yüzde değerleri (%) olarak verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda formanın çalışanlara kolaylık sağladığı, müşteri memnuniyeti üzerinde ve kurumsal aidiyet açısından etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çalışanlar, Forma, Giyim, Çalışan Memnuniyeti, Çalışan Performansı.*

ABSTRACT

Organizational stores where the consumption and product variety are much, make their staff wear uniforms recently. Given the working time spent with the same clothes, the effects of the uniforms on the staff, have importance in the aspects of psychology, ergonomics, and productivity. This research was made in order to define the expectations of staff about their uniforms and to describe their pleasure level, the effect of uniforms on their performances, and the choice of model and color of the uniforms. Material of the research consists of the information obtained from the questionnaire which is applied to the staff who works in stores, in various sectors in Konya and related sources. Descriptive method is applied in the research. The universe of the study is the staff who works in stores in Konya, having the age of 18 or more and the sample of it is staff of 300 who were chosen randomly for the questionnaire. The data from the descriptive statistical analysis findings in tables as well as (f) frequencies and values are given as a (%) percentage. It is resulted that, uniforms provide ease to the staff, and are effective on the customer satisfaction and also on organizational belonging, towards the obtained findings.

Keywords: *Staff, Uniform, Clothing, Staff Satisfaction, Staff Performance.*

1. GİRİŞ

İnsanoğlu yaşamını sürdürürken fizyolojik, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik gereksinmelerini karşılamak zorundadır. Gereksinimlerini karşılamak için yaptığı aktiviteler ise çalışmayı doğurur (Süer, 1992: 45). Toplumsal şartlara bağlı olarak değişim gösteren çalışma olgusu sosyal refahın sağlanmasında, sosyal politikaların belirlenmesinde, sosyal güvenliğin

¹ Yrd.Doç.Dr.,Selçuk Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, harmankayahatice@selcuk.edu.tr.

² Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, sguzel@selcuk.edu.tr

³ Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Moda Tasarımı Bölümü, arzubor@selcuk.edu.tr.

gerçekleşmesinde önemli bir yer tutmuştur (Gültekin, 2009: 2). Bir iş gören için çalışma, yaşamını devam ettirmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Bireyin işinden duyduğu memnuniyet, verimliliğini ve buna bağlı olarak yaşamını biçimlendirmektedir (Sarioğlu, 2007: 5). Çağımızın teknolojisi ile her alanda gerçekleşen değişim, tüketimin ve ürün çeşitliliğinin fazla olduğu kurumsal mağazalarda da kendini göstermiştir. Bu mağazalar son dönemlerde çalışanlarına forma giydirmektedir (Seçer, 2005: 813).

Giysi, insan vücudu hareket ve ölçüm sistemi verilerine dayanarak oluşturulan bir üründür (Şener, 1995: 22). Bu ürün insan vücut formu ve ölçülerine uygun olarak, modanın etkisi ile belirlenen model doğrultusunda hazırlanan bir kalıp ve kesilen kumaşın dikilmesi sonucunda elde edilmektedir (Bozkurt, 1995: 158). Arğıllı (2011: 7)'nın belirttiği şekilde giysi; kişinin içerisinde bulunduğu sosyal ortama uygun olarak sağladığı "iyi görünme" avantajına bağlı olarak psikolojik tatmin ve rahatlık vermektedir. Çalışan için ise giyim; bir işin gereklerine göre yapılan aktivite sırasında giyilmesi zorunlu olan giysilerdir. İş yerinde çalışanların giydikleri tek tip giysiler forma olarak tanımlanmakta ve çalışanların diğer bireylerden daha kolay ayırt edilmesini ve hangi iş yerine ait olduklarının anlaşılmasını sağlamaktadır (Ağaç ve Yıldız, 2008: 306). Giysinin; bireyin kendisini rahat hissetmesi, rahat hareket edebilmesi, hava koşullarına uygunluğu, sosyal tatmin, tasarımı, termal konforu, antropometrik ölçülere uygunluğu açısından tasarlanması gerekir (Öztürk, 2000: 71). Statik ve dinamik durumlardaki hareketlerde vücut ölçülerinde değişiklikler oluştuğu için, giysiyle vücut arasındaki ilişkinin diğer bir deyişle giysi uyumunun önemi büyüktür (Sabancı, 1999: 67). Çalışma ortamında işle uyumluluğun sağlanması için, formların bu mekânlara, aktivitelere, şartlara ve en önemlisi bireyin vücuduna uygun olması önemlidir. Giysi, günümüz çalışma ortamında insan vücuduna kazandırdığı hareket serbestliği, ortama uygunluk özellikleri ile de verimliliği artıran bir unsur olmuştur. Çalışma sırasında çalışanın ortama uyum sağlamasına yardımcı olan formlar, ruh ve beden sağlığını koruyarak çalışma verimini arttıran bir faktördür. Formalarda estetik kaygılar en aza indirgenmiş, işlev ise öne çıkmıştır (Kantaroğlu, 2006: 27). Formalar ayrıca çalışanların gereksinimlerine uygunluğunun yanı sıra kurum imajı ve insan kaynaklarından yararlanma gibi kurum dinamiklerini de etkileyebilmektedir (Koç, vd., 2008: 356).

Çalışanlar için kendilerini ifade edebilmeleri, estetik görünmeleri, rahat hissetmeleri, sağlıklı olmaları önemlidir. Bu noktada çalışma saatleri boyunca giyilen forma iş gören memnuniyetini etkileyen unsurlar arasındadır. Çalışma ortamının karmaşıklığı ve birden fazla uyarının varlığı, çalışma yaşamında hissedilen ya da gösterilen duyguların çeşitlenmesine ve içeriğinin genişlemesinde etkilidir (Seçer, 2005: 813). Memnuniyet analizleri, kurum içinde verimliliğin ve iş performansının artırılmasına yönelik gelişme alanlarını, önceliklerini ve kurumun genel performans etkenlerini belirlemeyi sağlar. Bunu sağlamanın ön koşullarından birisi çalışan memnuniyetidir. Memnun çalışanlar gelişmeye ve işlerin kalitesine daha fazla önem gösterirler, daha üretkendirler, çalışma arkadaşlarıyla daha pozitif ilişkiler kurarak onların da memnuniyetlerinin artmasında yardımcı olurlar (Çabukel, 2008: 43). Verimlilik başlıca; teknolojik düzeye, emeğin kalitesine, örgüt kültürüne ve sosyo-ekonomik yapıya bağlıdır. Kurumlar amaçlarına çalışanlarının sayesinde ulaşırlar. Dolayısıyla kurumun verimi üzerinde en güçlü etkiye sahip olanlar yine çalışanlardır. Çalışanların yetenekleri ve motivasyonları, eğitim düzeyleri kadar önemlidir (Ersen, 1996: 13).

2. YÖNTEM

Çalışanların formlarına ilişkin model ve renk tercihlerini, memnuniyet düzeylerini, performansları üzerindeki etkilerine yönelik görüşlerini belirlemeyi amaçlayan araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın materyali, Konya'da farklı sektörlerde hizmet veren mağaza çalışanlarından anket yardımı ile elde edilen veriler ve ilgili kaynaklardan elde edilmiştir. Çalışmanın evrenini Konya'da bulunan mağazalardaki 18 yaş ve üzeri çalışan, örneklemini ise anket uygulaması için rastlantısal olarak seçilen 300 mağaza çalışanı oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında konu ile ilgili kaynaklar taranmış ve elde edilen bilgiler doğrultusunda verileri toplamak için anket formu geliştirilmiştir. Anket formu 10 sorudan oluşmaktadır. Soruların 4'ü likert, 6'sı kapalı uçlu olarak hazırlanmıştır. Kapalı uçlu sorular çoktan seçmeli şeklindedir. Anket kapsamındaki tüketiciyi tanımaya yönelik soruların 6'sı demografik özelliklerle (cinsiyet, yaş aralığı, eğitim durumu, çalışma süresi, forma adedi ve formadan memnuniyet durumu) ilgilidir. Anketteki likert tipi sorular çalışanların formaya yönelik hissettiği duygular, performanslarına etkisi ile ilgili görüşleri, tercih

ettikleri model özellikleri ve forma rengi konusundaki görüşlerini içermektedir. Yapılan çalışmada mağaza çalışanlarının formalarına yönelik görüşlerini belirlemek için oluşturulan ölçeğin güvenilirliği (iç tutarlılığı) madde analizi ile incelenmiş, Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=0.87$ olarak tespit edilmiştir. Araştırma sürecinde veri toplama işlemi tamamlandıktan sonra ankete verilen cevaplar kontrol edilmiş, eksik ya da hatalı anketler ayrılmış ve doğru olan anketler üzerinde istatistiksel analizler yapılmak üzere veriler SPSS paket programına aktarılmıştır. Elde edilen veriler üzerinde tanımlayıcı istatistiksel analizler yapılarak bulgular tablolarda frekanslar (f) ve yüzde değerleri (%) olarak verilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde, çalışanların formalarına yönelik görüşlerinin yer aldığı bulgulara yer verilmiştir.

Demografik özellikler incelendiğinde katılımcıların 125'inin kadın (%41.7), 175'inin erkek (%58.3), her iki cinsiyet grubun en fazla oranla 25-30 yaş aralığında (%48), lise mezunu (%53.7), 1-2 (%28) ve 2-5 yıl (%38) arasında çalışma süresine sahip mağaza çalışanı oldukları belirlenmiştir. Kurumsal mağaza çalışanlarının %80.3'ünün yazlık, %81'inin kışlık, %67'sinin yedek 1-2 tane formaya sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Formaya yönelik memnuniyet durumuna bakıldığında çalışanların %37.3'ü mecburen giydiğini, %29'u ise forma giymenin önemi olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 1. Formanın Çalışanlara Hissettirdiği Duygular

Seçenekler	Sıklıkla		Bazen		Hiçbir zaman	
	f	%	f	%	f	%
Çalışma performansımı artırıyor.	74	24.7	174	58	52	17.3
Fiziksel olarak kendimi rahat hissediyorum.	140	46.7	122	40.7	38	12.7
Günlük ne giyeceğimi düşünmeme gerek kalmıyor.	138	46	120	40	42	14
Kolaylık sağladığını düşünüyorum.	111	37	138	46	51	17
Kurumsal olarak markaya aidiyet hissediyorum.	103	34.3	147	49	50	16.7
Yakıştığını düşünüyorum.	89	29.7	154	51.3	57	19
Forma renginin ruh halimi etkilediğini düşünüyorum.	87	29	150	50	63	21
Kendime değil ama arkadaşlarıma yakıştırıyorum.	65	21.7	167	55.7	68	22.7
Yaşımı yansıtmadığını düşünüyorum.	92	30.7	136	45.3	72	24
Farklı olmak istiyorum.	79	26.3	147	49	74	24.7

Formanın çalışanlara hissettirdiği duygulara ilişkin tablo incelendiğinde; katılımcıların formanın çalışma performansını arttırdığına (%58), daha çok arkadaşlarına yakıştırdığına (%55.7), kendisine yakıştığına (%51.3), forma renginin ruh halini etkilediğine (%50), kurumsal olarak mağazaya aidiyet hissettirdiğine (%49), farklı olmayı istediklerine (%49), yaşlarını yansıtmadığına (%45.3) ve kolaylık sağladığına (%46) bazen katıldıkları, fiziksel olarak kendimi rahat hissediyorum (%46.7) ve günlük ne giyeceğimi düşünmeme gerek kalmıyor (%46) seçeneklerine ise sıklıkla katıldıkları belirlenmiştir.

Üretim ve sorunları çözmek için motivasyon şarttır. Günümüzde yöneticiler, psikologlar ve sosyologlar motivasyon kavramı üzerinde durmakta ve yeni teoriler üretmeye çalışmaktadırlar (Atay, 2000: 56). Sarıoğlu (2007: 9) motivasyonu bireyin göreviyle ilgili davranışlarını kendi ve kurumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla başlatan, bu yöndeki tüm davranışlarının formunu, yönünü, yoğunluğunu ve sürekliliğini belirleyen bir grup içsel ve dışsal unsur olarak tanımlamaktadır. Bu özelliğiyle iş motivasyonu, hem iç hem de dış uyarıcıların birlikteliği olarak tümüyle örgütsel davranışın pratik bir uygulamasıdır. Motivasyon ve çalışan memnuniyeti, çalışanları hedeflenmiş ve ulaşılmak istenen amaçlara yöneltmek için işletmelerin göz ardı edemeyeceği önemli unsurlardır (Çabukel, 2008: 20). Ücret karşılığında, başkasının yararına fiziksel ve bedensel gücünü kullanan çalışan için iş, tam gün çalışmada gününün en az sekiz saatini ve yaklaşık yaşamının da en az 25-30 yılını geçirdiği, yaşamının kalitesini etkileyen uzun bir yolculuktur. Bu uzun ve zorlu süreç, bir yerde bireyin yaşamındaki memnuniyeti etkileyen en temel unsurlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır (Fındıkcı, 2001: 375).

Tablo 2. Formanın Performans Üzerindeki Etkilerine Yönelik Çalışanların Görüşleri

Seçenekler	Evet		Kısmen		Hayır	
	f	%	f	%	f	%
Forma müşteri memnuniyetinde etkilidir.	237	79	43	14.3	20	6.7
Forma modeli fiziksel hareket özgürlüğünde etkilidir.	236	78.7	59	19.7	5	1.7
Mevsim şartlarına uygun olması konforda etkilidir.	245	81.7	48	16	7	2.3
Formanın teri çekmesi çalışma kolaylığı sağlar.	243	81	48	16	9	3
Leke tutmaması kullanım kolaylığı sağlar.	243	81	46	15.3	11	3.7
Deforme olmaması estetik görünüm sağlar.	226	75.3	33	11	41	13.7
Forma çalışma tempomu artırır.	172	57.3	74	24.7	54	18

Formanın performans üzerindeki etkilerine yönelik çalışan görüşlerinin yer aldığı Tablo 2 incelendiğinde; katılımcılar en yüksek oranlarla formanın mevsim şartlarına uygun olması konforda etkilidir (%81.7), teri çekmesi ve leke tutmaması kullanım kolaylığı sağlar (%81), forma müşteri memnuniyetinde etkilidir (%79), modeli fiziksel hareket özgürlüğünde etkilidir (%78.7), kumaşının deforme olmaması estetik görünüm sağlar (%75.3) ve çalışma tempomu artırır (%57.3) seçeneklerine katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Çalışanın kendini iş yerinde rahat hissetmemesi veya iş yerindeki beklentilerinin karşılanmaması performansı olumsuz yönde etkiler. Bu etkileşim işe yansır, dolayısıyla işveren de çalışandan tam anlamıyla verim alamadığı gibi işlerinin aksamasına neden olur (Alemdaroğlu, 2002: 65). Bu noktada kurumların çalışanlarına sunmuş oldukları şık, estetik, konforlu ve kurumsal yapılarını ifade edecek formalar performans açısından oldukça önemlidir. Kişiye hareket özgürlüğü veren ve kişinin içinde rahat olmasını sağlayan giysiler çalışanın motivasyon ve verimliliğini etkilemektedir.

Tablo 3. Çalışanların Formalarda Tercih Ettiği Özellikler

Seçenekler	Pantolon		Kazak		Gömlek		T-shirt	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Düz kumaş olması	195	65	29	9.7	97	32.3	48	16
Desenli kumaş olması	102	34	47	15.7	144	48	31	10.3
Kırışmaması	177	59	30	10	141	47	31	10.3
Leke tutmaması	161	53.7	39	13	134	44.7	64	21.3
Çekme yapmaması	163	54.3	66	22	107	35.7	56	18.7
Beden numarasına uygun olması	182	60.7	38	12.7	113	37.7	45	15
Model çeşitliliği	141	47	38	12.7	116	38.7	59	19.7
Modaya uygun olması	150	50	47	15.7	117	39	39	13
Kullanışlı olması	169	56.3	55	18.3	124	41.3	47	15.7
Renklerin solmaması	162	54	50	16.7	113	37.7	79	26.3
Bedeni saran elastik kumaşlardan olması	121	40.3	44	14.7	103	34.3	78	26
Teri emen kumaşlardan olması	135	45	35	11.7	100	33.3	82	27.3
Uzun süre kullanım olanağı sağlaması	161	53.7	49	16.3	108	36	43	14.3
Esneyerek şekillerinin bozulmaması	182	60.7	42	14	108	36	68	22.7
Renk alternatiflerinin olması	130	43.3	57	19	124	41.3	60	20
Yazlık ve kışlık yedeklerinin olması	164	54.7	52	17.3	155	51.7	71	23.7

Çalışanların model açısından formalarda tercih ettiği özelliklere ilişkin bulguların yer aldığı tablo incelendiğinde, **pantolonda;** düz kumaş (%65), beden numarasına uygunluk ve esneyerek şekillerinin bozulmaması (%60.7), kırışmaması (%59), kullanışlı olması (%56.3), çekme yapmaması (%54.3), renklerin solmaması (%54), leke tutmaması (%53.7), uzun süre kullanım olanağı sağlaması (%53.7), modaya uygun olması (%50), **kazakta;** çekme yapmaması (%22), **gömlekte;** yazlık ve kışlık yedeklerinin olması (%51.7), desenli kumaş olması (%48), kırışmaması (%47), leke tutmaması (%44.7), kullanışlı olması ve renk alternatiflerinin olması (%41.3), **tişört** için ise; teri emen

kumaşlardan olması (%27.3), renklerinin solmaması (%26.3) ve bedeni saran elastik kumaşlardan olması (%26) en yüksek oranlarda tercih edilen özellikler olmuştur.

Giyim, estetik fonksiyonunun yanı sıra termal koruma sağlaması, tasarımı ya da yapısıyla ilgili olarak ergonomik terimler arasında yer alır (Öztürk, 2000: 71). Ergonomik unsurların başında ise insan vücudunun yapısı ve hareketleri, vücuda uygun kalıp hazırlama, kumaş ve dikim özellikleri, moda uygunluk ve konfor gelmektedir. Gün içindeki uzun çalışma saatlerinde konforun en üst düzeyde olması, kişinin kendini rahat hissetmesi açısından önemlidir. Giysi ergonomisinin belirlenmesinde çevre, hareket düzeyi, lif, kumaş ve giysi tasarımının yanında kişinin fizyolojik ve psikolojik durumu da etkili olmaktadır (Koca, 2007: 26). Bireyin kendisini rahat hissetmesi ve rahat hareket edebilmesi, vücuda uyan, hareket serbestliği sağlayan giysilerle mümkündür. Bir giysi tasarlanırken, kişinin psikolojik olarak kendini rahat hissedeceği renk, kumaş, biçim tercihlerinin göz önüne alınması, rahatlık ve işlevselliğin sağlanması gerekmektedir (Koca, 2007: 20). Giysi uyumu ve serbestliği, beden ve giysi arasındaki ilişkiden, giysi tasarımının doğallığından, kumaş sürtünme katsayısından, giysinin vücuda değme temasından yani sonuçta kumaştan etkilenir (Vural, 2006: 343). İyi bir giysi uyumuna karar vermede giysiyi giyen kişinin psikolojisine bağlı olarak farklılık gösteren bir değerlendirme ile vücut-kumaş arasındaki iletişim koşullarının tanımlanması söz konusudur. Konfordan uzak bir giysi, tenin zarar görmesine sebep olabilir., kan dolaşımını etkileyebilir, giyen kişiyi sinirli, rahatsız, öfkeli hissettirebilir, vücut hareketlerini engelleyebilir (Utkun, 2007: 26).Giysilerdeki vücuda uygunluk, giysinin görünüş ve rahatlık parametrelerinin her ikisini de en iyi şekilde sağlaması ile gerçekleşmektedir (Vuruşkan, 2010: 39).

Giysi konforu kişinin giydiği giysiden psikolojik ve fiziksel olarak etkilenmemesi ve içinde kendini rahat hissetmesidir. Giysinin içinde ısı, rutubet ve hava hareketleri, konforu gerçekleştiren en önemli faktörlerdir. Bunun yanı sıra giysinin büyüklüğü, vücuda uygunluğu gibi faktörler de çok önemlidir. Bir giysinin hareket serbestisinin olmaması kişinin kendini yalnızca rahatsız hissetmesi ile kalmayıp, onun veriminin, fiziksel gücünün düşmesine ve sağlığının zarar görmesine de neden olmaktadır (Namlıgöz ve Çoban, 2005: 246). Bir başka deyişle giysi konforu insanın giydikleri ve çevresi ile psikolojik, fizyolojik denge sağlayarak memnun olma halidir. Çalışırken forması ile kendini konforlu hissetmeyen iş görenin dikkati işinden çok giysinin kendini rahatsız eden bölümüne yönelecektir. Bu sebeple giysi konforu iş sırasında çalışanın performansı ve motivasyonu açısından önem taşımaktadır (Solak, 2003: 417).

Tablo 4. Çalışanların Forma Rengine Yönelik Görüşleri

Seçenekler	Siyah	Mavi	Yeşil	Kırmızı	Sarı	Mor	Pembe	Turuncu	Lacivert	Gri
Konsantrasyonumu ve özgüvenimi artırıyor.	106 %35.3	64 %21.3	35 %11.7	38 %12.7	7 %2.3	10 %3.3	11 %3.7	12 %4	16 %5.3	1 %0.3
Özgürlük hissi veriyor ve sakinleştiriyor.	65 %21.7	91 %30.3	57 %19	30 %10	13 %4.3	7 %2.3	25 %8.3	7 %2.3	2 %0.7	1 %0.3
Dinlendiriyor ve huzur veriyor.	55 %18.3	77 %25.7	64 %21.3	34 %11.3	11 %3.7	11 %3.7	14 %4.7	12 %4	5 %1.7	8 %2.7
Tansiyonumu ve kan akışımı hızlandırıyor, iştahımı artırıyor.	50 %16.7	34 %11.3	20 %6.7	115 %38.3	8 %2.7	28 %9.3	10 %3.3	11 %3.7	5 %1.7	15 %5
Heyecan ve canlılık veriyor.	52 %17.3	41 %13.7	44 %14.7	73 %24.3	18 %6	13 %4.3	16 %5.3	31 %10.3	7 %2.3	2 %0.7
Bilinçaltımı olumsuz etkiliyor.	69 %23	21 %7	30 %10	57 %19	9 %3	31 %10.3	10 %3.3	14 %4.7	27 %9	24 %8
Yorgunluğumu gideriyor.	59 %19.7	51 %17	70 %23.3	26 %8.7	25 %8.3	10 %3.3	18 %6	10 %3.3	5 %1.7	2 %0.7
Düşünce gücümü artırıyor ve ciddiyet veriyor.	98 %32.7	56 %18.7	54 %18	31 %10.3	8 %2.7	8 %2.7	7 %2.3	16 %5.3	17 %5.7	3 %1
Güven veriyor.	95 %31.7	41 %13.7	75 %25	25 %8.3	21 %7	3 %1	9 %3	19 %6.3	8 %2.7	2 %0.7
Sıradan buluyorum.	65 %21.7	24 %8	26 %8.7	33 %11	33 %11	31 %10.3	26 %8.7	11 %3.7	24 %8	25 %8.3
Uzlaştırıcı buluyorum.	55 %18.3	38 %12.7	102 %34	32 %10.7	6 %2	14 %4.7	21 %7	15 %5	13 %4.3	4 %1.3
Sıkıcı buluyorum.	63 %21	12 %4	6 %2	75 %25	16 %5.3	26 %8.7	31 %10.3	25 %8.3	17 %5.7	28 %9.3

Çalışanların forma rengine yönelik görüşlerinin yer aldığı tabloya göre katılımcıların en fazla oranlarla, **siyah** renk için konsantrasyonumu ve özgüvenimi artırıyor (%35.3), düşünce gücümü artırıyor ve ciddiyet veriyor (%32.7), güven veriyor (%31.7), **mavi** renk için özgürlük hissi veriyor ve sakinleştiriyor (%30.3), **yeşil** renk için uzlaştırıcı buluyorum (%34), kırmızı renk için tansiyonumu ve kan akışımı hızlandırıyor, iştahımı artırıyor (%38.3) şeklinde ifade etmişlerdir.

Katılımcılar tarafından sarı rengin sıradan (%11), mor rengin bilinçaltımı olumsuz etkilediğini ve sıradan olduğu (%10.3), pembe rengin sıkıcı (%10.3), turuncu rengin ise heyecan ve canlılık verici (%10.3), lacivert rengin bilinçaltımı olumsuz etkilediği (%9), gri rengin sıkıcı (%9.3), sıradan (%8.3) ve bilinçaltımı olumsuz etkilediği (%8) düşünülmektedir.

Hayatımızda önemli bir yer tutan renklerin giysi seçiminde de önemi büyüktür. Renklere karşı tepkimiz fizyolojik ve psikolojiktir. Renkler insanlarda pek çok duygu uyandırmaktadır. Bu bakımdan renklerin özelliklerini bilmek, yerinde ve zamanında kullanmak çok önemlidir (Zengingönül vd., 1996: 222). Renklerin psikolojik etkilerinin doğada bulunan bazı fiziksel gerçeklerden kaynaklandığı düşünülür ve her rengin kendine göre uyarma, çekicilik, güç ve değeri vardır (Kantaroğlu, 2006: 10).

4. SONUÇ

İş yaşamında çalışan bireylerin psikolojik, sosyolojik ve fiziksel sağlığını koruyarak verimliliği artıracak faktörlerden birisi de formalardır. Verimin artırılabilmesi için, iş gücü etkileşimi ve iş ortamının insan özellikleri ile uyumlu olması gerekmektedir. Formanın günde en az 8 saat kullanıldığı dikkate alındığında, giysinin modelinin, kalıbının, kumaş ve aksesuarların bir bütün olarak büyük öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsanın işle uyumunun sağlanması için formaların işyerine, harekete, şartlara ve en önemlisi bireyin vücuduna uygun olarak tasarlanması gerekir. Formalarda vücuda uygunluk ve hareket serbestliği öncelikli olduğundan, kalıp formunun oluşturulmasında

vücudun hareketli ve hareketsiz hallerdeki durumunun, ölçülerinin ve hareket alanlarının en iyi şekilde bilinmesi gereklidir.

Buna göre; çıkan bulgular ışığında çalışanlar forma giymenin en çok fiziksel olarak rahat hissettirmesi ve hergün ne giyileceğinin düşünülmemesi açısından önemli olduğunu düşünmektedirler. Formanın çalışma performansını artırdığına, kendilerinden çok arkadaşlarına yakıştığına çoğu zaman inandıkları ortaya çıkmıştır.

Performansa yönelik bulgular incelendiğinde formanın müşteri memnuniyetinde forma modelinin etkili olduğu, fiziksel hareket özgürlüğünü etkilediği, mevsim şartlarına uygunluğunun konfor sağladığı, leke tutmaması ve deforme olmamasının önem taşıdığı görülmüştür. Çalışanlar büyük oranda formanın çalışma performansını artırdığı görüşündedir.

Çalışanlar formalarda ürün çeşidi olarak daha çok pantolona ilişkin özellikler tercih ederken gömlek, tişört ve kazak açısından daha az görüş bildirmişlerdir. Pantolon için en fazla düz kumaş, beden numarasına uygunluk, esneyerek şekillerinin bozulmaması önem taşırken, gömlek için yazlık ve kışlık yedeklerinin olması, desenli kumaş olması ve kırışmaması beklenmektedir. Çalışanların gömlekte yedek formalara ihtiyaç duyması üst beden giysilerinin kullanım açısından daha fazla değişim gerektirmesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Giysi türü olarak tişörtte teri emen kumaşlardan olması, renklerin solmaması ve bedeni saran elastik kumaşlardan olması tercih edilirken, kazakta çekme yapmaması önemli olarak görülmüştür.

Çalışanlarda forma renklerinin çalışanların ruh hali üzerinde etkili olduğu görüşü dikkat çekici bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre siyah, mavi, yeşil, kırmızı ve turuncu renklerde daha çok olumlu yönde özellikler tercih edilirken; sarı, mor, pembe, lacivert ve gri renklerin sıradan, sıkıcı ve bilinçaltını olumsuz etkilediği yönünde görüşler bulunmaktadır.

Araştırma sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda formaların işyerine, çalışılan ortama ve yapılan hareketlere uygun olarak tasarlanması ve üretilmesi gerektiği düşünülmektedir. Giysilerin vücudun hareketli yapısına göre, vücut hareketlerini kısıtlamayacak ölçülerde yapılması gerekmektedir. Bu nedenle giysinin kullanım amacı tam olarak tespit edildikten sonra buna göre giysi modeli tasarlanarak kalıpları hazırlanmalıdır. Araştırma sonuçları iş forması üreticileri, iş yerlerinin çalışanları için kullanacakları formları belirlemeleri ve daha kapsamlı çalışmaların yapılabilmesi açısından ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağaç, S., Yıldız, Ş. (2008). "Hemşirelerin Giysilerine İlişkin Memnuniyet Düzeyinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", Karadeniz Teknik Üniversitesi, 14. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildirileri, Trabzon, 306-313.
- Alemdaroğlu, T. (2002). "Mutluluk ve Başarı İçin Motivasyon" *Textilwirtschaft*, Dünya Tekstil, Şubat, Sayı: 2002-2, 65-68.
- Arğılı, E. (2011). *Deri Üst Giyimine Yönelik Giysi Konforunun İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Atay, O. (2000). "Motivasyonun Verimliliğe Etkisi" *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, Sayı: 467, 56-65.
- Bozkurt, B. (1995). *Vücut Hareketlerinin Giysi Özellikleri Üzerinde Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ÇABUKEL, Reyhan (2008), *Çalışan Memnuniyeti Analizleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Eersen, H. (1996). *Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları Yönetim İlişkisi*, Verimli ve Etkin Olmanın Yolu, İstanbul.
- Fındıkçı, İ. (2001). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. 3. Baskı, Alfa Basım, İstanbul

- Gültekin, M. (2009). Çalışmanın Tarihsel Gelişimi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Kantaroglu, D. (2006). Tekstil ve Giysi Ürünlerinde Renk İşlev İlişkisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Koca, E. (2007). Beyin Felçli (SP) Çocukların Giyinme Becerilerinde Giysiden Kaynaklanan Problemlerin Belirlenmesi ve Örnek Bir Uygulama, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Koç, F., Koca, E., Pamuk, B., Şahinoğlu, M. (2008). “Ürün Tanıtım Elemanlarının İş Giysilerinin Giysi Konforu Açısından Değerlendirilmesi” Karadeniz Teknik Üniversitesi, 14. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildirileri, Trabzon, 356-362.
- Namlıgöz, E., Çoban, S. (2005). “Termofizyolojik Giysi Konforu ve Test Cihazları” Tekstil ve Konfeksiyon, 15(4), 246-252.
- Öztürk, Z. (2000). Membranlı Kumaşlarda Giysi Tasarımı, Gazi Üniversitesi Sanat Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Sabancı, A. (1999). *Ergonomi*. Adana: Baki Kitabevi.
- Sarioğlu, B. (2007). Çalışan Memnuniyeti ve Akaryakıt İstasyonları Çalışanlarının Memnuniyet Boyutları ve Öncelikleri Üzerine Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Seçer, Ş. (2005). “Çalışma Yaşamında Duygular ve Duygusal Eme: Sosyoloji, Psikoloji ve Örgüt Teorisi Açısından Bir Değerlendirme” Sosyal Siyaset Konferansları, No: 50, 813-820.
- Solak, L. (2003). “Ergonomi İlkeleri ile Oluşturulacak Giyside Çıkan Sonuç Kullanıcı Konforu”, Pamukkale Üniversitesi, 9. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildirileri, 16-18 Ekim, Denizli, 417-422.
- Süer, Ö. (1992). İnsan Vücut Mekaniğinin İş Giysileri Tasarımındaki Önemi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şener, F. (1995). Türk Kadınının Vücut Özelliklerine Dayalı Uygun Yeni Bir Kalıp Sisteminin Geliştirilmesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Utkun, E. (2007). Farklı Model ve Dikim Özelliklerinin Giyim Konforuna Etkisi, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Vural, T., Koç, F., Koca, E., Pamuk, B. (2006), “Geleneksel Kadın Giysilerinde Kol Formu Özelliklerinin Giysi Konforu Açısından İncelenmesi”, Gazi Üniversitesi, 12. Ulusal Ergonomi Kongresi Bildirileri, 16-18 Kasım, Ankara, 343-352.
- Vuruşkan, A. (2010). Vücuda Uygunluk ve Tasarım Parametreleri Açısından Kişiyeye Özel Giysiler Üzerine Yeni Bir Yaklaşımın Geliştirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Zengingönül, N., Şener, F., Baysal, M. (1996). “Giysi Seçimine Etki Eden Faktörler” Tekstil ve Konfeksiyon, 6(3), 220-225.

KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJESİ ÇERÇEVESİNDE ZEYTİNBURNU TEKSTİL İŞÇİLERİNİN GELECEĞİ

Serdar NERSE¹

ÖZET

Bu çalışmada; Zeytinburnu'ndaki riskli binaların zemin ve zemin altı katlarında bulunan deri konfeksiyon atölyelerinin Zeytinburnu Pilot Projesi (ZPP) çerçevesinde durumlarını ele aldık. Çalışmamızda Zeytinburnu deri konfeksiyon atölyelerinde yapılan çalışmanın sonuçları ve mümkün çözüm yolları sunulmuştur. İşveren ve işçilerin ZPP hakkındaki görüşlerini öğrendik. Çalışma boyunca teorik bilgi ve alan araştırması verileri karşılaştırıldı.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentsel Dönüşüm, Zeytinburnu, Dericilik, Tekstil

ABSTRACT

In this study, we have discussed the status of Zeytinburnu leather factories in ground floor and six floors of buildings at risk at the framework of The Zeytinburnu Pilot Project (ZPP). In our study, the results of the study done in Zeytinburnu leather factories and possible solutions are presented. We learned the views of employers and workers about ZPP. During the study, theoretical knowledge and field survey datas are compared.

Keywords: Urban, Urban Transformation, Zeytinburnu, Leather Trade, Textile

1. ZEYTİNBURNU ZEMİN VE ZEMİN ALTI DERİ ATÖLYELERİNİN GENEL DURUMU

Zeytinburnu kendi içinde çok karmaşık bir yapıya sahip ve fazla sorunu olmasına rağmen, kapsamlı dönüşüm için çok önemli fırsatların sunulduğu bir ilçedir. Zeytinburnu İlçesi, İstanbul'un merkezine yakın olup, genel gelişim stratejisi için son derece önemli bir noktadadır. Buna rağmen, deprem faktörü de düşünüldüğünde, ilçenin mekânsal ve sosyal anlamda büyük sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların bir dönüşüm projesi ile halledilmesi düşünülmektedir. “*Kentsel Dönüşüm Projesi Çerçevesinde Zeytinburnu Tekstil İşçilerinin Geleceği*” başlığını taşıyan çalışmamızda, Zeytinburnu tekstil sektörü bünyesinde hareket eden deri konfeksiyon atölyelerinin şu an içerisinde buldukları duruma ilişkin bazı gözlemler ve akabinde dönüşüm süreci sonrasında durumlarının ne olacağına ilişkin bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu konuyu seçmemizin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak; uzun yıllardan beri ilçede yerleşmiş bulunan ve ilçenin en önemli imalat sektörü olan, deri konfeksiyon atölyelerinin ilçeden uzaklaştırılması problemi karşımıza çıkmaktadır. Deri konfeksiyon sektörü, hem ilçe emekçileri hem de çevre ilçelerden gelen emekçiler için istihdam alanı oluşturmaktadır. Sektörün dönüşüm projesi çerçevesinde başka bir bölgeye taşınmasının çeşitli istihdam sorunlarına yol açıp açmayacağı araştırmamızın birinci nedeni olmuştur. İkinci bir neden de apartmanların zemin ve zemin altı katlarında işlevlerine devam eden işyerlerinin risk durumlarını tespit etmektir. 1999'da meydana gelen Marmara Depremi sonrasında yapılan bina etüt çalışmalarıyla, apartmanların büyük bir bölümünün risk grubu içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. Bu konuyu seçmemizin son bir nedeni de ilçenin yaşam ve kent kalitesini düşüren iş-konut yapısının iç içe geçmiş olmasıdır. Deri konfeksiyon atölyelerinin hemen hemen tamamı konut alanlarının içerisinde yer almaktadır. Zeytinburnu'ndaki hemen her apartmanın zemin katında tekstil/deri konfeksiyon üretimi yapan bir atölye görmek mümkündür. Bu durum kaçak çalışma/çalıştırma, trafik, gürültü kirliliği, çevre kirliliği, bina tahribatı gibi problemlere yol açmaktadır. Düzensiz bir şekilde dağılmış bulunan atölyelerin, konut alanı dışında bir yerde bir araya getirilmeleri gerekmektedir. İstihdam problemlerinin önüne geçmek içinse seçilen yerin ilçe sınırları dahilinde güvenli bir bölgede olması gerekmektedir.

¹ Arş. Gör., Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, serdarnerse@yahoo.com

Son yıllarda İstanbul, özellikle de Zeytinburnu yoğun bir şekilde göçe maruz kalmıştır. Göç ve göçe bağlı değişimi de göz önünde bulunduramamız gerekir. Göçe bağlı olarak kent merkezlerinin değişime uğradığı bir gerçektir. Günümüzde kent merkezleri ve merkeze yakın yerler büyük bir hızla değişmekte ve dönüşmektedir. Kent alanının plan ve programlardan yoksun bir şekilde değişime uğradığını görüyoruz. Değişim sonucu ortaya çıkan toplumsal, mekânsal ve ekonomik problemleri çözmek için dönüşüm projesi uygulama aşamasına sokulmuştur. Dönüşüme uğrayacak alanda yaşayan veya çalışan nüfusun ya bir kısmı ya da tamamının tasfiye edilmesi, ilçe sınırları içerisinde başka bir bölgeye nakledilmesi düşünülmektedir. Sanayi alanları ile imalat yapan diğer işyerlerinin çalışma koşulları açısından yeterli olmaması, kent merkezine zarar vermeleri veya çirkin bir yapılaşma durumu oluşturmaları, özellikle deprem ve sağlık açısından yetersiz olmaları tasfiye sürecinde etkili olmuştur.

İlçedeki gecekondulaşmayla başlayan hareketler zaman içerisinde büyük problemlere yol açmış ve bu problemler bir dönüşüm ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Özellikle Marmara Depremi'nden sonra, İstanbul'un ciddi bir deprem riski olduğu anlaşılınca İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü tarafından 30 yıla yayılan bir dönüşüm projesi hazırlanmış ve bu çerçevede Zeytinburnu Pilot Bölge olarak seçilmiştir.

Dünyada kentsel müdahale faaliyetleri II. Dünya Savaşı sonrasında, öncelikle savaşın yaratmış olduğu hasar ve üretim biçimindeki değişimlerin kent alanlarının fiziksel olarak bozulmasına yol açmasından sonra gündeme gelmiştir. Özellikle 1960 sonrasında, sanayinin kent içindeki bölgeyi terk etmesiyle beraber, bu alanların daha sonraları çeşitli kentsel müdahalelerle tekrar sosyal yaşam ve iş alanları olarak düzenlendiğini görüyoruz. Kent ve kentle beraber içinde yaşayan bireyler zaman içerisinde bu müdahalelerle sürekli bir değişime ve dönüşüme uğramıştır. (Bu örneklerden bazıları; The London Thames Gateway, Paddington ve Elephant & Castle gibi dönüşüm projeleridir.)²

Ülkemizde ise dönüşüm faaliyetlerine ihtiyaç duyulması uzunca bir göç süreciyle gelen mekânsal, sosyal ve ekonomik problemler sonucu ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda sanayileşme ile birlikte İstanbul, İzmir, Ankara ve Bursa gibi kentler yoğun bir şekilde göç alarak, kontrolsüz bir biçimde büyümüştür. 1970'lerde ise kentleşme devam ederken uydu kentler oluşmaya başlamıştır.

İstanbul'daki iç göç hareketleri 1940'ların sonunda belirgin bir artış sürecine girmiştir. İç göç hareketleri 1950'lerden sonra da Türkiye'deki sosyo-ekonomik yapı değişikliklerine ve sanayinin İstanbul'da hızla gelişmesine bağlı olarak artmıştır.³ Sanayileşmenin hızı yavaş olmasına rağmen, kentleşme hızlı bir şekilde devam etmektedir. Göçle gelen nüfusu barındırabilecek yeterli konut olmadığından, büyük kentler bu nüfusu emememiştir. İş piyasası kente göç edenleri emebilme gücünden yoksun olduğundan, göçle gelenler kentte var olabilmek için daha çok enformel ilişki kanallarını kullanarak, enformel iş piyasasına dahil olmuşlardır.⁴ Bu ilişkiler ağı içerisinde "gecekondu" diye tabir ettiğimiz konut birimi ortaya çıkmıştır. Gecekondu, bir mekân problemi olup, önce kentin iskân edilmiş bölgelerindeki boş alanlara yapılmış, daha sonra kent dışına doğru yayılma eğilimi göstermiştir. Gecekonduların göz önünde kurulması gecekonducular açısından pek istenir bir şey değildi. Dolayısıyla, yerleşim için kullanılan yer doğal olarak, kentin iskân edilmiş bölgelerinin hemen dışındaki çevrede sahihsiz arazi olmuştur.⁵

Nitekim Zeytinburnu ilk zamanlarında tarihi İstanbul'un hemen dışında kurulan bir sanayi bölgesiydi. Zeytinburnu gecekondulaşması 1940'lı yılların sonlarına doğru ortaya çıkmış ve gecekondu ilk olarak vakıf arazileri üzerine kurulmuşlardır. Zeytinburnu'nda dericilik sektörünün öncülerinden ve Derimod'un ortaklarından olan Hasan Yelmen bu durumu; "Buradaki gecekonduculardan bazıları Kazlıçeşme deri fabrikaları, Mensucat Santral, Bozkurt Mensucat, Sümer, Akın Tekstil, Aksu, Akfil gibi fabrikalarda iş bulmak için Anadolu'dan, Trakya'dan göç eden

² Arzu Kocabaş, Kentsel Dönüşüm (/Yenileş(tir)me):İngiltere Deneyimi ve Türkiye'deki Beklentiler, İstanbul, Literatür Yayınları, Ekim 2006, s:10

³ Turgay Gökçen, "Zeytinburnu Gecekonduları" , Surların Öte Yanı Zeytinburnu , İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, Şubat 2005, s:182

⁴ Sema Erder, İstanbul'a Bir Kent Kondu Ümraniye, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s:17-18

⁵ Çağlar Keyder, "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına" , İstanbul Küresel İle Yerel Arasında, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s:175

insanlarımız ya devlet ya da Surp Pırgıç Ermeni Vakfı veya Balıklı Rum Hastaneleri'nin arazilerinde akşamları yapmışlardır. Bu yüzden çoğu zaman işçilerin işe gelmedikleri bile oluyordu"* şeklinde anlatmaktadır. Gecekondulaşma bu yıllarda, formel yollardan çözülemeyen konut sorununa bireylerin getirmiş oldukları bir çözüm ve işçilerin sanayi alanlarına yakın yerlerde başlarını sokabilecekleri bir yer arayışı olmuştur.

Zeytinburnu gecekonduları, bölgedeki sanayileşmeye bağlı olarak, ortaya çıkmış ve 1950'li yıllardan itibaren, uzun bir geçmişe sahip olan deri ve dokuma sanayinin bölgede yer seçmesi ile hızla dönüşüm sürecine girmeye başlamıştır. Bu süreç özellikle ilçenin kuzeyindeki Maltepe ve güneyindeki Kazlıçeşme bölgelerinde ağır sanayinin yer seçimi ile daha da hızlanmıştır. Bu gelişmeler, bölgede gecekondulaşma sürecinin hızlanmasını tetiklemiştir. Bu hızın önu kesilememiş, bölge giderek arsa spekülasyoncularının gözde mekânlarından biri olmaya başlamıştır.

Zeytinburnu İlçesi'nde en başından beri gecekondulaşmaya bağlı gelişen riskli bir yapılaşmanın meydana geldiğini görmekteyiz. Zamanla gecekonduyan bozma iki katlı yapılar ortaya çıkmaya başlamış ve yavaş yavaş apartmanlaşma evresi doğmuştur. Kent genişledikçe, merkezde kalan bu alanların arazi değerleri artmış, bunu apartmanlaşma dönemi izlemiştir.⁶ Değeri artan gecekondu alanları, Türkiye'de önu kesilemeyen çeşitli rantlarla, 1960'larda başlayarak 1970'lere kadar inşaat sahaları olmuş ve apartmanlaşmaya başlamışlardır. Apartmanlaşma Türkiye genelinde olduğu gibi Zeytinburnu'nda da sağlıklı bir yapılaşma şeklinde karşımıza çıkmıştır. Zeytinburnu, 1940'lardan 1960 yıllarına değin birçok kentsel ve toplumsal problemle karşılaşmıştır. İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün 1947 yılında yayımladığı "İstanbul Sanayi Bölgelerine Ait Talimatname"nin, İstanbul'da sanayi bölgesi olarak ayrılan bölgeler arasına Zeytinburnu'nu da katması ilçenin kaderini değiştirir. Söz konusu kanunla beraber bölgede hızla sanayi tesisleri inşa edilmeye başlanır.

Zeytinburnu İlçesi, İstanbul'da gecekondulaşmanın ilk başladığı yer olması bakımından her zaman ilgi çekmiştir.⁷ İlçedeki ilk gecekondu 1947 yılı Nisan ayında "Devlet Hava Yolları Telsizi" civarında yapılmıştır.⁸ Gecekonduyan ilk önce Zeytinburnu - Kazlıçeşme alanlarında kümelenmiştir. Buradaki deri ve dokuma sanayi kırdan gelenlerin toplanmasında etkili olmuş, kente entegrasyonu sağlayacak ilk hareketlenme burada yaşanmıştır. Hatta bunun için, 1948 yılında "Zeytinburnu - Kazlıçeşme Havalisi Gecekonduyanını Güzelleştirme ve Teşkilatlandırma Derneği" adı altında bir dernek kurulmuştur.

Gecekondulaşma, sadece bir mekân problemi olmayıp, aynı zamanda bir dizi sosyo-ekonomik problemleri de beraberinde getirmiştir. Bu tür problemlerin o dönem Türk sinemasında da yansımaları olmuştur. Osman F. Seden'in yönettiği "Bekçiler Kralı" filminde Zeytinburnu'nun 1970'li yıllardaki hali gözler önüne serilerek, mekânsal problemlerin yanında, belediye hizmetlerinin yetersizliği, işçi sorunları, nüfus problemleri ile bu sorunların günlük yaşama etkilerine değinilmiştir.

İlçenin önemli bir özelliği dericilik denilince ilk akla gelen yer olmasıdır. İstanbul'un Fethi ile beraber ilçeye yerleşen deri tabakhaneleri zamanla büyük bir öneme sahip olmuşlardır. Ancak tabakhanelerin ilçe içerisinde kötü bir görünüme sahip olmasından dolayı 1960'lı yıllar ile beraber taşınmaları gündeme gelmiş ve 1992 yılında taşınmışlardır. Ancak deri konfeksiyon üretimi yerinde kalarak genişlemeye devam etmiştir. İlçe bina yapısı deri konfeksiyonu için elverişli olduğundan apartmanların zemin ve zemin altı katları çalışma alanları olarak seçilmiştir. İlçede 16.030 bina bulunmaktadır. Zeytinburnu Belediyesi tarafından 2005 yılında hazırlanan istatistiklere bakacak olursak, ilçede bulunan 15.573 binadan 5.621'i konut, 7.489'u konut ve konut dışı karışık amaçla kullanılan binalardan oluşmaktadır. İlçe genelinde; sadece ikamete ayrılan konutların %60'a yakını Veliefendi, Seyitnizam, Telsiz, Çırpıcı ve Merkezefendi, konut ve konut dışı karışık binaların da yine

* 03.02.2009 tarihinde Derimod binasında Hasan Yelmen ile Zeytinburnu dericiliği hakkında yapılan görüşme.

⁶ Erdoğan Bayraktar, Gecekondu Ve Kentsel Yenileme, Ankara, Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2006, s:153

⁷ Charles W. M. Hart, Zeytinburnu: Gecekondu Bölgesi, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1969, s:18

⁸ Ergun Kanbir, "Zeytinburnu Gecekonduyanını", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, Eylül 1968, s:3

%60'a yakını Telsiz, Beştelsiz, Sümer, Çırpıcı ve Gökalp mahallelerindedir.⁹ Asıl dikkati çeken husus tüm binaların yarıya yakın kısmının konut ve konut dışı karışık bina olarak kullanılıyor olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, bu tür binalarda hem ikamet edilmekte hem de diğer amaçlara yönelik faaliyetler yerine getirilmektedir. Yani bina çok amaçlı kullanılmaktadır. Zeytinburnu'nda, özellikle ana arterler dışında, mahalle içlerindeki bina giriş ve bodrumlarının işyeri, üst katların ise konut olarak kullanımı oldukça yaygındır. Özellikle küçük ölçekli atölye ve işyeri sahipleri, üretim yeri veya depo olarak kullanmak üzere mahalle içindeki düşük kirali yerleri tercih etmektedir.¹⁰

Zeytinburnu'nda konut ve işyeri iç içe bir durum göstermesine rağmen, eskisi gibi işler eve götürülmemektedir. Her ne kadar mahalle ve sokak aralarında üç-beş kişinin çalışmakta olduğu atölyeciler, işlikler, torna-tesviye dükkânları, dökümhaneler olsa da işlerin evlere taşınması açısından, ev ve işyerlerinin neredeyse tamamına yakını ayrılmış durumdadırlar. Aradaki fiziki yakınlık bina giriş veya bodrumlarının işyeri olarak kullanılmasından ibarettir. Bu tür yerler sağlık açısından iyileştirildiğinde ve daha uygun çalışma koşulları sağlandığında, Zeytinburnu'nun daha modern bir görünüm kazanacağını düşünüyoruz. Araştırmamız kapsamında gittiğimiz işyerlerinin ölçeklerine baktığımızda, işyerlerinin yarısından fazlası 10 kişiden az işçi çalıştırmaktadır. Dönüşüm sürecinde atölyelerin ölçeğine bağlı kalınarak, bir tasfiyenin zor olmayacağını söyleyebiliriz. Zeytinburnu'ndaki deri konfeksiyon işiyle uğraşan çoğu atölye daha az kişi çalıştırarak işlerine başlamış zamanla, istihdamı arttırmışlardır. Zamanla atölyelerde çalışan işçi sayıları 30-50'ye kadar yükselmiştir. Atölyelere baktığımızda, genellikle bunların sokak aralarında birkaç kişi ile çalıştıklarını görebiliriz. Bu durum temel bir özellik halini almıştır.

Zeytinburnu İlçesi sürekli dönüşüm problemi yaşamıştır. Adnan Menderes döneminden beri ilçedeki deri tabakhane işletmelerinin başka bölgeye taşınması gündeme getirilmişse de taşınma işlemi 1990'lı yıllardan sonra gerçekleşmiştir. Ancak bu durum ilçe problemlerinin çözümü için yeterli olmamıştır. Deri tabakhanelerinin ilçeyi terk etmesinden sonra ilçe yeni bir değişime sahne olmuştur. İşyerleri Tuzla ve Çorlu (Tekirdağ)'ya taşınmasına rağmen, sektörde çalışan işçilerin önemli bir bölümü buralara gitmemiştir. Bu işçiler Zeytinburnu'nda kalarak zemin ve zemin altı apartman katlarında ya deri konfeksiyon atölyeleri açmışlar ya da bu alanda açılan atölyelerde çalışmaya başlamışlardır. Ciddi bir sermaye gerektirmeyen bu küçük işletmeler hızla yaygınlaşmıştır.

Deri tabakhaneleri bölge dışına çıkarılmış, ancak bu durum Zeytinburnu'nda bir istihdam sorunu yaratmıştır. İşçilerin önemli bir bölümü kendi yaptıkları konutları terk etmek istememiş ve yine kendi imkânlarıyla bir iş alanı yaratmışlardır. Konut ve işyeri artık aynı alanda bir arada konumlanmıştır. Zeytinburnu diğer ilçelerle entegrasyonu dolayısıyla da uygun bir konumdadır. Ulaşım olanaklarının çokluğu, ilçeye gelen iş gücü açısından da rahatlık sağlamaktadır. Hatta zamanla bu yüzden iş olanakları artmış ve iş olanakları bu alanı tek katlı gecekondulardan, çok katlı rant üreten bir dokuya dönüştürmüştür.

1990'lı yıllarda Doğu Sorunu'na bağlı olarak ortaya çıkan göç hareketi Türkiye'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Zeytinburnu'nu da hızlı bir şekilde etkilemiştir. Nüfus çok kısa zamanda katlanarak büyümüş ve artık Zeytinburnu nüfusu kaldıramayacak bir duruma gelmiştir. Bu durum ilçe için bir mekân problemi olmaktan çıkmış, sosyal ilişkilerin denetlenemediği bir problem olmuştur. Küçük yaştaki işçiler dahil, gelen bu yeni nüfus diğerine eklenerek, riskli tekstil ve deri konfeksiyon atölyelerinde çalışmaya başlamışlardır. Zeytinburnu nüfusu, Türkiye'nin farklı yerlerinden, Batı Trakya, Bulgaristan ve Afganistan'dan göçle gelen yerli halk ve soydaşlarımızdan oluşmaktadır. Bu nüfusun çoğunluğunun emek yoğun bir ekonomik faaliyet olan tekstil ve konfeksiyon sektöründe çalıştığını görebiliriz. Zeytinburnu'nun toplumsal ve mekânsal yapısına baktığımızda, özellikle Güneydoğu'dan göçle gelen nüfus Çırpıcı ve Telsiz Mahalleleri başta olmak üzere belli mahallelerde, hemşehrlik veya akrabalık ağları çerçevesinde aynı yerde toplanmışlardır. Mardin, Şırnak, Batman, Bitlis ve Bingöl'den gelen çoğu aile bu iki mahallede yaşamakta ve genellikle deri konfeksiyon atölyeleri ya da tekstil atölyelerinde çalışmaktadırlar.

⁹ Sedat Murat, Halis Yunus Ersöz, Zeytinburnu'nun Sosyo-Ekonomik Ve Siyasal Yapısı , İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2005, s:161

¹⁰ Sedat Murat, Halis Yunus Ersöz, Ibid. , s:167

Kazlıçeşme Bölgesi'nden deri tabakhanelerinin taşınmasından birkaç yıl sonra, 1990'lı yılların sonlarından itibaren, Beyazıt ve Laleli'den taşınan deri konfeksiyon atölyeleri Zeytinburnu'ndaki apartmanların zemin ve zemin altı katlarına yerleşmeye başlamıştır. Kentsel ve sosyal problemler bu yıllardan sonra artmaya başlamıştır. Mahalle içlerinde güvenlikten yoksun, riskli, sağlıksız yapılar her geçen gün artmıştır. 1990'lı yıllardan sonra, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden göçle gelen nüfus, deri sektörüne de atılmaya başlamıştır. Doğu'dan gelen vatandaşlar atölyeler açmış veya eski işyerlerinde çalışmaya başlamışlardır. Küçük ölçekli olan atölyelerin büyük bir bölümünün aile işletmesi olarak kurulduğunu görüyoruz.

Ruhsatsız bir şekilde ve riskli binalarda çalışanların yanında, profesyonel bir şekilde deri konfeksiyon imalatı yapanların da bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu tür işyerlerini araştırmamız kapsamına dahil etmedik. Bu işletmeler konut alanının dışında olup, zemin ve zemin altı katlarda faaliyet gösteren atölyelerden farklı, ayrı bağımsız birimler olarak sahile yakın kısımda konumlanmışlardır.

1999'da meydana gelen Marmara Depremi sonrasında İstanbul'un genel durumunu ele alan deprem hazırlık çalışmaları yapılmış ve senaryolar hazırlanmıştır. Yapılan çalışmalara göre, Zeytinburnu İstanbul'un en çok etkilenecek beş ilçesinden biri olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul'u depreme hazırlamak amacıyla yapılan, Japan International Cooperation Agency (JICA) ve İstanbul Deprem Master Planı (IDMP) çalışmalarındaki sonuçlar ele alınarak, deprem riskini azaltmak ve ilçeyi daha güvenilir, yaşanılabilir bir duruma getirmek amacıyla, dönüşümden geçirilmesi düşünülmüştür. Uzun yıllar sonucu eskimeye başlayan yapılar büyük risk oluşturmaya başlamışlardır.

Tablo 1: JICA en kötü senaryoya göre Zeytinburnu (Kaynak*)

	Zeytinburnu	İstanbul
Nüfus	239.927	8.831.766
Alan (ha)	1.150	77.054
Bina sayısı	15.573	724.623
Ağır Hasarlı Bina sayısı	3.306	59.176
Felaket Hasarlı Mahalle	8	54
Ölü sayısı	5.455	87.273
Ağır Yaralı	7.455	135.169
Tahliye Alan Gereksinimi (ha)	36	1.320

JICA ve İDMP çalışmaları ile ortaya çıkan sonuca göre, muhtemel bir depremde Zeytinburnu'nda mevcut 16.030 yapı stokunun yapılan mühendislik çalışmaları sonucunda yaklaşık % 14,3'ü olan 2295 adedinin çok riskli olarak tespit edilmesi, olası bir depremde acil ulaşım ve tahliye yollarının yeterli olmaması riski daha da artırmaktadır. JICA raporuna göre, Zeytinburnu'ndaki riskli bina ortalaması (%14,3), İstanbul ortalamasının (%7) oldukça üzerinde çıkmıştır. Dolayısıyla olası bir depremde, binlerce insanın etkileneceği öngörüsüyle Zeytinburnu'nun genelini ele alacak şekilde bir dönüşüm stratejisi geliştirilmiştir. Kısa süreli bir eğitimin ardından saha çalışmasına geçen BİMTAŞ mühendisleri; İstanbul'un genel bir özeti durumunda olan Zeytinburnu'nu, bina yapısı ile, her bina için binanın durumuna uygun önlem önerecek şekilde hazırlanan "bina numaralandırma sistemi" ile pilot bölge olarak seçmişlerdir. "Zeytinburnu Pilot Projesi (ZPP)" olarak adlandırılan proje içerisinde, Sümer Mahallesi, Örnek Proje (İETT Blokları ve Çevresi), Süper Blok Örnek Projesi gibi parçalı senaryolar geliştirilmeye başlanmıştır. Pilot projenin de pilotu olması için, "Sümer Mahallesi Deprem Odaklı Dönüşüm Projesi" 17.08.2009 tarihinde başlatılmıştır. Nitekim bu senaryolar dahilinde de deri konfeksiyon atölyelerinin ne olacağı, gelecekleri ele alınmaktadır.

Bizim asıl sorunumuz dönüşüm çerçevesinde, zemin ve zemin altı katlarda imalat yapan deri konfeksiyon atölyelerinin ne yapılacağı, hala şehir içinde işçi sağlığı ve güvenliğinden yoksun

* İ.B.B Başkanlığı Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü, "Genel", "Zeytinburnu Stratejik Eylem Planı", İstanbul, Haziran 2005, s:11

mekânlar olarak işlevlerine devam eden imalathanelerin çoğunluğunda işçi sağlığı için uygun olmayan ortamlarda çalışan işveren ve işçilere nerede yer bulunacağı, geleceklerinin ne olacağıdır.

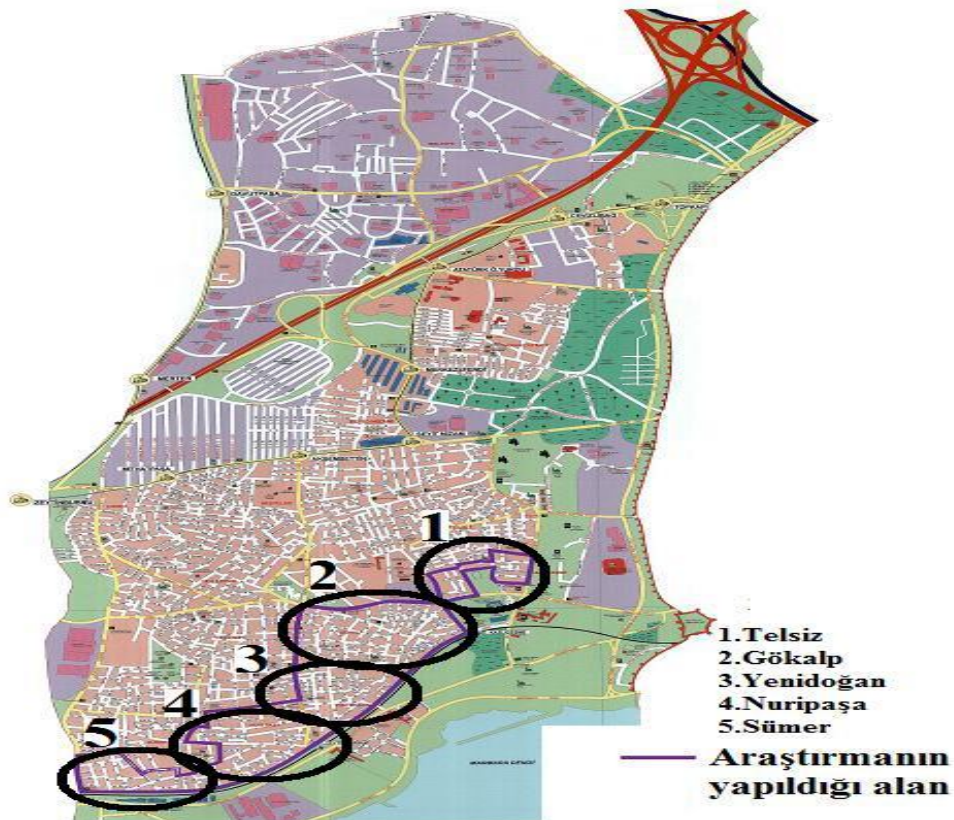
Çalışmanın amacı doğrultusunda, Zeytinburnu profilini ele alan, ilçede yürütülen imalat sektörü analizleri ve bunların gecekondulaşma süreci ile kent yapısına etkilerinden hareketle kentsel dönüşüm olgusu ele alındı ve konumuzla ilgili literatür taraması yapıldı. Temel amacımızı belirli bir bölgede bir araya getirilmesi düşünülen Zeytinburnu deri konfeksiyon işçiliğinin geleceğinin yanında, Zeytinburnu imalat sektörünün konut alanından nasıl uzaklaştırılacağına yönelik mümkün çözüm yollarını ortaya koymak olarak tespit ettik. Araştırma kısmında, ruhsatsız çalışan zemin ve zemin altı deri konfeksiyon atölyelerini belirlemek oldukça zor bir süreç oldu. Bu süreçte, bölge insanlarının yardımları ile cadde/sokak analizi yapıldı. Zeytinburnu Belediyesi kayıtlarından da yararlanılarak yoğun çalışılan bölgelerdeki kaçak, riskli, güvenlikten yoksun yerlerde çalışmalar yürütüldü.

2. ARAŞTIRMANIN ÇERÇEVESİ VE ELDE EDİLEN SONUÇLAR

“Kentsel Dönüşüm Projesi Çerçevesinde Zeytinburnu Tekstil İşçilerinin Geleceği” konusunu ele aldığımız çalışmamızda, özellikle işveren ve işçilerin şu anki durumlarından hareketle, dönüşüm sonrasında bölgedeki tekstil işçilerinin ne olacağı, onların nereye tasfiye edileceği, işçilerin ne yapmak istedikleri, nasıl davrandıkları, dönüşüm karşısındaki tavırlar, tutum alışlarına karşılık bulmaya çalışacağız.

Araştırma alanımızı, deri konfeksiyon işçilerinin yoğun olarak çalıştığı ve Zeytinburnu Pilot Projesi kapsamında büyük bir bölümü “dönüşecek bölgeler (MİA, Sahil Bandı)” olan; Gökalp, Yenidoğan, Nuripaşa, Sümer ve Telsiz Mahalleleri olarak belirledik.

Harita 1: Çalışmanın Yapıldığı Alan

Deri konfeksiyon atölyelerinin büyük bir bölümü zemin ve zemin altı apartman katlarında kaçak olarak çalıştığından, atölyeleri belirlemek oldukça zor oldu. Atölyelerin büyük bir bölümü belediyeden ruhsat alamadıklarından ruhsatsız çalışmaktadırlar. Ruhsatlı çalışanların çoğu eski ruhsat sahipleridir. Araştırmamızı riskli denilen veya enformel çalışan beş mahalledeki (Telsiz, Gökalp, Yenidoğan,

Nuripaşa ve Sümer) atölyelerde yaptık. Mahalle, cadde ve sokaklar taranarak, atölyelerin bulunduğu adreslerin bir listesini oluşturduktan sonra çalışmamıza başladık.

Araştırma evrenimizi oluştururken deri konfeksiyon işçilerinin istihdam oranlarından yararlandık. “Zeytinburnu Stratejik Eylem Planı” çerçevesinde yürütülen saha çalışmalarının sonuçlarından elde edilen verilere göre, Zeytinburnu’nda yaklaşık 2000 civarında olan deri konfeksiyon atölye ve firmaları 15.000–18.000 arasında bir istihdam yaratmaktadır. Beş mahallenin ara sokaklarında ve banliyö treninin hattı boyunca sahile paralel uzanan standartları düşük, riskli ortamlarda çalışan 900’ün üzerinde atölye tespit ettik. Atölyelerin büyük bir bölümü ya tamamen ya da sezon dolayısıyla kapanmış olduğundan veya işverenlerin itirazlarından dolayı çalışma alanına alınamamıştır. İşverenlerin büyük bir bölümü resmi kurumlarca yapılmış ve yapılmakta olan araştırmalara karşı olduklarından araştırmamıza katılmak istemediler. Çalışma yapmak için belirlediğimiz atölyelerden bazılarında kimi zaman beş kere atölye sahibiyile görüşülmek istenmiş fakat cevap alınamamıştır.

Sonuç olarak tüm grubu yansıtabilecek atölyelerde araştırma yapmaya başladık. Araştırmamızı mahallelerde bulunan atölye yoğunluğuna bağlı olarak deri konfeksiyon işiyle uğraşan 60 atölyede; Gökalp Mahallesi’nde 22, Yenidoğan Mahallesi’nde 16, Nuripaşa Mahallesi’nde 12, Sümer Mahallesi’nde 6 ve Telsiz Mahallesi’nde de 4 atölyede yaptık.

Araştırma için belirlediğimiz atölyeleri; çalışma koşulları, çalıştırılan kişi sayısı ve mahallelerde bulunan atölye yoğunluğuna göre, 60 işveren ve 500 işçiyi tesadüfi örneklem ile belirledik. Seçtiğimiz işveren ve işçilerle yüz yüze görüşerek, çoktan seçmeli sorulardan oluşan bir soru formu yönelttik. Araştırma kapsamına aldığımız 60 işverene, işverenin kişisel bilgilerinin yanında, çalışılan bina ve atölyenin özellikleri ile mülkiyet durumundan sonra, kentsel dönüşüme dair bilgi ile şu anki tutum ve gelecekteki görüşlerini öğrenebileceğimiz 32 soruluk bir soru formu yöneltildi. 500 işçiye yönelttiğimiz 26 soruluk soru formunda ise, çalışılan ortamın sağlık ve donanım açısından özellikleri, Zeytinburnu’nun çalışma koşulları açısından önemi ve işçilerin kentsel dönüşüme dair tutum, görüş ve bilgiler soruldu.

Araştırma kapsamında görüşülen işçi ve işverenlerin büyük bir bölümü Zeytinburnu veya Zeytinburnu’na yakın yerlerde oturan kişilerden, ulaşım, yakınlık gibi faktörleri ölçmek için de geriye kalan az bir kısmı da başka ilçelerde oturup Zeytinburnu’nda çalışan ve yatırımlarda bulunan kişilerden seçilmiştir. İşçi seçiminde de aynı yola başvurulmuştur. İlçe dışından gelen emek gücünün fazla olduğunu belirtmemiz gerekir.

Zemin ve zemin altı diye tabir edilen tekstil (özellikle deri) imalathaneleri, hala şehir içinde işçi sağlığı ve güvenliğinden yoksun mekânlar olarak işlevlerine devam etmektedirler. Kiraları düşük olan zemin ve zemin altı apartman katlarının zaman içerisinde ömrünü tamamladıklarını görüyoruz. Kent statüsünü bozan ve deprem gerçeği karşısında büyük bir risk oluşturdukları ortaya çıkan bu alanların ısrarla tercih edilmelerinin başlıca amacı enformel ilişki ağlarının rahatça sürdürülmesidir.

İşçi ve işverenlerin büyük bir bölümü ilçeden uzaklaşmak istememektedir. Burayı yatırım alanı olarak gördüklerinden, ayrılmak istememektedirler. İlçede, sağlıklaştırılmış, depreme uygun binalarda belli bir alanda çalışmalarına devam etmek istemektedirler. Zeytinburnu Pilot Projesi genel gelişim stratejisi çerçevesinde yapılan planlamalara göre, deri konfeksiyon sektörünün ilçenin güneyinden alınarak, kuzeye Maltepe Mahallesi’nde oluşturulacak Merkezi İş Alanı (MİA)’na taşınması düşünülmektedir. Burada oluşturulacak Deri Moda Merkezi ve Deri Araştırma Merkezi ile sektöre değer kazandırılacaktır.

Günümüz koşullarında kaçak, sigortasız işçi çalıştıran işyerlerinin de kontrol altına alınması düşünülmektedir. Böylece işçilerin de sağlık ve sosyal haklarına kavuşmaları sağlanmaya çalışılacaktır. Nitekim deri konfeksiyon sektöründe sigortalama sorunu, başta gelen sorunlardan biridir. İşverenlerin büyük bir kısmı, işçileri sigortalatmayı kendileri için ayrı bir maddi külfet olarak görmektedir. Sigortasız işçi çalıştırıldığından, kimi zamanlar işyeri sahipleri atölyelerin kapı ve pencerelerini kapatarak çalışmaktadırlar. İşyerlerinin kapıları sigortasız işçi çalıştırıldığından, vergi kaçakçılığından, ruhsatsız işyeri açmaktan ve benzeri nedenlerden dolayı, belediye, maliye ve Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) görevlilerinden kaçmak için kapatılmaktadır. Dönüşüm projesi çerçevesinde Deri Araştırma Merkezi’yle bu tür problemlerin denetlenmesi düşünülmektedir. İşverenlerin bir kısmı

özellikle denetimlerden kaçmak için tasfiye sürecine karşı çıkmaktadırlar. İşverenlerin yarıya yakını işçileri sigortasız çalıştırdıklarını kabul etmektedirler. Ancak bu durumu işçilere sorduğumuzda daha yüksek bir oranla karşılaşmaktayız. İşyeri ölçeği büyüdükçe, işyeri sahibi zor durumda kalmamak için bazı işçilerin sigortalarını yapmaktadır. Genellikle işyerinde uzun süre çalışmış olanlar ya da işyeri sahibiyle akrabalık bağları olanlar sigortalıdır. Bazı işyerleri sahipleri ise, akrabalarını sigortalatıp işçi olarak göstermektedir. İşverenlerin %42'si işçilerini sigortaladıklarını söylemektedir. Oysa aynı soruyu işçilere yönelttiğimizde bu oran %30'a kadar düşmektedir.

İlköğretim çağındaki çocuklar ile yine okul çağındaki genç kızların çalıştığı atölyelerde saat ücreti uygulanmaktadır. Kaçak işçi çalıştıran işyerleri, çalışanlara sigorta yapmadığı için devlet ciddi vergi kaybına neden oluyor. Kaçak çalışan deri konfeksiyon atölyelerinin sayısı da tam olarak bilinmemektedir. Zeytinburnu, Bayrampaşa, Bağcılar ile Bahçelievler'de neredeyse her evin ve işyerinin bodrum katında bir atölye bulunmaktadır. Çoğu ruhsatsız ve iş sağlığı koşullarına uygun değildir. Deri sektöründeki durum ise içler acısıdır. Genel olarak tüm konfeksiyon sektöründeki 250 bin işçinin yüzde 60'ı sigortasız çalıştırılıyor. Zeytinburnu, kayıt dışılığın en yüksek olduğu yerlerden biridir.¹¹

İşçiler ya gün boyunca ayakta (*ayakçı*) çalışmakta, ya düz dikiş makinesinde, overlokta işleri dikmekte, ya da derileri veya kürkleri kesmek için keskin bir falçata (deri kesmeye yarayan bıçak) veya razor jilet kullanarak (kesici) çalışmaktadırlar. Çalışanların bir bölümü ütücü/presçi/baskıcı olarak çalışmakta ve gün boyunca yüksek ısıya maruz kalmaktadırlar. İşçilerin nerdeyse tamamı gün boyunca küçük bir alanda yüksek derecede ısınmış, sesli/gürültülü, nemli, havasız, kimi zaman aşırı aydınlatılmış, kimi zaman da karanlık bir ortamda kimyasal ürünlere maruz kalarak, herhangi bir güvenlik önlemi alınmadan uzun süre çalışmaktadırlar. Ayrıca deri konfeksiyon atölyesinde çalışanların yarısından fazlasını 21-30 yaş arası işçiler oluşturmaktadır. Görüştüğümüz işçilerden 2/5'si 20 yaşından küçüktür. Deri konfeksiyon atölyelerinde çalışanların çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre çalışılan yerlerin %76'dan fazlası çalışmaya uygun ortamlar olmayıp, sağlık koşulları açısından yetersiz görünmektedir. İşverenlerin %10'una yakını zemin ve zemin altı katlarda çalışmadıklarını iddia etse de zemin ve zemin altı kat oranının %90 olması ciddi bir durumdur. Zeytinburnu'nda konut ve işyeri iç içe bir durum göstermesine rağmen, eskisi gibi işler eve götürülmemektedir. Her ne kadar mahalle ve sokak aralarında üç-beş kişinin çalışmakta olduğu atölyeciler, işlikler, torna-tesviye dükkânları, dökümhaneler olsa da işlerin evlere taşınması açısından, ev ve işyerlerinin neredeyse tamamına yakını ayrılmış durumdadırlar. Aradaki fiziki yakınlık bina giriş veya bodrumlarının işyeri olarak kullanılmasından ibarettir. Bu tür yerler sağlık açısından iyileştirildiğinde ve daha uygun çalışma koşulları sağlandığında, Zeytinburnu'nun daha modern bir görünüm kazanacağını düşünüyoruz.

İşverenin işi büyüdükçe, iş alanı da artmakta ve genişlemektedir. İş alanı genişledikçe yatırımlar da artmaktadır. İlçede yatırım yapan işverenler, herhangi bir dönüşüm karşısında buldukları yerleri bırakmak istememektedirler. İşverenlerin yarısından fazlası işyerlerinin kendilerine ait olmadığını belirtmişlerdir. İşyeri olarak genelde, zemin ve zemin altı olan düşük kirali yerler tercih edilmektedir. İşyeri için genellikle kiralık yerlerin tercih edilmesinden dolayı, atölyelerin bulunduğu alanda, Zeytinburnu Pilot Projesi (ZPP)'nin kolay uygulanabileceğini düşündürmektedir.

Zeytinburnu bina yapısı birbirine yapışık ve yolun iki tarafında paralel seyreden, çoğunluğu deprem öncesinde yapılmış, eski apartmanlara dayanmaktadır. Apartmanların zemin katlarında çalışan atölyelere baktığımızda, deprem açısından büyük bir risk taşımaktadırlar. Araştırma alanı olarak seçtiğimiz atölyelerin neredeyse tamamı 1999 Marmara Depremi'nden önce yapılmış ve ömrünü tamamlamış binalarda faaliyet göstermektedirler.

Zeytinburnu yollarının dar, binaların yan yana ve eski olması deprem açısından büyük bir risk oluşturmaktadır. Yol genişlikleri İstanbul iline bağlı ilçeler bazında incelendiğinde, bir dizi afet yönetim riski içermekte olduğu görülmektedir. JICA raporunda dar yol etkisi olarak tanımlanan söz

¹¹ Güngör Karakuş, Zülfikar Ali Aydın, "İstanbul'u Ağ Gibi Saran Merdiven Altı İşletmeler", Sabah Gazetesi, <http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/02/haber,57A326FF21964C33BB6E1DB150D1C244.html>, İstanbul, 02.02.2008

konusu parametre özellikle acil durumlarda yaşam hattı (life-line) olarak nitelenen, yaşamsal aksların tıkanma riskini gündeme getirmektedir. Acil durumlara müdahalede, özellikle doğal afetlerin en yıkıcılarından biri olan depremde, yolların kapanma riski önemli bir lojistik sorun yaratmaktadır. Tahliye, acil sağlık, yangın ve arama kurtarma müdahale birliklerinin ulaşımının sağlanmasında önemli etkisi olan yol genişliği parametresi açısından, Zeytinburnu ilçesinin şanslı olduğunu söylemek olanaksızdır.

İşyeri sahiplerine “*Binanız Depremde Zarar Görmüş/Yıkılacak Binalar Arasında mı Yer Alıyor?*” diye sorduğumuzda, işverenlerin büyük bir bölümü “*hayır*” demiştir. Görüştüğümüz işverenlerin yarısından fazlası, binaların büyük bir bölümü depremden önce yapılmış olmasına rağmen, atölyelerin bakımlı olduğunu ve zarar görmediğini belirtmişlerdir. JICA raporuna göre, Zeytinburnu İlçesi’nde bina hasar durum tahminleri ortadayken, işverenlerin binalar için sağlam demesi, herhangi bir tasfiye tehdidini bertaraf etme çabası olarak görülebilir. Kendileriyle görüşülen işverenlerin 2/5’si işyerlerinin depremden herhangi bir zarar görmediğini söylemiştir. Ruhsatları olmayan ve neredeyse tamamı kiralık olan bu atölyelerin, işverenlerce bu kadar savunulmasının sebebi, benzer bir iş ortamının bulunmasının zor olacağı kaygısı olarak değerlendirilebilir.

Zeytinburnu Belediyesi son birkaç yılda deri konfeksiyon atölyelerine çalışma ruhsatı vermemiştir. Ruhsatlara sahip olanlar da genellikle eski atölyelerdir. Atölye sahipleri tasfiye dolayısıyla ruhsat verilmediğini düşünmektedir. Ruhsat sahibi olduğunu belirten işyeri sayısı 14 (%23)’tür. Zeytinburnu Belediyesi Ruhsat ve Denetim Müdürlüğü tarafından yayınlanan 2007 yılına ait faaliyet raporlarında deri işiyle uğraşan toplam 215 işyerine ruhsat verilmiş olup, bu işyerleri arasında deri atölyeleri, deri işleme atölyeleri, deri konfeksiyon atölyeleri, deri finisaj atölyeleri ve daha başka deri atölye ile mağazaları da bulunmaktadır. Rapor verilen işyerlerinden 116 tanesi deri konfeksiyon atölyeleridir. Bu durum şunu göstermektedir ki, 2007 yılından sonra kurulmuş ya da bu yıl içinde veya öncesinde kurulmuş olmalarına rağmen ruhsat almamış ve kaçak çalışmışlardır. Belediye tarafından deri konfeksiyon atölyelerine ruhsat verme işlemleri belirli bir süre durdurulmuş, 20.03.2010 tarihinde Zeytinburnu Belediyesi resmi web sitesinde yayınlanan habere göre, Ruhsat Denetim ve İktisat Müdürlüğü, işyeri açma-çalışma ruhsatlarına ilişkin yönetmelik ve belediye kanunları uyarınca sıhhi ve gayrisihhi işyerlerini denetleyip ve ruhsat verme işlemlerine tekrar başlamıştır. Büyük bölümü ruhsat sahibi olmayan bu işyerleri denetleniyor mu diye sorduğumuzda %63 olumlu cevap alınmıştır. Konut alanındaki işyerlerine ruhsat verilmesi, bu tür işyerlerinin formelleştirilmesi süreci, tasfiye aşamasında zorluk çıkarabileceği gibi, tasfiyelerinin gerçekleştirilmemesi durumunda da Zeytinburnu’nun geleceğinde işyeri-konut karışımına izin verilmiş olunacaktır. İlçenin kentsel refahı ve gelişimi açısından konut ve işyeri alanlarının ayrıştırılması gerekmektedir. Moda ve markalaşmalarını kazanan, Kazlıçeşme Sahili’ne yakın büyük işyerleri ise çalışmalarlarıyla ilçe ekonomisine katkıda bulunabilir niteliktedirler. Buradaki asıl sorun, konut alanı içerisinde bulunan küçük ölçekli zemin ve zemin altı deri konfeksiyon (bunun yanında tekstil ve benzeri imalat sektörleri) atölyelerinin MİA olarak belirlenen alanda veya ilçenin başka, uygun bir alanında bir araya getirilmesidir.

“*Sizce bu tür işyerleri Zeytinburnu’nda çeşitli kentsel sorunlara yol açıyorlar mı?*” diye sorduğumuzda, işverenlerin neredeyse yarısına yakını, işçilerinse %70’i deri atölyelerinin Zeytinburnu’nda çeşitli kentsel sorunlara yol açtığını düşünmektedir. Deri konfeksiyon atölyelerinin tamamı konut dokusunun içerisinde yer almakta ve bu durum kentsel çevre kalitesini olumsuz etkilemektedir. Üretim ve konut alanlarının iç içe geçmiş olması kentsel çevre kalitesini düşürürken iş verimliliğini de önemli ölçüde azaltmaktadır. Gürültü ve çevre kirliliği başta gelen problemler olmakla beraber, bunun yanında bina tahribatı görüntü kirliliği ve trafik gibi başka problemlere de yol açmaktadırlar. İşverenlerin önemli bir kısmı da bu tür işyerlerinin Zeytinburnu’nu herhangi bir şekilde etkilemediğini söylemiştir. 1/5’lik bir gruba göreyse bu tür işyerleri Zeytinburnu’ndaki ailelerin yaşantısını kötü etkilemektedir. İşverenlerin %57’si, işçilerinse %63 kentsel dönüşüm projesinden haberdar olduklarını belirtmektedir. Ancak tam olarak nasıl bir çalışmanın yürütüleceğine bilmediklerini ve belirsizlikler bulunduğunu belirtmektedirler. İlçe halkının kentsel dönüşüm projesi konusunda bilgilendirilmesi gerekir.

İşverenlerin bölgeyi tercih etmelerinin başlıca sebepleri; deri showroamları, malzemecileri, yan ürünlerin satıldığı işyerleri ile konfeksiyon ürünlerinin pazarlandığı mağazaların yakın olması ve

ihtiyaç duydukları zamanlarda bu yerlere kolay ulaşabilmeleri gibi çeşitli avantajlardır. Başka bir bölgeye taşınma durumunda bu avantajların ellerinden gideceğini düşünmektedirler. İşverenler, burayı seçmelerinde yukarıdaki bir veya daha çok etkenin etkili olduğunu belirtmişlerdir. (Dolayısıyla çok cevap verilmiş; 60 işverenden 219 farklı cevap alınmıştır.) İlçe merkezde olup, ulaşımı da rahat olduğundan, çevre ilçelerden gelenlere de iş fırsatları sunmaktadır. Çalıştırılmak üzere daha kolay işçi bulunmaktadır. Tüm iş çevrelerine yakın olması, işin yoğun olduğu dönemlerde ulaşım sorununun büyük bir kısmını ortadan kaldırmaktadır. En önemli sebeplerden biri, ulaşım olarak ortaya çıkmıştır. İşverenlere göre iş ve konut alanlarının yakınlığı bir avantajdır. İşçilerin %67'si ise kentsel dönüşümün uygulanmasından yana bir tavır almışlardır. Bunun altında yatan başlıca sebep işyerlerinin uygun çalışma ortamlarına dönüştürülme isteğidir. İşverenlerin %37,5'i işyerlerinin maddi değerinin tam olarak karşılanması durumunda taşınmaya olumlu bakmakta, geriye kalanlar proje çerçevesinde destek verilse bile taşınmak istemediklerini belirtmektedir. Buna rağmen işverenlerin 73'ünden fazlası proje uygulanması durumunda ilçenin geleceğinin iyiye gideceğini söylemişlerdir. Gerek işverenler gerekse işçiler işyerlerinin ilçe sınırları dahilinde bir araya getirilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. İşverenlerin %68'i işçilerin de %72'si işyerlerinin daha uygun çalışma koşullarıyla Zeytinburnu'nda bir araya getirilmeleri gerekliliğini vurgulamaktadır. İşçiler (%59) işyerlerinin ilçe sınırları dışına taşınması durumunda ya işsiz kalacaklarını ya da ulaşım yönünden sıkıntı çekeceklerini, %96'ya yakını herhangi bir şekilde olumsuz etkileneceklerini belirtmektedir. İşçilerin %69'a yakını işyerleri taşınsa dahi işyeri tarafından servis sağlanması durumunda gidebileceklerini söylemektedir. Bu durum Merkezi İş Alanı fikrine sıcak bakıldığını göstermektedir.

Zeytinburnu, İstanbul içinde düşük gelir gruplu ilçelerin başında gelmektedir. Sosyal doku ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İlçede bu iki ilişkinin de gelişmişlik düzeylerinin düşük olması, karşılıklı olarak birbirini olumsuz etkilemektedir. İlçenin kuzey tarafı hariç, diğer bölgelerinde özellikle deri ve hazır giyim sektöründe yoğunlaşan konfeksiyon üretimi, konutların giriş veya bodrum katlarında, sıhhi olmayan şartlarda ve küçük ölçekli (işyeri ve üretim standardı ve izni olmayan) yerlerde yapılmaktadır.

Zeytinburnu, İstanbul'un fethinden sonra deri işleme ve üretim yeri olmuş, 1950'li yıllar ile beraber gecekondulaşmayla beraber hızlı bir yerleşme bölgesi olmuştur. Araştırmamızda görüştüğümüz çalışanların büyük bir bölümü, 1990'lı yıllardan itibaren deri konfeksiyon sektörünün üretim kapasitesini hızla arttırdığını ve sektörün dünyanın en büyük deri imalat merkezi olduğunu belirtmişlerdir.. İstanbul'u işhanlarının ve apartmanların bodrum katlarını saran ruhsatsız binlerce konfeksiyon atölyesi tehlike saçmaktadır. Yaptığımız araştırmada da bu durum ortaya çıkmıştır. Zeytinburnu'nda uygulanması düşünülen dönüşüm projesinin, ilçenin deprem riskini azaltacak, şehir hayatını kesintiye uğratmayacak, şehir yaşamı bakımından ekonomik şehircilik ve mimari standartları yüksek, konut işyeri ilişkisi çözümlenmiş, sosyal gelişimi olumlu etkileyecek, tarihi alanlara eklenecek çirkinliği ve insanlık dışı kentsel mekânları tasfiye edecek, tarihi kültürel mirasların tamamlayıcısı olacak bir proje olması gerekmektedir. İşveren ve işçilerin büyük bir oranı atölyelerin ilçe yapısına zarar verdiğini kabul etmektedir. Bu durum dönüşüm sürecini hızlandıracak bir etken olarak görünmektedir.

Konut ve işyerlerinin ayrılması için, işyerleri farklı bir yerde organize edilmelidir. Konut alanı içinde cazibeyi artıracak, mağaza ve alışveriş merkezleri kurulabilir. ZPP içerisinde yer alan ve ulaşım aksları ile birbirine bağlanması düşünülen Kuzey ve Güney Odaklar ile Kentsel Omurga alanı içerisinde ve sahile yakın yerlerde bu tür cazibe alanlarının yapılması ilçenin çalışma alanı ve dericilik tarihine olumlu bir katkı yapabilecektir.

Kentsel Dönüşüm Yasası çerçevesinde bu alanların boşaltılması ve kamulaştırılması çalışmamıza başlamadan önce gündeme getirilmişti. İlçe bina yapısının büyük bir kısmı riskli olduğundan bu tür yerlerin çalışma alanı olarak seçilmesi de büyük bir tehlike oluşturduğundan, bu alanların sağlıklılaştırılması gerekir. Ancak dönüşüm yapılırken halk tabanlı, isteğe bağlı bir dönüşüm yapılması gerektiğini vurgulamamız gerekir. Büyük bölümü ruhsatsız olan atölyeler aynı zamanda kentsel sorunlara da yol açmaktadır. Bu durum dönüşümü kolaylaştırıcı etki olarak görünse de aynı durumu konut alanı için de söylemek mümkün değil.

KAYNAKÇA

- Aydın, Z. A.(2008). “İstanbul’u Ağ Gibi Saran Merdiven Altı İşletmeler” , Sabah Gazetesi,<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/02/02/haber,57A326FF21964C33BB6E1DB150D1C244.html> , İstanbul, 02.02.2008
- Bayraktar, E.(2006). *Gecekondu Ve Kentsel Yenileme*. Ankara: Ekonomik Araştırmalar Merkezi Yayınları
- Erder, S.(2006). *İstanbul’a Bir Kent Kondu Ümraniye*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ersöz, H. Y.(2005). *Zeytinburnu’nun Sosyo-Ekonomik Ve Siyasal Yapısı*.İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
- Gökçen, T.(2005). “Zeytinburnu Gecekonduları” Surların Öte Yanı Zeytinburnu . İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları
- Hart, C. W. M., (1969). *Zeytinburnu: Gecekondu Bölgesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Kanbir, E.(1968). “Zeytinburnu Gecekonduları” , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, Eylül 1968
- Keyder, Çağlar., “Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına” , İstanbul Küresel İle Yerel Arasında, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- Kocabaş, A.(2006). *Kentsel Dönüşüm (/Yenileş(tir)me):İngiltere Deneyimi ve Türkiye’deki Beklentiler*, İstanbul, Literatür Yayınları.
- İ.B.B Başkanlığı Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü , “Zeytinburnu Stratejik Eylem Planı” , İstanbul , Haziran 2005
- 03.02.2009 tarihinde Derimod binasında Hasan Yelmen ile Zeytinburnu dericiliği hakkında yapılan görüşme.

TOPLUMSAL DÜZEN ARAYIŞINDA KAMUSAL ALAN DÜŞÜNCESİ VE BİREYSEL DİNDARLIĞIN İMKÂNI SORUNU

Adem GÜRLER¹

ÖZET

Toplumsal yaşam, farklı perspektiflerden hayatı anlayan ve farklı çıkarlara sahip olan bireylerden, gruplardan ve topluluklardan müteşekkil girift yapıdır. Bu giriftlik, modern dönemde rasyonel düşünce ışığında oluşturulmaya çalışılan toplumsal düzenin ahenginin ve uzlaşımın sınırlarını zorlamaktadır. Özellikle çoğulculuğun toplumsal yaşamı şekillendirdiği günümüz yaşantısı, farklı siyasi, dini, cinsel vb. düşünce ve tercihlere sahip bireylerin aralarındaki ilişkinin sınırlarının belirlenmesini güçleştirmektedir.

Batı toplumları genel olarak bireyin kamusal yaşamda yapabileceği dini eylemleri, dini çoğulculuğa oluşturabileceği tehdit dolayısıyla kısıtlama yoluna gitmiştir. Son yıllarda küresel bir şekilde arttığı düşünülen dindarlık düzeyi; bir tarafta bireysel özgürlüklerini tehdit altında hisseden, diğer tarafta dini tercihlerini tehdit altında hisseden iki toplumsal kutbun tarafları olduğu bir polarizasyon meydana getirmiştir. Kamusal alan kavramının habitusu, bahsi geçen tarafların iki farklı sınıfmışçasına aralarında var olduğu düşünülen bir çatışma algısını da beraberinde getirmektedir. Bu karşıtlığı konsensüse bağlamak isteyen sosyal bilimciler, Batı modellerinde olduğu gibi, bireyin dini haklarının sınırlarını da belirleme zorunluluğu hissetmektedir. Bu çerçevede, bireysel hakların tümünün koruma altına alındığı ve gücünü bireylere sağladığı özgürlük açısından yine sivillikten alan kamusal dinin, bireylere sağlayabileceği dini özgürlük sınırları çalışmamızda tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Düzen, Bireysel Dindarlık, Kamusal Alan, Din Özgürlüğü.

ABSTRACT

Social life develops on individuals, groups and societies which understands social life from different aspects and this difference includes complex differences to each other. This complexity strains social bonds that composed with in social order in modern era. Especially in modern era, individuals that has different politic, religious and sexual choices form the basis of pluralism and these choices strain the bonds of social life.

Generally, the western societies prefer the limitation of individual's religious affairs in public space as they may threat the majorities' life. In last years, the religiousness level which is regarded in increase globally has brought forth a social polarization for the ones who feel their individual freedom as under threat on one side and for the ones who feel their religious preference as under threat on the other side. The habitus of public space concept has brought out the comprehension of dispute between the sides mentioned above as if they were two different classes. The social scientists who want to solve this disagreement feel the necessity of the limitation for the individual's religious rights as in the western models. In this frame, the borders of the public religion in which all the individual rights are under protection and whose force is coming from the freedom provided for the individuals will be discussed.

Keywords: Social Order, Individual Religion, Public Space, Religious Freedom

¹ Yrd.Doç.Dr. Giresun Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ademgurler1979@gmail.com

1. GİRİŞ:

Seküler çağ, teslimiyetin yerine itirazı, dogmanın yerine aklı, inancın yerine bilimsel düşüncüyü yerleştirerek, Katolik Kilise'nin otoritesi ile şekillenen toplumsal yapının yerine, yeni bir düzen tesis etmiştir. Feodal dönem ile Batıda oluşmaya başlayan toplumsal dönüşümün yeknesak bir yorumu elbette bulunmamaktadır. Birçok değişim ve etkileşim bugünün dünyasına etki etmiş ve modern çağı oluşturan halkalar olarak insan tecrübesinde yerini almıştır. Bu süreçte doğrular ve yanlışlar zaman zaman yer değiştirmiştir. Örneğin, 1822 yılında "kutsal metinler sığ mitlerden ibarettir" diyen bir isyankar, Hıristiyanlığın Pensilvanya kanunlarının ortak noktası olduğunu belirten mahkeme tarafından cezalandırılmıştır (Berman, 1986:782). Amerikan hukuk sisteminde verilen bu karar ve gerekçesi, o dönemlerde meşru iken, aynı karar günümüzde, din ve vicdan hürriyeti, din özgürlüğü, laiklik gibi siyasi uzamlara sahip modern toplumsal erdemler dolayısıyla yanlış olarak nitelendirilmektedir.

Kant'a göre devlet, ahlakın oluşabilme imkanına bağlıdır. İnsanların özgür bir şekilde rasyonel olarak geliştiği ve bireylerin birbirlerinin haklarına saygı gösterdiği ve bu hakları çiğnemediği bir sistem ahlaklı olabilir. Batı düşüncesinin, insanların mutlu olması amacına dayandığı bu ahlak, modernleşme olarak adlandırmıştır. Feodal çağdan itibaren tecrübe ettiği bunalımlardan, savaşlardan, bir düzen inşa etmeye çalışmış ve bu zorluklardan kurtuluşu aklın rehberliği ile bulmuştur.

2. KAMUSAL ALANIN MEŞRULAŞMASI VE DİNİN ZAYIFLAMASI:

1555 Augsburg Barışı ile Avrupa'da bireyler toplumlarında dinini belirleme özgürlüğü (cuius regio, eius religio) kazanmıştır (Cavanaugh, 1995: 400). Bahsi geçen dönemde kişilerin dini tercihleri üst kurumlar ve kişiler tarafından belirlenmekteydi. Örneğin Kutsal Roma Germen İmparatorluğu prenslikler ile yönetilmekteydi. Binden fazla prenslik içinde yaşayan vatandaşların dini tercihleri, prenslerin bağlı buldukları dine göre belirlenmekteydi. Yani Protestanlığı benimseyen bir prensin tebaası da Protestan oluyordu.

İlk olarak 1648 Vestfalya Anlaşmasında resmi olarak kullanılmaya başlanan sekülerizm, kamusal yaşamın içinden din kurumunun dinamiklerini aşamalar halinde çıkarmıştır. Din, tektipleştiren bir yapı olduğu ve üzerinden hareket edilerek bir toplumsal mutabakatın oluşturulamayacağı bir eşitsizlik oluşturduğu gerekçesiyle, kamusal alandaki eylem ölçütü olmaktan çıkarılmıştır. Dini hegemonyanın ortadan kalkmasına bağlı olarak ortaya çıkan burjuva sınıfı, kamusal alanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Habermas'a göre Feodalite öncesi dönemlerde, kamusal alandan bahsetmek mümkün değildir. Kilisenin temsil ettiği tanrısal otorite, reformasyon ile birlikte feodal otorite biçimlerinden ayrılmış ve özel bir mesele haline gelmiştir. Din özgürlüğü, tarihsel olarak ilk özel alanı oluşturmuştur (Habermas, 2012: 71, Yükselbaba, 2012: 7). Feodal dönemden Fransız İhtilali'ne kadar devam eden süreç içinde Din Savaşları, kamusal alanın oluşmasını sağlayan ilk temel değişken olarak kabul edilmektedir.

Din bu kurumsal çöküşün ardından vicdani bir mesele olarak düşünülmüştür. Aydınlanma filozoflarındaki deist tutumlar, dinin toplumsal fonksiyonları üzerinden hareket ederek dini incelemelerde bulunan sosyolog ve antropologlar, din ve toplum ilişkilerinin meşruiyet zeminini, din ve birey ilişkisine indirgeyerek, sekülerizmin toplumsal mutabakat ölçütlerini, siyasi ve hukuki düzleme yerleştirmiştir. Sennett dini toplumsal bir kategori olarak değil, toplumun bir ürünü olarak algılama geleneği dolayısıyla toplumun üretici güç olarak, dini yarattığını belirten klasik sosyolojik döneme atıfta bulunmuştur (Sennett, 2010: 201). Bu dönem, İkinci Dünya Savaşının sonlarına kadar dinin yok olacağına ilişkin seküler söylemlerin kabul gördüğü ve dinin ilkel bir tecrübe olduğuna yönelik bir anlayış oluşturmuştur.

Batı toplumlarının ortak bir seküler dönüşüm gerçekleştirdiğini söylemek güçtür. Fransa oldukça keskin bir seküler algıya sahiptir ve devlet ile din ilişkilerini mutlak bir çizgi ile ayırmıştır. Bunun nedeni din savaşları sürecinde belki de en çok acıyı çeken toplum olan Fransız toplumunun; Katolik Kilisesinin, yani kamusal yaşama hakim bir dini otoritenin, hakimiyetini korumak adına yaptıklarını, çok yakından müşahade etmesidir. Bu tecrübelerin en bilineni 1572 yılındaki Aziz Barthelomeo Yortusu Kıyımıdır. Katoliklerin sistemli bir şekilde onbeş bin Protestanı, Protestan olduğu gerekçesiyle evlerinde ve sokaklarda katletmesi ve ardından Papa V. Pius'un Fransa'da bulunan St.

Louis Kilisesine giderek 33 kardinal ile birlikte Tanrıya Şükran Ayini gerçekleştirerek katliamı kutlaması (Rawls, 2006: 22), kamusal alana hakim olabilecek bir dini hegemonyanın yapabileceklerini Fransız toplumuna göstermiştir.

Jeremy Gunn, Avrupa toplumlarının farklı eğilimlere sahip olsa da genel olarak keskin bir seküler anlayış ile karakterize olduklarını belirtmektedir. İngiltere devlet olarak hala kiliseye bağlı iken halkının çok küçük bir kısmının dindar olduğu söylenebilir. İsveç günümüzde en keskin laik sisteme sahip devlet teşkilatlanmalarından birine sahip olsa da doğan çocukların büyük bir kısmı, devlet eliyle kiliseye kaydedilmektedir.

Amerika'da ise eyaletler tamamen seküler iken halkın oldukça dindar olduğu belirtilebilir. Amerika'daki özgürlük anlayışı ve devletin ve toplumun oluşum sürecindeki dini unsurlar, toplumsal yapıyı Avrupa'dan farklı bir tecrübeye götürmüştür. Genel olarak Charles Dickens'ın Amerika Notları ve Alexis de Tocqueville'in Amerika'da Demokrasi eserlerinde, Hıristiyanlığın toplum içinde kurumsallaşmasının demokratik sisteme zarar vermemesini hayretle karşıladıklarını, hatta imrendiklerini görebiliriz.

Avrupa'nın laisitesinden farklı olarak ve din özgürlüğü kavramı ile karakterize edilen ve liberal özgürlükler çizgisinde eşit ve adil olduğu düşünülen Amerikan sekülerizmi, kamusal alanda dine daha hoşgörü ile bakabilen bir anlayış olarak düşünülmüştür. Ancak Amerika toplumunun seküler anlayışı da kendi toplumsal dinamiklerine göre çeşitli kısıtlamalar ile toplumsal yapısının karakterlerini seküler anlayışına yansıtmıştır. Örneğin Mormonlar, dini bir cemaat olarak büyümelerini ırkçı söylemler ile gerçekleştirmiş bir Protestan cemaatidir. Liderlerini peygamber olarak niteleyen bu grubun, 1978 yılındaki lideri, Tanrısal bir vahiy ile zencilerin kiliselerine girebileceklerini ilan ederek, ırkçı söylemini aşmaya çalışmıştır. 17. yy'da Mary Dyer'ın Quaker olduğu için asılması gibi, dini baskılar dolayısıyla hakları çiğnenmiş örnekler Avrupa tarihinde olduğu gibi Amerikan tarihinde de görülebilmektedir.

Laiklik ve din özgürlüğü isimleri altında farklı tecrübelerle sahip Avrupa ve Amerikan toplumları, modernizmin asli unsuru haline gelen sekülerizmin ve bu seküler ahlak ile karakterize olan kamusal alanın, birinci elden oluşturucuları olmuşlardır.

Batıda anayasal cumhuriyete dayanan fikri temeller ile sağ görüşün din ve devlet ayrımı anlayışı ve demokratik eşitliğe dayanan sol görüşün hakim bir dini yapıdan uzaklaşması, din ve politik erk arasında bir perde oluşturmuştur (Habermas, 2006: 4). Dolayısıyla seküler düşünce, dini kurumların etkinliğini devrettiği siyasi uzamlar ile din toplum ilişkilerinin arasına siyaseti ve iktidarı koymuştur.

Sekülerizm Casanova'ya göre şu başlıklar altında vücut bulmuştur:

- Toplumsal kurumlar arasındaki farklılaşma sonucunda dinin siyaset, bilim ve ekonomiden ayrılması,
- Dinin kendi içinde özelleşmesi,
- Dini inanç, bağlılık ve kurumların gittikçe zayıflaması (Asad, 2007: 217).

Sekülerizmin gücü, modernleşme yoluna giren tüm toplumların takip etmesi gereken bir erdem ve dünya üzerindeki tüm toplumlara genellenebilecek bir başarı yolculuğu olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sekülerizasyonu toplumsal miras yerine, siyasi iradelerin çabaları ile kamusal alanın ölçütü haline getirmeye çalışan toplumlarda ise sekülerizm, Batı tecrübesinin bir ürünü olarak algılanmakta ve Batı dışındaki toplumlarda uygulanabilirliği üzerinden tartışmalar gerçekleştirilmekte ve kavramların içeriğinde, uygulama alanlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

3. DİNİ EYLEMİN DÖNÜŞÜMÜ VE BİREYSEL DINDARLIK:

Dindarlık, dinin yaşanılma biçimidir ve bireylerin dine bağlanma düzeylerini belirlemek için kullanılan bir kavramdır. 1950'lere kadar seküler tez, karşı çıkılamaz bir şekilde dinin yakında yok olacağına, en iyi ihtimalle tamamen vicdani bir mesele olarak kalacağına hükmetmiştir. Luckmann, kilise ibadetleri ile ilgili istatistik verilerden hareketle, sosyal bilimlerin klasik teorilerinden itibaren üzerinde çalışılmaya değer bir bilimsellik görülmeyen dini tutumlarda bir düşüş değil artış olduğuna ilişkin bir tez ortaya atmıştır. 1960'larda Peter L. Berger ve Thomass Luckmann'ın fenomenolojik din

kuramları olarak adlandırılan görüşleri çerçevesinde, din ile ilgili çalışmalar tekrar ilgi görmüştür ve seküler öngörülerin tersine, bireylerin dini eğilimlerinde azalma değil artış olduğu fikri yaygınlaşmıştır. Dini eğilimler yok olmamakta, biçim değiştirmektedir. Bu şekilde Berger ve Luckmann, cemaatler cenneti olarak adlandırılan dönemin Amerikan toplum yapısına ilişkin dini söylemlerin öncüleri olmuşlardır.

Sekülerizm, modernizmin direkt sonucu olarak düşünüle gelmiştir. Din ve modernite arasındaki ters orantı, bu genel kabulden çıkmıştır. Modern bilimsel düşünce dünyayı, rasyonel ve yönetilebilir bir hale getirerek doğa ötesi unsurlara bırakılan alanı daraltmıştır. Weber bu değişime büyümenin bozulması kavramı ile işaret etmektedir (Berger, 2001: 443). Kilisenin ontolojik kurgu yapma tekelinin elinden alınması, bireysel dindarlığın önünü açmıştır. Bireyin kırılğanlığını ve feda edilebilirdik duygusunu arttıran kamusal alan düşüncesi, bireyin yalnızlaşmasına neden olmuştur (Bromley, 2012: 209). Bu yalnızlaşma bireylerin dindarlık biçimlerine de yansımıştır. Yalnızlaşan bireylerin dini tutumlarını Berger, yurtsuz kalan bir evsize, Luckmann da görünmeyen bir dine benzetmiştir.

Bireysel dindarlık; genel olarak yaşamını kendi iç denetim mekanizmaları ile karakterize etmeye çalışan, şehirden insanın dindarlık biçimidir. Birey, anlam vermeye çalıştığı dünyaya kendisinin tecrübesi ve inançları doğrultusunda bir anlam vermeye çalışmakta, ancak geleneksel toplumlardaki alanın oluşturduğu manevi havayı modern toplumlarda bulamadığı için yalnızlaşmaktadır. Birey bu yalnızlığa rağmen, dini eylemleri ve anlamları kamusal alanda göremese bile kendi yaşantısına aksettirmeye çalışmaktadır. Bu durum, kamusal alana açılmaya çalışan dindar bireyler ortaya çıkarmıştır.

Berger sekülerizmin bireysel bilinç düzeyinde değil, toplumsal ve kültürel alanlarda ortaya çıktığını belirtmektedir (Berger, 1993: 163). Dolayısıyla bireysel dindarlığa biçilen kaftan, bireyin tercihine saygı duymaktan çok onu örtmeye yaramaktadır.

Bireysel dindarlık, içinde bulunulan toplumun dünya görüşünün içselleştirilmesi vesilesiyle elde edilir (Luckmann, 2003: 64-65). Fenomenolojik din kuramlarına göre din; peygamberleri, kutsal metinleri, ruhbanları, ritüelleri ve binaları ile toplum içinde görüngenüye bürünebilme kabiliyeti oldukça yüksek bir kurumdur. Bunların toplamı dünya görüşü oluşturacak biçimde bir üst kimlik olarak bireyin kabulüne sunulur. Bireyler bu sunulan görüşlerden kendisine uygun olanı rasyonel bir şekilde seçer.

Seçim kavramı burada kilit bir role sahiptir. Seçim; hem rasyoneldir, hem de çoğulculuk ve özgürlük gibi seküler erdemler ile uyumaktadır. Ayrıca Protestanlığın akidevi doktrinlerinden biri olması dolayısıyla Hıristiyan doktrinine uygun bir dindarlık biçimi olarak algılanır. Bu içerik, bireyin kamusal yaşantısını kutsallaştıran bir değer olarak, Batıda kamusal alan için kabul edilebilir bir dini çizgi oluşturma avantajına sahiptir. Din savaşlarındaki dini kurumların çıkarlarından arınmış bu dini anlayışın kamusal alana açılmasında bir sakınca görülmez ve kamusal din adıyla anılan ve özellikle Amerikan toplumunda etkinliğini gösteren liberal kamusal alan düşüncesi seküler mirasa, liberal özgürlüklere, rasyonel düşünceye engel olmayacak bir din oluşturmuş olur. Toplumdaki dini yükseliş kamusal alanda belirli noktalarda tasvip görür ve din, kamusal alana açılır. Ancak bu süreç, bireye ve tercihlerine ait olanın sınırları ile ilgili müphemlik dolayısıyla farklı kamusal alan anlayışları ortaya çıkarmaya devam etmektedir.

Birçok kamusal alan düşüncesi içinde günümüzde hukuki ve siyasi meşruiyetini sağlayan; rasyonalite, seçim özgürlüğü ve hakların korunması temeline ilişkin adalet ahlakı ile liberal kamusal alan, dayatılan bir özgürleşme alanı olarak meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

4. LIBERAL KAMUSAL ALAN VE İSLAM:

1970'lerde Daniel Bell'in ses getiren kutsalın dönüşü makalesi, din ve kamusal alan ilişkisi ile ilgili tartışmaları arttırmıştır. Din eğer yok olmayacaksa, bu noktada dinin kamusal alanda var olabilmesinin imkânı ve kabul edilebilirlik çizgisi belirlenmelidir. Çünkü din, hapsedilmeye çalışıldığı vicdandan, bir daha geri döndürülemeyecek biçimde kamusal alana açmıştır.

Devlet doğal bir eşitlikten ziyade bilimsel ilerlemenin, seçim özgürlüğünün, pazar değerlerinin yanında olup, bunların karşısındakilere rakiptir. Dolayısıyla devletlerin ekonomik ve politik çıkarları,

çatışmanın sebebidir (Cavanaugh, 1995: 409). Bu noktada aklımıza şu soru gelmektedir. Hangi din ve dindarlık kamusal alana uygundur?

Teorik temellerinin Habermas tarafından atıldığı burjuva kamusalılığı, liberal özgürlük anlayışı ile şekillenen ve hukuki olarak da meşrulaştırılmış, günümüzün ideal kamusal alan anlayışı hüviyetine bürünmüştür. Kamusal alan ile ilgili liberal özgürlük anlayışı ile karakterize edilmeye çalışılan kamusal alan Marksistler, feministler ve modernleşme yolcusu üçüncü dünya ülkelerinin entelijansiyası tarafından eleştirilere tabi tutulmaktadır. Marksist perspektifi dikkate almamakla suçlanan Habermas'ın bu eleştirilerde haklılık payı olduğunu kabul etmesine rağmen meşru kamusal alan anlayışının, dindar kesimlerin dini eğilimlerini yaşayabilmesi adına, liberal özgürlük felsefesinin sınırları içinde, din ve kamusal alan arayışlarında en ideal çizginin, Amerikan toplumunda olduğuna ilişkin genel bir eğilim oluşmuştur.

John Rawls, modern toplumlarda dindar kimselerin kamusal yaşamdaki yerini belirlemeye çalışmıştır. Buna göre mümin kimseler kendi doktrinlerini hayata geçiremeyen seküler anayasal bir rejime katılabilirler mi? Rawls bu soruya liberal anayasal sistemin merkezi olan Amerika anayasasındaki din özgürlüğü anlayışına atıf yaparak cevap verir. Buna göre az çok bütün dinlere siyasi teşkilatlanma imkânı tanıyarak devlet iç huzuru tesis etmeye çalışır. Dinler arasındaki uyumsuzluklar siyasi olarak tartışılır ve toplumsal zemin kamusal açıdan tartışmalardan soyutlanmış olur (Rawls, 2006: 162). Bu noktada Arent'in bakış açısına göre Rawls'un perspektifi bir cevap olmaktan çok bir problemdir. Çünkü Arent'e göre söz insanı siyasal varlık haline getirir ve kamusal yaşam, siyasi söylemler ile karakterize edilen bir alandır. Laik toplumlarda dindarlar demokratik sisteme coşkun bir şekilde katılmazlar. Demokratik sisteme dindar kimselerin bağlılığı şartlı bir bağlanmadır. Dolayısıyla kendi dünya algılarına ters düşen bir noktada bireyler, yasayı çiğnemeye hazırdırlar. Dolayısıyla dindarların, uyumsuzluk oluşturabilecek noktalarda dini kabul ve eğilimlerinden feragat etmeleri beklenir (Rawls, 2006: 163). Modern liberal toplumlar için üstün erdemler olan eşitlik ve özgürlük ideali bu noktada gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla dindarlar adil bir özgürlük çizgisinde başka bir sistemde yaşayamayacaklarını kabul ettiklerinde, anayasal demokratik sistemi benimseyeceklerdir. Rawls'a göre dindarların özgürlüğü, dindar olmayanların ya da topluma hakim dini yapının dindarlarının özgürlüğüne feda edilebilecek bir özgürlük anlayışıdır.

Liberal kamusal alan anlayışlarına ilişkin tartışmalar içinde, Batı ve İslam dikotomisi son yıllarda yükselen bir tartışma sahası oluşturmuştur. Kamusal alana hakim anlayışın, modern erdemler olduğuna ve dini eylemlerin bu yaşamın içine girebileceği sınırlara ilişkin kabulün kurumsallaşmış bir din ile ilişkili olamamasının temel nedenlerinden birisi, Hıristiyan doktrini ile yönetilen bir Batı toplumu olmamasıdır. Her ne kadar hukuki ve siyasi alanda Amerika'da Hıristiyan doktrinini ayrıcalıklı konuma oturtmaya yarayan enstrümanlar bulunabilse de, Avrupa ve Amerika'da resmi olarak seküler ve liberal demokrasi kamusal yaşamı şekillendirmektedir. Ancak İslam toplumları içinde Şeri hükümler ile yönetilen devletlerin bulunması, Batının geçmişte bırakmak istediği ve kamusal alana hakim olabilecek irrasyonel normların oluşturabileceği tehdit, Batı ve İslam arasında bir polarizasyon oluşmasına neden olmaktadır.

Çünkü dinlerin hakim olduğu kamusal alan, liberal demokrasinin zorluklar ile karşılaşacağı fikri, Batının fobisi hatta kompleksi haline gelmiştir. Doğu dinlerinin inananlarını yönlendirdiği düşünülen münzevi yaşam, bu noktada Batı toplumlarının kabul edebileceği bir dindarlık biçimi olarak adlandırılrsa da, Amerika'da yağ sürmek için kullandığı geleneksel bıçak yüzünden tutuklanan sikh rahiplerinin bulunması (Treene, 1992: 582), kamusal alan tepkilerinin agresifleştiğini gösteren örneklerden biridir. Özellikle Batılı devletlerin güvenlik algılarının arttığı bir dönem olarak 21. yy'da yaygın bir İslam fobisi ortaya çıkmıştır. Bu fobi yeni ortaya çıkmış bir şey değildir. Osmanlı Devletinin Avrupa'da ilerleyişinin oluşturduğu korku dolayısıyla II. Vatikan Konsili, Din Savaşlarının ağır yükü yanında Osmanlı'nın ilerleyişini nispeten azaltmak ve bir diyalog havası oluşturmak adına, Müslüman ve Protestanların da cennete gideceğine dair bir mutabakata varmıştır. Seküler dönemin mirasları arasında, İslam ve Avrupa toplumlarının arasında bir antagonizma olduğu fikrinin bulunmasıdır.

Hiz. Muhammed'in yaşamının iki yönünü oluşturan Mekke ve Medine dönemi üzerinden İslamiyet'te anayasal demokrasinin olabileceği üzerinden bir fikir yürüten En-Naim'in çalışmasına atıf

yaparak Rawls, Müslümanların Batılı demokrasilere adapte olabileceğini açıklamaya çalışır. Buna göre İslam toplumları Hz. Muhammed'in Mekke dönemindeki hayatını kendilerine referans olarak kadın erkek eşitliğini savunabilen, dini ayrımcılığın yapılmadığı anayasal sisteme bağlı kalabilirler. Ancak bunun için Hz. Muhammed'in hayatında Müslümanlar için örnek teşkil eden safhaların, Mekke dönemindeki doktrinleri ön plana çıkartılmalıdır. Çünkü klasik şeriat anlayışı Medine döneminin doktrinlerine göre karakterize edilmiştir (Rawls, 2006: 164). Rawls, İslam'ın bazı söylemlerini terk edebildiği ve liberal kamusal alana entegre edilebilecek hoşgörülü bir İslam'a dönüşebildiği nispette liberal anayasal erdemlere ulaşabileceğini belirtmeye çalışmıştır.

Casanova ve Rawls gibi liberaller, kamusal alanda tasvip edecekleri dini; rasyonel ve hoşgörülü, ahlaki ve hukuki erdemler ile barışık olduğu müddetçe tahammül edilebilir görmektedirler. Ancak liberal kamusal alan düşüncesinin baştan beri kadınları, mülksüzleri ve dini azınlıkları dışladığı gerekçesiyle Marksistler, Feministler ve farklı dinlere mensup entelektüeller tarafından, özgürlük ve eşitlik konularında iddia ettiği kadar hoşgörülü bir kamusal alan anlayışı olmadığını ilişkin eleştirilere tabi tutulduğu görülmektedir.

Bu manada liberal kamusal alan birçok kimse tarafından rasyonel bir tartışma sahası değil, dışlayıcı bir uzam olarak adlandırılmıştır (Asad,2007: 219-220). Bu dışlayıcılığın nedeni siyasi bir alan olan kamusal alanı, iktidarların şekillendirmesidir. Bu şekilde liberal kamusal alan toplumun değil, devletin hakimiyetindeki bir alan haline gelmektedir.

4.1. Kamusal Din:

Aydınlanma düşüncesi, dinlerin kamusal yaşamdan elini çekmesi gerektiğini belirtirken, kamusal yaşamı düzenleme konusunda 1970'lerden sonra, dinlerin geri adım atmadığı görülmektedir. Dini pratiklerin ve din ile şekillenen sosyal kuralların sosyal yaşamı düzenleme gayreti, bireyin vicdanına hapsedilmek istenen dini inancın tarihi olarak hiçbir yakınlık duymadığı metafiziğe yaklaştırılma çabalarını boşa çıkarmıştır.

Günümüz yaşantısı, rasyonel eylemlerin şekillendirdiği bir kamusal alana meşruiyet kazandırmıştır. Rasyonel olan genelin mantığına işaret eder. Yaşanılan evrendeki bireylerin betimlemelerini paylaşan kimselerin eylemleri, rasyonel olarak nitelendirilmektedir (Habermas, 2001: 41). Habermas, modern ve mistik dünyaların karşılaştırılması konusunda bir mantık ayrımının mümkün olmadığını belirtmiştir. "Mitsel bir dünya yorumu ağının ne denli derinine inerek yabancı düşüncenin bütünselleştirici gücü o denli kuvvetli bir biçimde karşımıza çıkar" (Levi Strauss'da aktaran Habermas, 2001: 71-72). Mistik, irrasyonel ve dini olan eylemler, geleneksel toplumların kamusal alanından ayrılmasının güç olduğu bir durum yaratır.

Dini inancın özel alana ait bir olgu olduğuna ilişkin seküler söylemler ve kamusal alan anlayışları her geçen gün farklı eleştirilere maruz kalmaktadır. Clifford Geertz, Amerikan toplum değerlerinin kesin bir şekilde dine dayandığını belirtmektedir ve din bu kültürün temelidir. Sennett, Avrupa toplumlarındaki seküler tecrübelerin, sanıldığı kadar din karşıtı olmadığına, kamusal yaşamda dinin etkinliğine müsaade edebileceğine ilişkin 15. yy İtalya toplumundan örnekler verir. Aynı şekilde Asad, Polonya ve ABD örneklerinden hareketle, din ve kamusal arasında kurulan bağlantıda, dinin bir ilerleme unsuru olduğuna, din ve kamusal alan arasında uyum oluşturabilmenin mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Kamusal din, hem bireylerin özel alanları ile hem de modern insani değerler ile uyum halinde olması gerekmektedir. Arent'e göre özel alanda insanlar birbirlerini anlamazlar. Zorunluluğun, baskının, sübjektivitenin meşrulaştırılabildiği bir yaşam alanı olarak özel alan, kamusal alanın özgürlüklerinin olmadığı bir yaşam alanı olarak kabul edilmiştir (Onat, 2013:30). Arent'in kamusal alan için dikkatleri çekmeye çalıştığı nokta, özgürlüğün sınırlarını tehdit etmeyecek bir dini çerçevenin belirlenmesinin önem taşıdığı gerçeğidir.

Özbek, ikinci bir seküler direnişin, din adına klasik muhafazakar karşı çıkışların ötesine geçerek, topyekün özgürleştirici bir kamusal alanın ortaya çıkabilmesi ve bu şekilde kitabi dinlerin, sonul insani değerleri bünyesinde barındıracak bir dönüşüm gerçekleştirmesinin gerekliliğini belirtmiştir (Özbek, 2004: 456-457). Eğer ki din, Mısır ve İran'daki gibi bireysel özgürlüklerin altın oymakta ise,

aydınlanmanın evrensel değerlerine bir itiraz olarak algılanacak ve kamusal alan ile bu şekilde ayırıştırıcı bir dini perspektifin uyuşamayacağı belirtilmiştir (Asad, 2007: 218).

Rawls, kamusal alanda dini eylemler ile ortaya çıkabilecek uyumsuzlukları siyasi erk ile yok etmek istemektedir. Çoğulculuğun zedelenmediği noktalarda, dini eylemler toplumsal mutabakatın oluşması noktasında faydalar dahi sağlayabilmektedir. Bu söylemler genel olarak Amerikan toplumundaki kilise papazlarının vaaz ve yazılarında da kendisini hissettirmektedir. Neuhaus'a göre kamusal alandan dini tamamen çıkarmaya çalışmak oldukça aptalca bir iştir. Çünkü din bizim hayatımızı yönlendiren unsurlardan biridir. Siyasi temsil gücü bulunan ve akademisyenlerin çeşitli fon ve projeler ile kilise vaazlarına dahi katılabildikleri, siyasi erkin dikkatini çeken bir sivil güç olarak kiliseler bir baskı grubu olarak, Amerika'da kamusal din anlayışının oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Buna göre dini inancın en temel sosyal ögesi hoşgörü olmalıdır. Göle'nin aktardığına göre Arent, kamusal alanın insanların bulunduğu her yerde oluşma imkânı bulamadığını belirtmektedir. Ona göre kamusal alan, çoğulculuğa gösterilen imkân ile birlikte var olabilir (Göle, 2012: 127). Dolayısıyla bireylerin birbirlerinin haklarına saygı göstereceği dini inançlar, toplumlarda meşruiyet kazanabilir. Günümüz yaşantısındaki hareketliliğin oluşturduğu çokkültürlü yaşamın bir harmoniye kavuşabilmesi için bireylerin sahip olduğu dini değerlerin keskin hatlarının, çoğulculuğa karşıtlık oluşturan yönlerinin törpülenmesi gerekmektedir. Çünkü ne olursa olsun kamusal alan hakim olan değer konsensüstür. Bu sayede hoşgörü dinleri diyebileceğimiz liberal özgürlük çizgisinin muhafazasını sağlayabilecek dinler, kamusal alana girmeyi başarabilecek ve kamusal alan ve din arasında ve dolayısıyla dindarlar ile dindar olmayanlar arasında bir uzlaşma sağlanacaktır.

5. TOPLUMUMUZDA SEKÜLERİZM VE İSLAM:

Toplumumuz açısından sekülerizm ile ilgili tecrübeler oldukça yenidir. Siyasi aktörler ve entelejansiye tarafından gündemde varlığını Osmanlı'dan itibaren devam ettiren kavramın toplumsal zemine açılması ve bireyler tarafından tartışılması, 1960'lara kadar beklemek zorunda kalmıştır.

Osmanlıda kamu oluşturma girişimleri Mardin tarafından üç safhaya ayrılmıştır. III. Selim döneminde meşruiyetini dinden alan hanedanlığın toplum üzerinde hilafet erkini kullanma çabası, dilin kamu için kullanıldığı basın faaliyetleri ve modernleşme çabalarının şekillendirdiği eğitim kurumlarındaki faaliyetler, kamu oluşturma çabalarının farklı yönlerini oluşturmuştur (Mardin: 2012: 10-40).

Osmanlı devletinden kalan bir miras olarak modernleşme çabalarında Fransız devlet modeli, ülkemizin takip ettiği temel modellerden biri olmuştur. Dönemin bilimsel ve siyasi hareketlerinde önemli bir yere sahip olan ve toplumumuzdaki aydınların yetişmesinde önemli bir pay sahibi olan Fransa, modern devlet algısının somutlaştığı ülke haline gelmiştir. Seküler süreci direkt olarak yaşamamış bir ülke olarak aydınların ve siyasilerin çabaları sonucunda seküler devlet modeli 1937 yılında meşru hale gelmiştir.

Anayasal bir ilke olarak laikliğin kabulü sonrasında Teşkilat-ı Esasiye Encümeni mazbata konuşmasında şunları söylemiştir: "Biz diyoruz ki dinler vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız" (Sencer, 1999: 190-199). Fransız laikliğinin, inananları devlet rejimine düşman olarak görebilen sert seküler görüşleri, ülkemizin siyasi kurumlarının laiklik algısını şekillendirme konusunda da etkili olmuştur. 15 yıllık bir süreçte aşamalı olarak resmi ideolojinin temel unsurlarından biri haline gelen laiklik, seküler tezin savları doğrultusunda dini eylem ve pratikleri kamusal alandan çıkarmak için çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Ancak toplumsal düzenin temel değişkenlerinden biri olarak İslam dininin sosyal yaşama ilişkin ilkelerini hayatında önemseyen kimselerin tercihlerinin sınırlarını zorlayan bu uygulamalar, Cumhuriyetin ilanı sonrasındaki hemen hemen her kuşakta ve toplumsal kurumda siyasi erk ve toplum arasında uyuşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu uyuşmazlıklar aydınlar, siyasiler ve toplumsal yapı içinde polarizasyonlar ortaya çıkmıştır.

1928 yılında ilkokullardan din dersi kaldırılmıştır. 1948 yılında ihtiyari olarak 4. ve 5. sınıflarda okutulmaya başlanmıştır. Ortaokullarda din dersi 1956 da okutulmaya başlanmış ve ders müfredatı iman, ibadet ve ahlaka ilişkin üç temel üzerine oturtulmuştur. Din dersleri bu üç temel dışında kültürel bilgilere de yer vermektedir. Din dersi bir kültür dersi olarak algılanmıştır. Müfredatı oluşturan Milli

Eğitim Bakanlığının çalışmaları, çocuklarda din sevgisini geliştirmeyi ve ileride gerekli olan teferruatlı bilgilere kendilerinin ulaşmasını amaçlamıştır. Din dersi bu manada bir züht işi değil bir terbiye işi olarak görülmüştür. Dolayısıyla çocuklara okutulan din dersinin mistik değil hayatı anlatan bir içeriğe sahip olması gerektiği düşünülerek ders içeriği hazırlanmıştır (Din ile ilgili eğitim ve öğretim komitesi raporu, 1961: 5-7). Bu tedbirler ve çalışmalar dini bireysel vicdana yerleştirmek ve kamusal alandan dini öğeleri çıkarmak için eğitim alanında yapılan değişiklikler olarak göze çarpmaktadır. Cumhuriyet döneminde eğitim alanında yapılan bu tip değişiklikler, geleneksel değerler ile hayatı algılayan bireylerden mürekkep toplumsal yapıyı, eğitim imkanlarından uzaklaştırmış ve aydınlar ile toplum arasındaki modernlik algısı bütünleşememiş ve Cumhuriyetin bu alandaki uygulamaları toplumsal destekten yoksun kalmıştır. Ülkemizde bu algı son yıllara kadar cumhuriyetin kurucu değerlerinden ve sürekli olarak dinin tehdidi altında olduğu düşünülür gelen laiklik kaygısı dolayısıyla toplumda yaşayan bireylerin talepleri göz ardı edilerek devam etmiştir.

1980'lerden sonra canlanan dini şuur, seküler elitlerin İslami değerler yerine ikame etmeye çalıştıkları modern değerlerin başarısızlığını göstermektedir. Bu süreç sonrasında İslami giyim tarzları, dini müzik ve dini eğitim yaygın hale gelmiştir. Bell'in bahsettiği dönüş bizim için çok da vakit geçmeden gerçekleşmiştir (Küçükcan, 2003: 506).

Türk laikliği devletin dinden ayrılmasına sıcak bakmamıştır. Erastusçu bir anlayış ile dini devletin kontrolüne sokmuştur (Göle, 2009: 22; Davison, 2002: 214). Devlet oluşturduğu yeni sistem içinde toplumsal yapının geneline hakim olan dini serbest bırakamayacağı için dini, kendi denetimi altına almak istemiştir. Ancak bu denetim mekanizmalarının toplum içinde tasvip görebileceği bir konsensüs sağlamayı başaramamıştır.

Berkes, kamusal etkileri açısından İslam'ın farklı boyutlarına dikkati çekmiştir. Dinin kutsal metinlerinde belirtilenler, insanların bu kurallara bağlanma dereceleri ve bu bağlantının uygulamaya dönüşmesi farklı dini boyutları karşımıza çıkarmaktadır. "İslamlık" olarak kavramsallaştırdığı İslam, Müslüman olan ya da olmayan tarafından üç şekilde anlaşılabilmektedir. Buna göre İslam bir uygarlık, inanç sistemi ya da ideoloji olarak anlaşılabilmektedir. Uygulama açısından İslam bir uygarlık hüviyetinden çıkmıştır ve ideoloji olarak sınırlandırılabilme imkanı bulunmamaktadır. Günümüzde bir inanç sistemi olarak algılanmaktadır. Bu farklı anlamlar arasında bağlantılar bulunmaktadır ve İslam'ı sadece bir vicdan meselesi olarak toplumumuzda görmek pek de gerçekçi değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki genel seküler eğilimin bir eleştirisi olarak anlaşılabilir bu ayırım ile Berkes, İslam dini hakkında yapılan tespitleri eleştirerek şu noktalara vurgu yapar:

- İslam, Batı düşüncesindeki çok renkliliği bünyesinde barındırmayan tektip bir tarihsel geleneğe sahiptir.
- İslam, Batıya yabancı doğu geleneğidir.
- İslam, basit ve kapalı bir gelenektir (Berkes, 1985: 55).

Berkes İslam dini ile ilgili basmakalıp bu tip tespitleri eleştirmek için, Alman İslam Tarihçisi Becker'in sözünü şu şekilde aktarır: "İslam ile Batı arasındaki akrabalık anlaşılmadıkça, ne Batı ne de İslam anlaşılabilir" (Berkes, 1985: 56). İslam, doğu ile Batı arasında oluşmuş kompleks bir geleneği yansıtır. Berkes İslam uygarlığının en yüksek dönemlerinde dahi bireylerin eylemlerine yön vermediğini belirtmiştir. İslam dininin toplumları en yüksek şekilde şekillendirdiği dönemlerde dahi insanlar mesleki siyasi, sınıfsal, kamusal rollerini yerine getirme konusunda herhangi bir sorun yaşamamışlardır. İslam dini bu manada ne tam bir dünyevi öğretiler, ne de dünyevi yaşamı yıkmaya çalışan bir doktrindir (Berkes, 1985: 76).

Batı toplumları, Freud'un din tanımlamasına benzer şekilde, seküler zamanlardan kalma çocuksu bir korku sahibidir. Bu korkunun yapı sökümünde doğunun ya da İslam'ın bir katkısı yoktur. Batının kendi korkuları ile algıladığı dünyaya anlam verme çabalarının bir sonucu olarak, Batı değer ve erdemleri ne bir dinin, ne de bir başka medeniyetin başaramadığı bir ayrıcalık olarak görülmüş ve bu tecrübeler dünya ve Batı arasında derin setler çekmiştir. Dolayısıyla Batının seküler tecrübelerini oluşturan Hıristiyanlık tecrübesinin olumsuzlukları, bütün dinlere genellenebilecek bir hüviyet kazanmıştır.

Mardin, İslam ile ilgili araştırma yapan kimselerin ilmi, popüler ve mitsel manada İslam'ın modernleşme sürecinde sahip olduğu yüzleri birbirinden ayırması gerektiğine ilişkin bir uyarı yapmıştır (Mardin, 2012: 160). İslam'ın toplumsal etkisi oldukça yüksektir. İslam, bu manada kozmolojik kurgusu yanında toplumsal stratejilerin geliştirildiği bir düşün alanı da olabilmektedir. Bireysel bir inanç sistemi olarak İslam'ı anlamaya çalışmak, ona inananlar için dahi onu bir ideoloji olarak görmek, onun mirasının posasını görmekten farklı değildir. Onun inanç sistemi ve uygarlığı, çok daha derine ve ilişkiselliğe dayanmaktadır.

6. MODERN VE GELENEKSEL ARASINDA BİR TOPLUM VE BİREYSEL DİNDARLIĞIN İMKÂNI:

Toplumumuzda özellikle son yıllarda, negatif haklar ya da dini haklar olarak nitelendirilen dini talepler, liberal özgürlük anlayışı çerçevesinde, kamusal alana açılmak istemekte ve bu talepler cumhuriyet döneminin seküler anlayışını kavramsallaştırmak için kullanılan laiklik anlayışını, din özgürlüğü olarak yeniden isimlendirmeye çalışan siyasi söylemler, farklı dini cemaatler ve dinler arasındaki ilişkileri hoşgörü çizgisinde ilişkilendirmeye çalışan dini söylemler ve bu değişim dolayısıyla bireysel özgürlük sınırlarını tehdit altında hisseden kişilerin oluşturduğu protest söylemler oluşturmaktadır. Bu anlayış farklılıkları ya da benzerlikleri kamusal algılar içinde taraflar arasında dayanışma, farklılaşma, çatışma gibi süreçler oluşturmaktadır.

Bireyin özgür tercihlerine bırakılan temel hak ve hürriyetlere ilişkin Batı tecrübesinin dokunulamayacak özgürlük alanları olarak, bireyin bedenine ilişkin tasarruflarını içeren her türlü özgürlük alanı, modern değerleri hayatlarında hakim kılmış olan bireylerin İslam anlayışında, İslam'ın sosyal yaşamı düzenleme amacı dolayısıyla bir sorun oluşturacağı korkusu vardır. Dinin kamusal alanda kurumsallaşmasının Şeriat kanunları ile belirginleşmesi endişesi, bu korkunun kaynağıdır. İslam'ın toplumumuz içinde kurumsallaşma imkânı, modernizmin geri dönüşü olmayan bir süreç olduğu hatırlandığında, ortadan kalkmaktadır. Çünkü modernizmden geri dönüş, Batı dünyası tarafından liberal özgürlüklere kayıtsız kalınmayacak bir tehdit olarak algılanacaktır. Edward Said ve Imanuel Wallerstein'in belirttiği üzere, Batının kendi değerlerini savunmak ve korunma refleksi adına yapabilecekleri hatırlanmalıdır.

Göle'nin şu tespiti kamusal yaşam ve İslam tartışmalarının anlaşılmasında önemlidir. Batının İslam'ı kendi coğrafyasında tanıması İslam'ın konuşulması, tartışılması ve kamusallaştırılması noktalarında önemli bir etki oluşturmuştur (Göle, 2012: 27-35). İslam dini, Batılı perspektifler göz önüne alındığında rasyonel düşünce ile bütünleşebildiği nispette bireysel dindarlığa açık bir din haline gelir. Bellah, İslam toplumlarında dinin, modern seküler yaşamın bireylere sunduğu rasyonel anlamları sunma imkânından yoksun olduğunu belirtmiştir (Bellah, 1998, 193).

Bu tip görüşlerin aksine, İslam dininin akıl dini olduğu, inananlar arasında kabul görmüştür. Kitabî dindarlığa sahip bireyler dışında itikadi olarak yapılan akıl ve nakil ayrımı, popüler ve hurafeci dindarlığın ölçütü olarak düşünülemez. Çünkü geleneğe bağlı bir uzam olarak dini algılayan büyük toplumsal gruplar, akıl ile dini bütünleştirebilecekleri bir ihtiyaca hiç gerek duymamışlardır. Çünkü din bu kişiler için rasyonelleştirilemeyecek kadar muğlak ve fatalisttir. Ancak bu irrasyonel dini tutumların, insanları rasyonel eylemden uzaklaştırmasına ilişkin bir kabul, gerçekçi olmaktan uzak bir kabul olacaktır. Ayrıca İslam dini inananlarına Şeri uygulamaların olmadığı bir toplumda dünyevi bir yaptırım gerçekleştirme imkânından yoksundur. Çünkü dinin toplum içindeki kurumsallaşmasını sağlayabileceği başka bir mekanizma bulunmamaktadır. İnananların dindarlık düzeyine bağlı olarak ölüm sonrasında gerçekleşecek olan nihai son, ödül ve cezanın mahiyetini belirleyecektir. Dolayısıyla bireyin bu dünyaya ilişkin rasyonel ve irrasyonel davranışlarına bağlanma düzeyleri, İslam'ın öneriler sunabileceği, ancak bir müdahale alanının olmamasından dolayı aksi durumlarda dünyevi bir yaptırımı gerçekleştirilemeyeceği görülmektedir.

İslam dininde bireysel dindarlığın imkânı, inananlar arasında kurduğu bağ dolayısıyla zorlaşmaktadır. Her din öyle ya da böyle kolektif bir kimlik referansıdır. Dinler inananlarını bu kimlik ile birbirine bağlar. Hıristiyanlıktaki "Unus christianus nullus christianus (tek Hıristiyan kaldığında hiç Hıristiyan kalmamıştır.)" ya da "Müminler ancak kardeşler." gibi anlayışlar, ki bunlar dinin akideleri içinde de yer alabilir, inananlar arasında kuvvetli bağlar kurar. Bu bütünleşme algısı,

demokratik toplumlarda var olan sorumluluk ahlakı ile bir antagonizma oluşturur. Çünkü aynı düşünce biçimine sahip olduğu düşünülen bireylerden oluşan bu yapı, çoğulluktan değil tekillikten gücünü alır.

Ancak günümüz şartlarında herhangi bir toplumun bu tip bir tektipleşmiş insan modeli çerçevesinde toplumsal yapısını örgütlenme imkânı bulunmamaktadır. Bir dine inanan insanların aynı amaç uğruna yaşadığını düşünmek en hafif tabiriyle bir hezeyandır. İnsanın biyo-psiko-sosyal bir varlık olduğu ve bu yönlerinin birçok unsur tarafından şekillendirildiği düşünülürse, aynı dine inananların ya da aynı dindarlık biçimine sahip olanların aynı siyasi amaçlara sahip olma ihtimali, aynı toplumsal tabakada bulunan ya da aynı statüde bulunan bireylerin aynı siyasi amaçlara sahip olma ihtimali ile aynıdır. Toplumumuzda mihver kurum olan dinin, diğer toplumsal kurumlardan daha etkin bir şekilde toplumsal yaşamı şekillendirebilme gücünün bulunduğu iddia edilebilse bile, bu iddia toplumda tek tip bir dindar modeli oluşma imkanını muhtemel hale getirmeye yetecek bir enstrüman değildir. Dolayısıyla dinlerin kolektif vurguları ile toplumsal hayatın şekillenebileceğini düşünmek günümüz yaşantısında pek gerçekçi görünmemektedir.

Rawls'ın, Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine dönemine ilişkin En-Naim'in yaptığı atfı referans olarak kullandığını belirtmiştik. Buna göre Rawls, çoğulculuk, cinsiyet eşitliği gibi modern liberal özgürlük çizgisinin İslam toplumlarında oluşabilmesi için, Hz. Muhammed'in Mekke dönemindeki dini anlayışlarının öne çıkartılması gerektiğini belirtmiştir. Rawls'un, İslam dininin çoğulculuğa karşı olan ve şeriat kanunlarının tesis edildiği dönem olarak adlandırdığı Medine döneminin tahlillerinden, İslam'ın çoğulculuğa bir tehdit oluşturduğu düşüncesini çıkarmak oldukça zordur. Hz. Muhammed, Mekke döneminde değil Medine döneminde farklı dinlerin bireylerine tebliğ gerçekleştirmiştir ve Medine'de bu dinlere mensup kişilerin yaşamasına müsaade etmiştir. İslam dininin çoğulculuğa karşı oluşturacağı düşünülen tehdit, bu manada diğer dinlerin inananları için değil kendi inananları için geçerli olabilir. Çünkü İslam, kardeş olarak nitelediği inananların hepsinin kurtuluşunu sağlamak için sosyal yaşamı bir dayanışma mercii olarak tesis etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla alış veriştikten, çocuk yetiştirmeye kadar kamusal ve özel yaşamın bütün alanlarına müdahale edebilmektedir. Ancak kurumsallaşmamış bir dinin toplum içindeki dindarlara aynı davranışı yaptıracak bir toplumsal norm oluşturma imkânının düşük olduğu belirtilebilir.

İslam'ın inananları arasında bulunmasını istediği temel kolektif bağ, dinin akidevi doktrini bazında gerçekleşir. İnanılması gereken şeylerin ortak olması, eylemlerin bu yönde gelişmesi için yeterli bir veri değildir. Çünkü bireylerin düşündükleri, inandıkları, yapmak istedikleri ve yaptıkları paralel bir çizgide ilerlemez. Ayrıca inananlar arasında teorik olması bakımından ortak olma ihtimali en yüksek dini unsurlarda dahi, birçok bireyin birbirleri ile mutabık olmaması, dinin oluşturduğu kolektif algının, modern çoğulculuğa karşıt bir durum oluşturmayacağı öngörülebilir.

Bireysel dindarlık anlayışı, toplumumuzdaki düzen kurallarının kökenini oluşturan din kurumunun muamelat alanı dolayısıyla da güçleşmektedir. Dinlerin temel muamelat alanı ritüeller tarafından oluşturulur. Seküler tezin ve bireysel dindarlığın temel ölçütleri, Hıristiyanlığın yegane ritüeli olan kilise katılımıdır. Bireysel din teorilerini eleştirmek için Stark ve Asad, kilisenin hiçbir zaman kişilerin ayinlere katılımını sağlamak gibi bir derdi olmadığını belirtmiştir (Köse, 2002: 56). Sekülerizm sonrası oluşan bu etkisizlik hali İslam dini ve ritüelleri açısından biraz daha kompleks bir ilişki oluşturmaktadır.

İslam dininde, formel dini ibadetler, inananlarının tek başına yapabilecekleri ibadetlerdir. İnananların herhangi bir kuruma kaydolması ya da dini inancını resmileştirmesi gibi bir durum, İslam dininde var olmamıştır. Bu bakımdan, dini etkilerden uzak bir kamusal alanın oluşması bakımından İslam toplumlarının, Hıristiyan toplumlardan daha avantajlı olduğu bile düşünülebilir. İslam dininin, ritüel alanı bireyin kamusal ve özel alanlarının tamamına yayılabilmektedir. Ancak bireyler arasında bir statü farklılaşması oluşturabilecek ve bu farklılaşmalara ilişkin ayrımcılıkların oluşabileceği bir alan olmaktan, İslam dininin ritüel alanı oldukça uzaktır.

Bu çerçevede İslam dininin akidevi yapısı ve ritüel boyutu ile toplumumuzda yükselen dindarlık eğilimi arasında kurulan bağların, dindar olmayanlar üzerinde bir baskı oluşturacağı korkusu, Batı toplumlarının kavramlara yüklediği anlamlar ve Batı perspektifi ile anlamlandırılan İslam için geçerlidir.

SONUÇ YERİNE:

Toplumumuza benzer modernleşme aşamalarından geçen ve laik bir sisteme sahip olan Brezilya’da farklı dinlerin öğretim düzeylerini belirlemek için 1998 yılında bir din eğitimi konseyi kurulmuştur. Toplumun hakim dini inancını temsil eden Katolik Kilisenin hakimiyetini sürdürme ısrarları ve Protestanların bu yapı içinde var olma girişimleri, Afro-Brezilya kökenli dinlerin ve Hinduizm’in talepleri çerçevesinde sert tartışmalara sahne olan konsey faaliyetleri içinde Müslümanlar, birçok farklı din içinde uzlaştırıcı rol oynamış ve uzlaşının sağlanmasında büyük etkide bulunmuştur (Amelie,Dickie, 2008:148-152). Bu örnekten hareketle İslam dininin diğer dinlerle yaşama imkânı üzerinden tartışma yürütmenin ya da İslam’ın kamusal yaşamda başka kişilere şans tanımayacağına ilişkin söylemlerin gerçeklikler ile pek de uyuşmadığı söylenebilir.

Alain Touraine, öznenin varlığını; yerleşik düzene, beklenen davranışlara, erkin mantığına karşı; kolektif tepkiyi, sosyal çatışmayı oluşturan kimselere borçlu olduğunu belirtir (Alain Touraine’den aktaran Göle, 2002: 187). Bireyler dini olsun ya da olmasın, kimliklerini yaşamakta zorlandıklarını ya da kısıtlandıklarını düşündükleri ve hissettikleri andan itibaren kısıtlayıcı güce karşı yabancılaşırlar. Bu tip bir yabancılaşmanın ortaya çıkması; liberal kamusal alan, ideoloji ve siyaset üçgeni içinde tarafları karşı karşıya getirir. Demokratik tecrübe ya da laik sistemin devlet otoritesini şekillendirmesi, önemli bir farklılaşma oluşturmaz. Çünkü modernizmi oluşturan ya da bunları sistemine adapte eden toplumların tamamında siyasi söylemler, kamusal refleksi hareketlere geçirmektedir. İsveç’te Milliyetçi politikacı Vivianne Franzen; 1990’ların başında okul çağındaki çocukların hepsinin Mekke’ye yöneleceğini belirtmesi (Olsson, 2009: 279) Batı toplumlarındaki İslam fobisinin gücüne bir örnektir. Çünkü Hıristiyanlığın kadim tarihi içindeki olumsuzlukları hatıralarında tutan Batı düşüncesinin İslam’ı, İsveç toplumunda modern değerlere bir tehdit olarak algılanabildiği gibi, toplumumuzdaki siyasi söylemler ile dini kendi tercihlerine ait gören kişilerin, kendilerini baskı altında hissedebilecekleri bir siyasi aura da oluşturabilmektedir. 21. yy’da kamusal alan ve din konusunda ortaya atılan tartışmalara, siyasi söylemlerin ve bu söylemlere taraftar ya da karşıt olan sivil tarafların korkularının yön verdiği görülmektedir. Talebin, uzlaşının, tartışmanın ve rasyonelitenin alanı olarak kamusal alana korkuların yön vermesi, irrasyonel bir durum oluşturmakta ve rasyonel bir eylem olarak uzlaşma sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

Kamusal alan tartışmaları içinde İslam dininin farklı yüzleri görünse de İslam dininin kendisi değil; ona inananların, inanmayanların, belirli bir kısmına inananların, belirli bir şekilde bu inancı söz ile kamusal alana ve dolayısıyla siyasi arenaya taşıyanların, sivil toplum kuruluşlarının, gençlik hareketlerinin söylem ve eylemlerini meşrulaştırma kaygısı, yani istekleri vardır. Mardin’in yaptığı uyarıyı hatırlarsak İslam’ın farklı yüzlerini, kamusal hayata ilişkin değerlendirmelerimizi yaparken dikkate almamız gerekmektedir.

Bireysel dindarlığın temel ölçütlerinden biri, bireyin toplumsal yaşam içinde uğradığı yalnızlaşmadır. Birey; eşit haklar ile katıldığı bir alanda kendine ait bir ayrıcalığa sahip olmak ister ve bu talebine cevap verebilecek yegane kurum, gelenekle kurduğu bağ dolayısıyla dindir. Bireysel dindarlık birey için bir çıkış yolu olabildiği gibi, yalnızlaşmanın oluşturduğu gerilimleri, belirli noktalarda azaltma avantajı ile hayatında mutlu olma ihtiyacını karşılayabilmektedir. Kamusal yaşamın oluşturduğu ikincil ilişkiler ile karakterize edilen dayanışma biçimlerinin yapaylığı, bireyin kamusal alanda dini hak ve özgürlüklerin elde edilmesine ilişkin taleplerini arttırmaktadır. Geleneksel ile modern olmak arasında sıkışan toplumumuzda bireysel olsun ya da olmasın, kamusal alana açılan bir din vardır. Ancak bu din, taraftarlarının inançlarını ve eylemlerini şekillendirme konusundaki etkinliği bakımından geleneksel dinden farklı bir dindir.

KAYNAKÇA

Amelia, M., Dickie, S.(2008). “Unspoken Ethics: A Multi-Religion Group and Building a Public Identity”, *Journal of Contemporary Religion*, Vol:23, No:2, pp. 147-162.

Asad, T. (2007). *Sekülerliğin Biçimleri*. (Çev.).Ferit Burak Aydar, İstanbul: Metis Yayınları.

Bellah, R. N. (1998). “Religion and Legitimation in The American Republic”, *Society*, Jan./Feb., pp.

193-201.

- Berkes, N.(1985). *Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları
- Berger, P. L. (1999). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. (Çev.). Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berger, P. L.(2001). “Reflections on The Sociology of Religion Today”, *Sociology of Religion*, Vol:62, No:4, pp. 443-454.
- Berman, H. J.(1986). “Religion and Law: First Amendment in Historical Perspective”, *Emory Law Journal*, Vol:35, pp.776-793.
- Bromley, D. G. (2012). “Bir Uzmanlık Alanı Olarak Yeni Dinler”, (Çev.).M.Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler*, Ed: Peter B. Clarke, Çeviri Ed: İhsan Çapçioğlu, , Ankara:İmge Kitabevi.
- Cavanaugh, W. (1995). “A Fire Strong Enough to Consume The House: The Wars of Religion and The Rise of The State”, *Modern Theology*, Vol:11, No:4, pp.397-420.
- Davison, A.(2002). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*.(Çev.).Tuncay Birkan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu, MEB Yayınları, Ankara, 1961.
- Göle, N.(2002). “Islam in Public: New Visibilities and New Imaginaries”, *Duke University Press, Public Culture* Vol:14, No:1.
- Göle, N.(2009). *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri*.İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N.(2012). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*.(Çev.). Erkan Ünal. İstanbul: Metis Yayınları
- Habermas, J.(2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Habermas, J.(2006). “Religion in The Public Sphere”, *European Journal of Philosophy*, Vol:14 No:1, pp. 1-25.
- Habermas, J.(2012). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*.(Çev.). Tanıl Bora, Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükcan, T.(2003). “State, Islam, and Religious Liberty in Modern Turkey:Reconfiguration of Religion in The Public Sphere”, <http://Marmara.Academia.Edu/Talipkucukcan/Papers/124775>
[Erişim Tarihi: 11.08.2011](http://Marmara.Academia.Edu/Talipkucukcan/Papers/124775)
- Köse, A.(2002). *Sekülerizm Sorgulanıyor*.İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Mardin, Ş.(2012). *Türkiye’de İslam ve Sekülerizm*. (Çev.).Elçin Gen, Murat Bozluolcay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Olsson, S.(2009). “Religion in The Public Space: ‘Blue-And-Yellow Islam’ in Sweden”, *Religion, State & Society*, Vol:37, No:3, Pp.277-289.
- Onat, N.(2013). *Kamusal Alan ve Sınırları*.İstanbul: Durak İstanbul Dizisi
- Özbek, M.(2004). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Rawls, J.(2006). *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması*. (Çev.). Gül Evrin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Sennett, R.(2010). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Çev.).Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, İstanbul:Ayrıntı Yayınları
- Sencer, M.(1999). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*.İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Treene, E. W. (1992). “Religion, The Public Square and The Presidency”,*Harvard Journal of Law & Public Policy*, Vol:24, pp.573-621.

2002-2011 YILLARI ARASINDAKİ SON ON YILLIK DÖNEM BOYUNCA TÜRKİYE’DE MEYDANA GELMİŞ OLAN İNTİHAR VAKALARI ARASINDAKİ BÖLGESEL FARKLILIKLAR

M. Ruhi KÖSE¹

Diğerlerinin seslerinin aracılığıyla ve diğerlerinin seslerini içselleştirerek kendi kendimizle konuşabiliriz ancak. Dışarıdan birileri tarafından önemsenmiyorsak ve önemli sayılabilecek bir mesaj alamıyorsak eğer, o zaman kendi içimizde büyük bir sessizliğe gömülür ve ölümü çağrıştıran bir hiçlik duygusu yaşarız

ÖZET

Bu çalışmayı önceleyen “2001-2010 Yılları Arasında Van İl Sınırları İçindeki İntihar Vakaları ve Girişimleri Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir Çözümleme” başlıklı araştırma sonucunda elde edilmiş olan bulgular bizi 2002-2011 yılları arasında Türkiye’de meydana gelmiş olan intihar vakalarının bölgesel temelli bir karşılaştırmasını ve çözümlemesini yapmaya yöneltmiştir. Bu yönelim doğrultusunda bu çalışmada, Türkiye’nin doğu-batı eksenindeki iki uç bölgesinde yer alan, karşılaştırmalı olarak farklı sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklere sahip olan ve son on yıllık dönem boyunca içinde yer almış oldukları bölgelerdeki en yüksek intihar oranlarına sahip olan on iki ilde meydana gelmiş olan intihar vakaları arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Daha samut bir biçimde ifade etmek gerekirse, bu çalışmada altısı Türkiye’nin batısında (Muğla, Aydın, Çanakkale, Bilecik, Kırklareli, Tekirdağ) ve altısı da Türkiye’nin doğusunda (Ardahan, Kars, Iğdır, Siirt, Van, Batman) yer alan ve 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca Türkiye’deki en yüksek intihar oranlarına sahip olan on iki ilde meydana gelen intihar vakaları karşılaştırılacaktır. İki bölgeyi temsilen seçilmiş olan illerin en önemli ortak özellikleri, son on yıllık dönem boyunca içinde yer aldıkları coğrafi bölgenin en yüksek intihar oranlarına sahip olmalarıdır. Sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda birbirinden oldukça farklı özellikler arz eden ve Türkiye’nin doğusu ve batısı gibi iki uç bölgesinde yer alan bu illerdeki intihar vakalarının bazı özellikleri arasında önemli birtakım farklılıklar olduğu varsayımından hareketle, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca iki bölgedeki illerde intihar etmiş olan kişilerin cinsiyetleri, yaşları, intihar biçimleri ve nedenleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konularak, karşılaştırmalı olarak iki bölgedeki intihar vakalarının arkasında yatan sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlere ilişkin sosyolojik bir çözümleme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: *intihar,*

GİRİŞ

Arapçada “boğazlamak”, “öldürmek”, “katletmek” anlamına gelen “thr” kökünden türetilmiş olan “*intihar*” kavramı, kişinin kendisini boğazlaması veya öldürmesi anlamına gelmektedir. Batı dillerindeki Latince kökenli “*suicide*” kelimesi intihar kavramına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır. “Suicide” kavramı, Latince “ben”, “kendi”, “şahsi” anlamına gelen “sui” ve “öldürmek” anlamına gelen “cide” kavramlarının birleşiminden oluşan, kişinin kendi bedenine veya benliğine yönelik olarak uyguladığı şiddetin sonucunda yaşamını yitirmesi, kendi fiziksel varlığına son vermesi anlamına gelmektedir. Bir ölüm olayının “intihar” olarak kabul edilebilmesi için bu ölüm olayının failinin ölen kişinin kendisinin olması gerekmektedir. Yani, ölen kişinin kazara veya tesadüfi bir şekilde değil, kendi iradesiyle kendi bedenine kastetmesi ve bilinçli bir biçimde kendini öldürmesi gerekmektedir. Kişinin kendi canına kıyması, kendi yaşamına kastetmesi anında başka bir şahsın açık

¹ Prof. Dr. ,Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

zorlaması, dayatması veya telkinin olmaması gerekmektedir. Kişinin kendi kendisinin fiziksel varlığına son vermesi, yani intihar etmesi, yaşamındaki uzun süreli olumsuz deneyim ve ilişkilerin birikimi sonucu olabildiği kadar, kısa süreli ve ani olumsuz deneyim, olay veya ilişkilerin sonucunda da olabilmektedir. Başka bir deyişle intihar vakasına yol açan nedenler, uzun bir sürece yayılmış birikimli olumsuz deneyim ve ilişkiler kadar, bir günün saatlerine sığabilecek kadar ani gelişmiş ve kısa süreli olumsuz deneyim ve ilişkiler de olabilirler.

İntihar, bilinç ve beden ilişkisinde, bilincin kendi taşıyıcısı olan bedenden vazgeçmesi, bedeni hiçlemesi ve bedene uyguladığı şiddet aracılığıyla bedenin ve kendisinin varlığına son vermesidir. Aslında yok edilmeye veya sonlandırılmaya çalışılan şey, bilincin kendisi olmakla birlikte, yok edilme bedenin kendisinde cisimleşmekte veya gerçekleşmektedir. “Ben” veya “benlik” bedenin içine gömülüdür. Beden, benin veya benliğin taşıyıcısıdır. Kendini imhaya veya yok etmeye yönelmiş olan benin fiziksel görünürlükteki karşılığı bedendir. Beden, benin veya benliğin çelişkinin cisimleşmiş kurbanıdır. Peki, benin veya benliğin çelişkinin kastedilen nedir? Dışıyla ilişkisi sonucu yaşadığı gerilim, yine bu ilişki ve gerilim sonucu oluşmuş/oluşturulmuş kendinden duyulan rahatsızlıktır. Oluşmuş/oluşturulmuş olan benin veya benliğin devam etmekte olan yaşam süreci içinde kendi dışındaki önemli diğerleriyle, yani ‘biz’, ‘siz’ ve ‘sen’lerle ilişkilerindeki ‘beni’ veya ‘bana’ ile baş edememe durumu, ben veya benlik için varoluşsal bir krize yol açar. Ben veya benlik varoluşsal anlam yitimine uğrar. “Beni” veya “bana” aracılığıyla yaralanmış, ezilmiş ve hiçlenmiş olan “ben” veya “benlik” kendi varlığına son verir. İntihar, benin veya benliğin katlanamadığı, altında ezildiği, hiçlenme duygusuna kapıldığı kendi dışındaki toplumsal eyleycilere, bu eyleycilerle girdiği ilişkilere, yapılara ve kurumlara karşı bir başkaldırı ve meydan okumadır. Kişi benine veya benliğine yönelik baskıya, saldırıya ve tahakküme fiziksel varlığına son vererek karşılık vermektedir. Ben veya benlik varlığını sonlandırarak aslında bir bakıma uygarlığın, kültürün ve toplumsalın kendi üzerindeki egemenliğine ve baskısına son verme ve özgürleşme inancı taşımaktadır. Bu anlamda intihar eden kişi için kendini öldürme eylemi, dayatılan yaşamı reddetme, süregelen yaşama karşı bir başkaldırı ve meydan okumadır. İntihar, yaşamdan intikam almak isteyen benin ve benliğin kendi varlığını ispatlama çabasıdır. İntihar eylemini gerçekleştiren ben veya benlik, aynı zamanda bir öz savunma eylemi gerçekleştirdiğine inanmaktadır. İntihar eden ben veya benlik, kendi dışındaki eyleyici veya failleri kendine yönelik tasarruf hakkından yoksun bırakarak yokluğuyla yaşayanlara ve yaşama acı çektirmeyi amaçlamaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çocuğun kişilik veya benliği ile bilincinin oluşturulduğu/oluştugu ve bu dünyaya geldiği andan itibaren kendisini içinde bulduğu aile ve aile fertlerinin sahip olduğu özellikler, çocuğun yaşayacağı etkileşim ve ilişkilerin nicelik ve niteliğini belirleyen birincil, en dar ve en önemli çevreyi oluşturmaktadırlar. Çocuğun birincil aşamadaki benliği ve bilinci, aile ortamının sahip olduğu fiziksel, maddi, kültürel ve sembolik özelliklere bağlı olarak aile fertlerinin her birinin ve tümünün ona sundukları olanaklar ve onunla inşa ettikleri ilişkilere bağlı olarak biçimlenir. Başlangıçta daha edilgen ve muhtaç bir özellik arz eden beden, fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanma biçim ve derecesine bağlı olarak anne-baba ve önemli diğerlerinin kimliğine yönelik bir algı geliştirir. Bu evrede anne, baba ve varsa kardeş ve akrabaların her birinin hem çocuğun kendisi ve hem de birbirleri ile olan etkileşim ve ilişkileri, çocuğun bedensel, psikolojik ve zihinsel özellikleri üzerinde oldukça önemli etkiler yaratarak onun benlik ve bilincinin oluşmasında oldukça önemli rol oynarlar. İlk başlarda fizyolojik ihtiyaçlarının karşılanması temelinde algılar oluşturan çocuk, daha sonra bedensel ve zihinsel bir biçimlendirilmeye ve şiddete de maruz kalmaya başlar. Anne, baba ve önemli diğerleri tarafından yedirilip, içirilen, bakılan ve giydirilen çocuk, aynı zamanda bu önemli diğerleri tarafından eğitilip kültürlenir. Bedenine uygulanan şiddet deneyimleri ve pratikleri aracılığıyla tutunmayı, ayakta durmayı, yürümeyi öğrenen çocuk, zihnine gönderilen mesajlar ve semboller aracılığıyla konuşmayı da öğrenir. Çocuk ilk çelişkilerini, birincil ilişkilere girdiği ve birincil kimlikler olarak algıladığı ve aracılıklarıyla kendi benliğine yönelik ilk algılarını inşa ettiği ebeveynleriyle yaşar. Ebeveynlerden her birinin çocukla ve birbirleriyle olan ilişkileri çocuğun benliği ve bilinci üzerinde silinemeyecek kadar güçlü izler bırakır. Ebeveynler ve yakın çevresindeki önemli diğerlerinin kendisi, birbirleri ve çevresindeki maddi nesnelere ile kurdukları fiziksel, maddi, kültürel ve sembolik ilişkiler aracılığıyla çocuğun benliği ve bilinci gelişip şekillenir. Kendi benliğinin de oluştuğu/oluşturulduğu yakın

çevresindeki önemli diğerlerinin kendisiyle, birbirleriyle ve diğer fiziksel nesnelere ilişkiler ağı içinde çocuk, hem kendi benliğinin ve kimliğinin ve hem de çevresindeki önemli değerlerinin benlikleri ve kimlikleri arasındaki farklılıkların ayırımına varır. Duyu organları aracılığıyla tanıklık ettiği ve yaşadığı şeylerin zihninde bıraktığı iz düşümler çocuğun benliğinin ve bilincinin oluşmasında ve onun bir ben olarak dışarıya karşı nasıl bir duruş sergileyeceğini önemli ölçüde etkilerler. Çocuk bu dönemde dar aile çevresinde öğrendiği dil aracılığıyla dış dünyayı içselleştirerek kendi içinden inşa ettiği anlamlarla dış dünyaya yönelir. Tanıklıkları ve yaşanmışlıkları temelinde kendi cinsiyet kimliğinin de farkına varan çocuk, kendisi de dahil yakın çevresindeki her bir insanın tanımına, konumuna, rolüne ve kimliğine ilişkin zihinsel bir kodlama şeması oluşturarak dış dünyayı ayrıntılı bir biçimde içerden inşa sürecine girer. Hem yakın dış dünyanın ve hem de kendi benliğinin ve bilincinin inşa edildiği bu dönem çocuğun benliği ve bilincine ilişkin olarak krizsel bir durum yaratabilir. Ebeveynler arasındaki iş bölümü ve bu iş bölümüne dayalı roller ve ilişkiler, ebeveynlerden her birinin bedensel, fizyolojik, psikolojik ve zihinsel özellikleri ile tüm bu özellikler temelinde aile içindeki rolleri ile birbirlerine ve çocuğa karşı sergiledikleri tavır, tutum ve davranışlar, çocuğun benliğinin ve bilincinin oluştuğu *ilk toplumsal ortamı* oluştururlar. Bu ilk girdap içindeki yolculuğu boyunca çocuk, yakın çevresindeki her insanın diğer insanlara ve kendisine yönelik konumuna, rollerine, tavırlarına, tutumlarına ve davranışlarına yönelik karşılaştırmalar yapar. Ya dürtülerini, duygularını, kaygılarını, mutluluk ve mutsuzluklarını dışa vurur, ya da onları derinlerde bir yerde kendisine saklar. Tenine dokunan, gözlerine işen ve kulaklarına ulaşan her şey ya benliğini ve bilincini yaralar, ya da benliğin ve bilincin kendilerini daha iyi ve güvende hissetmesine yol açar.

Beden, benlik ve bilinç ilk ortamdaki yaşamını sürdürme sürecinin belli bir evresinden itibaren göreceli olarak daha geniş ve karmaşık *ikinci bir çevrenin* içinde bulur kendisini. Mekansal olarak yaşadığı evin yakın çevresinde bulunan komşu evler ve bu evlerdeki ve okuldaki arkadaş ve akranlarından oluşan yarı güvenli ve biraz daha karmaşık bir çevre. Bu ikinci çevredeki her şey biraz daha soğuk, biraz daha puslu ve biraz daha belirsiz ve karmaşıktır. Yetişkinler ona annesi-babası, arkadaş ve akranları ise abi ve ablaları gibi davranmamaktadırlar. Bu ikinci çevredeki ilişkiler daha katı, daha sert ve daha acımasızdır. Çocuk bir yandan birincil aile çevresinde öğrendiklerini, içselleştirdiklerini ve inşa ettiklerini ikinci çevreye taşır. Diğer yandan ise bu ikinci çevrede arkadaşları, akranları ve diğer yetişkinler aracılığıyla kendisine ulaştıranları içselleştirmeye, hazmetmeye ve tepki göstermeye çalışır. Evinin ve ailesinin içindekilerle sokakta, caddede ve okulda yüz yüze geldikleri arasında karşılaştırmalar yapar. Bu ikinci çevredeki arkadaşları, akranları ve diğer yetişkinler aracılığıyla biraz daha kendisinin, annesinin ve babasının kim ve nasıl olduğunu öğrenir. Bu ikinci çevrede o, annesinin ve babasının biricik oğlu veya kızı değildir artık. Bir okulun öğrencisi, bir takımın oyuncusu, bir arkadaş grubunun sert veya yumuşak huylu üyesidir. Bir yandan birlikte olduğu hemsini arkadaşları ve akranlarıyla dayanışma ve işbirliği içinde, diğer yandan ise kendisini onlarla mücadele ve rekabet içinde bulur. Zaman içinde karşı cinsten birilerine karşı tuhaf duygular hissetmeye ve bu duygular uğruna akıl almaz şeyler yapmaya başlar. Bu çevredeki yetişkinler ve yaşlılar kendisine anne ve babasının davrandığı gibi davranmamaktadırlar. Her şey açık veya örtük yazılı ve sözlü kurallara bağlı olarak gerçekleşir. Kimin oğlu veya kızı olduğuna bakılmaksızın, kendi tutum, tavır, çaba, çalışma ve eylemlerinden dolayı ya ödüllendirilir ya da cezalandırılır. Giderek bu ikinci çevre içinde kazandığı ve inşa ettiği maddi ve sembolik değerler, onun aile çevresini ve aile çevresi içinde kazandıklarını gölgede bırakarak kendisinin aile çevresinden uzaklaşmasına yol açar. Aile dışındaki toplumsal kurum, kuruluş ve etkinliklerdeki rolleri ve işlevleri aile içindeki rol ve işlevlerinden, söz konusu kamusal alandaki ilişkileri aile içindeki ilişkilerinden daha önemli hale gelmeye başlar.

Büyük ölçüde ailesinin sahip olduğu etnik, dinsel, mekansal, soyo-ekonomik, kültürel ve demografik özellikler ile kendi çaba ve çalışmalarının etkileşimi sonucu olarak kamusal alandaki eğitici ve öğretici kurum ve kuruluşlara devam etme sonucunda elde etmiş olduğu diploma ve sertifikalar ile bu diploma ve sertifikaların içerdiği bilgi, beceri, yeterlikler temelinde artık genç ve yetişkin birisi olarak kamusal alanda iş yaşamına başlar. Yaşamında en uzun ve karmaşık evreyi oluşturan bu makro ölçekli *üçüncü ortamda* genç ve ergen bir kişi olarak artık ailesine bağımlı biri olmaktan çıkarak herhangi bir şekilde ilişki kurmuş olduğu karşı cinsten biriyle evlilik ilişkisine girerek toplumsal düzenin fiziksel ve kültürel yeniden üretimine hizmet eden bir aile kurar.

Burada, tarihsel olarak daha önce mevcut olmayan, ancak 1980'lerden sorma küresel ölçekteki bilimsel, teknolojik, ekonomik ve siyasal gelişmelere bağlı olarak bilişim ve iletişim teknolojileri aracılığıyla oluşan ve her geçen gün daha çok yaygınlaşarak toplumsal ve bireysel yaşama nüfuz eden *dördüncü sanal bir çevreden* söz etmek gerekmektedir. Yeni bilişim ve iletişim araçlarının cisimleşmesi olan, ve baş döndürücü bir hızla yenilenerek kullanıma sunulan televizyon, bilgisayar ve cep telefonları ve bu araçlar aracılığıyla insanlara sunulan şeyler, makro ölçekteki toplumsal yapılar ve kurumlardan mikro ölçekteki yapılar ve kurumlara kadar, toplumdaki tüm yaşam alanlarına ve bu alanlardaki insani bilince, algıya, tutum ve davranışlar ile değerlere nüfuz etmektedirler. Üretildikleri veya inşa edildikleri yerler ile kullanıldıkları ve tüketildikleri yerler arasındaki binlerce kilometrelik mesafeye rağmen, kullanılmaları ve tüketilmeleri birkaç klavye tuşuna veya kumanda düğmesine basmayı gerektirecek kadar kısacık zaman gerektiren albenisi veya çekiciliği olan ambalajlar ve paketler içinde insanlığa sunulmuş olan bu şeyler, bütün muhkem sınırları ve duvarları kolayca aşarak en ücra köylere, yoksul mahallelere ve mahrem evlere bile rahatlıkla girebilmektedirler. Ulus ötesi sermaye çevrelerinin ekonomik karlıları ile yeni liberal ekonomik politikaların eşliğindeki bu medyatik kuşatma, yukarıda sözü edilen her üç çevreyi her geçen gün artan bir oranda ilga ve işgal etmektedir. Her yer ve herkes bu sanal kuşatmaya karşı oldukça zayıf ve korunaksızdır. Gün aşırı yeni yeme, içme, giyinme, konuşma, sevme ve davranma biçimleri ortaya çıkmaktadır. Her şey köklerinden, toprağından, aslından ve geçmişinden kolayca kopabilmektedir. Kökler, toprak ve geçmiş, kendisinden kopan ve boşlukta uçuşan dallarına ve yapraklarına karşı aşırı bir hınç ve öfke duymaktadır. Geçmiş ve gelecek arasındaki karşılıklı direnç, gerilimlere, çatışmalara ve kırılmalara yol açmaktadır.

Yukarıda sözü edilen bu dört çevre arasındaki benzerlikler ne kadar fazla ise, ve dolayısıyla farklılıklar ve mesafeler ne kadar az ise, gerilimler, çatışmalar ve kırılmalar da o kadar az olur, Tersine, dört çevre arasındaki benzerlikler ne kadar az ve dolayısıyla farklılıklar ve mesafeler ne kadar çok ise, gerilimler, çatışmalar ve kırılmalar da o kadar çok olur. Eylemlerin içinde gerçekleştiği toplumsal çevrenin temel tarihsel, etnik, kültürel, sosyal ve ekonomik özellikleri, hem eylemlerin birbirleri ile benzerlikleri ve farklılıkları ya da birbirlerine olan yakınlıkları veya uzaklıklarına ilişkin ve hem de eyleyen kişilerin temel özellikleri ile bu eylemlerin biçimleri ve nedenlerine ilişkin önemli ipuçları sunabilir. Eylemde cisimleşmiş olan çelişki, gerilim, çatışma ve kırılma kimi çevrede kendini daha çok kültürel bir biçimde dışa vururken, kimi çevrede ise ekonomik bir biçimde dışa vurur. Toplumbilimce düşen iş, eylemin arka planında yatan nedenleri ifşa etmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmayı önceleyen “2001-2010 Yılları Arasında Van İl Sınırları İçindeki İntihar Vakaları ve Girişimleri Üzerine Sosyo-Psikolojik Bir Çözümleme” başlıklı araştırma sonucunda elde edilmiş olan bulgular bizi 2002-2011 yılları arasında Türkiye’de meydana gelmiş olan intihar vakalarının bölgesel temelli bir karşılaştırmasını ve çözümlemesini yapmaya yöneltmiştir. Bu yönelim doğrultusunda bu çalışmada, Türkiye’nin Doğu-Batı eksenindeki iki uç bölgesinde yer alan, karşılaştırmalı olarak farklı sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklere sahip olan ve son on yıllık dönem boyunca içinde yer almış oldukları bölgelerdeki en yüksek intihar oranlarına sahip olan on iki ilde meydana gelmiş olan intihar vakaları arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Daha samut bir biçimde ifade etmek gerekirse, bu çalışmada altısı Türkiye’nin batısında (Muğla, Aydın, Çanakkale, Bilecik, Kırklareli, Tekirdağ) ve altısı da Türkiye’nin doğusunda (Ardahan, Kars, Iğdır, Siirt, Van, Batman) yer alan ve 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca iki coğrafi bölgedeki en yüksek intihar oranlarına sahip olan on iki ilde meydana gelen intihar vakaları karşılaştırılacaktır. İki bölgeyi temsilen seçilmiş olan illerin en önemli ortak özellikleri, son on yıllık dönem boyunca içinde yer aldıkları coğrafi bölgenin en yüksek intihar oranlarına sahip olmalarıdır.

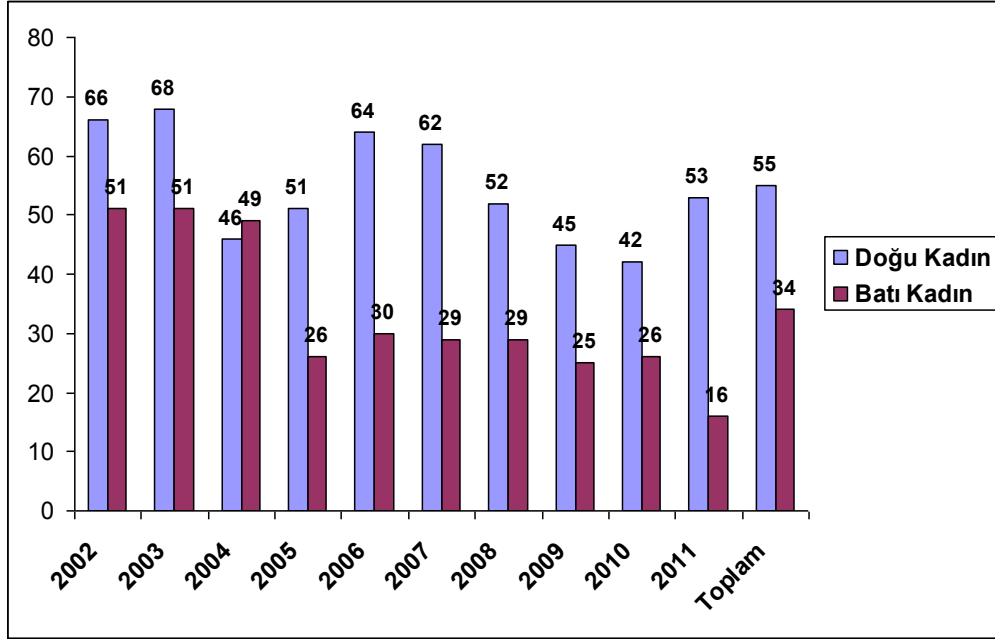
Çalışmada, sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda birbirinden oldukça farklı özellikler arz eden ve Türkiye’nin doğusu ve batısı gibi iki uç bölgesinde yer alan bu illerdeki intihar vakalarının bazı özellikleri arasında önemli birtakım farklılıklar olduğu varsayımından hareketle, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca iki bölgedeki illerde intihar etmiş olan kişilerin cinsiyetleri, yaşları, intihar biçimleri ve nedenleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konularak, karşılaştırmalı olarak iki bölgedeki intihar vakalarının arkasında yatan sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlere ilişkin sosyolojik bir çözümleme yapılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmadaki çözümlenmeler,

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulmuş 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem kapsayan nüfus ve intihar verilere dayanmaktadır.

BULGULAR

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğu ve batıdaki illerde gerçekleşmiş olan kadın intiharlarının toplam intiharlar içindeki oranlarının yıllara göre dağılımları Grafik 1’de sunulmuştur.

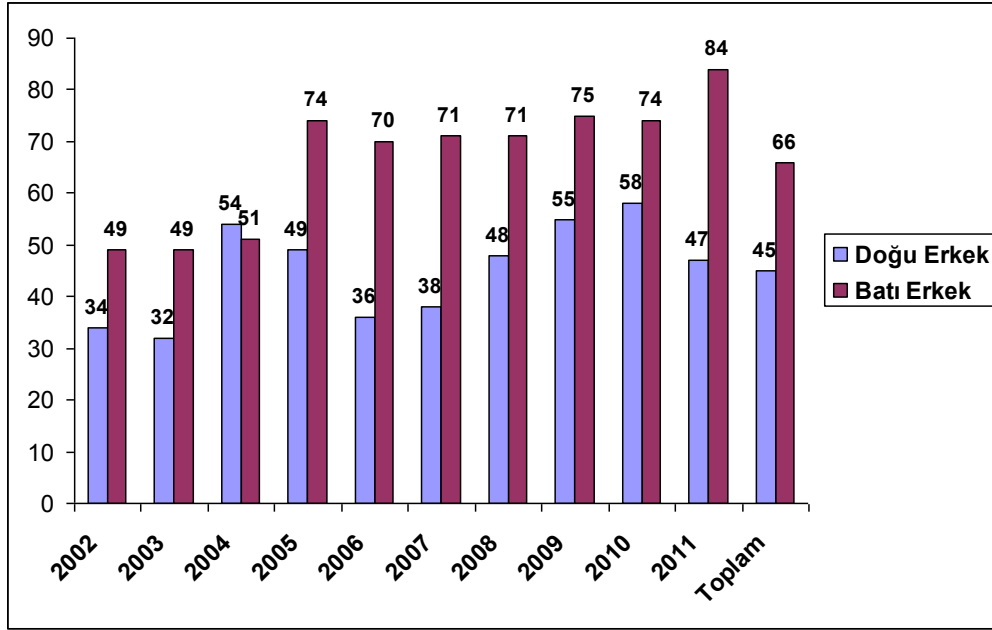
Grafik 1: 2002-2011 Yılları Arasında Doğuda ve Batıda Gerçekleşmiş Olan Kadın İntiharlarının İki Bölgedeki Toplam İntiharlar İçindeki Oranlarının Yıllara Göre Dağılımları

Grafik 1’den de görülebileceği gibi, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca kadınların doğudaki altı ilde meydana gelen tüm intiharlar içindeki oranı % 55 iken batıdaki altı ilde bu oran % 34’tür. Bulgular, 2004 yılındaki % 03’lük gibi küçük bir farklılık hariç, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan kadın intihar oranlarının batıdaki altı ildeki kadın intihar oranlarından bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir. İki bölgedeki kadın intihar oranları arasındaki bu farklılık özellikle 2011, 2006, 2007, 2005 ve 2008 yıllarında maksimum düzeylerde seyretmektedir. Bulgular, 2011, 2006, 2007 ve 2005 yıllarında doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan kadın intihar oranlarının aynı yıllarda batıdaki altı ilde gerçekleşmiş olan kadın intihar oranlarının iki katından daha fazla olduğunu göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğu ve batıdaki illerde gerçekleşmiş olan erkek intiharlarının toplam intiharlar içindeki oranlarının yıllara göre dağılımları Grafik 2’de sunulmuştur.

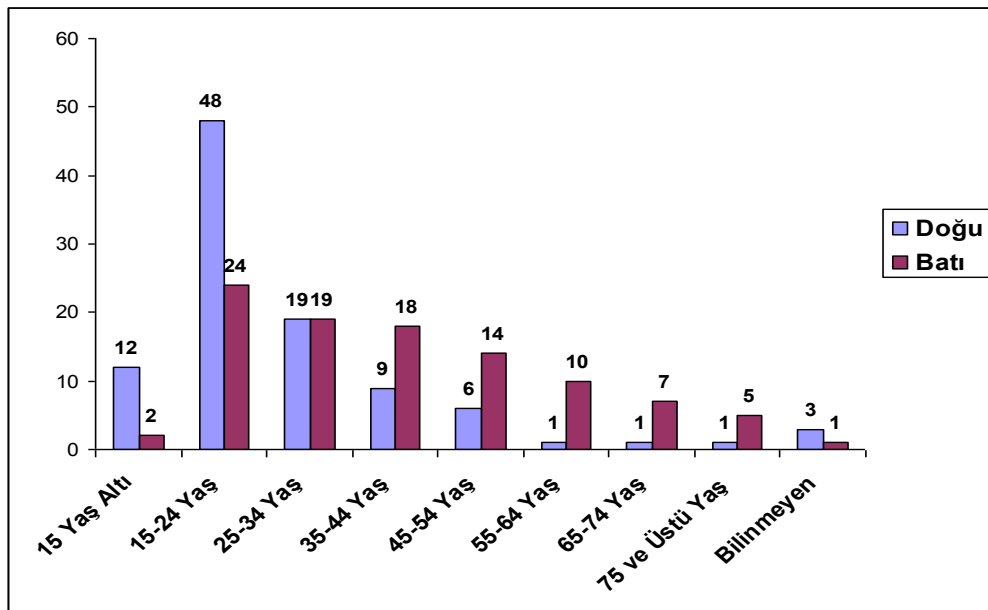
Grafik 2: 2002-2011 Yılları Arasında Doğuda ve Batıda Gerçekleşmiş Olan Erkek İntiharlarının İki Bölgedeki Toplam İntiharlar İçindeki Oranlarının Yıllara Göre Dağılımları

Grafik 2'den de görülebileceği gibi, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca erkeklerin batıdaki altı ilde meydana gelen tüm intiharlar içindeki oranı % 66 iken doğudaki altı ilde bu oran % 45'tir. Bulgular, 2004 yılındaki % 03'lük gibi küçük bir farklılık hariç, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca batıdaki altı ilde gerçekleşmiş olan erkek intihar oranlarının doğudaki altı ilin erkek intihar oranlarından bir hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Bulgular, özellikle 2006, 2007, 2011 ve 2005 yıllarında batıdaki altı ilde gerçekleşmiş olan erkek intihar oranlarının aynı yıllarda doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan erkek intihar oranlarının neredeyse iki katına ulaştığını göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğu ve batıdaki illerde gerçekleşmiş olan intiharların yaş gruplarına göre dağılımları Grafik 3'te sunulmuştur.

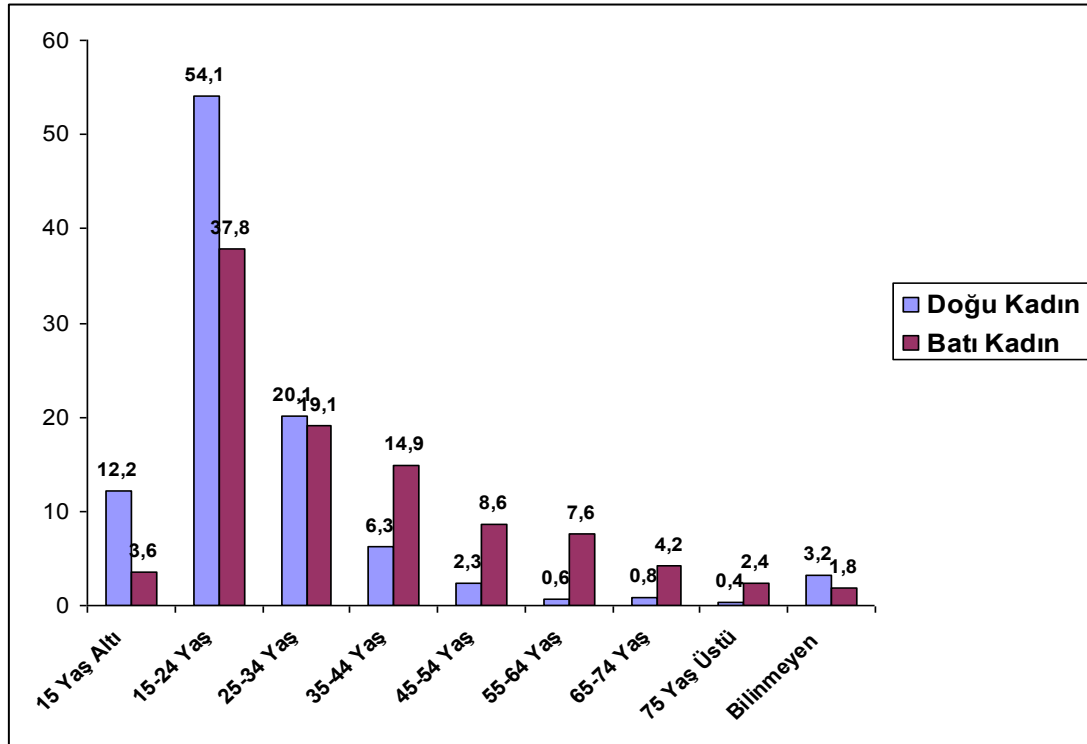
Grafik 3: 2002-2011 Yılları Arasında Doğuda ve Batıda Gerçekleşmiş Olan İntiharlarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Grafik 3'ten de görülebileceği gibi analiz sonuçları, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan tüm intiharların % 12'sinin batıdaki altı ilde ise sadece % 02'sinin 15 yaşın altındaki kişiler, doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan tüm intiharların % 48'inin batıdaki altı ilde ise % 20'sinin 15-24 yaşları arasındaki kişiler, her iki bölgede illerde gerçekleşmiş olan tüm intiharların % 19'unun 25-34 yaşları arasındaki kişiler, doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan tüm intiharların % 09'unun batıdaki altı ilde ise % 18'inin 35-44 yaşları arasındaki kişiler, doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan tüm intiharların % 06'sının batıdaki altı ilde ise % 14'ünün 45-54 yaşları arasındaki kişiler, doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan tüm intiharların sadece % 01'inin batıdaki altı ilde ise % 10'unun 55-64 yaşları arasındaki kişiler, doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan tüm intiharların % 02'sinin batıdaki intiharların ise % 12'sinin 65 ve üstü yaşlardaki kişiler tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bulgular, 24 ve altındaki yaşlardaki kişilerin doğudaki toplam intiharlar içindeki oranlarının % 60 batıdaki toplam intiharlar içindeki oranlarının ise % 26 olduğunu, tam tersine, 35 ve üzeri yaşlardaki kişilerin batıdaki toplam intiharlar içindeki oranlarının % 54, doğudaki toplam intiharlar içindeki oranlarının ise sadece % 18 olduğunu göstermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse bulgular, doğudaki intihar edenlerin çoğunluğunun çocuk ve genç yaş grubundaki, batıdaki intiharların çoğunluğunun ise orta yaş grubundaki kişiler tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğu ve batıda gerçekleşmiş olan kadın intiharlarının yaş gruplarına göre dağılımları Grafik 4'te sunulmuştur.

Grafik 4: 2002-2011 Yılları Arasında Doğuda ve Batıda Gerçekleşmiş Olan Kadın İntiharlarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

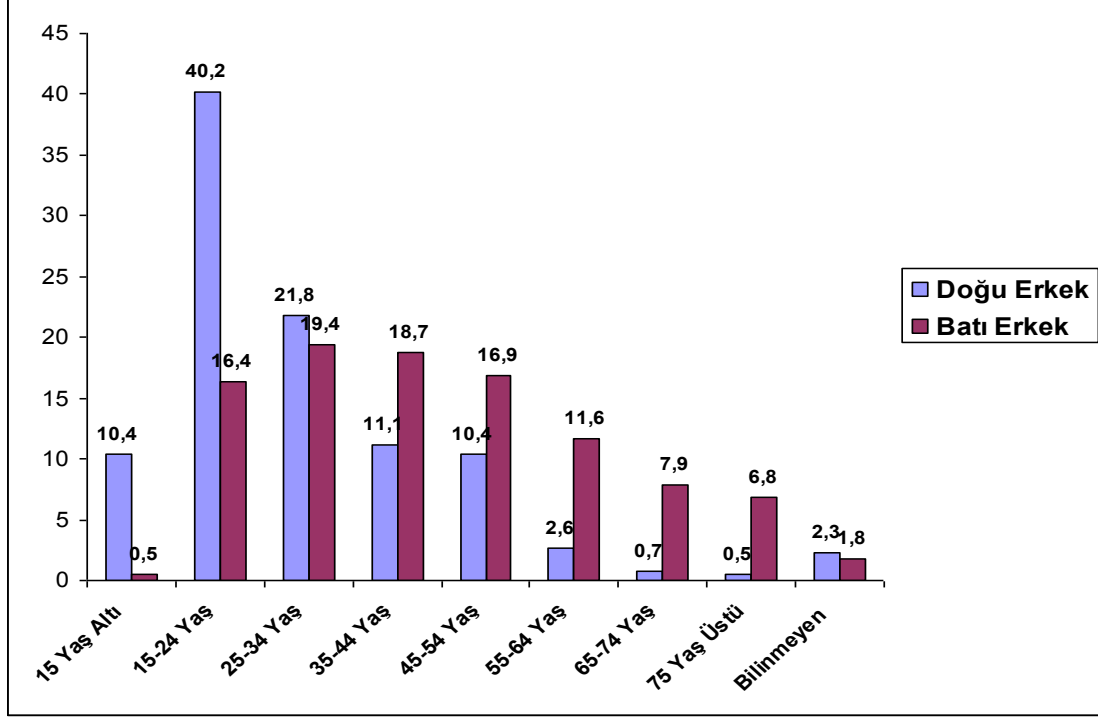

Grafik 4'ten de görülebileceği gibi, iki bölgede intihar etmiş olan kadınların yaş grupları arasında önemli farklılıklar gözlenmektedir. Doğudaki illerde 15 yaşın altında intihar etmiş olan kadınlar bu bölgede intihar etmiş olan tüm kadınların % 12,2'sini batıdaki illerde ise sadece % 03,6'sını oluşturmaktadır. Doğudaki illerde 15-24 yaşları arasında intihar etmiş olan kadınlar bu bölgede intihar etmiş olan tüm kadınların % 54,1'ini batıdaki illerde ise % 37,8'ini oluşturmaktadır. Doğudaki illerde 25-34 yaşları arasında intihar etmiş olan kadınlar bu bölgede intihar etmiş olan tüm kadınların % 20,1'ini batıdaki illerde ise % 19,1'ini oluşturmaktadır. Bulgular, 35 yaşının doğudaki kadın intiharlarında bir kırılma noktası oluşturduğunu, doğuda 35 yaşın altındaki kadın intiharlarının bu bölgedeki toplam kadın intiharlarının % 86,4'ünü oluşturduğunu, doğuda 35 yaşın altındaki kadın

intiharlarının bu bölgedeki toplam kadın intiharlarının % 60,5'ini oluşturduğunu göstermektedir. Bulgular, 35 ve üstü yaşlardaki kadın intiharlarının doğudaki toplam kadın intiharları içindeki oranının % 10,4 batıdaki toplam kadın intiharları içindeki oranının ise % 37,7 olduğunu göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğu ve batıda gerçekleşmiş olan erkek intiharlarının yaş gruplarına göre dağılımları Grafik 5'te sunulmuştur.

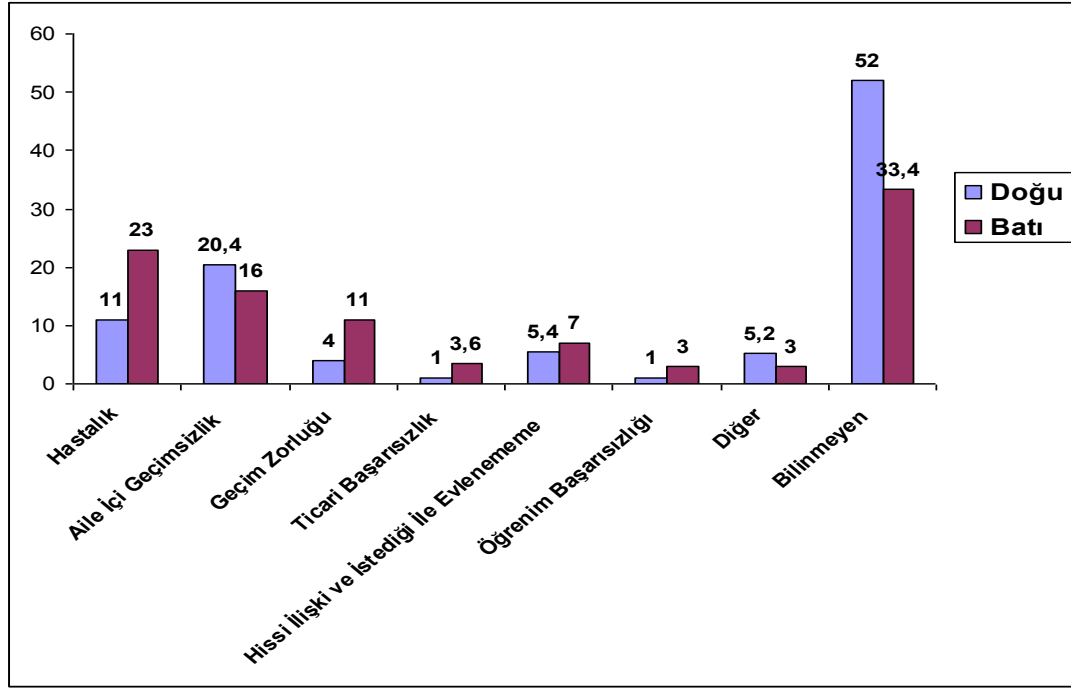
Grafik 5: 2002-2011 Yılları Arasında Doğuda ve Batıda Gerçekleşmiş Olan Erkek İntiharlarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Grafik 5'ten de görülebileceği gibi bulgular, kadın intiharlarındakine benzer bir biçimde, iki bölgede intihar etmiş olan erkeklerin yaş grupları arasında da önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Doğudaki illerde 15 yaşın altında intihar etmiş olan erkekler bu bölgede intihar etmiş olan tüm erkeklerin % 10,4'ünü batıdaki illerde ise sadece binde 5'ini oluşturmaktadır. Doğudaki illerde 15-24 yaşları arasında intihar etmiş olan erkekler bu bölgede intihar etmiş olan tüm erkeklerin % 40,2'sini batıdaki illerde ise % 16,4'ünü oluşturmaktadır. Doğudaki illerde 25-34 yaşları arasında intihar etmiş olan erkekler bu bölgede intihar etmiş olan tüm erkeklerin % 21,8'ini batıdaki illerde ise % 19,4'ünü oluşturmaktadır. Bulgular, kadınlarınkı kadar keskin olmasa da 35 yaşın doğudaki erkek intiharlarında da bir kırılma noktası oluşturduğunu göstermektedir. Bulgular, 35 yaşın altındaki erkek intiharlarının doğudaki toplam erkek intiharları içindeki oranının % 72,4, batıdaki toplam erkek intiharları içindeki oranının ise % 36,3; otuz beş ve üstü yaşlardaki erkek intiharlarının doğudaki toplam erkek intiharları içindeki oranlarının % 25,3 batıdaki toplam erkek intiharları içindeki oranlarının ise % 61,9 olduğunu göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğudaki ve batıdaki illerde meydana gelmiş olan intihar vakalarının nedenlerine göre dağılımları Grafik 6'da sunulmuştur.

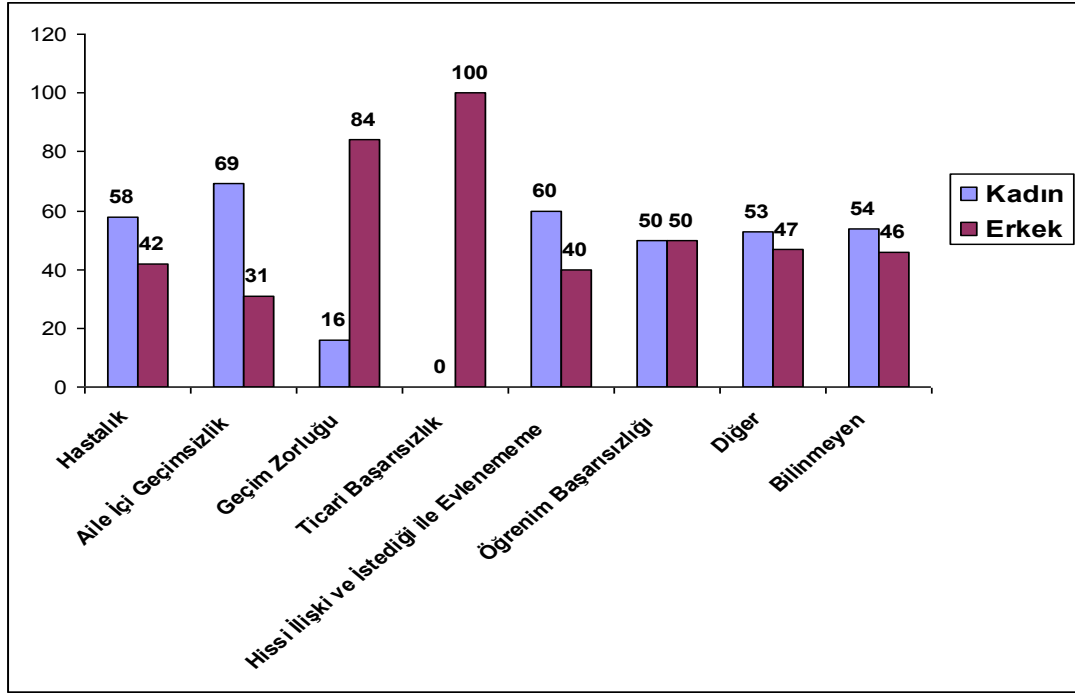
Grafik 6: 2002-2011 Yılları Arasında Doğu ve Batıdaki İllerde Gerçekleşmiş Olan İntiharların Nedenlerine Göre Dağılımları

Grafik 6'dan da görülebileceği gibi, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca her iki bölgede de "Bilinmeyen" kategorisi mevcut nedenler arasında en büyük orana sahiptir. Aşağıdaki Grafik'ten de görülebileceği gibi, doğudaki intiharların % 52'sinin batıdaki intiharların ise % 33,4'ünün nedenleri TÜİK tarafından belirlenememiştir. Grafik 6'daki bulgular, doğudaki altı ilde meydana gelmiş olan intiharların en önemli nedeninin "Aile İçi Geçimsizlik" (% 20,4), batıdaki altı ilde ise "Hastalık" (% 23) olduğunu göstermektedir. Doğudaki altı ilde geçim zorluğu ve ticari başarısızlık gibi ekonomik nedenlerden dolayı intihar edenlerin oranı % 05 iken, batıdaki altı ilde söz konusu ekonomik nedenlerden dolayı intihar edenlerin oranı % 15 civarındadır. Bulgular, karşı cins ile girilen duygusal ilişki ve istediği kişi ile evlenememeden dolayı doğudaki altı ilde intihar edenlerin oranının (% 05,4), batıdaki altı ilin oranından (% 07) daha düşük olduğunu göstermektedir. Bulgular öğrenim başarısızlığından dolayı batıdaki illerde intihar edenlerin oranının (% 03) doğudaki illerin oranından (% 01) daha yüksek olduğunu göstermektedir. Kısacası ifade etmek gerekirse, bulgular, doğudaki intiharların arka planında daha çok kültürel, batıdaki intiharların arka planında ise ekonomik nedenlerin olduğunu göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğudaki altı ilde gerçekleşmiş olan intihar vakalarının nedenlerinin cinsiyete göre dağılımları Grafik 7'de sunulmuştur.

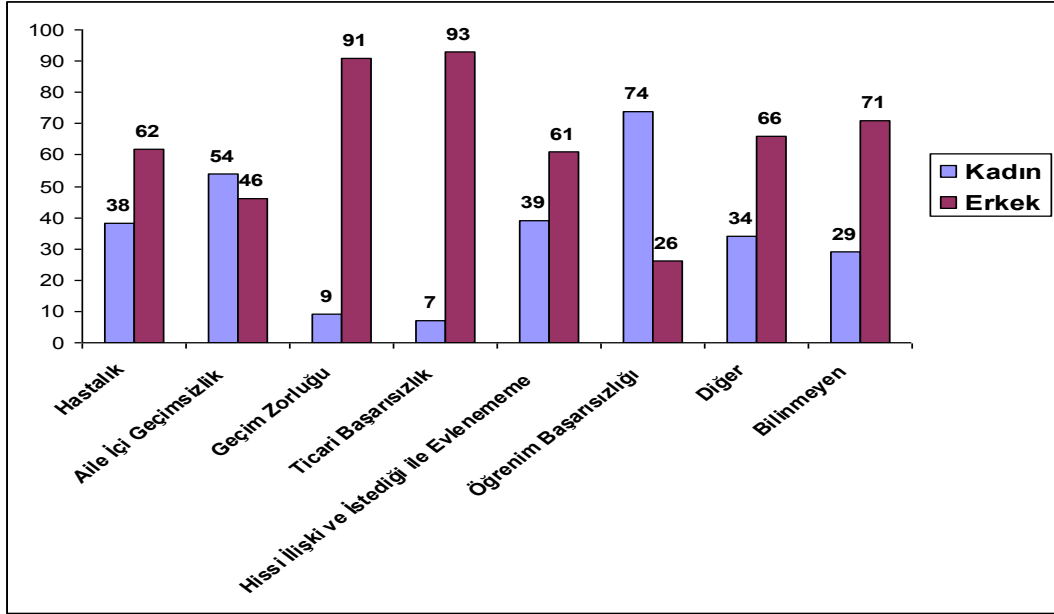
Grafik 7: 2002-2011 Yılları Arasında Doğudaki İllerde Gerçekleşmiş Olan İntiharların Nedenlerinin Cinsiyete Göre Oransal Dağılımları

Grafik 7'den de görülebileceği gibi analiz sonuçları, doğudaki altı ilde geçim zorluğu, ticari başarısızlık ve öğrenim başarısızlığı hariç, diğer tüm nedenlerden dolayı intihar etmiş olan kadınların oranının erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bulgular, doğudaki illerde ticari başarısızlıktan dolayı intihar eden kadın olmadığını, geçim zorluğundan dolayı intihar edenlerin ezici çoğunluğunun (% 84) erkek, sadece geriye kalan % 16'sının kadın olduğunu göstermektedir. Bulgular, doğudaki illerde gerçekleşmiş olan intiharların en önemli nedeni olarak görünen aile içi geçimsizlik faktörüne bağlı olarak intihar edenlerin % 69'unun kadın, sadece geriye kalan % 31'inin erkek olduğunu göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca batıdaki altı ilde gerçekleşmiş olan intihar vakalarının nedenlerinin cinsiyete göre dağılımları Grafik 8'de sunulmuştur.

Grafik 8: 2002-2011 Yılları Arasında Batı'daki İllerde Gerçekleşmiş Olan İntiharların Nedenlerinin Cinsiyete Göre Oransal Dağılımları

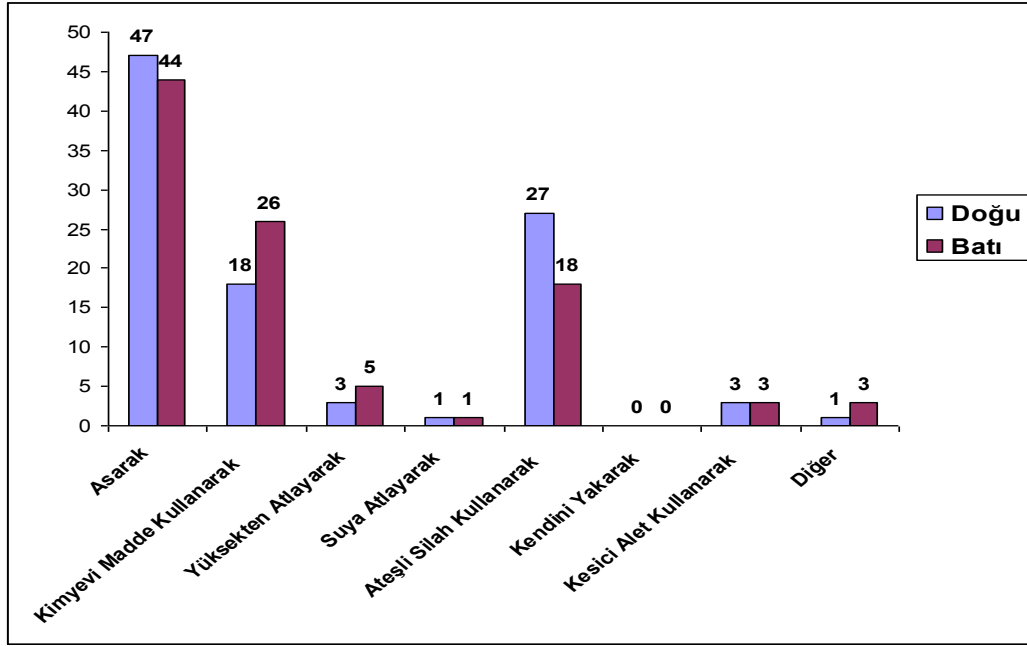

Grafik 8'den de görülebileceği gibi bulgular, batıdaki altı ilde hastalık, geçim zorluğu, ticari başarısızlık ile duygusal ilişki ve istediği ile evlenememeden dolayı intihar etmiş olan erkeklerin oranının söz konusu nedenlerden dolayı intihar etmiş olan kadınların oranından oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Daha somut ifade etmek gerekirse bulgular, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca batıdaki altı ilde hastalıktan dolayı intihar edenlerin % 62'sinin erkek % 38'inin kadın, geçim zorluğundan dolayı intihar edenlerin % 91'inin erkek % 09'unun kadın, ticari başarısızlıktan dolayı intihar edenlerin % 93'ünün erkek % 07'sinin kadın, hissi ilişki ve istediği ile evlenememeden dolayı intihar edenlerin % 61'inin erkek % 39'unun kadın olduğunu göstermektedir.

Bulgular, batıdaki illerde sadece aile içi geçimsizlik ve öğrenim başarısızlığı gibi iki nedenden dolayı intihar eden kadın oranının erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Doğu'daki illerde gözlemlendiği gibi Batı'daki illerde de aile içi geçimsizlikten dolayı intihar eden kadınların oranının erkeklerden daha yüksek çıkması, kadınların Türkiye toplumunun tümünde aile bireyleri arasındaki ilişkilerin mağdurları olduklarını ve toplumdaki tüm ailelerde kadınların yoğun bir baskıya maruz kaldıklarını göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğu ve batıdaki illerde gerçekleşmiş olan intiharların biçimlerine göre oransal dağılımları Grafik 9'da sunulmuştur.

Grafik 9: 2002-2011 Yılları Arasında Doğudaki ve Batıdaki İllerde Gerçekleşmiş Olan İntiharların Biçimlerine Göre Dağılımları

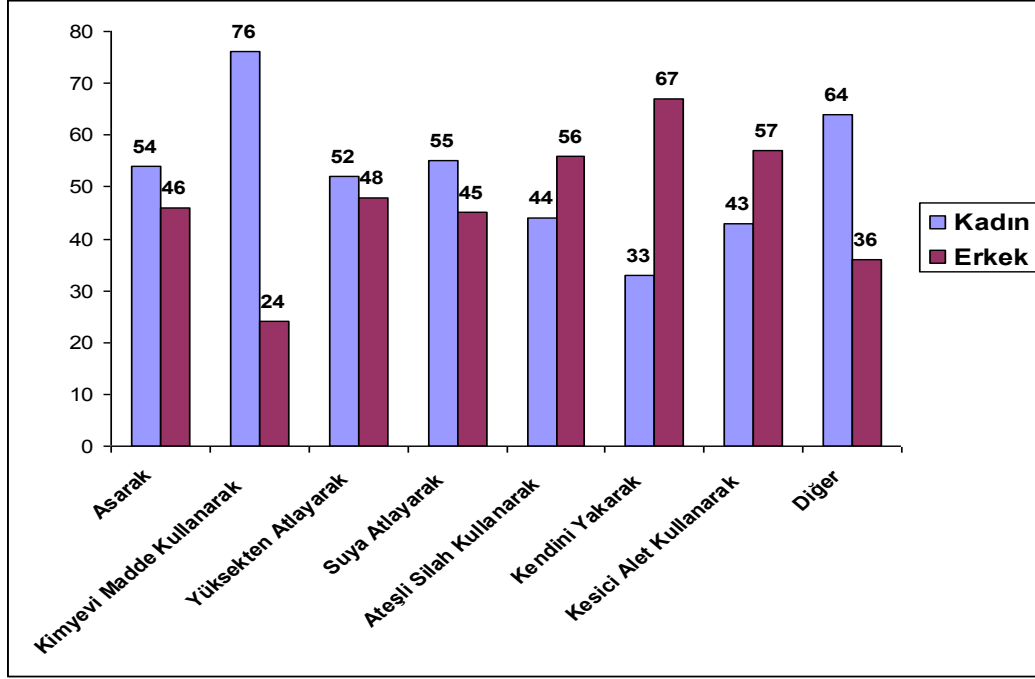
Grafik 9’da sunulan bulgular, gerek doğudaki ve gerekse batıdaki illerde ölümle sonuçlanan intihar vakalarında intihar eden kişilerin kendi canlarına kıymak için başvurdukları en yaygın yöntemin kendini asmak olduğunu göstermektedir. Bulgular, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğudaki altı ilde intihar etmiş tüm kişilerin % 47’sinin, batıdaki altı ilde ise % 44’ünün kendilerini asarak intihar ettiklerini göstermektedir. Bulgular, en yaygın/sık kullanılan ikinci sıradaki intihar etme yönteminin iki bölgede farklılık gösterdiğini, doğudaki illerde en sık kullanılan ikinci sıradaki intihar etme yönteminin ateşli silah (% 27), batıdaki illerde ise kimyasal madde kullanımı (% 26) olduğunu göstermektedir. Bulgular, doğudaki illerde kimyasal madde kullanarak intihar edenlerin oranının % 18, batıdaki illerde ise % 26 olduğunu göstermektedir. Bulgular, doğudaki illerde ateşli silah kullanarak intihar edenlerin oranının % 27, batıdaki illerde ise % 18 olduğunu göstermektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse bulgular, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğu ve batıdaki illerde meydana gelmiş olan intihar vakalarında kişilerin kendilerini öldürme biçimleri arasında belirgin farklılıklar olduğunu, doğu illerindeki intiharlarda daha sert ve ölümle sonuçlanması kesin olan yöntemler kullanıldığını, batı illerindeki intiharlarda ise daha yumuşak ve ölümle sonuçlanması kesin olmayan yöntemler kullanıldığını göstermektedir.

Peki, yukarıda coğrafi bölgesel temelde sunulan intihar biçimleri arasındaki karşılaştırma her bir bölgenin kendi içindeki cinsiyet faktörüne bağlı olarak ne tür özellikler arz etmektedir?

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğudaki altı ilde intihar etmiş olan kişilerin intihar etme biçimlerinin cinsiyete göre oransal dağılımları Grafik 10’da sunulmuştur.

Grafik 10: 2002-2011 Yılları Arasında Doğudaki İllerde İntihar Etmiş Olan Kişilerin İntihar Etme Biçimlerinin Cinsiyete Göre Oransal Dağılımları

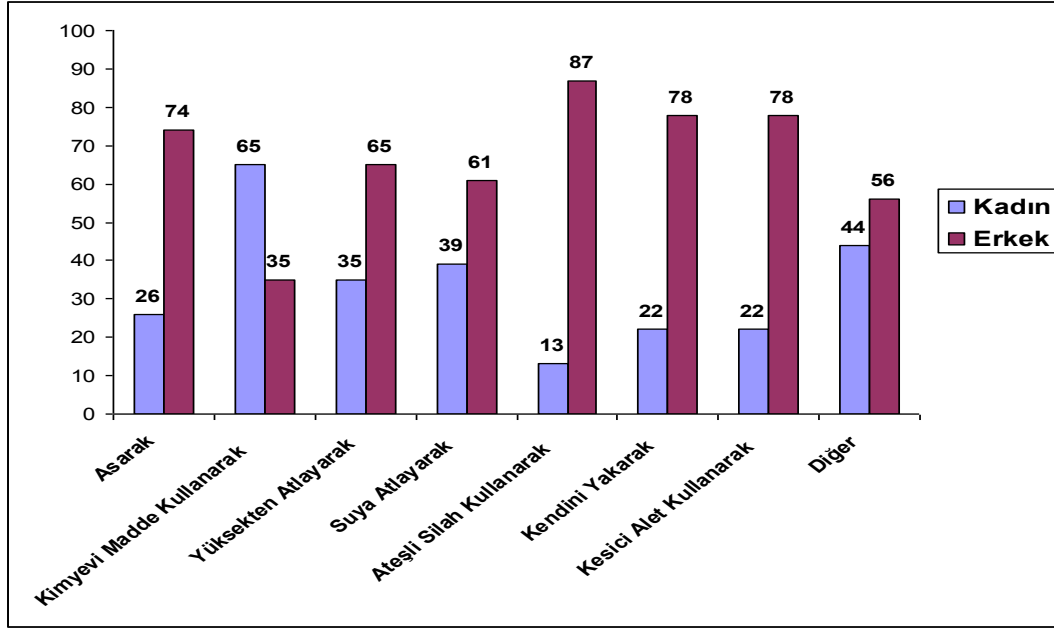

Grafik 10'dan da görülebileceği gibi bulgular, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca doğudaki altı ilde kendilerini asarak intihar etmiş olan kişilerin % 54'ünün kadın % 46'sının erkek, kimyasal madde/ilaç kullanarak intihar etmiş olan kişilerin % 76'sının kadın % 24'ünün erkek, yüksekten atlayarak intihar etmiş olan kişilerin % 52'sinin kadın % 48'inin erkek, ateşli silah kullanarak intihar etmiş olan kişilerin % 44'ünün kadın % 56'sının erkek, kendini yakarak intihar etmiş olanların % 33'ünün kadın % 67'sinin erkek, kesici alet kullanarak intihar etmiş kişilerin % 43'ünün kadın % 57'sinin erkek olduğunu göstermektedir.

Daha önce doğudaki beş ilde intihar eden kişilerin neredeyse tamamının (% 92) kendilerini asarak, kimyasal madde ve ateşli silah kullanarak intihar ettiklerini ve bu üç intihar biçiminden birinin, yani kimyasal madde/ilaç kullanarak intihar etmenin diğer iki yöntemden daha yumuşak bir özellik arz ettiğini belirtmiştik. Doğudaki altı ilde kimyasal madde/ilaç kullanarak intihar edenlerin cinsiyet temelindeki oranları, on yıllık dönem içinde bu yöntemle intihar edenlerin dörtte üçünden fazlasının kadın olduğunu ve bu yöntemin kadınlar tarafından kullanılan en yaygın intihar biçimi olduğunu göstermektedir. Fakat ilginç bir biçimde bulgular, on yıllık dönem içinde doğudaki altı ilde daha sert ve erkeksi özelliklere sahip iki yöntem olan kendini asarak ve ateşli silah kullanarak intihar eden kadın ve erkek oranları arasında önemli sayılabilecek bir farklılık olmadığını göstermektedir. Bulgular, doğudaki illerde kendilerini asarak intihar edenlerin % 54'ünün kadın % 46'sının erkek, ateşli silah kullanarak intihar edenlerin ise % 44'ünün kadın % 56'sının erkek olduğunu göstermektedir.

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca batıdaki altı ilde intihar etmiş olan kişilerin intihar etme biçimlerinin cinsiyete göre oransal dağılımları Grafik 11'de sunulmuştur.

Grafik 11: 2002-2011 Yılları Arasında Batıdaki İllerde İntihar Etmiş Olan Kişilerin İntihar Etme Biçimlerinin Cinsiyete Göre Oransal Dağılımları

Grafik 11’de yer alan bulgular, 2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönem boyunca batıdaki altı ilde kendilerini asarak intihar etmiş olan kişilerin % 26’sının kadın % 74’nün erkek,, kimyasal madde kullanarak intihar etmiş olan kişilerin % 65’inin kadın % 35’nin erkek, yüksekten atlayarak intihar etmiş olan kişilerin % 35’inin kadın % 65’inin erkek, ateşli silah kullanarak intihar etmiş olan kişilerin % 13’ünün kadın % 87’sinin erkek, kendini yakarak intihar etmiş olanların % 22’sinin kadın % 78’inin erkek, ve benzer bir biçimde kesici alet kullanarak intihar etmiş kişilerin % 22’sinin kadın % 78’inin erkek olduğunu göstermektedir. Bulgular, kimyasal madde/ilaç kullananlar hariç, batıdaki altı ilde diğer tüm yöntemlerle intihar eden erkeklerin oranlarının kadınların oranlarından daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Bulgular, kendilerini asarak intihar eden doğudaki kadınların oranı (% 54) ile batıdaki kadınların oranı (% 26), kimyasal madde kullanarak intihar eden doğudaki kadınların oranı (% 76) ile batıdaki kadınların oranı (% 65), ve ateşli silah kullanarak intihar eden doğudaki kadınların oranı (% 44) ile batıdaki kadınların oranı (% 13) arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir.

İki bölgedeki kadınların temel intihar biçimleri arasındaki bu farklılıklar erkeklerin intihar biçimlerinde de gözlenmektedir. Karşılaştırmalar, kendilerini asarak intihar eden doğudaki erkeklerin oranı (% 46) ile batıdaki erkeklerin oranı (% 74), kimyasal madde kullanarak intihar eden doğudaki erkeklerin oranı (% 24) ile batıdaki erkeklerin oranı (% 35), ve ateşli silah kullanarak intihar eden doğudaki erkeklerin oranı (% 56) ile batıdaki erkeklerin oranı (% 87) arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

2002-2011 yılları arasındaki on yıllık dönemi kapsayan doğu ve batı bölgelerinde meydana gelen intiharların cinsiyet, yaş grupları, biçimleri ve nedenleri temelindeki karşılaştırmalar, her dört faktör temelinde de iki bölgedeki intihar vakaları arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Doğudaki illerde intihar edenlerin çoğunluğunun kadınlar, batıdaki illerde ise erkekler oluşturmaktadır. Doğudaki illerde intihar edenlerin büyük bir çoğunluğunu çocuklar ve 35 yaş altı gençler, batıdaki illerde ise intihar edenlerin çoğunluğunu 35 ve üstü yaşlardaki yetişkinler ve orta yaşlılar oluşturmaktadır. Doğudaki illerde meydana gelen intihar vakaları daha çok aile bireyleri ve cinsiyetler arasındaki gerilim ve çelişkiler gibi kültürel ve sosyal faktörlere bağlı olarak gerçekleşmelerine karşın, batı bölgelerinde meydana gelen intihar vakaları daha çok geçim sıkıntısı ve ticari başarısızlık gibi ekonomik faktörlere bağlı olarak gerçekleşmektedir. Çoğunluğunu çocuk ve genç yaşlardaki kadınların oluşturduğu doğu illerindeki intihar eylemleri daha çok kendini asma ve

ateşli silah kullanma yöntemleriyle gerçekleştirilmiş olmalarına karşın, çoğunluğunu yetişkin ve orta yaşlardaki erkeklerin oluşturduğu batı illerindeki intihar eylemleri daha çok kimyasal madde kullanma ve kendini asma yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir.

Peki cinsiyet, yaş, biçim ve nedenleri temelinde iki bölgede yaşanan intihar vakaları arasında gözlenen bu farklılıklar sosyolojik olarak nasıl açıklanabilir? Türkiye'nin doğudan batıya uzanan Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki konumu dikkate alındığında, bir kısmı Avrupa kıtasının en doğusunda yer alan Çanakkale, Kırklareli, Tekirdağ, Muğla, Aydın ve Bilecik illerinin demografik, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden daha modern özelliklere sahip oldukları, buna karşın, bir kısmı Türkiye'nin en doğusundaki sınır uçlarında yer alan Ardahan, Kars, Iğdır, Van, Siirt ve Batman illerinin ise söz konusu özellikler açısından daha geleneksel özelliklere sahip oldukları ileri sürülebilir. Batıdaki iller çok daha uzun bir zamandan bu yana Avrupai bir sosyal, ekonomik ve kültürel değişim ve dönüşüm sürecinin etki alanına girmiş olmalarına karşın, doğudaki iller hala tarihsel olarak bölgede egemen olan İslami-Ortadoğu kültürünün izlerini taşımaktadırlar. Son yüzyıllık süreç içinde batıdaki illerde daha modern ve kapitalist yapılar, kurumlar, ilişkiler ve değerler toplumsal ve bireysel yaşama nüfuz etmiş olmasına karşın, doğudaki illerde toplumsal ve bireysel yaşam hala geleneksel-kırsal yapılar, kurumlar, ilişkiler ve değerlerin etkisi altındadır. Batıdaki illerde kapitalist pazar ekonomisine dayalı modern değerlerle yüklü kurallar, normlar ve kodlar insanların bilinç, tavır, tutum ve eylemlerine yön vermelerine karşın, modern ve kapitalist yapı, kurum ve ilişkilerin yeterince nüfuz edememesinden dolayı doğudaki illerde geleneksel-kırsal ve dinsel değerlerle yüklü kurallar, normlar ve kodlar insanların bilinç, tavır, tutum ve eylemlerine yön vermektedirler. Daha da önemlisi, doğudaki illerde yaşayan insanlar gerek son otuz yıldan bu yana bölgede sürmekte olan etnik, kültürel ve ekonomik faktörlerden kaynaklı bir şiddet ve çatışma ortamı içinde bulunmaktan ve gerekse yine söz konusu dönem boyunca yeni iletişim araçlarıyla yaşamlarına nüfuz eden küresel bir düzenin sosyal, kültürel ve ekonomik değerleri ile yüz yüze gelmiş bulunmaktadırlar.

Yetişkin ve yaşlı nüfusun katı kırsal-geleneksel, dinsel ve erkek egemen kodlara, değerlere ve normlara sahip olması, fakat çocukların, gençlerin ve özellikle kadınların bu yerel ve geleneksel değerlere karşı yeni tavır, tutum ve davranışlar içinde olması doğudaki illerde kültürel anlamda önemli gerilim ve çatışmaların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu anlamda geleneksel değerleri temsil eden yaşlılar, erkekler ve ebeveynler ile çocuklar, gençler ve kadınlar arasındaki ilişkilerde önemli çatışmalar yaşanmaktadır. Geçmişten gelen egemen kültürün temsilcileri ve taşıyıcıları olan yaşlılar, erkekler ve ebeveynler, kendilerinin ve sahip oldukları değerlerin tehdit altında olduğuna ve giderek ortadan kalktığına tanıklık ettikçe çocuklar, kadınlar ve gençler üzerindeki baskılarını arttırmaya çalışmaktadırlar. Bir bakıma yeni ve farklı olanın taşıyıcısı ve temsilcisi olan kadınlar, çocuklar ve gençler kötü olan her şeyin sorumluları olarak da görülmektedirler. Bu nedenle, özellikle çocuklar, gençler ve kadınlar, başta aile olmak üzere, akraba ve yakın toplumsal çevre içindeki yaşlılar ve erkekler tarafından yoğun fiziksel, psikolojik ve sosyal baskı ve şiddete maruz kalmaktadırlar. Söz konusu baskı ve şiddete maruz kalan, zihinsel ve duygusal özellikleri sonucu bu baskı ve şiddete karşı koyamayan çocuklar gençler ve kadınlar intihar ederek kendi yaşamlarına son vermektedirler. Gerek geleneksel-kırsal kültürel ve sosyal değerlerin hala bireylerin yaşam örüntüleri üzerinde hala güçlü bir etkiye sahip olması ve gerekse uzun zamandan bu yana sürmekte olan düşük yoğunluklu savaş ortamının varlığını sürdürmesi, batıdakilerle karşılaştırmalı olarak doğudaki intihar vakalarının gerçekleşme biçiminde de önemli farklılıklar yaratmaktadır. Doğudaki illerde çoğunluğunu genç ve çocuk yaşta kadınların oluşturduğu intihar vakalarında ateşli silah kullanarak ve kendini asarak intihar etmenin en yaygın intihar biçimi olarak gözlenmesinin en önemli nedeni yukarıda belirtilen sosyal ve kültürel faktörlerdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin batı ve doğu bölgelerinde yaşayan nüfusun temel coğrafi-uzamsal, etnik, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri arasında tarihsel olarak oluşmuş önemli farklılıklar vardır. Hem son yüzyılı önceleyen ve hem de son yüzyıl boyunca süregelen makro yapılar, ilişkiler ve dönüşümler anlamındaki farklılıklar kendilerini mikro düzeydeki yapılar, bireyler, bireysel özellikler ve bireyler arası ilişkilerde de dışa vurmaktadırlar. Sahip oldukları etnik ve kültürel özelliklere ek olarak, sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri açısından da doğudaki illerle karşılaştırmalı olarak daha gelişmiş olan batıdaki illerde, sosyal, ekonomik ve kültürel yapı ve ilişkiler ile bu yapıların bireylerin bilinç, tutum davranış ve eylemleri doğudaki illerden farklılık

göstermektedir. Geleneksel-kırsal yapı, kurum ve ilişkilerin çözülüp dönüşüme uğradığı batıdaki illerde bireyler ekonomik olarak daha katı ve acımasız bir ilişkiler ağı içine girmekte, yaşam ağırlığını daha çok ekonomik Pazar çarkının ve ilişkilerinin içine girmekte olan yetişkin ve orta yaşlı erkekler üzerinde hissettirmektedir. Kapitalist ekonomik pazarın rekabetçi ve acımasız ilişkilerine ve koşullarına ayak uyduramayan, işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalan ve sorumlu oldukları aile fertlerinin geçimini gidermekte sıkıntılar yaşayan genç ve yetişkin erkekler, bireysel olarak başa çıkamadıkları bu sorunlar karşısında hiçlik duygusuna kapılarak yaşamlarına son vermektedirler. Doğudaki toplumsal yapının bireylerin yaşamları üzerindeki olumsuz özellikleri kendilerini daha çok kültürel alanda dışa vurmalarına karşın, batıdaki toplumsal yapının bireylerin yaşamları üzerindeki olumsuz özellikleri kendilerini ekonomik alanda dışa vurmaktadırlar.

BİREY-TOPLUM İKİLEMİ ARASINDA DUYUMSAL VARLIKLAR OLARAK “TOPLUMSAL TİPLER”: YARARLARI, SINIRLARI VE ÖTESİ

Ömer KÜÇÜK¹

ÖZET

Bu çalışmada, metodolojik bir araç olarak toplumsal tip analizinin bizi birey-toplum ikiliğinin orijinal bir sentezine ulaştırabileceği gösterilmektedir.

Toplumsal tip mefhumunu ayrıntılı olarak açıklamak için, onu toplumsal rol, steryotip ve ideolojik özne gibi benzer mefhumlardan farklılaştırıyoruz. Onu steryotiple kıyaslamakla, toplumsal tipin bizi klişelerin tiranlığından nasıl kurtardığını ve böylece sosyolojik imgelemi geliştirdiğini gösteriyoruz. Onu toplumsal rol ve ideolojik özneye kıyaslamakla, bir yanda toplumsal kurumlar ve toplumsal ortamlar, diğer yanda kanaatler ve duygular arasındaki kavramsal farklılıkları açığa çıkarıyoruz. Duyumluluk ve duyumsal insan tipleriyle dolu toplumsal ortam mefhumu aracılığıyla, olası bir dirimselci sosyolojinin temel ögesini oluşturan toplumsal beden kavramına ulaşıyoruz.

Anahtar kelimeler: toplumsal tip, birey-toplum ikiliği, dirimsel sosyoloji.

ABSTRACT

In this article, it is shown that social type analysis as a methodological tool can lead us to an original synthesis of individual-society dichotomy.

In order to elaborate the notion of social type, we try to differentiate it from similar notions such as social role, stereotype, and ideological subject. By comparing it with stereotype, we show how social type liberates us from the tyranny of clichés and hence helps to enhance the sociological imagination. By comparing it with social role and ideological subjects, we reveal the conceptual differences between social institutions and social milieus on one hand, opinions and emotions on the other. Through the notion of social milieu populated with sensibilities and sensuous human types, we reach to the concept of social body which constitutes the essential component of a possible vitalist sociology.

Keywords: social type, individual-society dichotomy, vitalist sociology.

1. TOPLUMSAL TİPLER, STERYOTİPLER VE SOSYOLOJİK İMGELEM

“Toplumsal tip” mefhumunu ve onun metodolojik bir aygıt olarak olanaklarını anlamının en iyi yollarından biri, onu benzer gibi görünen öteki sosyolojik mefhumlardan farklılıkları içinde ele almaya çalışmaktır; bunlar “steryotip”, “toplumsal rol”, “toplumsal kimlik” ve “ideolojik özne” gibi mefhumlardır. “Toplumsal tip” mefhumunu ve onun sosyolojik önemini açıklamaya bu çerçevede başlayabiliriz.

Gündelik etkileşim bağlamlarında muhataplarımızı belirli “tip” kategorilerine dâhil ederek eylemlerimizi düzenlediğimiz için, toplumsal tip mefhumuna yabancı değilizdir. En genel çerçevede, muhataplarımızı “eşit”, “meslektaş”, “dost”, “düşman” ya da “yabancı” olarak algılamak, insanlarla olan ilişkilerimizde eylemlerimizin temel istikametini belirler. Diğer yandan, sosyolojide toplumsal tiplerle ilgili hiç değilse kulak dolgunluğuna sahip olduğumuz geniş bir literatür de vardır. Georg Simmel’in (bkz. 2009, s. 149-208) “yabancı”, “yoksul”, “maceracı”, “soylu” gibi anıtsal tipleri bu literatürün ilk ve yetkin örneklerindedir. Yine Walter Benjamin’in (1982/2001, s. 108-201) modern toplumsal dünyayı anlama tarzı *flâneur*, bohem, paçavracı, *dandy* gibi tipler belirleyerek ilerler. Marx ve Weber’in tarihsel çözümlenmeye dayalı ve yapısal sosyolojileri bile, bilindiği gibi, “burjuva”, “proleter”, “püriten” gibi insan tipleri çıkarır karşımıza. Bu aşamada, Oz Almog’un da toplumsal tipler

¹ Araş. Görv., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, omerkucuk@balikesir.edu.tr

konusu üzerindeki makalesinde (1998) işaret ettiği üzere, toplumsal tip mefhumunun iki ayrı anlamıyla karşılaştığımızı belirtebiliriz öyleyse: Toplumsal tipler ya doğrudan halka ait olan ve popüler imgelemde yerleşmiş kolektif inşalardır ya da sosyolojik araştırmanın metodolojik bir aygıtı olarak bizatihi araştırmacı tarafından inşa edilmiş kategorilerdir.

Halk arasındaki tip inşalarının genellikle kanı ve kanaate dayalı, ötekileştirici ve “steryotipik” oldukları söylenebilir. Steryotipik inşalarda, örneğin “aylaklar”, “berduşlar”, “tinerciler” gibi insan tiplerinin derinine, duygusal ve algısal yapısına inilmez; bir berduşun duyguları, duyumsal kapasitesi ve dünya algısı gündelik yaşamda bizi pek ilgilendirmeyebilir, onun belirli etkileşim bağlamlarındaki muhtemel davranış kalıplarını zihnimizde filtrelemekle yetiniriz. Bu durumda, toplumsal tiplerin steryotiplerden farklılaştırılmasını talep etmek gündeme gelir: Kanıların (*doxa*) klişelerinden arındırılmış sosyolojik bir toplumsal tipler araştırması, toplumdaki başka insan gruplarını ve tiplerini olduğu kadar kendimizi de daha derinlemesine anlamamıza yardımcı olabilir. Toplumsal tiplerin sosyolojik inşası, böylece, kolektif inşalardan da faydalanmak suretiyle, yabancılaşmayı aşacak hakiki bir “sosyolojik imgelem”in geliştirilmesine katkıda bulunabilir. “Sosyolojik imgelem”in önemine kısaca değinmeyi deneyelim.

Ulus Baker’in (2007) “Meczip Edebiyatı” adında bir yazısı vardır. Bu yazıyı okurken, anlatımın edebi inceliği ve felsefi derinliğinin etkisiyle, kendimizi de yer yer anlatılan meczup yazarlardan biriymiş gibi hissettiğimiz olur. Ulus Baker, yazısını meczup edebiyatının içkin bir olumluluk değeri de barındırdığını belirterek “her insan kendi benliğinde biraz meczupluk taşır” tespitiyle bitirir. Toplumsal tipler inşası, bize kendimizdeki meczubu gösterme gücüne sahiptir. Buna benzer şekilde, Simmel’in yabancı, yoksul, maceracı gibi toplumsal tipler yarattığı metinleri (2009, s. 149-208), onları okuduğumuzda, bize yalnızca belirli toplumsal ve tarihsel koşullarla ilgili bilgi vermenin ötesinde, fazlasıyla aşına olduğumuz toplumsal manzaralar sunarak bizim kendi yaşamlarımızı bir de sosyolojinin boy aynasında görmemizi, kendimizi belirli tarihsel-toplumsal oluşumların bir parçası olarak algılamamızı sağlar. İşte Mills’in (1959/2007) sosyolojiden geliştirilmesine katkıda bulunmasını beklediği “sosyolojik imgelem” budur: Bireylerin, kişisel biyografileri ile tarihsel ve toplumsal koşullar arasındaki bağlantıları yakalayabildikleri bir farkındalık düzeyine erişmeleri.

Edebiyat, sosyolojik imgeleme katkıda bulunabilecek deneyimlerin aktarılması yönünden oldukça zengindir. Örneğin James Joyce’un kendi sanat anlayışının merkezine oturttuğu “*epifan*”lar, yani “yüce aydınlanma anları”, bir yönleriyle bu türden bir toplumsal farkındalık kazanma boyutu içerir. İlk öykülerinin toplandığı *Dublinliler* (Joyce, 1914/2012a) kitabında, şair olma düşleri içindeki Chandler, kafasındaki koşunun ritmiyle hayallere daldığı sırada, karısı tarafından bir süre bakmakla yükümlü kılındığı kucağındaki çocuğu uyanır ve ağlamaya başlar. Gazete ve dergilerde hakkında eleştiri yazıları çıkan meşhur bir şair olduğu hayali dünyasından gerçek dünyaya dönmek o kadar zor gelir ki bir anlık öfkeyle çocuğuna bağırır. Korku spazmı geçiren çocuk çılgık çılgığa bağırma başladığında, Chandler ne yapacağını şaşırmıştır ve karısı da odaya girerek ondan hesap sormaya başlar (a.g.y., s. 90-91). O, bu dünyadaki gerçek ilişkilerle sımsıkı sarılmış, kuşatılmış olduğunun derinden derine bilincine varır. Yine aynı kitaptaki bir başka öyküde, annesi öldüğünden beri huysuz babasıyla birlikte yaşamakta olan on dokuz yaşlarındaki Eveline, denizci sevgilisi Frank’le Arjantin’e kaçma planları yapmaktadır. Yeni bir hayatın bilinmezliğinin korkusu karşısında buradaki hayatının, işinin, hatta kötü kalpli babasının bile iyi yönleri “de” olduğunu teslim etmeye başlayan değerlendirmelerle, iç alıp vermelerle geçen zamanlardan sonra beklenen an gelip Frank istasyonda kendisine elini uzattığında ve gelmesini istediğinde, ne yapacağını bilemeyen Eveline kaskatı kesilip kalakalacaktır (a.g.y., s. 46-47). *Bu şehre, bu aileye, bu ortama* zorunlu olarak gömülüdür ve iyi kötü geçinip gitmektedir işte bu parmaklıkların içinde. Joyce, buradaki öykülerinde, aydınlanma anlarının hüznünü vermektedir; ancak sanki alttan alta, bizlerin, gömülü olduğumuz toplumsal bağlamlardan kopma cesaretini gösteremedikçe bu umutsuzluktan kurtulamayacağımızı da sezmede ve sezdirmektedir. Nitekim bir sonraki kitabı *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*’nde (1916/2012b) romanın kahramanı Stephen Dedalus, kitaptaki her bir bölümde ailesinin, okulun, kilisenin ve toplumunun tarihinin kendisi üzerindeki baskılarının bilincine vardığı aydınlanma anları yaşar. Stephen Dedalus, sonunda bütün bu bağlardan kurtulmaya, ülkeden kaçmaya ve bir sanatçı olma düşlerini gerçekleştirmeye karar verecektir. Ancak, İrlanda milliyetçiliğinin dil konusundaki bağınaz İngilizce düşmanlığını umursamayarak sanatını, yıllardır konuşmakta olduğu, artık istediği şekilde eğip bükme yeteneği

kazandığı İngilizceyle gerçekleştirecektir. Kısacası, toplumsal bağlamın kendisini kısıtlayan yanlarını olduğu kadar, özgürleştirici yönlerini de keşfetmiştir.

Sosyolojide toplumsal tipler yaratımı, sosyolojik imgelemin oluşumuna Joyce'un *epifan*'larına benzer şekilde katkıda buldukları ölçüde, edebi etkinin gücüne erişmiş ya da bu güçten yararlanan bir sosyolojinin imkânı açılmış olur. Haddizatında, sosyolojinin Simmel, Benjamin, Mills gibi büyük yazarlarının toplumsal tipler yarattıkları yazıları, bu tür bir edebi gücü kullanımlarına almışlardır. Örneğin yabancı tipi hakkında Simmel'in şu söyledikleri (2009, s. 149), sanki bir yanlarıyla Joyce'un kahramanlarında görülen özgürlük-bağımlılık gerilimini yansıtırken, bir yanlarıyla da okuyanları Joyce'un romanları kadar güçlü bir biçimde içine çekmektedir:

“[Y]abancı, terimin bildik anlamıyla burada sayılmaz, bugün gelip yarın giden gezgin gibi değil, bugün gelip yarın kalan adam gibidir — yani artık daha öteye gitmeyecek olsa da gelip gitme özgürlüğünü tam edinmemiş potansiyel gezgin gibidir deyim yerindeyse. Belli bir mekân dairesi içinde— sabitlenmiştir, ama onun içindeki konumu temelde, en başta ona ait olmamasının ve ona baştan beri onun bir parçası olmayan, olamayacak nitelikler taşımasının etkisi altındadır.”

2. TOPLUMSAL TİPLER, TOPLUMSAL ROLLER VE DUYGUSAL İFADELER

Toplumsal tiplerin steryotiplerden farklılıklarının birkaç boyutunu görmüş olduk: Steryotipler kanılara dayanır ve ötekileştirirken, toplumsal tipler yaratımı derin sezgileri de devreye sokar ve sempati aşılır, “yakınlaştırır”. Böylece sosyolojik imgelemin geliştirilmesine yardımcı olur. Oz Almog, toplumsal tipler üzerine yazdığı değerlendirme makalesinde (1998), steryotiplerden başkaca, toplumsal tip mefhumunu toplumsal rol kavramından da farklılaştırır. Almog'un analizlerinden yararlanarak bu farkı da ortaya koymak metodolojik bir aygıt olarak toplumsal tiplerin portresini daha belirgin kılmamıza yardımcı olacaktır.

Toplumsal rol kavramı, kurumsal ve rasyonel temelde tanımlanır; belli bir statüye bağlı olarak hak ve görevleri, davranış kalıplarını belirler (Goffman, 1959/2009, s. 28). Böylece rollerin sınırlı zaman-mekân bağlamlarında, örneğin mesleki statülerin gerçekleştirimleri süresince sergilendikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda toplumsal roller, nihayetinde geçici maskeler gibidir ve maskeleri bağlamları dışında da takmayı sürdürmek Goffman'ın “rol kucaklaşması” dediği anormal karşılanan bir duruma sebebiyet verir. Örneğin bir öğretim üyesi ya da bir avukat, mesleki olmayan bağlamlarda da bu rollerini sergilemeye devam ettiklerinde en hafif tabirle “itici” hale gelmeye başlarlar. Rollerin bu sınırlılığına karşı, Almog'un belirttiği gibi (1998), toplumsal tiplerin oluşumu daha uzun bir zamana yayılmış gizil bir sosyalleşme sürecindeki etkilenmeler, benzemeler ve yakınlık kurmalarıyla şekillenir ve toplumsal tip kavramı genel bir duygudurum ile sahici bir “iç dünya”ya işaret eder. Rol geçiciyken insanı içten kuşatan duygular ve varoluş tarzını belirleyen algılar temelinde tanımlanan toplumsal tip genellikle daha uzun ömürlüdür ve maskeler gibi kolaylıkla çıkarılıp atılamaz. Aslında toplumsal rollerin de geniş bir duygusal ifadeler skalasıyla karakterize edildiği doğrudur. Ama buradaki duygusal ifadeler, örneğin bir banka memurunun müşteriye gülümsemesi ya da hemşirenin ilgili tavırları, Bergsoncu bir deyişi kullanırsak “içeriden yaşanmış bir geçiş” olarak bir duyguya sahip değildir. Toplumdaki biçimsel rasyonellik gereği, duygusal ifadelerin sahici ve kişisel olmaları beklenen ve amaçlanan bir şey de değildir; kural, her harekette ve jestte bilinçli olarak yapay, mesafeli ve gayrişahsi olmaktır. Aksi halde kurumsal ilişki ağlarıyla sarmalanmış hayatlarımızda kimsenin dayanamayacağı bir duygu yükü altında kalırdık. Özetle, Bauman'ın belirttiği gibi (1990/2002, s. 91) kurumlar, kişilerden itibaren değil rollerden itibaren düşünülür ve rolün anlamı da kişisiz ve kişisizdir.

Toplumsal rol bağlamında “duygusal ifade” için şunu söyleyebiliriz: Burada duygu “yaşanmamış”, yalnızca “ima” edilmiştir. Duygusal ifade, toplumsal göstergeler sisteminin bir parçası olarak anlamlıdır. Marcel Proust, *Yitik Zamanın İzinde* adlı anıtsal romanında, toplumsal göstergelerin/işaretlerin, özellikle de yüksek sosyetenin göstergeler sisteminin özsel “boş”luğunu çok iyi keşfetmiştir. Walter Benjamin, Proust üzerine yazdığı yazısında (2012, s. 101-115), Proust'un amacının “yüksek sosyetenin bütün iç yapısını bir gevezelik fizyolojisi olarak betimlemek” olduğunu söyler. Gilles Deleuze, Proust üzerine yazdığı kitabında (1976/2004, s. 14) şöyle der: “Düşünmüyoruz ve davranmıyoruz, bunun yerine işaret ediyoruz. Madam Verdurin'de komik hiçbir şey söylenmez ve Madam Verdurin gülmez; fakat Cottard komik bir şey söylediğine işaret eder, Madam Verdurin de

güldüğüne işaret eder.” Toplumsal roller sosyolojik analizin merkezine alındığında, duygular yalnızca gösterge nitelikleriyle ele alınmaktadırlar. Göstergelerin içeriklerinin boş olmaları, “ima”ya dayanmaları, onların “işlevsel” bakımdan değerlendirildikleri anlamına gelir. Annelik rolünden beklenen şefkat ifadeleri bile, bebeğin gelişim düzeni açısından gerekli olmalarıyla, yani toplumsal işlevleri açısından ele alınırlar. Bu tür bir analiz düzleminde sosyoloji, duyguları toplumsal işlevlerine, gösterge değerlerine indirgemiş olur. Goffman’ın *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* kitabı (1959/2009), karşıdaki kişiyi istenen doğrultuda etkileme amacındaki performansla dayalı etkinliklerin farklı kurumsal bağlamlarda sergiledikleri duygusal ifade biçimlerinin oldukça zengin bir listesini sunar örneğin.

Kurumsal temelde tanımlanmış toplumsal rol kavramıyla işleyen metodolojilerin duyguların yabancılaşmış biçimleriyle ilgilendiklerini görmüş oluyoruz; sosyolojik çözümlenenin bu veçhesinde söz konusu olan, bir tür duygusal ve duyumsal yabancılaşmadır. Bu noktada karşımıza iki soru çıkacaktır. İlk soru, sosyolojinin toplumsal rollerle karşılaştığı kurumsal temel sosyolojik analizin nesnesi olan “yapısal bütünlük olarak toplum” fikrine dayandığına göre, merkezine rollerden farklı olarak toplumsal tipleri koyan analizin yapısal belirlenimi yadsıyıp yadsımadığıyla ilgili sorudur. İkinci soru da, modern toplumlar rasyonel kurumsal temellere dayandığı, dolayısıyla bireylerin içlerine girdiklerinde belirli rolleri icra etmesini gerektiren statü konumları yarattığı ölçüde, toplumsal tipler analizin kendi kendinde yabancılaşmış olan toplumu cemaat sıcaklığını çağrıştıran duyguların otantikliği fikri çerçevesinde sahiciymiş gibi göstererek ikinci dereceden bir yabancılaşma yaratıp yaratmayacağıyla ilgili olacaktır.

İlk sorunun cevabı, toplumsal tiplerin ilk yaratıcılarından ve terimin de isim babası olan Simmel’de açık biçimde bulunmaktadır. Simmel’in toplumsal bir tip olarak yabancıyı, bağımlılık ve özgürlüğün, yakınlık ve uzaklığın ya da sabitlik ve hareketliliğin gerilimli bir oranı olarak; bir “toplumsal ilişki” biçiminde sunduğunu gördük. Simmel, Sirius gezegeninin sakinlerinin bizim için uzak ve yakın olmanın ötesinde “yok” olduklarını söyler. Oysa “yabancı, grubun kendisinin bir unsurudur, tıpkı yoksullar ve muhtelif ‘iç düşmanlar’ gibi” (Simmel, 2009, s. 149) ve dolayısıyla onlar toplumsal ilişkiler bağlamı içinde yer alırlar; “örneğin ortaçağ boyunca Frankfurt ve başka yerlerde Yahudilere konan vergi” (a.g.y., s. 153) gibi toplumsal yaptırımlara tabidirler. Yabancı, bize bütünüyle dâhil olmasa da bizimle birlikte yaşayan, bizden ayrı kalmayı sürdürse de aramıza katılan kişidir. Dolayısıyla, yabancılarla olan ilişkileri belirleyen bir toplumsal örüntü bulunmadan, yabancı adında bir tipten söz edilemez. Bu örüntüler, toplumsal tipi toplumsal yapı temelinde bulgulayan ilk belirlenimi oluşturur.

Kendi geliştirdiği duygular sosyolojisinin merkezine toplumsal tipler yaratımını yerleştiren Ulus Baker (2010, s. 51) de toplumsal tiplerin bizatihi modern toplumun doğurduğu olgular olduğunu söylemektedir. Toplumsal tipler, toplumların kendilerinin yarattığı, somut bir yaşam sürdüren, hususiyetleri, duyguları, fikirleri olan ürünlerdir. Onlar, toplum tarafından bir nesneye dönüştürülmeden yakalanamazlar (a.g.y., s. 96). Bu minvalde, hayırsever dernekleri olmadan “yoksul” adındaki toplumsal tipten söz edilemez. Klinik gibi bir sosyo-tarihsel kurumsallaştırmaya tabi tutulmadan da bir “hasta” tipinden söz edilemeyecektir. Özetle, Ulus Baker’e göre, toplumsal tipin sahip olduğu “özellikler”, bir “ortam” olmadan kavranamaz. Bu “ortam” da, toplumsal ortamdır.

Sonuç olarak, toplumsal tiplerin roller gibi mekanik biçimde olmasa da toplumsal bağlam temelinde tanımlandığını belirtebiliriz. Aksi takdirde söz konusu olan “tip”lerin “toplumsal” tipler olduğu söylenemezdi. Ancak toplumsal tiplerin bulgulanmasında “toplumsal yapı” mefhumunun farklı bir anlamı söz konusudur: Toplumsal tiplerin toplumsal rollerden farkı, bu mefhumların içlerinde ortaya çıktıkları bağlamlar olarak “kurum”ların “ortam”lardan farkında yatar. Bu önemli farkı anlamaya çalışalım. Örneğin, “okul kantini”ni bir ortam olarak düşünelim. Bir ortam olarak okul kantini, değişik öğrenci tipleriyle dolu olmasının yanı sıra, içeri girerek öğrencilerin kendilerine çeki düzen vermelerini gerektirebilecek “hoca”lara da açık olduğu sürece eğitim kurumuyla boş zaman kurumunun bir tür kesişme noktası, algının sürekli varyasyonlarına açık bir “ara yer” haline gelir. Denilebilir ki insanlar arası ilişkilerin anlaşılması bakımından kurumlar daha mekanik, ortamlarsa olanaklarla dolu, canlı, dirimsel analiz çerçeveleridir. Dolayısıyla, toplumsal tipler araştırması, hem yapısal belirlenimi yitirmemesi –ancak anlamını yenilemesi-, hem de analizin merkezine duygusal ve algısal kapasitelerle donanmış duyumsal (*sensational*) varlıklar olarak toplumsal aktörleri koyması

vesilesiyle, Oz Almog'un sonuç olarak söylediği gibi (1998) "birey ve toplum arasında analitik bir köprü" kurmanın esaslı bir metodolojik aracı olabilir.

Bunun ötesinde, toplumsal tipler yaratımı, Almog'un (1998) değindiği ve bizim de gördüğümüz gibi, sosyolojik bilgiyle avamın sezgisel metotları arasında bir bağlantı da tesis edebilir. Diğer yandan, yine şu ana dek belli oranda gördüğümüz üzere, toplumsal tipler araştırması belgeselcilik, edebiyat ve tarihin sağlayabileceği avantajlara da açık bütüncül bir sosyoloji için bir fırsat sağlar. Ayrıca toplumsal tipler, toplumsal değişmeyi ve geçiş dönemlerini anlamak açısından da faydalıdır. Almog'un da değindiği üzere (a.g.y.), değişen bir toplumsal yapı, ilkin ve en somut biçimde, ortaya çıkan ve yok olan toplumsal tiplerden belli olur. Toplumsal bedenin üzerinde görünürlük kazanmaya başlayan yeni bir insan tipi, yeni bir kültürel ruhun ve yapısal gücün işareti olabilir. Örneğin günümüz Türkiye'sinde, iktidar tarafından "çapulcu" olarak yaftalanan, özünde toplumsal otoriterliğe karşı etkin ve mücadeleci bir karşı çıkışla karakterize olan "direnişçi" tipinin görünürlük kazanmasına tanıklık ediyoruz. Bir toplumsal tip olarak direnişçiyi tanımak ve söz konusu toplumsal geçişi anlamak için daha önceden mevcut olan kurumsal siyasi koordinatları baz almanın pek faydası olmayacağı şimdiye dek ifade edildi. Direnişçiyi anlamak, miadını doldurmuş kurumlara ve kurumsallaşmış çerçevelere değil, onun bizzat etkin olduğu "ortam"lara; parklara, meydanlara ve şehrin ara sokaklarına bakmakla daha iyi mümkün olabilecek gibi görünmektedir.

3. MODERNLİĞİN ASAL DUYGUDURUMU OLARAK YABANCI TİPİ

Toplumsal tipler kavrayışıyla ilgili olarak yukarıda belirttiğimiz ikinci sorumuz şöyleydi: Hâlihazırda yabancılaşmayla, kurumsal temelde işleyen rollerle karakterize olan bir toplumda toplumsal tipler yaratımının yabancılaşmanın görmezlikten gelinmesi gibi bir iması var mıdır? Toplumsal tipler, Marx'ın ünlü deyişiyle "kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz koşulların ruhu" olma işlevini teorik düzlemde üstlenen bir araç olma pozisyonunda mıdır? Buraya dek araçsal rasyonalizasyonla karakterize olan modern toplumdan ve onun teorik alandaki karşılığı olarak duyumsal yabancılaşmayı bir bakıma yeniden üreten kurumsal analizden söz ettik ve duyguların otantikliği yönünde bir arayışa vurgu yaptık; bu savlar, modernliğe karşı gerici bir reaksiyon olarak bir tür cemaat arayışı eleştirisiyle yüz yüze kalır. Bu yüzden bu soruya dikkatli biçimde cevap vermek gerekmektedir. Söz konusu olan ne mevcut gerçekliğin ne de statüleri ve mevkileri varsayan rollerin aslında var olmadığını iddia etmek olabilir; bugün hayatlarımızın rol dizilerinden oluştuğu, yadsınamaz bir gerçektir. Ancak modern toplumun esas karakterini teşkil eden yabancılaşma olgusu, soruyu doğru sorduğumuzda cevabı kendisi vermektedir. Soru aslen şudur: Modern dünyada bireylerin roller dizisinden oluşan yaşamlarını karakterize eden asal bir toplumsal tipten söz edilebilir mi? Soruyu bu şekilde sorduğumuzda, "yabancı" tipinin modernliğin asal tipi olduğunu, icra edilen bütün rollerde alttan alta ve en derinde bireylere eşlik eden hâkim duygudurum olduğunu söylemek mümkündür.

Simmel'in yabancı tipini son kertede nasıl tanımlamış olduğuna bakmak çarpıcı olacaktır. Simmel'de yabancı, "toprağı olmayan"dır; ancak bu topraksızlık, hem fiziksel manada hem de metaforik manadadır: Yabancı, "zihinsel" olarak da toprağı olmayandır (Simmel, 2009, s. 150). Bu "zihinsel yurtsuzluk" haline, Lukacs da Simmel'in yazısına yakın dönemlerde kaleme aldığı *Roman Kuramı*'nda (1920/2011) modern toplum bağlamında değinir. Lukacs'a göre (a.g.y., s. 50) bütünlüklü eski toplumların (Yunan toplumunun) aksine modern toplum, zihinsel bir yurtsuzluk, bir tür "aşkın yurtsuzluk" haliyle karakterize olur. Bu yüzden, modern roman kahramanlarının hepsini niteleyen temel hal, onların "arayışın kahramanları" olmalarıdır. Modern kahraman, bu ümitsiz bir çaba da olsa, yurdunu aramaktadır. Bütün bu arayış macerası boyunca modern kahraman, Simmel'in (2009, s. 150) söylediği gibi "yeri ve zamanı geldikçe tek tek her unsurla temasa girer ama hiçbirine [...] organik bir biçimde bağlanmış değildir." Bilindiği üzere Simmel'in "biçimler sosyolojisi" içerisinde, yabancı tipi bir toplumsal biçimdir. Bir toplumsal biçim olarak o bize son kertede sevgiliyle olan ilişkinin, bir yabancıyla olan ilişkiden bir şeyler taşıdığı anların sezgisini verir. Çünkü mutlak bir özdeşlik aradığımız ölçüde, "en mahrem ilişkiye bile bu anlamda bir yabancılık izi girer" (a.g.y., s. 152). Simmel'in nazarında, toplumsal tipler, toplumsal biçimler envanterinin tamamlayıcısıdır. Görüldüğü gibi her ilişkiye sızma gücüne sahip olan yabancı tipi de bu biçimler envanterinde oldukça başat konumdadır. Bu yabancı olma hali, Joyce'un kendi yurtlarında sürgünlük yaşayan farklı tipteki kahramanlarının da temel karakteridir.

Yabancılık halinin, modernliğin asal yönlerini veren toplumsal tiplerin hepsinde onlara alttan alta eşlik eden hâkim duygu iklimi olduğunu Walter Benjamin’de de görürüz. Baudelaire incelemesinde Walter Benjamin (1982/2001, s. 190–91) büyük şair için son kertede şöyle der: “Herhangi bir inancı bulunmadığından, hep yeni tiplere büründü. *Flâneur*, Apache, Dandy ve paçavracı, Baudelaire için oynadığı roller gibiydi. Çünkü modern kahraman, aslında kahraman değildir – kahramanı oynayan kişidir.” Şehirde seyir halinde olan *flâneur*, büyük şehrin kustuğu bütün artıkları toplayan paçavracı, kendi başlarına da bu topluma fırlatılıp atılmış yabancı varlıklarmış gibi bir izlenim bırakmaktadırlar.

Bauman, modern toplumun kilit unsurlarından biri olarak gördüğü yabancı tipinin toplumsal ilişkiler bakımından olumlu yanlarına vurgu yapar. Bauman için yabancı, akılları karıştırır, grup aidiyetlerini tehlikeye sokan müphemlikleri gündeme taşır, dost-düşman ayrımlarını bulanıklaştırır, kimlikleri/özdeşlikleri dağıtır. Yabancılar şaşkınlık ve endişe kaynağıdır ve toplumsal ortamlarda bir tür dinamizm yaratırlar. Bir toplumun kriz anları, orada bir yerlerde tanıyamadığımız, eski kategorilerimizi uygulayamadığımız yeni tiplerin belirmesiyle başlar. Bauman (1990/2002, s. 75) “yaşadığımız dünya, [...] bir evrensel yabancılık dünyası gibidir” demektedir. Bauman’ın da arzu ettiği gibi, “sosyolojik düşünmek”, hem bu müphemliğe hem de sosyolojik imgeleme katkıda bulunmalıdır.

Böylece, bir yanlarıyla bizi yüreğimizin derinlerinden yakalayan modern toplumsal tiplerin bir yanlarıyla kökensel bir yabancılık taşıdıklarını belirtebiliriz. Yabancılık temasının esas dikkate değer yanı, bu kökensel “ait ol(a)mama hissi”nin, toplumsal tipleri, yani içeriden yaşanan kişilik tarzlarını bile, bireyler için “kısmi” gerçekliklere dönüştürmesidir. Belli bir öğede mutlak biçimde yurtlanamamak, mantıksal açıdan, bir canlıyı duyumsal eşiklerde sürekli bir varyasyona açık hale getirir ve bu vesileyle farklılaşan tipler dizisini kat etmek mümkün olur. Böylece yabancılık teması sayesinde, dışarıdan dayatılmış kimliklere ve dışsal olarak oluşturulan her türlü sınıflandırma mekanizmasına karşı sürekli iş başında olan farklılığın üretici ve içsel ögesine temas etmiş oluruz. Farklılığın üretici ve içsel ögesi düşüncesi, bizi, toplumsal tiplerle mukayese edeceğimiz son sosyolojik mefhumlar olan ideolojik özne ve toplumsal kimlik mefhumlarına gönderecektir.

4. İDEOLOJİK ÖZNELER VE TOPLUMSAL TİPLER: KANAATLERDEN DUYGULARA

Althusser’den beri, ideolojinin “özne tarafından üretilmeyen, fakat özneyi üreten” mekanizma olduğunu biliyoruz (Sancar, 2008, s. 50). Bireylerin öznel olarak belirlenmesi ideoloji tarafından, yani “dışarıdan” doğru gerçekleştirilir. Serpil Sancar’ın Marx’tan Foucault’ya dek konu hakkındaki literatürü berrak bir biçimde özetlediği *İdeolojinin Serüveni* (2008) adlı kitabında, ideolojinin ya da ideoloji mefhumunun günümüzdeki karşılığı olan söylemin, toplumsal “temsiller” düzleminde, başka bir anlamda “kanaatler” ekseninde işlediğinin düşünüldüğünü görürüz. Toplumsal temsiller, anlamlar ve kanaatler; tutarlılık, dayanıklılık (değişime direnme) ve dışarıdanlık temalarıyla ilgilidirler. İdeoloji ve söylem kuramında, sanki toplumsal beden üzerinde üretilen ve bireyle toplumun bağlantısını sağlayan tek öge temsil sistemleriymiş gibi bir hava eser. Özne, kanaat ve temsil sistemleri gibi mefhumlarla işleyen ideoloji/söylem kuramı karşısında, duygular sosyolojisinin bir parçası olarak toplumsal tipler araştırması, kanaat sahipleri olarak toplumsal öznelere yerine içsel olarak değişime açık duyumsal varlıklar olarak toplumsal aktörleri gündeme getirdiği gibi, toplumsal bedenin ontolojisinin daha gelişkin bir kavrayışına ulaşmamıza da yardımcı olacaktır.

İdeolojik öznelere, kanaat sahipleridirler; kendi düşüncelerinin efendisi oldukları yanılsaması içindedirler. Kanaat (*opinion*) mefhumuna daha yakından bakmak istediğimizde, burada sunduğumuz düşüncelerin de esin kaynaklarından biri olan Ulus Baker’in kanaatler sosyolojisinden farklılaştırmak istediği duygular sosyolojisi önerisi çıkar karşımıza. Ulus Baker, kanaati, bireyleri ve toplumsal grupları oluşturan şey olarak tanımlar; kamusal olmayan, kanaat olamayacaktır. Kanaat, bireyi düşüncesinin efendisine ve öznesine, yani bir grubun mensubuna dönüştüren şeydir (Baker, 2010, s. 61). Grupla birey burada aynı anda ve birbirlerine gönderme yaparak doğmaktadır: Özne, bir grup mensubiyeti dâhilinde özne haline gelebilmektedir. Birey, kanaat sahibi özne olarak, toplumsal tanınabilirliğe ve sınıflandırılabilirliğe tabi hale gelir. Buradan toplumsal tipler araştırması için de bir soru doğmaktadır: Toplumsal tip yaratımları da insan gruplarını “tip” olarak birleştirip sınıflandırdıkları ölçüde toplumsal tanınabilirliğe hizmet etmiş olmuyorlar mı? Oysa “tanımak”

isteyen bakış, genellikle iktidarın bakışıdır; insanları öznel olarak tanımak, ideolojinin istencidir. Öyleyse toplumsal tip mefhumu üzerine düşünürken ortaya çıkardığımız olumlu öğeleri alarak “tip” mefhumunu olabildiğince geride bırakmaya çalışan yeni bir perspektif geliştirmenin gerekliliği ortaya çıkıyor. Bu konuda, Ulus Baker’in ortaya attığı tartışmalar, özellikle de kanaatler ve duygular tartışması verimli bir hat sunarak bize yardımcı olabilir.

Duygularla kanaatleri birbirleriyle ilişkileri içinde birbirinden ayırtırmak için, öncelikle, insanları aynı anda düşüncelerinin efendilerine ve bir grubun mensuplarına dönüştüren kanaatlerin türeyişine, buradaki eşzamanlı doğuşa (*genesis*) yakından bakmaya çalışalım. Deleuze ve Guattari, *Felsefe Nedir?* (1991/2006, s. 125-6) adlı kitaplarında kanaatin oluşumunu şu şekilde anlatırlar:

“*Doxa* kendini şu şekilde sunan bir önerme tipidir: algısal-duygusal bir yaşanmışlık konumlanışı verildikte (örneğin şölen masasına peynir getiriliyor), birisi bundan katışıksız bir nitelik çıkartır (örneğin, ağır bir koku); ancak bir yandan niteliği soyutlarken, bizzat kendisi ortak bir duygulanımı duyan türe-ortak bir özneye özdeşleşir (peynirden nefret edenler topluluğu –bu kimliğiyle de peyniri, çoğunlukla bir başka niteliğine bağlı olarak sevenlerle rekabete giren topluluk). ‘Tartışma’ şu halde, soyut algısal niteliğin seçimi ve duygulanımı taşıyan türe-ortak öznenin gücü üzerindedir. Örneğin, peynirden nefret etmek, yaşamasını bilen biri gibi yaşamaktan uzak düşmek mi demektir? Ancak ‘yaşamasını bilme’, türe-ortak olarak imrenilecek bir duygulanım mıdır? [...] Görüş [‘kanaat’ olarak okuyalım] soyut bir düşüncedir ve [...] algılamadan soyut bir nitelik ve duygulanımdan da bir genel güç çıkarır: her görüş bu bağlamda siyasal bir kimlik edinmiştir. [...] Görüş, kendini sıkı sıkıya kimlikleme formunda kalıplayan bir düşüncedir [...] Görüş, özü içinde çoğunluğun istencidir ve zaten bir çoğunluk adına konuşur.”

Öznelin “toplumsal farklılaşma” mantığı içerisinde kuruluşunun hangi derinlikte işlediğini; aslen psikolojik belirlenimler olan duygulanımların ve algılamaların bile kanaatin doğuşunda bu dışsal farklılaşmanın hizmetine koşulduğunu görüyoruz. Kanaatin bu için oluşum süreci aynı zamanda Simmel’in sorduğu (2009, s. 35) “bireysel bilinçlerdeki tikel, somut süreçlerin aslında toplumlaşma süreçleri olmasının temeli ya da önkabulü, genelde ve *a priori* olarak nedir?” sorusunun açındırılmış cevabını veriyor. Tıpkı kanaatin doğuşunda gördüğümüz gibi, Simmel bu oluşumları, “fiili toplumlaşma süreçlerini neredeyse bütünüyle psikolojik süreçlerin işlevleri ya da enerjileri olarak belir[leyen]”, “bireylerin toplum olarak varoluşlarını koşullayan süreçler”, “sosyolojik *a priori*’ler” olarak ortaya koymak istiyordu. Deleuze ve Guattari’nin anlatımında toplum ve bireyin içeriden sentezlendiği bu genetik öğeye temas etmiş oluyoruz. Duyum akışlarından belirli algılar seçip çıkararak ve duygulanımları da grup mensubu öznenin bakış açısı olarak kaydeden kanaatin bu doğuşu, bu şekilde anlaşıldığında, “*a priori* olarak unsurların kendisinde bulunan ve aslında bu unsurların onlar sayesinde bir araya gelip toplum denen sentezi oluşturdukları koşullar”ı açıklar (a.g.y., s. 34). Bu genetik öğede, toplumsallık ya da toplumsallaşmanın bireylere içkinliğini kavriyoruz: “Bireyde toplumu oluşturmakta olduğu şeklindeki soyut ilkenin bilinci yoktur elbette. Yine de, her birey ötekinin kendisine bağlı olduğunu bilir – her ne kadar ötekinin toplumdaşımız olduğuna dair bu bilgi, bütün kompleksi toplum olarak gören bu kavrayış çoğunlukla ancak tikel, somut içeriklere dayanarak gerçekleşiyor olsa bile (a.g.y., s. 35). Bizler her bir tikel ve somut algılamamızda ve duygulanımımızda çoktan belirli gruplara ait öznel haline gelmişizdir. Duyumları işleyenler bireyler değildir artık, bizzat ideolojinin kendisidir.

Kurumsal analizde de, kanaatler epistemolojisinde de, duyguların araçlaştırıldığını görmüş oluyoruz. Dönüp dolaşip aynı yere geliyoruz ama derinleşmiş olarak; toplumsal varlıklar olarak dayatılmış duygulanımlara ve algılamalara hapsedildiğimizi daha derinden hissediyoruz. Duyumların işlenmesini özgürleştirilecek, duyumları gruba özgü öznenin genel yaşanmışlıklarından kurtaracak başka bir duyarlık, ahlaki değil etik bir yaşam tarzı mümkün mü? Bu soru bir noktada menzilimizi aşılıyor; ancak duygu mefhumunu açındırmayı deneyebiliriz: Seçilecek belirlenmiş niteliklere koşulmamış, kanaatler ve temsil düzeyine çıkmamış kendinde ve kendi için duygu nedir?

Duygu sözcüğünün etimolojik kökeni (Lat. *emoveotum*), “yerini değiştirmek, yerinden oynatmak” gibi anlamlar taşımaktadır (Kabağaç & Alovera, 1995, s. 203). Bu anlam bize küçük bir önsezi verir: Duygu, bilinçöncesi, temsil öncesi ve dolayısıyla özne öncesi bir alana gönderme yaptığı ölçüde, yerleri değişmiş, yerlerinden oynamış ve zıvanalarından çıkmış olanlar, özne ve nesnedir. Duygular

düzleminde, nesne ve öznenin birbirlerinden henüz tam manasıyla ayrışmadığı ve bilinç öncesi karanlığın hüküm sürdüğü bir alandayızdır. Duygular alanı böylece, insan ve dünya arasında bir tür ontolojik “birliğe” gönderme yapar. Toplumsal düzlemde ele alındığında ise, duygular, insanlar arasında bir birlik ve bağlantılılık fikrini gündeme getirir. Modern psikolojide, duygular söz konusu olduğunda, kelimenin etimolojik anlamını ve buradan çıkardığımız sonuçları kesinlikle olumsuzlamayan bilgilerle karşılaşırız: Uyarım iletimi esnasında patlamayan aksak nöronlar, snapslar arasında kapanmayan intervaller, duyumsama eşiklerini aşmadığı için hissedilmeyen duyular ve dikkat edilmediği için farkına varılmayan algılar (Atkinson, R., Atkinson, R. C., & Hilgard, 1995, s. 44, 143, 199); bütün bu fikirler, nesne ve özne arasında tam bir asimetrik karışım fikri verirler. Dışarıyla içerisi arasındaki bu asimetri çerçevesinde, uyarımların dışarıdan gelip içeride işlendikleri fikrine karşın, duyumun ve algının nesneye mi ait olduğu, yani dış dünyada mı olduğu, yoksa içeriye mi ait olduğu karar verilemez olarak kalır. Bu durumda eşiklerden, vektörlerden, bölgelerden ve farklı türde öğelerin karar verilemez etkileşimlerinden oluşan temsil altı dirimsel bir “ortam”dan söz etmek en yeğlenebilir olandır. Bütün kanaatlerin ya da temsildeki bütün idelerin temelinde böylesi bir “ortam” yatmaktadır.² Bu “ortam” mefhumu sayesinde öznenen de nesneden de aynı anda kurtuluruz; başka bir deyişle, dünyayı özne-nesne ikiliği çerçevesinde kavramaktan kurtuluruz.

Duygu, evrenin birliğine ve dirimliliğine, dirimli birliğine işaret eder. İkinci olarak, Ann Game’in (1997, s. 386) de vurguladığı gibi, duygu mefhumu bir “beden” fikrine bağlıdır; “duygular ve beden birbirlerine sarmalanır ve birbirlerini ima eder.” Ancak biz burada duyguları bireysel olarak ele almıyoruz, toplumsal olarak ele alıyoruz; bunu hesaba katarak, duyguların toplumsal bakımdan ait oldukları bedeni belirlemek için, yeni bir kavramsal inşaya ihtiyacımız olduğu ortaya çıkar. Duyguların, daha doğrusu bunlar artık yaşanmışlıklara gönderme yapmadıkları ölçüde duyumlulukların, ait oldukları bedeni, “toplumsal beden” olarak adlandırabiliriz. Sosyolojinin muhtemel nesnesi olarak soyut ve mekanik bir yapı biçiminde değil, somut ortamlar toplamı biçiminde düşünülecek toplumsal bedenin basit bir taslağını çıkarmayı deneyebiliriz.

5. SONUÇ: TOPLUMSAL BEDEN

Bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkışından itibaren sosyoloji, kendisini ve inceleme nesnesini diğer disiplinlerden, özellikle de psikolojiden ayırt etmek için sarf ettiği yoğun çaba içinde, paradoksal bir biçimde kendisini psikolojik, daha kesin söylemek gerekirse aşırı “zihinselleştirilmiş” bir çerçeve içinde buldu. Sosyolojinin öznelci damarının önemli temsilcilerinden Weber’in sosyolojik nesneyi kavramsallaştırma çabasına kısaca göz atmak bu duruma örnek olur. Weber’e göre (1922/2011, s. 50) sosyolojik nesneyi oluşturacak olan “toplumsal ilişki” kavramı, birden çok bireyin davranışı ve eylemi söz konusu olduğunda, bu davranış ve eylemlerin anlamsal içerikleri bakımından karşılıklı olarak birbirlerine uyarlanmaları ve buna göre yönlendirilmeleri durumunu ifade eder. Bir bireysel davranış, ancak toplumsal ötekileri ve onların anlam bağlamlarını göz önünde bulundurarak yönlendiriliyor ve icra ediliyorsa, toplumsal eylem adını alır. Bu şekilde tanımlanan “toplumsal ilişki”nin içinde icra edildiği “bağlamı” sorgulamak istediğimizde, “zihinsel” bir mekâna gönderildiğimiz açıktır.

Eylemin onlara göre yönlendirildiği “ötekiler” hususunda Simmel (2009, s. 35-36), her ne kadar her bir birey için hiçbir biçimde bir başkası tarafından tamamlanarak nihayetlenilemeyecek bir tekillik payını saklı tutsa da, “bir insanın kafasında başka bir insana dair kurduğu psikolojik tablo”dan, “yeniden yaratım”dan, “temsil”den, insanların bu konudaki “düşünsel yetenek”lerinden söz eder. Adeta her şey “zihinde” geçmektedir; tipleştirmelerin ve genelleştirmelerin mümkün olması için toplumsal ortamın bütün cismaniliği ve bedenselliği (*corporeality*) paranteze alınmıştır, burada sahici bir ortamın anlık değişimleri, duyum ve algılardaki kırılmalar, geçişler, tedirginlikler yoktur.

Sosyolojideki öznelci damarlarda toplumsal ortam fikrine kapalı zihinsel bir imgeyle karşılaşırken, nesnelci damarlarda da özcülükten kurtulmak için tinselliğin bütün biçimlerinden de kopartılmış, yaşama ve deneyimlemeye, dolayısıyla duygu ve algılara kapalı hale getirilmiş bir zihinselcilikle karşılaşırız. Örneğin günümüzde meşhur hale gelen ağ analizlerinde, insanlar yalnızca ağ üzerindeki dirimsellikleri olmayan noktalar olarak algılanırlar. Oysa bizim düşüncemize göre, toplumsal ilişkilerin içinde geçtiği gerçek bağlamlar olarak ortamlar, zihinlerinde bütün yapısal öğeleri bilinçli ya

² Burada Deleuze’ün (2009b, s. 149-184) ide kavrayışından faydalanıyoruz.

da bilinçsiz taşıyan aktörler kadar, bu öğelerin, tiplerin, kuralların ya da rollerin, kısacası “toplumsal yapının” oluş ve dönüşüm halinde olduğu duyum ve algı varyasyonlarıyla da dolu dirimsel çevreler olarak düşünülmelidir.

Toplumsal tiplerin varoluş bağlamları olarak ortamların önemine değinmiştik. Sosyolojide ortamların önemini ilk görenlerden biri belki de Benjamin’dır. Benjamin, “19. yüzyılın başkenti” dediği Paris’i ve onun modernliğini anlamak için şair Baudelaire’in yaşamına ve sanatına odaklandığı yazılarında (1982/2001) büyük şairin de aslen dâhil olduğu *flâneur* tipini inşa ederken, *flâneur*’ün varoluş ortamı olan Paris pasajlarını bütün çözümlemesinin odağına koyar. Benjamine’e göre, pasajlar olmasa *flâneur* gibi dolaşmanın önem kazanması mümkün olmayacaktı (a.g.y., s. 131). Benjamin, toplumsal bedendeki bir ortam, bir muhit olarak pasajı sorunsallaştıracak, onun cadde ile iç mekân arası bir çevre olduğunu söyleyecektir. Pasajların duvarları *flâneur* için yazı masası, *café* balkonları pencere gibidir. Duygusal ve algısal bir tip olarak toplumsal tip bir ortamdaki ayrı düşünülmemektedir.

Toplumsal ortamların cismaniliğinin başka bir önemli boyutu, ortamların yalnızca “çıplak” haldeki insanlardan oluşmamasıdır; ortam, son kırk yıldır kültürel incelemeler alanında vurgulanmaya başladığı gibi, araç-gereçler, eşyalar, giysiler, hatta makineler gibi bütün bir maddi kültürel öğeler setiyle örülmüştür. Toplumsal beden, taşıdığı doğal-yapay ve insani-gayri insani cisimsel bileşikleriyle kendine has bir duyumluluklar deposu, bir *sensibilia* sunar. Toplumsal tipler, bu tür bir maddi ortam içinden görünürler ve ondan ayrı ne düşünülebilir ne de varolabilirler: Pasajlarda dolaşan, *café* balkonlarında etrafı gözleyen *flâneur*. Ya da onu giyim kuşamına özensizliğiyle, ses tonundaki hayatın ciddi meselelerine boşvermişliğiyle, bütün bu umursamazlığından kaynaklanan dışarıklığa özgü çekiciliğiyle fark ettiğimiz madde bağımlısı, *müptela*. Ortamları, eşyaları, araç-gereçleri ve jestleriyle tam bir toplumsal topografya.

Daha da ilginç bir mesele, toplumsal kurumlar bağlamında işleyen toplumsal iktidarın da maddi araç-gereçlerle ilgili olan duyum ve algılar temelinde işliyor olmasıdır. Son zamanlarda yaşadığımız toplumsal olaylardan basit örnekler verebiliriz. Gezi parkı işgaliyle başlayan süreçte ortaya çıkan direnişçi ve polis tipleri onları çevreleyen zengin bir cismanilikle sarmalanmış haldeydiler; örneğin bir direnişçi bir “polis ideasıyla” değil, gaz bombası, TOMA, cop gibi araç-gereçlerle donanmış bir kompleksle karşılaşır; ayrıca her bir eyleminde polisin mevcut anda bu araç-gereci etkin olarak kullanmaya yaklaştığını belirten bütün jestler, hareketlenmeler ve işaretler sistemini yorumlamak durumundadır. Direnişçiyi “duygulandıran” yalnızca zihindeki polis ideası ve hukuki çerçeve değil, ama gaz bombalarıyla, TOMA’larla, an be an gerçekleşen açıklamalarla ve birçok başka işaretlerle dolu bu kompleks ortamdır. Basit algıların iktidarın bakış açısından nasıl işlediğine de bakabiliriz. Ona tabi olan konumlardan bakarak iktidardakilerin bakış açılarını keşfetmek güç olsa da, polisin bir direnişçiyi ayırt ediş tarzını yakından görme fırsatı bulduk: Öyle bir an geldi ki, polisin nazarında sokakta, kalabalık arasında olup gaz maskesi bulduran her vatandaş direnişçi olarak algılandı. İktidar acizleştiği oranda algılarının da basitleşmeye başladığını; bir astım hastasıyla bir direnişçiyi ayırt edemeyen bir körlük içinde hareket ettiğini görmüş oluyoruz. Daha sonra ortaya çıkan “duran adam” fenomeni, görece kısa süren –ama unutmamak gerekir ki bazen küçük anların dev sembolik anlamları vardır- başarısını iktidarın görüş açısındaki kör noktayı bulmasına ve oraya yerleşmesine borçludur: Yanında gaz maskesi bulunmayan, yalnız başına olan, slogan atmayan –direndiğine dair hiçbir duyumsanabilir nitelik taşımayan birisini gözaltına alabilmek için nasıl bir içtihat yapmak gerekecektir? İktidarın yeni sorusu budur. İktidara karşı mücadele eden güçler akın akın yeni algı boşlukları keşfettikçe, iktidar da kuralları durmadan revize etmek zorunda kalır. Yine de, özgürleşmenin, toplumsal iktidarı tökezletmenin, daha sonra makro sonuçlar da doğurabilecek olan bu tür mikro düzlemlerdeki basit algı meselelerinden, algıdaki ve eylemdeki yaratıcılıklardan geçmekte olduğunu önemsemek gerekir.

Toplumsal tip mefhumunu incelemekle işe başlamıştık. Ortaya çıkan temaların izini sürmek, bizi artık “tip” mefhumunun eriminden de çıkan bir doğrultuya sevk etti: Sosyolojik perspektifi zenginleştirme yönünde küçük bir katkı yapacağını düşündüğümüz ve “dirimselci” bir bakış açısı olarak adlandırabileceğimiz bir anlayışa ilerledik. Toplumsal tipleri yaratan bakış açısının altında her zaman dirimselci bir duyuş yattığını belirtebiliriz. Simmel’in dirimselci yaşamfelsefesine (*Lebensphilosophie*) ve Benjamin’in Alman romantizmine yakınlıkları bilinmektedir. Dirimselci bakış

açısının temel jesti, büyük harfle yazılan ve yaşayan bütün organizmaları belli derecelere göre kesen ve belli derecelerde aşan bir Yaşam mefhumuna bağlı kalmasıdır.³ Bu bakış açısından doğadaki bütün olaylar Yaşam'ın engellerle karşılaşması, engellenmesi ve engellerden kurtularak özgürleşmesi olarak ele alınır. Bu bakış açısını sosyolojiye uyguladığımızda, Yaşam'ın engellenmesi ve özgürleşmesi, toplumsal iktidarla özgürleşme hareketlerinin sonsuz mücadelesine denk düşer. Toplumsal iktidar, bu yazı çerçevesinde, kurum, rol, kanaat ve özne mefhumları ekseninde; özgürleşme mücadelesi de, ortam, tip, duygular ve algılar ekseninde ele alındı. Ancak önemli olan nokta bunların analitik bakış açıları olduğu; gerçek bir ortamda bütün bu unsurların bir arada bulunduğu; diğer yandan, özgürleşme mücadelesinin, toplumsal bedenin duyumluluk kapasitesini oluşturan bütün bir araç-gereçler, bunların etkilediği duygu ve algılar bileşimi içinden/aracılığıyla gerçekleştiğidir. Kurumlar, roller, öznel ve kanaatler bir tür üst yapı gibi düşünüldüğünde, alt yapı olarak bütün bunları etkileyen ve içten içe aşındıran, dönüşüme sürükleyen öğeler vardır; bunlar, etnometodoloji gibi öznelci sosyolojilerin sandıkları şekilde yalnızca toplumsal aktörler ya da niyetli/bilinçli inşalar değildir; insan-arac gereç-makine bileşimleri ve yaşam geçişleridir. Bu perspektifi bu yazı çerçevesinde daha ileri biçimde temellendiremeyeceğimiz için, bir örnek vermekle yetinerek sonlandıralım.

Kurumsal bir çerçeve olarak, okul sınıfında gözetmen eşliğinde sınav olan öğrencilerin durumunu düşünelim. Öğrencilerin kopya çekmeye yönelik her daim bekleme modunda olan muğlak bir hazırlıkları olduğu bellidir; en küçük otorite ve algı boşluklarını değerlendirmeye yönelirler. İlginç bir gözlem, çantasını eline alan öğrenci üzerinedir: Sınav gözetmeni eline çantasını almış bir öğrenciyi gör(e)memeye başlar; o artık, sınavı bitmiş ve sınıfı terk etmekte olan bir öğrenci olarak, gözetmeden muaf hale gelmiştir. Öğrenci bu durumu sezindiği anda, sınıfın ortasında kurumsal kurallardan kurtulmuş, boş bir uzaya çıkmış olarak serbestçe oyalanmaya başlar, bu arada kopya da çekebilir: Aklına bir şey gelmiş gibi yapıp geri dönüp yeniden oturanlar, kâğıdını bırakırken sınıf masasında son eklemeleri yapanlar, yeni fırsatları kollamak adına kâğıdı bırakmayı uzatılmış bir merasime dönüştürenler... Sınıfta dekorlarıyla, aktörleriyle ve kıyıda köşede dikkat çekmeyen bir varoluşun, bir tür algılanamaz oluşun saltanatını süren figüran tipleriyle, adeta film içinde film çevrilmektedir. Ele alınan bir çantayla kurumsal bedenin içinde kurumsal algıdan kaçmak ve kurumu kaçırmak, basit de olsa dikkat çekicidir. Benjamin, biraz gizemli bir biçimde nesnelere "aura"larından söz ediyordu. Buna benzer bir anlamda bir eşyanın da bir ruhu vardır; eşyalar da kurumsal ve kurumsallaşmış algıları etkiler, bağlamları sürekli yersizyurtsuzlaştırır. Bu durum biraz temaşacı bir izlenim bırakıyor, ancak bütün temaşalar öğreticidir: Kopya çekme eylemi arkasını döndüğünde değil bizzat gözlerinin önünde cereyan eden gözetmenin nazarında bile, baskılamaya dayanan bütün sistemler gibi sınav sisteminin de ancak görece olarak iyi olabileceği düşüncesi belirecektir.

Örnek belki çok basit, belki daha gelişmiş örneklere ihtiyaç var. Yine de burada dirimsel bir sosyolojinin bakış açısının temel öğelerini seçebiliyoruz. Algılardaki bu yersizyurtsuzlaşmalar adeta "yaşam geçişleri" gibidir: Böyle bir durumda toplumsal aktör olarak öğrenciyi açık seçik niyetlerle eyleyen atomize bir birey olarak ele almak ne kadar doğru olur? Anlık duyum ve algı değişimlerine göre sürekli bir varyasyon içinde bulunduğu, hareketli ve canlı bir ortama gömülü olduğu ve onun bir öğesi durumunda bulunduğu, ondan ayırt edilemeyeceği görülüyor. Ayrıca toplumsal aktörleri saf zihinlerden ibaret olarak göremeyeceğimizi anlıyoruz; çantaları, eşyaları, araç-gereçleriyle bir bütünlük arz eder halde bulunmaları çok belirleyici olabilmektedir. Demek ki toplumsal bedenin, bütün bir araç-gereç, eşyalar, makineler ve bunların insanlarla çeşitli kombinasyonları dâhilinde tanımlanması gerekmektedir. Diğer yandan algıların önemine şahit oluruz: İktidar pozisyonlarındakilerin algısı, tabi olanların algısı; kurumsal çerçevelerde bile her şey algılar temelinde işliyor. Bu vesileyle, sanata yaklaşmış bir sosyolojiyle karşı karşıya olsak da, sosyolojinin temel meselesi olan toplumsal iktidarı araştırmaktan kopmamış olduğumuzu belirtebiliriz.

³ Deleuze (1981/2009a, s. 49) "Organizma yaşam değil, onun hapishanesidir." demektedir.

KAYNAKÇA

- Almog, O. (1998). *The Problem of Social Type: A Review* [Toplumsal Tip Problemi: Bir Değerlendirme], International Consortium for the Advancement of Academic Publication. <http://www.sociology.org/content/vol003.004/almog.html> adresinden 21 Temmuz 2013 tarihinde edinilmiştir.
- Atkinson, R., Atkinson R. C., Hilgard, E. R. (1995). *Psikolojiye Giriş I* (çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay, Aysun Yavuz). İstanbul: Sosyal.
- Baker, U. (2007). *Meczip Edebiyatı*. <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=306&makale=Meczip%20Edebiyat%FD> adresinden 21 Temmuz 2013 tarihinde edinilmiştir.
- Baker, U. (2010). *Kanaatlerden İmajlara. Duygular Sosyolojisine Doğru* (çev. Harun Abuşoğlu). İstanbul: Birikim.
- Bauman, Z. (2002). *Sosyolojik Düşünmek* (çev. Abdullah Yılmaz, 3. bs.). İstanbul: Ayrıntı. (Orijinal eser 1990'da yayımlanmıştır)
- Benjamin, W. (2001). *Pasajlar* (çev. Ahmet Cemal, 3. bs.). İstanbul: Yapı Kredi. (Orijinal eser 1982'de yayımlanmıştır)
- Benjamin, W. (2012). *Son Bakışta Aşk* (der. Nurdan Gürbilek, 6. bs.). İstanbul: Metis.
- Deleuze, G. (2004). *Proust ve Göstergeler* (çev. Ayşe Meral). İstanbul: Kabalcı. (Orijinal eserin genişletilmiş 2. basımı 1976'da yayımlanmıştır)
- Deleuze, G. (2009a). *Francis Bacon. Duyumsamanın Mantığı* (çev. Can Batukan, Ece Erbay). İstanbul: Norgunk. (Orijinal eser 1981'de yayımlanmıştır)
- Deleuze, G. (2009b). *İssız Ada ve Diğer Metinler. Metinler ve Söyleşiler 1953-1974* (yay. haz. David Lapoujade, çev. Ferhat Taylan, Hakan Yücefer). İstanbul: Bağlam.
- Deleuze, G., Guattari, F. (2006). *Felsefe Nedir?* (çev. Turhan Ilgaz, 8. bs.). İstanbul: Yapı Kredi. (Orijinal eser 1991'de yayımlanmıştır).
- Game, A. (1997). Sociology's Emotions [Sosyolojinin Duyguları]. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 34(4), 385-399.
- Goffman, E. (2009). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (çev. Barış Cezar). İstanbul: Metis. (Orijinal eser 1959'da yayımlanmıştır)
- Joyce, J. (2012a). *Dublinliler* (çev. Murat Belge, 10. bs.). İstanbul: İletişim. (Orijinal eser 1914'de yayımlanmıştır)
- Joyce, J. (2012b). *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* (çev. Murat Belge, 5. bs.). İstanbul: İletişim. (Orijinal eser 1916'da yayımlanmıştır)
- Kabağaç, S., Alova, E. (1995). *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal.
- Lukacs, G. (2011). *Roman Kuramı* (çev. Cem Soydemir, 3. bs.). İstanbul: Metis. (Orijinal eser 1920'de yayımlanmıştır)
- Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel Düşün* (çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Der. (Orijinal eser 1959'da yayımlanmıştır)
- Sancar, S. (2008). *İdeolojinin Serüveni. Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme* (2. bs.). Ankara: İmge.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür* (çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis.
- Weber, M. (2011). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (çev. Özer Ozankaya). İstanbul: Cem. (Orijinal eser ilk kez 1922'de, Weber'in ölümünden sonra yayımlanmıştır)

ÇALIŞMA ZAMANI İLE İŞ-AİLE YAŞAMI ÇATIŞMASI İLİŞKİSİ

Sevda DEMİRBILEK¹
Hatice Şebnem SEÇER²
Duygu DEMİRSAT KÖLEOĞLU³

ÖZET

Çalışma zamanı kavramı, Endüstri Devrimi'nden bu yana politik ve toplumsal tartışmaların odağında yer almaktadır. Çalışanlar günlük zamanlarını, saat zamanı, çalışma zamanı ve aile zamanı gibi zaman dilimlerine ayırmaktadırlar. Bunlardan saat zamanı ve çalışma zamanı, iş-aile yaşamı çatışmasına yol açabilmektedir. Özellikle çeşitlenen çalışma saatleriyle çalışmak, iş-aile yaşamı çatışmasını daha da körüklemekte ve aile ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir.

Çalışmada, çalışan kadınların iş-aile yaşamı çatışması zaman boyutuyla ele alınmıştır. Bu amaçla, örneklem olarak aynı zaman diliminde birden fazla faaliyetle ilgilenme sorumluluğu bulunan ve dolayısıyla zamanı etkin kullanması beklenen bir meslek grubu olan öğretmenler seçilmiştir. Araştırma bölümünde örnekleme uygulanan anket ve gerçekleştirilen görüşmelerle bu çatışmanın mevcut durumu ortaya konmuş, çatışmanın çözümüne yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Yapılan istatistiksel analiz sonucunda, çalışma zamanı ile iş-aile yaşamı çatışması arasında ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca, çalışma zamanının iş-aile yaşamı çatışması üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zaman, çalışma zamanı, iş-aile yaşamı çatışması.

ABSTRACT

The concept of working time have been the focus of political and social discussions since Industrial Revolution. Workers classifies their civil times as a clock time, working time, and family time. Those of clock time and working time can cause to the work-family conflict. Especially, working with diversified working times instigates the work-family conflict and negatively effects the family relationships.

In this study, the work-family conflict which is experienced by women is discussed with the time dimension. For that purpose, the sample is composed of the teachers as an occupational group which have the responsibility of being interested more than one in the same time and thereby is expected use one's time well. In the research, with the questionnaire which is applied to the sample and the in-depth interview, we presented the current situation of work-family conflict and brought forward some purposals for solving this conflict.

According to the statistical analysis, it is determined that there is a relationship between working time and work-family conflict. On the other hand, it is fixed that working time have effect on work-family conflict.

Keywords: Time, Working Time, Work-Family Conflict

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, s.demirbilek@deu.edu.tr

² Doç. Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, sebnem.secer@deu.edu.tr

³ Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, duygu.demirsat@deu.edu.tr

GİRİŞ

Endüstrileşme süreci bir yandan toplumsal yaşamı, diğer yandan çalışma yaşamını büyük ölçüde değiştirmiştir. Geleneksel toplumdaki farklı şekilde, endüstri toplumunda iş ve aile mekân olarak birbirinden ayrılmıştır. Bu bağlamda, bireylerin eş zamanlı gerçekleştirmek zorunda oldukları rollerin sayısı artmış ve zamanı bu rollere göre kullanmak önem kazanmıştır. Bireyler çoğu zaman hem çalışan birey, hem eş, hem de ebeveyn rolünü bir arada üstlenebilmektedirler. Bu rollere ilişkin sorumlulukların eş zamanlı ve uyumlu biçimde yerine getirilememesi ya da zamansal boyutta uzlaşamaması durumunda “zaman esaslı iş-aile yaşamı çatışması” söz konusu olmaktadır.

Zaman esaslı iş-aile yaşamı çatışması, gerek erkek gerekse kadın çalışanlar bakımından ortaya çıkabilmektedir. Çalışan kadın rolü cinsiyete dayalı işbölümünü pek fazla değiştiremediğinden ve kadının çalışma yaşamındaki konumu ile rollerinin eşlik ve annelik görevleriyle ilişkili olduğu görüşü devam ettiğinden, kadınlar bu çatışmayı erkeklere nazaran daha fazla yaşamaktadırlar. Günümüzün endüstri sonrası toplumlarında da, tek ebeveynli ailelerde çoğunlukla aile reisi konumundaki kadın bu çatışmaya maruz kalmaktadır.

Çalışmanın amacı, teorik açıdan işin zamansal yapılanmasına ait algılama ile iş-aile yaşamı çatışması arasındaki ilişkiyi saptamak ve bunu daha fazla yaşayan çalışan kadınlar yönünden değerlendirmektir. Ayrıca, ilköğretim ve ortaokul öğretmenlerinden oluşan örnekleme, bireylerin işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılaması ile iş-aile yaşamı çatışması arasındaki ilişkiyi araştırmaktır.

1. ÇALIŞMA YAŞAMI AÇISINDAN ZAMAN

1.1. Zaman Kavramı

Zaman günlük yaşam deneyimine farklı şekillerde etki eden karmaşık bir olgudur. Zaman koordinasyon ve ahenk ile ilgili olmakla birlikte, aynı zamanda maddi, duygusal, ahlaki ve politik boyutları da içeren bir doğaya sahiptir. Buna göre, zaman bütün yaşama ve olaylara sürekli bir değişim getiren, insan varlığının kaçınılmaz bir bileşenidir. Tarih boyunca insanlar, zamana ilişkin bir farkındalık içinde olmuş ve yaşamlarını da zaman olgusu çerçevesinde düzenlemişlerdir. Zaman, çağdaş endüstriyel toplumlardaki temel uğraşılardan birisidir. Herhangi bir zaman diliminde gerçekleştirilebilecek eylem miktarını arttırmaya yarayacak yollar bulmak için çok fazla çaba harcanmıştır. Modern toplumda yaşamın hızı, büyüme, başarı, gelişme ve kazanç gibi değerlere atfedilen önem, zamana ayrı bir anlam kazandırmıştır. “Etkin bir şekilde geçirilemeyen zaman, kaybolan zamandır” anlayışı günümüzde oldukça yaygındır.

1.1.1. Tanımı ve Sosyolojik Boyutu

Farklı kültürler, zamana yönelik tutumları ve zaman deneyimini etkileyen ayrı değer sistemlerine sahiptirler. Bu bağlamda, zamanın değişik biçimlerde yaşanması, kavramın tanımında ortak görüş birliğine ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Blyton vd., 1989: 1).

Zaman aslında dahil olduğumuz biyolojik düzen yanında, değişen bir zamansal yapıya sahip bir topluma doğan toplumsal varlıklar olduğumuz ve bu toplumsal zamanda yaşamayı öğrendiğimiz için de benliğimize dahildir (Nowotny, 1996: 6). İçinde yaşanılan toplum; temelinde zamana dayalı bir düzenlilik bulunan açıkça yapılandırılmış bir niteliğe sahiptir. Toplumda birçok zamansal yapı bulunmaktadır. Herhangi bir durumun ya da olayın zamansal görünümünün; belirli “ardışık yapılar”, “belirli süreler”, standart “zamansal konumlar” ve belirli “tekrarlama oranları” olmak üzere dört temel boyutu vardır. Toplumsal yaşamın yapı ve dinamiklerine işaret eden sosyo-zamansal düzen, aslında toplumsal durumların, faaliyetlerin ve olayların “zamansal” açıdan sabitletmesini ifade etmektedir. Sözü edilen bu dört değişkene göre işleyen sosyo-zamansal düzendeki bütün toplumsal eylemler; “ne zaman”, “ne kadar süre”, “hangi düzende” ve “ne sıklıkla” gibi soruların cevapları çerçevesinde ortaya çıkmaktadırlar (Zerubavel, 1981: 1-2; Zuccheromaglio ve Talamo, 2000: 206). Dolayısıyla zaman, toplumsal yaşam ve insan için bu derece kaçınılmaz ve soyutlanılamaz bir nitelik taşıyan, insan yaşamının bütün yönlerine yaygınlaşmış bir olgudur (Julkunen, 1977: 6).

Sosyologlar zaman konusunda düşünmenin birçok yolu olduğunu, bunun doğal zaman -toplumsal zaman ayrımının da ötesinde, kamu zamanı-özel zaman, çalışma zamanı-serbest zaman, kadınların zamanı-erkeklerin zamanı, bireysel zaman-küresel zaman, döngüsel zaman-doğrusal zaman gibi birçok

farklı yeni zaman ayırımı beraberinde getirdiğini belirtmektedirler. Bu ayrımların, zamanın saatler ve takvimlerin işaret ettiği gibi doğrusal bir süreç olarak algılanmasını da zayıflatan bir fonksiyonu olduğu da ileri sürülmektedir (Crow ve Heath, 2002: 2-3). Dolayısıyla, zaman olgusu kolaylıkla tanımlanabilen ve sınırları kesin olarak belirlenip bir kalıba sokulabilen bir olgu değildir. Bu anlam çeşitliliği, zaman konusunda çalışmak isteyenler için aşılması zor bir sorun yaratmaktadır.

1.1.2. Zaman Kategorileri ve Çalışma Eylemi ile İlişkisi

Endüstrileşme ile insanoğlunun zamana yönelik farkındalığı ve bağımlılığı artmıştır. Ayrıca, zamanla ilişki açısından süreç endüstri sonrası döneme geçilmesiyle birlikte daha farklı bir görünüm ve anlam kazanmıştır. Bu döneme damgasını vuran en önemli gelişme, teknoloji alanında yaşanmış ve hala da yaşanmaktadır. Hız ve yaygınlık ile karakterize edilen yeni teknolojik gelişmelerin hem toplumsal yaşamı hem de çalışma yaşamını kapsamlı biçimde etkilemesi, zaman algılamasının ve yaşantısının da değişmesine yol açmıştır. Gerçekten, bu dönem zamandan taleplerin arttığı, yaşamı daha anlamlı ve mutlu geçirme bilincinin olduğu, boş zaman olgusunun yerleştiği ve dolayısıyla zaman kullanımının önemli duruma geldiği bir dönemdir. Bu gelişmeler paralelinde, zaman yaşantısına ilişkin olarak çalışma zamanı, aile zamanı, boş zaman gibi yaşamın farklı zamansal kesitleri arasında geçişkenlik ve toplam zamandan daha fazla pay alma mücadelesi çoğalmıştır. Bir diğer anlatımla, zamanın çalışma, aile ya da boş zaman yaşantılarının hangisinde daha çok geçtiği önem kazanmıştır. Bu çerçevede, zaman kullanımı olgusu dikkat çekmeye başlamıştır.

Çalışma zamanı olgusu da, endüstri sonrası dönüşüm sürecinde birçok açıdan yeniden tanımlanmaktadır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişen üretim yapısı, örgütlenme ve çalışma düzeni, bu yeni tanımlamanın kaynaklarından birisidir. Sektörel açıdan bakıldığında, yükselen hizmet sektörünün kendine özgü dinamikleri çerçevesinde zaman olgusu daha fazla ön plana çıkmakta ve önem kazanmaktadır. Ayrıca, endüstri sonrası dönüşüm sürecinde kadınların çalışma yaşamına artan katılımı nedeniyle istihdamın cinsiyete dayalı yapısında ortaya çıkan değişim, çalışma zamanı olgusunun önemini özellikle kadınlar için bir kat daha artırmaktadır.

Bu çerçevede ortaya çıkan başka bir ayırım ise, saat zamanı, iş zamanı ve aile zamanı şeklinde yapılan ayırımdır. Saat zamanı, çalışanların işyerindeki sabit ve değişmeyen vardiya programlarını; iş zamanı, çalışanların işyerindeki günlük deneyimlerini; aile zamanı ise, vardiya programlarından etkilenen aileye yönelik faaliyetlerini ifade etmektedir. Adı geçen üç zaman alanı, çalışanların zamanları üzerindeki kontrollerine bağlıdır. Dolayısıyla, saat zamanı çalışanlar vardiya programlarından memnun olmasalar da doğal karşılanan zamandır. Buna ek olarak, saat zamanı evlilik ilişkileri ve ebeveyn-çocuk ilişkileri gibi aileye yönelik faaliyetleri de etkilemektedir (Perrucci ve Macdermid, 2007: 365).

1.2. Örgütsel Zaman ve Bireysel Zaman İlişkisi

Örgütsel görevlerin başarıyla yerine getirilebilmesi için gerekli olan iş programı, tempo, görev dağılımı, işlerin sıralanması ya da önceliklendirilmesi, zamanlamasının ayarlanması ve dakiklik gibi unsurlardan örgüte özgü zamansal yapılar doğar. Bir diğer anlatımla, işyerleri ve örgütsel görevler örgüt kültürünü de oluşturan normlar, beklentiler, inançlar ve anlayışlardan da etkilenerek zamanı örgütlenme biçimi olarak zamansal yapılar yaratırlar (Rubin, 2007(b): 530; Rubin, 2007(a): 8). Bu bağlamda, zaman örgütsel yaşamın ve faaliyetin en temel boyutudur.

Örgütlerin zamansallığı; örgütün doğasından kaynaklanan zamansallık ile örgütün üyesi olan bireylere aktardığı zamansallık olarak iki boyutta değerlendirilebilir. İlk boyutta örgütün doğasından kaynaklanan zamansallıkta, daha önce de belirtildiği gibi örgütün etkin işleyebilmesi için, zamansal programın düzgün biçimde oluşturulması, örgütsel sonuçların zamanlamasının, amaçlara ulaşacak biçimde ayarlanması gibi unsurlar önem taşımaktadır. Öte yandan, örgütün doğasından kaynaklanan bu zamansallık, çalışan bireye de çeşitli süreçler aracılığıyla aktarılmaktadır. Birey boyutunda bakıldığında, zamanın önemli bir toplumsal kontrol aracı olabildiği görülmektedir. Çalışanlar, örgütün beklediği zamansal taleplerle başa çıkabilmek için çeşitli teknikler geliştirebilmekte ve bunun sonucu olarak kendileri için zamansal bir özerklik yaratabilmekte veya zamansal alanlar oluşturabilmektedirler (Fine, 1990: 96). Çalışma yaşamını birebir yaşayan ve onu adeta bütün kurallarıyla ve düzeniyle canlandıran varlık olan bireyin; bunu zamandan bağımsız olarak

gerçekleştirdiğini düşünmek olanaksızdır. Ancona vd.'nin (2001: 513, 518) de belirttiği gibi, zamansal bir araştırmanın önemli boyutlarından birisi de, aktörün ya da bir diğer anlatımla bireyin, zamanla ilişkisini belirlemektir. Bireyin örgütteki zamansal yaşantısı, hem kendisini çevreleyen zamansal yaşam alanından hem de örgütün zamansal yapısından etkilenmektedir (Blount ve Leroy, 2007: 159). Bu nedenle, çalışma yaşamında da bireyin zamanla ilişkisi, ondan nasıl etkilendiği, onu nasıl ve hangi koşullarda yönlendirdiği dikkat çekici ölçüde önemlidir. Bireyin çalışma yaşamı çerçevesinde ilişki içinde olduğu zamanın ağırlıklı olarak “çalışma zamanı” niteliği taşıdığı, ancak bazı durumlarda da bireyin çalışma zamanı dışındaki zamanların etkisini, çalışma zamanına yansıttığını belirtmek gerekir.

2. ÇALIŞMA ZAMANI BAĞLAMINDA İŞ-AİLE YAŞAMI ÇATIŞMASI

2.1. Kadının Çalışma Yaşamı ve İşgücü Piyasasındaki Konumu

İlkel toplum düzeninden bu yana kadın, çeşitli toplum modellerinde bağımsız ya da köle, ücretli veya ücretsiz şekilde toplumsal iş bölümüne ve üretim faaliyetlerine katılmıştır. Bununla birlikte, erkek işgücü yanında hep ikincil işgücü olarak kabul edilmiştir.

Kadının çalışma yaşamındaki konumu, aile kurumu ile yakından ilişkilidir. Endüstri öncesi geleneksel toplumda geniş aile içinde cinsiyet rolleri kesin çizgilerle belirlenmiş, kadının en önemli rolü eşlik ve annelik olarak kabul edilmiştir. Endüstri Devrimi sonrasında ise, aile kurumu değişim yaşamıştır. Geleneksel geniş aile küçülüp birçok işlevini kaybederken, endüstri toplumunun ailesi olarak adlandırılan ve cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin her iki eşin de ev dışında çalışmasına olanak veren çekirdek aile modeli oluşmuştur. Endüstrileşme ve değişen aile yapısı doğrultusunda çok sayıda kadın, ekonomik nedenlerle çalışma yaşamına katılmıştır.

1960'lardan itibaren ise, Amerika ve Japonya gibi endüstrileşmiş ülkelerin toplumsal yapılarında ortaya çıkan köklü değişimler, gelmekte olan yeni toplumun habercisi olmuştur (Bozkurt, 2012: 20). Endüstri sonrası toplum olarak adlandırılan yeni toplumda tek ebeveynli ve eklemli aile sayısı çoğalmış, doğum oranları azalmış, boşanma oranları yükselmiştir (Martin ve Roberts, 2008: 109; Boje ve Ejrnæs, 2012: 589). Ekonomi kurumu bağlamında ise, özellikle bilimsel ve teknolojik alanda yaşanan gelişmeler karşısında tüketicilerin ürün taleplerindeki çeşitlenme, küreselleşen piyasa ve rekabet, üretim ve istihdam yapısını önemli derecede etkilenmiştir. Hizmet sektöründe yeni iş olanaklarının oluşması, esnek üretim ve uzmanlaşma ile kısmi süreli çalışma, uzaktan çalışma ve evde çalışma gibi yeni çalışma biçimlerine bağlı olarak, kadınlar tam gün istihdam modelleri dışında esnek istihdam modellerinde de çalışmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda, kadınların işgücüne katılımında hemen her ülkede artış yaşanmıştır. Örneğin, OECD kapsamında kadınların işgücüne katılım oranı 2002 yılında % 42.8 iken, 2011 yılında % 43.9'a; AB'da ise 2002 yılında % 43.7 iken, 2011 yılında % 45.5'e yükselmiştir (OECD, 2013: 34).

Ülkemizde de, endüstrileşmenin etkisi ile artan işgücü talebi kadınların ücretli olarak işgücüne dahil olmasını gerektirmiştir. 1950'li yıllarda, kadınlar kırdan kente göçün ortaya çıkardığı kentleşme sonucunda işgücü piyasası içinde yer almaya başlamışlardır (Berber ve Yılmaz Eser, 2008: 2). 1960'lı yıllarda özellikle kentlerde hizmet sektöründe kadın istihdamı, endüstri sektörünün önüne geçmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde de, kadın istihdamı hizmet sektöründe yoğunlaşmıştır (Öztürk, 2007: 21-22).

1990-2000 yılları arasında ise, yaşanan ekonomik krizlere bağlı olarak kadınların işgücüne katılımı azalmıştır (Öztürk, 2007: 23). 2000 yılı sonrası dönemde ekonomik, sosyal ve politik alanlarda köklü değişimler yaşanmıştır. Son yıllarda kadın istihdamı konusunda izlenen aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında kadınların işgücüne katılımında görece bir artış olsa da, halen söz konusu oran oldukça düşüktür (Karabıyık, 2012: 232, 235). İşgücüne katılım oranları cinsiyet açısından incelendiğinde, 2012 yılı verileri uyarınca bu oran kadınlar için % 29.5 iken, erkekler için % 71 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2013: 178). Dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında da, ülkemizde kadınların işgücüne katılım oranının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran 2011 yılında AB'da % 45.5, ABD'de % 46.9, G7'ler açısından % 45.7 iken, ülkemizde % 28.9'dur (OECD, 2013: 32). 2000'li yıllardan sonra da hız kazanan esneklik, kadın istihdamını artırmada önemli bir strateji olarak görülmektedir (Filiz, 2011: 151-152).

Eğitim, kadınların işgücüne katılımını etkileyen başlıca faktörlerden birisidir. OECD genelinde 2009 yılı itibariyle erkek işgücünün eğitim durumunun dağılım oranları okul öncesi/ilkokul aşaması % 69.6, ortaokul % 74.2, lise % 76.1, yükseköğretim % 80.6 şeklindedir. Kadın işgücü bakımından ise, okul öncesi/ilkokul aşaması % 22.1, ortaokul % 19.1, lise % 28.7, yükseköğretim % 63.1'dir (OECD, 2011a: 125-126). Türkiye'de ise, 2011 yılı verilerine göre erkek işgücünün eğitim durumunun dağılım oranları ilkokul aşaması % 31.3, ilköğretim % 13.2, ortaokul % 8.2, lise % 22.2, yüksek okul ve fakülte % 13.4 biçimindedir. Kadın işgücü bakımından ise, ilkokul aşaması % 39.3, ilköğretim % 8.1, ortaokul % 5.1, lise % 14.5, yüksek okul ve fakülte % 8.8'dir (TÜİK, 2013: 66). Bu bağlamda, kadınların erkeklere nazaran daha düşük eğitilmiş olmaları, nitelikli işlerde çalışmalarını zorlaştırmaktadır.

Öte yandan, aile kurumunda önemli değişimler yaşanmıştır. Kentsel çekirdek ailede, aile içi ilişkiler daha demokratikleşmiş, kadın ve erkek arasında önemli bir rol farklılaşması ortaya çıkmıştır. 2011 yılı Türkiye'de Aile Araştırması bağlamında, kadının günlük yiyecek-içecek alışverişi (% 73.6) ve aylık faturaların ödenmesi (% 25.5) gibi ev dışı görevlerin yerine getirilmesinde yer almaya başlaması bunu doğrulamaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2011: 238).

Ucuz ve esnek işgücü kullanımı ile rekabet gücünü artırma arayışında olan ekonomilerde ve sektörlerde kadın, işgücü olarak bu koşullara daha uygun görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde aktif kadın nüfusun yaklaşık yarısı enformel sektörde yer almaktadır. Gerçekten, 2010 yılı itibariyle enformel istihdam oranları erkek ve kadın açısından örneğin Latin Amerika için % 55.1 ve % 59.8; Afrika için % 56.7 ve % 68.7'dir (OECD, 2012b: 255).

Gelişmiş ülkelerde ise, kadınların büyük çoğunluğu formel sektörde çalışıyor olsa da, bu ülkelerde kadınlar kısmi süreli işlerde yoğunlaşmıştır. 2011 yılı verilerine göre, kısmi süreli kadın istihdamı oranı OECD'de % 69.3, AB'da ise % 75.4'dür (OECD, 2013: 49). Ülkemizde de kadınlar, kısmi çalışmayı erkeklere nazaran daha çok tercih etmektedirler. 2010 yılı cinsiyete göre kısmi süreli istihdam verileri incelendiğinde, erkeklerin kısmi istihdamdaki payının % 6.9, kadınların payının ise % 23.8 olduğu anlaşılmaktadır (EUROSTAT, 2011: 29). AB bünyesinde cinsiyete göre kısmi süreli çalışmanın temel nedenlerini belirlemeye yönelik olarak yapılan araştırmalardan elde edilen bulgulara göre, erkeklerin kısmi çalışmayı tercih nedenleri sırasıyla tam süreli bir iş bulamamak (% 36.5), eğitim-öğretim görmek (% 20.2), alevi ya da kişisel sorumluluklar⁴ (% 11.7), hastalık ya da engelli olmak (% 6.7) ve diğer nedenler (% 24.8) şeklindedir. Kadınlar için ise, ilk sırada ailevi ya da kişisel sorumluluklar (% 46.1) yer almakta, bunu tam süreli bir iş bulamamak (% 23.1), diğer nedenler (% 20.2), eğitim – öğretim görmek (% 7.3) ve hastalık ya da engelli olmak (% 3.3) izlemektedir (EUROSTAT, 2013: 145).

Kadının işgücüne katılımını, istihdamdaki yatay ve dikey bölünmeler de etkilemektedir. Yatay bölünme, hem endüstri ve hizmet sektörlerinde oluşan "kadın endüstrileri veya kadın işkolları" olarak adlandırılan sektörel bölünme hem de "kadın meslekleri"nin oluşumuyla mesleki bölünme biçiminde oluşmaktadır. Sektörel bağlamda küresel istihdam gelişmiş ülkeler açısından incelendiğinde, 2007 yılında kadın işgücünün payı tarım sektöründe % 1, imalat sektöründe % 6, hizmetler sektöründe ise % 46 iken; erkek işgücü açısından tarım sektöründe % 2, imalat sektöründe % 15, hizmetler sektöründe de % 27 olarak belirlenmiştir (The World Bank, 2011: 257).

Kadınlar iş ve aile yaşamı arasında denge kurmak zorunda olduklarından, annelik ve eşlik rolleriyle bağdaştırabilecekleri hizmet sektöründeki öğretmenlik, sekreterlik ve hemşirelik gibi işlerde çalışmayı tercih etmektedirler. Dünya Bankası 2012 verilerine göre, küresel boyutta kadınların % 50'den fazlası toplumsal hizmetlerde (kamu yönetimi, eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetler), profesyonel mesleklerde (öğretmenlik, hemşirelik), sekreterlik işlerinde ve satış-hizmet işlerinde çalışmaktadır (The World Bank, 2011: 207). Ülkemizde de, 2011-2012 yılı itibariyle mesleklere göre kadın istihdam oranı öğretmenlik mesleğinde ilköğretim kademesi için % 57, ortaöğretim kademesi için % 43'dür. Okul öncesi kademesinde ise, öğretmenlerin neredeyse tamamı kadındır (TÜİK, 2013: 127).

⁴ Ailevi ya da kişisel sorumlulukların içine, çocuk ve yaşlı bakımına ilişkin sorumluluklar da dahil edilmiştir.

Öte yandan, çalışma yaşamında kadınların çeşitli mesleklerin çoğunlukla alt kademelerinde yer alması ve üst kademelere çıktıkça kadın sayısının azalması biçiminde dikey bölünme söz konusudur. Ülkemizde kadın yöneticilere yönelik olarak gerçekleştirilen bir araştırmada, örneklemin (91 kadın yönetici) yarısından fazlası (% 61.5), erkeklerin eşlerine ev işlerinde daha fazla yardımcı olmaları ve gelişen teknoloji sayesinde kadınların işte iyi bir yönetici, evde iyi bir eş ve anne olabileceği görüşüne katıldıklarını belirtmişlerdir (Güldal, 2006: 85).

Cinsiyet rolleri gereği kadına atfedilen çocuk bakımı, ev işleri ve yaşlıların bakımı gibi işlerin dağılımı ve yoğunluğu da kadının işgücüne katılımı üzerinde etkilidir. TÜİK verilerine göre, 2012 yılı itibarıyla ev işleriyle ilgilenme nedeniyle işgücüne dahil olmama oranı kadınlarda % 61.3'tür. Erkekler ise, ev işleriyle ilgilenme nedeniyle işgücüne dahil olmamayı bir neden olarak belirtmemişlerdir (TÜİK, 2013: 73). Kadınlara, belirtilen görevleri yüzünden çalışmaya zaman zaman ara da verebilmektedirler (Hennig vd., 2012: 513-514). Bu durum, özellikle kadınların doğumdan kısa bir süre önce ve doğumdan sonraki birkaç ay boyunca ücretli istihdamdan geçici olarak ayrılmalarıyla gerçekleşmektedir. Bu süreçten sonra, kadınların işgücüne katılım davranışları ulusal düzeydeki farklı ebeveyn izinlerine ve çocuk bakım hizmetlerine bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, Avustralya ve Yeni Zelanda'da kadınlar çocuklarının bakımı için haftalık çalışma sürelerini azaltmakta, ancak çocukları ilköğretime başladığında artırmaktadırlar. Hollanda ve İsviçre'de ise, kadınlar kısmi süreli istihdam aracılığıyla çocukluk dönemi süresince çocuklarıyla ilgilenme olanağı bulabilmektedirler (OECD, 2011b: 36).

2.2. Çalışan Kadınlar Açısından İş-Aile Yaşamı Çatışmasının Değerlendirilmesi

2.2.1. İş-Aile Yaşamı Çatışmasının Tanımı ve Niteliği

İş ve aile yaşamına ilişkin roller, bireylerin yaşamları boyunca üstlendikleri en önemli rollerdir. Her biri zaman, enerji ve sorumluluk gerektiren bu roller sırasıyla ve birbirini izleyen biçimde kimi zaman yerine getirilememektedir. Bireylerin, söz konusu roller için sahip oldukları enerji ve zamanları ise kısıtlıdır. Ayrıca, çoğunlukla bu rollerin eş zamanlı olarak yerine getirilmesi gerekmekte ve bu nedenle bireyler çatışma yaşamaktadırlar (Higgins ve Duxbury, 1992: 393). Birden fazla rol, bireyin zamanla yarışmasını gerektirmektedir. Buradan hareketle, iş ve aile yaşamı arasındaki çatışma, bu iki yaşam alanının zamana yönelik farklı gerekliliklerinden kaynaklanmaktadır (Staines ve O'Connor, 1980: 38; Chung, 2012: 5).

Görüleceği üzere, iş ve aile düzlemindeki çatışma iki yönlü gerçekleşmektedir. Buna göre, bireyin iş ve aile rol gerekliliklerinin dengelenmemesi durumunda iş-aile yaşamı çatışması ya da aile-iş yaşamı çatışması yaşanmaktadır (European Agency for Safety and Health at Work, 2012: 1). İş-aile yaşamı çatışması, iş sorumluluklarından kaynaklanan ve aile sorumluluklarının yerine getirilmesine engel olan örneğin, eve iş getirilmesi gibi nedenlerden kaynaklanan çatışmadır. Aile-iş yaşamı çatışması ise, aile sorumluluklarından kaynaklanan ve iş sorumluluklarının yerine getirilmesine engel olan örneğin çocuğun hastalığı nedeniyle önemli bir toplantının iptal edilmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan çatışmadır.

İş-aile yaşamı çatışmasını evli ve çocuklu kadınlar daha yoğun yaşamaktadırlar. Hollanda, İsveç ve Birleşik Krallıkta yapılan İş-Aile Çatışması Deneyimi Araştırması'nda, ebeveyn (anne-baba) olanlarla olmayanlar karşılaştırıldığında, ebeveyn olanlar arasında özellikle kadınlar işgücü piyasasında yapılan işin, ev işlerine yönelik görevleri ve aile sorumluluklarını yerine getirmeyi zorlaştırdığını ifade etmişlerdir (Cousins ve Tang, 2004: 542).

Çatışmanın nedenlerini ve sonuçlarını ortaya koymayı amaçlayan ayrıma göre iş-aile yaşamı çatışması zamana, gerginlik ve davranışa dayalı olmak üzere üç farklı boyutta yaşanmaktadır. Zaman esaslı iş-aile yaşamı çatışması; iş ve aile alanları arasında zamanın ya da ilginin aktarılması şeklinde fiziksel ve düşünsel bağlamda kaynakların dağıtılmasını ifade etmektedir (Edwards ve Rothbard, 2000: 182). Buna göre, zaman esaslı iş-aile yaşamı çatışması kendi içinde iki biçimde ortaya çıkmaktadır. İlki, bir rolün gerektirdiği zaman baskısının diğer rolün yerine getirilmesini fiziksel olarak engellemesi durumunda yaşanmaktadır. İkincisi ise, bir rolün fiziksel olarak yerine getirilmesine rağmen, zihinsel olarak diğer rolün baskısıyla meşgul olunması sonucunda meydana gelmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985: 77-78). Haftalık çalışma saatlerinin uzunluğu, fazla

mesailerin miktar ve sıklığının fazlalığı, düzensiz bir vardiya sisteminin varlığı ve esnek olmayan çalışma planları zaman esaslı çatışmanın iş yaşamı bağlamındaki temel nedenleridir. Bunun yanında, zaman esaslı iş-aile yaşamı çatışmasının aileden kaynaklanan nedenleri de vardır. Bunlar, özellikle bağımlı yaştaki çocukların bakım sorumlulukları, geniş bir aileye sahip olunması, kadınların çalışma süreleri ve çiftlerden ikisinin de çalışması olarak örneklendirilebilir (Greenhaus ve Beutell, 1985: 78-80).

Gerginlik esaslı çatışma ise, iş ya da aile rollerinden kaynaklanan gerginliği ifade etmektedir. Bu tür çatışma, bireyin bir yaşam alanında stres yaşamasının yol açan gerginlik, endişe, yorgunluk, depresyon, duyarsızlık ve sinirlilik hallerinin diğer yaşam alanındaki rolün yerine getirilmesine engel olması anlamındadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 80).

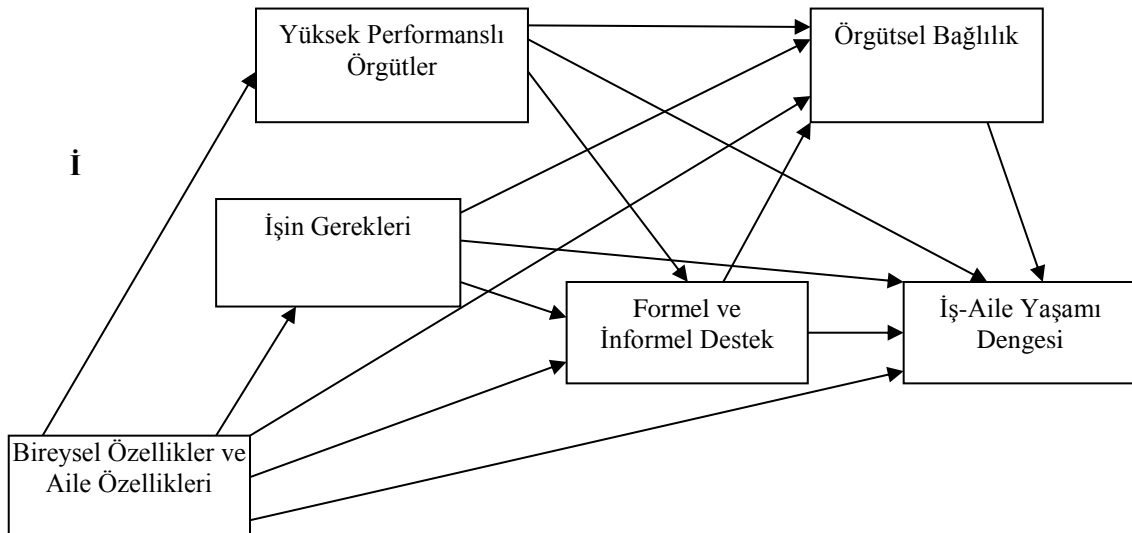
Son olarak, bireyin bir yaşam alanındaki rolü için geçerli olan davranış biçimlerinin, diğer rolün gerektirdiği davranış biçimlerine uymaması sonucunda davranış esaslı iş-aile yaşamı çatışması ortaya çıkmaktadır. Birey, farklı rollerin gerektirdiği biçimde davranış sergilemediğinde roller arasında çatışma yaşanması kaçınılmaz olmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985: 81-82).

2.2.2. İş-Aile Yaşamı Dengesi

İş yaşamı ile özel yaşam arasındaki bağa odaklı iş ve aile yaşamı dengesi⁵, bireyin hem aile hem de iş yaşamındaki sorumluluklarını karşılamaya yetecek zamanının olmasını ifade etmektedir (Wattis vd., 2013: 3). Bir diğer anlatımla, iş-aile yaşamı dengesi iş ve ailenin farklı alanlar olduğu ve zamanın iş ile aile arasında eşit şekilde bölünmesi gerektiği anlamındadır. Ancak, bireylerin farklı öncelikleri olabilmekte ve her zaman bu iki yaşam alanı arasında eşit bir denge kurulamamaktadır. Genel olarak çalışanlar, iş ve aile alanlarını uyumlu hale getirmek istemektedirler. Bununla birlikte, bazıları iş ve aile yaşamları arasında bu iki yaşam alanını birbirinden tamamen ayrı tutarak denge kurmaya çalışmaktadırlar (Abendroth ve Dulk, 2011: 236).

Kadınların işgücü piyasasına katılımları, eğitimsel kazanımları, kariyer olanakları ve ekonomik özgürlük istekleri arttıkça da iş ve aile yaşamlarının nasıl uzlaştırılacağı sorusu önemli hale gelmektedir (Cousins ve Tang, 2004: 532). Böyle bir uzlaşmanın sağlanabilmesinde, iş ve aile yaşamı arasındaki belirleyicilerin ilişkisi önem kazanmaktadır. Bu ilişkiyi açıklığa kavuşturmak üzere, iş ve aile yaşamı belirleyicileri Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: İş-Aile Yaşamı Dengesinin Belirleyicileri

AİLE

Kaynak: Berg vd., 2003: 170.

⁵ Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, “denge” kavramı yerine “uyumlaştırma” ya da “etkileşim” kavramları kullanılmaktadır.

Çalışanlar, iş ve aile alanlarını uyumlu hale getirmek istemektedirler. Ancak, Şekil 1’den de anlaşılacağı gibi, çalışanların iş ve aile yaşamlarını dengeye getirebilmeleri esas olarak işlerinin ve işyerlerinin özellikleri ile aile durumlarına bağlıdır. Örgütün ve işin özellikleri, destek mekanizmaları ve örgütsel bağlılık da iş-aile yaşamı dengesini etkilemektedir (Berg vd., 2003: 169-170).

3. ÖĞRETMENLER ÜZERİNDE YAPILAN ARAŞTIRMA VE SONUÇLARI

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, ilkököl ve ortaokul öğretmenlerinden oluşan bir örnekleme, bireylerin işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılaması ile iş-aile yaşamı çatışması arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Öğretmenler, işin zamansal yapılanmasına sıkı sıkıya bağlı kalması gereken bir örnekleme oluşturmaktadır. Gerek bu özellikleri gerekse iş-aile yaşamı çatışmasını erkeklere göre daha yoğun yaşayan kadınların ağırlıkta olduğu bir meslek grubu olmaları itibarıyla, çalışmanın amacına uygun bir örneklemdir.

İş-aile yaşamı çatışması hem yerli hem de yabancı literatürde çeşitli boyutlarıyla incelenmiş bir konu olmasına rağmen, doğrudan işin zamansal yapılanması ile ilişkisini belirleyen bir çalışmaya özellikle ülkemiz literatüründe rastlanmamıştır. Daha önce de vurgulandığı gibi, iş-aile yaşamı çatışmasının literatürde zaman esaslı, gerginlik esaslı ve davranış esaslı olmak üzere üç temel boyutta değerlendiriliyor olması da, iş-aile yaşamı çatışmasına sadece zaman esaslı yaklaşmayı anlamlı kılmaktadır. Bu çerçevede, araştırmamıza konu olan temel hipotezimiz şu şekildedir:

“İşin zamansal yapılanmasına ilişkin algılama ile iş-aile yaşamı çatışması arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Buna göre, işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılama, iş-aile yaşamı çatışmasını etkilemektedir.”

Bu hipotezi şu şekilde açıklamak mümkündür: Bireylerin işin aciliyet, eşzamanlılık, bölümlenme, bulaşma ve sınırlama gibi zamansal yönlerine ilişkin algılamaları arttıkça iş-aile yaşamı çatışması düzeylerinin de artacağı beklenmektedir. Öte yandan, bireyin yaşadığı iş-aile yaşamı çatışması düzeyi üzerinde, işin zamansal yapılanmasının belirleyici olacağı düşünülmektedir. Bunun nedeni, işin zamansal yapılanmasına yönelik yüksek algılamının, aile yaşamı sorumluluklarına ayrılacak zaman üzerinde baskı yaratması ve iş-aile yaşamı çatışmasına yol açmasıdır. Araştırmada bu temel hipotez yanında, örneklem hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla, ölçek ortalamalarının demografik verilere göre farklılaşp farklılaşmadığı da araştırılmıştır. Ayrıca, literatürde çocuk sayısı ve iş-aile yaşamı çatışmasının ilişkili olduğunu belirten çalışmaların varlığı dikkate alınarak, örneklemimizde çocuk sayısı ile iş-aile yaşamı çatışması arasındaki ilişki de değerlendirilmiştir.

3.2. Yöntem ve Örneklem

Araştırma iki ölçek ve 11 demografik sorudan oluşan bir anket formunun İzmir’de özel bir ilkököl ve ortaokulda çalışan öğretmenlere uygulanması ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu okulda çalışan toplam 86 öğretmene dağıtılan anket formundan 83’ü geriye dönmüş ve böylece % 96’lık bir geri dönüş oranına ulaşılmıştır.

Tablo 1: Örneklem Demografik Özellikleri

Yaş	Sayı (%)	Eğitim Durumu	Sayı (%)
20-29	24 (28.9)	Ön Lisans	12 (14.5)
30-39	39 (46.9)	Lisans	60 (72.3)
40-49	4 (4.8)	Yüksek Lisans	9 (10.8)
50-59	10 (12.0)	Diğer	1 (1.2)
60 ve üstü	5 (6.0)		
Cinsiyet	Sayı (%)	Kıdem	Sayı (%)
Kadın	74 (89.2)	5 yıl ve daha az	21 (25.3)
Erkek	9 (10.8)	6-10 yıl	30 (36.1)

Medeni Durum	Sayı (%)	11-15 yıl	11 (13.3)
Evli	51 (61.4)	16- 20 yıl	5 (6.0)
Bekar	25 (30.1)	21-25 yıl	2 (2.4)
Dul/Boşanmış	7 (8.4)	26 yıl ve üzeri	14 (16.9)
Çocuk Sayısı	Sayı (%)		
Çocuğu yok	26 (31.3)		
1 çocuk	29 (34.9)		
2 çocuk	23 (27.7)		
3 çocuk	1 (1.2)		
Toplam	79 (95.2)		

Örneklemin demografik özelliklerini sayısal ve yüzdesel olarak gösteren Tablo 1 incelendiğinde, örneklemin ağırlıklı olarak 30-39 yaş aralığında (% 46.9) yer aldığı görülmektedir. Öte yandan, örneklemin % 28.9'unu oluşturan 20-29 yaş aralığındaki kişiler de dikkate alındığında, örneklemin % 75.8'inin 39 yaş ve altında bir yaşa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, örneklem genç bir yapıya sahiptir.

Örneklem cinsiyet açısından, yaklaşık % 90 oranında (74 kişi) kadınlardan oluşmuştur. Öğretmenlik mesleğinin özellikle ülkemizde bir kadın mesleği olarak değerlendirildiği göz önüne alınırsa, örneklemin kadınlardan ağırlıklı olması oldukça doğal karşılanabilir. Medeni durum açısından bakıldığında, örneklemin % 61'inin (51 kişi) evli, % 30'unun (25 kişi) bekar ve % 8.4'ünün (7 kişi) dul/boşanmış kişilerden oluştuğu görülmektedir. Örneklem eğitim durumu açısından ağırlıklı olarak (% 72 ve 60 kişi) lisans mezunlarından oluşmaktadır. Örneklemin % 36'sı (30 kişi) 6-10 yıl arası kıdeme, % 25'i (21 kişi) ise 5 yıl veya daha az kıdeme sahip öğretmenlerden ibarettir. Dolayısıyla, araştırmanın ağırlıklı olarak 10 yıl ve daha az kıdeme sahip öğretmenlerden oluşan bir örnekleminde gerçekleştirildiği söylenebilir. Son olarak, örneklemin oluşturulan öğretmenlerin çocuk sayısı değerlendirildiğinde soruya cevap veren 79 kişi içerisinde 29 öğretmenin (% 34.9) 1 çocuğu olduğu, bunu 26 öğretmen ile (% 31.3) çocuğu olmayan öğretmenlerin izlediği görülmektedir. 23 öğretmen ise (% 27.7), 2 çocuğu olduğunu belirtmiştir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma, işin zamansal yapılanması ile iş-aile yaşamı çatışmasını ölçen iki ölçek ve 11 demografik sorunun yer aldığı bir anket formu kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada işin zamansal yapılanması, katmanlandırılmış-görev zamanı yaklaşımının örgütlerdeki varlığını belirlemek üzere Rubin (2007b: 531) tarafından geliştirilmiş olan katmanlandırılmış-görev zamanı ölçeğinin iş düzeyindeki beş boyutu kullanılarak ölçülmüştür. İşin zamansal yapılanmasına ilişkin algılamayı belirlemeye yönelik beş boyut şu şekilde belirlenmiştir:

- Aciliyet : İşin zaman baskısı ile karakterize olma derecesi.
- Eşzamanlılık : İşin etkin olarak yerine getirilebilmesi için çok görevliliği gerektirme derecesi.
- Bölümlenme : İşin görevler üzerinde bölümlenmiş olarak (diğer görevlerle kesintiye uğratılarak) çalışmayı gerektirme derecesi.
- Bulaşma : İşin farklı beceriler gerektiren başka görevlerle kesintiye uğratılma derecesi.
- Sınırlama : İşin farklı bitiş zamanları içermeye derecesi.

Katmanlandırılmış görev yaklaşımı, günümüzde örgütsel zamana yönelik güncel yaklaşımlardan birini oluşturmaktadır. Katmanlandırılmış-görev zamanı yaklaşımının temel görüşü, güncel örgütsel uygulamaların zamansal yapıları modern çağın doğrusal ardışıklık ve rutinlerinden, postmodern çağın katmanlandırılmış-görev yapısına dönüştürüldüğüdür. Bu yaklaşım altında işin zamansal yapısı; aciliyet, eşzamanlılık, bölümlenme, bulaşma ve sınırlama boyutlarıyla belirlenmektedir. Ölçek bu beş boyutu 18 ifade ile ölçmekte ve 1-Tamamen Katılmıyorum ile 5-Tamamen Katılıyorum olmak üzere 5'li

Likert ölçeğine göre cevaplanmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin en düşük ve en yüksek puanları ile örneklemin ölçeklerden aldıkları ortalama puanlar ve ayrıca ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri Tablo 2’de görülmektedir. Buna göre, örneklemin işin zamansal yapılanması ölçeğinden ortalama olarak 54 puanı elde ettiği görülmekte ve bu puan örneklemin işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılamasının ortalama düzeyde olduğu anlamına gelmektedir. Öte yandan, ölçeğin güvenilirlik düzeyi (Cronbach’s Alpha: ,86 değeri ile) yüksek bulunmuştur.

Tablo 2: Ölçeklerin En Düşük, En Yüksek ve Ortalama Puanları ile Güvenilirlik Düzeyleri

ÖLÇEKLER	En Düşük Puan	En Yüksek Puan	Ortalama Puan	Güvenilirlik Katsayıları
İşin Zamansal Yapılanması (18 ifade)	18	90	54	.86
İş-Aile Yaşamı Çatışması (10 ifade)	10	50	27	.96

Araştırmada iş-aile yaşamı çatışması, Carlson vd. (2000: 272-273) tarafından geliştirilen iş-aile yaşamı çatışması ölçeğinin, işin aileyi zaman temelli engellemesinden kaynaklanan çatışma boyutu kullanılarak ölçülmüştür. Bir diğer anlatımla, işin zamansal yapılanmasının iş-aile yaşamı çatışması üzerindeki etkisi, sadece zaman boyutuyla değerlendirilmiş ve yine işin zamansal yapılanmasının aileyi engellemesinden kaynaklı çatışma yönüne odaklanılmıştır. Söz konusu ölçekte zaman temelli çatışma boyutu 10 ifade ile ölçülmekte ve 1-Tamamen Katılmıyorum ile 5-Tamamen Katılıyorum olmak üzere 5’li Likert ölçeğine göre cevaplanmaktadır. İş-aile yaşamı çatışması ölçeğinin en düşük ve en yüksek puanları ile örneklemin ortalama puanı ve ölçeğin güvenilirlik katsayıları Tablo 2’de görülmektedir. Buna göre, ağırlıklı olarak kadın öğretmenlerden oluşan örnekleminde iş-aile yaşamı çatışması, 10 ile 50 puan alınabilen ölçekte 27 puan ile ortalamadan biraz altında gerçekleşiyor görülmektedir. Buna göre, örneklemin oluşturulan öğretmenler iş-aile yaşamı çatışmasını çok yoğun yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Öte yandan, ölçeğin güvenilirlik düzeyi (Cronbach’s Alpha: 0,96 değeri ile) yüksek bulunmuştur.

3.4. Bulgular

Araştırmaya katılan kişilerin işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılamalarını ve iş-aile yaşamı çatışması düzeylerini demografik veriler açısından değerlendirmek üzere farklılık testlerinden Independent Sample T-Testi ile One Way Anova testleri kullanılmıştır. Bu doğrultuda, demografik değişkenlere göre ölçek ortalamaları açısından ortaya çıkan farklılıklar aşağıda değerlendirilmiştir:

Medeni Durum

- İşin zamansal yapılanması ölçek ortalaması, medeni durum demografik değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F(2,80)=3,889$ $p=0,024$). Bu farklılık, yapılan Tukey’s B Post Hoc (Çoklu Karşılaştırma Testi) testine göre, dul/boşanmış olanların işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılamalarının 3,51 puan ile bekar olanlardan (2,82) daha yüksek/yoğun hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bulgu, ülkemizde özellikle kentlerde geleneksel aile yapısının giderek çekirdek aileye dönüşmesine rağmen, Batı toplumlarının çekirdek aile modelinden farklı olarak geleneksel değerlerini sürdürüyor olması ile açıklanabilir. Özellikle dul/boşanmış olan kadınların tekrar kendi aileleri ile birlikte yaşamaya başlamaları durumunda, aileyle ilgili olarak da yeni sorumluluklar yüklenmeleri yüzünden işlerinin zamansal yapısına daha fazla önem vermeleri gündeme gelebilmektedir. Bu nedenle, dul/boşanmış olanların diğerlerinden farklı bir zamansal algılamaya sahip olmaları doğal karşılanabilir.
- İş-aile yaşamı çatışması ölçek ortalaması, medeni durum demografik değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F(2,80)=5,346$ $p=0,007$). Bu farklılık, yapılan Tukey’s B Post Hoc (Çoklu Karşılaştırma Testi) testine göre, evli olanların 2,98 puan ile bekarlardan (2,12 puan) daha yüksek düzeyde iş-aile yaşamı çatışması yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Ülkemizde yapılan araştırma sonuçlarıyla da bu bulgular desteklenmektedir. Buna göre, Denizli’de beyaz yakalı çalışanlar üzerinde yapılan bir

araştırmada evli olanların bekar olanlardan daha fazla iş-aile yaşamı çatışması yaşadıkları belirlenmiştir (Çarıkçı ve Çelikkol, 2009: 165). Antalya’da imalat ve hizmet sektörlerinde çalışanlar üzerinde yapılan bir araştırmada da, iş-aile yaşamı çatışmasının evli erkekler ve kadınlar arasında, bekâr erkek ve kadınlardan daha fazla yaşandığı belirlenmiştir (Anafarta ve Kuruüzüm, 2012: 152). Bu durumda, evli olanların aile sorumluluklarının daha yoğun olması itibarıyla iş-aile yaşamı çatışmasını daha fazla hissetmeleri normal karşılanabilecek bir bulgudur.

Eğitim Durumu

- c. İşin zamansal yapılanması ölçek ortalaması, eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F(2,78)=3,008$ $p=0,035$). Bu farklılık, yapılan Tukey’s B Post Hoc (Çoklu Karşılaştırma Testi) testine göre, lisans ve yüksek lisans eğitim düzeyine sahip olanların 3,16 ve 3,13 puanları ile işin zamansal yapılanmasını diğer eğitim düzeylerine sahip kişilere (2,59 ve 2,66) göre daha yüksek/yoğun hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bulgu, eğitim düzeyi yükseldikçe kişilerin işin zamansal yapısına ilişkin farkındalıklarının artması şeklinde yorumlanabilir. Bir diğer anlatımla, eğitim düzeyi kişilerin zamansal yapıya ilişkin ilgi ve beklentilerini arttırmaktadır.
- d. İş-aile yaşamı çatışması ölçek ortalamasının eğitim durumu demografik değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı belirlenmiştir. Eğitim durumu ile iş-aile yaşamı çatışmasını inceleyen bir çalışmada, yüksekokul (önlisans) ve üniversite (lisans) düzeyinde eğitime sahip olanlar yanında, lise düzeyinde eğitime sahip olanların da iş-aile yaşamı çatışmasını yüksek düzeyde yaşadıkları bulunmuştur (Schieman ve Glavin, 2011: 1350). Bu durum, yapılan işin niteliğiyle bağdaştırılmıştır. Buradan hareketle, eğitim düzeyi yüksek veya düşük olsun, iş-aile yaşamı uyumlaştırmasını gerçekleştirebilenler için iş-aile yaşamı çatışmasının azalacağı ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla, iş-aile yaşamı çatışmasının eğitim durumundan bağımsız olması bu anlamda anlaşılabilir bir sonuçtur. Eğitim durumu ile ölçek ortalamaları açısından ortaya çıkan bu iki bulgu birlikte değerlendirildiğinde, eğitim düzeyinin yükselmesinin kişinin zamansal yapıya ilişkin farkındalığını arttırdığı, ancak iş-aile yaşamı çatışması açısından bir farklılık yaratmadığı ileri sürülebilir. Bir diğer anlatımla, iş-aile yaşamı çatışmasının engellenmesinde işin niteliği ile örgütsel desteklere daha fazla rol düştüğü sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca, özellikle örgütsel düzeyde iş-aile yaşamı uyumlaştırmasını kolaylaştırıcı aile dostu uygulamaların varlığının ve bunların etkin bir şekilde kullanılabilir olmasının, iş-aile yaşamı çatışmasını engellemede önemli bir etken olabileceği öngürüsünde bulunulabilir.

Kıdem Durumu

- e. İşin zamansal yapılanması ölçek ortalaması, kıdem değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F(5,77)=5,141$ $p=0,000$). Bu farklılık yapılan Tukey’s B Post Hoc (Çoklu Karşılaştırma Testi) testine göre, 6-10 yıl arası kıdeme sahip olanların 3,38 puan ile işin zamansal yapılanmasını diğer kıdem düzeylerine sahip kişilere göre, daha yüksek/yoğun hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bulgu kıdem düzeyi, dolayısıyla iş deneyiminin belli bir düzeye gelmesi ile birlikte, işin zamansal taleplerine olan ilginin atması biçiminde yorumlanabilir. Birey, iş deneyimi kazandıkça işinin zamansal yapısına da daha fazla dikkat etmeye başlamaktadır.
- f. İş-aile yaşamı çatışması ölçek ortalaması, kıdem demografik değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F(5,77)=4,100$ $p=0,002$). Bu farklılık yapılan Tukey’s B Post Hoc (Çoklu Karşılaştırma Testi) testine göre, 6-10 yıl arası kıdeme sahip olanların 3,36 puan ile daha yüksek düzeyde iş-aile yaşamı çatışması yaşamalarından kaynaklanmaktadır. İsraili kadın öğretmenlerin yaşadıkları iş-aile yaşamı çatışmasına ilişkin araştırma sonuçlarının da ortaya koyduğu gibi, iş deneyimi az (1-5 yıl arası) olan kadın öğretmenler, iş-aile yaşamı çatışmasından çok aile-iş yaşamı çatışması yaşamaktadırlar. İşteki deneyim süresi arttıkça yaşanan çatışma, aile-iş çatışmasından iş-aile yaşamı çatışmasına doğru yönelmektedir (Cinamon ve Rich, 2005: 373). Dolayısıyla,

kıdem arttıkça kadın öğretmenlerin iş-aile yaşamı çatışması düzeylerinin arttığına ilişkin bu bulgu araştırmamızla da desteklenmiş bulunmaktadır. Kıdem demografik değişkenine göre, ölçek ortalamalarında ortaya çıkan farklılığa ilişkin bu iki bulgu yine birlikte değerlendirildiğinde, kıdemle birlikte artan yönetsel sorumlulukların da hem zamansal yapının algılanmasına, hem de daha yüksek düzeyde iş-aile yaşamı çatışması yaşanmasına etki ettiği ifade edilebilir. Gerçekten de, örneklem içinde yönetsel sorumlulukları olan üç farklı öğretmen ile yapılan görüşmelerde, yönetsel sorumlulukların işin zamansal yapısına daha fazla odaklanmayı gerektirdiği ve işin zamansal taleplerinin kişisel ve ailevi ihtiyaç ve talepleri ertelemeye ya da yeterince yerine getiremeye neden olduğu belirtilmiştir.

Çocuk Sayısı Durumu

- g.** İşin zamansal yapılanması ölçek ortalaması, çocuk sayısı demografik değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F(3,75)=3,296$ $p=0,025$). Bu farklılık yapılan Tukey's B Post Hoc (Çoklu Karşılaştırma Testi) testine göre, 2 çocuğu olanların 3,24 puan ile işin zamansal yapılanmasını diğerlerine göre, daha yüksek/yoğun hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Çocuk sayısı ile işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılama arasındaki ilişki, kişilerin çocuk sahibi olmaları ile sorumluluklarının artması ve bunun da işin zamansal taleplerine olan ilgiyi arttırması biçiminde yorumlanabilir.
- h.** İş-aile yaşamı çatışması ölçek ortalaması, çocuk sayısı demografik değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır ($F(3,75)=5,263$ $p=0,002$). Bu farklılık yapılan Tukey's B Post Hoc (Çoklu Karşılaştırma Testi) testine göre, 2 çocuğu olanların 3,15 puan ile diğerlerine göre daha yüksek düzeyde iş-aile yaşamı çatışması yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, çocuk sayısı özellikle aile ile ilgili sorumlulukları artırarak, iş-aile yaşamı çatışması üzerinde de etkili olmaktadır. Malezya Yarımadası'nda yaşları 15 ile 49 arasında en az bir çocuğu olan 801 çalışan kadın üzerinde yapılan bir araştırma sonuçları da, bu bulguyu destekler niteliktedir. Çatışma yaşayan annelerin oranı, tek çocuk sahibi olanlar açısından oldukça düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Çocuk sayısı arttıkça, yaşanan çatışma düzeyi de artmaktadır. Tek çocuk sahibi kadınların % 29'u, iki çocuk sahibi kadınların % 36.8'i, üç çocuk sahibi kadınların % 35.8'i, dört ve daha fazla çocuk sahibi kadınların % 31.9'u iş-aile yaşamı çatışması yaşamaktadırlar (Mahpul ve Adbullah, 2011: 160). Bu çalışma bağlamında, çocuk sayısının kadınların iş-aile yaşamı çatışması üzerinde önemli olduğu ifade edilebilmektedir.

Araştırmamıza konu olan temel hipotezi test etmek amacıyla, kullanılan ölçek toplamları üzerinden korelasyon ve regresyon analizleri de yapılmıştır. Tablo 3'de görülen Korelasyon analizi sonuçlarına göre, işin zamansal yapılanması ile iş-aile yaşamı çatışması arasında (Pearson's $r=,751$, $p=0,01$) güçlü bir pozitif ilişki vardır. Buna göre, işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılama yükseldikçe/yoğunlaştıkça, iş-aile yaşamı çatışması düzeyi de yükselmektedir.

Tablo 3: Korelasyon Tablosu

	1	2
İşin Zamansal Yapılanması	1	.75*
İş-Aile Yaşamı Çatışması	.75*	1

* Korelasyon 0.01 seviyesinde anlamlıdır.

Öte yandan, işin zamansal yapılanmasının iş-aile yaşamı çatışması üzerindeki etki düzeyini belirlemek için yapılan regresyon analizine göre, işin zamansal yapılanmasının iş-aile yaşamı çatışması üzerinde ($R=0,751$, $F=104.607$, $p=,000$) fonksiyonel etkisi belirlenmiştir. İşin zamansal yapılanmasının, iş-aile yaşamı çatışmasını açıklayıcılığı % 56 düzeyindedir. Buna göre, yükselen/yoğunlaşan işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılama, iş-aile yaşamı çatışmasını yükseltmektedir.

Tablo 4: İş-Aile Yaşamı Çatışması Düzeyinin Açıklayıcısı Olarak İşin Zamansal Yapılanması

Model	R ²	Ad. R ²	F	Sig.	Bağımlı Değişken	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	,564	,558	104,607	,000	(Sabit)	15,125	4,221		3,584	,001
					İşin Zamansal Yapılanması	,776	,076	,751	10,228	,000

Bağımlı değişken: İş-Aile Yaşamı Çatışması

Son olarak, çocuk sayısının iş-aile yaşamı çatışması üzerindeki etkisini belirlemek için de regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5’de görülmektedir. Buna göre, çocuk sayısının iş-aile yaşamı çatışması üzerinde (R=0,334, F=9,682, p=,003) fonksiyonel etkisi tespit edilmiştir. Çocuk sayısının iş-aile yaşamı çatışması üzerindeki açıklayıcılığı % 11 düzeyindedir. Dolayısıyla, çocuk sayısı arttıkça iş-aile yaşamı çatışması artmaktadır.

Tablo 5: İş-Aile Yaşamı Çatışması Düzeyinin Açıklayıcısı Olarak Çocuk Sayısı

Model	R ²	Ad. R ²	F	Sig.	Bağımlı Değişken	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
1	,112	,100	9,682	,003	(Sabit)	22,932	1,989		11,527	,000
					Çocuk Sayısı	4,826	1,551	,334	3,112	,003

Bağımlı değişken: İş-Aile Yaşamı Çatışması

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İş-aile yaşamı çatışmasının bireysel ve örgütsel sonuçları dikkate alındığında, iş yaşamının aile yaşamıyla uyumlaştırılmasının gereği belirginleşmektedir. Bir diğer anlatımla, iş ve aile rolleri arasında çatışma ya da karşıtlık olmaması anlamına gelen iş-aile yaşamı dengesinin kurulması gerekmektedir. Bu noktada, bireysel, ailevi, örgütsel ve toplumsal çözüm ve desteklere ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, iş ve aile sorumluluklarının uzlaştırılması çoğunlukla zaman esaslı iş-aile yaşamı çatışmasını daha sık yaşayan kadınla ilgili bir sorun olarak kabul edilmektedir.

Araştırmamızdan elde edilen temel çıkarımlar aşağıdaki gibi özetlenebilir.

- İş-aile yaşamı çatışmasının zaman temelli ele alınmasını ve işin zamansal yapısına ilişkin algılamının söz konusu çatışma ile ilişkisini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada ileri sürülen temel hipotez, özel bir ilk ve ortaokul öğretmenlerinden oluşan örnekleme gerçekleştirilen araştırma ile desteklenmiştir. Dolayısıyla, literatürde daha önce ele alınmamış olan bu ilişki, böylelikle gündeme getirilmiştir.
- Örnekleme içerisinde seçilen ve yönetsel sorumlulukları bulunan üç farklı öğretmen ile yapılan görüşmelerde de, işin zamansal yapılanmasına ilişkin algılamının, işin gereklerini yerine getirmek için önemli olduğu ve bu algılamının yoğunlaşması/yükselmesi durumunda, iş-aile yaşamı çatışmasının da arttığı yönünde görüş birliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
- Demografik değişkenler açısından yapılan analizlerde yer yer literatürde de karşılaşılan bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Ancak, bu sonuçların daha çok iş-aile yaşamı çatışması ile ilgili oldukları görülmektedir. Bir diğer anlatımla, işin zamansal yapılanması ölçeğinin demografik değişkenler açısından değerlendirilmesi konusunda da çalışmamız ilk örneklerden biri sayılabilir.
- İşin zamansal yapılanmasına ilişkin algılamalarda demografik değişkenlere göre ortaya çıkan farklılıklar ve bu farklılıklar ile ilgili olarak yaptığımız yorumlar, bu alandaki diğer çalışmalara esin kaynağı olabilecektir.
- Araştırma örnekleminin tek bir okul öğretmenlerinden oluşuyor olması nedeniyle kısıtlı olması, benzeri çalışmaların farklı meslek gruplarına ait örneklemlerde de tekrarlanması gerekliliğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak, araştırmamız bulgularından hareketle özellikle çalışan kadınların işin zamansal yapısı ile iş-aile yaşamı çatışmasının zaman esaslı niteliğine ilişkin farkındalıklarının artırılması uygun olacaktır. Ayrıca, zaman esaslı iş ve aile yaşamı çatışmasının uyumlaştırılması için örgütlerin uygun kültürel yapıya sahip olmaları ve çalışanları destekleyen uygulamaları geliştirmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abendroth, A.K., Dulk,L.(2011). “Support for the Work-Life Balance in Europe: The Impact of State, Workplace and Family Support on Work-Life Balance Satisfaction”, *Work, Employment and Society*, Volume: 25, Number: 2, s. 234-256.
- Anafarta, N.,Kuruüzüm, A.(2012). “Demographic Predictors of Work-Family Conflict for Men and Women: Turkish Case”, *International Journal of Business and Management*, Volume: 7, Number: 13, s. 145-158.
- Ancona, D. G., Okhuysen,G.A.,Perlow,L.(2001). “Taking Time to Integrate Temporal Research”, *The Academy of Management Review*, Volume: 26, Issue: 4, s. 512-529.
- Berber, M.,Yılmaz Eser,B. (2008). “Türkiye’de Kadın İstihdamı: Ülke ve Bölge Düzeyinde Sektörel Analiz”, *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 1-16.
- Berg, P., Kalleberg,A.L.,Appelbaum,E.(2003). “Balancing Work and Family: The Role of High-Commitment Environments”, *Industrial Relations*, Volume: 42, Number: 2, s. 168-188.
- Blount, S., Leroy,S. (2007). “Individual Temporality in the Workplace: How Individuals Perceive and Value Time at Work”, *Workplace Temporalities Research in the Sociology of Work*, Volume: 17, s.147-177.
- Blyton, P., Hassard,J., Hill,S., Starkey,K. (1989). “Introduction” iç. *Time, Work and Organization*, (Edt. Paul Blyton, John Hassard, Stephen Hill, Ken Starkey), London: Routledge.
- Boje, Thomas P.,Ejraes,A. (2012). “The Relationship between Family Policy Regime and Women’s Labour Market Participation in Europe”, *International Journal of Sociology and Social Policy*, Volume: 32 Number: 9/10, s. 589-605.
- Bozkurt, V.(2012). *Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2. Baskı.
- Carlson, D. S., Kacmar,M.C., Williams,L.J.(2000). “Construction and Initial Validation of a Multidimensional Measure of Work-Family Conflict”, *Journal of Vocational Behavior*, Volume: 56, Number: 2, s. 249-276.
- Chung, H.(2012). Explaining Work-Life Conflict of Men and Women across Europe - Disentangling the Impact of Social Policy, Paper for the 2012 ESPAnet Conference, 6th-8th September,Edinburgh,UK,<http://www.espanet2012.info/data/assets/pdf/0005/88979/Chung-Stream12.pdf> 10.08.2013, (10.08.2013), s. 1-34.
- Cınamon, R. G., Rich,Y. (2005). “Work-Family Conflict among Female Teachers”, *Teaching and Teacher Education*, Volume: 21, s. 365-378.
- Crow, G., Heath,S. (2002). “Introduction”, iç. *Social Conception of Time* (Edt. Graham Crow, Sue Heath), Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cousins, C. R.,Tang,N. (2004). “Working Time and Work and Family Conflict the Netherlands, Sweden and the UK”, *Work, Employment and Society*, Volume: 18, Number: 3, s. 531-549.
- Çarıkcı, İ. H., Çelikkol,Ö.(2009). “İş-Aile Çatışmasının Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 153-170.
- Edwards, J. R., Rothbard,N.P.(2000). “Source Mechanisms Linking Work and Family: Clarifying the Relationship between Work and Family”, *The Academy of Management Review*, Volume: 25,

Number: 1, s. 178-199.

European Agency for Safety and Health at Work 2012 "E-Fact 57: Family Issues and Work-Life Balance", Workplace Health Promotion, <https://osha.europa.eu/en/publications/e-facts/e-fact-57-family-issues-work-life-balance> (10.08.2013), s. 1-8.

EUROSTAT (2011) Labour Market Statistics, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

EUROSTAT (2013) European Social Statistics, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Filiz, Y.(2011). *Esnek Çalışma Biçimlerinin Kadın İstihdamına Etkileri: Avrupa Birliği İstihdam Politikaları ve Türkiye Karşılaştırması*. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara: Afşaroğlu Matbaası.

Fine, G. A.(1990). "Organizational Time:Temporal Demands and the Experience of Work in Restaurant Kitchens", Social Forces, Volume: 69, Issue: 1, s. 95-114.

Greenhaus, J. H., Beutell,N.J.(1985). "Sources of Conflict between Work and Family Roles", The Academy of Management Review, Volume: 10, Number: 1, s. 76-88.

Güldal, D.(2006): Kadın Yöneticileri Motive ve Demotive Eden Faktörlerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler İşletme Anabilim Dalı).

Henning, M., Stuth,S., Ebach,M., Hagglund,A.E.(2012). "How Do Employed Women Perceive the Reconciliation of Work and Family Life?", International Journal of Sociology and Social Policy, Volume: 32, Number: 9/10, s. 513-529.

Higgins, Christopher A. ve Linda E. DUXBURY 1992 "Work-Family Conflict: A Comparison of Dual-Career and Traditional-Career Men", Journal of Organizational Behavior, Volume: 13, Number: 4, s. 389-411.

Julkunen, R.(1977). "A Contribution to the Categories of Social Time and the Economy of Time", Acta Sociologica, Volume: 20 Issue: 1, s. 5-24.

Karabıyık, İ.(2012). "Türkiye'de Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 1,s. 231-260.

Mahpul, I. N.,Adbullah,N.A.(2011). "The Prevalence of Work-Family Conflict among Mothers in Peninsular Malaysia", International Journal of Humanities and Social Science, Volume: 1, Number: 17, s. 154-161.

Martin, J., Roberts,C. (2008). "Putting Women on the Research agenda: The 1980 Women and Employment Survey", iç. Women and Employment Changing Lives and New Challenges, (Edt. Jacqueline Scott, Shirley Dex, Heather Joshi), Cheltenham: Edward Elgar, s.109-132.

Nowotny, H.(1996). Time – The Modern and Postmodern Experience, Cambridge: Polity Press.

OECD (2011a) Doing Better for Families, Paris: OECD Publishing.

OECD (2011b) Education at a Glance 2011: OECD Indicators, Paris: OECD Publishing.

OECD (2012b) OECD Family Database – Indicators: The Labour Market Position of Families, (LMF 2.5: Time Used for Work, Care and Daily Household Chores), s. 2-3, <http://www.oecd.org/els/family/43199641.pdf> (25.03.2013).

OECD (2013) Labour Force Statistics, Paris: OECD Publishing.

Öztürk, T.(2007). Türkiye'de Kadın Çalışanların İş Yaşamındaki Yerinin Analizi: İzmir'de Bir Alan Çalışması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı).

Perrucci, R., Macdermid,S. (2007). "Time and Control in a 24/ 7 Environment: Clock Time, Work

- Time, Family Time”, Workplace Temporalities Research in the Sociology of Work, Volume: 17, s. 343–368.
- Rubin, B. A. (2007a). “Time-Work Discipline in the 21st Century”, Workplace Temporalities: Research in the Sociology of Work, Volume: 17, s. 1-26.
- Rubin, B. A. (2007b). “New Times Redux: Layering Time in the New Economy”, Workplace Temporalities: Research in the Sociology of Work, Volume: 17, s. 527–548.
- Schieman, S., Glavin,P. (2011). “Education and Work Family Conflict: Explanations, Contingencies and Mental Health Consequences”, Social Forces, Volume: 89, Number: 4, s. 1341 -1362.
- Staines, G., O’Connor,P. (1980). “Conflict among Work, Leisure, and Family Life”, Monthly Labor Review, Volume: 103, Issue: 8, s. 35-39.
- The World Bank 2011 World Development Report 2012: Gender Equality and Development, Washington: The International Bank for Reconstruction and Development.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2011 Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması 2011, Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- TÜİK 2013 Türkiye İstatistik Yıllığı 2012, Yayın No: 3933, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK 2013 İstatistiklerle Kadın 2012, Yayın No: 3904, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Wattis, L., Standing,K., Yerkes,M.A. (2013). “Mothers and Work-Life Balance: Exploring the Contradictions and Complexities Involved in Work-Family Negotiation”, Community, Work & Family, Volume: 16, Number: 1, s. 1-19
- Zerubavel, E.(1979). “Private Time and Public Time: The Temporal Structure of Social Accessibility and Professional Commitments”, Social Forces, Volume: 58, Issue: 1, s. 38-58.
- Zerubavel, E.(1981). *Hidden Rhythms Schedules and Calendars in Social Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zucchermaglio, C., Talamo,A.(2000). “The Social Construction of Work Times Negotiated Time and Expected Time”, Time & Society, Volume: 9, Issue: 2-3, s. 205-222.

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI MEKANSAL DÖNÜŞÜM: İSTANBUL'UN KÜRESEL KENT PERSPEKTİFİ

Hasan GÜLER¹

Aykut AYKUTALP²

ÖZET

Küreselleşme süreciyle birlikte mekan konusu sosyal bilimler içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle ekonomi politik geleneği içinde ele alınan Harvey, Castells ve Lefebvre gibi kuramcıların mekan üzerine yaptığı çalışmalar Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Tarih Bilimi vb. disiplinlerde yankı bulmaktadır. Bu kuramcılara göre; mekan salt fiziksel, matematiksel olmaktan çok maddi koşullar tarafından belirlenen yönüyle değerlendirilmelidir. Mekan, sabit değil sürekli değişen ve dönüşen bir şeydir. Bu bakımdan Türkiye'de mekansal pratiklerin dönüşümü maddi koşulların etkisi altında ele alınmalıdır. Türkiye'nin kentleşme süreci her dönem farklı dinamikler tarafından yönlendirilmektedir. 1923-1950 dönemi devletin mekansal dinamikleri hayata geçiren idari, hukuki, kurumsal düzenlemeler ve gözetleme pratiklerinin artışı olarak ulus-devletin kuruluşuna gönderme yapmaktadır. 1950-1980 dönemi kentleşme süreci endüstriyel üretime bağlı olarak göç, gecekondu gibi toplumsal durumların ortaya çıktığı emeğin kentleşmesidir. 1980 sonrası dönem ise neoliberal ekonomi politikalarının hız kazandığı, ulusal-uluslararası sermaye hareketliliğinin yaşandığı sermayenin kentleşmesi sürecidir. Bu çalışmada da 1980 sonrası ekonomi politikalarını belirleyen sermaye dinamiğinin kentsel mekanda yarattığı dönüşümü, İstanbul'un küresel kent perspektifini ve küresel kent kavramsallaştırmasının problematiklerini açıklama hedefi taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mekansal Dönüşüm, Kentsel Mekan, İstanbul, Küresel Kent, Dünya Kenti.

ABSTRACT

With the process of globalisation, the issue of space occupies an important place within social sciences. Particularly, the studies conducted by theorists like Harvey, Castells and Lefebvre, who are within the economy politics tradition, on space are reflected in disciplines like sociology, political science and history. To these theorists, the space should be evaluated in terms of material conditions rather than only physical or mathematical. The space is not something static, it is subject to change and transformation constantly. In this respect, the transformation of spatial practices in Turkey should be evaluated by taking into consideration the material conditions. The urbanisation process of Turkey is affected by different dynamics at every period. The 1923-1950 era refers to the foundation nation-state as the increase in institutional regulations and surveillance through which the state actualise spatial dynamics. The 1950-1980 era is marked by the emergence of urbanisation of labor and social conditions like migration and slums depending on industrial production. The era after 1980 is the urbanisation period of capital in which neoliberal policies gained strenght and national and international capital flows were seen. This study focuses on the transformation made within the urban space by the capital dynamics determining post 1980 economy policies , the global urban perspective of İstanbul and the problematics of conceptualization of global urban.

Keywords: Spatial Transformation, Urban Space, İstanbul, Global Urban, World City.

GİRİŞ

Küreselleşme süreciyle birlikte mekan konusu sosyal bilimler içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Özellikle ekonomi politik geleneği içinde ele alınan Harvey, Castells ve Lefebvre gibi kuramcıların mekan üzerine yaptığı çalışmalar Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Tarih Bilimi vb. disiplinlerde yankı bulmaktadır. Bu kuramcılara göre; mekan salt fiziksel, matematiksel olmaktan çok maddi

¹ Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen/Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gulerhas@gmail.com.

² Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ayk_alp@hotmail.com.

koşullar tarafından belirlenen yönüyle değerlendirilmelidir. Mekan sabit değil sürekli değişen ve dönüşen bir şeydir. Bu bakımdan Türkiye’de mekansal pratiklerin dönüşümü maddi koşulların etkisi altında ele alınmalıdır. Türkiye’nin kentleşme süreci her dönem farklı dinamikler tarafından yönlendirilmektedir. Modernleşme süreci bu dinamiklerin başında gelmektedir. Osmanlı imparatorluğunun 19. yüzyıldaki modernleşme deneyimleri ve ulus-devlet eksenli modernleşme süreci bu bakımdan önemli bir yere sahiptir (Tekeli, 2009: 52). Modernleşme, Giddens’in da belirttiği gibi geleneksel toplumda mevcut olmayan süreksizlikler üzerinden okunmalıdır. Modernliğin dinamikleri endüstriyel üretim, kapitalizm, gözetleme pratikleri ve askeri iktidarın genişlemesidir (Giddens, 2004: 64).

Bu bakımdan Türkiye’deki modernleşme süreci modernliğin dinamiklerinin etkili olduğu bir süreç içerisinde anlaşılabilir. Osmanlı gibi imparatorluk örgütlenmesinden modern ulus devlete geçiş gündelik pratikleri, iktisadi ve sosyal uzamı dönüştürecek yeni durumları olanaklı kılmıştır. Giddens, geleneksel toplumlarda kentin güç kapı olma özelliğini modern toplumla birlikte ulus-devletin aldığı belirtmektedir. Ulus-devlet Weber’in belirttiği gibi belirli bir mekanda şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran devlet tipidir. Giddens’a göre modern devlet şiddetin dahili iç pasifleşmesi, enformasyon ve gözetleme pratiklerinin artışı, zaman-mekan uzaklaşmasını olanaklı kılacak iletişim ve ulaşım olanaklarının artışı, uzaman sistemlerin ve simgesel işaretlerin (para gibi) varlığı, kapitalizm ve endüstriyel üretimin etkileri ölçüğünde modern toplumun ortaya çıkardığı bir oluşumdur. Modern toplumun gözetleme pratikleri Foucault gibi modern iktidar stratejilerini ele alan düşünürler tarafından da, kendinden önceki iktidar biçimlerinden farklı olarak ele alınmıştır. Ulus-devlet bu bakımdan kapitalizm, endüstriyel üretim ve gözetleme pratiklerinin karmaşık bir bileşimi olarak görülebilir.

1923-1950 dönemi devletin mekansal dinamikleri hayata geçiren idari, hukuki, kurumsal düzenlemeler ve gözetleme pratiklerinin artışı olarak ulus-devletin kuruluşuna gönderme yapmaktadır. 1950-1980 dönemi kentleşme süreci endüstriyel üretime bağlı olarak göç, gecekondu gibi toplumsal durumların ortaya çıktığı emeğin kentleşmesidir. 1980 sonrası dönem ise neoliberal ekonomi politikalarının hız kazandığı, ulusal-uluslar arası sermaye hareketliliğinin yaşandığı sermayenin kentleşmesi sürecidir (Şengül, 2009: 103).³ Mekansal dinamikleri her ne kadar üç ayrı dönemde ele almak mümkünse de belirli geçişkenlikleri söz konusudur. Bu çalışmada bu uyarıyı dikkat olarak Türkiye’de kentsel dinamiği belirleyen üç döneme kısaca değinip, daha sonrasında 1980 sonrası ekonomi politikalarını belirleyen sermaye dinamiğinin kentsel mekanda yarattığı dönüşümü, küresel kent ve dünya kenti söylemleri ekseninde anlamayı hedeflemektedir.

TÜRKİYE’DE KENTSEL DİNAMİKLERE TOPLU BAKIŞ

İlk olarak, Türkiye’de mekânın örgütlenmesi süreci Osmanlı’dan itibaren ortaya çıkan modernleşme dinamikleriyle ilişkilidir. Modernleşme süreci toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yapıda önemli dönüşümleri hedeflemektedir. Modern toplum bu bakımdan endüstriyel üretim, kentleşme, iletişim ve ulaşım olanaklarının artışı, emeğin metalaşması, kırsal göç, akılcılaştırılan bürokrasi ve kapitalizm gibi pre-modern toplumlarda mevcut olmayan özellikleriyle anlaşılmalıdır (Castells, 2005: 146). Osmanlı toplumunun batılılaşma süreci bu açıdan mekânın ulusal biçimde örgütlendiği bir dönemi ortaya çıkarmıştır. Osmanlı kentlerinin belirli özellikleri modern ulus-devletin kentleşme dinamiklerini etkileyecek düzeydedir. Osmanlı kentleri merkezin tam manasıyla kontrolüne dayanmayan yarı-özerk nitelikleriyle, etnik ve dini özellikler üzerinden kentsel mekânların ayrıştığı, ulaşım ağlarının zayıflığı, liman ketlerinin ticari açıdan etkin olduğu niteliklere sahiptir (Şengül, 2009: 106-110). 1923’te modern ulus-devletin kurulması mekânın örgütlenmesinde yeni bir evreye işaret etmektedir. Sanayi eksenli kalkınma, ulaşım ve iletişim ağlarının inşası, kültürel ve siyasi hayatın düzenlenmesi bu dönemin mekansal düzenleme tarzını yansıtmaktadır (Eraydın, 2006: 28). Ankara’nın başkent olarak seçilmesi İstanbul gibi imparatorluk geleneğine sahip kentin mirasının aksine Osmanlı

³İlhan Tekeli (2009, 155) Türkiye’deki modernleşme pratiklerini dört döneme ayırmaktadır. İlki, 19. Yüzyıldan Cumhuriyete kadar olan utangaç modernite, ikincisi, 1923-1950 arasında hakim olan radikal modernite, üçüncüsü ise 1950-1980 arasında popülist modernite ve dördüncüsü ise 1980 sonrasında hakim olan modernitenin aşınması sürecidir. Modernite eksenli dönemeleştirme süreci belirli açılardan işlevsel olmakla birlikte Şengül’ün dönemselleştirmesi modernliğin içerisindeki dinamikleri belirtmesi açısından bu çalışmada esas alınmıştır.

ve Cumhuriyet Türkiye'si arasındaki ideolojik farklılığı yansıtmaktadır. İstanbul-Anadolu arasındaki farklılaşma sınıfsal, ideolojik bağlamlara sahiptir. Yeni kurulan Ulus-devletin Kemalist pratikleri batılılaşma eksenli bir dönüşümü ele almakta bu yönüyle de kendi ötekisi olarak Osmanlı geleneklerini konumlandırmaktadır. Ankara-İstanbul ikiliği eski ve yeni rejimin farklılıklarını niteleyen simgeler mekanlar olarak görülmektedir (Saktanber, 2005: 202). Kemalist rejimin Anavatan düşüncesi yeni bir kimlik etrafında örülen toplumun kurucu mitlerinden biri konumuna gelmiştir. İstanbul geleneğin, eski rejimin simgesi iken Ankara modern cumhuriyetin, etnik-dini homojenliğin ve eski ile bağlarını koparacak sıfır noktası olarak görülmüştür. Bu bakımdan Anadolu'nun yeni kurulan rejimin merkezi olması tek parti dönemindeki kentleşme sürecinin, endüstrileşme alanının, iletişim ve ulaşım ağlarının en ücra köşelere kadar genişlemesini sağlayacak biçimde inşa edilmesini sağlamıştır (Şengül, 2009: 115-116). Ulus-devletin inşası dönemi bu bakımdan gözetleme pratiklerindeki artışa gönderme yapan yönetimsellik mantığı etrafında örülmektedir. Nüfus sayımları, mahalle, semt ve sokak ölçeğinde kentsel mekanı düzenleyecek denetim mekanizmaları inşa etmiştir (Şengül, 2009: 118). Kentsel mekanın dini ve etnik bakımdan şekillenmesi de bir dizi nüfus ve iskan politikaları ekseninde hayat geçirilmiştir. 1923-1950 arası dönem boyunca İstanbul'un etnik-dini homojenleştirilmesi süreci, Osmanlı dönemi boyunca çok-etnikli-dinli olan kentin Kemalist milliyetçi pratikleriyle olanaklı kılınmıştır (Keyder, 2009: 18-19). Ermeni ve Rum nüfusun ülke dışına çıkarılması sürecinde Osmanlı dönemindeki burjuva sınıfının yok edilmesine sebep olmuştur.

1931 yılında kabul edilen devletçilik ilkesi devlet eliyle burjuva sınıfı yaratmaya yönelik sanayi eksenli kalkınma planları eşliğinde uygulamaya konulmuştur. Sanayileşme eksenli kalkınma stratejisi bu bakımdan ulus-devletin önem verdiği konuların başında gelmektedir. 1923-1930 arası Türkiye ekonomik tarihi anlatısından görece liberal politikaların uygulandığı ve kapitalist gelişime uygun hukuksal bir yapının oluşumunu sağlayacak temel yasaların oluşturulduğu dönemdir. (Yahya Tezel, 1982; Çağlar Keyder, 2009; Korkut Boratav, 1998; Yakup Kepenek, 1993; Gülten Kazgan, 2009). Boratav, 1923-1929 dönemini "açık ekonomi koşullarında yeniden inşa" olarak tanımlamaktadır. Bu dönemi ulusal ekonominin inşası, yerli bir girişimci sınıf yaratma ve "tasada kıvançta ortak" bir işçi sınıfı oluşturma şeklinde özetleyebiliriz. Bunu yaparken devletin temel paradigması homojen bir Türk kimliği etrafında tahayyül edilmiş ulus-devletin inşası sürecidir.

1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmış, daha sonrasında kalkınma planları eşliğinde uygulama sahası yaratılmaya çalışılmıştır. Özellikle 1923-1950 yılları arasında sanayileşme arzu edilen bir şey olmakta ise de tarımsal üretim baskın bir belirleyen olmuştur. Bu bakımdan tarımsal üretimin etkili olduğu bu dönem kentsel mekanın nüfus açısından yoğunlaşmasını önlemiştir. 1942 yılında Köy enstitülerinin kurulması köylüyü köyünde tutma stratejisinin bir parçası olarak kentsel yoğunluğu talep etmeyen siyasi bir anlayışla birlikte ilerlemiştir. Milli ekonomi perspektifi aynı zamanda milli bir kültürel alanın yaratılmasını gerekli kılacak düzenlemelere yol açmıştır. 1932 yılında Halkevlerin, halk odalarının açılması rejimle bütünleşemeyen kitleleri bütünleştirme çabaları ve denetleme mantığı taşımaktadır (Tekeli, 2009: 157). Ulus-devletin kentsel alandaki düzenlemeleri de bu bakımdan önemlidir. 1930'lu yıllarda çıkarılan Belediye, Umumi Hıfzısıhha, Yapı ve Yollar, Belediye Bankası, Mühendislik ve Mimarlık Mesleğinin İcrasına Yönelik kanun düzenlemeleri kentsel mekanı dönüştürecek dinamikleri belirleme amacı taşımaktadır (Tekeli, 2009: 158).

Mekanın örgütlenmesinde ikinci dönem 1950-1980 arasındaki ithal ikamesine dayalı sermaye birikimin yarattığı toplumsal koşullar tarafından karakterize edilmektedir. Tarımsal yapıdaki modernleşme dinamikleri, traktör sayısındaki artış ve 1953 sonrasındaki verimliliğinin düşüşü hane içerisindeki fazla emeğin kentsel mekanlara göçüne sebep olmuştur. Hızlı kentleşme, göç ve gecekondu gibi süreçler bu dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960 askeri darbesi sonrasında ithal ikameci ekonomi politikaları cumhuriyetin sanayileşme eksenli toplumsal dönüşüm ideallerini olanaklı kılacak yatırımları hayata geçirmiştir. Ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde sanayileşme ülkenin özellikle batı bölgelerinde nüfusun yoğunlaşmasına bağlı olarak konut, çevre kirliliği vb. gibi sorunları beraberinde getirmiştir. 1961 yılında DPT'nin kurulması kentlerin nasıl bir planlama sürecinden geçirileceğini, sanayileşme sürecinin olumsuz koşullarını nasıl gidereceğini anlamaya dönük çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Devletin ekonomik hayattaki merkeziliği beraberinde bu dönemde uygulanan kentsel politikaların devletin dönüştürücü gücü ölçeğinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. 1930'ların sanayileşme pratiklerinden farklı olarak yatırımların dağılımı, sanayileşmenin içeriği, kentli

ve taşra burjuvazisinin kaynaklar üzerindeki denetim talepleri açısından farklı tüketim kalıplarını da beraberinde getirmiştir (Boratav, 1998: 97). 1970'lerden itibaren ekonomik alandaki krizlere özellikle döviz krizi ve Avrupa'daki refah devleti krizinin Türkiye'deki makro ekonomik politikalar üzerindeki etkisi, dönemin siyasal ve sosyal olayları yeni bir birikim rejimine geçişi hazırlayan etmenler olarak öne çıkmıştır.

1980'lerden itibaren Türkiye ekonomisinin mekansal dönüşümü ithal ikameci birikim rejiminden ihracata dayalı neo-liberal ekonomi politikalarına yönelik bir geçişle karakterize edilmektedir. 1950-1980 arasında hakim olan ithal ikameci birikimden arz yönlü ekonomi politikalarına geçişin eleştiri noktasını Türkiye'de üretken sermayenin yerini üretken olmayan sermayeye bırakması oluşturmaktadır. Üretimden tüketime geçiş aynı zamanda fabrika merkezli üretimden, finans, bankacılık, inşaat vb. spekülatif olan alanlarda sermaye birikiminin gerçekleşmesini sağlamıştır. 24 Ocak kararları ile birlikte sermaye eksenli birikim mantığı kentsel mekanın dönüşümünde yeni düzenleme pratiklerini beraberinde getirmiştir. Büyük gayri menkul yatırım projeleri, kentsel dönüşüm projeleri ve "Toplu Konut İdaresi Başkanlığı" (TOKİ) gibi kamu kurumlarının büyük ölçekli alt yapı ve üst yapı çalışmaları kentlerin mekansal olarak yeni işlevler kazanmalarına olanak sağlamıştır. Harvey'in de belirttiği gibi sermaye uzamsal çözümler bulmaksızın var olamaz. 1980 sonrası sermayenin mekansal dönüşümü de coğrafi profilleri, ulaşım ve iletişim olanaklarını, altyapısal ve uzamsal yayılmayı gerçekleştirecek örgütleri yeniden oluşturmuştur. Bu çalışmada da 1980 sonrası sermaye eksenli birikim rejimine geçişle birlikte kentsel mekanların almış oldukları yeni işlevler, kentsel dönüşüm projelerinin temel dinamikleri, kentsel toprağın metalaşması süreçleri ele alınacaktır.

1980 SONRASI MEKÂNSAL DÖNÜŞÜM: KÜRESEL KENT SÖYLEMİ

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası Türkiye ekonomisinde gözlenen liberal ekonomi politikaları yerli sermayenin aksine çokuluslu sermayenin etkinliğiyle karakterize olmaktadır. Cumhuriyetin devlet eliyle yerli burjuvazi yaratma ve sanayi eksenli kalkınma stratejisi de bu dönüşümle birlikte başka bir yöne sapmıştır. Dünya ekonomisinde 1970 sonrası hakim olan kalkınmacı paradigmanın gerilemesi süreci de Türkiye de ithal ikamesine dayanan içe dönük sermaye birikim rejimini dönüştürmüştür. Küreselleşme dünya ekonomisindeki dönüşümün etkili bir belirleyeni haline gelmiştir. Küreselleşme sürecinin etkisiyle kentsel mekandaki iktisadi, siyasal, sınıfsal profillerde farklılaşmaya başlamıştır. 1923'te ulus-devletin inşasına dayalı kentsel mekanın inşası, 1950 sonrası emek gücünün kentleşmesi ile hızlı bir göç, gecekondulaşma süreciyle birlikte, 1980 sonrasında ise sermayenin kentsel mekandaki etkinliğinin çoğalmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Küreselleşme sürecinin temel dinamikleri olan Keynesyen ekonomi politikalarının gerilemesi, ulus-devlet egemenliğinin aşınması ve Fordist üretimden postfordist esnek birikime geçiş Türkiye ekonomisinde de gözlenmektedir. Kentsel mekan bu bakımdan yerel ağların etkileşimine koşut olarak küresel sermaye gruplarının etkili yatırım alanları olarak yeni bir sürece girmiştir. Yerel mekanın uluslar arası sermaye tarafından yeniden "keşfedilmesi" kapitalizmin yarattığı hayal kırıklığı ve reel sosyalizmin yıkılışının eşlik ettiği bir atmosferde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Ulus altı bölgelerin küresel sermayenin etkisi altına girmesi ile kentte bakış değişmeye başlamıştır. Yerelin dönüşümü aslında Arif Dirlik'in (2005) işaret ettiği gibi yüzde 70 oranında küresel ve 30 oranında yerel güçlerin etkisi altındadır. Yerelin sunduğu yeni imkanlar özellikle ucuz emeğin varlığı, küresel sermayenin oyun alanını yerele kaydırmasında etkili olmuştur. İşte bu noktada ulus ölçeğinin önemsizleşmesi ile "dünya kenti" söylemi akademik yazın içinde kendine yer bulmaya başlamıştır.

Dünya kenti yaklaşımı 1990'larla birlikte Türkiye'deki kentsel yazında da yer bulmuştur. Dünya kenti yaklaşımını kabul eden yazarlar 1980 sonrası ortaya çıkan küresel ekonomiye eklenme alanları olarak hizmet üretiminin hakim olduğu İstanbul gibi kentleri görmekteyiz. İstanbul nüfus, emek gücü, ulaşım ve iletişim alt yapısı ile dünya kenti olma yolunda ilerlemektedir. Dünya kentleri küresel ekonominin komuta ve kontrol merkezleri, finans ve uzmanlık gerektiren hizmet şirketlerinin merkezleri, yenilik üretim merkezleri ve üretilen ürünlerin piyasalarıdır (Sassen, 1991: 3-4'ten aktaran Castells, 2008a: 515). İstanbul sermaye, mal ve emeğin akışkanlığını düzenleyebilecek özerk bir kent yapısı içermektedir. Osmanlı döneminden beri özerk bir dünya kenti olma potansiyeline sahip olan İstanbul aynı zamanda ülkenin küresel ağa dahil olmasını sağlayacak mekan olarak sunulmaktadır. İstanbul'un nasıl satılacağı sorusu bu bakımdan dünya ekonomisine eklenme düzeyini belirleyecek

tek yol olarak görülmektedir (Keyder, 1993: 100). Sanayi kentlerinden hizmet üretiminin hakim olduğu küresel kentlere geçiş bu bakımdan dünya ekonomisiyle doğrudan iletişim olanaklarının mümkün olduğu kentsel mekanları önemli hale getirmektedir. Ulusal hükümetler ve yerel yönetimler küresel kent inşasının altyapılarını hazırlamalıdır. İstanbul bu bakımdan altyapısıyla, finans ve iş merkezleriyle, havaalanı ve telekomünikasyon yatırımlarıyla, kültür ve sanat hayatıyla sermayeyi kendisine çekecek inisiyatif yaratmak zorunda görülmektedir (Keyder, 1993: 97). Öyleki bu bakış açısının temelleri 1983 yılında iktidara gelen ANAP'ın neo-liberal ekonomi politikalarıyla ve İstanbul'un belediye başkanı Bedrettin Dalan'ın kentsel alandaki uygulamalarıyla benzerlik taşımaktadır. Ağır sanayinin merkezin dışına taşınması, iş merkezleri, otel, lüks konut projeleri, alışveriş merkezleri ve tarihi yarımadanın turizm potansiyellerinin değerlendirilmesi gibi uygulamalar bu dönemin karakteristik yönleridir (Öktem, 2011: 26).

1990'larda hem akademik yazında hem de kamu politikalarında hakim olan yarışmacı kentler, küresel kent ve dünya kenti yaklaşımları dönemin iktisadi krizleri ile birlikte gerçekleşmediği kanısı hakim olmaya başlamıştır. Özellikle Çağlar Keyder'in İstanbul çalışması, 1980 sonrası ulusal kalkınmacılığın iflasıyla birlikte küreselleşme pratiklerinin İstanbul üzerinde yarattığı etkileri değerlendirmektedir. Keyder'e göre (2009: 21) 1980 askeri darbesiyle birlikte hayata geçirilen özelleştirme, yapısal uyum, liberalizasyon ve sermayenin uluslararasılaşması ulusal ekonomilerin çöküşünün ve küreselleşme sürecinin önlemez yükselişini göstermektedir. İstanbul'un dünya kenti olma süreci 1980 sonrası bir dizi dönüşüme koşut olarak ulusal kalkınmacılığın hakim olduğu unutulmuş kent imgesinin yerini küresel ağa eklenen kent imgesine bırakmaktadır. Küresel finans merkezi, turizm yatırımları, alışveriş merkezleri, hizmet merkezi, inşaat sektörü, kentsel dönüşüm süreci, modern ofis blokları, beş yıldızlı oteller, hiper-marketler ve İstanbul Bienali gibi ekonomi ve kültür alanındaki yatırımlar İstanbul'un dünya kenti olma imajını güçlendirmiştir (Keyder, 2009: 22-25). Keyder'e göre İstanbul tüm bu görünümüne ve dönüşümüne rağmen küresel bir kent olma fırsatını kaçırmıştır. İstanbul'un küresel kent olma potansiyelleri doğru biçimde kullanılmamıştır. Gerek yerel yönetimler, gerekse merkezi hükümetin politikaları bunda etkili olmuştur. Özellikle küreselleşme ile birlikte önemli bir hal alan sermayenin dolaşımı, ülkedeki istikrarsız hükümet yapısı, iş dünyasına güven ortamı yaratamaması, sermayeyi çekecek alt yapı yatırımlarını yapamaması ve hukuki dönüşümü gerçekleştirememesi dolayısıyla mümkün olmamıştır (Keyder, 2009: 27). İstanbul'un küresel kentin bağlantı noktası olmasını engelleyen şey enformel sektörlerin hakim bir karakter kazanmasıdır. Özellikle İstanbul kara para aklama merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Finans denetimi konusunda uluslararası standartları yakalama konusunda hükümetlerin isteksizliği, inşaat, kumarhane ve banka sistemi aracılığı ile kara para aklama sürecini İstanbul'un önüne koymaktadır (Keyder, 2009: 31).

Enformel küreselleşme sürecinin yaşandığı ikinci bir alan Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinden gelen turistler aracılığı ile gerçekleşen bavul ticaretidir. Kayıt dışı bir ekonomik faaliyet olduğu gibi laleli gibi semtlerde yoğunlaşan bu etkinlik kendisine özgü ekonomik alanlar açmaktadır. Enformel sektöre göre otel, lokanta, eğlence, ulaştırma ve bankacılık faaliyetleri sunan bir alan olarak bavul ticaretine bağlı iktisadi faaliyetler gelişmektedir. Bunun yanı sıra tekstil ürünleri ve bunların imalathanelerinin çoğalması da bu ticari faaliyetin etrafında önemli bir istihdam alanı olarak gelişmiştir. Bütün bu görünümeler İstanbul'u küresel mal, sermaye ve mal akışlarını kontrol ve komuta merkezi olmaktan çok enformel bir küreselleşme sürecine girdiğinin göstergesi olarak görülmektedir (Keyder, 2009: 32). Bu bakımdan İstanbul küresel bir kent olma konusunda önemli bir fırsatı kaçırmış olarak yorumlanmıştır.

Küreselleşme süreciyle birlikte Türkiye ekonomisindeki eklemleme görünümleri bu bakımdan neo-liberal politikaların yaygınlık kazanmasıyla mümkün olacaktır. Kentsel mekanın metalaşması süreci, ahlaksız konut ekonomisi, kentsel dönüşüm projeleri, kentsel dönüşümü düzenleyen yasal mevzuatın değiştirilmesi bu bakımdan yerel belediye ve merkezi hükümetin ortak veya çoğu zamanda TOKİ aracılığı ile mekana müdahalesiyle beraberinde ilerlemiştir. 1990 boyunca etkili olan sermaye birikimi 2002 seçimleriyle birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. AKP, Türkiye ekonomisini küresel piyasalara eklemleyecek neo-liberal bir ekonomik programı ortaya koymuştur. 2002 yılından itibaren kamu kurumlarının özelleştirilmesi süreci devletin piyasa ekonomisinin dışına itilmesi devleti yeni işlevleriyle baş başa bırakmıştır.

Devlet sermaye birikimi sağlayacak, küresel ekonomiyle bütünleşmeyi sağlayacak altyapı, ulaşım ve iletişim ağlarını gibi yatırımları gerçekleştirecek bir konumda görülmektedir. İstanbul'un dünya kenti vizyonu bu açıdan yeni hükümet döneminde bir süreklilik olarak gündemdeki yerini korumuştur.

Dünya kenti olma yolunda özellikle finans, konut, emlak piyasalarının merkezi olmayı planladığı gibi, Ortadoğu'nun siyasi, kültürel ve ekonomik başkenti olması da planlanmaktadır. Küresel ağın bir parçası ve yönlendiricisi olmak bu açıdan önemli bir amaç olarak sunulmaktadır. Dünya kenti tartışmalarına 2000 sonrası egemen olan bakışı açısı da kentsel mekandaki metalaşmayı, konut, finans ve emlak piyasasındaki genişlemeyi, ulaşım ve iletişim alanındaki altyapı çalışmalarını göz önüne alarak İstanbul'un tam anlamıyla kapitalist bir kent olması olarak görmektedir (Keyder, 2011: 61). Kapitalist kent, kentsel dinamiğin sermaye tarafından belirlendiği kurgusuna dayanmaktadır. Bunla birlikte İstanbul tamda bu metalaşma düzeyiyle 1990'larda kaçırdığı küresel ekonominin bağlantı noktası olma şansını bu dönemde yakalamıştır. Bu bakış açısının temelde görmediği şey kentsel mekânın metalaşma biçiminin toplumun geriye kalan kesimleri açısından nasıl bir travma yarattığıdır. Küresel kent vizyonunun kaçınılmaz olarak ilerici olduğu, kentlerin küresel bir kent olmak dışında alternatif bir yollarının olmadığı, kentsel mekandaki piyasalaşma pratiklerini doğal ve kaçınılmaz gördüğü için meşruluk temelini sorgulama gereğini duymadığı söylenebilir (Öktem, 2006: 54). Özellikle İstanbul'un Beyoğlu gibi semtlerindeki kentsel dönüşüm süreçleri mekanda soylulaştırma süreciyle el ele yürümektedir. Soylulaştırma süreci çöküntü alanları olarak görülen mekânın dönüşümüyle sermaye açısından rant üretecek biçimde o mekanda yaşayan kitlelerin yer değiştirilmesine dayanmaktadır. Özellikle birinci dünya kentlerindeki yoksulluk, göçmenlik sorunları gibi üçüncü dünyaya özgü sorunlar İstanbul gibi küresel kent olmayı hedefleyen şehirlerinde karşılaştığı bir durum olarak, küresel kent perspektifinin kazanları ve kaybedenleri olan ideolojik bir argüman olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Anavatan Partisi (ANAP) döneminden başlayarak gelir dağılımındaki adaletsizlik, işsizlik ve sosyal politikalar Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) döneminde de kentsel mekanda sınıfsal ayrışmayı daha fazla keskinleştirmiştir. 2002 sonrası sosyal politika harcamalarındaki artış neo-liberal küreselleşme sürecinin toplumsal etkilerini devlet destekleri ile önlemeyi hedeflemiştir. Bu bakımdan AKP dönemi uygulamaları bir yandan küresel piyasa ekonomisine eklenme isteğini, diğer yandan da kontrollü bir toplumsal dönüşüm isteyen yeni-sağ refleksi yansıtmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Türkiye'de kentleşme dinamikleri her dönem farklı merkezi kategorilerle anılmakla birlikte kentsel mekân kapitalist sermaye birikiminin sınırsız uzamında dönüşmektedir. 1980 sonrası kentleşme dinamikleri de sermayenin toplumsal ilişkileri, gündelik ve gündelik pratikleri, yaşam alanlarını, kentsel mekânları vb. dönüştürmesi bağlamında ele alınabilir. Özellikle 1980 sonrası sermayenin neoliberal ekonomi politikaları Özalcılığın yükselişiyle ivme kazanmıştır. 1983 yılında iktidara gelen ANAP hükümetlerinden başlayarak kentsel mekânı dönüştürmeye yönelik yerel yönetimlerin ve merkezi hükümetin küresel bir kent yaratma arzusu her zaman vardır. 1994 yılında sosyal adalet, yolsuzluk karşıtı söylemlerle iktidara gelen refah partili belediye başkanı Recep Tayyip Erdoğan İstanbul'un küresel kent vizyonunda önemli dönüşümler gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. 2002 yılında refah partisinin devamı olarak görülen AKP iktidara gelmesi 1980 sonrası inişli çıkışlı bir görüntü sergileyen neoliberal politikaları hakim bir hale getirmiştir. Kentsel dönüşüm projeleri, kamu kurumlarının özelleştirilmesi, iletişim ve alt yapı çalışmaları vb. alanlarda yabancı sermayenin hakim bir özellik kazanması bu döneme özgüdür. 1990'lardan itibaren hız kazanan İstanbul'un küresel bir kent olma sürecinde bu dönemle birlikte hız kazanmış görünümü sergilemektedir. Küresel kent post-endüstriyel üretime eski sanayi kentlerinin dışında hizmet üretiminin hakim olduğu, finans, inşaat, bankacılık gibi alanlarda uzmanlaşmış hizmet üretiminin komuta ve kontrol merkezleri olarak görülmektedir. Küresel kent söylemlerinde de gösterilmek istenen İstanbul'un kültür, sanat, ekonomi ve Avrupa kenti biçiminde yeni bir yöne girmiş olduğudur.

Küresel kent ulaşılması gereken bir ideal olarak kamu politikalarını belirleyen bir mekansal kurgu olarak kentsel çelişkileri daha fazla arttıran bir konuma sahiptir. İleri hizmet üretimin mekânları olarak kabul edilen dünya kenti yaklaşımı, toplumsal çelişkileri, emek-sermaye, toprağın metalaşmasını, kentsel mekandaki toplumsal ve sınıfsal profilleri görmezlikten gelmektedir. Bu açıdan İstanbul'un dünya kenti vizyonu toplumsal çelişkilerin yok olduğu değil, daha fazla keskinleştiği, formel ve

enformel alanlarda hakim olan emek süreçlerinin dönüştüğü değil başka biçimlerde –göçmen emeği gibi- yeniden ürettiği ve toplumsal kesimlerle sermaye arasındaki çelişkilerin daha fazla görünür kılındığı ideal biçiminden farklı görünüm sergilemektedir. İstanbul’un küresel kent vizyonu bu bakımdan tarihi, kültürel ve iktisadi gelişmesine değil, problemlerin, toplumsal çelişkilerin, çevre tahribatlarının çoğaldığı bir mekana dönüşme potansiyeline daha fazla sahiptir. Orman arazilerinin imara açılması, kentsel dönüşüm projeleri estetik bir kent imajının altında sınıfsal çelişkilerin daha fazla olduğu bir toplumsal durumu ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

- Boratav, K. (1998). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Castells, M. (2007). Enformasyonculuk ve Network Toplumu. P. Himanen içinde. Hacer Etiği (145-160). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. Birinci Cilt. Ağ Toplumunun Yükselişi (E. Kılınç, Çev.). (2.bs.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dirlik, A. (2005). “Yerel İçinde Küresel”, (Çev. Galip Doğduaslan), *Postkolonyal Aura: Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Eraydın, A. (2006). “Mekansal Süreçlere Toplu Bakış”. A. Eraydın içinde. Değişen Mekan: Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003 (25-67). Ankara: Dost Yayınevi.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi.
- Kepenek, Y. (1993). *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Keyder, Ç. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyder, Ç. (2009). *İstanbul: Küresel İle Yerel Arasında*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Keyder, Ç. (2009a). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Keyder, Ç. (2011). Yirmi Birinci Yüzyıla Girerken İstanbul. D. Göktürk & L. Soysal & İ. Türeli içinde. *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* (49-61). İstanbul: Metis Yayınları.
- Öktem, B. (2011). İstanbul’da Neoliberal Kentleşme Modelinin Sosyo-Mekansal İzdüşümleri. İstanbul SBF Dergisi. S. 23-40.
- Öktem, B. (2011). Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP’nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul’un Kentsel Dönüşüm Projeleri. Planlam Dergisi. S. 53-63.
- Saktanber, A. (2005). Mekan, Millet, Muhayyile: Geçmişle Gelecek Arasında Bir Kopuş ve Süreklilik Tasavvuru Olarak Başkent Ankara ve Ahir Zaman Ankara Mitleri. A. Öncü ve O. Tekeli Oğlu içinde. *Şerif Mardin’e Armağan* (201-239). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şengül, T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi*, Ankara: Yurt Yayınları.

TOPLUMSAL HAFIZA VE SİYASAL DÖNÜŞÜMLER BAĞLAMINDA MEKAN İSİMLERİNİN ÖNEMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Melih ÇOBAN¹

ÖZET

Tüm dünya ülkelerinde şehirleşmenin, yerel örgütlenmenin ve iletişim/ulaşım bağlamında adres belirleme ihtiyacının bir sonucu olarak sokaklara, caddelere, parklara, kurumlara ve binalara belirleyici isimler verilmesi doğal olarak rastlanan bir olgudur. Bu isimlerin verilmesi sürecinde merkezi ve yerel yönetim otoriteleri belirleyici rolü oynamakta ve bu doğrultuda o toplumun tarihinde ve hafızasında yer tutmuş önemli şahsiyetlerin, olayların ve bu olayların tarihlerinin yanı sıra siyaset, bürokrasi, kültür ve sanat, iş dünyası, bilim dünyası gibi çevrelere mensup önemli ve alanına katkı sağlamış kişilerin isimleri genelde ilk tercih olmaktadır. Yer isimleri, toplumsal hafızayı taze tutucu işlevi itibarıyla ünlü sosyal bilimci Louis Althusser'in kavramsallaştırmış olduğu Devletin İdeolojik Aygıtlarının bir parçası olarak da kullanılabilir.

2000'li yıllarla beraber Türkiye'de yaşanan önemli siyasi değişim ve dönüşümlerin etkisi söz konusu yer isimlerinde de kendisini göstermektedir. Türk siyasetinde askeri vesayetinin azaltılması, Kemalizm'in ve tek parti döneminin yeniden sorgulanması, demokratikleşme, çeşitli siyasal ve toplumsal açılımlar, muhafazakarlaşma, yeniden yükselişe geçen Osmanlı nostaljisi gibi süreçlerin ışığında yeni kurulan kurumlara verilen ve hali hazırda mevcut bulunan kurum, sokak, cadde ve benzeri mekanlara ait değiştirilen isimler ele alındığında bahsi geçen süreçlerin bir yansıması göz önüne çıkmaktadır. Bu doğrultuda bu bildiri, özellikle son 10 yıllık süreçte Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde söz konusu yansımaların belirleyici unsuru olan yeni konulmuş ve değiştirilmiş mekan isimleri belirtilen siyasi süreçler dahilinde ele alınacak ve objektif bir bakış açısıyla tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: mekan, yer, isimleri, toplumsal, hafıza, siyaset

ABSTRACT

As a consequence of the need to determine addresses within the context of urbanization, local organization and communication/transportation, naming streets, parks, institutions and buildings is a natural phenomenon in all countries of the world. Within the process of naming, central and local government authorities play the decisive role and in this respect names of the people, important events and the dates of these events who have become a part of the social memory and history of that society and in addition names of people who have contributed in terms of their services in the fields of politics, bureaucracy, culture and arts, business, science are given as first choice. Spatial names, as of their function of preserving collective memory, can be used as a means of ideological state apparatuses conceptualized by Louis Althusser.

In the first decade of the new millenium, the influence of important political changes and transformations in Turkey can be observed on spatial names as well. In the light of the new processes in Turkey such as the decline of military dominance, questioning the single-party period and the Kemalist ideology, demokratization, various political and social developments, conservatism and the rising Ottoman nostalgia, a reflection of these process can be seen on the namings and re-namings applied to streets, institutions...etc. In this respect, this paper will deal with the spatial naming and renamings especially in the last decade in various districts of Turkey which are markers of such reflections and will discuss them objectively.

Keywords: space, spatial, names, social, memory, politics

¹ Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, mcoban@marmara.edu.tr

GİRİŞ

Toplumsal hafıza zaman, mekan ve tarihsel koşullara bağımlıdır (Halbwachs, 1992: 1). Toplumların ortak anlarından ve deneyimlerinden oluşan kolektif hafızanın devamlılığı söz konusu hafızanın sürekli beslenmesi ve yeniden üretilmesine bağlıdır. Söz konusu besleme ve yeniden üretme çeşitli sosyal ve kültürel kanallar aracılığıyla gerçekleştirilir. Antropolojik bir bakış açısından bu kanallara toplumsal hafızanın çeşitli kültürel unsurlarının temalaştırıldığı ve yeni kuşaklara aktarıldığı folklorik oyunlar, sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri, gelenek ve görenekler gibi örnekler vermek mümkündür. Daha makro bir düzeyde ve devlet/toplum bağlamında ele alınacak olursa bahsi geçen kanalların sayısı ve kategorilerindeki çeşitliliğin artmakta olduğunu görürüz. Devletler, toplumu bir arada tutmak ve devlet üst yapısına bağlılık ve itaatlerini kolaylaştırmak amacıyla toplumun paylaştığı ortak değerleri vurgulayıcı ve canlı tutucu sosyal ve kültürel politikalar izlerler. Toplumun birliği ve bütünlüğü denince ilk akla gelen süreç, ulusal kimlik yaratmadır. Devletlerin uyguladığı ulusal kimliği kurucu ve geliştirici politikalar aynı zamanda toplumsal hafızayı da arzulan ulusal birliği devletin ön gördüğü ideolojik esaslar üzerinde şekillendirici özellikler taşırlar. Eric Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenekler" olarak adlandırdığı olgu bu duruma en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. Buna göre siyasi seçkinler, halk kitlelerinin enerjisini kanalize edecekleri ve devamlı tekrarlarla içselleştirecekleri gelenekler icat etmişlerdir. Bu gelenekler, törensel veya sembolik bir nitelik taşıyan ve kabul edilmiş kuralları olan bir alışkanlıklar ve pratikler dizisidir. Bu açıdan Hobsbawm'a göre toplumu denetim altında tutmanın üç yolu vardır: spor, festivaller gibi yeni kurumlar oluşturmak, hiyerarşik eğitim sistemi ve kraliyet törenleri gibi yeni statü sistemleri ve sosyalleştirme metodları icat etmek, ve grubun bütünlüğünü simgeleyen topluluklar -yani ulus- yaratmak (Hobsbawm&Ranger,1983: 1-13).

Toplumun birliği ve devlete olan sadakatinin sağlanması ve korunması, devletin ve devlet mekanizmasının üzerine kurulu olduğu ideolojik zeminin de devamlılığını sağlayıcı bir işlev göstermektedir. Bu noktada toplumsal hafızanın geçmişe, şimdiki ve gelecek zamanlara yönelik şekillendirilmesi ve muhafazasına hizmet eden çeşitli devlet aygıtları mevcuttur. Louis Althusser hakim ideolojiyi üretmek ve korumak işlevine sahip olan bu aygıtlara devletin ideolojik aygıtları olarak adlandırmıştır. Althusser'e göre temel ideolojik aygıtlar şunlardır: edebiyat ve güzel sanatları içeren kültürel aygıtlar, görsel ve yazılı medya gibi iletişimsel aygıtlar, eğitim kurumlarından oluşan eğitimsel aygıtlar ve dini kurumlardan oluşan dinsel aygıtlar (Vergin, 2008: 93). Bu aygıtlar aracılığıyla devletin resmi ideolojik söylemleri ve değerleri vatandaşlar nezdinde sürekli hatırlanmakta, güçlendirilmekte ve ideolojik veya rejimsel dönüşümler süreçlerinde yeniden üretilmektedir.

Althusser'in bahsetmiş olduğu ideolojik aygıtlara, toplumsal hafıza bağlamında bir başkasını da eklemek mümkün gözükmemektedir. Bu noktada yer isimleri ve yer isimlendirme politikaları ön plana çıkmaktadır. Yer isimlerinden kast edilen dağ, tepe, göl, ova, nehir gibi doğal oluşumlar ve konumlarla ilgili itibariyle daha ön plana çıkmakta olan sokak, cadde, bulvar, meydan, mahalle, park, okul, kültür merkezi gibi kamusal alanı teşkil eden yerlere verilen adlardır. Yer isimleri, inşa edilen siyasi ve sosyal kimliklerin korunmasına yönelik girişimler olarak ortaya çıkmakta ve hakim düzeni güçlendirip yeniden üretme veya ona meydan okuyarak dönüştürme aracı olarak kullanılabilir (Alderman, 2000: 672). Yer isimlerinin sembolik önemi, ismin nitelendirdiği mekanın içindeki gündelik yaşamın beraberinde getirdiği tekrarların ve mekanla özdeşleşmenin uzun vadede kişide oluşturduğu içselleştirmenin etkisiyle önce kişinin sonra da mekanı paylaşan toplumun hafızasının şekillendirilmesinde yatmaktadır. Dolayısıyla, mekan isimlendirme uygulamaları siyasi ve ideolojik amaçlara hizmet eden bir aygıt olarak ön plana çıkmaktadır ve bu açıdan yer isimleri de mekansal veya mekansal/belleksel bir ideolojik aygıt olarak kabul edilebilir. Örneğin, sokak isimleri üzerine yapılmış bir çalışmada belirtildiği üzere bir cadde veya sokağı isimlendirme üç parçalı bir siyasi eylemdir. Birinci olarak konulan isim belli bir siyasi mücadele sonucunda galip olan tarafın, yani hakim ideolojinin kendi zaferini simgeselleştirdiği bir üründür. İkinci olarak, ismin verilmesi kararı isimlendirme yetkisini elinde tutan siyasi/bürokratik kurumlara ait olması itibariyle bir sembolik şiddet aracı olmaktadır. Üçüncü olarak da ismi veren siyasi aktörlerin kendi ideolojik görüşlerini önce sosyal alanlara sonra da toplumsal hafızaya kazıdıkları bir süreç ortaya çıkmaktadır (Pinchevski&Torgovnik, 366-367)

Bu açıdan bakıldığında yer isimlerinin hakim ideolojinin, sınıfın veya sistemin kendi değerlerini toplumsal hafızada kalıcı bir konuma ulaştırmak amacına hizmet eden araçlar olduğunu söyleyebiliriz. Siyasi ve ideolojik dönüşüm süreçlerinde bu amaca hizmet eden yer isimlendirme politikalarının dünyada pek çok örneğine rastlamak mümkündür. Fransız Devrimi'nden sonra Paris sokaklarından eski rejimin temsilcileri olan aristokrasi ve ruhban sınıfı mensuplarının isimlerinin kaldırılarak yerine aydınlanma filozoflarının isimlerinin konması (Özkan&Yoloğlu,2005: 55) ve Rusya'nın Çar Petro'nun adıyla anılan şehri St. Petersburg'un isminin Sovyetler Birliği döneminde Stalingrad'a çevrilmesi; Sovyet rejiminin sona ermesinin ardından şehrin isminin tekrar eski haline döndürülmesi bu duruma iyi birer örnek oluşturmaktadır.

Toplumsal hafızayı şekillendirici siyasi ve ideolojik araçlar olmaları bağlamında yer isimlerine yönelik bilimsel çalışmalar özellikle 90lı yıllardan itibaren hız kazanmaya başlamıştır. Söz konusu çalışmalar ağırlıklı olarak cadde ve sokak isimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Cadde ve sokak isimleri üzerine çalışmalar da genel olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Birinci kategorideki çalışmalar cadde ve sokak isimlerini ulusal veya bölgesel bazlarda farklı isim kategorilerine göre incelemektedirken, ikinci kategorideki çalışmalar farklı siyasi süreçler ve tarihi dönemlerdeki isim değişiklikleri üzerinde durmaktadır. Birinci kategoride yapılmış olan belli başlı çalışmalara iyi birer örnek olarak Benardo ve Weiss'in Brooklyn şehrindeki yer isimlerini ansiklopedik bir biçimde ele almış oldukları "Brooklyn by Name: How the Neighborhoods, Streets, Parks, Bridges and More Got Their Names", Baldwin ve Grimaud'un ABD'nin dört farklı eyaletindeki cadde ve sokak isimlerini karşılaştırmalı olarak katalogladıkları "Washington, Montana, the Dakotas and Massachusetts: A Comparative Approach to Street Names" başlıklı çalışmaları verebiliriz. İkinci kategorideki çalışmalara örnek olarak, Azaryahu'nun Doğu-Batı birleşmesi sonrasında eski Doğu Berlin bölgesindeki siyasi dönüşümleri yansıtan cadde ve sokak isimleri değişikliklerini ele aldığı "German Reunification and the Politics of Street Names: The Case of East Berlin", Pinchevski ve Torgovnik'in farklı siyasi ve tarihi dönemlerde İsrail'deki isim değişikliklerini inceledikleri "Signifying Passages: The Signs of Change in Israeli Street Names", ve Grey, Stubbings ve Sahai'nin farklı tarihi dönemlere ayırarak cadde ve sokak isimlerini inceledikleri "Cambridge Street Names: Their Origins and Associations" başlıklı çalışmaları vermek mümkündür.

Türkiye'de yer isimlerine değinen çeşitli sosyoloji, coğrafya, kentleşme ve tarih çalışmaları bulunmakla birlikte, toplumsal hafıza ve siyaset bağlamında konuyu incelemiş olan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu açıdan Türkiye'de konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalara verilebilecek iyi bir örnek olarak Özkan ve Yoloğlu'nun "Bir Bellek Projesi Olarak Sokak İsimlendirmesi: Ankara Örneği" başlıklı çalışması öne çıkmaktadır. Buna ilaveten Günal, Şahinalp ve Güzel'in konumuzun bağlamı dahilinde analizler yapmış oldukları "Coğrafi Ortamın Şehirselleşme Mekan Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği" başlıklı çalışmaları da iyi bir örnek teşkil etmektedir.

TÜRKİYE'DE YER İSİMLENDİRMELERİNİN KÖKENSEL KATEGORİLERİ

Türkiye'de şehirselleşme ve kırsal mekanlardaki yer isimlerine bakıldığında isim kökenleri genel olarak şu kategorilerde toplanabilmektedir:

1) Doğa İsimleri:

Doğa kökenli isimler ağırlıklı olarak kırsal kesimde yer almaktayken, ilçe, il ve büyükşehirlerde de bu tip isimlere sıkça rastlanmaktadır. Bu isim grubunda yerleşim birimini çevreleyen coğrafi oluşumlar ve bölgede hakim çeşitli coğrafi koşulların etkisi görülmektedir. Özellikle kırsal kesimde içinde tepe, vadi, ova, dağ, göl, dere, pınar, nehir, kum, orman, ağaç, toprak, burun gibi doğal oluşumların adlarını içeren yer isimlerine sıkça rastlanmaktadır (Günal, Şahinalp ve Güzel, 2011: 466): Karaağaç, Bağlarburnu, Armutova, Gölbaşı, Pınarbaşı, Kırkorman, Kabakum, Öztoprak... gibi. Bu tip isimlere kırsal kesime nazaran daha az olsa büyükşehirlerde de rastlanmaktadır: Kayışdağı, Maltepe, Altıntepe, Altındağ, Dumlupınar, Göztepe... gibi.

2) Özel Kişi İsimleri:

Özel kişi isimleri Türkiye’de gerek kırsal kesimde gerekse şehirlerde rastlanan yer ismi kategorilerinin en kalabalık olanlarından birini oluşturmaktadır. Farklı alanlarda ve uzmanlıklarda ön plana çıkmış ve genelde tarihe mal olmuş olan kişilerin isimlerinin cadde, sokak, park, havaalanı, üniversiteler ve okullar gibi mekanlara verilmesi çok sık rastlanan ve adeta gelenekleşmiş bir durumdur. Bu kişilere bakıldığında genel olarak devlet büyükleri, siyasi kişilikler, yerel kahramanlar, bürokratlar, hayırseverler, iş adamları, din büyükleri, bilim insanları, sanat ve kültür alanlarında öne çıkmış kişiler ön plana çıkmaktadır. Erzurum Atatürk, Malatya İnönü, Manisa Celal Bayar ve Aydın Adnan Menderes üniversiteleri, İstanbul Maltepe’deki Turgut Özal Bulvarı ve Adnan Kahveci Caddesi, Van Ferit Melen havalimanı, Erzurum’da Nene Hatun, Balıkesir’de Ali Çetinkaya gibi yerel savaş kahramanlarının adını taşıyan pek çok cadde ve sokak ve Edremit Koca Seyit Havalimanı, Abant’taki İzzet Baysal Üniversitesi, Kırşehir Ahi Evran ve Bilecik Şeyh Edebali Üniversiteleri, İstanbul’daki Profesör Hıfzı Özcan, Profesör Ali Nihat Tarlan ve Doktor Tevfik Sağlam caddeleri, İstanbul Kadıköy’deki Nazım Hikmet ve Barış Manço Kültür merkezleri ve Cemal Reşit Rey Konser Salonu gibi mekanlar bu tip isimlendirmelere sırasıyla örnekler teşkil etmektedir.

3) Önemli Tarihler:

Türkiye’nin tarihinde ve toplumsal hafızasında önemli yer edinmiş olan bazı tarihler de gün ve ay biçiminde mekanlara isim olarak verilmiştir. Bu tarihler genellikle ulusal savaşların, yerel kurtuluş günlerinin veya önemli siyasi olay ve olguların tarihleri olarak ön plana çıkmaktadır. Çanakkale 18 Mart, Kilis 7 Aralık ve Ege Dokuz Eylül Üniversiteleri, Diyarbakır Dicle 27 Mayıs Mahallesi, Türkiye’nin çeşitli illerindeki 30 Ağustos ve 29 Ekim mahalle, cadde ve sokakları bu kategoriye uygun örneklerdir.

4) Efsaneler:

Türkiye’de özellikle kırsal kesimde yerel efsanelerden kaynaklanan yer isimlerine rastlamak mümkündür. Örneğin Balıkesir Edremit’teki Kaz Dağı adını Sarıkız efsanesinden almaktadır (Bayladı,1996:123-125). Yine aynı bölgedeki Hasanboğuldu göleti ve şelalesi de adını efsanevi bir aşk hikayesinden almıştır. Bu kategoriye büyükşehirlerden verilebilecek bir örnek de gene adını bir Bizans efsanesinden alan Üsküdar’daki Kızkulesi’dir (Bayladı, 1996: 103).

5) Ekonomik Faaliyetler:

Bir yöredeki hakim ekonomik faaliyetler de o yörenin isimlendirilmesinde rol oynayabilmektedir. Yöre halkının temel geçim kaynağı olan faaliyetin veya o faaliyeti simgeleyen ürün ve hammadde adlarına ithafen konulmuş olan yer isimlerine örnekler olarak arıcılık yapılan Erzurum İspir ilçesi Petekli köyü, çay üretiminin kalesi olan Rize’deki Çayeli ilçesi ve Osmanlı döneminde sarıya atölyelerinin bir arada toplanmış olduğu İstanbul’un Fatih ilçesindeki Saraçhane mahallesi verilebilir.

6) Siyasi ve İdeolojik İsimler:

Türkiye’nin bütün bölgelerinde hakim siyasi rejimin temel unsurlarını, yani Türk ulus devletinin temel yapı taşı olan Cumhuriyet rejimi ve Türk milliyetçiliğini ve ulus devletin kuruluş sürecinde rol oynamış tarihi kişilikleri çağrıştıran isimlerin mekan isimlendirmelerinde kullanılmaları Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren icra edilmiş bir uygulama olup bu kategorideki isimler sayıca önemli bir yer tutmaktadır. Bu kategoriye örnekler olarak ülkenin dört bir yanındaki Atatürk, İnönü, Cumhuriyet, Vatan, Millet, İstiklal...gibi isimleri taşıyan mahalle, cadde, sokak, üniversite, kültür merkezi ve benzeri mekanlar verilebilir.

TÜRKİYE’DE DÖNEMLERİNE GÖRE SİYASİ BİR ARAÇ VE FENOMEN OLARAK YER İSİMLENDİRMELERİ

Türkiye’de yer isimlendirmelerinin toplumsal hafıza bağlamında siyasi bir araç olarak kullanılması sürecini uygulamaların içeriği ve önemli siyasi dönüşümler açısından çeşitli kategorilere ayırabilmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında karşımıza üç ana dönem çıkmaktadır. Bunlar, ulus devletin kuruluş ve gelişim süreci dahilinde bir ulusal kimlik inşa sürecini kapsayan birinci dönem, 12 Eylül darbesi sonrası askeri vesayetın siyasi sistemdeki hakimiyetini arttırmış olduğu ikinci dönem ve 2000li

yıllarda AKP iktidarı ile başlayan siyasi dönüşümlerin yaşandığı üçüncü dönem olarak üç ayrı kategori altında incelenecektir.

1) Yer İsimlerinin Türkçeleştirilmesi Süreci:

Türkiye'deki doğal oluşum, köy, kent ve bölge isimlerinin Türkçeleştirilmesi sürecinin arka planı Osmanlı dönemine uzanmaktadır. Türklerin Anadolu'yu fethetmeleri sürecini takiben kendilerinden önce bölgede yaşamakta olan Rum ve Ermenilerin kendi dillerinde adlandırmış oldukları yer isimleri, Türklerin yerleşme, nüfussal çoğunluğa ulaşma ve merkezi devlet kurma süreçlerinin sonucunda hakim etnik grup olmalarıyla beraber belli ölçüde Türkçeleşmiştir. Adrianapolis-Edirne, Gallipoli-Gelibolu, Adramytteion-Edremit gibi pek çok örnekte görülebileceği üzere pek çok kentin isimleri Türkçeleşirken, daha önce gayrimüslimlerce kurulmuş olan köylerin büyük çoğunluğunun isimleri yüzyıllarca orijinal biçimleriyle kullanılmıştır.

1915 yılında yayımlanan bir genelge ile bazı şehir, kasaba ve köy adlarının Osmanlılıkla ilgisi bulunmadığı ve telaffuzlarının güç olduğu gerekçeleriyle daha uygun isimlerle değiştirilmesi ön görülmüştür. Hemen ardından 1916'da Osmanlı vilayetlerine gönderilen bir talimatta Osmanlı ülkesinde Ermenice, Rumca, Bulgarca hatta İslam olmayan topluluklara ait olan vilayet, sancak, kasaba, köy, mahalle, nahiye, dağ, nehir gibi bütün adların Türkçe'ye çevrilmesi için bir çalışma yapılması istenmiş ve konulacak yeni yer adlarının memleket hizmeti vermiş ve vefat etmiş kişilerden ve yerel coğrafi özelliklerden oluşturulması belirtilmiştir (Özcan, 2006:674-675). Söz konusu genelge, o dönemde iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi'nde hakim olan Türkçülük ideolojisinin bir yansıması olarak yorumlanabilir.

İşgal ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde sekteye uğrayan yer isimlerinin Türkçeleştirilmesi süreci, 1930'lu yıllarda devam etmiştir. Azınlıkların Türkçeleştirilmesi tartışmalarının damga vurduğu 30'lu yıllarda bu Türkçeleştirme politikasından yer isimleri de nasibini almıştır. Bu dönemde kırsal kesimdeki pek çok köy ve kasabanın ismi Türkçeleştirilmiştir. Değiştirilen köy isimlerine bir örnek verecek olursak Erzurum'un İspir ilçesindeki Ermenice ve Rumca kökenli eski köy isimlerini vermek mümkündür. Günümüzde İspirililerin yaşlı kuşağının hala eski adlarıyla andığı köy isimleri şu örneklerde olduğu üzere Türkçeleştirilmiştir: Nişanot-Bademli, Dişans-Başçeşme, Kompur-Duruköy, Kenasor-Koçköy, Mohşin-Öztoprak, Hişen-Numanpaşa... (Aras, 2010, 30 Ocak)

Yer isimlerinin Türkçeleştirilmesi sürecindeki bir başka önemli dalga Demokrat Parti iktidarı döneminde başlamıştır. Daha önceki dalgalar Rumca ve Ermenice isimler üzerinde yoğunlaşırken bu seferki dalganın esas hedefi Kürtçe, Arapça, Çerkezce ve Gürcüce gibi Müslüman topluluklara ait dillerde olan isimler olmuştur. 1957 yılında kurulan Ad Değiştirme İhtisas Kurulu 21 yıl boyunca yetmişbeşbin yerleşim adını inceleyip bunlardan yirmisekizbin kadarını değiştirmiş ve kurulun faaliyetleri 1978 senesinde son bulmuştur (Türker, 2009, 16 Ağustos).

2) 12 Eylül Sonrası Dönem:

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından yer ismi değişiklikleri ve yeni yer isimleri koyma hususlarında üç farklı uygulama kategorisi gözlenmiştir. Bunlardan ilki, sol ideolojileri çağrıştıran yer isimlerinin askeri rejimce uygun görülen yeni isimlerle değiştirilmesidir. Türkiye'nin pek çok yerinde sol ideolojilere mensup olarak bilinen sanatçı, yazar ve düşünce insanlarının isimleri cadde, sokak ve benzeri mekanlardan kaldırılmıştır. Bu kategorideki yer ismi değişikliklerine en güzel örneklerden birisi de Ümraniye'deki 1 Mayıs Mahallesi'nin adının darbeden sonra Mustafa Kemal Mahallesi olarak değiştirilmesidir. (Birand, Bila ve Akar, 2010: 61-62)

İkinci kategorideki yer ismi değişiklikleri, darbenin kurmaylarının isimlerinin Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki cadde, sokak, okul, kışla ve benzeri mekanlara verilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Bu durum toplumsal hafıza açısından iki farklı biçimde yorumlanabilir. Birinci olarak darbenin kurmaylarının kendilerini ülkeyi iç savaş benzeri bir şiddet ortamından kurtarmış olmaları itibarıyla büyük devlet hizmeti yapmış şahsiyetler olarak görmeleri ve bunu yer isimleriyle ölümsüzleştirmek istemiş olmaları mümkündür. İkinci olarak da bu yer isimleri aracılığıyla askeri vesayetlinin sürekliliğini topluma hatırlatıcı bir işlevinin amaçlanmış olması da olasıdır.

12 Eylül sonrası dönemdeki üçüncü kategoride yer alan isim değişiklikleri, 27 Mayıs askeri darbesinin bazı izlerini silmeye, bir başka deyişle DP iktidarının önde gelen şahsiyetlerinin itibarlarının iadesine yönelik olmuştur. Özellikle Celal Bayar ve Adnan Menderes'in isimleri Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde cadde, sokak, havaalanı, üniversite ve okullar gibi mekanlara verilmiştir.

3) 2000'li Yıllar ve AKP Dönemi

2000'li yıllar Türkiye'de, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ikinci iktidar dönemiyle beraber yer isimleri konusundaki tartışmaların doruk noktasına ulaştığı dönem olmuştur. İç politikada askeri vesayet ortadan kaldırılması, hakim siyasi zihniyetin dönüşümü, açılımlar ve yeni tip bir burjuvazinin gelişmesi gibi çeşitli siyasi, sosyokültürel ve ekonomik değişimlerin yaşanmakta olduğu bu dönemde gerek yerel yönetimler gerek merkezi yönetimce icra edilen yer ismi koyma ve değiştirme uygulamaları bu tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu dönemdeki yer ismi değişikliği uygulamalarına baktığımızda ilk olarak askeri vesayet dönemi ve 12 Eylül darbesinin izlerini silmeye yönelik uygulamaları görmekteyiz. Bu kategorideki uygulamaların başlangıç noktası AKP'nin 2023 siyasi vizyon hedefleri arasında yer alan "ismi darbelerle anılan şahısların isimlerinin kamu alanlarından kaldırılması" önerisi olmuştur. Bu önerinin ardından başlatılan bir çalışmayla 12 Eylül'ün kuvvet komutanları olan Kenan Evren, Tahsin Şahinkaya, Nejat Tümer, Nurettin Ersin ve Sedat Celasun'un isimleri Türkiye genelindeki cadde, sokak, meydan ve okullardan kaldırılmaya başlanmıştır. Bu isimler arasında sadece Kenan Evren'in ismi hala bazı mekanlarda yerini korurken, ismi değiştirilen diğer mekanlara Cumhuriyet, Demokrasi, Özgürlük ve Turgut Özal gibi adlar verilmiştir (<http://www.sondevir.com/gundem/96186/darbenin-izleri-hizla-silinecek.html>).

Asker kökenli yer isimleriyle ilgili bir başka değişiklik de askeri kışla isimlerinde gözlenmektedir. 2002-2013 yılları arasında toplam 43 kışlanın adı değişmiş, 37 yeni kışla da isimlendirilmiştir. İsmi değişen kışlalar arasında ismi kaldırılan şu isimler dikkat çekici olmaktadır: Menemen olayları sonrasında kurulan mahkemenin başkanı Orgeneral Mustafa Muğlalı, 12 Eylül sonrasında İstanbul belediye başkanlığı yapmış olan General Ecmel Kutay, padişah Abdülaziz'in devrilmesinde başrolü oynayan dönemin sadrazamı Mithat Paşa ve Kurtuluş Savaşı'na katılmış olan Korgeneral Kanan Dalbaşar, General Ali Keskiner ve Albay İbrahim Çolak. Kaldırılan bu isimlerin yerine şehit subay ve erlerin isimleri verilmiştir (İşte Adı Değişen Askeri Kışlalar, 23 Şubat 2012).

Siyasi dönüşümler bağlamında yine AKP hükümeti döneminde yer isimleri hususunda gözlenen bir başka yönelim de mekan isimlendirmelerinde Osmanlı ve Türk-İslam medeniyetini çağrıştıran adların kullanılmasıdır. Bu doğrultuda Osmanlı padişahlarının, din alimlerinin, bazı Türk-İslam medeniyetlerinin, ilim ve kültür insanlarının adları mekan isimlendirmelerinde ön plana çıkarken, bu durum bazı kesimlerce de Cumhuriyet değerlerinin unutturulmaya çalışılması ve Yeni Osmanlıcılık ideolojisinin bir yansıması biçiminde eleştirilmektedir. Bu tip isimlendirmelere örnek olarak 2000'li yıllarda yeni açılan Ahi Evran, Şeyh Edebali, Katip Çelebi, Artuklu, Karamanoğlu Mehmet Bey üniversiteleri gösterilebilir. Yine bu konuyla bağlantılı ve güncelliğini koruyan bir başka mesele de İstanbul Boğazı'na yapılacak olan üçüncü köprüye Yavuz Sultan Selim'in isminin verilmesinin yol açtığı tartışmalardır (3. Köprü'nün Adına Büyük Tepki, 29 Mayıs 2013). Özellikle Alevi toplumunun tepkisini çeken bu kararla ilgili henüz bir uzlaşya varılamamıştır.

Türk-İslam medeniyeti çağrışımı yer isimleri hususunda tepki çeken bir başka mesele de Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin yapmış olduğu sokak ve cadde ismi değişiklikleridir. Türki cumhuriyetlerin başkentleri olan Bişkek ve Aşkabat'ın ve Tatar şair Abdullah Gabdulla Tukay ve Kazak şair Abay Kunanbay'ın isimlerini Ankara'daki caddelere veren belediye yönetimi Saltanata Son Platformu çatısı altında toplanan Ankaralılarca protesto edilmiş ve yapılan basın açıklamasında "saltanat sevdalıları Ankara'ya yeni bir kimlik vermek istemektedir. Önce sokaklardan başladılar. Onlarca sokağın ismi değiştirildi. Telaffuz bile edemeyeceğimiz isimler sokak isimleri oldu. Her biri çok değerli insanlar olabilir. Ama Saltanat'ın Ankara'yı kimliksizleştirmesine, belleksizleştirmesine hayır" ifadesi kullanılmıştır (Ankara'da Değişen Sokak İsimlerine Tepki, 6 Mart 2009).

Yer ismi değişikliği uygulamalarıyla ilgili bir başka tepki çeken olay da Van Depremi sonrasında hasar görmüş iki ilköğretim okulunun yeniden inşalarının ardından isimlerinin değiştirilmesi olmuştur. Bu doğrultuda Erciş ilçesindeki Atatürk İlköğretim Okulu'nun adı Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın annesi adına Tenzile Ana Ortaokulu, Van merkezdeki Cumhuriyet İlköğretim Okulu'na da okulu yeniden yaptıran yapımcı Acun Ilıcalı'nın annesinin adına İlknur Ilıcalı İlkokulu adları verilmiştir. Atatürk ve Cumhuriyet isimlerinin okullardan kaldırılmasına yönelik tepkilere cevap olarak Van Milli Eğitim Müdürlüğü'nden yapılan açıklamada yeni okul yapımları için bağışta bulunan kişi ve kurumlarla yapılan protokoller gereği bu isim değişikliklerine gidildiği ve adı değişen okulların eski isimlerinin bölgede TOKİ tarafından yaptırılacak yeni okullara verileceği belirtilmiştir (Atatürk ve Cumhuriyet Tabelaları İndi, 18 Ekim 2012).

Yer ismi uygulamalarıyla ilgili toplumsal tansiyonu yükselten ve tartışmalara yol açan bir başka olay da geçtiğimiz aylarda yaşanan "T.C." krizi olmuştur. Ziraat Bankası'nın bazı şubelerinin ve bazı kaymakamlık, okul ve sağlık ocağı binalarının tabelalarındaki T.C. ifadesinin kaldırılması karşısında yazılı, görsel ve sosyal medyada tartışmalar yer almış, bu uygulamaları eleştirenler sosyal medya hesaplarındaki isimlerinin başına T.C. ibaresini ekleyerek durumu protesto etmişlerdir (İnternette Yeni Trend T.C., 7 Nisan 2013). Tepkiler karşısında kamu binalarındaki tabelalar T.C. ibaresiyle yenilenmiştir, ancak Ziraat Bankası'nın bazı şubelerinde halen bu ibare eksik görünmektedir.

AKP iktidarı döneminde gözlenen bir başka yer isimlendirme uygulaması da halen hayatta olan devlet adamlarının isimlerinin kullanılmasıdır. Yer isimlendirmelerinde kişi adı verilmesi uygulamalarında genelde bahsi geçen kişinin vefat etmiş, devlet hizmetinden emekli olmuş veya yaşlanmış olması esası adeta gelenekleşmiştir. Bu sayede bu kişilerin toplumsal hafıza bağlamında anısı canlı tutulmakta ve verdikleri hizmetlere istinaden isimleri onore edilmektedir. Buna rağmen halen hayatta ve hizmet vermekte olan kişilerin isimlerinin mekan isimlendirmelerinde kullanılmasının örneklerine özellikle 12 Eylül sonrasında Türkiye'nin pek çok bölgesinde rastlanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı görevleri sürmekteyken Kenan Evren ve Süleyman Demirel'in isimlerinin bir üniversite, okullar, mahalleler, cadde ve sokaklar gibi mekanlara verilmiş olması bu duruma iyi birer örnek teşkil etmektedir. Bu durumun güncel örnekleri de Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın isimlerinin memleketleri olan Kayseri ve Rize'deki iki üniversiteye verilmesi ve başbakan yardımcısı Bekir Bozdağ'ın isminin memleketi Yozgat'taki bir bulvara verilmesi olmuştur. Dolayısıyla, kişilerin devlet hizmetlerine karşılık yer isimlendirmesi aracılığıyla onore edilmesi uygulamasındaki esasların vefat etmiş/emekli kriterlerinden hayatta/görevde kriterlerine doğru kaymakta olduğunu görmekteyiz.

Siyasi dönüşümler ve toplumsal hafıza bağlamında yer isimlendirmeleri konusunda son yıllarda gündeme gelen bir başka mesele de Kürtçe mekan isimleri olmuştur. Kürt açılımı süreci dahilinde Kürtçe dilinin kamusal alanda kullanılmasına yönelik yeni kanuni düzenlemeler ve uygulamaların yer aldığı bir dönemde Kürtçenin mekan isimlendirmelerinde kullanılmasına yönelik ilk girişim 2009 yılında BDP'li Diyarbakır Kayapınar Belediyesince gerçekleştirilmiştir. İlçede kurulan gençlik ve kültür merkezine şair Cegexwin'in adının verilmesi ve ilçedeki bazı parklara Kürtçe isimler konulması üzerine Kayapınar Kaymakamlığının açtığı dava sonucu söz konusu isimler iptal edilmiştir. İptalin gerekçesi olarak söz konusu isimlerin Türkçe olmadığı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde bulunmadığı ve yabancı dil kurallarına göre teşkil edilmiş oldukları belirtilmiştir (Kürtçe Park İsimleri İptal Edildi, 22 Temmuz 2012). Söz konusu Kürtçe mekan isimlendirmeleri girişimi, Kürt kökenli nüfusun yoğun yaşadığı bölgelerde dil kullanımı aracılığıyla toplumsal hafızanın Kürt kimliğini kuvvetlendirici biçimde şekillendirilmesini amaçlamakta, ancak Türk üst kimliğini koruyucu kanuni hükümler karşısında başarılı olamamakta olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Gündelik hayatın doğal parçaları olan kamusal alandaki sokak, cadde, mahalle, okul ve benzeri mekanların isimlerinin toplumsal hafızayı şekillendirici işlevini ele alan çalışmaların sayısı özellikle son yirmi yıllık süreçte dünya çağında bir artış göstermektedir. Bu çalışmalarda vurgulanan söz konusu işlev Türkiye'de de kuruluşundan günümüze farklı dönemlerde farklı amaçlarla icra edilen yer ismi tayini ve değişikliği uygulamalarında varolmuştur. Gerek geçmişte gerekse günümüzdeki yer ismi politikası uygulamaları konusundaki tartışmalar özellikle 2000'li yılların Türkiye'sinde, yeni siyasi

dönüşümler ışığında toplumsal ve siyasi gündemde artan biçimde yer almaya başlamıştır. Bu tartışmaların temelinde üç temel aktör grubu bulunmaktadır: askeri vesayete son veren ve muhafazakar/liberal bir seçmen tabanına sahip olan ve bu tabanın siyasi ve kültürel değerlerine uygun yer isimlendirmesi uygulamalarını yürürlüğe koyan iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi'nin merkezi ve yerel yönetimleri, söz konusu uygulamaları toplumsal hafızadan Cumhuriyet rejiminin ve ülkenin ulusal tarih ve kültürünün değerlerini ikinci plana ittiği gerekçesiyle eleştiren laik/Cumhuriyetçi olarak adlandırabileceğimiz taban, ve Türkçe dışında ülkede konuşulan -Kürtçe başta olmak üzere- diğer dillerde de yer isimlendirmesi yapmak suretiyle sahiplendikleri etnik kimliğin kültürel unsurlarını yer isimlendirmelerinde kullanmayı ve belli bir etnik toplumsal hafızayı güçlendirmeyi hedefleyen yerel yönetim yetkilileri. Söz konusu tartışmaların hız kazanması ve artması, Türkiye'nin son yıllarda içine girmiş olduğu siyasi dönüşümler süreciyle doğrudan ilgili olmakla beraber, çatışan siyasi zihniyetlerin toplumsal hafızaya hakim olma mücadelesinin de bir göstergesi olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alderman, D.H. (2000). 'A Street Fit for a King: Naming Places and Commemoration in the American South', *Professional Geographer*, 52(4): 672-684
- Atatürk ve Cumhuriyet Tabelaları İndi, (2012, 18 Ekim) Hürriyet
- Azaryahu, M. (1997). 'German Reunification and the Politics of Street Names: The Case of East Berlin', *Political Geography*, 16(6): 479-93
- Baldwin, L.M., Grimaud, M. (1989). 'Washington, Montana, the Dakotas and Massachusetts: A Comparative Approach to Street Names', *Names*, 37(2): 115-37
- Bayladı, D. (1996). *Efsaneler Dünyasında Anadolu*. İstanbul: Say Yayınları
- Benardo, L., Weiss, J. (2006). *Brooklyn By Name: How the Neighborhoods, Streets, Parks, Bridges and More Got Their Names*, New York: New York University Press
- Birand, M. A., Bila, H., Akar, R. (2010). *12 Eylül: Türkiye'nin Miladı*, İstanbul: Doğan Kitap
- Günel, V., Şahinalp, M. S., Güzel, A. (2011). 'Coğrafi Ortamın Şehirsel Mekan Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği', *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1):463-508
- Gray, R., Stubbings, D. (2006). *Cambridge Street Names: Their Origins and Associations*, Cambridge: Cambridge University Press
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press
- Hobsbawm, E. J., Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press
- İnternette Yeni Trend T.C., (2013, 7 Nisan) Sözcü
- İşte Adı Değişen Askeri Kışlalar, (2012, 23 Şubat) Vatan
- Kürtçe Park İsimleri İptal Edildi, (2012, 22 Temmuz) Milliyet
- Özcan, S. (2006). '20. Yüzyılın Başlarında Canik (Samsun) Sancağında İsimleri Değiştirilmek İstenen Kaza, Köy, Mahalleler ve Yeni İsimleri', *I. Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu (4-6 Mayıs 2006)*, Samsun: 671-687
- Özkan, M., Yoloğlu, A.C. (2005). 'Bir Bellek Projesi Olarak Sokak İsimlendirmesi: Ankara Örneği', *Planlama*, 4: 54-60
- Pinchevski, A., Torgovnik, E. (2002). 'Signifying Passages: "The Signs of Change in Israeli Street Names"', *Media, Culture and Society*, 24: 365-388
- Türker, Şule (2009, 16 Ağustos), 28 Bin Yerin İsmi Değişti. Hangi İsim Hangi Dile Ait? Vatan Gazetesi

3. Köprünün Adına Büyük Tepki, (2013, 29 Mayıs) Sözcü

Ankara'da Değişen Sokak İsimlerine Tepki, (2009, 6 Mart) Cumhuriyet

Vergin, N. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, İstanbul: Doğan Kitap

Elektronik Kaynaklar

Aras, Oğuzhan (2010, 30 Ocak), İspir Köyleri ve eski isimleri, <http://www.ulubel.com/haber/17-ispir-koyleri-ve-eski-isimleri.html>, Erişim: 15 Haziran 2013

(2012,7Ekim),Darbenin İzleri Hızla Silinecek, <http://www.sondevir.com/gundem/96186/darbenin-izleri-hizla-silinecek.html>, Erişim: 12 Haziran 2013

SONUÇ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve Sosyoloji Derneği'nin ev sahipliğinde gerçekleşen VII. Uluslararası Katılımlı Ulusal Sosyoloji Kongresi 2-5 Ekim 2013 tarihleri arasında Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir. Kongrede sosyolojinin ilgi alanına girebilecek birçok konu tartışılmıştır. Atatürk Kültür Merkezinde bulunan A, B, C, D, olmak üzere 4 salonda ayrıca Edebiyat Fakültesi içerisinde yer alan AMFİ ve Ömer Köse Salonlarında birbirinden farklı temalar işlenmiştir. Ömer Köse salonunda 2, diğer tüm salonlarda 12 oturum gerçekleştirilmiştir.

Ana teması “Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler, Sapmalar” olan kongrede özellikle akademisyen sosyal bilimcileri ve sosyologları bir araya getirerek güncel, tarihsel ve teorik bağlamda sosyolojik sorunlar tartışılmıştır. Kongreye, Türkiye'deki üniversitelerden akademisyenlerin yanı sıra yurtdışındaki üniversitelerden de katılım olmuştur. Bunun yanında farklı kamu kurumlarında çalışan öğretmenler, bağımsız araştırmacılar, uzmanlar, gazeteciler de bildirili olarak kongreye katılım sağlamışlardır. Kongre, salt Sosyoloji Bölümlerinin değil diğer bilim dallarından katılımcıların da destekleriyle gerçekleşmiştir. Bu bilim dallarından bazıları şunlardır: Felsefe Grubu Öğretmenliği Bölümü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe Grubu Eğitimi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, İngiliz Dili Eğitimi, Sosyal Hizmet Bölümü, Kamu Yönetimi Bölümü, Tarih Bölümü, Müzik Anabilim Dalı, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, İnşaat Mühendisliği Bölümü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Enformatik Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Moda Tasarımı Bölümü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Tarım Ekonomisi Bölümü, İşletme Anabilim Dalı, Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Bölümü, Resim Bölümü, Sosyal Politika Bölümü, Fotoğraf Bölümü.

Bu bağlamda kongrede, diğer konuların yanı sıra özellikle, gençlik, demokratik açılım süreci, Gezi Parkı odaklı gelişmeler, medya ve popüler kültür, sosyal medya, göç, siyaset, LGBT gibi güncel toplumsal konular sosyolojik açıdan değerlendirilmiştir. Kongre süresince Türkiye'nin önde gelen sosyologları ve sosyal bilimcilerinin yanı sıra, Helsinki Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. Pekka Sulkunen ve Avrupa Araştırma Konseyi Araştırma Programı Uzmanı Dr. Lionel Thelen de kongreye çağrılı konuşmacılar olarak katılmıştır.

Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Prof. Dr. Beşir Atalay tarafından gerçekleştirilen açılış konferansı “Açılım Sürecinde Devletin Rolü” başlığıyla Türkiye'de son 10 yılda gerçekleşen toplumsal ve siyasal gelişmelerin altını çizerken, süreç içerisinde devletin etkinliği ve gerçekleştirilen düzenlemeler vurgulanmıştır. Prof. Dr. Beşir Atalay'ın açılış konferansını takip eden “Çözüm Sürecinde Kürt Sorunu” başlıklı panelde de Prof. Dr. Ferhat Kentel, Prof. Dr. Mesut Yeğen, Prof. Dr. Ahmet Özer ve Prof. Dr. Rüstem Erkan gibi konunun uzmanı sosyal bilimciler bildirimlerini sunmuşlardır. Toplumumuzu son 30 yıldan fazla süreden beri meşgul eden ve hatta en ciddi toplumsal sorunlardan birisi belki de birincisi olan Kürt Sorunu ilk defa bir sosyoloji kongresinde ayrıntılı ve farklı boyutları ile tartışılmıştır. Bu anlamda kongrenin böylesine can alıcı bir konuyu olabildiğince kapsamlı bir şekilde tartışılma ortamını sağlamış olması dikkate değerdir.

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Prof. Dr. Mustafa İsen “Sosyoloji ve Edebiyat” paneline katılarak kongreye destek vermiştir. Panelde Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Dekanı Prof. Dr. Pervin Çapan ve Kadir Has Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Hasan Bülent Kahraman da sunumlarıyla Edebiyat ve Sosyoloji ilişkisi üzerinde oldukça değerli katkılar sağlamıştır.

Karikatürist Piyale Madra, daha önce yayınlanmış karikatürlerini kongre düzenleme kuruluna göndererek katkı sağlamıştır. Kongre boyunca AKM fuayede dev ekranlara yansıtılan karikatürler, katılımcıların ilgisini çekmiştir.

Kongre katılımcıları 57 oturumda bildirimlerini sunarlarken, “Çözüm Sürecinde Kürt Sorunu”, “Sosyoloji ve Edebiyat” ve “Medya” panellerinde Türkiye'nin önde gelen sosyal bilimcileri ve sosyologları önemli sunumlar gerçekleştirdiler. Yaklaşık olarak 500 sosyal bilimcinin katıldığı kongrede Türkiye'nin farklı birçok üniversitesinden gelen katılımcılar geniş bir yelpazede farklı konularda sunumlar gerçekleştirmiş ve benzer alanda çalışma yapan bilim insanlarıyla bir araya gelebilme fırsatını yakalamıştır. Özellikle doktora düzeyindeki genç sosyal bilim insanları ve

araştırmacıların kongreye katılımı oldukça yoğun düzeyde gerçekleşmiştir ve bu durum özellikle doktora tez süresince araştırma yapan genç bilim insanlarının alanın uzman akademisyenleri tarafından dinlenerek, eleştiriler ve katkılarla araştırmalarını geliştirme imkânı yaratmıştır.

Kongre bildirimleri yalnızca kent/kentleşme, göç, aile, toplumsal cinsiyet, kültür, müzik, siyaset, sınıf ilişkileri, din, medya, hukuk, toplumsal hareketler gibi toplumsal dünyaya form kazandıran ve bazen de kanıksanarak görünmezleşen olay, olgu ve yapılanmaları eleştirel bir biçimde tartışmamış aynı zamanda bir bilim ve disiplin olarak sosyoloji üzerine, başka bir ifade ile kendi üzerine de tartışmalar yürütmüştür. Özellikle sosyal bilimlerde yöntem tartışmaları ve sosyolojinin tarih ile ilişkisi tartışılarak hem sosyal bilimlerin arasındaki ilişkiselliğe odaklanılmış hem de sosyolojinin kökeni eskile dayanan tartışma konularından olan bilgi, bilim, nesnellik, pozitivism, hermeneutik gibi kavram ve konular üzerine tartışmalar yürütülmüştür.

Kongrenin ilgi çeken diğer tartışma odağının ise çevre, kentleşme ve mekân üzerine olduğu ifade edilebilir. Kongre süresince Çevre ve Kent üzerine odaklanan oturumlarda, günümüz dünyasının başta gelen sorunlarından olan küresel ısınma, çevre ve doğanın tahribatı ve kentleşme ve mekâna dair tartışmalara odaklanılmıştır. “Kent: Dışlanma ve Karşılaşmalar” oturumu kentsel mekânlarda farklı kültürlerin karşılaşmalarıyla oluşan sorunlar ve çözüm imkânları üzerinde durulmuştur.

Kongrenin en ilgi çeken ve en çok tartışılan konularından birisi de toplumsal cinsiyet meselelerine dair tartışmalar olmuştur. “Toplumsal Cinsiyet I: Kadın Yoksulluğu ve Çalışma” “Toplumsal Cinsiyet II: Erkeklik”, “Toplumsal Cinsiyet V: Şiddet”, “Toplumsal Cinsiyet III: Ataerkillik”, “Toplumsal Cinsiyet IV: Milliyetçilik ve Cinsiyetçilik”, “Toplumsal Cinsiyet VI: Doğu-Batı Arasında” oturumlarında milliyetçilik, ücretli emek piyasası, şiddet, milliyetçilik, muhafazakarlık ve medya gibi diğer toplumsal konular ile ilişkili bir biçimde ve özellikle kadınların toplumsal konumlanışlarına odaklanılan tartışmalar yürütülmüştür.

Özellikle heteroseksüel olmayan, gey, lezbiyen, biseksüel ve trans bireylerin başta eğitim alanı olmak üzere farklı toplumsal alanlarda yaşadıkları sorun ve dışlamalara odaklanan LGBT oturumu Türkiye’de gerçekleştirilen sosyoloji kongrelerine oturum düzeyinde ilk kez ele alınan bir tartışma olarak ön plana çıkmış ve kongreye önem kazandırmıştır.

Kongrenin en ilgi çeken oturumunun Türkiye gündemini 2013 Haziranından bu güne işgal eden ve hala etkileri sürmekte ve tartışılmakta olan Gezi Parkı olaylarını konu edinen “Gezi Parkı” oturumu olduğunu belirtilebilir. Oturumda bir taraftan Gezi Parkı olaylarının sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutları tartışılırken özellikle gençlik ve demokrasi temalarına değinilmiştir. Ayrıca kongre çerçevesince, toplumsal sınıflar ve eşitsizlikler, kentsel dönüşüm çalışmaları, medya ve iktidar ilişkisi ve sağlık ve eğitim politikalarında yaşanan dönüşümler gibi birçok tema küreselleşme ve neo-liberalizm kavramlarıyla ilişkili olarak tartışılmıştır.

VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi ayrıca “Çocuk I: Çocukluk Halleri”, “Siyaset I: Siyaset ve Kimlik”, “Bilim ve Yöntem Tartışmaları”, “Çalışma-Emek I: Güvencesizlik”, “Kent I: Dışlanma ve Karşılaşmalar”, “Çalışma-Emek II: Yoksulluk ve İstihdam”, “Suç ve Hukuk I: Çocuk ve Gençlik”, “Kent III: Mekan ve Kültür”, “Çalışma ve Emek III: Ücretli Kadın Emeği”, “Suç ve Hukuk II: Suça Bakış”, “Etnisite II: Dil, Temsil, İdeoloji” ve “Tüketim” “Din IV: Din ve Ötekilik” ve “Kent IV: Mekânsal Ayrışma” gibi farklı birçok çalışma alanını içeren oturumlar gerçekleştirilmiştir. Bu oturumlar arasında katılımın yoğun olduğu oturumlar “Çalışma-Emek II: Yoksulluk ve İstihdam”, “Suç ve Hukuk I: Çocuk ve Gençlik”, “Kent III: Mekan ve Kültür”, “Bilim ve Yöntem Tartışmaları” ve “Din IV: Din ve Ötekilik” oturumları olarak dikkat çekmiştir.

Ayrıca “Din IV: Din ve Ötekilik” oturumu da neredeyse tamamen dolu bir salonda birçok sosyal bilim insanını bir araya getirerek katılımın yüksek olduğu diğer bir oturum olmuştur. “Göç I: Göç ve Kültür” oturumunda ise yine neredeyse tamamen dolu bir salonda Türkiye’de Göçmenlik hallerini tartışmaya açarken, ayrıca Avrupa Türklerinin de Göç ve Gündelik Hayat bağlamında gündeme getirilmesini sağlamış ve özellikle Gündelik Hayat üzerine tartışmalarla sosyolojinin Türkiye’deki bu yeni çalışma alanına dair bilimsel tartışmalar ve fikir paylaşımları sağlanmıştır.

“Suç ve Hukuk I: Çocuk ve Gençlik” oturumunda sapkınlık ve etiketleme kavramları üzerine tartışma ortamları oluşurken, etiketleme kavramının yerine Türkçe kökenli “damgalama”nın

kullanılmasını önerilmesi gibi gelecek çalışmalara yön verecek akademik bilgi paylaşımları yaratılmıştır. Özellikle öğrencilerin yoğun olarak katıldığı “Bilim ve Yöntem Tartışmaları” oturumu, sosyal bilimler ile felsefenin ilişkisinin ve sosyal bilimlerin temelindeki yöntem tartışılması, sosyal bilimcinin ötekiye göre konumlanışının etik olarak sorgulanması ve kadın sosyal bilimcilerin akademideki deneyimlerine dair araştırma sonuçlarının aktarılmasıyla zengin ve verimli bir oturum olarak değerlendirilebilir. Öğrencilerin yoğun katıldığı bir diğer oturum, “Kent III: Mekan ve Kültür”, sanat kavramı ve sanatın iktidarla ilişkisi üzerine zengin ve verimli bir tartışmaya sahne olmuş ve kongrenin sadece bilim insanlarını değil aynı zamanda sosyal bilim okuyan ya da sosyal bilimlere ilgi duyan öğrencileri ve diğer ilgilileri bir araya getirmesi anlamında önemli katkı sağlamıştır.

“Gençlik” oturumunda *Değişime Ayak Uyduramayan Gençlik ve İntihar: Adıyaman Örnekleme* adlı bildiri, kırsal kesimde yaşayan gençlerin özellikle 14-18 yaş arası lise çağı gençliği araştırma örneğine alınarak çaresizlik duygusu ve gerginliklerinin sonucunda görülen intihar vakalarının temelleri anlatılmaya çalışılmıştır. İntihara yönelmede yalnızlık hissiyatının ve toplumsal değişimlere uyum sağlayamamanın gençler üzerinde büyük etkileri olduğu vurgulanmıştır. *Okullarda Şiddet ve Suç* adlı bildiri ergen suçlarının günümüzde arttığı ve bu suçların genellikle okullarda yoğunlaştığından bahsedilmiştir. Ergenlerin şiddet, suç ve suçlu kavramlarını nasıl algıladıkları, tanımladıkları ve toplumda şiddetin kaynakları ile ilgili görüşlerinin ne olduğu istatistiksel veriler ışığında analiz edilmiştir. *Ortaöğretim Öğrencilerinin Şiddet İçeren Bilgisayar Oyunlarına İlgileri Üzerine Bir Araştırma* adlı bildiri Samsun’da yapılan ortaöğretim okullarındaki alan araştırmasının sonuçlarından yola çıkılarak gençlerin çoğunluğunun bilgisayar oyunu oynadıkları ve bunlarında yine çoğunluğunun şiddet içeren oyunları tercih ettikleri, bu tür oyunlara daha çok Meslek Liseleri öğrencilerinin yöneldikleri, şiddet içeren oyun oynayan öğrencilerin okuma alışkanlıklarının daha düşük olduğu, internet kafelere daha çok gittikleri, bilgisayar başında daha çok zaman geçirdikleri, geleceğe dönük beklentilerinin daha düşük olduğu yani kısaca şiddet içeren oyunlar gençler üzerinde bir takım olumsuz etkilere sahip olduğu anlatılmıştır. *Biyografilerin ve Yapısal Süreçlerin İç Çeliğinde Biçimlenen Stratejiler: Genç Kadınların Yetiştirme Yurdu Yaşantıları* adlı sunum araştırmacının hem katılımlı gözlem yapması hem de genç kadınlarla görüşmeler gerçekleştirmesi açısından ilgi çeken bir bildiri olmuştur. Aynı zamanda yapılan alan araştırmasının verilerine dayanarak, yetiştirme yurdu deneyimi olan genç kadınların uyguladıkları her bir kişisel idare etme ve tutunma stratejisinin, aynı zamanda kişisel deneyimleri kuşatan toplumsal eksenlerle ve yapısal süreçlerle kurulan kaçınılmaz ilişkiler ağında nasıl şekillendiği tartışılmıştır.

“Toplumsal Cinsiyet” oturumunda gerçekleştirilen sunumlardan ilgi çeken birisi *Lisede Okuyan Erkek Çocukların “İdeal Erkek” Algısı* adlı sunumdur. Eskişehir ilinde bir lisede 15-17 yaş arasındaki odak görüşmesi yapılan erkek çocuklara yöneltilen “ideal erkek” var mıdır, varsa nasıl olmalıdır, kendilerini “ideal erkek” kavramı karşısında nasıl konumlandırmaktadırlar ve ideal erkek dendiğinde ilk akıllarına gelen kişi kimdir gibi açık-uçlu sorulara verilen cevaplar tartışılmıştır. Diğerisi ise kadına yönelik şiddet uygulayan erkeklerin yaşamları boyunca toplumsal kurumlarla bağlantılı olarak yaşam deneyimlerinin anlaşılması amacıyla yapılan nitel araştırma bulgularının sunulduğu *“Erk”ten Erkeğe, Bebekten Katile* adlı bildiri olmuştur.

“Medya Çalışmaları” oturumunda sunulan *Şike: Sahadan Çok Toplumsal Hayatımıza Nasıl Yansı(tı)ldı?* adlı bildiri güncel niteliği açısından öne çıkan bir sunum olmuştur ve 3 Temmuz 2011 tarihinde gerçekleştirilen Şike operasyonunun gazeteler üzerinden toplumsal hayata nasıl ve ne şekilde aktarıldığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca seçilen gazetelerin başlıkları söylem analizine tabi tutularak kanaat önderlerinin şike ile ilgili yorumlarından da örnekler verilmiştir.

Sığınmacılık ve Bütünleşmenin konu edildiği “Göç” oturumu da ilgi gören bir oturum olmuştur. Oturumda sunulan *Başarılı Bir Uydu Kent Örneği Olarak Isparta’dan Sığınmacılık Sorunun Görünümleri* adlı bildiri geçici sığınma sürecinde sığınmacıların uydu kent adı verilen kentlere yerleştirildiği ve Türkiye’de 2012 yılı itibarıyla toplam 53 uydu kent bulunduğu, Isparta’nın da sığınmacıların yerleştirildiği uydu kentlerden biri olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca örnek uygulamaları ile ön plana çıkan Isparta’da yaşayan sığınmacılara sağlanan olanakların, uygulamaların ve politikaların neler olduğu ve sığınmacıların durumu tartışılmıştır. Yine özgün bir nitelik taşıyan *Tarihi Kent Merkezinde Göç, Yoksulluk ve İstihdam: İstanbul Süleymaniye Bölgesi Bekâr Odaları* adlı sunumda erkek göçmenlerin barınma ihtiyaçlarını karşılayan ve göçmen mekânları olarak kabul edilen

bekâr odaları tartışılmıştır. Ekim 2011-Nisan 2013 tarihleri arasında İstanbul Süleymaniye Bölgesi'nde bekar odalarında yapılan alan araştırmasının bulgularına dayanan ve elde edilen sonuçların paylaşarak metropol kent yaşamı ve sorunları içinde 'gölgede kalmış' ve "yok sayılmış" yaşamların aktörleri olan bekar odası ikametçisi durumundaki erkek göçmenlerin göçmenlik halleri, barınma ve istihdam nitelikleri, yoksullukla baş etme stratejileri ve yaşam pratikleri ele alınmıştır. *Sosyoloji İçin Emek Göçünü Yeniden Tanımlamak* adlı bildiri ise yeni bir teori ortaya koyması açısından önemli görülmüştür. Bu bildiride emek göçü sosyoloji için yeniden tanımlanmıştır ve iş ve sınıf gibi önemli iki sosyolojik kavramı her göçün nihayetinde emek göçü ile ilişkilendirilebileceği tezi ileri sürülmüştür.

C7 Toplumsal Cinsiyet oturumunda sunulan *2003-2013 Yılları Arasında Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet* adlı bildiride 1950'lerde yapılan bir çalışma tekrar ele alarak 2003 yılından başlayarak 2013 yılına ders kitaplarında toplumsal cinsiyet olgusunun nasıl ele alındığı değerlendirilmiştir. Bildiride, bunca zaman sonra bile ders kitaplarında halen cinsiyetçi sözcükler, cümleler, metinler, resimler, fotoğraflar, karikatürler, grafikler ve sayıların yer aldığından söz etmiştir. Diğer yandan *Toplumsal Hafıza Bağlamında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "Sivil" Kanadı: Subay Eşleri* adlı sunum özgünlüğü noktasında öne çıkan bir konu olmuştur. Bu bildiride ordunun etrafında yer alan kadınların anlatılarından yola çıkarak "Kemalist milli aile" projesinin temel taşıyıcıları konumundaki subay eşlerinin nasıl Kemalist muhafazakârlığın çeperi içinde görev aldıklarını açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca eşlerinin benzeri bir rütbe sistemi içinde örgütlenmiş ordunun "sivil" kanadını oluşturan kadınların toplumsal kimliklerini eşlerinin üniformaları üzerinden nasıl tanımladıkları tartışılmıştır.

Kongrenin en dikkat çekici oturumu ilk kez bir ulusal kongre de oturum düzeyinde konu edinilmesi dolayısıyla "LGBT" oturumu olmuştur. *Metropoldışı Üniversite Öğrencilerinin Gözünden Metropolleşen Taşra, Kadın-Erkek İlişkileri ve LGBT Öğrencilerin Örgütlenme Deneyimleri* adlı bildiride LGBT öğrencilerinin deneyimleri anlatılırken "LGBT" ve *Akademinin İnşası: İlişkiler, Tehditler, Fırsatlar* adlı sunumda Türkiye'de akademiyle LGBT örgütlerinin kurduğu ilişkinin nasıl olduğu vurgulanmıştır. *LGBT Hareket ve Muhalefet Alanı: Gerilimler, İttifaklar, Dönüşümler* adlı bildiride ise heteroseksizm ile yüzleşen bir muhalefet pratiğinin toplumsal dünyanın dönüşümünde taşıyacağı imkanlar vurgulanmıştır. Kutluğ Ataman'ın "Lola ve Bilidikid" filmi üzerinden LGBT bireylerin sinemadaki temsiliyi inceleyen *LGBT Bireylerin Sinemadaki Temsili Üzerine Bir İnceleme: Lola ve Bilidikid* adlı sunum oturumda yer almıştır.

Sonuç olarak sosyal etkinliklerle dört gün süren ve uluslararası katılımlarla da desteklenmiş olan VII. Ulusal Sosyoloji Kongresinin, çok geniş bir katılımı ve oldukça geniş bir perspektiften, birçok tarihsel ve güncel sorunun ve konunun tartışılmasına olanak sağlaması anlamında başarılı geçtiği söylenebilir. Bunun temel nedeni, birçok gözlemcinin de ifade gibi, bu kongrede, yıllardan beri var olan ve yaşamakta olduğumuz ancak görmediğimiz ya da görmezden geldiğimiz Kürt Sorunu gibi bazı çetrefilli konuların ve Gezi Parkı Olayları ve Kentsel Dönüşüm gibi son derece güncel ve "sıcak" konuların açıkça ve tüm boyutları ile tartışılmış olmasıdır.

Prof. Dr. Muammer Tuna
Düzenleme Kurulu Başkanı

KATILIMCILAR LİSTESİ

- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulreşit Jelil QARLUQ Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Abdurrahman AYHAN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Alaattin KARACA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ÇAĞLAR Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ERGUR Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ERKUL Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe DURAKBAŞA Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe GÜNDÜZ HOŞGÖR ODTÜ
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bahattin AKŞİT Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Banu ERGÖÇMEN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Beşir ATALAY Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
Prof. Dr. Birsen GÖKÇE
Prof. Dr. Cemal YALÇIN Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek CİNDÖĞLU Mardin Artuklu Üniversitesi
Prof. Dr. Doğu ERGİL Fatih Üniversitesi
Prof. Dr. Duane GILL Oklahoma Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL TÜBİTAK-BİLGEM-YTE Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Eren Deniz TOL Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan PERŞEMBE Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk KOCACIK Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ferhat KENTEL İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Fuat KEYMAN Sabancı Üniversitesi
Prof. Dr. Füsun ÜSTEL Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsen DEMİR Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bülent KAHRAMAN Kadir Has Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Nur ERKIZAN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜL Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnüye CANBAY TATAR İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan SEZAL TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail COŞKUN İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail DOĞAN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail TUFAN Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet EMRE Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Kayhan DELİBAŞ Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Korkut TUNA İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mansur HARMANDAR Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEMEL Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Memmet RZAYEV Nahçıvan Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Meral ÖZTOPRAK Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut YEĞEN İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TUNA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Musa TAŞDELEN Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AYDIN Konya Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa İSEN Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği
Prof. Dr. Nadir SUĞUR Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat AYCAN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Nilay ÇABUK KAYA Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi USTA Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen ADAK Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Önal SAYIN Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Pekka SULKUNEN Helsinki Üniversitesi
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Ruhi KÖSE Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Rüstem ERKAN Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Serap SUĞUR Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar M. Değirmencioğlu Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Sevda DEMİRBILEK Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Sibel YAMAK Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Yıldız ECEVİT Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. A. Baran DURAL Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TALİMCİLER Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin NAZLI Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Bayram ÜNAL Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Betül ALTUNTAŞ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan BIÇKI Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Dolunay ŞENOL Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Eda ÜSTÜNEL Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Emre GÖKALP Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Fatime GÜNEŞ Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Firdevs GÜMÜŞOĞLU Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Gül ÖZSAN Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Halime ÜNAL Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Şebnem SEÇER Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Helga RİTTERSBERGER TILIÇ ODTÜ
Doç. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur ÖNER Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur YÜKSEL KAPTANOĞLU Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. İncilay CANGÖZ Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Kasım KARAMAN Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Levent ERASLAN Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Mevlüt ÖZBEN Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ATAN TÜBİTAK-BİLGEM-YTE, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Musa ŞAHİN Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TALAS Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Müge K. DAVRAN Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi AVCI Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Nihal MAMATOĞLU Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem CANKURTARAN ÖNTAŞ Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Saniye DEDEOĞLU Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar SAĞLAM Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı YILDIZ Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU ODTÜ

Doç. Dr. Şerife GENİŞ Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Talip KARAKAYA Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Taner TATAR İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Umut OMA Y İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ünal ŞENTÜRK İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız AKPOLAT Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yücel CAN Niğde Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep Kıvılcım İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adem GÜRLER Giresun Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Adem SAĞIR Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali ESGİN İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ayça DEMİR GÜRDAL Bülent Ecevit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aylin AKPINAR Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aylin Yonca GENÇOĞLU Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aysin K. TURHANOĞLU Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aysula KURT Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aziz Cumhur KOCALAR Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Barış İŞÇİ PEMBECİ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Barış SEÇER Dokuz Eylül Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ Adıyaman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bekir KOCADAŞ Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Betül DUMAN Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Beyhan ZABUN Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Burak Bilgehan ÖZPEK TOBB Ekonomi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent KARA Niğde Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent ŞEN Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Celalettin YANIK Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cem ERGUN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz YANIKLAR Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Coşkun TAŞTAN Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Didem GÜRSES Yıldız Teknik Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Duygu ÇUKUR GÖKÇE Süleyman Demirel Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ebru ÇETİN Ege Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Elif YILMAZ MSGSÜ
Yrd. Doç. Dr. Elife KART Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emel GÜLER YILMAZ Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emin YİĞİT Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Emre YILDIRIM Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Engin ÖNEN Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Engin SARI Ankara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdal YILDIRIM Tunceli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Esmâ ESGİN GÜNDER Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatih ARSLAN Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatma ÖZGÜ SERTTAŞ TÜBİTAK-BİLGEM-YTE Yıldırım Beyazıt Üni.
Yrd. Doç. Dr. Feyyaz KARACA Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fuat GÜLLÜPİNAR Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gökür Bostancı EGE Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gönül DEMEZ Akdeniz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Gülhan DEMİRİZ Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Güney ÇEĞİN Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan Övünç ONGUR TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hande ŞAHİN Celal Bayar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan GÜLER Uşak Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan SANKIR Bülent Ecevit Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hasan ŞEN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatem ETE Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatice HARMANKAYA Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hatice KARAKUŞ Artvin Çoruh Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim MAZMAN Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İdiris DEMİREL Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kemal DİL Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Leyla KAHRAMAN Nevşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Lütfiye BOZDAĞ İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Zeki DUMAN Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin KILIÇ Düzce Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mezher YÜKSEL Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Miki SUZUKİ HİM Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat Cem DEMİR Tunceli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK Mardin Artuklu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. N. Aslı ŞİRİN ÖNER Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nadide KARKINER Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nahide KONAK Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özlem IRMAK BALKIZ Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Pelin Önder EROL Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Salih AKKANAT Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selin AKYÜZ Zirve Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sercan GÜRLER İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sevda MUTLU Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezer AYAN Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Şahin DOĞAN Çankırı Karatekin Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tahir PEKASİL Mardin Artuklu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN Anadolu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tülay AKKOYUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ulaş SUNATA Bahçeşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Veda Bilican GÖKKAYA Cumhuriyet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yalçın YILMAZ Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yılmaz YILDIRIM Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yonca ODABAŞ Atatürk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yücel KARADAŞ Gaziantep Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zafer DURDU Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zühal GÜLER Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zülküf KARA Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Abdülkadir MAHMUTOĞLU Gençlik ve Spor Bakanlığı
Dr. Ahmet TÜMAY TÜBİTAK-BİLGEM-YTE
Dr. Ali Rıza AKTAŞ Ankara Üniversitesi
Dr. Bülent ÖNGÖREN Muğla Halk Sağlığı Müdürlüğü
Dr. Demet GENCER KASAP Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Deniz Sezgin
Dr. Derya KÖMÜRCÜ Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Duygu ALPTEKİN Selçuk Üniversitesi
Dr. Esin CANDAN Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Funda KARAPEHLİVAN ŞENEL Marmara Üniversitesi
Dr. Füsun KÖKALAN ÇIMRIN Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Gülşah Kurt Galatasaray Üniversitesi
Dr. Günnur ERTONG TÜBİTAK- BİLGEM- YTE

Dr. Hatice BAYSAL

Dr. Lionel THELEN European Research Council and Young Researchers (Avrupa Araştırma Konseyi ve Genç Araştırmacılar)

Dr. Lülüfer KÖRÜKMEZ Ege Üniversitesi

Dr. Mehmet BOZOK Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Mehmet BULUT Gençlik ve Spor Bakanlığı

Dr. Meral SALMAN

Dr. Mualla YILDIZ Ankara Üniversitesi

Dr. Murat Kahraman GÜNGÖR TÜBİTAK-BİLGEM-YTE

Dr. Necdet SUBAŞI

Dr. Savaş ÇOBAN Bağımsız Araştırmacı - İletişimci

Dr. Sergender SEZER Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Dr. Serkan SAYGAN Ege Üniversitesi

Dr. Türkan FIRINCI Gazi Üniversitesi

Dr. Zerrin ARSLAN Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

Uzm. Psk. Özgür TAN

Okt. Esra VONA KURT Süleyman Demirel Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Aysun YARALI AKKAYA Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Cem ÖZATALAY Galatasaray Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Melih ÇOBAN Marmara Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Mina FURAT Niğde Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Özlem ALTINSU SÖNMEZ Selçuk Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Sanem BERKÜN Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Arş. Gör. Atik ASLAN Muş Alparslan Üniversitesi

Arş. Gör. Engin ARIKAN Türk-Alman Üniversitesi

Arş. Gör. Abdurrahim GÜLER Hacettepe Üniversitesi

Arş. Gör. Arzu BOR Selçuk Üniversitesi

Arş. Gör. Aslıhan Burcu ÖZTÜRK Hacettepe Üniversitesi

Arş. Gör. Aslıhan AKKOÇ Afyon Kocatepe Üniversitesi

Arş. Gör. Aykut AYKUTALP Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Arş. Gör. Ayşe ALİCAN Süleyman Demirel Üniversitesi

Arş. Gör. Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Arş. Gör. Ayşe KALAV Akdeniz Üniversitesi

Arş. Gör. Bahar BAYSAL Uludağ Üniversitesi

Arş. Gör. Bahar USTA Karadeniz Teknik Üniversitesi

Arş. Gör. Cem Koray OLGUN Hacettepe Üniversitesi

Arş. Gör. Betül DURMAZ Anadolu Üniversitesi

Arş. Gör. Cihan ERTAN Akdeniz Üniversitesi
Arş. Gör. Çağdaş Ümit YAZGAN Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Çağlar ÖZBEK Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Demet BOLAT Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Deniz Ali GÜR Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Deniz AŞKIN Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Duygu DEMİRSAT KÖLEOĞLU Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Ebru AÇIK TURĞUTER Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Evşen ALTUN Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Emre ÖZCAN Başkent Üniversitesi
Arş. Gör. Emre YILDIZ
Arş. Gör. Ercan GEÇGİN Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Erhan AKARÇAY Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Ezgi KARMAZ Kırıkkale Üniversitesi
Arş. Gör. Fatih KAHRAMAN Süleyman Demirel Üniversitesi
Arş. Gör. Fatime YALINKILIÇ Fırat Üniversitesi
Arş. Gör. Fatma TOSUN İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Fazilet DALFİDAN Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Arş. Gör. Gaye Gökalp YILMAZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Halime ÜNALDI Batman Üniversitesi
Arş. Gör. Harun BODUR Erciyes Üniversitesi
Arş. Gör. Hatice DURAN OKUR İnönü Üniversitesi
Arş. Gör. Hıdır APAK Mardin Artuklu Üniversitesi
Arş. Gör. Hülya TANOBA Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. İlker AYSEL Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. İrem Burcu ÖZKAN İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. İsa ERASLAN Fatih Üniversitesi
Arş. Gör. İsmail Hakkı YİĞİT Fatih Üniversitesi
Arş. Gör. Kerem ÖZBEY Artvin Çoruh Üniversitesi
Arş. Gör. Latife AKYÜZ Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. M. Seyyid YELEK İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Melih ÇOBAN Marmara Üniversitesi
Arş. Gör. Meral TİMURTURKAN Akdeniz Üniversitesi
Arş. Gör. Nazar BAL Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Nazmi ÇİÇEK Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Nevin ŞAHİN MALKOÇ Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Arş. Gör. Nihan BOZOK Artvin Çoruh Üniversitesi

Arş. Gör. Nurullah GÜNDÜZ Fatih Üniversitesi
Arş. Gör. Nurullah GÜNDÜZ Fatih Üniversitesi
Arş. Gör. Oğuz Özgür KARADENİZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Orçun GİRGIN Ege Üniversitesi
Arş. Gör. Orhan IRK Dokuz Eylül Üniversitesi
Arş. Gör. Orse DEMİREL Kocaeli Üniversitesi
Arş. Gör. Osman Vahdet İŞSEVENLER İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Oya ACET Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Arş. Gör. Ömer KÜÇÜK Balıkesir Üniversitesi
Arş. Gör. Özgün TURSUN Zirve Üniversitesi
Arş. Gör. Özlem KAHYA Süleyman Demirel Üniversitesi
Arş. Gör. Pelin BUDAK Fırat Üniversitesi
Arş. Gör. Sedat YAĞCIOĞLU Hacettepe Üniversitesi
Arş. Gör. Selcan PEKSAN İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Selda GÜZEL Selçuk Üniversitesi
Arş. Gör. Sercan KIYAK Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Serdar NERSE Batman Üniversitesi
Arş. Gör. Serdar ÜNAL Adnan Menderes Üniversitesi
Arş. Gör. Seren Dikel İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Serhat ÖZGÖKÇELER Uludağ Üniversitesi
Arş. Gör. Sevcan KARCI Uşak Üniversitesi
Arş. Gör. Sibel EZGİN AĞILLI Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Arş. Gör. Sümeyye AYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Arş. Gör. Timur DEMİR Gaziantep Üniversitesi
Arş. Gör. Tuba GÜN Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Tuba SÜTLÜOĞLU Anadolu Üniversitesi
Arş. Gör. Tuğba METİN Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Arş. Gör. Umut KOLOŞ İstanbul Üniversitesi
Arş. Gör. Volkan ERTİT Aksaray Üniversitesi
Arş. Gör. Yasemin CEYLAN
Arş. Gör. Zeynep KURNAZ Hacettepe Üniversitesi
Arş. Gör. Zuhale ÇİÇEK Pamukkale Üniversitesi
Öğr. Gör. Altun ALTUN Hakkari Üniversitesi
Öğr. Gör. Ayşe DERİCİOĞULLARI ERGUN Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Bengül GÜNGÖRMEZ Uludağ Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gül AKTAŞ Pamukkale Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Kurtuluş CENGİZ Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Öğr. Gör. Eser ÖRDEM Çukurova Üniversitesi
Öğr. Gör. Kadir ŞAHİN Karabük Üniversitesi
Öğr. Gör. Mehmet Reşit SEVİNÇ Harran Üniversitesi
Öğr. Gör. Memet Devrim KORKMAZ Tunceli Üniversitesi
Öğr. Gör. Mümtaz Levent AKKOL Bozok Üniversitesi
Öğr. Gör. Neslihan DEDEOĞLU Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Öğr. Gör. Polat S. ALPMAN Yalova Üniversitesi
Öğr. Gör. Yasemin YÜCE TAR Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Öğr. Gör. Zehra SEVİM Siirt Üniversitesi
Abdullah KARATAŞ Ankara Üniversitesi
Adem BÖLÜKBAŞI Sakarya Üniversitesi
Ahmet ELNUR Akdeniz Üniversitesi
Ahmet Hüsrev ÇELİK Marmara Üniversitesi
Ahmet ÖZALP Kırıkkale Üniversitesi
Ali BAYRAMOĞLU Yeni Şafak Gazetesi
Ali KELEŞ Dokuz Eylül Üniversitesi
Ali ÜNSAL Yahya Turan Anadolu Öğretmen Lisesi
Alper ÇELİKEL Maltepe Üniversitesi
Alper MUMYAKMAZ Gazi Üniversitesi
Arzu SERT Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Aybike DİNÇ Kırıkkale Üniversitesi
Ayçin ALP Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Aysel TEKGÖZ Fırat Üniversitesi
Ayşe Duygu FENDAL Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ayşe TEKİN Süleyman Demirel Üniversitesi
Ayşe YÜCEL Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bahar MERMERTAŞ Mardin Artuklu Üniversitesi
Balım Sultan YETKİN Indiana Üniversitesi
Beşir AYVAZOĞLU Türk Edebiyatı Dergisi Editörü
Bilge DURUTÜRK Hacettepe Üniversitesi
Canan ŞAHİN Niğde Üniversitesi
Celal İNCE Anadolu Üniversitesi
Cemalettin Öcal FİDANBOY Başkent Üniversitesi
Deniz KAN Akdeniz Üniversitesi
Durmuş Ali SAĞLIK Konya Cumhuriyet Başsavcılığı
Duygu KARADON Bahçeşehir Üniversitesi
Ece ERBUĞ Hacettepe Üniversitesi

Emel ERKAN Kocaeli Üniversitesi
Emma SAYGI DOĞRU Hacettepe Üniversitesi
Enver ERCAN Varlık Dergisi Editörü
Ertuğrul ÖZKÖK Hürriyet Gazetesi
Esin KAYA Süleyman Demirel Üniversitesi
Esin ÇINAR Adnan Menderes Üniversitesi
Ezgi YİĞİT Akşehir Cumhuriyet Başsavcılığı Denetimli Serbestlik Müdürlüğü
Fatih GÜNAYDIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Fatma SOLMAZ Fırat Üniversitesi
Fatma ŞAHİN Niğde Üniversitesi
Fehime YÜKSEL Akdeniz Üniversitesi
Fethi NAS Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Filiz YILMAZ Bingöl Üniversitesi
Funda SÖNMEZ Adnan Menderes Üniversitesi
Şebnem AVŞAR KURNAZ Aile ve Sosyal Pol. Bakanlığı
Gökhan PİRLİ Adnan Menderes Üniversitesi
Gökhan ŞEN Gazi Üniversitesi
Hacer AKICI Ali Akkanat Anadolu Lisesi
Hale ALAN Başkent Üniversitesi
Halil İbrahim KÖPRÜBAŞI Erciyes Üniversitesi
Hasan GÜRBÜZ Mersin Üniversitesi
Hasan KALA Kırıkkale Üniversitesi
Hilal GALİP Jacobs Üniversitesi
Hülya ÜRÜNDÜ Niğde Üniversitesi
İbrahim KEŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi
İsmail ŞAHİN Ankara Üniversitesi
Kamer ÇIRAK Niğde Üniversitesi
Maide GÖK Hacettepe Üniversitesi
Mehmet EMİN TEKATLI Necmettin Erbakan Üniversitesi
Mehmet Sıdık KILIÇ Yalova Üniversitesi
Merve ÖĞÜTCÜ Dumlupınar Üniversitesi
Muharrem SARIKAYA Habertürk Gazetesi
Mustafa Hakan GÜVENÇER Muğla Valisi
Münevver ARIKAN Mersin Üniversitesi
Nazife ALİOVA Ankara Üniversitesi
Nur Evşan NAVRUZ Niğde Üniversitesi
Nuri Can AKIN Ankara Üniversitesi

Nuriye ÇELİK Niğde Üniversitesi
Okan BALDİL Niğde Üniversitesi
Onur Ali TAŞKIN Ankara Üniversitesi
Öner ÖZCAN Ankara Üniversitesi
Özcan ÖZGÜR Muğla Hamle Gazetesi
Özden TENLİK Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Özge ACAR Adnan Menderes Üniversitesi
Özgür KIRAN Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Özlem AYDOĞMUŞ Ege Üniversitesi
Pınar ATLI Karabük Üniversitesi
Piyale MADRA Karikatürist
Rukiye Gül ÇAM Niğde Üniversitesi
Sadettin ELİBOL Yazar
Saim Can BERİTAN Marmara Üniversitesi
Samet GÜNEŞ Aile ve Sosyal Pol. Bakanlığı
Selda ADİLLER Ankara Üniversitesi
Sertaç Timur DEMİR Lanchaster Üniversitesi
Seval AKSOY Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Sümeyye TOPTAŞ Niğde Üniversitesi
Şenol SIRMA Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Taha AKYOL Hürriyet Gazetesi
Tevfik Orkun DEVELİ Hacettepe Üniversitesi
Tolga YILMAZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Tuba GÖKTEPE Adnan Menderes Üniversitesi
Uğur GÜNAY YAVUZ Akdeniz Üniversitesi
Uzman Dr. Uğur Zeynep GÜVEN ERCAN Yeditepe Üniversitesi
Uzman Mahmut GÜRİSOY Adıyaman Üniversitesi
Uzman Psikolog ÖZGÜR TAN Muğla Halk Sağlığı Müdürlüğü
Ülkü GÜR Anadolu Üniversitesi
Veysel Mehmet ELGİN Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Vuslat Doğan ERSEN Aile ve Sosyal Politikalar İzmir İl Müdürlüğü
Yağmur AKGÜN Niğde Üniversitesi
Yasemin ARSLANTÜRK Atatürk Üniversitesi
Yasin DALGIÇ
Yeşim DOĞAN Mardin Artuklu Üniversitesi
Yusuf EKİNCİ Gaziantep Üniversitesi
Zafer DEMİRTAŞ Niğde Üniversitesi

Zelal KARATAŞ Ankara Üniversitesi
Zübeyde DEMİRCİOĞLU

978-605-4397-33-4